הלכה · אחרונים

חיי אדם

רבי אברהם דאנציג

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

חיי אדם

רבי אברהם דאנציג

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/חיי-אדם/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמת המחבר 5
כלל א 16
כלל ב 20
כלל ג 22
כלל ד 29
כלל ה 31
כלל ו 38
כלל ז 40
כלל ח 41
כלל ט 43
כלל י 44
כלל יא 47
כלל יב 55
כלל יג 57
כלל יד 59
כלל טו 66
כלל טז 70
כלל יז 71
כלל יח 82
כלל יט 83
כלל כ 85
כלל כא 88
כלל כב 92
כלל כג 96
כלל כד 97
כלל כה 103
כלל כו 106
כלל כז 107
כלל כח 110
כלל כט 112
כלל ל 116
כלל לא 119
כלל לב 131
כלל לג 139
כלל לד 140
כלל לה 143
כלל לו 144
כלל לז 146
כלל לח 147
כלל לט 148
כלל מ 150
כלל מא 153
כלל מב 154
כלל מג 156
כלל מד 159
כלל מה 159
כלל מו 161
כלל מז 162
כלל מח 166
כלל מט 170
כלל נ 174
כלל נא 178
כלל נב 183
כלל נג 184
כלל נד 185
כלל נה 189
כלל נו 191
כלל נז 192
כלל נח 194
כלל נט 195
כלל ס 198
כלל סא 199

כלל סב 201
כלל סג 204
כלל סד 206
כלל סה 207
כלל סו 209
כלל סז 214
כלל סח 220
כלל סט 226
שבת ומועדים 229

הקדמת המחבר

הקדמה אחרונה להרב המחבר

אמר המחבר במה אקדם לה' אכף לאלקי מרום, כי כל תגמולוהי עלי, אודה בכל לב ואכבדה שמו לעולם. כי גבר חסדו עלי וקרבני לעבודתו עבודת הקודש ונתן לי חלק כטפה מן הים בתורתו הקדושה והטהורה. מה אני ומה חיי אשר עשה עמי החסד הגדול הזה ועוד גבר חסדו עלי כי הביאני עד הלום לעשות לי שם כשם הגדולים לחבר חבורים ללמד דעת לעם קדשו אשר כל איש משתוקק ללמוד בתוכם וכבר נתקבלו ונתפשטו חבורי **חיי אדם** על א"ח **וחכמת אדם** על י"ד בכל גבול ישראל: ויותר מזה אשר זיכני בחיי שהתעוררו כמה מדפיסים לחזור ולהדפיס חבורי, ידעתי כי אין בי לא חכמה ולא תבונה ולא כשרון מעשה כ"א בחסדו הגדול אשר חנן אותי מתנת חנם, ואין לי אלא לברך שמו הגדול בכל לב ארנן בברכה ותהלה ואומר ברוך שהחייני וקימני לזמן הזה יהי שמו הגדול מבורך מעולם ועד עולם:

והנה כבר כתבתי בהקדמה מדפוס ראשון מה ראיתי על ככה ומה הביאני לכך. ועתה באתי להוסיף. ידוע שעיקר לימוד התורה הוא לידע מצותיה בכל פרטיה כי אמת שהקב"ה שמח בפלפולא אבל אין זה רק כמו שהאב משתעשע ושמח כשמדבר בנו איזה דבר חכמה אבל אין תכלית אהבתו לבנו. רק כשרואה שבנו הולך בדרך הישר ומקיים כל מצות אביו, כן רצונו ית"ש כשמפלפל האדם בדברי תורה בדברי השכל אבל בודאי העיקר הוא רצונו ית"ש לידע מצות התורה. וז"ל הש"ך בסי' רמ"ו ס"ק ה' כ' הדרישה יש בעלי בתים נוהגים ללמוד בכל יום גמ' עם תוספו' ולא שאר פוסקים אבל ל"נ שיש ללמוד ספרי הפוסקים דיני התורה דזה שורש ועיקר לתורתנו כו' דכיון שאינם לומדים רק ג' או ד' שעות לא ילמדו בש"ס לחוד עכ"ל. כי התורה כלולה שני מצות חלק א' ללמוד תורה כמ"ש ולמדתם את בניכם (וכמוהו הרבה) ובזה אין חילוק אם ילמוד מסכת ברכות ומועד או סדר קדשים כי הכל הוא דברי אלהים חיים. והחלק הב' הוא שיהיה הלימוד ע"מ לעושת כמ"ש ושמרתם לעשות וכמוהו פסוקים הרבה. והנה אין ספק שהחלק ללמוד ע"מ לעשות הוא קודם לחלק הא'. כי בזה מקיים שניהם כי אם לא ילמוד לא ידע מה לעשות וע"ז אמרו נמנו שהלימוד קוד' שהלימוד מביא לידי מעשה ר"ל שיודע מה לעשות ולכן קדמונים הרי"ף ורא"ש לא חיברו רק על מס' הנהוגות אצלנו והשמיטו הרבה דברי' דלא שכיחי והיינו לפי שראו שנתמעטו הלבבות וקצרו לנו הדרך לפי השגתינו ובזה נ"ל לפרש הא דאיתא בב"מ ק"ט שא"ל ר' אחא ברי' דר"י לרב אשי שדקדק עליו בשמועה הרבה והשיב לו כי מטית לשחיטת קדשים תא ואקשי לי פרש"י

הכרתי בך שאתה חדוד ויודע להעמיק ולהקשות כי מטית למסכת זבחים שהיא עמוקה תא ואקשי לי ואתן לב לתרץ ע"כ. ופירושו לענ"ד דחוק שהרי אדרבא א"ר ישמעאל סוף ב"ב הרוצה להחכים יעסוק בדיני ממונות שהם כמעין המתגבר. ובזה א"ש דמצינו כמה פעמים שהשיבו מהאמוראים אלו דייקינן כולי האי לא מתנינן ר"ל שהרי חוב על האדם לידע מתחלה דיני התורה ע"פ פשוטן כדאמרינן למגמר והדר למסבר והיו צריכין לחזור תמיד השמניות והברייתות שקבלו מרבם והם הלכות פסוקות והוא היה עיקר הלימוד אצלם ולזה אמר אלו דייקינן כולי האי לפלפל לא יהיה לנו פנאי לחזור הלכות פסוקות רק באיזה זמן אזי דקדקו בשמועה לפלפל בו ולדקדק. והנה באותו פעם היה רב אשי חוזר על תלמידו ובא רב אחא לדקדק עליו בפלפולא והשיב לו כי מטית לשחיטת קדשים שאז יהיה עסקי רק בחלק אחד דהיינו ללמוד ואז הא ואקשי לי אבל עכשיו אני צריך לחזור על הלכות פסוקות:

והנה שלמה המלך אמר במשלי אם תבקשנה ככסף כו' אז תבין יראת אלקים. ולפי פשוטו ר"ל שילמוד אדם הנהגתו בעה"ז בעבודת הבורא מהנהגתו בבקשת הכסף והזהב. ואני יסדתי על זה דרוש א' ביחוד שהפסוק יצוה שידמה אדם בדעתו נסיעתו לעה"ז כמו שאדם נוסע ללייפסיג וחזירתו אחר מיתה כמו שחוזר מן הירייד וישיבת עה"ז כל ימי חייו ידמה לו כימים אשר הוא על הירייד ובכל הנהגותיו אשר ינהג בשעת הירייד כן יתנהג כל ימי חייו והארכתי בזה וא"כ צריך אדם ג"כ להתנהג הלימוד התורה כאשר יתנהג בקניית הסחורה על הירייד. ואשא משלי ואומר ידוע שבירייד גדול כלייפסיג וכדומה באים לשם סוחרים גדולים פאבריקאנטן עם סחורות יקרים של משי מרוקמים בכסף בזהב וציצים ופרחים אשר אינם ראוים לכל אדם כ"א לשרים ופרתמים ועשירי עם ויש שם פאבריקאנטן קטנים מהם עם סחורות פשוטים השוה לכל נפש עניים ועשירים. ויש מהם היושבים בחורים ובמחבואים ואצלם נמצא לפעמים ג"כ סחורות יקרי הערך מה שלא נמצא אפילו אצל הגדולים. כי להיות שהם אינם עשירים כ"כ מייגעים את עצמם למצוא איזה דברים מחודשים ומביאים ממרחקים. ואחר שהם בעצמם יודעי מחשבות לרקום הבגדים מוסיפים איזה פרח ושושן בבגד שלקחו ובזה מיפים מאד הבגד ומוסיפים חן על בגד והנה הקונים שבאו לשם העשירים יפנו לסוחרים הגדולים לקנות בגדים יפים ומי שאין בידו ממון הרבה אינם נפנים כלל להפאקאמרן הגדולים רק להקטנים שמוכרים סחורות פשוטות. והנה היושבים במחבואות אין אדם נפנה לשם כי נבזים הם בעיניהם. והם מבקשים לכל סורו אדוני סורו אלי ראו סחורותי כי טובות הנה מאדעש חדשים גם ישנים צפנתי אל תסתכלו בקנקן ומקצת הלכו אצלם והראו

להם כל מיני סחורות ויש מהם שלא מצאו אפילו בפאקמערן הגדולים והנה באיזה ירידים נתפרסם האיש הנבזה הזה על דאפי' הסוחרים הגדולים הלכו לקנות סחורתם כי סחורתו הוא ממה שבחרו מכל הסוחרים הגדולים והוסיפו עליהם נופך. והנה א' מהקונים הקטנים נסע עם עשירי עם הקונים רק בגדי משי ורקמה וכל אחד סיפר לחבירו מעניני מו"מ שלו וזה יושב כאלם ביניהם כי מעולם לא קנה סחורות כאילו ויתעצב אל לבו ויאמר בלבו למה אהיה ביניהם כעני בין העשירים הלא גם לי מעות גם אני אקנה מסחורות משי ובגדים יקרים כדי שאוכל לעמוד במקום גדולים ולדבר ביניהם. וכבואו לשם וילך אל הפאבריקאנטן הגדולים ויקנה שם איזה חתי' סחורות יפים מאוד וישמח בהם וילך גם אל השני ואל השלישי ולהיות שהוא אינו מבין הסחורות ולכן התמהמה על כל חתיכה וחתי' שקנה כמה שעות עד שלאיזה חתי' שקנה כמעט עבר היריד ויתן אל לבו לקנות הסחורות הפשוטות וחשב עם הסוחרים וראה שלא נשאר לו עוד ממון לקנות וגם כבר אין פנאי כי כבר הגיע הזמן שיסע לביתו ויהי בחזרתו ויסע בחברת הנגידים והמה מספרים איש לרעהו מענין הסחורות שקנו. והוא ג"כ סיפר איך קנה חתי' ממין זה וחתי' ממין זה אך לא הגיע אפילו לחלק ק' ממה שספרו הם אשר אינו יודע כלל מה הם הסחורות ויחזרו לספר מהסחורות הפשוטות שקנו והוא יושב כאלם כי מתבייש שלא לקח מהם כלום ויבינו הסוחרים כל מחלתו ויאמרו לו אנו מבינים חסרונך כי מגאות לבך היית רוצה לדמות עצמך אלינו ולא חשבת כי לנו ממון רב המספיק לקנות הכל וגם אנו מבינים גדולים עד שא"צ לחשוב ולבלות זמן על קניית כל חתי' וחתי' משא"כ אתה. ואתה עני כשתבא לביתך עם מעט הסחורה היפה והמשובח מי יפנה אליך לקנות ממך כי מי שצריך לסחורות כאלו אינו הולך אלא להסוחרים הגדולים ויותר מזה כשתבא לביתך מסתמא אשתך ובני ביתך ואוהביך ממתינים ומצפים זה צריך לבגד פ' וזה לבגד פ' ואתה אין בידך וצריך אתה לילך ולקנות בחנות אחר וסחורתך מונח בקרן זוית אין דורש ואין מבקש ונשאר האיש בבושה וכלימה היפך מחשבתו שחשב לקבל כבוד:

והנה הנמשל מובן דרך לימוד תה"ק או שילמוד הדין ממקור החיים מש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים בדרך פלפול או שילמוד ש"ע ע"פ פשוט בכדי לידע דיני התורה כי הוא שוה לכל נפש. הנה מי שיש לו לב להבין דומה לסוחר גדול שבוודאי לא יכנס לקנות מסוחר קטן כי א"צ לבלות זמן על כל דבר ויש לו פנאי ללמוד מה שלבו יחפוץ ואמנם מי שאין לו לב כ"כ וצריך לבלות זמן על כל דבר ודבר הנה זה דומה לסוחר קטן שאינו מבין ויש לו מעות מעט שכאשר ירצה ללמוד מספרי ראשונים ואחרונים יבלה זמנו ולא ישאר בידו רק איזה דברים וכאשר ישתרג עליו עול הפרנסה לא יהיה לו

פנאי ללמוד פסקי דינים כיצד לברך על כ"ד וכיצד לשמור השבת ואיך יתנהג בכל דיני תורה והנה אין זאת כי לימודו אינו לעשות רק בכדי שיהיה נקרא למדן ויוכל לדבר עם המפלפלים ואעפ"כ כאשר מפלפלים בדברים שלא למד יהיה כאלם:

והנה כך אני אומר ידעתי כי הלומד השלחן ערוך לידע כל מוצא הדין ולשאוב ממקור החיים כמו שהורה לנו מחותני החסיד אמיתי ז"ל בביאוריו על ש"ע אשרי לו אך לעמוסי התלאה הטרודים בפרנסה ובנפשו יביא לחמו וידעתי כי אם לבו כלב הארי בחריפות. טרדת הזמן יטרידהו ולא ישאר בידו מאומה. מה יתרון לו אם יודע להקשות ולתרץ ואפילו נט"י לא גמר וכל שכן הפחותים מערכי לא יבינו לבוא לעומק דבריהם פעם מחמת חוסר הבנה ופעם מחמת שיתקוף עליו תלמודו ואם לא יחזור על כל דין ודין כמה וכמה פעמים יהיה יגיעו לריק ומכ"ש הבעלי בתים הסוחרים שעול הפרנסה מונח על צוארו כמה צריך להטריח א"ע עד שילמוד בש"ע עד הלכו' ברכות השחר ידוע לא פחות מחצי שנה ומשם עד סוף הלכות ברכות יותר מחצי שנה או שנה ופשיטא הלכו' שבת יותר משנה וכן בכל הלכה והלכה ועד שילמוד ב' או ג' הלכות כבר שכח מה שלמד בחצי שנה ראשון ולא זה ששכח הפלפול אלא אפי' עיקר הדינים וכל ימיו לא יספיקו לו להיות בקי בש"ע א"ח וכ"ש שמעולם לא יזכה ללמוד הדינים שבי"ד. והרי זה דומה למשל שהוא בח"ה לשיטתו שמוכיח את האדם שמתחלה מחויב ללמוד כל דיני התורה ואח"ז צריך לחקור איך לעבוד ה' ולא יבלה ימיו בדינים ופלפול ביותר מדינים שא"צ לו ודומה לזה לאחד שלמד איזה שנים מלאכת החייט איך לחתוך חיתוכים של בגד והיאך לתפור וכשכבר למד היטב כל מלאכתו נפל בדעו הלא א"א לתפור בלא מחט ובלא מספרים לחתוך ושמא לא יהיה לי מספרים ומחט והלך ללמוד מלאכתם ואח"כ שהא לא יהיה לי חוטים ולמד לטוות פשתים ובזה היה מבלה כל ימיו עד שהזקין ומת ומעולם לא זכה לתפור בגד כך האדם צריך שילמוד תחלה היאך ללמוד ולידע דיני התורה ועיקר הלימוד הוא שמביא לידי מעשה אבל לבלות כל ימיו בפלפול מעולם אינו יודע היאך לעבוד ה' ע"ש. כן אני אומר. הנה בדור שלי כשהייתי קטן שלא עלה מעולם על דעת האב והאם לדאוג במה יתפרנס הבן רק כל מגמתם היה שיזכה הבן לתורה ומעולם לא עלה ע"ד מי שחננו ה' שיכול ללמוד שיפרוק ממנו עול התורה ולהיות שנה ופירש זה לא עלה לא ע"ד האבות ולא ע"ד הבנים ולזה היו צריכין ללמוד תחלה קצת חריפות לידע למשקל ולמטרא כדי לידע לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא וכשכבר קיבל דרך הלימוד למד ש"ס וש"ע וראשונים ואחרונים שזהו תכלית הלימוד אך בימים הללו שבעו"ה כאשר יגדל הבן להיות בן י"ג או ט"ו שנים וליותר בן ח"י אז יטרידהו עול אשתו ובניו ולדור בדירות

מרווחים וללבוש בגדי משי ורקמה והתורה מונחת בעו"ה בקרן זוית והבתי מדרשות בעו"ה בטלים ואף הלומד אינו לומד רק איזו שעות ביום וא"כ מה יתרון לו שלומד טור או ש"ע עם פלפול האחרונים ולומד דין א' או חצי באותן ג' שעו' ותיכף כשהולך לחנות בא מלאך וסטרו ואינו זוכר ממנו כלום לדעתי אין זה כ"א כמש"כ לא יחפוץ כסיל בתבונה כ"א בהתגלות לבו בכדי שידע לפלפל עם החכמים שיאמרו שהוא למדן מופלג ואפי' לדעתם שהוא לומד לשמו לקיים מצות תלמוד תורה כבר כתבתי שחלק השני ללמוד לעשות הוא קודם למצות למוד. ואין אני כותב נגד המשכילים אשר חנן ה' אותם שיש להם לב לדעת ולהבין וחלק להם ה' מתנה טובה בזכרון טוב שאינו שוכח מהר וחנן להם ה' שיהיה להם מעט פרנסה וכל ימיהם מבלים זמנם בלימוד. על אלו ודאי החיוב מוטל ללמוד כל פסקי דיני הש"ע ממקור החיים מש"ס וראשונים ואחרונים ולפלפל בהם אבל אני כותב על עמוסי התלאה הסוחרים או אפי' כשאוכלים על שלחן אביהם רק שבדעתם שלא לבלות ימיהם בתורת ה' או מחמת עול הפרנסה אשר ישתרג על צוארו ולא יהיה לו פנאי ללמוד כן והם מבלים ימיהם אף בשעה ושתים שנותנים אל לב ללמוד ולומדים הפלפול וקושיות ותירוצים ולא נשאר בידם מאומה. ולכן עתה בנים שמעו לי ותחי נפשכם אשרי אדם אשר ישקוד על דלתותי ללמוד מחיבורי זה **חיי אדם** כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון מה' כי בחיבורי זה ימצא כל דיני הש"ע מבוארי' ע"פ שפרשו דבריו כל האחרונים וכל דין ודין וטעמו שלא יצטרך לחפש אחר טעם הדין וידע כל דין ודין אם הוא מן התורה אם מדרבנן או מצד חומרא של מנהג או מנהג של חסידות ומעט מזעיר שכתבתי מחלוקת באיזה דין כי כתבתי הכל היאך ראוי לפסוק ע"פ הכרעת אחרונים ע"פ דרכי הפוסקים. והנה עד הלכות שבת מחזיק ערך שלשים דפים ויחזור על כל דין ודין או כל דף ודף ב' או ג' פעמים זה יכול ללמוד ולחזור בשעה או שתים לכל היותר והלכות יום טוב ופסח כו' ילמוד דבר בעתו ולדעתי בשנה א' יהיה בקי בכל הדינים כאחד מן המופלגים ואז כשיהיה בקי בא"ח יקבע לו שיעור בחיבורי על י"ד לקבץ על יד דף א' בכ"י ובזמן קצר יהיה כא' מן המופלגים. ואליכם אישים הם הגדולים אשר בארץ אליכם בקשתי לשום עין עיונם לפעמים כאשר יעיינו באיזה דין שינהגו עם חבורי זה כמשל הסוחרים הקטנים היושבים בחורים שלפעמים מוצאים שם סחורה שלא נמצא אפילו בחנויות הגדולים כן אני אומר שימצא בלתי ספק דברים אשר לא ימצאו רק אחר חיפוש רב כי חברתי חיבורי מחיבורי גדולי הראשונים אשר לא נמצאו אצל הכל וירושלמי ותוספתא ולפעמים ימצאם סברות חדשות: ולא זה שימצאו חידושם בחיבורי נ"א אלא אפי' בחיבורי חיי אדם ידעתי כי ימצאו בו דינים מחודשים

שלא נמצאו בש"ע ואחרונים ואני מצאתי בשאר מחברים ראשונים ואחרונים כי ב"ה היה ת"י ספרי ראשונים לרוב פוסקים שו"ת והחידושים של ראשונים: ובחיי הכותב שספרו לי מופלגים שראו לכמה מופלגי תורה וחריפים שחוזרים בחיבורי זה ואמרו שהוא להם כחזרת שלחן ערוך שאינם צריכים להטריח עצמם ומן רב וגם שמוצאים בחיבורי כמה וכמה דינים חדשים וחיבו' זה הוא להם למגמר ואח"כ יש להם פנאי לעיין בכל דין ודין ולמסבר. ואני מעיד שבאו לביתי לומדים מופלגים ויודעים למשקל ומטרא בשמעתא להקשות ולתרץ בחריפות ובקיאות ואינם עשירים וקנו ממני חיבורי חיי אדם וחכמת אדם מטעם הנזכר:

והנה כבר קרה לי כאשר קרה המשל להיושבים במרתופות ומחבואים בזמן קצר נתגלה סחורתם כי טובה היא עד שכלם נפנו אליהם כן ב"ה בזמן קצר זה ח' שנים שנדפס חבורי זה חיי אדם ונ"א ובמשך ג' שנים שנדפס חיבורי חכמת אדם וב"א נתגלה ב"ה לכל ישראל היה אור במושבותם והכל רצים ללמוד בהם וכמעט שאין רב ומ"צ וצורב בכל קהלות ישראל שאינם קונים חיבורייי כי אמריהם נכוחים למבין ועריבים לשומעיה' כי ראו התועלת הגדול המגיע להם מזה לזה התעוררו איזה מדפיסים באיזה קהלות לחזור ולהדפיס בור זה וגם חיבורי תכ"א. והנה הנגיד הרבני מוה' מנחם מן ושותפו הנגיד מוה' שמחה זימל היו מן הזריזים ונשכרים ונקשו ממני למסור להם חיבורי ח"א המוגה בכתיבת ידי בהגהות מרובות ובפרט הלכות פסח כולו כי בדפוס הראשון הייתי חס על הוצאות והוצרכתי לקצר ופשיטא הלכות פסח שלא היה בדעתי להכניס א"ע בפסקי או"ה וליקח לי שם בין הגדולים כי מי אני ומה חיי: ואמנם אחר שמן השמים זכיתי לחבר חיבורי חכמת אדם על י"ד והיה נשבה בין הצרפתי' והלכתי במר נפשי ללאגר שלהם להראש שלהם ואני באתי בקצה זה והגוזל בא לקראתי מקצה השני ובידו הספר ונתן ה' לי חן בעיני הראש וצוה להחזיר לי ואח"כ זכני ה' להדפיסו ג"כ בדרך נס שההוצאה היה מרובה עלי וראיי שב"ה נתקבל מאוד בעיני המופלגים עד שמורים ובאים מתוך חיבורי ולזאת הכנסתי ראשי ג"כ והשלמתי כל הלכות פסח ואקוה לה' שיצילני מכל שגיאה ואם ח"ו שגיתי באיזה דבר בטחתי בחסד ה' שהם מיעוטא דמעוטא: כללו של דבר כמעט לא נמצא דף או עמוד שלא יהיה בו הגהות ודינים מחודשים עד שכמעט פנים חדשות באו לכאן וגם בנשמת אדם הוספתי כמה חידושים ובפרט בהלכות פסח:

והנה מדי דברי לכתוב באיזה דרך ישכון אור תורה לאור החיים צריכין אנו לברר עוד דברים אשר יפול לב אדם עליו. הלא בלתי ספק כל דברי חז"ל הם כלם אמת ויציב כי דבריהם ברוח הקדש. והנה בפרק שנו חכמים איתא רמ"א כל העוסק בתורה לשמה

זוכה לדברים הרבה כו' ומלבשתו ענוה ויראה ומכשרתו להיות צדיק חסיד ישר ונאמן כו' ומגלין לו רזי תורה כו' והנה אנו רואין בעינינו שלא נמצא אפילו אחד בעיר כו' כ"א חדא או תרי בדרא ובפרט במדת ענוה אשר בעו"ה אנו רואים אדרבה הגאוה גברה מאד עד שכ"א אומר אני גדול מבני דורי (ובאמת הם מגרים יצה"ר בנפשם כי כל הגדול מחבירו כו') וכי ח"ו כל הגדולים לומדים תורה שלא לשמה הס מלהזכיר כי כלם קדושים ולכן צריכין אנו לבר לקיים כל דברי חכמים: כבר אמרו בגמרא לעולם ילמוד אדם תורה שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה והק' תוס' בסוטה כ"ב ע"ב אי קשיא הא אמרין בתענית ז' כל העוסק שלא לשמה נעשית לו סם המות ובברכות י"ז כל העוסק שלא לשמה נוח לו שלא נברא ותירצו בתוספות שאם עושה מיראת יסורים או לאהבת קיבול שכר זהו שאמרו מתוך שלא לשמה כו' והיינו דתנן אל תהיו כעבדים כו' אלא כעבדים המשמש' את הרב שלא ע"מ לקבל פרס וההיא דתעני' וברכות מיירי דאינו עוסק לא מאהבה ולא מיראה אלא להוסי' על חטאתו פשע שאע"פ שיודע שעובר לא ימנע מכל תאות לבו כדאי' התם שלא יהא קורא ושונה ובועט באביו וברבו כו' שנאמ' שכל טוב לכל עושיה' ללומדיה' לא נאמר אלא לעושיהם עכ"ל. ובפסחים נ' ובנזיר כ"ג ובתענית וברכות שם דבעוסק לעשות רק שכוונתו ג"כ להתכבד ולהנות ממנה זה נקרא שלא לשמה אבל הלומד להתייהר ולקפח ולקנטר והראשונים כתבו דבכלל זה בלומד כלומד איזה חכמה לאלו התורה סם המות ונמצא בענין עסק התורה יש מצוה ורשות ואיסור ואמנם גם בלומדים לשמה יש ב' סוגים. סוג אחד שאינם עוסקים בשום ענין שבעולם בין אדם לחבירו רק בתורת ה' חפצו כו' ואם יתן איש לו כל הון ביתו באהבת התורה בוז יבוזו לו כי אהבת התורה עריבה בפיו מדבש ונופת כמו שראינו בעינינו למחותני הגאון החסיד רבי אליהו והגאון החסיד רבי זלמן חתן רבי מיכל פעסיס ז"ל ומקיימים בעצמם מה שאמר התנא רבי יעקב במשנה דאבו' יפה שעה א' בתשובה ומעשים טובים בעוה"ז מכל חיי עולם הבא ר"ל כי האדם העובד על מנת לקבל פרס כל מגמתו לזכות לעולם הבא. ובזה אפשר שיהיה איזה שעה שיתרשל שיחשוב יהיה לי מעט שכר בפחות אבל כשעובד רק מאהבת ה' שלא על מנת לקבל שום פרס זה לא ינוח ולא ישקוט רגע אחת וזה היה גם כן כוונת משה רבינו ע"ה שבקש שיחיה בעולם הזה כחיה ועוף כדאיתא במדרש ברכה והיינו שלא היה דעתו כלל על הנאת עלם הבא רק חשקו לעבוד ה' בגוף ונפש ועכ"פ חיה ועוף גם הם עובדים ה' שעושים בטבעים וזה עבודתם כדאיתא בחולין שהשיב גינאה נהרא אתה רוצה לקיים מצות הבורא ואני עושה מצות הבורא. והנה בודאי איש כזה הוא זוכה לכל המעלות ששנו חכמים באותו פרק ואמנם הרבה

עשו כרשב"י כו' וצריכים לקבל עליהם עול הרבנות וכיוצא בו כדי להחיות את ב"ב אך כיון שמנעוריהם למדו תורה לשמה מותר לקבל פרס כמו שהאריך בזה הכ"מ בפ"ו מהלכות ת"ת ואין זה בכלל אל תעשה עטרה כו' ועכ"פ כיון שעכ"פ צריכין לבטל תורתם לפעמים בשאר ענינים ואינם יכולים להיות דבוקים תמיד בתורה לכן אין הכל זוכים לכל המעלות שמנו חכמים אלא כ"א ואחד לפי דביקותו והכנתו ועכ"פ הם בכלל לומדי לשמה שהיא מצוה. הסוג הב' הוא שתחלת לימודו הוא כדי שיהיה רב או מ"ץ או דיין ועושה התורה קורדם להתפרנס בה או כדי שיצא שמו למרחקים ועושה אותה עטרה להתגדר בה ועכ"פ לומד לידע דיני התורה לעשות אע"פ שעושה איסור בזה מ"מ מותר וע"ז אמרו לעולם ילמוד אפילו שלא לשמה כו' וזה רשות. והסוג הג' הלומדים שלא לעשות רק שדברי תורה הוא להם לדבר חכמה או להתיהר להראות שהוא גדול מבני דורו או לקפח ופשיטא כמ"ש תוס' בסוטה שזה נקרא רשע ועליו הכתוב אומר ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי:

עכ"פ יצא לנו אע"ג שללמוד להתכבד ולהנות הוא בכלל לעולם יעסוק כו' מחוייב ללמוד דווקא על מנת לעשות ואם כן הלומד מחוייב עכ"פ לעסוק לידע דיני התורה וה' ברחמיו יתן חלקנו ויזכנו ללמוד לשמה וכמו שאנו מתפללים בברכת התורה הערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בפינו ובפיות עמך בית ישראל ונהיה אנחנו וצאצאינו כלנו יודע שמך ולומדי תורתך לשמה אמן כן יהי רצון:

הקדמת הרב המ"ץ מהר"י

יהא **ש**מיה **ר**בא די **א**להא מברך מן עלמא די חכמתא כו' חכמה זו תורה (כדכתיב אמור לחכמה גו') אשר אלפים שנה לעולם קדמה כדכתיב ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום ויומו של הקב"ה אלף שנה. משם קבלה עבדו נאמן ביתו יקר רוח ותבונה ככתוב בתורה ובמשנה נשנה משה קבל תורה וכו' עדי הגיע לרבותינו חכמי המשנה והגמרא אשר העמיקו וצללו במים אדירים. ברוב שכלם אשר הופיע אליהם ממרום לשדד בהרים, בג"ש קלים וחמורים יען כי הגיע תכונתם למלאכי מרום אשר בשמים וידעו לכוין מה דבר אלהים, עד כי נחתם ים התלמוד ויסכרו מעינות החכמה, ויהי סודו את יריאיו הגאונים הקדושים אשר בכל דור ודור המה בעלי הדת אשר בצלם אנו חיים החזיקו את דורם בתורה וסדרו לנו ספרים הקדושים ה"ה הרי"ף והרמב"ם והרא"ש ושאר גדולי בעלי הלכות והספיקו לדור דעה אשר בתוכם. אך דור הולך ודור בא, משברי ים וגליו עלינו עברו, יען כי תלאות רבות מצאונו ונגעי ילדי הזמן פגעו בנו קצרה דעתנו ונתבלבלו רעיוני לבבנו. עד כי קמו גאוני עולם מאירי עינינו בתוך

חשכת הרות באורם הלכנו ויאר לנו ה"ה הגאונים המפורסמים הרב ב"י והרב רמ"א עליהם תמכנו יסודותינו בדברים המותרים והאסורים וכל דת ודין, הן כי ארכו לנו הימים בטרדתנו נתקצר רוחב דעתנו ונאטם בינת לבבנו עד כי נלכדנו בסלע המחלוקת ונפלנו בין הפרקים זה מקשה וזה מפרק זה בונה וזה סותר כ"א טעמו ונימוקו עמו עדי הגיע לנו התשועה עפ"י גאוני בתראי המה האחרונים אשר סביבות ש"ע יחנו והעמידו שורש הדין על תלה וכל הלכה על בורי' עמודיהם ויסודותיהם על ש"ס בנוים, ואנחנו מפיהם אנו חיים ומימיהם אנו שותים ובם אנו משתעשעים, ואף גם זאת בני עליה המה מועטים היודעי' ללבן ולצרף הלכ' מש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים להוציא דין והלכה למעשה כי רבה היא ואף לאנשים היודעים לישא וליתן בגמ' ופוסקים מחמת עול טרדת מחיתם הזמן בוגד בהם ואינו מספיק לטייל ארוכות וקצרות, מכ"ש קטני ערך אשר לא יסבבו בלכתן לקדר בהרים הגדולים, ותאבים וחפצים להשיג במעט זמן דיני הש"ע חבילי חבילות לא בקצרה לארח חיים הם להוצאיהם שידעו כל דין ודין איך לעשות להלכה ולמעשה, לזה אען ואומר ברוך אברהם לאל עליון ה"ה הרב המאה"ג שמו נודע בשערים בחיבוריו הנעימים אשר האירו פני תבל כבוד מהור"ר אברהם דאנציג זצוק"ל אחד ממו"ץ דקהל פ"ק ווילנא אשר נטה ידו לאסוף ולכנוס ולקבץ המפוזרים באריכות הדברים כל ימי חיי אדם אשר חי מש"ע א"ח במקום אשר ילאה המעיין למצוא תוכן הדברים אשר בכלל ובפרט אמורים כי המה עין בעין מבוררים. ובפנות דעת למצא מבוקש דבר מה. אזי כצפור בודד על גג ידמה. עיניו משוטטות הנה. חותר אחר פסת בר מזונה. ובעבור מהירות וטרדת הרעבון. עובר על מחיתו באין מבין, כן הדבר בערכו ישוה וידמה, האנשים אשר בענינים עסוקים ולתורה אין קביעות ועת מסוימה דין גרמי דהחל לברר ולאסוף הדינים מפסקי הלכות בתוכן המבואר, דעתו יחשוב להתחבר ולדבר, בין יודעי בין ומביני טעם, והוא נער ומנוער, ע"כ ערך האנשים ידחו את נפשם **בחיי אדם** וממני ידעו כל דין ודין בקצרה ויבינו כל דבר בטוב טעם ודעת מבארה, מועט המחזיק המורבה שוה לכל נפש קטן וגדול שם הוא בחלק הראשון אשר פיו יקבנו **חיי אדם** והחלק השני **נשמת אדם** ותועלת הספר הזה הלא רבה כמבואר במקדמת הרב המחבר בהקדמה הראשונה והשנייה ובהם נמנו שמה תדרשנו ושמה תמצאנו כי הוא לימוד הכרחי וחובה אשר יגע הרב המחבר בשקידה רבה הוא אברהם מתחלתו ועד סופו מלא יראת אלהים בלבבו. אף כעת שהיה עוסק במו"מ ובמסחר שלח ידו לא חלל ברית התורה כאשר בהקדמתו מבואר. ומדי דברי בו אזכיר מה שכתב בחיבורו על משלי אשר עדנה בכתובים כ"י קדשו ת"י בניו המופלגים נ"י על פסוק משלי (א"ך) חכמות בחוץ תרונה

וכו', וז"ל כתב החרדים כי כאשר יצא האדם מפתח ביתו אז הוא דומה כמו ושהולך בספינה לים ששם הוא מקום סכנה. כי ההתחברות לב"א הוא מוכן לחטוא משא"כ בהתבודד א"ע מב"א ונודע מה שכתוב בזה"ק ששני מה"ש המלוין את האדם הם מכריזין לפני האדם תמיד שישמור א"ע מחטא, ונודע שיש ד' מקומות שכ"א מוכן לחטוא יותר מחבירו והיינו חוץ לבית ששם מקום ראשון אשר הולך בין ב"א ואחר כך כשהולך ברחוב העיר והוא המקו' קיבוץ ב"א שם צריך שמירה יותר מחטא כגון דברים בטלים ורכילות ול"ה וקנאה ושנאה וגאוה וכדומה. ואחר כך בראש הומיות הוא מקום השוק שהוא מאסף לרבים למכור ולקנות ושם צריך שמירה יותר להזהר מכל הנ"ל. ונוסף לזה אונאה וגזל וכדומה בעניני מו"מ. ואחר כך בפתח השער אשר בהן מפרש לדרך לילך למרחקים שם צריך שמירה יותר ויותר כי שם מוכן יותר לחטא ונגד ד' מקומות הנ"ל אמר שהתורה מזהרת בכל מקום שאדם הולך. וזהו חכמות בחוץ תרונה ר"ל בכל מקום שהוא חוץ נשמע קול הברה (כמו ותעבור הרנה שהוא קול הברה בעלמא) כי שם אינו צריך שמירה כ"כ כמו שבארנו. ואחר כך ברחובו' ששם קיבוץ ב"א תתן קולה ממש ואחר כך בראש הומיות שהוא מקום שוק שם תקרא בפירוש ואחר כך פתחי שערים ר"ל כשרוצה לילך לדרך למרחקים שם מזהירה יותר עד שהיא בבחינת שתאמר לו אמרי' עכ"ל שם. וכעין זה שמעתי בשם מחותני הרב המאה"ג מ' אברהם אחיו של הגר"א על הא דאיתא במסכת שבת (ל"א) בגר שבא לפני שמאי ואמר ליה גיירני ע"מ שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת כו' בא לפני הלל גייריה א"ל מה דעלך סני לחברך לא תעביד עיין פי' רש"י. והנה לכאורה אינו מובן האם עלה בדעת הגר שהורה אשר היא ארוכה מארץ מדה ורחבה כו' ילמדנה אותו כשהוא עומד על רגל א'. ואמר הרב הנ"ל פי' בעת שהרגל אחת חוץ לבהמ"ד שדעתו לילך לעסקיו למו"מ וזהו שאמר גר שילמדנו כל התורה כשהוא עומד על רגל א' היינו אף בעת שדעתו לילך לעסקיו חוץ לבהמ"ד שלא יטה מדרך התורה ושלא יפותה אחר יצרו וישים כל התורה לנגד עיניו ע"ז א"ל הלל דעלך סני וכו' אם יקיים וישמור זה לא יאונה לו כל עון אף בדברים שבין אדם לחבירו ולא יפותה אחר יצרו ויהיו דרכי התורה כנגד פניו. ככה ראינו מהרב המחבר אף בעת שפנה לעסקיו במו"מ דעתו ומחשבתו היה בתורת ה' כאשר האריך בהקדמתו על פסוק תהום אמר וכו' ולא נפלאת היא ולא רחוקה היא ממנו כי שמעתי מפיו כ"פ אשר הרב מוהר"ש מו"ץ דפה בא אצלו בעת שישב בחנות להתיעץ עמו באיזה דבר הלכה למעשה גם שם היה ידיו רב לו להשיב כהלכה ונשמר להיות מו"מ באמונה כאשר מצאנו בכתבי קדשו בצואתו שהזהיר לבניו שלא נתארו בשם צדיק או חסיד בהספדו אך זאת יוכלו

לומר עלי שלדעתי לא עשיתי שום עול לאדם בממון. והנה באמת לא מילתא זוטרתא היא להתפאר בזה ומי יאמר זכיתי לבי בעניני מו"מ אך יגידו עליו רעיו ומכיריו יאמרו עליו כי הוא זה לא ימים רבים רק מעט אשר היה לפניו שעסק במו"מ אח"ז מאס בכל מסחר רק דרכו התורה ויראת ה' לפניו נבחר מחרוץ ומפז תבואתה ואסיפת קהל ווילנא נתנו עיניהם בו ובחרו אותו להיות למורה והועמס בעול הוראה וחפץ ה' בידו הצליח ונתקבלו חיבוריו בכל תפוצות ישראל ובכל משכנות יעקב ומרוב תשוקת אנשי דורינו ההוגים בו תמיד אפסו וגם כלו זה ספרא דאדם חיי אדם אשר נדפס זה שלשה פעמים ורבים מכספה וגם כלתה נפשם ורצונם להחיות עצמם בחיי אדם. אי לזאת השתדלו בני הרב המחבר המופלאים נדיבי לב בצירוף המדפיסים המפורסמים להדפיסו עוד ביתר שאת וביתר עז עם כל ההגהות שנמצא כתוב על גליון הספר הנ"ל בכ"י הרב הנ"ל וכמה כ"י אשר לא היה כתיב על הגליון רק שנמצא באמתחת כתביו כמעט אשר בכל כלל וכלל נתוספו בו דברים רבים כהנה לרוות צמאון עוברי דרך א"ח בחיי אדם אגודים יברך ה' חילם ופועל ידם ירצה את אשר התנדבו והזילו זהב מכיסם צדקתם תהיה עומדת לעד וזכות הרבים יעמוד להם ולזרעם ולזרע זרעם וזכות אביהם הרבה המחבר יהיה בסיועם למען יבלו ימיהם בטוב ושנותיהם בנעימים שלא תמוש התורה מפיהם וזרעם וזרע זרעם מעתה ועד עולם:

גם אנכי נדרשתי מאתם שמו פניהם אלי ושחרו אותי להיות נטפל לעושי מצוה בהעתקת הגהות שהגיה הרב בגליון הספר ולהכניסם בפנים במקום הראוי ובכמה מקומות אשר לא נכתב על הגליון רק על נייר חלק אשר מצאו מציאה בכמה מקומות בין כתביו אשר שייך לחבור הלז לסדרם כראוי ולהשגיח שיודפס כראוי ואף כי היה עלי לטורח ועמל מרובה כאשר יראה הרואה מעיין האמת הפרש בין הראשונים שנדפסו כבר לאשר ישנו אתנו פה היום עכ"ז לא יכולתי להשיב פניהם ריקם מאהבת אמת אשר ביני וביניהם מאהבת איתן הקדומה חבת הקדש אביהם הרב המחב' ז"ל זכותו תגן עליהם ועלי והגהתי ומצאתי טעותים רבים שנפלו בדפוס הראשונים והכנסתי כל השמטות החדשות והישנות הכל בפנים הספר עם כל מהדורות אשר עשה הרב המחבר קבצתי ואספתי אחד על אחד כל דבר על מקומו יבא בשלום וכל מקום שידי מגעת עיינתי בעיון רב במקור הדין אשר הוציא ואשר חידש הרב המחבר ויש אשר גם לפני הגאון המפורסם מוהר"ר אברהם אבלי נ"י בקהלתינו הובא וראה כי ברורים המה להביאם אל מקומם הראוי ועוד לאלה מלין יש אשר נשמטו מהמחבר אשר פלטה הקולמס גם בהגהותיו אשר עדיין לא נרשם להביאם בתוך הספר בדינים מחודשים הנה אשר לא

ביארום הפוסקים אמרתי ג"כ להעלות עם הספר בפרקיו ובכדי להסיר המכשול מבני עמנו להתיר הספיקות גם את הטעות אשר נתהוה מחמת הדפוס את הכל ביארתי וסדרתי בעינא פקיחה כיד ה' הטובה עלי ועשיתי סדר לוח הסימנים ע"פ סדר הש"ע כאשר עדן בחיי המחבר עשיתי זאת בדפוס השני למען יהיה נקל לחזור ש"ע א"ח וח"א יחדיו יהיו מתאימות בלי טורח החיפוש ואי"ה כשיודפס ספר חכמת אדם על י"ד אשר יבא בקרב לבית הדפוס עם הגהות כמעט פנים חדשות יהיה עוד ידי נטויה עלי לבאר שמה בהקדמה תועלת וטוב הספר וספיר גזרתי ומה הגיע אלי להיות נצב פתח השער ולבוא בהקדמה שמה בארה ושם תמצאנו ובראותי כי נגמרה מלאכת הדפוס הספר הלז יפה ומהודר אז אמרתי אשלם תודות לאל עליון עלי גומר כי נגמר בתכלית זה החיבור למען למד בו בני ישראל לשמור ולעשות והשי"ת יחיינו ויקיימנו לביאת גואלנו וזכות הרב המחבר יעמד לנו ולזרענו מעתה ועד עולם:

הכ"ד המתאבק בעפר רגלי החכמים ותלמידיהם עבד לעבדי ה': **ישראל** בהק' מוהר"ר **אליעזר** זצלה"ה:

כלל א

א דין כשיתעורר משנתו ודין מצות הנהוגים בכל רגע (בש"ע סי' א ב):

מצות עשה מן התורה שיהיה אדם דבוק תמיד במחשבתו בהקב"ה כדכתיב את ה' אלהיך תירא וגו' ובו תדבק וכי אפשר לאדם שיהיה דבוק בהקב"ה אלא ר"ל שידבק תמיד מחשבתו בו כדכתי' שויתי ה' לנגדי תמיד. והוא כלל גדול בתורה ובמעלות הצדיקים כי אין ישיבת האדם והוא לבדו בביתו כישיבתו ועסקיו ותנועותיו והוא לפני מלך גדול ולא דבורו והרחבת פיו כרצונו והוא עם אנשי ביתו כדבורו במושב המלך וכ"ש כשישים האדם אל לבו שהמלך הגדול הקב"ה אשר מכה"כ עומד עליו ורואה במעשיו כדכתי' אם יסתר איש במסתרי' ואני לא אראנו נאם ה' מיד יגיע אליו היראה והכנעה בפחד הש"י ובושתו ממנו תמיד (סימן א'): ואל יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת הבורא ית"ש ועכ"פ לא יתקוטט עמהם (והעיקר בעבודת הבורא בהצנע לכת ולהסתיר מעשיו הטובים מבני אדם והבט נא וראה מה דאיתא בזוהר הקדוש פ' חיי ופ' שלח זכאה איהו מאן דאזעיר גרמיה בהאי עלמא כמה איהו רב ועילאה בההוא עלמא כו' מאן דאיהו זעיר איהו רב ומאן דאיהו רב איהו זעיר אך גם בזאת צריך האדם לדעת אם ח"ו פיתוי היצר הוא לבל עשות מעשה טוב מחמת שיהיה בפרהסיא ע"ז נאמר ובתחבולות

עשה מלחמה ועיין בחובת הלבבות שער יחוד המעשה פ"ה) וכשידבק האדם מחשבתו בה' ית"ש בודאי יהיו כל מעשיו לשם שמים כדכתיב בכל דרכיך דעהו ואמרו חכמים כל מעשיך יהיו לשם שמים שאפילו דברים של רשות כגון האכילה והשתיה וההליכה והישיבה והקימה והתשמיש והשיחה וכל צרכי גופך יהיו כולם לעבודת בוראך או לדבר הגורם עבודתו שאפילו היה צמא ורעב אם אכל ושתה להנאתו אינו משובח אלא יכוין שיאכל וישתה כפי חיותו לעבוד את בוראו. וכן אפילו לישב בסוד ישרים ולעמוד במקום צדיקים ולילך בעצת תמימים אם עשה להנאת עצמו ולהשלים חפצו ותאותו אינו משובח אא"כ עשה לשם שמים. וכן בשכיבה אין צריך לומר שבזמן שיכול לעסוק בתורה ובמצות לא יתגרה בשינה לענג עצמו אלא אפילו בזמן שהיא יגע וצריך לישן כדי לנוח מיגיעתו אם עשה להנאת גופו אינו משובח אלא יתכוין לתת שינה לעיניו ולגופו מנוחה לצורך הבריאות שלא תטרף דעתו בתורה מחמת מניעת השינה. וכן בתשמיש אפילו בעונה האמורה בתורה אם עשה להשלים תאותו או להנאת גופו ה"ז מגונה ואפילו אם נתכוין כדי שיהיו לו בנים שישמשו אותו וממלאי' מקומו אינו משובח אלא יכוין שיהיה לו בנים לעבודת בוראו או שיכיין לקיים מצות עונה כאדם הפורע חובו וכן בשיחה אפילו לספר בדברי חכמה צריך שתהיה כוונתו לעבודת הבורא או לדבר המביא לעבודתו. כללו של דבר חייב אדם לתת עיניו ולבו על דרכיו ולשקול כל מעשיו במאזני שכלו וכשרואה דבר שיבוא לידי עבוד' הבורא יתברך יעשהו ואם לאו לא יעשהו ומי שנוהג כן עובד את בוראו תמיד (סימן רל"א). וראיתי לאנשי מעשה שקודם אכילה היו אומרים הנני רוצה לאכול ולשתות כדי שאהיה בריא וחזק לעבודת הבורא ית"ש (ועיין לקמן כלל מ"ה סי' ד') וז"ש הכתוב במשלי בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך. ובארתי שכוונת הכתוב שיהיה אדם כמו סומא שאי אפשר לו להלוך כי אם ע"י המושך אותו ובאם שילך יחידי יפול ויסתכן כן האדם יהיה בכל מעשיו שא"א לו לעשות איזה דבר כ"א על פי התורה וז"ש בהתהלכך תנחה אותך ר"ל תנהג אותך. ואפילו בשעה שא"א לו לעסוק בתורה כגון שעת השינה תדע שהיא תמתין עליך (מלשון ואביו שמר). ואז תיכף בהקיצותך היא תשיחך תיכף תשיח ותדבר עמך. וכמו שכתב החסיד בחובת הלבבות לא יישן פ"א על יצועי אהבתו ואל יקיץ כ"א במתיקת זכרו ולכן תיכף כשיעור משנתו יאמר מודה אני לפניך חי וקים שהחזרת בי נשמתי בחמלה רבה אמונתך אף שעדיין אין ידיו נקיות כיון שאינו מזכיר שום שם:

ב יתגבר על יצרו ויקום בזריזות ואסור לשכב כך במטתו כמתעצל וע"ז נאמר עד מתי עצל תשכב ונאמר הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו. וידמה בדעתו אילו היה עליו

עבודת מלך ב"ו כמה היה זריז כ"ש עבודת הבורא ית"ש. ראוי לכל ירא שמים להיות מיצר ודואג על חורבן ב"המ ובענין חצות האריכו האחרונים אזה ע"פי ספרי המקובלי' אימת זמן חצות (ועיין במגן אברהם סי' בסק"ד):

ג אף שראוי לכל ירא שמים לעמוד איזה שעות קודם אור היום בחורף וגם בקיץ להתפלל כותיקין עכ"פ חוב גמור הוא לקום שעה ולפחות חצי שעה קודם קריאת השמש לבית הכנסת כדי שיוכל להכין עצמו ולפנות ולהתפלל בצבור ובנקיות:

ד אע"ג שעדיין לא בירך ברכת התורה ואסור לדבר דברי תורה מ"מ מה שיוכל לקיים יקיים. ולכן יפנה מחשבתו לקיום מצות התלויות בלב ויכול האדם לקיים אותם בכל רגע במחשבה וגם יקבל עליו לקיים כל מצות התורה הן מצות דאורייי' או מצות דרבנן בכל עת שתבוא לידו לקיים. וכל הפורק ממנו עול מצוה א' שיאמר שיקיים כל המצות חוץ מזו אפי' היא מצוה קלה ועליו נאמר ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת ולא נאמר אשר לא יעשה אלא אשר לא יקים ר"ל שאינו מקבל עליו לקיים כל התורה (ש"ת לר"י):

ה ואלו הן המצות התלויות בלב וחיובן תמידי ולא יפסקו מהאדם אפילו רגע אחד וכל זמן וכל רגע שיחשוב בהם קיים מ"ע שאין קצבה למתן שכר של מצות: (א) להאמין שיש אלוה אחד בעולם שהמציא כל הנמצאים ומחפצו ורצונו היה כל מה שהוא עכשיו ושהיה ושיהיה לעדי עד ושהוא הוציאנו ממצרים ונתן לנו התורה ולא נחשוב ח"ו שהיה במקרה אלא בהשגחה פרטית כי הוא ב"ה משגיח בכל העולמות וזהו מצות עשה דכתיב אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך כו' ופירושו תדעו ותאמינו שיש לעולם אלוה המשגיח שהרי הוצאתיך מארץ מצרים: (ב) שלא נאמין בשום אלהים זולתו שנאמר לא יהיה לך אלהים אחרים כו' ואפילו מודה שהקב"ה שולט בכל העולם רק שידמה בדעתו שמסר הנהגת העולם למלאך או לכוכב או לאדם ה"ז מודה בעבודת כוכבים ומזלות וכופר בעיקר ובהקב"ה אלא יאמין שהקב"ה בעצמו ובכבודו משגיח בכל העולמות ואין למלאך וכוכב שום כח לעשות דבר בלתי רצונו ולכן נקרא אלהי אלהים: (ג) ליחדו שנאמר שמע ישראל כו' ה' אחד ופירושו שמע ישראל ודע כי ה' שהווה הכל ברצונו והוא אלהינו המשגיח בכל העולמות הוא ה' אחד בלא שום שיתוף וענין אמונה זו בג' מצות אלו הוא שיקבע בנפשו שהאמת כן הוא ושאי אפשי' בחילוף זה בשום פנים ואפילו אם יראה במופת חותך להיפך ח"ו יאמין שהמופתים הוא שקר מוחלט וכמ"ש בפ' ראה כי יקום בקרבך נביא כו' ובא האות והמופת כו' לא תשמע אל דברי הנביא כו' כי מנסה ה' אתכם לדעת הישכם אוהבי' את ה' והאמת מה שקבלנו מאבותינו כי אדם הראשון ראה בחדוש

העולם ומסר למתושלח והוא לנח ונח לשם ולאברהם עד משה רבינו ע"ה וגם במשה רבינו ע"ה לא האמינו בו ישראל מחמת המופתים אלא מחמת שראו בשעת מתן תורה ולכן לא תמצא שכתוב אצל ישראל מופת אלא תעשה בי האותות אבל גבי פרעה כתיב תנו לכם מופת (והארכתי בזה בפ" הגדה ש"פ). ושם במעמד הגדול והקדוש והנורא אשר ראו כולם עין בעין יותר מששים רבוא גברים לבד מטף ונשים כמ"ש אתה הראית לדעת כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ופירושו כי אל הוא לשון חוזק כמ"ש אילי הארץ ואמר כי ה' הוא כח של כל הכחות כמ"ש הודו לאלהי האלהים ר"ל לכח של כל הכחות (ועיין דבר זה באריכות בפ' ח' מהל' יסודי תורה). ועל ג' מצות אלו ומכללם להאמין ביציאת מצרים ובכל האותות והמופתים שהראה הקב"ה ע"י משה ובנתינת התורה שבכתב ושבע"פ כל אשר בשם ישראל יכונה מחויב למסור גופו למיתה אכזריות כמו שקדשו ש"ש אלפים ורבבות מישראל שלא להכחיש ח"ו מדבר קטן או גדול מתורה שבכתב ותורה שבעל פה שהיא הגמרא הקדושה שהיא הפירוש על תורה שבכתב כפי שקיבל משה רבינו ע"ה בהר סיני הפירוש הזה מפי הקב"ה ומסר ליהושע וכן דור אחר דור וכן אנחנו מקבלים עלינו ועל זרעינו ודורותינו' למסור גופינו למיתה על אמונה זו בלא שום פקפוק ונפשנו ורוחנו ונשמתינו יעלה לשמים למקום מחצבם: (ד) לאהוב המקום ב"ה שנאמר ואהבת את ה' כו' וענין אהבה זו שישים האדם כל מחשבתו וכל מגמתו לאהבת הש"י ויעריך בלבו כי כל התענוגים שיש בעולם מעושר ובנים וכבוד הכל כאין אפס ותוהו נגד אהבתו ית' וכיצד יגיע האדם לאהבה זו הוא על ידי התורה כמ"שכ ואהבת כו' ואח"ז אמר והיו הדברים האלה כו' שע"י התבוננות בתורה תתיישב האהבה בלבו. והקובע מחשבתו בענינים הגשמים ובהבלי העולם שלא לשם שמים רק להתענג ולהשיג כבוד ביטל עשה זו וענשו גדול: (ה) לירא מפני ה' ולשום יראתו על פניו תמיד כמ"ש את ה' אלהיך תירא. וענין היראה לידע כי אף שהקב"ה הוא נעלם מכל מ"מ רואה מעשינו ומבין מחשבותינו כי הוא בוחן לב ויודע כל תעלומות כמ"שכ אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו: (ו) שלא נתור אחר מחשבת הלב וראיית העינים שנאמר ולא תתורו אחרי לבבכם וכו' ואמרו חכמים אחרי לבבכם זו אפיקורסי' ואחרי עיניכם זו זנות (ברכות פ"א). ובכלל אפיקורסו' היא כל מחשבות זרות שהם היפך דעת התורה. ובכלל זנות הוא כל תאות עה"ז שאם יסיח דעתו למלאות תאותו בדבר א' ימשך מזה שלעולם יתאוה לה. אלו מצות שיכול לקיים בכל רגע (ס' החינוך בהקדמה וסי' כ"ה כ"ו תיז תי"ח תל"ב תפ"ז) וממילא מקיים עוד מ"ע ולדבקה בו:

ו יקבל על עצמו בפרטות לאהוב כל אחד ואחד מבני אדם כגופו כמו שכתוב ואהבת לרעך כמוך ועי"ז יכלול תפלתו בכלל תפלת כל ישראל ויהיו לאחדים:

ז כששוכב ערום לא ילבש חלוקו מיושב דאז בהכרח יגלה גופו אלא יקח חלוקו ויכניס בו ראשו וזרועותיו בעודנו שוכב ונמצא כשיקום יהיה מכוסה וידקדק בחלוקו ללבשו כדרכו שלא יהפוך הפנימי לחוץ (סי' ב). ואל יטול חלוקו שחרית מיד השמש וילבש (סימן ד' מ"א סק"א):

ח כשנועל מנעליו ינעול תחלה של ימין ואם יש בו רצועות לקשור אזי לא יקשרנו עד שינעול של שמאל ויקשרנו ואח"כ יקשור של ימין סימן לדבר תפילין דחשיבות התפילין הוא בקשירה על יד שמאל (ט"ז סי' ב' ס"ק ב) לזה חלקו כבוד לרגל שמאל להקדי' הקשירה וכשחולץ יחלוץ תחלה של שמאל וכשהוא רוחץ וסך ימין תחלה וכשרוחץ כל גופו ראש תחלה. מ"א בשם הגמרא:

ט אסור לילך בקומה זקופה ולא ילך בגילוי ראש והכל כדי שיחול עליו יראת ה' ואסור להוציא מפיו דבר שבקדושה בגילוי ראש ואפי' כשמניח ידו עליו לא מהני אבל הנחת יד חבירו מהני (סי' ב' וצ"א):

כלל ב

א דין נט"י לאחר השינה (סימן ג')

אסור לילך שלא לצורך גדול בלא נט"י. דכשהאדם ישן אזי מצא רוח רעה מקום להתדבק בו כי כן חפץ וחשק הטומאה להתדבק באיש הישראלי להחטיאו אך כ"ז שהאדם ער ורוחו ונשמתו בקרבו א"א לו להתדבק כ"כ אם לא כשמסיר יראת ה' ממנו לגמרי ואז טמא טמא יקרא אבל בעת השינה שרוחו ונשמתו מסתלקים מן האדם ולא נשאר בו אלא נפש חיוני אזי שורה רה"ט עליו וכאשר יעור משנתו וחוזרת נשמתו אזי רוח הטומאה השורה על הגוף בע"כ הולך לו רק על האצבעות שהם קצוות הגוף משם אינו עובר אלא ע"י נטילה ולכן יכין כלי עם מים לפני מטתו וגם כלי ליטול בתוכו דהמים שנטל ידיו רוח הטומאה שורה עליהם ולכן אסור ליטול על הקרקע במקום שבני אדם הולכין. וגם אסור ליהנות מהן. ותיכף בקומו יטול ידיו ע"ז הסדר. יקח הכלי בימינו ויתנו ליד שמאלו ואז ישפוך מים על יד ימינו ואח"כ יקח הכלי בימינו וישפוך על שמאלו וכן ג"פ וע"י זה בע"כ הולך ריח הטומאה ממנו אבל אם משכשך ידיו בנהר ג"פ ספק אם מהני לר"ר כי אפשר כן יעד מלכו של עולם שאינו הולך אלא ע"י עירוי וי"א דוקא בסירוגין. ולא יטול ממי שלא נטל ידיו שחרית (סי' ד'):

ב אסור ליגע קודם נטילה לפה ולחוטם ולעינים ולאזנים ולפי הטבעת ולא בגיגית של שכר כ"א ע"י הפסק בגד משום שרוח הטומאה שורה עליהם (ב"ח ט"ז א"ר). לפי זה היה משמע דאם נגע באוכלין אסורין וכן הורה מורה א'. אך נ"ל מדלא אמר הש"ס סתם יד לאוכלין תקצץ משמע דדוקא בגיגית שכר אבל שאר אוכלין עכ"פ בדיעבד אין לחוש וכ"מ בסוף יומא גבי שמאי הזקן (ונכדי האברך המופלג מוהר"ר אלי' הביא ראיה שכל דבר שאמרו רוח רעה שורה עליו מותר בדיעבד דבב"י בי"ד סי' ו' כ' הא דאין שוחטין בקנה יש אומרים הטעם משום קיסמין נפרשים ממנו ולפי זה אפילו בדיעבד אסור וי"א הטעם משום רוח רעה ולפי זה בדיעבד מותר עכ"ל הב"י):

ג מים שנעשו בהם מלאכה או שנשתנו מראיהן אע"ג שפסולין לנט"י לאכילה כמבואר לקמן כלל ל"ט כשרים לנטילה זו וכן אם אין לו כלי שלם מותר ליטול אף מכלי נקוב וכן (מרער קאסטן או מפלומפ) אף שאין כאן כח גברא כמבואר לקמן בה' נט"י כלל ל"ח וכן אפילו בפחות מרביעית (ד"מ בשם מרדכי וכן כתוב בלבוש בהדיא) דמהני אף לרוח רעה ומ"מ לכתחלה יזהר בכולן אבל לנקות ידים במידי דמנקי כדלקמן כלל ז' לא מהני רק לתפלה אבל לא לרוח רעה כי בת חורין היא ומקפדת דוקא על שלשה פעמים ועיין במ"א (שם):

ד דבר הגורם שישרה רוח הטומאה על הידים מספקא לן אם מחמת השינה וא"כ ה"ה הישן ביום חייב בנט"י או שמא הלילה לבד גורם כי בלילה היא זמן שליטת המזיקין וא"כ אפילו הניעור בלילה צריך ליטול ג"פ או שמא דוקא שניהם גורמים דהיינו הישן בלילה דוקא ולכן מספק בין שניעור כל הלילה או הישן ביום יטול בלא ברכה:

ה עוד קבלו הקדמונים שיש דברים הצריכים נטילה במים דוקא ולא במידי דמנקי אם יש לו מים מזומנים לפניו כדלקמן כלל ז'. היוצא מבית הכסא ומבית המרחץ והנוטל צפרניו והחולץ מנעליו בידיו ואפי' הם נקיים לגמרי (כדאיתא בסי' קכ"ח במגן אברהם ס"ק כ"ו) והנוגע ברגליו והחופף ראשו והיוצא מבית הקברות ומי שנגע במת ה"ה אפילו לא נגע רק נכנס למת א' או המלוה את המת (מגן אברהם שם ס"ק כ"א) והמפלה כליו אפילו לא נגע בכינה והנוגע בכינה או בגופו והמשמש מטתו והמקיז דם והמגלח (שם):

ו אע"פ דאין חיוב נטילה אלא הידים בלבד מ"מ מצוה שירחוץ גם פניו כי כל פעל ה' למענהו וכיון שהגוף נברא לעבוד ה' והוא לבוש של הנשמה שהיא נר ה' נשמת אדם מהראוי לכבד הלבוש כמו עבדי המלך ששומרים בגדיהם שנתן להם המלך מכל טינוף כן ראוי לרחוץ פניו שלא יהיה עליו שום דבר מיאוס וכן במלבושים שלובש האדם ומכ"ש ת"ח צריך ליזהר שלא יהיה עליו שום דבר מיאוס וטינוף ולא ילבוש בגדים יקרים

הרי זה מביא את האדם לידי גאוה אלא ילבוש בגדים ממוצעים שלא יתבזה בעיני בני אדם ומכ"ש ת"ח שלא יהיה ח"ו בכלל כל משניאי אהבו מות. והעיקר שכל מה שיעשה האדם הכל ישים מגמתו ומחשבתו שהוא לעבודת היוצר וע"ז אמרו רז"ל כל מעשיך יהיו לשם שמים כו':

כלל ג

א דין טהרת גוף ומלבוש ומקום מכל טינוף

כתיב ברכי נפשי כו' וכל קרבי את שם קדשו וכיון שצריך האדם לברך את השם בכל קרביו אסור לברך עד שינקה הקרביים מצואה ומי רגלים ולכן יבדוק עצמו מגדולים ואם אין שם אדם מפנה ברחוב אבל לא בפני עו"כ אבל להשתין מותר אפילו בפני אשה אם אין לו מקום וכשיכנס לבית הכסא יהיה צנוע ולא ידבר שם ולא ילכו שנים ביחד ויסגור הדלת ואם מפנה בשדה ישב פניו לדרום ואחוריו לצפון ולא יגלה עצמו יותר רק מה שצריך בשביל שלא יטנף הבגדים ולא ידחיק עצמו יותר מדאי שמביא לידי סכנה וחולי ר"ל ויבדוק עצמו היטיב ולא ימהר לצאת כמו שעושין המון עם אלא ישהא שם עד שירגיש בעצמו שא"צ עוד (סימן ג' ד):

ב יקנח עצמו היטיב ביד שמאל ולא באצבע האמצעי שכורך עליו תפילין ולא ביד ימין. ואיטר צ"ע (סי' ג' מ"א ס"ק ח). וירחוץ פי הטבעת היטיב במים או ברוק כי צואה בפי הטבעת אע"פ שכשהוא עומד אינו נראה אם נראית כשהוא יושב אסור להתפלל ואפילו בדיעבד שעבר והתפלל אפשר דצריך לחזור ולהתפלל ולכן צריך ליזהר מאד (סימן ע"ו):

ג וכן יבדוק עצמו ממי רגלים וכשהוא משתין יזהר מאד שלא יגע באמה בידו והוא איסור חמור מאוד ואמרו רז"ל כל האוחז באמה ומשתין כאילו מביא מבול לעולם שהם חטאו והוציאו זרע לבטלה והנוגע באמה הוא בא לידי חמום והרהור ואפילו מי שיש לו אשה אם היא נדה או שהוא בדרך אסור ולהתחכך באמה כל אדם אסור אפי' נשוי ואשתו טהורה אם לא על ידי בגד עב אבל מותר לסייע שלא יטנפו בגדיו ולאחוז בביצים להגביה האמה קצת ויזהר שלא יפלו ניצוצות על רגליו ואם נפלו צריך לשפשפם (סימן ג') וכל הנצרך לנקביו אסור אפילו בדברי תורה כל זמן שגופו משוקץ מן הנקבים (סימן צ"ב):

ד כתיב הכון לקראת גו' וכתיב שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהי' והכונה לשמור עצמו מהנקבים שבין רגליו ולכן אסור להתפלל כשמרגיש בעצמו קצת שצריך לנקבים אפי' משער בעצמו שיכול לעצור עצמו שיעור שילך ד' מילין ואפילו אם עי"ז לא יוכל להתפלל בצבור מוטב לו שיתפלל ביחוד בנקיות ואם מתירא שיעבור זמן תפלה ומשער

בעצמו שיכול לעצור ד' מילין מותר להתפלל (דהיינו ע"פ גירסת רי"ף וכ"כ בתניא שגורס ואם יכול להעמיד עצמו ד' מילין מותר ונ"ל שזה ג"כ גירסת רש"י שכתב ד"ה ועד כמה מותר להתחיל כו' עכ"ל) (סימן צ"ב):

ה אם אינו יכול לעצור שיעור ד' מילין ועבר והתפלל אם לגדולי' תפלתו תועב' דהכי קים להו לחז"ל דכל שלא יוכל לעצור שיעור זה כבר נהפך המאכל במעיו לצואה וצריך לחזור ולהתפלל ואם לקטנים בדיעבד א"צ לחזור ולהתפלל: ודוקא תפלת י"ח צריך לחזור ולהתפלל אבל שאר ברכות בדיעבד יצא ומ"מ אסור לברך או ללמוד כל זמן שהוא צריך לנקביו והמשהה נקביו וצריך להם עובר משום בל תשקצו (שם):

ו כתיב והיה מחנך קדוש וקבלו חז"ל שהוא מ"ע שאסור לדבר או להרהר בדברי תורה וקדושה במקום צואה או במבואות המטונפות או כל דבר המסריח כגון צואת חתולים ושאר בהמה ועוף שידוע שצואתן מסרחת כגון צואת חמור הרכה לאחר שבא מן הדרך או צואת כלב וחזיר אם נתן בהם עורות וי"א דאף צואת תרנגולים שקורין אינדיקס או וועלישה הענר אבל סתם בהמה ועוף אין צואתן מסרחת ומ"מ דיר בהמות ולול תרנגולים דינן כצואה וכן פי חזיר אע"פ שהוא נקי בוודאי וכן גרף של ריעי ועביט של מי רגלים דידוע דהעביט מסריח יותר ממי רגלים ממש כל אלו דינן כצואה מה"ת (ז"ל תר"י עביט של מ"ר אסור לקרות כנגדו דכצואה דיינין לי' ואסור מה"ת בין זה בין מי משרה וכיוצא בו דבכלל מחנך קדוש הוי) ואסור עד שיכסה אותן כמ"שכ ושבת וכסית כו' ואפי' בכיסוי שאינו קיים כגון שנפל עליו שלג או רוק עבה כל זמן שלא נימוח עד שלא נראה הצואה מותר ואם כיסה אפילו בזכוכית וכיוצא בו אע"פ שנראה כיון שהוא מכוסה מותר שהרי הכתוב לא הקפיד רק שיהיה מכוסה (סימן ע"ו ע"ז ע"ח ע"ט):

ז אשפה שריחה רע ומים סרוחים (ורין שטאקן) שברחובות אם מסריחים דינם כצואה ואסור מדאורייתא ולכן אותן המקדשין הלבנה ברחובות (ורין שטאקן) המסריחים מהצדדים אפילו הם ברחוק ארבע אמות כיון שנמשכים גם מלפניו אסור כמלא עיניו ומכ"ש שצריך להרחיק ד' אמות ממקום שכלה הריח ומוטב שלא לקדש כלל ולמצוה יחשב להם אם אי אפשר להם לקדש במקום נקי כאז"ל ובדבר הזה תאריכו ימים (סימן ע"ט):

ח צואה אפילו מקטן אם אכל מיני דגן ויכול לאכול כזית בכדי שיכול גדול לאכול אכילת פרס שהוא ג' ביצים אסור ואם אינו אוכל לחם רק מאכל מקמח מבושל משערינן כדי שיוכל גדול לאכול מאותו מאכל אכילת פרס. ואמנם אם ידעינן בודאי שלא אכל דגן איזה ימים בקטן מותר אבל בגדול לעולם אסור (סימן פ"א במגן אברהם) ולא יקרא

לכתחלה נגד תינוק דסתם תינוק מטפח באשפה ויש ליזהר אפילו בצואת קטן בן שמונה ימים (עיין מגן אברהם ריש סימן פ"א):

ט אפילו כשהצואה וכיוצא בו כבר נתייבש ואינו מסריח עדיין דין צואה עליו עד שתהיה יבישה כ"כ שאם יגלגלנה תתפרך לפרורין דאז הוא כעפר ואז אם אינו מסריח מותר ואם נקרש מחמת הקור אפ"ה דין צואה עליו (סי' פ"ד) וצואה לחה אפילו אינה מסרח' צריך להרחיק ד"א (סי' ע"ט מ"א ס"ק י"ב):

י ספסל נקוב שמפנין עליו כיון שמיוחד לכך יש לו דין בית הכסא ואפילו בשעה שאין הגרף מונח תחתיו ולא מהני מה שיכסה הנקב אלא צריך לכסות כל הכסא (פ"ג במ"א). (וכ"כ ב"י ודו"פ ומעי"ט וט"ז וא"ר וא"כ מ"ש המרדכי והתרתי להם ר"ל שמותר להתפלל באותו בית ולא דיינינן לכל הבית לבה"כס כיון שיש בו בית מושב וכמ"שכ א"ר וגרע מגרף דאף על פי שהוא נקי דינו כבית הכסא):

יא מחיצות בה"כס אם ריח רע מגיע לו או שהמחיצות אינם גבוהים י"ט לכ"ע אסור ואפילו גבוהים י"ט כל הפוסקים האחרונים אוסרים כדין צואה (סימן פ"ג). ודוקא שהמחיצה נעשה רק בשביל בה"כס אבל אם נעשה בשביל הבית מותר. ואפילו הבהכ"ס חדש רק שהזמינו לבהכ"ס אסור לקרות בתוכו אכל כנגדו מותר ובה"כס ישן אע"פ שפינו ממנו הצואה דינו כבה"כס ומרחץ ישן דינו כב"הכס והייינו דוקא בית הפנימי שכולן עומדים שם ערומים אבל בית האמצעי שמקצתן עומדים ערומים ומקצתן לבושים אינו אסור רק לדבר דברי תורה ומותר להרהר וליתן שלום ובבית החיצון שכולם לבושים מותר בכל דבר. אבל הזמינו למרחץ מותר אפילו בתוכו (פ"ד):

יב כשם שמרחיקין מן הצואה כך מרחיקין מהריח רע אפילו אינה צואה וכל שדרך בני אדם להצטער מאותו ריח נקרא ריח רע ואפילו יש לו חולי שאינו מריח וכן סומא שאינו רואה כיון ששאר בני אדם יכולים לראות ולהריח אסור ואפילו בלילה דינו כביום (סי' ע"ט) (ונ"ל דדבר שטבעו ריח רע מותר ולא נקרא צואה אלא מה שנסרח מחמת עיפוש כדאיתא בירו' אין מדליקין בעטרן מפני כבוד השבת שלא תאמר הואיל וריחו רע יהא טעון הרחק ד"א לפום כן צ"ל אין מדליקין וכ"מ בסוכה י"ב ע"ש):

יג בד"א כשעדיין הטינוף במקומו אבל אם לא נשאר כאן טינוף אלא ריח רע כגון שהעבירו צואה בבית ועדיין נשאר הריח כיון שהוא ריח רע שאין לו עיקר מי שאינו מריח מותר (סימן ע"ט מ"א ס"ק ט) ואפילו המריח א"צ להרחיק אפילו מלפניו רק עד מקום שכלה הריח. ואם העבירו צואה לפניו כיון שאינו מונח במקום אחד יש אומרים

דדינו כצואה ממש. וי"א דבזה סגי ד' אמות אפילו לפניו (עיין סי' ע"ו בב"י ודו"מ שם). ופי חזיר דינו כצואה עוברת אפילו עולה מן הנהר אין הרחצה מועיל לו ודינו כצואה עוברת:

יד כמה צריך להרחיק ד' אמות מכל צד כדכתיב והיה מחניך קדוש וקבלו חז"ל שמחנה של אדם הוא ד' אמות מכל צד אבל מלפניו צריך להרחיק כמלא עיניו לכ"ע (רק דהר"אש ס"ל שהוא מדרבנן ולרשב"א הוא מדאורייתא כדלקמן סי' ט"ז) וצדדין שלפניו כגון רין שטאקן המסריחים הנמשכים לאורך הרחוב י"א דדינו כשלפניו (סימן ע"ט במגן אברהם) וי"א דדינו כמן הצדדין וסגי בד"א (א"ר) ומה שרואה בלא הטיית ראשו לצדדין לכ"ע דינו כלפניו ולא מן הצואה בלבד אלא צריך להרחיק ד' אמות ממקום שכלה הריח:

טו היתה הצואה מונחת על מקום גבוה י"ט ורחב ד"ט על ד"ט או להיפך שהאדם עומד על אותו מקום והצואה מונחת למטה אם אין מגיע לו ריח רע ואינו רואה אותה ואפילו יכול לראותה רק שמעצים עיניו מותר לכ"ע דכיון שהוא ברשות בפ"ע ואינו רואה להדיא אין כאן לא משום מחניך קדוש ולא משום ולא יראה בך ערות דבר (ע"ט) אבל א"ר כתב דמדברי רשב"א משמע דוקא כשאינו רואה מחמת גובה של מקום או עומקו אבל עצימת עין לא מהני:

טז אבל אם רואה הצואה לרא"ש ותר"י מותר דקרא דולא יראה בך ערות דבר לא קאי כלל על צואה רק על ערוה ובצואה אינו מוזהר רק על מחניך קדוש אע"פ שרואה אותה כיון שאינו במחנהו והרשב"א אוסר דס"ל דולא יראה קאי גם על צואה אם אינה מכוסה כלל אע"פ שאינה במחנו אסור וכיון שהוא איסור דאורייתא אזלינן לחומרא. ולכן אסור לדבר דברי קדושה והוא מסתכל דרך חלון פתוח אם רואה האשפות ורין שטאקן שברחובות אעפ"י שאין מגיע לו ריח רע וצריך ליזהר בזה בשעת קידוש לבנה דרך חלון פתוח או על (גאנקעש) אלא צריך עכ"פ שיעצים עיניו ואז אם אין ריח רע מגיע לו מותר (נ"ל דבמקום שמסופק אם הוא אשפה מותר דהוי ס"ס שמא הל' כרא"ש ומ"מ נכון להעצים עיניו מהיות טוב כו') אבל להרהר ד"ת מותר לכ"ע דכיון שאינו ברשותו דגבי ולא יראה כתיב ערות דבר ודרשינן דיבור אסור הרהור מותר. ואם צואה בבית לא מהני שיוציא ראשו חוץ לחלון דשדינן ראשו בתר רובו ואם הכניס ראשו חדר שיש בו צואה פשיטא דאסור שהרי הצואה כנגדו וכן הדין לענין ערוה (סימן ע"ד במגן אברהם):

יז תיבה (ופאראוואן) וכיוצא בו עומד בבית גבוה י"ט ורחב במשך ד' טפחים המפסיק בין האדם לצואה יש להחמיר כדעת המ"א דאעפ"כ אסור אא"כ מפסיק מכותל לכותל אבל אם היה מי רגלים על הארץ או בכלי שאינו גרף בענין שאין בו אלא איסור דרבנן נ"ל דמותר לעמוד נגד המחיצ' ולקרות ולברך אבל לא כנגד האויר דמחיצה הרחב ד"ט חשוב

מחיצה להתיר כנגדו. ואם המחיצה הוא יותר מן האויר דהוי עומד מרובה על הפרוץ נ"ל דאפילו בצואה יש להתיר בשעת הדחק נגד המחיצה ובלבד שלא יראה הצואה:

יח וכן חריץ המפסיק עמוק י"ט במשך ד"ט ורחבו משפתו לשפתו רחב ד"ט הרי זה כב' רשויות (אע"פי שבמחיצה סגי עוביו כ"ש עיין בפ"ב דכלאים מ"ח בתי"ט שם ד"ה ולחריץ וצ"ע):

יט ודוקא שהמחיצה הוא גבוה י"ט ברחב ד' מן הקרקע עד סוף גובה י"ט או אע"פ שפחות מג' טפחים סמוך לקרקע אין בו רחב ד' כגון שעומד על רגלים דקים דאמרינן לבוד אבל שלחן שלנו וכיוצא בו שעומד על רגלים ואין ברחבן ד"ט אע"פ שהן גבוהין י"ט לא הוי מחיצה להפסיק וכן דפוס הקבועים בכותל שקורין פאליצה או שאנק אע"פי שגבוהים י"ט ואפשר אפילו רחב ד"ט לא הוי רשות לעצמו כיון שאין לו מחיצות המגיעות לארץ

כ גרף או אפילו מי רגלים העומד בין תנור לכותל נ"ל דאסור לעמוד נגד התנור ולקרות אע"פי שהתנור מפסיק דכיון דהוא מתשמישי הבית בטל לגבי הבית וכן כל כיוצא בו אבל שאר כלי הבית שאינו מיוחד לבית נ"ל דמפסיקים ע"פ האופנים המבוארים בסימן י"ט (ועיין סי' נ"ה בש"ע ובב"י שם סעיף י"ט ובסי' קע"ח במגן אברהם ס"ק ה' ועיין בנ"א מה שכתבתי בסי' ה'):

כא קיימא לן כל פחות מג"ט לארץ כלבוד דמי ולכן אם יש אויר מן המטה לארץ פחות מג"ט מותר להעמיד שם אפילו גרף דהוי כמכוסה וכן אם כפה על הגרף כלי אע"פי שיש בצד אחד בליטה ומכח זה אין הכלי נוגע בארץ אם הוא פחות מג"ט הוי כלבוד וא"צ שום הרחקה (סי' פ"ז במגן אברהם) ומכ"ש אם כסה בחול ואפר או בגד דמותר לקרות בסמוך לו ואפילו באותו בית מותר וכן אם הרחיק מהצואה כשיעור המבואר בסימן י"ד (שם):

כב הא דמהני מחיצה לצואה דוק' שאינו מגיע לו ריח רע אבל אם ריח רע מגיע לו לא מהני מחיצ' ולא כיסוי שגם מן הריח לבד צריך להרחיק ד' אמות (ע"ט):

כג יצא ממנו ריח מלמטה אסור ללמוד עד שיכלה הריח ואם לומד עם שאר אנשים ויצא מחבירו לא החמירו חכמים אפילו כשמגיע לו הריח כדי שלא יתבטל מלימוד אבל לברך ולקרות ק"ש אסור עד שיכלה הריח (שם):

כד היו ידיו מלוכלכו' מצואה ואין בו ממש רק חזות' בעלמ' ונתיבש כבר עד שאין מסריח מותר אפי' אינה מכוסה (מגן אברהם ס"ק ג' סי' ע"ו) דאין שם צואה עליו:

כה היה צואה על גופו או על ידו אע"פי שהוא מכוסה בבגד אסור דדוקא כשמונח על הארץ מהני כיסוי אבל על גופו כיון דכתיב כל עצמותי תאמרנה ואם כן ה"ז דומה לצואה

מגולה ומעצי' עיניו עד שאינו רואה אפ"ה אסור ומ"מ בשעת הדחק יש להתיר די"א דדוקא דבר שהנשמה תלוי בו דהיינו הפה והחוטם דכתיב כל הנשמה תהלל יה שמהפה והחוטם יוצא נשימה ולכן אם מגיע להם ריח אסור שבהם תלוי להלל השם אבל שאר איברים לא וא"כ דומה כאילו מונח הצואה בארץ דמהני כיסוי (עיין א"ר ס ' ע"ו) וכל זה בשאר הגוף אבל צואה בפי טבעת אסור לדברי הכל דבמקומה נפיש זוהמא טפי ומסריח ביותר ואפילו בדיעבד אם קרא ק"ש צריך לחזור אפילו אינה נראית כשהוא עומד כיון שנראית כשהוא יושב אבל מה שאינה נראית אפילו כשהוא יושב מותר שלא ניתנה תורה למלאכי השרת ובתפלה צ"ע אם צריך לחזור להתפלל:

כו היה צואה על בגדיו ומכוסה מותר ומ"מ יזהר כל אדם שיהיו בגדיו נקיים ודוקא בשאר בגדים אבל צואה המדובקת בסנדלו כשהוא לבוש אע"ג שנתכסה ע"י עמידתו בארץ כיון שמתגלה בדרך הליכתו וגם הוא בטל לגבי הגוף אסור [ע"ו]:

כז שכבת זרע י"א דדינו כצואה וצריך לרחוץ מקום הלכלוך בגוף ויש אומרים דחמיר מצואה דאפילו כשהוא על בגדיו יש לרחצו או לפשטו שלא יהיה דבוק בו הטומאה ומכ"ש ח"ו כשנכשל ע"י קרי שתהיה לו למזכרת עון כידוע גודל האיסור (שם):

כח מי רגלים בשעה שמשתין הוא או חבירו אסור מדאורייתא כמו צואה (ואם אינו מקלח רק שותת טיפין כתב הרא"ש בפרק ג' סי' ס"ז דאינו אלא מדרבנן) אבל אחר שנפלו על הארץ או בכלי אינן אלא מדרבנן ולכן הקילו בו שאם יש בכלי רביעית מים או שהטיל לתוכו רביעית מים בכל פעם שהשתין בין שהשתין הרבה או מעט לא פלוג רבנן ומותר (ט"ז):

כט נבלעו בקרקע או בבגד אם עדיין לח כ"כ שאם יגע בהם בידיו ויחזור ויגע בדבר אחר יתלחלח אותו דבר מעט דהיינו טופח ע"מ להטפיח אסור וא"ל מותר (פ"ב) ומ"מ כיון שאינם בעין אלא שנבלעו בבגד א"צ רביעית אלא כשמנגב ידיו באותו בגד נמצא שהוא טופח מן המים ולא מהם (סי' ס"ב במגן אברהם ס"ק נ"ה):

ל אבל הכלי שמשתינים בו תמיד וכן גרף של ריעי אם הוא של חרס או עץ אפילו רחוצים יפה ואין בהם ריח רע ואפילו כפאן על פיהם דינן כצואה ואסור מדאורייתא ולא מהני הטלת מים אבל של מתכת או זכוכית וכלי חרס מצופין אבר ורחוצים יפה גם מבחוץ כיון שאין בולעים אלא מעט ואין בהם ר"ר אין אסור אלא בשעה שהתוך שלהם מגולה לפיכך אם כסה הפה או שכפאן על פיהם מותר. ואם רחוצים יפה מבפנים ואין להם ר"ר אפילו כפיה א"צ ויש להחמיר בכל גרף כמו בבית הכסא סי' פ"ז (ועיין פ"ח):

לא כיון דצואה מדאורייתא אסור לכן כל ספק הנולד בו אזלינן לחומרא ומי רגלים כיון שאינן אלא מדרבנן אזלינן לקולא כדין כל ספק דרבנן ולפיכך ספק צואה באשפה אסור דחזקת אשפה שיש בו צואה וס' צואה בבית מותר דחזקת בית שאין בו צואה וספק מי רגלים אפילו באשפה מותר ולעולם אזלינן בתר המצוי שאם קטנים בבית מסתמא הטינוף מהם אפילו במי רגלים (ע"ו):

לב היה יודע שהיה כאן מי רגלים ונסתפק אם הטיל לתוכו רביעית מים וכיוצא בו נ"ל כיון דאתחזק איסורא אפילו בדרבנן אזלינן לחומרא ומ"מ בשעת הדחק שיתבטל עי"ז מק"ש ותפלה מותר לסמוך על הפוסקים דאפילו באתחזק איסורא אזלינן לקולא (ועיין בכללי ס"ס ומה שכתבתי שם).

לג המתפלל ומצא צואה אם המקום ראוי להסתפק בו ופשע ולא בדק כיון דתפלה במקום קרבן זבח רשעים תועבה וכן ק"ש כיון שהיא דאורייי' ואין בו חשש ברכה לבטלה חוזר וקורא אבל בה"מ וכ"ש שאר ברכות נ"ל דא"צ לחזור ומשום מי רגלים פשיטא דא"צ לחזור ולברך ואם אין המקום ראוי להסתפק כלל אפילו בתפלה א"צ לחזור (ע"ו) וכן בכל מקום שאסור לקרות אפי' אם אינו אלא איסור דרבנן בק"ש צריך לחזור ולקרות אבל בתפלה כיון שיש חשש ברכה לבטלה דוקא שעבר אדאורייתא. ובשאר ברכות אפילו עבר אדאורייתא א"צ לחזור ואפי" בתפלה דוקא במזיד (ועיין בנ"א סימן ו' ז' (פ"ג וססי' פ"ה):

לד מי שברי לו שאינו יכול לעצור עצמו מלהפיח מוטב שיעבור זמן ק"ש ותפלה ולא יתפלל ממה שיתפלל בלא גוף נקי ואם עבר זמן תפלה אנוס הוא ומתפלל תפלת תשלומין (עי' כלל כ"ז) ואם יראה לו שיכול לעמוד על עצמו בשעת ק"ש יניח תפילין בין אהבה רבה לק"ש ומברך עליהם (סי' פ'):

לה אע"ג דאסור בד"ת במקום מטונף ובמרחץ מ"מ לאפרושי מאיסור' מותר ולכן בע"פ אחר חצות כשרואה שמגלחין במרחץ מותר לומר אין מגלחין דלשון זה אינו לשון הוראה אע"ג דממילא נשמע דאסור אבל אסור לומר בלשון הוראה לומר אסור לגלח דזה הוא תורה (ובש"ע סי' פ"ה קיצר במקום שהיה לו להאריך) ואם שואלין איזה דבר תורה אסור להשיב אין משיבין דלא גרע מהרהור אבל במקום דמותר להרהר ואסור לדבר כגון בבית אמצעי של מרחץ שמקצתן עומדים לבושים ומקצתן ערומים דלא אסרו אלא הדבור מותר להשיב אסור או אין משיבין. דכיון דאינו אומר טעמו של דבר הוי כהרהור

לו אסור ליתן שלום בב"הכס ובמרחץ. ואדם ששמו שלום מחלוקת בין הפוסקים י"א דאסור לקרותו בשמו ונכון לבלוע המ"ם. ויאמר רק שלו בלא מ"ם רק שיבליע בדיבור

ויש נוהגין לומר שלון ומבליע המ"ם וכן נכון להחמיר שלא לומר רחום וחנון דיש אוסרין:

לז עזרא ובית דינו תקנו שאסור לבעל קרי בין לאנסו ובין לרצונו בלימוד וק"ש ותפלה עד שיטבול עצמו במקוה או במ' סאה אפילו שאובין או לשפוך עליו ט' קבין מים וכיון שלא נתפשטה תקנה זו מפני ביטול פריה ורביה ומפני ביטול תורה לכן ביטלו לתקנה זו ומ"מ אנשי מעשה נוהגין בתקנה זו אם לא שאינו יכול לאונסו:

לח יש מקומות נוהגות הנשים שכל זמן שהם בימי נידות קודם ז' נקיים שלהם אינם מתפללות ומברכות וזה מנהג שאין לו יסוד ואפילו במקומות שמחמירים מ"מ מיום א' דסליחות נכנסים לב"הכנ ומתפללות אבל במדינתינו נוהגין היתר לעולם ומברכות ומתפללו' ומ"מ לא יסתכלו בס"ת בשעה שמגביהי' אותה להראות לעם. ונ"ל שלא יכנסו לבית הקברות עד שיטבלו (סי' פ"ח):

כלל ד

א **דין שאסור בד"ת נגד ערוה (סי' ע"ד ע"ה):**

כתיב ולא יראה בך ערות דבר" קבלו חז"ל שהיא אזהרה שאסור לדבר ד"ת נגד ערוה ל"ש כשערותו מגולה או ערוה מאיש אחר ופשיטא מאשה בין א"א בין פנויה ואפילו קטן בן ט' שנים וקטנה מבת ג' שנים ואפילו מקטן בן יומו יש אוסרין אם לא לצורך מילה:

ב כל גופה של אשה מה שדרכה להיות מכוסה נקראת ערוה ולכן כשמגולה ממנה טפח אסור בדברי תורה אפילו אינו מסתכל כלל בה ואסור לקרות כמלא עיניו אבל פניה וידיה כפי המנהג שדרך באותו מקום לגלות הידי' לא נקרא ערוה כיון דרגילין בזה אין כאן הרהור וכן פרסות רגליה במקום שדרך לילך יחף מותר אבל זרועותיה ושוקה אפילו רגילין בכך כדרך הפרוצות אסור:

ג אפילו אינו מסתכל בה ואפילו מכוסה בבגד דק רק שנראית מתוכה ואפי' יש הפסק חלון של זכוכית בינו לבין הערוה ואפילו היא בחדר אחר כיון שנראית אסור ואפי' אם מעצים עיניו אם הערוה אינו מכוסה אסור שהרי לא נאמר ולא תראה ערוה אלא ולא יראה ר"ל לא יראה הרואה (חי' רשב"א) וכיון שנראית אסור אא"כ מחזיר גופו ופניו לצד אחר ואז אפי' הוא בסמוך לו מותר שהרי אינו נראה לו ובלילה אע"פ שאינו נראה לכל אדם מ"מ אם ביום היה נראה אסור:

ד אע"ג דלענין דברי תורה לא נקרא ערוה אא"כ מגולה טפח היינו כשאינו מסתכל בה אבל להסתכל באשה אפילו באצבע שדרך להיות מגולה כיון שמסתכל בה להנות עובר

בלאו דלא תתורו אחרי עיניכם. וגדול עונשו מאוד עד שאמרו אפילו יש בידו תורה ומע"ט לא ינקה מדינה של גיהנם:

ה שערות בנשים ערוה ואסור בד"ת ודוקא מנשואות שיש בהם איסור תורה לילך בגילוי (מדכתיב ופרע ראש האשה מכלל שהיה מכוסה) אבל בתולות שמותרין ודרכן לילך בגילוי ראש מותר. (וצ"ע נכרית כיון שאין מוזהרין לכסות שערן אם דומין לבתולות):

ו קול באשה ערוה דהיינו בשעה שמזמרת אבל דבורה לא מיקרי ערוה ואפ"ה אסור לכוין להנות מדבורה שהרי אפילו בבגדיה אסור להסתכל להנות ומ"מ אם הוא בדרך והוא אנוס כיון דלא מצינו דמקרי ערוה מדאורייתא מותר לקרות ולברך. וע"ז נאמר עת לעשות לה' הפרו תורתך (ב"י בשם מרדכי):

ז כל מה שנקרא ערוה אין חילוק בין נשים אחרות לאשתו דאפילו טפח מגולה באשתו אסור בד"ת ולכן צריך ליזהר בשעה שמניקת ומגלה דדיה דאסור בד"ת וכ"ש מאשה אחרת. וי"א דבשוק אפילו באשתו ובפחות מטפח אסור לכ"ע דקרוב לערוה יותר משאר איברים:

ח אפילו אשה אסורה לקרות ולברך נגד ערות אשה אחרת אבל לנגד שאר גוף של אשה יש אוסרין ויש מתירין (עיין א"ר סי' ע"ה):

ט כיון דערוה בראיה תלי רחמנא ומצינו לשון ראיה בלב כדכתיב ולבי ראה הרבה חכמה ולכן אפילו כשלבש חלוק כיון שאין הפסק בין לבו לערותו אסור עד שיהדק בידיו הכתונ' בין לבו לערו' והעומד במים צלולין והלב הוא חוץ למים יסתכל בחוץ ומות' לברך ולקרו' כיון שערותו עכ"פ מכוס' במים ולבו ברשו' אחר רק שיכס' ראשו דאסו' לברך בגילוי ראש (וע' כלל א' סי' ז') אבל אם גם הלב הוא במים כיון שהוא עם הערו' במים אסור לברך עד שיחבוק בזרועותיו תחת לבו ואם המים עכורין שאין איבריו נראין בהם מותר לקרות והוא בתוכן ובלבד שלא יהיה ריחן רע ולא מהני אם מכסה לבו כ"ז שערותו מגולה אבל כשהערוה מכוסה אע"פי שלבו מגולה מותר ובלבד שיפסיק בינו לערוה (נ"ל דה"ה ברואה ערוה דרך חלון או בגד דק וכיוצא בו כיון שהערוה מכוסה מותר להעצים עיניו ולברך כן משמע סי' ע"ה במגן אברהם ס"ק ט') ויש לסמוך ע"ז באלו דברים שאינו ערוה מה"ת (ועפ"ח סי' ע"ד):

י ודוקא לבו אבל שאר איברים הרואים הערוה מותר ולכן אפילו הולך בלא מכנסי' רק שחוגר עצמו בחגורה על חלוקו להפסי' בין הלב אע"פ שירכותיו רואים הערוה מותר דל"ש ראיה בשאר איברים ובלבד שלא יגע בשרו באמה אבל אם נוגעים בכיס מותר (סי' ע"ד ב"י):

יא היה ישן עם בניו במטה אחד והם מבן י"ב שנה ובת י"א שנה וכ"ש עם אחר ובשר שניהם נוגעין זה בזה צריכין להפסיק ממתניהם ולמטה ולא מהני החזרת גופם זה מזה אבל עם אשתו כוון שהיא כגופו אם מחזירים גופם ופניהם זה מזה מותר ונכון להחמיר גם באשתו (סימן ע"ג):

יב מדכתיב ערות דבר קבלו חז"ל דדוקא דיבור אסור אבל הרהור מותר נגד ערוה ואעפ"כ אם שמע איזה ברכה אע"פ. שמתכוין לצאת בו אינו יוצא דליכא למימר שומע כעונה כיון שאסור לדבר (סי' פ"ה במגן אברהם):

כלל ה

א דין כללים בברכות

לאחר שגופו ולבושו ומקומו טהור יכין עצמו לברך הברכות וצריך האדם ליזהר מאוד שיברך ביראה ובכוונה רצוייה ושלא יברך ח"ו שום ברכה לבטלה כגון שא"צ כלל לברכה זו או אפילו לגרום ברכה שא"צ כגון שיכול לפטור בברכה אחת וגורם לברך עוד ברכה כגון שהניח תפילין של יד ומפסיק בשיחה ואז חייב לברך עוד הפעם על של ראש. והמברך לבטלה עובר על לא תשא מדרבנן אבל המוציא ש"ש לבטלה עובר על מ"ע את ה' אלהיך תירא וכתיב אם לא תשמור וגו' ליראה את השם הנכבד והנורא כו' כי זה הוא מכלל היראה שלא להזכיר שמו הגדול כ"א בדרך שבח וברכה מה שמחוייב אבל לא לבטלה ויירא ויזדעזע איבריו בשע' שמזכיר השם ולא שם המיוחד בלבד אלא כל השמו' שאינן נמחקין המיוחדין לשמו הגדול ב"ה ואפי' בכל לשון אסור (וכדי להלהיב לב אנשים לגודל הזהירות בזה אעתיק מעשה רב). גדול אחד אנגיד ושמע בב"ד של מעלה קול רעש גדול פנו מקום לצדיק א' שנפטר וקבלוהו בכבוד גדול ונתנו לו ס"ת בזרועו ושאלוהו קיימת מה שכתוב בזה ואמר הן קיימת מצוה ראשונ' שהיא פו"ר לא להנאתך אלא לש"ש ואמר הן אמרו מי מעיד בך ובאו המלאכי' שנבראו מהמצו' אשר עשה עד אין מספר והעידו בו זה אומר נבראתי ממצוה זו וכו' אח"כ הביאו לפניו ארבעה טורים ושאלוהו קיימת תורה שבע"פ ואמר הן ומי מעיד ובאו המלאכים כנ"ל אח"ז שאלוהו נזהרת מלהוציא ש"ש לבטלה וידום חזר ושאלו אשתיק ולא א"ל ולא מידי והכריזו אחר עדות ובאו גדודים מלאכים לבושים שחורים והעידו זה אומר נבראתי ביום פלוני כשהוציא אזכרות כך וכך בתפלה בלא כוונה וזה אומר כך ויקרעו שמלותם כל הב"ד ש"מ וגם אני קרעתי ואמרו טיפה סרוחה איך לא יראת כו' ונגמר דינו או לבוא לגיהנם או לחזור לבוא בגלגול ובחר בגיהנם מבגלגול עכ"ל. ואיך לא ישים האדם אל

לבו להזכיר השם ביראה ופחד בכוונת הלב) עיין בח"מ סימן כ"ז דהמקלל בשם שקורין הנכרים להקב"ה לוקה ומש"כ הש"ך בי"ד סימן קע"ט ס"ק י"א דבלשון חול מותר למחקו היינו לענין מחיקה דוקא (וכן כ' ר' ירוחם נתיב י"ד חלק ח' בהדיא דאפי' בלע"ז חייב) והמוציא ש"ש לבטלה חייב ואפילו השומע חייב לקללו אם הוציא במזיד ואם נכשל בלשונו והזכירו או שנזכר שכבר בירך ברכה זו יאמר תיכף ומיד בשכמל"ו או יאמר אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ או גדול ומהולל מאד וכיוצא בו ואם אמר בא"י יסיים למדני חוקיך דמיחזי כקור' פסוק ואם כבר אמר אלהינו יסיים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ויאמר ג"כ בשכמל"ו: ואסור להוסיף שום ברכה רק מה שתיקנו חז"ל ולכן אסור לסיום אחר התחנות בא"י שומע תפלה ומצוה למחוק זה מן הסידורים והמחזורים לאחר תקיעות בר"ה (רט"ו):

ב נ"ל דמותר לומר חצי פסוק אעפ"י שמזכיר את השם ולכן אם קרא וטעה בנגינה וטעמים מותר לקרותו עוד הפעם אע"פ שאינו חוזר כל הפסוק כיון שהוא להשלים הפסוק אבל לומר חצי פסוק בדרך קריאת פסוק אפילו בלא הזכרת השם אסור דכל פסוקא דלא פסקי' משה בתורה אנן לא פסקינן וה"ה בנביאים וכתובים (סי' תכ"ב):

ג כל הברכות הערוכות בפי כל ישראל עזרא הסופר ובית דינו תקנום ואסור לשנות או להוסיף או לגרוע. ובדיעבד אף אם שינה הלשון כגון שאמר במקום ברכת המוציא בריך רחמנא מלכא דעלמא מארי דהאי פיתא וכיוצא בו יצא ובלבד שיאמר שם ומלך העולם ואם לא אמר מלך העולם אעפ"י שאמר מלך לא יצא (רי"ד) וגם שלא יאמר שקר על הדבר שמברך עליו כגון שיברך על תפילין להתעטף בציצית או על פרי אדמה בפה"ע וכיוצא בו וכן במקום שהתקינו לפתוח בברוך אינו רשאי שלא לפתוח ובמקום שאמרו לחתום אינו רשאי שלא לחתום ואם שינה לא יצא דכיון דמשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא אבל אם דילג מאמצע ברכה יצא (סימן ס"ד במגן אברהם):

ד כל הברכות נאמרין בכל לשון והוא שיאמר כעין שתיקנו ואפילו בלשון חול (קפ"ה):

ה הברכות הם ג' מינין. ברכת המצות. וברכת הודאה. וברכת הנהנין. וכולן מדרבנן חוץ מברכת התורה לפניה וברכת המזון שהם מדאורייתא. לפיכך בכל הברכות אם נסתפק אם אמרם או לא אזלינן לקולא ואסור לברך דהוי ס' דרבנן משא"כ ברכת התורה לפניה ובהמ"ז לאחריו אם נסתפק צריך לחזור ולברך

ו נ"ל דאפילו יש ס"ס להצריך ברכה כגון ספק אכל כזית או לא ואת"ל לא אכל שמא הלכה דעל בריה אפילו פחות מכזית מברכין כדלקמן כלל נ"ט אפילו הכי ספק ברכות להקל

ז ה' דברים מצריכים לחזור ולברך. ג' מהם שייכים רק בין הברכה לעשיית אותו דבר (א) שלא היה מזומן לפניו ונסתפק שמא לא יבוא לידו כלל (ב) אפילו היה מזומן לפניו אלא שנאבד קודם שעשה הדבר שבירך עליו (ג) שהפסיק בדבור בין הברכה לעשיית אותו דבר בדברים שאינן מעניין הברכ' בכל זה הוי ברכתו לבטלה שלא היה מקום לברכה לחול וב' דברי' שייכים אפילו אם לא היה ברכתו הראשונה לבטלה אפ"ה צריך לחזור ולברך (א) שינוי מקום ויתבאר בכלל נ"ט (ב) היסח הדעת מלעשות עוד ונמלך וחזר לעשותו צריך לחזור ולברך ויתבאר בכלל מ"ד ולכן הדבר שמברך עליו יקח בימינו ולא יאחזנה ע"י כלי וכיוצא בו שאין זה דרך כבוד אא"כ הוא דבר שדרכו לאכול בכף וכיוצא בו בירך ולא אחז בידו אם היה מזומן לפניו או שידע בודאי שיביאו לו כיון שכבר בירך יצא אבל אם בשעה שבירך נסתפק שמא לא יבא לידו כלל צריך לחזור ולברך (ר"ו):

ח בירך על טלית ונלקח מידו או שנפסק אחד מציציותיו קודם שלבש וכיוצא בו בשאר מצות וכן בירך על אוכל ונפל מידו ונמאס עד שאין ראוי לאכול ממנו אפילו מקצת וכן בירך על אגוז ומצאו שהוא מעופש אם יש לפניו עוד מאותו מין או אפילו אינו מין זה אבל ברכתן שוין כגון אגוז ותפוח והיה בדעתו בשעת ברכה שילבש גם טלית זה ויאכל גם ממין זה א"צ לחזור ולברך ואם לאו צריך לחזור ולברך (שם ועיין בכלל ס'):

ט אסור להפסיק בין הברכה לעשיית המצוה או האכילה אפילו בשתיקה יותר מכדי דיבור וכ"ש שצריך ליזהר הרבה שלא ישהא כדי הילוך כ"ב אמה די"א דצריך לחזור ולברך. ובדיעבד נ"ל דאפילו שהה יותר משיעור הילוך כ"ב אמה אף על פי שהיה שלא לצורך כלל א"צ לחזור ולברך וכ"ז בנשאר במקומו ושתק ולא דיבר כלום (שם):

י בירך בזויות זה והלך לזוית אחרת או שבירך בחדר זה על דעת שיאכל בחדר אחר והכל בבית א' (ר"ל בהיקף א') א"צ לחזור ולברך אבל בירך בבית זה והלך לבית אחר אפילו היה דעתו עליו בשעת ברכה וכן בירך בחדר זה ולא היה דעתו והלך לחדר אחר אפילו מבית לפיר הויז צריך לחזור ולברך ואם המקום שצריך לאכול שם או לשחוט שם וכיוצא בו אינו נקי מותר לכתחילה לברך בחדר הסמוך ע"ד שיאכל וישחוט בחדר אחר ובלבד שלא יהיה בית אחר לגמרי וכ"ז כשלא הפסיק בדבור ועיין עוד לקמן כלל נ"ט (קס"ו)

יא הפסיק בדבור אם הוא לצורך אותו דבר או אפי' לצורך סעודה אפי' דיבר כמה תיבות א"צ לחזור ולברך כגון שאמר הביאו מלח או לפתן אפילו אין דעתו לטבול בו פרוסת המוציא וכן אם אמר תנו לפלוני לאכול או תנו לבהמה לאכול שגם זה צורך סעודה דאסור לאכול עד שיתן מאכל לבהמה כל זה הוא צרכי סעודה וכיוצא בו בשאר ברכות.

ומ"מ לכתחלה לא יפסיק כלל ואם אינו לצורך צריך לחזור ולברך (בסי' קס"ז ותל"ב) ואם הפסיק רק בתיבה א' או ב' צ"ע: ואם הוציא רבים בברכתו צריכין גם השומעים שלא להפסיק עד שיטעמו ואם הפסיקו שלא לצורך אותו דבר צריכים לברך דבודאי לא עדיפי השומעים מהמברך עצמו דדוקא בקידוש והבדלה אם טעם א' יצאו כולם משא"כ בברכת הנהנין צריכין כולם לטעום ולכן אסורים להפסיק ואפשר מטעם זה נוהגין שכ"א מברך לעצמו ומ"מ אם ראובן נטל ידיו ושמעון בירך המוציא ונתכוונו שניהם לצאת ואח"כ נגב ראובן ידיו ובירך ענט"י לא הוי הפסק וא"צ לברך המוציא דברכת ענט"י הוי צורך סעודה (ס"ח קס"ז בט"ז ומגן אברהם):

יב כל זה שהפסיק בדיבור בין הברכה לעשיית אותו דבר אבל אם הפסיק בשתיקה באמצע ברכה אם הוא מחמת שהמקום אינו ראוי כגון שמצא שם צואה ומי רגלים ושהה כדי שיאמר כל אותה ברכה מתחילה ועד סוף צריך לחזור לראש הברכה ומשערין כל אדם לפי דבורו אם בנחת או במהירו' אבל אם שתק ברצון או אפילו מחמת אונס אחר אפילו שהה כדי לגמור כולה א"צ לחזור לראש (עיין במ"א ריש סי' ס"ה ודין זה שוה גם לק"ש חוץ מתפלה שיתבאר לקמן דינו בכלל כ"ה סי' י)

יג ואם דיבר באמצע ברכה אם היא ברכה קצרה כברכת הפירות וברכת המצות צריך לחזור ולברך לכ"ע אפילו היה לצורך הסעודה. ונ"ל דאפילו לענות קדיש וקדושה אסור לכתחלה וכ"ש דאסור לענות אמן על שאר ברכות. ובדיעבד שענה אמן או קדיש וקדושה צ"ע אם יחזור ויברך אבל בברכה ארוכה כמו ברכת ק"ש ואשר יצר וכיוצא בו מותר לכתחלה לענות קדיש וקדושה ואמן דהאל הקדוש ושומע תפלה כמו שיתבאר לקמן כלל כ' סי' ג' ד' ואפילו שהה כדי לגמור את כולה (מגן אברהם שם). והחילוק שבין ברכה קצרה לארוכה דבברכה קצרה תיכף כשאמר בא"י והפסיק לסוף הברכה א"כ אין מקום לסוף הברכה להתחבר עם תחלת הברכה ואמנם כשאמר קדיש וכיוצא בו באמצע י"ל דהוי כמוסיף בשבח המקום או אפשר דאעפ"כ אין מצטרף אבל ברכה ארוכה אין כאן הפסקה ונ"ל דאם דבר באמצע ברכה ארוכה בשוגג א"צ לחזור אלא למקום שפסק (ועיין בכלל כ"ה סי' ג' בנ"א)

יד קודם שיברך צריך לידע איזה ברכה שצריך לברך כדי שבשעה שהוא מזכיר השם שהוא עיקר הברכה יהיה ידוע לו מה שיסיים ובדיעבד אעפ"י שכוונתו היה לברך ברכה אחרת כגון שנטל פרי בידו וסבר שהוא פה"ע ולאחר שהזכיר השם נזכר שהוא פה"א וסיים בפה"א יצא וכן כל כיוצא בזה ומ"מ לכתחלה אם צריך לברך ב' ברכות כגון בורא מיני בשמים ובורא מאורי האש ובירך ע"ד שיברך מאורי האש ונזכר שראוי להקדים

על הבשמים יסיים מאורי האש ויברך אח"כ על הבשמים כיון שהיה כוונתו לכך בשעת הזכרת השם כיון די"א דלא יצא ולכן מוטב שישנה הסדר ויסיים כראוי ואם נסתפק באמצע ברכה כיצד יסיים אם מותר להפסיק ולשאול צ"ע לקמן כלל כ"ה סימן ז' (סימן ר"ט):

טו אסור לעשות שום מלאכה אפילו דבר קל בשעה שמברך. וע"ז נאמר אם תלכו עמי קרי (ססי' קצ"א בט"ז ובמגן אברהם):

טז צריך להוציא הברכה מפיו ולהשמיע לאזניו ובדיעבד אפילו לא השמיע רק שהוציא מפיו יצא ואם לא הוציא כלל מפיו רק שהרהר בלבו צ"ע ולכן אם הוא אנוס ודחוק לשתות בלילה וכיוצא בו והוא במקום שמותר בהרהור ואסור בדבור כדלעיל כלל כ' מותר לסמוך ע"ז ויהרהר הברכה בלבו ואם המקו' מטונף לגמרי שאסור אפילו בהרהור אזי יהרהר בלבו שמצטער על שא"א לו לברך וה' יראה ללבב (עיין בכ"מ פ"א מהלכות ברכות שכתב דמשמע דדעת הרמב"ם דיצא בהרהור לבד ובמגן אברהם סימן ק"א ס"ק ב' ובסימן קפ"ה ובט"ז סימן ס"ב ועיין מה שכתבתי בכלל ג' סימן א' בנ"א ס"ק ב' דמשמע דעת תר"י דמותר להרהר הברכה):

יז כל הברכות כולן א' יכול לברך ולהוציא את האחרים ומצוה מן המובאר הוא דברוב עם הדרת מלך (סימן רצ"ח) ואפשר דלא נהגו עכשיו כן מפני שאין הכל בקיאין להתכוין להוציא או מטעם המבואר בסי' י"א ובלבד שיתכוין השומע לצאת והמשמיע להוציא וישמע הברכ' מתחלה ועד סוף ויענה אמן ומ"מ אפי' לא ענה אמן יצא (רי"ג) אלא שיש חילוק דברכת השחר וברכת ק"ש וק"ש אין יכולין להוציא בפחות מי' ואז מוציא בין הבקי או אינו בקי (סי' ו' מ"א ס"ק ו' וסימן נ"ט) ובתפלה אינו מוציא אלא דוקא שאינו בקי ושאר כל הברכות יכול להוציא אפילו הבקי ואפילו אין שם אלא אחד (סימן ח'):

יח כל הברכות אעפ"י שזה כבר יצא מותר לברך להוציא האחר שאינו בקי שכל ישראל ערבים זה לזה חוץ מברכת הנהנין שאם הוא אינו נהנה אסור לברך להוציא חבירו אפילו אינו בקי דכיון דאינו יכול לברך לא מהני ואפילו בדיעבד שבירך וזה שמע ועלה אמן לא יצא כיון שזה בירך לבטלה חוץ מברכת בפה"ג או המוציא אם אין לו יין של קידוש בין דלילה בין דיום כיון שהוא שייך לקידוש שהוא מצוה וחייב להוציא חבירו יכול ג"כ לברך בשבילו בפה"ג או המוצי' כיון שזה אינו בקי וכן המוציא של אכילת מצה (קכ"ו וסימן רע"ג) אבל כשקידש על היין אסור לברך להם המוציא אע"ג דאכילת שבת מצוה מ"מ אינה חובה כ"כ אבל בשביל קטנים יכול לברך כל הברכות לחנכם במצות (קס"ז):

יט בברכת הנהנין אין אחד יכול להוציא חבירו אלא אם כן קבעו עצמן לזה דהיינו שישבו יחד על השולחן ומ"מ כיון שיש פוסקים דלא מהני קביעות לכל דבר חוץ מפת ויין וי"א דאפילו ביין לא מהני (רי"ג) ולכן מנהג פשוט שכ"א מברך לעצמו. ומיהו ביין אם קבעו עצמן לשתות מנהג במקצת מקומות שאחד מברך ומוציא האחרים וכן במי דבש ושכר במקומות שאין יין מצוי (ט"ז שם) ובדיעבד כשקבעו עצמן ובירך אחד אפילו בפירות יצאו וי"א דבפת אפי' לא קבעו יצאו בדיעבד (קס"ז) ובתוך הסעודה אפילו לכתחילה יכול א' להוציא אפי' בפירות כיון דמהני הקביעות לפת מהני נמי לשאר דברים:

כ וכל זה לברכה ראשונה שדעתן להתחבר. אבל בברכה אחרונה דאדרבה דעתן לפרוד אף על פי שהם רבים אין אחד יכול לפטור חבירו לכ"ע דאין זימון לפירות דדוקא בברכת המזון יכול להוציא ומכל מקום בדיעבד כיון שקבעו עצמם יצאו (רי"ג) ובברכת המזון אם אחד אינו יודע לברך יכול חבירו לברך לו ויכוין להוציא וטוב שיאמר עמו מלה במלה דא"א לכוין ולשמוע (קצ"ג):

כא כל הברכות כולם יכול אחד להוציא את חבירו ובלבד שיהא מחויב דדבר. היה המברך חייב מדרבנן והשומע חייב מדאורייתא אינו יכול להוציא אלא אם כן אומר עמו מלה במלה. לפיכך שלשה שאכלו כאחד וקצתם אכלו כדי שביעה ואחד אכל כזית אין זה שאכל כזית יכול להוציא האוכלים כדי שביעה. וכן מי שהתפלל בע"ש ואם כן כבר יצא ידי קידוש דאורייתא אינו יכול להוציא מי שלא התפלל עדיין כיון שזה מחויב דרבנן וזה מחויב דאורייתא ודוקא כשכולן יודעין לברך ולקדש אבל אם אינן יודעין לברך ולקדש יכול זה להוציאם שהרי אפילו מי שכבר קידש שאינו אפילו מדרבנן יכול להוציא דכל ישראל ערבין זה בזה אבל בברכת המזון אף על פי שזה אינו יודע לברך אינו יכול להוציאו אלא אם כן אכל על כל פנים כזית דכתיב ואכלת ושבעת וברכת מי שאכל הוא יברך (עיין בסימן קצ"ז בסעיף ד' במג"א שם):

כב ודוקא גדול שהוא בר חיובא אבל קטן אעפ"י שהגיע לחינוך אינו יכול להוציא לגדול אפילו בדבר שאינו אלא מדרבנן כגון קריאת המגילה והלל משום דבגדול אינו אלא אחד מדרבנן ובקטן הוי תרי דרבנן דהמצוה גופא אינו אלא דרבנן והקטן אף בשאר מצות אינו אלא מדרבנן ולא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן:

כג ודוקא בהלל ומגילה שא"א בשום ענין שיהא בקטן חד דרבנן אבל גדול שאכל רק כזית יכול הקטן שאכל גם כן רק כזית להוציאו כיון שאם יאכל הקטן כדי שביעה לא יהיה בו אלא חד דרבנן וכיון שיש בו צד שלא יהיה בו אלא חד דרבנן יכול להוציא לזה שאינו מחוייב רק מדרבנן (עיין מגן אברהם סימן קפ"ו וסי' תרפ"ט) ולפ"ז נ"ל דקטן יכול

לקדש למי שהתפלל כבר ואינו יודע לקדש ואפילו אם כבר התפלל הקטן דכל זמן שלא התפלל אינו אלא חד דרבנן וכיון שיש בו צד שלא יהיה בו אלא חד דרבנן יכול להוציא למי שהתפלל כבר ואינו מחוייב אלא מדרבנן כמו בברכת המזון:

כד כל דבר שהוא מדאורייתא וחייב בודאי לעשותו רק שמסופק שמא כבר עשה כגון לולב ביום טוב ראשון ושכח אם כבר נטל הלולב או לא וכן שופר ביו"ט ראשון וכן ספק אם קרא קריאת שמע או לא וספק אם בירך ברכת המזון כיון דחייב לעשו' המצוה מחמת ספק חייב גם לברך עליה אע"ג דלגבי הברכה אינו אלא ספק דרבנן ולכן בספק אם קרא קריאת שמע חוזר ומברך עם ברכותיה וכן ספק אם בירך ברכת המזון או לא חוזר ומברך אף ברכה ד' אע"ג שאינה אלא מדרבנן אבל אם מחוייב לעשות המצוה מחמת ספק אם חייב בה או לא כגון השוחט הכוי שהיא ספק חיה וצריך לכסות מחמת ספק מ"מ כיון שאינו ודאי שהוא חייב בה וכן קטן שנולד כשהוא מהול וכן המל אנדרוגינו' שהוא ספק זכר כיון שהוא ספק אם חייב כלל אעפ"י שחייב לעשות המצוה מ"מ אין מברכין עליו (כ"כ הפ"ח בשם כנה"ג בא"ח סי' ס"ז שהוא הדרך האמיתי ובאמת מלתא דמסתבר הוא שבו מתורצים כל הקושיות) ולפ"ז נ"ל דאם לא היה לו לולב ביום ראשון והביאו לו בין השמשות אע"ג שהוא ספק דאורייתא יטלנו בלא ברכה דהא הספק הוא אם מחוייב כלל (ואפשר שזהו כונת המ"א ריש סימן תרנ"ב עיין בביאורי הגר"א סימן תרפ"ח ובסי' ס"ז אך המ"א כתב בסימן תקפ"ה כריב"ש דאפילו ספק נטל לולב ביום א' נוטל בלא ברכה וביום ב' א"צ ליטול כלל וזה סותר למש"כ (בסימן תרנ"ב):

כה כתיב ימלא פי תהלתך ולכן אסור לברך כשיש דבר בפיו ואם צריך לרוק ירוק מקודם שיברך ולכן אותן אנשים בשעה שמניחין תפילין של יד מחזיקין הבית יד של הכתונת בפיהם ומברכין עושין איסור וצריך ליזהר בזה:

כו אסור לזרוק ברכה מפיו ולברך במהירות אלא יכוין פירוש המלות ויברך בנחת. וז"ל ס"ח סימן מ"ו כשהוא נוטל ידיו או שמברך על הפירות או על המצות השגורות בפי כל אדם יכוין לבו לברך לשם בוראו אשר הפליא חסדו עמו ונתן לו הפירות או הלחם ליהנות מהם וצוהו על המצות ולא יעשה כאדם העושה דבר במנהג ומוציא דברים מפיו בלא הגיון הלב ועל דבר זה חרה אף ה' בעמו ושלח לנו ביד ישעיה ואמר יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה אמר הקב"ה לישעיה. ישעיה ראה מעשה בני כי אינם אלא לפנים ומחזיקים בה כאדם שמחזיק ונוהג מנהג אבותיו בידו. באים בביתי ומתפללים לפני תפלות הקבועות כמנהג אבותיהם לא בלב שלם הם מנקין את ידיהם ומברכים על נטילת ידים ובוצעים ומברכים

ברכת המוציא שותים ומברכים כמו שהדבר שגור בפיהם אף בעת שהן מברכין אינן מתכוונין לברכני לכן ע"כ חרה אפי ונשבע בשמי הגדול לאבד חכמת חכמיו היודעים אותו ומברכים אותו במנהג ולא בכוונה דכתיב בתריה לכן הנני יוסיף כו' ואבדה חכמת חכמיו כו' לפיכך הזהירו חכמים על הדבר ואמרו עשה דברים לשם פעלם ומעשה באחד שמת לאחר י"ב חודש נגלה בחלום לאחד מקרוביו אמר לו בכל יום דנין אותי על שלא הייתי מדקדק לברך ברכת המוציא וברכת הפירות וברכת המזון בכוונת הלב ושאלו לו והלא אין משפט רשעים בגיהנם אלא י"ב חודש אמר לו אין דנין אותי בפורענות חזקים כמו י"ב חודש הראשונים עד כאן לשונו:

כז ההוגה השם באותיותיו אין לו חלק לע"הב דהיינו שקורא השם בנקודותיו כמו שהוא נקוד היו"ד בשב"א והה"א בחולם והוא"ו בקמץ (ול"נ מדלא אמר ההוגה השם בנקודותיו ומדאמר באותיותיו ר"ל שאומר השם בהברת האותיות כידוע ליודעי חן והוא השם המפורש) או שאומר האותיות ואפילו רק מקצתו דהיינו יו"ד ה"א אלא יאמר יו"ד קֶא וא"ו קֶא. ויקראנה כאלו כתיב שם אדני ובנקודות אדני דהיינו האל"ף בחטף פתח אבל לא בפתח לבד או בשו"א לבד והדל"ת בחול"ם ונו"ן בקמ"ץ וידגיש היו"ד שיהיה ניכר יפה רק בכוונה יכוין לשם הוי"ה ובענין שמות המלאכים אעפ"י שכתבו בשם האר"י ז"ל שאסור להזכירם צ"ל דזה דוקא שלא לצורך אלא שרוצה להזכיר שמותם זה אסור אבל בדרך תפלה ושבח כדמצינו בפיוטים מותר להזכירם דלא עדיף משמות הקדושים כן שמעתי מפי הגר"א שאמר הפיוטים כמו שנדפסו אך בלק"ט מפורש להדיא לאיסור:

כלל ו

א דין עניית אמן סימן רט"ו וקכ"ד

כתיב פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים ואז"ל מדכתיב אמונים ולא כתיב אמונה כדכתיב כל מצותיך אמונה ולכן אמרו אל תקרא אמונים אלא אמנים שעונין אמן על כל ברכה ופי' אמן הוא הקיום שמקיים דברי המברך שהוא אמת. (והמבין מה שאמרו בב"מ דף קי"ד דהקדש צריך ברכה מדכתיב ואכלת ושבעת וברכת אכן הכונה אמן שיהיה מבורך וכן שמעתי בשם הגר"א שברוך פי' שיהיה מבורך לא כמו שחושבים פירוש בריך לשון שבח רק שאנחנו מבקשים שיהיה מבורך כידוע א"כ גם אמן פי' כנ"ל ומצינו ג"כ בגמ' שאמר לו הקב"ה לר' ישמעאל בני ברכני) וכשהתינוק עונה אמן מאותה שעה יש לו חלק לע"הב ומי שאינו עונה אמן עונשו גדול מאד ולכן כל השומע ברכה מישראל אפי' קטן בשעה שמברך דרך ברכה אפי' לא שמע כל הברכה רק ששמע שהזכיר השם וסוף

הברכה חייב לענות אמן (אף שמדברי רש"י והרע"ב משמע דאפילו לא שמע הזכרת השם מותר לענות אם שמע סוף הברכה אבל בראש"ש וטור ותר"י וריו"ו ולבוש כתב דוקא אם שמע הזכרת ה' עיין א"ר סימן רט"ו. ול"נ דלא פליגי שהרי כתב הב"י בסימן קכ"ד דהרא"ש והר"י ס"ל דאפי' לא שמע כלל אלא שיודע איזה ברכה מותר לענות וכדמוכח מאנשי אלכסנדריא אע"כ דאם יודע שזה מברך אף על פי שלא שמע הזכרת ה' כיון ששמע סוף ברכה ויודע על מה מותר ומש"כ הרא"ש והטור דדוקא כששמע הזכרה מיירי שאינו יודע כלל אם זה אומר לשם ברכה אבל קטן שלומד הברכות ואין אומר בדרך ברכה אף על פי שמותר ללמדו וכל שכן גדול שמברך ח"ו ברכה שא"צ אסור לענות אמן):

ב אין עונין אמן על ברכת עצמו ואפילו אם מסיים הברכה עם הש"ץ אינו עונה ואם הוא מברך ברכה אחרת והש"ץ ברכה אחרת וכן אם מסיים ישתבח או יהללוך אחר הלל וכן בערבית ברכת שומר עמו ישראל דהוי סיום ברכת ק"ש בשוה עם הש"ץ עונה אמן דכיון שהוא סיום ב' ברכות דהיינו ברוך שאמר וישתבח וכן ברכה ראשונה לקרות הלל ויהללוך די"א דלעולם אחר סיום ב' ברכות דסליק ענינא עונין אחר ברכת עצמו ולכן עכ"פ יש לסמוך עליהם כשמסיים עם הש"ץ בשוה ולכן בברכת המזון אחר ברכת בונה ירושלים עונה אחר ברכת עצמו דשם סיום ברכות דאורייתא (מגן אברהם סימן נ"א):

ג צריך ליזהר מאד שיאמר אמן שיהיה ניכר כל התיבה שלא יחטוף באל"ף או להבליע הנו"ן ועונשו גדול מאד ואסור לחטוף לעונות קודם שיסיים המברך כל הברכה דזהו אמן חטופה ולא יאחר מלענות אמן דזהו אמן יתומה אלא תיכף כשמסיים הברכה יענה אמן ואם הש"ץ מאריך הרבה בנגינות בתיבות ואמרו אמן לא ימתין אלא יענה תיכף (סימן קכ"ד):

ד כל זמן שרוב צבור עונין אמן חשוב כאלו המברך סיים הברכה כי אמן הוא מצורך הברכה ולכן מותר ליחיד לענות עמהם אבל כשכבר רוב הצבור ענו אע"פ שקצת יחידים עדיין מאריכים בענייתן הוי כאלו כבר סיים המברך ואסו' אז לענו' דכל שאינו עונה תיכף אחר סיום המברך נקר' אמן יתומה (שם):

ה יזהר כל אדם שישמע הברכה כדי לענות אמן ולא יסמוך על מה שיודע איזה ברכה מברך כי י"א דברכה שבא להוציא רבים כגון תפלת י"ח אסור לענות אלא אם כן שמע ואם אינו יודע כלל איזה ברכה מברכין אפילו בברכת הנהנין אסור לענות דכיון שאינו יודע על מה עונה הוי אמן יתומה (שם). העונה אמן לא יגביה קולו יותר מהמברך דכתיב גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו:

כלל ז

א דין נט"י לתפילה ולברכות וברכת ענט"י וא"י ואלקי נשמה:
כתיב ארחץ בנקיון כפי ואסובבה כו' מזה סמכו חכמים שאסור להתפלל בין שחרית או מנחה ומעריב עד שיטול ידיו במים עד הפרק דהיינו חבור היד לזרוע דומיא דכהן המקדש ידיו לעבודה אפילו אין בהם שום טינוף ולכלוך ואפילו היה עוסק בתורה או באמצע סעודה (רמ"א ס"ס רל"ג) וכ"ש בסתם ידים. ודוקא כשיש לו מים מזומנים לפניו אבל אין צריך לחזור אחריהם:

ב בד"א בסתם ידים אבל אם נגע במקום מטונף וכ"ש כשעשה צרכיו צריך לחזור אחר מים עד פרסה לפניו ומלאחריו עד מיל ואם מתירא שיעבור זמן תפלה או שלא יוכל להתפלל עם הצבור (ב"ח סי' רל"ג) א"צ לחזור אחר מים אלא ינקה ידיו בכל מידי דמנקה ואפילו במפה מדכתיב ארחץ דמשמע במים וכתיב בנקיון משמע בנקיון בעלמא ולכן צריך לחלק (לבוש). וכן כשנגע באמצע תפלת י"ח במקום מטונף ינקה ידיו (סי' צ"ב) ועיין לקמן כלל כ"ב:

ג סתם ידים כשרים לתורה ולברכות אבל אם היו מלוכלכות או מזוהמות כגון שנגע בשוק וירך והמקומו' המכוסים או שחיכך ראשו ופשיטא כשעשה צרכיו ירחץ ידיו אם יש לו מים מזומנים ואם אין לו ינקה ידיו וכן בהשתין ושפשף (שם):

ד לתפלה לכתחלה יזהר ליטול כדין נט"י לסעודה כמבואר לקמן בדין נט"י אבל א"צ רביעית מים לתפלה ומ"מ אפילו לא נטל בכלי אלא שכשך ידיו בכלי יצא ומברך ענט"י אבל אם אין לו מים וצריך לנקות ידיו זה לא נקרא נטילת כלל ומברך על נקיות ידים אבל הטובל בנהר מברך ענט"י (סי' ד') (המגן אברהם בסי' ד' הניח בצ"ע שהרי בסי' קנ"ט כ' הש"ע דאפילו המטביל ידיו מברך לעולם ענט"י וא"כ ה"נ ה"ל לברך לעולם ענט"י ולא הבנתי כלל שהרי שם הטעם דבכלל מאתים מנה כמש"כ שם הט"ז בשם הרשב"א וכ"כ הרשב"א בתשובה סי' ק"ן משא"כ הכא שהיאך יברך על הנקיון ענט"י כיון שאינו נוטל):

ה אע"ג דקיי"ל דצריך נט"י לכל תפלה מ"מ בזה קיי"ל דאין מברכין ענט"י אלא בשחרית לתפלה כיון שנעשה כבריה חדשה וצריך לקדש עצמו ככהן המקדש לעבודה ולכן נ"ל דאם לא בירך ענט"י קודם התפלה לא יברך אחר התפל' (לא מבעי' לדעת הרא"ש דמצריך לברך גם במנחה ומעריב דס"ל דענט"י לא נתקן רק בשביל התפלה אלא אפי' לרשב"א דקיי"ל כוותיה לענין ברכה שלא לברך אלא בשחר כ' משום דנעשה כבריה חדשה וצריך להתקדש ככהן לעבודתו משמע דוקא משום שצריך להתקדש וזה שייך דוקא בתפלה שהוא במקום קרבן ועוד נ"ל דאז ימתין עד תפלת המנחה ויברך אז ענט"י לכ"ע וצ"ע):

ו נכון להמתין לברך ענט"י עד לאחר שמנקה עצמו ורוצה להתפלל דאז יוצא לכ"ע אבל כשבירך מקודם ואח"כ יפנה להרא"ש צריך לחזור ולברך ואף דלא קיי"ל הכי מ"מ נכון לזהר בזה. (שם במגן אברהם סק"א). עוד מבואר שם בשם הגמ' רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום משום כבוד קונו. בשחר אפי' לא עשה צרכיו מברך אשר יצר על מנהגו של עולם (סי' ד'):

ז ובכל היום אחר שהטיל מים או שנפנה ירחץ ידיו ויברך אשר יצר וא"צ לברך ענט"י ואפילו על טפה א' מברך אשר יצר אבל על הפחה אינו מברך וגם א"צ ליטול ידיו דלא כהמון עם ואם הטיל מים ב"פ אינו מברך רק פעם א' דלא יהא אלא כאוכל ב"פ שמברך בהמ"ז א' (סי' ז'). ונ"ל דוקא שכבר הטיל ב"פ אבל המטיל מים ולא בירך אשר יצר כגון בתוך התפלה ואח"כ רוצה עוד הפעם להטיל מים יברך תחלה ואח"כ יטול ויחזור ויברך (שהרי לשיטת רמב"ם ופסק הכי בש"ע בסי' קע"ח אפילו באכילה הדין הכי שצריך תחלה לברך בה"מז כיון שכבר הסיח דעתו מאכילה ראשונה ואף דלא קיי"ל הכי אלא כרמ"א שם מ"מ הא דעת הגאון והש"ע דלעולם צריך לברך אשר יצר ב"פ וא"כ בזה שעדיין לא הטיל י"ל דכ"ע מודים דצריך לברך מקודם ובפרט שהט"ז פסק ג"כ כש"ע כן נראה לי דבזה לכ"ע יברך מקודם):

ח אחר שבירך אשר יצר יסמוך לה ברכת אלקי נשמה דכיון שאינה פותחת בברוך ראוי לסמכה לחברתה והמשכים קודם אור היום ובדעתו לישן עוד לא יברך ברכה זו עד סוף שנתו ואם לא בירך אותה עד אחר שהתפלל י"ח אינו מברך עוד לאתר התפלה שכיון שכבר אמר מחיה מתים הוא דומה למחזיר נשמות (פ"ח מ"ו) הניעור בלילה או שישן ביום אינו מברך (סי' רל"ח) ומ"מ אם ישן בלילה ס' נישמין שהוא מהלך ק' אמה מברך דבזה טעם טעם מיתה. ואם כבר בירך וחזר וישן בלילה צ"ע אם יחזור ויברך ונ"ל דס' ברכות להקל:

כלל ח

א דין שאר ברכות השחר (סי' מ"ו)

ברכת הנותן לשכוי לא יברך עד היום אם לא כששמע קול תרנגול מותר לברך אפילו בלילה והמיקל לברך אחר חצות לא הפסיד שהרי מברכין על מנהגו של עולם וחרש שאינו שומע לא יברך עד היום (סימן מ"ו):

ב יברך שלא עשני עובד כוכבים ושלא עשני עבד ושלא עשני אשה ובכל א' יש תוספת שבח שמתחלה מברך שלא עשני עובד כוכבים שאינו חייב במצות כלל ואח"ז עבד אף

דחייב בקצת מצות ואח"ו אשה שהיא מזרע ישראל וחייב' בכל המצות ולכן צריך לברך כסדר. ואם הקדים לברך ש"ע עבד לא יברך עוד ש"ע עובד כוכבים ואם הקדים ש"ע אשה לא יברך עוד ש"ע עבד וכ"ש ש"ע עובד כוכבים שיש בכלל מאתים מנה כיון שברך על החמור כ"ש על הקל. (עיין מגן אברהם):

ג אף סומא יכול לברך פוקח עורים שיש לו הנאה שאחרים מראים לו הדרך (פ"ח וא"ר ובמגן אברהם בסימן מ"ו ס"ק י"ד נראה שיש ט"ס וצ"ל להיפך):

ד יברך תחלה מתיר אסורים שכל הלילה היה כמו כפות ואח"כ זוקף כפופים שהוא נגד מה שנזקף ואם בירך תחלה זוקף כפופים לא יברך עוד מתיר אסורים שכבר הוא בכלל (סי' מ"ו):

ה אם בשעה שאמר בא"י היתה כונתו לברך זוקף כפופים יסיים זוקף כפופים אע"ג דאז לא יוכל לברך מתיר אסורים וכן בש"ע עבד ואשה וכיוצא בו ומכ"ש בשאר ברכות שלא יקפיד על הסדר אלא יסיים כמו שחשב בשעה שהזכיר השם (דהא לשיטת רש"י בסי' ר"ע אזל אחר הכונה ונהי דלא קיי"ל הכי אלא דאין הכונה מפסיד מ"מ לכתחלה אסור לעשות כן):

ו ברכת המעביר שינה פותחת בברוך ומסיים בברוך הגומל חסדים והעונים אמן אחר תנומה מעפעפי טועי' כי הכל ברכ' א' ולכן צ"ל ויהי רצון בוא"ו והניעור בלילה (אינו) מברך ברכה זו ואם חזר וישן שינת קבע חוזר ומברך דשינת קבע בלילה על מטתו לכ"ע הוי הפסק ואם קם באמצע הלילה אדעתא שלא לישן עוד ובירך ואח"כ תקפה עליו שינה א"צ לחזור ולברך (פ"ח סימן מ"ו וסי' מ"ז):

ז כשיאמר בלפיכך פסוק שמע ישראל צריך ליזהר שיכוין שאינו רוצה לצאת בזה ידי ק"ש אלא כקורא בתורה דאף דבשעת הדחק מותר לקרות ק"ש ואח"כ יאמר יוצר אור ואהבה מ"מ לכתחלה אין לעשות כן אם לא שמתיירא שיעבור זמן ק"ש ואז נ"ל שיקרא כל ג' פרשיות של ק"ש ויתכוין לצאת ידי ק"ש (ואף שר"י חסיד לא היה אומר רק שמע ובש"כמ י"ל דס"ל דפסוק ראשון לבד הוא דאורייתא אבל לפי מה דקיי"ל דב' פרשיות ק"ש דאורייתא וגם צריך להזכיר י"מ בזמן ק"ש א"כ צריך לקרות כולם):

ח כל ברכות השחר עד ב"ש אם לא בירך קודם שהתפלל יכול לאומרן אחר שהתפלל חוץ מענט"י ואלהי נשמה וכבר כתבתי דנ"ל דיברך ענט"י בתפלת מנחה:

ט הניעור כל הלילה מברך כל ברכות השחר חוץ מענט"י ואלהי נשמה והמעביר שינה. ואם ישן ס' נשמי מברך את כולם וברכת התורה עיין בכלל הסמוך:

י כל הברכות עד פ' וידבר מותר לברך קודם היום אבל פ' קרבנות לא יאמר אלא ביום. והנוהגים לומר פ' עולה וחטאת ושאר קרבנות לא יאמרו עד אחר פ' התמיד או לאחר התפל' דהא אסור להקריב עד שיקריבו התמיד תחלה ולכן בשבת וי"ט אין אומרים פ' שאר קרבנות דקרבנות יחיד אין מקריבין בשבת וי"ט וכן לא בעיה"כ דבזמן הבית לא היו מקריבין שממעט זמן אכילתן:

יא אע"ג דדברים שבכתב אסור לאמרן בע"פ מ"מ כל דבר הרגיל ושגור בפי הכל כגון פ' התמיד וברכת כהנים וק"ש ושירת הים מותר לומר בע"פ אבל דבר שאינו שגור בפי הכל כגון תהלים אע"פ שהוא רגיל נכון שלא יאמר בע"פ ולהוציא אחר לכ"ע אסור (סי' מ"א):

כלל ט

א דין ברכת התורה (סי' מ"ו)

כתיב כי שם ה' אקרא הבו גודל כו' קבלו חז"ל שהיא מצות עשה לברך ברכת התורה לפניה ותקנו ב' ברכות א' ברכת א"ק שהיא ברכת המצות וא' ברכת הודאה שהיא אשר בחר בנו כו' וי"א דהערב נא הוא סיום ברכת אשר קדשנו וא"כ י"ל והערב בו"או וי"א שהיא ברכה בפ"ע וא"כ י"ל הערב וגם יש לענות לפ"ז אמן אחר לעסוק בד"ת ומנהגנו שלא לענות אמן אחר לעסוק בד"ת וגם אומרים והערב בו"או אך בכוונות כ' שהאר"י נהג לענות אמן בינתים

ב צריך מאד ליזהר בברכה זו שלא ללמוד עד שיברך ויברך אותה בשמחה גדולה דמצינו שאחז"ל על מה אבדה הארץ ויאמר ה' על עזבם את תורתי ואחז"ל שדבר זה נשאל לנביאים על מה אבדה הארץ שישראל היו עוסקי' בתורה ומצינו שכל זמן שהיו עוסקים בתורה ויתר הקב"ה על עונותיהם ולכן לא ידעו על מה אבדו והקב"ה הבוחן לבבות ידע כי אע"פ שהיו עוסקים בתורה לא היו עוסקים לשם לימוד התורה אלא כמו שלומדין שאר חכמות ולכן לא ברכו ברכת התורה שלא היה התורה חשובה בעיניהם ולכן לא הגונה ולכן צריך ליזהר מאד וליתן הודאה על שבחר בנו ונתן לנו כלו חמדתו:

ג ולכן נכון לברך בה"ת תיכף אחר יה"ר קודם לעולם יהא אדם דכיון שאנו נוהגין לומר פסוק שמע ישראל ומכוונים כקורא בתורה כדי שיאמר כסדר ברכות של ק"ש קודם לק"ש וא"כ אסור לאומרו קודם ברה"ת (כ"כ הגר"א שנכון לאומרו כאן) או כמו שנוהגין עכשיו לברך תיכף אחר אלקי נשמה:

ד תיכף אחר בה"ת צ"ל איזה פסוקים דאם הפסיק בין הברכה ללימוד צריך לחזור ולברך ולכן נוהגין לומר ברכת כהנים ומשנת אלו דברים כו' (אף דבש"ע כ' רק דנכון שלא להפסיק כבר הכריע הב"ח ופ"ח וביאורי הגר"א דדינא הוא ודבריהם נכונים מאד):

ה לא בירך עד שהתפלל וכבר אמר אהבה רבה אם למד מיד אחר התפלה אפילו מעט לשם מצות לימוד עלתה לו אהבה רבה במקום בה"ת אבל לא למד מיד בלא שום הפסק אע"ג שאמר כבר ק"ש ותפלה ואשרי כיון שאינו אומר לשם תורה א"כ צריך לברך אח"כ ברכת התורה (הסכמת אחרונים ועיין א"ר):

ו אם קראוהו לעלות לתורה קודם שבירך בה"ת אם אפשר לו לברך קודם שיעלה יברך ויאמר אף רק פסוק אחד לבד לשם לימוד ויחזור ויברך בתורה ואם לא בירך מקודם אזי נפטר מברכת אשר בחר בנו ויאמר אח"כ ברכת אשר קדשנו כו' והערב נא (סי' קל"ט):

ז הישן ביום שינת קבע על מטתו נהגו שלא לברך אבל כל האחרונים כתבו דצריך לברך (א"ר בשם ראשונים ואחרונים ופ"ח בסי' מ"ו מ"ז וכ"כ הגר"א) אבל שינת עראי על ידיו ואחר מרחץ ובית הכסא אין צריך לברך

ח ספק אם בירך חוזר ומברך דס' דאורייתא לחומרא (ובתשובת שאגת אריה סי' כ"ה כתב דלא יברך רק ברכה אחת והוא אשר בחר בנו כו' שהיא מעולה שבברכות):

ט הניעור כל הלילה א"צ לברך כל זמן שלא ישן (פ"ח סי' מ"ו ובאורי הגר"א) ואם יכול לשמוע מאחר להוציא מהיות טוב כו':

י מותר להרהר בד"ת קודם שיברך דהרהור לאו כדבור דמי וכן מותר לפסוק דין בלא נתינת טעם דהוי כהרהור (והגר"א הניח בצ"ע ודעתו נוטה לברך גם המהרהר בדברי תורה וכ"ש כשפוסק דין ועיין בנ"א):

יא אסור לכתוב ד"ת עד שיברך וצ"ל משום דדרך הכותב להוציא מפיו מה שכותב וכ"ש בכותב ס"ת תפילין ומזוזה דחייב להוציא מפיו ושמא יוציא מפיו בלא כוונה אבל המעתיק ספרים בשכר ואין כונתו כלל להבין מה שכותב א"צ לברך (ט"ז מ"א):

כלל י

א דין תלמוד תורה (בי"ד סימן רמ"ו):

מ"ע מה"ת ללמוד תורה שנאמר ושננתם לבניך וכתיב ולמדתם אותם וכתי' והיה עקב תשמעון וכיוצא בו פסוקים הרבה ולכן כל איש ישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין שלם בגופו בין בעל יסורים בין בחור בין זקן גדול אפילו עני המחזיר על הפתחים אפילו בעל אשה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה בין ביום ובלילה

שנאמר והגית בו יומם ולילה ומי שאינו יודע כלל ללמוד יספיק לאחרים הלומדי' ותחשב לו כאלו לומד בעצמו ויכול אדם להתנות עם חבירו שהוא יעסוק בתורה והוא ימציא לו פרנסה ויחלוקו לפ"ע בשכר תורה ובשכר שירויחו:

ב עד אימתי חייב ללמוד עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך וכל זמן שלא יעסוק בתורה הוא שוכח:

ג חייב אדם ללמוד בכל יום תורה שבכתב שהוא תנ"ך ומשנה וגמרא ופוסקים ובעלי בתים שאינם לומדים רק ג' או ד' שעות ביום לא ילמדו בגמרא לחוד דבזה אינו יוצא אלא צריך שילמוד דוקא גם ספרי פוסקי' כ"א לפי השגתו (ש"ך שם):

ד לפיכך תקנו חז"ל שיאמר כל אדם בשחרית פ' קרבנות שהיא תורה שבכתב ופרק איזהו מקומן שהיא משנה ובריית דרבי ישמעאל שהיא גמרא כדי שאם יהיה טרוד מאד או אנוס לא יתבטל עכ"פ מלמוד תורה:

ה ת"ת שקול כנגד כל המצוות. היה לפניו עשיית מצוה ות"ת אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים לא יפסיק תלמודו וא"ל יעשה המצווה ויחזור לתורתו שהלומד ואינו מקיים נוח לו שלא נברא:

ו תחלת דינו של אדם על ת"ת ואח"כ על שאר מעשיו:

ז לעולם יעסוק אדם בתורה אפי' שלא לשמה דהיינו שיכבדוהו וכה"ג שמתוך שלא לשמה בא לשמה אבל הלומד ע"מ לקנטר ולקפח חבירו נוח לו שלא נברא:

ח אין ד"ת מתקיימים במי שמתרפה עצמו עליהם ולא בלומדים מתוך עידון ומתוך אכילה ושתיה אלא במי שממית עצמו עליה ומצער גופו תמיד ולא יתן שינה לעיניו ותנומה לעפעפיו וכל היגע בתלמודו בצנעה מחכים וכל המשמיע קולו בשעת תלמודו מתקיים בידו אבל הקורא בלחש במהרה הוא שוכח ובריית כרותה שכל הלומד בבהמ"ד או בבה"כ לא במהרה שוכח:

ט מי שרוצה לזכות בכתרה של תורה יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפי' אחת מהן בשינה ובאכילה ושיחה אלא בד"ת ואפילו בלילות קצרים עכ"פ ילמוד מעט וכל בית שאין ד"ת נשמעים בו בלילה אש אוכלתו:

י כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק או שקרא ושנה ופירש להבלי עולם והניח תלמודו ה"ז בכלל כי דבר ה' בזה. ואסור לדבר בשיחת חולין והמדבר שיחת חולין שהם שחוק וטיול הילדים עובר בעשה שנאמר ודברת בם ולא בדברים בטלים:

יא המבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני וכל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר. ונ"ל דר"ל ע"ד הבא לטהר מסייעין לו שאפילו כשיהיה עשיר כיון שכבר זכה ללמוד מעוני סופו גם כן לקיימה כשיהיה עשיר:

יב אין לאדם ללמוד כ"א מקרא משנה גמרא פוסקים ספרי מוסר ובזה יקנה האדם הע"הז ועוה"ב. ומ"מ מותר ללמוד באקראי שאר חכמות ובלבד שלא יהיה ספרי אפיקורסים ואין לאדם ללמוד חכמת קבלה אלא עד שימלא כריסו בגמרא ופוסקים ויהיה ירא שמים גדול ויושב תמיד ועוסק בתורה אבל בלא זה אסור ומאד החמיר בזה רבי חיים ויטאל ז"ל. (וגודל מעלת מי שזוכה לחדש חידוש בתורה מובא בזוהר בכמה מקומות ומהם בהקדמת בראשית וז"ל תנן בההיא שעתא דמלה דאורייתא אתחדש מפומיה דב"נ ההיא מלה סלקא ואתעתדת קמי דקב"ה וקב"ה נטיל להההיא מלה ונשיק לה ועטרי לה בשבעין עיטורין כו' ע"ש ואשרי לו אם מחדש על דרך האמת אבל אם ח"ו מחדש אינו חידוש שאינו אמת ומתיצב על דרך לא טוב בפלפול של הבל גם על זה פקח עיניך בזוהר והבט וראה וז"ל שם ת"ח ההוא דלאו אורחיה ברזין דאורייתא וחדש מלין דלא ידע על בורייהון כדקא יאות ההיא מלה סלקא וכו' ע"ש מה שגורם בזה ועיין בפרשת בלק מש"כ מזה וז"ל ואי מלה אחרא הוי וי לה להההוא כיסופא דחיין ליה לבר וכו': ע"ש ודי בהערה זו):

יג כשם ששכר ת"ת גדול מכל המצו' כך עונש ביטולה גדול מכל העבירות ומצינו לב"המ א' שוויתר הקב"ה על עבודת כוכבי' וג"ע וש"ד ולא ויתר על עון בטול תורה שנאמר ויאמר ה' על עזבם את תורתי והרוצה להנצל מן העונש המר והעון הגדול הזה ואין לו פנאי לעסוק תמיד יחזיק להלומדים כפי כחו כדכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה וכשבני אדם פוסקים ממלאכתם וממעשיהן והולכין לבתיהם או יושבים בקרנות והם בטלים. או משיחים בדברים בטלים רעתם רבה וחטאתם כבדה מאד לפי שהם מבזים התורה שאילו היו מאמינים שאין תכלית למתן שכרה למה לא ישיבו רגליהם לבית המדרש ללמוד או לקרות מקרא או תהלים הלא האדם זריז ואץ ברגליו למלאכתו ועסקיו ויודע כי הכל הבל ואיך ישכח חיי העה"ב ולא יתן להם חלק מן הימים או שעה מן השעות אף כי בעת שהוא בטל ממלאכתו ובל יאמר בלבו נירא נא את ה' ועת לעשות לה' לקרוא בתורה ולתנות צדקות ה' אשם הוא אשום אשם לה' ואז"ל כי זש"ה כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר כי זה נאמר על כל מי שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק שהוא בוזה דבר ה' ע"כ חייב כל אדם לתקן בביתו מקום וישים לו שם גמרא ומקרא או תהלים או שאר ספרי קודש ואפילו בל' אשכנז אם אינו מבין בל"הק וכאשר יפנה מעסקיו ומדי עברו ממלאכתו יסור שמה לקרות ויכולות הנשים הצנועות למלט נפשן

ונפש בעליהן ונפש בניהן כאשר יבואו בעליהן ממלאכתם והמה יגיעים ואינם זוכרים לתת חלק מיגיעם ומחשבות לבם לתורה. על הנשים החוב להזכירם ואל ישימו על נפשם עון ואשמה לבטל יומם ולילה מן התורה כי עון זה גדול מכל עבירות שבתורה (א"ח בשם ר"י) ועיין בס"ח מדיני ת"ת מסי' תתקל"ט ואילך:

כלל יא

א הלכות ציצית

מ"ע מה"ת לעשות ציצית בבגד שיש לו ד' כנפות כשלובש אותו ולכן תיכף משנטל ידיו בשחרית אם כבר האיר היום משיכיר בין תכלת ללבן יתעטף בציצית או ילבש טלית קטן ולא ילך ד' אמות בלא ציצית והזהיר במצות ציצית זוכה ורואה פני השכינה וגדול עונש המבטלה ועליו נאמר לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ולפחות יזהר שיהיה לבוש ציצית בשעת התפלה ואפילו כשמתפלל בדרך ילבש טלית גדול ולא כמו המון עם. ומצוה לאחוז בציצית ביד שמאלית כנגד לבו בשעת קריאת שמע להסתכל בציצית כדי שיזכור כל המצות שנאמר וראיתם אותו שהראיה מביא לידי עשיה ולכן נוהגין להסתכל בהם כשמגיע לפסוק וראיתם אותו ונותנין אותם על העינים ומנשקין משום חיבוב מצוה (סימן ך"ד):

ב ציצית חובת גברא לענין זה שכל זמן שאינו לובשו א"צ להטיל בבגד ציצית אע"ג דכתיב על כנפי בגדיהם קבלו חז"ל דדוקא אם לובשו כמ"ש גדילים תעשה לך על ד' כנפות כסותך אשר תכסה בה ולפיכך אינו מברך על עשיית הציצית אלא על הלבישה והעיטוף ולכן מוכרי בגדים הלובשין להראות להקונים מדתן פטורים (סי' י"ט):

ג אינו חייב בציצית אלא ביום דכתיב וראיתם אותו משמע מזמן שיכול לראות ומצותה לכתחילה משיכיר בין תכלת ללבן עד צאת הכוכבים ומ"מ אם לבשו מעלות השחר ובירך עליו א"צ לחזור ולברך (אע"ג דבסי' י"ח כתב רמ"א דנוהגין לברך מעלות השחר עיין ביאורי הגר"א דאין נכון לעשות כן לכתחלה) אבל קודם עלות השחר המברך מברך לבטלה וכשיאור היום אעפ"כ א"צ לפושטו אלא ימשמש בו ויברך. ואחר שהתפלל מעריב לא יברך ולכן מתעטפים בלילי יה"כ בעוד יום כדי שיוכל לברך (סי' י"ח):

ד אין לברך אלא על כסות המיוחד ליום וגם לובשו ביום די"א דאם אינו מיוחד ליום אע"ג שלובשו ביום פטור דס"ל וראיתם אותו דרשינן פרט לכסות לילה ר"ל המיוחד ללילה אע"פ שלובשו ביום פטור וכסות יום אע"פ שלובשו בלילה חייב (וזהו דעת הרא"ש) אבל דעת רמב"ם דפרט לכסות לילה ר"ל שלובש בלילה אע"פ שמיוחד ליום פטור ואם

לובש ביום אע"פ שמיוחד ללילה חייב. ולפי זה העושה טלית לצורך תכריכין ולפעמים לובש בחייו לרמב"ם חייב ולרא"ש פטור שהרי דומה לכסות המיוחד ללילה שהרי מת פטור ממצות (י"ט):

ה מדכתיב על כנפי בגדיהם ולא פירש איזה בגד משמע שכל מיני בגדים חייב מן התורה אלא די"א דילפינן כ"מ שנאמר בתורה בגד סתם מבגדים הכתוב בנגעים דשם כתיב בגד צמר או פשתים ולכן ס"ל דדוקא בגד צמר או פשתים חייב בציצית מה"ת אבל שאר מינים אינם אלא מדרבנן ולכן ראוי להדר להיות לו אפילו טלית קטן של צמר שיקיים מצות ציצית כל היום לכולי עלמא:

ו ולכ"ע בגד של עור פטור מציצית אפילו מדרבנן דלא נקרא בגד כלל בשום מקום. ואפילו אם תפור מתחתיו בבגד צמר ופשתים פטור. לעולם אזלינן בתר עיקר הבגד שהוא העליון בין לקולא ובין לחומרא ואם מקצתו מעור ומקצתו משאר מינים אזלינן אחר הרוב ומכ"ש כשכל הבגד הוא של עור רק שעשה הכנפות של בגד דפטור מציצית ואם הבגד משאר מינים והכנפות של עור חייב (סי' י'):

ז לכתחלה לא יעשה לבגד יותר מן ד' כנפות כדכתיב על ארבע כנפות כסותך ומכל מקום אם עשה לה ה' כנפות או יותר חייבת בציצית מדכתיב אשר תכסה בה משמע כל שמכסה בה ומ"מ לא יעשה לה יותר מן ד' ציצית ויעשה בד' כנפות המרוחקים ביותר זה מזה (שם):

ח לא יעשה הטלית ארוך פי שנים כקומת איש די"א כיון שאינו ראוי ללבשו כך אא"כ כפלו לאו בגד הוא ופטור מציצית ואם כפלה יתפרנה ויעשה הציצית בד' כנפות כמו שהיא כפולה:

ט שיעור אורך הבגד בארכו ורחבו כדי שהקטן בן ט' שנים יכסה בו ראשו ורובו וגם הגדול לובשו לפעמים ויוצא בו על פתח הבית ולרחוב (א"ר) ואינו מתבייש דבפחות מזה השיעור לא מקרי כסותך אשר תכסה בה ופטור מציצית. ומה שנוהגין האשכנזים שלוקחין חתי' בגד קטן א' מלפניו וא' מלאחריו ותופרין בהם רצועות ועושין בו ציצית אין יוצאין בזה ועכ"פ לא יברכו עליהן אלא יברכו בבוקר על טלית גדול ויכוונו לפטור גם זה וילכו בו כל היום כיון שמכוונים עכ"פ בזה שלא לבטל מצות ציצית כל היום אבל כל ירא שמים לא יסמוך ע"ז כלל אלא יעשה בגד ממש כל מדינה לפי מנהגו (סימן ט"ז): ובצרפת ראיתי שהבגד הנקרא קמזויל או וועסט הוא פתוח מלאחריו ועושין בו ציצית בד' כנפותיה ואשרי להם רק שצריך ליזהר שיהיה רובו פתוח ולכן בטלית קטן שעושין במדינתינו יזהרו בזה ולא כמו שעושין החייטין ט"ק ותופרין אותו מן הצדדין ומניחין בו

נקב שמכניסים בו הידים ותופרין למטה מהנקב ומניחין רוב פתוח ומודדין רק מתחת הידים וזה טעות גמור כי אז לא נקרא בת ד' כנפות וקרוב הדבר שהמברך מברך לבטלה ועכ"פ לא עדיף מבגד שחציו פתוח דחייב בציצית ואסור לברך עליו ואסור לצאת בו בשבת (סימן י') אלא צריך למדוד אף מה שלמעלה מן הידים והנקב חשוב ג"כ כאלו היה סתום ולכן צריך להיות פתוח הרוב מכל הבגד ואם עשה בו ציצית קודם שהיה רובו פחוח אע"פ שפתח אח"כ הציצית פסולים דכתיב גדילים תעשה כו' שבשעה שעושה הציצית צריך להיות בהכשר וכיון שנעשו בפסול הם פסולים וצריך להתירם ולהוציאן ולאחר שפתח הבגד יתלה אותם שם בבגד

י כבר נהגו באשכנז וספרד הואיל ואין בגדיהם עשויין שיהיו ב' ציצית מלפניו וב' מלאחריו ולכן אין עושין בהם ציצית ובאמת כל הטעמים אינם מספיקים לפוטרן ולכן כתבו הפוסקים דירא שמים יעשה קרן א' עגולה ואז פטור לכ"ע שהכנפות צריך להיות מרובעים ואם הם עגולים פטור דלא נקרא כנף (סי' י' ובמגן אברהם ס"ק י"ג):

יא מדכתיב על ציצית הכנף משמע שהציצית יהיו ממין הכנף דהיינו אם הבגד של צמר או פשתן יעשה ציצית של צמר או פשתים ואם של משי או צמר גפן יעשה הציצית משי למשי וצמר גפן לצ"ג וכתיב לא תלבש שעטנז צמר ופשתים וסמוך ליה גדילים תעשה לך וקבלו חז"ל למדרש סמוכים שהגדילים שהם הציצית יהיו מצמר ופשתים ומשמע דוקא צמר ופשתים אבל לא משאר מינים וקבלו חז"ל דה"ק קרא דאם עושה ציצית מצמר או מפשתים אזי פוטרים בכל מיני בגדים אבל אם עושה ציצית משאר מינים אינם פוטרים אלא במין הכנף ולכן בטלית של משי צריך לעשות דוקא ציצית או מצמר ופשתים או ממשי דוקא ומטעם זה אסור לעשות מקצת ציצית מצמר ומקצתן ממשי דשמא הקפידה התורה שיהיו כולם דוקא או מצמר או ממין הכנף. ומטעם זה י"א דבגד שהוא מצמר ומשי דהיינו שהשתי של צמר והערב ממשי או משאר מינים אין לו תקנה כלל דס"ל דצמר היינו תכלת ודוקא בזמן שהיה תכלת שעושין ציצית מתכלת ופשתים אז פוטרים כל הבגדים אכל צמר לבד ופשתים לבד אין פוטרים אלא במינן. ומ"מ בדיעבד יעשה לה ציצית של צמר ומטעם זה י"א עוד שאם עושה ציצית של משי או שאר מינים צריכין שיהיו צבועין באותו צבע כמו הבגד כדי שיהיה מין הבגד דהיינו אם אדום אדומים ואם ירוק ירוקים ואף דלא קיי"ל הכי מכל מקום ירא שמים יעשה לו בגד לבן וציצית לבנים (סי' ט').

יב י"א דאסור לעשות טלית של פשתן אף שעושה ציצית של פשתים דבזמן שהיה תכלת גזרו חכמים שמא יעשה בו תכלת ויכסה בו בלילה. ומ"מ אם אין לו בגד אחר יעשה

לו בגד של פשתים וציצית פשתן כדי שלא יתבטל ממצות ציצית (שם). וכבר נתפשט המנהג בקהלתינו לעשות טלית של פשתן וציצית של פשתים עפ"י הגר"א:

יג החוטין של ציצית צריך שיהיו טווין לשמן שיאמר בתחלת הטויה שהוא טווה לשם ציצית ואם לא טווה לשמן פסולים שנאמר תעשה לך לשם חובך ואם טוון נכרי פסול ובשעת הדחק שאין לו מי שיטווה לשמן יאמר לנכרי שיטוה לו חוטין לשם ציצית והישראל יסייע ג"כ קצת בטוויה וגם יעמוד אצל הטוויה ויכוין לשם ציצית ולכן אין לקנות ציצית מהנכרי שמא הוא טוואן וא"כ הן חוטין בעלמא אבל מותר לשלוח ציצית מופסקין ושזורין ע"י נכרי כיון שאינו נהנה בחליפין ובמקום דאינו נהנה ל"ח שיעשה להכשיל וכן המוצא ציצית בשוק והם מופסקים ושזורים כשרים (סי' י"א ועיין בסי' כ'):

יד צריכין שזירה לשמן שנאמר פתיל תכלת שיהיה טווי ושזור כפתילה ואם לא שזרן לשמן פסולין ואם נתפרקה השזירה ונשאר כדי עניבה כשר (שם):

טו אין עושין הציצית מצמר גרוע שאין עושין מהן בגד ואפילו בדיעבד פסול שנאמר ציצית הכנף משמע שיהיו הציצית מדברים שעושין מהן הכנף שהוא הבגד (שם):

טז מה"ת אין שיעור לאורך הציצית דציצית משמע אפילו כל שהוא (כ"כ הלבוש אבל לא מצאתי זה בפוסקים הראשונים ואדרבה ברמב"ם משמע דדוקא מנין החוטים והכריכות אין להם שיעור מה"ת אבל אורך החיטין הוא מה"ת וכן משמע בברייתא דומיא דלולב ואינך ולכן נ"ל דעכ"פ בדי עניבה הוא מה"ת (ועיין במס' פרה פ' י"א משנה ט' בתוי"ט ד"ה כל שהוא ומדרבנן אורך החוטין חוץ מה שמונח על הכנף לא פחות מי"ב גודלין במקום הרחב (והוא לפחות חצי אמה ברלינר או ווילנר) ויכול לעשותם ארוכים יותר ואש ירצה יכול לקצרם אפי' אחר שהטיל ובלבד שישאר י"ב גודלין. ויהיה חוט א' ארוך יותר מהם כדי לכרוך בו וקוראין אותו שמש ואם הוא קצר שאינו מספיק לכרוך בו כל הכריכות יכול לכרוך בחוט אחר מהציצית (שם):

יז מנין החוטין שבכל כנף ד' (עיין ברמב"ם ריש הלכות ציצית ובכ"מ שם ובתוס' ריש פ' התכלת) דכתיב גדילים ואילו כתיב גדול משמע ב' חוטין דא"א לעשות גדיל פחות מב' חוטין השתא דכתיב גדילים משמע ב"פ גדול והיינו ד' ולאחר שיכניסם בבגד ויכפלם יהיו שמונה מדכתיב פתיל כעין פתילה שהוא כפול ואם פיחת או הוסיף פסול:

יח לכתחלה יזהר קודם שיטיל החוטין בבגד יהיו ד' חוטין נפרדין (ט"ז ס"ק י"ד) כדדרשינן גדיל גדילים ואם היו ב' מחוברין והטילם כך בבגד יחתכם קודם שיקשור ואם לא חתך וקשר אפילו קשר א' פסול דכיון דנעשה בפסול לא מהני מה שיחתוך אותם אחר כך דהוי תעשה ולא מן העשוי בפסול (שם):

יט קבלו חז"ל דבעינן בציצית גדיל והיינו שיהיה מוכרך כמש"כ גדילים תעשה וגם יהיה בו חוטין נפרדים כדכתיב ציצית כמו ציצית ראשי אך מן התורה אין שיעור כמה יהיה כל אחד אלא אפי' לא קשר רק ב' קשרים למעלה סמוך לכנף דבפחות מב' קשרים לא מקרי קשר (עיין מנחות ל"ט תוס' ד"ה קשר) ויכרוך אפי' רק ג' כריכות ויחזור ויקשור ב' קשרים זה על גבי זה כשר ועל זה יש לסמוך כשאין לו פנאי לעשות כתקונו ומותר לצאת בו בשבת ולברך אבל מדרבנן צריך לעשות שליש גדיל וב' שלישים פתיל וכיון שהאורך י"ב גודלין יעשה ד' גודלין גדיל שהם הכריכות וישאר שמונה גודלין חוטין נפרדים שכך הוא נוי ציצית ואם כרך רובא כשר אבל כרך כולה פסול (שם):

כ כיון דמה"ת אין שיעור לאורך הציצית אלא מדרבנן (והיינו כמו שכתבתי בסי' ע"ז דכדי עניבה עכ"פ הוא מה"ת) ולכן אם לאחר שהטיל בבגד נפסק כל הענף שהם החוטין הנפרדים ולא נשאר אלא הגדיל והוא שעת הדחק שאין לו ציצית אחרים מותר ללבשו ומ"מ לא יברך עליו ולא יצא בו בשבת לרשות הרבים ואם נשאר גם מן הענף שיעור ד' גודלין (ומה שכתבתי שיעור ד' גודלין ובגמרא ופוסקים איתא כדי עניבה נ"ל דמוכח דכדי עניבה עכ"פ הוא פחות מד' גודלין שהרי לר"י שיעור כדי עניבה הוא מן הגדיל וכל הגדיל אינו אלא ארבע גודלין ועל כן צריך לומר שהוא פחות מארבע גודלין ולפי שאין אנו בקיאין בכדי עניבה לכן נ"ל דדי בארבע גודלין מן הענף אף לרש"י אף על פי שנפסקו כולם ואין מזומנים לפניו ציצית אחרים או שיתבטל עי"ז מתפלה וכיוצא בו מותר ללבשו ואפ"ה לא יברך אבל בלא"ה אסור ללבשו ופשיטא לברך אא"כ נשאר ב' חוטין שלימין שהם ד' ראשים שכל אחד אורך י"ב גודלין ומן הב' חוטין הנפסקים יהיה נשאר עכ"פ מכל חוט ד' גודלין שהוא כ"ע ולכן אם נפסקו ב' ראשים אפי' מצד אחד מהקשר אם לא דקדק בשעת עשיית הציצית שיהיה לעולם ד' ראשים אלו מצד א' של הקשר והד' ראשים אחרים לעולם מצד השני של הקשר או אפי' אם דקדק ונפסקו ב' ראשים מב' צדדים בענין שנוכל לומר שהשני ראשים שנפסקו הם חוט א' ואם כן הרי נפסק חוט א' כולו שלא נשאר בו כ"ע ופסול מכ"ש כשנפסק חוט א' מה שמונח על הבגד דפסול לכ"ע אפילו בשעת הדחק אבל אם נפסק רק ראש א' כשר אפי' לכתחלה לכ"ע דהא נשאר עכ"פ צד השני וכן אם דקדק בשעת עשייתן שיהיה לעולם ד' ראשים מצד א' ונפסקו ב' ראשין מצד א' כשר ומ"מ קודם שיתלה אותם בבגד אסור לתלותם אא"כ כל הד' חוטין הם שלימין שיהיה בו לאחר התליה ח' חוטין אורך כל חוט י"ב גודלין ואם נפסק חוט א' קודם שתלאן בבגד מותר לקשרן דחשיב כאילו לא נפסק כלל דקשירה הוי חיבור גמור (סי' י"ב וט"ז שם ובמגן אברהם סי' ט"ו):

כא גזל צמר ועשה מהם ציצית אע"ג דקנאן בשינוי דמעיקרא צמר ועכשיו חוטין מ"מ אסור לברך עליו דהוי מצוה הבאה בעבירה אבל גזל חוטין עשה מהם ציצית פסולין דכתיב ועשו להם ציצית וקבלו חז"ל דר"ל להם משלהם (סימן י"ח) ולכן אף השואל בגד מחבירו פטור מלעשות בו ציצית שלשים יום דעד שלשים יום דרך בני אדם להשאיל ויותר מזה הוי כמוכרו לו ואם הטיל בו ציצית אפילו בתוך שלשים יום המברך לא הפסיד (מגן אברהם בשם תוס' ורא"ש) ואם נתן לו במתנה על מנת להחזיר יעשה בו ציצית ויברך ואם השאיל לו טלית מצויצת שאין דרך ללבוש אלא משום מצות ציצית מברך עליו דמסתמא נתנו לו לצאת בו ונתן לו במתנה על מנת להחזיר אבל אם הוא בגד שלובשין אותו והוא מלבוש גמור רק כיון שפתוח רובו עושין בו ציצית ולא נעשה בשביל מצות ציצית וכן אם שאל טלית לעלות לתורה שאינו אלא משום כבוד התורה אין מברכין עליו (סי' י"ד בט"ז שם) אבל אם השאיל לו חוטין של ציצית הוי כשלו שהרי לא הדרי בעיניה (סי' י"א):

כב מותר ליטול טלית חבירו בלא דעתו באקראי בעלמא לברך עליו דניחא ליה לאינש לקיים מצוה בממונו ואם היתה מקופלת צריך לקפלה ולא יוציאנה מבית שמונח שם דאפשר שמקפיד עליו והוי גזל וטלית של שותפין חייבת בציצית דכתיב על כנפי בגדיהם (סי' י"ד):

כג יעשה נקב בארך ורוחב הטלית לא למעלה מג' אצבעות דהיינו ג' גודלין במקום הרחב (ולא במקום הקצר דהיינו בראשו) דלמעלה מג' גודלין לא מיקרי כנף הבגד אלא בגד ולא למטה מכשיעור מקשר האגודל עד סוף הצפורן (בש"ע יש ט"ס ונדפס עד הצפורן) דלמטה מקשר אגודל לא מיקרי כנף אלא תחת הכנף ואם שינה פסול (סי' י"א סעיף ט' וסעיף י'):

כד אם בשעת העשייה הטיל כדין אלא שעל ידי הקשירה נתכפל הבגד עד שהוא פחות מקשר אגודל או שנקרע הנקב ולא נשאר בו כשיעור כשר דכתיב ועשו להם ציצית על כנפי כו' לא הקפידה התורה אלא שבשעת עשיה יהיו על הכנף אבל אח"כ אפילו אינה על הכנף כשר (שם):

כה תלאן למעלה מג' אצבעות אע"פ שאחר כך חתך בנקב או שקשר עם החוטין עד שנתקפל הבגד והוא למטה מג' אצבעות פסול דהוי תעשה ולא מן העשוי בפסול (שם):

כו לא יטיל הציצית בשפת הבגד שקורין שלאק שאין בו חוטין ארוגים משתי וערב דלא מיקרי בגד ולכן צריך לחתוך השלאק כי יש בו מחלוקת אם מצטרף לג' אצבעות (שם):

כז אע"ג דאם נקרע מהנקב לאחר העשיה כשר כדלעיל סי' כ"ד היינו דוקא הציצית שנתלה בהכשר אבל אם רוצה להטיל ציצית אחרות פסול עד שיתפור כאשר נבאר בסמוך:

כח טלית מצוייצת שנתחלקה לשנים ונשאר בכל חלק הציצית ועכשיו רוצה לתפרם יחד יש להתיר הציצית מחלק האחר ויתפרם ואז יעשה בו ציצית דאם לא כן הוי תעשה ולא מן העשוי לקצת דעת אחרונים (סימן ט"ו בט"ז) וכל שכן כשנקרע' כנף למעלה מג' אצבעות דצריך להתיר הציצית של הכנף ולתפרו ואחר כך יעשה בו ציצית דתיכף כשנקרע בטל מתורת בגד ונפסל הציצית לכ"ע אבל שאר הציצית לא נפסלו (שם):

כט אם נקרע כל הכנף בתוך ג' אצבעות י"א דלא מהני תפירה לעשותו חיבור (הגר"א בסימן ט"ו תמה דתפירה ודאי הוי חיבור (ונ"ל ראיה ברורה שהרי בס"ת התפירה עושה חיבור להיות נקרא תמימה) וכ"כ המ"א עי' סי' י' סעיף ג' וסעיף ו' ואפשר דשאני בין חתיכת בגד גדול לחתיכה שהוא פחות מג' ועיין בפ' כ"ח דכלים משנה ז' ח' ע"ש בר"ש וצ"ע) וצריך להטיל טלאי על הבגד שיהיה הטלאי יותר מג' אצבעות על ג' אצבעות ואז יטיל בו ציצית אבל הציצית שהיו בו כבר פסול דהוי תעשה ולא מן העשוי ואם נשתייר כל שהוא מחובר מותר לתפרו דחשיב עדיין כמחובר. ומכל מקום לא יתפור טלית של צמר בחוט של צמר או טלית של פשתן בחוט של פשתן דחיישי' שמא ישאר מחוט התפירה ויעשה ממנה ציצית וכיון שלא נטווה לשמה פסול ומטעם זה יש ליזהר שלא יתפור אפילו בגד של פשתן בחוט של משי כיון דדרך לתפור בפשתן ומכל מקום בשעת הדחק מותר לתפור בשל משי. וט"ז בס"ק ה' כתב דאם נקרע רק מהנקב ולמטה אפילו כולו הוי חיבור ומותר לתפרו. ובלבד שיעשה בו ציצית אחרות ולכן יש ליזהר כשתופרין סביב הנקב כמו שנוהגין לחיזוק שלא יקרע לא יתפור במין הציצית אלא דוקא בחוט של משי (סימן ט"ו):

ל נשים מותרות לטוות ציצית דפסוק גדילים תעשה לך דדרשינן מיניה לשם חובך דהיינו הטויה שהרי מיירי בעשיית הגדילים לא כתיב בני ישראל אבל להטילם בבגד י"א דפסולים דכתיב בני ישראל ועשו כו' משמע אבל לא בנות ישראל ובדיעבד סמכינן אפוסקים המכשירים גם לתלותן דס"ל מדכתיב בני ישראל ועשו להם משמע שאחרים יעשו להם דהיינו התלייה ע"כ מרבינן נשים והמיעוט דבני ישראל מוקמינן לפסול נכרי ואפילו ישראל עומד על גבו ומכוין לשמה אפילו הכי פסול דהא אין הטעם משום לשמה אלא מטעם גזרת הכתוב (א"ר) וקטן היודע לעשות לשמה יש להכשיר בדיעבד כאשה ואם טוון נכרי נתבאר לעיל (סימן י"ג י"ד):

לא לכתחלה צריך שיטיל אותם בבגד לשמן ואם הטיל בלא כוונ' ואין לו ציצית אחרים או בשבת שא"א להתירן מותר ללובשו ולא יצא בו בשבת ולא יברך עליו (שם):

לב מותר להתיר ציצית מטלית ליתנם בטלית אחר אבל שלא להניחם בבגד אחר לא דאסור לבטל מצות טלית זה ואם רוצה לעשות מהטלית בגד שלא יהיה לו עוד ד' כנפות מותר ליטלן וכן אם נפסק אחד מהחוטין אף על גב דעדיין כשירים או שרוצה לעשות בו ציצית יותר יפים מותר להתירן ולהשליכם (ט"ז ולבוש). ונ"ל דלאו דוקא להתירן אלא דאם קשה בעיניו הטירחא להתירן מותר לנתקם ואין בזה משום בל תשחית כיון שאינו עושה דרך השחתה (סימן ט"ו ובמגן אברהם) וראיה גמורה בב"ב (ד) דריב"ב נתן עצה להורדוס לסתור בהמ"ק לתירוץ בתרא משום דמלכותא לא הדרא משמע אע"ג דלית ביה תיוהא מותר אף על גב דסתירת אבן מבית המקדש הוא איסור דאורייתא וכן מצאתי בס"ח סימן תתע"ט לענין יריעה מס"ת ע"ש ורמב"ם בהלכות מלכים פרק ו' כתב דשאר השחתות חוץ מאילן הוא מדרבנן:

לג ד' ציצית מעכבין זה את זה שכל זמן שאין בה כל הד' ציצית אין בה מצות ציצית ואסור ללבשה והיוצא בה לר"ה בשבת חייב דציצית אינן בטילין לבגד ונחשבין כמשא אבל אם יש בה ציצית כשירין נחשבין כבגד (סימן י"ג):

לד כיון שבדק הציצית בשעה שלבש אותו מותר לצאת בו וא"צ בדיקה עוד דמוקמינן אחזקה כדלקמן כלל י"ב סימן א':

לה היה יושב בבית הכנסת וראה שנפסל אחד מן הציצית ומתבייש לישב כך בפני רבים בלא טלית אם הוא שבת מותר ללבשו דכיון דא"א לו לעשות בו ציצית בשבת נמצא שאינו מבטל העשה דקום ועשה בו ציצית ואע"ג דעל כל פנים מבטל העשה שלובש בגד בלא ציצית ומכל מקום כיון שאין זה אלא בשב ואל תעשה שאין עושה בו ציצית וגדול כבוד הבריות שדוחה בשב ואל תעשה והוא הדין בחול כשאין נמצא ציצית בעיר אבל כשנמצאין ציצית בעיר בחול שיוכל לתלותן וא"כ בכל רגע שלובש עובר בקום עשה בו ציצית וצריך לפושטו וכל שכן דאסור ללבשו ודוקא טלית גדול שאינו גנאי כל כך הפשיטה אבל אם נפסק ציצית מטלית קטן והוא בבית הכנסת או ברשות הרבים דגנאי גדול הוא לפשוט בגדיו ברבים ולכן אם בחול צריך למהר לילך לביתו או לבית שלפני בהכ"נ ויפשיטו ובשבת אין צריך למהר לביתו והרואה בחבירו שנפסק הציצית בחול יקראנו לבוא לביתו ולא יאמר לו עד שיבא לביתו ואם אינו מתבייש לישב בלא טלית נכון שלא ללבשו אפילו בשבת ואם ידע מערב שבת שנפסל אסור ללבשו בשבת דהוה לו לתקנו מאתמול (יד):

לו תיכף כשנודע לו שנפסל אחד מציצית והוא יושב בביתו צריך להסירו דבכל רגע עובר בעשה ולכן אסור לתקן הציצית בעודו לבוש בו אלא יסירנו תיכף:

לז טליתות של מצוה המיוחדין להתפלל בהם וכן הקיטיל אע"פ דמדינא מותר לכנוס בהן לבהכ"ס נכון להחמיר אבל אם לובשו תחת בגדיו מותר ומכ"ש דמותר לישן בו ולשמש מטתו ואסור לקשור דבר בציצית בעודן כשירים ואף לאחר שיפסקו אע"פ שאינן טעונין גניזה מ"מ לא יזרקם לאשפה והמדקדק לגנזן תע"ב (כ"א):

לח טלית שבלה אסור לעשות בו תשמיש מגונה (סי' כ"ב) אבל מותר לעשות ממנה בגד אחר (עיין מגן אברהם סי' ט"ו ס"ק ב') ואם נקרעה הטלית מלמעלה יכול להשי' צד התחתון למעלה והעליון למטה ולא הוי הורדת קדושה ומ"מ בלא מקום הפסד ישים תמיד צד א' על הראש (עיין מגן אברהם סי' ח' סק"ו בא"ר):

לט אסור לכנס בציצית מגולין בבית הקברות או בד' אמות של מת דהוי כלועג לרש (כ"ג):

מ נכון ליזהר שלא יגרור הציצית על הארץ משום ביזוי מצוה ועוד כי קרוב שיפסלו ולכן יגבהם ויתחבם בחגורו:

מא יפריד החוטין זה מזה דציצית הוא לשון ציצית ראשי ר"ל שערות כמו שהם נפרדים ומ"מ אם יבטל עי"ז מלהתפלל בצבור א"צ (ח):

מב הלוקח טלית מצוייצת מישראל או מתגר נכרי ואומר שהוא לקחן מישראל נאמן דכיון דהוא תגר וגם אין דרך נכרי לעשות ציצית בבגד לפיכך נאמן אבל מי שאינו תגר פסול שמא הוא עשה הציצית:

מג נשים פטורות מציצית מפני שהיא מ"ע שהזמ"ג שהרי לילה לאו זמן ציצית ומ"מ אם רוצות ללבוש ולברך יכולין לברך (סי' י"ז) וכן הדין בכל מצות עשה שהזמ"ג כגון לולב וסוכה וכיוצא בהן חוץ מתפילין דאם רצו להחמיר על עצמן מוחין בידם דמפני שאינן מחוייבות לא יהיו נזהרין כראוי שלא יפיח ושלא יישן בהם (סי' ל"ט). דין הקטן עיין לקמן כלל ס"ו:

כלל יב

א דין ברכת ציצית (סימן ח'):

קודם שיברך יעיין בחוטי הציצית שיהיו הכל שלמין אע"ג דקיי"ל דכל דבר מוקמינן אחזקתו כיון דעשויין ליפסק לפעמים א"א להעמידן לעולם אחזקתן לכן צריך לבדוק בכל יום ואז אף שהסירן והסיח דעתו מהם א"צ לחזור ולבדוק מ"מ אם ע"י הבדיקה

יתבטל מתפלה בצבור או שקראוהו לתורה א"צ לבדוק ומ"מ נכון לעיין קצת מה דאפשר: שם במ"א יש ט"ס וכן צ"ל שאין החזקה בטבע כו' וכדאמרינן בבכורות פ' הלוקח:

ב יכוין בהתעטפו שציונו הקב"ה להתעטף בציצית לזכור כל מצותיו לעשותם (שם):

ג יתעטף בטלית ובשעה שמניח אותו על ראשו להתעטף בו (כ"מ מלשון כל הפוסקים דהברכה אחר העיטוף אבל ז"ל רוקח כשלוקח טליתו להתעטף בו אומר בא"י ועיין סוכה ל"ט תוספת ד"ה עובר ולכן נ"ל כמו שכתבתי) מברך מעומד ונוהגין העול' לברך קוד' העיטוף (שם עיין א"ר) ואם בירך מיושב יצא (מגן אברהם סי' תפ"ט) וסדר עטיפתן כדרך בני אדם שמתכסין בכסותן ועוסקי' במלאכתן פעמי' בכיסוי ראש פעמי' בגילוי הראש ונכון שיכס' ראשו בטלי' ועכ"פ יעמוד כך מעוט' בכיסוי ראש כדי הילוך ד' אמות (סי' ס'):

ד נוהגין לברך על טלית קטן על מצות ציצית ועל טלית גדול להתעטף ואם היפך יצא ואפילו לכתחלה יכול לברך על טלית קטן להתעטף אף על פי שאינו מתעטף בו וטוב להניח אותו על ראשו ויעמוד כך מעוטף כשיעור הילוך ד' אמות ואח"כ ימשוך מראשו ובילבישנו. ואם לבש הט"ק בעוד שאין ידיו נקיות או קודם אור היום כשיטול ידיו ימשמש בציצית ויברך או כשלובש טלית גדול ויברך עליו יכוין לפטור גם הט"ק וא"צ למשמש בציצית (שם):

ה הלובש כמה בגדים של ציצית בלא הפסק יהיה דעתו בשעת ברכה לפטור את כולם וגם אסור להפסיק ביניהם דאז יצטרך לחזור ולברך והוי ברכה שא"צ. ונ"ל דהלובש טלית קטן שחייב בציצית לכ"ע ודעתו ללבוש תיכף גם הטלית אסור לברך על שניהם כיון דיכול לברך על שניהם ברכה א' אלא יברך על ט"ק להתעטף ויכוון לפטור גם הט"ג ובדיעבד שהפסיק בשיחה מעט או שהלך לחוץ ושינה מקומו או שהניח תפילין ביניהם י"א דלא הוי הפסק ולכן אין לברך מספק ואם הפסיק הפסק גדול או שהיה בהכ"נ רחוק מביתו ומכ"ש כשלא היה בדעתו מתחלה בשעת ברכה עליהם צריך לחזור ולברך (ומה שהט"ז הניח בצ"ע עיין מגן אברהם ס"ק ט"ו ולק"מ) ומחדר לחדר מהני דעתו אף לכתחלה (שם):

ו הפושט טליתו ודעתו ללבשו מיד אפי' שינה מקומו ואפי' הלך לבהנכ"ס כיון דמדינא מותר לילך בציצית לבהכ"ס לא הוי הפסק כיון שלובש אותו טלית עצמו ואם לא היה בדעתו ללבשו מיד אפילו לא שינה מקומו צריך לברך דהוי היסח הדעת ובסתם אם נשאר עליו ט"ק הרי לא הסיח דעתו עדיין מן המצוה ואין צריך לברך ואם לא נשאר עליו ט"ק כבר הסיח דעתו וצריך לברך (מגן אברהם ט"ז א"ר) (ולפי דברי ר' מנוח שכתבתי

בנ"א כל שהסיר הטלית שלא לצורך הטלית צריך לברך וכן נהג הגר"א (במגן אברהם ס"ק ט"ו עיין ביאורו בנ"א סי' א'):

ז נפלה טליתו בלא מתכוין וא"כ כבר נגמרה מצותה הראשון ולכן אם נפלה כולה אע"פ שנשאר בידו צריך לברך אבל בנפל רוב טליתו בש"ע פסק דא"צ לברך ודעת כל האחרונים דצריך לברך ואם נפלה ממנו בתוך תפלת י"ח אחר שסיים תפלת י"ח ימשמש בציצית ויברך ועיין לקמן כלל כ"ב סי' ה':

ח הלן בטליתו בלילה י"א דצריך לברך בשחר כיון דלילה לאו זמן ציצית וי"א כיון דכסות זה חייב לעולם אפי' בלילה לדעת מקצת פוסקים וס' ברכות להקל ומ"מ נכון לפטור אותה בטלית גדול (אבל המשמוש אין מועיל לדעת זה דדוקא לדעת הפוסקים והש"ע דצריך לברך רק כיון שאין כאן דבר שחל עליו הברכה ולכן כ' דטוב למשמש אבל להפוסקים דא"צ לברך המשמוש לא מעלה ומוריד אבל בלובש קודם אור היום לעיל סי' ד' דזה חייב לברך לכ"ע כיון שפשט כבר בלילה בזה צריך למשמש כדלעיל):

כלל יג

א (**דין ברכת תפילין סי' כ"ה**):

מ"ע מה"ת לקשור תפילין ביד ובראש כמש"כ וקשרתם לאות כו' והיו לטוטפת ולכן אחר שלבש הטלית יניח תפילין דמעלין בקדש ויניח תחלה תפלה של יד ואח"כ של ראש דכתיב וקשרתם לאות על ידך והדר ולטוטפת כו' וצריך ליזהר שיהיו מונחים כך בתיק הטלית מלמעלה ותפילין מלמטה כדי שיבוא הטלית לידי ראשון ואם נזדמן לו התפילין תחלה אין מעבירין על המצות וצריך להקדים התפילין ואחר כך הטלית ודוקא כשרוצה להניח עכשיו תפילין אבל אם עדיין אינו רוצה להניחם ל"ש בזה אין מעבירין על המצות (סי' כ"ה מ"א סימן ד' ס"ק ד') ואפילו כשהתפילין עדיין מונחים בכיס מכל מקום שייך בזה אין מעבירין כו': ואם בא לידו כיס של תפילין תחלה צריך להקדימן (ועיין כלל ס"ח בנ"א סימן ג' מדין אין מעבירין על המצות):

ב ולכן צריך ליזהר ג"כ שיהיה מונח בענין שיפגע בשל יד תחלה ומכל מקום לא יניח זה על זה דשל ראש קדושתו יותר חמורה משל יד ולכן יניחם זה בצד זה (סי' כ"ח במגן אברהם) ואם פגע בשל ראש תחלה אע"ג דאין מעבירין כו' הכא צריך להעביר על המצוה ולהקדים של יד כסדר שכתוב בתורה וקשרתם כו' והדר ולטוטפו' (כ"כ הפוסקי' (וצ"ע שהרי גם בלולב כתיב אתרוג תחילה ואפילו הכי כיון שבלולב יש ג' מינים נוטלין תחלה ואם כן ה"ל שלא להעביר על המצות שהיא מן התורה כמו שכתבתי בכלל ס"ח א"כ לא

היה לנו להשגיח על קדימת הפסוק ולכן נ"ל דלפי המסקנא במנחות ל"ו הטעם גם כן שמניח של יד תחילה משו' והיו לטוטפת כל זמן שהם בין עיניך יהיו שתים ולכן צריך גם כן להעביר):

ג נוהגין לברך על של יד להניח תפילין ועל של ראש על מצות תפילין וכן נהגו במדינות אלו ויש נוהגין לברך על של יד רק להניח וקאי גם על של ראש ועל של ראש אין מברכין כלל אם מניחו תיכף (שם):

ד בכל המצות צריך לברך עובר לעשייתן ר"ל קודם שעושה המצות ולכן יברך על של יד אחר שהניחם על היד קודם שמהדק הקשר דקשירתן היא גמר מצותן ובשל ראש קודם שמהדקן על ראשו לאחר שהם מונחים על הראש אבל לא קודם לזה דהוי קודם דקודם (שם):

ה אסור לדבר בין תפילין של יד לשל ראש ועבירה היא בידו שגורם ברכה שא"צ ואפי' המניחן בחול המועד בלא ברכה אסור להפסיק ולשוח ואפילו לענות איש"ר וקדושה בחול ודאי אסור דגורם ברכה שא"צ ואפי' בחול המועד יש אוסרין (א"ר) ואם הפסיק אפילו לאיש"ר וקדושה חוזר ומברך דהיינו להמברכין לעולם על של ראש על מצות צריך לברך כשהסיח על של ראש לבד להניח וגם על מצות ולהמברכין לעולם רק על של יד צריך לברך כשהסיח על של ראש על מצות ולכן ישתיק ויכוין לשמוע איש"ר וקדושה ואפילו דבר שהוא לצורך תפילין לא יסיח לכתחלה ומכל מקום אם א"א בלאו הכי מותר לדבר מה שהוא לצורך תפילין (שם):

ו כל זמן שחולץ תפילין אפילו כמה פעמים ביום כשמסיח דעתו מהם שלא להניחן תיכף וכל שכן כשחלצן לכנוס לבית הכסא אפילו הוא בביתו שא"צ לשנות מקומו כלל ואפי' דעתו ללבשן מיד צריך לחזור ולברך דהא אסור לכנוס בהן לבית הכסא. ונ"ל דהוא הדין כשחולץ שצריך להפיח כיין דאסור להפיח בהן צריך לחזור ולברך אבל אם חולץ בלא שום אונס ודעתו לחזור וללבשן מיד אף על פי ששינה מקומו א"צ לברך (כ"כ הב"ח והט"ז וא"ר בפשיטות) ולכן אף שהמ"א כתב דאפשר דבית הכסא שוה לשאר מקומו' לא שבקינן פשיטותא דהני גדולים משום ספיקא דמ"א:

ז נשמטו ממקומן וממשמש להחזירם למקומן המגן אברהם בשם של"ה כתב דאין צריך לברך וכל הפוסקים כתבו דצריך לברך. ונ"ל דהמברך לא הפסיד ויברך ברכה הראויה לאותו תפילין אם של יד או של ראש (שם):

ח המניח תפילין של יד ובירך ובתחלת ההידוק קודם שקשר בקשירה גמירה נפסק הקשר והוצרך לעשות קשר אחר ולא הסיח דעתו א"צ לחזור ולברך ואם כבר גמר

הקשירה דכבר נגמרה המצוה וא"כ לא גרע מנשמט לעיל בסי' ז' והוא הדין בקשר של ראש דינא הכי ודוקא אם אין לו רק תפלה של יד לבד ואין לו של ראש אבל אם מניח שתיהן וא"כ ברכה זו דלהניח תפילין לכ"ע קאי גם על של ראש וא"כ עדיין לא נגמר המצוה שבירך עליו עד שהניח גם של ראש ולכן אפילו נפסק אחר שקשר של יד א"צ לברך (ט"ז והגר"א):

ט מותר לברך על תפילין שאולין ולא על גזולין דהוי מצוה הבאה בעבירה:

י נ"ל דהמניח תפילין קטנים בביתו והולך בהן לבית הכנסת וחולץ ומניח בבית הכנסת גדולים מספק לא יברך ויותר טוב לברך בביתו על הגדולים ויניחם ויכוין לפטור הקטנים ויניחם ואז כיון שמניח אותן שבירך עליהן יותר מסתבר שלא לברך עליהן (עיין בכלל י"ב סימן ה' בנ"א סימן א' מה שכתבתי שם דזה דומה ממש ליוצא מסוכתו על דרך לכנוס בה מיד ולחנות של בשמים בסימן רי"ז. וכ"כ המגן אברהם בסימן ח' ס"ק י"ז שכ"ד מהר"ם):

יא ברכת על מצות תפילין יאמר בפתח תחת הוי"ו (כ"כ המגן אברהם ס"ק ט') והביא ראיה מפסוק מצות ה' ברה דקאי על כל המצות וצ"ע שהרי בהדיא איתא בהוריות דף ד' דמצות קאי רק על מצוה אחת ואם כן גם מצות ה' ברה ר"ל כל מצוה ומצוה היא ברה ועוד שהרי ממקומו מוכרע שהרי כתיב מאירת עינים ולא מאירות (עיין זוהר בלק ד' ר"ג ע"ב במתיבתא עלאה גבעת חסר ו' כו' ושם דף ר"ז ע"א בן אתונת אתנת חסר ו' דכלולין כחד) כ"כ המגן אברהם וא"ר אבל הט"ז כתב לברך על מצוות ועל כל פנים המברכין רק ברכה אחת על שניהם ואירע ששח מברך בפתח לכ"ע (א"ר):

יב נוהגין במדינתינו לברך ולהניח בין תפילין של יד ובין של ראש מעומד והמקובלים כתבו להניח של יד מיושב. ול"נ שגם כוונת הזוהר אינו ר"ל דוקא מיושב אלא דר"ל אף מיושב שהרי סוד תפילין וקריאת שמע הוא אחת ובהדיא איתא בזוהר תרומה קל"ט ע"ב מחלוקת שמאי והלל כו' וכמה דאיזדמן ליה לבר נש הכי נימא ונ"ל דהוא הדין לענין תפילין:

כלל יד

א דין תפילין

מצות תפילין חמורה מאוד ומי שאינו מניח תפילין מחמת שהמצוה אינו חשוב בעניו נקרא פושעי ישראל בגופן ולכן צריך כל אדם ליזהר שיהיו כתיקונן ולקנותן ממי שהוא מומחה ביותר ובעל תורה ויהיה יודע ומכיר בו שהוא ירא שמים ויכתוב אותם מי

שהביא שתי שערות ואם א"י אזי על כל פנים יהיה בן י"ח שנים דאז מסתמא הביא ב' שערות ועל כל פנים כיון שרוב הסופרים אינם לומדים ומדמין מילתא למילתא ויוכל להיות שאינו דומה יפה ולכן אני מתנה לעולם עם הסופר שיכתוב לי תפילין באופן שלא יניף עליהן ברזל ר"ל שלא ימחוק שום אות ושלא יצטרך לגרור בסכין וכן ראוי לעשות וגם ראוי לבדוק קודם שיניח הפרשיות בבתים כי הרבה מכשולים ראיתי בעיני ועיין בש"ע סימן ל"ט מי הם הפסולים לכתוב וכל הפסול לכתוב פסול לכל תיקון ע"ש:

ב דין כתיבת תפילין ועשייתן אכתוב אם ירצה השם בחיבור מיוחד בדין מצות יחידים כאשר יאריך ה' את ימי ויחזק כחי בלי נדר אך כיון שראיתי שהסופרים אינן מדקדקין ונכשלים בכמה דברים לכן אכתוב כאן מה שישגיח כל אחד על התפילין מבחוץ דשם ניכר. כל אחד ידקדק היטיב אם הם מרובעו' מרובע גמור כפי יכולת אדם דהיינו ארכו כרחבו אבל בגובה אין צריך להיות כארכו וכן צריך לדקדק שיהיה התיתורא שהוא מקום מושב התפילין מרובעין ריבוע גמור וכן התפירה תהיה מרובע ריבוע גמור וכל זה הוא הלכה למשה מסיני ואם אינן מרובעין פסולים ואם נתקלקל ריבוען צריך לתקן דאינו דומה לציצית לעיל כלל י"א סי' כ"ד דהתם כתיב ועשו להם ציצית לא הקפידה תורה רק על תחלת עשייתן מה שאין כן תפילין לעולם צריך שיהיו בריבוען ואע"ג שכתוב בש"ע יש מי שאומר כ"ע מודים בזה וכן דרך הש"ע כשמוצא איזה דבר שאינו מפורש בשאר פוסקים כותב בשם יש מי שאומר וצריך לדקדק מאוד בתפירתן כי מחמת שהסופרים עושין נקבים גדולים קצת נמשך החוט לצדדין ועל ידי זה התפירות אינן שוות אלא זה נכנס וזה יוצא וראיתי הרבה כזה וכן ראיתי סופרים שאם הבית אינו מרובע יש להם מין טיח וטחין עליו והוא כמו סיד ועל ידי זה נעשה מרובע וזה לא מועיל כלום אלא שהריבוע יהיה מחמת עצמו (ל"ג):

ג ידקדק שהשינ"ן יגיעו עד התיתורא ממש ואם לא הגיעו צ"ע ושתהיה רגל השי"ן נראה וראיתי כמה תפילין שהרגל של השי"ן מכוסה ונכנס בתיתורא ויש שאינן מגיעין עד התיתורא ממש וגם צריך לדקדק שהיודי"ן של השינ"ן יגע ברגל השי"ן שלא יהיה בו שום הפסק שהרי שי"ן זו הלכה למשה מסיני ואם כן כל מה שפוסל בס"ת פוסל גם כאן. ומיהו שינ"ן של ד' ראשים יש מגדולים שכתבו שדוקא לא יגיעו היודי"ן למטה כדי שתהא השי"ן שוקע דשי"ן של ד' ראשים הוא נגד השי"ן שבכתב הלוחות שהיה הכתב חלל ומיהו אם אחד נוגע ואחד אינו נוגע פסול ממה נפשך (שם):

ד חריץ שבין בית לבית של ראש צריך שיגיע עד התפר ואם לא הגיע כשר והוא שיהיה ניכר החריץ כדי שיהיה ד' ראשיה נראין לכל ונ"ל שעל כל פנים צריכין שיהיו הד'

בתים פרודות זה מזה ולא יהיו מדובקים ולא כמו שעושין הסופרים שמדבקין ע"י דבק רק שלמעלה עושין סימנים כמו חריץ דצ"ע אם להכשיר אפי' בדיעבד וכן תפילין של הגר"א היו פרודות (לפי מה דקי"ל דע"י הדבק נעשה כאלו היה מחובר שהרי מעשי' בכל יום שהתפילין נעשין מחתיכו' קלף רק שמדבקין יחד וא"כ אף דבדיעבד כשר אפי' אם אין החריץ מגיע עד למטה מכל מקים היכר עכ"פ בעינן וכשמדבקין הבתים וטחין את כל הבית בטיח או בגלאנץ רק שעושין רושם בגלאנץ אפשר דזה לא נקרא היכר כי אם שיהיה ההיכר מחמת הבית ולכתחילה פשיטא בעינן שיהיה החריץ מגיע עד למטה וצ"ע) והסופרי' שעולין עור על הד' בתים ורושמין בו חריצין בסכין שתהיה נראה כד' בתים פסולי' דבהדיא איתא בגמ' ובש"ע סעי' מ"ז דכשטולה עור על של ראש נעשה של יד (וכן כתב לי הגאון בעל בית מאיר) (שם):

ה מצוה שיהיו הבתים שחורות ופשיטא שידקדק שהשי"ן יהיה שחור די"א דהוא הלכה למשה מסיני ואמנם השחרות יהיה רק מצבע שחור שאין בו ממש כלל וכן אני מצוה להשחיר תפילין שלי ושל ב"ב והשומעין לדברי והמשחירין במין גלאנץ שאי אפשר לקלפו אע"פ שיכולין להסיר מן הקלף ע"י פירורין דקים מכל מקום אין בידי לפוסלם אבל מה שחדשו סופרי זמנינו שאני קלפתי כל הגלאנץ מן הבית וצורתו כמו נייר שחור נ"ל דפסול (וכדעת הגאון דק"ק בון הנדפס בנודע ביהודה והארכתי מאוד בתשובה):

ו אם נפסקו אחד מן הי"ב תפירות כשר ושנים פסול אם הם זה בצד זה אבל שלשה אפי' רחוקים זה מזה פסול (ל"ג):

ז רצועות שחורות הלכה למשה מסיני ולכן אם נתישנו ונתלבנו צריך להשחיר ואם השחירן נכרי פסול (שם):

ח אם נפסקה רצועה של יד מה שמקיף הזרוע ותמתח עד אצבע אמצעי ויכרוך עליו ג' כריכו' ובשל ראש מה שמקיף הראש והרצועה של צד ימין עד הטבור ושל שמאל עד החזה אסור לתפור או לקשור ואם נפסק לאחר שיעו' זה מותר לתפור ולקשור ובשעת הדחק שאין לו רצועות מותר לתפור אף בתוך השיעור ויתפור מבפנים שיהיה נראה כשלימה ודוקא בגידין אבל בחוטין פסול וה"ה דלקשור פסול דכתיב וקשרת' שתהא קשירה תמה ואם אין לו במה לתפור בשל ראש אם נשאר רק מה שמקיף הראש והקשר וכן בשל יד מה שקושר בקיבורת יניח בלא ברכה (ט"ז) ושיעור רוחב הרצועה לפחות כאורך שעורה ואם אינו רחב כ"כ מניחן אם א"א למצוא אחרת (כ"ז):

ט אע"ג דכתיב והיו לטוטפות ודרשינן כל זמן שהם בין עיניך יהיו שתים דוקא ביש לו שניהם אבל אם אין לו אלא א' בין של יד או של ראש או שיש לו מכה בראש או ביד

שא"א לו להניח שניהם מ"מ יניח אותו שיכול ויברך עליו ברכתו הראוי לו כדלעיל כלל י"ג אבל אם אפשר להניח שניהם נ"ל דאסור ועיין כלל ס"ח (ועיין בב"י סימן כ"ו):

י מקום הנחת של יד בזרוע שמחל בבשר הגבוה ויטה מעט לצד הגוף שכשיכוף זרועו למטה יהיה כנגד לבו שנאמר על ידכה ומדלא כתיב ידך בלא ה' קבלו חז"ל דכוונת הכתוב כאלו כתיב יד כהה ר"ל ביד שהיא כהה ותש כחה והיא שמאלית ולא יניחנו בחצי העליון שכלפי בית השחי ולא סמוך לעלינבויגין אלא דוקא במקום שהבשר גבוה בחצי עצם התחתון ואם יש לו מכה במקום הגבוה יניחנו סמוך לעליבויגן או על בשר הגבוה אף מה שהוא בחצי העליון של העצם ההוא ולא יברך. ודעת הגר"א דכל מקום הגבוה כשר ושלא במקום הגבוה פסול לגמרי. ומקום הנחת של ראש מתחילת עקרי שיער במצחו למעלה וצריך שיהיה כל הבית מונח במקום שיער ואם מניח אפילו מקצתו על המצח במקום שכלו השערות הוא מדרך הקראים דאע"ג דכתיב בין עיניך קבלו חז"ל דהיינו למעלה במקום שיער כנגד העינים. והקשר של ראש יהיה מונח מכוון כנגדו בעורף במקום שיער דוקא ואפי' מקצת ממנו לא יהיה מונח במקום פנוי משיער שאין זה נקרא עורף (כ"ז):

יא אטר יד אם עושה כל מלאכתו בשמאל מניח בשמאלו שהוא ימין כל אדם והשולט בב' ידיו מניח בשמאל כל אדם ואם כותב בימינו ושאר מלאכו' עושה בשמאלו או להיפך אזלינן אחר היד שכותב בו שהיא נחשבת ימין לענין זה ומניח תפילין ביד שכנגדה דכתי' וקשרתם וכתבת' משמע דבאותו יד שכותב יהי' קושר בו ליד שכנגדו ואם אינו יכול לכתו' תלוי באיזה יד שעוש' בו שאר מלאכו' נקרא ימין (א"ר) ודוקא כשנולד כך אבל אם הרגיל עצמו אח"כ מחלוקת בין הפוסקי' (עי' מגן אברהם) וגידם שאין לו יד רק זרוע יניח בלא ברכה (עי' סי' כ"ז במגן אברהם סק"ג):

יב יזהר שלא תזוז היו"ד מן הבית של יד וכן יזהר שלא יתהפכו הרצועות כדי שיהיה צד השחור לחוץ ומכ"ש הקשר של יד ושל ראש שלא יתהפך ואם נתהפך נכון להתענות או יתן לצדקה (שם):

יג נ"ל דאטר המניח תפילין ש"י ממי שאינו אטר אם יכול לתקן הרצועה והיו"ד שתהיה פניה כלפי הבית טוב וא"ל ואין לו תפילין אחרים יניחם כך. ונ"ל דאם יכול להוציא הרצועה ולהכניסה מצד אחר כדי שתהיה היו"ד סמוך ללב אעפ"י שאינו יכול להפוך הקשר של היו"ד שתהיה פניה לצד הבית זה טוב יותר ועכ"פ לא יתבטל ממצות תפילין משום זה ויניחם כך

יד לא יהיה דבר חוצץ בין התפילין לגופו בין ש"י או ש"ר. ומ"מ אם יש לו מכה או מיחוש בראש ואם יצטרך לגלות הראש יתבטל ממצות תפילין יש להתיר להניח ש"ר על כובע דקה אבל לא על עבה דאז לא יכול להניחן על הראש במקו' שמוחו של תינוק רופס ויכס' מפני הרואי' ומ"מ לא יברך עליה אלא על ש"י ואם יש לו מכה ביד מותר להניח על הרטיה אם לא סגי בלא"ה ולא יברך וילבוש עליו בגד אחר כדי שיכסם דהא כתיב לך לאות ולא לאחרים לאות (כ"כ בהדיא בס"הת והביאו ג"כ א"ר) ודוקא על רטי' דאינו רק אלא משום חציצה אבל על בגד אסור אע"ג שילבוש עליו בגד אחר: ואם יש לו מכה במקום שהרצועות מונחים מותר להניחם ולברך אע"ג שיש חציצה בין הרצועות (שם):

טו אסור להסיח דעתו מתפילין ולא נקרא היסח הדעת אלא שחוק וקלות ראש וליצנות (ביומא דף ח' כתבו ת"י ד"ה שינה) וזה אסור מה"ת שהרי ילפינן ק"ו מציץ שאין בה אלא אזכרה א' ק"ו תפילין שיש בה הרבה (אך בתוס' דף ח' ע"א כתבו דאינו ק"ו גמור דאורייתא אלא מדרבנן כו' ע"ש) (סי' מ"ד) ובכל עת שנזכר מהתפילין חייב למשמש בהן וימשמש תחלה בשל יד והמנהג לנשק בשעת משמוש ובשעת הנחתן וחציצתן משום חיבוב מצוה וכשיאמר וקשרתם ימשמש בש"י וכשיאמר ולטוטפות ימשמש בשל ראש אבל מותר לעשות כל מלאכה בעודן עליו דזה לא נקרא היסח הדעת (סי' כ"ח):

טז זמן הנחתן משיכיר את חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ד' אמות ומותר להניחם ולברך עד צ"הכ ואם היו עליו מבע"י אין צריך להסירם אפילו בלילה אם הוא ביחידי אבל בפני רבים צריך לחלצן שלא יטעו לומר דמותר להניחם לכתחלה בלילה ואסרו חכמים שמא יישן בהם ואם התפלל מעריב מבע"י אין לו להניחם אח"כ כיון שכבר עשה לילה (סי' ל') ובשבת וי"ט אסור להניחן דבתפילין כתיב וקשרתם לאות ושבת וי"ט א"צ אות שהם עצמם אות שאנחנו עבדיו וחה"מ מחלוקת בין הפוסקים ונוהגין במדינות אלו להניחן ועכ"פ ראוי ונכון שלא לברך והגר"א נהג שלא להניחן בח"ה. עיין בבאורי הגר"א סי' ל"א סק"ד. ויחלוץ קודם ההלל (סימן ל"ח):

יז ההולך בדרך וא"א לו להניחן מפני הקור מותר להניחן קודם עלות השחר וכשיגיע זמנו ימשמש בהם ויברך ולא חיישינן שמא יישן בהם כיון שהולך ברגליו אבל ביושב בעגלה או בספינה אסור (ובמגן אברהם סי' ל' כתי' או רוכב וכתב א"ר שהוא ט"ס):

יח מצותן שיהיו עליו כל היום אך מפני שצריכין גוף נקי שלא יפיח בהם ושלא ינהג בהם קלות ראש ושחוק ולכן מקילים בזה ואשרי המקיים כדינו. ומ"מ מי שיש לו חולי מעיים או ביום ששתה משקה המשלשל אסור להחמיר ולהניחן כ"כ המגן אברהם ובתשובת מ"ע סי' ס' נא כ"כ ועיין בהל' סוכה כלל קס"ג סי' י"א בנ"א. וחולה שדעתו מיושבת

עליו חייב ואם לאו פטור (סימן ל"ח ובמגן אברהם) ודין חתן ושושביניו מבואר בח"א סוף שער בית הנשים:

יט אבל ביום ראשון אפילו אחר הקבורה אסור בתפילין מפני שנקרא פאר ואבל מעולל באפר. ונ"ל דאם אינו יום המיתה יניח בלא ברכה (מש"כ הט"ז אינו מוכרח די"ל דנקבר באותו יום) ואם מת בחו"המ מניח תפילין (מגן אברהם סי' תקמ"ח סק"ה). וכן אם מת ביו"ט מניח באסרו חג (א"ר) ודין אונן ואבל בק"ש ותפלה מבואר הכל בחכמת אדם כלל קס"ט:

כ תפילין שהיו בחזקת כשרות אין חיוב לבודקן לעולם ומ"מ נכון לבודקן ונ"ל פעמים בשבע שנים ואם נפלו למים או שמונחים במקום לא צריכין בדיקה תיכף ואם אין לו מי שיוכל לבדוק ולחזור ולתפור יניחם כך בלא בדיקה (סי' ל"ט סעי' י) ונ"ל בנפלו למים וכיוצא בו יניחם בלא ברכה עד שיבדוק והכל לפי הענין ואם אינו מניחו אלא לפרקים צריכין בדיקה פעמים בז' שנים שמא נתעפשו:

כא אסור לשנות מקדושה חמורה לקדושה שהיא קלה ממנה ולכן אסור ליקח רצועה משל ראש לתת בשל יד אם כבר היתה בשל ראש אבל בהזמנה לבד לא מיתסרא אבל משל יד מותר ליתנה בשל ראש דש"ר קדושתה יותר משל יד שרובו של שם נכתב עליו דהייני השי"ן והקשר הוא ד' ואם נפסקה הרצועה של ראש סמיך לקשר יכול להורידה אעפ"י שמוריד קצת מקדושה שהרי מקום הקשר יהיה תלוי למטה אין זה הורדה דעכ"פ באותה חתי' יהיה הקשר אבל כשנפסק' של יד הוי הורדת קדושה אלא ימעט בכריכות אם א"א בענין אחר ונ"ל דבעני ומכ"ש במקום ביטול מצוה יש לסמוך על א"ר שכ' בשם זקינו שהתיר (סי' מ"ב במגן אברהם ובא"ר) ואפילו תיק שמיחדו לתפילין והניח בו כבר אפילו פעם אחד אסור להשתמש בו דבר אחר ואפילו צר ביה ע"ד לפנותו מ"מ כיון שעשאו לתפילין וגם צר ביה אסור ואפילו קטן שצר ביה אסור (סי' מב) ואפילו נייר שכתב עליו דברי קדושה אסור להשתמש בהמותר לדבר חול ואם התנה עליו מתחלה להשתמש בו מותר. ודוקא תיק של תפילין מיקרי תשמיש קדושה ופשיטא של ס"ת ושאר דברים המיוחדים לב"הכנ אבל תיק של טלית י"א מיקרי תשמיש קדושה רק תשמיש מצוה ולכן מותר להניח בו שאר דברים של חול. ונ"ל דאע"ג דנותן לתוכו ג"כ תיק של תפילין מ"מ בשעת הדחק מותר ליתן לתוכו דברים של חול (במגן אברהם סי' מ' ס"ק ב' לא משמע הכי שהרי כ' דגם כיס של הטלית מיקרי' כליין אך בא"ר ס"ק ב' שם כ' בשם רי"ט להקל בשעת הדחק דלא מיקרי כליין וא"כ נ"ל דה"ה לענין זה) והמניח ב'

זוגות של רש"י ושל ר"ת אסור להניחן בתיק א' דזוג א' הוא חול ואם התנה ע"ז מתחלה מותר (סימן ל"ד):

כב אסור לתלו תפילין ואפילו הרצועות אבל מה שהרצועות תלוין באקראי אין לחוש והבית אפילו באקראי יש להחמיר אבל כשהם מונחים בכיס מותר לתלות הכיס (סימן מ'):

כג אסור להניח שום דבר על הראש כשמונח עליו התפילין אם לא דבר שדרכו בכך כגון הכובע. ודוקא שאינה דוחקת התפילין ואם לאו אף זה אסור (סימן מ"א):

כד אסור להניחן למרגלות המטה או בצדו אפי' הם בכלי תוך כלי ואפילו אין לו אשה אבל מותר להניחם מראשותיו. ובלבד שלא יהיה כנגד ראשו שלא יניח ראשו עליהם דאז אסור כמו למרגלותיו ואם אשתו עמו במטה אפילו אינו רוצה לשמש צריך שיניחם בכלי תוך כלי (סימן מ'):

כה אסור לאכול בהן אכילת קבע אבל אכילת עראי מותר (סי' מ') אבל אסור לישן בהם אפילו שינת עראי שמא יפיח וכן אם אוחזן בידו ואינם כרוכים בידו דחיישינן שמא יפלו ואם הם בנרתיקן מותר אפי' שינת קבע ונוהגין כשנפלו תפילין לארץ בלא נרתיקן להתענות בו ביום וס"ת שנפל לארץ אפי' בנרתיק (סי' מ"ד). ואסור לכנוס בתפילין לבית הקברות או בתוך ד' אמות של מת דהוי לועג לרש ולא למרחץ ולמקומות המטונפים ובמקים שעומדים שם ערומים דאסור לעמוד ערום נגד השם וכ"ש לב"הכס אבל להשתין בהם מים שלא בב"הכס במקו' דליכא למיחש שמא יפנה בהם מותר לעת הצורך כגון שיתבטל עי"ז מתפלה בצבור ובלבד שיזהר הרבה שלא יבא לידי הפחה ומ"מ לצורך מותר ליקח עביט של מי רגלים בידו אע"ג שתפילין בראשו וראוי ליזהר בזה (סי' מ"ג):

כו אם היה בדרך ואין לו מקום להצניעם והוא צריך לפנות מותר ליתנם בחיקו ובבגדו בענין שלא יהיה שום חשש שיפלו ממנו ואז מותר (שם):

כז יכוין בהנחתם שציונו הקב"ה להניח ד' פרשיות אלו שיש בהם יחוד שמו ויציאת מצרים על הזרוע שהוא כנגד הלב ועל המוח כדי שנזכור תמיד נסים ונפלאות שעשה עמנו שהם מורים על יחודו ולו הכח והממשלה בעליונים ותחתונים לעשות כרצונו וישעבד לו הנשמה שהיא במוח וגם הלב שהוא עיקר התאוות והמחשבות ובזה יזכור הבורא ויקיים ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ולכן כתיב בתפילין בין עיניך:

כח היה צריך לתפילין ומזוזה ואין ידו משגת לקנות שניהם תפילין קודמין שהוא חובת הגוף. ומיהו אם אפשר בשאלה מזוזה קודם ופשיטא שקודמת מלקנות ציצית שאינו אלא חובת טלית (סי' ל"ח):

כלל טו

א הלכות מזוזה (י"ד מסי' רפ"ה עד סי' רצ"א) ומעקה

חביבין ישראל שסיבבן הקב"ה במצות תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו והמקיים ג' מצות אלו ע"ז נאמר והחוט המשולש כו' לפיכך כשיצא אדם מפתח ביתו ינשק המזוזה (ובזוהר הקדוש מפליג מאוד בזה וז"ל פיקודא למיקבע ב"נ מזוזה לתרעיה דלא ינשי ב"נ דוכרנא דקב"ה לעלמין ודא איהו כגוונא דציצית כד"א וראיתם אותו וזכרתם את כו' כיון דחמי ב"נ האי דוכרנא אידכר בגרמיה למעבד פיקודא דמארי' ורזא כו' עכ"ל. הרי מבואר בזוהר כוונת מצות מזוזה לכן יזהר האדם מאד בכוונתה) וישם על לבו להשגיח אם היא כתיקונה:

ב מ"ע שיקבע מזוזה על כל בית ובית שיש לו ואפילו יש לו מאה חדרים כלם חייבים במזוזה וכן אם יש לחדר אחד כמה פתחים העשוים לכניסה ויציאה אעפ"י שרגיל באחד מהם כולן חייבין ואפילו אם נתמעטו הדיורין עכשיו וא"צ אלא לפתח אחד כולן חייבין אבל אם הפתח עשוי רק להכניס דרך שם לפרקים משאות אם יש שם פתח אחר שחייב במזוזה כדלקמן סי' ה' אותו פתח שאינו עשוי לכניסה ויציאה פטור אבל אם אינו ראוי למזוזה אז אינה אלא כחור והגדולה היא עיקר הפתח (סימן רפ"ו):

ג גם שערי חצירות ועיירות חייבין במזוזה כדכתיב ובשעריך (שם):

ד בית השותפים חייב אע"ג דכתיב ביתך דמשמע לשון יחיד מ"מ מדכתיב ירבו ימיכם משמע אפילו רבים ודוקא שותפות ישראלים אבל שותפות מן הנכרי וכן חצר שישראל ונכרי דרים בו פטור ואפילו רוצה ישראל. שמא יטלוהו הנכרי ויבא לבזיון וכן במקום שמוכרים משקה שקורין שיינק אם יש לחוש שיגנבוהו לא יקבע שם מזוזה אלא בדרך שא"א להם ליקח אותה (שם):

ה אין הבית חייב במזוזה לכ"ע ולברך על קביעתה אלא באלו תנאים. (א') שיהא בו ד' אמות על ד' אמות. (ב) שיהיה לו ב' מזוזות ומשקוף על גביהם. (ג') שיהיה להבית תקרה. (ד') שיהיה לו דלתות (ה') שיהיה הפתח גבוה לא פחות מי"ט וי"א דגם רחבו צריך שיהיה ד' טפחים (עיין סי' רפ"ז בש"ך). (ו) שיהיה עשוי לדירת אדם. (ז) שיהיה עשוי לדירת כבוד. (ח) שיהיה דירת קבע ועכשיו נבאר פרטיהם (שם):

ו אין בו ד' אמות על ד"א לא נקרא בית ופטור ואם ארכו יתר על רחבו ויש בו כדי לרבע ד' על ד' י"א חייב וי"א דפטור אא"כ שהוא מרובע לפחות ד' על ד' ולכן יקבענה בלא ברכה או שיברך על פתח אחר שקובע שם ויכוין לפטור גם זה (שם):

ז אין לו אלא מזוזה א' כגון שמצד א' עובר הכותל להלאה מהפתח אם המזוזה מצד שמאל פטור ואם מצד ימין י"א דחייב ולכן יקבענה בלא ברכה ודווקא שהכותל עובר להלאה מהפתח דאל"כ הוי קצה הכותל במקום מזוזה דכל מקום שהכותל כלה מיקרי מזוזה ט"ז סי' רפ"ז וכן הוא בגמרא דף ל"ד בפתחי דקרנא דאמרינן עדי פצימא ואם יש לו ב' מזוזות רק שאין לו משקוף אלא שכיפה כמין קשת עליהם או אפילו אין לו מזוזות ג"כ רק הכיפה הולך ומתעגל מהארץ אם יש בגובה י' טפחים לפחות רוחב ד"ט חייב ואם רוח הרביעית פתוחה לגמרי אע"פי שיש שם עמודים העשוים לחזק התקרה פטורה שהרי אין כאן פתח כלל (רפ"ז):

ח היה מקצתו מקורה ומקצתו אינו מקורה אם התקרה לצד הפתח ויש בו ד' על ד' חייב (רפ"ו):

ט י"א דאפי' אין לו דלתות חייב וי"א דפטור ולכן לא יקבע המזוזה עד שיתלה מקודם הדלת ואם קבעה מקודם א"כ לדעת הפוטר אע"פי שאח"כ תלה בו דלת המזוזה פסולה דהוי תעשה ולא מן העשוי לכן אם עדיין אין לו דלת יקבענה בלא ברכה וכשיתלה בו הדלת יחזור ויטלנה ויקבענה והנכון שיעשה אז מזוזה גם בבית אחר אם יש לו ויפטרנה בברכה זו (שם):

י בהכ"נ פטור שאין בה בית דירה וב"המד י"א דחייב כיון שיושבים שם כל היום דומה לבית דירה ויקבענה בלא ברכה (שם):

יא אם אין עשוי לדירה בקביעות פטור לפיכך סוכת החג בחג והחנויות שבשוקים שאין יושב אלא ביום פטור (ז"ל הרמב"ם. ונ"ל שיצא לו מברייתא דסוכה ח' ב' סוכות של יוצרים ע"ש ברש"י). וכן מרפסת שהיא דרך לעלות בה לעליות שקורים גאנעק והגינה ובית שער שהוא בית קטן שאצל שער החצר שהשומר יושב שם פטורים כיון שאינן מיוחדין לדירה. וי"א דמרפס' וגינה חייב מדרבנן ואם בית פתוח לא' מאלו חייבים ואם בית שער פתוח לבית ולחצר חייב שתי מזוזות א' במקום שפתוח לבית וא' במקום שפתוח לחצר וכן אם הוא בין גינה לבית:

יב אם אין עשוי לדירת כבוד פטור לפיכך בית הכסא ומרחץ ובורסקי ובית הטבילה פטורים אבל רפת בקר ולולין של תרנגולים ובית התבן והעצים ואוצרות של יין או שאר משקים אם יש להם שיעור בית חייבין דלא נפיש זוהמא כ"כ ובמקום שתינוקות מצויין או לפעמים רוחצין בו או שמשמשין בו יכסה המזוזה (צ"ע מ"ש לענין לברך בתוכה דינו כבית הכסא כדאי' בש"ע סי' ע"ט וא"כ למה לולין חייבין במזוזה):

יג אותן פתחים שהם חלוקים ועמוד באמצע די להם במזוזה אחת אפילו יש בעובי העמוד טפח שעמוד זה אינו אלא לנוי. ודוקא כשדלת א' לשניהם וכשזה נפתח גם זה נפתח אבל כשיש דלת לכל אחד לעצמו כמו שיש לעשירים שער קטן אצל שער גדול כדי שלא יהיה השער הגדול פתוח תמיד ומשתמשים תמיד בקטן ובגדול רק לפרקים לכן אם יש ביניהם עמוד טפח חייב ב' מזוזות ואם עומד במקצוע מב' רוחות בצפון ומערב עיין ט"ז וש"ך (שם):

יד ארובה שבין בית לעליה ועולים לה בסולם ועושים סביב הסולם היקף מחיצות ויש שם צורת הפתח אם עושין למטה או למעלה חייב במזוזה ואם עשו למטה ולמעלה חייבין בשניהם (שם):

טו מרתף שאין בו פתח עם מזוזות לכנס בו אלא שהמזוזות והפתח הם שוכבים על הארץ נ"ל דפטורה דלא נקרא מזוזה אלא כשעומדת (כדאיתא בקידושין דכ"ב ע"ב מה מזוזה מעומד וע"ש ברש"י):

טז בא לקבעה יניחנה בשפופרת או בכל דבר ויקבענה במקומה ויברך אקב"ו לקבוע מזוזה והקובע כמה מזווזת בבית אחת מברך אחת לכולן (רפ"ט):

יז איזה מקום קביעותה בתוך חלל הפתח בטפח הסמוך לחוץ בתחילת שליש העליון של גובה השער דכתיב וקשרתם וכתבתם מה קשירת תפילין בגובה זרוע אף מזוזה בגובה ואם הניח למעלה מזה כשרה ובלבד שירחיקנה מהמשקוף טפח וי"א דעיקר מצותה מטפח הסמוך למשקוף עד תחלת שליש העליון מלמעלה למטה (עיין סי' רפ"ט בנק"הכ) ואם היה הפתח גבוה הרבה יניחנה כנגד כתיפיו אבל לא למעלה מכתיפיו בענין שלא יראנה (ומסתברא דמזה לא מיירי הגמרא כ"כ הב"ח) ואם הניחה למטה משליש העליון פסול. וצריך לקבעה בימין הנכנס ואם קבעה משמאל פסול ונ"ל דאעפ"י שצריך להסירה ולהניחה כדין מ"מ לעולם לא יברך (עיין ב"י) ואין חילוק בין שהוא איטר או לא ואפילו כל בני ביתו איטרים לא אזלינן בתרייהו דדוקא תפילין שהם חובת הגוף אזלינן בתר דידיה משא"כ מזוזה שהיא חובת הבית אזלינן בתר ימין של כל העולם (שם):

יח ב' בתים של כל א' יש פתח לר"הר ובמחיצה שביניהם יש ג"כ פתח אזלינן בתר היכר ציר דהיינו לאותו בית שהדלת נפתח לתוכו הוא הבית ועושין בימין הכניסה שלו ודוקא במקום שב' הבתים הן שוין בתשמישן אבל אם א' הוא עיקר תשמישו לא אשגחינן בהיכר ציר דאפילו הדלת נפתח לשני מ"מ מקום שרוב תשמישו בו הוא הבית ונותנין בימין שלו. וחדר שבין ב' בתים שקורין פיר הויז אם יש פתח לחצר עושין המזוזות

בבתים בכ"א מימין כניסת הבית ואם לאו אזי נחשב כחדר לפנים מחדר (ט"ז ססי' רפ"ט) ואפילו אינו רגיל בפתח א' שפתוח לחצר אפ"ה דינו כפתח כלעיל סי' ב' (שם):

יט כיצד קובעה ימסמרנה במסמרים במזוזת הפתח או יחפור בה חפירה ויקבענה שם ולא יעמיק לחפור טפח בעומק דלא הוי על מזוזה אלא תוך מזוזה וצריך ליזהר בזה כשעושה חור בכותל החצר להכניס שם מזוזה שלא יעמיק טפח ואם עשה כן פסולה ואם נתנה לפי שעה א"צ לקבעה במסמרים וכורכה מסופה לראשה דהיינו מאחד כלפי שמע ויניחנה בשפוע באלכסון ויהיה ראשי המזוזה דהיינו שמע לצד פנים של הבית ושיטה אחרונה לצד חוץ ואם לא קבעה אלא תלאה פסולה ולכן צריך ליזהר שיתחוב מסמר מלמעלה וגם מלמטה כדי שלא תהיה תלויה (שם):

כ קבעה במזוזות הפתח בעודה תלושה ואח"כ חיברה לפתח פסולה דהוי תעשה ולא מן העשוי' (שם):

כא בתים הפתוחים לרחוב ושם גונבים אותם יש לסמוך בשעת הדחק לקבוע המזוזה אחורי הדלת ונ"ל דדוקא במזוזה עצמו ולא בכותל ואם הרחיק טפח מחלל הפתח לכ"ע פסול דלא יהא אלא שקבעה במזוזה עצמה בעומק טפח דפסולה כדלעיל בסימן י"ח:

כב מזוזה חובת הדר שאם יש לו בית ואין דר בו פטור המזוזה ואם דר בו אעפ"י שאינו שלו אלא ששכרה מאחר ואפילו שכרה מנכרי אם ידור בו לאחר שלשים יום חייב דאז הוי דירת קבע אבל בפחות מל' יום פטור ומ"מ אם רצה לקבעה בתוך ל' יום ולברך לא הפסיד ועיין כלל י"א סימן כ"א לענין טלית שאולה. ובארץ ישראל לעולם חייב מיד: ומיהו אם יש סכנה בדבר שיאמר הנכרי שעושה לו כשפים פטור (סימן רפ"ז):

כג ואפילו כשיצא מן הבית אם נשאר הבית ביד ישראל אסור ליטלה ואם מקפיד על המעות השני צריך לשלם לו ואם שכר הבית מהנכרי או שמשכירו לנכרי נוטלה ויוצא כדי שלא תבא לידי ביזיון ואפילו אם ביקש הנכרי שיתנו לו מזוזה ורוצה לקבעו בפתח אסור ליתנה לו אם לא במקום חשש משום איבה ושירע משום זה לישראל דאז מותר (רצ"א):

כד וכשהוא יוצא מפתח ביתו אם הוא דר בעליה ישים אל לבו להשגיח אם יש מחיצה סביב המדרגות שיורד בה כדין מעקה (דאע"ג דאי' בספרי הביאו הכ"מ בפ' י"א מהל' רוצח א"כ למה נאמר גגך פרט לכבש נ"ל דר"ל המקום שעולין ויורדין בו אבל שאר הצדדין חייב דלא גרע מבור) ואם יש לו בור ובאר בחצרו ישגיח שיהיה סביב לו חוליא גבוה י"ט או כיסוי כראוי כדי שלא יפול בו אדם בין שיש בו מים או לא וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מ"ע להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה שנאמר השמר לך

ושמור נפשך ואם לא הסיר והניח המכשולות המביאים לידי סכנה ביטל מ"ע ועבר בלא תשים מי' ונ"ל דאין מברכין על עשייתן (אע"ג דהעושה מעקה מברך התם בהדיא כתיב ועשית מעקה אבל להסיר המכשולות העיקר הוא שעובר בל"ת כדאי' בספרי אין לי אלא גג מנין לרבות בורות ת"ל לא תשים ואף על גב דהרמב"ם והש"ע כתבו דעובר מ"ע דהשמר נפשך אין מברכין על עשה זו שאינו מיוחדת על זה אלא הוא כללות והמדקדק ברמב"ם וטור וש"ע בח"מ סימן תכ"ז יראה להדיא דכן הוא) ושאר דברים האסורים משום סכנה ביארתי בחלק י"ד אי"ה כלל ס"ח:

כה העושה מעקה לגגו של בית דירה מברך אקב"ו לעשות מעקה (כ"כ הרמב"ם) ונ"ל אפילו לדידן מברכין לעשות מעקה וכן מוכח בר"ן פסחים ובאבודרהם ודוקא ביתו או אפי' שותפין אבל בית אוצרות (ומה שק' ממזוזה עיין סמ"ע) ובקר או בית שאין בו ד"א על ד' אמות אינו נקרא בית דירה (ואם יש בה כדי לרבע ד' על ד' דינן כדלעיל במזוזה וכן בתי כנסיות וב"המד פטורים שאינם עשויין לדירה. גובה המעקה אין פחות מי"ט ותהיה חזקה כדי שישען אדם עליה ולא תפול):

כלל טז

א **דין דברים האסורים משהאיר היום עד שיתפלל (סימן פ"ט):**

מצות עשה להתפלל בכל יום כמ"שכ ולעבדו בכל לבבכם ואחז"ל איזו עבודה שהיא בלב זו היא תפלה לדעת רמב"ם הוא מדאורייתא ולשאר פוסקים אסמכתא ולכ"ע מה"ת סגי בפעם אחד ביום ובאיזה נוסח שירצה ובאיזה זמן שירצה ורבנן תקנו מנין התפלות ונוסחתם וזמנם: ומשהאיר היום הוא זמן תפלת שחרית ואפילו אם עדיין נראין כוכבים ברקיע מ"מ נקרא יום כדאיתא בירושלמי ריש ברכות ואע"ג דלכתחלה אסור להתפלל תפלת י"ח עד הנץ החמה מ"מ הצריך לילך לדרך והדבר נחוץ או שאין השיירא ממתנת לו וכן שאר דוחק ואונס מותר להתפלל משעלה עמוד השחר ולכן מע"ה אסור להתעסק בצרכיו אם אין השעה נחוץ לכך וכן לילך לדרך אם אין השעה נחוץ ואסור לאכול ואפילו לשתות קאווע עם צוקר וחלב וסמכו חכמים דבריהם על פסוק לא תאכלו על הדם ר"ל קודם שתתפללו על דמכם ובזוהר מחמיר מאד שאסור לאכול אפילו קם בחצי הלילה ומטעם זה החמירו הפוסקים דאפילו התחיל לאכול קודם עלות השחר דצריך להפסיק. אע"ג דבכ"ד דרבנן בהתחיל בהיתר א"צ להפסיק הכא שאני כיון שסמכוהו על לאו דלא תאכלו הוי כדאורייתא ודווקא כששותה בדרך גאוה ותאוה אבל מותר לשתות מים וטאיי וקאווע בלא צוקר וחלב ואוכלין ומשקין לרפואה וכל מה שהוא רק ליישב דעתו

מותר (סימן פ"ט וע"ש בפ"ח) ונ"ל דאפשר הצריך לאכול מפני חולשת הלב מותר וכן הקם קודם היום ולבו חלש וצריך לאכול ועי"ז מתבטל מלימודו מותר לאכול:

ב אפילו כשצריך לילך לחבירו לאיזה עסק אסור ליתן שלום לחבירו קודם שיתפלל דשמו של הקב"ה שלום ואינו ראוי להזכיר שמו קודם שהתפלל אפי' אם אינו הולך לבית חברו אבל צפרא דמרא טב בין בל"הק ובין בל"א מותר אם פגע בו בשוק אבל אם הלך לביתו אף זה אסור (שם):

ג אפי' ללמוד אסור אם לא במקום שהשמש קורא לב"הכנ או שלומד עם אחרים ואם לא ילמדו מקודם לא יהיה להם פנאי אחר כך ובלבד שלא יעבור זמן התפלה אפילו ללמוד עם אחרים (שם) והמבטל תפלה משום לימוד אפילו לומד עם אחרים כל היום כאלו לא למד (רוקח) ונ"ל דאפילו יש לו שיעור קבוע מה שלומד דליכא למיחש שמא ימשך בלימודו אפ"ה אסור (עיין סימן תל"ט והכא כיון שהזמן קצר חמור טפי) ולכן מי שהוא בדרך או דר בישוב אפילו בקיץ אע"ג שמצוה להתפלל בשעה שהצבור מתפללין מ"מ כיון שאסור ללמוד קודם שיתפלל מוטב שיתפלל תיכף כדי שלא יתבטל מלימודו ובזמ"הז דעוברי דרכים עפ"י רוב אינם לומדים תורה בדרך והיה מהראוי שימתינו על זמן שהצבור מתפללין מ"מ כיון שנמשך מזה שעוברים זמן ק"ש ולפעמים גם זמן תפלה לכן יזהרו שתיכף בקומם קודם שיעסקו בשום דבר יתפללו ומכ"ש דבקהלות גדולות מתפללים תיכף משהאיר היום וא"כ לעולם הוא בשעה שהצבור מתפללין:

כלל יז

א דין מקומות שראוי להתפלל בו וקדושת בה"כנ ובה"מד (סימן צ')

המקומות הראוי להתפלל בו אינן שוין כי אינו דומה מתפלל במקום מקודש למתפלל במקום חול והמקום היותר המקודש בח"ל הוא בית המדרש שלומדין שם כל היום כדכתיב אוהב ה' שערי ציון כו' ודרשו שערים המצויינים בהלכה מכל משכנות יעקב הם בתי כנסיות אעפ"י שמתפללין בהם ברוב עם והוא הדר' מלך מ"מ יותר חביב לפני הקב"ה מקום שלומדים בו תורה כי אין להקב"ה בעולמו אלא ד"א של הלכה ומכ"ש במקום שהוא לומד בקביעות דאפי' לא ייחד אותו לבה"מד מצוה להתפלל בו אפילו רק בעשרה משילך למקום אחר להתפלל ברוב עם (סי' צ'). המקום השני הוא בה"כנ שמתפללין בו תמיד וראוי לבחור להתפלל בב"המד ובה"כ שמתפללין בו יותר רוב עם ואם יש ב' בה"כנ ילך למקום שהוא יותר רחוק דאז יש שכר פסיעות (שם). המקום הג' מחמת אונס או חולי קצת ושאר מניעות שאינו יכול להתפלל בבה"מ ובבה"כנ ומתפלל

במקום שהוקבע למנין קבוע אע"ג שלא יחדוהו לבה"כנ. המקום הד' שמתפלל בביתו לפרקים בעשרה. המקום הה' שא"א לו להתפלל בעשרה או שהוא בדרך עכ"פ יתפלל בבית שיש בו חלונות אבל אסור להתפלל בשדה אם לא כשהוא בדרך ומכל מקום בשעת הדחק יהדר להתפלל בין אילנות (שם) (ובזה מתורץ קו' תוספות מיצחק דכתיב לשוח בשדה דהמפרשים כתבו דר"ל לאילנות שבשדה ותיתי לי שמצאתי כן בב"ח. ונ"ל דהא דדרשו אין שיחה אלא תפלה יצא להם מדלא כתיב ויצא יצחק לשדה דמאי נ"מ אם לאילנות או לא ולכן דרשו ג"כ לשון תפלה ובזוהר בשלח דף ס' משמע דאילנות לא מהני ולכן אין לסמוך ע"ז אא"כ שאין לו מקום אחר:

ב לא יתפלל אחורי בה"כנ אם אינו מחזיר פניו לבהכ"נס ואחורי ב"ה הוא לצד מערב (דהיינו הצד שכנגד ארון הקדש) שאם אינו מחזיר פניו לבה"כנ הקהל משתחוים למזרח והוא למערב ונמצא עיקר הקפידה שישתחוה לצד שהצבור משתחוין וא"כ אם עומד במזרח אדרבה לא יחזיר פניו לבה"כנ. וי"א דעיקר הקפידה שיחזיר פניו לבה"כ ואע"ג שאינו משתחוה לרוח שהקהל משתחוים. ולכן ראוי להחמיר כדבדי שניהן שלא יתפלל אלא במער' ויחזיר פניו לבה"כנ וגם כשמתפלל בשאר צדדים חוץ לבה"כנ יש להחמיר שיחזיר פניו לבה"כנ ואעפ"י שאינו מתפלל לרוח שהצבור מתפללים מ"מ כיון שאינו מתפלל להיפך לית לן בה. וכ"ז כשעומד בחצר בה"כנ דניכר לכל אבל אם מתפלל בביתו הסמוך לבה"כנ ופניו כנגד א"י כראוי ואחוריו לכותל ביתו שהוא כותל בה"כנ מותר שאינו ניכר שמחזיר פניו מבה"כנ (שם):

ג אסור לעבור חוץ לבה"כנ בצד שהפתח פתוח בו בשעה שהצבור מתפללים מפני שנראה ככופר כיון שאינו נכנס להתפלל ואם נושא משא או שלבוש תפילין או שיש בה"כנ אחר בעיר או שיש לבה"כנ זה פתח אחר או שרוכב מותר (שם):

ד מי שיש לו ב"המד או ב"הכנ בעירו ומתפלל בביתו בלא שום סיבה נקרא שכן רע כי כן דרך שכנים רעים שאין אחד הולך לבית חבירו (שם). ומצוה לרוץ כשהולך לב"הכנ או לשאר מצוה אבל בב"הכנ אסור לרוץ אלא ילך באימה (שם):

ה אף שמצוה גדולה להתפלל בב"הכנ אם יהיה נכשל שם ע"י חברים רעים בדברים בטילים ולצנות וכיוצא בו. (אשר מאוד הפליג הזוהר הק' בעונש הזה וז"ל פרשה תרומה מאן דאישתעי בבי כנשתא מילין דחול ווי ליה דאחזי פרודא ווי ליה דגרע מהימנותא ווי ליה דלית ליה חולקא באלהא דישראל דאחזי דהא לית אלהא ולא אשתכח תמן ולית ליה חולקא ביה ולא דחיל מיניה ואנהיג קלנא בתקונא עלאה דלעילא עכ"ל) או שלא יוכל לשמוע שם קריאת ספר תורה ותפלת הש"ץ מוטב שיתפלל בביתו בעשרה:

ו קדושת בה"כנ וב"המד גדולה מאוד ומוזהרים עליהם לירא ממי ששוכן בהם כדכתיב וממקדשי תיראו ולא בית המקדש בלבד אלא כל מקום המקודש וב"הכנ וב"המד נקראים מקדש מעט כדכתיב ואהי להם למקדש מעט אלו בתי כנסיות וב"מד. וכתבו הפוסקים דמצוה זו לירא מן המקדש נוהג בב"הכנ ובהמ"ד מדאורייתא. (עיין ס' יריאים סימן שצ"ד) ולכן אסור לדבר בהם דברים בטילים ואין מחשבין בהם חשבונות אלא של מצוה כגון קופה של צדקה וכדומה ומכ"ש שאסור שם בשחוק וקלות ראש ועליהם נאמר מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי ומראה בעצמו שאין לו חלק באלהי ישראל. ובזוהר מפליג מאוד בעונשם רחמנא ליצלן וזה שאמר בזוהר כאלו אין לו אלוה:

ז נוהגים בהם כבוד לכבדם ולרבצן ומדליקין בהם נרות לכבוד (סי' קנ"א):

ח אפי' אם נחרבו. עדיין בקדושתן. שנאמר והשימותי את מקדשיכם ולא כתיב בהפך ואת מקדשיכם אשומם להראות אף כשהן שוממין מ"מ הם בקדושתן ולכן צריך לנהוג בהם כבוד חוץ מכיבוד וריבוץ ואם עלו בהם עשבים תולשים אותן ומניחים במקומן כדי שיראו העם ותעיר רוחם וישתדלו לבנותם ואם בנאוהו במקום אחר וא"צ עוד למקום זה כ"ז שלא מכרוהו כדין יעשו גדר סביביו שלא יבואו לזלזל שם (שם):

ט אפילו בעליה שעל גבי בהכ"נ אסור להשתמש תשמיש של גנאי ובשאר תשמישים מסתפקים הפוסקים ואם בנו מתחלה בית דירה ע"ג בהכ"נ נמצא שלא נתקדש כלל מעולם לעלית בה"כנ מותר להשתמש שם ובלבד שלא ישתמש בו תשמיש מגונה מאד כטינוף וכיוצא בו וגם בזה שומר נפשו ירחק מזה (והט"ז שם כתב שנענשו ע"ז הרבה) ואפילו לבות הכנסת בישובו מהני תנאי אם התנו מתחלת הבנין להשתמש בו. ומ"מ לתשמיש של קלות ראש כגון לאכילה ושתייה וכיוצא בו לא מהני תנאי (שם):

י אסור לסתור דבר מבית הכנסת דכתיב ונתצתם את מזבחותם לא תעשון כן לה' אלהיכם אא"כ עושה ע"מ לתקן ולבנות ודוקא במה שהוא מחובר שייך נתיצה ואפי' לעשות גומא בכותל לסמוך בו השטענדר אע"ג דאינה דרך נתיצה אין נכון. ועיין בחיבורי ח"א כלל פ"ו סימן ט"ו (קנ"ב):

יא אין סותרין בהכ"נ אפילו לבנות אחרת בעצים ואבנים שלה שמא יארע להם אונס אלא בונים תחלה החדשה ואחר כך סותרין הישנה וה"ה אם צריכים לסתור כותל אחד דינו הכי ודוקא שהיא חזקה עדיין אבל אם חרבו יסודותיה או נטו כותליה ליפול סותרים אותה מיד ומתחילין לבנות אותה במהרה ביום ובלילה שלא תדחק השעה ותשאר חרב ואם יש להם בהכ"נ קבוע (עיין סי' קנ"ב שהמ"א אוסר והט"ז מתיר וכ"כ א"ר) ואם גזר השלטון שלא להתפלל בבהכ"נ זו או שדרו חוץ לעיר ונתיישבו בתוך העיר ונשאר

הבהכ"נ שממה מותר לסתרה או למכרה וליקח בדמיה אחרת וכן אם אין תקנה שוב לבנות בהכ"נ על אותו מקום מפני נכרים ויש לחוש שיבנו שם בית נכרי דמותר למכרו דודאי ניחא לכ"ע ולרוחא דמלתא ישאירו מקום עזרת ישראל (כצ"ל במ"א וכ"כ א"ר שכן הוא בתשובת מהר"ם) פנוי ויעשוהו גן ירק שאינו מכוער כ"כ (סימן קצ"ג):

יב אסור לכנוס לבהכ"נ ובהמ"ד כ"א לצורך תפלה או ת"ת ואם היה צריך לקרות את חבירו מבהכ"נ יכנס ויקרא שם או איזה פסוקים או איזה תפלה או משנה ואחר כך יקראהו או ישהה שם מעט כי גם הישיבה בהם מצוה וכ"ש דאסור לכנס בו לקצר דרכו כגון שהיה לבהכ"נ ב' פתחים. ואם לא נכנס בו תחלה לקצר דרכו מותר ואם יכנס בו להתפלל מצוה שיצא דרך פתח האחרת (קנ"א)

יג מותר לרוק בהם אך ישפשף תיכף ברגלו וקודם שיכנס יקנח הטיט מעל רגליו ומותר ליכנס בו במקלו ותרמילו (שם):

יד אסור לאכול ולשתות ולישן בבית הכנסת אפי' שינת עראי ולצורך בהכ"נ כגון בליל יוה"כ או למצוה אחרת מותר גם לאכול שם ובבהמ"ד אותן אנשים הלומדים שם בקביעות מותרים לאכול ולישן אפי' שינת קבע שלא יתבטלו מלימודם אבל שאר צרכיו אסור ואפילו ליכנס בהם מפני הגשמים אסור ומי שאינו לומד שם בקביעות אסור אפי' באכילה (שם):

טו אין לנשק בניו הקטנים בהם שאינו ראוי להראות שם אהבה אחרת זולת אהבת המקום (צ"א):

טז כופין בני העיר זה את זה לבנות בהכ"נ. ומדינא צריך לבנות אותה בגובה של עיר ולהגביה אותה עד שתהיה גבוה מכל בתי העיר שמשתמשים בהם (לאפוקי בירניות ומגדלים וגגות שאין משתמשים) שנאמר לרומם את בית אלהינו ולפיכך מי שהגביה ביתו יותר מבהכ"נ כופין אותו להשפילו אך עכשיו מאהבת מלכות עלינו ויש בלא"ה בתי נכרים שבעיר שגבוהים יותר מבה"כ לכן אין משגיחין אפילו כשבית ישראל גבוה יותר מפני שדינא דמלכותא דינא (סי' ק"נ):

יז צריך לפתוח חלונות של בהכ"נ כנגד ירושלים כדי להתפל לכנגדו וטוב שיהיו י"ב חלונות סימן צ'). והבונה כנגד חלון בהכ"נ שכבר החזיקו בו הקהל בחלונות אין מספיק לו בהרחקת ד' אמות לפי שהוא צריך אור גדול ועיין במגן אברהם שם ס"ק ד' מענין פתיחת חלונות לחצר בהכ"נ (סי' ק"נ):

יח אין פותחין פתח בהכ"נ אלא נגד הצד שמתפללין בו באותה העיר כגון במדינות אלו שאנו מתפללין ומשתחוים כנגד מזרח (דהיינו מפני שאנו יושבים בצד מערבי של א"י)

ואז יהיה הפתח במערב כדי שישתחוה מן הפתח נגד ארון הקדש ואפי' אם היה הפתח מצד א' וחרבה הבהכ"נ ורצו קצת מנהיגים לעשות הפתח כדינה אין האחרים יכולים למחות אפי' הם הרוב ואע"פ שמשנים סדר הישיבה יקוב הדין ביניהם: ועושין בימה באמצע שיעמיד עליה הקורא בתורה כדי שישמעו כלם וכשמתפלל הש"ץ יהיה פניו כלפי הקדש (שם):

יט עכשיו שקונים המקומות בבהכ"נ אין סדר לישיבה והאחרונים כתבו שאין לעשות מקומות בין הבימה לבין אה"ק בענין שתהיה הישיבה אחוריו להיכל. משמע אבל אם סדר הישיבה פניהם למזרח מותר וכן נוהגין ולא חיישינן לטעם שהמברך בס"ת ומשתחוה נראה כשמשתחוה לאדם שעומד שם שאין כוונתו בהשתחיואה זו רק לכבוד התורה (שם):

כ מותר לעשות מבהכ"נ בית המדרש אפילו אין מתפללין שם רבים כמו עכשיו רק יחיד בביתו שיתפלל שם בעשרה אבל לא מבהמ"ד בהכ"נ ועיין במ"א (סימן קנ"ג ס"ק א'):

כא אסור למכור דבר שבקדושה להוריד אותו מקדושתו אלא דוקא להעלות לקדושה דקיי"ל מעלין בקודש ולא מורידין (עיין כלל ס"ח). ולפיכך אם מכדו ב"ה יכולים ליקח בדמיו תיבה דהיינו אה"ק: מכרו תיבה יכולים ליקת בדמיו מטפחת של ס"ת. מטפחת לוקחין נביאים וכתובים. מכרו ספרים לוקחין ס"ת אבל איפכא להורידן מקדושתן אסור אפי' קנו במקצת דמי' דבר שקדושתו תמורה אין יכולין לשנות המותר לקדושה קלה ואמנם לקנות קדושה כיוצא בו בס"ת אסור לכ"ע למכור ישנה ולקנות חדשה ובשאר ספרים נוהגים עכשיו היתר וצ"ל דמתחלה שקנה הספר דעתו לכך שבאם שיזדמן לו יותר יפה ימכור זה ליקח היפה אע"ג שלא התנה בפירוש ובבהכ"נ לכתחלה לא ימכרו לבנות אחרת יפה הימנו ויש מתירין בבהכ"נ (שם):

כב גבו מעות לבנות בהכ"נ או בהמ"ד או לקנות תיבה או מטפחת ורצו לשנותן אין משנין אלא מקדושה קלה לקדושה חמורה משום דבני העיר לא נתנו המעות אלא אדעתא לעשות דבר זה ואסור לשנותן שלא מדעתן ומ"מ שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר שרי לשנות המעות שהרי נתנו על דעתם. ואם עשו הדבר שגבו אותם בשבילם משנין המותר לכל מה שירצו אפי' לדבר הרשות כיון שנעשה בדעת אנשי העיר ואם כשגבו המעות התנו לעשות חפצם ממותר הדמים אפי' קנו ומכרו וחזרו וקנו קדושה במקצת הדמים מותר להוריד המותר. אבל אם לא התנו כשגבו אלא כשמכרו התנו אסור להורידן. ואם קנו במקצת דמים אלו שגבו עצים ולבינים חלה קדושת הדמים על העצים והאבנים ואסור לשנותן רק לקדושה חמורה (שם):

כג ואם הביאו עצים ואבנים לצורך בנין בהכ"נ אם באו ליד גבאי אסור לשנותן אעפ"י שיתנו אחרים תחתיהם רק לקדושה חמורה כי אם עפ"י זט"ה במא"ה וקודם שבאו ליד גבאי מותר לשנותן דהיינו ללוותן ולתת אחרים תחתיהם אבל מ"מ לא יוכל לחזור בהם (סעיף ה'. וע"ש בט"ז):

כד מוכרים בהכ"נ וכן שאר דברים שבקדושה ואפילו ס"ת להספקת תלמידים או להשיא יתום ואפילו יתומה אע"ג דאינה מצוה על פו"ר מ"מ משום לשבת יצרה שייך ג"כ באשה (מגן אברהם סק"ט):

כה הא דבהכ"נ נמכר הנ"מ של כפרים שאין באים שם אנשים ממקומות אחרים שלא נעשית אלא לבני הכפרים ואפילו בנו אותה משל אחרים דמסתמא נתנו להם שיעשו בהמעות מה שירצו. אבל של כרכים שבאים שם ממקומות אחרים אפילו בנו אותה משלהם אינו נמכר דמסתמא בנוהו אדעתא דכ"ע וזכו כל העולם ואם ידוע שלא עשו אלא למעט עם כגון הבהכ"נ שעושין להם החברות חייטים וכדומה יכולין למכור אפילו בכרך ואם נתנוהו משלהם ותלו בדעת היחיד שהוא המתעסק וצוה בבנינם אז יכול היחיד למכור ובלבד שיהיה זה במעמד אנשי העיר אבל א"צ הסכמת זטה"ע וגם לא מצי איניש דעלמא לעכב. אבל אם נדבו אחרים לזה אין מועיל מה שתלו הם בדעת היחיד דשניא יש א' בסוף העולם שאין דעתו נוחה בזה אא"כ הוא רבן של כל ישראל כמר בר רב אשי דמסתמא כל ישראל הקרובים והרחוקים סומכים עליו (מגן אברהם שם ובס"ק ל"ז כ' בשם מ"ב דהאידנא שמעמידים עליהם ראשי מנהיגים והכל נעשה על פיהם אף של כרכים יכולין זטה"ע למכור כשבנאוהו משלהם):

כו הא דב"ה של כפרים נמכר. דוקא אם נמכר בהסכמת זטה"ע והיה במעמד אנשי העיר ר"ל שמכרן זטה"ע בפרסום אע"ג ששתקו ולא אמרו בפירוש הן או שקיבלו עליהם בני העי' בפירוש במכר זה על מה שיעש' היחיד יהי' עשוי אזי רשאי להוציא המעו' לכל מה שירצו אבל מכרו זטה"ע שלא במעמד אנשי העי' אזי המעות נשארו בקדושתן ואסור לשנותן לקדושה קלה. וה"ה לכל דברי קדושה כגון כל כלי בה"כנ וספסלים ויריעות דכולהו בתר בית הכנסת גרירי ולכן אם מכרו זטה"ע במעמד א"ה בכפרים מותר להשתמש במעות לכל מה שירצו (סעיף ז' וכשרוצין בני הכפר למכור בהכ"נ ע"פ זטה"ע בלא מא"ה יכולין למכור ממכר עולם והלוקח יעשה בו מה שירצה חוץ ממרחץ ובורסקי ובית הכסא ובגמ' חשיב בית המים ר"ל לכיבוס ואם מכרוהו זטה"ע במא"ה יעשה הלוקח אפי' ד' דברים אלו דפקע קדושה מינה לגמרי (סעיף ט') ודוקא בה"כ ותשמישים

אבל תשמישי קדושה המבוארי' לקמן בסי' מ"ט דכל אלו נקרא תשמישי קדושה אפי' אם מכרו זטה"ע במ"אה בכפרים בקדושתייהו קיימי ואסור להורידן מקדושתו (שם):

כז בנו בית סתם אפי' ממעות בהכ"נ מ"מ אין לו קדושת בהכ"נ לכל מילי וכן אפי' בנאוהו לשם בהכ"נ אינו קדוש עד שיתפללו בו אפילו אורחים דהזמנה לאו מילתא הוא אבל מ"מ חייבים לקיים נדרם ולעשותו בהכ"נ ואם לפי שעה הקדישם יקיים הכל כפי מה שאמרו. וכן יחיד שבנה בהכ"נ לא יכול לחזור בו. אבל אם עשה מטפחות לס"ת שלו שיש לו בביתו ואין קורין בו ברבים כל שלא נשתמש בו לס"ת יכול לחזור בו (ס"ק כ"א) אבל א"ר כ' דגם בזה אין יכול לחזור אבל השוכרים בית ומתפללים בו אין לו דין בהכ"נ ויכול להיות בית דירה למעלה ובלבד שינהגו בבתים בנקיות (סי' קנ"ד ובט"ז):

כח יחיד בשלו כגון שנתן ס"ת לב"ה לקרות בו י"א דמותר למכרו ולעשות בדמיו מה שירצה. וי"א דבין ס"ת ובין שאר ספרים אסור למכרן אפילו עפ"י זטה"ע ומא"ה ואין לו למכור רק ללמוד תורה שיתפרנס בדמיו או לישא אשה אבל אם מתחלה קנה כדי למכרה ומכ"ש אם קנה בחוב דמותר למכרה ומ"מ נוהגים עכשיו למכור אפילו ס"ת שנתנה לב"ה לקרות בו ומשתמשין בדמיו דהוי כאלו התנה בתחלה שלא תחול עליו קדושת רבים (סעיף י'):

כט הא דשרי למכור ב"ה דוקא כשיש להם ב"ה אחרת (דהיינו להמ"א לעיל סי' י"א דאוסר למכור כשיש להם ב' ב"ה מיירי שבנו עכשיו אחרת ולהט"ז וא"ר דמתירין מיירי הכא שיש להם ב' ב"ה בעיר ואז מותרי' למכור א') אבל אם אין להם רק ב"ה זו אסור למכרו אפילו אדעתא לבנות אחרת דהא אפילו לסותרו אסור עד שיבנו אחרת אא"כ חזו בוה תיוהא כדלעיל סימן י"א אבל של כרכים אפילו בנאו אחרת אסורים למכור הראשונה דאין בידן להפקיע קדושתה אבל לסתרו שרי דהא אעפ"כ הקרקע והלבנים והסיד נשארו בקדושתם ואסור למכרם ויש מתירין למכור האבנים כשבנו אחרת טובה מותר לסתור הראשונה ומותר להשתמש בעצים ואבנים של הראשונה (עיין מ"ב סל"ג וא"ר):

ל באתרא דלא שכיחי רבים דאתו מעלמא אע"ג דשכיחי רבים עוברים ושבים לפרקים כיון דלא קביעי בעיר אלא עוברים ושבים דרך עראי נקרא כפר אבל מקום דשכיחי רבים מעלמא שבאים להתפלל שם כגון מקום שסוחרים מתקבצין שם תדיר לסחורה או במקום שיש שם חכם גדול שמתקבצים שם רבים הצריכים לתורתו ולדון לפניו מקרי כרך דמסתמא אדעתא דכל העולם בנאוהו אבל אם בריר לן דלא בנאו אלא אדעתא דבני העיר לבדם וגם לא סייעו להם אחרים מקרי כפר (מ"ב) (מגן אברהם ס"ק י"ז ועיין לעיל סי' כ"ה):

לא כל דבר שבקדושה שמותר לשנותו נמכר בלא הכרזה שהרי מותר ליתן אף במתנה ואין בו אונאה אבל דבר שאסור לשנותו כגון א' שציוה שבית זה יהיה לעניים שיאכלו הפירות וא"כ אין הצבור יכולין ליתן במתנה לאחר א"כ ה"ה דאין מוכרים בלא הכרזה (ס"ק כ'):

לב יחיד שבנה בה"מד ונתנה לקהל דינה כב"ה של קהל אבל אם שייר לעצמו בה שום כח אין לה מכר כ"א עפ"י קהל ועל פיו או יורשיו (סעי' ז'):

לג אין דבר שבקדושה יוצא לחולין אפילו במקום שמותר למכור אלא כשיש דבר אחר שתחול הקדושה עליו ולפיכך בה"מ או לבינים ועצים מבה"מ ישן שסתרו יכולין ליתנם במתנה דהיינו עפ"י זט"ה במא"ה דאי לאו דהיה להם הנאה מהם לא היו נותנים לו במתנה נמצא דהוי כמכר והקדושה חלה על המעות לפי שעה ואתר כך מותרים להוציא המעות לכל מה שירצו אבל לעיר רחוקה שלא יהיה להם מהם שום הנאה אפילו עושים בדרך ערמה שהם נותנים להם ב"ה והם נותנים להם מעות במתנה אסור. וכן יכולים להחליפם באחרים והם יוצאים לחולין אבל אסור למשכנן או להשכירן או להשאילן אפילו ע"י זט"ה שאין כאן דבר אחר שתחול קדושתן עליו ודוקא בדרך שמורידן מקדושתן אבל מותר להשאיל אפי' ס"ת לקרות בה אפילו משל רבים ליחיד ואפילו אם המיעוט מוחין אינן יכולים לעכב (סעיף י"א):

לד אם בנו ב"ה חדשה וסתרו הישנה עפ"י זט"ה במא"ה פקעה הקדושה מהישנה ותלה על החדשה ורשאים לשנות הישנה לכל מה שירצו דלא גרע ממתנה אבל בלא"ה אין כח אפילו זט"ה במא"ה לעשות בו דבר חול שאין כאן דבר אחר שתחול קדושתה עליהן (מגן אברהם ס"ק כ"ז):

לה מי שיש לו תנאי עם הקהל שלא יוכל לבנות בה"מ כ"א הוא וזרעו אינו יכול למכור זכותו לאחר. ודוקא שלא קנה זכות זה במעות אלא שהקהל כבדו אותו משום כבודו. אבל אם קנה הזכות במעות קנאו לכל זכות שבו ובלבד שלא ימכור אלא למי שהגון כמוהו (ט"ז ס"ק י"א):

לו גבו מעות לבנין ב"ה ובא להם דבר מצוה מוציאין בה המעות עפ"י זט"ה במא"ה. קנו אבנים ועצים לא ימכרום לדבר מצוה אע"ג דמדינא שרי לא נכון לעשות כן אבל לפדיון שבוים אעפ"י שכבר התקינו הכל ונתקנו לבנין ב"ה מוכרים הכל ואם כבר התחילו לבנות אעפ"י שמן הדין מותר מ"מ לא נכון למכור אלא יגבו לפדיון מן הצבור:

לז המתנדב קרקע לבנות עליה בה"כנ ולא הניחו נכרים ורוצים הקהל לבנות בהמ"ד והנודר אמר שלא נדר על דעת זה אם אין הנודר דר באותו עיר יכולין לשנות אפי' לדבר

הרשות שהרי נתן על דעת בני העיר ואם דר באותו עיר יכול לעכב דעכ"פ אדעתא דידיה נמי נתן ומ"מ זט"ה יכולים לשנות (סעיף י"ד):

לח מי שהשאיל ביתו לב"ה ויש לו מריבה עם א' מהקהל אינו יכול לאסרה עליו אא"כ יאסרנה על כל הקהל ודוקא שהשאיל תחלה סתם אבל אם התנה מתחלה שכל זמן שירצה למחות יכול למחות או שלא השאיל להם בפירוש רק שהניחם לכנס לביתו הרשות בידו לעשות כמו שירצ' ועוד תיקנו הגאוני' שאין אדם יכול לאסור חלקו מב"ה ולא מספרים ואם אחר אינו כלום (סעיף ט"ו ט"ז):

לט כל מצוה שהחזיק בה איזה יחיד ברצון הקהל אין ליתן המצוה לאחר ולפיכך מי שהיה בביתו ב"ה ימים רבים אין הצבור רשאים לשנותו אפילו יש קצת טעם לשנותו. מפני החשד שיאמרו שאין ב"ב מהוגנין ועוד שאין רוצה לילך למרחוק לבה"כנס אף שיש שכר פסיעות. ומיהו אם רוצים מקצתם להתפלל במקום אחר י"א דרשאין כיון שעכ"פ נשאר גם בביתו. וכן בכבוד מינוי הבא מזמן לזמן אינן יכולין לשנותו (סעיף יז). אבל אנשים שהחזיקו לקבור מתים אינם יכולים למחות באחרים שבעשיית המצוה כ"א רוצה לזכות. ואם יש חבורות כמו שיש בקהלות חברה קדישא ג"ח יכולים בני החבורה למחות עד שיתן להם כמנהגם (ס"ק מ"א). ואדם שהחזיק במצוה כגון גלילה וכיוצא בו ואירעו אונס או עוני ונתנו הקהל לאחר ואח"כ העשיר ורוצה שיחזירו לו המצוה אם בשעה שנתנו הקהל לשני היה סיפוק ביד הראשון לתת מה שהיה נותן בכל שנה ולא חפץ בה ונתרצה עם הקהל לתת לאחר איבד זכותו. אבל אם כשנתנוהו לשני לא היה ביד הראשון סיפק לתת מה שהיה נותן ועכשיו רוצה ליתן כמה שנתן חוזר למצותו ואין לשנותו אפילו מע"ה לת"ח אם לא שיש טענה למערער. וה"ה לפרנס שעבר מחמת אונס ואם עבר משררתו מחמת עבירה אפילו בשוגג אינו חוזר לשררתו (סס' קנ"ג):

מ אע"ג דמדינא כלי כסף שנהגו להביאם תמיד לב"ה בחגים אינם יכולים להוציאם לחולין. כבר נתפשט המנהג שנשארים ברשות בעליהם דהוי כאלו התנו עליו מתחלה כדלעיל (סעיף י"ח):

מא ישוב שלא היה להם ס"ת וקראו בס"ת של יחיד ואח"כ קנאו הצבור ס"ת וטוען היחיד שכבר החזיק הוי חזקה שאין עמו טענה (משמע אבל אם בא מחמת טענה טענתו טענה) ומ"מ אין למעט כבוד ס"ת דיחיד אלא יקראו בכל שבת בס"ת אחר (סעי"ק כ"ט):

מב מצא דבר שאין בו סי' בחצר ב"ה זכה בו ולא אמרינן דחצר ב"ה קונה להקדש דחצר קונה מטעם יד ואין יד להקדש (קנ"ד):

מג העושה היכל וכיוצא בו בבהכנ"ס ורוצה לכתוב שמו עליו אין הצבור יכולין לעכב עליו:

מד אחד בנה ב"ה ורצו הקהל לשתף עמו במעות ולא רצה כדי שיהיה לו ולזרעו שם עולם ח"ו שיכלה זרעו (שם):

מה המעכב לבנות בהכ"נ אפי' יש בהכ"נ אחרת בעיר מונע רבים מלעשות מצוה ומ"מ אם הב"ה מכילה אותם אסורים לפרוש. והקהל יכולים לגזור שלא יתפללו חוץ לבהכ"נ (שם במגן אברהם):

מו בתים וחצרות שמתקבצים בהם להתפלל באקראי אין בהם שום קדושה ועזרות וחצרות שלנו כיון שמתפללין תדיר בהם כל זמן שהם נדחקים שמא נעשו קודש. אבל גן ופרדס ואצטבא שסביבה אעפ"י שפתוחים לב"ה אין בהם קדושה ואם היה פתוח נגד ההיכל יש להחמיר שלא להשתמש בהן (סי' קנ"ד):

מז ארון הקודש לא נקרא אלא אם הוא כארדז אבל ארון הבנוי בחומה של בנין או של עץ אין לו דין אה"ק וכ"ש אם הספרים מתקלקלים בהם דמותר ליטלן ויש לו רק קדושת בה"כנ:

מח תשמישי קדושה כגון תיק של ספרים ומזוזות ורצועות תפילין וארגז שנותנין בו ס"ת או חומש וכסא שנותנין עליו ס"ת דלפעמים נותנין עליו ס"ת בלא מטפחת (דאל"כ יש לו רק דין בהכ"נ). ווילון שתולין לפני ההיכל (היינו למנהג התלמוד שהיו לפעמים כופלין אותו ומניחין ס"ת עליו בקביעות) יש בהן קדושה וצריך לגונזן אבל האידנא דלא נהגו הכי הפרוכת לא הוי תשמיש קדושה אלא תשמיש דתשמיש ויש לו קדושת בהכ"נס וכן הכלונסים שבו תולין הפרוכת. ומותר לעשות מפרוכת מכסה שעל השלחן: ודוקא הדבר שמניחין בהן דבר הקדושה בעצמו לפעמים או שנעשה לכבוד ומונח על הדבר קדושה כגון המכסה שעל הקרשים של ספרים אבל אותו מכסה שהוא לשמור אותו מכסה שעל הקרשים לא הוי רק תשמיש דתשמיש (שם):

מט תיבה שמניחין הס"ת עליו תמיד אין עושין ממנו כסא לס"ת להניח עליו לפרקים דהוי הורדה אבל עושין מתיבה גדולה קטנה ומכסא גדול כסא קטן אבל אסור לעשות ממנו שרפרף (ר"ל כסא קטן) לכסא. וכן מותר לעשות מוילון גדול וילון קטן או לעשות ממנו כיס לס"ת אבל אסור לעשות ממנו כיס לחומש וכל שכן שאסור לכרוך מפה של ס"ת לס' הפטרות או לנביאים ומכסה שפורשין על השולחן אסור לעשות ממנו לפרוש על העמוד שלפני החזן (שם):

נ הארון וכל מה שעושים בב"ה מועיל בו תנאי להשתמש בו אפי' תשמיש של חול ונהגו ליהנות אפילו במטפחות ומעילים של ס"ת לשאר הנאות דלב ב"ד מתנה עליהם ואפילו לא התנו הוי כאילו התנו ומ"מ ראוי לכל אדם כשמתנדב איזו דבר או הגזברים כשקונין להתנות שיהיו רשאים להשתמש בהן אפילו דבר של חול (שם):

נא המעילים והמטפחות שעל ס"ת שבבה"כנ שנתנו לקהל מותר להשתמש בכל ספר וספר אבל יחיד שיש לו ס"ת בביתו כיון שנעשה ע"ד אותו ספר ונשתמש בו אותו ספר י"א דאסור להניחו על ס"ת אחר ועכשיו נוהגין היתר בזה דלב ב"ד מתנה עליהם (שם):

נב נרות של שעוה מבית אפיקורסים אסור להדליק' בב"ה ונ"ל ה"ה מן השעוה הנוטף מהם דעדיין חזותיה עליו (עיין סימן י"א במגן אברהם ס"ק י"ב ובט"ז סימן תרע"ג ס"ק י) ואפיקורוס לחלל שבתות שנתן נר או שעוה לב"ה אסור להדליקו דדמי לקרבן אבל אם נתן מעות לכתוב ספר תורה בשמו מותר ועיין בחכמת אדם סוף כלל קמ"ו. ונרות של ב"ה אע"ג דמדינא אין משתמשין את אלו לדבר חול כ"א ללמוד ולקרות לאורו ומכ"ש דאסור להדליק ממנו נר של חול כבר נהגו להקל לצורך גדול דהוי כלב ב"ד מהנה עליו. ודוקא בנרות שנדרו היחידים אבל מה שלוקחין הגבאים נוהגים ליקח כ"א ממנו לביתו במוצאי שבת ומשתמש בו חשמיש חול דהוי כלב ב"ד מתנה עליו (סעיף י"ג י"ד):

נג עיר שאין בה אלא עשרה וא' מהם רוצה לצאת בימים נוראים כופין אותו לישאר או להשכיר אחר במקומו ואם הם י"א ורוצים לצאת שנים ישכירו שניהם א' בשותפות במקומם ושניהם יפרעו בשוה ואפילו אם א' עני ואחד עשיר מ"מ יפרעו בשוה שהרי כל אחד מחוייב להעמיד איש במקומו. ושכר החזן על היוצאים כעל הנשארים. ואין חילוק בין אם רוצה לילך זמן ארוך קודם יו"ט או לא כל שלא יחזור ביום טוב. ואם דרים בישוב רק ח' אז שוכרים שנים ופורעין חצי לפי ממון וחצי לפי נפשות כי העניים יכולים ללכת למקום אחר והעשירים אינם יכולים להניח ביתם ורכושם. ואם אחד אנוס ממש שאינו רשאי לבוא במדינה פטור אבל אם הוא אנוס מחמת חובת ממון או פשיעה שלא יוכל לבא צריך ליתן (סימן נ"ה):

נד אין כופין לשכור להשלים מנין כי אם בימים נוראים וכגון שאין חסרים כ"א א' או שנים אא"כ מנהג קבוע ומפורסם בעיר לכוף לשכור אפילו בחסרון ג' או ד' (שם):

נה אפילו אין דרים בעיר רק ג' או ד' בעלי בתים ויש להם משרתים ומלמדים למלאות המנין כופין זה את זה לשכור חזן (שם):

נו הדרים סביבות הישוב ורגילים לבא לישוב אין צריכין ליתן כלום שאם ירצה ישבו במקומם או ילכו למקום אחר (שם):

נז במקום שאין מנין תמיד בב"הכנ כופין זה את זה בקנסות שיבואו תמיד מנין לב"ה שלא יתבטל התמיד (שם) ואפילו ללומדים ועי"ז יתבטלו מלימודם כופין דזמן תורה לחוד (א"ר בשם דרישה שם):

כלל יח

א סדר התפלה מב"ש עד לאחר ישתבח (סימן נ"א):

תקנו אנשי כנה"ג שקודם התפלה יאמרו שירות ותשבחות להקב"ה ונקראו פסוקי דזמרה ותקנו ברכה לפניהם והוא ב"ש וברכה לאחריהם והוא ישתבח (סימן נ"ד) ולכן אחר שנתעטף בטלית ותפילין ובירך כל הסדר יאמר ברוך שאמר בעמידה מלה במלה והוא שבח גדול מאד ויאמר כל פסוקי דזמרה בנחת ובנעימה ולא במרוצה דע"ז נאמר נתנה בקולה ע"כ שנאתיה. ומזמור לתודה יאמר בשמחה וא"א בשבת וי"ט דאין מביאין נדרים ונדבות ותודה באה נדבה ולא בא"המ של פסח מפני שמביאין עם התודה י' לחמי חמץ ולא בעי"הכ מפני שבזמן בהמ"ק אסור להקריב נדו"נ בעי"כ שממעט זמן אכילתם ומביא קדשים לידי פסול:

ב תקנו חז"ל לומר ג' פעמים תהלה לדוד בכל יום ומצוה זו מכרעת שאם היה שקול נחשב כרובו זכיות ומכרעת שיהיה בן עו"הב ולכן חייב לכוין בה (ודע שכל מקום שנכתב צריך לכוין ר"ל שיכוין פירוש המלות אבל לא יכוין כוונות ושמות כי בעו"ה אנחנו מלוכלכים בחטא ובלתי ס' המכוין מקצץ בנטיעות ואפי' הלומדים כתבי האר"י אינו מבין רק המלות ולא הענין ואפי' ח' מאלף לא ימצא שבקי בזה וה' יראה ללבב) ופוק חזי מאן גברא רבא קא מסהיד מהרש"ל בתשובה האריך בזה הרבה וסוף דבריו לכן אהובי אל תלך בדרך אתם ואין לך עסק בנסתרות המתיהרים בחידושים כאלו הן יודעים ומבינים רזי התורה וצפוניה והלואי שידעו הגלוי. מה יפה כח של ר"ש מקינון אחר שלמד סתרי הקבלה אמר שהוא מתפלל כתינוק בן יומו כו' ע"כ נהג כדרכך ויהיה להם מה שלהם אבל דע שכל המשנה ידו על התחתונה וידינו על עליונה עכ"ל רש"ל) ועכ"פ צריך לכוין בפסוק פותח את ידך ואם לא כיון בה צריך לחזור ולאומרה בכוונה ונ"ל שמחויב לומר מפסוק פותח כו' עד סוף המזמור כסדר ואם לא נזכר עד שכבר אמר מזמורים אחרים ואין לו שהות לחזור מ"מ יאמר אחר התפלה מפותח כו' עד סוף המזמור (הלבוש כ' דצריך לומר כסדר וכן מוכח מלשון תר"י שהביא הב"י בסי' נ"א וא"ר כ' דווקא בק"ש דכתיב והיו. נ"ל דלק"מ דכיון שאמרו בגמרא דלכך תקנו תהלה לדוד ולא הלל הגדול משום שהוא מסודר עפ"י א"ב א"כ צ"ל כסדר דוקא:

ג ויברך דוד יאמר בעמידה עד לשם תפארתך ואחר כך שירת הים יאמר בשמחה וידמה בדעתו כאילו באותו יום עבר הים והאומר בשמחה מוחלין לו עונותיו (שם):

ד יזהר מאד שיאמר י"ג שבחים שבישתבח מן שיר ושבחה עד ומלכות בלא הפסק אבל א"צ שיאמר בנשימה א' (הגר"א וכן משמע בזוהר תרומה דף קל"ב והמפסיק בה עונשו גדול מאד סי' נ"ג):

ה כשיאמר הש"ץ ברכו כו' המבורך יענו ברוך ה' כו' ואח"ז יאמר הש"ץ ברוך ה' המבורך לעולם ועד ואחר שיאמר הש"ץ ברוך ה' המבורך לעולם ועד א"צ לענות אמן. [ועיין בפ"מ סי' נ"ז סק"א במ"א] ואם הש"ץ אמר בלחש ולא שמע ברכו יענה על העונים אמן ואם אין שם עשרה בלא הוא אם לא ענה עמהם לא יצא (סי' נ"ז):

כלל יט

א **דין איך יתנהג בפסוקי דזמרה כדי להתפלל י"ח בצבור (סי' נ"ב):** הרוצה שתקובל תפלתו ידקדק להתפלל עם הצבור דוקא כדכתיב הן אל כביר ולא ימאס וכתיב בעת רצון עניתיך ואימתי הוא עת רצון בשעה שהצבור מתפללין וכל י' נקראו רבים ועיקר התפלה בצבו' הוא תפלת י"ח דהיינו שיתפללו עשר' אנשי' שהם גדולי' ביחד ולא כמו שחושבין ההמון שעיקר להתפלל בעשרה הוא רק משו' לשמוע קדיש וקדושה וברכו ולכן אינם מקפידים להתפלל ביחד רק שיהיה י' בב"הכנ והוא טעות גדול ולכן חוב על האדם שימהר לבא לב"הכנ שיתחיל עם הש"ץ בכדי שיוכל להתפלל כסדר שיאמ' מתחל' כל הברכו' ופרשת התמיד שהוא בעונותינו עכשיו במקום קרבן התמיד של שחר ויתפלל כסדר. וההולך בדרך והגיע לעיר ורוצה ללון שם ויש לפניו עד ד' מילין מקום שמתפללין בי' ויכול לבא שם בעוד היום גדול ולא יצטרך לילך יחידי צריך לילך לשם ולאחריו צריך לחזור עד מיל כדי שיתפלל בי' ומכ"ש שלא ישכים לילך מעיר שמתפללין בי' אם לא ע"פ אופנים הנזכרים (צ):

ב כשמתפלל עם הצבור אסור להקדים תפלתו עד שיתפללו הצבור ואפילו רוצה לצאת חוץ לב"הכנ אסור אם לא שהוא חולה או אנוס או שהצבור מאריכין בפיוטים ומתירא שעבור זמן תפלה דאז מותר להקדים ויותר טוב לילך אז לביתו להתפלל (לבוש ועיין מגן אברהם סי' צ' ס"ק כ"א):

ג אפילו אם הוא חולה ואנוס או שדר בישוב במקום שאין בו מנין יכוין עכ"פ להתפלל בשעה שהצבור מתפללין בקהלות אם לא שהוא דחוק ועיין לעיל כלל ט"ז סי' ג' (שם):

ד נתאחר לבא ולא אמר עדיין הברכות יאמר עכ"פ ענט"י ואלהי נשמה וברכת התורה כמו שכתבנו לעיל (כלל ח' סי' ח') דאם לא אמרה קודם התפלה יש ספק אם יברך אותם (עיין לעיל כלל הנ"ל) ואח"ז יאמר ב"ש ואם יראה שאם יאמר כל פסוקי דזמרה לא יוכל להתפלל י"ח בצבור ידלג מקצת פסוקי דזמרה ועיקר פסוקי דזמרה הוא תהלה לדוד עד ואנחנו ולכן אם אין שהות כלל יאמר רק ב"ש כי היא ברכה ראשונה שנתקנה על פסוקי דזמרה ויאמר תהלה לדוד עד ואנחנו ואנחנו בכלל ויאמר ישתבח כי היא הברכה אחרונה על פסוקי דזמרה ולעולם אסו' לומר ב"ש או ישתבח אא"כ שיאמ' איזה מזמור ביניהם וההמון שמתחילים מישתבח מברכין ברכה לבטלה (סי' נ"ב):

ה כשיש שהות יותר יאמר ג"כ מזמור הללו את ה' מן השמים ואם יש שהות יותר יאמר ג"כ הללו אל בקדשו כו' ואם יש שהות יותר יאמר מן אשרי עד כהתי"ה ואם יש שהות יותר יאמר גם ויברך דוד עד לשם תפארתך ואם יש שהות יותר יאמר גם הודו לה' קראו בשמו עד והוא רחום יכפר וידלג עד אשרי ואם יש שהות יותר יאמר גם מן ויושע ה' ושירת הים וכל מה שדילג יאמר אחר התפלה רק שאחר התפלה לא יאמר ב"ש וישתבח כי לא נתקנו רק דוקא קודם התפלה (שם):

ו נ"ל דבשבת ידלג המזמורים שמוסיפין בשבת מן למנצח עד יהי כבוד ויאמר כמו בחול כי הם תדירים ואם יש שהות יותר יאמר למנצח ולדוד בשנותו ותפלה למשה והם קודמין לשאר מזמורים (כדאיתא בזוהר) ועוד נ"ל דבשבת מחוייב לומר נשמת והיא נקראת ברכת השיר ומוטב שידלג מזמורים ואם אין שהות כלל יאמר ברוך שאמר ותהלה לדוד ויאמר נשמת וישתבח ונ"ל דאסור להתחיל בשבת ישתבח אלא דווקא נשמת וכמדומה ששמעתי כן בשם הגר"א שנשמת נקראת ברכת השיר (כדאיתא בע"פ) (שם):

ז אם אין שהות כלל וכבר התחילו הציבור יוצר אור אם יכול להתחיל יוצר אור ולהתפלל י"ח עם הציבור מוטב ואם לאו יתפלל כסדר אבל אסור להתפלל י"ח בצבור ואחר כך יאמר יוצר אור דבשחרית צריך לסמוך גאולה לתפלה דוקא וזה עדיף אפילו מתפלת הצבור אבל בערבית יתפלל תחלה י"ח עם הציבור ואחר כך יאמר מעריב ערבים וק"ש ושאר הברכות עם ק"ש דאין חוב כל כך לסמוך גאולה לתפלת ערבית דאין גאולה בלילה כדלקמן בדין תפלת ערבית (שם):

ח הנכנס לב"ה ומצא צבור מתפללין אסור לו להתפלל י"ח אא"כ יכול לגמור קודם שיגיע ש"ץ לקדושה ואם לאו צריך להמתין עד שישמע קדושה וקדיש שאחר התפלה וגם קדיש שאחר עלינו לשבח עכ"פ אם לא שכבר שמע במקום אחר קדושה וברכו וקדישים או שיודע שישמע אח"כ ולכן בשחרית אם קשה לו הדבר להמתין עד אחר

שיגמרו הצבור כל סדר התפלה ואם יתפלל וימתין בשירה חדשה יהיה זמן גדול ולכן נ"ל דיתפלל ויסמוך גאולה לתפלה (אע"ג דרמ"א בסימן ק"ט כתב דלכתחלה לא יעשה כן להתפלל עם הש"ץ אלא ימתין עד אחר כל התפלה עיין בא"ר שהאריך בזה. וכן משמע מכל הפוסקים דמותר ולכן נ"ל דבשחרית מותר לעשות כן לכתחלה כדי שלא יהא יושב ושותק באמצע ברכות ק"ש ומכ"ש דיש לחוש שיבא לשוח) ויאמר עם הש"ץ מלה במלה בחזרת תפלתו ולא יאמר אתה קדוש אלא יאמר נקדש את שמך ובשבת ובמוסף אם לאיזה צורך צריך להתפלל עם הש"ץ יאמר נעריצך וכל סדר הקדושה כמו שאומר הש"ץ ומסיים עם הש"ץ האל הקדוש ואפילו אם הש"ץ חוזר תפלת מוספין והוא מתפלל שחרית אעפ"כ יאמר סדר הקדושה שאומר הש"ץ כי העיקר הוא קדוש קדוש קדוש והן שוין לעולם. (ועיין כלל ל"ד) ואח"כ מותר להתפלל בפ"ע רק שיהיה צריך לדקדק שכשיגיע הש"ץ למודים שישחה ג"כ עמו וצריך לדקדק שלא יהיה עומד בתחלת ברכה או סוף ברכה דאז אסור לשות כמ"ש בכלל כ"ג סי' ד'. ולכן יותר טוב שיתפלל כל התפלה מלה במלה עם הש"ץ רק כשהוא ת"צ לא יאמר עמו עננו ואפילו במנחה בת"צ אלא יאמר עננו בש"ת כדין יחיד (סי' ק"ט):

כלל כ

א הפסקות לענות אמן וקדיש וקדושה מב"ש עד תפלת י"ח

התפלה נחלקת לד' חלקים (והם נגד ד' עולמות הידועים ליודעי חן) נגד עוה"ז ועולם הגלגלים ועולם המלאכים ועולם העליון שבו שכינת עוזו ונגד גוף ונפש רוח ונשמה ועל ידי זה מעורר הקדושה שבכל עולם ועולם בכל בחינה שמקושר בו חלק גופו ונפשו ורוחו ונשמתו ועי"ז עולה תפלתו להיות עטרה בראש הקב"ה דהיינו מברכת ענט"י עד ב"ש הוא נגד הגוף ועוה"ז ולכן מברכין הברכות שהם הכל על צרכי גופו והעולם ומב"ש עד יוצר אור הוא נגד עולם הגלגלים וכנגד הנפש שהגלגלים והנפש תמיד מזמרים ומשבחים לכבודו יתב' כמו שכתוב ברכי נפשי כו' וכתיב השמים מספרים וכל מזמור הללו את ה' מן השמים כו' ולכן נתקן כל פסוקי דזמרה לעורר הקדושה דשם. ומן יוצר אור עד י"ח הוא נגד הרוח ועולם המלאכים שהן מקדישין שמו יתברך בסדר קדושה ולכן אנו אומרים יוצר משרתים כו' ואז כיון שנתעוררה הקדושה בכל ג' עולמות אז מתפלל י"ח ועומד לפני מ"ה הקב"ה בכבודו ולכן הוא בחשאי כעומד לפני מלך:

ב כיון שכל חלק וחלק יותר גבוה ולכן הן נחלקין בענין הפסקות דעד ב"ש מותר להפסיק בין ברכה לברכה אפילו לדבר הרשות הצורך קצת ופשיטא לכל דבר קדושה אבל מב"ש עד אחר תחנון אסור להפסיק לדבר הרשות אפילו לצורך ועבירה גדולה היא ר"ל:

ג מברוך שאמר עד יוצר אור מותר לענות אמן על כל ברכה שישמע אבל לא ברוך הוא וברוך שמו. ומכ"ש שאסור לומר ב"ה וב"ש בברכה שמוציאו ידי חובתו כגון ברכת שופר ומגילה. ובכל הברכות שאחר מוציאו אסור להפסיק ולומר ב"ה וב"ש (דגול מרבבה) ובלבד שלא יפסיק בין בא"י למלך מהולל וכן הדין בכל הברכות כמבואר בכלל ה' סי' י"ג. וכן לא יפסיק באמצע פסוק אלא במקום דסליק ענינא. ומכל שכן דמותר להפסיק לקדיש ולקדושה וברכו ואם צריך להניח תפילין מותר להניחם ולברך עליהם בין פרק לפרק דהיינו בין מזמור למזמור אבל לא באמצע מזמור אבל הטלית יתעטף ולא יברך עליו עד שיסיים ישתבח ואז ימשמש בו ויברך. ואם שמע קול רעמים וברקים מותר לברך אפילו באמצע מזמור כיון שאם לא יברך תיכף לא יוכל לברך עוד ומ"מ אם הטיל מים לא יברך א"י דיכול לברך אחר התפלה ואפשר דדמי לטלית וצ"ע (עיין בנ"א) ואם הצבור קוראים שמע ישראל יקרא עמהם פסוק ראשון אפילו באמצע מזמור שלא יהיה נראה שאינו רוצה לקבל עול מלכות שמים עם הצבור (סימן נ"א וסי' ס"ה):

ד מיוצר אור עד י"ח חמור יותר ואסור לענות עם הצבור כשקוראין ק"ש אלא יעשה הניגון כאלו קורא ק"ש ולא יאמר התיבות ואם שומע קול רעמים וברקים מותר לברך בין הפרקים דהוי מצוה עוברת אבל לא כשהטיל מים ואם הביאו לו טלית יתעטף ולא יברך עד אחר י"ח אבל מותר לענות על ברכו ויאמר ברוך ה' המבורך ואפילו באמצע הפסוק חוץ מפסוק שמע ישראל ובשכמל"ו דאסור להפסיק אלא מפני סכנה כו' וכשאומרים הקהל מודים דרבנן ישחה ויאמר רק תיבת מודים אנחנו לך ולא יותר ומותר לענות איש"ר עד יתברך ולא יתברך (ביאורי הגר"א דלא כמגן אברהם) וכשמסיים החזן דאמירן בעלמא יענה אמן ושאר אמנים שבקדיש לא יענה שאינו מעיקר הקדיש ועל המברך בתורה יענה ביהל"ו (ואמן כתב המגן אברהם דיענה וצ"ע) ואם קראוהו לעלות לתורה יעלה ויברך אבל לא יקרא הפרשה רק שישמע (מגן אברהם סי' ס"ו) ובקדושה ישתוק וישמע מהחזן ויאמר עם הצבור קק"ק כו' עד כבודו וישתוק ויענה ברוך כבוד ה' ממקומו ולא יענה ימלוך שאינו מעיקר הקדושה וכששומע ברכה אסור לענות אמן רק אמן דהאל הקדוש ואמן של שומע תפלה יענה ומ"מ לאחר שסיים ברכת יוצר אור או אהבה רבה מותר לענות אמן כשישמע בין מהש"ץ ובין מאדם אחר שמסיים אותה ברכה דאמן הוא מכלל אותה ברכה רק אמן על שאר הברכות אסור לענות ואם צריך להניח תפילין מותר

להניחם בין פרק לפרק דהיינו בין יוצר אור לאהבה רבה ובין אהבה רבה לשמע ובין שמע לוהיה אם שמוע ובין והיה ליאמר ואם לא היה לו תפילין עד שכבר אמר אמת ויציב אעפ"כ מותר לברך עליהן קודם שסיים גאל ישראל (סי' ס"ו):

ה אסור להפסיק בין אלהיכם לאמת ואז דינו כאמצע הפרק (שם):

ו אע"ג דמדינא מותר להפסיק אפילו בברכת ק"ש בין פרק לפרק לשאול בשלום אדם נכבד ולהשיב שלום לכל אדם ובאמצע ברכה או אפילו באמצע פסוק חוץ מפסוק שמע שואל בשלום מי שיירא ממנו כגון אביו או רבו שלמד ממנו עיקר תורתו או ת"ח מופלג בדורו וכ"ש מלך וכדומה ומשיב שלום לאדם נכבד כגון שגדול ממנו בחכמה. מ"מ בבהכ"נ שאין אנו שואלין בשלום חלילה לשאול או להשיב אפילו מדברי תורה ופסד"ז וכ"ש במי שאין דרכו להקפיד (ס"ו):

ז בין גאולה לתפלה חמיר יותר דאסור להפסיק כלל אפי' לענות קדיש וקדושה ולכן ימתין בשירה חדשה ונכון שיאמר מלה במלה כדי שיסיים עם הש"ץ כדי שלא יצטרך לענות אמן כי י"א דאסור לענות ואם לא היה לו תפילין עד שסיים גאל ישראל מותר להניחם אבל לא יברך עליהן עד אחר י"ח ובטלית אסור אפילו להתעטף דגם העטיפה מיקרי הפסק שצריך תיכף כשסיים גאל ישראל לאמר ה' שפתי תפתח כו'. ולי נראה דאפילו בשירה חדשה אסור לענות (אף שהמגן אברהם ס"ק י"א כתב דהמדקדקים ממתינים ע"ש נ"ל היינו דס"ל דכיון דגאל ישראל הוא סיום ברכות וכמש"כ הטור ודומה לאמן דשומע תפלה דמותר לענות באמצע ברכה אבל לפי מה שכ' המגן אברהם סס"ק ז' דדוקא אמן דהאל הקדוש ושומע תפלה וא"כ אין חילוק בין אמן דגאל ישראל לשאר אמנים דדוקא בקדיש וקדושה ימתין בשירה חדשה דאלו מותר לענות באמצע ברכה. ומה שנרשם בש"ע ברמגן אברהם וסעיף ז' טור הוא ט"ס דאדרבה הטור ס"ל דאפילו יחיד עונה על ברכתו וצ"ל אחר וי"א דעונין אמן וצ"ע):

ח הא דחמיר תפילין מציצית משום דלכתחילה אסור לקרות ק"ש ותפלה בלא תפילין ואפילו כשיצטרך להתפלל ביחיד מוטב שיתפלל בתפילין מתפלת הציבור (מגן אברהם סי' ס"ו) דהוי כאלו מעיד עדות שקר שאומר וקשרתם והוא לא קשר ומכל מקום אם מתייירא שיעבור זמן תפלה יקרא ק"ש ויתפלל וכשיזדמן לידו תפילין יניחם:

ט כבר נתבאר לעיל כלל ה' דין י"ב י"ג אם הפסיק באמצע ברכה דאם שהה כדי לגמור את כולה והיה השהיה מחמת שהמקום אינו ראוי או שהוא אינו ראוי' צריך לחזור לראש. ונ"ל דבק"ש וברכותיה אם לא שהה כדי לגמור הברכות וגם ק"ש דינו כאילו לא שהה כדי לגמור את כולה וחוזר רק למקום שפסק

י נוהגין במדינות אלו לומר פיוטים זולת קצת יחידים שאומרים כל הפיוטים או סליחות לאחר שגמר הש"ץ כל התפלה ובימים שאומרים הלל לאחר הלל ואם מתפלל במקום שאומרים אל יפרוש מן הצבור ולא כאותן שלומדים בשעה שאומרים פיוטים ופשיטא שלא יבוא לידי שיחה ומ"מ אם שכח איזה פייט וגמר הברכה אסור לומר בין ברכה לברכה (סי' ס"ח):

כלל כא

א דין ק"ש וברכותיה

מ"ע מה"ת לקרות ק"ש בכל יום שחרית וערבית כדכתיב ודברת בם כו' בשכבך ובקומך ותקנו לפניה ב' ברכות ולאחריה ברכה א' ברכה ראשונה היא ברכת יוצר אור והיא ברכה ארוכה (סי' נ"ט) ומוסיפין בה בשבת הכל יודוך כו' ואם דילג א"צ לחזור מלבד אם דילג לאל אשר שבת ויחזור לאומרה אחר התפלה. ומ"מ נ"ל שלא ידלג לכתחלה אפילו כדי להתפלל בצבור שהרי כ"ז נזכר בזוהר ש"מ שנוסח ברכה כך הוא בשבת (עיין סי' רפ"א) וברכה ב' היא אהבה רבה וגם היא ברכה ארוכה ומ"מ הסדר אינו מעכב (סי' ס') ומצות ק"ש להרבה פוסקים הוא שיקרא פרשת שמע ופ' והיה אם שמוע שבהם נאמר ודברת בם ופ' ציצית היא לכ"ע מה"ת כדי להזכיר יציאת מצרים ותקנו להזכיר בזמן ק"ש:

ב הטרוד בהצלת ממונו או שמתיירא שיעבור זמן ק"ש מותר לקרות ק"ש ואח"כ יברך הברכות ויחזור לקרות ק"ש ויכוין כקורא בתורה וכן מותר לקרוא ק"ש בלא ברכה כדי שיוכל להתפלל בעמידה ולסמוך גאולה לתפלה כגון שהוא בדרך ומתיירא שיעבור זמן ק"ש יקרא ק"ש וכשיבוא לאושפיזא יאמר הברכות וק"ש כקורא בתורה ויתפלל (ססי' ס"ו) והעוסק בצרכי צבור אפילו בהצלת ממונם ואין שם מי שישתדל אלא הוא לא יפסיק אלא יגמור עסקיהם ויקרא אח"כ אם נשאר עת לקרות. ומ"מ יאמר אח"כ יציאת מצרים דזמנו כל היום וגם בקל יכול לומר אף בשעת העסק שמע ישראל כו' ובשכמל"ו דלהרבה פוסקים יוצא בזה (ע'):

ג זמן ק"ש של שחרית מתחיל משיכיר חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ד"א ואם קרא משעלה ע"ה אע"פ שלא היה אנוס יצא ואם הוא אנוס או שיש קבורת מת בעיר או מילה או יום ערבה דמפשי ברחמים וצריך להקדים את עצמו מותר לכתחלה לקרות משעלה ע"ה ונמשך זמנה עד ג' שעות על היום דהיינו רביע היום לפי מה שהוא בין ארוך בין קצר לעולם מחלקין היום לי"ב שעות וחלק רביע ממנו הוא זמן ק"ש וצריך

לדקדק וליזהר מאד שלא יאחר הזמן כי הוא דאורייתא דכתיב ובקומך ולאח"ז לא נקרא זמן קימה ואעפ"כ אם בדיעבד עבר זמנה מותר לומר הברכות עד שליש היום שהוא שעה א' יותר עבר שליש היום ולא בירך לא יברך עוד הברכות ומחשבין שעות הללו מעמוד השחר עד צאת הכוכבים (סי' נ"ח):

ד ק"ש צריך לקרות באימה וביראה ברתת (סי' ס"א) וצריך להוציא מפיו כדלעיל כלל ה' סי' ט"ז. וקודם שיקרא צריך לכוין שרוצה לקרות ק"ש כדי לקיים מ"ע דקי"ל דמצוה דאורייתא צריך כוונה לצאת (סי' ס'):

ה אסור לרמוז בעיניו ולהראות באצבעותיו ופשיטא לעסוק במלאכה ופשיטא לשאוף טובאק בשעת קריאת פרשה ראשונה וגם בפרשה שניה אסור ואפילו לדבר מצוה. והנושא משא קורא ק"ש אבל לא יתחיל בשעה שטוען או פורק. והאומנין וכן בעל הבית שהיה עושה מלאכה בראש שורת הבנין או בראש האילן קוראים ק"ש במקומם ואינן צריכין לירד (סי' ס"ג):

ו מותר לקרות ק"ש בין יושב בין עומד ואם היה יושב אסור להחמיר ולעמוד דהא דכתיב ובקומך אינו ר"ל בעמידה אלא בזמן שדרך בני אדם לעמוד ממטתם אבל אסור לקרות כשהוא שוכב דאין זה דרך יראה ואם שכב כבר מוטה על צדו ממש ואם היה חולה קצת וטורח לו לשכב על צדו ממש מ"מ מחוייב לנטות קצת על צדו. ואסור לקרות פסוק ראשון ובשכמל"ו כשהוא מהלך אבל רוכב או יושב בעגלה מותר (שם):

ז כשהצבור קוראים ק"ש חייב לקרות עמה' פסוק ראשון אע"פ שכבר קרא (ואם עומד באמצע פסוקי דזמרה או ברכת ק"ש נתבאר בכלל הקודם) וטוב שיקרא עמהם כל ק"ש ויקבל שכר כקורא בתורה וה"ה בכל דבר שהצבור עוסקין בו אפי' פיוטים יקרא עמהם אע"פ שכבר אמר ואל יפרוש מן הצבור (שם):

ח ק"ש צריך לקרות כסדר ולכן אם קרא ודילג אפי' תיבה א' צריך לחזור לאותו פסוק ויקרא כסדר ולא מהני מה שיאמר הפסוק אח"כ ואם קרא הפרשיות שלא כסדר שהקדים והיה לשמע א"צ לחזור ולקרות כסדר אבל אסור לעשות כן (סימן ס"ד):

ט טעה וא"י באיזה מקום עומד צריך לחזור ולקרות כסדר מאותו מקום שיודע שבודאי אמר. היה עומד בוכתבתם ואינו יודע אם בפ' ראשונה או ב' חוזר לוכתבתם שבפ' ראשונה ואם כבר התחיל למען ירבו א"צ לחזור דסירכיה נקט ואזל (סי' ס"ד) וכ"ש אם מסופק אם קרא ק"ש דחוזר וקורא דהוי ס' דאורייתא ואז ג"כ מברך הברכות אע"ג דלגבי ברכות אינו אלא ס' דרבנן דכיון דתיקנו הברכות בשביל ק"ש תקנו לקרות עם הברכות

אבל אם יודע שקרא ק"ש אלא שמסופק אם אמר הברכות א"צ לחזור ולברך כדרך כל ס' ברכות (סי' ס"ז):

י מלבד מה שצריך לכוין לצאת ידי ק"ש צריך עוד לכוין בפסוק ראשון שהוא שמע ישראל וגם בשכמל"ו פירוש המלות ואם לא כיון צריך לחזור לראש ולקרות ק"ש לכ"ע אפילו למ"ד מצות א"צ כוונה דעכ"פ צריך כוונת הלב לקבל מלכות שמים (סי' ס"ג):

יא יכוין שמע ישראל ר"ל קבלו עליכם ה' שהוא אלהינו שאנחנו מאמינים בו הוא ה' אחד בכל העולמות בשמים ובארץ וד' רוחות העולם ולכן יאריך באחד ולא יאמר כמו שאומרים ההמון אֶחָדֵע שדוחקין הדלית כאלו היא בסגול אלא יאמר התיבה כתיקונה רק יאריך בנשימה ואז יכוין ויפסיק מעט ויאמר בשכמל"ו בלחש דוקא ואסור לאומרה בקול רם וטוב שיכוין גם כן שהוא מוסר עצמו להריגה בשביל אמונה זו. וידמה בדעתו כאלו הוא נשרף עכשיו על קדושת שמו לקיים כי עליך הורגנו כל היום ויחשב לו כאילו עשה בפועל ממש. וזאת למודעי שאף שמלשון זה"ק בכמה מקומות משמע שחיוב של מסירת נפש בפסוק זה דוקא בתיבת אחד דז"ל בפ' משפטים ומיחד להקב"ה בכל יומא למיהוי מיתתיה באחד כגונא דשחיטת בהמה בתריסר בדיקות דסכין ובסכין דאינון אחד כו' עכ"ל גם בפ' צו ז"ל בכל יום ויום צריך ב"נ לאזדהרא בתיובתא ולממסר רוחיה לגביה דיפוק באחד כו' עכ"ל ובהקדמת תיקונים ז"ל בקיצור והאי איהו רחימוי דמרא מאן דמסר נפשיה באחד ברחימו דמאריה כו' עכ"ל מכל זה משמע שמסירת נפש יהיה בתיבת אחר דוקא אך בלתי אפשר שיאריך באות ח' דאחד כל כך עד שיכוין פי' המלה של אחד ולצייר במחשבתו איזה מיתה של מ"נ אך בודאי שכונת הזוהר למימסר נפשו באחד ר"ל אחר שיכוין פי' המלה דאחד וכנ"ל ואחר שישלים תיבת אחד ויגמור מחשבתו הנ"ל אז יקבל על עצמו מ"נ ולא יחטוף בחי"ת ולא יאריך באל"ף ויטעום יפה לומר ד' של אחד שלא יהיה נראה כרי"ש (סי' ס"א):

יב אח"כ יפסיק מעט כדי להפסיק בין קבלת מלכות שמים לקבלת שאר מצות ואז יקרא ואהבת כו' וצריך לקרות בדקדוק המלות ובקריאת הטעמים ובדגש וברפה ולדקדק להפסיק בין היום על לבבך ובין היום לאהבה שלא יהיה נראה היום ולא למחר ויטעים יפה העיי"ן של נשבע ה' שלא יהיה נראה כה"א ויתיז זיי"ן של תזכרו שלא יהיה נראה כשי"ן תשכרו וכן זיי"ן של וזכרתם וידגיש היו"ד של ישראל שלא יהיה נראה אישראל וכן יו"ד דוהיו דלא לשתמע והאו ויפריד בין וחרה לאף ובין תיבה שהתחלתה כסוף תיבה שלפניה כגון בכל לבבך על לבבך בכל לבבכם על לבבכם עשב בשדך ואבדתם מהרה הכנף פתיל אתכם מארץ והם ששים הפסקות שבק"ש שנזכר בכמה מקומות כי

הסופי תיבות של אלו עולה במספר קטן ס' והוא עפ"י סוד למה דוקא במ"ק (עשרה מאמרות לרמ"ע) וצריך להפסיק בין תיבה שסופה מ"ם ותיבה שלאחריה מתחיל באל"ף כגון ולמדתם אותם וקשרתם אותם ושמתם את וראיתם אותו וזכרתם את ועשיתם את שלא יהיה נראה כקורא מותם מת ואפי' במקום שאין שייך טעם זה כגון ועבדתם אלהים אחרים. עיניכם אשר. זונים אחריהם. לאלקיכם אני. אלקיכם אשר. לאלקים אני. אלקיכם אמת. וכל אלו הדברים ל"ד בק"ש אלא אפילו בקריאתו בתנ"ך ובכל הברכות צריך לדקדק בזה שיהיה ניכר כל אות ואות כי קרוב שיבלע האל"ף (של"ה):

יג בפסוק ואהבת יכוין לקיים מ"ע ואהבת ה' כמו שנתבאר לעיל כלל א' סימן ד'. וצריך לאהוב אותו. בכל לבבך ר"ל בשני יצריך ר"ל כשיתגבר עליו היצה"ר לפתות אותו לעבירה אז מחוייב להתגבר עליו' עבור אהבת ה' וינצחנו ויחשוב בלבו איך אעשה דבר זה נגד רצון הקב"ה שאני אוהב אותו ואבגוד בו. ובכל נפשך אפילו נוטל נפשך ובפרשה ב' כתיב ב' פעמים בכל נפשכם הרי ג"פ נגד ג' מיני מסירות נפש שחייב כל א' מישראל כמש"כ ונקדשתי בתוך ב"י וח"ו העובר ולא מסר נפשו ביטל עשה זו וגם עבר על לאו ולא תחללו את שם קדשי ועונשו גדול מאוד. וג' מסירת נפש הוא (א) עבודת כוכבים ג"ע ש"ד אפי' בצינעה ואפי' אם מכוין להנאת עצמו ולא להעבירו על דת מחוייב למסור עצמו למיתה ולא על הבעילה לבד אלא אפילו על חיבוק ונישוק של כל העריות או נדה שאין בה אלא לאו אפ"ה הדין דיהרג ואל יעבור. ומזה ימלאו רתת ופחד הפושעים בנפשותם ומזנים עם נדות ועריות ועוברים בשאט נפשם על עבירה חמורה כזה שהדין יהרג ואל יעבור. (ב) על שאר מצות שבתורה אם הוא בצינעה א"צ ליהרג ומותר לו לעבור אבל אם הכוונה להעבירו על דתו ולא להנאתו וגם הוא בפהרסיא שיודעין בו י' ישראלים חייב ג"כ ליהרג ואל יעבור ומ"מ אפילו בצינעה ואפילו להנאת עצמו חייב אדם ליתן כל אשר לו ולא לעבור על לאו דאורייתא וזהו ובכל מאודך בכל ממונך אבל לקיים מ"ע אינו מחוייב לפזר רק חומש נכסיו: (ג) וחייב כל אחד להיות בקי בדינים אלו בי"ד סימן קנ"ז לעת מצוא ח"ו וכל זה יכוין באומרו פסוק ואהבת כו' ובודאי יחשב לו כאילו קיים בפועל:

יד כשאומר וקשרתם ימשמש בתפילין דכל אימת שנזכר בתפילין צריך למשמש בהם (סימן ס"א):

טו בין פרשה ראשונה לשניה יפסיק מעט ויכוין לקבל עליו עול מצות שהם העונשים וכן בין והיה לויאמר יפסיק מעט ויכוין לקיים מ"ע זכירת יציאת מצרים ולא יפסיק בין אלהיכם לאמת ואחר כך מתחיל ויציב ואסור לחזור לומר עוד הפעם אמת (שם):

טז צריך לכוין שישמע מן הש"ץ כשחוזר ה' אלהיכם אמת כי בק"ש יש רמ"ה תיבות וג' תיבות אלו משלימין לרמ"ח ואם מתפלל ביחיד יכוין לט"ו ויו"ן מן ויציב ונכון כו' שעולים עם הכולל צ"א כמו השם בכתיבתו וקריאתו (שם):

יז אף שהזכיר כבר י"מ בפרשת ציצית תיקנו אנשי כנה"ג ברכה על הגאולה והיא אמת ויציב שהוא על הגאולה שעברה ובשחרית צריך לומר הנוסח של אמת ויציב ובערבית הנוסח של אמת ואמונה. ואם טעה והחליף אם עדיין לא אמר הברכה בא"י גאל ישראל חוזר ואומר כראוי ואם כבר אמר בא"י יסיים גאל ישראל (סימן ס"ו) וכ"כ בהדיא בר' מנוח:

יח צריך להסמיך גאולה לתפלה ואסור להפסיק ביניהן כלל אפילו בעניית קדיש וקדושה ונכון שיסיים עם הש"ץ דאז פטור מעניית אמן וסמיכת גאולה לתפלה עדיף מתפילה בצבור (שם):

יט אסור לומר פסוק שמע ישראל ב' פעמים ואם לא כוון בפעם ראשון אע"ג דעושה איסור מ"מ כיון שלא יצא צריך לחזור ולקרות בלחש (וקו' הט"ז י"ל בקל) ונכון שיסיים כל הפרשה ואז יחזור לקרות בלחש (די"א דאם קורא כל הפרשה מותר עיין בב"י) ואפילו כשקורא על מטתו ק"ש כמה פעמים כדי שישתקע בשינה לא יכפול פסוק שמע ישראל והעומדים בשעת יציאת נשמה ואומרים וכופלים פסוק שמע ישראל אפשר שיש למחות בידם. ואפשר כיון שידוע שכוונתם כדי שיצא הנשמה באחד הכל יודעין שאין כוונתם לב' רשויות (וכעין זה כתב הב"י) ופסוק ה' הוא האלהים נוהגין לומר ז"פ שהוא שבח למי שדר בז' רקיעים (ובפזמון די"ג מדות שמנהגינו לומר ובכל זאת אנו ליה ועינינו ליה צ"ע שהרי בהדיא פריך על זה בסוכה דהוי כשמע שמע ומשני ה"ק ליה עינינו מיחלות וע"ש בפירוש המשנה להרמב"ם דאין הכוונה שיכוונו כך אלא שבאמת אמרו כך וצ"ע אם לא כמש"כ הב"י כיון שכבר נהגו כך לא מחזי כב' רשויות (ס"א ובמגן אברהם סי' ת"ג).

כלל כב

א דין הכנת גופו ולבושו ומקומו לתפילה (סי' צ"ג):

כשיגיע לתהלות לאל עליון יעמוד ויכין עצמו לתפלת י"ח ויסיר כיחו וניעו וכל דבר המבלבל מחשבתו וישמו' עצמו שלא יגהק ולא יפהק (ר"ל הוסטין וגענצין) בתפילתו דסימן רע לו. ואם הוא לאונסו יניח ידיו על פיו שלא תראה פתיחתו ואסו' לרוק ואם א"א מבליעו בכסותו ואם הוא איסטני' יהפוך פניו לשמאלו וירוק מלאחריו וכל מה שאסור

בתפלה אסור אפילו כשכבר סיים י"ח עד לאחר שפסע ג' פסיעות דכ"ז שלא פסע הוי כעומד לפני המלך (מגן אברהם סי' י"ז).

ב לא יעמוד להתפלל סמוך אצל הפתח אלא יכנס שיעור ב' פתחים וישהה שם מעט כדי שתתיישב דעתו עליו וכן אחר התפלה ישהה מעט שלא יהיה נראה כמשאוי ופשיטא שיזהר שלא ללכת מבית הכנסת קודם שיסיימו הקהל תפלתם (צ"ג):

ג יקבע לו מקום מיוחד להתפלל שם לעולם כדמצינו באברהם אל המקום אשר עמד שם דהיינו שיקבע לו בהכ"נ וגם שם יקבע לו מקום מיוחד לעולם מיהו כל ד' אמותיו חשיב מקום אחד וטוב כשיכול לקבוע מקום אצל הקיר כדי שיתפלל י"ח ופניו אל הקיר כדמצינו בחזקיהו המלך דכתיב ויסב חזקיהו פניו אל הקי' ולא יהיה שום הפסק בינו לבין הקיר וכ"ש שלא יהיה נגד פניו דברים המצויירים על הכותל ואם א"א יסגיר עיניו ודבר קבוע ומכ"ש כשגבוה י"ט ורחב ד"ט חוצץ מ"מ הספסלים או שטענדערס אינם חוצצים (צ"ב) וכ"ז למצוה אבל לא לעכב ואדם אפי' לכתחלה אינו חוצץ (עיין כ"ז בפ"ח סי' פ"ט שהקשה דאדרבה כיון דגבוה י' ורחב ד' הוי מחיצ' לעצמו כבר תירץ הגר"א שם ס"ק ל"א שכ' עיין עירובין ספ"ב וכוונתו דשם דף כ"ו אמרי' מחיצת אדרכלין ומחיצה שעשוי לנחת אינה מחיצה אך צ"ע דבודאי מדאורייתא הוי מחיצה אלא מדרבנן לא הוי מחיצה (וצ"ע):

ד אסור לעמוד על דבר גבוה כגון כלי או ספסל אע"ג שאינו גבוה י"ט ולא על גבשושית הגבוה ג"ט דהוי דרך גאוה אבל על עשבים ששוטחין ביוה"כ וכיוצא בו ועל מחצלת מותר. ומ"מ ראוי ליזהר שלא יעמוד על שום דבר דמחזי כגאוה ואם המקום גבוה ג' ויש בו ד' אמות על ד' הוי כעליה וכן אם מוקף מחיצות אעפ"י שאין בו ד' על ד' מותר שאין גובהה ניכר כיון שחלוק רשות (צ):

ה אסור להתפלל מיושב וכ"ש מושכב ואפי' לסמוך על שום דבר אם לא כשהוא חולה קצת ואם אי אפשר לו להתפלל מ"מ יהרהר בלבו שנאמ' אמרו בלבבכם ואם הוא בדרך והוא נחוץ לדרכו אם יכול לעמוד עכ"פ בג' ראשונות וג' אחרונו' כדי לקיים הכריעות והפסיעות מוטב וא"ל יתפלל מיושב ויעשה הכריעות מיושב. ואמנ' מוטב להתפלל בעלות השחר וגם מנחה תיכף חצי שעה אחר חצות כדי שיוכל להתפלל מעומד (צ"ד).

ו לא יתפלל בצד רבו ולא לאחוריו ולא בפניו כשהוא רבו מובהק שלמד רוב חכמתו ממנו או גדול הדור. ונ"ל דה"ה אביו אא"כ הרחיק ד' אמות ודוקא כשמתפלל ביחיד אבל בצבור וסדר ישיבתו כך מותר (צ):

ז אסור לאחוז בידו שום דבר בתפלתו רק הסידור שמתפלל בתוכו וירשו' בסידור כל המקומות שצריך בהפלתו כדי שלא יצטרך לחפש ואם התחיל להתפלל ש"ע ונתבלבל מותר לילך למקים הידוע לו ליקח משם סידור (סי' צ"ו בש"ע וט"ז) ואם נפל ספר על הארץ ומטריד אותו מותר להגביהו כשסיים הברכה (שם במגן אברהם):

ח אסור להתפלל עד שיכסה לבו ובדיעבד יצא ומי שדרכו לילך בחגורה אסור להתפלל עד שיחגור אע"ג דבשאר ברכות א"צ לזה. ויתעטף בבגדיו כדרך שהולך לפני שר ולכן אינו נכון להתפלל בקאפטין ובבגד התחתון או בשלאפרק כמש"כ הכון לקראת אלהיך וישים כובע בראשו כדרך שהולך ברחוב ולא בכובע הקטן שתחת הכובע או שלאף מיטץ ופשיטא שלא יתפלל ברגלים מגולים אם אין דרך אותו מקום כך לעמוד לפני גדולים (סי' צ"א):

ט אם נשמט טליתו באמצ' תפלתו יכול להחזירו אפי' נפל רובו אבל אם נפל כולו אינו רשאי להתעטף דהוי הפסק ואם עוקצתו כינה מותר ליטלה בבגדו שלא יתבטל מחשבתו אבל אסור ליטלה ביד ואם נטלה ישפשף ידו בכותל או ד"א (סי' צ"ז) וכן אם נגע במקומות המטונפי' דהיינו מקומות המכוסין באדם לפי שיש שם מלמולי זיעה וכן אם חוכך ראשו או שנגע בצואת האוזן או בצואת החוטם אם אין לו מים די בנקיון בעלמא ולכך צריך ליזהר שלא ליגע בהם אלא ע"י בגד (סי' צ"ב) ולענין ברכה על הטלית כשנפלה ממנו עיין לעיל כלל י"ב סימן ז' ואם יש עליו משא יותר מד' קבין צריך להניחו על הארץ ופחות מזה יפשיל לאחוריו (שם):

י צריך להפוך פניו לצד ארץ ישראל ולק"ק שנא' והתפללו אליך דרך ארצם ולכן אנו שיושבים במערבה של א"י צריכין להחזיר פנים למזרח ואפילו אם אה"ק עומד בצד אחר (מ"א. והיושבים במזרח מחזירין למערב והיושבים בצפון מחזירין לדרום והיושבים בדרום מחזירים לצפון נמצא כל ישראל מתפללים למקום אחד דהיינו נגד ירושלים ובית ק"ק ששם שער השמי' שכל התפלות עולות דרך שם ולכן נקרא בהמ"ק תל תלפיות ר"ל שכל פיות פונים אליו ואם אינו יודע יכוין לבו לק"ק ואם עומד לצפון או לדרום והזכירו לו אסור לעקו' רגליו להפוך למזרח אלא יעקם פניו למזרח ואם א"א או שעומד פניו למערב יכוין לבו לק"ק ולא יעקור רגליו (ט"ז סי' צ"ד) וכן אם מתפלל במקום שיש צורות במזרח אסור להתפלל לאותו צד אלא לצד אחר אף שאינו מזרח ואם תלוים שם בגדים המצויירים יעצים עיניו. ולכן אין נכון לצייר ציורים בבה"כנ אלא למעלה מקומת אדם (סי' נ'):

יא יכוין רגליו זה אצל זה ויכוף ראשו מעט למטה ויסגור עיניו שלא יסתכל בשום דבר וכשמתפלל בסידור לא יגביה עיניו מן הסידור כי המתפלל בעינים פחותות ומסתכל בשאר דברים מקדים עליו מלאך המות (ט"ז ור"ל שאינו זוכה לראות השכינה בשעת מיתתו רק המה"מ) ויניח ידיו על לבו הימין על השמאל ויעמוד באימה ויראה כי השכינה נגד המתפלל וישים אל לבו אף שבלא"ה מלא כל הארץ כבודו מ"מ עכשיו עומדת לנגדו ורוצה לשאול כל צרכיו ואין ביד שום נברא מלאך או מזל או כוכב למלאות שאלתו כ"א ברצונו יתברך ומתפלל כעני בפתח בלב שלם (סי' צ"ה) ויוציא המלות מפיו בלחש כדי שישמע מה שהוא אומר אבל יזהר שיהיה בלחש שאפילו העומד סמוך לו לא ישמע קולו כמש"כ בחנה שפתיה נעות וקולה לא ישמע ואפילו בר"ה ויו"כ ואפילו מתפללים כולם בסידורים כי אין הטעם משום שלא יבלבל בלבד אלא טעמים אחרים דתפילה צריכה דוקא בלחש (סי' ק"א):

יב מי שאינו מבין לה"ק וכן הנשים מוטב שיתפללו בלשון שמבינים רק שיתפללו בלב שלם (שם):

יג אין עומדין להתפלל מתוך דין ולא מתוך פלפול שלא יהא לבו טרוד בה ומ"מ אם עסק והתחילו הצבור להתפלל יתפלל עמהם (צ"ג מ"א סק"ה). ואם לומד עם אחרים לכתחלה אסור להתחיל אבל אם התחיל כבר ויש לו שהות עדיין להתפלל א"צ לפסוק (ק"ו):

יד העוסק בצרכי צבור לש"ש א"צ להפסיק ולהתפלל דעוסק במצוה פטור מן המצוה ואפילו אם עבר זמן תפלה א"צ להתפלל מנחה שתים לתשלומין כיון שהיה פטור בשעת חובתה (צ"ג מ"א שם דלא כט"ז בי"ד ססי' שמ"א ובא"ח סי' ק"ח סק"א):

טו טוב ליתן צדקה קודם התפלה דכתיב אני בצדק אחזה פניך (צ"ב):

טז המשתין לא יתפלל עד שישהה כדי הילוך ד' אמות והמתפלל לא ישתין עד שישהה הילוך ד"א. הרוקק מחמת טיול לא יתפלל עד שישהה כדי ד' אמות והמתפלל לא ירוק עד שישהה כדי הילוך ד"א אבל אם נזדמן לו רוק מותר (צ"ב):

יז אם נשאר אדם יחידי מתפלל בבה"כ אם הוא בבה"כ שבשדה. או אפילו בעיר בתפלת ערבית שמתפללי' בלילה חייב חבירו להמתין עליו עד שיסיים תפלתו כדי שלא תתבלבל מחשבתו וטוב להחמיר להמתין אפילו ביום ובעיר. ואם חבירו מאריך בתחנונים ובקשות או שהתחיל להתפלל בשעה שלא יוכל לסיים תפלתו עמהם אינו חייב להמתין שהרי מוכח מילתא דאדעתא דהכי נכנס שאינו מפחד (צ"ו):

יח שכור אם אינו יכול לדבר בפני המלך אסור להתפלל והוי כאלו עובד כוכבים ואם עבר והתפלל תפלתו תועבה וצריך לחזור ולהתפלל כשיסור יינו מעליו ואם עבר זמן

תפלה משלים אותה בתפלה שאחריה כדין שוגג ואונס לקמן כלל כ"ז ואפי' התחיל לשתות אחר שהגיע זמנה שהיה סבור שיהיה לו שהות אח"כ מ"מ מקרי אונס אבל אם יכול לדבר בפני המלך אע"ג דמדינא כיון ששתה רביעית יין בבת אחת אסור לכתחלה להתפלל מ"מ אם מרגיש בנפשו שכבר פג יינו מותר להתפלל לכתחילה. ולכן אין אנו נזהרים ביינות שלנו שאין חזקים שמתפללים אעפ"י ששתו רביעית ויותר (סימן צ"ט):

כלל כג

א **דין הכריעות בתפלת י"ח (קי"ג):**

התפלה הוא דומה לשואל בקשה ממלך בשר ודם שמתחלה צריך לכרוע ולהשתחוות ולסדר שבחו ואח"כ שואל צרכיו ואח"כ כשרוצה לפטור כורע ומשתחוה עוד ונוטל רשות לפטור ממנו וכן ג' ברכות ראשונות הוא סידור שבחו של מקום. ולכן צריך לכרוע ולהשתחוות בתחלת ברכה ובסוף ברכה דהיינו כשמתפלל ברכה ראשונה שהיא אבות ובסוף אותה ברכה במגן אברהם ומאתה חונן עד שומע תפלה הוא מבקש צרכיו ובג' אחרונות רוצה ליטול רשות לפטור ולכן צריך לכרוע ולהשתחוות ג"כ בתחלת ברכת מודים ובסוף ברכה שהיא בא"י הטב שמך:

ב כשאומר ברוך יכרע בברכיו וכשיאמר אתה ישחה במהירות בפעם אחת עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה (ר"ל שמחמת הכריעה בולטים הקשרים של חוליות) ולא יכרע בגופו וראשו נשאר זקוף אלא יכוף גם ראשו ולא ישחה יותר מדאי דהיינו שיהיה פיו נגד חגור של מכנסיים שזה דרך יוהרא וזקן וחולה שצער לו הכריעה כיון שהרכין ראשו וניכר שחפץ לכרוע אלא שמצטער דיו:

ג כשרוצה לומר ה' יזקוף בנחת שלא ידמה כמשא וכן במודים כשיאמר מודים יכרע וישתחוה ויעמוד כך בהשתחויה עד ה' ואז יזקוף:

ד אסור להוסיף השתחויות באמצע התפלה בתחלת ברכה או בסופה ולאו דוקא כשיאמר ברוך אלא אפי' כשיאמר אתה חונן או השיבנו וסלח לנו וכן בכל י"ח ברכות ואפילו כשמתפלל ובאמצע תפלתו מגיע הש"ץ למודים וצריכין הקהל לשחות ולומר מודים דרבנן וצריך גם הוא לשחות עם הקהל מכל מקום צריך לדקדק שלא ישחה בתחלת ובסוף ברכה אלא יאמר מתחלה איזה תיבות מתחלת ברכה ואז כיון שהוא באמצע ברכה מותר לשחות:

ה המתפלל בבית שיש בו צורות אסור לשחות לאותו צד ואם עומדים במזרח יהפוך פניו לצד אחר בתפלתו ויכוין נגד ירושלים:

כלל כד

א דין תפילת י"ח והזכרת משיב הרוח וטל ומטר ויעלה ויבוא:
קודם התפלה צריך לומר פסוק ה' שפתי תפתח. ואסור להפסיק בפסוקים אחרים הנדפסים בסידור כגון כי שם ה' אקרא ואפי' לומר פסוק זה קודם ה' שפתי אסור דאסור להפסיק בין גאולה לתפלה אם לא במוסף ובמנחה מותר לומר פסוקים קודם ה' שפתי כי פסוק זה שייך לתפלה (קי"א):

ב ברכה ראשונה נקראת אבות שמזכירין בה אבות וצריך ליזהר הרבה לכוין בה פירוש המלות כי מצד הדין אם לא כוון באבות צריך לחזור ולהתפלל אך בזמן הזה בעו"ה קרוב הדבר שגם בפעם ב' לא יכוין לכן אין חוזרין. על כל פנים נשמע מזה גודל החיוב ועל כל פנים נראה לי אם נזכר קודם שאמר בא"י בסוף ברכה יחזור לומר מאלקי אברהם כו' (ק"א). ובעשי"ת אומר זכרנו ואם לא הזכיר וסיים הברכה אין צריך לחזור:

ג ברכה ב' נקראת גבורות שמזכירין בה גבורותיו של הקב"ה שהוא מחיה מתים וכו' ונכן תקנו בה גם כן להזכיר בה בימות הגשמים משיב הרוח כו' שהגשם הוא ג"כ מגבורותיו של הקב"ה ומתחילין להזכיר במוסף של שמיני עצרת עד תפלת מנחה של יום טוב ראשון של פסח חוץ הש"ץ שהוא פוסק במוסף (קי"ד). ובעשי"ת אומר מי כמוך ואם לא אחר אינו חוזר. ואם טעה היחיד ולא הזכיר במוסף של פסח אין צריך לחזור (דהא לדעת הב"י אפילו לכתחילה אין מזכירין). ואם איחר היחיד להתפלל עד אחר שהתפלל הש"ץ מוסף לא יאמר משיב הרוח (מגן אברהם סימן תפ"ח):

ד אסור להזכיר הגשם עד שיכריז הש"ץ קודם התפלה משיב הרוח ומוריד הגשם ולא כמו שנוהגין שמכריזין רק משיב הרוח שזה לא נקרא הזכרה שהרי ביש מקומות אומרים גם בימות החמה משיב הרוח ואם לא הכריזו אסור לצבור להזכיר עד שישמעו מן הש"ץ חזרת התפלה ונ"ל שאם אמר אחד בקול רם בתוך תפלתו מוריד הגשם אף שאסור לעשות כן שהרי לא שמע מן הש"ץ מכל מקום מותרים השומעים להזכיר בתפלתם (שם):

ה אפי' מי שמתפלל בביתו או הדרים בישובים צריכים להמתין עד זמן שידעו שכבר הכריז הש"ץ בקהילות אבל הבא לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין יתפלל ויזכיר אעפ"י שלא שמע דמסתמא הכריזו כבר (שם):

ו במדינתינו אין אומרים בימות החמה משיב הרוח כו' ואם טעה והזכיר רק שלא סיים מוריד הגשם אין צריך לחזור ואם אמר מוריד הגשם יחזור לאתה גבור. (ונ"ל דאם התחיל רב להושיע מכלכל חיים א"צ לחזור ואם סיים הברכה חוזר לראש התפלה) ואפילו היה

באותו זמן עצירת גשמים בכל אותה המדינה ומתפללין ומתענים על הגשמים אעפ"כ צריך לחזור דאין שייך להזכיר שבחו של מקום בדבר שהוא קללה בשאר מקומות ואם לא סיים הברכה רק שאמר בא"י יסיים למדני חוקיך והרי זה כאלו עדיין באמצע ברכה וחוזר לאתה גבור כדלקמן סי' ח':

ז אם בימות הגשמים טעה ולא הזכיר מוריד הגשם אם לא סיים הברכה יאמר במקום שנזכר ואם סיים ולא התחיל אתה קדוש יאמר משיב הרוח כו' ואח"כ אתה קדוש אבל אם כבר התחיל אתה קדוש צריך לחזור לראש התפלה כי שלשה ברכות ראשונות נחשב כברכה אחת (שם):

ח כלל גדול בדברים שמחזירין אותו כגון משיב הרוח וטל ומטר בימות החמה אם לא סיים הברכה חוזר לתחלת ברכה וזה הדין אפי' בדברים שאין מחזירין אותו כגון יעלה ויבא בר"ח ערבית ועל הניסים וכיוצא בו ולאו דוקא לתחלת ברכה אלא למקום הראוי ואם כבר אמר בא"י ולא סיים הברכה יאמר למדני חוקיך כדי שלא תהיה לבטלה ואם כן הוא כאלו לא סיים הברכה וחוזר לאותה ברכה ודוקא בדברים שמחזירין אותו אבל בדברים שאין מחזירין אותו תיכף כשאמר בא"י יסיים אותה ברכה ולא יחזור (ז"ל ריטב"א בתענית י"ג בשם רבי יונה שאפי' אמר בא"י מסיים כקורא בתורה למדני חוקיך כדין כל שרצה לברך ונפלו פירות מפיו וכיוצא בו ונמצא שלא סיים ברכתו וחוזר לאומרה כראוי אף במקום שאין מחזירין שאין זו חזרה ואין כן דעת גדולי הפוסקים אלא כל שהתחיל בחתימה חותם מכאן ואילך כדרכו במקום שאין מחזירין אותו אבל במקום שמחזירים אותו עושה כן וחוזר לדינו עכ"ל) ודוקא שטעה והזכיר כגון משיב הרוח או טל ומטר בימו' החמה אבל אם טעה ולא אמר מה שצריך לא נ"מ בזה דאם נזכר כשאמר בא"י יסיים כדין ויזכיר תיכף קודם שמתחיל האחרת:

ט אם נסתפק בימות החמה אם אמר אם לא מוקמינן אחזקה כל למ"ד יום דמסתמא אמר כמו שרגיל וכן בימות הגשמים אם נסתפק מוקמינן אחזקה כל למ"ד יום דמסתמא לא אמר ואם אמר צ' פעמים רב להושיע משיב הרוח כו' וכן בימות החמה אמר צ' פעמים רב להושיע מכלכל חיים כמנין התפלות שיש בשלשים יום ג' תפלות בכל יום וא"כ כבר רגיל לומר לפי הרגלו ולכן אם חוזר ומסתפק אין צריך לחזור דמוקמינן אחזקתו וכן ראוי לעשות בזמן הזה שמתפללין בעוונותינו הרבים בלא כוונה ומצוי להסתפק בכדי שינצל מברכה לבטלה (סימן קי"ד):

י ברכה ג' נקראת קדושת ה' שהוא אתה קדוש וחותם האל הקדוש ואם טעה וסיום המלך הקדוש א"צ לחזור (א"ה הבשם כ"ג ססי' ק"ח) בעשי"ת מסיים המלך הקדוש ואם

טעה וסיים האל הקדוש אם נזכר בתוך כדי דיבור ואמר המלך הקדוש יצא ואם לאו צריך לחזור לראש התפלה וה"ה אם מסופק אם אמר צריך לחזור לראש ואין שייך כאן תקנה הנ"ל שיאמר צ' פעמים כי איך יאמר הברכה (תקפ"ב). והגאון מהור"ר אבלי פאסווועליר ני' אמר כאן דין מחודש שאם טעה בליל ר"ה ולא אמר המלך הקדוש אינו צריך לחזור כדין טעה ולא הזכיר יעלה ויבא בליל ר"ח שאינו צריך לחזור מחמת שאין מקדשין את החודש בלילה א"כ גם בליל ר"ה הדין כן שאין צריך לחזור עכ"ל הגאון הנ"ל:

יא ברכה ד' אתה חונן ובמוצאי שבת ויום טוב אומרים בה אתה חוננתנו ואם טעה ושכח וסיים הברכה אע"ג דלא התחיל עדיין ברכה שלאחריה א"צ לחזור (רצ"ד):

יב ברכה ט' היא ברכת השנים דהיינו ברך עלינו וצריך להזכיר בה בימות הגשמים ותן טל ומטר לברכה ומתחילין בתפלת ערבית של יום ס' שאחר תקופת תשרי ויום התקופה הוא בכלל ס' יום ובדיעבד היינו אם התפלל ושכח טל ומטר מונין מעת לעת (פ"ח). ולפ"ז כיון דאין תקופת תשרי נופלת אלא בג' שעות או בט' שעות בלילה או ביום לעולם אין צריך לחזור בתפלת מעריב הראשונה כיון שעדיין לא נשלם ס' יום מעת לעת וכן אם התקופה נופלת ביום א"צ לחזור אפילו בתפלת שחרית להתפלל קודם ג' שעות ביום וכשנופלת בט' שעות ביום ומתפלל מנחה קודם ט' שעות גם כן אין צריך לחזור ופוסקין לומר ביום טוב של פסח רי"ז):

יג אם לא אמר ותן טל ומטר אם נזכר קודם שהתחיל ברכה שאחריה שהוא תקע בשופר אומר ותן טל ומטר ואחר כך תקע בשופר ואם כבר התחיל תקע ונזכר קודם שומע תפלה א"צ לחזור אלא שואל בשמע קולנו שהיא ברכת שומע תפלה ואם סיים גם שומע תפלה ולא התחיל רצה אומר ותן טל ומטר ואחר כך רצה ואם לא נזכר עד אחר שהתחיל רצה אם לא עקר רגליו חוזר לברכת השנים ואם עקר רגליו חוזר לראש. שכח טל ומטר ונזכר קודם שומע תפלה בענין שאומרה בשומע תפלה אם מתענה יקדים לומר טל ומטר ואח"כ עננו דזה חמור טפי שהרי אם שכח טל ומטר חוזר משא"כ בעננו (שם):

יד טעה בימות החמה ואמר ט"ום אם נזכר אפילו לאחר כדי דיבור יתחיל מתחלת ברכת השנים ואפילו לא חזר לתחלת הברכה רק שחזר ואמר ותן ברכה כו' וסיים הברכה יצא כנ"ל ואם כבר אמר בא"י יסיים למדני חוקיך כדי שלא יהיה לבטלה ויחזור לתחלת ברכה כדלעיל סימן ח' ואם כבר סיים כל הברכה ואפילו גמר כל הי"ח רק שנזכר קודם שעקר רגליו נ"ל דא"צ לחזור רק לברכת השנים ואם כבר עקר רגליו חוזר לראש התפלה ואם מדינה אחת כמו ספרד בכללה ואשכנז בכללה צריכים מטר ויש שם עצירת גשמים וטעה יחיד ושאל גשמים א"צ לחזור (סי' קי"ז סעיף ב') ול"ד לסי' ו' דשם שאני כדאי' שם

אבל לכתחלה לא יאמרו אותה בברכת השנים רק כמנהג שהש"ץ קובע תפלה בברכת שומע תפלה וכבר נדפס בסידורים אבל לא יאמר רק ותן טל ומטר אלא דוקא בנוסח התפלה וגם זה לא יאמר הש"ץ רק לצורך גדול ובשבת ור"ח ויו"ט מזכירין י"ג מדות ואומרים מזמורי תהלים של מטר כדאיתא בסידורים (א"ר):

טו כל מקום שנכתב עקר רגליו י"א דתיכף כשמסיים יהיו לרצון ואין דעתו לומר תחנונים עוד הוי כעקירת רגליו (מגן אברהם בסי' סכ"ט) ולי נראה דעקירת רגליו ר"ל עקירת רגליו ממש:

טז ברכה י"א השיבה שופטינו וחותם מלך אוהב כו' ובעשי"ת חותם המלך המשפט ובדיעבד יצא (תקפ"ב):

יז ברכה י"ב ולמלשינים אל יאמר ומלכות זדון אלא והזדים מהרה תעקר שהם אפיקורסי ישראל ואל יאמר וכל עושי רשעה אלא וכל הרשע' ברכה י"ד שהוא ולירושלים בט"ב אומרים בה במנחה נחם ואם לא אמר אומר' בשומע תפלה וחותם רק בשומע תפלה ולא מנחם ציון ואומרה אחר. עננו דעננו תדיר וכל התדיר קודם ואם לא יאמר במודים קודם ועל כולם ואם לא אמר יאמר אחר שים שלום בלא חתימה וא"ל אמר כלל א"צ לחזור (תקנ"ז):

יח ברכה ט"ז נקראת שומע תפלה ואם מתענה יאמר כאן עננו ומסיים שומע תפלה אפילו בת"צ וא"ל אמר כיון שסיים הברכה אינו חוזר ואומרה ומ"מ יאמרנה קודם אלקי נצור בלא חתימה (תקס"ה):

יט ברכה זו היא כוללת ולכן יכול להתפלל בו כל מה שצריך אך שלא יתבטל עי"ז מלענות קדושה ולכן יותר טוב לקבוע תפלות הצריכי' לו קודם יהיו לרצון כדי כשיצטרך לענות קדושה או ברכו יכול לומר יהיו לרצון תיכף ונכון וראוי לכל אדם להתפלל בכל יום ביחוד על צרכיו ופרנסתו ושלא ימוש התורה מפיו וזרעו וזרע זרעו ושיהו כל יוצאי חלציו עובדי ה' באמת ושלא ימצא פסול ח"ו בזרעו וכל מה שיודע בלבו שצריך לו (צוואת ר"י ל"ס) ונ"ל דאם אינו יודע לדבר צחות בלה"ק יאמרנה אף בלשון אשכנז רק שיהיה מקירות לבו ויותר טוב מלאומרה בלה"ק בלא כוונה דהא תפלה היא בכל לשון אבל בשאר ברכות אם רצה להוסיף צריך שיהיה דוקא מעין אותה ברכה כגון שיש לו חולה בתוך ביתו יוסיף בברכת רפאנו ואפילו באמצע ברכה רק שישאל דוקא בלשון יחיד ויתחיל בתחילה הברכה ואח"כ יוסיף וע"ש בש"ע סי' קי"ט עוד מדין הוספה. ובשלש ראשונות ואחרונות אסור להוסיף שום דבר ודוקא צרכי יחיד אבל צרכי צבור מותר ולכן נוהגים בכל המקומות לומר פיוטים אפילו בג"ר ואחרונות (קיב):

כ דילג ברכה א' מאתה חונן עד שומע תפלה או ששינה בה בענין שצריך לחזור א"צ לחזור אלא מאותה ברכה שטעה בה ומשם יגמור כסדר דוקא אבל לא מהני שיכלול אותו בשומע תפלה דהא צריך להתפלל י"ח כדאמרינן תמני סרי תיקון (ודלא כפר"ח בסי' קי"ט סעיף ג' ודבריו תמוהים) ודוקא שטעה אבל אם דילג במזיד חוזר לראש:

כא המתנמנם בתפלתו או מסיבה אחרת ואינו יודע באיזה ברכה עומד אם בג' ראשונות חוזר לראש התפלה ואם בג' אחרונות חוזר לרצה דג"ר וג"א נחשבים כברכה א' אבל אם עומד באמצעות נ"ל דמתחיל מברכה שיודע בודאי שלא אמרה אבל מה שמסתפק א"צ לחזור צ"ע:

כב ברכה י"ז היא רצה ונקראת עבודה שמתפללין בה על העבודה שתחזור ובר"ח וחוה"מ אומרים בה יעלה ויבא ואם שכח או אפילו אם מסתפק בחוה"מ בין בערבית ושחרית ומנחה ובר"ח בשחרית ומנחה אם סיים כבר הברכה של המחזיר או אפילו רק בא"י מסיים המחזיר שכינתו לציון ואומר יעלה וכו' ואח"כ מודים ואם התחיל כבר במודי' עד שלא עקר רגליו חוזר לרצה ואם עקר רגליו חוזר לראש התפלה אבל בר"ח ערבית בין שר"ח יום א' או ב' ימים אם שכח וסיים הברכה המחזיר שכינתו אפילו שאמר רק בא"י א"צ לחזור לפי שלא היו מקדשין החודש בלילה (סי' תכ"ב וסי' ת'):

כג שכח יעלה ויבא בשחרית ולא נזכר עד אחר שהתפלל מוסף א"צ לחזור ולהתפלל שחרית (סי' קכ"ו מ"א ס"ק ג'):

כד ברכה י"ח מודים אנחנו כו' וכורע בתחלה וסוף כמו שכתבנו כלל כ"ב ובחנוכה ופורים אומר בה על הנסים בכל התפלות ובעשי"ת אומר וכתוב. ובכל זה אם טעה ולא הזכיר כיון שסיים הברכה או שאמר רק בא"י א"צ לחזור ואינו מזכיר עוד:

כה ברכה י"ט נקראת ברכת כהנים לפי שהש"ץ מתחיל ברכה זו אלהינו כו' ואומר ברכת כהנים וזהו מתיקון שלמה המלך ע"ה וא"א או"א רק בזמן שראוי לב"כ ולישא כפים (רמ"א סי' קכ"ז סעיף ב') (וכ' בשיורי כנה"ג שהנהיג שלא לומר או"א בבית אבל וטעמו מפני שהאבל אינו נושא כפיו לכך א"א אצלו או"א. וכ' ע"ז בספר דגול מרבבה וז"ל ולע"ד תימא דא"כ לפי דברי רמ"א בסי' קכ"ח דאבל כל יב"ח אינו נושא כפיו א"כ לא יאמרו אצלו או"א וכן כשאבל מתפלל בבהכ"נ לפני העמוד לא יאמר או"א לכן נלענ"ד דלא כשכנה"ג דמה בכך שהאבל אינו נושא כפיו הלא אם עלה לא ירד ואפי' אם לא עלה עדיין אם קראוהו לעלות עובר בעשה אם אינו עולה וא"כ לא גרע ממנחה ביוה"כ ובתענית שאף שאין בו ב"כ מ"מ אומרים או"א הואיל ואם עלה לא ירד כמבוא' ברמ"א סי' קכ"ט סעיף ב' עכ"ל ד"מ. ובזמן שהש"ץ אומר ברכת כהנים דהיינו שחרית ומוסף

ובת"צ גם במנחה אומרים שים שלום ובערבית ובמנחה של כל יום אומרים שלום רב ובעשי"ת אומרים בספר חיים ואם לא אמר כיון שסיים הברכה או רק בא"י אינו חוזר ונ"ל דבזה ראוי לומר בספר תיכף כשסיים המברך את עמו ישראל בשלום קודם יהיו לרצון כיון שכבר גמר התפלה. (דהא לר"ת לעולם אומרים בסוף ברכה אפילו בדבר שאין מחזירין אלא דהחולקים סוברים כיון דא"צ לחזור א"כ הוי הפסק באמצע תפלה מה שאין כן כאן). ואם אמר בשחרית שלום רב או במנחה שים שלום יצא:

כו לאחר שסיים המברך את עמו כו' נכון שיאמר תיכף יהיו לרצון כו' כי פסוק זה שייך לי"ח. ואח"ז יאמר אלהי נצור וכל מה שרוצה להתפלל ויחזור לומר יהיו לרצון וטוב לקצר בתחנונים כדי שיוכל לפסוע ג' פסיעות קודם שיענה קדושה (קנ"ב):

כז אם צריך לענות קדיש וקדושה מותר לענות אף כשלא אמר עדיין יהיו לרצון אך אם אפשר יאמר מקודם יהיו לרצון כי י"א דאסור לענות קדיש וקדושה קודם יהיו לרצון (שם):

כח לאחר שסיים כורע ופוסע ג' פסיעות בכריעה א' כעבד הנפטר מרבו ויפסע ברגלו שמאלית תחילה כדי שיהיה נראה שאינו ממהר לפסוע ושיעור הפסיעות אלו לפחות כדי שיתן עקב בצד גודל ולא יפסיע יותר משלשה פסיעות ולא יפסיע פסיעות גסות ויפסיע ברגל שמאל תחלה פסיעה קטנה ובשל ימין פסיעה גדולה ואח"כ בשמחל כדי שישוה רגלו השמאלית להימנית (א"ח סי' כ"ח אך הוא כ' תחלה ימין) (קכ"ג):

כט אחר שפסע ג' פסיעות והוא עדיין בכריעה זו קודם שיזקיף יהפך פניו לשמאלו ואומר עושה שלום במרומיו ואח"כ יהפוך פניו לימינו ויאמר הוא יעש' שלום עלינו ואח"כ ישתחו' לפניו ויגמור ויזקוף ויאמר יהי רצון שיבנה כו' (שם):

ל במקום שכלו הפסיעות יעמוד ולא יחזיר פניו לצבור עד שיסיים הש"ץ תפלתו שלא יחשדוהו שדילג בתפלתו ולא יחזור למקומו עד שמגיע הש"ץ לקדושה או לפחו' כשיתחיל הש"ץ התפלה והש"ץ יעמוד כדי הילוך ארבע אמות קודם שיחזור למקומו להתפלל בקול רם וכן יחיד המתפלל יעמוד במקום שכלו פסיעותיו כשיעור זה קודם שיחזור למקומו. וכשאומרים בפיוטים יכול לחזור כשמתחיל ש"ץ להתפלל (ב"י בסי' תכ"ג):

לא בשעת הדחק כגון שהוא בדרך במקום שירא שיפסיקוהו עוברי דרכים או שירא שיעבור זמן תפלה או חולה מתפלל ג' ראשונות ואח"כ אומר מעין י"ח והיינו שאומר נוסח זה הביננו ה' אלהינו לדעת דרכך. ומול את לבבנו ליראתך. ותסלח לנו להיות גאולים. ורחקנו ממכאובינו. ודשננו בנאות ארצך. ונפוצותינו מארבע תקבץ. והתועים

על דעתך ישפטו. ועל הרשעים תניף ידיך. וישמחו צדיקים בבנין עירך ובתיקון היכלך. ובצמיחת קרן לדוד עבדך ועריכת נר לבן ישי משיחך טרם נקרא אתה תענה ברוך אתה ה' שומע תפלה: ואח"כ יאמר ג' אחרונות וצריך להתפלל מעומד אבל במוצאי שבת ויו"ט שצריך לומר הבדלה וכן בימות הגשמים שצריך לומר טל ומטר אין מתפללין הביננו (ק"י). ומ"מ בחולה או שעת הדחק גדול יכול להתפלל אף בימות הגשמים או במ"ש ולקצר בכל ברכה כדלקמן כלל כ"ה סי' א"ב. וזו נוסחה יאמר תחלה ג' ראשונות כדרכו ואח"כ במ"ש יאמר אתה חוננתנו למדע תורתך ותבדילנו ה' אלהינו בין קודש לחול בין אור לחושך בין ישראל לעמי' בין יום השביעי לששת ימי המעשה וחננו מאתך כו' ובחול יאמר אתה חונן לאדם דעת חננו מאתך דעה בינה והשכל בא"י חונן הדעת. השיבנו אבינו לתורתך והחזירנו בתשובה שלימה לפניך ברוך אתה ה' הרוצה בתשובה. סלח לנו אבינו כי מוחל וסולח אתה בא"י חנון המרב לסלוח. ראה נא בעניינו וגאלנו מהרה כי גואל חזק אתה בא"י גואל ישראל. רפאנו ה' ונרפא כי אל מלך רופא נאמן אתה בא"י רופא חולי עמו ישראל ברך עלינו את השנה הזאת ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה וברך שנתנו כשנים הטובות בא"י מברך השנים. תקע בשופר גדול לחירותינו וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ בא"י מקבץ נדחי עמו ישראל. השיבה שופטינו כבראשונה ומלוך עלינו אתה ה' לבדך וצדקנו במשפט בא"י מלך אוהב צדקה ומשפט. ולמלשינים אל תהי תקוה וכל אויביך מהרה יכרתו ותכניעם במהרה בימינו בא"י שובר אויבים ומכניע זדים על הצדיקים ועל החסידים ועלינו יהמו רחמיך ושים חלקנו עמהם לעולם ולא נבוש כי בך בטחנו ברוך אתה ה' משען ומבטח לצדיקים. ולירושלים עירך ברחמים תשוב ובנה אותה בקרוב וכסא דוד מהרה לתוכה תכין בא"י בונה ירושלים. את צמח דוד מהרה תצמיח כי לישועתך קוינו כל היום ברוך מצמיח קרן ישועה. שמע קולנו וקבל ברחמים וברצון את תפלתנו כי אל שומע תפלות אתה בא"י שומע תפלה. ואח"כ אומר ג' אחרונות ומסיים המברך את עמו ישראל בשלום. יהיו לרצון כו' עושה שלום כו':

כלל כה

א דין אסור הפסקה בתפלה בדבור והילוך והנצרך לנקבים:

אסור להפסיק בתפלת י"ח בדבור אם לא משום חשש סכנת נפשות וגם בזה אם יוכל להנצל על ידי שיקצר כל ברכה וברכ' וכגון שיאמר סלח לנו אבינו כי מוחל וסולח אתה בא"י כו' וכן כולם או אם אפשר שיברח משם מוטב שיקצר או שיברח אבל משום הפסד ממון אסור (קד):

ב כבר נתבאר לעיל כלל ג' סי' כ"ה דהנצרך לנקביו אסור להתפלל ואימתי צריך לחזור ולהתפלל אפילו בדיעבד ואם נתעוררה תאוה לו באמצע תפלתו בין לגדולים או לקטנים אסור לצאת אם יכול לעצור עצמו עד שיגמור י"ח ואם א"א לו לעמוד עד אחר תפלה נ"ל דאם יכול לקצר כל ברכה וברכה כדלעיל סימן א' יקצר ואם לאו מותר לו לצאת ולפנות רק שלא יפסיק בדבור (כנ"ל דכתב הב"ח וא"ר דמוטב לקצר מלזוז ממקומו א"כ ה"ה הכא (סי' צ"ב):

ג היה צריך להפיח יעצור עצמו א"א וא"ל אם מתפלל בביתו ילך לאחוריו ד"א ומפיח וממחין עד שיכלה הריח וחוזר למקומו (ב"ח וא"ר בשם רוב פוסקי' דלא כש"ע וכן משמע בגמרא לפי גירסא שלנו דגרסינן ומתחיל ממקום שפסק ונראה דל"ג בא"ד וחוזר ומתפלל אלא וחוזר ובלישנא קמא גרסינן חוזר ומתפלל ומדקאמר חוזר כיון שלא נתרחק לכן כ' רש"י דר"ל למקום שפסק אך מה שכ' א"ר דכן הוא בסמ"ק נ"ל דלא מוכח מידי) ואומר רבון העולמי' יצרתנו נקבים נקבי' חלולים חלולים גלוי וידוע לפניך חרפתנו וכלימתנו חרפה וכלימה בחיינו רמה ותולעה במיתתנו ומתפלל ממקום שפסק. ואם מתפללים בצבור דא"א לו להרחיק ד"א כיון דאז ניכר הבושה אינו אומר רבון וטוב שיהרהר בלבו (סי' ק"ג ועיין א"ר):

ד יצא ממנו רוח לאונסו ממתין עד שיכל' הריח ומתחיל ממקום שפסק (בסי' ק"ג במגן אברהם ס"ק א' כ' דאפילו שהה כדי לגמור כולה א"צ לחזור לראש דהא אם רוצה מתפלל מיד וצ"ע שהרי כ"ז שלא כלה הריח אסור להתפלל כדאיתא בסי' ע"ט וכ"כ רמגן אברהם כאן להדיא בהג"ה וכ"כ בש"ע סי' ק"ד סעיף ה'. ואפשר דכוונת המגן אברהם שאם אחר שכלה הריח ממתין עוד):

ה אם באמצע תפלתו מטפטפים טיפות מי רגלים ממנו לאונסו אם הבגד העליון לא נתלכלך אפילו בק"ש א"צ לפשוט בגדיו כיון שהמ"ר מכוסי' אבל אם גם הוא נתלכלך. בק"ש צריך לילך ולהסיר בגדיו או עכ"פ לכסות המקום המלוכלך בבגד אחר אבל בתפלה שא"א לזוז ממקומו יתפלל כדרכו כיון דאין איסורו אפי' לק"ש ולתורה אלא מדרבנן ומ"מ בשעה שמטפטף צריך להפסיק מ"מ לכתחלה אסור להתחיל להתפלל אך מי שיש לו חולי המטפטף תמיד וא"כ לעולם לא יוכל להתפלל יזהר עכ"פ שיתחיל להתפלל בשעת שאינו מטפטף אע"פ שיטפטף באמצע התפלה רק בשעת הטפה יפסיק וכל זה שלא נפלו מ"ר על הארץ אלא שנבלעו בבגדיו:

ו אבל אם נפלו על הארץ או שהשתין תינוק בב"הכנ ישתוק עד שיביאו לו מים או ירחיק ד' אמות דכל זה לא מיקרי הפסק אבל אסו' להפסיק בדבור להביא לו מים כיון דאיסור

מי רגלים אינו אלא מדרבנן (עיין במגן אברהם סי' ע"ח דלרשב"א א"צ להרחיק כלל) ואם מתירא שמא ישהה כדי לגמור את כולו וא"א לו להרחיק ד"א כגון שא"א לו לעבור נגד המתפלל מותר להתפלל כיון שכבר עוסק בתפלה ויסמוך על הרשב"א (סי' צ' וסי' כ"ז וכ"כ הפ"ח שם). ואם מי רגלים שותתין על בשרו פוסק עד שיכלו מלשתות ואפי' נפלו על הכתונת והם טופח להטפיח כיון שהם מכוסים. ואם הם מגולים בק"ש צריך להסיר בגדיו אבל בתפלה שאסור לזוז ממקומו מתפלל כדרכו (סי' ע"ח):

ז נ"ל דאם תינוק טינף בבה"כנ באמצע תפלה אם יש לו בגד לכסותו אסור להפסיק ואפי' לזוז ממקומו ואם אין לו או שעכ"פ יהיה ריח רע ירחיק ד' אמות ממקום שכלה הריח או יצא לבית אחר. ואם גם אחרים עומדים שם ומתפללים ואינם יודעים מזה נ"ל דאם א"א בענין אחר להודיע להם אלא בדבור מותר להפסיק בדבור להצילם מאיסור דאורייתא ומוטב שיעשה הוא איסור קל דהיינו איסור דרבנן להפסיק בתפלה משיעשו אחרים איסור דאורייתא להתפלל במקום מטונף (עיין בנ"א סי' א'):

ח ש"ץ המתפלל וצואה בב"הכנ או בבית שמתפללים שם אפי' הצואה לאחריו צריך לשתוק עד שיוציאנה שמאחר שהוא מוציא רבים וא"א שלא יהא מן הקהל בתוך ד' אמות של הצואה ובעינן דעת שומע ומשמיע אך בפסוקי דזמרה מותר לומר כדרכו שהרי עכשיו אינו מוציא אחרים בזה (סי' ע"ט):

ט העומד בתפלה ונסתפק באיזה דין איך יתפלל כגון ששכח איזה דבר בתפלה מותר לילך ממקומו למקום מיוחד ולעיין שם בספר (כן משמע מדברי תר"י ומרמ"א סוף סי' צ"ו) דלא גרע מהשתין תינוק בסי' ו' ואם מותר לשאול הדין צ"ע ונ"ל דמותר:

י בתפלה אינו פוסק לא לקדיש ולא לקדושה אלא ישתוק ויכוין למה שאומר הש"ץ ונחשב כעונה לענין שיצא ומ"מ לא הוי הפסק ואפי' קראוהו לעלות לתורה אסור להפסיק ואם הפסיק צ"ע אם חוזר לראש (סי' ק"ד במגן אברהם ס"ק ח') ונ"ל דדינו כמו בסמוך בסי' י"א:

יא אם הפסיק בדבור במזיד חוזר לראש ואם לא חזר לראש והשלים התפלה מחזירין אותו (בט"ז ופ"ח) ואם בשוגג כגון שנכשל בלשון או שסבור שמותר להפסיק וכן במקום שמותר להפסיק כגון משום סכנה חוזר לתחלת ברכה שהפסיק בה ואם הוא בג' ראשונות חוזר לראש ובג' אחרונות חוזר לרצה ונ"ל דבדיעבד אם לא חזר לתחלת ברכה כיון שסיים הברכה אינו רשאי לחזור וכל שכן אם כבר השלים תפלתו (ועיין בסמוך סימן י"ג):

יב נ"ל דה"ה הטועה ומזכיר מאורע שאר ימים בתפלה דינו כאלו שח ככל מה שנתבאר (ועיין לקמן כלל כ"ח סימן י"ב):

יג הא דאמרינן דאם הפסיק בג' ראשונות או בג' אחרונות דחוזר לראש דוקא כשסיים כבר הברכה אבל אם הפסיק באמצע ברכה אינו חוזר אלא לתחלת אותה ברכה כגון שהפסיק באתה גבור חוזר לאתה גבור וכיוצא בו כן נ"ל דכל באמצע לא נקרא חזרה אלא תיקון הלשון:

כלל כו

א דין לישב ולעבור נגד המתפלל:

אסור לישב בתוך ד' אמות של המתפלל מכל צדדיו ומלפניו טוב ליזהר להרחיק כמלא עיניו מפני שנראה כאילו חבירו מקבל עליו מלכות שמים והוא אינו מקבל ואם עוסק בעניני תפלה אפי' בפרק איזהו מקומן או אם הוא איש חלש וצער לו לעמוד אפילו אינו עוסק אלא בשאר דברי תורה אפילו אינו מעניני תפלה מותר לישב כיון שעוסק בדברים קדושים אבל הרהור לא מהני ואם ידוע שהיושב הוא חולה וא"א לעמוד אפילו אינו עוסק בתורה מותר (בש"ע סימן ק"ב):

ב אפילו אם ישב קודם שעמד זה להתפלל צריך לקום ודוקא במקום שיש רשות לכולם להתפלל כגון במנין קבוע ופשיטא בב"הכנ אבל בביתו אם ישב כבר אינו צריך לקום שזה בא בגבולו ומ"מ מדת חסידות הוא אפילו בביתו לעמוד (שם):

ג אסור לעבור נגד המתפללין מלפניו בתוך ד' אמות שלו אבל מן הצדדין מותר בין לעבור בין לעמוד ונ"ל דמלפניו לא מהני במה שעוסק בתורה או בדברי תפלות והטעם כדי שלא יתבלבל מחשבת המתפלל ול"נ דהטעם משו' דהמתפלל השכינה כנגדו ואסור להפסיק בינו לשכינה ומטעם זה המתפלל ובני אדם מתפללין אחוריו אסור לפסוע הפסיעו' אחר י"ח עד שיגמור האחרון אפי' אם האחרון התחיל להתפלל אחריו ולא נקרא בא בגבולו ואפי' אם האחרון מאריך בתפלתו דאדרבה זה שפוסע הוא בא עכשיו בגבולו (פ"ח שם):

ד נ"ל אם המתפלל עומד בצד אחד מדבר שהוא קבוע גבוה י' ורחב ד' כדלעיל כלל ט"ז סימן י"ז מותר לישב בצד השני דהא מפסיק רשות אבל לעבור מצד השני אפשר אם אינו גבוה כ"כ שלא יוכל להסתכל בצד השני אסור ויותר נ"ל דגם זה מותר שהרי חוץ לד' אמות מותר אע"פ שמסתכל (עיין רא"ש פ' ת"ה סי' ד' ובגמ' ד' כ"ז ע"א):

כלל כז

דין תפלת תשלומין ומוספין ודין ספק התפלל:

א אסור להתאחר להתפלל שחרית רק עד שליש היום שהם ד' שעות לפי אורך הימים שאם היום ארוך ט"ו שעות מחלקין אותו לי"ב חלקים והם נקראים שעות זמניות וכן אם היום קצר מחלקין לי"ב חלקים שתפלת השחר הוא נגד קרבן תמיד ולעולם לא איחרו אותו מלהקריב לאחר שליש היום וחשבינן מעלות השחר (סימן פ"ט):

ב עבר אפי' במזיד ולא התפלל בד' שעות יכול להתפלל עד חצות ונ"ל דדוקא עד חצות. עבר חצות היום ולא התפלל אין לו תשלומין ולא נקרא מזיד אלא כשיושב בטל ואינו מתפלל (צ"ט מ"א סק"ג):

ג אבל אם טעה שהיה סבור שיש לו עוד זמן להתפלל או שהיה שכור ואפילו התחיל לשתות אחר שכבר הגיע זמן תפלה שהיה סבור שיהיה לו שהות אח"כ אעפ"כ מקרי אונס או שהיה טרוד בצורך ממונו שלא יבא לידי הפסד דזה נקרא צורך מצוה אע"ג דלכתחלה אסור לבטל תפלה בזמנה משום הפסד ממון ונ"ל דאפילו היה טרוד לקנות ולמכור סחורתו כל זה מקרי אונס (כן מוכח מהראיות שהביא בתה"ד והביאם הגר"א וכן נ"ל עוד ראיה במדרש ריש נצבים הלכה אדם מישראל שלא התפלל שחרית כו' או מקוצר שהיה עושה צרכיו כו') ומשלים אותה תפלה בתפל' הסמוכה לה כגון שלא התפלל שחרית מתפלל מנחה ב' לא התפלל מנחה מתפלל ערבית ב' ואם הוא ש"ץ יוצא במה שחוזר התפלה בקול רם. ודוקא באלו שהיה אנוס אבל אם ביטל בידים לא מהני תשלומין (סימן ק"ח):

ד כשמתפלל ב' צריך שיכוין שהתפלה הראשונה לשם חוב שהוא זמנו והשניה לשם תשלומין מה ששכח ובדיעבד שטעה והתפלל ראשונה לשם תשלומין יצא דהא אין כאן היכר איזה היא לתשלומין וכן אם טעה בראשונה כגון שלא אמר טל ומטר ונזכר לאחר שהתפלל התשלומין מתפלל תפלת של חובת שעתא אע"ג שמתפלל אותה אחר התשלומין (סי' ק"ח במגן אברהם ס"ק ב'):

ה יזהר מאוד שתיכף לאחר שסיים תפלת החוב בעוד שעוסק בתפלתו יתפלל התשלומין ולא יפסיק ביניהן רק באמירת אשרי דהיינו כשמתפלל שחרית או מנחה שתים יאמר בין תפלה לתפלה אשרי וגם תחנון ולא ישהה יותר ויתפלל תיכף תפלת התשלומין (א"ר סימן ק"ח ס"ק ד') ואם מתפלל ערבית שתים לא ישהה בין תפלה לתפלה רק כדי הילוך ד' אמות (שם) ופשיטא דאסור במלאכה ואפילו ללמוד כי יש אומרים דאפי' בדיעבד אם לא התפלל תיכף לא יכול עוד להתפלל ובדיעבד שלא התפלל תיכף או שלא נזכר עד

אחר שהתפלל שעה או שתים יסמוך על הפוסקים ויכול להתפלל אעפ"י שאינו עוסק עכשיו בתפלה. ומ"מ נ"ל דאסור להתפלל תפלת תשלומין רק עד חצות היום שמשם ואילך אינה זמן תפלת שחרית וכן במנחה דוקא כל זמן שמותר להתפלל מנחה (שם עיין בנ"א סימן א'):

ו טעה ולא התפלל ערבית ולא נזכר או שעבר ולא התפלל לתשלומין עד חצות היום וכן טעה ולא התפלל שחרית ועבר זמן מנחה ולא התפלל תשלומין לא יכול עוד להשלים בתפלה האחרת דאין תשלומין אלא בתפלה הסמוכה כגון מערבי' לשחרית ומשחרית למנחה וממנח' למעריב אבל אם טעה ולא התפלל שחרית אף על פי שכבר התפלל מוסף יכול להשלים במנחה דזה מקרי תפלה הסמוכה (שם):

ז כשמתפלל תפלת התשלומין אינו מתפלל רק תפלת י"ח אבל ק"ש וברכותיה אין להם תשלומין:

ח זמן תפלת מוסף תיכף אחר שחרית ואין לאחרה יותר מעד סוף שבע שעות. ואם התפלל אחר ז' שעות נקרא פושע ואעפ"כ יצא שזמנה כל היום ואפי' התפלל כבר מנחה יכול להתפלל מוסף ואם לא התפלל מוסף עד שהגיע זמן מנחה קטנה יתפלל מנחה תחלה ומ"מ בצבור נוהגין להקדים לעולם מוסף למנחה ואם הוא סמוך לערב ואין שהות להתפלל שתיהן יתפלל של מוסף דמנחה יש לה תשלומין (רפ"ו וע"ש בב"ח):

ט לא התפלל מוסף כל היום אין לה תשלומין בערבית דהיאך יאמר את מוסף יום פלוני הזה כיון שכבר עבר היום (סימן ק"ח):

י טעה ולא התפלל מנחה בע"ש מתפלל ערבית ב' של שבת אף ע"ג שבאה לתשלומין של חול. מ"מ כיון שעכשיו הוא שבת מתפלל אותה ג"כ של שבת ומ"מ אם טעה והתפלל השניה שהיא לתשלומין של חול יצא (מגן אברהם שם ס"ק יב) ונ"ל דאם הקדים של חול לשל שבת לא יצא שהרי יש כאן היכר שהקדים התשלומין ואם נתכוין בראשונה לשם שבת פשיטא דלא יצא (שם):

יא טעה ולא התפלל מנחה בשבת מתפלל במ"ש ב' של חול ואומר אתה חוננתנו בראשונה שהוא תפלת חובה אבל לא בשניה שבאה לתשלומין דהבדלה א"צ לומר אלא פעם אחד ואינו דומה לסי' י' ומ"מ אם הבדיל בשניהן או לא הבדיל בשניהן או אפי' הבדיל בשניה ולא בראשונה רק שנתכוין בראשונ' שהוא תפלת חובה רק ששכח בה הבדלה יצא אבל אם נתכוין בראשונה שתהיה לתשלומין ולא אמר בה הבדלה ובשניה נתכוין לתפלת חובה ואמר בה הבדלה כיון שגילה דעתו בתפלתו וגם אמר הבדלה

שמוכח שהתפלל תפלת חוב אחר התשלומין צריך לחזור ולהתפלל לתשלומין. אך י"א דא"צ לחזור ולהתפלל (שם):

יב טעה ולא התפלל מנחה בערב ראש חדש מתפלל ערבית ב' ומזכיר בשניהם יעלה ויבא כמו בסימן י' ואם אמר באחד מהם יעלה ויבא ולא אמר בשניה דינו שוה כמו בהבדלה בסי' הקודם לזה. דגם ביעלה ויבא בר"ח בלילה א"צ לחזור (ט"ז ומגן אברהם שם):

יג טעה ולא התפלל ערבית בר"ח מתפלל שחרית ב' ומזכיר בשניה' ר"ח ואם לא הזכיר בשניה שהיא לתשלומין דערבית א"צ לחזור כיון דאפי' אם היה מתפלל בערבית ושכח א"צ לחזור א"כ לא יהיה חמור התשלומין מאילו התפלל בזמנה וכן אם טעה ולא התפלל מנחה בר"ח ור"ח הוא ב' ימים ומתפלל ערבית ב' השנייה לתשלומין של מנחה אפי' לא הזכיר בה ר"ח א"צ לחזור כיון דאפילו בעיקר התפלה דערבית א"צ לחזור בשביל יעלה ויבא ק"ו מה שהוא עכשיו לתשלומין (פ"ח דנא כמ"א וכ"כ בא"ר דדברי מ"א אינם מוכרחים):

יד זה הכלל לעולם אזלינן בתפלת תשלומין לקולא כגון שלא התפלל תפלת שחרית של שמיני עצרת ומתפלל מנח' ב' ועכשיו צ"ל משיב הרוח שכח ולא הזכי' בתפלת התשלומין משיב הרוח א"צ לחזור כיון שבאה לתשלומין תפלה שלא היה מזכיר בה:

טו טעה והתפלל ערבית עם הצבור מבע"י ונזכר שלא התפלל מנחה כיון שהיה שוגג או שסבור דמותר להתפלל ערבית קודם מנחה מתפלל אח"כ לתשלומין ואם הוא ר"ח מזכיר בה ר"ח (מגן אברהם סק"ו):

טז טעה ולא הזכיר יעלה ויבא במנחה של ר"ח ואם כן אף כשיתפלל ערבית לתשלומין לא ירויח כלום שהרי כבר עבר ר"ח ואינו מזכיר עוד וכן אם טעה במנחה של שבת והתפלל י"ח ולא הזכיר של שבת וא"כ לא ירויח במה שיחזור ויתפלל י"ח בערבית הכריע בש"ע שם שיכול להתפלל בנדבה אך כבר כתבתי בסי' הסמוך כיון דבתפלת נדבה צריך שיהיה בטוח שיכוין בה מרישא לסיפא ובזמה"ז אפשר שאין מצוי איש כזה:

יז ספק התפלל או לא חוזר ומתפלל ומתנה ואומר אם לא התפללתי תהא לחובתי ואם התפללתי תהא לנדבתי ואם התחיל להתפלל על דעת שלא התפלל ונזכר שכבר התפלל אפי' באמצע ברכה פוסק. ונ"ל דכיון דצריך להתנו' דבאם לאו תהיה לנדבתי ולכן בשבת וי"ט דא"א להתפלל תפלת נדבה דתפלה הוא במקום קרבן ובשבת וי"ט אסור להקריב קרבן נדבה וכן במסופק אם התפלל מוסף של ר"ח שהיה שעיר חטאת וחטאת אינה באה נדבה (עיין סימן ק"ד) אפילו בספק התפלל אסור לחזור ולהתפלל ועוד נ"ל דבזמה"ז אסור להתפלל נדבה שהרוצה להתפלל בנדבה צריך שיהי' מכיר את עצמו וזריז וזהיר

ואמיד בדעתו שיכול לכוין בתפלתו מראש ועד סוף אבל אם לא יכול לכוין יפה קרינן ביה למה לי רוב זבחיכם כדאיתא בכל הפוסקים ובש"ע שם וידוע שבזמה"ז אפי' אחד מאלף לא ימצא. ולפ"ז נ"ל דגם בספק התפלל אסור לחזור להתפלל דא"א לו להתנות עיין לקמן כלל כ"ד בנ"א סי' ג' מה שכתבתי שם עפ"י פוסקים ראשונים ותראה שהוא הנכון:

כלל כח

א דין טעות בתפלת שבת וי"ט ור"ח (סי' רס"א):

אומרים ויכולו בתפלת ערבית להעיד שהקב"ה ברא עולמו ומ"מ אם לא אמר א"צ לחזור. ודוקא שכבר סיים ברכת מקדש השבת אבל קודם לזה חוזר לויכלו (סימן רס"ח):

ב טעה והתחיל אתה חונן בין בערבית שחרית ומנחה וכן לכל הברכות של חול כיון שהתחיל בה אפילו תיבה אחת גומר אותה ברכה ומתחיל תפלת שבת אבל במוסף פוסק אפילו באמצע ברכה אפי' באתה חונן דבשאר תפלות מדינא היה ראוי להתפלל י"ח אלא דלא אטרחוהו רבנן ולכן כל ברכה שהתחיל גומר אבל במוסף דמדינא א"צ להתפלל רק שבע ברכות ולכן פוסק (א"ר הסכמת הפוסקים) ודוקא שכבר אמר אתה חונן אבל אם אמר רק תיבת אתה בערבית ומנחה ומוסף דר"ח ושבת דגם תפלת שבת מתחיל אתה אע"ג דכוונתו היה לומר אתה חונן כיון שלא אמר עדיין תיבת חונן מסיים קדשת או אחד או יצרת אבל בשחרי' אם היה כוונתו לומר אתה חונן אע"ג שלא אמר רק אתה כיון שגם תיבת אתה לא שייך לתפל' זו וגם כוונתו היה לשל חול גומר אותה ברכ' של אתה חונן ומתחיל ישמח אבל אם ידע שהוא שבת ושלא בכוונ' התחיל תיבת אתה יאמר ישמח משה דלא גרע מאלו התפלל בשחרי' אתה קדשת דיצא (סי' רס"ח):

ג טעה והחליף תפלת שבת זו בזו כגון שהתפלל בערבי' ישמח משה וכיוצא בו אם נזכר באמצע פוסק ומתחיל בתפלה הראוי ואם סיים הברכה מקדש השב' יצא חוץ ממוסף שאם התפלל תפל' אחרת ולא הזכיר מוסף דלא יצא (שם):

ד טעה והתפלל במוסף תפלת שחרית צריך לחזור כיון שלא הזכיר מוסף אבל אם הזכיר מוסף אפי' התפלל כל תפלת חול רק שאמר בה ונעשה לפניך חובותינו בתמידי יום ובקרבן מוסף יצא בין בר"ח ושבת וי"ט (מה שהקשה המ"א מסי' תפ"ז י"ל דלא ז' צלי ולא י"ח משא"כ הכא) ונ"ל דאם טעה ולא הזכי' של מוסף בקדושת היום אזי יאמר בעבוד' כשיאמר והשב את העבודה יאמר ונעשה לפניך בתמידי היום ובקרבן מוסף דכיון שא"צ לקבוע ברכה בפ"ע אף על גב דלכתחלה צריך להזכיר בקדושת היום מ"מ בדיעבד שסיים הברכה א"צ לחזור אלא יזכיר בעבודה וצ"ע. אבל אם נזכר קודם שעקר

רגליו צריך לחזור לקדושת היום (כדמשמע בירושלמי שהביא הרא"ש בפ' מי שמתו דדוקא בעבודה) ויזכיר מוספין במקומו כדאיתא לעיל כלל כ"ד סי' י"ג ואם נזכר קודם שהתחיל רצה יאמר ונעשה לפניך קרבן מוסף כדין בכל הדברים שחייב לחזור קודם שהתחיל בברכה אומרה (שם):

ה טעה והתפלל מוסף קודם לשחרית יתפלל אח"כ שחרית ותפלה ראשונה יחשב במקו' מוסף (רפ"ו במגן אברהם שם ונ"ל הטע' שהרי התמידין אין מעכבין המוספין):

ו טעה והתפלל של חול בשבת או בי"ט אם עקר רגליו חוזר לראש ואם לא עקר רגליו מתחיל בקדושת היום וא"צ לחזור לראש ונ"ל דאפילו נזכר קודם מודים לא מהני שיאמר יעלה ויבא ויזכיר קדושת היום דלכתחלה צריך לומר ברכה לקדושת היום ומ"מ בדיעבד שהזכיר קדושת היום בעבודה יצא כיון דמן הדין גם בשבת וי"ט ראוי לי"ח אלא דלא אטרחוהו רבנן ולכן בדיעבד יצא (סי' רס"ח):

ז בימות החמה טעה והתפלל של חול בשבת והזכיר גשם ובברכת השנים הזכיר גם כן גשם ולאחר שסיים הברכה נזכר שהוא שבת חוזר לראש. וא"צ להזכיר עכשיו הברכות של חול שהתפלל וכן אם לא הזכיר משיב הרוח אלא שבברכת השנים הזכיר טל ומטר אם לא סיים ברכת השנים א"כ כיון שהתחיל הברכה צריך לומר כתיקונה ומתחיל ברך עלינו ומסיים וחוזר לשל שבת אבל אם כבר סיים הברכה א"צ לחזור לתחלת הברכה דכיון דאינו דין כאלו הוא באמצע ברכה וא"כ אדרבה היה כאלו לא התחיל לגמרי ולכן מתחיל בשל שבת. (כנ"ל דלא כמו שראיתי בב"ה בסי' קי"ז ס"ק ז' בשם הלק"ט ע"ד):

ח אם נסתפק אם התפלל של שבת או יו"ט חוזר לראש דמסתמא אמר כמו שהוא רגיל ונ"ל דבר"ה וי"כ אם יודע שאמר ובכן תן ומסתפק אם סיים המלך הקדוש א"צ לחזור דמסתמא אמר כשיגרא דלישנא:

ט בי"ט אם טעה וסיים מקרש השבת וחזר בו תכ"ד וסיים מקדש ישראל והזמנים יצא אפי' לא היה סבור שהוא י"ט (סימן תפ"ו במגן אברהם):

י יו"ט שחל בשבת מסיים מקדש השבת וישראל והזמנים ואם חתם מקדש ישראל והשבת והזמנים או שלא חתם בשל שבת אלא רק מקדש ישראל והזמנים אע"ג שהזכיר של שבת באמצע או שלא חתם רק מקדש השבת לבד או אפי' שאמר מקדש השבת וישראל ולא אמר והזמנים כ"ז לפ"ח מיקרי שנוי מטבע בברכה וצריך לחזור ואם לא עקר רגליו חוזר לאתה בחרתנו ואם עקר רגליו חוזר לראש (סי' תפ"ז ול"נ דא"צ לחזור דכל ברכה שמזכיר בה ב' דברים וסיים באחד מהן בין שחתם במה שהוא עיקר הברכה ובין שחתם במה שכלל בה יצא):

יא אם מסופק אם חתם גם בשל שבת נ"ל דכ"ע א"צ לחזור (דהא יש אומרים דאפילו בודאי א"צ לחזור עיין פ"ח שם וגם המ"א כתב דבמקדש ישראל לבד יצא ואע"ג דלא נראה דבריו להלכה עיין א"ר מ"מ בספק יש להקל וכ"ש לפי מה שכתבתי בנ"א סי' ב'):

יב ר"ח וחו"המ שחל בשבת ולא חתם במוסף אלא מקדש השבת יצא לכ"ע דכיון דאינו קובע ברכה לעצמה בערבית ושחרית ומנחה לא חמיר כולי האי (פ"ח שם)

יג טעה והזכיר מאורע שאר ימים בתפלה אם בשוגג אינו חוזר ואם במזיד דינו כמפסיק בדברים בטלים לעיל כלל כ"ה סימן י"א ואם נזכר באמצע ברכה כגון שהתפלל של שבת בי"ט וכיוצא בו פוסק אפילו באמצע ברכה ואם סיים תפלתו חוזר לראש:

יד טעה בערבית של שבת ולא הזכיר בה משיב הרוח וכיוצא בו או אפילו לא התפלל כלל ומכוין כשאומר הש"ץ ברכה א' מעין שבע מראש ועד סוף מלה במלה יצא משום דת"ע רשות הקילו בה ואח"כ יאמר עושה שלום ופוסע ג' פסיעות ודוקא עם הש"ץ אבל לכתחלה אסור להתפלל ביחיד ברכה א' מעין ז' ובדיעבד צ"ע אם יצא (סי' רס"ח) ושבת וי"ט כיון שהש"ץ אינו מזכיר של יו"ט צריך לחזור ולהתפלל (א"ר שם)

טו טעה בשמיני עצרת ואמר את חג הסוכות הזה נ"ל דאם כבר עקר רגליו אינו חוזר

טז טעה במוספין והזכיר של יום אחר וכן בסוכות שאמר ביום א' דחו"המ מה שאינו שייך כלל לאותו יום כגון שאמר ביום הרביעי אם לא סיים הברכה יתחיל מפ' הקרבנות ואם סיים הברכה א"צ לחזור (דהא אפילו לא אמר הפסוקים של קרבנות רק שאמר ונעשה לפניך קרבנות המוספין יצא) ומה שהזכיר של יום אחר הוי כדין (בסעי' י"ג):

יז טעה בר"ה ולא אמר ובכן תן כיון שסיים כדין יצא דלא נזכר בגמ' ואם סיים בא"י מקדש ישראל ויום הזכרון ולא אמר מלך על כל הארץ נ"ל דא"צ לחזור ובמוסף שאומר פסוקי מלכיות צ"ע ונ"ל דא"צ לחזור:

יח יו"ט שחל להיות במוצאי שבת אומר באתה בחרתנו ותודיענו ואם לא אמר אין מחזירין אותו:

כלל כט

א **דין חזרת הש"ץ (סימן קכ"ד) ודין מי שראוי למנותו לש"ץ (סי' נ"ג):** הש"ץ חוזר התפלה וצריכין הכל לשמוע ולענות אמן על כל ברכה וברכה ואם אין ט' שומעים ועונין הרי כל הברכות שמברך הם לבטלה ועונשו גדול מאד ולכן צריך כל אדם לשתוק ואפילו ללמוד אסור בשעת חזרת הש"ץ וי"א שמחוייבים לעמוד בשעת חזרת

הש"ץ ואם יש רק ט' השומעים ואחד מהם ישן יש ליזהר להקיצו כדי שישמע וה"ה כשמתפלל ימתין עד שיסיים ובדיעבד אם א"א מצטרף ודוקא א' (סימן נ"ה):

ב צריך לעמוד במקומו כדי הילוך ד"א קודם שיחזור למקומו ואח"כ יחזור וצ"ל אדני שפתי תפתח אבל יהיו לרצון אינו חייב לאומרו שהרי יאמר בקדיש תתקבל צלותהון אבל הנכון שיאמר:

ג כל מקום שיחיד חוזר ומתפלל מחמת טעות בתפלה גם ש"ץ חוזר בתפלת החזרה חוץ מאם שכח יעלה ויבא בר"ח שחרית אין מחזירין אותו אם כבר סיים כל התפלה ואם נזכר קודם שסיים יתחיל רצה וה"ה בשחרית של שבת ויו"ט ודוקא בשחרית שיש ב' דברים א' שהרי יתפלל מוסף ויזכיר בו קדושת היום ועוד שהוא טורח הצבור אבל בשאר תפלות לעולם חוזר (סימן קכ"ו):

ד ואם טעה בתפלה שהתפלל בלחש אם טעה בג' ראשונות חוזר כמו יחיד ובשאר הברכות אפילו בג' אחרונות אינו חוזר מפני טורח צבור אלא סומך על התפלה שיתפלל בקול רם ואפילו בג' ראשונות אם לא נזכר עד שסיים תפלתו א"צ לחזור (סי' קכ"ו) והסומך על הטור אפילו בג' ראשונות ואינו חוזר לא הפסיד (א"ר שם):

ה בתענית צבור הש"ץ אומר בין גואל ישראל ובין רפאינו עננו ומסיים העונה בעת צרה כצ"ל (לפי מה שכ' הכלבו שיש בו ס"ג תיבות) ואם שכח והתחיל רפאינו ונזכר קודם שחתם ברכת רפאינו אומר עננו ואח"כ רפאינו ואם לא נזכר עד שאמר בא"י אף שלא אמר עדיין רופא חולי אסור לאומרו עוד אלא יאמר עננו בשומע חפלה כיחיד ויחתום בא"י שומע תפלה (א"ר בשם אחרונים דלא כמ"א) ואם שכח גם בש"ת אז אחר שסיים המברך את עמו ישראל בשלום יאמר עננו בחתימת ברכה העונה בעת צרה ואם אמר עננו קודם ראה נא צריך לחזור ולאומרו אחר ראה נא (ססי' קי"ט) דאסור לשנות הסדר שתיקנו חז"ל:

ו ש"ץ שנחלש באמצע תפלה ולא יכול לגומרה יעמוד אחר במקומו ומתחיל מתחלת ברכה שטעה זה אם באמצעות ואם היה בג"ר מתחיל בראש ובג"א מתחיל רצה ולכן בר"ה ויו"כ שלפעמי' נחלש הש"ץ באמצע הפיוטי' ועומד אחר תחתיו צריך ליזהר שיתחיל העומד מתחלת ברכה מאתה בחרתנו ולא יחזור לומר הפיוטים ואם בג"ר או אחרונות דינו כמו שכתבתי (סי' קכ"ו) ואם נשתתק בברכות יוצר אם אחר שענו הקהל קדיש כברכה אחרת דמי (סי' נ"ט) ומתחיל השני לאל ברוך כו' ונ"ל דדין זה הוא במקום שהש"ץ מוציא הצבור אבל לדידן א"צ:

ז ש"ץ שהוא כהן ובאמצע התפלה נודע שמת אחד בבתים הסמוכים אם אפשר לסתום הפתחים והחלונות של בה"כ או של בית שהמת שם ואעפ"י שיש עוד טומאה דרבנן (עיין בחכמת אדם כלל קכט סימן ה') א"צ להודיע להש"ץ עד שיגמור תפלתו (ועיין בי"ד סי' שע"ב) אבל אם א"א ליזהר בזה צריך לצאת אפילו באמצע תפלה (מדברי הש"ך בי"ד סי' שע"ב משמע לכאורה דהבתים הפתוחים לאהל המת אין בו אלא איסור דרבנן וכבר השיג ע"ז המגן אברהם בסימן שמ"ב ס"ק ב' דאם יש חור טפח לכ"ע הוי דאורייתא ע"ש שהאריך בראיות ברורות וכדאי' בש"ס וברמב"ם. ול"נ שגם הש"ך לא כיון לזה ע"ש רק שהלשון אינו מדוקדק ודלא כא"ר בסי' קכ"ו שנמשך אחר הש"ך):

ח ש"ץ צריך שיהיה הגון ואיזה הגון שיהא ריקן מעבירות ושלא יצא עליו שם רע אפילו בילדותו ושיהיה עניו ומרוצה לעם שיסכימו לתפלה ויש לו נעימה שמושך הלב וקולו ערב ורגיל לקרות תורה נביאים וכתובים וזה בשאר ימות השנה (ט"ז) אבל בתענית צבור צריך עוד שיהיה רגיל כדי שלא יטעה. ומטופל בבנים קטנים ואין לו עושר ויש לו יגיעה בשדה שמתוך כך יתפלל בלב שלם. ולא יהיה בבניו וב"ב וכל קרוביו והנלוים עליו בעל עבירה אלא יהיה ביתו ריקן מן עבירות וטוב שיהיה ג"כ זקן ממש (תקע"ט) וראוי לש"ץ שיהיו בגדיו ארוכים שלא יראו רגליו ויכנס לב"הכנ ראשון ויצא אחרון וראוי להדר אחר צדיק בן צדיק כי אינו דומה תפלת צדיק בן צדיק כו' וראוי שלא יהיה בו מום:

ט אם אין מוצאין מי שיהיו בו כל מדות האלו יבחרו הטוב שבצבור בחכמה ומע"ט. ואם יש כאן עם הארץ וקולו נעים והעם חפצים בו ובן י"ג שנה המבין מה שאומר ואין קולו נעים הקטן הוא קודם (שם):

י אין ממנין אלא מי שנתמלא זקנו ואעפ"י שלא נתמלא זקנו כל שנכר בו שהגיע לכלל שנים שראוי להתמלאות זקנו כשר. הלכך בן כ' שנה אעפ"י שאין לו זקן ממנין אותו או אפילו רק בן י"ח שנים ויש לו זקן מעט כשר (שם) וכ"ז מפני כבוד הצבור ואפילו אם רצו הצבור למחול על כבודם אין ראוי להם לעשות כן לכתחלה ובתענית לא מהני נתמלא זקנו רק שיהיה לו זקן ממש (שם במגן אברהם). ודוקא להיות ש"ץ קבוע או לעיתים ידועים אבל באקראי משהגיע לי"ג שנים יכול לירד לפני התיבה ואפילו אם מינוהו הקהל שיהיה הוא מוכן להתפלל באם שלא יהיה החזן בב"הכנ אין איסור כלל שהרי אפשר שלא יבוא לידי כך ואם אין שם מי שיודע להיות ש"ץ כ"א בן י"ג שנה ויום אחד מוטב להיות הוא ש"ץ משיתבטלו לשמוע קדושה וקדיש (ט"ז שם) אבל פחות מי"ג שנים אין לירד לפני התיבה כלל אפילו להתפלל ערבית ואפילו יגיע ביום השבת לכלל י"ג שנים אם מתפללין ערבית מבעוד יום דהא עדיין לא נכנס לכלל י"ג שנים עד הערב

אבל כשמתפללין בלילה מותר כיון שמתחיל היום שנולד בו שזה נקרא כבר בן י"ג שנה ויום אחד. ויש מקומות שמקילין בזה אפילו קודם י"ג שנים להתפלל ערבית כיון שאין מחזירין התפלה וא"א קדושה:

יא כל אלו הדברים היינו שלא למנותו לכתחלה אבל אין מעבירין אותו מפני זה. וכשיוצא עליו שם רע עתה והוא קלא דלא פסיק (ע' באבן העזר סי' י"א מה נקרא קלא דל"פ) אפילו יחיד יכול למחות להעבירו. וכל שכבר העבירוהו ועמד כך ימים ושנים בהסכמת הקהל ורוצים למנותו הוי עכשיו כתחלת קבלה ואפילו המיעוט יכולין למחות (שם):

יב מי שעבר עבירה בשוגג כגון שהרג נפש בשגגה וחזר בתשובה מותר לו להיות ש"ץ דלא מקרי אין פרקו נאה אלא דוקא שהיה מועד לעשות דברים שאינן מהוגנים אבל מי שבא לידו שגגת מעשה ומתחרט ה"ז צדיק גמור לכל דבר. ואם עשה במזיד ועשה תשובה מחלוקת בין הפוסקים אם זה נקרא פרקו נאה ורמ"א כתב דפסול: ואם עבר באונס לכ"ע מותר (שם):

יג ש"ץ שמאריך בתפלתו כדי שישמעו שקולו ערב מגונה. ואם מחמת ששמח בלבו על שנותן הודאה להש"י תבא עליו ברכה רק שיתפלל בכובד ראש ויעמוד באימה וביראה ומ"מ כל שמאריך בתפלתו לא טוב עושה מפני טורח הצבור (שם) וכ"ש החזנים המנגנים ומאריכים בנגונים עליהם נאמר נתנה עלי בקולה ע"כ שנאתיה (שם):

יד פוחח והוא מי שבגדו קרוע וזרועותיו מגולים לא ירד לפני התיבה סומא מותר לירד לפני התיבה:

טו ש"ץ קבוע יורד לפני התיבה ולא ימתין עד שיאמרו לו אבל שאינו קבוע יסרב מעט אבל לא יותר מדאי אלא פעם ראשונה יסרב ופעם ב' מכין עצמו כמו שרוצה לעמוד ובפעם ג' ירד ואם האומר לו הוא אדם גדול אינו מסרב לו כלל דאין מסרבין לגדול (שם):

טז אם טעה ש"צ וצריכים להעמיד אחר תחתיו אותו שמעמידים תחתיו לא יסרב (שם):

יז אין מסלקין חזן מאומנותו אא"כ נמצא בו פסול ואפילו נשבע שלא ילך עוד בדרכים אלו עד שישוב בתשובה שלימה. אבל אין מסלקין אותו משום רנון בעלמא כגון שיצא עליו שם שנתפס עם זונה או שהמית אדם ומ"מ יש להושיב ב"ד על כך אבל אם באו עדים בזה מעבירין אותו: וש"ץ שהוא שוחט לא יתפלל בבגדים הצואים ומסריחין ואם אינו רוצה להחליף בגדיו בשעת התפלה מעבירין אותו וטוב שיחליף בגדיו תמיד כשהולך בין הבריות שלא יהיה בכלל המשניאים. וש"ץ המנבל פיו ממחין בידו ואם אינו שומע מעבירין אותו. וש"ץ שקבלוהו לכל ימי חייו שהזקין ורוצה למנות בנו לסייעו לפרקים

אעפ"י שאין קול בנו ערב כקולו אם ממלא מקומו בשאר דברים בנו קודם לכל אדם ובלבד שלא יהיה קולו משונה ואין הצבור יכולין למחות בידו דמסתמא ע"ד כן קבלוהו שאם לפעמים לא יוכל להתפלל שימנה אחר תחתיו וא"כ בנו קודם שבכל המנוים בניהן קודמין חוץ מחכם הממונה להרביץ תורה או לדין (שם):

יח אפילו יחיד יכול לעכב ולומר הריני רוצה שפלוני יהיה חזן אם לא שכבר הסכים עליו תחלה וכן הדין בכל המנוים אבל אם קבלו לזמן ונשלם הזמן לא מקרי הסכים עליו ועכשיו הוי קבלה חדשה ועכשיו הולכים אחר רוב פורעי מס אפילו אם פסולי קורבה ביניהם ויש מקומו שממנין י"א או י"ג אנשים והכל לפי מנהג המקום. והמ"א כתב דהא דיחיד יכול למחות זה דוקא בזמניהם שהיה הש"ץ מוציא הרבים י"ח בתפלתו דאין נעשה שלוחו בע"כ משא"כ עתה שכלם בקיאין רק הש"ץ הוא לפיוטים אעפ"י שאומר קדיש וברכו אין כ"כ קפידא. אפילו למ"ד יחיד יכול למחות אבל אם בא בטענת פסול אין יכול למחות דיש לחוש לפגמו (שם):

כלל ל

א דין קדיש וברכו ומודים ודין צירוף ואם יצאו מקצתן ופריסת שמע:

תקנו אנשי כנה"ג לומר בכ"י קדיש וקדושה וסמכו על פסוק ונקדשתי בתוך בני ישראל וכל דבר שבקדושה אין פחות מי' ולכן א"א קדיש וקדושה וברכו בפחו' מי' גדולים ואפילו בשעת הדחק אסור לצרף קטן וכן לענין קריאת התורה. (א"ר) וחרש המדבר ואינו שומע או שומע ואינו מדבר הן כפקחין ומצטרפים ובלבד שיבין מה שעונים אבל מי שאינו שומע ואינו מדבר ה"ה כשוטה וקטן (נ"ה ובפ"ח שם) וצריכין שיהיו כולם במקום א' והעומד בתוך הפתח ממקום סגירת הדלת ולחוץ הוי כחוץ ואינו מצטרף ואם מכניס ראשו ורובו לפני' מצטרף עמהם וה"ה אם עומד אפילו אחורי בהכ"נ כיון שמכניס ראשו ורובו לפנים מצטרף (כ"כ הב"י ואף שכ' בשם א"ח דמראה פנים לחוד מהני וכמש"כ בש"ע צ"ל דכוונתו ג"כ שמכניס ראשו ורובו לשם דאל"כ קשה מ"ש מחצר גדולה שהרי גם שם רואים זא"ז אע"כ דוקא כשמכניס ראשו ורובו ולכן כשיש בית ולפנים הימנו חדר אם אינו פרוץ במילואו המתפלל שם הוי כאלו מתפלל ביחידי ובתשוב' רדב"ז סי' תר"נ מצאתי שכתב שזה דוקא לענין צירוף אבל שיהיה כמתפלל עם הצבור אם אין לחדר פתח אחר רק דווקא דרך הבית הגדול חשוב כמתפלל עם הצבור אבל לענין לענות קדיש וקדושה קי"ל דאפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת ואם מפסיק טינוף או עבודת

כוכבים י"א דאסור לענות ונ"ל דאיש"ר וקדושה יענה דהוי רק פסוקים אבל ברכו לא יענה (סי' כ"ה):

ב כל דבר שדינו ביו"ד כתפלה וקריאת התורה ונשיאת כפים וקדיש וברכו והתחילו בי' ויצאו מקצתן גומרין אותו ענין אעפ"י שלא נשארו י"א אבל לא מתחילין מה שהוא ענין אחר ומ"מ היוצא עושה עבירה ועליו נאמר ועוזבי ה' יכלו אא"כ נשארו עשרה. ולפיכך אם התחילו יוצר אור בי' וקודם שהתחיל הש"ץ תפלה בקול רם יצאו מקצתן לא יתחיל שהוא ענין בכ"ע אבל אם כבר התחיל אפילו רק באבות יגמור כל התפלה וגם הקדיש שלאחר ובא לציון דשייך לתפלה שהרי אומרים תתקבל צלותהון כו' אבל אין קורין בתורה שהוא ענין בפ"ע (סי' נ"ה) ואם התחילו לקרות' בי' ויצאו יגמרו הקריאה אבל לא יוסיפו מז' קרואים ואין אומרים מפטיר שהוא ענין בפ"ע (א"ר רסי' קכ"ח) ונ"ל דג"כ אין הכהנים נ"כ שהוא ענין בפ"ע ואם התחילו הכהנים בנ"כ ויצאו יגמרו אבל הקדיש שאחר עלינו אין אומרים שאינו אלא מנהג ובערבית אם התחילו ברכו' בי' יאמר הקדיש שלאחר ק"ש דשייך לק"ש וברכותיה דהכל שייך לברכו אבל לא קדיש שאחר התפלה ואפילו שהתחילו כבר התפלה בי' שהרי מותר להתחיל אף בלא י' (סי' נ"ה וע"ש בע"ז בשם ל"ח) ונ"ל דה"ה אם אמרו פסוקי דזמרה וישתבח ויצאו לא יאמרו קדיש ופשיטא ברכו שהוא ענין בפ"ע. כללו של דבר לעולם לא יגמרו או יאמרו קדיש אלא על דבר שהיה צריך להתחיל דוקא בי' ואם יש עשרה ביחד רק שאחד מהם התפלל ש"ע או שהוא ישן מצטרף עמהם:

ג אם התפללו כ"א וא' ביחיד ואח"כ נזדמנו יחד אסור לומר קדיש וקדושה שכבר פרח מהם חיוב זה ולכן צריך ליזהר מה שנוהגין לפרוס על שמע ולומר קדיש וברכו שיהיה עכ"פ אחד שלא התפלל עדיין דאל"כ איך יאמר ברכו ואין א' שיברך אבל אם יש א' שצריך להתפלל אזי נוהגין לפרוס על שמע אפילו מי שכבר התפלל אבל יותר טוב שזה שצריך להתפלל יפרוס ע"ש (ס"ט) ובערבית אין נוהגין לפרוס על שמע כיון שא"א רק ברכו לבד בלא קדיש. ויש נוהגין גם בערבית לפרוס על שמע לבד מערבית דשבת ויום טוב אין פורסין על שמע דמסתמא הכל באים קודם ברכו גם בשבת ויו"ט בשחרית וב' וה' בשחרית אין לפרוס ע"ש שישמעו מן העולים בתורה. ולענין אם מקצתן כבר קראו בתורה עיין לקמן בדין קריאת התורה:

ד כשיאמר החזן קדיש לא יאמר פסוק ועתה יגדל ומכ"ש במקום שאסור להפסיק ויענה איש"ר כו' עד יתברך בכל כחו ר"ל בכל כוונתו ובכל איבריו ר"ל שיאמרנה בכל לב ונפש ולא רק כמוציא שפתיו ולבו בל עמו וגם לא יענה בקול גדול שלא יגביה קולו יותר

מהאומר קדיש כמ"ש דאין העונה אמן רשאי להגביה קולו יותר מהמברך (א"ר). ומטעם זה יש להזהיר להקורא בס"ת שעונה אמן בקול שלא יגביה קולו יותר מהמברך ויכוין לשמוע מש"ץ עד דאמירן בעלמא ואז יענה אמן (נ"ו):

ה בקדיש חייב לכרוע ה' פעמים א' כשיאמר יתגדל ויתקדש ב' כשיאמר איש"ר ג' כשיאמר יתברך ד' כשאומר שמיה דקוב"ה ה' כשאומר ואמרו אמן. והגר"א בביאוריו סי' כ"ו סק"י כ' שאין לכרוע כלל בקדיש ע"ש. ועוד נהגו לכרוע ולפסוע ג' פסיעות ואא"כ אומר עושה שלום כמו אחר תפלת י"ח (שם). ויש לומר דקודשא ולנוח באתנחתא ואחר כך בריך הוא לעילא כו' י"א בשם הד"מ ובבאורי הגר"א סק"ח הכריע שי"ל דקוב"ה ולנוח באתנחתא ואח"כ לעילא כו':

ו מצוה יותר לענות איש"ר מקדושה וברכו ואם יש ב' בתי כנסיות ילך ויענה קדושה דשם ישמע גם קדיש שאחר התפלה ואסור לפסוק באיש"ר כששומע קדושה ולהיפך צ"ע (מ"א ר"ס נ"ו):

ז אסור לומר קדיש רק אחר פסוקים או תפלה או לימוד (סי' נ"ד) ודוקא כשהיו י' בשעת אמירת הפסוקים והלימוד אבל אם לא היו שם י' אעפ"י שאח"כ באו י' אסור לאומרו עד שיאמרו עכ"פ ג' פסוקים (ומגן אברהם סי' רל"ד וסי' ס"ט וכ"כ א"ר סי' נ"ה וסי' תקפ"א בשם כלבו דלא כט"ז בסי' נ"ה) ואסור לומר ב' קדישים זה אחר זה אם לא בהפסקת מזמור אבל ב' ב"א מותרים לומר קדיש ביחד וכשם שאסור להרבות בקדישים וא"א קדיש דרבנן כ"א על תורה שבע"פ ולא אחר פסוקים ולכן אומרים ברייתי' דר"ח בן עקשיא כו' ואפילו ב' הלומדים אומרים קדיש כשיש י' אפילו מי שלא למד מותר לומר כמו בפריסת שמע (סימן ס"ט):

ח כשיאמר הש"ץ ברכו עונין אחריו ברוך ה' כו' ואם לא שמע מהש"ץ ברכו רק שמע מהקהל שעונים עונה אחריהם אמן ואחר שעונים הצבור ברוך כו' לעולם ועד יענה הש"ץ ג"כ ברוך כו' ולא יענה אמן אחר הצבור שאומרים ברוך כו' לע"ו וכן הצבור אין עונים אמן אחר שסיים הש"ץ ברוך כו' לע"ו ועיין כלל י"ח סי' ה' (נ"ז):

ט ישמע מהש"ץ נקדש עד קדוש כו' ואז יענה קק"ק ואח"כ ישמע מהש"ץ לעומתם וכשמסיים יאמרו עונה ברוך כו' ואח"כ יאמר הש"ץ ובדברי כו' עד לאמר ואז יענה ימלוך כן הוא המנהג הנכון וכן נהג הגר"א אך לא נוהגין כן ולא יחטוף לענות מקודם שסיים הש"ץ. ויגביה עצמו מעט למעלה וגם יסתכל מעט למעלה בשעה שאומרים קדושה (קכ"ה):

י כשיגיע הש"ץ למודים חייבין הכל לשחות עמו כמו בהשתחויות שבי"ח ואומרים מודים דרבנן והוא מודים אנחנו לך שאתה הוא ה' כו' וכשיאמר ה' יזקוף עצמו ומסיים בלא שם רק ברוך אל ההודאות וכשיאמר ברוך ישחה גם כן ונראה לי דכשאומר אל יזקוף (ועיין בביאורי הגר"א) וי"א כל הנוסח בשחיה (קכז):

יא יש ליזהר שיכוין לומר קדושה שביוצר וקדושה של ובא לציון בצבור די"א דאסור לומר ביחיד (נ"ט):

יב הבא לבה"כנ או שסיים תפלתו והצבור עונין איש"ר או קק"ק כל זמן שלא סיימו מותר לענות עמהם רק לא יאמר תיבת אמן כי אסור לומר אמן רק תיכף אחר שסיים הברכה או הקדיש אלא יתחיל יהא שמיה כו' ועיין כלל ו' סי' ד' (סי' קכ"ד):

כלל לא

א דין קריאת ס"ת וכבוד ס"ת וספרים

קריאת התורה בצבור הוא מתקנת משה רבינו ע"ה ותקנת עזרא (סי' קל"ה) חוץ מקריאת פ' זכור שהוא דאורייתא ולכן בני הכפרים צריכים לקבץ עשרה או לבוא לעיר לשמוע פ' זכור ובשעת הדחק יש לסמוך על מה שישמע בפורים פ' ויבא עמלק (מגן אברהם סי' תרפ"ה):

ב אסור לצאת בשעה שקורין בתורה אלא בין גברא לגברא אם צריך הרבה אבל לדבר אסור אפילו בין גברא לגברא ואפי' להורות או לפרש איזה דבר אסור. ואפילו בשעת קריאת הפטרה אסור דכתיב ובפתחו עמדו כל העם ר"ל ששתקו (סימן קמ"ו):

ג מותר לישב בשעת קריאה אפי' העומדין על הבימה כיון שהס"ת מונחת במקומה ומ"מ בשעה שהמברך אומר ברכו שהוא דבר שבקדושה ראוי לעמוד. ובשעה שמגביהין אותה ומכ"ש כשנושאין אותה מחוייבין לעמוד עד שתגיע למקומה ואעפ"י שאינו רואה אותה ויש מחמירין לעמוד בשעת הקריאה וכן עשה מהר"ם. וע' בביאורי הגר"א סי' קמ"ו סק"ט (שם):

ד אסור לאחוז ס"ת ערום בידים אם לא ע"י בגד המפסיק:

ה הקורא בתורה צריך לקרות עם המקרא מלה במלה בלחש ולא יקראו שנים אלא או שיקרא העולה והש"ץ ישתוק או להיפך דתרי קלא לא משתמעי ומ"מ צריך העולה לקרות עם הש"ץ כדי שלא תהא ברכתו לבטלה אלא שיקרא בנחת שלא ישמיע לאזניו. ומ"מ אם משמיע לאזניו ליכא למיחש דהא גם בתפלה תקנו בלחש ואפ"ה משמיע לאזנו ה"נ כן. ואם אין שם מי שבקי בקריאה ומעמידין א' מי שמקרא לקורא לא יחמרו שניהם

בבת אחת אלא לאמר שגמר המקרא המלה יאמר הקורא. וכבר נתבאר לעיל כלל כ' ס"ד שאם עלה לס"ת במקום שאסור להפסיק אזי לא יקרא עם המקרא רק ישמע ממנו (סימן קמ"א):

ו הקורא וכן חזן הקורא צריכין לעמוד ואפי' לסמוך עצמו בשעה שקורא בתורה אסור. ואם הוא בעל בשר מותר לסמוך מעט ובדיעבד שקרא מיושב יצא:

ז נוהגין שהגבאי או הקונה מצות עומד אצל ס"ת וזה נקרא סגן כדי שיהיו ג' היינו שהסגן כביכול במקום הש"י שהוא מצווה לקרות לכל מי שירצה והקורא במקום משה. והעולה הוא המקבל במקום כל ישראל (שם):

ח אין הצבור רשאים לענות אמן עד שתכלה הברכה מפי המברך ואין הקורא רשאי לקרות עד שיכלה אמן מפי הצבור ואפי' יש מאריכין באמן שהרי צריכין כולם לשמוע (שם):

ט העולה למגדל עולה בפתח שהוא לו דרך קצרה ממקומו וירד מהמגדל בדרך אחר שהיא לו דרך ארוכה ואם ב' הדרכים שוים עולה בפתח שהיא לו דרך ימין וירד בפתח שכנגדו וכן הדין בחזן כשמוליך הס"ת (שם):

י הקורא בתורה צריך לאחוז בידיו העמודים של ס"ת ולא ילך משם עד שיעמוד שם זה שקוראין אחריו (שם): והמנהג להמתין עד שיתחיל השני הברכה ומפני שבהליכה לא יוכל לשמוע הברכה נוהגים המדקדקים להמתין עד שיסיים השני הברכה אחרונה:

יא צ"ע אם כולם שמעו קריאת התורה ויש איזה ב"א שלא שמעו אם מותר לקרות עוד הפעם בשבילם. ול"ד לפריסת שמע בסי' ס"ט דהתם כל יחיד מחוייב אותה ברכה אבל הכא החיוב רק שישמע קריאת התורה וחכמים תקנו שיברך משום כבוד הצבור וי"ל דלא תיקנו אלא כשכל הצבור חייבין בקריאה אבל לא בשביל יחיד וצ"ע:

יב קודם הברכה פותח ורואה מאיזה מקום יקרא ומברך בעת שהס"ת פתוחה ברכת אשר בחר בנו וכדי שלא יאמרו הברכות כתובות בתורה יעצים עיניו אבל לא יהפוך פניו לצד אחר ואם טעה והתחיל ואמר אשר נתן אם נזכר עד שלא סיים הברכה יאמר אשר בחר ואם כבר סיים כל הברכה יברך לאחריה אשר בחר כו' ואחר הקריאה גוללו וסותמו ומברך וא"צ לכסות בסודר רק בעת שאומרים קדיש אחר הקריאה וצריך שיברך בקול רם כדי שישמעו ויענו והמברך בלחש ולא שמעו קרוב להיות ברכתו לבטלה (סימן קל"ט):

יג הגולל ס"ת יעמידנו על התפר שמא יקרע מחמת ההידוק שמהדק ולא יקרע אלא התפר ומי שנותנין לו להגביה הס"ת וגם לגלול אם א"א לעשות שניהם יגביה שהוא

עיקר הגולל ויתן לאחר לגלול אבל אם נתנו לו להושיט המעילים ולגלול יגלול ויתן לאחר להושיט (סי' קמ"ד):

יד המפטיר לא יתחיל בברכות עד שגמר הגולל כדי שלא יהיה הגולל טרוד לשמוע הברכות (שם):

טו כשמתפללין בבית אסור להביא לשם ס"ת לקרות בו אבל אם יחדו לו מקום אפי' רק ליום א' מותר ואם הוא אדם חשוב או חולה יש מתירין בכל ענין. וי"א דוקא אדם חשוב וחולה אז מותר ובפ' זכור יש להקל אפי' בחשוב או חולה (סי' קל"ה) ונ"ל דאפשר גם בפ' פרה כן (ע' מגן אברהם סי' תרפ"ה):

טז ביום שיש ב' ס"ת מנהגנו להוציאם כא' אבל לא יפתח השניה ולא יסירו המפה עד שיגללו הראשונה (דברי המגן אברהם בסי' קמ"ז ס"ק י"א עיין בכלל ס"ח בנ"א סי' ב' שדבריו צ"ע) ואין מסלקין הראשונה עד שכבר הניחו הב' על השלחן ומניחין אותה קודם קדיש וביום שיש בו ג' ס"ת מניחין שלשתם כדי שיאמרו קדיש על כולם (סי' קמ"ז) ולא נהגו כן רק שיאמרן הקדיש בשעה ששתיהם מונחות על השלחן:

יז מ"ע מה"ת לקדש את הכהנים כדכתיב וקדשתו וקבלו חז"ל שר"ל לכל דבר שבקדושה לפתוח ראשון ולברך ראשון וליתן לו מנה יפה ראשון (כן פי' הרא"ש בנדרים) ומ"מ אם רצה הכהן לחלוק כבוד למי שגדול ממנו הרשות בידו (סי' ר"א) אבל לענין לקרות בתורה בבה"כנ תקנו חז"ל שאין הכהן יכול למחול אלא דוקא כהן קורא ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל כדי שלא יבוא הדבר לידי מחלוקת שכ"א יאמר אני גדול ואקרא ראשון (סי' קל"ח) ואמנם זה שייך דוקא בבה"כנ דמסתמא יש שם רבים ולכן אפילו במקום מנין מצומצם ג"כ לא פלוג רבנן ובסעודה דמסתמא ליכא רבים ולכן אפי' יש שם רבים כסעודות מילה וחתונה לא פלוג רבנן ויכול הכהן למחול על כבודו ואע"ג דאם כהן נושא גרושה וכיוצא בו חייבין הב"ד לכופו ש"ה דמחלל קדושתו אבל דברים שלא ניתן לכהן אלא משום כבודו בידו למחול על כבודו (ע' בט"ז סי' קכ"ט ס"ק ל"ט ומגן אברהם שם ויש"ש גיטין פ"ה סי' כ"ב). ומטעם זה מותר להשתמש בכהן אם מוחל ע"ז ססי' קכ"ח). ועיר שכולה כהנים אם יש ישראל א' ביניהם אותו ישראל קורא ראשון מפני דרכי שלום ואם יש ג"כ לוי קורא כסדרן כהן לוי ישראל ואח"כ שאר הכהנים ואם אין שם ישראל כדי סיפוקם או שאין שם ישראל כלל קורא כהן אחר כהן וה"ה בעיר שכולה לוים (ועיין בש"ע סי' קל"ה סעיף י"ב בט"ז ומגן אברהם):

יח ומטעם זה מפני המחלוקת לכן המנהג הפשוט שאפילו כהן ע"ה קודם לקרות לפני חכם גדול ישראל ואפי' אינו יודע לקרות כלל אין מדקדקין בכך ואע"ג שארז"ל כל ת"ח

שמקדים לו כהן ע"ה חייב מיתה שמבזה התורה היינו בימיהם אבל בזמנינו כיון שכן המנהג אין כאן ביזוי (סי' קל"ה) וז"ל יש"ש גיטין סי' כ"א כל י"ש יזהר שלא יהיה סגן לקרות לכהן ע"ה לפני ת"ח אם יכול לקרות נמי כהן חבר. וכהן בעל עבירות או שהוא רשע מפורסם נראה פשוט אף לאותן דס"ל שעולה לדוכן מ"מ אין ראוי להקדימו ולקרותו בתורה קודם ת"ח ואין ח"ה גדול מזה אלא במקום סכנה עכ"ל:

יט אם ס"ת פתוחה והכהן קורא שמע או ברכותיה במקום שאסור להפסיק לכתחלה אין לקרותו וקורין ישראל במקומו ואין ממתינים עד שיסיים מפני כבוד הצבור דכיון שאינו רשאי להפסיק אין כאן פגם דהכל יודעים שהוא מפני שאסור להפסיק ובדיעבד אם קראוהו המנהג שמפסיק מפני המחלוקת. ומ"מ לא יקרא עם החזן רק שישמע ממנו ואפי' שהה כדי לגמור את כולה מתחיל ממקום שפסק כדלעיל כלל ה' סימן י"ב ומכ"ש שלא יפסיק לומר לחזן למי שבירך (סי' ס"ו במגן אברהם ס"ק ח') אבל אם עומד בפסוקי דזמרה מותר לקרותו ואם עומד בתפלה אפילו קראוהו אסור לעלות וכן תענית בה"ב וכיוצא בו שקורין ויחל אם אין הכהן מתענה ילך הכהן מבה"כנ ומ"מ אם אינו רוצה לצאת וכן בכל דבר שמנהג לקנות במעות כגון מי שיקרא ראשון בהתחלת התורה בראשית כיון שכבר נתקן מנהג זה לכבוד התורה אם אין הכהן רוצה לצאת קורין ישראל במקומו (סימן קל"ה) ודוקא בתענית בה"ב דידוע דיש הרבה שאינן מתענין א"כ ליכא פגמא ונ"ל בתעניתים הכתובים שהכל מתענים ואירע שהכהן מחמת חולי אינו מתענה יש בו משום פגם וצריך לקרות הכהן כן נ"ל (כן משמע מדברי הב"י בסי' קל"ה והביאו המגן אברהם בסי' ט') ואפילו בבה"ב דוקא במנחה אבל בשחרית כיון שבלא"ה קורין בתורה אעפ"י שקורין ויחל אין לחוש ומ"מ בדיעבד אם קראוהו לעלות יעלה אפילו במנחה (סימן תקס"ו במגן אברהם בשס הב"ח ס"ק ח' ומש"כ הט"ז שם שיש ברכה לבטלה נ"ל דליתא דהברכה היא משום כבוד הצבור) אם היה הכהן אבל ואין שם כהן אחר מותר לקרותו בשבת דהוי מילי דפרהסיא ומ"מ טוב יותר שיצא מבה"כנ (קל"ה):

כ אם כבר התחיל הישראל לברך וכבר אמר בא"י הוי התחלה ולכן אעפ"י שבא כהן א"צ הישראל להפסיק אבל אם אמר רק ברכו לא הוי התחלה ומ"מ כדי שלא יתבייש הישראל יעמוד שם בתיבה עד שישלימו כהן ולוי ואז יקרא וכן אם היו כהן ולוי בבה"כנ וקרא בכהן שני במקום לוי שסבור שאין שם לוי אם כבר התחיל בא"י אינו מפסיק (שם):

כא נוהגין שאין קורין כהן או לוי למנין ז' אפילו על ידי הפסק ישראל אבל אחר שנשלם המנין יכולים לקרות כהן או לוי ובמדינתינו אין נוהגין לקרות אלא לאחרון או מפטיר אבל בתענית לא יעלה למפטיר שהוא ממנין הקרואים אא"כ אין שם ישראל היודע

להפטיר ומותר לקרות כהן אחר כהן לאחרון ולמפטיר ובמקום דחק ולצורך קורין כהן אחר כהן בהפסק ישראל ואומר החזן אעפ"י שהוא כהן וכן בלוי אחר לוי ע"י הפסק ישראל ומ"מ אין מנהגנו כן וביו"ט אם קראו כהן חמישי יעמוד שם ויהיה המפטיר חמישי והוא מפטיר ואם א"א כיון שעלה לא ירד (שם א"ר):

כב אם קרא החזן כהן או לוי ואינו שם לא יקרא אחר בשם אלא יעלה מעצמו משום שלא יאמרו שהכהן הוא פגום ומ"מ לבן של הכהן מותר לקרות בשמו דאין כאן פגם דאם האב פגום א"כ גם הבן אינו כהן אבל לאביו של זה לא יקרא בשם דיש פגם די"ל שהאב נשא חללה וא"כ הבן אינו כהן (מגן אברהם ס"ק י"ח) ואם מתפלל מותר לקרות אחר דהכל רואין שהוא משום שעומד בתפלה (שם):

כג הקורא בתורה ונשתתק העומד יתחיל ממקום שהתחיל הראשון אפילו לא שהה כדי לגמור כולה (כצ"ל במגן אברהם סק"ב) דאם יתחיל ממקום שפסק ולא יברך א"כ פסוקים הראשונים נתברכו לפניהם ולא לאחריהם והאחרונים נתברכו לאחריהם ולא לפניהם ואפי' בזמ"הז שהש"ץ קורא דינא הכי דמה שהש"ץ קורא חשוב כאלו העולה קורא. ודוקא שנשתתק אבל קרא מקצת פסוקים ודבר אפי' דברי חול לא הוי הפסק וא"צ לחזור ולברך (ק"מ):

כד אין קורין בתורה פחות מי' פסוקים דהיינו ב' קורין ג' ג' וא' קורא ד' חוץ מפ' ויבא עמלק בפורים שאין בו אלא ט' פסוקים דא"א בענין אחר ולכן כ"א קורא ג"פ ובדיעבד בשאר ימות השנה אם קראו רק ט' פסוקים יצאו דלא גרע דיעבד בשאר ימות השנה מלכתחלה בפורים אבל אם קראו פחות מט' פסוקים כגון שקראו שנים ג' ג' והשלישי קרא רק ב' פסוקים צריך השלישי לחזור ולברך לפניה ולקרות ד' פסוקים ומברך לאחריה דכל שקרא פחות מג"פ הוי ברכתו לבטלה ואינו נחשב לקריאה כלל ומכל מקום בחול ובמנחה בשבת דאסור להוסיף על מנין הקרואים לא יקרא אחר אותן הפסוקים אלא זה שקרא פחות הוא יקרא ואם הכהן או הלוי קרא פחות מג"פ צריך זה שקרא ב' פסוקים לחזור ולקרות מפסוק שקרא תחלה ויקרא כסדר י"פ וצ"ע ואם קרא השני או השלישי פסוק אחד למפרע כיון שעל כל פנים קרא שלשה פסוקי' אף על פי שבין הכל לא קראו רק ח' פסוקים יצא כמו בראש חודש (קל"א):

כה אם קראו בין כולם עשרה פסוקים אלא שדלגו פסוק אחד באמצע בחול ובמנחה בשבת דאין קפידא רק שיקרא י' פסוקים א"צ לחזור אבל בשבת דעל כרחך צריך להשלים כל הסדר ולכן אם דילג אפי' תיבה אחת (מגן אברהם סי' רפ"ב) אפי' כבר השלים מנין הקרואים ואפי' כבר התפלל מוסף צריך לחזור ולקרות אותו פסוק שדילג

ושנים עמו ויברך לפניה ולאחריה ובשבת א"צ שיקרא זה שקרא תחלה בטעות כיון דמותר להוסיף על מנין הקרואים (סי' קל"ז):

כו פרשיות המועדים דינם כמו מנחה בשבת שהרי כבר קראו הפרשיות בשבתות שלהן ואפילו בקרבנות המוספין שקורין למפטיר או בחוה"מ סוכות אם דילג פסוק אחד דינו הכי אבל אם טעה במוספין ולא קרא כלל או שביום א' דחול המועד קרא ביום ב' לבד או ביום ב' קרא ביום ג' לבד וכיוצא בו די"ל דשמא היום יום ג' או ד' צריך לחזור ולקרות בברכה (שם מ"א) ובפרשת פרה אם לא סיים כל הפרשה כמו שתקנו אם כבר גלל הס"ת נמצא שהסיח דעתו מלקרות עוד חוזר ומברך לפניה ומתחיל מראש הפרשה אף מה שקרא כבר וגומר ומברך לאחריה אבל אם לא גלל רק שבירך באחרונה אין צריך לברך לפניה כיון דברכה אחרונה היה בטעות לא הוי היסח הדעת (ט"ז וכן נ"ל דלא כא"ר ע' בסמוך):

כז הא דאמרי' דאם קרא ב' פסוקים צריך לחזור ולברך לפניה ולאחריה היינו דוקא שנזכרו אחר שקראו כבר איש אחר או שגללו כבר הס"ת אבל אם עדיין לא קראו לאחר רק שבירך ברכה אחרונה א"צ לברך לפניה אלא קורא פסוק אחד ומברך לאחריה (כ"כ הט"ז ס"ק ד' וכן נ"ל שהרי כתב המגן אברהם בסי' ק"ץ ס"ק ג' דאם טעה ובירך ברכה אחרונה כיון שדעתו היה לשתות עוד מיד א"צ לברך בתחלה הוא הדין הכא שהרי זה כשבירך תחלה דעתו היה לקרות כתיקון חכמים ג' פסוקים אלא שזה סבור שכבר קרא ג' פסוקים ודומה ממש לשם וכדלעיל סי' כ"ב ודלא כא"ר כן נ"ל) ואפי' אם כבר קראו אחר רק שלא התחיל לברך עדיין ונזכרו יקרא הראשון ואם לא קראו למפטיר ג' פסוקים דינו כשאר קרואים (שם בא"ר):

כח לכתחלה לא יקרא בתורה השני מה שקרא כבר הראשון דלמה יברך השני עוד הפעם ואפי' אם ירצה להוסיף על מה שקרא ראשון ובדיעבד אם הוסיף השני אפילו רק ב' פסוקים עולה מן המנין וא"ל אינו עולה מהמנין חוץ מבסוכות שקורין בפרי החג שקורא השני מה שקרא כבר. ובשמחת תורה שנוהגין לקרוא פרשה אחד להרבה בני אדם דהיינו בשביל שכל אחד רוצה לזכות במצות התורה ביום השלמתה ה"ל כאי אפשר בענין אחר (שם):

כט הקורא בתורה לא ישייר בפרשה פחות מג' פסוקים (פרשה היינו פתוחה או סתומה אבל לא מה שהעולם קורין פרשה דהיינו שני שלישי והוא טעות גמור) משום היוצאין שמא יצא אחד מבית הכנסת ויאמר שהעולה אחריו לא יקרא אלא ב' פסוקים הנשארים וכן לא יסיים עם הראשון ב' פסוקים אחר הפרשה דאז יתחיל השני ב' פסוקים סמוך

לפרשה ושמא יכנס אחד בב"הכנ ויאמר שזה שקרא לפניו לא קרא אלא ב' פסוקים ואפי' המפטיר לא יתחיל ב' פסוקים לאחר הפרשה כגון שיש פרשה בסוף של ה' פסוקים אלא יקרא כולה ומכל מקום בדיעבד אם כבר בירך ברכה אחרונה א"צ לחזור ולקרות וגם הקורא אחריו אין צריך לקרות למפרע דדוקא לכתחלה חששו משום הנכנסים והיוצאין אבל לא בדיעבד אבל אם קרא אותו שלפני אחרון עד ב' פסוקים צריך האחרון להתחיל פסוק אחד למפרע דא"א לקרות ממה שאינו מענינו של יום (מגן אברהם סי' קל"ח וכ"כ א"ר) ומכל מקום פרשה שאינה רק ב' פסוקים מותר לשייר בתחלה ולהפסיק שם. ותמיד יתחיל ויסיים בדבר טוב ולא בדבר רע וטובת עובדי כוכבים ומזלות או רעתם לא מקרי טובה או רעה בדבר זה ולא יסיים במי שעשה מעשה רע וכן מי שהוא עיור או פסח וכיוצא בו לא יקראנו לאותו פרשה שלא יתבייש:

ל בירך על התורה והזכירוהו שלא הראו לו פרשת היום בין שכבר התחיל לקרות או לא אם הוא בפרשה אחרת לגמרי או אפי' באותו סדר אלא שצריך לגלול ממקום למקום צריך לחזור ולברך אבל אם פרשה זו הראויה לו לקרות גם כן מגולה לפניו אין צריך לחזור ולברך דדעתו על כל מה שמגולה (ט"ז) ונ"ל דכיון דדעתו על כל שמגולה לפניו ולכן אפילו הראו לו מסדר שבוע העבר כיון שגם מסדר של שבוע זו מגולה לפניו דכוון דדעתו על כל מה שמגולה אין צריך לחזור ולברך (כן משמע מט"ז סימן ק"מ ס"ק ד' שכתב שהראו לו פרשה אחרת כו' והוצרך לגלול כו' משמע אפי' פרשה אחרת לגמרי דוקא כשצריך לגלול) נ"ל דאם טעה ובירך על של חובת היום במוספין יקרא תחלה המוספים ואחר כך פרשת היום (שהרי בסי' תרפ"ד תמה בט"ז שם על רמגן אברהם וכ"כ המגן אברהם בסי' ק"מ. ובנידון דידן י"ל דגם רמגן אברהם מודה דמאן יימר דזה דומה לתפילין של יד ותפילין של ראש):

לא כל תיבה שהיא קרי וכתיב הלכה למשה מסיני שתהא נכתבת כך ונקרית בענין אחר וכן הנקודות והטעמים הכל הוא הלכה למשה מסיני ולכן צריך שיהי' הקורא בקי בדקדוק הטעמים וכל שכן בנקודות ומכל מקום אם טעה בנגינות או בניקוד שאין הענין משתנה על ידי זה אין מחזירין אותו אבל אם משתנה הענין כגון חָלָב חֵלֶב יַעֲשֶׂה יֵעָשֶׂה אם ואם אהרן הרן מחזירין אותו ומכל מקום אם אין באותו מקום מי שיודע לקרות כדין קורין ומברכין ומפטירין או שמקרא לו אחר (סי' קמ"ב ע' בטור וב"י בשם המדרש הקורא לאהרן הרן וצ"ע שהתוס' בעבודת כוכבים דף כ"ב ובהג"א בפרק במה אשה הביאו זה והתם קאי על הלומד בדרך לימוד אבל בקריאה שמברכין עליו מנלן וצ"ע). נ"ל דכל זה דוקא כשלא בירך עדיין ברכה אחרונה או אפי' כשבירך לענין שצריך הקורא לקרות

אותו פסוק עוד הפעם אבל כשכבר גמרו הקריאה להוציא הס"ת ולחזור ולברך נ"ל דא"צ (שהרי הטור כתב דאין צריך לחזור אפילו לאהרן הרן וכ"כ בב"ח ונהי דלכתחלה מחזירין היינו אם אין כאן חשש ברכה אבל לחזור ולברך סמכינן על הטור):

לב אין קורין בתורה אלא כשהיא כתובה כתיקונה כדין ס"ת המבואר בהלכות ס"ת. ואפילו כתובה כהלכתה ונמצא בה ג' טעיות אסור לקרות בה עד שיגיהנה כי היא מוחזקת במוטעה (י"ד סי' רע"ט) ונ"ל דהוא הדין בנמצא בה ג' אותיות נפסקים. ואם נקרעה בה יריעה כל זמן שלא תפרה אסור לקרות בה ואפילו לא נקרעה אלא תוך ב' שיטין ונ"ל דהוא הדין אפי' בשיטה אחת. ואם תפרה או שדבק עליה מטלית אפילו יותר משלשה שיטין כשרה וכן אם היה נקב והניח עליו מטלית וכתב מקצת אות על המטלית ומקצתו על היריעה פסול (י"ד סי' רע"ט ובש"ך כתב שם דלא כרמ"א שם) דבעינן תורת ה' תמימה ומכל מקום נ"ל דוקא לכתחלה אין לקרות בה אבל אם באמצע הקריאה נמצא שנכתב על המטלית אין להוציא אחרת כיון שהט"ז מכשיר אפי' לכתחלה (עיין בי"ד). וכן אם נקרעו התפירות מן יריעה אחת שהרי זה כאלו אינו אחת אלא אם כן נשאר שם חמשה או ששה תפירות או רוב היריעה נשארת תפורה:

לג אם נמצא טעות בס"ת הכריעו האחרונים (עיין מגן אברהם סי' קמ"ג וביאורי הגר"א) דבמקום שאין מנהג קבוע אם נמצא טעות באמצע הקריאה אפי' לא קרא עדיין ג' פסוקים יקרא הטעות בעל פה (ואע"ג דדברים שבכתב אסור לאמרן בעל פה כיון שאינו אלא אות אחת או תיבה אחת שאין לו משמעות כלל לבדו לא מיקרי דברים) וישלים ג' פסוקים ומברך באחרונה ומוציאין אחרת ומשלימין מנין הקרואים ואם הוא פחות משלשה פסוקים סמוך לפרשה דאסור להפסיק או שהוא שלישי בחול או בראש חודש וחול המועד רביעי דאסור להוסיף (וביו"ד דברות ושירת הים וח' פסוקים האחרונים שבתורה צ"ע א"ר) ישלים הפרשה בס"ת הפסול ולא יוציא אחרת ויברך אחריו אבל בשבת האחרון כיון שמותר להוסיף מותר להפסיק שיקרא אחר בס"ת הכשר ואפי' היה אחרון כהן מותר לקרות אחריו כהן או ישראל (א"ר) אבל במקום שנקבע מנהג על פי רמגן אברהם אזי אם קרא כבר שלשה פסוקים או אפילו שהתחיל תיבה אחת בפסוק הג' יגמור אותו ויברך אחריו ואם הוא ב' פסוקים סמוך לפרשה יקרא עד הפרשה אבל אם לא התחיל עדיין פסוק ג' יפסוק ולא יברך אחריו ומוציאין אחרת ואינו מברך לפניה וגומר קריאתו בס"ת הכשר אפילו לא נודע הטעות עד אחר שקראו אחר הטעות איזה פסוקים א"צ שיתחילו בשניה למפרע כי כל מה שקראו קודם שנודע הטעות יוצאין בדיעבד (מגן אברהם) ואפילו נודע כבר שס"ת זו פסולה ושכחו והוציאו וקראו בה מה שקראו קראו

ויוצאין (א"ר) ונ"ל דיש לנהוג כמש"כ הט"ז והמגן אברהם דאם נמצא הטעות בשביעי לאחר שקרא ג' פסוקים אזי ישלים הפרשה וגם הוא מפטיר ולא יאמר קדיש לאחר השביעי אלא לאחר הפטרה ואם כבר אמרו קדיש אזי יקרא המפטיר שלשה פסוקים בס"ת הפסול ולא יברך על קריאת התורה אבל כשמוציאין ב' ס"ת ונמצא הטעות בשניה כיון דהוא חובת היום דינה כמו בכל קריאות ומוציאין ס"ת אחרת אם נמצא הטעות קודם שקרא שלשה פסוקים (עיין במגן אברהם סי' קמ"ג ס"ק ד' ובסי' רפ"ב ס"ק ט"ז) ואם לאחר שקראו שבעה וכבר בירך באחרונה ועדיין לא קראו כל הסדרה מצא טעות באמצע הסדרה נ"ל דלכ"ע צריך להוציא אחרת שהרי ע"כ צריכין להשלים כל הסדרה ויקראו בשניה בברכה ויכולין להוסיף כשאר שבתות אם נמצא הטעות לאחר הברכה בתחילת הקריאה נראה לי דאין צריך לחזור ולברך (עיין בי"ד סי' רע"ט בט"ז):

לד הא דמוציאין אחרת דוקא שנמצא טעות גמור כגון רחבה במקום רחבו ירדנה ירדנו הוא והוא כשב כבש וחמשתיו חסר יו"ד בין תי"ו לוא"ו אף על גב דנוכל לקרות כאילו כתיב ביו"ד כיון דדרשינן מיניה של חמשיות הרבה הוי כטעות גמור וכן מאן יבמי דצ"ל חסר יו"ד דדרשינן מיניה מדכתיב כאן חסר יו"ד ובפסוק וזרע אין לה כתיב מלא יו"ד לכן דרשינן עיין עליו וכן בכ"ד שס"ת נפסלה בה אבל משום חסרות ויתירות כגון אבתינו חסר וא"ו וכתב מלא וכיוצא בו א"צ להוציא אחרת דאין אנו בקיאין בלאו הכי כ"כ בחסירות ויתירות שאפשר שגם בספר שיוציאו יש בו מלא במקום חסר ואם חסר תיבה או אות שבודאי חסר כגון אבותינו ונחסר אחת מהאותיות או שנכתב ב' אותיות או תיבות שבודאי אחת מיותר הוי טעות (א"ר) ור"מ בתשובת נ"ב מ"ת כתב שנמצא אשר תקראו אותם שצ"ל אתם חסר וא"ו דדרשינן אפילו מזידין כו' א"צ להוציא אחרת משום דס"ת שלנו איננו בקיאין בחסר ויתיר נמצא הוא הדין בכל אלו א"צ להוציא משום חסירות אלא אם כן נרגש במבטא כגון והנה תומים בבטנה שאם כ' מלא באל"ף צריך להוציא אחרת שנרגש במבטא משא"כ כשכתב מלא יו"ד א"צ דאינו נרגש ואם כתב מגרשיהם במקום מגרשיהן או להיפך א"צ להוציא אחרת (מגן אברהם בשם צ"צ) והח"צ חולק ונ"ל כדבריו דדוקא בחסירות ויתירות אין בקיאין אבל אם חסר אפי' קוצו של יו"ד פסולה ונ"ל דפשיטא אם נכתב גרשם גרשן דפסול (ע' בא"ע בב"ש) ונ"ל דלצ"צ הוא הדין בגרשם בן לוי דלפעמים שכתב בנו"ן ולפעמים במ"ם אבל בגרשם בן משה נ"ל לכ"ע הוי טעות ואם אין כאן ס"ת אחרת ישלים שבעה קרואים ונ"ל דאין להרבות ברכות במקום פלוגתא ויגמור כל הסדרה עם זה שנמצא הטעות באמצע קריאתו ויברך אחר גמר כל הסדרה ברכה אחרונה עכ"ל ואם חומש א' שלם בלא טעות כיון שאין אחרת

אפי' לכתחלה מותר לקרות באותו חומש חובת היום אבל לא יוציאנה למנחה שאינה חובה כ"כ:

לה אם נדבקה אות לאות אם נשתנה צורת האות לגמרי צריך להוציא אחרת אבל אם לא נשתנה לגמרי בענין דמהני לגרור ביניהם בין שנדבקת בראשה אי באמצעיתה או בסופה כיון שא"צ לעשות מעשה בגוף האות קיימא לן כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו ודינו כאלו היה כבר נגרר ואפילו בשבת שא"א לגרור מכח איסור שבת ומ"מ כיון שאינו מחמת הספר אלא איסור שבת רביע עליו א"צ להוציא אחרת (ט"ז בשם הב"ח בסי' ל"ב ומ"ש המגן אברהם בסי' קמ"ג ומיהו הרשב"א כו' כונתו דלא היה לו לב"ח לכתוב דכדאי הוא הרשב"א אלא הטעם דלא קיי"ל פרשב"א בזה דלא מכשיר אלא בסופה כדאיתא בסי' ל"ב אבל סברא זו שכתב הרשב"א אתי' ככ"ע) וביתור אות או תיבה צ"ע אם שייך גם בזה כל הראוי לבילה כו' ובנ"א כתבתי בשם א"ר דגם בזה אמרינן הראוי לבילה ונ"ל דמ"מ כיון דאינו אלא משום דכדאי הרשב"א לכן לא יקראו אלא ז' קרואים והז' יהיה מפטיר ומ"מ נ"ל דביתר אות דוקא ביתר אות מתחלת התיבה או בסופה כגון ויאמר וכיוצא דבזה שייך ראוי לבילה דבחול היה גורר האות אבל אם הוא באמצע תיבה כגון ויאאמר שאם היה מגרר האות היתה נחלקת התיבה ופסול בזה לא שייך ראוי לבילה. ונ"ל דאם נטף שעוה על אות או תיבה כיון דהעיקר דתיבה א' מותר לקרות בע"פ כשר וא"צ להוציא אחרת (דע"כ אין שום פסול לס"ת שהרי בתפילין כשר כדאיתא במגן אברהם בסי' ל"ב ואי אי' ה"ל שלא כסדרן וא"כ ה"נ כל הראוי לבילה כו' ואיסור שבת רביע עלי' וע' בהל' שבת במלאכת מוחק בנ"א סי' ב'):

לו לאחר שגמרו הפרשה בשבת וי"ט אומרים קדיש ואח"כ קורין המפטיר אבל במנחה שבת ותענית צבור במנחה שהמפטיר הוא ממנין הקרואים אין אומרים קדיש עד לאחר שהכניסו הס"ת בהיכל דבשלמא בשבת וי"ט דאומרין אחר המפטיר אשרי וא"כ הקדיש שלפני י"ח קאי על אשרי שלעולם צ"ל קדיש קודם שמונה עשרה אבל במנחה שבת ות"צ שאומרים אשרי קודם הקריאה וא"כ אין כאן הפסק וההפטרה שייך לקריאה ואינו הפסק לכן אומרים אחר מפטיר (סי' רפ"ה ורצ"ב) ובמנחה שבת במקום שאין ס"ת אומרים אחר ובא לציון ואני תפלתי ואח"כ קדיש ומתפללין ש"ע:

לז סומא אע"ג די"א דאסור לקרות לתורה שהרי אסור לקרות אפי' אות אחד שלא מן הכתב מ"מ כבר נהגו כאותן הפוסקים דבזמ"הז שהש"ץ קורא מותר לקרותו. ומ"מ סומא עם הארץ ראוי שלא לקרותו ומ"מ גם בזה אין מדקדקין דמסתמא יכול לקרות עם הש"ץ (קל"ט סעיף ג' במגן אברהם):

לח מי שהמיר אביו אם הוא גדול שכבר הורגל לקרותו בשם אביו יקראוהו בשם אביו ואם לא הורגל אזי יקראוהו בשם אבי אביו ושתוקי קורין בשם אבי אמו ויותר נכון לקרותו כמו שקורין לגר בן אברהם (שם) ויכולין לקרות ב' אחים זה אחר זה והבן אחר האב ואין מניחין אלא בשביל עין הרע. ונהגו שאם צריכין לקרות שניהם אין קורין השני בשמו אלא אומרים יעמוד מפטיר או ששי וכיוצא בו (קמ"א):

לט קטן שהגיע לחינוך ויודע לחתוך האותיות בטוב מנהגנו שאין קורין אותו אפי' לאחר שהשלימו מנין הקרואים ואפי' אין שם כהן אלא קטן אין קורין אותו דמצות עשה וקדשתו אינו אלא בגדול אלא קורין אותו למפטיר ואפי' בד' פרשיות אבל להיות הוא מקרא אינו יכול עד שיביא ב' שערות (סי' רפ"ב במגן אברהם):

מ נוהגים לקרות שבעה ולגמור עמהם הפרשה וחוזר וקורא עם המפטיר מה שקרא השביעי ולפי שאין המפטיר ממנין העולים בשבת וי"ט ואינו קורא בתורה אלא מפני כבוד התורה ע"כ מפסיקים בקדיש בין קריאת השבעה למפטיר ובשבת ובי"ט מותר להוסיף ובחול דאסור להוסיף לפיכך המפטיר הוא השלישי ואם לא נמצא מי שיודע להפטיר אלא אחד מאותם שכבר עלו אם לא אמרו עדיין קדיש יפטיר מי שעלה בשביעי ולא יאמרו קדיש אחריו רק אחר ההפטרה. ואם כבר אמרו קדיש אזי זה שיעלה למפטיר צריך לחזור ולקרות בתורה ויברך בתחלה וסוף אבל כשיש מי שיודע להפטיר לא יפטיר מי שעלה כבר (רפ"ב) ואם קראו למפטיר מי שאינו יודע יכול אחר לאומרה אבל לכתחילה אסור לעשות כן (רפ"ד). ואמנם הגר"א הנהיג בקהילתינו לאחר שתיקן לכתוב נביאים וכתובים על קלף ובגלילה כס"ת ואם כן הוא מוציא כל הצבור כקריאת ס"ת. ולכן אפילו לכתחלה העולה הוא מברך בתורה ומברך ברכת הפטרה תחלה וסוף והקורא בס"ת הוא קורא ההפטרה:

מא אם טעו וסיימו הפרשה עם הששי ואמרו קדיש א"צ לקרות עוד אחר אלא יקרא עם המפטיר מה שקרא עם הששי דקי"ל מפטיר עולה למנין שבעה (רפ"ב):

מב חייב לנהוג כבוד גדול בס"ת ומצוה ליחד לה מקום ולכבד המקום ההוא ולהדרו ביותר ולא ירוק כנגד ס"ת ולא יגלה ערותו ולא יפשוט רגלו ולא יחזור אחוריו אא"כ גבוה ממנו י"ט אלא ישב לפניו בכובד ראש וביראה ופחד שהוא העד הנאמן על כל באי העולם ויכבדנו כפי כחו (רמב"ם וש"ע י"ד סי' רפ"ב) ובשעה שמוציאין ומכניסין הס"ת מצוה לכל מי שעוברת לפניו ללותה עד מקומה וכן המגביה והגולל ילכו ללותה:

מג בשאר ספרים ראוי לו להחמיר שלא ישב בשוה להם ועכ"פ יהיה מונח על איזה דבר אבל בס"ת נ"ל דאפי' מונחת באה"ק והא"הק עומד על ספסל אסור לישב על הספסל

ועכ"פ בעינן גבוה ג"ט ואם הס"ת מונח על כלי אחר ולא על הספסל שיושב עליו צריך שתהיה גבוה ממנו טפח (דלא כש"ך בי"ד שכתב שהוא רק ממדת חסידות) ואסור להניח ספרים ע"ג קרקע ואפי' על המדרגה שלפני א"הק. ומ"מ אם המקום דחוק מותר לישב בשוה עם ספרים בשעת הדחק:

מד אסור לתלות ס"ת אפילו כשעומדת בא"הק ותולה הא"הק אסור ונ"ל דאפילו כשהא"הק מחובר ביתידות לכותל אסור

מה אין זורקין כתבי קודש ואפילו הלכות ואגדות ואסור להפוך אותם על פניהם ואם מצאו הפוך צריך להפכו:

מו אין להשתין מים בפני ספרים ולעת הצורך עכ"פ יהיו מונחים גבוהים י"ט. ועיין בנ"א כלל ג' סימן ג':

מז אין לקנות מפות ומעילים שנשתמש בהם הדיוט לתשמיש קדושה ומ"מ בדיעבד כשעשה מותר (סי' קמ"ג ועיין א"ר) וכ"ש מדברים שהשתמשו בהם אפיקורסים דבזה אפי' בדיעבד אסור וצריך למכרן ולקנות אחרות אפי' נר של ב"הכנ או ללמוד בו אסור לעשות אפי' משעוה הנוטף מנרות של אפיקורסים:

מח אסור להשתמש בספר להנאתו כגון להגין בפני החמה או כדי שלא יראהו חבירו מה שעושה אבל אם השמש זורחת על הספר שלומד בו מותר להגין בספר אחר להיות לצל כיון שאינו עושה להנאתו (ס"ח סי' תתק"ד וצ"ע דזה סותר למש"כ בסימן תתק"ב) וכן להניח ספר תחת ספר שלומד בו כדי להגביה יש להתיר ואם מונח ספר אחד לכ"ע מותר להניח ספר אחר עליו (סי' קנ"ד במגן אברהם ס"ק י"ד). לא ישרטט קונטרס על הספר שהקונטרס עדיין אין בו קדושה אבל לכתוב עליו מותר ואל יניח קונטרס או שום דבר אחר בספר ופשיטא לכתוב בו חשבונות ולא ינסה בו הקולמוס וצריך למחות בקושרי ספרים שמדבקין בלוחות הספרים כתבי קודש והמאבד כתבי קודש עובר בלאו דלא תעשון כן לה' אלהיכם (מגן אברהם שם וס"ק ט'):

דין הורדה מקדושה לקדושה יתבאר בכלל ס"ח:

מט מצות עשה על כל איש מישראל לכתוב לו ס"ת ואפי' ירש מאביו מצוה לכתוב משלו שנאמר ועתה כתבו לכם את השירה הזאת וקבלו רז"ל שר"ל התורה שנכתב בה השירה ואפי' יש לו הרבה ס"ת אינו רשאי למכור ואפי' אין לו מה יאכל רק ע"י הדחק אם לא ע"י שאלה למ"ץ (יו"ד סי' ר"ע):

נ י"א דבזמ"הז המ"ע הוא לקנות מקרא משנה גמרא ופוסקים והם קודמין לכתיבת ס"ת דדוקא בימיהם שהיו לומדים בע"פ מתוך הס"ת אבל בזמננו יותר טוב ללמוד בספרים

הנדפסים. וי"א דעכ"פ איכא ג"כ מ"ע שיכתוב ג"כ ס"ת וירא שמים יוצא ידי כולם אם ידו משגת ואם אין ידו משגת ויבוא עי"ז לידי ביטול תורה שאין לו ספרי גמרא ופוסקים נ"ל דלכ"ע הם קודמים לס"ת דבודאי תלמוד תורה חשוב יותר מכתיבת ס"ת שהרי מוכרין ספר תורה ללמוד תורה. ונ"ל דהספקת לומדי תור' קוד' לכתיבת ס"ת ודלא כההמון שחושבים שכתיבת ס"ת מצוה שאין למעלה ממנה ובזה לבד קונים עה"ב ואינם נותנים להספקת לומדי תורה כלל והם בחשך ילכו ומכ"ש שמפזרים בשעת נתינת ספר התורה לב"הכנ בסעודות וריבוי נרות והוצאות מרובות ואילו ישמעו לדברי חכמים בודאי יותר טוב לפזר לעניים לומדים:

כלל לב

א **דין נשיאת כפים ותחנון ולמנצח (סימן קכ"ח):**

מ"ע מה"ת שיברכו הכהנים את העם שנאמר כה תברכו ואין נשיאות כפים בפחות מי' והכהנים מן המנין מדכתיב כה כו' בני ישראל וילפינן מהא דכתיב ונקדשתי בתוך ב"י והתם ילפינן דאין פחות מי' (כ"כ הר"ן במגילה ויע"ש בר"ן שכ' שכ"ז אסמכתא כו' ע"ש אם כוונתו גם כן על נ"כ ומדאורייתא אפי' בפחות מי' וצ"ע) וכל כהן שאין לו מדברים המעכבים ואינו עולה לדוכן עובר בעשה ואינו עובר אא"כ שאומרים לו ליטול ידיו לדוכן או לעלות או כשהש"ץ קורא כהנים אבל בלא"ה אינו עובר שנאמר אמור להם ות"א כד יימרון להון ואינו עובר אלא כשלא בירך עדיין באותו יום אבל אם כבר עלה לדוכן פ"א באותו יום אע"ג שמותר לעלות לדוכן אפי' בצבור אחד אפי' כמה פעמים ביום מ"מ אינו עובר בעשה:

ב ברכת כהנים אינו אלא בל"הק ובעמידה ובנשיאת כפים ופנים כנגד פנים ובקול רם לא גדול ולא קטן אלא בינוני וכ"ז הוא מן התורה ודרשו מן הפסוקים שזהו שאמר בתורה כה תברכו (עיין א"ר שר"ל שהראה הקב"ה למשה היאך נושאין כפיהם למעלה כמו שאמרו על החדש הזה לכם):

ג ששה דברים מונעין נ"כ הלשון והמומין והעבירה והשנים והיין וטומאת ידים וכ"ז אינו אלא מדרבנן (ואפי' יין שלמדו מסמך פרשת ברכת כהנים לנזיר לומר מה נזיר אסור ביין אף כהן מברך מ"מ אינו אלא אסמכתא כדאי' בהדיא בתענית כ"ז). הלשון כיצד העלגים שאין קוראין האותיות כתיקונן או שהוא כבד פה וכבד לשון שאין דבריו ניכרים לכל והקורא לשבולת סבולת (רמב"ם ר"ל שקורא לשי"ן ימין שמאל כסמ"ך) ומ"מ במדינות רוסיא שרגילים הרבה בזה אינו מעכב (ט"ז):

ד המומין כיצד. מי שיש לו מום בפניו או בידיו שהם עקומות או עקושות ומי שרירו יורד על זקנו או שעיניו זולפות דמעות וסומא אפי' בא' מעיניו לא ישא כפיו מפני שהעם מסתכלין בו ואם הוא דש בעירו שרגילים ומכירים אותו שיש בו מום ואפי' אינו עירו רק שבא לשם להיות סופר או מלמד ומשרת כיון שהיה שם למ"ד יום חשוב דש בעירו ומותר אבל אם בא באקראי אפי' שהה שם ל' אסור (פ"ח א"ר דלא כב"ח). ומ"מ נ"ל בזה אם היה בב"הכנ בשעה שקוראין כהנים ועקר ברצה יעלה. וכן אם היו ידיו צבועות לא ישא כפיו ואם רוב העיר מלאכתן בכך מותר ואם מנהג המקום שהכהנים משלשלים הטלית על פניהם ומכניסים ידיהם תחת הטלית מותר בכל המומין דאז לא יסתכלו אבל אם אין המנהג כן אעפ"י שרוצים הכהנים עכשיו לשנות את מנהגם אסור דמ"מ כיון שרואים שמשנים מנהגם יסתכלו בהם:

ה עבירה כיצד. כהן שהרג את הנפש אפי' בשוגג כ"ז שלא עשה תשובה אסור דכתיב ובפרשכם כפיכם כו' ידיכם דמים מלאו אבל אם הרג בשוגג ולא מת מיד די"ל דמת אח"כ מחמת שהרוח בלבלתו וכ"ש אם מל תינוק ומת דאיכוין ג"כ לשם מצוה מותר. וכהן שהמיר ועשה תשובה מותר ופשיטא אם אנסו אותו וכהן שנשא גרושה או חלוצה לא ישא כפיו ואין נוהגין בו קדושה אפי' לקרות לתורה ראשון ואפי' גרשה או מתה פסול עד שידור הנאה על דעת רבים מהנשים שהוא אסור בהם (ע' מגן אברהם ס"ק ל"ט) וכן אם נטמא למת שאינו מז' קרובים פסול מכל מעלות כהונה עד שישוב ויקבל עליו שלא יטמא עוד למתים ומי שיש לו בת שזנתה אין מחוייבים לקדשו לפחות ראשון שהיה לו להרגילה מקטנותה שלא תזנה אבל מ"מ נושא כפיו וכ"ש אם הבן הוא עז פנים ורשע בשאר עבירות שמותר לישא כפיו. החלל דהיינו הנולד מגרושה או חלוצה אינו נ"כ (מגן אברהם ס"ק ס"ג):

ו השנים כיצד. קטן שהוא פחות מי"ג שנים או שידוע בודאי שלא הביא עדיין ב' שערות (מיין א"ר ודלא כמ"א דהא אינו אלא מדרבנן) אינו נושא כפיו בפני עצמו אבל עם כהנים גדולים נושא ללמוד ולהתחנך אבל מי שהביא ב' שערות במדינתנו שאין נ"כ אלא בי"ט מותר לישא כפיו אפי' בפ"ע דאין זה אלא אקראי אבל במדינות שנושאין בכל יום לא ישא בפ"ע עד שיגיע לשנים שראוי למלאות זקנו:

ז היין כיצד. שתה רביעית יין בבת אחת לא ישא את כפיו. שתה בב' פעמים או שנתן לתוכו מעט מים מותר ואם שתה יותר מרביעית אעפ"י שהוא מזוג ואפי' שתאו בכמה פעמים אסור עד שיסור יינו מעליו ואם שתה שאר דברים המשכרים כגון יי"ש ומי דבש פלוגתא בין האחרונים ולכן ראוי שלא ישתה קודם נ"כ שום דבר המשכר ועכ"פ כהן

שחלש לבו ולא יוכל לישא כפיו אם לא יטעום דבר מותר לקדש על רביעית יין שיתן לתוכו מים או שישתה בב' פעמים ומכ"ש דלענין קידוש א"צ לשתות רק מלא לוגמיו ומכ"ש דמותר לקדש בכהאי גוונא על מי דבש או שיטעום מעט יי"ש כדי שלא יבטל מ"ע

ח טומאת ידים כיצד. כהן שלא נטל ידיו אסור וי"א דאפי' נטל ידיו שחרית אף על פי כן צריך לחזור ליטול ולברך. וי"א דכל שלא נגע במקום מטונף ולא הסיח דעתו מותר לסמוך על הנטילה של שחרית ואפי' אם נוטל אינו מברך וכן נהגו ולכן לא מקפידים גם כן על הפסק שבין נט"י לנ"כ יותר מהילוך כ"ב אמה ולכן כל כהן יזהר בעצמו שלא יגע ולא יסיח דעתו ויחזור ויטול ידיו עד הפרק דהיינו חיבור היד לזרוע ואם א"א לו ליטול ידיו עכשיו כגון שאין לו מים מותר לסמוך ע"ז ולישא כפיו אבל כשנגע במקום מטונף דצריך נט"י מדינא אסור לו לישא כפיו עד שיטול ידיו אלא שנהגו שאף בזה אין מברכין ענט"י. והלוי יצוק המים ואם אין שם לוי יצוק בכור פטר רחם לאם ואם אין שם בכור יטול הכהן בעצמו. ואם הלוי חכם והכהן עם הארץ כתב המגן אברהם שיש בזה מחלוקת אבל ע"ת וא"ז כתבו להדיא דאפ"ה צריך הלוי ליצוק על ידיו:

ט כהן שהוא אבל בתוך שבעה כגון קובר מתו ברגל מדינא ולמנהגנו בתוך שלשים על שאר קרובים או כל יב"ח על אביו ואמו אסור ויצא מבהכ"נ ואפילו אין שם כהן אלא הוא ומ"מ אם לא יצא מבהכ"נ חייב לעלות ואם הוא אונן יזהר מאד לצאת דאפשר שאפילו הוא בבהכ"נ אסור לעלות ונ"ל דאם נודע באמצע ג"כ שמת לו מת ונעשה אונן א"צ להודיע לו עד שיגמור דאינו אלא מדרבנן כיון שאינו בשמחה (לא נמצא דין זה דאונן ברמב"ם ושאר פוסקים אלא שמהר"ם טיקטין כ"כ וכבר השיגו המגן אברהם בס"ק ס"ד) אבל כשנודע שיש שם טומאת מת צריך שיצא אפילו באמצע שהרי נ"כ אינו דוחה טומאה (כדאיתא בהדיא בירושלמי ריש פרק מי שמתו ובב"מ גבי אבידה בבה"ק ועיין לעיל כלל כ"ט ואם יש גוסס שם נ"ל דמותרים לכנוס לנ"כ (ע' בי"ד סי' ש"ע):

י אסור לכהנים לעלות לדוכן במנעלים שמא תפסוק לו רצועה ויקשרנה בעוד שחביריו מברכים ויאמרו שהוא בן גרושה ואפילו במנעלים שאין להם רצועות אסור דלא פלוג רבנן. ונכון שיצניעם תחת הספסלים שלא יהיו מגולים ואם הם מחוברים עם המכנסיים לכ"ע מותר:

יא אין נ"כ אלא ביום דומיא דעבודה ובשעת תפלה. ודוקא בשחרית ובמוסף ובנעילה ביוה"כ אבל לא במנחה ביוה"כ שמתפללין בעוד יום גדול כמו שאר ימים וגזרו מנחה יוה"כ אטו מנחה של כל השנה ואו אסור לנ"כ דשכיחא שכרות אבל במנחה של שאר תעניתים כיון שאין בהם נעילה מתפללים סמוך לחשיכה ואינו דומה למנחה של שאר

ימים ולכן נ"כ. ובמדינתינו המנהג שאין נ"כ אלא ביו"ט בין שחל בחול או בשבת ויש מקומות שאינם נ"כ אפילו ביו"ט שחל בשבת והוא טעות. ואף שנוהגין כן משום שחוששין שאין נ"כ אלא א"כ שטובלין לקריין ואין רוצין לבטל עונתן אין כדאי בזה לדחות מ"ע ומוטב שיהיו נ"כ אף ששמשו ולא יכולין לחזור ולטבול וכ"ש מה שחושבין שהוא איסור גדול לשמש ובאין עי"ז לחטא והוא טעות שאין בו איסור כלל רק שהחמירו על עצמן:

יב כל כהן שאין רוצה לעלות לדוכן יצא קודם רצה מבהכ"נ ויעמוד שם עד אחר שקרא החזן כהנים ואז מותר לכנוס. ומ"מ נוהגים שלא לכנוס לבהכ"נ עד שיגמרו נ"כ שלא יאמרו שהם פגומים אבל הפסולים א"צ לצאת דאין כונתו על הפסולים ואפילו אמרו לו עלה אינו עובר (מגן אברהם סק"ד):

יג סדר נ"כ כך הוא. יטלו ידיהם קודם רצה ובדיעבד אף לאמר רצה (א"ר) עד חיבור היד עם הזרוע וקודם הנטילה יחלצו מנעליהם או אם אפשר שלא יגעו במנעליהם אז מותר לחלוץ אף אחר הנטילה ולכתחלה כשמתחיל הש"ץ רצה כל כהן שבבהכ"נ נעקר ממקומו לעלות לדוכן ובדיעבד עכ"פ קודם שמסיים הברכה ואף אם לא יגיע שם עד שיסיים הש"ץ רצה או מודים (א"ר) שפיר דמי. ונ"ל ראיה לדבריו מסוטה ל"ח דפריך על ש"ץ והא לא עקר ומשני דנייד פורתא והא התם אינו הולך לדוכן עד אחר מודים) אבל אם לא עקר רגליו עד שסיים רצה (א"ר) אפילו מחמת אונס כגון שהיה עומד בתפלה שוב לא יעלה ואינו עובר בעשה במה שהש"ץ קורא כהנים כי אין כונתו רק על הפנוים משא"כ על האנוסים ומ"מ אם עלה לא ירד (מגן אברהם סק"י) (רדב"ז) ולא מהני שינוד קצת כמו גבי ש"ץ בסעיף כ' דהתם דוקא אם אין שם כהן שלא יתבטל נ"כ דלא כפ"ח ואם אין שם כהן אחר והוא עומד בתפלה באמת ינוד קצת כדי שיוכל לישא כפיו (ואם לא עקר פורתא צ"ע אם אינו עובר כשקורא הש"ץ כהנים א"כ אפשר דחייב לעלות) דכתיב וישא אהרן כו' וירד מעשות ר"ל לאחר שנשא כפיו גמר מעשות ש"מ שנ"כ בעוד העבודה בידו ולא מקרי עקירה אלא מה שעוקר רגליו לצורך נ"כ אבל מה שבא לבהכ"נ לא מקרי עקירה ומ"מ אם עוקר רגליו מביתו כדי לעלות לדוכן הוי עקירה (ומש"כ המגן אברהם ס"ק י' בשם כ"ה דאם היה ביתו סמוך לבהכ"נ נ"ל דל"ד אלא דהעיקר אם היה העקירה לילך לבהכ"נ להתפלל או רק לנ"כ):

יד לאחר שאמרו מודים דרבנן עם הצבור אומרים ירמ"יא שתהא ברכה זו שצויתנו לברך את עמך ישראל ברכה שלימה ולא יהא בה מכשול ועון מעתה ועד עולם ומאריכים

בתפלה זו עד שיכלה הש"ץ ולך נאה להודות כדי שיענו הצבור אמן גם על ברכתם וי"א עד שיסיימו הצבור אמן כדי שיהיה הברכה תיכף לתפלה זו:

טו עומדים בדוכן פניהם כלפי היכל ומ"מ אפילו במקום שאין שם ס"ת יש נ"כ ואחוריהם אל העם ואצבעותיהם כפופים עד שהש"ץ מסיים ברכת מודים ואז החזן אומר בלחש או"א עד מלת כהנים ואז אומר בקול רם כהנים ומסיי' עם קדושך כאמור בלחש כך נוהגין במדינות אלו. והגר"א הנהיג כדעת הפוסקים שהחזן א"א כלום אלא שאיש אחר קורא כהנים ומ"מ הקריאה אינו מעכב ואז מחזירים הכהנים פניהם כלפי העם ואם אין שם אלא כהן א' אינו קורא לו כהנים דכתיב אמור להם משמע לשנים ומ"מ מחוייב לעלות לדוכן ומברך אלא די"א דיחיד אינו אלא מדרבנן מדכתיב להם וי"א דאפ"ה חייב מה"ת אלא שהפסוק ממעט רק הקריאה ואם יש עמו קטן אף שהוא פחות מבן י"ג יקרא כהנים דהא יש נוהגין לקרות אפילו יחיד (עיין פ"ח וא"ר):

טז בעוד שפניהם כלפי היכל מתחילין לברך ברכת אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וצונו לברך את עמו ישראל באהבה (לאפוקי אם כולם שונאים לכהן או שהכהן שונא לעם לא ישא כפיו) (מגן אברהם ס"ק י"ט) ובאמצע הברכה מחזירין פניהם כלפי העם (כי י"א שאומרים כל הברכה ופניהם להיכל וי"א להיפך לכך הכריעו האחרונים לצאת ידי שניהם):

יז מגביהים ידיהם כנגד כתפותיהם ומגביהים יד הימנית מעט למעלה מהשמאלית ופושטים ידיהם וחולקים אצבעותיהם ומכוונים לעשות ה' אוירים דהיינו שמדבקין יחד שני אצבעות וא"כ בין ב"א לב"א אויר אחד ובין האצבעות לגודל אויר אחד א"כ בכל יד ב' אוירים ואויר בין גודל לגודל ולכן צריך ליזהר אף שמגביה קצת ידו הימנית שלא יבטל האויר שבין גודל לגודל ולא יגעו ב' גודלים זה לזה כדי שיהיה אויר ופורשים כפיהם כדי שיהא תוך כפיהם כנגד הארץ ואחורי ידיהם כנגד השמים ולא זקופים ששוה למעלה:

יח לאחר שסיימו הברכה עונין הצבור אמן ואז החזן מקרא להם מלה במלה ולא יקריא בע"פ אלא מתוך הסידור כדי שלא יתבלבל דכתיב אמור להם וקבלו חז"ל דר"ל שאחר יקרא להם מלה במלה. ונוהגין במדינות אלו שאפילו תיבת יברכך מקרא להם אע"ג דבזה ל"ש טעות וכשסיימו הכהני' וישמרך עונין הצבור אמן וכן אחר פסוק ב' בויחנך וכן בפסוק ג' בשלום:

יט אלו תיבות שהכהנים הופכים בהם לדרום וצפון יברכך וישמרך אליך ויחנך אליך לך שלום שתיבות אלו הם לנוכח ולא ינגנו בב"כ אלא ניגון א' שלא יתבלבלו:

כ ואח"כ מתחיל הש"ץ שים שלום ואז הכהנים מחזירים פניהם להיכל ואומרים רבון העולמים עשינו מה שגזרת עלינו עשה אתה מה שהבטחתנו השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך ישראל ומאריכים בתפלה זו עד שיסיים הש"ץ ברכת שים שלום כדי שיענו הצבור אמן על שניהם ולכן בר"ה ויו"כ שמאריכין אחר ב"כ הנגונים ופיוטים לא יתחילו לומר הרבון עד לבסוף כדי שיסיימו עם הש"ץ הברכה ואם אינם יכולים להאריך כ"כ יאמרו אדיר במרום כו' עד שיסיימו כא':

כא אין הכהנים רשאים להחזיר פניהם עד שיתחיל הש"ץ שים שלום ואינם רשאים לכוף אצבעותיהם עד שיחזירו פניהם ואינם רשאים לעקור משם עד שיסיימו הצבור לענות אמן על ברכת שים שלום:

כב כשמחזירין פניהם בין בתחלה ובין בסוף לא יחזירו אלא דרך ימין דהיינו אם עומד ופניו למזרח יחזיר פניו לדרום ואח"כ למערב ואחר נ"כ שעומד ופניו למערב יחזיר פניו לצפון ואח"כ למזרח:

כג כשירדו מן הדוכן לא יגעו במנעליהם ואם נגעו יטלו ידיהם:

כד אין הש"ץ רשאי לענות אמן אחר ב"כ והאידנא שמתפללין מתוך הסידור ול"ח שמא יתבלבל מותר לענות אמן אחר ב"כ דהיינו בסוף כל פסוק דלא מיקרי הפסק שזהו צורך תפלה אבל אחר ברכת אקב"ו לא יענה דאין זה מהתפלה (א"ר) אבל מ"א ס"ק כ"ט כ' דגם אמן זה הוא צורך תפלה ופשיטא שלא יאמר המקרא הרבון שאומרים הצבור שלא יבא לידי טעות. אפילו אם אין הש"ץ מקרא אלא אחר מ"מ לא יאמר:

כה לכתחלה משתדלין שיהיה הש"ץ ישראל וכשהחזן כהן יעמוד ישראל אצלו ויקרא לכהנים ברכת כהנים והחזן עומד ושותק ומתחיל שים שלום:

כו אם הש"ץ כהן אם יש שם כהנים אחרים לא ישא את כפיו ולא יאמרו לו לעלות או ליטול ידיו דאז צריך לעלות אבל מה שקורין כהנים כיון שלא עקר ברצה אסור לעלות דאין כוונת הקורא רק על מי שאינו עומד בתפלה. ואם אין שם כהן אלא הש"ץ כיון שמתפלל מתוך הסידור ול"ח שמא יתבלבל שלא יוכל לסיים שים שלום ולכן כדי שלא תתבטל נ"כ יסמוך על הנטילה שנטל קודם התפלה ויעקור רגליו מעט ברצה ויאמר עד ולך נאה להודות ואז יעלה לדוכן ויקריא לו אחר ואח"כ חוזר ומסיים שים שלום:

כז אין המקרא שקורא הכהנים רשאי לקרות כהנים עד שיכלה מפי הצבור אמן שעונים אחר ברכת מודים ואין הכהנים רשאים להתחיל ברכת אקב"ו עד שיכלה דבור קריאת כהנים מפי הקורא ואין המקרא רשאי להתחיל תיבת יברכך עד שיכלה אמן מפי הצבור

שעונים אחר ברכת אשר קדשנו ואין הכהנים רשאים להתחיל בתיבה עד שתכלה התיבה מן המקרא ואין הצבור עונים אמן עד שתכלה ברכה מפי הכהנים:

כח כהן שנשא כפיו והלך לבהכ"נ אחרת יכול לישא כפיו פעם אחרת. וכהן שלא התפלל עדיין והצבור הגיעו לנ"כ נושא כפיו ואח"כ מתפלל. ואם מתירא שיעבור זמן תפלה ילך לחוץ ויתפלל ואם אמרו לו לעלות חייב לעלות אף שיעבור זמן תפלה דתפלה דרבנן ונ"כ מה"ת ואם מתירא שיעבור זמן ק"ש יקרא עכ"פ פסוק ראשון:

כט בשעת נ"כ לא יביטו ולא יסיחו דעתם אלא יהיו עיניהם כלפי מטה כמו בתפלה והעם יכוונו לברכה ויהיו פניהם נגד פני הכהנים ולא יסתכלו בהם כדי שלא יסיחו דעתם אבל ראיה בעלמא מותר דדוקא בזמן המקדש שהיו מברכים בשם המפורש והשכינה היה שורה על ידיהם היה אסור אפילו ראיה בעלמא משא"כ בזמ"הז ומ"מ נוהגין גם עכשיו זכר למקדש ואין רואין בהם כלל וגם הכהנים לא יסתכלו בידיהם ע"כ נהגו לשלשל הטלית על פניהם וידיהם חוץ לטלית וכן עיקר (א"ר בשם רדב"ז) ויש מקומות שנהגו שידיהם בפנים מן הטלית שלא יסתכלו העם בהם:

ל עם שאחורי כהנים אינם בכלל הברכה אבל מלפניהם ובצדיהם דהיינו צדדין שלפניו אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת אבל צדדים שלאחריהם כגון אותם העומדים בכותל מזרח והא"הק בולט קצת והכהנים עומדים לפניו אינן בכלל הברכה ולכן צריך ליזהר שילכו ממקומם למקום הפנוי שיעמדו עכ"פ בצידי הכהנים. ואם א"א לזוז ממקומו הוי כאנוס וה"ז בכלל הברכה:

לא בשעה שמברכין אין לומר שום פסוק אלא ישתקו ויכונו לברכה אך נוהגין לומר כשמנגנין וישמרך ויחונך שלום הרבון שהוא טוב למי שחלם לו חלום רע ויכוין שיסיים עם הכהנים כדי שהצבור יענו אמן גם על תפלתו. ומה שנוהגין העולם שאומרים ב"פ הרבון ובתיבת שלום אומרים יה"ר נ"ל שמי שחלם לו באותו הלילה עכ"פ יותר טוב שיאמר גם הפעם ג' הרבון (עיין א"ר). ובמקום שאין עולין לדוכן וחלם לו חלום שלבו דואג לא יאמרנה לשום אדם אלא יאמר בשעה שהש"ץ אומר שים שלום רבון הנ"ל. ויסיים עם הש"ץ. ואם לא גמר עדיין הש"ץ יאמר אדיר במרום כו':

לב בהכ"נ שכולה כהנים אם אין שם אלא י' כולם עולים לדוכן למי מברכין לאחיהם שבשדות אבל נשים וטף לא חשיבי לברכם לחודייהו אבל הם בכלל הברכה ומי עונה אחריהם אמן נשים וטף. ואם יש יותר מעשרה היתרים מעשרה יעלו ויברכו והעשרה עונים אחריהם אמן דאע"ג דאם העונים ישראלים סגי אפילו בפחות מעשרה אבל כיון שהעונים כהנים לא חשיבי בפחות מעשרה:

לג אסור לדבר בין תפלת י"ח לנפילת אפים (שיטה מקובצת ב"מ דף נ"ט ע"ב ד"ה לא שביק למינפל על אפיה וקשה וכי תעמוד אצלו כל היום לשמור אלא שהיתה משדלתו עד שהפסיק בדיבור לאחר תפלת י"ח ואזי אפילו אם יפול על פניו לא תקובל תפלתו כי הנפילת אפים הוא גמר התיקון של י"ח כדוע ליודעי חן). וכבר נהגו ליפול בשחרית לצד ימין ובמנחה לצד שמאל. והגר"א כתב שהעיקר לעולם על שמאל ונ"ל דאף שנוהגין כרמגן אברהם ולכן אם מתפלל בבית הכנסת ובבית המדרש אסור לשנות משום לא תתגודדו. מכל מקום נראה לי דבמנחה אפילו המניח תפילין יפול על שמאלו אפילו כשמתפלל ביחיד ונפילת אפים הוא מיושב ואם א"א אף בעמידה ואין נפילת אפים אלא במקום שיש ספר תורה. והיושב בחצר בית הכנסת או בעזרה שלפני בית הכנסת ופתח ב"הכנ פתוח הוי כאלו יש שם ס"ת והוא הדין בשעה שהצבור אומרים תחנון אפי' הוא בחדר הסמוך לבית הכנסת א"א תחנון בלילה ולא בבית האבל ואפילו אחר שילך לביתו א"צ לאומרה דתחנון הוא דוקא סמוך לתפלת י"ח אבל והוא רחום יאמר אח"כ בביתו ונוהגין שאפילו והוא רחום אין אומרים אח"כ בביתו אפילו באבל (סימן קל"א בט"ז סק"י) וכל זה דוקא בבית האבל א"א תחנון שלא להגביר הדין אבל כשהאבל מתפלל בב"הכ או בבית אחר אין הצבור נגררין אחריו ואומרים תחנון (א"ר בשם כ"ג) במילה ובחתן אין אומרים תחנון ובמילה בתפלת מנחה אזלינן אחר המנהג (קל"א) ובא"ר הכריע דאם מתפללין מנחה בבית התינוק קודם הסעודה או באמצע סעודה אין אומרים תחנון אבל לאחר ברכת המזון אומרים תחנון ונ"ל דכל זה כשמתפללין אצל התינוק אבל כשמתפללין בבית אחר אעפ"י שהבעל ברית שם אומרים תחנון אפילו קודם הסעודה (וכן משמע מלשון כל הפוסקים שכ' אצל התינוק ואל תתמה מ"ש בשחרית ואפילו מתפללין במקום אחר ומ"ש מנחה מצינו כיוצא בו במגן אברהם ס"ק י"א בשם הג"מ דבשבת שחרית א"א אב הרחמים ובמנחה אומרים צדקתך) ומ"מ נראה לי פשוט דבעל ברית וסנדק ומוהל א"א לעולם במנחה אפילו לאחר בר"המז דיום טוב שלהם הוא:

לד ואומרים אשרי ולמנצח ואפילו בימים שא"א תחנון מלבד בר"ח וחנוכה ופורים שני ימים ופורים קטן ג"כ ב' ימים וערב פסח וערב יוה"כ וט"ב וט"ו באב ויש אומרים שט"ו באב אומרים למנצח ועיין בפ"מ א"ח. ואא"א ביום שאומרים למנצח אומרים אא"א וכשאין אומרים למנצח א"א ג"כ אא"א. ובבית האבל יש מחלוקת אם אומרים למנצח לטעם משום דכתיב והפכתי חגיכם לאבל מה חג שבעה כו' א"א למנצח ולטעם שמדת הדין מתוח אומרים והמנהג שלא לומר (ועיין בפ"מ א"ח סימן קל"א ס"ק י"ד במ"ז):

לה ואומרים עלינו לשבח וצ"ל באימה ויראה ברתת וזיעה כי כל צבא השמים שומעים והקב"ה עומד עם פמליא של מעלה וכולן עונין ואומרים אשרי העם שככה לו ויהושע תקנו בשעה שכבש יריחו וחתם שמו למפרע ע' "עלינו ש' "שלא שם ו' "ואנחנו כורעים ה' "הוא אלקינו ומה שאנו אומרים אשרינו מה טוב חלקינו ר"ל חלק בארץ ישראל. ומה נעים גורלנו זה הקב"ה ומה יפה ירושתינו זה התורה שנקרא מורשה קהלת יעקב. אשרינו שאנו משכימים כו' ואומרים שמע ישראל כי כיון שאנו חלק מאורו לכן נוכל להעיד עליו שהוא אחד (והארכנו בזה במגן אברהם באורך):

כלל לג

א דין תפלת מנחה (רל"ב רל"ג)

תפלת המנחה תיקנו נגד תמיד של בין הערבים וזמן שחיטתו כשר אחר חצות היום. ומכל מקום עיקר זמן הקרבתו היה בתשעה ומחצה ולכן זמן תפלת מנחה לכתחלה מתשעה שעות ומחצה ולמעלה והרוצה לאכול או לעשות מלאכה ויש לחוש שמא ישכח להתפלל מותר לכתחלה להתפלל מנחה גדולה והוא ששה שעות ומחצה. וכבר כתבתי שחושבין השעות זמניות בין היום ארוך או קצר מחלקין אותו לי"ב חלקים וגם בזה מחלוקת אם מחשבין מעמוד השחר עד צ"הכ או מהנץ החמה עד שקיעתה ונמשך זמנה לכתחלה עד שעה ורביע קודם הלילה. ובדיעבד או בשעת הדחק מותר להתפלל עד סמוך לצאת הכוכבים דאף על גב דבעיר נראה שהוא כמעט לילה הדבר ידוע שבשדה עדיין הוא יום רק מחמת גובה הבתים נראה כלילה:

ב לכתחלה יזהר שלא להתחיל דבר שצריך שהייה מרובה אפילו סמוך למנחה גדולה כגון לכנס לסעודה גדולה דהיינו סעודת חתונה ובריתו ופדיון הבן וסעודת יום טוב וכיוצא בו וכן בירידים שטרודים בקניות ומכירת סחורה לא יתחילו לעסוק במשא ומתן עד שיתפללו מנחה ששה שעות ומחצה ולמעלה ומכל מקום אם התחילו א"צ להפסיק אם יש שהות ביום עוד להתפלל וכן ליזהר שלא להתחיל אפילו סעודה קטנה סמוך למנחה קטנה והעולם נהגו להקל במקום שהשמש קורא לבית הכנסת בסעודה קטנה סמוך למנחה קטנה ואפילו בסעודה גדולה סמוך למנחה גדולה אבל סעודה גדולה סמוך למנחה קטנה לכ"ע אסור ולא מהני לסמוך על קריאת השמש ויש להחמיר בסעודה גדולה אפילו סמוך למנחה גדולה וכשיגיע זמן מנחה קטנה צריך להפסיק אע"ג שעוד היום גדול אם יודע שתמשך סעודתו עד הלילה שמא ישכח וכל שכן במקום שיש לחוש שמא ישתכר:

ג אם נמשכה תפלת מנחה עד הלילה לא יאמרו תחנון דעד חצות תגבורת דינים אבל באשמורת הבוקר כיון שהוא אחרי חצות אומרים. וכן צרוך ליזהר שלא להמשיך מנחה עד לילה שאז אין אומרים תתקבל כיון שהוא יום אחר (סי' רל"ד במגן אברהם) אבל בין השמשות אומרים תחנון (ט"ז סימן קל"א):

ד מי ששהה ולא התפלל מנחה בערב שבת ויום טוב וכבר קבלו הקהל שבת ויו"ט לא יתפלל מנחה באותו בית הכנסת אלא ילך לחוץ ב"הכנ ויתפלל של חול (ואע"ג דלענין מלאכה נגרר אחר הצבור כדאיתא בסימן רס"ג סעיף י"ב י"ג צ"ל דתפלה קיל טפי דמן הדין גם בשבת ראוי להתפלל י"ח רק מפני כבוד השבת לא אטרחוהו רבנן וכיון שלא קיבל עדיין שבת אוקמוה אדינא ובזה מסולק קושית הפ"ח בסימן רס"ג ססי' ט"ו) ואם כבר קיבל שבת עמהם לא יוכל להתפלל של חול אלא יתפלל ערבית שתים של שבת:

ה ואם בא לב"הכנ סמוך לקבלת הצבור שבת אעפ"י שלא יוכל לגמור תפלת מנחה קודם שיקבלו שבת אין בכך כלום הואיל והתחיל בהיתר (סי' רס"ג):

ו כבר ביארנו בכלל ז' דגם לתפלת מנחה ומעריב צריך נט"י אע"ג שאינו יודע שום לכלוך ואפילו עומד מלמודו או בתוך סעודתו ודוקא שהמים מזומנים לפניו ואם עשה צרכיו צריך לחזור אחר מים ואעפ"כ א"צ לברך ברכת ענט"י ואם מתירא שיעבור זמן תפלה לגמרי או שלא יוכל להתפלל בצבור אז ינקה ידיו בכל מידי דמנקי (ובזה מתורץ מה שהקשה הט"ז בסימן רל"ג דברי הש"ע אהדדי מסימן צ"ב דבסימן רל"ג מיירי להדיא מסתם ידים כדכתב אף על פי שאינו יודע שום לכלוך ולכן דוקא במזומן המים לפניו אבל בסימן צ"ב מיירי בעשה צרכיו ולכן פסק דצריך לחזור אחר מים):

ז הבא לבהכ"נ ומצא שהצבור כבר מתפללין ואי אפשר לו לגמור קודם שיאמר הש"ץ קדושה ואם ימתין עד אחר קדושה ומודים וקדיש כמו שהדין בכלל י"ט סימן ח' יעבור זמן תפלה יתפלל עם הש"ץ מלה במלה כמו שנתבאר שם. וכן אם רוצה להתפלל מעריב עם הצבור ואם ימתין עד אחר חזרת הש"ץ יצטרך להתפלל ערבית ביחיד יתפלל מנחה עם חזרת הש"ץ (סימן כ"ט ובמגן אברהם):

כלל לד

א דין תפלת מעריב בחול ושבת:

אם בא לב"הכנ והצבור מתחילין להתפלל מעריב והוא לא התפלל עדיין מנחה יתפלל בעוד שהצבור אומרים ק"ש וברכותיה ואח"כ ישהה עכ"פ כדי הילוך ד' אמות ויתפלל תפלת י"ח של מעריב עם הצבור וכשיגיע זמן ק"ש יקרא ק"ש וברכותיה אבל לא ימתין

להתפלל מנחה כשמתפללין צבור מעריב דזה לא הוי תפלה בצבור כיון שאינן שוין (ותמיה על המגן אברהם סימן ק"ט ס"ק ב' שכ' שיתחיל קודם קדיש כדי להתפלל בצבור דתפלה בצבור עדיף מאמן יש"ר מלבד מה שהשיג עליו א"ר דאינו מוכרח קשה הא אפשר לקיים שניהן ויעשה כמו שכתבתי להתפלל בעוד שהצבור אומרים ק"ש וברכותיה והתימא שהמגן אברהם בעצמו כ"כ בסימן רל"ו ס"ק ג'):

ב מ"מ מ"הת לקרות ק"ש ערבית שנאמר ובשכבך. ותקנו ב' ברכות לפניה וב' לאחריה וגם תקנו תפלת ערבית נגד הקרבת איברים ופדרים וזמן ק"ש של ערבית משעת יציאת ג' כוכבים בינונים ואם מסופק צריך להמתין עד שהוא ודאי לילה וכל אדם יחמיר על עצמו דאף שהצבור מקדימין מ"מ תיכף ביציאת כוכבים יקרא כל ג' פרשיות ק"ש בלא ברכות ולא יסמוך עצמו על ק"ש שקורא לפני מטתו אפילו אם מנהגו לקרות כל ק"ש דשמא תחטפנו שינה ושמא ישכח לכוין לצאת ידי ק"ש דכיון דק"ש הוא מ"ע דאורייתא קיימא לן דבעי כונה לצאת. ואשרי האיש המתפלל מעריב בזמנו בצבור (סי' רל"ה):

ג אם הצבו' מקדימין להתפלל יתפלל עמהם וחוזר וקורא ק"ש בלא ברכו' כמו שנתבאר סימן ב'. ואם הציבור כבר התחילו ק"ש ואינו יכול לגמור ק"ש וברכותיה יתפלל עם הציבור ואחר כך יאמר ק"ש וברכותיה דאע"ג דאינו סומך גאולה לתפלה מ"מ כיון דבערבית בלאו הכי אין סומכין גאולה לתפלה שהרי מפסיקין בברכת יראו עינינו טוב יותר להתפלל בצבור ואם יכול לקרות ק"ש וברכותיה ולדלג ברוך ה' לעולם ידלג ויתפלל עם הצבור ויאמר ברוך ה' לעולם עם הברכה של יראו עינינו אחר התפלה (סימן רל"ו):

ד אם הצבור מקדימין בקיץ להתפלל קודם שעה ורביע לצאת הכוכבים לפי חשבון שעות זמניות מוטב שלא יתפלל עמהם ויתפלל בזמנו ביחידות ואפילו בדיעבד צריך לחזור ולהתפלל. ומי שרגיל להתפלל בלילה וטעה והתחיל ברכות ק"ש עם הצבור מבעוד יום יגמור כדי שלא יברך לבטלה ובלילה יקרא ק"ש בלא ברכות ויתפלל (רל"ה):

ה לכתחילה מצותה מיד בצאת הכוכבים ואם אין לו פנאי כגון שלומד עם אחרים זמנה לכתחלה עד חצות. עבר ואיחר אפילו במזיד קורא עד עלות השחר ואם היה אנוס או שכור או חולה וכיוצא בו קורא לאחר עמוד השחר קודם נץ החמה ואז לא יאמר רק ק"ש וב' ברכות שלפניה ואמת ואמונה אבל השכיבנו לא יאמר דלאחר עמוד השחר אין זמן שכיבה ואם היה אז אנוס באותה שעה לצאת לדרך מקום גדודי חיה ולסטים או שאר דברים כדלעיל כלל כ"ג סי' ג' לא יקרא אז ק"ש פעם שנית לצאת בה ידי חובת ק"ש של יום שמאחר שעשה לאותה שעה לילה אי אפשר לחזור ולעשותה יום אלא צריך אז להמתין לקרות ק"ש של יום עד אחר הנץ החמה (סימן נ"ח):

ו חצי שעה קודם זמן ק"ש אסור להתחיל לאכול אבל טעימה בעלמא מותר ואם התחיל צריך להפסיק ויקרא ק"ש בלא ברכות דדוקא בק"ש שהוא מן התורה צריך להפסיק אבל לברכות וכן לתפלה שהוא מדרבנן א"צ להפסיק ולאחר שגומר סעודתו קורא ק"ש וברכותיה ומתפלל. ודוקא שכבר התחיל לאכול א"צ להפסיק לתפלה אבל אם לא התחיל לאכול אעפ"י שכבר נטל ידיו צריך להפסיק ואם כבר בירך על נטילת ידים יאכל המוציא ויפסיק דאכילת המוציא לא חשיב כהתחיל לאכול (א"ר) אבל אם התחיל קודם לחצי שעה איך צריך להפסיק ואם יודע שתמשך סעודתו עד הלילה אפילו התחיל קודם צריך להפסיק וכן הדין בכל דבר שהוא מן התורה אם התחיל בהיתר דהיינו חצי שעה קודם הזמן אין צריך להפסיק ואם התחיל באיסור דהיינו פחות מחצי שעה צריך להפסיק אבל במצוה שהוא מדרבנן אפילו התחיל באיסור אין צריך להפסיק (סימן פ"ט מ"א ס"ק ט"ו ובסימן רע"ו סק"ו ובסי' תל"א ובסי' תרנ"ב ובסי' רל"ה) חוץ מתפלת שחרית דאפילו התחיל לאכול קודם עלות השחר צריך להפסיק כיון דאסמכוה אקרא דלא תאכלו על הדם לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם כדלעיל כלל ט"ז. וכשיגיע הזמן אסור להתחיל ללמוד כשלומד ביחידות אבל בצבור מותר וחצי שעה קודם אפילו ביחיד מותר כדי שלא יבטל מלמוד כ"כ:

ז אחר מעריב אין אומרים תחנון. ומי שהוצרך להתפלל תיכף אחר מנחה מעריב עם הצבור ולא יכול לומר תחנון נ"ל שלא יאמר תחנון אחר מעריב כיון שכבר עשאו לילה (ובא"ר כ' שיאמר אחר מעריב אם הוא עדיין יום) ועיין כלל ל"ג סי' ג):

ח מעריב של שבת יש אומרים דאפילו הנוהגין להתפלל מעריב בזמנה מותרים להתפלל בליל שבת מבעוד יום ובלבד שיהיה מפלג המנחה ואילך דכיון דמצותה להוסיף מחול על הקודש וכבר קיבל שבת עליו הוי כלילה ומכל מקום צריך לקרות ק"ש בלילה בזמנה ולכן יזהר להתחיל ולאכול חצי שעה קודם צאת הכוכבים ומכל מקום אם תאב לאכול מותר לאכול אף בתוך חצי שעה כיון שכבר קרא קריאת שמע עם הציבור. ומכל מקום יזהר לקרות אחר אכילה (סימן רס"ז במ"א וא"ר שם). ומכל מקום הנוהג כן יזהר להתפלל מנחה קודם פלג המנחה שלא יהיה ב' דסתרי:

ט בשבת לא יסיים שומר עמו ישראל אלא יסיים הפורס סוכת שלום כו' ובדיעבד יצא (א"ר שם בשם כל בו):

י טעה בליל שבת במעריב בענין שצריך לחזור ולהתפלל (עיין לעיל כלל כ"ח סימן י"ד):.

יא הש"ץ אומר ברכה אחת מעין ז' ואפילו בשבת שאחר יו"ט או יו"ט שחל בשבת אומרים אותו ואין מזכירין של יום טוב. ודוקא במקום שיש מנין קבוע אבל כשמתפללים

באקראי בעלמא אפי' בבית חתנים או אבל אין אומרים אותו וכשקובעין על איזה ימים כמו על הירודים מקרי קבוע (ט"ז סימן רס"ח) ויש אומרים דלא מקרי קבוע אלא במקום שיש ס"ת ואם חל יום טוב ראשון של פסח בשבת א"א אותו דלא נתקן אלא משום מזיקין ובפסח הוא ליל שמורים ובעשרת ימי תשובה אומר המלך הקדוש ואם אמר האל הקדוש אם נזכר קודם שסיים יתחיל מן המלך הקדוש ואם סיים הברכה חוזר לראש (א"ר הלכות ר"ה) ופ"ח כתב דא"צ לחזור וצריך עיון (ועיין בנשמת אדם):

יב מנהג בכל ישראל שאומרים ואחר קבלת שבת קודם תפלת ערבית פרק במה מדליקין והטעם עיין בש"ע סי' ע"ר. ויום טוב שחל להיות בשבת או שבת אחר יום טוב וכן בשבת חול המועד אין אומרים אותו:

כלל לה

א דין ק"ש שעל מטתו (רל"ט)

בלילה כשהולך לשכב צריך לקרות ק"ש לפחות פרשה ראשונה ויש קורין כל ג' פרשיות. ולכתחלה וקרא אותה יושב או עומד ואם כבר שוכב יטה על צדו ויקרא ויאמר יושב בסתר ופסוקי דרחמי כמו שנדפס:

ב צריך לברך ברכת המפיל ולא חיישינן שמא לא יוכל לישן רק שיזהר שלא יאכל וישתה ולא יפסיק אחר הברכה ולכן אם צריך לשמש מיטתו יקרא על כל פנים פרשה ראשונה של קריאת שמע ויברך ברכת המפיל אחר התשמיש:

ג יש מברכין ברכה זו קודים קריאת שמע ויש מברכין אחר קריאת שמע:

ד הישן ביום א"צ לברך ברכה זו אע"ג שנראה שהוא ברכת הנהנין מ"מ א"א לברך ביום דחיישינן שמא לא יוכל לישן אבל בלילה אפילו לא ישן כלל לא הוי לבטלה די"א דתקנו אותה על מנהג העולם כמו ברכת השחר כן נ"ל. ועוד כיון דאסור לישן ביום כדאיתא בש"ע סימן ד' אם כן לא שייך לתקן ברכה ע"ז ואפילו למי שצריך לישן כדאיתא בש"ע סימן רל"א מ"מ לא פלוג ועוד דל"ש לומר המפיל חבלי שינה כו' דדוקא בלילה דאיברא לשינתא משא"כ ביום שאדם מגרה בעצמו השינה. וקודם שישן ביום יאמר ויהי נועם כו':

ה צריך ליזהר מאד להרגיל עצמו לשכב על צדו דוקא. ואיסור גדול לשכב פרקדן דהיינו ששוכב על גבו ופניו למעלה וטוב שירגיל עצמו לשכב על צד שמאל ויהרהר בתורה עד שיישן ואז נגע לא יקרב באהלו. ויש קוראין פרשה ראשונה כמה פעמים עד שישקע בשינה ויראוי שלא לכפול פסוק ראשון דהיינו פסוק שמע ישראל. וראוי לכל

אדם להתוודות קודם השינה וז"ל הזוהר הקדוש פ' וישב כד אזיל ב"נ בכל יומא בעי ליה לאסתמרא מחובוי בכל יומא ויומא כד אתי ליליא בעי לאסתכלא ולמבדק בכל מה דעביד כל ההוא יומא בגין דייתוב מינייהו ויסתכל בהו תדיר בגין דייתוב קמיה מאריה כד"א וחטאתי נגדי תמיד כו'. ועוד רבים כהנה בזוהר הק' פ' נשא וז"ל ת"ח בשעתא דבני נשא דמיכין וטעמון טעמא דמותא ונשמתא סלקת לעילא קיימא באתר דקיימא ואתבחנת על עובדהא דעבדת כל יומא וכתבין לה על פתקא מ"ט בגין דנשמתא סלקת לעילא ואסהידת על עובדוי דב"נ ועל כל מלה ומלה דנפיק מפומיה בגין דההוא מלה דאפוק ב"נ מפומיה סלקא ובקע רקיעין וקיימא באתר דקיימא עד דאזיל ליליא ונשמתא סלקא ואחיד להההוא מלה ואעיל לה קמיה מלכא הה"ד משוכבת חיקך שמור פתחי פיך וכו': דין איך יתנהג בתשמיש המטה מבואר בחיבורי חכמת אדם כלל קכ"ח:

כלל לו

א הלכות נט"י לסעודה ודין איזה דבר חייב בנט"י (קי"ח):

כיון דידים עסקניות הן ונוגעים בכל דבר ובזמן שהיה נוהג טומאה וטהרה והכהנים אכלו תרומה היו צריכין ליטול ידיהם קודם אכילת תרומה לפי שמוזהרים מלטמא אותה ולכן גזרו נטילת ידים אפילו בסתם ידים לתרומה: וכדי שיהיו רגילין הכהנים בזה גזרו ג"כ על כל האוכל פת שאסור לאכול עד שיטול ידיו ברביעית מים וכל המזלזל בנט"י נעקר מן העולם ומצוה זו מסייע שמי שזהיר בו ואין שאר מעשיו מעכבים היא מסוגלת שיהיה עשיר ושלמה המלך ע"ה וב"ד תקנו נט"י לסעודה:

ב ה' כללים נאמרו בדין נט"י (א) איזה דבר חייב בנטילה (ב) שיהיה הכלי כשר לנטילה (ג) שיבאו המים מכח גברא (ד) שיהיו המים ראוים לנטילה (ה) כיצד דין הנטילה. ונבאר פרטיהם. דבר שחייב בנטילה כיצד לא הצריכו נטילה אלא לפת שמברכין עליו המוציא שהוא חיי נפש שא"א לחיות בלעדו אבל לפת שאין מברכין עליו המוציא כגון אלו שמברכין עליו בורא מיני מזונות אם אינו קובע סעודתו עליו א"צ נט"י אבל כשקובע סעודתו עליו ואם כן הוא דומה לפת וצריך לברך המוציא צריך ג"כ נט"י:

ג ומטעם זה האוכל פת פחות מכביצה כיון די"א דאינו מקבל טומאה יטול ידיו ולא יברך משום ספק ופחות מכזית י"א דא"צ נט"י (ט"ז והגר"א) וי"א דדינן כפחות מכביצה (ל"ח מ"א א"ר) ואם הפת הוא טפל לד"א מבוא' בכלל נ"ו סי' ג':

ד דבר שטיבולו במשקה והוא עדיין לח ואפילו אם אינו נוגע במקום המשקה כשהיה נוהג טומאה וטהרה היה צריך נט"י מדינא אך עכשיו העולם נהגו להקל בזה אבל כל

ירא שמים יזהר בזה ויטול ידיו ומכח ספק לא יברך. ואין קרוי משקה אלא ז' אלו והם סימנם י"ד שח"ט ד"ם דהיינו יין דם בהמ' ועוף אבל לא של דגים (ומיירי שצריך לאכול משום רפואה בחולי שיש בו סכנה) שמן חלב טל דבש מים ואפילו אינו מטבל אלא קצה אחד צריך נט"י:

ה מיני מרקחת שמטגנים בדבש נ"ל דיש חלוק דאם קנה הדבש ועדיין הוא מעורב בשעוה והתיכו על מנת כן כדי לטגן בו א"כ מעולם לא היה עליו שם משקה א"צ נט"י אבל הקונה דבש שכבר מהותך מן העושים משקה (מעד) וידוע שהם מהתכים כדי לעשות משקה צריך נט"י אע"ג שמטגן בו אוכל כך נ"ל (דהמ"א כתב דא"צ נט"י והט"ז כתב דצריך נט"י ובס' בה"ז מנחות ל"א כתב כיון דקרוש לא הוי משקה ע"ש ועיין בתשובת מהרי"ט סימן ט"ו):

ו מיני טיגון שמטגנים בחמאה לא מבעיא כשהחמאה קרושה דאז אין שם משקה על החמאה דחלב שנקפה הוי אוכל ולא משקה אלא אפילו כשעדיין החמאה חם והיא צלולה דמקרי משקה אפילו הכי א"צ נט"י כיון דחמאה הוי אוכל רק כשחוזר ונימוח חוזר להיות משקה וכיון דעכשיו בא לתקן אוכל קיימא לן דמשקה הבא לתקן אוכל הוי אוכל ודוקא שלא נימוח החמאה עד שהניח לתוכו האוכל דתיכף בא לתקן האוכל קודם שנעשה משק' אבל אם נמוח מקודם נ"ל דצריך נט"י ועיין בנשמת אדם:

ז יין שרף שנתערב במים לפי מה שכתבתי לקמן בהלכות פסח סימן י' דאפילו נכבשו בתוכו פירות כמו (קארשין) וכיוצא בו מכל מקום הוא ספק אם הוא מי פירות ע"ש ואפי' יש בו מים הרבה (עיין במגן אברהם סימן תס"ב) ואם כן פירות שנכבשים בתוכו ספק אם צריך נט"י. ועל פירות מבושלים כיון שמברכין על הרוטב בורא פרי העץ אין עליו דין משקה (א"ר):

ח דברים שאין דרך ליגע בו אלא לאכול בכף כגון מיני תבשיל א"צ נט"י אבל מה שדרך ליגע בו אף על פי שאוכל בכלי לא מהני וכן אפילו אם אחר נותן המאכל לתוך פיו לא מהני וצריך האוכל ליטול ידיו אבל המאכיל א"צ נט"י (קס"ג) ואסור להושיט פרוסה למי שיודע בו שלא נטל ידיו ואפילו אם הפרוסה של האוכל וכן אסור להושיט למי שיודע שלא יברך ברכת הנהנין וכן לאפיקורסים כל שכן דאסור להושיט להם דבר איסור או לסייען לשום דבר שאסור לעשות (מגן אברהם סימן קס"ג ושמ"ז):

ט בשר צלי אם צלו אותו בלא מים רק לחלוחית של עצמו א"צ נט"י אבל אם יש רוטב גמור צריך נט"י דהוי כדבר שטיבולו במשקה (ומש"כ תוספת חולין ד"ה ונאכלין כ' א"צ לקדירה והודחו במי פירות צ"ע דמשמע להדיא דרוטב לא מקרי משקה. ולולי

דמסתפינא נ"ל דכצ"ל בתוס' א"נ שהודחו במי פירות ור"ל די"ל לצלי וגם לצלי בעי הדחה ועיין בר"ן ובפי' רשב"א. או י"ל דמש"כ תוספות א"צ לקדרה ר"ל כמו צלי קדר ונתבשל בלא מים רק רוטב של עצמו (עיין מגן אברהם סימן קנ"ח ס"ק י'):

י לא גזרו רק על האוכל אבל השותה אפי' נוגע במשקין נוהגין שלא ליטול ידיו

כלל לז

א דין כלים הכשרים לנטילה (קנ"ט)

סמכו חז"ל דין נט"י וטהרתם לטהרת מי חטאת וכשם שצריך למי חטאת כלי כדכתיב ונתן מים חיים אל כלי וצריך כח גברא כמ"שכ ולקח ונתן והמלאכה פוסלת במים (כמבואר כ"ז במסכת פרה) כך בנט"י צריך כלי וכח גברא ושלא נעשה מלאכה במים לפיכך אין נוטלין לידים אלא בכלי. וכל הכלים כשרים ובלבד שיהיו עשוין לקבל משקה אבל כובעים של לבדין שקורין (קאפלושין או יארמאלקע) אפי' מעור והם קשים שיכולים לקבל משקין כיון דאין אלו כלים גמורים להשתמש בהם וגם שאין עשוין לקבל משקין אסור ליטול בהם הידים וכן כיסוי כלים כיון שאין תחלת עשייתן לקבל. ואם הוא בדרך ואין לו כלי נ"ל דיטול ולא יברך. ומ"מ יאכל על ידי מפה דהיינו שיכרוך ידיו במפה כדי שלא יגע באוכלין (בש"ע סימן קל"ט מתיר בשעת הדחק והאחרונים אסרו ובפרט שאין דרך עכשיו לעוברי דרכים לשתות בהם):

ב הכלי צריך להחזיק רביעית לפחות וישתדל שלא יהיה בו שום נקב לא מבעיא נקב ככונס משקה דהיינו שאם ישימו אותו על משקין יכנסו בו משקין דרך הנקב שהוא גדול קצת דבנקב כזה יש אומרים דאינו נקרא כלי כלל אף שמחזיק רביעית מן הנקב ולמטה אלא אפילו אם אין בו אלא נקב כמוציא משקין שהוא נקב קטן מאד אם הוא בתחתית הכלי שאינו מחזיק רביעית מהנקב ולמטה י"א ג"כ דפסול לגמרי. ומ"מ אם אין לו כלי אחר אם הנקב רק כמוציא משקה ונשאר מהנקב ולמטה רביעית מות' ליטול בה ואם הוא ככונס משקה אם נשאר מהנקב ולמטה מחזיק רביעית סמכינן על הפוסקים דמהנקב למטה לא נתבטל מתורת כלי ומ"מ מה שלמעלה מהנקב ודאי אינו כלי ולכן יטול דרך הנקב (ועיין בנ"א סימן ח'):

ג אפילו סתם הנקב בסמרטוטין או דבר אחר לא מהני אלא אם כן שתיקן לו ברזא שקורין (צאפין) דזה נקרא תחלת תקונו ואז מותר ליטול דרך הברזא (ט"ז דלא כמ"א):

ד שבר כלי שמחזיק רביעית אין עליו דין כלי אלא א"כ יחדו לתשמיש ומקבל רביעית שלא במסומך דהיינו שאין צריכין לסמוך אותו כדי שלא תשפך המשקין ואז אם אין

לו כלי אחר מותר (מגן אברהם ס"ק ג') וצ"ל דאם יש בו נקב קטן אפי' רק כמוציא משקה כיון דבלא"ה הוא שבר כלי אין נוטלין בו אפי' אין לו אחר (עיין ב"י וט"ז ובכלים פ"ד מ"ב):

ה כלי שיש לו ברזא למטה שקורין (האנדפאס) או מן הצד שקורין (הענדיל) כיון שתחלת תיקונו כך מקרי כלי רק שצריך להחזיר הברזא או השרויף בכל שפיכה כדלקמן כלל ל"ח סימן א':

ו כלי שיוצא ממנו דד שקורין (גיס קאן) דהיינו שצד א' יותר גבוה משאר הכלי אסור ליטול ממנו דרך הדד דאין זה כלי אבל כלי שיש לו (שנויץ) הוא כלי גמור (סי' קנ"ט מ"א ס"ק ד'):

ז כלי שנסדק מצד א' אע"פ שאינו אלא כמוציא משקה אין ליטול בו אלא בשעת הדחק (ט"ז בסי' קנ"ט ס"ק א' בשם הב"ח) וי"ל דגרע מנקב שסופו שיבקע כולו דוגמא לדבר בסי' תקפ"ו סעיף ח'. (ועיין בפרה סוף פ"ה השוקת שנחלקה וכתב התוי"ט בשם כ"מ דמיירי שאין מים נוזלים מהסדק מפני שחיברם בטיט אבל אם נוזלים לא הוי כלי ע"ש):

ח לא יתן מים לחבירו בחפניו וה"ה אם נטל ידו א' לא יקח בה מים וישפוך על היד האחרת שאין נוטלין אלא מן הכלי:

ט הבא בספינה וכיוצא בו ואין יכול לטבול ידיו בים וגם אין לו כלי שלם ליטול בו יקח כלי שניקב ככונס משקה ודולה בו מהים ומטביל ידיו בתוך הכלי דהואיל דהמים נוטפין דרך הנקב ה"ז כאלו היה המים מחוברים למי הים וה"ז כאלו מטביל ידיו בים וה"ה בדולה בדלי נקוב ככונס משקה מן הבאר ואף על גב דלענין טבילה קיי"ל דניצוק לא הוי חבור לענין נט"י אזלינן לקולא. ומ"מ אם יש לו כלי שלם לא יעשה כן די"א לנט"י לא הוי חיבור:

י אבנים הקבועים בכותל ועשה להם בית קיבול וברזא אין נוטלין מהם לידים דלא היה עליו שם כלי בתלוש אבל אם היו כלים מתחלה ואח"כ קבען מותר:

כלל לח

א דין כח גברא (סימן קנ"ט):

כשם שהמי' צריכין שיבואו מתוך כלי כך צריכין שיבואו מכח גברא דהיינו שיבואו ע"י שפיכת אדם אבל חבית מים שנפל הברזא ממנו אין נוטלין ממנו לידי' שאין כאן כח נותן ואם אדם הסיר הברזא ממנו מות' ליטול ידיו ממנו רק שצריך להכני' הברזא תמיד

בכל שפיכה ושפיכ' שהרי לא עשה שום מעש' בגוף החבית רק שהסי' ממנה המונע המים לצאת וא"כ לא מקרי כח גברא רק שפיכה ראשונה:

ב אבל אם הטה חבית פתוחה על צדה מותר ליטול ממנה כ"ז שמקלחת שהרי עשה מעשה בגוף החבית שע"י הטייתו מקלח המים וכן אם הטה חבית על ברכיו וע"י שמנענע בברכיו יוצאין המים מותר ליטול ממנו:

ג הכניס ידיו בכלי של מים אפי' יש בו מ' סאה אם יש לו מים אחרים ינגב ידיו ויטול אם אין לו אפי' אין בו מ' סאה כשר ומ"מ לא יברך על נטילה זו ונ"ל דיאכל במפה ודוקא כשאינו מחובר לקרקע שעכ"פ היה הנטילה בכלי אבל אם הכלי מחובר לקרקע אין כאן נטילה כלל וגם לא מקרי טבילה דטבילה לא שייך בכלי דהוו שאובין:

ד לפיכך אסור לטבול ידיו (ברער קאסטין) אם נפסק הקילוח מן הרער אבל בזמן שמקלח שם מים מן הרער מותר לטבול ברער קאסטין דע"י הקילוח נחשב כל המים שבקאסטן כאלו הוא מחובר למים שבנהר דלענין נט"י קיי"ל דניצוק הוא חבור כדלעיל בכלל הקודם וא"כ עכ"פ הוי טבילה לידים אבל אם יחזיק ידיו תחת הקילוח מן הרער לא יועיל דאין כאן נטילה וגם טבילה לא הוי דטבילה לא מקרי אא"כ הכניס ידו במים (א"ר). ולפ"ז אסור ליטול ידיו מן (פלומפ) דאין כאן כלי:

ה טבל ידיו במעיין אפי' הוא קטן הרבה רק שמכסה המים לב' ידיו די בזה דמעיין מטהר בכ"ש אבל אם אינו מעיין רק בור שירדו בו מי גשמים בשעת הדחק מותר לטבול בו ידיו אע"פ שאין בו מ' סאה ודוקא כשהן מכונסין בבור אבל אם הם זוחלין ע"ג קרקע אפילו יש בו מ' סאה נסתפקו הפוסקים אם מהני בהם טבילת ידים וכן מ' סאה שאובין שבקרקע לרמב"ם אין מטבילין בהם ידים ולראב"ד מטבילין:

כלל לט

א דין המים הראוים לנט"י לסעודה (ק"ס)

המים שנוטלין בהם הידים צריך שלא יהיה נשתנה מראיהן הן מחמת המקום או מחמת דבר שנפל לתוכן אבל אם נשתנו מחמת עצמן כגון המים העומדים בכלים באויר זמן ארוך ונעשו ירוק כשרים ואם חזרו לברייתן אפי' נשתנו מחמת דבר אחר כשרין:

ב עשה בהם מלאכה כגון שהדיח בהן כלים מלוכלכים או ששרה בהן ירקות או הדיח ירקות או שהעמיד בתוכם כלי עם משקה אם בשביל שיצטנן או כלים שנתבקעו כדי שיתחברו (מגן אברהם) או שמדד בהן מדות או ששרה בהם פת אפילו נתכוין לשרות בכלי אחר ונפל לכלי זה כיון דניחא ליה עכ"פ הרי המים נעשו כשופכין ופסולי' אבל אם

לא רצה כלל לשרות או להדיח ונפל לכלי של מים כשרים ומ"מ אם יש לו מים אחרים יטול בלא ברכה. ונ"ל דגם בנתכוין לשרות בכלי אחר ונפל לזה אע"ג דחייב ליטול ידיו שנית מ"מ לא יברך

ג הדיח בהם כלים מודחים ונקיים או שנתן לתוכן דגים חיים שלא ימותו ואפי' מת הדג שם (א"ר) או שהעמיד לתוכן משקה צונן שלא יחמו או שטבל בהן ידיו ולקח מהן בחפניו כדי לטוח פני הלחם והגלוסקאו' כיון שהמים לא נעשו בהם מלאכה כשרים וכן אם הניח בתוכה ירקות נקיים לגמרי רק כדי שישארו לחים כשרים בדיעבד (מגן אברהם):

ד שתאה מהם בהמה או חיה או עוף כשרים אבל כלב וחזיר פסולים דמאוס אם לא בשעת הדחק:

ה אין לו מים מותר ליטול ידיו בשכר ושאר משקין ואין בזה משום ביזוי אוכלין שכיון שצריך לזה ואינו בדרך איבוד וגם אין בהם משום שינוי מראה (שם):

ו חמי האור אם הם חמין מאוד שהיד סולדת בהם לכתחלה אין ליטול בהם ואם אין לו אחרים מותר ליטול בהם:

ז מים מלוחים וסרוחים ומרים אם אין הכלב יכול לשתות מהן פסולים דבטלו מתורת מים אבל מותר לטבול בו ידיו. ודוקא כשהם בקרקע דאין טבילה בכלים ואם הם עכורים מחמת טיט אם הכלב יכול לשתות כשר גם לנט"י ואם לאו פסול אפילו לטבול ידיו ומי הים כשרים לנט"י דכשמרתיחן ראוין לכלב וצ"ל דר"ל לאחר שירתיח וכן משמע להדיא ברדב"ז:

ח אסור ליטול ידיו במים שנטל בהם שכבר נעשו שופכין. אבל אם תחב ידיו במים כשרים לנטילה:

ט אם אין לו כלי מותר לטבול ידיו בנהר או במקוה וכן בשעת הדחק שאין לו מים מותר לטבול ידיו בשלג המונח על הארץ אם יש בהם מ' סאה כשהוא מחובר ושוכב על הארץ ואע"פ שהוא נמוך ומברך ענט"י וא"צ לברך על טב"י דכיון דמברך על נטילת ידים כש"כ טבילה אבל אסור ליתן שלג בכלי ולטול בו ידיו אא"כ ריסקן שנעשו מים. והמטביל ידיו במים הפסולים לנט"י מברך על טבילת ידים אבל הטובל במים הכשרים מברך ענט"י (מגן אברהם ססי' קנ"ט) ואם נתערבו מים פסולים במים כשרים אזלינן אחר הרוב (סי' ק"ס סק"ז) ואם נטל יד אחד וטבל יד אחד כשר ומברך ענט"י לכ"ע:

י אין המלאכה פוסל במקוה ובמעיין. ונ"ל דה"ה בשתה מהן כלב או חזיר (כיון דיש מקילין לגמרי) וכן אין שינוי מראה פוסל במטביל ידיו במקוה שיש בו מ' סאה (עיין ב"ח):

יא כל ספק בנט"י לקולא כגון שהוא מסופק אם נעשה מלאכה במים או לא ספק אם נטל ידיו כשיעור אם לא ספק היה עליו דבר החוצץ או לא ס' אם הכלי שלם או לא אפי' יש בהן כל הלך ספיקות וכן כל מחלוקת הפוסקים אזלינן לקולא. וכן כל כיוצא בו כיון שנט"י הוא מדרבנן אזלינן בספיקא לקולא וה"ה אם נסתפק אם נטמאו ידיו לאחר הנטילה (סי' ק"ס):

כלל מ

א דין נט"י לסעודה (קס"א קס"ב):

שיעור המים לנט"י לא פחות מרביעית לכל יד דבזה לא יצטרך ליזהר בהרבה דברים שצריך ליזהר ואין כל אדם בקי בזה ובזה יוצא כל הספיקות והנוטל בשפע יתברך ומ"מ יש לנהוג דאפילו אם נטל כל יד מרביעית ישפוך עליהם מים שניים (כדעת הראב"ד הביאו המגן אברהם שם בסק"ג) נוטלין לנט"י בין על גבי כלי ובין על הקרקע:

ב ישפוך רביעית מים על היד בבת אחת עד הקנה של זרוע דהיינו האצבעות והיד ולפחות עד סוף קשרי אצבעותיו במקום שמחוברים ליד (סי' קס"א) ולכן אין ליטול ידיו מכלי שפיו צר שאין המים יורדין בבת אחת (קס"ב מ"א ס"ק ה') והט"ז כ' סק"ה דכל זמן שאין פוסק מלזוב מקרי שפיכה אחת אף על פי שאינו בא בבת אחת:

ג נטל ידו אחת ברביעית ונגע בשניה קודם הנטילה או שאדם אחר נגע בידיו בעוד שהם לחות צריך לנגב ידיו ולחזור וליטול שהיד מקבל טומאה מיד האחרת ומ"מ נ"ל שאם כבר בירך ענט"י ונזכר יחזור ויטול ידיו ולא יברך (עיין סי' קס"ב במגן אברהם ס"ק ז' וס"ק ח'. וצ"ע מסק"א ועיין א"ר ס"ק י"ג):

ד לאחר שנטל ב' ידיו ישפשפם ביחד ויגביהם נגד ראשו כמ"ש שאו ידיכם כו' ואז יברך ענט"י קודם הניגוב דכל זה מקרי עובר לעשייתן דגם הניגוב הוא צורך הנטילה דאסור לאכול קודם הניגוב שכל האוכל קודם ניגוב כאלו אוכל לחם טמא ולא ינגב ידיו בחלוקו שקשה לשכחה. ואם טבל ידיו או ששפך רביעית בבת אחת א"צ ניגוב ומ"מ יש בו משום מיאוס. וו"א דוקא במטביל א"צ ניגוב אבל בנוטל מרביעית אפילו נתן על כל יד רביעית צריך ניגוב ואם לא בירך קודם הניגוב ס' אם יברך לאחר הניגוב קודם המוציא. ולאחר שבירך המוציא אין מברך לכ"ע (סי' קנ"ח):

ה צריך ליזהר מחציצה שלא יהיה טיט או עפר תחת הציפורן מה שיוצא חוץ לבשר אבל מה שהוא תחת הציפורן נגד הבשר אין חוצץ כיון שהוא דבר מועט אין דרך ב"א

להקפיד ע"ז אבל שלא כנגד הבשר הכל מקפידין ואף שהוא אינו מקפיד בטלה דעתו אצל כל אדם ובשאר היד הכל חוצץ אם הוא דבר הנדבק (קס"א):

ו אפי' דבר שמכסה כל היד אם דרכו בכך אינו חוצץ כגון מי שהוא צובע וידיו צבועות וטבח ומוכר שומן ויש דם ושומן על ידו (במגן אברהם סק"ז ט"ס וצ"ל ס"פ י"א דזבחים) כיון שכל אותן בני אומנות אין מקפידין אינו חוצץ וכן מי שכותב תמיד ואצבעותיו מלוכלכו' בדיו אינו חוצץ ואם אין אומנתו בכך חוצץ וצריך להסיר הטבעות ואם היה רפוי בדיעבד עלתה לו נטילה (שם):

ז היה לו מכה בידו ורטיה עליה אינו חוצץ וצריך ליטול ברביעית בבת אחת ואם אינו יכול ליטול ידיו כלל מחמת חולי יכרוך ידיו במפה (סי' קס"ב):

ח מי שנתפחמו ידיו משחרות קדרה וכיוצא בו בשבת נ"ל דאם אין בו ממש רק חזותא בעלמא או אפילו יש בו ממש רק שהוא במיעוט היד מותר ליטול ידיו ובלבד שלא ינגבם דהוי כמוחק רק ימתין עד שיתנגבו ממילא ואם הוא בענין שמקפיד עליו אפילו במיעוט היד חוצץ ואם אין בו רק חזותא בעלמא אפילו ברוב היד אינו חוצץ

ט מותר לשבור הקרח בשבת כדי ליטול מים ליטול את ידיו (ש"ך):

י י"א דבעי כוונה לנטילה לפיכך מי שנטל ידיו מפני שהיו מלוכלכים או אפילו לדבר שטיבולו במשקה אם כדין נט"י כיון שי"א דא"צ נטילה אע"פ שלא הסיח דעתו ורוצה לאכול פת יחזור ויטול ידיו אבל לא יברך דשמא הלכה כי"א דלא בעי כוונה לנטילה (קנ"ח):

יא אם הוא בדרך ואין מים מצוים בו לפניו ברחוק יותר מן ד' מילין ולאחריו מיל מותר לו לכרוך ידיו במפה ואוכל בלא נט"י ואם הוא מסופק אם ימצא בד' מילין והוא רעב הרבה יכול ג"כ לאכול ע"י מפה וההולך במקום סכנה שירא לחפש אחר מים מותר לאכול ג"כ במפה ושומרי גנות ופרדסים וכיוצא בו כלאחריו דמי והיושב בביתו כ"ע אם דינו כלפניו (מ"א קס"ג) ול"נ פשוט דדמי כלאחריו (וז"ל ירושלמי חלה פ"ב) שומרי גנות מה את עביד כלפניהן כלאחריהן נשמענה מן הדא האשה יושבת וקוצה חלתה ערומה הדא אשה לא בתוך ביתה יושבת ותימר אין מטריחין עלה אוף הכי כו'):

יב יש עוד תקנה בשעת הדחק כגון שנוסע בדרך בעגלה עם נכרים ואין ממתינים עליו עד שימצא מים אזי בשחרית בשעה שנוטל ידיו לתפלה או אפי' באמצע היום נוטל ידיו כדין ואין מברך ענט"י ומתנה שיהיה נטילה זו עולה לו כל היום ואז מותר לאכול כשירצה רק בתנאי שישמור ידיו שלא יגעו במקום מטונף אלא ישים ידיו בבתי ידים שקורין (העגטשוך) (אע"ג דבעינן תיכף לנט"י סעודה זה דוקא כשנוטל ידיו לאכיל' ואוכל תיכף

אבל כשאינו נוטל ידיו לאכילה לא בעינן תיכף) וכשנוטל ידיו לאכילה ואכל והתנה שתעלה לו נטילה זו אף לאחר שעה כששמר ידיו ולא הסיח דעתו י"א דמהני והכל לפי שעת הדחק רק שצריך בכל זה זהירות וזריזות שלא יסיח דעתו משמירת ידיו ולכן אין לסמוך ע"ז אם לא בדוחק גדול וגם במקום שמועיל תנאי אעפ"כ אם נמצא מים יטול ידיו ולא יברך (סימן קס"ד) ומזה נ"ל שיצא הטעות להמון עם שנוטלין ידיהם פעם אחת ועי"ז אוכלין כל היום ושתים רעות עושין אחד שמסיחין דעתם ואחד שאינם מברכין ברכת המזון ולזה לא מהני תנאי:

יג העושה צרכיו ורוצה לאכול כיון דאסור להפסיק בין הנטילה לברכת ענט"י וגם אסור להפסיק בין נט"י להמוציא לכן יטול ידיו שלא כדין נט"י ויברך אשר יצר ואח"כ יטול כדין ויברך ענט"י ואם נטל ידיו כדין יברך תחלה ענט"י ואח"כ א"י ויסמוך על הפוסקים דס"ל דא"י לא הוי הפסק דומיא דגביל לתורא בכלל ה' סי' מגן אברהם (מגן אברהם שם) אבל כשעשה צרכיו באמצע סעודה שא"צ לברך המוציא יטול ידיו כדין ויברך ענט"י ואח"כ א"י (סי' קס"ה):

יד מי שנגע באמצע סעודה בשוק וירך ומקומות המכוסים באדם או שחכך ראשו או שהשתין צריך לחזור וליטול ידיו וא"צ לברך ענט"י אבל העושה צרכיו או שנגע בטינוף ממש או שנגע במי רגליו צריך לברך (סי' קנ"ח קס"ד ק"ע):

טו בכל מקום שצריך לברך המוציא באמצע סעודה כדלקמן כלל מ"ד מחמת היסח הדעת צריך ג"כ נט"י אבל א"צ לברך ב"המז אא"כ הלך והפליג או שהסיח דעתו באמת מלאכול (סי' קע"ח):

טז המתפלל בתוך הסעודה י"א דצריך נט"י (מגן אברהם) וי"א דא"צ (א"ר) וכן נ"ל אם אין מים מזומנים לפניו ועכ"פ נ"ל דלא יברך (סי' קע"ח):

יז המתנמנם באמצע סעודה פחות מס' נשמין א"צ נטילה ואם יותר אפילו ביום צריך נט"י ג' פעמים משום רוח רעה כדלעיל כלל ב'. ומ"מ אפילו נאנס בשינה זמן מה אפי' ערך שעה א"צ לברך על הנטילה (שם):

יח נגע ביד א' במקום מטונף א"צ ליטול אלא אותו יד ואפי' באמצע סעודה (כן משמע בפסחים קט"ז תוס' ד"ה כל שטיבולו כו' ובתוי"ט פ"ב דידים מ"א ובסי' ק"ע ומברך ענט"י):

יט נגע בשערות ראשו ולא חיכך הראש א"צ נטילה אבל המחכך ראשו צריך נט"י (כן מוכח סי' קס"ב סעיף ח' מדברי רמ"א וכ"כ א"ר):

כ נ"ל דנוגע באמצע סעודה בס"ת או בתפילין או ברצועות או במגילה מן המגילות הנכתבים על קלף כדין צריך ליטול ידיו שהרי כל אלו מטמאין הידים כמבואר בש"ע סי' קמ"ז במגן אברהם שם. אך כיון שלא מצאתי דין זה בפוסקים יטול ידיו ולא יברך:

כלל מא

א דין הרוצה לאכול ולשתות קודם נט"י איך יתנהג בב"א:

הרוצה לאכול ולשתות קודם נט"י לסעודה אם הם מדברים שצריך לברך עליהם בתוך הסעודה כגון פירות ויאכל ג"כ פירות בתוך הסעודה ומכוין עכשיו בברכה זו לפטור מה שיאכל בתוך הסעודה וא"כ הוי לצורך הסעודה לכן מותר אף לכתחלה לאכול ולשתות כמה שירצה וא"צ לברך אחריהם דברכת המזון יפטור הכל כמו שפוטרת מה שיאכל בתוך הסעודה (עיין בנ"א ותבין כל הכלל הזה):

ב ואם לא יאכל פירות בתוך הסעודה או שהם דברים שבלא"ה א"צ ברכה בתוך הסעודה כגון מיני לפתן ופרי אדמה שדרך לאוכלן מחמת הסעודה כגון (בילבעש) שקורין (ערד עפיל) וקטניות או כל מיני משקין חוץ מיין ולא יאכל מינים אלו בתוך הסעודה או שלא ישתה בתוך הסעודה צריך לברך ב"א על מה שאכל או שתה קודם נט"י דכיון שלא יאכל וישתה בתוך הסעודה הרי כבר עקר דעתיה מלאכול ולשתות וגם אין ברכתן בא לפטור בתוך הסעודה א"כ אין שייכין לסעודה כלל ואפי' לא בירך ב"א קודם נט"י צריך לברך בתוך הסעודה (עיי' בב"י סימן ת"ג) אם לא שבירך בהמ"ז על כוס שאז ישתה כשיעור ויכוין לפטור גם אלו אבל אם יאכל גם בסעודה מיני לפתן זה או שישתה וא"כ י"ל דא"צ ב"א אע"ג דא"צ לפטור מה שיאכל וישתה מ"מ כיון דלא עקר דעתיה ממינים אלו הכל נחשב לאכילה א' וכשם שב"המז פוטר מה שאוכל בתוך הסעודה יפטור גם אלו וגם י"ל כיון שאינו צורך לסעודה כלל צריך לברך ב"א אע"ג דלא עקר דעתיה דברכת המזון אינו פוטר בנ"ר ולכן צריך ליזהר שיאכל וישתה פחות מכשיעור. ואם אכל ושתה כשיעור מחוייב לחזור אחר ברכת המזון שישתה או יאכל כשיעור כדי שיברך ב"א ויכוין לפטור גם זה (סי' קע"ד מ"א ס"ק י"ד):

ג שתה יין וישתה ג"כ בתוך הסעודה ומכוין לפטור אותה מותר לשתות כשיעור וא"צ ב"א ואם אין לו בתוך הסעודה צריך ליזהר לשתות פחות מכשיעור ואם שתה כשיעור אפ"ה לא יברך ב"א דכיון דיין מגרר גריר וממשיך תאוות המאכל הוי צורך סעודה ונ"ל דה"ה לי"ש וכן אם היה צמא מאד עד שאין לו תאווה לאכול מחמת הצמאון דינו כמו יין:

ד אכל מ"מ כגון (לעקיך לביבות דייסא) ולא יאכל ממינים אלו בתוך הסעודה או שמפסיק הרבה עד הסעודה צריך לברך ב"א ואם לא בירך עד שברך ברהמ"ז בדיעבד ברהמ"ז פוטר כדלקמן כלל נ' סימן י"א ואם יאכל גם בתוך הסעודה כמו בשבת שאוכלין דייסא ומולייתא וכן בחול ורוצה לאכול מאותו מין קודם נט"י כיון דלא עקר דעתיה נ"ל דמותר לכתחילה לאכול כשיעור וא"צ לברך אחריו דבזה לכ"ע בהמ"ז פוטר מינים אלו (ובסי' רמ"ט במגן אברהם סק"ו משמע דצריך לברך וי"ל דהתם לא היה אוכל באמצע סעודה מיני מזונות ואם כן עקר דעתו):

ה הא דמותר לאכול קודם המוציא דוקא שאין בדעתי לאכול תיכף אבל אם השלחן ערוך והלחם לפניו אסור לגרום ברכה שא"צ אלא יברך המוציא על הלחם ויפטר ש"ד (סי' רי"א מ"א ס"ק ט') ולא מהני מה שמכסה הפת דזה לא מהני רק כשמברך על היין לקדש שלא יראה הפת בושתו אבל מה שגורם בשא"צ לא מהני כיסוי:

כלל מב

א דין ברכת המוציא (קס"ז קס"ח)

לחם גמור מברכין עליו המוציא אפי' הם פרורין קטנים כמצה כתושה ואם אכל מהם כזית מברך ברה"מז ולא נקרא לחם אא"כ יש בו ו' תנאים (א) שיהי' הקמח מן ה' מיני דגן (ב) שלא יהי' נילוש רק במים לבד (ג) שלא יהי' ממילא או נילוש בתוכו שאר מינים (ד) שיהיה בלילתו עבה (ה) שיהיה עב קצת (ו) שיהיה נאפה בתנור או באילפס בלא משקה ואם חסר א' מן אלו התנאים יתבאר דינם לקמן כלל נ"ד:

ב עירב קמח שאר מינים עם קמח של ה' מיני דגן ועשה ממנו פת אם יש בקמח של ה' מינים כדי שיאכל ממנו כזית דגן בכדי אכילת פרס שהוא חלק שמינית או תשיעית מברך עליו המוציא ולאחריו ברהמ"ז ואם אין בו זה השיעור בתחלה מברך המוציא כיון שיש בו טעם דגן ולבסוף על המחיה (ואע"ג דקיי"ל טכ"ע דאורייתא מ"מ לחומרא חיישינן לדעת החולקים ומ"מ לענין על המחיה אין לחוש כ"כ כיון שאינו מברך רק ברכה א' ובזה א"צ להגהת הגר"א ועיין כלל נ' בנ"א סי' ו' ואף שהמ"א כ' בסי' ר"ד ס"ק ט"ז דאפי' לקולא אמרי' טכ"ע מה"ת וראיה מסי' תל"ג ס"ב אינו מוכרח די"ל דשאני אורז כדאיתא שם בירושלמי והמ"א גופא פסק שם לחומרא דבעיא כזבא"פ) ואם עשה מהם תבשיל אם יש בו כזית בכדי אכילת פרס מברך בורא מיני מזונות ועל המחיה ואם אין בו כזית בכא"פ יברך במ"מ ואחריו בורא נפשות (סי' ר"ח) ואלו העושים (רעציסניקעס) דהיינו קמח רעצקי שקורין (טארטקע) ומערבין בו קמח מה' מינים ובלילתן רכה ואח"כ

אופין אותו באילפס מכשילין רבים וצריכין להודיע להם שלא יעשו כן (ועיין כלל נ"ד סי' ז' וסי' ט'):

ג לחם גמור שבישל או טיגן בחמאה ואפילו העביר ממנו כל תואר לחם כגון שעירבו בביצים ודבש ואח"כ בשלו אם היה בכל פירור כזית קודם הבשול וגם לאחר הבשול נשאר בו כזית כל דין לחם עליו וכ"ש כששורה פת בשכר כיון שבכל חתיכה כזית:

ד פרורין פחות מכזית שבשלן או טגנן או שראן במשקה מבואר דינם בכלל נ"ד סימן י':

ה מצוה לברך המוציא על מה שחשוב יותר משום הידור מצוה ולפיכך אם היה מונח לפניו ב' מיני פת ורוצה לאכול משניהם אם היה א' שלם אפי' הוא קטן וגם הוא פת קיבר (שקורין גראבע ברויט) והשני נקי וגם הוא גדול יותר מן השלם והיא פרוסה מצוה לברך על השלם וב' גלוסקאות הדבוקים יחד שנאפו ונחתך מן הא' והב' נשאר שלם יפריד החתיכה מן השלימה כדי שיראה שהיא שלימה ואעפ"י שתהיה קטנה ממה שהוא עכשיו דשלם עדיף ולא יבצע ממקום שהיתה דבוקה ששם נראית כפרוסה אלא ממקום השלם (סי' קס"ח):

ו היו שניהם שלימים או שניהם פרוסים מברך על הגדול ביותר אם היו שניהם נקיים או שניהם קיבר אבל אם היה א' מהם נקי אעפ"י שהוא קטן והשני גדול והוא קיבר מברך על הנקי שהוא חשוב יותר ממעלת גדול ואם שתיהן נקיות וזו לבנה יותר מזו מברך על הלבנה יותר ואם השניה גדולה יש להסתפק (מגן אברהם סק"ח):

ז א' פת חטים וא' פת שעורי' או דגן מברך על של חטים אפי' הוא קטן ופרוס' ושל שעורים גדול ושלם דחטים כתיב ברישא בקרא חטה ושעורה. וירא שמים מברך על שניהם כיון דשל שעורים שלם אבל כששניהן פרוסין מברכין לעולם על של חטים ודוקא חטים ושעורים דשניהם מין שבעה אבל חטים ופת שיפון או כוסמין א"צ להניח פרוסה בתוך שלימה כיון שאינו מין שבעה לכל דבר וכן פת שעורים ופת כוסמין מברך על של שעורים דכיסמין אינו מין שבעה (מגן אברהם סק"ב) ואפי' שהכוסמין יפים (שם סעיף ד'):

ח זה הכלל חטים קודם לכל. ואחריו מעלת שלם. ואחריו מעלת נקי. ואחריו מעלת גדול ועיין עוד מדין קדימה בכלל נ"ז:

ט פת נכרי נקי ופת קיבר ישראל אם אינו נזהר מפ"נ כיון שיש לכל אחד מעלה מברך על איזה שירצה ואם אין דעתו לאכול בכל הסעודה רק פת נכרי אעפ"י שבני ביתו יאכלו הקיבר כיון שהוא הבוצע צריך לברך על פת נכרי הנקי ואם אחר מיסב עמו יבצע כל אחד על פת אחד. ואם הוא נזהר מפ"נ מסלק הפ"נ מן השולחן עד לאחר ברכת המוציא.

ואם אורח שאינו נזהר מיסב עמו על השולחן ואינו יכול לסלקו כיון דמצוה על בעה"ב לבצוע וגם הנקי הוא חביב עליו רק שמניח מפני פרישות התירו לו חכמים לבצוע על הנקי לכבוד האורח וכיון שהותר לבצוע עליו הותר לו לכל הסעודה דבפת כיון שהוא עיקר חיותו של אדם חששו חכמים משום איבה (ולכן אין ללמוד מזה לשאר איסורי דרבנן) ואם הפת נקי אינו חביב עליו בלא איסור פ"נ א"צ להקדימו:

י כל זה כשרוצה לאכול משניהן אבל אם אינו רוצה לאכול אלא מאחד יבצע עליו ואין לחוש לשני מה שחשוב יותר:

יא יקח הפת בב' ידיו בשעת ברכה. ומצוה להביא על השלחן מלח לטבול בו פרוסת המוציא ויחתוך סביב הפת מצד העליון ומצד התחתון כדי שיהיה ממקום שקדם בישולו שאנו מסופקין באיזה צד מקדים. וקודם הברכה יחתוך מעט כדי שאם יאחוז בפרוסה יעלה שאר הככר עמו דאל"כ חשוב כבר כפרוסה ואפי' אם מברך על פרוסה יעשה כן כדי שתהיה יותר גדולה בשעת ברכה ואח"כ מברך ואחר הברכה יפריד מה שחתך כדי שתכלה הברכה בעוד שהפת שלם ובשבת פשיטא שצריך ליזהר שלא יחתוך הפרוסה קודם שיברך דאז לא יהיה לחם משנה. ויטעים היטיב ה' של המוציא ויתן ריוח קצת בין לחם מן הארץ שלא יבלע המ"ם ונותן פרוסה מן החתיכה שחתך לפני כ"א ולא יזרוק כדלקמן כלל מ"ה ולא יתן ביד האוכל אלא יתן לפניו (קס"ז) ואסור להפסיק בין הברכה עד לאחר שיאכל המוציא ואם הפסיק מבואר לעיל כלל ה' סי' ט' י':

יב אם מוציא רבים בברכתו יאמר ברשות רבותי אעפ"י שהוא הבעה"ב או הגדול דמדינא בעה"ב או הגדול בסעודה בוצע מ"מ הוא מדרך ענוה ולא הוי הפסק דהוי כצורך ברכה אבל א"א סברי אלא על היין כדלקמן כלל נ"ה (שם):

יג שכח לברך ברכת המוציא אם נזכר באמצע סעודה מברך. ואם לא נזכר עד שגמר סעודתו אם יש לו חתי' פת יברך ואם לאו לא יברך (שם):

כלל מג

א דין ברכה לאוכל דבר בתוך הסעודה (סימן קע"ז קע"ח)

כיון שלחם עיקר חיי האדם לפיכך אם קבע עצמו לאכול לחם ובירך עליו הרי כל מה שיאכל בתוך הסעודה מדברים הרגילים לבוא בתוך הסעודה מחמת הסעודה לאכול לשבוע כגון בשר דגים לפתן דייסא מיני לביבות חוץ משירות אפי' אכלן בלא פת נעשה הכל טפל לפת וא"צ לברך עליהן (סימן קע"ז) ואפי' אם שלחו לו מבתים אחרים דברים שמלפתין בו פת ולא היה עליהם דעתו כלל שלא היה יודע שישלחו אע"ג דמדינא ראוי

לברך עליהם מ"מ המנהג שלא לברך דמסתמא דעת האדם על כל מה שיביאו לו וכן אין צריך לברך על כל מיני משקין דכיון דא"א לאכול בלא שתיה א"כ המשקים נעשים טפל לפת ואפי' משקה (מעד) (ט"ז סי' קע"ז). חוץ מן היין כיון שהוא חשוב ולכן צריך לברך עליו בתוך הסעודה ואם בירך עליו קודם הסעודה והיה דעתו או שרגיל בכך לשתות בתוך הסעודה יין א"צ לברך בתוך הסעודה ולכן המקדש על היין קודם נט"י והיה בדעתו לשתות א"צ לברך (סי' קע"ד):

ב היתה עיקר סעודתו על דברים אחרים ואוכל ג"כ פירות אין הפירות נעשין טפל אלא בזמן שאוכלן עם הפת אבל כשאוכל בלא פת אעפ"י שאכל כבר קצת עם פת אעפ"כ צריך לברך על אלו שהרי אין דרך לקבוע סעודה על פירות וגם הוא לא קבע סעודתו עליהן אבל ברכה אחרונה א"צ לברך שבהמ"ז פוטר כל מה שאוכל בתוך הסעודה. וראוי ליזהר שיברך על הפירות תחילה קודם שיאכלם עם הפת כי יש בזה כמה חלוקי דינים די"א דאפי' אוכל באמצע בלא פת צריך לברך ויש מסתפקין בזה כיון דאוכל תחלה וסוף עם פת. ובדיעבד עכ"פ יאכל גם לבסוף עם פת:

ג פירות מבושלים עם בשר שקורין (עפיל צימעש) (פלוימען צימעש) וכדומה נ"ל דא"צ לברך שהן נעשין טפילה לבשר והבשר ללחם (במגן אברהם סימן קע"ז משמע דס"ל דצריך לברך וכ' בשם האגור שאביו נהג כן. ועיינתי באגור שלא כ"כ אלא בקובע סעודתו על הפירות כמו שאכתוב בסימן ה' אבל כאן נעשו הפירות טפל לבשר וכמו שכתב המגן אברהם בסימן קע"ד ס"ק ט' ולכן נ"ל דא"צ לברך וכן מנהג העולם):

ד פירות מבושלין בלא בשר וכן פירות שממלאין אווזות צלוין נ"ל דצריך לברך דידוע דאין נעשין טפילה לבשר אלא שממלאין כדי שיתן טעם בפירות:

ה אם קובע סעודתו רק על פירות או (אוגרקעס) או צנון ובצל וכדומה יזהר שמתחיל' יאכל פת עם הפירו' ואז אף שאח"כ יאכל בלא פת א"צ לבר' כיון שמתחיל' קבע סעודתו עליהם (במגן אברהם סימן קע"ג ס"ק ג' יש ט"ס וכצ"ל ואם מתחלה לא היו לו דברים אחרים ללפת בהן הפת אלא אלו הפירות לבד ומתחיל ללפת בהן את הפת ואח"כ אוכל כו' כצ"ל):

ו האוכל (לימאנש) מלוחים בתוך הסעודה בלא בשר זה בא להמשיך תאוות המאכל ולכן אין צריך לברך וכן כלל זה בכל דבר שאוכל ושותה להמשיך תאוות המאכל וכן השותה יין שרף בתחילת הסעודה או באמצע ונראה לי דאפשר ה"ה (אוגרקעס) מלוחים אין צריך לברך דזה נקרא צורך סעודה (מגן אברהם סימן קע"ז ס"ק י"א):

ז (יגדעס) מרוקחים שדרך לאוכלן עם בשר אם אוכלן אח"כ בלא בשר רק בפ"ע נ"ל דדינן כשאר פירות וצריך לברך. ועכ"פ יזהר שגם לבסוף יאכלם עם בשר ופת ואז אף שבאמצע אוכל בלא בשר א"צ לברך כדלעיל סי' ב':

ח אם אוכל בתוך הסעודה מיני (טארטין) הנעשין במילוי פירות כמו עפיל פלאדן וכדומה זה בא מחמת הסעודה וא"צ לברך ואין להחמיר וליקח קצת מן המלוי ולברך עליהם דהוי ברכה לבטלה שהן נעשין טפילה לעיסה (סי' קס"ח מ"א ס"ק כ"ב וס"ק ט"ו) וכ"ש (פירעגאש) הממולאים בבשר ודגים וגבינה או שנילוש במי ביצים או אותן שנילושים בלילתן עבה וטגנן אח"כ שדברים אלו הם ס' לחם לכן א"צ לברך (סי' קס"ח מ"א ס"ק מ"ד):

ט (שמאלץ קיכין לעקיך קיכליך) אם אוכלן מחמת רעבון א"צ לברך ואם אוכלן לתענוג וקינוח סעודה כ' האחרונים דצריך לברך במ"מ. והט"ז כ' שם דאין תלוי בדעתו אלא כפי שדרך העולם לאכלן אם אכלן רק מעט ממנו לתענוג א"צ לברך ול"נ דהוי ס' ברכה שהרי רוב הפוסקים כתבו דכסנין הוא רק מצד המילוי אלא דהב"י כתב דמספק נותנים על כולם דין כסנין והיינו שלא לברך המוציא אלא במ"מ וא"כ כיון דכל אלו הוי ספק שמא הן לחם גמור וא"כ היאך יברך בתוך הסעודה אטו אם אוכל פת לתענוג יברך עליו בסעודה משום שלא היה דעתו ע"ז בשעת המוציא ולפ"ז נ"ל דראוי לאדם בשעת המוציא לכוין בהמוציא לפטור כל הדברים שיאכל ממינים אלו:

י (טארטין) שנעשין מצוקר ושקדים וגם ממולאים בהם וכיוצא בו וכן אותן דברים שנילושין בשמן ונטגנין בשמן וכיוצא בו אפילו היה בלילתן עבה כמו (הויזן בלאזין) וכיוצא בו שידוע שכ"ז אוכלין רק לתענוג ולא נקרא לחם כלל צריך לברך (מגן אברהם ס"ק י"ח). ונ"ל דגם הט"ז נתכוין לאלו (הויזן בלאזין) ועכ"פ לא יצא מכלל ספק ברכה:

יא כל דבר שאוכל או שותה לעכל המזון צריך לברך ולכן אם שותה י"ש לאחר האכילה ידוע שכונתו רק לעכל ולכן צריך לברך עליו דדוקא שאר מיני משקה נעשה טפל לפת משא"כ אלו שאין באין אלא לעכל (מגן אברהם סי' קע"ד ס"ק י"א וסי' רי"ב) ונ"ל דה"ה כששותה (קאווע) דעתו לעכל:

יב הא דאמרינן ברכת המוציא פוטרת הכל. דוקא כשרוצה לאכול פת אבל אינו רוצה לאכול פת ומכ"ש כשאוכל פחות מכזית טוב יותר שיברך על דברים אחרים ולא יאכל פת אם לא בשבת ויו"ט שמחוייב לאכול כזית פת והוי דבר חשוב שאז אעפ"י שאין ברצונו לאכול פת מ"מ כיון שהוא מצוה נעשה כמו שקובע סעודתו על הפת ופוטר הכל (מגן אברהם סי' קע"ז ס"ק א' וסי' קע"ד ס"ק י"ב וסי' קע"ח):

כלל מד

א דין היסח הדעת בסעודה שצריך לברך (קע"ט):

משנטל ידיו במים אחרונים אסור לו לאכול או לשתות וגם אסור להפסיק בדיבור דתיכף לנט"י אחרונים צריך לברך בהמ"ז ואם רוצה לאכול או לשתות צריך לברך ברכה ראשונה על מה שיאכל וישתה שכבר הסיח דעתו וצריך לחזור וליטול ידיו כדי שתהיה תיכף לנטילה ברכת המזון ומכל מקום לכתחלה אין לעשות כן:

ב אפילו לא נטל ידיו עדיין רק שאמר הב לן ונברך הוי נמי היסח הדעת ואם רוצה לשתות צריך לברך ב"ר. ואם רוצה לאכול בזה יש מחלוקת אם צריך לברך אם לא ודוקא כשאמר בעה"ב הב לן ונברך והמסובין הסכימו לדבריו אבל אם אחד מן האורחים או ב"ב אמר הב לן ונברך לא הוי היסח הדעת ומותר לכלם לאכול ולשתות עוד אם לא מי שגמר בדעתו שלא יאכל וישתה עוד:

ג אם לא נטל ידיו וגם לא אמר הב לן ונברך משנטל הכוס לברך ברכת המזון דינו כאלו נטל ידיו וצריך לברך ב"ר על מה שיאכל או ישתה:

ד בכל מקום דאמרינן דהוי היסח הדעת אם רוצה לאכול פת צריך ליטול ידיו אבל א"צ לברך ענט"י (סי' קע"ט במגן אברהם סס"ק ב') כדלעיל כלל מ' סי' ט"ו:

ה המתפלל בתוך הסעודה אי שישן בסעודה שינת עראי אע"ג ששהה משך זמן לערך שעה כיון שנאנס בשינה לא מקרי הפסק וא"צ לברך המוציא ואם ישן על מטתו שינת קבע משמע דהוי הפסק

כלל מה

א דין הלכות סעודה ודין צער ב"ח:

אסור לאדם לאכול כלום עד שיתן מאכל לבהמה ועופות שמזונותן עליו דכתיב ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת ושבעת ועיין לעיל כלל ה' סימן י"א אם הוי הפסק בין ברכת המוציא לאכילה. ואם צריך לשתות האדם קודם דכתיב והשקית את העדה ואת בעירם (סימן קס"ז) ומדת חסידות שיתן לתרנגולים לאכול ולא יסמוך על מה שימצאו באשפות וכן חתול שמגדל בביתו ואסור לצער בע"ח דכתיב לא תראה את חמור אחיך וגו' הקם תקים וגו' והיינו משום צער בע"ח ומ"מ כל דבר שצריך לצרכי ב"א מותר ולכן מותר למרוט נוצות של אווזות מ"מ העולם נמנעים דהוא אכזריות (אה"ע סי' ה'):

ב לא יאכל דרך רעבתנות ולא יאחוז המאכל בידו א' ויתלוש ממנו בידו הב' ולא ישוך פרוסה ויניחנה על השולחן או יתננה לחבירו או לתוך הקערה שמא הוא מאוס לחבירו

ולא ישתה מכוס ויתן לחבירו לשתות ולא יאחז אדם פרוסה כביצה בידו ויאכל ממנה ולא ילקט פירורין ויניח על גבי השלחן (סימן ק"ע):

ג הנכנס לבית כל מה שיאמר לו בעה"ב יעשה ואם הוא דבר של כבוד אין ד"א לעשות מיד עד שיפציר בו מעט ואם הבעה"ב הוא גדול אפי' בזה אין מסרבין כלל אלא יעשה תיכף (שם וע"ש עוד הרבה דברי מוסר בסעודה):

ד יזהר מאד לומר דברי תורה על השולחן שכל שולחן שלא אמרו עליו דברי תורה כאלו אכלו מזבחי מתים ועיין בנ"א פי' על המשנה זו ג' שאכלו ולא אמרו כו' ותראה עונש הגדול כשאין אומרים ד"ת ומהשכר שאומרים ד"ת עכ"פ יאמר איזה מזמור. ומנהג טוב לומר אחר ברכת המוציא מזמור לדוד ה' רועי שהוא תורה וגם תפלה על מזונותיו כדאיתא בזוהר דאסור לאכול עד שיתפלל על מזונו (ס"ק ס"ז בא"ר):

ה יזהר מאד בפרורין שלא יזרקם דקשה לעניות ובזוהר מחמיר מאד אלא יכנסם ויתן לעופות (סי' קע"א):

ו ואסור לנהוג בזיון באוכלין לפיכך אסור לזרוק אוכלים במקום שימאסו ואפילו אגוזים ושקדים אבל במקום שלא ימאסו מותר אבל פירות רכים שנמאסים מחמת זריקתו אפילו במקום נקי אסור ופת אסור לזרוק אפי' במקום שלא ימאסו ואין מניחין עליו בשר חי ואין מעבירין עליו כוס מלא שמא תשפך ואין סומכין בו הקערה אם היא מלאה מדבר שאם יפול על הפת ימאסו ומותר לאכול דייסא בפת במקום כף והוא שיאכל הפת אחר כך. ומכל מקום כיון שיש בזה גם כן קצת בזיון שמשתמש מעשה עץ באוכלין לכן המדקדקים אוכלין בכל פעם שמכניסין לתוך פיהם מעט מן הפת עם הדייסא והנשאר מן הפת אח"כ אוכלין אותו בעצמו ולא ישב אדם על קופה של נצרים שמלאה פירות כיון שהיא נכפפת והאוכלין נמאסים אבל בקופה של עץ שאינו נכפף מותר. ואם אוכלים מונחים על הארץ צריך להגביהן. ולצורך נט"י שאין לו מים כיון שהוא מצוה מותר ליטול במשקים וה"ה מים אחרונים (שם):

ז הקונה פירות מן הנכרים המוכרים נרות וזיוף אסור לאכלם כי אם כשקולף או שידיח אותם שידוע שהנכרי אוחזן בידים מלוכלכין בחלב ושאר איסורים. וכ"ש איסור מן התורה והנסיון יעיד על זה שכשיניח אותם במים יהיה ניכר שהמים יהיה שמן:

ח יזהר מאד שלא להניח על השולחן ספר שלא למד בו איזה ימים דידוע שיש בהם תולעים קטנים הרבה ויבוא לידי איסור ח"ו ואפשר ג"כ סכנה כדאמרינן מקק דספרי סכנתא והם תולעים:

ט כל דבר שמביאין לפני האדם שיש לו ריח צריך ליתן ממנו להשמש דבר מועט ולא מהני בזה שום תנאי ואפילו במשרתים שלנו. ודוקא בשמש שעומד ומשמש בסעודה אבל אם מיסב עמו על השולחן א"צ ומדת חסידות ליתן מכל מין ומין. ואסור ליתן לשמש פרוסת פת אלא א"כ יודע שנטל ידיו דחיישינן שמתוך טרדתו ישכח מליטול ולא יתן לאכול אלא למי שיודע בו שיברך ויש מתירין דדוקא בנט"י שעושה האיסור תיכף משא"כ בברכה ויש מקילין אם נותן לעני בתורת צדקה. והשמש אם א"י אם יתנו לו לשתות צריך לברך על כל כוס וכוס אם לא שהיה דעתו מתחלה על כל מה שיתנו לו (קס"ט):

כלל מו

א דין מים אחרונים וכוס של בהמ"ז (ק"פ קפ"א קפ"ב קפ"ג)

יזהר כל אדם ליטול ידיו קודם בהמ"ז וזה נקרא מים אחרונים ואין צריך ליטול אלא עד פרק ב' מן האצבעות דהיינו ב' פרקים שלמעלה מזה לא יגיע הלכלוך מן המאכל וישפיל ידיו כדי שתרד הזוהמא והמברך הוא נוטל בראשונה עד ה' ואם המסובין רבים מתחילין מן הקטן ונוטלין דרך ישיבתן ואין מכבדים במים אחרונים וכיון שמגיע לחמשה האחרונים יטול המברך תחלה (סימן קפ"א):

ב אם אין לו מים מותר ליטול בכל מיני משקים ובכל מינו מים אע"פ שפוסלין לנט"י ולא ירחץ במים חמין שאין מעבירין הזוהמא (שם):

ג אין נוטלין ע"ג קרקע אלא בכלי מפני שרוח רעה שורה עליהן ואם אין לו כלי מותר ליטול תחת השולחן במקום שאין עוברים בני אדם. ולכתחלה ינגב ידיו קודם שיברך (שם):

ד אין להסיר המפה והלחם עד אחר ב"המז. וצריך שיהיה הפת מונח על השולחן בשעת ב"המז אבל לא יביא פת שלם ואם מונח פת שלם המיקל ואינו מסירו לא הפסיד דדוקא לכתחלה אסור להביא דנראה כעורך שלחן לעבודת כוכבים אבל אם כבר מונח מותר ונוהגין לכסות הסכין בשעת ברכת המזון או להסירו (סימן ק"פ):

ה אם המסובין הם ג' חייבים לברך ב"המז על כוס אם הוא באפשר על היין מצוה מן המובחר ואם אין לו יברך כי לשאר משקין שהם חמר מדינה ששותין באותו מקום. ובשעת הדחק אף על (קוואס) שהוא שתיית עניים בכל השנה אבל לא על יאגדע קוואס או עפיל קוואס וכ"ש לאקריץ (סי' קפ"ב):

י הכוס לא יהיה פגום ואם הוא פגום יכול לתקן במעט שאר משקין שנותנין לתוכו ואפילו על ידי מים ובלבד שלא יהיו פגומים (שם):

יז הכוס שמברכין עליו צריך שיהיה שלם ואפילו אם נשבר הבסיס שלמטה פסול ואפילו פגימה בשפת הכלי פוסל אם חסר כל שהוא וכן נסדק אפילו לא חסר אם לא בשעת הדחק. וטעון הדחה מבפנים ושטיפה מבחוץ כדי שיהיה נקי ויהיה מלא ומקבלו בשתי ידיו ולא יחזיק אותו בשתיהם אלא נותנו בימינו ומגביה טפח מן השולחן כדי שיראו אותו כל המסובין ולא יסיח דעתו ממנו ולכן יסתכל בו תמיד ואיטר יד יקח בימין דידיה שהוא שמאל כל אדם (סימן קפ"ג):

יח משנתנו הכוס למברך לא ישיח המברך וכן המסובין ראוי שלא ישיחו ומכל שכן שאסור להפסיק בשום דבור בשעת ברכת המזון ויקדימו לסיים כל ברכה קצת קודם המברך כדי שיענו אמן (שם):

יט אחר ברכת המזון יברך על כוס שבירך עליו ויטעום המברך כמלא לוגמיו שהוא רוב רביעית עכ"פ. ומצוה שישתה רביעית שלם כדי שיוכל לברך ב"א ומשגרו לאשתו אפילו לא אכלה עמהם (ססי' ק"צ):

י אף על גב דבקידוש י"א דלא מהני שתיית אחרים אלא דוקא המקדש צריך לטעום כדלקמן כלל ו' בהלכות שבת בדין קידוש אבל בשאר דברים לכ"ע אם אין המברך רוצה לטעום יטעום אחד מהמסובין כשיעור ול"נ דהטועם הוא יברך כמ"שכ המ"א ואין שתיית ב' מצטרפין ומ"מ מצוה שיטעמו כל המסובין. ובדיעבד אם שתו בין כולם מלא לוגמא יצאו (שם):

יא גדול מברך ואם רצה ליתן רשות לקטן לברך רשאי ואם הגדול מוציא ליחה שקורין (הוסטין) יברך אחר והני מילי שאין שם אורח אבל אם יש שם אורח מברך האורח אף על פי שבעל הבית הוא גדול ממנו כדי שיברך לבע"הב ואם בעל הבית נותן הכוס לאורח לברך ואינו מברך מקצר ימיו דכתיב ואברכה מברכיך וזה לא רצה לברך לבעה"ב. ואם הבעל הבית רוצה לוותר על ברכתו ולברך בעצמו או לאחר שמשלם לו בעד מזונות דזה אין צריך לברך לבעל הבית רשאי (ר"א):

כלל מז

א דין בהמ"ז והטועה בה (קפ"ה קפ"ו קפ"ז קפ"ח)

כשאוכל לחם שמברכין עליו המוציא חייב לברך אחריו ברכת המזון והוא מ"ע דאורייתא והם ג' ברכות. הראשונה נקראת ברכת הזן והיא הזן את העולם כו' ומסיים

הזן את הכל. והשניה נקראת ברכת הארץ והיא נודה לך כו' ומסיים על הארץ ועל המזון. השלישית נקראת בונה ירושלים והיא רחם נא כו' ומסיים בונה ירושלים. ולפי שכאן מסיים ג' ברכות שהם דאורייתא לכן התקינו חכמים שיענה אמן אפילו אחר ברכת עצמו. וברכה רביעית נקראת הטוב והמטיב והוא האל אבינו רועינו כו' ומסיימת ומכל טוב תמיד אל יחסר לו והשומע שהמברך מסיים אל יחסרנו צריך לענות אמן כי כאן הוא סוף הברכה. והרחמן היא אינו אלא מנהג (סימן קפ"ח קפ"ט):

ב לפי שברכת המזון הוא דאורייתא לפיכך כל ספק שיסתפק בו חייב לברך כדין כל ספק דאורייתא לחומרא. ונשים הם ספק אם חייבות מן התורה מדכתיב על הארץ הטובה ונשים אין להם חלק בארץ משא"כ כהנים ולוים אף על פי שאין להם חלק מ"מ יש להם ערי מגרש וי"א משום שלא ניתן להם ברית ותורה מ"מ אם אכלו כדי שביעה ונסתפקו אם ברכו ה"ל ספק דאורייתא וצריכין לברך ונ"ל אם לא אכלו כדי שביעה א"צ להחמיר (דהוי ס"ס שמא כבר ברכו ואת"ל דלא ברכו שמא הלכה כמ"ד דבעינן כדי שביעה מדאורייתא ואף דמדרבנן אכתי חייבין מ"מ ה"ל ס' דרבנן. ועיין ש"ך בכללי ס"ס אבל באכלו כדי שביעה א"ל ס"ס שמא פטורין מדאורייתא דאיבעיא דלא נפשט אינו נכנס בגדר ספק כמש"כ הפ"ח שם) (סימן קפ"ו):

ג מדכתיב ואכלת ושבעת י"א דאינו חייב עד שישבע ולכן אם אכל כדי שביעה לכ"ע חייב מדאורייתא וי"א דושבעת דקרא היינו שתיה אבל אכילה הוי בכזית ולכן אם אכל כזית ואינו צמא לשתות או שצמא ושתה חייב מדאורייתא וי"א דושבעת היינו כביצה שעל כביצה חייב מדאורייתא. ונ"מ אם מסתפק אם בירך דאם אכל כדי שביעה חייב בודאי לברך מספק ואם לאו למאן דס"ל דאינו אלא מדרבנן הוי ככל הברכות דמספקינן לקולא. ומ"מ ראוי לירא שמים שיטול ידיו ויברך המוציא ויאכל כזית ויברך בר"המז דלכ"ע באכל כזית חייב לברך עכ"פ מדרבנן ומכל שכן באכל כביצה דדעת גדולי ראשונים דחייב מדאורייתא (סימן קצ"ז):

ד כיון דברכת המזון דאורייתא החמירו בו שהאוכל פת אסור לצאת ממקומו עד שיברך ברכת המזון וצריך לברך מיושב דוקא ולא מעומד ולא מהלך ואם אכל בדרך כשהוא מהלך מותר לברך גם כן במהלך שאין דעתו מיושבת עליו. ונ"ל דאם אכל מיושב אפילו בדרך צריך לברך מיושב (כן משמע סימן קפ"ג סעיף י"א):

ה היה איזה מניעה שלא יוכל לברך במקום שאכל מותר ללילך לזוית אחרת באותו חדר ואפילו הוא בית גדול. ונ"ל דמותר אפילו במקום שאינו רואה מקומו הראשון כגון אחורי תנור או אחורי (פארווען) (כן נ"ל ממה שכתב המגן אברהם בסימן קפ"ח ס"ק ה'. ומ"ש

המגן אברהם ריש סימן קפ"ד והוא כשרואה מקומו צ"ע דוודאי משמע דמפנה לפנה אפילו אינו רואה מקומו מותר. ואפשר דכוונתו דאפילו מחדר לחדר כשרואה מקומו כדאיתא ריש סימן קצ"ה):

ו נ"ל דאפילו במניעה קטנה מותר לברך בד' אמות שאכל דכל ד' אמות חשוב מקום אחד (כן נ"ל ממה שכתב המגן אברהם בסי' צ' ס"ק ל"ד לענין קביעת מקום לתפלה):

ז היה דעתו מתחלה בשעת ברכת המוציא שיברך ברכת המזון בחדר אחר מותר לברך שם אפילו לא יאכל שם כלום. ולכתחלה לא יעשה כן אם לא שיש לו מניעה שלא יוכל לברך בחדר זה (מ"א ריש סי' קפ"ד):

ח אם רוצה לילך לבית אחר לגמרי והיה דעתו לזה בשעת ברכת המוציא מותר ובתנאי שיאכל שם מעט פת וא"צ לברך על מה שיאכל וישתה שם כמבואר בכלל נ"ט. ואם לא היה דעתו מתחלה לכך אסור לצאת אפילו כשירצה לאכול שם וצריך לברך ברכת המזון קודם שיצא (סי' קע"ח במגן אברהם ס"ק ח'):

ט עבר ויצא אם יש לו שם פת אפילו פחות מכזית יאכל שם וא"צ לברך המוציא ולא על מה שיאכל וישתה שם ויברך שם ברכת המזון ואם אין לו שם פת כלל אם יצא במזיד צריך לחזור למקומו הראשון לברך ברכת המזון ומכל מקום על מה שיאכל וישתה כאן משאר דברים א"צ לברך ברכה ראשונה וכן כשחוזר למקומו הראשון א"צ לברך על מה שיאכל וישתה ואפילו אכל ביחיד כדאיתא כלל נ"ט. ואם יצא בשוגג בשעת הדחק א"צ לחזור למקום הראשון ויברך במקום השני (ט"ז סימן קפ"ד וכ"כ א"ר) ונ"ל דבדרך אפילו אפל באושפיזא ויצא בשוגג א"צ להחמיר כלל

י עבר ובירך במקום השני אפילו יצא במזיד יצא. ואם הוא רחוק ממקום הראשון שיש לחוש שעד שיחזור ישהה שיעור עיכול אף לכתחלה יברך במקום שנזכר (עיין ט"ז וא"ר ומגן אברהם סימן קפ"ד):

יא בירך במקום שהיה ראוי להסתפק בו שמא יש בו צואה ולא בדק ואחר כך מצא צואה כ' א"ר דכיון דברכת המזון דאורייתא צריך לחזור ולברך. ונ"ל דא"צ (עיין לעיל כלל ג' סי' ל"ג. ואם הפסיק באמצע הברכה מבואר בכלל ה' סימן י"ב):

יב יברך קודם שישתכר. ובדיעבד אפילו כשהוא שכור יכול לברך (סימן קפ"ה):

יג יברך באימה ויראה ובכוונה ובשמחה. וז"ל הזוה"ק פ' ויקהל כתיב טוב עין הוא יברך ודאי בעינא טבא בחדוה ולאו איהו למגנא לברכה בחדוא דהא מההיא ברכתא ומההוא חדוה נתן מלחמו לדל אתר דאצריך לאתזנא מכל סטרין כו' מילין אילין לא אתמסרו אלא לחכימין למנדע ארחא דאורייתא כו' מהכא אוליפנא כל מאן דמברך ברכת מזונא

כדקא יאות בחדוה ברעותא דלבא כד סליק מההוא עלמא אתר אתתקנא ליה גו רזין עלאין בהיכלין קדישין זכאה איהו ב"נ דנטיר פקודא דמריה וידע שבחי דלהון עכ"ל. וכל שכן דאסור לעסוק במלאכה וישים כובע על ראשו ואסור להפסיק ואם שח במזיד צ"ע אם יחזור לראש (במגן אברהם סימן קפ"ג ובסי' ק"ד) וצריך להוציא מפיו ולהשמיע לאזניו כדלעיל כלל ה' סימן ט"ז:

יד יש נוסחאות ברכת המזון הקצר שיש לסמוך עליהם רק שיזהר לומר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים אם לא אמר חוזר לראש ונ"ל דאפילו יודע בודאי שבירך ברכת המזין ומסתפק אם אמר ברית ותורה צריך לחזור (כמו שכתבתי בנשמת אדם סימן ג' דלהתוספת הוא מן התורה ע"ש):

טו צריך להזכיר מעין המאורע בבונה ירושלים דהיינו בשבת רצה ובי"ט וחו"המ ור"ח יעלה ויבא (סי' קפ"ח):

טז טעה ולא הזכיר של שבת וכבר סיים בונה ירושלים אומר בא"י אמ"ה שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית בא"י מקדש השבת. ואם לא אמר רק בא"י נ"ל דיסיים למדני חוקיך כדי שלא יצטרך להוסיף ברכה ואח"כ יזכיר מעין המאורע כדלעיל כלל כ"ד סי' ח' ויסיים כדין (שם):

יז טעה ולא הזכיר של יו"ט אומר בא"י אמ"ה שנתן ימים טובים לישראל לששון ולשמחה את יום חג פלוני הזה בא"י מקדש ישראל והזמנים ואם חל י"ט בשבת ושכח רצה וגם יעלה ויבא אומר בא"י אמ"ה שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית וימים טובים לששון ולשמחה את יום חג פלוני הזה בא"י מקדש השבת וישראל והזמנים. ואם אמר רצה או יעלה ויבא ושכח השני אומר הברכה ששכח (שם):

יח אם כבר התחיל ברכה רביעית צריך לחזור לראש ברכת המזון. ונ"ל דלא מקרי התחלה עד שאמר בא"י אמ"ה האל אבל אם לא אמר רק בא"י אמ"ה אע"ג שכוונתו היה על הטוב והמטיב יסיים אשר נתן כו' (וראיה לזה מסי' רס"ח סעיף ג' במגן אברהם שם ומדוקדק לישנא דגמרא אבל פתח הטוב המטיב) (שם):

יט כ"ז שלא סיים בונה ירושלים אע"ג שאמר בונה יאמר רצה או יעלה ויבא ומסיים תיבת בונה ירושלים אמן כ"כ א"ר בשם תוי"ט בשם מהר"ש: (וצ"ע דבסי' תרפ"ב משמע איפכא ועוד דא"כ אפילו אמר ג"כ בונה ירושלים רק שלא אמר עדיין אמן כיון דאמן הוא צורך ברכה א"כ עדיין לא מיקרי סיים ויותר היה נראה שיאמר בונה ירושלים רצה והחליצנו דעכ"פ הוא ברכה כדלעיל כלל כ"ד סי' כ"א משא"כ בא"י בונה רצה והחליצנו דאין זה לשון ברכה כלל וגם עיקר הדין צ"ע (שם):

כ טעה ולא הזכיר בר"ח אפילו בלילה אע"ג דבתפלה א"צ לחזור מ"מ כיון שאינו אלא תוספת ברכה אין חילוק. ולכן אם נזכר קודם שהתחיל הטוב והמטיב דהיינו האל אבינו כדלעיל סימן י"ח אומר בא"י אמ"ה שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון ואינו חותם ואם כבר אמר האל כו' א"צ לחזור:

כא בחו"המ דינו כמו ביו"ט אלא שיאמר אשר נתן ימים קדושים לעמו ישראל דחו"המ לא נקרא י"ט. וגם לענין זה אינו כי"ט דאם כבר התחיל בהטוב והמטיב א"צ לחזור לראש ודינו כר"ח. וכן האוכל סעודה ג' או יותר בשבת יש לו ג"כ דין זה כר"ח דאם התחיל כבר בהטוב והמטיב א"צ לחזור לראש דבכל מקום שאינו מחויב לאכול פת דוקא עד שלא יצא ידי סעודה בענין אחר אלא דוקא בפת דהיינו שבת ב' סעודות ובי"ט ב' סעודות. אבל סעודה ג' בשבת שבשעת הדחק יוצא במיני תרגימא וכן חוה"מ או ר"ח אין חוב לאכול דוקא פת ולכן אם התחיל בהטוב והמטיב א"צ לחזור לראש בהמ"ז. אבל כשנזכר קודם שהתחיל הטוב והמטיב שדינו שיאמר ברוך שנתן אין חילוק ולעולם יאמר נוסחא א' בברוך תחלה וסוף ואפילו אכל כמה סעודות בשבת לעולם מברך בפתיחה וחתימה

כב בכל אלו שכתבנו דצריך לחזור אם היו ג' א"צ לזמן דכבר יצא ידי זימון:

כג דין ר"ח שחל בשבת ושכח יעלה ויבא או רצה ודין התחיל לאכול בער"ח או בר"ח ונמשך עד הלילה כ"ז תמצא בהל' ר"ח כלל קט"ז:

כד היה אוכל בשבת וחשכה אם לא התפלל ערבית אומר רצה ואם כבר התפלל אינו מזכיר רצה דהוי תרתי דסתרי וכן הדין בר"ח וחנוכה (ססי' קפ"ח) ואם לא התפלל רק שאמר המבדיל כו' צ"ע אם יזכיר רצה ונ"ל דיזכיר (כמ"שכ המגן אברהם סי' רע"א ס"ק י"ד):

כלל מח

א דין ברכת הזימון (קצ"ב עד סי' ר"א):

ג' שאכלו ביחד חייבין בזימון והוא מ"ע מדרבנן ואסמכינהו אקרא כי שם ה' אקרא הבו גודל וגו' דהיינו א' אומר לשני הבו וי"א דברכת הזימון הוא מה"ת (לבוש סי' קצ"ט) דהיינו שיאמר א' נברך שאכלנו משלו והם עונים ברוך שאכלנו וכו' ובטובו חיינו והוא חוזר ואומר ברוך שאכלנו כו' ולא יאמר מטובו חיינו דמשמע מקצת טובו. ומצד הדין ראוי שהמברך לבד יברך והשומעין ישמעו ויכונו לצאת אך לפי שברהמ"ז מ"הת חיישינן שמא יפנו מחשבתם ולא ישמעו ולכן מוטב שכל אח' וא' יברך עם המברך בלחש מלה במל' ויקדים מעט לסיים כל ברכה כדי שיענה אמן (סי' קפ"ג) ולכן צריך המברך לברך

בקול רם כדי שישמעו המסובין. אבל מה שהעולם נוהגין שכל אחד ואחד מברך לעצמו זה לא נקרא כלל ברכת הזימון. ולכן עכ"פ יזהרו לברך עמו בלחש מלה במלה עד הזן את הכל דעד שם הוא ברכת הזימון (סי' ר') והטוב והישר כשידוע במסובין שיכוונו לדברי המברך שיודיע להם שיכוונו לצאת וגם הוא יכוין להוציאם. ואז יאמר המברך לבד עד הזן את הכל והם ישמעו ויכוונו לדבריו ויענו אמן וכשסיים יאמרו כולם מן נודה לך (סימן קצ"ה) ואם היו שנים אוכלים מצוה לחזור אחר שלישי להצטרף עמהם לזימון (סימן קצ"ג) ואפילו גמרו כבר השנים לאכול אלא אם היו נותנין להם לאכול איזה דברים לקנוח היו אוכלין חייבין ליתן לו לאכול כדי שיצטרף ואם אין רוצה לאכול פת המנהג שנותנין לו כוס לשתות חוץ ממים: וי"א אפילו מים דעכ"פ הוא בכלל אכילה (מגן אברהם סי' קל"ז) או מיני פירות ויאכל כזית או ישתה רביעית בפעם א' ואז מצטרף לזימון ודוקא קודם שנטלו ידיהם במים אחרונים וקודם שאמרו הב לן ונבריך אבל אח"כ אינו מצטרף ומ"מ מצוה שיטלו ידיהם ויברכו המוציא כדי לצרפו לזימון אע"ג דבלא"ה אין לעשות כן כדלעיל כלל מ"ד סי' א' משום מצוה שאני (וצ"ע דבסימן קע"ט כתב דדוחק לחלק משום מצוה) וזה שמצטרף עמהם צריך לברך אח"כ ברכה אחרונה על מה שאכל ושתה ואם בירך ב"א קודם שזימנו שוב אינו מצטרף עמהם כיון שלא אכל אלא עראי (סי' קל"ז ואינו דומה לסי' ד'):

ב ג' שישבו לאכול וברכו ברכת המוציא אפילו כ"א אוכל מככרו ואפילו לא אכל עדיין כזית פת אינם רשאים לחלק כיון שקבעו עצמם בתחלת סעודה ואפילו רוצה לגמור סעודתו קודם שיגמרו האחרים. אבל אם לא קבעו עצמם בתחילת סעודה אלא שהאחרים כבר אכלו אפילו רק כזית ובא הג' וקבע עמהם אם גמר סעודתו עמהם חייבין לזמן אבל אם רצה לגמור סעודתו קודם להם כיון דלא התחיל עמהם וגם לא גמר הסעודה עמהם רשאי לחלק ולברך בפני עצמו (ט"ז סימן קצ"ג ס"ק ו' ומש"כ תמיה לי למה לא כתב הב"י חילוק זה וא"ר כתב דלס"ל להב"י לא הבנתי שהרי כ"כ שם סעיף ב" וכ"כ מגן אברהם בשם הב"ח בסי' ר' ס"ק ב') ואם היה אנוס או מתירא מהפסד ממון אפילו קבע עצמו עמהם בתחלה מותר לגמור סעודתו קודם להם ויברך (א"ר דלא כט"ז בסי' ר') אבל אם אין הדבר נחוץ צריך להחמיר (ועיין מגן אברהם סי' ר'):

ג שכחו וברך כ"א לעצמו או אפילו ברכו רק ב' מהם אינם יכולים לזמן עוד אבל אם שכח א' ובירך בפ"ע יכולים לזמן עליו אחר שיגמור ברהמ"ז ויכול לענות ברוך שאכלנו משלו והם יוצאים ידי זימון אבל הוא אינו יוצא (סי' קצ"ד):

ד ג' שאכלו יחד והלך אחד מהן וזימן עם חבורה אחרת אין יכולין לצרפו עוד ב' הנשארים וי"א דעכ"פ יכולין לצרף עמהם אחד מן השוק (לבוש וא"ר סי' קצ"ד) אבל מרשב"א משמע דפרח לגמרי מהם הזימון ולא יועיל אפי' לצרף עמהם אחר (וע' בב"י ס"ס קצ"ג בשם רשב"א ויש להקל):

ה ד' שאכלו ביחד על שלחן אחד ושנים אכלו על שלחן אחד יכול אחד מן הד' להצטרף עם הב' ולזמן עמהם ואם כבר זימנו הג' הנשארים פרח זימון מן האחד ואינו מצטרף אבל אם היו ב' חבורות ובכל חבורה ג' אין רשאי אחד להצטרף עם חבורה ב' דאז ישארו כאן ב' ולא יוכלו לזמן (כן מוכח בסי' קצ"ג):

ו אין חיוב זימון חל אא"כ אכלו במקום קבוע ביחד אבל אם היו אוכלין מפוזרין אפילו כולם אוכלים מככר אחד ובשעה אחת ובבית אחד אינן מצטרפין כיון שלא קבעו מקום יחד ולכן נהגו עוברי דרכים שלא לזמן בבית נכרי מ"מ אם קבעו עצמם אין נכון (סימן קצ"ג):

ז היו יושבין בעגלה ואכלו בקביעות צ"ע אם מצטרפים ונ"ל דבמקום ספק בג' יזמנו אבל בעשרה יש לחוש להזכרת שם לבטלה אבל בספינה לכ"ע מצטרפין (סי' קס"ז מ"א ס"ק כ"ז):

ח ב' חבורות שאוכלין כ"א על שלחן שלו אם מתחילה קבעו עצמן שיצטרפו יחד אפילו הם בב' בתים אם מקצתן רואין אלו את אלו או שיש שמש אחד המשמש לשני הבתים ויכולין לשמוע ברכת המזון מצטרפין ואם לאו אפי' הם בבית אחד אינם מצטרפים כיון שכל חבורה אוכלת על שולחן בפ"ע (סי' קצ"ה מ"א) אבל דעת הרבה אחרונים דבבית אחד מצטרפין אפי' לא נכנסו מתחלה לכך ונ"ל לסמוך עליהם שלא לבטל מצות זימון כמו שכתבתי בסי' ח':

ט ג' שאכלו כאחד ושנים מהם רוצים לברך ברהמ"ז אף ע"פ שהג' אינו רוצה מזמנין עליו בין עונה בין אינו עונה אבל אחד אין יכול לכוף לב' שיפסיקו לו. וא"צ להפסיק מאכילתו אלא עד שיסיים המברך ברכת הזימון שהוא עד הזן את הכל ומותר לאכול אח"כ בלא ברכה ראשונה אם היה דעתו שיאכל עוד ואם לא היה בדעתו לאכול ואכל חייב לברך ברכה ראשונה (סי' ר'):

י זה שהפסיק לשנים יכול להפסיק כמה פעמים כגון שמתחלה אכלו ג' והפסיק להם אחד ואח"כ באו ב' אחרים ואכלו עם האחד יכול זה להפסיק עוד הפעם לשנים אלו דלא שייך לומר פרח זימון מיניה כיון שנצטרפו עמו שנים שלא זמנו יכולים לזמן עליו וכן פעם ג' ויותר אבל אם היו חמשה בחבורה אחת והפסיק אחד לשנים שוב אינו יכול

לזמן עם שנים הנשארים דפרח זימון מכולם (וע' לעיל סי' ה' בשם רשב"א) אבל אם היו שבעה או שמונה והפסיק אחד לשנים מהם יכול להפסיק פעם ב' וה"ה ששה דהא נשארו ג' זולתו ואם היו עשרה והפסיקו ג' לשבעה א"צ להפסיק רק עד שאמרו ברוך אלהינו ואה אכלו אח"כ עם שבעה אחרים יכולים לזמן בשם דבאמירת ברוך אלהינו ל"ש פרח זימון דכל בי י' שכינתא שריא וה"ה אם יש ה' שהפסיקו מצטרפין עם ה' אחרים לברכת אלהינו (סי' ר' במגן אברהם):

יא עשרה שאכלו כא' חייבין לברך בשם ולומר נברך אלהינו שאכלנו משלו והם עונים ברוך אלהינו כו' ולא יאמר לאלהינו ולפיכך אינן רשאים לחלק ואפילו לברך ג' ג' כיון דחייבין לברך בשם (סי' קצ"ב):

יב אם טעה ולא אמר אלהינו אם עדיין לא ענו אחריו יחזור ויזמן בשם ואם גם העונים טעו ולא אמרו אלהינו אין יכולים לחזור ולזמן (שם):

יג אפילו היו רק שבעה שאכלו פת וג' שאכלו פירות או ששתו כ"א רביעית משקין אפילו מים בענין שמחוייב לברך ברכה אחרונה יכולים לזמן בשם ויכולים לומר שאכלנו דשתיה בכלל אכילה אבל ששה שאכלו פת אינן יכולים לזמן בשם דרובא דמינכרא בעינן ושאר דיני צירוף הכל שוה עשרה לדין ג' (סי' קצ"ז ובמגן אברהם ס"ק ו'):

יד אעפ"י שבמקום שהם י' ויותר אין רשאי לחלק מ"מ בסעודות גדולות שיש הרבה ב"א אם אינן יכולים לשמוע מן המברך עכ"פ עד הזן את הכל אע"ג שעכשיו כולם מברכין ברהמ"ז מ"מ מוטב שיזמנו ג' ג' משלא ישמעו ברכת הזימון (סי' קצ"ג):

טו עשרה שאכלו כא' וצריך אחד לילך לדבר מצוה כ' המ"א דמותר לזמן בג' ולי צ"ע ונ"ל דדוקא כשנשארו י' אבל כשלא נשארו י' אסור לצאת אפילו לדבר מצוה (סימן קצ"ג):

טז י' שאכלו כאחד וקדמו ג' וברכו לעצמם אעפ"כ יכולים לזמן עליהם בשם (א"ר ר"ס קצ"ד):

יז הנכנס אצל המברכין בזימון או שהיה שם ולא אכל שם כלל (ועיין לעיל סי' ב') כשהמברך אומר נברך שאכלנו משלו עונה ברוך ומבורך שמו תמיד לעולם ועד. ואם נכנס וכבר אמר המברך רק שהעונים אומרים ברוך שאכלנו משלו עונה אחריהם אמן. ואם המסובים הם י' ומזמנין בשם אומר ברוך אלהינו ומבורך שמו תמיד לעולם ועד. ואם כבר אמר המברך עונה אמן (סי' קצ"ח):

יח האוכל דבר איסור אעפ"י שאין איסורו אלא מדרבנן נחלקו הפוסקים אם מברכין עליו. מכל מקום לכ"ע אין אכילתו נחשב לקביעות ולכן אין מזמנין עליו אבל אם אכל דבר איסור במקום סכנה מברכין (סי' קצ"ו):

יט ג' שאכלו כל א' מככרו ואחד נזהר מפת נכרי וא' אינו נזהר וכן אחד מהם כהן אוכל חלה אף על פי שזה שנזהר אינו יכול לאכול עם השנים וכן הישראל עם הכהן מכל מקום כיון שזה שאינו נזהר יכול לאכול עם הנזהר וכהן עם ישראל מצטרפין אבל אם הכהן אוכל חלה ונזהר מפת נכרי והישראל אוכל פת נכרי אינם מצטרפין שהרי שניהם אין יכולים לאכול מככר א' ואע"ג דיכולין כולן לאכול לחם אחר זה לא מהני רק דוקא שיכולין לאכול מלחם זה שאוכלין. ואם א' אוכל חלב וב' בשר המנהג שיברך זה שאכל חלב לפי שהוא יכול לאכול עם האוכלים בשר אבל אם א' אכל גבינה קשה וב' בשר אין מצטרפין כלל ואע"ג דיכולים לאכול מלחם א' בלא בשר וגבינה דדוקא לאכול גבינה עם הלחם שאוכל בשר אסור אבל לחם לבד אם אינו מלוכלך מהם נראה שמותר מ"מ כיון שאינם יכולים לאכול הלחם עם התבשיל שאכלו לכן אינם מצטרפין. ומ"מ כיון דיש חולקים בדין זה דבשר וגבינה נ"ל דמצטרפין. ומ"מ אם זה שאוכל חלב אינו שותה יין או שאין כאן אלא שכר חדש והוא אינו שותה חדש מוטב שיברך זה שאוכל בשר בכוס מלברך בלא כוס (שם):

כ נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם ואם רצו נשים לזמן בפני עצמן רשות בידם ואם אכלו עם אנשים חייבות ויוצאות בזימון שלנו אף על פי שאינם מבינות. וקטן שהגיע לעונת הפעוטות דהיינו בן ט' או י' ויודע למי מברכין הב"י בש"ע פסק דמצטרף בין לג' ובין לעשרה ודוקא אחד ולא שנים ואע"ג דבתפלה אינו מצטרף אפילו אחד שאני התם כיון דלא מצי פטר נפשיה מיניה אבל ברהמ"ז דאי בעי לא אכיל מצי לאצטרופי אבל אנו נוהגין דאין מצטרף כלל עד שיהיה בן י"ג שנים ואז א"ל לבדוק אחר שערות דסמכינן על החזקה כיון שהגיע לשנים מסתמא הביא שערות אבל להוציא אחרים בב"המז אינו מוציא עד שידעו בודאי שהביא שערות דבדאורייתא לא סמכינן אחזקה זו. וחרש המדבר ואינו שומע וכן מי שאינו שוטה גמור אם מכוונים ומבינים מצטרפין לזימון אעפ"י שהחרש אינו שומע הברכה (וע' לעיל כלל ל' סי' א'). ומי שנדוהו על עבירה אין מזמנין עליו (קצ"ט):

כלל מט

א דין ברכת שהכל וכללים בברכה ראשונה של ברכת הנהנין:

כתיב לה' הארץ ומלואה וא"כ הכל הוא כמו הקדש וכמו שאסור להנות מהקדש כ"א לאחר פדיון והנהנה מהם בלא פדיון מעל בקדשי ה' כן אסור להנות מעה"ז בלא ברכה והוא הפדיון והנהנה בלא ברכה כאלו מעל בקדשי ה'. ולפיכך תקנו אנכה"ג לברך על כל

דבר ודבר שנהנין ממנו. וכמו שחייב אדם לברך בכל יום ויום לפי ענינו כדכתיב ברוך ה' יום יום ודרשו חז"ל דר"ל בכל יום יום תן לו מעין ברכתו דודאי אין מהראוי לברך בשבת ברכות הראוי לפסח וכיוצא בו כן צריך לברך על כל דבר ודבר ברכתו הראוי לו. ולכן תקנו חז"ל לברך על כל מין ומין לפניה והם ששה. המוציא. במ"מ. בפה"ג. בפה"ע. בפ"הא. שהכל. וצ"ל נהיה בסגו"ל שהוא לשון בינוני וכן הם כל הברכות ולא בקמץ תחת היו"ד שהוא לשון עבר (סי' ר"ד מגן אברהם ס"ק י"ד). ואין מברכין אלא על דבר שיש בו ממש והגוף נהנה ממנו ולכן אין מברכין על קול ערב ולא על רחיצה וסיכה שאין נכנסין לגוף (מגן אברהם סי' רט"ז):

ב אעפ"י שברכת שהכל נהיה היא כוללת הכל שמודה לה' שהוא ברא הכל ולכן בדיעבד על כל דבר ודבר אפי' על פת ויין אם טעה ובירך שהכל יצא לא יאמר אדם למה לי טורח זה ללמוד דיני ברכות אלא על כל דבר שאסתפק אברך שהכל. אסרו חז"ל דבר זה ואמרו שמחוייב לילך אצל חכם וילמוד הברכות. ואסור ליהנות מע"הז עד שיודע בבירור איך לברך בפרט על כ"ד אם לא במקום שיש פלוגתא בין הפוסקים וא"א להכריע (ססי' ר"ב ור"ד) והטעם נ"ל כי אם נאמר על מלך א' שיש לו הכל בארצו אין מחוייב מזה שלא יחסר בו שום דבר פרטי כי הכל נאמר על הרוב (וכמחז"ל אין למדין מן הכללות) ולכן אין זה שבח גמור לברך שהכל אלא צריך לפרט הדבר. ומה שתקנו ברכת שהכל הוא רק על דברים שאינם חשובים וכוונתו דאפילו דברים הפחותים האלו הם בדברו ובהשגחתו (ועיין פ' עקב בפ' ארץ וגו' לא תחסר כל בה ברמב"ן שם) ונ"ל דלכן מברכין כשנועל מנעליו שעשה לי כל צרכי לפי שהוא דבר פחות. ואם מסופק אם בירך או לא אם מותר לומר בריך רחמנא ולא יאמר השם ע' בחבורי ש"ץ שער משפטי ארץ פ' י"א בב"א סי' ו':

ג על דבר שאין גידולו מן הארץ כמו בשר דגים גבינה חלב דבש וכן על כל מיני משקים ואפילו סחט פירות להוציא המשקין וכן דבש הזב מן התמרים דכל זה הוא זיעה בעלמא ולא נקרא פרי חוץ מן היין והשמן דאלו נקרא פרי. ועל המלח או' מי מלח ועל מרק של בשר ועל שקדים מתוקים שאוכלים אותם כשהם רכים בקליפותיהן דלא נטעי אדעתא דהכי כיון שהם ראוים לאכול כשנגמר הפרי מברך שהכל (ר"ב) ועל קמח אפי' של חיטין לא שנא נטחן דק דק לא שנא נטחן קצת ויש בו טעם של חיטין לא שנא קמח קליות (ר"ח). ועל שכר תמרים ושכר שעורים ועל מי שעורים (סי' ר"ב) על כולם מברך שהכל חוץ מן היין. וכן כל דבר שנתקלקל קצת כגון פת או תבשיל אף שהוא מה' מינים ונתקלקל קצת ועכ"פ ראוי לאכילה וכן יין שהחמיץ אבל עכ"פ ראוי לשתיה קצת כגון שעירבו במים דאם אינו ראוי כלל לשתיה אינו מברך כלום דמזיק. ועל כמהין ופטריות

שקורין שוועמליך שאלו גדילין מן האויר וכן פירות שלא הגיעו עדיין להתבשל כ"כ עד שיהו דרך אכילתן בכך (עיין לקמן כלל נ"א סי' ז') או דבר שאינו עיקר הפרי כמו קליפת הקטניות והגרעינין של פירות אם היו מרים תחלה או דבר שאין ראוי לאכול אלא למצוץ הקיוהא שבהם מברכין שהכל ואחריהם בורא נפשות (ר"ד):

ד אסור להפסיק בדבור אפילו בשעה שהוא לועס עד שיבלע דהא על הלעיסה אין צריך ברכה כלל כדבסמוך. ואם בלע אפילו דבר מועט אין צריך לחזור ולברך אבל אם לא בלע עדיין כלל צ"ע (מגן אברהם סי' קס"ז ס"ק ט"ז). ונ"ל דאפי' לא בלע רק הטעם שמצץ בפיו מן הלעיסה א"צ לברך דבסי' ר"י מיירי מטעמת א"צ ברכה שאין כוונתו לאכילה כלל אלא לטעימה (ומש"כ המגן אברהם שם וה"ה לועס ופולט היינו שאין כוונתו לאכילה דאטו המוצץ מאיזה דבר הקיוהא שיש בו לא יברך כדאיתא בסי' ר"ב סעיף ט"ו):

ה הטועם תבשיל אם צריך מלח וכיוצא בו ופולט ואינו בולע כלום א"צ לברך ואם בולע יש ספק כיון שאין כוולתו לאכילה. ולכן ראוי ליזהר שיתכוין להנות ממנו בתורת אכילה ויבלע מעט ויברך עליו (סי' ר"י):

ו ברכה ראשונה אין לה שיעור שאפילו אוכל או שותה כל שהוא רק שנהנה ממנו חייב לברך (שם):

ז אפילו אוכל ושותה לרפואה אם הוא מתוק עד שנהנה ממנו מברך ברכה הראויה לאותו מין (ואם הם מרים א"צ לברך כלל) ואפילו הוא דבר איסור כיון שעכשיו התירה לו התורה (סי' ר"ד עיין פ"ח שם):

ח ואם אנסוהו לאכול אע"ג דהחיך נהנה ממנו מחלוקת בין הפוסקים אם יברך (שם במגן אברהם) ונ"ל דבפת וכיוצא בו דבה"מ היא מה"ת יברך וה"ה בגזל חיטין וטחנן ואפאן דאסור לברך ברכה ראשונה דע"ז נאמר בוצע ברך אבל בה"מז צריך לברך כיון שקנאן בשינוי. ואפילו גזל לחם דכשאכלה כבר קנאן בשונוי (עיין סי' קצ"ו במגן אברהם):

ט נכנס לו דבר בגרונו ושותה משקין לבלעו או חתי' פת וכל דבר שיהנה ממנו צריך לברך. אבל אם שותה מים כיון שאין נהנה ממנו וגם אינו שותה לצמאו א"צ לברך (שם):

י שכח והכניס אוכלין לפיו בלא ברכה אם הוא דבר שאף אם יפלוט אותו לא יהיה מאוס יפליטנו לידו ויברך עליו דכתיב ימלא פי תהלתך ואם הוא דבר שנמאס מסלקו לצד א' ומברך דאסור לאבד אוכלין ואם הוא משקין שא"א לסלקו לצדדין ולברך אם יש לו עוד משקין יפליט אלו לאיבוד ואם אין לו והוא דחוק על זה המעט שבתוך פיו בולען ויברך אח"כ ברכה ראשונה. ולא דמי לדלעיל כלל מ"ב סימן י"ג דכיון דנזכר בעודו בפיו דומה קצת לעובר לעשייתו (קע"ב). ולא יברך ב"א דלא מצינו ב' ברכות סמוכות זו לזו

ואם הוא יין שלהרבה פוסקים ב"א שלו הוא דאורייתא ושתה רביעית יברך גם ברכה אחרונה (מגן אברהם סי' קע"ב):

יא היו לפניו ב' מינים כגון אגוז ותפוח שיכול לברך על א' ולהוציא גם השני אסור לברך על כ"א וא' שגורם בשא"צ אבל אם הם ב' מינים כגון בפ"הע ובפ"הא או שהכל אע"ג דבדיעבד אם בירך על כולם שהכל או שבירך על פרי העץ בורא פרי האדמה בדיעבד יצא מ"מ לכתחילה אסור לעשות כן אלא יברך על כל א' וא' בפני עצמו (סי' ר"ח ט"ז ס"ק י"ז) ואפילו שתה יין ובירך בפ"הג ואכל ענבים אע"ג דאם נתכוין לפטור הענבים יצא מ"מ לכתחילה לא יעשה כך אלא יברך על ענבים בפ"הע ומ"מ בדיעבד אם נתכוין לפטור פוטר בין בברכה ראשונה ובין באחרונ' כדלקמן כלל נ':

יב היו לפניו ב' דברים שוות יברך על החשוב ונפטר שאינו חשוב ואפילו לא היה מכוון לפטור אותו אלא בסתם אבל אם בירך על זה שאינו חשוב אם כוון לפטור גם החשוב יצא אבל בסתם צריך לחזור ולברך על החשוב דאינו בדין שיפטור שאינו חשוב לחשוב דרך גררא (סי' ריי"א במגן אברהם ס"ק י"א וסי' ר"ו ס"ק ח' ואם טעה ובירך על שאינו חשוב והיה בדעתו לפטור החשוב ונזכר לא יאכל מן החשוב תחלה כיון שבירך על שאינו חשוב (שם בשם ס"ח):

יג כשיש בידו אגוז אחד וכיוצא בו לא יברך עד שיפתחנו דשמא התליע הגרעין ואינו ראוי לאכילה כלל ונמצא שבירך לבטלה (שם סימן ר"ו ס"ק ד'):

יד היה בדעתו שיאכל עוד ושכח ובירך ב"א ורוצה אא"כ לאכול עוד א"צ לברך ב"ר שהרי לא הסיח דעתו (מגן אברהם סי' ק"צ ס"ק ג') אבל אם היה סבור שאין לו עוד לאכול צריך לברך ואם בירך ברה"מז נ"ל דצריך לחזור וליטול ידיו ולברך המוציא אעפ"י שהיתה בטעות דברה"מז הוי הפסק (ועיין ברכות מ"ב תוספת ד"ה אתכא דמי ששכח לאכול אפיקומן ואמ' הב לן ונברך אינו היסח הדעת דאנן אתכא דרחמנא סמכינן משמע אבל אל"כ אעפ"י שהיה בטעות הוי היסח הדעת וצ"ל דדוקא הב לן ונברך הוי הפסק וכן ברהמ"ז שהרי לכ"ע צריך לברך על כוס של ברה"מז אבל ב"א ס"ל להמגן אברהם דלא הוי הפסק מצד עצמו וגם לא דמי לנפל טליתו דהתם אזדא ליה מצותו ומ"מ צ"ע מנ"ל סברא זו ועיין מגן אברהם שם ס"ק א'):

טו דין אם אחד מוציא חבירו מבואר לעיל כלל ה' סי' י"ח:

כלל נ

א דין כללים בברכה אחרונה (סימן ר"ח ר"י)

כתיב בתורה ואכלת ושבעת וברכת וזהו מ"ע מן התורה לברך אחר אכילת לחם לכ"ע. ולדעת הרבה פוסקים גם על ז' מינים וכיון שמצינו מ"ע דאורייתא לברך אחר הנאתו תקנו אנשי כנה"ג לברך על כל דבר שאכל ברכה אחרונה והם ג'. ברה"מז. וברכה אחת מעין ג'. ובורא נפשות. ודין ברה"מז נתבאר בכלל מ"ז:

ב ברכה אחת מעין ג' היא ברכת על המחיה או על הגפן או על העץ לפי שהיא כוללת בברכה אחת מעין ג' ברכות שבבה"מז דהיינו נגד ברכה אחת הזן את הכל אומרים כאן על המחיה או על הגפן או על העץ ונגד ברכה שניה שהיא על הארץ ועל המזון אומרים כאן ועל ארץ חמדה טובה כו' ונגד ברכה ג' שהיא בונה ירושלים אומרים כאן ובנה ירושלים ונגד הטוב והמטיב שהיא ברכה ד' בברה"מז אומרים ג"כ כי אתה ה' טוב ומטיב ואעפ"י שיש בברכה זו מעין ד' ברכות נקראת מעין ג' לפי שעיקר ברה"מז מן התורה הם רק ג' ברכות והטוב והמטיב היא מדרבנן:

ג ברכה זו מעין ג' מברכים על המינים הכתובים בפ' עקב ארץ חטה. ושעורה. וגפן. ותאנה. ורמון. ארץ זית שמן. ודבש. ובתר הכי כתיב ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם וגו' ואכלת ושבעת וברכת. וא"כ על לחם בוודאי חייב לברך מן התורה שהרי כתיב בהדיא ואמנם יש מחלוקת אם מצוה זו קאי גם על פסוק ראשון וא"כ המצוה לברך ברמ"ז על כל ז' המינים ומה שהפסיקה התורה ביניהם ובין לחם לאשמועינן דעל לחם יברכו ג' ברכות שלימות ועל השאר מינין רק ברכה אחת מעין ג' או שי"ל דדוקא על לחם מברכין בה"מז ועל שאר מינין א"צ לברך אחריו כלל מדאורייתא ולכן הפסיקה התורה ביניהם לבין לחם ועכ"פ מדרבנן חייב לברך. וחטה ושעורה דקרא היינו דוקא כשעשה מהם קמח ועשה מהם תבשיל (סי' רי"א) ודבש היינו תמרים ונמצא האוכל תבשיל מקמח חטה ושעורה ומכללם שבולת שועל שקורין (האבער) ושיפון הוא קארען וכוסמין (מין זה לא נמצא במדינתינו) וכלן הם מין חטה ושעורה ולכן העושה מהן תבשיל או שלש אותן בשמן או שומן ושאר מי פירות כמו שנכתב לקמן בכלל נ"ד מברך על המחיה ומסיים על הארץ ועל המחיה. ואם שותה יין מברך על הגפן ועל פרי הגפן וכו' ומסיים על הארץ ועל פרי הגפן או על הארץ ועל הפירות (ובביאורי הגר"א סי' ר"ח ס"ק ל"א הכריע שהעיקר לסיים כן). והאוכל ענבים בין לחים בין יבשים והם צמוקים שקורין (ראזינקעש) בין גדולים בין קטנים או תאנים ורימונים זיתים תמרים מברך על העץ ועל

פרי העץ ומסיים על הארץ ועל הפירות. ואם אוכל מפירות האלו שגדלו בא"י בין שאכלן בא"י או שהביאן לח"ל מסיים על הארץ ועל פירותיה (סי' ר"ח):

ד בדיעבד שטעה ובירך על היין וסיים על הגפן ועל פרי הגפן ולא הזכיר על הארץ יצא (סי' ר"ח מ"א ס"ק י"ז ועיין בב"י ונ"ל דאם מברך על היין ברכת על העץ ועל פרי העץ בדיעבד יצא וה"ה אם בירך על ענבים בפ"הג וכן אם בירך על ענבים ברכה אחרונה על הגפן ועל פרי הגפן יצא. ועיין בנ"א:

ה אכל מיני מזונות וגם פירות הנזכרים ושתה יין יכלול כולם בברכה א' ויקדים על המחיה שהוא ממין שעושין מהם לחם ויאמר על המחיה ועל פרי הגפן ועל העץ כו' וחותם בא"י על הארץ ועל המחיה ועל פרי הגפן ועל הפירות. ואם לא הזכיר ועל פרי הגפן כבר כתבנו דיצא ואם לא הזכיר גם על המחיה רק שסיים בא"י על הארץ ועל הפירות צ"ע דהכל בו כ' בשם ר"מ מקוצי וז"ל ויש לחתום כל ברכה מעין ג' בין של מזונות בין של יין בין של פירות בא"י על הארץ ועל הפירות וכן דעת ר"מ מקוצי עכ"ל. וכ"כ ש"ג וכ"כ בא"ח וכ' שכ"כ רמב"ם. וצ"ע שלא נמצא זה לא ברמב"ם ולא בסמ"ג ואדרבה ברמב"ם וסמ"ג מבואר שחותם על המחיה ועל הפירות. (ונ"ל שיש ט"ס בכל בו וא"ח וצ"ל בין של יין ובין של פירות ע"ש היטיב):

ו אע"ג דקי"ל ס' ברכות להקל אבל ברכה א' מעין ג' כיון די"א דהיא מדאורייתא ולדעתם אם מסופק חייב לברך מספק כמו בה"מז דהוי ספק דאורייתא. ולכן יזהר שיאכל עוד כזית או שישתה רביעית יין כדי שיוכל לברך ב"א מעין ג' ויכלול בו גם המין שאכל או שתה מקודם ועיין בסמוך סי' כ' ונ"ל דדוקא כשאכל כדי שביעה דאז הוי ס' דאורייתא וראוי ונכון שכשיושבין ושותין יין או שאוכלין מדברים שמברכין עליו ברכה א' מעין ג' אע"ג דלכתחלה אין ראוי שיפטור א' את חבירו בברכה אחרונה כדלעיל כלל ה' מ"מ אם יש אנשים שלא יברכו או מחמת בושה שאין יודעין לברך מצוה על א' שיאמר שיכוונו למי שירצה להוציא ואז יברך בקול רם ויכוין להוציא לכל מי שירצה:

ז ברכת בורא נפשות רבות מברכין על כל דבר מאכל או משקה חוץ מז' מינים הנזכרים ולא יאמר על כל מה שבראת אלא על כל מה שברא (כ"כ בס' הבהי' בהדיא דפוס שקלאו דף כ"א ע"ב בסופו ובל"ת סוף פ' עקב כ' שיאמר שבראת. והגר"א בביאוריו סי' ר"ז סק"ד כ' שהעיקר לומר שברא וגם הכריע העיקר לסיים בשם גם צריך לומר חי העולמים בצירי (סימן ר"ז):

ח אין ברכח בנ"ר פוטר ברכה א' מעין ג' וכן להיפך ואפילו ברה"מז אין פוטר אבל אכל מפרי העץ מז' מינים ואכל ג"כ משאר פה"ע כיון שמברך על העץ כו' וגם מסיים על

הארץ ועל הפירות וזה כולל גם שאר פרי העץ רק מפני שאינן חשובים כ"כ לא קבעו עליהם ברכה זו ועכשיו מברך בלא"ה ברכה זו פוטר (סי' ר"ח):

י שתה יין ואכל פירות משאר מינים אם סיים על הארץ ועל פרי הגפן צריך לברך בנ"ר לכו"ע ואם סיים על הארץ ועל הפירות במ"א מבואר דלא יצא וצריך לברך ג"כ בנ"ר כיון דבהתחלת ברכה הזכיר פרי הגפן. ול"נ דהוי ספק ברכות. וה"ה באוכל פרי האדמה ובירך על העץ או על הגפן רק שחתם על הארץ ועל הפירות הוי ס' ברכה ואם שתה יין ושאר משקין יתבאר לקמן כלל נ"ה סימן ד' ה':

יא ב"המז אין פוטר ברכה א' מעין ג' ואע"ג די"ל ק"ו השתא מעין ג' פוטר כ"ש ג' ברכות שלימות דאין אנו יודעים למה תיקנו חכמים כן (וכעין זה כ' תוס' בפסחים). שהרי ברכה שדינה שלא לחתום בברכה אם חתם בברכה לא יצא ולא אמרינן דיצא שהרי עכ"פ אמר כפי תקנת חכמים ונאמר דמה שסיים הוא לבטלה. אלא כך תיקנו חכמים שאפילו מה שאמר כהוגן כאילו לא אמר. ודוקא שלא בתוך הסעודה דאל"כ ב"המז פוטר הכל (שם):

יב ודוקא בשאר פירות אבל אכל דברים שנעשים מקמח או דייסא שקורין (קאשע) בין מחטים או משעורים ושיבולת שועל ושיפון או שאכל תמרים או ששתה יין וטעה ובירך ב"המז יצא שכל דברים אלו הם זייני וסועדים הלב רק דלכתחילה לא רצו לתקן ב"המז ובדיעבד יצא ואפילו לא אמר רק ברכת הזן לבד יצא ואם נזכר עד שלא חתם ברכת הזן יתחיל ועל שהנחלת לאבותינו כו' ויסיים ברכה מעין שלש (ואף שבש"ע סי' ר"ח סעיף י"ז כתב דב"המז אינו פוטר דייסא כבר תמה עליו הבה"ג והפ"ח. ואני אומר שמכולם נעלם דברי ר"ן בפסחים גבי ב"א של ד' כוסות שכתב להדיא בשם הגאונים דבה"מז פוטר לדייסא). ונ"ל דה"ה כל תבשיל שנעשה מה' מיני דגן וכ"ש (פוטעך קוכין ושמאלץ קוכין) וכיוצא בזה דפוטר:

יג אע"ג דברכה ראשונה צריך לברך אפילו על דבר קטן אבל ב"א בין שאכל פת או א' מה' מיני דגן או כל דבר מאכל א"צ לברך אא"כ אכל כזית ועל משקין בין יין בין שאר משקין ואפילו יין שרף שמיישב דעתו של אדם אפילו במעט אפ"ה אין מברכין ברכה אחרונה אא"כ שתה רביעית. אך כיון די"א דעל משקין ג"כ מברכין על כזית כמו אוכלין לכן ראוי ליזהר שישתה או פחות מכזית או רביעית ומכ"ש ביין דאפשר דב"א שלו הוא דאורייתא (מגן אברהם סי' ר"י). ושיעור רביעית הוא כמעט מלא ב' קליפות מביצת תרנגולת והוא שיעור ביצה ומחצה ושמעתי בשם הגדולים שהנהיגו שיעור רביעית יהיה חמישית מקווארט ווילנר (סי' קצ"ט ומגן אברהם סי' ר"י) ושיעור כזית הוא חצי ביצה (סימן תפ"ו) נמצא שיעור כזית כשליש רביעית:

יד אכל מעט ושהה וחזר ואכל אם אין מתחילת האכילה ראשונה עד סוף אכילה אחרונה בכדי אכילת פרס שהוא שיעור ג' בצים מצטרף ומברך ואם לאו אינו מצטרף (סי' ר"י במגן אברהם):

טו שתה מעט ושהה וחזר ושתה מעט נ"ל דאין מצטרף

טז שתה משקין חמין כמו (טיי וקאווע) אע"פ שכך דרך שתייתן נ"ל דאין צריך לברך אחריו:

יז אכל חצי זית מה' מינים וחצי זית משאר מינים מברך בנ"ר. וכן פחות מכזית פת ודבר אחר מברך הברכה ששייך למין הפחות (מגן אברהם שם) וכל האוכלים מצטרפים לכזית:

יח אכל חצי זית ושתה חצי זית או אפילו שתה פחות מרביעית אין מצטרפין (מגן אברהם שם) וכל המשקים מצטרפים לרביעית. ונ"ל אפילו אם טבל המאכל במשקה אינו מצטרף (וע"ש ביומא בתוס' ישנים דדוקא לענין ישוב דעת אמרי' אכשורי אוכלין כו' וכמ"שכ המגן אברהם לענין רוטב ודלא כמשמע מדבריו דבזה מצטרף דליתא):

יט דברים שנכתב בכלל נ"ב שמברכין על הרוטב כמו על הפרי צ"ע אם מצטרפין חצי זית מהאוכל וחצי זית מהרוטב (עיין מגן אברהם סי' ר"י):

כ יש ליזהר שלא יאכל דבר שהוא כברייתו דהיינו קטנית א' ואגוז א' וכן כל פרי שהוא אינו גדול ככזית דכיון שהוא דבר חשוב י"א דמברכין ב"א אעפ"י שאינו ככזית. ואם חלקו מקודם עד שלא נשאר שלם ואכלו כבר נתבטל בחשיבותו (א"ר סימן ר"י בשם ע"ח):

כא שתה יין בכזית ואם כן הוא ספק אם יברך ב"א כיון שהוא פחות מרביעית. וכן שתה יין ונסתפק אם בירך ב"א ואין לו יין מותר לו לאכול כזית מדברים שמברכין עליו על המחיה ויכלול בתוכה ג"כ על הגפן אע"ג דלכתחילה היה אסור לשתות דבר שהוא מסופק אם הוא יין וכיוצא בו כדי לכלול בעל המחיה וכיוצא בו מ"מ כיון שכבר אכל או שתה והוא מסופק ואין לו מאותו המין לתקן יכול לכלול מספק (סי' ר"ח ט' ס"ק י"ט וכ"כ א"ר שם):

כב אע"ג שבכל דבר שיש בו מה' מיני דגן מברכין במ"מ כמבואר לקמן כלל נ"ד סי' ט' אכל ברכת על המחיה היה ראוי להחמיר אא"כ שיש באותו מאכל כ"כ שיאכל כזית קמח בכא"פ והעולם לא נהגו לדקדק בזה ומברכין על המחיה ויש להם על מי לסמוך (סימן ר"ח):

כג ומ"מ נ"ל דדוקא כמו לעקיך וצוקר לעקיך שידוע שהעיקר הוא להטעים הקמח והעיסה אבל מיני (גרופין) שמבשלין עם בולבעס וקטניות דוקא כשאכל כזית בכא"פ מברך על המחיה ואין א' מבטל לחבירו:

כד עד אימתי יכול לברך ב"א או ב"המז עד שיתעכל במעיו ושיעורו אחר האכילה כ"ז שאינו רעב ואחר אכילת פירות כ"ז שאינו תאב לאכול פירות ולאחר שתיה כ"ז שאינו צמא. ואם אכל מעט ואין אנו בקיאין לידע אם הוא רעב כ"כ כמו מקודם ולכן ראוי שיאכל דבר אחר ויברך ב"א שאז נפטר גם על אכילה ושתיה הראשונה ואם הסיח דעתו מתחלה שלא לאכול עוד צריך שיברך ברכה ראשונה על מה שיאכל. וכן אם שהה שיעור עיכול צריך לברך ברכה ראשונה על מה שיאכל וישתה (סי' קפ"ד):

כה לכתחלה אסור לאדם לצאת ממקומו עד שיברך ברכה אחרונה שמא ישכח ובדיעבד יברך במקום שנזכר. ודוקא בדברים שאינו מברך אלא בנ"ר אבל בדברים שמברכין אחריהם ברכה אחת מעין ג' יש ספק די"א דאפי' אם יצא צרי' לחזור למקום שאכל ולברך שם כדלעיל כלל מ"ז סימן ט' לענין בה"מז. ומ"מ בשעת הדחק יברך במקום שנזכר אפילו יצא במזיד ואעפ"כ יש להם דין פת דחשבינן ליה כאלו היה עדיין במקום הראשון ואם רוצה לאכול במקום השני וכ"ש אם חזר למקומו ראשון אם הם מדברים שלא היה צריך לברך עליהם אילו לא יצא אף עכשיו א"צ לברך עליהם ברכה ראשונה (מגן אברהם סי' קע"ח ס"ק י"ב ועיין כלל נ"ט ובכלל מ"ז:

כו כיון די"א דברכה א' מעין ג' היא דאורייתא לכן ראוי להחמיר בה בכל החומרות שנוהג בבהמ"ז. לברך מיושב ולא מעומד ובכל הדברים המבוארים בכלל מ"ז (סי' קפ"ג):

כז דין אם אחד מוציא חבירו מבואר לעיל כלל ה' סי' כ"ג:

כלל נא

א דין ברכת בפה"ע ובפ"הא (סי' ר"ב ר"ה):

על פירות הגדלים באילן מברכין בפה"ע ועל פירות האדמה והם כל מיני ליפתן וירקות ועשבים מברכין בפה"א ומהו אילן יתבאר לקמן סי' ט'. ואין מברכין ברכה זו אלא ע"פי ששה תנאים: (א) שיהיה דרכו לאכול כך אם חי חי ואם מבושל מבושל אבל אם אין דרך לאכלן חיין ואכלן חיין וכן במבושל מברך שהכל. (ב) שיהיה פרי חשוב לאפוקי תפוחי יער וכיוצא בו: (ג) שיהיה עיקר הפרי לאפוקי שרביטי קטניות וכן בכל דבר דלא נטעי אינשי אדעתא דהכי וכיוצא בו. (ד) שיהיה כבר נגמר הפרי שרוב בני אדם אוכלין אותו לאפוקי אם לא בשלו כ"צ שאינן נאכלין אלא ע"י הדחק. (ה) במיני עשבים כיון

שעשבים אינם חשובים ולכן אם אינן נזרעין ע"י בני אדם אינן חשובין לקרות פרי. (ו) שיהיה ניכר במקצת מהות הפרי אבל אם רסקו כ"כ עד שאינו ניכר לכל מה הוא אינו חשוב פרי:

ב אין מברכין בפה"ע או בפ"הא אלא על דבר שטוב לאכול אותו חי וגם שדרך בני אותו מקום לאכלן כך חיין אבל על דבר שאין דרך בני אותו מקום לאכלן חיין אעפ"י שהן טובים לאכול אף שלא ע"י הדחק נ"ל דמברכין שהכל דאינו חשוב לקרות פרי. וכל מיני ירקות וקטניות יבשים ידוע שאין דרך לאכלן חיין. וקטניות לחים וירקות כבושים כמו עשב שקורין זוער קרויט דדרכן לאכלן חיין. ומיני לפת ריבין ומערין ובצלים וצנון שקורין רעטיך אף שהם טובים ג"כ חיין מ"מ נ"ל דתלי ג"כ אם דרך באותו מקום לאכלן חיין. ואם אכלן עם לחם עיין בכלל מ"ג אבל דברים שטובים חיין יותר ממבושלין ואדרבה ע"י הבשול נשתנה לגרועותא אילו בשלן לבדן במים אע"ג דאם בשלן עם בשר הם טובים יותר מחיין כיון דאז אין הם העיקר אלא הבשר. ולכך מברכין עליהן כשהן מבושלין שהכל. אבל אם הם העיקר כגון שטגנן בשומן ובדבש וכיוצא בו מברכין אף כשהן מבושלין ברכתן הראויה (סי' ר"ה במ"א דלא כט"ז ועיין כלל נ"ג סי' א') דמה לי אם מבשל במים או בדבש (וכן משמע דעת הגר"א בביאוריו ע"ש):

ג אין מברכין בפה"ע ובפה"א אלא על דברים חשובים בין שגדלים ביער או בשדה מאליהן כמו אגוזים ופאזימקעס ומאליענש אבל מינין גרועים כמו תפוחי יער או וואלד בערנש ומה שקורין באשכנז בוך עקר וכיוצא בו מברכין שהכל אפילו לאחר שבשלם (סי' ר"ג בט"ז שם):

ד עשבים הגדלים בלא זריעה אפילו הם טובים לאכול כמו עשב שקורין (שצאווע) שהן עלין חמוצים (ובל"א קירין זויררומפ) ואפילו לאחר שבשלם שהוא מאכל שרים מברכין שהכל דאינו חשוב כ"כ לפרי. ועל עשב שקורין (פאליטרון) אם זורעין אותו צ"ע דאינו חשוב. ואם אוכל (פאליטרון) עם שכר כנהוג אם בירך על השכר או בתוך הסעודה א"צ לברך על הפאליטרון שהוא טפל לשכר ואם בירך עליו שהכל מקודם יתכוין לפטור גם השכר. אבל על שלאטען וכיוצא בו שנזרע מברכין בפ"הא (עיין טור סימן ר"ד בשם ראב"ד):

ה אין מברכין בפה"ע ובפה"א אלא על דבר שהוא עיקר הפרי. אבל מה שאינו עיקר הפרי יורד מדרגה א' דאם הוא פ"הע מברך בפ"הא ואם הוא פה"א מברך שהכל (סי' ר"ב ע"ש במגן אברהם ס"ק י"ז) ולכך השרביטים שקורין שוטין של קטניות אפי' הם מתוקים אם אכלן בפ"ע בלא הקטניות כיון שאינן עיקר הפרי מברך שהכל (ול"ד לקליפה דידוע

דאינן נאכלין אלא ברכותן ואח"כ נתקשו) והט"ז כתב דעל צוקער שויטן מברך בפה"א וצ"ע:

ו גרעינין של פירות אם הם מתוקים מתחלה בש"ע הכריע לברך בפה"ע ואם הם מרים מתחלה אין מברך כלום ואם מתקן ע"י האור מברך שהכל דגרעינין מתוקים מתחלה נקרא פרי משא"כ המרים לא נקרא פרי כלל. אבל שקדים המרים כשהן קטנים דאז עיקר אכילתן הקליפה ואינה מרה מברכין בפה"ע אבל כשכבר הם גדולים ואז הם מרים אין מברכין עליהם כלל דאזוקי מזיק אבל אם מתקן ע"י אור או ד"א מברך בפה"ע שהרי באמת הם פרי אלא כשהם במרירותן מזיקים ולכן כשמתקן מברך בפה"ע אבל גרעינים מרים אינם פרי כלל (סי' ר"ב)

ז הפירות בקטנן כ"ז שהן חמוצים אע"ג דמקצת ב"א אוכלין אותו כך בש"ע פסק שאם נאכל ע"י הדחק מברכין בפה"ע וצ"ע. ונ"ל דאין מברכין אלא שהכל אם לא שבשלן או מתקן באור ואם אין נאכלין כלל מחמת חמיצתן לכ"ע אין מברכין עליו כלל. ואם מתקן באור או ע"י טיגון מברך שהכל. ולכן כל מיני פירות שמרקחין בדבש בעודן קטנים מאד וידוע שאז אינן ראוין לאכילה כלל וכלל מברך רק שהכל. ועל ענבים מדינא אין מברכין עליו בפה"ע עד שיהיה כפול הלבן דקודם לזה נקרא בוסר וכיון שא"א בקיאין בשיעור פול הלבן לכן אין מברכין עד שיהיה גדול ביותר. ולכן במדינות אלו שלוקחין ענבים בליל ר"ה לברך שהחיינו ומברכין בפה"ע צריך להודיע שלא יברכו לבטלה אלא יברכו בפה"א. וכן על זיתים קודם שגדל הנץ סביבם וחרובין קודם שנראה בהם שרשראות מברכין בפ"הא (סי' ר"ב):

ח מיני יאגדעס וזורעווינס שמוצצין מהן המשקה וזורקין הקליפה כתב המגן אברהם סי' ר"ג ס"ק א' לברך שהכל ולי צ"ע ומנהג העולם לברך בפה"א אבל אותן הגדלים באילן ומוצצין אותן נ"ל דיברך שהכל שאין האוכל ראוי כלל כמו אלו שקורין (קאלינעש) וכיוצא בו:

ט לא נקרא עץ אלא מה שנשאר הענף גם בחורף ואח"ז מוציא עלין מן ענף זה שנשאר ואפי' הוא דק רק כגבעול של פשתן אבל אם כלה כל הענף ולא נשא' רק השרש מה שהוא טמון בארץ אע"ג שנתקשה הענף כמו עץ בימו' החמה כיון שכלה לגמרי בחורף לא נקרא עץ כלל ואמנם יש מינים שהענף כלה לגמרי בימות החורף ומ"מ נשאר מן השרש למעלה בקרקע כמו פאזימקעש הגדילים בגנות על אלו מחולקים הפוסקים אם נקרא פרי עץ או לא. ולכן פאזימקעש (בל"א ערבערין) וכיוצא בהן אע"פ שגדילים על גבעולין גבוהין כמין אילן רק בחורף נכמשין אלו הגבעולין ולשנה יוצא מן השרש

גבעולין אחרים מברכין בפה"א ובדיעבד שבירך על אלו מינין בפ"הע יאכל אחד כדי שלא יברך בודאי ברכה לבטלה אבל לא יאכל יותר עד שבירך על ד"א שברכתו בפ"הא או דבר שברכתו שהכל ופאזימקעש שגדילים ביערים פשיטא דאסור לאכול יותר עד שיברך על ד"א. ומה שגדל על אילנות קטנות אף שגבהו פחות מג' טפחים כמו יאגדעס שחורים כ' המ"א לברך בפ"הע. והעולם נוהגין לברך בפה"א דלא חשיבי כ"כ פרי. ועל אגרעס (ובל"א קאסטהרבערן) אף שגדילים על קוצים נהגו העולם לברך בפה"ע. אבל על פרי אדום שגדל על קוצים וקורין בל"א (האן פוטין) וכ"ש על מיני פלומן וקירשין שגדל על אטדים וקורין בל"א שלוים קערשין ובלשון פולין פיאניצעס מברכין שהכל שאינן חשובין וגם שגדילים על אטדים. ועל מאלינש כ' הט"ז לברך בפה"א ואני ראיתי בעיני שהראו לי העצים שגדלים עליהם והם אילנות ממש ומתקיימים כמה שנים וא"כ אין ס' שמברכין בפה"ע (סי' ר"ג):

י אין מברכין בפה"ע ובפ"הא אלא כשניכר במקצת שהוא פירי אבל אם רסקו עד שאינו ניכר כלל מה הוא מברכין שהכל. ואם רוב דרך אכילת אותן פירות הוא ע"י ריסוק אף לכתחלה מברך ברכתו הראוי. ולכן המאכל שמבשלין מדלועין שקורין (קערבעש) וכן אינגבער ושאר בשמים שחוקים שאוכלין עם צוקר כיון שדרכן בכך מברכין בפה"א או כדין אותן בשמים (ר"ג) וכן קטניות שריסקן לגמרי ואינו ניכר כלל וכל מיני גרויפן שעושין מן רעצקע (שקורין בל"א טאטערקי) וקורין מלך גרויפן והוא דק כקמח וכן רעצישניקעס שעושין מקמח זה מברך שהכל אבל קטניות שמעכן בכף וכן רעצקע קאשע כיון שניכר תוארו מברכין בפה"א (ר"ב ור"ח):

יא על אורז או דוחן מבושלים שקורין הירז או רייז או שטחנן ועשה מהן פת כ' הט"ז לברך שהכל ובשל"ה משמע להדיא שמברכין בפה"א וכן נ"ל ולאחריו לכ"ע מברך בנ"ר ובעל נפש לא יאכל תבשיל או פת של אורז ודוחן שנתמעכו אלא בתוך סעודה די"א דעל תבשיל של אורז שנתמעך מברכין במ"מ אלא די"א דאורז הוא רייז וכן הסוגיא דעלמא וי"א שהוא הירז ולכן אין לאכלו אלא בתוך הסעודה (ר"ח):

יב דבר שברכתו בפה"ע או בפ"הא רק מחמת שנתרסק או מחמת שאינו עיקר הפרי או שלא נגמר הפרי ירד ממעלתו ומברכין עליו לכתחלה שהכל מ"מ בדיעבד אם בירך עליו ברכתו הראוי לאותו מין יצא (מגן אברהם סימן ר"ו). (מה שהקשו על המגן אברהם דא"כ למה כתבו הפוסקים דהיכא דיש ספק בפרי אם הוא עיקר הפרי יברך בפה"א דיצא בדיעבד הא למגן אברהם להיפך נמי יצא נ"ל דלק"מ דזה הוי כלכתחלה כיון שרוצה

לברך ומסתבר יותר לברך בפה"א שבכלל זה ג"כ פרי העץ אבל בדיעבד שטעה באמת יצא שהרי לא אמר שקר שהרי הוא מן העץ):

יג עירב ב' מינים שאין ברכותיהן שוין כגון בפה"ע עם בפה"א וכיוצא בו אעפ"י שבא ליתן טעם הולכין אחר הרוב ומברך עליו ודוקא בענין שאין ניכר אבל אם כל אחד ניכר לעצמו ואינו נעשה לטפל מברך עליו כ"א ברכתו הראויה לו (מגן אברהם סי' ר"ד ס"ק כ"ה):

יד על אגוז מושקאט שקורין מושקאט נוס מברך בפ"הע ועל צימרינד בפה"א ועל פלפלין וזנגוויל רטובים בפה"א אבל האוכל פלפל וזנגוויל יבש וכן נעגליך שאין דרך לאכלם כך אינו מברך כלום (סימן ר"ב) ואם עירב בשמים שחוקים עם צוקר הבשמים עיקר ומברך עליהן ברכת אותן הבשמים (סי' ר"ג):

טו על צימרינד שכוססין אותו ומבליע רק הטעם ופולט הצימרונד ולאקריץ האלץ או (לאקריץ פלעציל) נ"ל דמברכין רק שהכל ואם אינו מבליע כלל אלא רק שלועס ופולט אינו מברך כלום (מגן אברהם בסי' ר"י) ועל צוקר נהוג עלמא לברך שהכל אבל במוצץ קני צוקר נ"ל דמברכין בפה"א

טז השותה שמן זית כמו שהוא אינו מברך עליו כלל משום שמזיק ואם עירב עם שאר דברים א"כ הוא טפל ואם יש לו מיחוש שעיקר כוונתו משום השמן אלא שמערבין בש"ד כדי שלא יזיק לו וא"כ שמן הוא העיקר אפילו הוא פחות מן הש"ד מברך בפה"ע. ואם עיקר כוונתו לשתות מפני הצמא אלא שאגב נותן לתוכו שמן לרפואה מברך רק על השתיה שהכל. ומי שיש לו שלשול ונתן לתוך המשקה אגוז מושקאט שברכתו בפה"ע או (צימרינד) דינו כשמן (סי' ר"ב סעיף ד' ובמגן אברהם שם ל"ד):

יז אחד מחמשה מיני דגן שגדל בעציץ שאינו נקוב ועשה ממנו פת אינו מברך עליו המוציא לחם מן הארץ דאינו נקרא ארץ (כדאיתא בירושלמי כלאים ספ"ז) אלא מברך עליו במ"מ ומ"מ מברך עליו בהמ"ז (כדאיתא בברכו' ריש פרק ג' שאפלו באכל טבל דמוקי דנזרע בעציץ שאינו נקוב ועיין במגן אברהם סימן קס"ח ס"ק ט"ז. ונ"ל דה"ה דאין מברך בפה"א דלא נקרא אדמה אלא המחובר כדאיתא בחולין קל"ט במצא קן בראשו של אדם כו' ע"ש ברש"י) ואמנם על פירות האילן צ"ע אם מברך בפה"ע אם מקרי פרי וגם אם נקרא עץ (ועיין מה שכתבתי בנ"א סוף הל' לולב):

כלל נב

א דין רוטב של פירות וירקות (סי' ר"ב):

המבשל וירקות לאכילה מברך גם על הרוטב בפה"א דאע"ג דעל מי פירות כשסחטן מברך שהכל כדלעיל כלל מ"ט סי' ג' י"ל דיותר יוצא טעם הפירי ע"י בישול משיוצא ע"י הדריכה והסחיטה או י"ל שאני במי פירות שאין לו טעם הפרי (רא"ש וסימן ר"ב בט"ז סק"י) אפי' אם שותה הרוטב בפ"ע. ואפי' אם בישל הירקות עכשיו שלא לצורך רק שצריך להמים לרפואה אפ"ה כיון שדרך אותן ירקות לעולם לבשלן לצורך אכילה ולכן גם הרוטב דין ירקות יש להם (סימן ר"ה):

ב ועל (ראסיל) שהוא הרוטב של (אוגערקעש) וכיוצא בו שאין דרך כלל לשתות הרוטב אלא שכובשין רק לצורך (האוגערקעס) שיחמיצו ושופכין הרוטב אם רוצה לשתותן אינו מברך אלא שהכל דבטלה דעתו. וכן במדינות שדרך לכבוש בוריקעש כדי שיחמיצו הבוריקעש ושותין הרוטב כמו משקה כיון שהוא לצורך שתיה אין מברכין רק שהכל ובמקום שדרך לטבול בו פת במי (אוגערקעש) ורוצה לשתותו מברך על המים בפה"א והולכין אחר מנהג רוב העיר כן נ"ל (ואע"ג דבש"ע לא נזכר רק ירקות שבשלן הרי בסימן ר"ב כתב ששראן או בשלן א"כ משמע דעל ידי שריה ג"כ יוצא טעם הפרי יותר מעל ידי סחיטה וכן משמע עוד שם במי שריית ענבים ותאנים וצ"ע):

ג ירקות שדרך לכבשן או לבשלן לאכול הירקות וגם לפעמים מבשלין רק הרוטב כמו במדינה זו שכובש בוריקעש לצורך הבוריקעש וגם לפעמים מבשלין רק הרוטב לבד לכאורה נראה שמברכין בפה"א שהרי אין דרך כלל לשתות הרוטב וא"כ הוי כמו ירקות לאכול או אפשר כוון דעושין גם כן לצורך המשקה אע"ג דאין דרך לשתות בדרך שתיה אפשר דמברכין שהכל. ויותר נראה לברך בפה"א דהא מבשלין כדי לטבל בו הפת וכן נ"ל (שם):

ד על רוטב של פירות שאין עומדין לבשל רק לאכלן חיין לכ"ע מברך רק שהכל ול"ד לירקות דרובן אכילתן ע"י בישול משא"כ פירות ואמנם על פלוימן יבשים ועל קארשין ידוע שבמדינות שיש פלוימן וקארשין לרוב נטעי להו אדעתא דהכי ליבשן ולבשלן כ' האחרונים (בסי' ר"ב) לברך על הרוטב בפ"הע. ועל הרוטב של גיפרעגלטע קארשין במדינה שגדלים מעט מזעיר י"ל דלא נטעי אדעתא לבשלן אלא לאכלן בעין וא"כ ראוי לברך שהכל ואפשר דנטעי גם לבשלן. ולכן ראוי ליזהר שלא ישתה הרוטב לבד רק מברך על הפרי בפה"ע ויכוין לפטור גם הרוטב שנעשה טפל. ועל עפיל קוואס או יאגדע קוואס לכ"ע אינו מברך רק שהכל דהא אין עושין רק לצורך מימיהן וגם אין עומדין לכך

ובזה לכ"ע מברך שהכל ועל מי שריית צמוקין אפי' כשעדיין הצמוקים מעורבים במים אם משך היין לשתותו מברך בפה"ג אבל אם כוונתו לאכול הצמוקין וגם לשתות המים כדרך שאוכלין שאר פירות עם הרוטב נחלקו הפוסקים אם מברך בפה"ע או שהכל ולכן בתחלה יברך שהכל אך יש ספק בברכה אחרונה ולכן ירא שמים לא ישתה אלא בתוך הסעודה או יאכל פרי מז' המינים שיצטרך לברך ברכה מעין ג' וגם ישתה מים שיברך שהכל ולבסוף בנ"ר (סי' ר"ב):

ה מיהו כ"ז כשבשל במים לבד אבל אם בישל עם בשר או דברים אחרים א"כ עיקר הטעם ברוטב מן הבשר ונשתנה הרבה טעם הירקות והפירות אינו מברך על הרוטב רק שהכל ופשיטא יין שרף שנותנין לתוכו פירות שיתנו טעם ביי"ש דאינו מברך רק שהכל שעיקר הטעם הוא היי"ש. וה"ה אם בישל הירקות בחומץ או בבארשט כיון שנשתנה טעם הירקות מברך על הרוטב רק שהכל (ט"ז בסי' ר"ה אף שדבריו שהק' מאגוז אין לו הבנה מ"מ הדין אמת כפי שכתבתי הטעם):

ו על קטניות שמעכן לגמרי דרך כלי מנוקב וכן רעצניע קאשע שעשה ממנו זופא בהרבה מים כיון שאין זה דרך אכילה מברך שהכל. אף לפי מה שכתבתי לברך על רעצניע קאשע בפה"א דוקא כשהעיקר הם הגרויפן אבל כשהעיקר הם המים א"כ הם בטלים לגבי המים ואינו דומה לגרויפן של ה' מינים בכלל נ"ד דה' מינים חשובים ואינם בטלים:

ז דין רוטב של גרויפן ולביבות מבואר לקמן כלל נ"ד סימן ט"ו ט"ז י"ז י"ח:

כלל נג

א דין ברכת מרקחת שקורין איין גימאכטץ (ר"ב ר"ג ר"ה):

כל מיני פירות שמטגנין בדבש אם הם גדולים כ"כ שיהיו עכ"פ ראויים לאכילה ע"י הדחק מברכין בפה"ע אבל אם הם עדיין אינן ראוין כשהן חיין אפילו ע"י הדחק כמו אגוזים רכים המטגנין בקליפתן הירוקות וכן שאר מיני פירות אינו מברך אלא שהכל (עיין לעיל כלל נ"א סי' ז' ובנ"א שם) (ר"ב):

ב כל מיני לפתות מערין ריבין בוריקעש רעטיך חריין אינגבער מברך בפה"א דכיון שהם העיקר הדבש נעשה טפל להם (ועיין לעיל כלל נ"א סי' ב') (סי' ר"ד):

ג פירות הגדלים באילני סרק כמו בארבארקעס מברך שהכל שהרי לעולם אינם ראוים לאכילה אלא על ידי שמרקחין אותן בדבש והוי כבני אסא בסי' ר"ג וכן אותן שקורין בל"א (האן פוטן) מברך שהכל:

ד על שורש מעשבים הגדלים באגמים שקורין אַייֶעֶר ובל"א קלמוס מברכין שהכל דאינו אלא שורש ועוד דהוי עשבא דדברא ועיין לעיל כלל נ"א סי' ד':

ה (אגרעש) שקורין (קריסטאהר בערין) וכן (פורעצקיש) שקורין (יאהנש טרויבן) וכן (מאלינעש ופאזימקעש) וכיוצא בו כשהן שלמים בפה"ע ובפ"הא. ואם מרוסקין לגמרי שהכל כדלעיל כלל נ"א סי' י':

ו על קליפת מראנץ הט"ז וא"ר כ' בפ"הא והמ"א כ' בפה"ע וכן נ"ל (סימן ר"ב):

ז כמהין ופטריות שקורין שוועמליך בין מבושלין בין מרוקחין שהכל שאינו גדל רק מאויר:

ח עלי וורדין שקורין רוזין איין גימאכטץ אם אינן שחוקים ומרוסקים לגמרי מברכין בפ"הא דאע"ג דגדלין על עץ כיון שהעלין אינו עיקר הפרי אלא הזרע שלהם הם העיקר (סי' ר"א):

ט פלפלין וזנגוויל רטובים (ז"א במדינתינו) או המרוקח בדבש או בצוקר אעפ"י שרקחן ביבשתן מברך בפ"הא אע"ג שהם מין אילן מ"מ פלפלין לא נטעי עיקר נטיעתו אדעתא דהכי וזנגויל אינו עיקר הפרי ואפילו רקח עובד כוכבים מותר שהרי נאכלין חיין ע"י תערובת צוקר אבל שאר כל מיני פירות או ירקות וכן עלי וורדים כל שאינו ראוי לאכול אותו חי אם בשלן או רקחו עובד כוכבים אסורין משום בש"ע (סי' ר"ג):

י (יאגדעש) במדינה זו שדרכן לרסק אותן לגמרי וקורין (גיפרעגלטי) יאגדש ראוי לברך בפ"הא (ועיין לעיל כלל נ"א סי' ח' וסי' י'):

כלל נד

א דין במ"מ (סי' קס"ח ור"ח):

ה' מיני דגן כיון שהם חשובים שנשתבח בהן א"י כדכתיב ארץ חטה ושעורה ולכן קבעו חז"ל להן ברכה בפ"ע ואמנ' חשיבתן אינו אלא כשעשה מהם תבשיל ולכן ה' מיני דגן שהם חטים. שעורים שבולת שועל שקורין (האבר). שיפון שקורין (קארין) כוסמין (המין הזה אינו מצוי במדינתינו) אם אכל הגרעינין חיין או קלוים באש או אפילו שבישל שעורים במים והן עדיין בקליפתן או אפילו נכתשים רק שהם שלמים ולא נתמעכו כלל אינן חשובין ומברכין בפ"הא. ויש ליזהר שלא לאכול מהם כזית אלא בתוך הסעודה משום ס' איזה ברכה אחרונה דכיון דבירך בפה"א יצטרך לומר בב"א על האדמה ועל פרי האדמה וברכה זו לא מצינו ועל המחיה א"א לברך דלא שייך אלא כשבירך במ"מ ובדיעבד שאכל כזית יברך בורא נפשות (סימן ר"ח):

ב כתש אותם במכתשת והסיר קליפתן כמו שעורים שקורין (גאגעלך) ונתמעכו ונדבקו יחד ע"י הבישול. וכן כל מיני גרויפין גערשטני או האברנע גרויפין שידוע שהם נחלקים ע"י כתישה ולא נשארו שלמים וכן (קאשע) של דגן כ"ז לפי שנחלקו ע"י כתישה אפילו לא נדבקו יחד ע"י הבישול. וכן כל מיני מאכל שעושין מקמח של ה' מינים הנזכרים ובשלן במים או בשאר משקין ואפילו אותן שבלילתן עבה רק שחותך העיסה לפרורין קטנים כמו (לאקשן) (פארפיל) (טריפליך) שאין בכל אלו תואר לחם ואין בכל חתי' כזית (מכ"ש אם בלילתן רכה אפילו אכל הרבה כדי שביעה מברך תחלה במ"מ ולבסוף על המחיה (עיין מגן אברהם סי' ר"ט ובא"ר שם ס"ק ה') ועיין לקמן סי' ו':

ג לש עיסה בשמן דבש חלב שומן וחמאה או שאר מי פירות ואפילו נתן לתוכו ג"כ מעט מים או שלש העיסה במים לבד אלא שעשה ממנו כמו פלאדין או טערטליך ומילא בתוכו בפירות. או אפילו לש במים לבד וגם לא מילא בשום דבר רק שגלגל את העיסה דק כמו (הויזין בלאזין) או קיכליך שלנו ואופין אותם בתנור ואוכלין אותן רק לקינוח כ"ז נקרא פת הבאה בכיסנין ואינו לחם גמור כדלעיל כלל מ"ב סימן א' דלחם גמור אין בו א' מן תנאים אלו. ולכן אם אכל מהם פחות מן ד' ביצים (דיש מן האחרוני' שכתבו דג' או ד' ביצים הוא שיעור סעודה כמו לענין עירובין ולכן לכתחלה יזהר בזה אך שמעתי מפה קדוש הגר"א שלא נראה לו אלא כמו שכ' בסי' ד' בשם ש"ל שהוא סעודת ערב וצהרים) מברך במ"מ ולאחריו על המחיה ואין צריך נט"י (סימן קס"ח):

ד אכל מהם שיעור שדרך שאר בני אדם לקבוע עליו סעודה קבוע דהיינו סעודת ערב וצהרים (כ"כ בש"ל) והיינו שאם אכל מהם בלא ליפתן ישער שאילו אכלו אחרים שיעור זה בלא ליפתן היו שבעים ואם אכל עם דבר אחר ללפת ישער גם כן אילו אכלו אחרים עם דברים אחרים ללפת. ואפילו אכל אותן בלא לפתן ושבע ממנו ואילו אכלו אחרים בלא לפתן לא היו שבעים כיון שעכ"פ אם היו מלפתין אותן עם דברים אחרים היו שבעים והוא ג"כ עכשיו שבע. ולכן צריך נט"י ומברך המוציא ובהמ"ז ואפילו אם אכל כבר מעט ונמלך לאכול כדי שביעה צריך נט"י והמוציא וברה"מז אבל אם אין בדעתו עתה לאכול אלא מעט אע"ג דבין הכל יהיה כשיעור ויברך אחריו ברה"מז מ"מ א"צ נטילת ידים והמוציא כיון שלא יאכל כשיעור (סימן קס"ח ובמגן אברהם):

ה אם לש העיסה במי ביצים בלא מים או שלש במים ומילא בבשר ודגים וגבינה שקורין (פיראגש) וידוע דהדברים אלו בלא"ה באים ללפת הפת וי"ל דאינן מבטלין העיסה מתורת לחם ואינן דומין לפירות דאין דרך ללפת בהן פת ויש סברא לומר דאעפ"כ אינו דומה ללחם גמור ויש לו ג"כ דין כסנין. ומכח ס' ראוי לכל ירא שמים שלא יאכל אפי'

פחות מכזית כ"א בתוך הסעודה ובדיעבד או שאינו רוצה להחמיר על עצמו ואכל פחות משיעור ג' ביצים (היינו לחומרא) מברך במ"מ ועל המחיה (סי' קס"ח מ"א ס"ק מ"ד) ואם אכל כדי שביעה יעשה כמו בסמוך (בסי' ו'):

ו אם לש עיסה בלילה עבה במים ואח"כ טגנה בשמן או דבש או שבשלה אם יש בכל חתיכה כזית אפשר דזה הוא תואר לחם. וא"כ יש בזה ס' די"ל כיון שהיה עיסה בתחילה אעפ"י שבשלה או טגנה אעפ"כ תורת לחם עליו וא"כ אפי' יאכל אחר הבישול אפי' פחות מכזית מברך המוציא וגם י"ל כיון שמעולם לא היה לחם גמור וא"כ כיון שבשל או טיגן בטל מתורת לחם לגמרי ואפילו יאכל כדי שביעה מברך במ"מ ועל המחיה. ולכך ראוי ליזהר שלא יאכל רק בתוך הסעודה או שיאכל עכ"פ כזית מלחם גמור כדי שיברך המוציא ובה"מז וא"צ לברך על עיסה זו. ובדיעבד אם אכל פחות מג' ביצים יברך על המחיה ואם אכל כדי שביעה מחוייב ליטול ידיו ולברך המוציא על לחם גמור ויאכל כזית כדי שיברך ברה"מז (משא"כ בסי' ה' דמקצת אחרונים כ' דיש להם דין כסנין לגמרי אבל הכא לא הכריעו כלום) אך נוהגין אף לכתחלה לברך במ"מ ועל המחיה אם לא אכל כדי שביעה ודוקא שיש בכל חתי' כזית אבל אם אין בכל חתי' כזית לא עדיף מלחם גמור בסימן י' אבל לעיל בסי' ה' בלש במי ביצים כמו אלו שקורין (אייער בייגליך) אין חילוק אם יש בכל א' כזית או לא דדוקא בבישול י"א דמבטל מתורת לחם משא"כ באפיה דאדרבה ע"י האפיה נעשה לחם רק מצד הביצים יש לומר דמבטל מתורת לחם וא"כ אין חילוק אם יש בכל אחד כזית או לא (שם):

ז ואם לש העיסה בלילתה רכה במים ואח"כ אפה בתנור או אפילו שאפה במחבת בלא משקה כעיסה שאופין ממנו מולייתא שקורין (בלינצעש) ואף שמערבין בו קצת ביצים זה בטל ברוב במים ואף שמושחין המחבת במעט חמאה וכיוצא בו שלא תשרף העיסה זה לא חשוב כלום וא"כ הוי לחם גמור ומברכין המוציא ובר"המז ואפילו טגנו בשמן ואפאו אח"כ דינא הכי אך אם דקין מאד אזי בודאי אין להם דין לחם אלא דין כסנין (כדאי' בסי' ג') אבל אם אין דקין מאד ראוי שלא לאכול כדי שביעה אלא בתוך הסעודה דאף שממלאין אותן אחר האפיה בגבינה ומטגנין בחמאה זה אינו מועיל לבטל מתורת לחם והסופגנין שקורין (פאמפושקעש) או (שירניצקעש) שבלילתן רכה אפילו אם נילושין במים כיון שמטגנין אותן בחמאה ושומן אפילו אכל כדי שביעה מברך במ"מ ועל המחיה. (והויזן בלאזין) דהיינו שמגלגלין עיסה הנילוש' במים בלילתה עבה ואח"כ מטגנין במשקה יש לו דין המבואר בסי' ו' ואם נילוש ג"כ במשקה או שהם דקין מאד דינן כמו בסי' ג' (שם):

ח אכל מאחד מכל מינים אלו בתוך הסעודה תמצא בכלל מ"ג סימן ח' ט' י' על איזה מהם מברך אפילו בתוך הסעודה (שם):

ט ה' מיני דגן בין (גרופין) או (גאגליך) שבישל עם שאר מינים כדרך שמבשלין (גרופין) עם בולבעש (וגאגליך) עם (ארבעס) אע"ג דהמין אחר הוא הרוב כיון שיש בו עכ"פ כ"כ מן ה' מינים אלו בענין שא"א לומר שנתבטל לגמרי מברכין במ"מ על (הגרופין) אמנם על שאר המינים צ"ע שהרי כיון שהם עומדים בפ"ע ואינן מעורבין וגם אינו ידוע אם זה מה שמבשלין ביחד היינו שיתנו ה' מינים טעם בשאר המינים דשמא איפכא היא שהקטניות יתנו טעם בגרויפין ונ"ל שצריך לברך אבל אם נתמעכו ומעורבין אעפ"י ששאר המינים הם הרוב וכן (פיינקוכין) מקמח שמטגנין עם ביצים וגבינה כיון שיש בו עכ"פ קמח ליתן טעם מברכין במ"מ אבל אם נתן בו רק קמח לדבק בעלמא וכן לפתן שלפעמים נותנין בו קמח לדבקו נעשה טפל ומברך על העיקר וכן (טארטין) שעושין משקדים וצוקר ובצים עם מעט קמח לדבק בעלמא בטל במיעוטו כיון שהוא מעורב. ולענין ברכה אחרונה מבואר כלל נ' סי' כ"א כ"ב (סימן ר"ד מ"א) ועיין לעיל כלל מ"ב מדין עירב קמח עם קמח של שאר מינים:

י פרורי לחם שאין בכל פירור כזית שבשלן אעפ"י שעדיין עליהן תואר לחם ואף שנפחו ע"י הבישול או שנדבקו יחד ע"י הבישול עד שנעשה מכל פירור כזית מברך במ"מ ואפילו אכל כדי שביעה ובלבד שלא יהיה שום פירור שיהיה כזית קודם הבישול וגם עכשיו יש בו כזית דע"ז מברך המוציא כדלעיל כלל מ"ב (סימן קס"ח):

יא אם לא בישלן אלא ששראן במשקין ואפילו במים או במרק או בדבש ונשתנו אם לא נשאר בהם תואר לחם מברך במ"מ ואפילו אכל כדי שביעה אבל אם עדיין עליהם תואר לחם כיון שלא נתבשלו עדיין דין לחם עליו בכל הדינים ואם נשתנו המשקין מצורתן מחמת הפרורין בידוע שאין בהם תואר לחם ואם שרה ביין אדום מברך במ"מ. וכל זה אם אין בכל פירור כזית אבל ביש בהם כזית אפי' אין בו תואר לחם מברך המוציא (שם):

יב (קניידליך) שעושין ממצה כתושה או מלחם מפורר ומערבין אותן בשומן וביצים וחלב וחוזרין וגובלין ומבשלין או מטגנין אותן אע"ג שחזרו קודם הבישול להיות בכ"א כזית מברך במ"מ ואפילו גבלן בדבש ואפה בתנור כמו (לעקיך) דכיון שגבלן תחלה במשקין ועבר הימנו כל תואר לחם קודם שחזר וגבלן. ומ"מ יש להחמיר (בלעקיך) ואם גבלן במים יש ליזהר לעשותן פחות מכזית כן נ"ל דלא כמ"א שהניח בצ"ע (שם):

יג פרורי לחם קטנים שנותנים לשכר חם ואין כונתו רק ליתן קצת קיוהא בשכר א"צ לברך כלל על הפרורים דבטלים לגבי השכר ואם הפרורין בעין ויש בהן ממשות אינן בטלים וצריך לברך גם עליהם (סימן קס"ח במגן אברהם ס"ק ל'):

יד קמח של א' מה' מיני דגן שבשלו עם מים או משקין עד שהוא עב קצת אעפ"י שא"צ ללועסו עכ"פ זה הוא דרך אכילה ומברך במ"מ ועל המחיה ואם הוא רך כדי שיהיה ראוי לשתיה מברך שהכל ובו"נ לפיכך זופא שעושין מקמח קלי שמטגנין הקמח בחמאה ושופך עליו מים הרבה מברך שהכל (סימן ר"ח סעיף ו') שאין זה דרך אכילה אלא דרך שתיה:

טו לביבות שבשלן במים (פארפיל לאקשין קניידליך) ודומיהן אם אוכל הלביבות עם המרק יברך רק על הלביבות דהרוטב בטיל לגבייהו אם אינו אוכל הלביבות ורוצה לשתות המים לבד נ"ל דהוא ס' וראוי לברך על מעט לביבות במ"מ. וגם יברך על ד"א שברכתו שהכל ויאכל עכ"פ כזית מן הלביבות וגם מן הדבר אחר יאכל או ישתה השיעור כדי שיברך על המחיה וגם בנ"ר ואם אין לו ד"א יברך על הרוטב שהכל

טז אם בישל רק מעט לביבות ועיקר כוונתו רק בשביל המים והרוטב כמעט צלול בזה אין המים בטלים ללביבות ומברך על המים שהכל ועל הלביבות במ"מ וגם בזה יותר טוב שיברך שהכל על ד"א (עיין בנ"א):

יז האבערני גריץ וגערשטני גריץ במדינתנו ידוע שנחלק כל גרעין לשנים ולכן אין ס' דמברכין עליהן במ"מ והמים שנתבשל בהם דינן כמו בלביבות בסי' ט"ו ט"ז (כ"ז מבואר בש"ע סימן קס"ח ושם במגן אברהם ובסי' ר"ה במגן אברהם ס"ק ו' ובסי' ר"ח במגן אברהם ס"ק ז'):

כלל נה

א דין ברכת היין ואם פוטר שאר משקין (סימן ר"ב וקע"ד):

על היין בין שהוא חי או מבושל או קונדיטון דהיינו שנתנו לתוכו דבש ובשמים ונ"ל דה"ה מה שקורין ווערמיט וויין שהוא מר (סימן ר"ב) שהרי לעניין יין נסך דינו כיין לכל דבר (ע"ש בצ"צ) ואפילו אם מריח כחומץ כיון שיש לו טעם יין חמרא הוא ומברך בפה"ג אבל אם נתחמץ כבר שיש ב"א נמנעין לשתות מפני חמיצותו מברכין עליו שהכל ומ"מ אין אנו בקיאין בזה ולכן אם אינו חמוץ מאד אז יברך על יין גמור תחלה כדי שיוכל לברך תחלה וסוף כברכת היין (ר"ב):

ב שמרי יין שנתן עליהם מים אף על גב שבזמניהם שהיה יינם חזק אם נתן בו ג' מדות ומצא ד' מדות מוכח מילתא שהיה עדיין בשמרים יין והוי כיין מזוג ומברכין בפ"הג אבל יינות שלנו שאינן חזקים לעולם מברכין שהכל וה"ה אם עצרו החרצנים בבית הבד ואח"כ נתנו עליהם מים דינו כשמרים אבל אם לא נדרכו אלא ברגל אפילו אם לא מצא מים יותר ממה שנתן או אפי' בפחו' אפ"ה מברך בורא פרי הגפן דיין הוא והמים נבלעים בזגים ובמה שיצא יש בו הרבה יין (ר"ד):

ג יין שנתערב במים אם אין בו אלא א' ששה במים ודאי בטל דאע"ג דקי"ל טכ"ע דאורייתא מ"מ לא חשיב טעם לברך בפ"הג ואם יש בו יין יותר אם דרך אנשי מקומו למזוג אותו כל כך מברך בפ"הג וא"ל בטלה דעתו וכן אם נתערב בשאר משקין אם נתערב כ"כ עד שנפגם טעם היין מברך שהכל ובשכר תאנים שאינו מפסיד כ"כ אזלינן אחר הרוב (ר"ב):

ד כשם שפת אם קבע עליו פוטר כל מיני מאכל כן הקובע עצמו לשתות יין אע"פי ששותה גם שאר משקין א"צ לברך עליהם לא ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה. ודוקא שהיו המשקין עומדין לפניו בשעה שבירך על היין או עכ"פ שהיה בדעתו לשתות משקין אבל בלא"ה אפי' קבע עצמו לשתות יין כיון די"א דבזמן הזה אין קביעות ליין א"כ הוי ספק ברכה (עיין בנ"א סימן קע"ד סעיף ב' וסי' ר"ח במגן אברהם ס"ק כ"ד):

ה שתה יין בדרך עראי כוס א' או ב' ואין בדעתו כלל למשוך עצמו ביין וגם לא היה בדעתו בשעה שבירך על היין לשתות שאר משקין צריך לברך על שאר המשקין. אמנם לענין ברכה אחרונה יש להסתפק (דבסי' ר"ח ס"ק כ"ד משמע שאפי' שותה כוס א' פוטר וכן משמע להדיא בשל"ה ע"ש במ"א ולפי מה שאכתוב בנ"א אני מסופק בדין זה):

ו המקדש על היין ודעתו לשתות יי"ש או קאווע. המ"א כ' דא"צ לברך על המשקין ולי נראה דצריך לברך ולכן הנכון שיכוין שלא לפטור המשקון גאף עפ"כ יברך שהכל על מעט צוקר ויכוין לפטור גם המשקין

ז כשמברך על היין בתוך הסעודה להוציא אחרים בברכתו יאמר סברי רבותי ר"ל תנו דעתכם לשמוע ולצאת כוון שטרודין באכילה כדי שיפסקו מאכילתן ולכן משום לא פלוג אומרים לעולם סברי ויש אומרים דוקא על היין משום שלפעמים מביא יללה לעולם ולכן אומר סברי ר"ל שאני סובר שיין זה הוא לברכה ולא לקללה ובבה"כנ ובבה"מז הולכין אחר המנהג אבל אין אומרים ברשות על קידוש והבדלה כיון שהוא דבר שבחובה ועיין לעיל בדין המוציא (ועיין בסי' קע"ד ובב"י רסי' קס"ז):

כלל נו

א דין עיקר וטפל (סימן רי"ב)

כל דבר שהוא עיקר אכילתו עכשיו ואוכל עמו או לאחריו איזה דבר לטפל וכ"ש אם הם מעורבי' שאז הולכין אחר הרוב והרוב הוא העיקר ובחמשת מיני דגן הם העיקר כדלעיל כלל נ"ד מברך על העיקר ופוטר את הטפל וא"צ לברך עליו לא לפניו ולא לאחריו. ודוקא ע"פ ד' תנאים (א) שיהיה דעתו עליו בשעת ברכה או שרגיל בכך. (ב) שאוכל הטפל באותו מעמד לאפוקי אם הלך בנתיים לחדר אחר. (ג) שאין כוונתו כלל לאכילת הטפל ואינו אוכלו אלא בשביל העיקר. (ד) שאוכל העיקר תחלה ולכן אם חלש לבו ואוכל דג מליח או צנון ובצל וכדי לבטל טעם החריפות אוכל גם מעט פת או דבר אחר וכן השותה יי"ש ואוכל אחריו מעט פת מברך על העיקר וא"צ לברך על הטפל ודוקא שהיה דעתו על זה בשעת הברכה או אפילו שלא היה בדעתו בפירוש רק שרגיל בכך ואוכל העיקר תחלה ולכן אפילו לא היה הטפל בשעת ברכה והביאו לו אח"כ מ"מ א"כ לברך על הטפל אבל אם אינו רגיל בכך וגם לא היה בדעתו בפירוש או שאכל הטפל קודם שאכל העיקר או אפילו שהיה דעתו אלא שהלך אחר הברכה לחדר אחר ליקח הטפל בענין דהוי שינוי מקום כדלקמן כלל נ"ט צריך לברך גם על הטפל (סי' רי"ב):

ב כל זה כשאין כוונתו לאכול הטפל ואינו אוכל אותו רק להפג המרירות אבל אם כוונתו ג"כ בשביל הטפל כגון ששותה יי"ש ואוכל ג"כ (לעקוך) או מרקחת אע"ג דנרא' שאחד עיקר והשני טפל כיון שכוונתו לאכילת שניה' וא"כ אין זה טפל לזה וצריך לברך על (הלעקיך) או המרקחת תחלה שהם חשובים אח"כ מברך על היי"ש אף שהיין שרף חביב עליו כדלקמן כלל נ"ז (שם):

ג אם הטפל הוא פת נ"ל דאם אוכל פחות מכביצ' א"צ נט"י ואם כביצה יטול ידיו ולא יברך ענט"י (דבפחות מכביצה בלא"ה י"א שאין צריך נט"י ולכן נ"ל להכריע כן) (עיין סימן קנ"ח):

ד הרוצה לשתות יין ואוכל תחלה כדי שלא ישתה אליבא ריקנא ואם היה מברך על היין תחלה היה נפטר האוכל מטע' טפל אך כיון שאוכל הטפל תחל' צריך לברך עליו וי"א שמברך עליו ברכתו הראוי לאותו דבר וי"א שמברך רק שהכל כיון שהוא טפל הפסיד ברכתו הראוי לו ואם ברכ' העיקר הוא שהכל כגון ששותה יי"ש וברכת הטפל הוא ברכה אחרת דכ"ע כיון שאוכל טפל תחלה מברך עליו שהכל כברכת העיקר ואין צריך לברך עוד על העיקר (רי"ב):

ה כששותה באמצע הסעודה ואוכל עמהם איזה דבר למתק השתיה אף על גב דלולי השתיה היה צריך לברך עכשיו נעשה טפל לשתיה וא"צ לברך לכן על העשב שקורין (פאליטרון) א"צ לברך דהוא נעשה טפל למשקה והמשקה לסעודה (כמש"כ מ"א סי' קע"ד ס"ק ט' בשם הש"ג):

כלל נז

א **דין קדימה בברכות (רי"א):**
מצוה לעולם להקדים לברך על החשוב יותר מפני חשיבותו או על החביב מפני חביבתו ואנו בני אשכנז קיי"ל כהפוסקים דמה שהוא רגיל להיות חביב עליו אפילו אם עתה חפץ במין הב' נקרא חביב לענין זה (אבל הרמב"ם ס"ל דחביב מקרי מה שחביב עליו באותו פעם):

ב חשוב לענין זה הוא על א' מג' אופנים. (א) ז' מינים הנזכרים בשבח א"י בפ' עקב כדכתיב ארץ חטה ושעורה גפן והוא כולל בין ענבים לחים או יבשים או יין. תאנה. ורמון. זית. ודבש הוא תמרים. וכיון שנשתבח בהן א"י הם חשובים יותר משאר מינים. (ב) דבר שברכתו מבוררת יותר על מין פרט שבזה הוא שבח יותר להקב"ה שמראה בזה השגחתו בפרטית כגון ברכת המוציא ושהוא מיוחד רק לפת וכן במ"מ או בפה"ג וכן בפה"ע ובפה"א שהם מבוררים יותר מברכת שהכל שהוא כולל כל המינים. (ג) בז' מינים הנזכרים יש ג"כ א' חשוב מחבירו שכל מה שמוקדם בפסוק הוא יותר חשוב מהמאוחר:

ג הא דאחד מוקדם לחבירו דוקא כששניהם לפניו ורוצה לאכול משניהם אבל אם אינו רוצה לאכול משניהם או שמין החשוב אינו לפניו א"צ להמתין עיין לקמן כלל ס' סי' ב'):

ד הא דא' מוקדם לחבירו דוקא אם ברכותיהם שוין כגון ענבים ותפוחים וכיוצא בזה דכיון דצריך לברך על אחד מהם ולפטור את חבירו יש בזה חשובות אבל אם אין ברכותיהן שוין כגון צנון וזית שברכותיה' בפ"הא ובפ"הע שצריך ע"כ לברך על כאו"א אין כאן חשיבות כלל ומברך על איזה שירצה אפי' הב' ממין ז' וגם חביב (רא"ש) וי"א דלעולם אזלינן בתר החביב (רמב"ם) ודוקא כשאין ברכת האחד מבורר מחבירו אבל כשברכת אחד מבורר כגון במ"מ וכן בפה"ג וכ"ש המוציא זה מוקדם לכל דבר חוץ מקדימת הפסוק:

ה לפיכך היו לפניו מיני פירות וברכותיהם שוין ואין ביניהם מין ז' מקדים החביב ואם יש ביניהם מין ז' אפילו הוא חצי פרי מקדים לברך על מין ז' אע"פ שהב' שלם וחביב עליו ומ"מ אם שניהם מין ז' או שניהם אינם מין ז' מקדים השלם ואם א' חביב וא' שלם שלם

עדיף ואם אין ברכותיהם שוין אפילו היה א' ממין ז' כגון צנון וזית אין כאן קדימה כלל ועכ"פ יברך על מין זה שהוא חביב עליו עכשיו (דבזה יוצא לכ"ע שהרי לרמב"ם לעולם אזלינן אחר החביב לו עכשיו ואפילו לרא"ש שמברך על איזה שירצה מ"מ הברירה בידו) ונ"ל דאם ברוב הפעמים הפ"ע חביב לו אף שעכשיו רוצה יוחר וחביב לו הפ"א יותר טוב שיקדים לברך על פה"ע (שהרי לבה"ג לעולם בפה"ע קודם שהיא מבוררת יותר מבפה"א וגם בחביב קיי"ל כרא"ש דאזלינן אחר רוב פעמים וכן אם הוא עכשיו חביב לו עכ"פ להרמב"ם זה הוי חביב ובהצטרף דעת בה"ג ראוי להקדים בורא פרי העץ):

ו ופ"ז כשאחד מין ז' דאין לזה חשיבות רק מצד שהוא מין ז' וכיון שאינו יכול לפטור בברכתו מין הב' לא מקרי חשיבות כלל במה שיקדים לברך עליו כיון שגם על הב' צריך לברך (עיין מגן אברהם ס"ק ב') אבל בז' מינים גופא הכתובים בקרא כיון דהכתוב אקדמיה אנן נמי מקדמינן אע"פי שצריך לברך על שניהם:

ז ולכן כיון שלא כלל הכתוב כל ז' מינים ביחד אלא שחלק לשנים דכתיב ארץ חטה ושעירה גפן תאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש והפסיק הכתוב בין רמון לזית והתחיל ארץ זית כו' להורות שמה שסמוך לארץ בתרא הוא חשוב יוחר ממה שמאוחר לארץ קמא ולכן זית קודם אפי' לתבשיל של שעורים אע"ג שברכתו הוא מבוררת שהיא במ"מ מ"מ קדימת הפסוק הוא מוקדם למעלה זו של מבוררת לבד וכיון דזית א' לארץ בתרא ושעורים הוא ב' לארץ קמא זית קודם וכ"ש שקודם לגפן ותאנה ורמון דאפילו תמרים שהוא דבש שהוא ב' לארץ בתרא קודם להם והא דקודם זית לגפן דוקא לענבים אבל יין קודם לזית אע"ג שהוא מוקדם בפסוק דחשיבות היין היא גדולה מאד וגם ברכתו מבוררת דוחה קדימת הפסוק אבל במ"מ אפילו משעורים דוחה מעלת היין שגם ברכת במ"מ היא מבוררת ועוד שמוקד' בפסוק (מש"כ המגן אברהם בשם הגהת לבוש וברכת במ"מ קודמין ליין ר"ל אפילו דשעורים ומש"כ וזית קודם לברכת במ"מ ר"ל דשעורים ומש"כ אך במ"מ לפי שהיא חשובה ר"ל אפילו דשעורים וכ"כ בהדיא בלבוש ולפי"ז מ"שכ בסדר המעלות במ"מ של חטין הוא ט"ס אלא צ"ל במ"מ ר"ל אפי" דשעורי') היה לפניו יין ותבשיל שעורים וזית צ"ע מה יעשה דהא יין קודם לזית ושעורים קודמין ליין וזית קודם לשעורים ונ"ל שיסלק אחד מן השולחן (כדאית' בסי' קס"ח סעי' ה'):

ח קדימת הפסוק הוא קודם לכל ואחריו ברכה מבוררת שהחשיבות הוא מחמת הברכה ואחריו מעלת מין ז' ואחריו מעלת שלם ואחריו מעלת חביב נמצא סדר המעלות המוציא. במ"מ אפי' מתבשיל של שעורים או שבולת שועל ושיפון שהם ג"כ מין שעורים. בפה"ג. זית. במ"מ של שעורים תמרים. ענבים. תאנה. רמון. בפ"הא ובפה"ע

קודמין לשהכל בפ"הע ובפ"הא אזלינן בתר החביב אפילו בצנון וזית. ברכותיהן שוין אזלינן בתר מין ז' והמוקדם בפסוק מוקדם לברכה. שניהם אינן מין ז' אזלינן בתר החביב. ברכת אכילה ושתיה קודמין לברכת ריח. ברכת אשר יצר קודם לכל הברכות שהיא תדיר (מגן אברהם ססי' קע"ה) תבשיל של חטים קודם לשעורים. שעורים ודגן או שבולת שועל שעורים קודמין דכתי' בהדיא בקרא. שבולת שועל ודגן נ"ל דשבולת שועל קודם (דאפילו לענין כלאים הם מין שעורים משא"כ דגן שהוא שיפון דהוי כלאים בשעורים כדאיתא ריש כלאים). אבל דבר שטעון ברכה א' מעין שלש וגם דבר שצריך לברך בנ"ר דדינו שאין ברכה א' מעין שלש פוטרת בנ"ר כמבואר בכלל נ' מברך תחלה ברכה א' מעין שלש ואח"כ בנ"ר כדמשמע במגן אברהם סי' ר"ב ס"ק כ"ו:

ט הא דיש מעלה למין ז' דוקא כשכבר נגמר פריו אבל כ"ז שלא נגמר הפרי אין לו דין קדימה דלא משתבח קרא במידי דלא חזי (מגן אברהם) ולכן אלו זיתים הכבושים שבמדינתינו שקורין (אילאווקעש) שכמדומה שהם לא נגמר פריין אין להם קדימה כן נ"ל. וכן הכוסס חטים אין בו קדימה:

י כשמקדש בשבת על היין צריך לכסות הפת כדי שלא יראה בושתו וה"ה בשחרית כשאוכל מיני מזונות:

כלל נח

א דין טעות בברכות:

טעה ובירך על הלחם במ"מ יצא אבל אם בירך המוציא על התבשיל שנעשה מה' מיני דגן לא יצא כן נ"ל (עיין בנ"א סי' א'):

ב ודיקא על תבשיל שזה שקר שהרי אינו לחם כלל אבל אם בירך על שמאלץ קוכין ופוטער קוכין וכדומה או על כל המינים המבוארים כלל נ"ד סימן ג' ה' ו' נ"ל דיצא:

ג נ"ל דאם בירך במ"מ על כל דבר יצא דבלשון תורה הכל נקרא מזון חוץ ממים ומלח:

ד בירך על פה"ע בפ"הא יצא ולהיפך לא יצא דאין שייכות לפרי אדמה לעץ ואם מסופק אם הוא פרי אדמה יברך בורא פרי האדמה:

ה על כל דבר ואפי' פת ויין אם בירך שהכל יצא ולכן אם מסופק באיזה דבר אחר שלמד ובקי בהלכות ברכות רק מחמת מחלוקת הפוסקי' לא נתברר ברכתו הראוי יברך עליו שהכל (סימן ר"ב ור"ד):

ו קודם שיברך צריך לידע ולכוין איזה ברכה צריך לברך כדי שכשיזכיר השם שהוא עיקר הברכה יהיה ידוע לו מה שיסיים כמו שכתבנו כלל ה' סימן י"ד בד"א לכתחלה

אבל בדיעבד אם לקח כוס בידו וסבר שהוא יין ובירך השם על דעת לסיים בפה"ג ונזכר שהוא מים וסיים שהכל א"צ לחזיר ולברך דמשום טעות בכוונה א"צ לחזור ולברך וכ"ש אם לקח בידו כוס יין וסבר שהוא מים ובירך על דעת לומר שהכל ונזכר מסיים אפילו לכתחלה בפה"ג שהרי אפי' אם סיים שהכל יצא כדאיתא בסי' ה' (ר"ט):

ז בירך על כוס מים בפה"ג ותוך כדי דבור נזכר וסיים שהכל וכך היה אמירתו בפה"ג שהכל יצא ואפילו אם טעם הכוס בינתים רק שלא שהה יותר מכדי דבור שהוא שלום עליך רבי (שם):

ח נ"ל דאם בירך על כוס וסבור שהוא יין ואמר בפה"ג ונמצא שהוא מים או שאר משקין ויש יין לפניו על השולחן כיון שהיה דעתו לשתות יין יקח תיכף היין וישתה וא"צ ברכה כיון שהיה לפניו וגם היה דעתו לשתות יין אע"ג שלא היה דעתו רק לשתות כוס אחד ואפי' שהה יותר מכ"ד בשתיקה. רק שלא דבר כמו שכתבתי בכלל ה' סי' ט' (בא"ר סי' ר"ט כ' בשם א"ח דצריך לברך והניח בצ"ע דרוקח כ' כל היין שבשולחן נגבא דברכתא הוא ולפי מה שכתבתי לעיל כלל ה' סי' ז' ח' ט' וע"ש בנ"א נ"ל דאין ספק כלל דא"צ לחזור ולברך ועיין לקמן הלכות שבת כלל ו' סי' י"ז (שם):

כלל נט

א דין שינוי מקום (סי' קע"ח):

כל האוכל ושותה כשיעור לכתחלה אסור לצאת עד שיברך ברכה אחרונה במקום שאכל או שתה דשמא ישכח מלברך ולכן יזהר כל אדם שתיכף כשגמר בדעתו שלא לאכול ולשתות עוד באותו פעם שיברך תיכף ב"א ולא יעסוק בשום דבר עד שיברך כי קרוב לודאי שישכח מלברך. מיהו בדיעבד אם יצא למקום אחר א"צ לחזור למקום ראשון אלא מברך ב"א במקום שנזכר ודוקא בדברים שאינם חשובים אבל פת ויין ופירות שהם מז' מינים נתבאר בכלל נ' סי' כ"ד ובכלל מ"ז:

ב ומאחר שאין טעונין ברכה במקומן וא"צ לחזור למקומו הראשון וא"כ תיכף כשיצא ממקומו כבר נתבטל קביעתו ולכן אם רוצה לאכול או לשתות אפי' מאותו המין שאכל כבר צריך לברך עליו ברכה ראשונה ולא מבעי אם רוצה לאכול במקום השני אלא אפילו חוזר למקומו הראשון אעפ"כ צריך ב"ר אבל א"צ לברך תחלה ברכה אחרונה על מה שאכל אלא ברכה אחרונה שיברך על אכילה שניה תעלה לו ג"כ על אכילתו הראשונה:

ג ודוקא שהיה אוכל מתחלה ביחידי אבל אם היה אוכל או שותה עם חבורת אנשים והיה הוא צריך לצאת ושאר החבורה נשארו במקום הראשון כיון שדעתו לחזור אצל

בני חבורתו אעפ"י שיצא כשחוזר אצל חבורתו א"צ לברך על מה שיאכל ב"ר דעדיין לקביעתו הראשון חוזר אבל אם רוצה לאכול או לשתות במקום אחר שהלך צריך לברך תחלה דהא כאן לא מהני קביעת חבורתו שהרי אינם אצלו:

ד הא דאמרינן מחמת שינוי מקום צריך לברך דוקא כששינה מקומו לחדר אחר אפי' מחדר זה לחדר שכנגדו או מבית לעליה וכ"ש לבית אחר לגמרי או שיצא לרחוב העיר ואפילו לחצר אבל אם שינה מקומו באותו חדר שאכל בזוית זה והלך לזוית אחרת אפילו הוא טרקלין גדול לענין זה חשבינן כל הבית כאלו היה מקומו שאכל וא"צ לברך ואפילו לא היה דעתו מתחלה בשעה שבירך לשנות מקומו לזוית אחרת אעפ"כ א"צ לברך:

ה הא דאמרינן דמחדר לחדר צריך לברך דהוי שינוי מקום דווקא כשלא היה דעתו מתחלה בשעת ברכה לשנות מקומו אבל אם היה דעתו בשעה שבירך לילך באמצע אכילתו לחדר אחר לאכול או לשתות שם א"צ לברך אבל לבית אחר לגמרי לא מהני דעתו. כללו של דבר מבית לבית אחר לגמרי ואפשר אפי' כשהולך לחצר אע"פ שחזר למקום הראשון וגם היה דעתו בשעה שבירך אעפ"כ צריך לברך. ומחדר לחדר מהני דעתו אפי' לא יחזור למקומו הראשון. ומפינה לפינה באותו חדר אפילו הוא גדול א"צ אפילו דעתו. ולענין פת ושבעת המינין יתבאר לקמן סי' טו:

ו נ"ל דאפילו הלך לפתח חצירו וכ"ש מחדר לחדר ויכול לראות שם מקומו הראשון אפילו אינו רואה אלא מקצת מקומו דרך פתח או חלון אפילו לא היה דעתו מתחלה לא מקרי שינוי מקום (כן נ"ל מסימן קע"ח ס"ק ב' ומסי' רע"ג סעיף א' ובמגן אברהם שם ס"ק ג'. ונ"ל ראיה לדבריו מזבחים קי"ח ע"ב על מתני' ובשילה בכל הרואה. אר"פ רואה שאמרו לא רואה כולו אלא רואה מקצתו בעי ר"פ עומד ורואה יושב ואינו רואה מאי כו' ע"ש ונראה לי דלענין זה מקרי רואה):

ז כל זה שאמרנו דא"צ לברך דוקא שהיה כוונתו לאכול עוד אבל אם יצא ע"מ שלא לאכול ולשתות עוד ודאי דצריך לברך שהרי אפילו לא יצא כלל צריך לברך שהרי נמלך:

ח נ"ל דאם היה סובר שנצרך לצאת ומחמת זה גמר בדעתו שלא לאכול עוד ואמרו לו שא"צ לצאת אפילו לא בירך ב"א נ"ל דצריך לחזור ולברך אע"ג דלא הסיח דעתו מרצונו דהא רצונו היה שיאכל עוד אלא מחמת טעות שסבר שצריך לצאת אפ"ה מקרי היסח הדעת (כנ"ל ממה שכתב התוספות ברכו' מ"ב וכתבתי לעיל כלל מ"ט סי' י"ג ובזה גם המ"א מודה שהרי עכ"פ גמר בדעתו שלא לאכול) ואם בירך ברהמ"ז הוי היסח הדעת לכ"ע שהרי מטעם זה צריך לברך על כוס בה"מז ולא מהני דעתו:

ט אם בירך על איזה דבר בחדר זה ולא אכל ממנו והלך לחדר אחר אע"ג שלא הפסיק בדיבור אעפ"כ צריך לחזור ולברך אם לא שהיה דעתו לכך בשעה שבירך (עיין בא"ר בשם ב"א בסי' קע"ח) כדלעיל כלל ה' סי' י':

י ונ"ל דה"ה אם אחז האוכל בידו ובירך עליו כאן ואוכל והלך לחדר אחר אם לא היה דעתו מתחלה לכך צריך לחזור ולברך דכל פתיחה ופתיחה הוא דבר אחר והראשונה כבר נאכל (עיין מגן אברהם סימן רי"ו ס"ק ג' ובסימן תרל"ט במגן אברהם שם):

יא הולכי דרכים מותרים לאכול בדרך הליכתם אם היה דעתם מתחלה לכך בשעת ברכה וכן ללקוט פירות ולאכול אע"ג שאינם רואים מקומם הראשון בין מחמת שהאילנות מפסיקים ובין מחמת ריחוק הדרך אעפ"כ אין צריך לברך

יב היה מלקט במקום אחד לאכלם כאן ונמלך להוליך עמו ולאכלם בדרך כ"ז שרואה מקומו הראשון א"צ לברך ובמקום שאינו רואה בין מחמת הפסק אילנות (דאמרינן בזבחים קי"ח רואה שאמרו ולא המפסיק בינו לבינו ונ"ל דה"ה כאן) בין מחמת מרחק הדרך צריך לברך וה"ה אם בירך כשעמד על הארץ ונמלך וישב בעגלה אם לא היה דעתו ע"ז דצריך לברך. ואפשר דבזה לא מהני דעתו דהוי כמבית לבית כדלקמן סימן י"ד דדוקא אם הכל במקום שאינו מוקף מחיצות רק מחמת שאינו רואה מקומו הוי כמחדר לחדר אבל בזה י"ל דהוי כמבית לבית וצ"ע (ועיין בנ"א). וירא שמים יזהר במקום שאין מוקף מחיצות שיהיה דעתו מתחלה לכך:

יג היה אוכל בגן שמוקף מחיצות כיון שבירך על אילן א' א"צ נברך על כל מה שיאכל באותו גן אפילו אינו רואה מקומו. ודוקא בסתם אבל אם נמלך צריך לברך:

יד היה אוכל בגן זה והלך לגן אחר הוי כמבית לבית ולא מהני דעתו (עיין כ"ז בנ"א):

טו פת וה"ה כל שבעת מינים כיון די"א דגם הם טעונין ב"א במקומן כמו שנתבאר בכלל נ' סימן כ"ד לכן אם עבר ויצא למקום אחר א"צ לברך שם ב"ר על כל דבר שלא היה צריך לברך במקום הראשון דחשבינן ליה כאלו יושב במקומו הראשון וכ"ש כשחזר למקומו הראשון ואין חילוק בזה אם אכל לבדו או שאכל עם חבורה. ולענין באיזה אופן מותר לילך למקום אחר ובאיזה מקום יברך בהמ"ז נתבאר בכלל מ"ז:

טז ודוקא שאכל כזית פת דצריך בהמ"ז במקומו אבל אם אכל פחות מכזית אפילו בפת דכיון דא"צ ב"א כיון שיצא ממקומו יש לזה דין שאר דברים הנזכר בכלל זה וצריך לברך על מה שיאכל ואם לא שהה בין אכילה ראשונה לשניה בכא"פ מצטרפין וצריך לברך ברכה אחרונה (מגן אברהם סימן ר"י סס"ק א'):

כלל ס

א דין אכל פירות והביאו לו עוד (סי' ר"ו):
היה אוכל פירות בדרך עראי ובירך עליהם ואכל מהם והביאו לו עוד אם היה דעתו מתחילה על כל מה שיביאו לו אפילו אכל כבר כלם א"צ לברך ואם נמלך ממש שלא היה דעתו מתחילה רק לאכול אלו ונמלך לאכול עוד אפי' עדיין לפניו צריך לברך (מגן אברהם סי' קע"ט ס"ק ו') ובסתם כל זמן שמוטל לפניו עוד מהראשונים יש פלוגתא י"א דצריך לברך וי"א דא"צ לברך ואם אכל כבר כולם אם קבע עצמו לאכילת פירות א"צ לברך דאינו מסיח דעתו כל זמן שמיסב על השלחן ואם אכל רק בדרך עראי צריך לברך לכ"ע ואין חילוק בין אם הביאו לו ממין ראשון או מדבר שברכתן שוין כגון אגוזים ותפוחי' (סי' ר"ו) ובמקום שיש ס' ברכה יש לתקן שיברך על מעט צוקר שהכל ויפטור גם אותו הדבר דאפילו בתוך הסעודה צריך לברך על צוקר:

ב הביאו לו פרי שחשוב וחביב עליו יותר מן הראשון צריך לברך לכ"ע אם לא היה דעתו מתחלה לפטור גם זה בפירוש דאינו בדין שיפטור אינו חשוב לחשוב דרך גררא אא"כ נתכוין דאפילו היה מונח לפניו מתחלה דינו הכי כדלעיל כלל מ"ט סי' י"א (סי' ר"ו ורי"א):

ג בירך על שכר ונתכוין על כל מה שיביאו לו מברכת שהכל א"צ לברך על דגים ובסתם אפילו עדיין לפניו עוד שכר צריך לברך על דגים שזה הוא מין אחר לגמרי. ולא דמי לאגוזים ותפוחים שעכ"פ הכל מין פירות (מגן אברהם סי' ר"ו):

ד בירך על הלחם והביאו לו עוד לחם אעפ"י שלא היה דעתו מתחלה ע"ז וגם לא נשאר לפניו אפ"ה א"צ לברך דמסתמא דעתו לאכול לשובע אבל אם היה בדעתו רק לאכול בדרך משל ב' גלוסקאות ולא יותר ואח"כ נמלך ממש שיאכל עוד צריך לברך אפילו עדיין לפניו עוד מהראשונים (ט"ז סימן קס"ד ס"ק ו' ומגן אברהם סי' קע"ט ס"ק ו'):

ה כ"ז לא מיירי אלא באדם שאוכל משלו אבל אם אוכל על שולחן אחרים כיון שבירך על מין א' פוטר כל מה שיביאו לו עוד אפילו לא היה לפניו עוד מהראשונים דהכל תליא בדעת בע"הב אם לא שנמלך ממש ואם לא היה בדעת בע"הב ליתן להם יותר רק לבקשת האורחים נתן להם עוד. נ"ל דאין צריכין לחזור ולברך (במגן אברהם סי' קע"ט ס"ק ז' משמע דא"צ לברך שכ' דאתכא דבע"ה סומכין שידעו שיתנו להם כ"צ ע"ש ובסי' ר"ו במגן אברהם ס"ק ז' מה שהגיה הרי"ף שכתב כיון שתלוי בדעת בע"הב אינו עושה היסח הדעת):

א דין אם בירך על הפרי ולא היה מזומן לפניו ודין אם בירך עליו ונאבד מידו או שאינו ראוי לאכילה עיין לעיל כלל ה' סימן ז' ח':

ז מי שבא לסעודה ונתנו לו כוס ובירך עליו ואח"כ נתנו לו עוד כוסות אם המנהג כן מסתמא דעתו על כולם ואם לאו צריך ברכה על כל אחד ואחד (סימן קע"ד):

כלל סא

א דין ברכת הריח (סימן רט"ז רי"ז):

אסור להנות מריח טוב עד שיברך קודם שיריח בו ויטול בידו הימנית אבל לאחריו א"צ לברך דהנאה מועטת היא:

ב אם הוא פרי שראוי לאכילה אע"ג שאינו ראוי לאכילה אלא על ידי תערובת מ"מ כיון שעיקרו לאכילה מברכין אשר נתן ריח טוב בפירות (כן הוא הנוסח בכל הפוסקים ולא הנותן. עיין א"ר) כגון אגוז מושקאט וציטרין ועפלצין. ואתרוג בשאר ימות השנה. ודוקא שנתכוין להריח בו אבל אם אינו מתכוין להריח רק כשאוכל אותו בא לו ג"כ ריח טוב א"צ לברך על הריח. ואם אוכל וג"כ מריח כ' א"ר בשם ע"ת דיברך בפ"הע ואח"כ על הריח דברכת אכילה קודמת ע"ש. וכ' הסמ"ג ונראה דמ"מ יאכל מיד שלא יהיה הפסק ואח"כ יברך להריח:

ג על צימרינד י"א מברכין אשר נתן וי"א במ"ב (עיין א"ר):

ד על נעגעליך מברכין בורא מיני בשמים דאע"ג שהוא פרי מ"מ כיון שאין ראוי לאכילה כלל ואין אוכלין אותן אפילו על ידי תערובות (א"ר שם) (נ"ל ראיה שהרי כל דבר שאינו אוכל בפ"ע אלא שנותנין אותו בקדרה ליתן טעם או ריח לא הוי אוכל כלל לא לענין טומאת אוכלין ולא לענין מעשר ב' שאסור לקנותו בכסף מעשר שני כדעת ריב"נ בעוקצין פ"ג מ"ה וכ"פ הרמב"ם שם וא"כ איך שייך לברך עליו ולהזכיר שם פרי אך צ"ע שהרי הרע"ב כ' שם על ראשי בשמים שהוא אגוז מושקאט ונראה שהוא מפרש מה שכ' הרמב"ם אגוז הבושם אבל אינו מוכרח דמושקאט אוכלין אותו על ידי תערובות משא"כ נעגליך שאפילו ע"י בישול אין אוכלין אותו):

ה על ורד שקורין רויזין ועל מי ורד שקורין רויזין וואשר מברכין בורא עצי בשמים דעיקרו אינו עומד לאכילה אלא להריח ולא שייך לברך הנותן ריח בפירות (מכאן צ"ע על פי' הרע"ב בכלאים פ"ש מ"ח שכ' שושנת המלך רויזין והר"ש שם כ' שאינו יודע מה הוא) ופלפלין וזנגוויל אין להריח בהם די"א דאין מברכין עליהם וכ"כ בא"ר סי' רצ"ז בשם פסקי התוס':

ו אם הוא מין עשב או ירק מברכין בורא עשבי בשמים (העין בחיריק והבי"ת בציר"י ט"ז) ואם הוא מין עץ מברכין בורא עצי בשמים וסימן מה הוא עץ או ירק אם הקלח הוא קשה כגבעול של פשתן נקרא עץ ואף שיש בו ענפים שהם עדיין ירוקים ורכים לא איכפת לן (ש"ג ס"פ כ"מ) ודוקא שמוציא עלין מן העץ ומתקיי' משנה לשנה (ב"י בשם רשב"א הביאו מ"א) ואותן שהגבעול לעולם רך מברכין עשבי בשמים. ועל העשב שקורין נאוועגדע כ' א"ר די"א דמברכין עצי בשמים (והוא חלפי דימא ע"ש ברש"י שהוא שבולת נרד שקורין אישפיגן) וכן על רוזין מארין עצי בשמים (ש"ג וי"א שהוא סימליק):

ז על מיני מים המריחים אם ידוע שהם מעצי בשמים מברכין בורא עצי בשמים כמו רויזין וואשר ואם ידוע שהם מעשבים מברכין עשבי בשמים ואם מסופק מברך בורא מיני בשמים. ודוקא שיש בהם המיץ של הבשמים גופא אבל אם בשלו אותן במים או שמן וקלטו המים רק הריח כגון שסינן והוציא הבשמים ראוי שלא להריח בהם ומי שאינו רוצה להחמיר יברך במ"ב (וצריך להזהיר שביו"הכ לוקחים מיני שפיריטעס המריחים להריח בו ואינם מברכין כלל ויותר מזה ששופכין על בגד פשתן שיריחו בו וזה אסור דמולידין ריח בבגד) אבל אותן שפירטוש שקורין שלאק וואשר אין מברכין כלל שאינו מריח כלל:

ח היו לפניו מינים הרבה יקדים ברכת נותן ריח טוב בפירות. ואח"כ בורא עצי בשמים ואח"כ עשבי בשמים ואחר כך בורא מיני בשמים ואפילו אם המאוחר חביב עליו יקדים מה שברכתו מבוררת חוץ מעצי בשמים ועשבי בשמים שאין א' מבורר מחבירו ולכן יקדים החביב. ועל כולם אם בירך בורא מיני בשמים יצא ואפי' אם בירך שהכל י"א דיצא (רי"ז):

ט בירך על עצי בשמים עשבי בשמים לא יצא וצריך לחזור ולברך וכן להיפך אבל צריך לדקדק שאם נשאר השורש בארץ זה נקרא אילן לדעת קצת פוסקים כדלעיל כלל נ"א סי' ט':

י אין מברכין אלא על דבר שעומד להריח אבל אתרוג כל ימי החג שאינו עומד להריח וכן על פת אע"פי שמריח ריח טוב אין מברכין עליהם (כן הוא הכרעת הגר"א) ומ"מ ראוי להחמיר שלא להריח באתרוג של מצוה כשנוטלו לצאת בו די"א שצריך לברך וכן אין מברכין על בשמים שנכנס בהם לבית הכסא או להעביר הזוהמא וכן מוגמר שמגמרין בו את הכלים שלא נעשה להריח בעצמו רק ליתן ריח בכלים. וכן בשמים שמונחים בחדר לסחורה אע"פ שמתכוין להריח אין מברך עליהם דאינו עומד להריח כלל:

יא הנכנס לחנות של בשמים או אפטייק ונתכוין להריח מברך במ"ב דבחנות עומדין להריח דניחא ליה לבעלי החנות שיריחו בני אדם כדי שיקנו מידו:

יב נכנס ויצא אם היה דעתו מתחלה לחזור א"צ לברך ואם הסיח דעתו או שיצא ושהה זמן מרובה או שנכנס לחנות אחר צריך לברך (עיין כלל י"א בנ"א סימן א' מה שכתבתי שם):

יג ריח שאין לו עיקר כגון שהיו בשמים מונחים בכלי וקלט הכלי הריח ואין בו ממש א"צ לברך (ועיין מגן אברהם סימן רי"ו וט"ז סי' רי"ז):

יד אסור להריח בבשמים המיוחדים לאשה וכ"ש כשאוחזת בידה או תלוי בצוארה:

טו מוגמר דהיינו שמשימין דבר המריח על גחלים להריח מברכין עליו משיעלה העשן קודם שיגיע לו הריח כמו בכל ברכת הנהנין אבל לא יברך קודם שעולה העשן ואם המוגמר מין עץ מברך עצי בשמים ואם של עשב עשבי בשמים ואם של שאר מינים במ"ב ודוקא שמעשן בשביל להריח אבל מה שמעשנין לבטל הסרחון אין מברכין עליו כלל:

כלל סב

א דין ברכת שהחיינו (רכ"ב רכ"ג כ"ד כ"ה) וברכת הטוב והמטיב (קע"ה):

על שמועות טובות שטובות לו לבד מברך שהחיינו ואם לו ולאחרים מברך הטוב והמטיב לפיכך אם ילדה אשתו זכר מברך הטוב והמטיב ואם מתה אשתו בלדתה מברך שהחיינו (רכ"ב):

ב אם קנה כלים חשובים שמשתמש בהם הוא ובני ביתו מברך הטוב והמטיב ואם קנה לו לבד ולבני ביתו לבד כ"א מברך שהחיינו ואם קנה או בנה בית אפי' יש לו כיוצא בו מברך שהחיינו (אע"ג שמשתמש ג"כ הוא ובני ביתו וא"כ היה ראוי לברך הטוב והמטיב כדלעיל נ"ל דשאני הכא שהיא מחייב ליתן בית לאשתו ובניו משא"כ בקנה כלים חשובים שישתמשו בהם בני ביתו שאין זה מצד החיוב (כן נראה לי לתרץ קושית הל"ח עיין בא"ר). ומברך בשעת הקנין אף על פי שעדיין לא נשתמש בו שאין הברכה אלא על ידי שמחת הלב שהוא שמח בקנייתן. ונ"ל דלפ"ז הכל תלוי בשמחת האדם שאם שמח בקנייתו כגון עני ששמח בקנייתו על השגת ידו אזי אפילו לא קנה רק הסחורה ואחר כך יתקן ויעשה ממנו בגד יברך בשעת קניה כמ"שכ הט"ז ואם אינו שמח בקנייתו כגון עשיר ואינו שמח רק בלבישתו אזי מברך בשעה שנגמר כמ"שכ המ"א. ואם הוא מלבוש כשלובשו מברך מלביש ערומים מקודם ואח"כ מברך שהחיינו ואם לובש בשחרית יכול לפטור הברכה מ"ע במה שמברך בב"הש מ"ע ואם קנה טלית שמתעטף. מברך שהחיינו

בשעה שעושה בו ציצית ואם לא בירך בשעת עשייה מברך בשעת עיטוף ראשון ואם מכר חפץ וחזר וקנה אותו אין מברך שאין זה שמחה (סי' רכ"ג):

ג על דבר שאינו חשוב אצלו אין מברך עליהם והכל לפי מה שהוא אדם שאם הוא עני ושמח בזה מברך (שם):

ד עני שניתן לו בגד שחשוב לו במתנה מברך הטוב ומטיב. ואינו מברך שהחיינו שהוא טובה גם לנותן ששמח שזכהו ה' ליתן צדקה (ומה שהק' הגאון החסיד דא"כ גם הנותן יברך נ"ל דכיון דאין הנאה מטי לידיה אך צ"ע סוף פסחים גבי פדיון הבן קאמר כהן מברך דקמטי הנאה לידיה ולפ"ז היה לכהן לברך הטוב והמטיב וע"כ מדמברכין שהחיינו ש"מ שאבי הבן מברך. ונראה דהתם בודאי לא מברכין שהחיינו על המתנה דלא מצינו בכל מתנות כהונה רק על המצוה מברך ושפיר איבעי ליה (שם):

ה קנה ספרים. המ"א כ' דא"צ לברך דמצות לא ליהנות נתנו ובשם ברכת רמ"ם כ' לברך ונ"ל דאם היה מהדר אחר זה הספר ושמח בקניתו דמברך שהרי ברכה זו רק על השמחה ולא על התשמיש (שם):

ו הרואה את חבירו שחביב עליו הרבה ושמח בראייתו אם הוא ל' יום שלא ראה אותו מברך שהחיינו ואפילו אם גם הוא שמח בראייתו או שיש אנשים הרבה אין שייך לברך הטוב והמטיב דאין זה טובה אלא שמחה ואם ראה אותו לאחר י"ב חודש מברך מחיה המתי' ולא שהחיינו ואם הוא ג"כ חכם גדול מברך שחלק מחכמתו ליראיו כדלקמן כלל ס"ג סימן ח (סימן רכ"ה):

ז אם לא היה מכיר מעול' אותו אדם אע"פ שמכיר אותו ע"י שכתב לו אגר' אינו מברך על ראייתו (שם):

ח על פירות המתחדשים משנה לשנה מברך שהחיינו ונוהגין שלא לברך עד שעת אכילה (ונראה דמברך תחלה שהחיינו ואח"כ ברכת אכילה דבראיה ראוי לברך אף שאינו אוכל א"כ ברכה זו קדמה (פמ"ג א"ח סימן רכ"ה ס"ק ז' במגן אברהם) ואם לא בירך בשעת אכילה ראשונה אינו מברך עוד (מגן אברהם רדב"ז) ואין מברכין עד שיגמור הפרי וטוב למאכל ואפילו מין פרי א' בשמן כגון תפוחים אלא שחלוקין בטעמן או שחלוקין במראה כגון תאנים לבינות ושחורות או קערשין ווינקשל מברכין על כל מין ומין ועיין בחיבורי ש"ץ פ"ט דדין זה צ"ע):

ט נוהגין שאין מברכין שהחיינו על ירקות וכן מיני לפתות שדרכן להטמין אותם בבורות ואינו ניכר בין חדש לישן (וטעם זה חלש) ונ"ל שהקילו בו מפני שברכת שהחיינו הוא

רשות ויותר נראה שהירקות ומיני לפתן מצויין ואין לאדם שמחה כ"כ בהם לכן נהגו להקל:

י אין מברכין שהחיינו על מצוה אלא בדבר שקבוע לו זמן כרגלים או שיש בו שמחה כפה"ב אבל על עשיית שאר מצות אפילו לא עשה מעולם מצוה זו אין מברכין (הסכמת האחרונים דהוי ספק ברכה עיין בי"ד סי' כ"ח בש"ך ופ"ח) (ועיין בחיבורי שערי צדק פרק י"א סימן כ' מה שכתבתי שם):

יא מת אביו והניח ממון ליורשו אם יש לו אחים מברך הטוב והמטיב וא"ל מברך שהחיינו מלבד ברכת דיין האמת:

יב כשניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו חכמים לברך על ריבוי יין הטוב והמטיב שלא ימשוך אדם אחר היין ויזכור שבצרו בדמיהם כרמיהם. ואין מברכין ברכה זו אא"כ כששנים שותים דהכי משמע הטוב לו והמטיב לאחריני ואין מברכין אלא על שינוי יין כגון ששתו תחלה מין א' והביאו להם יין ממין אחר אע"פ שאינו יודע אם הוא משובח מן הראשון אבל אם יודע שהוא גרוע אין מברך ואם היו שניהם לפניו בשעה שבירך בפה"ג וידוע איזה הוא הטוב יברך עליו בפה"ג שהוא העיקר ואינו מברך אז על הב' הטוב אבל אם הוא מסופק איזה מהן טוב מברך על השני הטוב וה"ה שעבר ובירך על הגרוע בהפ"ג יברך על הב' הטוב ואם שתה תחלה יין אדום והביאו להם יין לבן אע"פ שהוא גרוע מברכין שהלבן יותר בריא לגוף ואם שתו תחל' יין לבן והביאו להם יין אדום אם הוא משובח יותר מברך אבל בסתם אינו מברך. ואם אין שותה היין השני אלא א' אין מברכין:

יג האורח שמיסב אצל בעה"ב אם הבעה"ב נותן הקנקן על השולחן ושותה מי שירצה א"כ כולן שווין כאלו יש להם היין בשותפות ומברכין אבל אם הבע"הב נותן לכ"א כוסו אין מברכין. אבל האיש עם אשתו ובניו כיון שחייב במזונותיהם הוי כאלו היה להם שותפות ביין ומברכין:

יד אם לא ברכו קודם שתיה יכולין לברך אחר שתיה (ב"י וד"מ ופר"ח) ונ"ל עכ"פ כ"ז שעוסקין עוד בשתיה:

טו אם היו מסובין לשתות בלא קביעות סעודה א' מברך ומוציא את כולם אבל אם היו מסובין בסעודה כ"א מברך לעצמו שמא יקדים קנה לוושט כשיענו אמן:

כלל סג

א דין שאר ברכות שמברכין על הראיה ועל השמיעה:

הרואה אילנות טובות ובריות טובות נאות מכל עם ועם אומר בא"י אמ"ה שככה לו בעולמו ודוקא פעם ראשון כשרואה אותם ולא יותר לא עליהם ולא על אחרים אא"כ היו נאים מהם (ונ"ל מה שאין אנו נוהגין לברך ברכה זו וכן אין אנו מברכין על כושי וננס משום דאין מברכין אלא בפעם ראשון שהשינוי גדול עליו כדאיתא בש"ע סי' רכ"ה וכבר כתב המגן אברהם בשם רדב"ז גבי שהחיינו אם לא בירך באכילה ראשונ' שוב אינו מברך ונ"ל דה"ה בכל הברכו' דכמו דהתם הברכה הוא על השמחה וכבר עברה ה"ה בכולם וכיון שאנו רגילין תמיד בזה אין לנו שינוי גדול):

ב כשרואה אילנות מלבלבין ולאו דוקא בניסן מברך בא"י אמ"ה שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להנות בהם בני אדם ואם לא ראה עד שכבר יש בהם פירות אבל אין ראויין עדיין לאכילה מ"מ יברך אבל אם כבר גדלו הפירות עד שראויין לאכילה אין מברכין ברכה זו כן נ"ל (רכ"ו):

ג על הימים ועל ההרים הגבוהים המפורסמים בעולם מחמת גבהם מברך בא"י אמ"ה עושה מעשה בראשית:

ד הרואה קשת אומר בא"י אמ"ה זוכר הברית נאמן בבריתו וקיים במאמרו ואסור להסתכל בו ביותר (ומצאתי בספר א' שמו נעלם ממני שאין להגיד לחבירו שיש קשת מטעם מוציא דבה):

ה הרואה חמה בתקופתה והוא מכ"ח לכ"ח שנה ותקופת ניסן אז בתחלת ליל ד' אז כשראה אותה ביום ד' בבקר אומר בא"י אמ"ה עושה מ"ב ומצותה לכתחלה בבקר ובדיעבד עד ג' שעות ביום ובשעת הדחק עד חצות (א"ר בשם מע"מ) והיתה שנת תקע"ג ותהיה אי"ה שנת תר"א ה' יזכנו לברך אותה בירושלים בקבוץ גליות:

ו הרואה מלכי הארץ מברך בא"י אמ"ה שנתן מכבודו לבשר ודם ומשמע בגמרא דאף סומא מברך (מגן אברהם) וכתב הפמ"ג שאר ברכות הראיה אין הסומא מברך רק על המלך דניכר כבודו אף לסומא כו' וסוף דבריו שאפשר דוקא סומא שראה מימיו אבל סומא מבטן אמו אף המגן אברהם מודה שאינו מברך וראוי שסומא מברך בלא שם ומלכות ומצוה להשתדל לראות המלך אפילו מתבטל מלימודו:

ז על רוחות הם סערות גדולות שאין מצויין תמיד וזה אינו מתחיל בלילה ועל הזיקין שנראה כאלו כוכב רץ ממקו' למקום ועל הברקים ועל הרעמי' אם הם תכופים יחד מברך על שניהם בא"י אמ"ה עושה מעשה בראשית או בא"י אמ"ה שכחו וגבורתו מלא

עולם ואם ראה הברק מתחלה נוהגין העולם לברך עושה מעשה בראשית ועל הרעמים שישמע אח"כ שכחו וגבורתו. מ"מ אם הרעם בא תוך כדי דבור לאחר הברק נ"ל דאין מברך עליו (עיין א"ר) ועל הבליצין שהם בלא רעם כלל רק מחמת חום שמעתי שאין זה ברקי' הנזכרי' בגמ' ואין מברכין עליו. וכל זמן שלא נתפזרו העבים די לו בברכה אחת ואם נתפזרו העבים מברך עוד הפעם:

ח הרואה חכם גדול בתורה מישראל מברך בא"י אמ"ה שחלק מחכמתו ליראיו הרואה חכם גדול בחכמת העול' מברך בא"י אמ"ה שנתן מחכמתו לב"ו (אע"ג דבזמן הזה אין לנו דין ת"ח מ"מ לענין זה אף בזמן הזה מי שהוא מופלג בתור' מברך עליו ברכה זו וכן מוכח בטור שכתב על ברכת חכם הרזי' דאין לנו מי שראוי לזה בזמן הזה מוכח אבל ברכת חלק מחכמתו שייך אף בזמן הזה וכ"מ מש"ע שכתבו):

ט אם לא בירך תוך כ"ד מראיית הברק או הרעם אינו מברך כלל דעל מה יברך

י הרואה מרקוליס שנעקר' או בבל או ביתו של נבוכדנאצר מברכין כמבוא' בש"ע (סימן רכד) והרואה מקום שנעשו בו נסים לאבותינו כגון מעברות הים ומעברות הירדן ומעברות נחלי ארנון ואשתו של לוט וכיוצא באלו מבואר נוסח הברכה בש"ע (סימן רי"ח ובסי' רכ"ד):

יא הרואה קברי ישראל מברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר יצר אתכם בדין וכו':

יב על שמועות רעות מברך ברוך דיין האמת. ודוקא כשמצטער על אותו שמועה וראוי לברך על אדם ת"ח שמת וראוי להצטער ולבכות ולברך בשם ומלכות וחייב אדם לברך על הרעה בדעת שלימה ובנפש חפצה כדרך שמברך על הטובה כי הרעה לעובדי השם הוא שמחתם וטובתם. כיון שמקבל מאהבה מה שגזר עליו השם נמצא שבקבלת רעה זו הוא עובד השם שהוא שמחה לו (סי' רכ"ב):

יג מברך על הטובה הטוב והמטיב אע"פ שירא שמא יבוא לו רעה ממנו כגון שמצא מטמון וירא שמא ישמע השר ויקח כל אשר לו. וכן מברך על הרעה דיין האמת אע"פ שיבוא לו טובה ממנה כגון ששטף נהר שדהו אף על פי שאח"כ הוא לו לטובה שהשקה את שדהו (שם):

יד הרואה את הכושי או ננס או שאר בני אדם שהם משונים ואת הפיל ואת הקוף מברך בא"י אמ"ה משנה הבריות:

טו הרואה אדם שנשתנה ונעשה חיגר או שנקטעו ידיו או שנעשה סומא ומצטער עליו מברך עליו בפעם ראשון שראה אותו דיין האמת:

טז כל הדברים שמברכין על הראיה אם רואה אותם בתוך ל' יום אינו מברך וכן כשרואה אותו מלך אבל אם רואה מלך אחר אפילו בתוך שלשים יום מברך:

יז כתב הב"ח בשם ס' האשכול השמר לך לראות קניגאות והאנח. והצטער על חורבן ירושלים והתפלל להקב"ה על זה מלבד שיש בכל זה מושב לצים ואפילו הוא של ישראל ואמרו חז"ל במס' עבודת כוכבים י"ח ע"ב דרש ר"ש בן פזי אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ההולך לטרטיאות ולקרקסיאו'. פרש"י פלטין וכל דבריה' כשהם נאספי' לשחוק וללצון וכל מעשיה' לשם שחוק ושמחה ובמושב לצים לא ישב שלא ישב בתחבולות נ"ל דר"ל כמו שעושין בלאנזירער שהוא מרקד על החבל וכן שאר מעשי' שעושי' ע"י תחבולות וע"ש בגמ' גודל האיסור של ליצנות. ובעו"ה אנשי דורינו אפילו הלומדים אינם נזהרים מזה ומדברים דברי ליצנות ואין לו לאדם רק לדבר ד"ת או משא ומתן שהוא חייו כמו שאמרו שם שמא יאמר אדם הואיל ולא הלכתי לטרטיאות ולקרקסאות אלך ואתגרה בשינה ת"ל ובתורתו יהגה יומם ולילה:

כלל סד

א **דין תפלת הדרך (סימן ק"י):**

היוצא לדרך לאחר שיצא כבר מעיבורה של עיר דהיינו ע' אמה לאחר שכלו כל הבתים מתפלל תפלת הדרך והנוסחא ידוע ויאמר הכל בלשון רבים שתוליכנו לשלום וכדומה חוץ ותתנני לחן ולחסד שאומר בלשין יחיד ומסיים בא"י שומע תפלה:

ב ראוי שיסמוך אותה לאיזה ברכה כגון שיאכל או ישתה איזה דבר ויברך ב"א או שיטיל מים ויברך אשר יצר ויסמוך אלי' תה"ד ואם אפשר יאמרנה בעמידה ואם יושב בעגלה יאמרנה בישיבה ובלבד שתהיה העגלה עומדת דרכוב כמהלך דמי אך אם א"א מותר בהליכה:

ג אין מתפללין תה"ד אלא אם יש לו לילך עכ"פ פרסה ואפי' הלך כבר כמה פרסאות ושכח ולא התפלל כשיש לו עוד לילך פרסה יאמרנה אבל אם אין לו לילך פרסה א"צ לברך ומ"מ יאמרנה בלא ברכה לבסוף ואם הדרך מקום מסוכן ביותר אע"פ שהוא פחות מפרסה מברך וא"א אותה רק פעם א' ביום ואם היה רצונו ללון ונמלך צריך לחזור ולהתפלל:

ד אם פגע בדרך בכרך גדול שמצויים שם אנשים רעים ומחפשין עלילות אע"ג שדרין שם ג"כ אנשים טובים ואף שיש שם שופטים שאינן הורגין אלא בדין אפ"ה כיון שהוא איש נכרי שם שמא לא יזדמן מי שילמוד עליו זכות. ונ"ל דה"ה אם יש חשש הפסד ממון

קודם שיכנס מתפלל יהר"מ ה' אלהי שתכניסני לכרך זה לשלום נכנס בשלום יאמר מודה אני לפניך ה' אלהי שהכנסתני לכרך זה לשלו' בקש לצאת אומר יהר"מ ה' אלהי שתוציאני מכרך זה לשלום יצא בשלום אומר מודה אני לפניך ה' אלהי שהוצאתני מכרך זה לשלום ואם ירצה יוסיף עד ומכל אורב בדרך בלא חתימה. ונ"ל דאם אין משתהא בכרך רק שעובר דרך הכרך יכלול הכל בב' תפלות דהיינו קודם שיכנס אומר יהר"מ ה' אלהי שתכניסני ותוציאני מכרך זה לשלום וכשיצא אומר מודה כו' שהכנסתני והוצאתני מכרך זה לשלום כנ"ל ואם הוא דר בכרך נ"ל שאינו אומר יה"ר כו' שתוציאני רק כשיצא אומר תה"ד כדלעיל סי' א' ודוקא כרך גדול אבל בעיר א"צ לתפלות האלו. ומ"מ נ"ל דהכל לפי הענין שאם יש מקום שיוכלו להעליל עליו אפילו בכפר יתפלל תפלות אלו (סי' ר"ל):

ה כל הירא לדבר ה' ילמוד תורה על הדרך כאמרם המהלך בדרך ומפנה לבו לבטלה מתחייב בנפשו אבל לא ילמוד דבר שצריך עיון ואם יושב בעגלה מותר. ויזהר כל אדם שיהיה לו פת אפילו הולך במקום קרוב ובמקום דשכיח פת כי כמה פעמים שיקרה מקרות ר"ל בדרך:

ו ראוי לכל ירא שמים שיקח עמו ציצית בדרך שמא יפסל אחד ויתבטל ממצוה:

ז הנכנס לבית המדרש יתפלל יה"ר מלפניך ה' או"א שלא אכשל בדבר הלכ' שלא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא וביציאתו אומר מודה אני לפניך ששמת חלקי כו':

כלל סה

א דין ברכות פרטיות וברכת שעשה לי נס והגומל וברכות גשמים:

הנכנס להקיז דם אומר יהר"מ ה' אלהי שיהיה עסק זה לי לרפואה. כי רופא חנם אתה וכן קודם שיאכל או ישתה איזה דבר לרפוא' יתפלל תפלה זו ולא יחשוב שתהיה איזה דבר לו לרפואה אלא ע"י הבורא ית"ש ולכן על ידי תפלה זו ישים בטחונו בו ויבקש ממנו שתהא לו לרפוא' ולאחר שהקיז דם אומר בא"י אמ"ה רופא חולים (ט"ז ובה"ג):

ב הנכנס למוד גרנו של תבואה או לחשוב סחורות של חנותו אומר יהר"מ ה' אלהי שתשלח ברכה בכרי הזה או בסחורה של חנות הזה וכשהתחיל למוד אומר ברוך מלך העולם השולח ברכה בכרי הזה ולא יאמר בשם כי י"א דלא נתקן ברכה רק כשמודד להפריש מעשר ואם מדד ואחר כך בירך הרי זה תפלת שוא (סי' ר"ל):

ג מי שנעשה בנו בר מצוה כשקורא בתורה פעם ראשון מברך בא"י אמ"ה אשר פטרני מעונשו של זה (כ"כ מהרי"ל שמברך בשם ומלכות על פי המרדכי וכ"ה במדרש ריש

פ' תולדות. ואע"פ שבמדרש לא נזכר שם ומלכות אינו ראיה שהרי גם בכל הברכות שנזכרו' בפרק הרואה לא נזכר ואפ"ה לכ"ע מברך בשם ומלכות וכ"כ הגר"א שכן עיקר ושמעתי שכן נהג). ובד"מ כ' תחלה שקשה על מהרי"ל שלא מצא ברכה זו בגמרא ואח"ז כ' שמצא כן במדרש וכפי הנראה מרש"ל בתשו' סימן ס"ד דדוקא ברכה שלא נמצא בגמרא ומדרש אין הגאונים יכולים לתקן (ועיין בט"ז בא"ח סי' מ"ו) ולפי מה שכתבתי בכלל ה' סי' א' דלכ"ע המברך ברכה לשם ברכה אע"פ שהיא לבטלה עכ"פ אין כאן לא תשא ופשיטא לתוס' אלא דאסור להוסיף ברכה וכיון דמוזכר ברכה זו במדרש ומהרי"ל עשה הלכה למעשה וכן הגר"א לכן המברך אינו מפסיד:

ד מי שנעשה לו נס באיזה מקום כגון שנפל עליו אבן וכיוצא בו או שעבר עליו עגלה טעונה שבדרך הטבע שימות על ידי זה והוא ניצול מן המיתה כשיגיע לאותו מקום מל' יום לשלשים יום חוץ מיום שראה וחוץ מיום שעומד בו (מגן אברהם ס"ק ד') מברך ברוך שעשה לי נס במקום הזה וכל יוצאי יריכו ג"כ מברכין שעשה נס לאבי במקום הזה אפילו אותן שנולדו קודם לכן ואם נעשו לו נסים הרבה בהגיעו אל א' מהמקומות שנעשה לו נס צריך להזכיר כל שאר המקומות ויכלול בברכה א' אבל יוצאי יריכו א"צ להזכיר שאר מקומות אבל אם באו עליו גנבים או שנפל אבן או ברזל סמוך לו אע"פ שהיה בסכנת מיתה אילו נפל עליו אינו מברך שעשה לי נס אבל האחרונים הסכימו לברך הגומל ויש מגדולי אחרונים שאמרו שמי שנעשה לו נס מברך ג"כ הגומל תיכף כשניצול ובכל ל' יום מברך שעשה לי נס וכ"כ ריב"ש סי' ל"ז וכ' בשל"ה שראוי לומר כ' תודה תמצא בדף כ"ח ע"א (סי' רי"ח ורי"ט):

ה אם נעשה לו הנס בעליה והוא דר בבית אם לא יכנס לאותו עלייה עד לאחר ל' יום מברך שעשה לי נס (א"ר בשם מהרי"ט צהלון ונ"ל דמצינו במדרש רבה שיוסף הלך להציץ בבור לברך משמע שיברך באותו מקום וכן במדרש בסלע המחלוק' שירדו דוד ואנשיו מגמליהן לברך משמע שיעמוד באותו מקום) (שם):

ו ד' צריכין לברך ברכת הגומל יורדי הים כשעלה כבר למקום חפצו והולכי מדברות כשיגיע לישוב וחולה שנתרפא והולך על בוריו וחבוש מחמת נפשות שיצא מבית אסורים ויזהר לברך דוקא בפני עשרה מלבד המברך ולכתחלה יהדר שיהיו שנים מהם ת"ח. ואם בירך בפחות מעשרה יחזור ויברך בפני עשרה בלא שם אבל על המיחושין כגון מיחוש הראש וכיוצא בו רק שאינו חולי הכולל כל הגוף אינו מברך (ועיין שו"ת רדב"ז ח"ג סימן קע"ב) ולא נקרא חולה אלא אם כן נפל למטה לא פחות מג' ימים. וראוי שלא לאחר ג' ימים רק יברך תיכף כשיכול ואפילו קרה ביום ג' יברך בפני עשרה בלא

ס"ת ואל ימתין עד יום ה' ומכל מקום אם איחר יכול לברך כל זמן שירצה וגם נשים ראויות לברך בפני עשרה:

ז אם הם בצער מחמת עצירת גשמים אפי' במדינות אלו וירדו גשמים וירדו כ"כ שרבו על הארץ שיעלו עליהן אבעבועות מן המטר וילכו זה לקראת זה מברכי' עליהם ומה מברך אם אין לו שדה אומר מודים אנחנו לך ה' אלהינו על כל טפה וטפה שהורדת לנו ואלו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כו' עד הן הם יודו ויברכו וישבחו את שמך מלכנו בא"י אל רוב ההודאות (ר"ל ברוב ההודאו') ואם יש לו שדה ואין לו שותף גם אם יש לו שותף נכרי מברך שהחיינו ואם יש לו שדה בשותפות עם ישראל מברך הטוב והמטיב משא"כ באין לו שותפות אע"ג שיש גם לאחרים שדות אין מברך הטוב דמ"מ אינם שותפין בטובה זו. ואם יש לו אשה ובנים אם נקראו שותפות הש"ך כתב דהוי שותפות ומגן אברהם כתב דלא מקרי שותפות בגוה ואם לא ראה שירדו גשמים רק ששמע אם אין לו שדה אינו מברך כלום דברכת מודים לא נתקן רק כשרואה ואם יש לו שדה בלא שותפות מברך שהחיינו ובשותפות הטוב (עיין רכ"א ובמגן אברהם):

כלל סו

א דין חינוך הקטן בא"ח שמ"ו:

אם יש לו בנים קטנים יחנכם במצות והיא מ"ע מדברי קבלה כמ"ש חנוך לנער ע"פ דרכו ומאד הזהיר שלמה בספר משלי על חינוך הבני' ואם לא יוסר בדברים יכנו בשבט כמ"ש שם פסוקים הרבה אך לא יכנו מכות אכזריות כמו השוטי' אלא בשבט ורצועה ואע"פ שמה"ת אין הקטן בכלל עונשים כדכתי' איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם וגו' וקבלו חז"ל דהלמ"מ שלא נקרא הזכר איש עד שיהיה בן י"ג שנים שלימות דהיינו אם נולד בא' בניסן לא נעשה בר מצוה עד שיגיע א' בניסן משנת הי"ד (מגן אברהם סימן נ"ג ס"ק י"ג) ועיין ביבמו' צ"ד ע"א רש"י ד"ה ומתוך ואם נולד באדר בשנה פשוטה או במעוברת ונולד באדר ב' ובשנת י"ג הוא מעובר אינו נעשה ב"מ עד אדר ב' אבל אם נולד במעוברת באדר א' ובשנת י"ג נמי מעוברת נעשה ב"מ באדר א' (כ"כ א"ר בשם תשובת ר"י מינץ בהדיא דלא כמגן אברהם. ומה שהק' במגן אברהם מערכין דבעינן שנה תמימה נ"ל דלק"מ שהרי שם דף ל"א אי' מה"ד התם כתיב תמימה כו' קמ"ל דגמרינן שנה שנה כו' וא"כ הכא דלא כתיב תמימה ולא ג"ש מנ"ל שיהיה תמימה ועיין במל"מ פ"ב מהל' אישות הלכה כ"א ומי שנולד ביום א' דר"ח כסליו וכשנעשה ב"מ חשוון חסר ור"ח אינו אלא יום אחד אע"ג דבאמת יום א' דר"ח הוא שייך לחשוון מ"מ לא נעשה ב"מ בכ"ט

לחשוון אלא בר"ח כסליו) ועיין עוד מדינים אלו סימן נ"ה. ולא נקראת הנקבה אשה עד שתהיה בת י"ב שנים שלימות כמו הזכר אלא שמקדמת שנה אחת ואף שיגיעו לכלל שנים לא נעשו גדולים עד שיביאו ב' שערות במקום הערוה שכן קבלו חז"ל הלמ"מ והוא מכלל כל השיעורין שקבלו חז"ל הלמ"מ (תשובת מהרי"ל). ואמנם קיי"ל כיון שהגיעו לכלל שנים חזקה שהביאו שתי שערות ולכן אפילו אם אנו רואין שאין להם שתי שערות חיישינן שמא היה להם אלא שנשרו שכן דרך השערות הללו לנשור לפעמים מכח כחישות ולפעמים מכח שמנונית ומ"מ לא סמכינן על חזקה זו לגמרי אלא דדיינינן ליה כספק ולכן אזלינן תמיד לחומרא בכל דבר שהוא מדאורייתא ובדרבנן לקולא מ"מ מדרבנן חייב לחנכם:

ב וחייב האב לחנך את בנו ובתו (עיין מגן אברהם סימן שמ"ג וכ"כ תוי"ט ביומא בהדיא) וי"א דגם בהאם שייך מצות חינוך וחייב לחנכם בכל המצות בין מדאורייתא ובין מדרבנן כל מצוה ומצוה לפי דעתו של הבן. ולכן משהתחיל לדבר מלמדו תורה דהיינו פסוק ראשון שבק"ש ופסוק תורה צוה לנו וברה"מז. היודע להתעטף שיהיה ב' ציצית לפניו וב' לאחריו ולאחוז הציצית בידו בשעת ק"ש (יז) חייב לחנכו בציצית. היודע לשמור תפילין שלא יפיח ושלא יישן בהם חייב לקנות לו תפילין ועכשיו נתפשט המנהג להניח ב' או ג' חדשים קודם הזמן (ססי' ל"ח). היודע לנענע חייב בלולב וכשהוא בן ה' או ו' שנים שאינו צריך עוד לאמו חייב בסוכה ושיכול לאכול פת מאכילין אותו כזית מצה (רמב"ם) וכן בכל מצוה ומצוה חייב לחנכו והכל לפי דעת הקטן:

ג בד"א במ"ע אבל להפרישם מאיסורא אפילו לא הגיעו לחינוך רק שהתינוק הוא בר הבנה חייבים האב והאם להפרישם מאיסורא ולגעור בהם אפילו רק איסור דרבנן כדכתיב חנוך לנער על פי דרכו (כתב המגן אברהם בשם או"ה דוקא תינוק דבר הבנה אבל לאו בר הבנה ל"ל בה דהא יונק אפילו מבהמה טמאה ולא הבנתי ראיה זו שהרי בהדיא אמרינן ביבמות קי"ד דהטעם משום דתינוק מסוכן הוא אצל חלב ש"מ אדרבה דבמידי דלאו מסוכן אסור אפי' לאו בר הבנה אך י"ל דוקא ליתן לו בידים מ"מ אינו ראיה כלל) ואפי' מן השבותים של שבת ויו"ט וחוה"מ מכולן צריכין להפרישם אבל על אחרי' אין חיוב להפרישם דקיי"ל קטן אוכל נבילות אין אחרים מצווין להפרישו אלא די"א דזה דוקא בקטן שלא הגיע לחינוך אבל בקטן שהגיע כבר למצות חינוך אע"ג דמצות חינוך אינו חל על אחרים היינו דוקא לחנכם במ"ע אבל להפרישו מאיסורא כיון שהגיע כבר לכלל שנים שאביו חייב לחנכו מצוה על כל אדם להפרישו מאיסור. וי"א דלענין זה החיוב של אחרים שאם האב שם ואינו מוחה בידו אם הוא איסור דאורייתא מוחין

באב שיפרישו ואם הוא איסור דרבנן אין מוחין ביד האב ויש אומרים דדוקא להפרישו מאיסור אין בית דין מצווין אבל לחנכו במ"ע גם ב"ד מצווים לחנכו (ועיין בסימן תר"מ במגן אברהם):

ד וכל זה דוקא אם הקטן עושה מדעתו אבל אם הקטן עושה על דעת גדול כגון קטן שבא לכבות דליקה בשבת שיודע שדבר זה נוח לאביו או לאחרים צריכין להפרישו. ומכל מקום אם נפל לאדם איזה דבר ברשות הרבים מותר להוליך לשם קטן אפילו בנו ובלבד שלא יהיה שום ידיעה לקטן שמוליכין אותו שם להגביה דאם כן עושה לדעת גדול אלא יוליכנו שם לטייל ויגביה הדבר שיהי' סובר שמצא מציאה (שס"ב):

ה וכן ראוי לכל אדם להפרישם בדברים שבין אדם לחבירו כגון על הגניבות ועל הנזקין ולהכותם על זה וקטן שגנב אם הקרן בעין מחזירין לבעלים ואם אינו בעין פטור בדיני אדם אף לאחר שיגדיל אבל הוא עצמו חייב לצאת ידי שמים (ח"מ סי' שמ"ט וב"ח בא"ח סימן שמ"ג) וכן אם הכה אביו ואמו או שעשה שאר עבירות בקטנותו טוב שיקבל עליו איזה דבר לתשובה וע"ז נאמר גם בלא דעת נפש לא טוב (ועיין בס"ח סימן תרצ"ב):

ו וכל זה לענין לאפרושי מאיסורא אבל לכ"ע אסור ליתן לתינוק לאכול דבר איסור שאסור מן התורה או לצוותו לעשות איזה איסור תורה ולגדולי פוסקים דבר זה הוא אסור מן התורה וילפינן לה מדכתיב בשרצים לא תאכלום וקרא יתירה הוא וקבלו חז"ל דר"ל לא תאכילום לקטנים וכן בדם כתיב כל נפש מכם לא תאכל דם וקבלו חז"ל דר"ל לא תאכיל לקטנים וכן בטומאת כהנים כתיב אמור ואמרת וקבלו חז"ל אמור לגדולים שיאמרו לקטנים והנה בג' מצות אלו לכ"ע אסור מן התורה אלא דגדולי הפוסקים ס"ל דמכאן אנו למידין לכל התורה כולה דכל איסורי תורה אסור להאכילם או לצוותם שיעברו (צ"ע על הלבוש שכתב בפשיטות דאין למידין ואינו רק מדרבנן שהרי הרמב"ם ורמב"ן ושאר פוסקים ס"ל דהוי דאורייתא וכ"כ תוס' פסחים דף פ"ח ע"א ולא מצינו בהדיא מי שחולק על זה ולרוב פוסקי' ה"ה דאסור להאכילם שום איסור דרבנן או לצוותם לעבור על איסור דרבנן ויש מתירין להאכילם איסור דרבנן כיון דעל כל פנים אין מצווין להפרישם אפי' מאיסור דאורייתא משא"כ בגדול דכל ישראל חייבים להפרישם ולכן ס"ל דבזה יש גם כן קולא לקטנים (וצ"ע שהרי מוכח מירושלמי שהביא הב"י בי"ד סימן פ"א דתינוק יונק מפני הסכנה לאחר כ"ד חודש ש"מ דאם אין בו סכנה אסור אע"ג דאינו אלא מדרבנן וכ"כ הש"ך שם בהדיא וכ"ש אם אינו חולה כלל וצ"ע) אח"ז מצאתי בתשובת רשב"א סימן צ"ב שנשאל על זה וע"ש מה שתירץ ואין לסמוך על זה אלא לצורך

גדול ומ"מ אשת כהן מעוברת מותרת לכנס באהל המת ותינוק שישן באהל המת א"צ להקיצו (ועיין בחבורי חכמת אדם כלל קנ"ט):

ז ולכן אסור ליתן לתינוק דבר מאכל של איסור אפילו לשחוק בו שמא יאכלנו דהוי כמאכילו בידים:

ח ואסור לומר לנכרי שיתן דבר איסור לתינוק כמו בכל איסורין דאמירה לנכרי אסור ואם הנכרי מאכיל אותו דבר איסור אם הוא איסור דאורייתא וקטן שהגיע לחינוך אף אחרים צריכין למחות ואם הוא איסור דרבנן יש לסמוך כל המקילין דאין אחרים צריכין למחות כלל (וכ"ש דרשב"א ור"ן מתירין אפילו להאכילן בידים כדלעיל) אבל האב צריך למחות (ומה שכתב המגן אברהם בשם רי"ו דא"צ למחות עיין בריו"ו דאזיל לשיטתו דאין מחלק בין אב לב"ד דמשמע דאפי' האב א"צ להפריש וס"ל כשיטת הפוסקים דל"ש חינוך אלא במ"ע אבל לפסק הש"ע חייב האב למחות וכן מצאתי בא"ר):

ט ואם התינוק חולה יש לסמוך על הפוסקים דמתירין איסור דרבנן לקטן ואע"ג דבבריא לא סמכינן עלייהו מ"מ בחולי שאין בו סכנה עכ"פ מותר לומר לנכרי שיאכילן ואם צריך לחמץ בפסח אם אפש' שיוליך הקטן לבית הנכרי ושם יאכילנו מוטב ואם אי אפשר לו להוליך אותו לשם אז יביא הנכרי החמץ לביתו ויאכילו בביתו ואם לפעמים לא יהיה הנכרי שם יתן לו תינוק ישראל אבל גדול אסור ליגע בחמץ וכיצד יאמר לנכרי בענין שלא יהיה החמץ שלו עיין בהלכות פסח כלל קכ"ד סימן כ"א:

י כל דבר שאין בו איסור מצד עצמו אלא שהיום גורם אין בו מצות חינוך ולפיכך מות' ליתן לתינוק לאכול קודם קדוש אף על גב דחייב לחנכו בקדוש ולכן א"צ לחנכם להתענות בתענית צבור ואפילו בתשעה באב אבל אסור ליתן לו לאכול חוץ לסוכה דדוקא בקדוש שהוא כמו איסור לאו שאסור לאכול קודם קדוש בזה קיל אבל לעבור על עשה אסור ליתן לו (עיין תה"ד סימן צ"ד ומגן אברהם סימן תר"מ):

יא ביום הכפורים פחות מבן ט' שנים שלימים אין מחנכין כלל חוץ מנעילת הסנדל שאין בזה צער לתינוק כלל וגם רחיצה בחמין שאין נוהגין בזמן הזה בלאו הכי לרחצם. ומ"מ נ"ל דרחיצת עינים שהוא צער גדול א"צ להחמיר עליהם ואפילו אם רוצה להחמיר ולהתענות מוחין בידו אפי' הוא בריא וחזק ומבן ט' שנים שלמות מחנכין אותו לשעות שיתענה שעה אחת יותר ממה שרגיל לאכול בכל יום ולפי כח הבן מחנכין אותו יותר לשעות. בן י"א שנים שלימות בין לזכר או לנקבה אם הם בריאים וחזקים. משלימים מדרבנן אבל בכחושים ואינם חזקים אין משלימין כלל. בן י"ב שלימות לנקבה ובן י"ג שנים שלימות לזכר משלימין מדאורייתא אפילו לא הביאו שערות כדלעיל סי' א' ואפילו

הוא כחוש ורך אם לא על פי שאלת רופא ודינו כגדול לכל דבר ודוקא ביום הכפורים אבל בשאר תעניתים אף על פי שהוא בן י"ג שנים אם לא הביא שתי שערות א"צ להתענות מן התורה ומכל מקום נ"ל דוקא אם בדקו ולא מצאו אבל בלא בדיקה אמרינן חזקה שהביא:

יב אע"ג דבכל התורה נקרא קטן עד שיהיה בן י"ג שנים שלימות כדלעיל מ"מ לענין נדרים והקדשות גז"הכ הוא שבן י"ב שנים שלימות לזכר ובת י"א שנים שלימות לנקבה דזה נקרא מופלא סמוך לאיש ר"ל שהוא סמוך להיות איש נדריהם והקדישן חל מ"הת וקבלו חז"ל דלכן כתיב איש או אשה כי יפליא לנדור כו' ר"ל כי יפרש ור"ל שיודע לפרש לשם מי נדר והקדיש דא"ל דר"ל כשהוא איש דאז אף שאינו יודע לשם מי נדר הוי נדר אע"כ דר"ל שהוא סמוך לאיש והיינו השנה הסמוך לפרקן בין לזכר או לנקבה דאז אם יודעין לשם מי נדרו והקדישו נדריהם נדר ואם לא ידעו אין בנדריהן כלום. ואין סומכין מה שבדקו אותן תחלת השנה אלא כשנדרו במשך שנה זה בודקין אותן אם ידעו אבל קודם בשנת י"ב לזכר וי"א לנקבה אעפ"י שיודעין לשם מי נדרו והקדישו אין בנדריהן והקדישן כלום ומכל מקום גוערין בהם ומכין אותן שלא ילמדו לשונם בנדרים ושבועות ואם נדר דבר קל שאין בו עינוי נפש אומרים להם שיקיימו נדרם ושבועתם כדי שלא ירגילו בזה (י"ד סימן רל"ז) וכן הדין אם קבלו על עצמן תענית דינו כנדר ולבתו עד י"ב שנים וששה חדשים יכול האב להפר נדרה אבל לא לקטן. וכל דיני הפרה מבואר בהלכות נדרים ובחיבורי חכמת אדם כלל ק"ג:

יג תינוק יונק אף עד סוף ד' שנים לבריא וה' לכחוש ואם פרשו אותו ג' ימים מעת לעת לאחר כ"ד חדש שלא מחמת חולי אסור להחזירו אע"פ שהוא חולי שאב"ס ככל איסורי דרבנן (ועיין לעיל סימן ז' ח') אבל אם פרשו אותו מחמת חולי מותר להחזירו כיון שלא פירש מדעת להפרישו ומתוך כ"ד חדש אפילו הפרישו מתוך בוריו ימים רבים מותר להחזירו עד תשלום כ"ד חודש אך כיון שכבר הפרישו פעם א' אסור להניקו אחר כ"ד חדש (י"ד סי' פ"א):

יד מינקת ישראל שצריכה לאכול מאכלי איסור לרפואה לא יניחנה להניק אלא ישכור אחרת (שם):

טו קטן בן ו' שנים או פחות יוצא בעירוב אמו אעפ"י שלא הניחה בשביל הקטן במה דברים אמורים בזמן שאין האב בעיר אבל כשהאב בעיר והוא קטן חריף ובריא דאז אינו נגרר אחר האם משהוא בן ד' שנים ואם הוא חולה או שאינו חריף אף בן ה' נגרר אחר אמו ויוצא בעירובה יותר מזה צריך לערב עליו. ודוקא בעירוב האם אבל בעירוב האב לעולם אינו יוצא שאין התינוק נגרר אחר אביו לעולם לכן יש להחמיר לכתחלה (עה"ק

דף צ"ט) ולעת הצורך משום צערא דינוקא נ"ל דיש לסמוך דמותר לצאת אף בעירוב האב עד בן ו' שנים וגם בשנת ו' מותר לילך בעירוב האם אפילו כשהאב בעיר (סימן תי"ד) עיין כל זה בע"הק וא"ר. (וגם מכאן צ"ע לשיטת רשב"א ור"ן דמותר להאכילן איסור דרבנן וא"כ למה צריך לעירוב ואי אתי לאשמעינן מטעם חינוך עירוב שהוא מצוה מדרבנן לא ה"ל למימר האי לישנא דיוצא בעירוב אמו אלא הל"ל א"צ לערב בשבילי וצ"ע):

טז קטן שמת לו מת ואביו או אמו קיימין אם כבר הגיע לחינוך מקרעין לו כדין קריעה ואם מת אביו או אמו של קטן אעפ"י שהן קטנים ביותר מקרעין להם מפני עגמת נפש שיבכו הרואים שאף הקטן הוא אבל (י"ד ש"מ בפרישה):

יז קטן שמצא מציאה אף על פי שאין לקטן זכיה מכל מקום תיקנו חכמים שאסור לגזול ממנו מפני דרכי שלום. ודוקא מציאה שאין דעת אחרת מקנה לו אבל שכירות של קטן והוא הדין אם נתן לו אחר במתנה הוי גזל גמור ויוצא בדיינים (ח"מ סימן ר"ע):

יח דין עדות בקטן לענין איסורים כתבתי בדין נאמנות עובד כוכבים וקטן בחיבורי חכמת אדם כלל ע"ב ע"ש. ודוקא כשהוא קטן עדיין אבל כשהוא עכשיו גדול נאמן לומר זוכרני כשהייתי קטן היינו מהלכין עד כאן בשבת וה"ה בשאר איסור דרבנן (א"ח סימן שצ"ט וח"מ סימן ל"ה):

כלל סז

א הלכות כבוד אב ואם (י"ד סימן ר"מ):

אם יש לו אב או אם ישתדל לעסוק בצרכיהם שהוא מ"ע מ"הת והוא חמורה שבחמורות (כדאי' בירושלמי ריש פאה) וצריך האדם שיכבד אביו ואמו וירא מפניהם וצריך ליזהר מאד בכבודם ובמוראם שהוקש כבודם ומוראם לכבוד ומורא של המקום ב"ה דשם כתיב כבד את ה' מהונך ה"נ כתיב כבד את אביך כתיב את ה' אלהיך תירא וה"נ כתי' איש אמו ואביו תיראו ושלשה שותפין הן באדם המקום ב"ה ואביו ואמו ואמרו חז"ל בזמן שאדם מכבד אביו ואמו אומר הקב"ה מעלה אני עליהם כאלו דרתי ביניהם וכבדוני ובזמן שמצער אביו ואמו אומר הקב"ה יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם שאלמלא דרתי ביניה' ציערוני ופשיטא שצריך לאהבה אותם כגופו שהרי הוא בכלל ואהבת לרעך כמוך אלא שבאביו ואמו הוקש אהבתם לאהבת המקום כדאית' בזוהר תצא כגברא דאשתדל בתר אבוהי ואמיה דרחים לון יתיר מגרמיה ונפשיה ורוחיה ונשמתיה וכל עלמא דהוי ליה חשיב ליה לאין למעבד ביה רעותא דאבוי ואמיה עכ"ל ואמרו רז"ל דכל מצות הכן על האב ואם היא פרעון חוב שהבן חייב לפרוע לאביו ולאמו הטיבה שנמלוהו ומי שאינו

מכבדם נקרא רשע דכתיב לוה רשע ולא ישלם ואם כן בכלל הפרעון שיאהוב אותם אהבה עזה כדרך שהיו אוהבים אותו ולא יהיו עליו לטורח ולמשא ואם אין אדם מכבד אביו ואמו גזרות קשות באות עליו כדכתיב בכבוד המקום יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני הנני יוסף להפליא כו' וכיון שהשוה כבודם לכבוד המקום אם כן גם העונש שוה ולכן כמו המקלל השם בסקילה ה"נ מקלל אביו ואמו בסקילה (עיין כ"ז בטור ובספר חרידים במ"ע התלויות בלב):

ב יסכר פי דוברי שקר האומרים שאינם צריכים להחזיק טובה לאב ואם כי להנאת עצמם היו מכוונים וממילא נולד וכיון שנולד מהם נתן הקב"ה הטבע שהאב והאם יגדלו בניהם כטבע כל בהמה חיה ועוף שמגדלים בניהם ואין הבנים מחזיקים טובה לאבותיהם יתאלמון וישתתקון ויתתרשון כדכתיב תאלמנה שפתי שקר כי הם בעצמם מעידים עליהם שהם כבהמה ולא חלק ה' להם לב לדעת ולהבין ועל זה אמרו חכמים כל הכופר בטובתו של חבירו סוף כופר בטובתו של הקב"ה דלדבריהם גם אינם צריכים לכבד ולירא מהמקום ב"ה כיון שאנחנו מעשי ידיו של הקב"ה מהראוי להיטיב ולחמול על מעשי ידיו ואין ספק שהאומרים כן שהם כופרים בלבם:

ג הכבוד הוא במחשבה ובמעשה ובדבור. במחשבה כדכתיב נבזה בעיניו נמאס ואת יראי ה' יכבד והיינו יכבד במחשבה דא"ל שבלבו ובעיניו הם נבזים רק שמכבד אותם בדברים אם כן שוין בעיניו כמוהו שהרי גם הוא נבזה בעיניו אע"כ דר"ל שמכבדם בלבו שהם חשובים בעיניו ובלבו דהיינו שידמה בעיניו שהם גדולים ונכבדי ארץ אף שבעיני שאר בני אדם אינם חשובים כלל וזהו עיקר כיבוד שאל"כ הרי כתיב בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני כמו שכתבתי:

ד במעשה כיצד חייב לכבדם בגופו ובממונו להאכילם להשקותם להלבישם ולעשות כל צרכיהם כדאיתא במכילתא כבד את אביך שומע אני בדברים ת"ל כבד את ה' מהונך והוקשה כבודם לכבוד המקום אמור מעתה מאכילם ומשקם מלבישם מכניסם ומוציאם וכל מה שיתן להם יהיה בסבר פנים יפות שאפילו מאכילם בכל יום פטומות והראה להם פנים זועפות נענש עליהם וכן להיפך אפי' מטחינם ברחיים וכונתו לטובה כדי שינצלו אבותיו מדבר קשה מזה ומדבר פיוסים על לבם ומראה להם שכונתו לטובה ושאי אפשר לו לפרנס בענין אחר עד שיתרצה לטחון נוחל העולם הבא וחייב לשמשו כעבד המשמש לרבו (עיין בקידושין דף ל"א בתוס' ד"ה כבד וד"ה וטורדו):

ה בדבור כיצד היה צריך שום דבר בעיר ויודע שישלימו חפצו בשביל אביו אעפ"י שיודע שגם כן יעשו בשבילו לא יאמר עשו לי דבר פלוני בשבילי אלא יאמר עשו בשביל אבא

כדי לתלות הכבוד באביו ואם מסופק בדבר הרשות בידו לעשות כמו שירצה. ואם יודע שיש לאביו שונאים בעיר לא יבקש בשביל אביו שאין זה אלא גנאי לאביו כיון שלא יעשו בשבילו:

ו חייב לכבדו אפילו אחר מיתו שאם אמר דבר שמועה מפיו אומר כך אמר אבא מורי הריני כפרת משכבו וכן כשחותם עצמו חותם הכ"מ. וכל זה דוקא בתוך י"ב חודש ולאחר י"ב חודש אומר ז"ל וכן הקדישים שנוהגים לומר הוא מטעם כיבוד אב ואם שמחויב לכבדו במותו:

ז חייב לעמוד בפני אביו ואמו כמלא קומתו. ונ"ל דדינו כרבו מובהק בסי' רמ"ב דהייינו משיראם מרחוק מלא עיניו עד שיתכסה ממנו או עד שישב אינו חייב לעמוד אלא שחרית וערבית אם לא בפני אחרים שאינן יודעים שכבר עמד בפניהם וי"א דאפילו מאה פעמים ביום חייב ואם הם בעליה והבן למטה בקרקע אין צריך לעמוד לפניהם כיון שהם ברשות בפני עצמה:

ח איזה מורא לא יעמוד במקום המיוחד לו לעמוד שם בסוד זקנים עם חביריו להתיעץ מפני שנראה שהוא מחשיב עצמו מכלל אנשי העצה ומשוה את עצמו לאביו ולא יעמוד במקום המיוחד לאביו להתפלל שם ולא ישב במקום המיוחד לו לישב שם בביתו אלא יעמוד לפניו כעבד לפני רבו ולא יסתור את דבריו ואם אביו חולק עם אחר בין בדבר הלכה או בשאר ענינים לא מבעיא שלא יאמר נראין דברי פלוני דאם כן סותר דבריו וכל שכן שלא יאמר אין האמת כדבריך אלא אפילו אם נראין לו דברי אביו לא יאמר בפניו נראין דברי אבא שזה זילותא לאביו שמראה שדעתו מכרעת יותר מדעת אביו אלא אם יש לו תשובה לדברי החולק ישיב לו ודוקא בפניו אבל שלא בפניו מותר לומר נראין לי דברי אבא שאדרבה זה כבוד אביו ואפילו לחלוק על אביו מותר שלא בפניו ומיהו אם יש אחר שסובר כדעת אביו והוא רוצה לחלוק על סברת אביו כיון שיש אחר לא יזכיר שם אביו אלא יאמר דעת אותו האחר דסובר כאביו (ט"ז) ולא יקראנו בשמו לא בחייו ולא במותו אלא אומר אבא מורי ואמי מורתי. היה שם אביו כשם אחר והוא פלאי שאין רגילין בו שלא בפניו יש מתירין וכן אם הוא שם שרגילין בו הרבה בני אדם כגון אברהם יצחק כו' וכיוצא בו יש מתירין לקרות בהן אחרים אפילו בפניו ויש אוסרין בפניו ומכל מקום עכשיו מקילין בו דמסתמא אביו מוחל:

ט מי שנטרפה דעת אביו ואמו ישתדל לנהוג עמהם כפי דעתם עד שירווחמו ואם אי אפשר לעמוד בזה ילך לו ויעמיד אחרים לנהגם כראוי כדי שלא יבואו לידי בזיון:

י ראה לאביו שעבר על דברי תורה לא יאמר לו אבא עברת על דברי תורה אלא יאמר לו אבא כך וכך כתיב בתורה כאלו שואל ממנו ולא כמזהירו והוא יבין מעצמו ולא יתבייש ואם אמר שמועה בטעות לא יאמר לו טעית ואפילו בדבר הלכה לא יאמר לו לא תיהני הכי:

יא עד היכן מוראם וכבודם. היה הבן לבוש בגדי חמודות ויושב בראש הקהל ובאו אביו ואמו וקרעו בגדיו והכוהו על ראשו וירקו בפניו וכן אפי' נטלו כיס של זהובי' שלו והשליכו בפניו לים לא יכלימם ולא יצטער בפניהם ולא יכעיס כנגדם אלא ישתוק ויירא ממי שצוה כך ומכל מקו' יכול לתבעם לדין שישלמו לו מה שהזיקו לו וי"א דקוד' שהפסידו לו יכול הבן למנעם שלא יפסידוהו אף על פי שיש להם במה לשלם כדי שלא לטרוח למיקם בדינא ודיינא ומ"מ אחר שכבר הפסידו לו אסור להכלימם דמאי דהוי הוי אם אין להם במה לשלם לכ"ע מותר למנעם שלא יפסידוהו דהא אינו חייב לכבדם אלא משלהם כדלקמן סי' י"ב. ודוקא במקום שיש חסרון כיס אבל אם רוצה להעביר ממנו ריוח בעלמא אסור לכ"ע למנעם ולצערם ולא עוד אלא שאפילו אביו ואמו ישנים ומפתחות חנותו של בן תחת ראשיהם אסור להקיצם משנתם אעפ"י שעי"ז יפסיד הרבה (ט"ז ס"ק י') אבל אם בא ריוח לאביו ואם לא יקיץ אותו יותר מצטער מפני מניעת הריוח מצוה להקיצו מאחר שאביו שמח בזה וכן כשמקיצו ללכת לבית הכנסת או לדבר מצוה שכולם חייבים בכבוד המקום (ס"ח סי' של"ז):

יב זה שמאכילם ומשקם משלהם אם יש להם. ואם אין להם ויש לבן כופין אותו וזן אותם משלו בתורת צדקה ולכן אע"ג דאין כופין על מצות כיבוד משום דהוי מ"ע שמתן שכרה בצדה למען יאריכון ימיך דמשמע דאין לו בעה"ז אלא עונש זה שאינו מאריך ימים מ"מ בזה כופין אותו דלא גרע אביו משאר צדקה דכופין על הצדקה ואסור ליתן צדקה לעני אחר דאביו קודם לכל אדם ואם ידו משגת ומפרנס אביו ממעות צדקה שלו תבוא מאירה עליו שמבזה אביו ואם אין לבן א"צ לחזור על הפתחים להאכילם אבל דעת מקצת פוסקים דדוקא כשאין לו כלל א"צ לחזור על הפתחים ליתן לאביו אבל כל מה שיש לו צריך ליתן לאביו אע"פ שיצטרך לחזור על הפתחים לכ"ע חייב לכבדו ולשרתו בדבר שאין נותן ממון משלו אם יש לבן פרנסת אותו יום אעפ"י שעי"ז בטל ממלאכתו ויצטרך למחר לחזור על הפתחים אבל אם אין לו לבן פרנסת אותו יום לא מחויב לבטל מלאכתו ולחזור על הפתחים או להתענות אותו יום וא"צ אפילו לכבדו בגופו:

יג אמר לו אביו לעבור על דברי תורה בין מ"ע ובין ל"ת אפילו מצוה מדרבנן לא ישמע לו דכתיב איש אמו ואביו תיראו אני ה' כולכם חייבין בכבודי לפיכך היו מצוים לו שלא

ידבר עם פלוני ושלא ימחול לו והבן היה רוצה להתפייז מיד אין לו לחוש לצוואת אביו שאסור לשנוא שום אדם אם לא שראה שעובר עבירה:

יד אמר לו השקיני מים ויש לפניו לעשות מצוה עוברת אם אפשר למצוה שתעשה ע"י אחרים כגון קבורת המת ולויה וכיוצא בו אם כבר התחיל באותה מצוה יגמור שהעוסק במצוה פטור מן המצוה ואם לא התחיל בה יניח המצוה ויעסוק בצרכיהם ואם אין שם אחרים לעשות והשעה עוברת יעסוק במצוה ויניח כבודם ואם אין זמן המצוה עוברת יעסוק בכבודם ואח"כ יעשה המצוה:

טו תלמוד תורה גדול מכיבוד אב ואם לפיכך אם הבן רוצה לילך למקום אחר ללמוד שהוא בוטח שיראה סימן ברכה בלימודו והאב מוחה בו שמתירא שיבא שם לידי עלילות א"צ לשמוע לאביו וכן אם האב מוחה בבן לישא אשה שחפץ בה א"צ לשמוע לאביו ומי שאמרה לו אמו עשה כך ולבסוף בא אביו ואמר מי אמר לך לעשות כן לא יאמר לו אמו אף שיקללו פן יכעוס אביו על אמו (ס"ח סימן של"ז):

טז כיבוד אב קודם לאם להקדים שהרי היא חייבת בכבוד בעלה ואם גירשה שניהם שוים. ולעולם אין חילוק בכל דבר בין אב לאם:

יז אחד האיש ואחד האשה חייבים בכיבוד ובמורא אב ואם אלא שהאשה אם הבעל מוחה פטורה ובלא"ה חייבת (וצ"ע להפוסקים דכיבוד חמיו הוא דאורייתא למה פטורה שהרי גם הוא חייב כדלעיל דהאב קודם לאם מפני שגם היא חייבת בכבוד בעלה):

יח ממזר חייב בכבוד אביו ואמו ובמוראם ואפילו אביו רשע ובעל עבירות חייב. וי"א דכל זמן שלא עשה תשובה אינו חייב לכבדו ומכל מקום אסור לצערו:

יט כל המבזה אביו ואמו אפילו בדברים אפילו ברמיזה הרי זה בכלל ארור מפי הגבורה שנאמר ארור מקלה אביו ואמו וע"ז אמר שלמה ברוח הקדש במשלי עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם יקרוה עורבי נחל ואמר ליקהת אם ר"ל כי דבר רגיל שדברי נשים הם שטות וכ"ש כשהיא זקנה שדבריה דברי שטות ולכן אמר שאפי' המבזה לזקנת אם וליקהת ר"ל אסיפת כי מחמת הזקנה נעשים בבשרה קמטי' זה ע"ז אפ"ה עונשו גדול. וכ' בס' החרידים וז"ל ומעשה היה בימינו באיש שהיה זן את אמו רק שהיתה קלה ובזויה בעיניו לפי שנשאת לאיש אחרי מות אביו והאיש הזה הלך דרך ים ונהרג והושלך לים וחפשו היהודים לבקשו ומצאוהו על שפת הים ועין אחת מנוקרת שנקרוה העורבים עכ"ל:

כ אסור לאדם להכביד עולו על בניו ולדקדק בכבודו עמהם שלא יביאם לידי מכשול אלא ימחול ויעלים עיניו מהם שהאב שמחל על כבודו כבודו מחול:

כא המכה לבנו גדול י"א כשהוא בן כ"ב שנים וי"א בן כ"ד שנים ונ"ל דהכל לפי טבע הבן ואפילו פחות מזה מנדין אותו שהרי עובר על לפני עור כו' אלא יוכיחנו בדברים:

כב חייב אדם לכבד אשת אביו אעפ"י שאינה אמו כ"ז שאביו קיים דכתיב כבד את אביך לרבות אשת אביך וכן חייב לכבד בעל אמו כ"ז שאמו קיימת דכתיב את אמך לרבות בעל אמו אבל לאחר מיתה אינו חייב בכבודם ומ"מ דבר הגון לכבדם. וסמ"ק כ' דבחייהם חייב מדאורייתא ולאחר מיתה מדרבנן:

כג חייב אדם לכבד אחיו הגדול בין שהוא אחיו מאביו ובין מאמו מדכתיב ואת אמך וי"ו יתירה ואפילו הקטן הוא גדול בתורה יותר מן הגדול. ומ"מ אסור לגדול לבזות להקטן כיון שהוא ת"ח צריך לשאת פניו לתורה ואם אינו נושא פנים לתורה הרי אינו עושה מעשה עמו ואינו חייב לכבדו:

כד חייב אדם לכבד חמיו וחמותו שהרי דוד קרא לשאול אבי שהיה חמיו וחייב לכבדו כמו שאר זקנים וחשובים:

כה חייב אדם בכבוד אבי אביו ולכן אם אין לאביו לפרנס (אבי) אביו כייפינן לבן הבן לפרנס אבי אביו כדינו שחייב לאביו אלא דחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו:

כו אם האב רוצה לשרת את הבן מותר לקבל ממנו אא"כ האב בן תורה דבלא"ה אסור להשתמש בבן תורה:

כז המקלל אביו או אמו אפילו לאחר מיתתן חייב סקילה אם הוא בעדים והתראה אחד האיש ואחד האשה שקללו ודוקא שקללן בשמות המיוחדים אבל קללם בכינוי אינו חייב אלא בלאו ולוקין כדין המקלל אחד מישראל:

כח המכה אביו או אמו ועשה חבורה חייב חנק ובלא חבורה אינו אלא בלאו ולוקין כדין המכה א' מישראל:

כט היה קוץ תחוב לאביו לא יוציאנו שמא יבא לעשות בו חבורה וכן אם הוא רופא לא יקיז לו דם ולא יחתוך לו אבר אע"פי שמתכוין לרפואה. בד"א שיש שם אחר שיכול לעשות אבל אין שם אחר והוא מצטער ה"ה מקיזו וחותך כפי מה שירשוהו לעשות:

ל בתנא דבי אליהו איתא כבד את אביך וסמיך ליה לא תנאף ללמדך שאם נשא אדם אשה והיא אינה מכבדת אביו ואמו הרי הוא כאילו נואף כל ימיו עד ולא תגנוב שאם יש לאדם בנים ובנות בתוך ביתו ואינם מכבדים אביהם ואמם כאלו גונב נפשות (עיין בס"ח מסימן תקס"א עד תקפ"ה ומסי' של"ה עד שמ"ו):

כלל סח

א דין תנאים שצריך ליזהר בכל מצוה ומצוה:

קיי"ל אין מעבירין על המצות ר"ל מצוה שתבא לידו תחלה יעשנה ולא יניחנה מפני שרוצה עכשיו לעשות אחרת ואח"כ יעשה זו וכ"ש שיניחנה לגמרי כדי לעשות אחרת והוא איסור מה"ת שנאמר ושמרתם את המצות קרי ביה המצות בחירק שלא תחמיץ ותיישן (כ"כ תוס' ביומא לג בהדיא ועיין מ"ש המגן אברהם ססי' קמ"ז. והרדב"ז בתשובה ח"א סי' תקכ"ט כתב שהוא דרבנן ונעלם ממנו דברי תוס' שם וכ"כ תוס' בזבחים נ"א) וכ"ש דאסור להחמיצם ולעשותה אח"כ וזה שאמר אל תחמיצה לזמנה. וזה נחלק לג' תנאים (א) דל"ש אין מעבירין אלא כשרוצה לעשות ב' מצות כגון שרוצה להניח טלית ותפילין דבאיזה שיפגע תחלה צריך לעשות אבל אם אין לו פנאי לקיים שניהם רק א' לא שייך בזה אין מעבירין אלא אדרבה אזלינן אחר המצוה דחמירא כגון ציצית ותפילין תפילין חמירא שהיא קדושה ביותר וגם חובת הגוף וכן כל כיוצא בזה או א' תדירה ואחד אינה תדירה כ"כ יעשה התדיר דקיי"ל תדיר עדיף (כ"כ תוס' ביומא שם להדיא) וכן אם א' עוברת ומצוה הב' אינה עוברת יעשה העובר' (וכן מוכח בקדושין ד"ט ע"ב ולפדות בנו ולעלות לרגל רי"א יעלה כו' שזו מצוה עוברת כו' וחכ"א יפדה שנאמר בכור בניך תפדה וכ"כ הרמב"ם בפי"א מהל' בכורים הלכה ד' וא"כ דוקא התם דכתיב קרא אבל בשאר מצות מודים חכמים וכ"כ המגן אברהם בסי' תרנ"ו) ואפי' אם יש לפניו מצוה דאוריי' לעשו' היום רק כשיעשנ' היום לא יוכל למחר לעשות מצוה דאוריי' אחרת שהיא חמורה מזו מצוה דלמחר עדיף ולכן נ"ל בע"ה באנשי חיל יהודים שצריך לילך על משמר שלו בעי"כ וכיוצא בו אלא דאז לא יכול להניח תפילין באותו יום ולעומת זה יכול למחר ביה"כ להתענות או אפילו משום ק"ש דלמחר ויכול להחליף המשמר עד למחר ל"א אין מעבירין על המצות ומוטב שלא יקרא היום ודוקא בזמן מועט יום או יומים בזה לא שייך שמא ימות אבל באיזה ימים צ"ע דאפשר דחיישינן שמא ימות וכ"כ מגן אברהם רסי' כ"ה ראיה מילקוט דאפילו מליל שבת עד מוצאי שבת לא משהינן: (ב) ול"ש אין מעבירין אלא במצוה שעוסק בו אבל במצוה שאינו עוסק בו בגופו אלא אחרים עוסקין בו אעפ"כ הוא מצוה משום ברב עם כו' מותר להניח מצוה זו ולילך במקום אחר לראות שהרי גם שם יעשה מצוה כן הוא להדיא ביומא ע' דאמרינן הרואה פר ושעיר הנשרפין אינו רואה כה"ג שהוא קורא לא מפני שאינו רשאי כו' ופריך פשיטא ומשני דה"א משום דר"ל אין מעבירין כו' ומאי מצוה ברוב עם כו' קמ"ל פי' רש"י כיון שהוא אינו עוסק בו: (ג) אע"ג דשהויי מצוה לא משהינן כדאמר מצוה שבאה לידך אל תחמיצנה דוקא

כשיכול לעשות המצוה עכשיו כמו שיעשה לאחר זמן אבל אם אינו יכול לעשות עכשיו כמו למחר דאם ימתין יעשה מן המובחר מוטב שימתין יום או יומים כדי לעשות מן המובחר כ"כ בש"ע סימן תכ"ז אבל בס"ח כ' דאם יכול לקיים תיכף אף שאינו נאה כ"כ יקיים תיכף (ועיין בנ"א סימן א'):

ב שלא יהיה המצוה בזויה עליו ויש בזה ג' תנאים. (א) שלא יעשנו בקלות ראש ובדרך בזוי וילפינן מדכתיב ושפך את דמו וכסהו בעפר וקבלו חז"ל דר"ל במה ששפך יכסה דהיינו כשם ששחט ביד כך יכסה ביד ולאו דוקא ביד אלא ע"י כלי שהרי גם השחיטה היתה ע"י כלי אלא לאפוקי שלא יכסה ברגל שהוא דרך בזיון (בשבת כ"ב ברש"י אבוהון דכולהו דם משמע שהוא דרשה גמורה מדאורייתא): (ב) שלא יהיה בזויה עליו מצד איכות עשיית המצוה ומכבד גופו יותר מן המצוה כגון שמתייירא שיתלכלך ידו או גופו ע"י המצוה ולכן לובש בתי ידים על ידיו (כמו שצווחה העזרה על כה"ג דכריך ידיה בשיראי ועביד עבודה ועיין בא"ח סי' תרנ"א סעי' ז'). (ג) וכן אסור ליהנות מן המצוה זמן מצותה ולכן אסור להשתמש בציצית כ"ז שהם קבועים בטלית (סי' כ"א). וכן אסור להסתפק מנויי סוכה (תרס"ז) ולאכול האתרוג או להריח בהדס של לולב (תרנ"ג) ולהשתמש בנר חנוכה ואפי' להדליק נר חול מנר של חנוכה אסור (תרע"ד). ואפילו מנר של בית הכנסת אסור מדינא אלא שנוהגין להקל דלב ב"ד מתנה עליהם (קנ"ד) וכ"ז הוא כדי שלא תהיה המצוה בזויה עליו:

ג אין עושין מצות חבילות שלא יעשה ב' מצות כאחת שמא לא יוכל להזדרז בשתיהן (והוא מדרבנן כמש"כ תוס' בהדיא סוטה ח' וכדמוכח שם דבין לר"ש ובין לר"י טעמא דכתיב אותה ול"ק מטעם אין עושין חבילות ואפי' לר"ש דדריש טעמא דקרא היינו שלא יהיה לבה גס (ואם מותר להניח לפניו ב' דברים לעשות בהם ב' מצות כגון להביא ב' ילדים בבת א' למולן או ב' כוסות לברך עליהן בה"מז וז' ברכות עיין במגן אברהם ססי' קמ"ז שכ' דלרמב"ם מותר ולתוס' אסור

ד העוסק במצוה פטור מן המצוה וילפינן מדכתיב ובלכתך בדרך בלכת דידך חייב אבל דמצוה פטור דאל"כ לכתוב בשבת ובלכת. ודוקא שצריך לטרוח אחר האחרת כגון שלוחי מצוה בסוכות דפטורים מן הסוכה אפילו בלילה אע"פי שאינם הולכים בלילה מ"מ אם יצטרכו לטרוח אחר סוכה בלילה יתבטלו עי"ז משליחותם (תר"ח). וכן החופר קבר למת או המשמר המת אע"פי שאינו מתו אע"פי שנח מעט פטור מק"ש ותפלה: אבל אם ימצא סוכה עשויה במלון וא"צ לטרוח כלל חייב בסוכה וכן אם היו ב' המשמרים או ב' החופרים וסגי בא' אזי זה משמר וחופר וזה קורא ואח"כ זה משמר וזה קורא (סימן

ע"א) ולרמב"ם והגאונים אפי' אין צריך לטרוח אחר שתיהן פטור (סי' ל"ח מ"א ס"ק ט') ואינו פטור אלא העוסק במצוה כגון בשעה שמחזיר אבידה לבעליה או שמחזיר אחר אבדת חבירו שימצאנה אבל אם כבר מצא האבדה והניח בביתו אע"פי ששומר אותה ועושה מצוה מ"מ לא הוי עוסק במצוה (סי' ל"ח):

ה הידור מצוה שנאמר זה אלי ואנוהו (בסוכה ריש לולב הגזול משמע מרש"י דהוי דאורייתא וכ"מ בשבת קל"ג וכ"מ בחי' רא"מ על הסמ"ג הל' לולב ובתוס' שם משמע דאינו אלא למצוה לכתחילה) ולכן צריך בכל מצוה לעשותה בכל כחו שיהיה נאה מה שאפשר ואחז"ל הידור מצוה עד שליש במצוה י"א שאפי' קנה כבר אתרוג או שאר מצוה שראוי לצאת בו בצמצום ואח"כ מצא אחרת מצוה להוסיף עד שליש מלגיו בדמי ראשון ולהחליפו בזה ואם חבירו אינו רוצה להחליף רק דוקא למכור א"צ לקנות כיון שכבר קנה וי"א דאם כבר קנה א"צ להוסיף כלל רק כשיש לפניו ב' וא' ביוקר מחבירו שליש יקח ההדור ויוסיף שליש והמוסיף יוסיפו לו בע"הב (תרנ"ו) ובכלל זה שיבחר המין המשובח ומעולה הראוי לאותה מצוה כדכתיב מבחר נדריך:

ו זריזין מקדימין למצוה דבר שמצותו ביום יקדים בבקר לעשותו כדכתיב וישכם אברהם בבקר. וכן דבר שמצותו' בלילה יקדים בתחלת הלילה ולכן ראוי להתפלל ערבית מיד ביציאת הכוכבים ואפילו אם ימתין אזי יעשה ברב עם מ"מ מוטב להיות מן הזריזין ומקדימין (כדאיתא להדיא בר"ה דף ל"ב ע"ב מ"ש הלל דבראשון כו'):

ז מצוה בו יותר מבשלוחו (צ"ע אם הוא יעשה המצוה לא יהיה מהודר כ"כ כגון הרוצה לכתוב לו ס"ת ואין מכתבו מהודר ואם ישכור סופר יהיה מהודר איזה עדיף (וצ"ע בתשו' מבי"ט סימן מ"ט):

ח שיעשה כל המצוה ולא מקצתה כדכתיב כל המצוה וגומר תשמרון לעשות פרש"י בשם המדרש אם התחלת במצוה גמור אותה וארז"ל המתחיל במצוה ואינו גומרה קובר אשתו ובניו כדמצינו ביהודה שהתחיל בהצלת יוסף ולא גמרה ומ"ה אם נאנס ולא גמרה מעלה עליו הכתוב כאלו גמרה:

ט צריך שיכוין לצאת במצוה זו כדקיי"ל מצות צריכות כוונה. ודוקא מצוה דאורייתא אבל דרבנן יוצא אפי' בלא כוונה (מגן אברהם בסי' ס') ונ"ל דזה דווקא בקורא ק"ש בדרך לימודו (עיין זבחים ב' ע"ב וע"ש בתוס' ד"ה סתם אשה) וכן שכפאוהו לאכול מצה והוא היה סבור שהוא יום חול או שהיה תוקע לשיר וכיוצא אבל אם קורא ק"ש כדרך שאנו קורין כסדר התפלה וכן שאכל מצה או תקע ונטל לולב אעפ"י שלא כיון לצאת יצא שהרי משום זה עושה כדי לצאת אעפ"י שאינו מכוין (עיין סימן ס"ו וסי' תרע"ה

ועיין בתוס' סוכה מ"ב ד"ה אמר אביי ובטור בסי' ס' ובסי' תרכ"א) ואפי' למאן דס"ל מצות אין צריכות כוונה הנ"מ בסתם אבל אם כיון בפירוש שלא לצאת בו וודאי דאינו יוצא בע"כ (כ"כ תוס' בסוכה דף ל"ט וכ"כ הרא"ש והטור שיכוין שלא לצאת עד שיברך והביאו המגן אברהם סי' תרנ"א ס"ק י"ב והשיגו דהא י"א א"צ כוונה ובאמת כוונת הש"ג בלתי ס' כמו שכתבו תוס' ורא"ש אלא שהקולמוס פלט שלא בדקדוק) וי"א דאפי' למאן דס"ל מצות א"צ כוונה דוקא בדבר שיש בו מעשה אבל בדבר שאין בו אלא אמירה לכ"ע צריכה כוונה (עיין בב"י בסי' ס' ובסי' תקפ"ח ובפ"ח שם):

י שלא יהיה מצוה הבאה בעבירה כגון שגזל ציצית או מצה או לולב או שאר מצות (עיין סימן י"א וסי' תרמ"ט) והוא מדאורייתא דכתיב אדם כי יקריב מכם להוציא את הגזול והרבה הזהירו להרחיק בדבר שלא יהיה שום גזל במצוה נעשה קטיגור (ועיין מ"שכ בנ"א בכלל ג' סימן ז'):

יא כל מצוה שיוכל לעשות בחבורה יעשה בחבורה ולא ביחיד כדכתיב ברב עם הדרת מלך (כדאיתא בפסחים ס"ד וביומא ע') ואחז"ל אינו דומה מרובים העושים מצוה למיעוט שעושים. ובמנחות ס"ב ע"א משמע דשלשה הוי רב עם:

יב שידקדק לעשות המצוה בכל פרטיה ודקדוקיה כדאמרינן שירי דם שיורי מצוה ומעלה עליו כאלו לא כיפר:

יג השמחה הגדולה במצוה ופי' האר"י ז"ל שזה שכתוב תחת אשר לא עבדת כו' בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ר"ל שלא שמחת בעבודה יותר מאילו מצאת רוב כל תענוגים ואבנים טובות ומרגליות ואמרינן אלא מתוך שמחה של מצוה:

יד שירוץ וירדוף אחר המצוה כדכתיב ונדעה נרדפה כו' וכתיב דרך מצותיך ארוץ. ואמרו מצוה לרוץ לבהכ"נ ולבהמ"ד וה"ה לכל המצות ויטריח הרבה במצוה ולפום צערא אגרא (ועיין כ"ז בס' חרדים):

טו שיהיה ממתין ומצפה מתי תבוא לידי המצוה לקיימה דכתיב ושמרתם לעשותם ר"ל המתינו לעשותם כמו ואביו שמר את הדבר:

טז שלא יעשה מצוה בחנם אלא יקנה אותה בשכר שלם כמש"כ ויאמר דוד לארונה כו' ולא אעלה עולות לה' חנם ובזוהר מחמיר מאוד בזה:

יז שיעשנה מאהבת ה' לא לשום פני' ולא לשום הנאה שבעולם וגם שלא יעשנה כאלו הוא חייב בדבר ורוצה לפטור ממנה והיא עליו כמשא אלא יעשנה מאהבה שאפילו לא היה מצווה בה היה משתוקק לעשותה לעשות נחת רוח להקב"ה שרצונו בזה:

יח שיעשנה מיראה ואפילו מצוה המושכלת כמו צדקה וכיבוד אב וגזל ועריות שהן דברים שהשכל מחייב לא יעשנה או יעזבנה מחמת שהשכל מחייב אלא יעשנה או יעזבנה עבור יראת ה' שהוא צוה ע"ז (כדאיתא אל יאמר אדם אי אפשי בחזיר אלא אפשי ואבי שבשמים צוה עלי):

יט חייב לקיים המצוה אפי' אם צריך לפזר ע"ז עישור נכסיו (א"ר בשם רי"ו) ועד חומש אבל יותר מחומש מנכסיו א"צ לפזר אפי' מצוה עוברת ודוקא במ"ע אבל לעבור על ל"ת חייב ליתן אפי' כל ממונו קודם שיעבור במש"כ ובכל מאודך (סי' תרנ"ו) ואם צריך לעקור מביתו ללילך בעיר אחרת לקיים המצוה צ"ע

כ כל מצוה שאין לה דורש ואין מי שיבקש אותה תדרשנה לפי שהיא כמת מצוה שהמצוה מקטרגת ואומרת כמה גרוע אנכי שנתעלמתי מכל וכל (ס"ח סי' ק"ה):

כא מעלין בקודש ולא מורידין דכתיב את מחתות החטאים וגו' ויקדשו. ר"ל כיון שכבר נתקדשו אסור להורידן ולכן תשמישי קדושה נגנזין כגון מזוזה ותפילין ורצועותיהן ותיק שלהם וכ"ש כל תשמישי ס"ת אבל תשמישי מצוה לאחר שנגמר מצותן נזרקין כגון ציצית וסוכה וכיוצא בהן ומ"מ יש ליזהר שלא לעשות מהם תשמיש של גנאי וכן טלית של מצוה שבלה לא יעשה בו תשמיש מגונה וטוב לגנזן או לשרפן ולכן אסור להניח בא"הק שאר ספרים וטלית ותפילין וכ"ש קופה של צדקה ופשיטא המעות שבתוכו ויריעות פסולים נוהגים להניח שם וצ"ל דלב ב"ד מתנה ע"ז ולא נקרא א"הק אלא שעשוי כמין ארגז שלא נעשה אלא לכבוד התורה אבל שעשוי בחלל הכותל בין שהכותל של אבנים או של עץ י"א דלא מיקרי א"הק וכ"ש אם הספרים מתקלקלים שם שלא ירד עליו קדושת אה"ק כלל ואם יש חור בב"הכנ מותר להניח שם אה"ק שיסתום החור מפני טומאת מת אם אין מניחם שם לעולם דמ"ש אם מונח כאן או כאן ומה שנהגו הקושרי ספרים שחותכין מן הגליונים של ספרים ראוי להזהיר שלא יחתכו יותר ממה שכבר חתכו בפעם ראשון דבזה י"ל דמתחלה לא נתקדש רק מה שצריך לספר משא"כ פעם ב' (עיין סימן קל"ד וסימן של"ד במגן אברהם ס"ק כ"ד) וגם לא יתלו על תכשיטי ס"ת אותן מטבעות שיש עליהם שם בן ד' שטבעו אותו לשם אחרים (ב"ח וט"ז שם ס"ק ט"ז):

כב קיי"ל בכל התורה דעשה דוחה ל"ת אבל אינו דוחה ל"ת ועשה אע"פ שגם זה הוא עשה ול"ת לא מהני ועיין ב"מ דף ל' ברש"י ובריב"ף שם) ודוקא במקום שאינו יכול לקיים שניהם אבל במקום שיכול לקיים שניהם אין העשה דוחה ל"ת ודוקא דבאותו רגע שעובר הל"ת מקיים העשה כגון מילה בצרעת וסדין בציצית שעקירת הל"ת וקיום העשה באין בפ"א אבל אם צריך לעקור הלאו קודם לזה אפי' רגע א' אינו דוחה ודוקא

בענין שלא ידחה הלאו ולא יעשה האיסור אבל אם אעפ"כ צריך לדחות הלאו אע"פי שאינו מקיים העשה עכשיו מ"מ דוחה (וכן מצאתי בהדיא בחי' רשב"א שבת ריש פ' ר"א דמילה שמתרץ בזה קושית תוס' שם ד"ה שלא ברצון) ודוקא בעש' דותה ל"ת בעינן בעידנא אבל עשה חמור דוחה עשה הקל ממנו אע"ג דבעידנא דעקר הקל עדיין אינו מקיים החמור (פסחים נ"ט ע"א תוס' ד"ה אתי עשה ועיין מנחות מ' ע"א וביבמות ד' ה' ו' ובתוס' שם) אבל עשה דרבים שא' מוציא רבים לא בעינן בעידנא (סימן תמ"ו מ"א ס"ק ב'):

כג אסור להוסיף על איזה מצוה מן המצות שנאמר לא תוסיפו ודוקא שעושה בכוונה להוסיף כגון שיאמר שמה שאנו יושבין בסוכה בשמ"עצ וכן מה שאנו אוכלים מצות בח' ש"פ אע"פ שכתוב בתורה רק ז' ימים יאמר שבאה כן הקבלה על פי תורה שבעל פה שהתורה ציותה לישב בסוכה ולאכול מצה ח' ימים ויתכוין לישב בסוכה ולאכול מצה כדי לקיים מצות התורה וכן כשיניח ב' זוגות תפילין של רש"י ור"ת בבת אחת ויאמר ששניהם כשרים וכן המצוה מן התורה על פי תורה שבעל פה ה"ז עובר אבל אם יושב בסוכה ואוכל מצה ביום ח' משום ספיקא דיומא וכן כשיניח ב' זוגות תפילין של רש"י ור"ת אפילו בב"א מחמת ספק שמא זוג א' הם פסולים וכן כל כיוצא בזה אין כאן משום בל תוסיף ואם יניח ב' זוגות תפילין של רש"י ור"ת בבת אחת וכן כשיטול ב' לולבין כשרים בבת אחת ה"ז עובר אפי' אינו מתכוין להוסיף דקיי"ל לעבור בזמנו א"צ כוונה אבל שלא בזמנו צריך כוונה דוקא לעבור וכן כשמוסיף לעשות ה' ציצית או ה' חוטין או ה' פרשיות או בתים בתפילין ה"ז עובר אבל מותר לעשות מצוה אחת אפי' ק' פעמים ביום דאע"ג דמ"הת כשהגביה ד' מינין שבלולב פעם א' ביום יצא מ"מ מותר ליטלן אפילו ק' פעמים ביום ובודאי אם יאמר שבאה הקבלה דמה"ת חייב בלולב כל היום ה"ז עובר וכן כל כיוצא בזה אבל רשות לב"ד לעשות סייג לתורה בכל דבר ואפי' לעקור מ"ע או ל"ת לפי שעה (יבמות צ') והעובר על דבריהם עובר בלאו דלא תסור כו' וכשם שאסור להוסיף על המצות כך אסור לגרוע כגון לעשות ג' ציצית וג' מינין בלולב (ועיין ברמב"ם פ"ב מהלכות ממרים ובסמ"ג לאוין שס"ד ובחינוך סימן תנ"ד ובא"ח סימן ל"ד ובמגן אברהם ס"ק ג' בר"ה דף כ"ח וסנהדרין ע"ח ועירובין צ"ה ועיין במה שכתבתי בנ"א בהלכות סוכה בדין ד' מינין שבלולב). (וי"א דאפי' לעבור בזמנו בעי כוונה למ"ד מצות צריכות כוונה עיין מגן אברהם סימן תרנ"א ס"ק כ"ז וע"ש בא"ר שכתב בשם הרא"ש פ' לולב הגזול דליתא וכדעת הש"ע):

כד מצוה שיש לה ענף שכאשר ירצה לעשות מצוה זו צריך לעשות מקודם מצוה אחרת אף על פי שבדיעבד אינו מעכב אם יש שום אפשרות שיעשה הענף אסור לעשות המצוה עד שיעשה מקודם הענף אבל אם אין שום אפשרות לעשות מקודם הענף כיון שאינו מעכב מותר לעשות המצוה (ניטין כ"ח ע"ב תוס' ד"ה והא בעי סמיכה):

כה שומר מצוה לא ידע דבר רע ר"ל שמחויב כשירצה לעשות איזו מצוה לא יעשה אותה בחפזון ובפתאום רק שישמור וימתין (כמו ואביו שמר את הדבר) ויתיישב בדבר הטוב איך יעשה וכ"כ בפסח כיון שהיו צריכין לאכול בחפזון משום חפזון דשכינה בא להזהיר וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים כו' (מעשרה מאמרות מאמר ח"ה ח"ג פ' י"א ע"ש) ונ"ל שזהו ג"כ מ"שכ ושמרתם את המצות וזהו שיסדו לומר הנני מוכן ומזומן לקיים כו' ור"ל שכבר אני מוכן ומזומן וזהו הכון לקראת אלהיך ישראל ר"ל שתכין עצמך מקודם ולא בפתע פתאום וכבר בחנתי בנסיון שכאשר עשיתי מצוה בפתאום לא קיימתיה כראוי לכן צריך ליזהר בזה:

כלל סט

א דין קימה והידור בפני חכם ובפני זקן:

ישתדל לקיים מ"ע לקום מפני כל חכם אפילו אינו זקן אלא יניק שאינו אפילו בן י"ג שנים אלא שהוא מופלג בחכמה משאר העם אע"ג שאינו מופלג מחכמים שבדור אלא כיון שמופלג בחכמה משאר העם והוא גדול ממנו וראוי ללמוד ממנו:

ב וכן מ"ע לקום מפני שיבה דהיינו בן ע' שנים אפילו הוא עם הארץ ובלבד שלא יהיה רשע. וגם זקן נכרי מהדרין אותו בדברים ונותנים לו יד לסומכו:

ג מאימתי חייב לקום מפניהם משיגיעו לתוך ד' אמותיו דאז מוכח מילתא שמפניו הוא עומד אבל קודם ד"א אין היכר ואין כאן הידור ויקום כך עד שיעבור מכנגד פניו וי"א עד שיעבור ממנו ד"א:

ד וצריך לקום מלא קומתו ודוקא בסתם בני אדם או בשוין בחכמה אלא שהשני הוא זקן אבל חכם אפילו הוא ילד אין צריך לעמוד בפני הזקן מלא קומתו אלא יקום מעט כדי להדרו. כיון שהוא ילד חכם יותר מהזקן אין לו להתבזות לקום מפני הזקן:

ה וכן ב' חכמים וב' זקנים א"צ לקום א' מפני חבירו אלא יעשה לו הידור ואפילו הרב לתלמידו יעשה לו הידור קצת:

ו אסור להעצים עיניו ממנו קודם שיגיע לתוך ד"א כדי שלא יצטרך לקום מפניו כשיגיע לתוך ד"א ועל זה נאמר ויראת:

ז אין עומדין מפניהם לא בבהכ"ס ולא במרחץ ולא בחדר שכולם עומדין ערומים שאסור ליתן שלום (ע' ש"ך ס"ק ג') דכתיב תקום והדרת קימה שיש בה הידור אבל בבית אמצעי של מרחץ וכ"ש בבית החיצון חייב:

ח אין בעלי אומניות חייבים לעמוד בפני ת"ח בשעה שעוסק במלאכתו דמקשינן קימה להידור מה הידור אין בו חסרון כיס ה"נ קימה שאין בו חסרון כיס. ואם הוא עוסק במלאכת אחרים אסור להחמיר על עצמו לעמוד אבל בשעה שהוא עוסק בתורה חייב:

ט החכם מוזהר שלא יכוין לעבור בפני הצבור כדי שיעמדו מפניו ולהטריחם אם אפשר לו להקיף וזכות הוא לו:

י גדול הדור ומפורסם בדורו ומופלג בחכמה יותר משאר חכמי הדור דינו כאלו הוא רבו מובהק וצריך לעמוד מפניו כמלא עיניו ואינו יושב עד שיתכס' מעיניו או עד שישב (שאר דינים הנוהגים ברבו מובהק מבואר בי"ד סי' רמ"ג ולפי שאין שכיח בזמן הזה רבו מובהק לכן לא העתקתי):

יא סדר אמירת קרבן תודה לארבעה שצריכין להודות

ראוי ונכון שיפריש לצדקה עשיר לפי עשרו והדל כפי השגת ידו שהרי כשהיה בהמ"ק קיים היה צריך להביא כבש או עז או עגל או פר או פרה וא"כ לא מסתבר שע"י חורבן מקדשנו ירויח שלא יהיה חוטא נשכר ולכן יפריש כפי השגת ידו כפי שווי א' מבהמות הנזכרים ויחלק ללומדי תורה ויזהר שלא יאמר המעות האלו יהיה לתודה דא"כ אין להם תקנה בזמה"ז אלא יאמר הריני נותן לצדקה ויהי רצון שיהיה נחשב כאלו הקרבתי תודה וכך עשיתי בשנת תקס"ד שנעשה לי הנס מחמת שריפת הפולווער. ולפי שבזמ"הז אין לנו אלא שיח שפתותינו לכן תקנתי אז סדר הקרבת התודה דהיינו תחלה אמרתי פרשה תודה דפ' צו וזאת תורת זבח השלמים עד ואם נדר וגו' ובפרשה ויקרא ואם זבח שלמים עד כל חלב וגו' לא תאכלו ואח"כ נוסח זה. וכך היתה עבודת התודה מבי' פר או פרה שהוא מבן ל' יום עד בן ג' שנים או כבש או עז מבן ל' יום עד בן י"ב חודש ואם נתעבר' השנה נתעבר' לו או איל מבן ל' יום עד בן כ"ד חודש נמצא יכול להביא פר או פרה עגל או עגלה איל או רחל גדי או גדיה שעיר או שעירה ואם הביא מיום ח' כשר רמב"ם פ"א מה' מע"ק (וע"ש בכ"מ שכתב דבנדר ונדבה מותר לכתחלה ביום ח'. ומביא הבהמה לעזרה ומקדיש אותה שם וקודד' שחיט' היה מבי' ך' עשרון סולת וחצי לוג שמן ועוש' מעשר' עשרוני' י' חלות חמץ וכיצד מחמצן מבי' שאור כדי חימוץ ונותנה לתוך המד' וממלא המד' ומודד כל עשרון ועשרון בפ"ע במדה של עשרון שהיה במקדש. ומן י' עשרונים הנשארים עושה ל' חלות של מצה כל חלות שוות י' חלות מכל

מין. י' חלות מאפה תנור. וי' חלות רקיקים. וי' חלות מורבכת. כיצד היא המורבכת חולטה ברותחין ואופה אותה מעט ואח"כ קולה אותה ברביעית הלוג שמן על האלפס וכיוצא בו כדרך שקולין הסופגנין. וכיצד עושה החלות בלל הסולת בשמינית הלוג שמן ולש בפושרין ואופה. כיצד מעשה הרקיקין לש את הסולת בפושרין ומושחן בשמינית שמן אחר אפייתן. ולאחר שקרמו כולם פניהם בתנור סומך ב' ידיו על הקרבן ובכל כחו ובשעת סמיכה אומר עליו דברי שבח. ונ"ל שהוא מזמור לתודה והסמיכה תהיה בעזרה דוקא בכל מקום בעזרה ואם חבורת אנשים הביאו קרבן א' בשותפות כולן סומכין עליו בזה א"ז ולא כולם בב"א ותיכף לסמיכה שחיטה. ולכתחלה שוחטין בסכין שהוא כלי שרת ושוחט ישראל או כהן וקבל הכהן הדם במזרק שהוא כלי שרת וצריך לקבל כל הדם כיצד הוא עושה אוחז הסימנים בידו ומוציאן עם הורידין לתוך המזרק ושוחט שנים או רוב ב' כדי שיקבל הדם כולו בכלי ומגביה הסכין למעלה כדי שלא ירד הדם ממנה אלא מן הצואר ודם שבסכין מקנחו בשפת המזרק ובדיעבד אפילו לא קיבל רק כדי הזיה כשר וצריך העובד שתהיה מחשבתו לשם הזבח ולשם בעליו בשעת זביחה ובשעת קבלת הדם ובשעת הולכת הדם ובשעת זריקה ואח"כ הוליך הדם למזבח ולקח הכהן המזרק שבו הדם וזורק ממנו במזרק ב' זריקות על ב' זויות המזבח באלכסון מחצי המזבח ולמטה על קרן מזרחית צפונית ועל קרן מערבית דרומית ומכוין כשזורק הדם על הקרן שיהיה הדם מקיף על הזויות כמין גם כדי שיהיה ב' מתנות שהן ד' ושירי הדם היה שופך על יסוד דרומי ואח"כ מפשיט העור והעור הוא לבעלים כיצד הוא מפשיט נוקבו מתוך ערקובו ותולה ומפשיט ואם היה שור מפשיטו בלי תליה ולאחר הפשט מוציא האימורין החלב שעל הקרב ובכללו חלב שעל הקיבה וכל החלב שעל הקרב וב' כליות וחלב שעליהן עם החלב שעל הכסלים ויותרת הכבד ומעט מן הכבד עם היותרת ובכשבים מוסיף גם האליה תמימה עם החוליות מן השדרה עד מקום הכליות ונותנן במגיס ומנתח את הבשר ומפריש החזה והיא כל הרואה את הקרקע. למעלה עד הצואר. למטה עד הכרס. וחותך עמה ב' צלעות אילך ואילך ומפריש שוק הימין והיא ב' איברים מעורים זה בזה דהיינו עצם אמצעי ועצם העליון המחובר לגוף. ונותן החלבים על ידי הבעלים וחזה ושוק למעלה וב' כליות ויותרת הכבד למעלה מהם וד' לחמים מן המ' חלות למעלה וכהן מניח ידו תחת ידי בעלים ומוליך ומביא מעלה ומוריד במזרחה של מזבח. ואם היה קרבן בשותפות אחד מניף ברשות כולן. ואחר שמניפן מולח האימורין ומקטירן ע"ג המזבח והחזה והשוק וד' חלות נאכל לכהנים לאחר הקטרת האימורין ושאר הלחם עם שאר הבשר נאכל לבעלים ואחר כך יאמר או"א גלוי וידוע שבזמן שבה"מ היה קיים

כשנעשה נס לאדם היה מביא תודתו ומקריב לפניך ועכשיו שחרב ב"המ יהר"מ שתהא אמירה זו חשוב ומרוצה לפניך כאלו הקרבנו לפניך קרבן תודה כהלכתה כמו שנאמר ונשלמה פרים כו' ויהי רצון מלפניך ה' אלהינו מלך רחמן שתשוב ותרחם כו':

שבת ומועדים

כלל א

א דין הכנסת שבת מערב שבת (רמ"ט):

שבת קודש הוא האות הגדול והברית שנתן הקב"ה לישראל. למען ידעו כי ששת ימים עשה ה' כל מה שברא בשמים ובארץ ושבת ביום השביעי והוא יסוד האמונה לידע שהעולם הוא מחודש וכיון שברא הכל הוא אדון על הכל ואנחנו עבדיו ומחוייבים לעשות רצונו ולעבדו בכל גופנו ונשמתנו וממוננו כי הכל שלו. והזהירה התורה על שמירת השבת י"ב פעמים ואז"ל כל המשמר את השבת כאלו מקיים כל התורה כולה וכל המחלל את השבת כאלו כפר בכל התורה כולה וציותה התורה לזכור בכל יום ויום את השבת כמו שכתוב זכור את יום השבת ור"ל להיות זוכר תמיד השבת כדי לקדשו ולענגו ולכן היה שמאי הזקן אומר על כל דבר נאה שקנה זו לשבת ואם מצא נאה הימנה אכל הראשונה והניח השניה וכן בכל יום אך הלל הזקן שהיה מדתו במדת בטחון וכדי לחזק בטחונו לא היה נוהג כן אלא שהיה בוטח שיזדמן לו נאה לכבוד שבת ועל כל פנים מודה בשאר כל אדם ופשיטא בדבר שאינו שכיח לקנות כשיזדמן לו דבר שלא יהיה נפסד אזי יניח אותו לשבת וכן כשמונין מנין הימים יהיו מונין על שם השבת דהיינו יום ראשון בשבת ויום שני בשבת וכן כולם כי קדושת השבת הוא נמשך לכל יום כי הוא המרכז האמצעי שכל ימי השבוע יונקים ממנה יום א' ב' ג' נקראין אחר השבת שהם מקבלים קדושה משבת העבר ויום ד' ה' ו' נקראים קודם שבת כי הם מושפעים ומקבלים קדושה משבת הבאה ולכן ההולך במדבר או שנשבה בין העובדי כוכבים ואינו יודע מתי הוא שבת מונה ז' ימי' מיום שנתן אל לבו ושכחו ומקדש השביעי בקידוש והבדלה ואם יש לו ממה שיתפרנס אסור לו לעשות מלאכה כלל בכל הימים עד שיכלה מה שיש לו ואז יעשה מלאכה בכל יום אפי' ביום שמקדש בו כדי פרנסתו מצומצמת מפני פקוח נפש שאם לא יעשה מלאכה ימות ואם יש לו לחם או שאר דברים הנאכל חי אסור לו לבשל אבל מות' לילך אפי' ביום שמקדש בו לפי שתחומין אינו אלא מדרבנן והתירו לו כדי למהר לצאת מהמדבר אבל שאר איסור דרבנן אסור. היה יודע מנין הימים שיצא בו כגון שיודע שהיום יום רביעי או יום חמישי ליציאתו אבל אינו יודע באיזה יום

יצא מותר לעשות כל מלאכות ביום שמיני ליציאתו שביום כזה יצא מביתו דבודאי לא יצא בשבת וכן ביום ט"ו וביום כ"ב וכן לעולם (סימן שד"מ) הטעם לפי שקדושת שבת מתפשט בכל יום ולכן כל יום שישבות מכל מקום יש בו מקצת קדושת שבת:

ב ולכן מצוה להשכים בבקר בערב שבת להכין צרכי שבת כדכתיב והיה ביום הששי והכינו משמע תיכף כשיהיה יום הששי יכינו ואם לא ימצא לקנות כלום לאחר התפלה יקדים לקנות מקודם ובלבד שקרא ק"ש קודם (ססי' רנ"א במגן אברהם) ודבריו צ"ע כיון שכת' דהוא מ"הת א"כ כיון שהיא עוברת למה לא יבטל גם ק"ש שהרי צרכי שבת מקודש וקיימא לן תדיר ומקודש שוין וכמו שכתבתי בהלכות ברכות כלל ס"ח וגם מה שכת' שלא יפרוש מן הצבו' מה ענין זה לזה. (על כל פני' נראה לי דאם יש לו איז' דבר לאכול בשבת אסו' לבטל תפלה וכ"ש קריאת שמע):

ג מצוה על כל אדם שיכין הוא בעצמו גם כן שום דבר לצרכי שבת לכבדו אף על גב שיש לו משרתים כדמצינו בהרבה אמוראים ומהם ילמוד כל אדם ובפרט בימים הקצרים ומכ"ש כשרואה שכבר הוא סמוך לשבת שאז הוא מחוייב לעסוק בכל כחו. וראיתי אנשי מעשה גדולי תורה שהיו מכבדין הבית בעצמן בימים הקצרים כדי שלא יתחלל שבת וזה חוב גמור על כל אדם דמ"ש דאין לו מי שיכין או שהשליח אין לו פנאי ולא יאמר לא אפגום כבודי כי זה הוא כבודו שמכבד השבת (סי' ר"נ):

ד המנהג בכל ישראל לאפות לחמים לכבוד שבת ומלבד הטעם כדי שתטול האשה חלה שבע"ש נברא אד"הר שהיה חלתו של עולם עוד יש טעם אחר כדי לאכול פת ישראל ולכן הנוהגין לאכול פת פלטר של נכרי בחול מ"מ יש ליזה' שבשבת יאכל דוקא פת של ישראל (רמ"ב):

ה ירבה בבשר ודגים ומטעמים כפי יכלתו וישחיז הסכין שזהו הכל מכבוד השבת וידמה בדעתו כאלו יבא אליו להתאכסן מלך בשר ודם כמה מכבד הבית ומציע המטות וכל שכן שבת מלכתא (סי' ר"נ):

ו העושה מלאכ' בערב שבת ממנח' ולמעל' אינו רואה סי' ברכה מאותה מלאכ' וי"א דדוקא ממנחה קטנה ודוקא בדרך קבע אבל בדרך ארעי מותר ולצורך שבת מותר כל היום אפי' לתקן בגדי חבירו אם אינו נוטל שכר ומותר להסתפר כל היום אפי' בשכר דניכר לכל שהוא לצורך השבת ומותר לכתוב אפי' אגרת שלומים ומכ"ש ספרי' בדרך למודו אבל אסור לכתוב לחבירו בשכר וצריך להזהיר מאד הבעלי מלאכות שכמה פעמים נמשך מלאכתם עד שתחשך (סי' רנ"א):

ז מדינא אסור לילך מע"ש יותר משלשה פרסאות ועכ"פ צריך כל אדם ליזהר מאד שיכנס לאושפיזא בעוד יום גדול כדי שיכולין להכין צרכי שבת בשבילו כי כמה מכשולים בא עי"ז שבעל אושפיזא או אפי' בביתו כשבא סמוך לשבת מוסיפין לבשל בשבילו ומחללין שבת ומכ"ש שכמה פעמים יכשל שיתאחר בדרך עד שחשכה ממש וכמה חילול שבת יש בהוצאה והכנסה ויציאה מחוץ לתחום ושביתת בהמתו ולכן כל זה ישים האדם ללבו ולא יסיתנו היצר לומר עוד היום גדול והדרך טוב (סי' רמ"ט):

ח מי שמרגיש בעצמו שאם לא יאכל בע"ש לא יחלש בשביל זה מצוה שלא יאכל אפי' סעודה הרגיל בה בחול אבל מדינא מותר ומ"מ מצוה למנוע מלקבוע סעודה אפי' מה שרגיל בחול מט' שעות ולמעלה אבל סעודה שאינו רגיל בחול אפי' סעודת מצוה אסור לעשות בע"ש אם אפשר לעשות ביום אחר אבל מה שזמנה בע"ש כגון מילה בין בזמנה או שלא בזמנה ופדיון הבן בזמנו מותר ונ"ל אפי' שלא בזמנו ומ"מ נכון להקדימו בבקר כדי שיוכל לאכול סעודת שבת לתיאבון (שם):

ט אין להתענות בע"ש כדי שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה אלא אם כן הוא אסטניס שאם יאכל ביום לא היה אוכל בלילה ולכן המקבל עליו להתענות תענית יחיד יתנה בפירוש בשעת קבלת תענית שלא ישלים ובדיעבד שלא התנה אעפ"כ א"צ להמתין עד צ"הכ אלא תיכף לאחר יציאתו מב"הכנ יאכל. ולענין (יאר צייט) אם חל (יאר צייט) הראשון בע"ש לא ישלים ואז לעולם כשיחול בע"ש א"צ להשלים אבל אם חל בחול והשלים אם כן כבר קבל עליו להשלים אזי אפי' חל בע"ש צריך להשלים ואם הוא חלש והתענית קשה עליו המיקל לא הפסיד אם אינו משלים (ט"ז) ונ"ל שיתיר נדרו ואז מותר לכ"ע (סי' רמ"ט):

י מצוה לרחוץ כל גופו ויטבול ואם אי אפשר לו על כל פנים ירחץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת ומצוה לחוף ראשו וליטול צפרניו בערב שבת ויזהר לשרוף הצפרנים או לקברן והזורקן רשע ולא יקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד (סי' ר"ס):

יא נ"ל דאע"ג דמצוה להתפלל לכתחלה מנחה בזמן מנחה קטנה אבל בע"ש לא מיבעיא אם נכנס למרחץ די"א דאסור לכנס לאחר חצות עד שיתפלל ואפי' אם אינו נכנס למרחץ ראוי להקדים להתפלל מנחה כדי שיהיה פנוי בעת קריאה לבה"כנ שלא יצטרך ללך מביתו עד שיזרז את ב"ב שידליקו נרות בזמנם כי הנשים מתעצלים בכך ומתאחרים והרבה פעמים באים לידי חילול שבת ומכל שכן המשרתות ולכן ישגיח על זה לזרזם:

יב חייב אדם למשמש בבגדיו ערב שבת קודם חשיכה שלא יתחוב בו מחט ובשקים התפורים בבגד שמא מונח בו דבר מוקצה או שאר דבר ויוצא בו לרשות הרבים:

כלל ב

א דין איזה מלאכה מותר להתחיל בע"ש:

מותר להתחיל במלאכה בע"ש סמוך לחשיכה אע"פ שאינו יכול לגומרה מבעוד יום והיא נגמרת מאליה בשבת ודוקא בדבר דליכא למגזר בו שיבוא לידי מלאכה דאורייתא ולכן מותר ליתן צמר לצבוע ביורה סמוך לחשיכה אם היורה אינו על האש והיא טוח בטיט אבל אם היא על האש אסור שמא יחתה בגחלים ואפי' אינה על האש אם אינה טוח בטיט אסור שמא יגיס בה בכף והמגיס בקדרה אפי' אינה על האש חייב משום מבשל ואפי' כשהוא מבושל כל צרכו יהיה חייב משום צובע וכן כל כיוצא בזה (רנ"ב):

ב הא דגזרינן שמא יחתה דוקא בדבר שהחתוי מועיל לה ולא יזיק אבל אם הוא דבר שהחתוי יזיק לה מותר אפי' אם היא אצל האש (סי' רנ"ד):

ג אסרו חכמים לבשל בתחילה סמוך לחשיכה דבר שרוצה לאכול בשבת שמא יחתה בגחלים למהר בישולן (עיין סימן ר"ג מ"א ס"ק ד' וסימן רנ"ד ס"ק כ' וסי' רנ"ז ס"ק ב') ואפי' אין צריך לזה לשבת אסור דגזרינן שמא ימלך לאוכלו בשב' ויחתה ומ"מ דבר שא"א לאכלו בלילה כגון בשר חי מות' ליתן סמוך לחשיכ' ממש ולכן אסור להדביק פת בתנו' אלא א"כ יקרמו פניה דהיינו כל שפירס' ואין חוטין נמשכין ממנה וכן פשטידא או (פלאדן) כדי שיקרום פניה ויתבשל מה שבתוכה קודם שבת היינו קודם בין השמשות אע"ג שלא יקרום פניה קוד' קבלת שבת וצ"ע וכן כל דבר שאינו נאכל חי אלא ע"י הדחק כגון תפוחי יער ובצל וכיוצא בו אסור להניחו על האש אא"כ יש שהות קודם בה"ש שיתבשל כחצי בישולו דאז לא חיישינן עוד שיחתה בגחלים בשבת דבלא"ה יתבשל אבל דברים הנאכלין חיין כגון פירות וחלב וכיוצא בו לא חיישינן שיחתה וכל זה על האש או תנור שאינו טוח בטיט אבל בתנור שטוח בטיט כמו שאנו נוהגין מותר ליתן הכל דבזה לא חיישינן שמא יפתח הסתימה ואם עבר ונתן בשוגג ואין לו מה יאכל מותר. ובפת אסור להוציא מן התנור יותר ממה שצריך לשבת. ומ"מ לא יוציא ברחת דמחזי כעובדין דחול אלא בסכין וכיוצא בו ואם במזיד בין בפת ובין שאר דברים אסור עד מוצאי שבת (סימן רנ"ד סעיף ח') ומזה תראה שעוברי דרכים שנותנין יורה עם דגים לבשל סמוך לחשיכה שצריכין ליזהר שעכ"פ יתבשל קודם חשיכה חצי בישול ואם לאו אסורין לאכול בשבת (שם):

ד כשבא ליטול הקדרה בשבת מן האש אם הקדרה עומדת על גחלים הבוערים בענין שא"צ להזיז הגחלים אם אין לו נכרי מותר הישראל ליטול אבל כשהגחלים מונחות סביב הקדרה וכשיטול הקדירה יזיז הגחלים ונמצא מבעיר התחתונות ומכבה העליונות

אסור על ידי ישראל אבל על ידי נכרי מותר כיון שאין כוונת נכרי להבעיר ולכבות אע"ג דהוי פ"ר מותר על ידי נכרי (רנ"ג):

ה גם אסרו חז"ל להטמין אפילו בע"ש בדבר המוסיף הבל. ובשבת אסור להטמין אפילו בדבר שאינו מוסיף הבל והכל משום גזרה שמא ירתיח אך הטמנה שלנו בתנור אפילו אינו טוח בטיט שרי לכ"ע דלא נקרא הטמנה אלא כשנוגע הדבר במטמין בו בגוף הקדירה מלמעלה ולמטה ובכל צדדיו אבל בתנור אינו נוגע בקדרה וגם מה שנוהגין להטמין (קאווע) בגומא שעל התנור ומכסין בבגדים מלמעלה דאף שאינו נכון לדעת כמה פוסקי' ומצריכין להניח עכ"פ דף על הקדירה ואחר כך לכסות בבגדים. אמנם יש להם על מה שיסמכו ולכן אין לאסור דס"ל דכיון דבכל שעה התנור מתקרר וגם ל"ש למיגזר שמא יטמין בו כולו כיון שאין ראוי להטמין בו אבל אם נותן בגומא חול שהוא דבר המוסיף הבל אע"פ שאין מטמין כולו בתוכו רק ששולי הכלי עומד בחול ולמעל' מכוסה בבגדים על הקדרה אסור כיון דחול מוסיף הבל גזרינן שמא יטמין כולו והמטמין בדבר המוסיף הבל אפילו בדיעבד אסור לרוב הפוסקים אם היה במזיד ואם היה בשוגג וכבר נתבשל כל צרכו אע"פ שהוא מצטמק ויפה לו מותר אבל אם לא היה נגמר כל בישולו אסור אפי' בשוגג אפי' לאחרים עד מוצאי שבת (סי' רנ"ז). וכל זה כשהטמין לצורך לילה אבל אם הטמין לצורך מחר בדיעבד יש להתיר ולסמוך על הפוסקים דכל שהטמין לצורך מחר לא חיישינן שמא יחתה ומ"מ אם רגיל בכך אסור (סי' רנ"ז):

ו אסור לכרוך בשבת קדרה עם מאכל חם בכרים וכסתות דהא בשבת אסור לכ"ע להטמין אפילו בדבר שאינו מוסיף הבל ודוקא כשהמאכל עדיין בקדרה שבישלה אבל אם פינן לקדרה אחרת מותר לכרוך וכן אם היה מוטמן כולו בבגדי' מער' שבת מותר להחזירו או ליתנו בכרים וכסתות אפי' בכ"ר (שם):

ז יש שפותחין התנור בלילה וזה איסור גמור דשמא יש קדרות שלא נתבשלו עדיין כל צרכן וע"י שסותמו אח"ז גורם בישול לכן אסור אפילו להוסיף בגדים על התנור כי על ידי זה גורם חימום ובישול ואפילו על ידי נכרי אסור לסתמו. ואם סתמו ישראל או הוסיף בגדים אפילו בדיעבד אסור המאכל ואם נכרי סתמו אפשר דיש להתיר בדיעבד המאכל כיון שבלא"ה היה מתבשל מלבד שיש עוד איסור מכבה ומבעיר כשיש אש בתנור כדלקמן במלאכת מבעיר (סוף סי' רנ"ט). וכן צריכין ליזהר כשמעמידין (בקאחלע) של תנור בית החורף (קאווע) או שארי דברים אע"פ שכבר הוא מבושל וכ"ש אם עדיין לא נתבשל וסותמין (הקאחלע) צריך ליזהר שאם נפתח משחשכה שלא יסתום בשבת כל

זמן שאינו חם כל צרכו ובדברים חיים עד שיהיה מבושל. דידוע דע"י הסתימה הוא נתבשל:

ח אסור להטמין כלי עם משקין צונן בכלי שיש בו חמין אע"ג דאינן חמין כ"כ שיהיה שייך בישול אם מטמין כולו בתוכו הוי הטמנה ואסור (ט"ז רנ"א) וכ"ש דאסור להניח בתוכו כשהוא חם כ"כ שיכולין הצונן להתבשל ואז אסור אפילו אינו מטמין כולו בתוכו:

ט שאר דינים שבש"ע שבסימן רנ"ג עד סימן ר"ס מבואר לקמן בכלל כ' במלאכת אופה:

כלל ג

א באיזה ענין מותר ליתן מלאכה לנכרי בע"ש (סי' רמ"ד רמ"ה רמ"ו רנ"ב):

אסרו חכמים להניח לנכרי לעשו' מלאכת ישראל בשבת וסמכו זה על פסוק כל מלאכה לא יעשה בהם משמע אפילו ע"י נכרי ודוקא למסור לו המלאכה בשבת או עפ"י אופנים שנבאר אבל ליתן לו מע"ש מותר ולכן פוסק אדם עם הנכרי על המלאכה בע"ש אפילו סמוך לקבלת שבת ואעפ"י שהנכרי עושה המלאכה בשבת ודוקא עפ"י אופנים אלו. (א) שלא יעשה בבית ישראל שעכ"פ יוציא הכלי מבית ישראל קודם השבת. (ב) שיפסוק שכר וזה נקרא קצץ. (ג) שלא יהיה שכיר יום אלא בקבלנות. (ד) שלא ייחד לו המלאכה בשבת ואפי' לומר לו ראה שאני צריך למלאכ' זו תיכף אחר שבת דהוי כמו יחד מלאכתו לשבת. (ה) שיהיה דוקא מלאכת תלוש ולא יהיה לצורך מחובר כלל וכ"ש מלאכת מחובר עצמו. (ו) שלא יהיה מפורסם שמלאכה זו הוא של ישראל זה אם הנכרי עושה המלאכה במקום מפורסם. (ז) שלא ירויח הישראל במה שעושה הנכרי המלאכה בשבת. (ח) שלא יהיה הנכרי מושכר לו לשנה לעשות לו תמיד מלאכה ונבאר כל פרט ופרט באריכות:

ב פן א' שיוציא קודם השבת מביתו של ישראל אע"ג שפסק עמו כבר שאם יצא בשבת עם הכלים מחזי כנותן לו בשבת ושוכרו בשבת ולכן אפילו הניח הכלי' בבית מיוחד שבביתו וייחד המקום לנכרי אפ"ה אסור (עיין בסי' רנ"ב במגן אברהם ס"ק ד' דבשאלה יש להקל בייחד לו מקום אבל הכא נ"ל דלכ"ע אסור וגרע ממכירה שמחמיר המגן אברהם שם ע"ש) ולכן מי ששכר נכרי להוליך סחורתו צריך להוציאו מביתו קודם שבת אבל אסור להניחו ליקח מביתו בשבת (סימן ש"ז):

ג (פן ב') קצץ ר"ל שיאמר לו שיתן לו שכר כראוי או שהדבר ידוע שלעולם נותנין שכר על מלאכה זו אעפ"י שלא קצץ עמו כמה שכר יתן לו דכיון שהנכרי יודע בוודאי שיתנו לו שכרו ואם כן כשעושה המלאכ' בשבת בשביל עצמו עושה כדי למהר להשלים מלאכתו.

וה"ה אם הנכרי מתחיל ואומר לישראל תן לי מלאכה זו ואני עושה לך בחנם דידוע דבודאי כבר קיבל הנכרי הנאת מישראל והוי כנותן לו שכר אבל אם הישראל מבקש הנכרי לעשות לו בחנם אע"ג דמסתמא הנכרי עושה בשביל הנאה שקיבל או שיקבל מישראל מכל מקום מיחזי שטורח בשביל ישראל ונכון להחמיר בזה אם לא במקום צורך (סימן רמ"ז) אבל כשהנכרי מסופק אם יתנו לו שכר כלל ואלו היה יודע שלא יתנו לו שכר לא היה עושה בחנם א"כ מיחזי כשלוחו של ישראל ואסור לכולי עלמא. ומיהו דווקא בערב שבת אם אין שהות לגמור המלאכה קודם שבת אבל אם יש עדיין שהות לגמור קודם שבת מותר לכ"ע אפי' בלא קצץ ובד' או בה' אעפ"י שהיא מלאכה שלא יוכל לגמור קודם שבת יש מתירין דדוקא בע"ש מיחזי כשלוחו (סימן רנ"ב במגן אברהם) ויש לסמוך עליהם ואם היא מלאכה ניכרת שהיא של ישראל יש להחמיר אם לא לעת הצורך ושליחות איגרת הוי מלאכה ניכרת שהוא של ישראל אם הוא בכתב יהודית (סי' רנ"ב במגן אברהם ס"ק ס'):

ד (פן ג') שלא יהיה שכיר יום אלא בקבלנו' ופירש קבלנות שמקבל עליו לעשות מלאכה זו בעד סך כך וכך. ונ"ל דה"ה אם שוכרו שבעד שבוע א' נותן לו כך וכך בין יעשה בשבת או לא דאל"כ הוי כאלו מצווה לו שיעשה בשבת:

ה (פן ד') שלא ייחד לו מלאכתו בשבת דאל"כ הוי אמירה לנכרי שבות. ואין חילוק אם אומר לו בשבת או שאומר לו קודם השבת שיעשה מלאכה בשבת אלא יתן לו סתם וכיון שרשות לנכרי לעשות מתי שירצה אף כשעושה בשבת אינו אלא למהר להשלים פעולתו ולכן אסור ליתן לנכרי מעות מערב שבת לקנות לו בשבת ואפי' אינו אומר לו בהדיא לקנות בשבת אך שהדבר ידוע שא"א לקנות אלא בשבת שאז הוא יום השוק. אבל בד' וה' מותר ליתן לו בסתם אף על גב שיודע שיקנה בשבת וכן מותר ליתן בערב שבת אם אפשר להשיג בשאר ימים ובלבד שלא יאמר לי קנה בשבת. ומותר לומר לנכרי בערב שבת קנה לעצמך ואקח ממך אחר שבת. (סי' ש"ז) ואתן לך ריוח (עיין סי' תמ"ח) ועיין לקמן כלל ק"א סימן ג' דבדיעבד מותר אם קנה הנכרי בשבת (ובט"ז סימן ש"ו נעלם דין זה):

ו (פן ה') שיהיה דוקא מלאכת תלוש אבל מלאכת מחובר אפילו עומד במקום דאין ידוע שהוא שלו אסור לפיכך הפוסק עם הנכרי לבנות לו חצר ובית או לקצור שדהו אם היתה המלאכה במקום שיש לחוש שיבואו שם יהודים בשבת אעפ"י שהוא דר בין הנכרים כיון שיש קרוב למלאכה זו יהודים בתוך תחום שבת אסור לו להניח לנכרי לעשות המלאכה בשבת אעפ"י שקצץ עמהם שכר בקבלנות ומותר מדינא מ"מ אסור מפני הרואין שאינם

יודעים ויחשדוהו שהם שכירי יום וזה אסור מדינא ואפילו לקצור שדה שדרכו ליתנו באריסות דהיינו שהנכרי עובד ונותן לבעה"ב מחצה או שליש וזה מותר מדינא גם חשד ליכא שהרואים יאמרו שהוא אריס ולצורך עצמו עושה בשבת וא"כ היה לנו להתיר בקבלנות שהרואים יאמרו שהוא אריס מ"מ אסרו חכמים בקבלנות דהא דהתירו ליתן באריסות היינו דוקא כשהאמת כן הוא שנותן לו באריסות אבל כשלא נתן לו באריסות כיון שיראו אח"כ שיהודי ניטל כל התבואה ואם כן ידעו שלא היה אריס ויחשדוהו שמסתמא שכר הנכרי כדרך לשכור דהיינו שכיר יום ומ"מ כיון דאינו אלא מפני חשד אם היתה המלאכה חוץ לתחום וגם אם אין עיר אחרת בתוך תחום של מקום שעושין בו מלאכה מותר שהרי לא ידעו כלל יהודים אם עושה הנכרי מלאכה בשבת ואסור לבנות אפי' ב"הכנ בשבת אע"ג דהוי צורך מצוה ושל רבים (רמ"ד):

ז ובדיעבד שעשה נכרי מלאכתו מלאכת מחובר אם היה שכיר יום דזה אסור מדינא אסור להשתמש באותו בית לו לעולם ולאחרים בכדי שיעשו מדינא (ועיין בא"ר שדעתו נוטה להקל) ונכון להחמיר לעולם אפילו לאחרים אלא שימכור לנכרים ואם שכרם בקבלנות דאז מדינ' מותר רק שאסור משום מראית עין יש לסמוך בדיעבד להתיר מיהו אם התנה עם הנכרי שלא יעשה מלאכתו בשבת והנכרי עשה בע"כ למהר להשלים מלאכתו אין לחוש כלל (שם):

ח מתוך זה נתבאר דאסור לשכור נכרי אפי' בקבלנות לפנות זבלו מחצר דהוי מלאכה דאורייתא ואפי' לפנות הרחוב דהוי של רבים ואיכא למימר דבשל רבים ליכא חשדא מ"מ גם בזה יש לאסור (ועין במלאכת בונה דין משוה גומות סי' א')

ט מלאכת תלוש לצורך מחובר כגון לפסול אבנים ולתקן קורות וכיוצא בו לצורך בנין שהוא בתוך התחום (לבוש) אם מפורסם שהוא של ישראל אף על פי שהנכרי עושה בביתו דינו כמחובר לכל דבר. ומ"מ בדיעבד במקום הפסד יש לסמוך ולהתיר לשקעם בבנין כמש"כ רמ"א (סימן רמ"ד וע"ש בח"ר) (ובספר דגול מרבבה כתב וז"ל נלענ"ד דאיסור זה דוקא כשהאבנים והקורות הם של ישראל ונתנם לאומן נכרי לתקנם ולסתתם. אבל אם הנכרי מסתת אבנים שלו ומתקן קורות שלו שהישראל עשה עמו קבולת על הכל והברירה ביד הנכרי לסתת אבנים אחרים ולהחזיק אלו לעצמו. אפילו עושה האומן לצורך ישראל אם אינו בביתו של ישראל אפילו מפורסם שעושה לצורך ישראל אפילו הכי מותר שזה עדיין לא נקרא מלאכת ישראל כו' ע"ש):

י (פן ו') מלאכת תלוש אינו מותר אלא דוקא כשהנכרי עושה בביתו ואפילו אם הדבר ניכר וידוע לכל שהוא מלאכת ישראל אבל אם הוא ידוע שהיא מלאכת ישראל והנכרי

עושה במקום מפורסם אף זה דינו כמחובר. ודוקא בדבר שכבר נקרא שם ישראל עליו אבל נכרי שעושה מנעלים וכיוצא בו לישראל או עגלה חדשה אף על פי שהוא ידוע ומפורסם שעושה לישראל זה אין צריך למחות בידו שהרי עדיין לא נקרא שם ישראל עליו שאם ירצה הנכרי ימכור אותו לאחר ויעשה לישראל אחרות ואמנם נ"ל דבדברים שידוע שמנהג כל בני העיר ליתן בקבלנות כמו כלים לכובס וכלי עגלה וכיוצא בו אף על פי שידוע שהוא של ישראל והנכרי עושה במקום מפורסם כגון ברחוב מותר דלא גרע ממרחץ ותנור לקמן סי' י"ג ובביתו של ישראל הכל אסור ולא מהני שום היתר כדלקמן סי' כ"ז דמיחזי כשלוחו שציוהו לעשות בשבת (ועוד שהרי אפי' בקבלנות היה מן הדין שימחה אלא שלא ישמע לו כדאיתא בהגמ"ר וכיון שהוא בביתו ודאי אסור):

יב מתוך זה נתבאר דאסור ליתן איגרת על הפאצט בשבת אלא דוקא מע"ש דעל הפאצט הוי קצץ דאף שאינו משלם כאן מ"מ יצטרך לשלם למי שנשתלח לו ואם שולח על ידי שליח מיוחד בעינן נמי קצץ או לעת הצורך אף בחנם ולפי שרבו הדיעות בעושה בחנם ולכן יותר טוב שלעולם יאמר לנכרי ליתן לו שכר או י"ש והוי כקצץ כיון שקיבל עליו שיהיה זה שכרו (עיין בי"ד סימן קע"ז) ונ"ל דאסור ליתן איגרת לנכרי המכירו אפי' בקצץ שהוא יתן האיגרת בשבת על הפאצט שהרי מייחד מלאכתו בשבת ואפי' במקום שיש עירוב מ"מ לא גרע ממה שאימר לנכרי שישכור לו פועלים בשבת דאסור כדאיתא בכלל ס"ב וצ"ע (עיין במל"מ פ"ו הל' ט' שכתב דאפי' אמירה לנכרי בערב שבת בדבר שאינו אלא מדרבנן אפ"ה אסור ומייתי ראיה משכירות פועלים) ומ"מ נ"ל דבהפסד יש להתיר בכ"הג דהוי שבות דשבות במקום פסידא דמותר ודוקא בענין נתינה לנכרי אבל אין ללמד מזה לבנות בקבלנות בכה"ג שהרי כיון שהוא בביתו של ישראל ומפורסם יאמרו שהוא שכיר יום משא"כ באיגרת שהוא דבר של צינעה:

יג (פן ז') שלא ירויח הישראל במה שהנכרי עושה בשבת לפיכך מי שיש לו מרחץ שרוחצין בו או תנור שחופין בו בשכר אסור מדינא לשכור נכרים להחם ולהסיק אפי' כששכרו לחדש ולשנה וכן אסור מדינא להשכיר אוחם לנכרי שיתן לו בעד כל יום ויום סך ידוע שהרי הישראל מרויח עי"ז שמסיקין בשבת. וכיון שהמנהג להשכיר ע"ד זה מרחץ ותנור אסרו חכמים אפי' להשכירם לנכרי בהבלעה דהיינו שיתן לו בעד כל שבוע או בעד כל חודש כך וכך בין יסיק בשבת או לא אעפ"י שאז אין לו ריוח לישראל כלל במה שמסיק בשבת מפני הרואים שיחשדוהו ששכר הנכרי או שהשכיר לנכרי לימים כיון שכן הוא המנהג:

יד ודוקא במרחץ ותנור שהם של ישראל דכיון שמפורסם הדבר שהם של ישראל איכא חשד אבל אם הם של נכרי רק שהישראל שכרם מנכרי ואפי' כבר ישב בהם הישראל (עיין א"ר) או אפי' קנאם מנכרי אלא שלא ישב בהם מעולם ולא נקרא שם ישראל עליו מעולם או שהמרחץ הוא בבית דירה שאינו דר שם ואין רוחצין בו כלל יהודים אחרים אלא בני ביתו ושכיניו והם יודעים שהשכיר המרחץ ותנור לנכרי מותר דאין כאן חשד (ועיין א"ר שמתיר אפילו הוא בביתו אם אין רוחצין בו אלא ב"ב):

טו וכן אם נתפרסם הדבר שאין דרכו לשכור פועלים אלא להשכירם לנכרי לשנה או שמנהג אנשי מקומו כך מותר. אבל אסור לשכור פועלים לחודש או לשנה דהא מ"מ יש ריוח לישראל. ומכל מקום אין ללמוד מזה להתיר להעמיד תנורי בית החורף אף על גב שמפורסם הדבר שדרך לשכור בקבלנות לעולם שהרי ידוע דדוקא עשיית התנור עושין בקבלנות אבל המסייעים בדריכ' הטיט וכיוצא בזה דרך הוא לשכרם בשכיר יום וא"כ אף שישכרם הכל בקבלנות אסור כדלעיל סימן ו' וכ"ש כשהוא בביתו שדר בו שצריך ליטול ממנו מפתח דהכל אסור כדלעיל ססי' י':

טז ולכן דבר שהמנהג כך להשכיר לנכרי בין שמשכירו שיתן לו חלק החצי או שליש כשדה ובין שמשכירו ליתן לו בעד כל שבוע כך וכך והנכרי יטול כל הריוח כרחיים בימים הקדמונים שהיה המנהג כן מותר שלא יחשדוהו כיון שהמנהג כן אבל אסור לשכור הנכרי שיעשה מלאכה ברחיים אפי' בשכרו לחדש ולשנה ושיטיל היהודי כל הריוח דכיון שהישראל מרויח במלאכתו בשבת אסור מדינא ברחיים ובשדה אסור משום חשד כדלעיל סימן ו' (ועיין בש"ע סימן ת"ן בט"ז שם לעניין רחיים:

יז ומזה תדע שישראל שיש לו ברייא הייז או ציגעלנע או הוטע שעושין בו זכוכית והם דברים שהישראל מרויח על ידי המלאכה בשבת וא"כ דינם לפי מנהג אנשי המקים כמרחץ ותנור או כרחיים ודיקא שהגוף ברייא הויז וכדומה שייך לישראל אבל אם הגוף הוא של נכרי רק ששכר מנכרי אף על פי שהכלים והעצים הם של ישראל מותר לשכור נכרים פיעלים בקבלנות דהיינו כשתעשו לי כך וכך שכר או זכוכית וכיוצא בו תקחו כך וכך אבל אין היתר לשכור הנכרי על שבת וחודש דמ"מ מרויח במלאכתו ואין לו היתר אלא בקבלנות (רש"ל בתשו' סי' ק' הביאו המגן אברהם סי' רמ"ד ס"ק י"ז):

יח וכן ישראל המחזיק המכס ושוכר הנכרי לקבל המכס בשבת מותר בקבלנות דהיינו שאומר לו לכשהגבה ק' דינרים אתן לך כך וכך דאף על גב דהוי פרהסיא וגם שקובע לו מלאכה בשבת מ"מ משום פסידא התירו ואם חושש שיגנוב מותר להושיב שומר ובלבד שיהיה נזהר שלא ידבר עמו בשום עסק וכן יכול להשכיר לו המכס לכל השבתות והנכרי

יקח הריוח של כל השבתות דזה דומה כאלו לקח ממנו סחורה (ועיין מגן אברהם שם ס"ק י"ח):

יט לפי המתבאר אין תקנה למי שיש לו ברייא הויז וכיוצא בו אלא אם כן שימכור אותו לנכרי ויפרסם הדבר שמכר אותו לנכרי והנכרי יעשה אותו באפותיקי מפורש בתורת משכון ואז כיון שהגוף של נכרי אף שהכלים יהיה הכל של ישראל דינו כמו שנתבאר בסס' ט"ו שיכול לשכור גוי בקבלנות דהיינו שמכל סך יתן לו סך כך וכך

כ ודע דהיכא שביארנו דאסור מדינא אז אפילו בדיעבד אסור ליטול השכר ואפילו אם אפה הנכרי בתנור של ישראל בע"כ ונתן לו פת בשכרו אסור לקבל ממנו אבל במקום דמדינא מותר אלא שאסור משום מראית העין שכרו מותר בדיעבד:

כא (פן ח') שלא יהיה הנכרי מושכר לו לשנה לעשות כל מלאכתו או לעשות לו תמיד מלאכה מיוחדת דאז ישראל מרויח במלאכתו במה שעושה בשבת דאל"כ יתבטל יום אחד המלאכה ואסור לכ"ע אבל כשאינו מושכר לו לעשות תמיד רק למלאכה מיוחדת וכשיש לישראל מלאכה זו עושה וא"ל יושב ובטל לרמב"ם מותר להניחו לעשות המלאכה עפ"י אופנים המבוארים לעיל ולראב"ד אסור ועכ"פ בד' וה' מותר ליתן לו המלאכה אעפ"י שיודע שיעשה בשבת (סס' רמ"ז במגן אברהם):

כב כל הדברים האמורים הוא כששייך המלאכה לישראל לבדו אבל ישראל ונכרי שיש להם בשותפות שדה או תנור ומרחץ ורחיים וכיוצא בו או שהם שותפין בסחורה דבזה ליכא חשדא כיון שיודעין שיש לנכרי חלק בו אם הם עוסקין בעצמן במלאכה כל אחד ביומו (עיין מגן אברהם בסי' רמ"ה) יתנו בתחלת השיתוף שיהיה שכר השבת לנכרי לבד וישראל יטול יום א' כנגדו בחול וכן גבי שדה יתנו שהנכרי יחרוש ויקצור בשבת ויטול בשעת קצירה כנגד עמלו בשבת וישראל כנגד עמלו בחול דכיון שהתנו לא היטל על הישראל מעיקרא לעשות בשבת וא"כ אין הנכרי שלוחו. ואם לא התנו והוא הפסד גדול מותרים לחלק סתם וכ"ש במקום ששניהם עוסקים ביחד כל ימי החול ובשבת עוסק הנכרי לבדו דמותר לחלוק עמו כל השכר דנכרי אדעתא דנפשיה עביד כיון שאין המלאכה מוטלת כלל על הישראל לעשות שיאמר לו כיון שאני לא עסקתי במלאכה לא היה לך ג"כ לעסוק

כג מותר להשאיל כלים לנכרי ואפילו כלים שעושים בהם מלאכה כגון כלי מחרישה וכיוצא בו. בע"ש מותר להשכיר כלים שאין עושין בו מלאכה ובלבד שלא ישכירם לשבת לבדו ואפילו חדר לדור בו דאסור ליטול שכר שבת אלא יחכירם על איזה ימים ושבת מכללם בהבלעה ובלבד שיצא מביתו קודם שבת שהרואה אותו שיוצא מבית ישראל

יחשדוהו שהנכרי הלוהו או מכר לו בשב' (רמ"א סי' רמ"ו מ"א סק"ו) ולפ"ז אפילו בעיר שמותר לטלטל בכולו אסור אבל י"א דשאלה לנכרי אינו אסו' אלא משום שהרוא' סבור שהישראל צוה לו להוציאו ולפ"ז בעיר שמותר לטלטל מותר ויש לסמוך ע"ז לעת הצורך אפילו בשבת וכן מותר להשכיר אפי' כלים שעושין בהם מלאכה בד' וה' אע"ג שהנכרי יעשה בו מלאכה בשבת שאין אנו מצווין על שביתת כלים אלא דבע"ש אסור דמחזי כשלוחו כיון שנוטל שכר ע"ז ואם לא היה יכול לעשות גם בשבת לא היה נותן לו שכר כ"כ א"כ מחזי כשלוחו. ועיין לקמן בכלל פ"ב:

כד יכול ישראל ליתן לנכרי מעות להתעסק בהם. ואעפ"י שהנכרי נושא ונותן בשבת חילק עמו כל השכר בשוה מפני שאין מלאכה זו מוטלת על ישראל כלל וגם אין העסק ניכר ממי הוא אבל אם גם הישראל מחוייב לעסוק דינו כמו בסימן כ"א:

כה מותר לישראל ליתן סחורה לנכרי למכור אם קצץ לו שכר ובלבד שלא יאמר לו מכור בשבת:

כו ישראל ונכרי שיש להם בהמה בשותפות יזהיר ישראל את הנכרי שלא לעשות בה מלאכה בשבת ואם יעבור ויעשה תהיה אחריות עליו ואפי' מאונסים ויכתוב כן בערכאותיהם לפרסם הדבר וא"כ אף אם עושה בה בשבת אינה בהמת ישראל שהרי הנכרי חייב באונסין ועיין עוד לקמן כלל נ"ז כל פרטי דינים כיצד יתנהג עם בהמתו להשכירה ודין מי שהחשיך לו בדרך יתבאר לקמן כלל נ"ח:

כז מותר ליתן חטים ברחיים של מים ע"ש קודם חשיכה ולא חיישינן להשמע' קול שיאמרו רחיים של פלוני טוחנות בשבת. ודוקא שהנכרי הטוחן הוא מושכר בקבלנות בענין שנתבאר לעיל באיזה ענין מותר לנכרי לעשות מלאכה. ודוקא במקום פסידא אבל בלא"ה אסור משום השמעת קול והוי זילותא דשבת אם לא שהשכיר לנכרי ואם הרחיים של נכרי פשיטא דאין לחוש ובלבד שלא יעמוד הישראל שם דאז מחזי כשלוחו ולצורך הפסח מותר לישראל להיות עומד שם לראות שלא יתחמץ וכן מותר להושיב שומר שלא יגנוב הנכרי ובלבד שלא ידבר עמו בשום עסק (ט"ז ססי' רמ"ד):

כלל ד

א דין הפליג בספינה מע"ש (סי' רמ"ח):

אין מפליגין בספינה על הים פחות מג' ימים קודם שבת דהיינו מיום ד' ואילך שכל ג' ימים ראשונים יש להם צער גדול כמש"כ יחוגו וינועו כשכור ועי"ז יתבטל מעונג שבת. ודוקא לדבר רשות אבל אם מפליג לדבר מצוה מותר אפי' בע"ש דקיי"ל העוסק במצוה פטור מן המצוה ומ"מ צריך לפסוק עם הנכרי שישבו' בשבת ואף שהנכרי לא ישמע לו

אא"כ בשבת כיון שפסק עמו כך אין בכך כלום ואם א"א לו לפסיק יש אוסרין ויש מתירין (עיין א"ר) אבל בשבת אסור להפליג שהרי א"א לו לפסוק עמו ולפי שהעולם חושבין הכל לדבר מצוה בין לסחורה להרויח ואפי' לקבל פני חבירו לכן נוהגין להפליג אפי' בשבת ע"ד שנכתב בסי' ג' ואין להקל בזה וכ"ש כשהספינה הולכת בשבילו בשבת אבל להפליג על הנהרות שאין שם צער ובלבול הדעת מותר להפליג אפילו בע"ש ודוקא שאין ידוע לנו שמקרקע הספינה לקרקע הנהר הוא פחות מי"ט אע"ג דיש ספק שמא הוא פחות מי"ט ואז אסור להפליג משום שיצא חוץ לתחום בשבת מ"מ משום ספק אזלינן לקולא ואמרינן מסתמא גבוה י"ט דתחומין היא דרבנן וסד"ר לקולא וכיון שהספינה גבוה י"ט מקרקע המים קי"ל דבמים אפילו חוץ לי"ב מיל לכ"ע אין תחומין מן התורה דאין דומה לדגלי מדבר וא"כ לעולם למעלה מי' טפחים הוי ספק דרבנן אבל אם ידוע לנו שמקרקע הספינה לקרקע המים פחות מי' טפחים או במקום שידוע לנו שיצטרך הישראל לעשות מלאכה בשבת אפי' בנהרות אסור להפליג מיום רביעי ואילך דמיום רביעי שייך כבר לשבת אבל קוד' שלשה ימים דהיינו מיום ג' מותר להפליג בכל מקום בין בימים ובין בנהרות ואפי' יודע שיצטרך לעשות מלאכה בשבת או שאין גבוה י"ט וא"כ יוצא חוץ לתחום דיום ג' הוא אחר שבת והוי התחיל בהית' (במגן אברהם ס"ק ז' יש ט"ס וכצ"ל ומדברי תוס' ד' ק' ד"ה גמירי אין ראיה דהם כתבו כו' (המגן אברהם כתב דאפי' יושב למעלה מי' אסור דניחא תשמישיה כמ"שכ סי' ת"ד וא"ר השיג עליו שהרי בהדיא אמרינן בעירובין מ"ג ל"א בספינה משמע דלעולם לא ניחא תשמישיה. ובמ"כ לא עיין שם דרש"י פי' שם דהוי קופצת ולא מטעם דלא ניחא תשמישיה ומ"מ אם ידוע שמקרקע הספינה לקרקע הנהר פחות מי"ט ויכול לצאת משם בלא אונס יש להחמיר שאסור לצאת בשבת חוץ לתחום)

ב אפי' במקום שבהמות מושכות הספינה מותר להפליג בע"ש עפ"י התנאים שבסי' א' ולא גזרינן שמא יחתוך זמורה כיון שהבהמות הולכות ברחוק ממנו:

ג היכא דמותר להפליג בע"ש אם נכנס בה מע"ש ולא יצא ממנ' אע"ג שהספינ' מפלגת בשבת מותר ולא אסרו בזה כמו לשוט בשבת כדלקמן כלל מ"ד דכיון שנכנס בה מע"ש הוי ליה כביתו. והעולם נוהגין שנכנסים לה מע"ש ויושבין שם עד שתחשך ועושין שם קידוש ואוכלין מעט כדי לפרסם הדבר שקנו שם שביתה ואם לא יוכלו לעשות שם קידוש אינו מעכב וחוזרין ולנין בבתיהם דהוי לו כביתו ומותר לכנס בו בשבת וכשיצא ולן בביתו א"כ קנה שביתת ביתו ולכן כשנכנס ע"ד להפליג ומפליג דינו כיצא לדעת בכלל ע"ו סי' כ"ח כ"ט וכשיבא ליבשה אין לו אלא ד' אמות ואפילו יום טוב שחל בערב

שבת מותר לקנות שביתה זו דאין זה כמו שביתת עירוב שיתבאר בהלכות תחומין לקנות לו רשות דשביתה זו אינו מועלת לו אלא לענין שיהיה מותר לכנוס בה בשבת ואם לא היה שם עד שתחשך אסור לכנס לספינה כלל אפי' לישב בה לבד כדלקמן כלל מ"ד סי' ב' ג'. ואם קנה שביתה בספינה זו מכל מקום אסור לכנוס לספינה אחרת. וראיתי מקומות שבה"כנ שלהם הוא מעבר הנהר ושולחין השמש לקנות שביתה על הפראס בשביל כל אנשי העיר וזה טעות חדא דזה אינו דומה כלל לקניית שביתת תחומין ועוד שהרי גם בתחומין אי אפשר לערב על ידי שליח ברגל כדאיתא בהלכות עירובין וצריך להודיעם שהם טועים אלא כל אחד ואחד שרוצה ללכת לבית הכנסת צריך לקנות שביתה אם לא שנסמוך על דעת מ"א שכתב ריש סימן תרל"ט (ועיין מה שכתבתי בנשמת אדם ריש הלכות סוכה):

ד ספינה שיש בה ישראלים רבים ויש להם בתים מיוחדים צריכים לערב ולשכור רשות מבעל הספינה הנכרי או להבליע בשכר הספינה (שפ"ב):

ה שאר דיני ספינה מבואר בדין הוצאה כלל נ"ה ובדין תחומין כלל ע"ו:

כלל ה

א דין הדלקת נרות סימן רס"ב רס"ג:

יזהר לקבל שבת מפלג המנחה ולמעלה שהוא שעה ורביע קודם הלילה כל יום אחר שעותיו ומי שמחמיר על עצמו לקבל ב' שעות מן היום קודם הלילה (וכדעת ר"מ דבין השמשות מתחיל קודם משתשקע החמה) אשרי לו וקדוש יאמר לו אבל אם קיבל עליו קודם לזה אין בקבלתו כלום. וכל אדם חייב על כל פנים לפרוש ממלאכה לפחות חצי שעה קודם הלילה כי צריך להוסיף מעט מחול על הקודש בין בכניסתו בין ביציאתו והוא מ"ע מן התורה וילפינן מדכתיב ביום הכפורים ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש כו' תשבתו שבתכם ואמרינן וכי בט' מתענין כו' אלא שצריך להוסיף מחול לקודש ומדכתיב תשבתו שבתכם ילפינן דכל מקו' שנאמר שבות כמו שבת ויום טוב צריך להוסיף וזמן תוספת זה הוא קודם בין השמשות והעושה מלאכה בתוספת שבת עובר על עשה והעושה בין השמשות חייב באשם תלוי. שאז הוא ספק לילה ואפילו מסופק אם כבר הגיע בין השמשות אסור (סי' רס"א) ובזמן מועט מאד יכשל ח"ו ולכן יהיה כל אחד נזהר מאד שלא יכנס ח"ו בספק איסור כרת ולכן ימהר לקבל מה דאפשר ומכל שכן בימים הקצרים שבפתאום תשקע החמה ויוצאין הכוכבים ונמצא שחילל שבת. ועל כל פנים לא יתאחר חצי שעה כי בין השמשות עם תוספת שבת עולה כמעט לחצי שעה (סימן רנ"ו):

ב אע"ג דנוהגין שאין מקבלין שבת אלא במזמור שיר או בברכו מ"מ לא תלי בזה דאפילו לא יתפלל כלל מ"מ כיון שהוא ערך חצי שעה קודם הלילה ממילא חל עליו שבת ואסור במלאכה אלא דקודם לחצי שעה תלוי אם קבל עליו במזמור שיר ליום השבת או בתפלה או כשהדליק נרות. וההמון עם טועין מאד ועושין מלאכה עד הלילה וחושבין שכיון שלא אמרו מזמור שיר ליום השבת עדיין אינו שבת והם מחללים שבת ועוונם גדול. ואי איישר חילי הייתי מתקן שתיכף כשיסיימו מנחה בב"הכנ אזי ילכו השמשים ברחובות להכריז הדליקו הנר כמו שהמנהג בק"ק פראג ולתקן שמי שאינו מדליק תיכף בהכרזת השמש חד"א להדליק יותר כי ראיתי גודל המכשלה שמדליקין בלילה:

ג ועוד ראוי לתקן שמוכרי נרות לא ימכרו נרות תיכף לאחר שהשמש קורא לב"הכנ למנחה כי ראיתי שבין השמשות קונים נרות וה' הטוב יכפר:

ד המתפלל תפלת שבת מבעוד יום חל עליו שבת בע"כ ואסור בעשיית מלאכה ואפי' התנה שאינו רוצה לקבל שבת. ונ"ל דה"ה אם אמר מזמור שיר או הדליק הנר בכוונה לקבל עליו שבת (סימן רס"ג):

ה בעיר שיש בה צבור וכבר קבלו עליהם רוב הקהל אף על פי שעדיין הוא יום גדול מ"מ חל השבת על המיעוט ג"כ בעל כרחם ואסורים בכל מלאכות וחמור מבין השמשות דאפילו לצורך מצוה אסורין בכל השבותין (סי' רס"א במגן אברהם ס"ק י"ב) מלבד שבות דאמירה לנכרי במקום מצוה דמותר (ועיין בסי' ת"ר בט"ז שם) ומ"מ בעיר שיש בה שני בתי כנסיות אין אחת נמשכת לחברתה ואפילו אדם שבא לעיר אחרת וכבר קבלו אנשי העיר שבת אע"פ שעדיין הוא יום גדול חל שבת עליו ואם יש עליו מעות הולך לחדר ומניחו ליפול כמבואר לקמן בדין מוקצה:

ו אפילו דבר שהוא משום שבות אסור בין השמשות אם לא דבר שהוא נחפז וטרוד כגון שאין לו כלים מותר להטבילם ואין מפרישין חלה שהרי יכול לאכול ולהניח עד יום ראשון חתיכה ולהפריש ביום א' ומערבין עירובי חצירות שאם לא כן לא יוכל לטלטל אבל לא עירובי תחומין דהוי כמקנה רשותא אבל מותר לומר לנכרי להדליק נר לצורך שבת ולהדליק יאר צייט שהעולם חושבין זה לצורך גדול. וכן יאמר לנכרי לעשות אפי' מלאכה גמורה לצורך חול אם הוא הפסד מרובה אבל בלאו הכי אסור אפילו לומר לנכרי ודוקא בין השמשות או אפילו חצי שעה קודם הלילה שאז כבר קבלו בכל העולם שבת אבל יחיד שקבל עליו שבת בעוד יום גדול מותר לומר לנכרי לעשות כל המלאכות אפילו שלא לצורך מצוה דכיון שעדיין הצבור עושין בעצמן מלאכה ל"ש להחמיר על זה שלא לעשות אפילו על ידי נכרי (סימן רס"א ובמגן אברהם ס"ק ו' נרשם בש"ע בטעות כי

זה שייך לקמן על דברי רמגן אברהם מי שקבל שעה או ב') ולא עוד אלא שמותר לומר לחבירו שעדיין לא קבל שבת שיעשה מלאכה בשבילו ומותר להנות מאותו מלאכה ובין השמשות של מוצאי שבת נתבאר לקמן בדין הבדלה (סי' רס"ג):

ז כשיגיע סמוך לקבלת שבת יסדר שולחנו ויציע המטות ויתקן כל עניני הבית ויהיה עומד כך כל השבת. וישתדל שיהיה לו בגדים נאים לשבת כפי שאפשר לו ואפילו אם הוא בדרך לבדו ובבית נכרי מכל מקום ילבוש בגדי שבת כי אין המלבושים לכבוד הרואים כי אם לכבוד השבת וישמח בביאת השבת כיוצא לקראת מלך ויהיה מפה על השולחן תחת הפת ומפה אחרת על הפת זכר למן ולא יסיר המפה העליון עד לאחר הקידוש והתחתונה יהיה מונח כל השבת (סימן רס"ב) וקצת מקומות עושין פשטידא זכר למן (רמ"ג):

ח יהיה נזהר מאד בהדלקת נרות בזמנו והמצוה חל בין על אנשים או נשים ואפילו אם אין לו מעות צריך לשאול על הפתחים כדי להדליק והוא קודם מלקדש על היין ואפילו אם לא יהיה רק לחם מוטב שלא יאכל יותר ויקנה נר לשבת (רס"ג):

ט האשה קודמת למצות הדלקה מפני שהיא כבתה נרו של עולם ואפילו היא סומא תדליק ותברך וטוב שיברך הבעל ואם אוכלת במקום שיש בלא"ה נרות לא תברך ונוהגות ללבוש מקודם בגדי שבת ואשרי להם וגם צריכות להתפלל מנחה תחלה דאם לא כן כיון שכבר קיבלה שבת צריכה להתפלל ערבית ב' אמנם בימים הקצרים שמתאחרים לישב בחנות ואחר כך רוחצות ולובשות ובין כך יבואו ח"ו לספק חילול שבת לכן טוב להם שיקדימו לבוא לרחוץ וללבוש וכשמתאחרת מצוה יותר שתדליק כך במלבושי חול מלבוא ח"ו לספק חילול שבת ואם הבעל רואה שמתאחרת מצוה גדולה שהוא ידליק הנרות ולא ישגיח בקטטת אשתו ומצוה גדולה יותר לישב בחושך מלחלל שבת ח"ו. ואם רואה שהוא קרוב לבין השמשות ופשיטא ספק בין השמשות מצוה גדולה שלא ידליק אלא יצוה לנכרי להדליק ואשרי השם דרכיו הכל לשם שמים ועל כל פנים סמוך לחשיכה יזרז האיש לאשתו ויאמר לה להדליק נרות (צ"ע דהרמב"ם בפרק ה' לא כתב רק שיזהיר הדליקו את הנר ולא כתב כמתני' שלשה דברים צריך לומר עשרתם כו' וצ"ע):

י צריך להדליק בכל החדרים שמשתמש שם דנר שבת הוא משום שלום בית שלא יכשל בעץ ואבן. ומי שהוא אצל אשתו כיון שהיא מברכת על הנרות בחדר אחד א"צ לברך על הדלקת שאר חדרים אבל אם האיש בדרך וכן בחורים הלומדין ויש להם חדר צריכין להדליק ולברך. ואם אין לו חדר מיוחד וגם אין לו אשה צריך להשתתף בפרוטה. ועל

הירידים שמתאכסנים הרבה בעלי הבתים בחדר אחד ישתתפו כלם וידליק אחד ויברך ויתכוין להוציא כולם בברכתו וגם יכוונו כולם לצאת בברכתו (סי' רס"ג):

יא מברכין קודם הדלקת הנרות והמנהג שאשה מדלקת ואחר כך פורשת הידים ומברכת שבהדלקה זו מקבלת שבת ואם תברך תחלה לא תוכל להדליק דברכה היא תחלת ההדלקה. ובשעת הצורך תוכל להתנות שאינה מקבלת שבת בהדלקה זו ואז תוכל לברך קודם הדלקה ואפילו תנאי שבלב סגי. ואם האיש מדליק א"צ להתנות מ"מ טוב להתנות. ומ"מ אף שלא התנה האשה או האיש המדליק מותרין שאר בני הבית במלאכה עד שיקבלו שבת. וי"א דמ"מ אסור ליגע בנרות שהדליקה כיון שכבר אצלה הם מוקצה אבל ביו"ט נ"ל דראוי ונכון שילמד כל אדם לאשתו שתברך קודם הדלקה רק כיון שאין חכמה לאשה לכן נוהגות לעולם לברך אחר הדלקה (ובספר דגול מרבבה כתב ונ"ל להורות שביום טוב תברך קודם הדלקה כו' ע"ש)

יב נוהגים שמברכין הרבה נשים בבית אחד דכל מה שמוסיפים אור יש בה שמחה יתירה ועל כל פנים לא יברכו שנים במנורה אחת וגם בזה נוהגין לברך (וכ"כ א"ר):

יג יש נוהגים להדליק עשרה נרות ויש מדליקין ז' ועכ"פ ראוי שלא לפחות מב' נרות נגד זכור ושמור ויעשה נרות יפים. ואשה ששכחה פעם אחת להדליק תדליק כל ימיה נר אחד יותר ממה שהיתה רגילה וכן אם שכחה כמה פעמים תדליק תמיד נר אחד יותר והדבר הוא משום היכר שתהא זהירה מכאן ולהבא ולכן אם נאנסה ולא הדליקה א"צ להוסיף. וא"ר כתב דלאו דוקא שתוסיף נר אחד אלא שתוסיף מעט שמן או נר אחד יותר ארוך. ויעשה נרות ארוכים שיהיו דולקות עד הלילה להשתמש בו בלילה ולפחות שידלקו כל זמן אכילה אבל אם הם קצרות שאינן דולקות עד האכילה וכן המדליקים בבית ואוכלים בגנות ובחצר ואינן דולקין בביתו בלילה שישתמש בהן הוי ברכה לבטלה ולא קיימו המצוה ואין לאדם לאכול אלא במקום הנרות כי הוא מעונג השבת. ואם מצטער הרבה לאכול בבית מפני הזבובים וכיוצא בו מותר לקדש ולאכול בחצר אף על פי שהנרות בבית כי הנרות נצטוו לתענוג ולא לצער (שם). ואם משתמש בלילה בבית מברך על הדלקתן (כ"מ מתוס' כ"ה ע"ב ד"ה הדלקה דהדלקה אפילו כשאינו אוכל שם הוא מצוה):

יד צריך להדליק במקים שרוצה להשתמש שם לאכילה ועיקר הדלקה תלוי בנרות שעל השלחן. ולכתחלה יזהר שלא לטלטל הנרות ממקום למקום וכשצריך לכך אף כשבירך והדליק על השלחן מותר לטלטל ולהניחם במקו' אחר באותו בית דכל הבית הוי מקומם אבל הנשים שמדליקין בסוכה בחג ומטלטלין לתוך הבית לא יפה עושין (שם):

טו אין עושין פתילה לנר של שבת בין נר שעל השולחן בין כל נר שמדליק בבית מדבר שהאור אינו נאחז בו אלא נסרך סביביו והשלהבת קופצת כגון צמר ושער וכיוצא בהם אלא מדבר שהאור נתלה בו כגון פשתן נפוצה ובגד שש וצמר גפן וקנבוס וכיוצא בהן. ואם הדליק בדברים האסורים אסור להשתמש לאורו אפי' תשמיש שאינו צריך עיון שמא יטה. וי"א דאם יש נר אחד מדברים המותרים מותר להשתמש לאור האחרים אפי' הנרות עומדים בחדר אחר כיון שיש במקום אחד נר כשר יזכור ולא יטה. וכן דבר שאפשר בלא נר מותר לעשות אפי' אצל נרות האחרים ולצורך שבת יש להקל בדיעבד (סי' רס"ד):

טז כרך דבר שמדליקין בו על דבר שאין מדליקין בו אם נתכוין להעבות (פי' לעשותה עבה) הפתילה כדי להוסיף אורה אסור שמא ידליק בהם בפני עצמן. ואם נתכוין להקשות הפתילה כדי שתהא עומדת ולא תשלשל למטה מותר ומותר לכרוך דבר שמדליקין בו על גבי גמי או קש כדי ליתן הפתילה בעששית ואפי' אם נתכוין להעבות הפתילה דבזה כיון דלא חזי לפתילה ליכא למיגזר. ונותנין גרגיר של מלח וגריס של פול על פי הנר בערב שבת כדי שיהא דולק יפה בשבת (שם):

יז אין מדליקין נר לשבת אלא משמן הנמשך אחר הפתילה ולפיכך אין מדליקין בזפת אלא בשמן העשוי מצמר גפן ולא בשעוה ולא בחלב וכן אין מדליקין בעטרן מפני שריחו רע ויניחנו ויצא וחובה לאכול אצל הנרות. ולא בצרי מפני שריחו נודף שמא יסתפק ממנו ונמצא מתחייב משום מכבה. ואפי' נתן מעט שמן זית בשמנים אלו אפ"ה אין מדליקין בהם דגזרינן דלמא אתי לאדלוקי בעינייהו. ושאר כל השמנים חוץ מאלו מדליקים בהם ומ"מ שמן זית מן המובחר. ואם אין לו שמן זית מצוה בשאר שמנים (שם):

יח הא דאין מדליקין בשעוה וחלב היינו להניח חתיכה חלב ויניח הפתילה בתוכו אבל אם כרך סביב הפתילה כנרות שלנו מדליקין בהם (שם):

יט אין צריך להבהב הפתילה (פי' ענין הבהוב יפול על דבר שאינו נשרף לגמרי וגם לא קיים לגמרי אל תאכלו ממנו נא תרגום יונתן מהבהב) ומ"מ נהגו להדליק הפתילה ולכבותה כדי שתהיה מחורכת ותאחז בה האור יפה ואף בנר שכרוך עליו חלב או שעוה עושין כן (שם):

כ אין מדליקין בסמרטוטין ר"ל בלאי בגד פשתן הגסים אפילו מחורכים. ואין מדליקין על השלחן בנר ישן של חרס (שם):

כא המדליק צריך שידליק רוב מה שיוצא מן הפתילה מהנר וכן בנרות שלנו צריך להדליק רוב היוצא. ונכון להדליק מתחלה ולכבות בע"ש כדי שתהא נוח לדלוק וזה יעשה האיש:

כב נותנים כלי תחת הנר לקבל ניצוצות מפני שאין בהם ממש ואף על פי שנופלים לתוך הכלי הם כבים מיד וא"כ אין כאן איסור מבטל כלי מהיכנו אבל אין נותנין כלי תחת הנר לקבל בו שמן המטפטף דכיון דאסור להסתפק משמן המטפטף כמבואר בדיני מוקצה ונמצא מבטל הכלי מהיכנו אסור ליתן כלי עם מים תחת הנר כדי שיפלו הניצוצות בתוכו ויכבו ואפילו מע"ש אסור שמא יעשה כן בשבת ובשבת קרוב לבא לידי כיבוי אם גביה הכלי בשעת נפילת הניצוצות אבל מותר ליתן בע"ש מים בנר כדי להגביה השמן כיון שאינו מכוין כלל לכיבוי ואין המים בעין אבל ליתן בע"ש מים לתוך הקנה שעומד בו נר שעוה או חלב כדי שיכבה כשיבוא עד המים אסור דהא מתכוין לכבוי והאש נופל לתוכו ממש והמים בעין והם תחת האש (סימן רס"ה מ"א) ובמקום צורך יש להתיר בזה ולסמוך על הפוסקים דדוקא כשהמים בכלי אחר אסור שמא יעשה כן בשבת ודוקא כשנותן לאחר שהנר דולק כבר אבל אם נותן קודם שהדליק הנר וכ"ש באותו נר עצמו ל"ש למיגזר שיעשה כן בשבת שהכל יודעין שאסור ליגע בנר הדלוק (ועיין א"ר בשם הכל בו):

כג נר שהיה דולק מע"ש צריך לכבותה ולחזור ולהדליק כדי שיהיה ניכר שהוא לכבוד שבת (סימן רס"ג):

כלל ו

א דין ליל שבת וקידוש (סימן רע"א ע"ב ע"ג):

דין תפלת מעריב נתבאר לעיל בהל' תפלה כלל ל"ד. וכבר נתבאר שם סי' ח' שאף שנוהגין כל ימי החול להתפלל מעריב בזמנו מ"מ מי שתאב לאכול ופשיטא משום שלום בית יכול להקדים בליל שבת להתפלל עם הצבור מפלג המנחה ואילך. ומותר לקדש ולאכול מבע"י דכיון דמצוה להוסיף על הקודש נחשב כלילה ומבואר שם דמחוייב לקרות ק"ש בזמנה ולכן יזהר להתחיל לאכול חצי שעה קודם צאת הכוכבים ומיהו אם תאב לאכול מותר להתחיל אפילו בתוך חצי שעה כיון שכבר קרא בבה"כ (מגן אברהם סימן רס"ז וסי' רל"ה וא"ר סימן רס"ז):

ב אם התחיל לאכול מבע"י נכון שיאכל עכ"פ כזית משחשיכה כדי שיהיה כל הג' סעודות בשבת עצמה כדכתיב היום תאכלוהו ומ"מ אם א"א לו יכול לגמרה מבע"י כיון דחשבינן ללילה (סימן רס"ז):

ג אם רוצה לקבל שבת מבע"י ולקדש ולאכול ולהתפלל ערבית בלילה רשאי (מגן אברהם סי' רע"א סק"ה) (ומה שהקשה המגן אברהם בסימן רס"ז דהאיך יוצא בקידוש שעושה מבע"י למ"ד תוס"ש דרבנן דהא קטן אינו מוציא גדול אף ע"ג שיבא אח"כ לידי חיוב דאורייתא ע"ש ולי צ"ע שאינו דומה כלל דהתם כיון שאינו מברך בעצמו והקטן אינו מחויב ולכן אינו מוציא אותו אבל הכא שפיר כיון שהוא בעצמו מברך אף על פי שעדיין לא הגיע זמן חיוב דאורייתא יוצא בו ודומה לסי' תרמגן אברהם כשבירך שהחיינו בשעת עשיית הסוכה א"צ לברך זמן על י"ט אע"ג שלא הגיע הזמן עדיין כיון שהסוכה הוא מחמת החג. ע"ש בב"י בשם תוס' ורא"ש ור"ן):

ד מ"ע מה"ת לקדש את השבת מדכתיב זכור את יום כו' לקדשו ר"ל זכרהו זכירת שבת שהוא יום קדוש ומ"מ בקידוש שאמר בתפלה יצא וקידוש על היין ובמקום סעודה אינו אלא מדרבנן ועיקר הקידוש בלילה בכניסת השבת ואם לא קידש בלילה בין בשוגג בין במזיד מקדש והולך כל הלילה וכל היום מלבד ויכולו שאינו אומר אלא דוקא כשמקדש בלילה שאז היה תכלית מעשה שמים וארץ וכא"א מחוייב לומר ג' פעמים ויכולו דהיינו א' בתפלה וא' לאחר התפלה וא' בקידוש (סי' רע"א):

ה נשים חייבות בקידוש מדאורייתא אע"ג דהוי מ"ע שהזמ"ג משום דאיתקש זכור לשמור וכיון דאיתנהו בשמירה דכל מצות ל"ת א' האיש ואחד האשה חייבין איתנהו נמי בזכירה והאשה יכולה להוציא את האיש אבל קטן אינו יכול להוציא אשה ומכ"ש כשהאשה לא התפללה דאז חייבת מדאורייתא ואפי' בן י"ג שנים אינו יכול להוציא עד שידוע שהביא ב' שערות. ונ"ל דאם האשה כבר התפללה דאז אין הקידוש אלא מדרבנן כיון שהוא בן י"ג שנים יכול להוציאה (עיין בדין חינוך קטן) (שם) ועיין בהל' ברכות כלל ה' סי' כ"ג:

ו יכול אדם לקדש לאחרים אע"פ שאינו אוכל עמהם ואפילו כבר קידש וכבר יצא וקיי"ל דכל שאין מחוייב בדבר אין מוציא מ"מ כיון שזו מצוה המוטלת על כל ישראל וכל ישראל ערבין ולכן יכול לקדש בשבילן אם אינן יודעים לקדש ויכול ג"כ לברך בפ"הג על כוס של קידוש או אם מקדש על הפת יוכל לברך המוציא בשבילם (ועיין לעיל כלל ה' סי' י"ח) ובלבד שיכוין המקדש וכן השומע לצאת בזה. ואע"ג שהמקדש לא יטעום כלום אין בכך כלום דאף ע"ג דשאר ברכות הנהנין אינו יכול להוציא אא"כ אוכל ג"כ כיון שברכה זו צורך לקידוש שהוא מצוה ובמצוה יכול להוציא אף על גב שכבר יצא ואם עדיין לא קידש אסור לו לטעום דאסור לטעום עד שיקדש במקום סעודתו (סי' רע"ג):

ז מצוה לקדש על יין או יין צמוקים ובלבד שוהיה בו טעם יין והמברכין על יין צמוקים שאין בו אלא מתיקות בעלמא וטעמו כמים מברכין לבטלה וא"י ידי קידוש ומקדשין

על מבושל ולכן מותר לבשל הצמוקים ולסנן היין ולקדש עליו. ואם הוא כבר נתחמץ אע"ג דריחא חמרא אין מקדשין. ויזהר מאוד שלא יהיה היין מגולה. ובדיעבד כ"ז שלא הפיג טעמו מותר לקדש עליו. ומ"מ נ"ל דדוקא במקום שהיין ביוקר דלא קפדי כולי האי בגילוי מועט אבל המקדש על השכר יזהר בזה. ולא יקדש על היין שעלה בו קרום לבן שקורין קאניק עד שיסננו (סימן רע"ב):

ח אם אין שותה יין מחמת נדר וכיוצא בו אין לו לקדש על היין על סמך שישתו המסובין דדוקא אם המסובין אינם יודעים לקדש מותר לקדש בשבילם ואז מותר ג"כ לברך בפה"ג בשבילם והם ישתו כדאיתא בסי' ו' משא"כ כשיודעים בעצמם לקדש הוי כמו כל ברכת הנהנין דאסור לברך בשביל חבירו אא"כ שהמברך יטעום ולכן יקדש על הפת (שם):

ט אם אין לו יין המנהג פשוט לקדש על הפת ואפילו כשהשכר או יי"ש הוא חמר מדינה כיון דיש אומרים דאסור לקדש על שאר משקין חוץ מיין (סימן רע"א):

י אפילו אם אין ידו משגת ואם יקנה יין לקידוש לא יהיה לו צרכי סעודה אלא פת חריבה מצוה יותר לקנות יין כיון שיאכל אבל אם אין לו אפילו פת יקנה פת דאין קידוש אלא במקום סעודה ועוד דהא חייב לאכול פת ומותר לקדש אף על כזית פת אם אין לו יותר (שם):

יא אם אין לו אלא כוס א' יקדש עליו בלילה ואם יכול למזגו אזי יקדש גם בשחרית על היין דנפשו של אדם קצה בשכר אבל הבדלה לכ"ע יכול להבדיל על השכר אם הוא חמר מדינה (שם):

יב יקדש תחלה ואח"כ יטול ידיו לאכילה כדי שלא יפסיק בין נט"י להמוציא אבל בני ביתו נוטלין קודם הקידוש. ומ"מ אם טעה ונטל ידיו תחלה יכול לקדש על היין ולא הוי הפסק כיון דאסור לאכול בלא קידוש אם כן הוי צורך סעודה (שם):

יג צריך להדיח כוס של קידוש וטעון כל מה שטעון כוס של בהמ"ז כמבואר לעיל כלל מ"ו ולא יהיה פגום. ויכול לעמוד בשעת הקידוש וטוב יותר לישב ויסתכל בכוס ובנר בשעת הקידוש וצריך לומר ויכולו ואם שכח ויכולו אומרו באמצע הסעודה על כוס ואם אין לו כוס אומרו בלא כוס וצריך שיכסה הלחם בשעה שמקדש בין בלילה ובין ביום שהרי ברכת המוציא או במ"מ קודם לברכת בפ"הג כמבואר בהל' ברכות כלל נ"ז ואפילו אם כבר קידש מ"מ יכסה הלחם זכר למן שהיה מכוסה מלמטה ומלמעלה (שם):

יד קידש וקודם שטעם הפסיק בדבור בדברים שאינם לצורכי סעודה כלל חוזר ומברך בפה"ג אבל א"צ לחזור ולקדש אבל אם הפסיק בדבר שהוא לצרכי סעודה ופשיטא במה שהוא צורך קידוש אין צריך לחזור ולברך (שם):

טו צריך לשתות מכוס של קידוש כמלוא לוגמיו דהיינו כל שיסלקנו לצד אחד בפיו יראה מלא לוגמיו והוא רוב של רביעית. ולכתחלה יזהר המקדש לטעום מלא לוגמיו די"א דלא מהני שתיית אחרים דדוקא המקדש צריך לשתות מלא לוגמיו ובדיעבד אפילו טעם א' מן המסובין כמלא לוגמיו יצא ואין שתיית שנים מצטרפין ובדיעבד אפילו אם שתו כל המסובין רק כמלא לוגמיו יצא (סי' ער"ב מ"א ס"ק ט'). ואם לא טעמו כלל ושתה אחר שאינו מן המסובין את הכוס צריך לברך על כוס אחר בפה"ג ואין צריך לחזור ולקדש כדלקמן בסימן ט"ז (שם):

טז והוא הדין אם נשפך הכוס קודם ששתה ממנו הוא או אחד מן המסובין הוי כאילו קידש בלא כוס ולכן יביא כוס אחר ומברך עליו בפה"ג ושותה ואין צריך לחזור ולקדש דהוי כאילו קידש על כוס זה כיון שעכ"פ שותה יין ואם היה דעתו בשע' ברכה לשתות יין יותר אין צריך לברך בפה"ג אלא ישתה כוס אחר בלא ברכה וכל זה שלא הסיח דעתו בנתים אבל אם כבר יצא ממקומו בנתים קודם שטעם מכוס אחר צריך לחזור ולקדש דשתיית הכוס מעכב (מ"א וא"ר) (שם):

יז קידש על כוס וסבר שהוא יין ונמצא שהוא מים יחזור ויקדש דעכ"פ מדרבנן צריך לקדש על כוס יין. ומ"מ אם היה דעתו לשתות יין יותר אע"פ שאינו עומד על השולחן א"צ לברך שנית בפה"ג רק לקדש ובלבד שלא יפסיק בדיבור. ונ"ל שאם היה שכר אם הוא במקום ההוא חמר מדינה א"צ לקדש שנית אלא יברך שהכל וישתה (ומצאתי כן בא"ר). ודוקא שלא היה יין מוכן לפניו על השולחן אבל אם היה מוכן לפניו ודעתו לשתות ממנו א"צ לברך בפה"ג ולא קידוש דהוי כאלו קידש על היין (ט"ז ססי' רע"א ועיין א"ר שכתב דאפשר דגם מ"א מודה בזה) ואם לא היה בדעתו לשתות עוד יין נ"ל דלא מהני שעומד לפניו (וז"ל רדב"ז בתשו' ח"ג סי' תל"ז ויותר נראה שתיכף אחר קידוש יבצע על הפת ויעלה כמו יין) (שם):

יח גם בשחרית צריך לקדש על כוס רביעית ומצוה מן המובחר לקדש על היין גם שחרית. ואם חביב לו יי"ש יזהר שיהיה הכוס מחזיק רביעית וישתה מלא לוגמיו ומ"מ אם אירע שנשפך וכיוצא בו א"צ לחזור ולקדש ודי בברכת הפת ואם אין לו יין ושאר משקין יכול לקדש על הפת ואפילו אין לו פת א"צ להמתין אם דחוק לאכול (מגן אברהם ססי' רפ"ט וא"ר סי' רפ"ו):

יט קידוש של יום אינו חל עד אחר שהתפלל שחרית שהרי קודם שהתפלל אסור לאכול ולכן מותר לשתות מים וכיוצא בו קודם שחרית בלא קידוש אבל קודם מוסף אסור לטעו'

עד שיקדש ומותר להמקדש לשתות כוס יין ולאכול מיני מזונות אפילו מעט פת רק שלא יסעוד סעודה ואם הוא חלוש מותר אף לאכול סעודה קודם מוסף (שם וסי' רפ"ו):

כ קידוש בין ביום ובין בלילה אינו אלא במקום סעודה ממש. ומ"מ אם קידש בפנה זו ונמלך לאכול בפנה אחרת באותו חדר אפילו הוא גדול הרבה א"צ לחזור ולקדש. וי"א אפילו ברואה מקצת מקומו דרך חלון אפילו מבית לחצר א"צ לחזור ולקדש ואם היה בדעתו לאכול בחדר אחר שבאותו בית מהני אבל מבית לבית אחר לגמרי לא מהני אפי' היה דעתו וצריך לחזור ולקדש שם אם לא שאכל במקום ראשון קצת כדלקמן (סי" רע"ג):

כא צריך לאכול במקום סעודה לאלתר או שיהיה דעתו לאכול לאלתר כאן ואפילו אם אירעו אח"כ איזה אונס שהוצרך לשהות איזה זמן מ"מ כיון שלא יצא בנתיים א"צ לחזור ולקדש אבל אם אין דעתו לאכול מיד אלא שדעתו להפסיק בדברים אחרי' וגם הפסיק אפילו לא יצא ממקומו ואכל במקום שקידש מ"מ צריך לחזור ולקדש אבל אם היה דעתו לאכול בבית אחר ונמלך ואכל במקומו יצא (שם):

כב מקום סעודה לענין קידוש אפילו לא ישתה אלא רביעית יין שחייב עליו ברכה אחרונה וכ"ש מיני מזונות סגי אבל פירות לא מהני וכן שכר אע"ג שמקדשין עליו לא מקרי סעודה שאינו סועד הלב (והש"ג כתב דאפי' פירות מהני ויש לסמוך עליו בשחרי' אם חלש לבו קצת וכ"כ א"ר) (שם):

כג אם קידש בביתו ושמע שכנו ומתכוין לצאת בקידוש של זה אם גם המקדש מכוין להוציאו יצא (שם):

כד משקיבל עליו שבת אעפ"י שהוא יום גדול עדיין או בס' חשיכה דאז חל שבת אסור לטעום כלום עד שיקדש ומ"מ מותר לרחוץ פיו במים כיון דאינו מכוין להנאת טעימה ואפילו היה יושב בסעודה ואוכל צריך להפסיק דהיינו שפורס מפה על הלחם ומקדש. ואם מקדש על הפת א"צ לברך המוציא לכ"ע דכיון דלעולם מברכין המוציא קודם קידוש ואם כן לא הפסיק כלל להצריכו לברך וכן כשמקדש על היין והיה שותה יין תחלה א"צ לברך לכ"ע בפ"הג דאין כאן עדיין הפסק כלל אבל כשקידש על היין י"א דצריך לברך המוציא דהקידוש היה הפסק כיון שע"י הקידוש היה אסור באכילה'. ומ"מ כיון שי"א דא"צ לברך המוציא דס"ל דקידוש לעולם לא הוי הפסק ס' ברכות להקל. ואם כבר נטל ידיו במים אחרונים או שאמר הב לן ונברך לכ"ע צריך לברך המוציא וגם בפ"הג (סי' רע"א):

כה ודוקא בסתם שלא אמרו דבר אבל אם אמרו בואו ונקדש וא"כ כיון דע"י אמירה זו נאסר להם לשתות כשיחזרו לשתות יין צריכין לברך דהוי כהיסח הדעת אבל על כוס

של קידוש א"צ לברך שהרי מזה לא הסיח דעתו שהרי אמרו בואו ונקדש. ולפי שיש בזה דיעות הרבה ראוי שלא יכניס עצמו לספק ברכות ויברך ב"המז קודם חשיכה (שם):

כו אדם ששכח לקדש עד לאחר שברך ברכת המוציא אם עדיין לא טעם המוציא יביא לחם משנה ויקדש וא"צ לחזור ולברך המוציא וגם לא יקדש על היין אפילו הוא מזומן לפניו כדי שלא יפסיק בין המוציא לאכילה אבל אם כבר אכל פרוסת המוציא יכול לקדש על היין אם יש לו וא"ל מקדש על הפת ולא יברך המוציא וכן אפילו אכל כבר ולא קידש אימתי שנזכר בלילה מקדש וצריך לאכול מעט כדי שיהיה קידוש במקום סעודה (שם):

כז בלילה אם אין לו פת ולא יין לקדש עליו ויש לו פירות וכיוצא בו אם מצפה שיביאו לו פת או יין ימתין איזה זמן ומ"מ א"צ להמתין יותר מחצות (מגן אברהם ססי' רפ"ט) ואם הוא חלש נ"ל דא"צ להמתין ויאכל מה שיש לו בלא קידוש (ע"ש במגן אברהם):

כח בימי הגמרא היו נוהגין לקדש בבתי כנסיות וב"המד להוציא האורחים שאכלו שם ועכשיו אף על גב שאינם אוכלים שם אורחים מכל מקום נוהגין לקדש ואם יש שם תינוקות יתן לתינוק ואם אין שם תינוק ישתה המקדש שיעור רביעית בבת אחת כדי שיהיה נחשב לסעודה כדלעיל סי' כ"ב ויברך ברכה אתרונה (סי' רפ"ט):

כלל ז

א דין ג' סעודות ותענית. (רס"ג רע"ד):

כל אדם מישראל בין איש או אשה חייבים לאכול בשבת ג' סעודות וסמכו אקרא דכתיב ג' פעמים בפ' המן היום דהיינו א' בלילה וב' ביום ואם נאנס בלילה ולא אכל יוכל להשלים ביום וגדול עונש המבטל אחד מהן (סימן רצ"א):

ב וחייב אדם לבצוע בכל סעודות שבת אפילו אוכל הרבה פעמים על ב' ככרות שלימות זכר למן דכתיב לקטו לחם משנה ואוחז שניהם בידו בשעת המוציא ובוצע א' מהן. ורבים נוהגין לחתוך שניהן ואם מקפיד על ההוצאה עישים ג' חלות גדולות וג' קטנות ובכל סעודה בוצע על א' גדולה וא' קטנה ומן הגדולה יבצע פרוסה גדולה לכבוד שבת שמראה שהוא רוצה לאכול הרבה וי"א דבסעוד' מנחה סגי בפת א' אם אין לו דביו' ו' ירד לכ"א ב' עומרי' ומכל עומר עשו ב' ככרות הרי ד' ככרות אכל א' בע"ש וא' בליל שבת וא' בשחרית וא"כ לא נשאר לסעודה ג' רק ככר א' ומ"מ אם אין לו פת שלימה אינו מעכב ויכול לקדש אפילו על כזית פת (שם). ונכון לנהוג שזה שבוצע יכוין לפטור בברכת המוציא כל המסובין וגם יאמר להמסובין שיכונו לצאת בברכתו כדי שכלם יצאו בלחם

משנה וכשמוציא אחרים אז יאמר ברשות רבותי אעפ"י שהוא הבע"הב או הגדול והוא מדרך ענוה:

ג חייב לאכול פת בכל סעודה מג' סעודות וירבה בבשר ומעדנים כפי יכולתו ולכתחלה יאכל פת יותר מכביצה דזה נקרא סעודת קבע אבל כביצה נקרא עראי ולפחות חייב לאכול כזית פת ואפילו בסעודה שלישית יזהר מאד לאכול פת דוקא ולכן יזהר כל אדם שלא למלא כריסו בשחרית כדי שיוכל לקיים מצות סעודה ג' שעונש המבטלו גדול מאד. וזמן סעודה ג' הוא דוקא לאחר חצות והאוכל קודם לכן לא יצא ואם נמשכה סעודת שחרית עד לאחר חצות יפסיק הסעודה ויברך בהמ"ז ויטייל קצת או יאמר איזה מזמור ויטול ידיו ויברך המוציא ויסעוד שאם ימתין עד אחר מנחה תסתום האצטומכא ויאכל אכילה גסה. ואם יודע שאפשר לו לאכול לאחר מנחה יתפלל תחלה עם הצבור ויאכל אחר מנחה וכן ראוי לעולם לכתחלה לאכול לאחר שהתפלל ומ"מ אם אכל קודם שהתפלל יצא. ומי שא"א לו כלל לאכול כזית פת בסעודה ג' בשעת הדחק יש לסמוך לצאת במיני מזונות ולפחות בבשר ודגים ואם אין לו כל זה עכ"פ יאכל פירות אבל כל אחד חייב לדחוק עצמו לאכול עכ"פ כזית פת וע"פ שחל בשבת אזי יקיים במיני טיגון שעושין ממצה כתושה או בבשר ודגים או פירות (רצ"א):

ד אסור להתענות בשבת לשם תענית אפילו זמן קצר ואפילו שלא לשם תענית אסור עכ"פ להתענות עד חצות. ואע"ג דמצד הדין מותר להתענות ת"ח בשבת אם נפשו עגומה עליו כמבואר בש"ע סי' רפ"א מ"מ יותר טוב שלא להתענות ויקבל עליו להתענות ב' ימים בחול ומכ"ש אם הוא גברא דלא קפיד בחלום או שהתענית רע לו ומצטער הרבה בו יותר ממה שמצטער מפחד החלום אסור להתענות בשבת וגם בחול אינה מצוה. והמתענה בשבת אומר עננו אחר סיום תפלתו בלא ברכה ויאמר הרבון אחר תפלתו כמו בחול ומשמע מכל הפוסקים דתענית אסור בשבת מדאורייתא (עיין בסימן תרל"ט סעיף ו' וע"ש בגמרא ופוסקים) דכתיב מקרא קדש וזהו מכלל קריאת קדש או מדכתיב אכלוהו היום:

ה אין צועקין ולא מתריעין על שום צרה בצבור חוץ מצרת מזונות ועיר שהקיפוה אויבים או נהר וספינה המיטרפת בים או חולי שיש בו סכנת היום זועקים ומתחננים וכן נהגו לומר מצלאין בשבת אבל יחיד שאירע לו מאורע וצריך לרחמים יבקש ויפול על פניו ביחיד דהא אפילו תענית מותר בשביל חלום וכשעושין מי שבירך לחולה שאין בו סכנה יאמר שבת היא מלזעוק כו' (רפ"ח):

ו אף על פי שהאכילה בשבת היא מצוה מ"מ מי שמזיק לו האכילה אינו חייב לאכול (שם):

ז מצוה להרבות בפירות ומגדנים ומיני ריח כדי להשלים ק' ברכות ומצוה לענגו בכל דבר שהוא לעונג שנאמר וקראת לשבת עונג (ר"צ):

ח יו"ט שחל בשבת יעשה סעודה ג' קודם ט' שעות. ומ"מ בדיעבד יאכל אפילו לאחר תשעה שעות:

ט חייב כל אדם להשלים הפרשיות עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום ולכתחלה ישלים בע"ש ועכ"פ לא יאכל בשבת שחרית עד שישלים ואם לא השלים ישלים עד המנחה ובדיעבד ועד יום ד' בשבת דיום א' ב' ג' מקרי לאחר שבת ובדיעבד עכ"פ עד שמחת תורה שאז משלימים הצבור ואם שמע מש"ץ פעם א' נחשב לו לקריאה אבל אסור לסמוך לכתחילה ע"ז (רפ"ה):

י אע"ג שמצוה לענג השבת בכל מיני עונג מ"מ לא ימשיך כל היום בזה אלא שחרית מתפללין וקורין ומתפללין מוסף ואוכלין ומתענגין באכילה ומי שרגיל לישן מעט יישן מעט ואח"כ קובעים ללמוד. ופועלים ובעלי בתים שאינם עוסקים בתורה בכל ימי השבוע מחוייבים לעסוק יותר בתורה בשבת מאותן הלומדים כל השבוע ואח"כ מתפללין מנחה ואוכלין סעודה ג' וחוזרין ללמודם או בתהלים ולא יאמר אישן בשבת כדי שאוכל להיות ניעור במ"ש דהוי כמכין לחול (ר"צ):

יא דיני תפלות שבת והטועה בהן כבר מבואר בהל' תפלה ודין טעות בב"המז מבואר בהל' ב"המז ובאמירת אב הרחמי' יש מנהגים שונים. ומנהג הפשוט כשיש חתונה ומילה או ביום שא"א בו תחנון א"א א"ה מלבד בימי ספירה אפילו כשיש חתונה ומילה מ"מ אומרים מפני הגזרות שהיה אז כדאיתא ביוצרות אבל אם חל ר"ח איר בשבת א"א וכן כשמברכין ר"ח אב א"א (סי' רפ"ד):

כלל ח

א דין הבדלה (מסי' רצ"ג עד סי' ש"ו):

מאחרין תפלת ערבית כדי להוסיף מחול על הקודש ואסור לעשות שום מלאכה עד שיראו ג' כוכבים קטנים רצופים ולא מפוזרים שאין אנו בקיאין בבינונים ורצופים מטעם תוספת שבת ואם הוא יום המעונן ימתין עד שיצא הספק מלבו (רצ"ג):

ב מי שהוא אנוס יכול להתפלל של מוצאי שבת בשבת מפלג המנחה ולמעלה ויכול להבדיל מיד אבל לא יברך על הנר ואסור בעשיית מלאכה עד צ"הכ. ומ"מ ימתין מלקרות ק"ש עד צ"הכ (שם):

ג מתפללין ואומר אתה חוננתנו בתפלה ואם לא אמר כיון שאמר בא"י אעפ"י שלא אמר עדיין חונן הדעת א"צ לחזור שהרי יבדיל על הכוס ועכ"פ אסור בכל מלאכה עד שיבדיל (רצ"ד):

ד טעה ולא אמר אתה חוננתנו ואין לו כוס בלילה להבדיל אם נזכר קודם שומע תפלה יאמרנה בש"ת ואם שכח גם בש"ת אם סובר שלא יהיה לו כוס גם למחר צריך לחזור ולהתפלל ולהבדיל בתפלה אבל אם שכח להבדיל בתפלה בט"ב אע"ג שאינו מבדיל על הכוס בלילה וגם למחר מ"מ כיון שמבדיל במוצאי ט"ב א"צ לחזור ולהתפלל (שם):

ה שכח הבדלה בתפלה וגם טעם קודם שהבדיל על הכוס צריך לחזור ולהבדיל בתפלה אע"ג שאם הבדיל בתפלה וטעם קודם שהבדיל על הכוס מותר להבדיל על הכוס הכא כיון שטעם ולא הבדיל בתפלה צריך לחזור ולהתפלל (שם):

ו אפילו אם הבדיל תחלה על הכוס מ"מ צריך להבדיל בתפלה (שם):

ז מי שאין לו יין להבדיל או שכר יכוין להבדלה שעושה הש"ץ (רצ"ה):

ח אע"ג דלא גזרו על השבותין בין השמשות כדלעיל כלל ה' סימן ו' דוקא בע"ש אבל במ"ש אפילו בה"ש אסור בכל מה שאסור בשבת אפי' אמירה לנכרי דכיון דכבר אתחזק שבת מספיקא לא נפיק מקדושתיה (מגן אברהם סימן שמ"ב וסימן שפ"ו ס"ק י"ג וסימן תקס"ב ס"ק א'):

ט יש ליזהר לשתות מים מן נהרות בין מנחה למעריב בשבת ואבל תוך י"ב חודש על אביו ואמו יזהר טפי (ובתוס' ק"ה ד"ה והנ"מ דאכלו ובתשובת רשב"א סי' א' קי"ט משמע דמים אפי' בביתו אסור לכל אדם וצ"ע שם בגמרא):

י מי שמתאחר להתפלל במ"ש בלילה מותר לומר לחבירו ישראל שכבר התפלל והבדיל לעשות לו מלאכתו להדליק לו נרות ולבשל לו ומותר להנות ממלאכתו (ססי' רס"ג). וכן בשמיני של פסח שאכל מבעוד יום ונמשכה סעודתו בלילה והוא עדיין לא התפלל ולא הבדיל מותר לאכול חמץ דהא באמת הוא לילה רק שאסור במלאכה עד שיבדיל אבל חמץ אינו תלוי בהבדלה (תצ"א במגן אברהם):

יא כשם שמצוה לקדש שבת בכניסתו בדברים דהיינו קידוש כך מצוה לקדשו בדברים ביציאתו דהיינו הבדלה ולרמב"ם הוא מ"ע מן התורה בכלל זכור ולשאר פוסקים הבדלה דרבנן (סי' רצ"ו):

יב נשים חייבות בהבדלה כשם שחייבות בקידוש. אך י"א דהבדלה אינו תלוי בשמירת שבת וא"כ אינו בכלל כל שישנו בשמירה כו' והוי מ"ע שהז"ג ופטורות וגם אין בה עשייה אלא ברכה לבד ולכן אין רשאות הנשים להבדיל לעצמן אלא ישמעו הבדל' מאיש

ומש"ה אסור לאיש שכבר הבדיל להבדיל בשביל נשים כיון שהם פטורות. ומ"מ המנהג שמבדילות לעצמן כמו בשאר מ"ע שהזמ"ג דפטורות ואפ"ה מברכות (שם):

יג הבדלה אינו אלא על יין או שכר וכיוצא בו מה שהוא חמר מדינה אפילו קוואס בשעת הדחק חוץ מן המים ולא על הפת חוץ מי"ט שחל במ"ש דאגב הקידוש אומר גם הבדלה על הפת (שם):

יד כוס של הבדלה יזהר בו ג"כ בכל הדברים שצריך כוס של ב"המז ולא יהיה פגום (שם):

טו אם אין לו דבר להבדיל עליו וגם אינו מצפה שיהיה לו למחר די לו בהבדלה שבתפלה וגם יאמר המבדיל בין קודש לחול ומותר אז אפילו לאכול ואם מצפה שיהיה לו למחר י"א דאסור לאכול עד למחר. ומ"מ כשהוא תאב מאוד לאכול יכול לסמוך ולאכול אחר שהבדיל בתפלה ואומר המבדיל (שם):

טז כיון שהגיע ס' חשיכה או שהתפלל מבע"י אסור לאכול עד שיבדיל ודוקא להתחיל ולאכול אבל אם היה יושב ואוכל מבע"י א"צ להפסיק כלל ומותר לו לאכול ולשתות כ"ז שירצה ואפי' אמרו בואו ונבדיל רק י"א דלשתיה כיון שאמרו בואו ונבדיל הוי כהיסח הדעת וצריך לחזור ולברך על השתיה ולכן יש ליזהר בזה. ומ"מ בדיעבד נ"ל דלא יברך דספק ברכות להקל (רנ"ט):

יז ודוקא כשהיה יושב ואוכל אבל אם לא אכלו רק שקבעו עצמן לשתיה כיון שהוא ס' חשיכה צריך להפסיק ואסור לשתות (ודוקא שאר משקין אבל מים מותר לשתות ועיין לעיל ס' ט' (שם):

יח וכ"ז שהתחיל קודם חצי שעה ללילה דעדיין לא הגיע זמן ק"ש אבל אם התחיל באיסור דהיינו בתוך חצי שעה ללילה וא"כ כיון דק"ש דאוריי' צריך להפסיק ולקרות ק"ש ולהתפלל ואם כן כבר חל עליו חובת הבדלה ואסור לאכול עד שיבדיל (שם):

יט יש ליזהר שלא להבדיל באמצע הסעודה או באמצע השתיה כי יש מחלוקת אם צריך לחזור ולברך על כוס של הבדלה ואפילו אם מבדיל על השכר באמצע אכילה י"א דצריך לברך. ואם יש לו צורך להבדיל מ"מ לא יברך (מגן אברהם בשם ב"א) אם שתה כבר יין אבל אם לא שתה יין יבדיל על היין ויברך עליו לכ"ע (שם):

כ כשהיה אוכל וחשכה לו שאמרנו שא"צ להפסיק גומר סעודתו ומברך ב"המז ומותר לשתותו ומי שאינו נזהר בכל השנה לברך על כוס גם עתה אסור לשתות. ודוקא בודאי חשכה אסור אבל בס' חשיכה נ"ל דמותר לשתות כוס של ב"המז אפילו מי שאינו נזהר (לפי מ"ש המגן אברהם סי' רצ"ט ס"ק א' ובס"ק ג' דאפילו בספק חשיכה הבדלה קובעת ואסור להתחיל לכ"ע א"כ אפילו בספק חשיכה אסור לשתות למי שאינו נזהר אבל הט"ז

בס"ק א' כתב דלרא"ש בס' חשיכה מותר להתחיל וכ"כ א"ר) וא"כ יש לסמוך עכ"פ לשתות כוס של ב"המז בס' חשכה אפילו מי שאינו נזהר:

כא טעם ואכל קודם הבדלה יכול להבדיל אח"כ (שם):

כב שכח ולא הבדיל במ"ש מבדיל עד סוף יום ג' דכ"ז שייך לשבת ודוקא המבדיל אבל על נר ובשמים אינו מברך אלא במ"ש דטעם של בשמים כדי להשיב הנפש שנשמה יתיריה הולכת ממנו וגם הנר משום שנברא במ"ש וזה שייך דוקא במ"ש. ומי שמתענה ג' ימים ולילות ישמע הבדלה מאחרים או שיבדיל ויתן לשתות לתינוק וכן נכון לעשות (שם):

כג אסור לעשות שום מלאכה קודם שיבדיל ואם הבדיל בתפלה אע"פי שעדיין לא הבדיל על הכוס מותר. ואם צריך לעשות מלאכה קודם שהבדיל בתפלה אומר המבדיל בין קודש לחול בלא ברכה ועושה מלאכה וביו"ט שחל במ"ש אומר המבדיל בין קודש לקודש כו' ברוך המבדיל בין קודש לקודש (א"ר) וכן צריך ללמד אדם בתוך ביתו לנשים שיאמרו כך קודם שידליקו נרות. וכל אדם יזהר שלא להדליק נר אפילו כשהבדיל בתפלה עד אחר סדר קדושה אבל טלטול בעלמא מותר (שם):

כד כשהוא מבדיל אפי' להוציא אחרים אע"ג דמדינא צריך הסיבה או ישיבה מ"מ אפילו הגדולים לא נהגו כך דכיון דקובעין עצמן לצאת ידי הבדלה מהני גם ליין ונוטל היין בימינו בשעה שמברך על היין וכשמברך על הבשמים נוטל אותן בימין שכל דבר שמברכין עליו צריך לאחזן בימינו ומ"מ נוטלין גם הבשמים בשמאלו וכן כשמברך על הבשמים נוטל היין בשמאלו (כדאמרינן בגמרא מסדר כולהו אכסא וכן נ"ל). (רצ"ו):

כה אם אין לו בשמים א"צ לחזור אחריהם ומותר לברך על פלפלין שקורין ענגילשע פעפער אבל סתם פלפלין הוי ס' ברכה (רצ"ז):

כו מי שאינו מריח לא יברך על הבשמים אפילו כשמוציא אחרים גדולים אם לא שמוציא ב"ב הקטנים שהגיעו לחינוך:

כז כיון שהי' אסור להדליק נר כל השבת הוי כאלו נתחדש עתה ברייתה כמו שהיה בו' ימי בראשית ולכך תקנו חכמים לברך על האור במ"ש בורא מאורי האש ואין צריך לחזור אחריה אלא כשרואה במ"ש מברך ואם לאו אינו מברך (רצ"ח):

כח מצוה לברך על אבוקה והוא נר שיש לו ב' פתילות או ב' נרות קלועים ביחד ואם אינם קלועים עכ"פ ידביקם זה בזה דאל"כ לא הוי אבוקה דכל אחד עומד בפ"ע (שם):

כט נוהגין להסתכל בציפרני ידיו ולא יראה פני האצבעות ויכוף האגודל בפנים:

ל אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו דהיינו שיהיה סמוך לו בכדי שיוכל להכיר בין מטבע מדינה זו למטבע מדינה אחרת:

לא אין מברכין אלא על נר שלא נעשה בו עבירה ואפילו הדליקו בשבת לצור' חולה מברכין עליו שלא נעשה בו עבירה אבל נר שהדליק נכרי אפילו הדליק בשבילו אסור שהרי היה אסור לישראל לצוות לנכרי להדליק (בא"ר כו' דדוקא לחולה שיש בו סכנה שמותר לישראל בעצמו להדליק אבל אם אין בו סכנה דומה לנכרי שהדליק נר בשבילו. ול"נ דל"ד דהתם אין היתר לישראל לצוות לנכרי אבל הכא מותר לישראל לצוות שידליקו. ואע"ג דמותר לומר לו הדלק לך נרך בשבילך מ"מ אין זה בדרך צווי אלא הזכרה בעלמא משא"כ לצור' חולה שאין בו סכנה) ואפילו בדיעבד לא יצא (מגן אברהם שם):

לב אין מברכין על הנרות שעומדין בבית הכנסת שאינן עשוין להאיר רק לכבוד:

לג סומא אינו מברך על הנר דבעי' עד שיאותו לאורו אבל שאר הבדלה מברך:

לד נר העומד בפנס שקורין (לאנטערנע) של זכוכית מברכין עליו אבל אם עומד בפנס של ברזל שיש בו נקבים שאינו יכול לראות השלהבת אין מברכין עליו:

לה מצוה להרבות קצת בנרות ולומר זמירות ולהזכיר אליהו הנביא כדי שיבא ויבשר לנו (רצ"ד) ולא יפשוט בגדי שבת אחר הבדלה:

לו אשרי למי שמקיים סעודה רביעית בפת והיא נקראת סעודת מלוה מלכה ולמי שאי אפשר לו לאכול פת על כל פנים יאכל מיני מזונות וזה חוב גמור (שם):

לז במוצאי י"ט בין במוצאי יו"ט לחול בין במוצאי יו"ט לחוה"מ מבדיל בתפלה כמו במוצאי שבת אלא שאינו מברך על הנר ולא על הבשמים וכל דינו כמו בהבדלה במ"ש. וי"ט שחל להיות במוצאי שבת אומר ותודיענו באתה בחרתנו ואם שכח אין מחזירין (תצ"א):

כלל ט

א דין ל"ט מלאכות בכלל ובאיזו ענין חייב עליהן:

צוה בוראנו ויוצרנו שלא לעשות מלאכה ביום השבת כדכתיב ויום השביעי שבת לה' אלהיך לא תעשה כל מלאכה וקבלו חז"ל שלא נקרא מלאכה אלא אלו שהיו במשכן שהיו צריכין למלאכת המשכן והם הזורע והחורש והקוצר והמעמר והדש והזורה והבורר והטוחן והמרקד והלש והאופה או מבשל וכל מלאכות האלו היו נצרכים לסממנים שהיו צובעין בהם את היריעות הגוזז הצמר המלבנו המנפצו הצובע והטווה והמיסך והעושה ב' בתי נירין והאורג ב' חוטין והפוצע ב' חוטין הקושר והמתיר התופר ב' תפירות והקורע על מנת לתפור ב' תפירות כ"ז היה במשכן לצורך היריעות הצד צבי השוחטו המפשיטו המולח עורו והמשרטט והממחקו והמחתכו כ"ז היה במלאכת

עורות אילים ועורות תחשים שהיו משרטטין תחלה להשוותן ולחתוך הצדדים: הכותב ב' אותיות והמוחק ע"מ לכתוב ב' אותיות שכן היו כותבין על קרשי המשכן לידע איזה קרש בצפון ואיזה בדרום. הבונה והסותר שהרי כך היה העמדת המשכן וסותרין אותו אע"פ שהיה רק לפי שעה גם זה נקרא בנין: המכבה והמבעיר והמכה בפטיש היה במלאכת צורפי זהב למשכן והמוציא מרשות לרשות:

ב כל אלו המלאכות אינו חייב עד שיעשה כדרך שעושין אותה מלאכה אבל אם עשה ע"י שינוי זה נקרא כלאחר יד ופטור. כיצד החורש והחופר אינו חייב עד שיחרוש במחרישה או במרא וחצינא וכן קוצר עד שיקצור בכלי או שיתלוש בידו וכן בורר עד שיברור בכלי המיוחד לברור בו וטוחן שיטחין ברחיים או במכתשת לפיכך היה גורר כלי ועשה חריץ בקרקע אע"פ שנתכוין לכך פטור וכן אם תלש בפיו ובורר בכלי שאין דרך לברור בו וטחן בכף או בקתא דסכינא וכן כלם פטור. ומ"מ נ"ל דבין שעשה בימינו או בשמאלו חייב חוץ מהכותב דפטור בשמאל (וראיה מתוספתא פ"י התולש בין בימינו ובין בשמאלו ה"ז חייב):

ג כל אלו מלאכות הם אבות וכל הדומים להם בדמיון הם התולדות והעושה בין אב או תולדה במזיד והתרו בו חייב סקיל' ובלא התראה חייב כרת ובשוגג חייב חטאת וחכמים גזרו בכל דבר הדומה קצת למלאכה שלא יתחלף לו ויבוא להתיר מלאכה גמורה והעובר מלקין אותו מלקות מרדות ומנדין אותו:

ד ואינו חייב עד שיכוין לעשות מלאכה אבל אם אינו מכוין כלל למלאכה אע"פ שאפשר שעי"ז יהיה נעשה מלאכה שאילו כיון לו היה חייב מ"מ מותר לעשות. הדמיון הרי שעושה חריץ בקרקע חייב משום חורש אם מכוין לכך ואעפ"כ מותר לגרור ע"ג קרקע מטה וספסל לצרכו אע"פ שאפש' שיעשה חריץ כיון שאין כונתו לכך מותר (מגן אברהם בסי' רע"ח) וזה שאמרו בכ"מ דבר שאין מתכוין מותר:

ה בד"א בענין שאינו פ"ר אבל אם הוא פסיק רישיה ולא ימות (ר"ל כמו שא"א לפסוק ראש ולא ימות כן א"א לדבר זה לעשות אם לא שיעשה מלאכה זו) כגון שנוטל ידיו במים על זרעים דאע"ג דאינו מכוין מ"מ הוי פסיק רישיה שהרי ודאי יצמחו ע"י זה ולכן אע"ג שאינו מכוין לזה חייב:

ו ודוקא דהוי פסיק רישיה דניחא ליה כגון בקרקע שלו דניחא ליה שתצמח אבל בשדה של חבירו דלא אכפת לי' אם תצמח או לא לדעת רוב הפוסקי' עכ"פ אסור מדרבנן ודעת הערוך דמותר כיון שאינו מכוין (סי' ש"כ). ופ"ר בשאר איסורין חוץ משבת דעת הרא"ש

דלכ"ע אסור ומשמע מדאורייתא. דדוקא בשבת דבעינן מלאכת מחשבת משא"כ בשאר איסורין (עיין ברא"ש סוף פ' י"ג דשבת ובמגן אברהם סי' ש"ך ס"ק כ):

ז אפילו אם מכוין לאותה מלאכה אלא שא"צ לתכליתה והיינו מלאכה שאינו צריך לגופה לרמב"ם חייב ובלבד שאינו מקלקל ודעת הרבה פוסקים דפטור. והדמיון החופר גומא וא"צ אלא לעפרה שהמלאכה הוא הגומא וחייב בבית משום בונה ובשד' משום חורש וכיון דא"צ לגומא הוי משאצ"ל וכן המכבה עצים דולקי' מפני שחס עליהם וכיוצא בו הרי א"צ לתכלית המלאכה שהרי א"צ לכבוי בשביל עצמו אלא שצריך לעצים אבל המכבה כדי לעשות מהן פחמין ה"ז צריך לגוף המלאכה שהרי א"א לעשות פחמין אם לא שיכבה:

ח ואינו חייב עד שיכוין לדבר זה אבל אם היה מתעסק כגון שנתכוין לחתוך זה וחתך אחר או להדליק נר זה והדליק אחר פטור דמלאכת מחשבת אסרה תורה והרמב"ם בפ"א כ' שחייב וע"ש בראב"ד שתמה עליו וע"ש בלח"מ אבל אם נתכוין לחתוך זה שהיה סבור שהוא תלוש ונמצא שהוא מחובר לרש"י הוי שוגג וחייב ולתוס' כיון דלפי מחשבתו הוא דבר היתר לכ"ע הוי כמתעסק ופטור ולא שוגג אא"כ נתכוין לחתוך מחובר זה אלא שסבר דמלאכה זו מותרת או ששכח שהיום שבת (כריתות י"ט ע"ש ברש"י ותוס' ומרמב"ם אין הכרע) ובהלכות שגגות פ"ה הל' ו' משמע דס"ל כרש"י:

ט אינו חייב עד שיעשה כל המלאכה לבדו מתחלה ועד סופו. אבל אם עשה רק מקצתה כגון שפשט ידו לחוץ וחפץ בידו ובא חבירו ולקחה מידו נמצא שהראשון עשה עקירה והשני עשה הנחה שניהם פטורי' אלא שאסור לעשות כן מדרבנן: וכן אם שנים עשו מלאכה אחת בפעם אחת כגון שאחזו בקולמוס וכתבו ביחד ב' אותיות (רמב"ם פ"א) ונ"ל דה"ה אם אחזו בנר והדליקו דפטורין דמ"ש: וכ"ז קבלו חז"ל מדכתיב ואם נפש אחת תחטא בעשותה וקבלו דה"ק העושה כלה ולא העושה מקצתה ודוקא נפש אחת אבל לא שנים (וצ"ל דזה גרע מחצי שיעור דאסור עכ"פ מה"ת) ודוקא כשכל א' מהם יכול לעשות מלאכה זו בלא סיוע חבירו אבל אם אין אחד מהם יכול לעשותה לבדו בלא סיוע חבירו שניהם חייבין. ואם אחד יכול ואחד אינו יכול זה שיכול חייב והשני אינו אלא כמסייע וקי"ל מסייע אין בו ממש. אבל אם התחיל לעשית מלאכה גדולה ולא עשה אלא מקצתה כיון שעשה כשיעור חייב כגון שצריך לכתוב אגרת כיון שכתב ב' אותיות חייב וכן כל כיוצא בזה:

י בכ"מ שנזכר פטור ר"ל פטור מדאורייתא ואין בו חיוב אבל עכ"פ אסור מדרבנן ונפקא מיניה לענין לעשותן ע"י נכרי כדלקמן כלל ס"ב סימן ו'. ושמור כללים אלו כי הם נצרכים לכל הלכות שבת ולא תשכח כי לא אכפול הדברים:

יא כל העושה מלאכה מן המלאכות האסורי' מדאורייתא כגון המבשל בשבת וכן כלם אם במזיד אסור לו לעולם ולאחרים מותר למ"ש מיד. ואם בשוגג או ששכח או אומר מותר אסור בו ביום לכל אדם ולערב מותר מיד אפילו לו אע"ג דאם נכרי עשה מלאכה צריך שימתין למ"ש בכדי שיעשה מ"מ בישראל העושה דמילתא דל"ש הוא ל"ג רבנן להמתין בכדי שיעשה (שי"ח). ודוקא בדבר שנעשה מעשה בגוף הדבר שנשתנה מכמות שהיה כמבשל וכיוצא בו אבל המוציא מרשות לרשות שלא נשתנה הדבר מכמו' שהיה אם בשוגג מותר אפילו לו אפילו בו ביום ואם במזיד אסור אפילו לאחרים עד מ"ש מיד. ומ"מ יש להחמיר בכל איסור תורה כמו מבשל ואם עשה מלאכ' דרבנן נ"ל אם בשוגג מותר אפילו לו ואפילו בו ביום ואם במזיד אסור אפי' לאחרים עד מוצאי שבת מיד. ודוקא במה שנעשה ע"י ישראל דלא נחשדו ישראל על השבתות אבל נכרי שעשה בשביל ישראל אפילו איסור דרבנן אסור אפילו לאחרים עד מ"ש בכדי שיעשה חוץ מדבר שבא מחוץ לתחום כמו שביארנו בדין מלאכה שנעשית ע"י נכרי דקנסו חכמים שמא יאמר לנכרי לעשותו (ועיין במלאכת אופה בנ"א סי' י') ומ"מ בדבר שיש מתירין לכתחילה אף דלא קיי"ל מ"מ בדיעבד מותר (סי' רנ"ד מ"א ס"ק י"א):

יב המחלל שבת בשוגג אפילו באיסור דרבנן יתענה מ' יום ואפילו אינם רצופים ולאחר התענית אסור בבשר ויין ואם אינו יכול להתענות יתן בעד כל יום כפי השגת ידו. ועכ"פ לא יפחות בעד כל תענית ח"י גדולים פוליש ומלבד זה יתן לצדקה כפחות שבכבשים או שבעיזים באותו עת שהרי כשהיה בהמ"ק קיים היה חייב חטאת ולא יהא חוטא נשכר. ויזהר שלא יאמר שנותן זה עבור חטאת רק שיאמר שבמקום חטאת נותן זה לצדקה ותענית של מ' יום הנ"ל הוא אפי' עבר במזיד במקו' שהי' מפחד שמא יבוא לו סכנה כגון שהי' דליקה וחפר גומא להטמין מעות אבל העובר בשאט נפש למלאות תאותו צריך כפרה ותשובה יותר ויותר כי ה"ז חייב סקילה או עכ"פ כרת ולכן צריך תשובה שלימה (סי' של"ד. ועיין בפסקי מהרא"י סי' ס'):

כלל י

א החורש

הוא האב וכיון שכונת החורש לרפויי ארעא דאז טוב לזריעה וגם כוונתו להשוות הגומות וליפותו כדי שיהיה המקום שוה ולכן החופר בשדה או שעשה חריץ או שהיה שם תל

קטן והשפילו או שהיה שם מקום נמוך והשוה אותו וכן כל המשוה גימות במקום הראוי לזריעה חייב משום חורש וכן כל מה שעושה ליפות הקרקע הוא תולדות חורש וחייב בכל שהוא (רמב"ם פ"א):

ב אסרו חז"ל לפנות בשדה שנחרשה ועומדת לזריעה בשבת שמא יבא להשוות גומות ובשדה חבירו אסור אפילו בחול מפני שדריסת הרגלים מזיק לשדה ומפסידו (שי"ב ובמגן אברהם ס"ק ט'):

ג המזבל שדהו נ"ל דהוי חורש ונ"ל דחייב והמסקל אבנים ליפות הקרקע נמי נ"ל דחייב וצ"ע:

כלל יא

א הזורע (בסי' של"ו)

כונת הזורע להצמיח ולכן כ"ד שכוונתו להצמיח הוא תולדה דזורע וחייב ואפילו אין כונתו לכך כגון השופך מים ע"ג זרעים וכונתו רק ליטול ידיו וכיון דהוא פסיק רישיה דבודאי יצמיח ולכן אם הוא בגנה שלו דניחא ליה חייב ובגנה של חבירו אע"ג דלא איכפת ליה עכ"פ אסור כמבואר לעיל כלל ט' ולכן יש להחמיר שלא לאכול בגנה בשבת אם משתמש שם במשקין דבקושי יש ליזהר בזה. ועוד יש איסור אחר דהיינו טלטול בגנה שהיא יותר מע' אמה בארכה ורחבה כדלקמן כלל נ"א. אבל מותר להשתין ע"ג זרעים וי"א דאף יין מותר דכ"ז שורף הזרעים ואינו מצמיח (שם):

ב השורה חטים ושאר זרעונים במים כדי שיתרככו ויצמיחו כדרך ששורין קטניות קודם הזריעה וכן השורה תבואה לעשות מהן מאלציין וידוע דכוונתו להצמיח חייב ואפילו בגרגיר א'. ונ"ל דתיכף משנתן למים חייב (ודלא כמ"א אבל מותר לשרות תבואה לבהמתו דאין כוונתו רק להתרכך וכן כל כיוצא בזה שאין כוונתו להצמיח כלל וגם לא יבא לידי הצמחה אבל יש ליזהר להשליך זרעים לתרנגולים במקומות הלחים וירידת גשמים אלא כשיעור שיוכלו לאכול ביום או יומים ולא יותר דאף על גב דאין כונתו להצמיח כיון דבוודאי אם יהיה מונח שם הרבה יצמיחו אם לא במקום דריסת רגלים דאז לא יבואו לידי הצמחה (שם):

ג מותר להעמיד בשבת במים ענפי אילנות שהוכנו מאתמול שאינם מוקצים. ובלבד שלא יהיה בהם פרחים ושושנים דאז אסור שנפתחים על ידי המים ודוקא כשעמדו מאתמול כבר במים אבל לא יתן לכתחלה אם לא עמדו מאתמול וגם אסור להוסיף מים ופשיטא להחליף דטורח לתקוני מנא וביו"ט מוסיפין ובחוה"מ מחליפין (שם):

ד צרור שעלו בו עשבים וכן זרעים שהם בכלי מנוקב שהיתה מונחת על דף וכיוצא בו בענין שהיה הפסק בינו לבין הקרקע והניחה על הארץ חייב משום זורע שהרי ע"י עמידתו בארץ תצמח מלחלוחית הקרקע (רמב"ם פ"ח הל' ד') ואף שהוא כ' גבשושית של עפר נ"ל דאין חילוק בין גבשושית לכלי מנוקב וכיון די"א דכל כלי חרס דינו כנקוב וי"א להיפך דכל כלי עץ דינו כנקוב וא"כ כל הכלים הוי ספק דאורייתא וצריך להחמיר בכולן (אבל לרש"י ותוספת שבת פ"א אינו אלא מדרבנן) (שי"ב ושל"ו):

ה החותך ענפים מן האילן כדי שיגדל יותר ויתעבה אם א"צ לעצים חייב משום זורע שהרי כוונתו להצמיח ואם צריך ג"כ לעצים חייב אף משום קוצר אבל בחותך עשבים ושאר ירקות מן המחובר כדי שהנשאר יגדלו יותר טוב אע"פ שאינו צריך למה שחותך אלא משליכם אעפ"כ חייב ב' כן נ"ל

כלל יב

א הקוצר

הקוצר דבר ממקום גדולו בין שקצר ביד או בכלי חייב ובפיו אסור ואפי' אינן מחוברין לקרקע אלא שגדלין על עצים התלושים כמו כמהין ופטריות שקורין שוועמליך וכן עשבים הגדלים על הדלי ששואבין בו מים וכן צרור שעלו בו עשבים התולש מהן חייב (סי' של"ו):

ב כלי מנוקב אפי' מן הצד (רש"י שבת צ"ה) שיש בו זרעים ומונח על הקרקע והגביהו והניחו על דבר המפסיק בינו לקרקע ונמצא שהפסיק יניקתו מן הארץ שמריח הארץ הוא גדל יותר גם זה מקרי עוקר דבר מגדולו וחייב משום קוצר ולרש"י ותוס' חייב מדרבנן. וכבר כתבנו לעיל כלל י"א סי' ד' מחלוקת הפוסקים שי"א דכל כלי עץ דינו כנקוב וי"א כל כלי חרס וא"כ כל הכלים אפי' שאינם מנוקבים אפי' עומדים עכשיו בבית ועליה הוי ספק דאורייתא והתולש מהן הוי שגגת חטאת. ואילן שגדל בכלי שאינו מנוקב אפשר דחייב לכ"ע (ע' מל"מ פ"א מהלכות בכורים הלכה ט' וביו"ד סי' רצ"ד דחייב בערלה) ואם הכלי מלא עפר או שמקצת עלין יוצאין חוץ לעציץ לכ"ע הוי מחובר (ועיין עוקצין סוף פ"ב) אבל התולש זרעים מכלי שאינו נקוב פטור דגרע מכמהין ופטריות דהוי עכ"פ גדולי קרקע משא"כ זה לא נקרא גדולי קרקע כלל דאין דרך זריעה שם (מגן אברהם סק"ח):

ג מיני פרחים ועשבים שתוחב בעפר מע"ש כדי שיהיו לחים להריח בהם מותר לאחזם בעלים ולהוציאם ולהחזירם והוא שלא השרישו. וגם אינו רוצה בהשרשתן ואינו מכוין כלל להזריעם (של"ו):

ד בצלים שדרכן להשתרש בעליה שיש בו עפר ונשרשו שם וגם רוצה בהשרשתן התולש חייב אע"ג שכל הבצל מגולה ואין דרך גדולן בכך אבל אם נפלה עליהן מפולת ונתכסו האמהות של הבצלים והעלין מגולין כדרך גדולן אפילו אינו רוצה בהשרשתן חייב (מגן אברהם שם ס"ק י"ג):

ה התולש פירות מן האילן אע"פ שכבר הם יבשים אם העוקצין עדיין לחים חייב לכ"ע ולרמב"ם אפי' אם גם האילן יבש לגמרי וכבר נתייבשו גם הפירות ועוקציהן חייב ולכן אסור לעלות באילן אפילו יבש לגמרי ואפי' אין בו פירות ולא ענפים דליכא למיחש שמא יתלוש ואפי' בימות החמה שניכר שהוא יבש ממש מ"מ לא פליג רבנן אבל התולש עשבים יבשים לכ"ע פטור (שם):

ו אסור להשתמש באילן כלל ליקח מה שמונח עליו או ליתן עליו דבר ואפי' אם סל תלוי עליו דהוי צדדין אסור ליקח דבר מן הסל אא"כ הסל תלוי ביתד התקוע באילן דזה נקרא צידי צדדין דאז מותר ליקח מה שמונח בסל אבל לא הסל עצמו ואסור להשען באילן אם היא דק שמניד על ידו אבל אם הוא עב מותר אבל מותר לילך ע"ג עשבים אפי' לחים וכן מותר להשתמש בהן דלא גזרו אלא על אילן (ומ"ש הט"ז סי' של"ו ס"ק ב' כבר דחה אותו בא"ר וכן מצאתי בריטב"א דלא כט"ז) ואם עלה באילן במזיד בשבת אסור לירד עד מוצאי שבת דקנסוהו חכמים. ומותר ליגע באילן ובלבד שלא ינידנו (שם):

ז מטעם זה אסור פירות הנמצאים תחת אילנות בשבת דילמא נפלו היום ואסור אפי' בטלטול שמא יעלה ויתלוש:

ח אסור להריח בפרי שהוא מחובר שמא יאכלנו אבל מותר להריח בשושנים וכיוצא בו כיון דאינן ראוין לאכילה רק להריח והרי יכול להריח בו במחובר לא חיישינן שמא יתלוש (של"ו):

ט ואסרו ג"כ מטעם זה לרכוב ע"ג בהמה ולהשתמש בבהמה או לישב בקרון ובהמה מנהיגה והכל שמא יחתוך ענף מאילן להכות הבהמה שתלך

י אסור לרדות דבש מכוורת דדומה לתולש. ודוקא אם דבוק לכוורת אבל אם נתלש מערב שבת מותר לרדותו כדי לאכול דבש הדבוק בו מסביב ולענין דבש הצף מבואר במלאכת דש סי' ט' (סי' שכ"א):

כלל יג

א המעמר

אין עימור אלא בגדולי קרקע. וענין העימור הוא שמאסף שבלים או פירות או עצים במקום גדולן ועושה אותם צבור א' כמו שדרך לעשות בתבואה אבל שלא במקום גדולן

אע"פ שהן גדולי קרקע מותר לקבצם דלא אתי למטעי להתיר אף במקום גדולן דמקום במקום לא מחליף (סי' ש"מ) ולכן מותר לקבץ פירות שנתפזרו בבית או בחצר במקום א' ונותן אפילו לתוך הסל ובענין דלא נתערב בהן עפר וצרורות דאז אסור מטעם בורר כמו שנבאר במלאכת בורר אי"ה אבל אם נתפזרו א' הנה וא' הנה אסור לקבצם לתוך הסל דהוי עובדא דחול דאיכא טרחא יתירה אלא מלקט ואוכל (סימן של"ה):

ב אסור לקבץ שום דבר במקום גדולן אפילו אינו גדולי קרקע כגון מלח במקום שחופרין בו המלח דמחליף בג"ק (סי' ש"מ):

ג המקבץ פירות אפילו שלא במקום גדולן עד שנדבקו יחד או שתלאן בחבל ועשאן גוף א' חייב דגם זה מלאכת עימור שקושר עמרים (שם):

כלל יד

א הדש (סי' שי"ט וש"כ ושכ"א)

הדש כגרוגרות חייב ובפחות מזה אסור מדאורייתא ככל אסורין שבתורה דקיי"ל חצי שיעור אסור מה"ת ואין דישה אלא בגדולי קרקע מלאכת הדישה ידוע שהיא לפרק האוכל ולהפרידו מן השבלין והשרביטין וכן כל דב' שדרך לפרק ולהבדילו מדבר שנבלע בו חייב ולכן אסור לפרק הפולין שקורין באבעס מן השרביטין אפי' מה שרוצה לאכול לאלתר וכן קטניות שכבר נתקשו השרביטים שקורין שויטין עד שאינם ראוים לאכילה ואפילו למללן בראשי אצבעותיו יש להחמיר ואם עדיין השרביטין לחים וראוים לאכילה מותר לפתחן כדרכן דכיון דגם השרביט אוכל הוי כמפריד אוכל מאוכל וכן יש ליזהר מלהוציא האגוזים מקליפה ירוקה שעליהן וכן השומשמין מן הקליפה ודוקא דברים שדרך דישה בכך משא"כ כשקולף אגוזים מקליפתן הקשה וכן שאר פירו' מקליפתן וכן לפרק המוח מן העצמות בכל זה ל"ש בו דישה שהרי אין דשין אותו (שי"ט):

ב הסוחט זיתים וענבים וצמוקים חייב משום דש שהרי כל אלו עומדין למשקין ואף הצמוקין אע"פ שעומדים לאכילה מ"מ כיון שסוחט למשקין שם יין עליו והרי כ"ז דומה ממש לדש דמכח הסחיטה מפריד המשקה מן החרצן כמו הגרעינים מן השבולין (ש"כ):

ג שאר פירות שאין דרך כלל לסחטן כיון דזה מתכוין להוציא משקה י"א דמחייב רש"י ולכן צריך ליזהר שלא לסחוט שום פרי ומכ"ש אם סוחט פירות שדרך מקצת מקומות לעשות מהן משקה כמו תפוחים ובערניס באשכנז שממלאין מהן חביות לאלפים למשקה ואלו היה בשאר מדינות תפוחים לרוב כמו התם היו ג"כ עושין מהן משקה ולכן אסור לכ"ע ואפי' לסחוט על האוכל י"א דחייב חטאת (ר"ח בתוס' שבת) אבל בש"ע

פסק דמותר לסחוט אפילו אשכול ענבים לתוך קדרה שיש בה תבשיל דמשקה הבא לאוכל כאוכל דמי ונכון ליזהר בספק איסור דאורייתא (שם):

ד בש"ע מתיר לסחוט לימעניס שקורין (ציטרין) קידם שנכבשו לתוך המים לשתות עם צוקער כיון שאין דרך לשתותו לבדו וכל זה בזמן הש"ע אף שהיו סוחטין ציטרין למאות ולאלפים לא היה רק לטבל בו בשר ושאר מאכלים אבל בזמה"ז שידוע שממלאים חביות למאות ולשתות עם פאנס וכן בכל מקום ומקום סוחטין למשקה פאנס צריך עיון גדול אם מותר לסחטן בשבת כדלעיל סי' ב' ואינו מועיל ההיתר לדידן דהוא איסור דאורייתא ועכ"פ יש ליזהר שיסחוט מקודם ע"ג צוקער דהוי כמשקה הבא לאוכל וגם זה צריך עיון (שם):

ה פירות וירקות שנכבשו במשקה כמו לימעניס מלוחים ואוגערקעס או שנתבשלו וסחטן אם היה צריך למשקה אפילו סוחט לתוך האוכל י"א דחייב דדרך לסחטן וכ"ש הסוחט לימניש המלוחים לתוך השכר וי"א כיון שכבר נבלע המשקין בפירות הוי כמשקין של עצמו ופטור ועכ"פ לכ"ע אסור לסחטן ואם אינו עושה רק לתקן המאכל ואינו צריך כלל למשקין היוצאין כמו שדרך לסחוט הירק שקורין שלאטין לאחר ששרו אותן במים וכן אוגערקעס חיין שדרך לחתכן לחתיכות וסוחטין להוציא מימיהן והמים הולך לאיבוד מותר לסחוט אפילו לכתחלה דלא דמי לדש דהתם צריך לתבואה ולמשקין שיוצא (שם):

ו וכן מיני טיגון שנבלע בו שומן הרבה מותר לסחטו דאינו דומה לסי' ה' דשם נבלע בו משקין משא"כ בשומן דמעיקרא אוכלא והשתא אוכל אבל בשר שנבלע בו משקין לא יסחוט לצורך משקין (שם):

ז וכן פת ששרה ביין ושאר משקין אסור לסוחטו ואפילו למצוץ בפיו י"א חשש איסור דאורייתא ודינו כמו בסי' ה'. ובא"ר הכריע כמ"ש בס' יראים בשם ר' בנימין דבענבים אסור ושארי דברים מותר:

ח החולב חייב משו' מפרק דבהמ' הוי נמי גדולי קרקע לענין זה אם חולב לשתיה חייב ואם חולב לתוך קדרה של אוכלין עד שנבלע תיכף באוכל יש מחלוקת אם חייב (עי' בנ"א סי' ג') ומ"מ מותר לומר לנכרי לחלוב הבהמות דמשום צער בע"ח דהוי איסור דאורייתא לא גזרו חכמים על איסור אמירה לנכרי (ש"ה):

ט אשה שמצטערת מרוב חלב שבדדיה מותרת להוציא החלב על הקרקע דאז הוי משאצ"ל אבל אסור לקבל החלב בכלי ליתן לתינוק אא"כ התינוק חולה ומסוכן וכן

אסורה לקלח על איזה כאב דאז הוי צריכה לגופה (שכ"ח) (ועיין לקמן בדין רפואה בשבת):

י חלות דבש שריסקן מע"ש אם הוא עדיין מחובר בכוורת אע"ג דאסור לתלוש החלות כדלעיל במלאכת קוצר סי' י' מ"מ מותר לאכול דבש הצף ע"ג והזב ממנו בשבת וכ"ש כשכבר תלשן אבל אסור לסחטן ולרסקן אפילו אם נתלשו והוציאו חוץ לכוורת. ואם רסק אפשר דחייב דהוי כדש ואם לא רסקן מע"ש אף דבש הזב ממנו אסור דגזרינן שמא ירסק. ודבש הצף בכוורת לעולם מותר (סי' שכ"א):

יא אסרו חכמים לרסק השלג והברד לשבור אותן לחתיכות קטנות כדי שיזוב מהם מים ודומ' לסחיטת פירות שעשוין למשקין אבל מותר ליתנם לכוס של מים והוא נימוח מאליו ואפי' לרסק בידים לתוך כוס של מים מותר דלא גזרו אלא כשסוחט המים ויהיו בעין ולכן מותר לשפוך חמין על צוקר אף על פי שנימוח וצוקר מותר לרסקו אפילו בידים כיון שלעולם אוכל הוא (עיין ר"ן סוף פרק ב"ט) וכן מותר ליתן שומן על מאכל חם אעפ"י שנימוח שם דזה לא נקרא בעין (א"ר סי' שי"ח ועיין כלל כ' סי' ז' וסי' כ') ומותר לשבור הקרח כדי ליטול מים לשתות וליטול ידיו ולהשתין בתוך השלג טוב ליזהר אם אפשר (סי' ש"פ):

יב בגד שנבלע בו יין ושאר משקין הסוחטו חייב משום דש ולכן אם נשבר כלי עם משקין אסור לתת לתוכן בגד כדי שיבלע בו המשקה לסוחטו ואפילו אם דעתו להמתין לסוחטו עד מוצאי שבת אסור דגזרינן שמא יסחוט בשבת כיון שעושה בשביל המשקה אבל אם נשפכו יין ושאר משקין על כלי עץ מותר לנקותו ולקנחו במפה ול"ל שמא יסחוט דכיון דמשליך המשקין לאיבוד אין בו איסור דאורייתא ומ"מ אסור לסחוט. ול"ד לסי' ה' דהתם ל"ג משום שהוא לאכילה לצורך שבת אבל אם נשפך מים אסור לקנחו במפה שמקפיד עליו דחיישינן שמא יסחוט וחייב משום מלבן כדלקמן במלאכת מלבן סי' ב' ועיי"ש כמה דינים מדין בגד ליתן עליו מים אבל בשאר משקין חוץ ממים לא שייך בו ליבון שאין דרך כביסה בשאר משקין אלא דסחיטתו אסור משום דש וזה ל"ש אלא כשצריך למשקין משא"כ במים אפילו כשסוחט המים לאיבוד מ"מ יש בו משום ליבון (שי"ט ש"כ):

יג ולכן מותר לסנן יין ושאר משקין הצלולין בענין שלא יהיה בו איסור בורר כדלקמן במלאכת בורר סי' ז' וכן מי שיש לו מיחוש הכולל כל הגוף בענין שלא יהיה בו איסור משום רפואה כדלקמן מותר לשרות בגד ביין וחלב ושאר משקין ולא גזרינן שמא יסחוט כיון דאין דרך לסוחטן לצורך המשקין וגם לא שייך בו כיבוס דא"א לנקות הבגד ע"י

סחיטה זו אבל לא במים דשייך בו ליבון ומכיון שנתן עליו מים הוי כיבוס (סי' שי"ט במגן אברהם סעיף קטן י"א):

יד זיתים וענבים שנתרסקו מע"ש משקים היוצאים מהם מותר שהרי אפילו לא יסחוט מ"מ יזוב היין. ואפי' אם לא נתרסקו מע"ש אם יש יין בגיגית שהענבים בתוכה אף על פי שהענבים מתבקעים בשבת בגיגית מותר לשתותו בשבת שכל יין היוצא מהענבים מתבטל ביין שבגיגית אף על גב דהוי דבר שיש לו מתירין כיון שלא הוה ניכר קודם שנתערב ולא היה עליו שם יין כלל ולכן בטיל. וה"ה דמותר לתת ענבים בתוך היין שיתבקעו ויוציאו יינם. וכן חרצנים וזגים שנתן עליהם מים לעשות תמד מותר למשוך מהם ולשתותם וכן אפילו לא נתן עליהם מים והיין מתמצה וזב מאליו מותר לשתותו כיון שנתרסקו מע"ש ונ"ל דצמוקים שחתכן ונתן עליהם מים וסחטן בשבת חייב לכ"ע דהא לא אתי ממילא כידוע. ומ"מ נ"ל דאם נתן הצמוקים והיין לתוך משמרת או סודר מע"ש ומסתנן והולך בשבת אפ"ה מותר לשתות מאותו יין בשבת ודוקא שהסודר או המשמרת מגיע עד היין שבכלי בענין שתיכף כשיצא מן המשמרת אינו ניכר כלל ובטל כדלקמן כלל ס"ה פן ח'

טו אסור להדוק מוכין בפי הפך כשהוא לח משום סחיטה וכן חבית שפקקו בפקק של פשתן יש ליזהר שלא יעמיד כלי תחת החבית בשעה שסותם ואז אפי' נסחט מהיין כיון שהולך לאיבוד אינו דומה לדש (ש"כ):

טז ספוג אין מקנחין בו אא"כ יש לו בית אחיזה דאז אפשר בלא סחיטה אבל אם אין לו בית אחיזה א"א בלא סחיטה ואע"ג דאינו מתכוין לסחוט מ"מ הוי פסיק רישיה (שם):

כלל טו

(הזורה)

הזורה ברחת לרוח חייב ולכן אסור לרוק לרוח שהרוח יפזר אותו ודומה לזורה (שי"ט):

כלל טז

א (הבורר שי"ט)

הבורר פסולת מתוך האוכל אם האוכל מרובה על הפסולת חייב אפילו בורר בידו לאכול לאלתר דזה הוא מלאכת ברירה ממש לברור המועט מתוך המרובה וכשם שאסור לבשל לאכול לאלתר כך אסורים כל המלאכות אפי' לאכול לאלתר ואם היה הפסולת מרובה על האוכל אסור לברור הפסולת לכ"ע דהא עכ"פ הפסולת אסור בטלטול. ודעת רוב הפוסקים דחייב דלעולם דרך ברירה הוא לברור פסולת מאוכל וי"א דבזה אפי' הבורר האוכל מן הפסולת חייב דכיון דהפסולת מרובה דרך ברירה לברור המועט מן

המרובה ולכן נ"ל להחמיר כשהפסולת מרובה על האוכל דאסור לברור אפילו האוכל ומכל שכן הפסולת

ב כשהאוכל מרובה על הפסולת מותר לברור בידו מן האוכל מה שרוצה לאכול באותה סעודה או סמוך לסעודה דכיון דאין זה דרך ברירה לברור האוכל כיון שהוא מרובה אלא להיפך וגם אינו בורר בכלי שדרך לברור בו לכן מותר אבל אסור לברור בשום כלי כמו שנוהגין להניח הקטניות בטעליר וכדומה לזה אסור. ואם בירר בכלי מיוחד כגון בנפה וכברה אפילו לא בירר רק מה שצריך לאכול תיכף חייב שזה דרך ברירה דבכלי אין חילוק אם בורר אוכל מתוך הפסולת או להיפך דלפעמים בוררין האוכל ולפעמים הפסולת שאם הפסולת דק מאוכל גם נופלין הפסולת דרך נקבי הנפה ולהיפוך להיפוך לכן לעולם חייב:

ג הבורר אפילו אוכל מפסולת אפי' בידו לאכול בסעודה אחרת כגון שבורר שחרית לאכול במנחה חייב שהרי זה בורר ממש דדוקא מה שרוצה לאכול לאלתר לא מקרי ברירה אם בורר האוכל בידו אבל מה שאין צריך לאכול לאלתר חייב. נמצא הכלל שאינו מותר לברור רק שיהיה בו ד' תנאים (א) שיהיה אוכל מרובה על הפסולת (ב) שיברור האוכל מתוך הפסולת ולא להיפך (ג) שיברור דוקא בידו ולא בכלי (ד) שלא יברור רק מה שצריך לסעודה זו ודוקא סמוך לסעודה:

ד ולפיכך צריכין ליזהר כשמונח לפניו קטניות או שאר פירות ויש בהם מתולעים ומעופשים וכן פירות שנפלו לארץ ונתערבו בעפר וצרורות יזהר שלא יברור רק מה שצריך לאותה סעודה שרוצה לאכול תיכף ולא יותר דאז חייב וגם יזהר שיברור דוקא האוכל מתוך הפסולת אבל לא להיפך וכן כשמתקנים הירק שקורין שאלאטין ויש בהם עלין מעופשין צריך לברר העלין הטובים מתוך המעופשין אבל לא להיפך דאז הוי בורר פסולת מאוכל אם הוא פסולת גמור חייב ואם ראוי לאכול ע"י הדחק עכ"פ אסו' מדרבנן (מגן אברהם ס"ק ג'):

ה אפילו ב' מיני אוכלין או ב' מיני בגדים וכלים אסור לברור מין אחד מחבירו (כ"כ הת"ש והביא ראיה משבת (עד) מאן דעביד חלתא וכתב רש"י זומר הקנים כו' בירר היפות ה"ז בורר) דזה שרוצה עכשיו לאכול או להשתמש בו מיקרי אוכל והשני נקרא פסולת וצריך לברור זה שרוצה עכשיו לאכול ולהשתמש בו מיד ולהיפך חייב חטאת אבל כשרוצה לברור חתי' גדולות מקטנות לא שייך בו ברירה כלל אפי' ב' מינים אם בורר משניהם יחד הגדולות מן הקטנות אבל כשהיו קצת מהם אינם טובים כ"כ כמו חתיכות האחרים כגון שנקדחו מכח הבישול איזה חתיכות דגים ורוצה לברור אותן שלא

נקדתו אפילו במין א' או שבישל ב' דגים ממין א' ביחד ודג א' הוי חי והדג הב' מת ורוצה לברור זה מזה בודאי גם בזה שייך ברירה וצריך לברור זה שרוצה לאכול עכשיו ודמי ממש לעלין מעופשין בסימן ד' וצריכין ליזהר בסעודות שמונחים כמה מיני עופות יחד ובוררין להניח למוצאי שבת שיבררו אלו שרוצין לאכול עכשיו ולא להיפך ובשר צלי ומבושל הוי ב' מינים לענין זה (וכן משמע בתה"ד) ומ"מ נכון להחמיר אפי' במין א' בגדולות מן הקטנות שיברור מה שרוצה לאכול עכשיו (ט"ז שם):

ו אסור ליתן דבר מאכל שמעורב בו פסולת לתוך המים כדי שיפול הפסולת למטה או שיצוף הפסולת למעלה דהוי בורר:

ז יין ושאר משקין חוץ מים הצלולין וכן משקה שקדים כתושים מע"ש מותר לסנן בסודרים ובלבד שלא יעשה גומא בסודר לקבל היין משום שינוי ודוקא שהן צלולין לגמרי בלא שמרים או שדרך רוב ב"א לשתות כך ואינו מסנן רק מפני קסמין שנפל לתוכו דכיון דראוי לשתות כך לא הוי בורר אבל אם הם עכורים ומסנן אותם כדי שישארו השמרים למעלה זה בורר ממש וחייב ודין סינון מים נבאר אי"ה במלאכת מלבן

ח בשעת הדחק מותר לסנן יין ומשקין שאין בהם שמרים רק שנפלו בו קסמין אפילו בכלי שעשוי משערות כמו נפה אבל אם יש במשקין תולעים נ"ל דאסור לסנן וצ"ע אבל מותר לשתות ע"י מפה לכ"ע דל"ש בורר אלא כשבורר קודם האכילה אבל לא בשעת האכילה ושתיה ומים שיש בהם תולעים נבאר לקמן במלאכת מלבן וצריך לסנן בקערה כדי שלא תהיה חלל טפח מן המשמרת לקרקעית הכלי משום שינוי או שיחזיק המשמרת בידו:

ט כששותין קאווע צריכין ליזהר שלא ישפוך כל הצלול מן הקאווע השחוק דהוי כבורר ומכ"ש כשאינו שותה עכשיו רק שמסנן לבו ביום ומכ"ש כשמסנן ע"י כלי שיש בו נקבים קטנים דאסור אפי' כוונתו לשתותו תיכף ואפשר שחייב וכן כשמערה שכר מן השמרים צריך ליזהר בזה שכשמגיע סמוך לשמרים או סמוך לקאווע השחוק אזי ישאר מעט שכר וקאווע צלול בתוך הקאווע השחוק ובתוך השמרים ופשיטא דאסור לערות שומן מהמאכל דהא השומן הוי כפסולת ופסולת מתוך האוכל אסור לכ"ע אלא א"כ שמערה ג"כ מהרוטב:

י מסננת שנתן חרדל לסננו מותר ליתן בה ביצה אע"פי שהחלמון יורד למטה עם החרדל והחלבון נשאר למעלה וידוע שהחלבון אינו טוב למאכל וא"כ הוי כבורר אפ"ה מותר כיון שאין עושה זה לאכול החלמון אלא שיתן מראה בחרדל אבל אם רוצה לאכול החלמון אסור לברור אותו מהחלבון ולפיכך אסור לברור החלמון מן החלבון על ידי

שמערה מקליפה לקליפה ומכ"ש ע"י כלי כדי לטרוף אותו ולשפוך לתוך הקאווע במקום חלב כמו שנוהגים (בענין שאין בו משום מבשל עיין במלאכת אופה סימן ג') דהוי בורר אבל מותר ליקח החלמון בידו דהוי בורר אוכל לאלתר וביד דמותר (עיין במגן אברהם ס"ק ט"ז ודבריו צ"ע עיי"ש ת"ש). וכן אסור לקלוט הסמעטיני מן החלב רק מה שרוצה לאכול עכשיו ולא יקח הכל אלא יניח מעט סמוך לחלב אבל לבו ביום אסור (מגן אברהם סי' תק"י) ומ"מ אם חושש שמא יפסיד מותר על ידי נכרי דלא הוי בורר ממש דשניהם אוכל הם כיון שמניח מן הסמעטני ואינו לוקח הכל אבל ליקח כל הסמעטני אפילו ע"י נכרי אסור:

יא אסור להעמיד החלב במקום חם כדי שתעשה גבינה דזה הוי בורר וכן אם נתן החלב הקפוי בשק וכדומה ומי החלב נוטפין כמו שעושין גבינות חייב משום בורר והעושה גבינה חייב משום בונה (עיין לקמן במלאכת בונה) וכן אסור ליתן חומץ וכ"ד בחלב כדי שתעשה סיראוויטקי דזה בורר ממש:

יב כשנופל זבוב במאכל או משקה לא יסיר הזבוב דהוי בורר פסולת מהאוכל אלא יקח קצת גם מהאוכל או המשקה עמו ויזרוק (ט"ז):

יג אסור לקלוף שום ובצל וכל מיני פירות כגון אגוזים ושקדים וכיוצא בהם אלא מה שצריך לאכול באותה סעודה אבל לסעודה אחרת אסור ולכן כשמטמינין רגלי בהמה שקורין פיסנאגעש ובשחרית כשהם עדיין חמין מתקנין בשומים ומלח כדי לאכול במנחה אסור לקלוף השומים רק מה שצריך לאכול שחרית דהוי בורר ואם הם חמים כ"כ שהיד סולדת בו אסור משום מבשל כדאי' לקמן במלאכת אופה (מגן אברהם ססי' שכ"א ועיין עוד במלאכת טוחן סי' ב'):

יד קמח של מצות שנטחן אחר האפיה ומעורב בו חתיכ' מצות וכיוצא בו הם כב' מינים ואסור לברור אם לא מה שצריך לאכול תיכף ויברור אותו המין שרוצה לאכול אבל לא להיפך (סי' תק"ד במגן אברהם שם):

טו כשנותן שומשמין ואגוזים בדבש לא יחבצם בידו ר"ל שמקבץ יחד האגוזים ועי"ז מפריד הדבש מבחוץ דהוי בורר (עיין מה שכתבתי בזה במלאכת לש סי' ו' וביארתי בו דברי המגן אברהם):

כלל יז

א הטוחן (שכ"א):

כל השוחק תבלין וסממנים במכתשת ה"ז טוחן וחייב (רמב"ם פ"ח) ולפיכך הצריך לדוך פלפלין וכיוצא בהם ליתן לתוך המאכל בשבת ה"ז כותש ביד הסכין וכיוצא בו ואפ"ה

לא יניחם במכתשת דהוי עובדא דחול כיון דדרכו בכך בחול אלא יניחם בקערה וכיוצא בו וידוכם בקתא של סכינא דהוי שינוי גמור וכן מלח הגס אסור לדוך במכתשת אלא ע"ג השולחן ובקתא של סכין (א"ר דלא כמ"א שי"ט):

ב המחתך ירק וצנון וכ"ד דק דק חייב משום טוחן ולכן אסור לחתוך בצלים ליתן לתוך המאכל אלא דוקא סמוך לסעודה לא מקרי טחינה מה שטוחן ואוכל תיכף כדאיתא לעיל במלאכת בורר. ומ"מ יזהר שלא יחתוך דק דק מאד אלא בחתי' גדולות קצת והחותכים הבצלים והצנון דק דק שעה או שתים קודם הסעודה קרוב הדבר לומר שחייב והבצלים אסורים באכילה וגם דאז אסור משום בורר כדלעיל במלאכת בורר סי' י"ג (שם):

ג אסור לגרור גבינה על ריב אייזין דכיון דמלאכתו בכך הוי טוחן אבל מותר לחתכו בסכין דק דק משעת אכילה וכן מותר לחתוך בשר קשה אע"פי שא"א לו ללעסו אא"כ חותכו לחתיכות דקות כיון שרוב ב"א יכולים לאכול כך ואין חותכו אלא בסכין (שם):

ד מותר לפרר לחם אפי' דק דק הואיל דכבר נטחן אין טחינה אחר טחינה ויש ליזהר דוקא לאכול לאלתר דלמקצת פוסקים גם בזה חייב (שם):

ה המפרר חתיכת עץ שנרקב ועושה ממנו פולווער וכן המפרר צרור עפר חייב משום טוחן (שבת ע"ד):

ו ולכן כשיש מעט טיט או צואה יבשה על בגדו אסור לשפשפו או לגרור בצפורן להסירו דהוי טוחן אבל אם אין שום ממשות הצואה רק המראה מותר לגררו ולהסירו להתפלל בנקיו' וכשעדיין הטיט לח מותר לשפשפו מבפנים להסירו. ונ"ל כשהבגד שחור מקפיד עליו אף זה אסור דהוי מלבן כמו שלבאר במלאכת מלבן (סי' ש"ב):

ז הנוסר עצים שצריך לנסורת שלהן והשף מתכות ר"ל שקורין פיילן חייב בכל שהוא והמחתך עצים דק דק ועושה אותם קטנים אם דקדק מהן כדי לבשל כגרוגרת מביצה חייב (רמב"ם מ"א סימן שי"ד ס"ק ע"ד):

כלל יח

א (המרקד)

המרקד כדי להוציא הפסולת חייב משום מרקד ולכן צריך למחות ביד הנותנין מספוא לסוסים שנותנין השבולת שועל בכברה וכוברין להוציא המוץ ולנקותו דזהו מלאכה דאורייתא ואם מרקד מצה טחונה וכיוצא בו שצריך עכשיו לאכול מעט מן הקמח הדק חייב משום מרקד דהחתיכות הגדולות נחשבין כפסולת:

ב אין אין בו פסולת כלל כגון קמח ממצה טחונה שנדבק קצת ורוצה להפרידו אע"ג דל"ש בו טחינה דאין טחינה בפת שכבר נטחן מכל מקום אסור לרקדו אבל אינו אלא מדרבנן וצ"ע אם מותר ע"י שינוי (ועיין בסי' תק"ו):

ג מותר ליטול מאכל לבהמה בכברה וליתן לתוך האבוס אע"פ שהמוץ נופל דרך נקבי הכברה כיון שאינו מתכוין לכך (שכ"ד):

כלל יט

א (הלש סי' שכ"א ושכ"ד)

הלש בגרוגרת חייב ובפחות מזה אסור מה"ת כדין כל חצי שיעור דאסור מדאורייתא שאינו חייב עד שיגבל. ודוקא בדבר שהוא בר גיבול כגון קמח ועפר וטיט אבל דבר שאינו בר גיבול כגון אפר וחול תיכף משנתן בו מים זהו גיבולו וחייב וי"א דאפי' בקמח וכיוצ' בו חייב תיכף משנתן בו מים וי"א דאדרבה דבר שאינו בר גיבול קיי"ל דאפי' אם מגבלו אינו חייב וקיי"ל לחומרא כיון שהוא מידי דאורייתא ולכן צריך ליזהר שלא ליתן מים לתוך המורסן אפי' כשצריך ליתן לבהמה ועופות ואפי' נתן בו כבר מים מע"ש אפ"ה אסור לגבל כדרכו אלא מעבירו במקל בשתי וערב ומנערו מכלי אל כלי כדי שיתערב ומותר אח"כ לחלקו לכלים הרבה ומ"מ בשעת הדחק יש להתיר ע"י נכרי שהנכרי יתן המים בשבת ויגבל על ידי שינוי (שכ"א):

ב וכן חרדל וחריין ושאר מיני טיבולים שלא נתן בהם חומץ מע"ש אסור ליתן בהם חומץ בשבת ולעשות בלילה עבה אלא ישנה ויתן תחלה החומץ בכלי ואח"כ יתן לתוכו החרדל והחריין ולא יעשנה בלילה עבה אלא ישפוך חומץ הרבה שתהיה בלילתו רכה ואז לא נקרא לישה וגם לא יערב בכף אלא בידו או שינענע הכלי עד שיתערב (שם):

ג וכן כשנותנין מצה כתושה כקמח במשקה מעד יזהר שלא יהיה בלילתו עבה אלא רכה ויתן הקמח תחילה ואח"כ המשקה ולא להיפך דמסתמא בחול היו עושין להיפך ליתן הקמח לתוך המשקה והכל לפי מנהג המקום ישנה בשבת וגם לא יערב בכף אלא באצבעו או שמנענע הכלי עד שיתערב (שם):

ד לא ישתין ע"ג טיט (שם) ונ"ל דה"ה כשמכסה מי רגלים בחול באפר וכשיתן מעט יהיה מתערב במ"ר והוי כמו לישה בנתינת המים חייב לי"א ולכן יתן הרבה אפר וחול ואז לא ניכר כלל הלישה:

ה הנותן זרע פשתן או שומשמין במים חייב משום לש מפני שמתערבין וניתלין זה בזה ככל דבר הנילוש (סי' ש"מ)

ו כשנותן שומשמין ואגוזים בדבש לא ידבקם בידו די"א דהוי כמו לישה והמדבק כדי להפריד הדבש הדבוק מבחוץ הוי בורר כדלעיל במלאכת בורר סי' ט"ו (שי"ט):

כלל כ

א האופה (סי' שי"ח):

האופה את הפת או המבשל את המאכל או סממנים או מים וכל דבר אפי' נאכל כשהוא חי כגון פירות וחלב והמתיך שעוה וחלב וזפת וכיוצא בהן או א' ממיני מתכות שהתיך אותה כמו שמהתכין בכלי עד ששופכין אותו כמים ועושין מהם כלים כידוע וכן כלי של טיט שנתנו בתנור ונעשה כלי חרס והנותן חתיכה עץ בתנור כדי שתתיבש וידוע שיוצא ממנו לחלוחית חייב משום מבשל. זה הכלל בין שריפה דבר קשה או שהקשה דבר רך חייב משום מבשל (רמב"ם הביאו המגן אברהם סי' שי"ח):

ב אפילו לא בישל על האש ממש אלא בדבר שנתחמם מן האש כתנור וכיוצא בו ואפי' חימם בגד אצל האש וצלה בו ביצ' חייב כאילו בישל על האש ממש. ולפיכך המניח פירות או מים על התנור או בתוך הקאכל לאחר שהסיקו התנור ונתבשלו שם חייב (שם):

ג כלי ראשון (פי' הכלי שמשתמש בו על האש) אפי' לאחר שהעבירו מעל האש מבשל כל זמן שהיד סולדת בו לפיכך אסור ליתן בכ"ר שום דבר בשבת ולא עוד אלא אפי' דאסור לערות מכלי ראשון על דבר ששייך בו בישול דעירוי מבשל כדי קליפה ואם עירה על בשר צלי או על לחם צריך לקלוף דהקליפ' אסו' לאכול בשבת דיש בישול אחר צליה ואחר אפייה כדלקמן סימן י' ודוקא על דבר יבש אסור אבל מותר לערות מים חמין במים צוננין או להיפך. ובתנאי שיהיו המים צוננין הרבה מאד יותר על החמין שלא יהיה באפשר שיתבשלו רק שיפיגו צינתן דכיון דהצוננים מרובין ומתערבין תיכף מתבטל חמימתן ונ"ל דבצונן לחמין דוקא ששופך בשפיכה גדולה הכל בפעם א' אבל מעט מעט אסור לערות שהרי מבשל תיכף ומה יועיל מה שמצטנן אח"כ (ובזה מסולק תמיהת הב"ח סי' שי"ח סס"ק ח'):

ד כלי שני (פי' הכלי שעירה לתוכו מכלי שבשלו בו) אינו מבשל אפילו אם היד סולדת בו ואמנם כיון דיש דברים המתבשלים אפילו בכ"ש ואין אלו בקיאין יש להחמיר שלא ליתן שום דבר דשייך בו בישול אפילו בכ"ש כ"ז שיהס"ב ולכן יש ליזהר במלח ובצלים בשבת שלא ליתן בקערה וכ"ש לערות עליהם מכ"ר (שם) ואם הוא רותח כ"כ עד שהיד נכוית בו נ"ל דלכ"ע מבשל (עיין בחבורי שערי צדק פ"ב). ואם נתן מלח אפי' בכ"ר אפי' כשעדיין הקדירה על האש מותר המאכל דהמלח בטל לגבי המאכל ואע"ג דמידי דעביד

לטעמא לא בטיל ש"ה דהוי זוז"ג דמסתמא נמלח גם בע"ש ואע"ג דהוי דבר שיל"מ כיון שנתבטל מקודם שנאסר בטל דנימוח מיד ואין נתבשל מיד לדעת האומרים דצריך מלחא בישולא כבשרא דתורא (וע"ש במגן אברהם שי"ח ס"ק ל"א) ואם הוא מלח שנעשה ע"י בישול פשיט' דיש לסמוך להתיר דאין בישול אחר בישול (שם במגן אברהם):

ה חתיכ' בשר רותח וכן כל דבר גוש כ"ז שהיס"ב ולא הניח בכ"ש מבשל ואם כבר הניחו בכ"ש כתב המ"א דאעפ"כ מבשל ולכן אסור לטוח שום ובצלים על הרגלים שקורין פיסנאגעש כ"ז שהיס"ב וכן בשר צלי אסור לטוח אותו וכן אסור ליתן חתיכת בשר רותח ברוטב צונן דכיון שהוא דבר שאינו מתערב מבשל כדי קליפה וצ"ע (שם):

ו אחר שכתבנו הדברים המבשלין נבאר דברים השייכים בהם בישול. דבר יבש שכבר נתבשל מע"ש ל"ש בו בישול דאין בישול אחר בישול ואפי' הוא עכשיו צונן לגמרי ומותר לשרותו בחמין אפילו בכ"ר ואם לא נתבשל מע"ש אסור לשרותו ואפי' בכ"ש דמיחזי כמבשל אבל מותר לערות עליו מכ"ש להדיחו ואם הוא דבר קשה שא"א לאוכלו כלל בלא שריה השורה אותו בשבת חייב ונ"ל דאפי' בצונן וצ"ע וכן אסור להדיח דבר שא"א לאכול כלל בלא הדחה והמדיח חייב דבישול אינו תלוי לא בכ"ר ולא בכ"ש אלא לפי דבר המתבשל (מרדכי) אבל מותר להדיח דג מלוח שקורין הערונג במים צוננין (ט"ז) שגם קודם הדחה ראוי לאכילה (שם):

ז מיהו בדבר יבש הנתבשל ועכשיו ע"י השריה בחמין או כשיתן נגד המדורה יהיה נימוח יש מתירין דכיון דנתבשל כבר והוא יבש אעפ"י שיהיה נימוח מותר ולפ"ז מותר ליתן מלח שנתבשל וכן צוקר אפילו בכלי ראשון וכן מותר ליתן פשטידא שיש בו שומן הרבה כנגד המדורה אפי' במקום שהיס"ב (מגן אברהם ס"ק מ') וי"א דהא דאמרינן דביבש שנתבשל ל"ש בישול דוקא לענין לשרותו בחמין שעדיין יהיה נשאר יבש אבל כשיהיה נימוח א"כ הוי דינו כדין דבר לח שנצטנן דאסור משום בישול (לבוש וט"ז סי' כ') ולפ"ז צריך ליתן הצוקר דוקא בכ"ש ואפילו לערות עליו מכ"ר אסור ובסי' ת"ר בשם תשו' פ"מ כ' דמותר ליתן הצוקר אפי' בכ"ר ואין בו משום בישול כיון דכבר נתבשל ודינו כמלח שנעשה ע"י בישול ע"ש ועיין במגן אברהם ס"ק ל"א וכן אסור ליתן פשטידא במקו' שהיס"ב ויש להקל במקום צורך (שם):

ח תבשיל שנתבשל כל צרכו כ"ז שהוא רותח. שהיד סולדת בו אעפ"י שכבר שינה קצת מרתיחתו אין בו משום בישול לכ"ע. ואם נצטנן י"א דאפילו נצטנן לגמרי ל"ש בו עוד בישול כיון שכבר נתבשל פ"א אין בישול אחר בישול וי"א דחייב משום מבשל ולכ"ע

במתיך מיני מתכות אפילו מאה פעמים חייב משום מבשל ול"ש בזה אין בישול אחר בישול (עיין בנ"א סימן ה') (שם):

ט תבשיל שלא נתבשל כ"צ אפילו בעודו רותח חייב משום מבשל ולכן אסור להוציא בכף המאכל מן הקדירה שנמצא מגיס (ר"ל מהפך המאכל) וכל המגיס הוי כמבשל אבל בתבשיל שבישל כ"צ מותר ומיהו בליל שבת כשהקדרה על האש אסו' להוציא שום דבר מהקדירה די"א דהוי מגיס אפילו בישל כל צרכה כיון שעדיין הוא על האש (שם):

י אע"ג דאין בישול אחר בישול וכן אין צלי אחר צלי ואפיה אחר אפיה. אבל י"א דיש צלי אחר בישול ויש בישול אחר צלי וכן אחר אפיה ולכן אסו' ליתן דבר שנתבשל ואין בו רוטב כלל נגד המדורה במקום שהיס"ב דאז נעשה צלי. וכן אסור ליתן בשר צלי או פרורי פת ברוטב שהם בכלי ראשון שהרי יתבשלו עכשיו וי"א דפרורי פת אסור לדיעה זו ליתן אפילו בקערה שהוא כ"ש כמו שכתבתי בסי' ד' דיש דברים המתבשלים אפי' בכלי שני (שם):

יא דברים שכתבנו דיש בהם משום בישול אחר בישול ומכ"ש בדברים חיים כפירות ומים לא מבעי שאסור להניחם כנגד המדורה או על התנור ועל הלבזבז שקורין (גזימש) או אפילו על כלי אחר העומד אצל האש או לסמכו בצידי התנור לאחר שהוסק התנור אפילו עדיין התנור קר ובכל מקום שיכול להתחמם ויעמוד כ"כ עד שתהיה היס"ב דזה הוי מבשל ממש אלא אפי' אם אין דעתו כלל לחמם רק להפיג צינתם אפ"ה אסור להעמיד במקו' שאם יניח אותו זמן רב יכול להתחמם כ"כ עד שתהיה היס"ב דחיישינן שמא ישכח או שיהיה לו עסק ויתבשל שם ויהיה חייב אבל מותר להעמיד אפילו כנגד מדורה שהנכרי הדליק בשביל עצמו או בשביל ישראל מפני הצינה וכיוצא בו שהדליק בהיתר או על התנור ובקאכלין לאחר שכבר נצטנן התנור במקום שאף אם יעמוד שם זמן רב לא יבוא לידי בישול (שם) וכן אם קדרה או יורה עומד על האש ממש או סמוך לאש ממש מותר ליתן עליו מאכל כל זמן שלא נצטנן או דבר יבש בענין דלא שייך בו בישול כיון דהקדירה מפסקתדינו כנגד המדורה (שי"ח) וה"ה אם השכים וראה שהקדיחה תבשילו וירא שיקדיח יותר מותר לכתחלה להסירו ולהעמיד שם קדירה ריקנית (ובלבד שלא תהיה קדירה חדשה כדלקמן כלל פ"ו) ואז ישים הקדירה שנתבשל בתוכה על גב קדירה זו דכיון דקדירה מפסקת עדיף מכירה גרופה וקטומה (סימן רל"ג):

יב אפילו דברים שאין בו משום בישול אם מניח על התנור לאחר שהוסק צריך להניח איזה דבר תחת הקדירה משו' היכר שמא יחתה בגחלי' אע"ג דהמעזיבה מפסיק וה"ה

לתוך הקאכלין אבל על לבזבז שקורין (גזימש) שסביב התנור או לסמוך בדופני התנור א"צ להניח דבר המפסיק (קצ"ג סעיף ג'):

יג דבר שנתבשל כבר ואפילו רוטב ושאר משקים אם לא נצטנן לגמרי ונהגו להקל להניח נגד המדורה קצת רחוק מן האש ואע"ג שאין דבר מפסיק בינו לבין האש כיון שהצריכו חכמים להרחיק קצת מן המדורה אית ליה הכירא אבל אצל האש ממש אסור וה"ה על התנור או בקאכלין אפילו לאחר שהוסק מותר ע"י דבר המפסיק ואם אינו מניח שם להיות היס"ב אלא רק כדי להחם קצת נ"ל דלכ"ע מותר אפילו נצטנן לגמרי ול"ג בזה שמא ישכח ויעמיד שם עד שהיס"ב כיון די"א דאפילו נצטנן לגמרי ל"ש בישול ויש לסמוך ע"ז כשהוא צורך גדול ובלבד שיזהר מאד שלא יניח לעמוד שם הרבה שלא יבוא לידי ספק חטאת אבל להניח כדי שתהיה היס"ב אסור וכל דבר יבש לגמרי אף עפ"י שהוא שמן כמו בשר צלי שמן וכן מיני מולייתא אעפ"י כשיתחמ' יהיה זב ממנו קצת שומן מות' אבל בשר מבושל כבר מבואר בסימן י' דאסור דהוי צלי אחר בישול (שי"ח):

יד ולכן נוהגין להחזיר בשבת המאכלים לתוך התנור שמטמינין בו כיון שהן עדיין חמים אבל אם נצטננו לגמרי אסור ופשיטא אותן מאכלים שלא הטמינו בתנור ואפילו יבש לגמרי בלא רוטב כגון צלי וכיוצא בו ואפילו לתנור שאפו בו מע"ש ולא הטמינו בו ולא נשאר בו רק הבל מועט אפ"ה אסור אם נצטנן לגמרי דה"ל כמניח לכירה לכתחלה וזה אסור אפילו במקום שלא יוכל לבא לידי בישול וגרע מסי' י"ג כנגד המדורה דמותר דבר יבש אפילו נצטנן לגמרי דהתם יש היכר מה שצריך להרחיקו מן המדורה משא"כ הכא שאין היכר כלל ואפשר דאפילו אם יתן דבר המפסיק לא מהני דבתוכ' כיון שכן דרך בישול אסור (ובסימן רנ"ג סעיף ג' משמע דבדבר המפסיק מותר ובמגן אברהם שם ס"ק ל"ה משמע דלא מהני) ולפ"ז כ"ש דאסור להעמיד מאכל בתוך תנור בית החורף אפילו רחוק מהאש דבתוכו הכל אסור ועיין בנ"א אבל מותר להעמיד שם קדירה ריקנית ולהעמיד המאכל עליו בענין דלא יהיה שייך בו בישול כדלעיל סימן י"א דכיון שאינו עומד בקרקעית התנור לא מקרי תוכה כמש"כ המגן אברהם סימן רנ"ג ס"ק כ"ב ויש לסמוך על זה לצורך חולה קצת כן נ"ל וכל דבר שמותר נגד מדורה ה"ה כאן כנ"ל:

טו כל דבר שלישראל אסור אסור ג"כ על ידי נכרי ומ"מ נהגו שהנכרי מעמיד תבשיל אף שהוא צונן לגמרי על התנור או לתוך הקאכיל קודם שהוסק התנור דאע"ג דלישראל אסור דהוי כאחד נותן הקדירה וא' נותן את האור דהראשון פטור אבל אסור מ"מ ע"י נכרי מותר כיון דאין כוונת הנכרי בהבערת האש בתוך התנור להחם התבשיל אלא עיקר

כוונתו להחם הבית ואף דהוי פסיק רישיה מ"מ לא מחמרינן באיסור אמירה לנכרי דאינו אלא שבות בדבר שאין הנכרי מכוין להדיא לעשות אותו דבר (ס"ס רנ"ג):

טז אבל אחר שהוסק התנור אסור אפילו על ידי נכרי דהא דעתו רק לחמם התבשיל ואפילו ע"י דבר המפסיק אם הוא צונן לגמרי ובדיעבד שהניחו הנכרי בתנור אפילו לאחר שהסיק מותר בדיעבד כיון די"א דאין בישול אחר בישול אפילו נצטנן לגמרי ונ"ל דבדיעבד אפי' אם הישראל נתנו על התנור מותר אבל אם חממו אצל אש אפי' הדליק הנכרי האש בשביל עצמו אסור אפילו בדיעבד לו ולכל ישראל עד מוצאי שבת כדלעיל כלל ט' סי' י'. וכ"ז בדבר שנתבשל כבר אבל דבר שלא נתבשל אסור אפי' ע"י נכרי אפי' קודם שהוסק שהרי נתבשל בשבת בשביל ישראל (שם):

יז ולכן השפחות נכריות שמדליקין אש בשבת לצורך עצמן לבשל לעצמו ומחממין הקאווע לצורך ישראל אצל האש אסור אפילו בדיעבד דידוע דעכ"פ מדליקה האש גם לצורך ישראל ואסור להנות מאותו האש (כדאיתא בסי' רע"ו ולקמן כלל נ"ז) ואפילו הדליק בשביל עצמו מ"מ אסור שהרי לכ"ע אסור לישראל לחממו אצל האש עכ"פ מרבנן ונכרי שעשה איסור דרבנן בשביל ישראל אסור:

יח אם נתן הנכרי מים בשבת בכלי הקבוע בתנור שקורין (באניע) וכוונתו רק כדי שלא תפסיד הכלי מחמת האש אפילו נתן המים אחר שהוסק התנור מותר להנות מאותו מים ואם כוונתו כדי שיתבשלו המים דומה לסימן ט"ו (ססי' רנ"ג במגן אברהם):

יט כשמדיחין כלים במים רותחין לא יערה המים על הכלים משום בישול אלא ישפוך הרותחין לכלי אחר ואחר כך יניח הכלים בתוכו (שם):

כ קדירה עם רוטב ונקרש השומן וכן משקה שנקרש מחמת הקור מותר להעמיד נגד מדורה במקום שא"י להיות היס"ב כדי שימס השומן והקרח אם הוא לצורך השבת. ולהניח שומן על תבשיל שהוא חם (עיין סימן ז' ובנ"א שם ועיין במלאכת דש סי' י"א) ואם הניח פשטידא והשומן זב לחוץ יש להחמיר שלא לאכול השומן דכיון שהוא בעין הוי כנולד ומ"מ במקום צורך יש להתיר ומותר לישראל להניח הפשטיד קודם שהוסק התנור כיון דיש מתירין אפי' אח"כ ואין לעשות כן בפני ע"ה (סימן שי"ח):

כא אסור לטרוף ביצים בקערה דנראה שעושה כדי לבשלם בקדירה וכן אסור לטרוף כל דבר וכן אסור לטרוף הריפות ורוטב ובשר ביחד ומוסיפין חמין ומערבין הרבה בכף עד שיהיה הכל גוף אחד אבל מותר לגמור שחיקת הריפות בכף לאחר שהסיר מן האש (סימן שכ"א) והא דאסור לטרוף היינו דוקא לטרוף בכח (ב"ח שם וכ"כ רש"י דף קמגן אברהם ע"א כמו שדרך שטורפין ביצים ליתן בקדירה או לעשות פאנקוכין) אבל אם

מערב עם מעט משק' כדרך שעושין לשתות עם קאווע מותר ובלבד שיזהר שלא ישפוך על החלמון מכ"ר דאז הוי בישול ואפילו בכ"ש צריך ליזהר כדלעיל סימן ד' וכ"ש ביצים שבחימום קל מתבשל (מגן אברהם סימן שכ"א ס"ק כ"ד ונרשם רש"י ק"מ וט"ס שצ"ל דף ק"ע ד"ה פעפוע) ועיין' במגן אברהם ס"ק כ"ח ונ"ל להוכיח משם דאם חם כ"כ שיכולים לגלגל ביצה אסור משום בישול דרש"י כ' שם ד"ה שריקי טויא לטוח שמן וביצים מגולגלי' כו' ובלבד שלא יהיה רותח כדי לבשל עכ"ל וקשה כיון דאין רותח למה כ' רש"י ביצים מגולגלים ולא כתב סתם ביצים ש"מ דאפילו אינו חם כ"כ מ"מ שייך בישול בביצה אך בדף קל"ט ע"ב ריש ד"ה ונותנין משמע דבכ"ש מותר ולכן צריך ליזהר שיהיה רק פושרין. ועיין לעיל במלאכת בורר סי' י' כיצד יעשה בענין שלא יהיה בורר:

כב דיני הטמנה בשבת וכן להטמין כלי עם שכר בכלי שיש בו חמין שקורין (באניע) מבואר לעיל כלל ב' ונשמט משם בסי' ה' בענין שמטמין הקאווע בחול ראוי לעשות כן שיטמין הכלי עם הקאווע בחול ובלבד שלא יטמין כולו רק חציו או שלישיתו ואח"כ יכפה עליו קדירה בענין שלא תגע הכלי בקדירה רק יהיה אויר בין הקדירה להכלי ואז יכול ליתן על הקדירה בגדים או כרים מה שירצה כיון דאין הטמנה למעלה נוגע בכלי שיש בו הקאווע:

כלל כא

הגוזז

א הגוזז צמר או שער מן בהמה וחיה בין מן החי או מן המת ואפילו לאחר שהופשט חייב אבל התולש שער מבהמה חיה פטור דאין דרך גיזה בכך (ואף על גב דדומה נמי למלאכת קוצר דהא עוקר דבר מגידולו כמו שכתבנו במלאכת קוצר מ"מ אין דרך קצירה בעור אלא דוקא בכלי) מהתולש שער מעורות המת כתב הט"ז סימן של"ו בשם הירושלמי דחייב שדרכן בכך גם לתלוש ולכן צריך ליזהר כשנדבקו השערות מבגדי עורות שלא ינתקם דאיכא חיוב חטאת וכן לא יקח כינים מעורות שועלים וכיוצא בו משום שמנתק מן השערות (ט"ז סימן של"ו ובמגן אברהם סי' שי"ו):

ב התולש נוצה מעוף בין חיה בין מתה חייב דאורחיה בכך והוי גוזז (שם):

ג לפיכך אסור לתלוש קליפות בשר מבשרו דהוי כעוקר דבר מגידולו ואפשר דחיוב נמי איכא דאפשר דאורחיה בכך (ט"ז שם)

ד הנוטל צפרניו או שער או יבלת ביד פטור ובכלי חייב ואין חילוק בין אם נוטל לעצמו או נוטל לחבירו ואשה שצריכה לטבול ושכחה ליטול ציפורן (עיין בחכמת אדם כלל קי"ט סי' י"ד) ומ"מ ציפורן שפרשה רובה וכן ציצין שהן כמין רצועות דקות שפרשו מעור

האצבע סביב הציפורן כלפי מעלה ומצער אותו מותר ליטלן בידו אבל לא' בכלי דכיון דשרשו רובן הם כתלושין ובמקום צער לא גזרו רבנן (ש"מ) אך כיון שנחלקו הפוסקים בציצין מה הוא כלפי מעלה ולכן אפי' פרשו רובן אסור ליטלן אפי' ביד (שכ"ח):

ה אסור לסרוק במסרק בשבת ואפי' באותן שקורין בערשט משערות שא"א שלא יעקרו שערות (ס"ג):

ו המלקט שערות לבנות מראשו מתוך השחורות כדי שלא יהיה נראה כזקן אפי' ליקט שער א' בידו חייב ואפי' בחול חייב משום לא ילבש גבר כו' (ש"מ):

כלל כב

א המלבן (בסימן ש"א ש"ב)

המכבס בגד צמר או פשתים או שאר מינים בדרך כיבוס חייב ולא נקרא כיבוס אלא כשמשפשף צד א' על השני כדרך הכובסין (זבחים צד) ואעפ"י שהיה נקי לגמרי. והסוחט הבגד ולא שפשף נמי חייב שהסחיטה היא מצרכי כיבוס (רמב"ם פ"ט):

ב שריית הבגד במים כשיש עליו לכלוך הוי נמי ככיבוס וחייב ולכן תינוק שהשתין על הבגד או שיש לכלוך אחר אם ישפוך עליו מים חייב אבל מותר ליטול ידיו וכיון שאין על הידים רק מעט מים מותר לקנח ידיו במקום השתן דכיון דקילוח ידים הוא בדרך לכלוך ולא בדרך כביסה כלל וגם שאין על חידוש רק מעט מים לכ"ע לא אמרינן בזה שרייתו זהו כיבוסו וכשאדם נוטל ידיו ורוצה לנגב במפה טוב ג"כ לנער ולזרוק מידיו בכח המים כדי שלא ישאר עליהם רק מעט מים ואז מותר לנגב לכ"ע דבמים מרובין י"א דאפי' כשהוא דרך לכלוך אמרינן שרייתו זהו כיבוסו ואנו אין בקיאין כמה הוא מרובין (ש"ב)

ג אם אין בבגד שום לכלוך י"א דאפ"ה שרייתו זהו כיבוסו וחייב וי"א כיון שהבגד נקי לא אמרינן שרייתו זהו כיבוסו ופטור. ומ"מ לכ"ע אסור ליתן עליו מים מדרבנן דגזרינן שמא יסחוט ולכן כשנשפך מים על השולחן וכיוצא בו אסור לקנחו בבגד שמקפיד עליו דאע"ג דהוא ג"כ דרך לכלוך מ"מ אם יש עליו מים מרובין חיישינן שמא יסחוט. וכן לא ינגב במפה כוסות שפיהן צר דמחמת דוחקו נסחט המים (שם):

ד ולכן מים שיש בהם תולעים או קסמין אע"ג דמותר לסנן במשמרת או נפה העשוי לכך עפ"י אופנים מבוארים במלאכת בורר סי' ד' אבל אסור לסנן במפה דאסור משים ליבון ולי"א הוא חייב ומ"מ בשעת הדחק שאין לו מה לשתות מותר לשתות ע"י מפה דבמעט סודר שבפיו לא חיישינן לליבון או משום סחיטה ואפי' יש בו תולעים ושאר דברים דאסורים משום בורר מ"מ אין דרך ברירה אלא קודם שיאכל וישתה אבל הכא אין ברירה

אלא שמעכב הפסולת לכנוס לפיו בשעת שתיה לא מקרי בורר ומ"מ נ"ל שלא ישתה דרך בית יד מכתונת שלו דבזה חיישינן יותר שמא יסחוט שמצטער בלבישתו (שי"ט):

ה בגד שנשרה במים אסור לטלטלו דחיישינן שמא יסחוט וכן אסור לעבור בבגדיו במים בשבת או אפי' במקום שיכול להחליק וליפול במים שמא יסחוט (ש"א):

ו היה הולך בשבת וירדו גשמים על בגדיו ונשרו במים א"צ לפשטן אלא מותר לילך לביתו וכשפושטן אסור לשוטחן אפילו בביתו כדי שיתייבשו דהרואה יחשוד אותו שכבס בשבת ואפילו בחדרי חדרים אסור דלא פלוג רבנן ואפילו אם היו לחים רק מן זיעה אפ"ה אסור לשוטחן וכ"ש דאסור לשוטחן נגד האש. ואפילו אם לבוש בהם אסור לעמוד נגד האש במקום שהיס"ב דשייך בו בישול וליבון אבל במקום שאין היס"ב מותר לעמוד כשהוא לבוש בהם (שם):

ז נ"ל דבגדים המלפפין בהם תינוקות שקורין וויונדלין מותר לשוטחן בביתו שיתנגבו ואפילו בחמה בחנר דכיון דיש עליהם גם צואת הקטן וא"כ מוכח שלא כבסן ואפשר אפילו אין עליהם צואה אם לא נשרה כולו במים דהכל יודעין שדרך התינוקות להשתין וצריך עיון. ובלבד שלא ישטחן נגד התנור במקום שהיס"ב:

ח בגד שיש עליו טיט או צואה אם הוא לח מותר לגררו בצפורן או בסכין וכן מותר לשפשפו מבפנים דאין זה דומה לליבון אבל לא מבחוץ דדומה לליבון ואם נתייבש כבר הכל אסור דהוי כטוחן וע"י נכרי מותר דהא א"צ לעפר הנטחן והוי משאצ"ל. ואם יש בו רק מראה צואה מותר לגררו בסכין וצפורן להתפלל בנקיות אבל אם נפל דבר מאכל על בגדו מותר לקלפו (שם):

ט המנער בגד שחור וחדש מן הטל ושלג שירד עליו אם מקפיד שלא ללבוש בעודן עליו חייב דהרי הוא כלבון וכן בגד חדש אפילו אינו שחור שנשרה במים אסור לנערו לפי שבגד חדש מתקצר במים וע"י הניעור נסחט המים והוי כיבוס וכך אסור לנער בגד חדש שחור שמקפיד עליו מן האבק ועפר שעליו ופשיטא על ידי כלי שקורין בערשט או מאטאלקע ולפי שלא ידענו עד כמה נקרא חדש לכן צריך ליזהר בכולם (כ"כ ביערות דבש והוא נכון) ועיין עוד במלאכת מכה בפטיש סי' מ"ז. ולהסיר הנוצות בידו מ"א אוסר:

י בגדי פשתן וכיוצא בהן שמתקשים לאחר הכביסה וע"י שמשפשפם בידיו ומרכך אותו מצחצח ומתלבן אסור לשפשפו בשבת וכ"ש דאסור לגלגל אותו ע"י כלי כמנהג אבל חלוק מותר לשפשפו בידים שאינו מתכוין רק לרככו ומנהג העולם בשאר בגדי פשתן לכסכשן בידים (שם):

יא כל מה שכתבנו לעיל בבגד דשרייתו זהו כיבוסו לא שייך בעורות לפיכך מנעל או כלי של עור שיש עליו טינוף מותר ליתן עליו מים לרחצו אבל מ"מ שייך בו כיבוס ולכן אסור לכבסו כדרך הכובסים דהיינו שמשפשף צד זה על צד זה וכן אין סחיטה בשער מדאורייתא (שם):

יב מותר לטבול בשבת ובלבד שלא יסחוט השערות ול"ג שמא יסחוט דל"ש בו ליבון וגם לא הוי תולדה דדש כיון שהמים הולך לאיבוד (ועיין לקמן בדין רחיצה מדין סחיטת שיער) ומותר להסתפג בבגד ולהביאו לביתו ולא גזרינן שמא יסחוט כיון דא"א בלא ניגוב לא גזרו:

יג מי שנתלכלך ידו בטיט לא יקנח בדבר שמקפיד עליו ואפילו במפה שמקנח בה ידים שמא יבוא לכבס המפה:

יד אסור לתקן בית יד של בגדים ולשברם לשברים כדרך שמתקנין בחול הבגדים כשמכבסין אותן (שקורין פאלבין ובל"א פאלטין) (סימן תקי"ט וברמב"ם פ' כ"ב ובמגן אברהם סימן ש"ב סק"ח):

כלל כג

המנפץ

הסורק צמר או פשתים או שאר דברים כמו שסורקין הפשתן והצמר או כמו שנופצין הצמר לעשות הלבדין והמנפץ הגידין דהיינו שחובט במקל על הגידין עד שעושה אותן כחוטין לטוות אותן כמו שהסופרי' עושין כ"ז קרוי מנפץ וחייב אבל המנפץ גבעולי פשתן וקנבוס חייב משום דש שהרי מוציא הפשתן והקנבוס מן הגבעולין (סמ"ג) ונ"ל דחייב שתים (וכעין זה כ' המ"מ פ"ט הל' י"ד האי מאן דנפיץ סיב או גמי או הוצין חייב משום מנפץ (רוקח בשם ירו') ונ"ל דר"ל המחלק סיב כו' לחוטין חוטין. ויותר נראה שר"ל כמו שעושין בגידין הנזכר:

כלל כד

א הצובע (סימן ש"כ)

הצובע בצבע המתקיים חייב אבל צבע שאינו מתקיים כלל היינו שמעבירו לשעתו אין זה צובע כ"כ הרמב"ם. ולסמ"ג חייב כיון שרצונו בזה שיתקיים לפי שעה (ש"ך במגן אברהם):

ב אשה שצבעה פניה וידיה אע"ג דהצבע הוי דבר שאינו מתקיים לרמב"ם פטר אבל אסו' ולסמ"ג חייב כיון דדרכן בכך (עיין בנשמת אדם הנ"ל (שם):

ג נראה לי דמוכרי דגים שדרכן לצבוע אזני הדג בדם כדי שיהו נראין שניצודו היום או אמש וכן האומנין שדרכן לצבוע מיני מתיקות וכן מוכרי יין שדרכן לצבוע היין שיהיה לו מראה טוב חייב לסמ"ג (שם בנשמת אדם):

ד העושה עין צבע כגון שנתן סמנים במים לרמב"ם חייב ולראב"ד פטור עד שיצבע בהם ונ"ל דלכ"ע אם צריך לצביעות המים כמו שדרך לצבוע המים ולשפוך בכלי זכוכית לנוי חייב לכ"ע אם תיקן הצבע בשבת דהרי כבר נגמר הצביעה (ססי' ש"כ במגן אברהם):

ה כתב הש"ע אין צביעה באוכלין. ונ"ל דלפי זה אפשר דמותר ליתן כרכום לתבשיל אע"ג שהתבשיל נצטבע וגם לפ"ז מותר ליתן כרכום למים מה שצריך לאכילה דמ"ש וכן מותר לשרות פת ביין אדום וכל זה צריך עיון גדול לענ"ד די"ל כיון דרך לצבוע בכרכום לכ"ע אסור (שם):

ו יש ליזהר כשאוכל פירות הצבועין כמו קארשין וכיוצא בו שלא יגע בבגד מפני שצובעו (כ"ש בבגד אדום. וכן אם יצא דם מחוטמו או שחתך באצבעו ויוצא דם לא יקנח בבגד מפני שצובעו ומ"מ כשהוא דחוק יש להקל (ססי' ש"ך וע"ש במגן אברהם ס"ק כ"ד):

כלל כה

א הטווה והמיסך העושה ב' נירין והאורג והפוצע:

הטווה אורך ד' טפחים (כ"כ הרמב"ם שהוא מפרש רחב הסיט דאי' במשנה הוא ד"ט) מכל דבר הנטווה חייב א' הטווה את הצמר או פשתן או נוצה או שערות או גידין וכן כל כיוצא בזה ונ"ל דלאו דוקא בכלי אלא אפילו ביד שהרי כך הדרך לטוות ביד ג"כ (ומקרא מלא הוא בידיה טוו) (רמב"ם פ"ט) והשוזר חייב משום טווה (רוקח בשם ירושלמי ולא נמצא כן ונ"ל שזהו שאמר הדין דעביד ממוזר חייב משום טווה ואפשר דצ"ל משוזר):

ב העושה את הלבד שקורין פילשין ה"ז תולדת טווה וחייב (רמב"ם שם ולראב"ד משום בנין:

ג העושה נפה או כברה או סל או סבכה או שארג מטה בחבלים ונ"ל דה"ה בקש ובכל דבר ה"ז תולדת עושה נירין ומשיעשה ב' בתים חייב (פירש"י בפרק י"ג בנפה כו' הנך לאו נירין ממש אלא משרשר ומרכיב חוט א' בשתי מלמטה ואחד מלמעלה ומעמיד השתי בהן כתיקונו (ועיין בתוי"ט פ' י"ג מ"ב ד"ה בנירין):

ד דרך האורגין שמותחין החוטין תחלה באורך היריעה וברחבה ושנים אוחזים זה מכאן וזה מכאן וא' שובט בשבט על החוטין ומתקן אותם זה בצד זה עד שתעשה כולה שתי או ערב ומתיחת החוטין כדרך האורגין נקרא מיסך וכשכופלין אותה ומתחיל להכנס השתי בערב נקרא אורג:

ה המיסך חייב והשובט על החוטין עד שיתפרקו ויתקנם הרי זה תולדות מיסך:

ו המדקדק את החוטין ומפרידן בעת האריגה ה"ז תולדת אורג והקולע נימין ושערות וכל דבר ה"ז תולדת אורג (סי' ש"ג מ"א ס"ק כ') ודוקא בתלוש אבל הקולע שערות ראש במחובר אינו כאורג דאין דרך אריגה במחובר בראש וגם אין סופה להתקיים (תוס' דף צ"ד ע"ב הביאו מ"א סימן ש"ג ועיין במלאכת בנין בכלים סי' ט'):

ז הפוצע ב' חוטין לרמב"ם שמוציא השתי מן הערב או להיפך ולראב"ד שחתך ב' חוטין אחר האריגה מן המסכת חייב (כ"ז תמצא ברמב"ם) וצריך להזהיר לרופאי ישראל שצריכין חוטין נפרדין ולוקחין חתיכות בגד פשתן ומפרידין החוטין והוי מלאכה דאורייתא:

כלל כו

א הקושר והמתיר:

הקושר או מתיר קשר של קיימא והוא מעשה אומן כגון קשר הגמלים וקשר הספנים וקשרי מנעל וסנדל שקושרי' הרצענים בשעת עשייתן וכן כל כיוצא בזה חייב לכ"ע. ויש אומרים דכל קשר שעשוי להתקיים זמן ארוך מקרי של קיימא. ואם קשר ב' דברים ביחד כדרך שקושרין ב' צידי חגורה זה עם זה אז לא מיקרי קשר אלא כשעשה ב' קשרים זה ע"ג זה דאל"כ לא יתקיים אבל אם עשה קשר בראש א' של חוט או משיחה או בגד וכן אם הניח ב' צידי החוט או הבגד ביחד ועשה קשר א' דזה יוכל להתקיים לעולם זה מקרי קשר של קיימא:

ב קשר העשוי להתיר בכל יום לא מקרי קשר ומותר לקושרו ולהתירו ומ"מ כיון די"א שכל קשר שקושרין אותו בקשר מהודק שיכול להתקיים כך לעולם מקרי של קיימא לכן אין להתיר שום קשר אלא במקום צער אבל מה שאין דרך להתיר בכל יום כמו הכתונת שמחליפין משבת לשבת אסור לקשור ולהתיר ומ"מ אם דרך לעשות עניבה ובלא כונה נקשר דינו כקשר שעשוי להתיר בכל יום וכל קשר שמותר להתירו אם אינו יכול להתירו מותר לחתכו ולנתקו רק שלא יעשה בפני ע"ה שלא יקל יותר:

ג כל קשר שלפעמים נמלך ומבטלו לזמן ארוך אע"פ שתחלת עשייתו לא היתה לזה אסור דשמא ימלך הילכך אסור לקשור רצועות שבמכנסים אפילו דעתו להתירו באותו יום שהרי רגילין להניחם שם תמיד:

ד הכובס שקשר בית הצואר ובתי הידים של כתונת אם הוא רגיל להתירו בכל יום מותר להתירו או לנתקו אם אינו יכול להתירו (אע"ג שהוא לא קשרו ושמא דעת הכובס שיתקיים ימים רבים נ"ל דמותר דדבר התלוי במחשבה אין אדם שאוסר דבר שאינו שלו

כמ"שכ תוס' ביבמות פ"ג ע"ב אבל בר"ש בפ"ז דכלאים משנה ה' חולק ע"ז דאף דתלוי במחשבה יכול חבירו לאסור ואינו דומה לקשר של אומן) דכיון דעשוי להתיר בכל יום ה"ה כאילו לא נקשר כלל אבל אם אינו רגיל להתירו בכ"י ופתחו חייב ונכתוב במלאכת קורע אי"ה:

ה כלים שקושרין אותו בחבל ומשיחה מותר להתיר או לחתכו בסכין דהרי עשוי להתיר וכן מותר לחתוך ולנתק כל מיני אוכלין שקשרן במשיחה דפסיקת תלוש מותר כשאינו נעשה עי"ז כלי (סי' שי"ד) ונ"ל דבוטעלקש של יין ושכר שסותמין אותו וכורכין במשיחה מותר לחתוך אותן בסכין אבל אסור לנתק או לחתוך זוג מנעלים התפורין יחד. דאין חילוק בתפירה בין של קיימא לאינה של קיימא. ויש מתירין גם בזה רק שלא יקל בפני ע"ה:

ו אם נשמטו רצועות מנעליו או בגדיו במקום שדרכן לקשור בראשן אסור להחזירן ומכ"ש במנעלים חדשים ומכנסים דאסור להכניס רצועות לתוכן אפילו בלא קשר של קיימא דהוי מתקן מנא ואפילו בישנים אם הנקב צר ויש טורח בהכנסתם נמי אסור (ועיין לקמן בדין בנין בכלים):

ז הכופל חבלים חייב משום קושר והמפרידן ואינו מכוין לקלקל חייב משום מתיר

ח אוכלי בהמה מותר לקשור בהן בשבת דל"ש בו קשר של קיימא. ונ"ל דדוקא בגמי לח וכיוצא בו דכשיתיבש תנתק אבל קש וכיוצא בו וכן בעלין של לולבין דלא מינתק דינו כתבן (וכן משמע בגמרא קי"ד וקנ"ז ע"ב ע"ש ברש"י ובסוכה ל"ג ועיין בסי' תרנ"א):

ט כל קשר שלא נעשה לקיום זמן ארוך מותר להתירו ע"י נכרי דהוי שבות דשבות אם הוא לצורך שבת הרבה:

י עניבה מותר דלאו קשר הוא ואפילו אם הוא עושה קשר אחד למטה ואם כוונתו שיעמוד כך זמן ארוך אסור לעשות קשר למטה אלא דוקא עניבה. עניבה ע"ג עניבה מותר ואפילו לזמן ארוך:

יא לצורך יש להתיר אם נפסק החבל מן הדלי ששואבין בו מים יכול לקשור בדלי חגורה וכיוצא בו דבר שאינו מבטל שם בודאי לעולם ומ"מ יזהר שלא יעשה קשר שהוא מעשה אומן:

כלל כח

א התופר (סימן ש"מ):

התופר ב' תפירות וקשר ב' ראשי החוט יחד אפילו בקשר אחד או שקשר שני ראשי

החוט מכאן ומכאן כדי שלא תשמט חייב משום תופר ואם לא קשר פטור שהרי לא יתקיי' כלל ואם תפר יותר מב' תפירות חייב אף שלא קשר:

ב המותח חוט של תפירה דהיינו דבר שדרכו לכפלו בקמטים ע"י חוט ונפרד קצת ומושך החוט ומהדקו חייב משום תופר וצריך ליזהר בזה הרבה. וה"ה דאסור לנתקו ומצוי מאוד דלפעמים יפרוד מקום התפירות של ב' חתיכות שקורין נאט ומהדקין ע"י החוט וזה איסור דאורייתא וכן אותם שיש להם נקבי' בבגד וע"י חוט או משיחה מכניס בהם ומחברם יחד חוששני לו מחטאת אפילו אם היה כבר המשיחה בו מע"ש ומהדקו בשבת על ידי זה אבל דבר שדרכו בכך לעולם להדקו או לרפותו תמיד כשלובשו וכשפושטו כיון שיש בבגד נקבים רחבי' קצת מותר אבל אם מניח לפעמים כך מהודק אסור:

ג אסור למתוח חוט של תפירה כדי שלא יהיה כווץ

ד מוכין שנפלו מכרים וכסתות וה"ה נוצות שנפלו מכרים מותר להחזירם אבל אסור ליתן מוכין ונוצות לכתחלה לכר וכסת שמא יתפור. וי"א הטעם דעושה אותן ע"ז כלי:

ה המדבק ניירות בדבק וכיוצא בהן חייב משום תופר והמפרקן חייב משום קורע (ועיין במלאכת הקורע):

כלל כט

א הקורע על מנת לתפור (סימן ש"מ)

הקורע הוא מאבות מלאכות. ודוקא כשהוא לתקן כגון שקורע על מי שחייב לקרוע עליו דמתקן בקריעה זו שעושה מצוה וכן הקורע בחמתו שעושה נחת רוח ליצרו כ"ז לשיטת רמב"ם דמשאצ"ל חייב (כ"כ הרמב"ם בפי' ואזיל לשיטתו אבל להפוסקים כר"ש פטור דהוי משאצ"ל ואינו חייב בקורע אלא בקורע על מנת לתפור):

ב המפרק ניירות שדבוקין זו בזו וכן עורות שדבוקין ע"י דבק וכיוצא ולא נתכוין לקלקל חייב משום קורע. ומ"מ אם נדבקו דפים להדדי ע"י שעוה או בשעת הקשירה מותר לפותחן כיון דלא נעשה לקיום:

ג מי שנסתבכו בגדיו בקוצים מפרישן בצנעה ובנחת שלא יקרע ואם נקרע נקרע וכן מותר ללבוש בגדים חדשים ואם נקרע נקרע שאינו מתכוין לקריעה ופוצעין אגוזים במטלית ואין חושש שמא תקרע כיון שאינו מתכוין (רמב"ם פ' כ"ג) תמוה לי למה כתב הש"ע דין זה דפציעת אגוזים סימן תק"ן לענין יום טוב ולמה לא כתב לענין שבת):

ד כלים שכרכו סביב פיהם בבגד או עור וכרכן במשיכה מותר לקרען שאינו אלא מקלקל ומותר לצורך שבת (מ"ח סימן שי"ד ס"ק י"ד):

ה אין קורעין את הנייר מפני שהוא כמתקן כלי (רמב"ם פ' כ"ג)

כלל ל

א הצד (סי' שי"ז):

הצד דבר שבמינו ניצוד כגון כל בהמה חיה או עוף חייב ואפילו היה ישן או סומא חייב דעביד להשמט כשמרגישין יד אדם אבל חולה או זקן פטו' דניצוד ועומד הוא. ואינו חייב אא"כ צדן למקום שניצודין בו כגון כל מיני עופות ובהמות וחיות אם הכניסן אפי' לחצר אם אינו גדול כ"כ עד שיכול ליקח אותם שם בריצה א' שאינו צריך לישב בנתים חייב (כ"כ הכ"מ בשם המפרשים וכ"מ בר"ן אבל רש"י פירש דמטא בחד שחיה בפעם א' שהוא שוחה עליו לתופסו ואין לו להשמט ממנו ונ"ל דכן משמע לשון הרמב"ם וז"ל הכל בו שאם יבא לקחתה לא יהיה צריך לרדוף אחריו) אבל צפור דרור אפילו הכניסו לבית פטור דעדיין אינו ניצוד שם שנשמט מזויות לזויות ומכ"ש כשהחלון פתוח דפטור:

ב צפור שנכנס לבית דרך חלון הפתוח אע"ג שאינו ניצוד שם מ"מ אסור לסגור החלון או לסתום החור ונ"ל דבזמן הקור שיש צער צינה או צער אחר מות' לנעול אם אין כוונתו רק להציל מן הקור כיון דאין בו צידה דאוריית' אע"ג דהוי פ"ר בדרבנן אבל בשאר חיה ועוף דשייך בו צידה דאורייתא אסור אע"ג שאין מכוין כלל דהוי פ"ר (עיין בב"י):

ג כל בהמה חיה ועוף אע"פ שכל מינן בני תרבות וגם הם היו בני תרבות וגדלו בין אנשים מ"מ אם מרדו וברחו ואינן חוזרין לבית בערב אלא לנין בשדה כאווזים וברי אווזים שלנין על המים ואינן חוזרין לבתיהם ואפילו סוס ופרה שמרדו ותרנגולים שמרדו הצדן בשבת חייב ולכן אם קנה תרנגולת מחדש ואינה רגילה כלל בביתו ואם אצא לא תחזור עוד לבית אלא תנקר באשפה הצדה חייב ואם יצאה מן הבית אסור לצודה אפילו ע"י נכרי. וא"ר כתב בשם תי"ט והסכים עמו דבאינן באין לכלובן אפילו הם בבית ונפתח הדלת אסור לסגרו אע"ג שכבר הוא ניצוד שייך בו צידה ודלא כמ"א. ונ"ל דכ"ש כשהם בכלוב ופתח פתח הכלוב בענין שלא היה משתמר שם עוד אסור לסתום הפתח:

ד אווזין ותרנגילים וחתול וכל בהמה וחיה שכבר הורגלו בבית וממילא יחזרו לביתם בערב אף כשיצאו מן הבית הרי הם כניצודים ועומדין ולא שייך בהם צידה לפיכך אם יצאו מן הבית וחושש להם שלא יגנבו אם אינן עשוין להשמט מידיו אלא תיכף נוח לתפשם כמו שיש מן התרנגולים שתיכף היא יושבת ונוח לתפשה וא"צ לרדוף אחריה כלל מות' לדחות אותה מאחריה שתכנוס אבל לא יאחז בכנפיה מפני שטבעם שמגביהים עצמן מהארץ ונמצא מטלטל מוקצה ושאר בהמה ועוף אם הוא במקום שמותר לישא או בחצר מותר לאחוז בצוארן ובצדדין ולהוליכן לבית שאין בטבע' שיגביהו עצמן מן הארץ ובלבד שלא יגביהם ולא יטלטלם שכל בע"ח הם מוקצים ואם

אינו נוח לתפשם שנשמטין מתחת היד וצריך לרדוף אחריהם אעפ"י שיבאו לכלובן לערב אסור לצודן ואם נכרי או תנוקות קטנים צדין אותם א"צ למחות בידם (מגן אברהם בשם אגודה) ונ"ל דמותר לומר לנכרי שיצודם דהוי שבות דשבות וגם נ"ל דמותר לעמוד בפניה שלא תברח כדי שממילא תחזור לבית ודוקא באלו שכבר הורגלו בבית דאין בהם צידה דאורייתא וגם מותר לדחותן עד שתכנס לבית גדול שאינו יכול להשיגה בשחיה א' דאין כאן צידה דאורייתא:

ה המשסה כלב בדבר הניצוד עד שהוא עיף ואז לוקח אותו חייב ופשיטא כשהוא בעצמו רודף אחריו עד שנעשה עיף ולקח אותו דחייב וכן לפעמים שארנבת חולה מונח על הדרך אע"פ שאינו יכול לזוז ממקומו מחמת חולי אסור ליקח אותו דהוי צידה וי"א דחייב (עיין במ"מ פ' י') ובלא"ה יש בו איסור מוקצה ואפילו בחול אסור לצוד בכלבים משום מושב לציים ואינו זוכה לשמחת לויתן (שם ובמגן אברהם סק"ה):

ו דבר שאין במינו ניצוד כגון זבובים ויתושין ודבורים וכיוצא בהן אפילו צדן לצורך פטור ומ"מ אסור לצודן מדרבנן ולכן יזהר אדם טרם שיסגור תיבה או כלי שיראה להפריח מקודם הזבובים שיש שם אך א"צ לדקדק כ"כ שלא ישאר בו רק שיפריח מה שנראה

ז עכבר הוא דבר שבמינו ניצוד דיש מין עכברים שמשתמשין בעורן ולכן אף על גב שבמדינתינו אין משתמשין בעורן לרמב"ם חייב אע"ג דהוי משאצ"ל ולכן אסור להעמיד מצודה שיצודו בו העכברים (כ"כ המגן אברהם סס"ק ט') וה"ל לפרש דדוקא לרמב"ם אבל להפוסקים כר"ש אפילו אם יהיה ניצוד בשעת פרישתו פטור:

ח פרעושים והן הכינים השחורים הקופצים אע"ג דאין במינן צידה מ"מ אסור לצודן אם לא שהם על בשרו ועוקצו דמשום צער מותר לצודה ולזורקה אבל אסור להרגה דחייב משום נטילת נשמה כמו שנבאר במלאכת שוחט וגם לא ימללנה (ועיין במלאכת השוחט בנ"א סי' א):

ט הנוטל דג ממקום שצריך מצודה לצוד אותו אפילו המקום קטן חייב (ועיין עוד במלאכת שוחט סימן ב'):

כלל לא

א השוחט (בסי' שי"ו)

השוחט חייב ולאו דוקא שוחט אלא הנוטל נשמה מכל מיני בהמה חיה ועוף ודג ושרץ ורמשים שהן פרין ורבין או שמתהוין מן העפר כמו הפרעושים בין בשחיטה או בנחירה או בהכאה או בחניקה חייב משום נטילת נשמה ולכן אסור להרוג שממית שקורין שפין

אעפ"י שאומרים שסכנה לאכול מ"מ לא ברי היזיקא שיוכל לכסות המאכלים וכ"ש דאסור להרוג שאר שקצים ורמשים או תולעים שנמצאים בפירות (שט"ז):

ב לפיכך אם העלה דג מספל של מים אעפ"י שכבר ניצוד ועומד מכיון שיבש בו כסלע בין סנפיריו חייב דאפילו אם יחזירנו למים לא יוכל עוד לחיות ולכן אסור לומר לנכרי ליקח דג מחבית מים אעפ"י שירא שימות (שט"ז) ולפי מש"כ בנ"א דלכ"ע א"א לבא לידי חיוב וא"כ מי שהניח דגים חיים לתוך ספל מים כדי שלא ימותו בענין דלא שייך בו צידה וכן הרופאים המחזיקים עלוקה שקורין פייאווקעש או אייגלין וצריך להחליף המים בכל יום דאל"כ ימותו וכיון דמזונותן עליו נ"ל דמותר להחליף המים אך כיון שהם מוקצים מותר ע"י נכרי ובי"ט בדגים מותר לישראל בעצמו להחליף:

ג הכינים שהם נולדים רק מן הזיעה מותר להרגן דלא נקרא בריה ולכן המפלה ראשו מותר להרגם אבל במפלה בגדיו אסור להורגן דשם מצוים ג"כ פרעושים ושמא יהרוג ג"כ פרעושים אבל מותר למוללן בידיו ונ"ל דאסור לזרוק אותם במים ולכן בלילה כשאינו יודע אם הוא כינה או פרעוש ואסור למוללו אלא יזרקנה (שם):

ד העושה חבורה עד שנצרר הדם בין באדם ובין בבהמה אם הוא בדרך נקמה חייב לרמב"ם דמשאצ"ל חייב וגם מקלקל לא הוי דהא עושה נחת רוח ליצרו והמקיז דם לאדם או לבהמה חייב לכ"ע דכיון דמקיז לרפואה הוי מלאכה הצריכה (מגן אברהם ס"ק ט"ו ובסי' שכ"ח ס"ק ג') ומ"מ מותר לבעול בתולה בשבת אע"ג דעושה חבורה דדם בתולים הוא מפקיד פקיד כאלו מונח בכלי (ר"פ בט"ז):

ה המוצץ דם בפיו מן חבורה חייב ולכן אסור למצוץ דם שבין השינים (שם):

ו המדבק שרץ עלוקה שקורין איגלין איו פיאווקיש להוציא דם וכן המניח צוק זאלב על המכה להוציא ליחה ודם ספק אם חייב ועכ"פ אסור אבל הדוחק את המכה ומוציא דם חייב (שכ"ח):

ז כל חיה ורמש שהם נושכים וממיתים ודאי כגון כלב שוטה וכיוצא בו נהרגים בשבת אפילו אין רצין אחריו. ושאר מזיקין כגון נחש ועקרב מקום שאין ממיתין אם רצין אחריו מותר להרגן ואם לאו אסור אבל מותר לדרסם לפי תומו בדרך הילוכו אפי' במתכוין אלא שמראה בעצמו שאינו מתכוין וכן מותר לכוף עליהם כלים. אמנם נמלים ושאר שקצים ורמשים אף דרך הילוכו אסור לדרסן:

כלל לב

א המפשיט והמעבד והמולח (שכ"א):

המפשיט מן העור כדי לעשות קמיע חייב והמפרק דוכסוסטוס מעל הקלף ה"ז תולדת מפשיט (רמב"ם) אבל הקולף עור מעובד נתבאר לקמן במלאכת ממחק:

ב אחד המולח את העור או שמעבידו בדבר שדרך לעבדו חייב (שכ"ז):

ג הדורס על העור ברגלו עד שיתקשה או המרככו בידו ומושכו ומשוה אותו בדרך שהרצענין עושין ה"ז תולדת מעבד וחייב (שם):

ד לפיכך אסור ליתן העור בבית הדריסה וזה אסור מדרבנן (עיין בהל' יו"ט במלאכת מעבד):

ה המרכך עור בשמן ה"ז מעבד וחייב ולכן צריך ליזהר שלא למשוח מנעל חדש בשמן דחייב ואפי' במעט שמן ואינו מכוין לצחצחו אסור (לרמב"ם וש"ע סי' שכ"ז) ומ"מ גם ישנים אסור וכ"ש בזמה"ז (ז"ל תוספת' פ"ד אין מגרדין מנעלים ישנים אבל סכין אותם עכ"ל. ומ"מ נ"ל לאסור בזמה"ז דנפישי עמי הארצים ויסוכו גם חדשים):

ו אע"ג דאין עיבוד באוכלין להתחייב עליו מ"מ אסרו רבנן אפי' כל מידי דדמי לעיבוד ולכן אסור לעשות מי מלח הרבה ליתן לתוך הכבשים או כמו שנוהגין ליתן לחמאה כדי שלא תסרח אבל יכול לעשות מעט מה שצריך לאותה סעודה (שכ"א):

ז וכן אסור למלוח איזה חתי' צנון ובצלים וכיוצא בו אפי' לצורך אותה סעודה דהוי כמעבד ופשיטא אוגערקיש חיין אלא מטבל במלח חתיכה חתיכה ואוכל אבל ביצים ובשר מבושל וכיוצא בו שאין המלח מועיל להן מותר למלחן לאכלם באותה סעודה אבל להניחם לסעודה אחרת גם זה אסור (שם):

ח אסור לכבוש כבשים דהוי כמעבד. וי"א משום דכבוש הוא כמבושל אע"ג דודאי אין בו חיוב שאינו תולדות האור מ"מ אסרו חכמים וכן אסור לשפוך יין ושאר משקין לכלי שיש בו חומץ כדי שגם זה יהיה חומץ דדומה לכובש כבשים (שם):

ט אין למלוח ביחד הרבה פולין וקטניות שנתבשלו בקליפתן דהמליחה מועלת להן ואפי' לאוכלן לאלתר אסור (שם):

י אסור למלוח בשר או דג חי אפי' במקום הפסד וכן אסור להדיח הבשר שחל יום ג' שלו בשבת משום דהמים מרכך הבשר והוי כעיבוד ומ"מ נ"ל במקום הפסד מותר ע"י נכרי (שם):

יא המין טיבול שקורין מיזעריע שעושין מחתי' צנון ובצלים וכן שלאטין מותר למלוח כיון שנותן תיכף בתוכו שמן מחליש כח המלח (שם):

יב אע"ג דאין עיבוד באוכלין היינו מה שהוא אוכל גמור אבל דבר שאינו אוכל גמור כמו חלב ושומן וכיוצא בו י"א דחייב משום מעבד (רש"י ור"ן בפ"ק דביצה):

כלל לד

א המשרטט והממחק:

כשרוצה לחתוך עור או נייר או שאר דברים משרטט תחלה כדי שיכוין חיתוכו וכן המשרטט כדי לכתוב אפי' רק ב' אותיות תחת אותו שרטוט חייב וכן חרשי עצים שמעבירין חוט של סיקרא ע"ג הקורה כדי שינסר בשוה וכן כל דבר שמשרטטו בין בצבע ובין בלא צבע הרי זה משרטט וחייב (רמב"ם סוף פ' י"א):

ב המעביר שער או צמר מעל העור אחר מיתה עד שיחליק פני העור חייב משום ממחק וכן השף בידו על העור המתוח בין העמודים כמו שעושין הסופרים בעיבוד הקלף חייב משום ממחק (רמב"ם פרק י"א וש"ע סי' שכ"ז במגן אברהם):

ג הקולף מן העור חייב משום ממחק לפיכך אין מגרדין בסכין או בצפורן מנעל בין חדש ובין ישן מפני שקולף העור אבל מותר לקנחו במעט חרס הראוי לטלטל ואם אין לו והוא מטונף מותר לקנחו בקורה אבל לא בכותל של בנין דמיחזי כמוסיף על הבנין ובשעת הדחק גם זה מותר. והברזל שהוא לפני בהכ"נ אם אין לו חוד אלא שהוא עב ורחב בראשו אם א"א בענין אחר מותר לקנח בו (ש"ב):

ד הממרח רטיה חייב וכן שעוה או זפת וכיוצא בהן מדברים המתמרחין עד שיחלוק פניהם חייב משום ממחק (רמב"ם פ' י"א ובש"ע סי' שכ"ח) לפיכך אסור ליתן שעוה או שמן עב בנקב חבית לסתמו ואפי' רק להכניסו לתוכו בלא מירוח דגזרי' שמא ימרח ואם מירח בשעוה או חלב חייב (א"ר בשם ראב"ן בסי' שי"ד) וכן בבצק שייך מירוח. (עיין סימן שי"ח בט"ז ס"ק י'):

ה כשם שאין עבוד באוכלין כך אין ממחק באוכלין ולכן מותר להחליק האוכל בשבת הואיל ואפשר לאכול בלא זה ולכן מותר להחליק חמאה ותפוחים על הלחם אבל דבר שא"א לאכול בלא מירוח כמו שיש בו עיבוד דרבנן עכ"פ כך אסור משום ממחק מדרבנן (ש"ע ססי' שכ"ח במגן אברהם):

ו הממרט נוצה מן הכנף ועל ידי זה נעשה הכנף חלק בלא שער חייב משום ממחק

ז מותר לשפשף כלים אפילו בחול וכיוצא בו אע"ג דזימנין גריד מן הכלי והוי ממחק מ"מ כיון דלאו פסיק רישיה הוא הוי דבר שא"מ אבל כלי כסף באבן היין אסור שממחק ודאי וכן אין חופפין כלים בחזקה במלח שנמס עי"ז והרי זה דומה לריסוק שלג וברד בכלל י"ד סי' י"א אבל הדחה בעלמא אפי' במלח מותר שהרי נמחה ממילא (סי' שכ"ג)

הרמב"ם כתב הטעם מפני שדרך האומנין ללבן הכלי ולצחצחו בזה הוי כגמר מלאכה פ' כ"ג הל' ז' ועיין עוד לקמן במלאכת מכה בפטיש):

כלל לו

א המחתך

המחתך עור או כל דבר שאדם מחתך ומקפיד על מדתו בין עץ או מתכות או אפי' נוצות של עוף כיון שמקפיד על מדת ארכו ורחבו וחותך בכונה חייב אבל החותך דרך הפסד או בלא כוונה למדתו אלא כמתעסק או כמשחק פטור (רמב"ם פרק י"א):

ב המחתך מן העור כדי לעשות קמיע חייב והוא שיתכוין למדת ארכו ומדת רחבו (ז"ל הרמב"ם ומזה משמע להדיא דאף שאינו מקפיד ליפות הבגד ולקצעו חייב וא"כ יש במקח וממכר שיכול לבוא לידי חיוב כגון שמוכר בגד ומקפיד שיהיה ארכו כרחבו וכיוצא בו שיהיה ארכו ומדתו כך וכך חייב):

ג נ"ל דאין מלאכת מחתך באוכלין ודוקא דבר שהוא מאכל גמור ואפי' אוכלי בהמה כגון עשבים ותבן אבל אם קיטם עלין כיון שהענף אינו מאכל בהמה שייך ג"כ מחתך ואפי' באוכלין ממש דוקא כשעושה ממנו כלי בתחלה ל"ש תיקון כלי וכן מחתך אבל אם מתקן כלי בדבר אוכל כגון שיש נקב בכלי ונוטל חתיכה לפת וחותכו לפי מדת הנקב שייך בזה האוכל מחתך וגם תיקון כלי. (ע' בנ"א):

כלל לז

א הכותב (סי' ש"מ):

הכותב בדיו או בכל דבר המתקיים ע"ג קלף או נייר ועל כל דבר המתקיים אפילו לא כתב רק ב' אותיות חייב ולרמב"ם אפילו לא כתב אותיות אלא רשם ב' רשימות בדבר המתקיים ועל דבר המתקיים בכותל ובשטר כדרך שהציירים רושמים חייב (סי' ש"מ):

ב הכותב על בשרו חייב אע"פ שחמימות בשרו מעברת הכתב לאחר זמן ה"ז דומה לכתב שנמחק אבל המשרט על בשרו אעפ"י שיצא דם פטור שאין דרך כתיבה בכך ונ"ל דאם חקק בבשרו חייב

ג הקורע על העור או נייר וכיוצא בו צורת אותיות חייב משום כותב אבל הרושם כתבנית כתב פטור. ורשימה בעלמא שאין בו שום תמונת כתב על הנייר אסור דמתקיים ובקלף שהוא קשה ט"ז מתיר והמגן אברהם בשם הב"ח אוסר (וע' בא"ע סימן קכ"ה בב"ש ס"ק ו'):

ד אסור לכתוב באצבעו במשקין על השלחן ועל החלונות כשהם לחים וכן בחול ובאפר דאף על פי שכותב בדבר שאינו מתקיים על דבר שאינו מתקיים מכל מקום מדרבנן אסור

אבל מותר לרשום כמו אותיות באויר דהיינו שמוליך אצבעותיו באויר או על השלחן כמו אותיות כיון שאין רישומו ניכר כלל:

ה לרוב הפוסקים הכותב בכל כתב ולשון חייב ואם כן אסור לומר לנכרי לכתוב אגרת. ואפשר במקום הפסד גדול כגון לצורך חולה או לצורך מצוה יש לסמוך על המתירין על ידי נכרי וגם בזה צ"ע ובלא"ה אין להקל כלל (סימן ש"ז ועיין בא"ע ר"ס קכ"ו ובב"ש שם):

ו אסור לחבר אותיות כסף לפרוכת וכיוצא בו. ונ"ל דיחברם ע"י מחט דרך ב' נקבים לבד דאז לא הוי חיבור דלא יתקיים שהרי יפול וגם זה יעשה ביד שמאל דהכותב בשמאל פטור דאין דרך כתיבה בשמאל ואם הוא איטר אזי שמאל שלו הוא כימין של כל אדם והשולט בב' ידיו חייב בשתיהם (שם):

כלל לח

א המוחק:

המוחק ע"מ לכתוב ב' אותיות חייב ואפילו לא מחק אלא טשטוש דיו אם יש במקומה לכתוב ב' אותיות חייב (ש"מ):

ב נפל דיו או כל דבר לח על ספר לא ילחכנו דמוחק (א"ר בשם ס"ח):

ג נטף שעוה על ספר על אות א' אסור לסלקו דהוי מוחק ומב' אותיות חייב (ב"ח מ"א ולי צ"ע)

ד עוגה שכתב עליה אותיות או צורות ממיני צבעים אסור לשוברה דהוי כמוחק אבל אם כ' עליה במשקין או בדפוס מעצמה מותר דהוי דבר שאינו מתקיים על דבר שאינו מתקיים אע"ג דבשאר כתיבות גם זה אסור למחוק משום כבוד עונג שבת ל"ג (ע' מגן אברהם סי' ש"מ ובזה לק"מ):

ה ספר שכתוב על הגליון אותיות וצריך לו בשבת ואין לו אחר מותר לפתחו ולסגרו דאין בזה משום מוחק וכותב (רמ"א בתשובה וט"ז שם):

ו כיון שכותב ומוחק הוא אבות מלאכות גזרו חכמים דאסור לקנות ולמכור לשכור ולהשכיר בשבת ויו"ט שמא יכתוב ולכן אסרו אחד המוכר בפה או במסירה ומשיכה בין במשקל או במדה ובמנין ובמדידה בין שמודד ביד או בכלי ואפי' לדבר מצוה אסור (שכ"ג) ומטעם זה אין עושין פדיון הבן בשבת ויו"ט דא"א ליתן לכהן אפי' שומא (של"ט) ואסור לעשות קנין בשבת דהוי מקח וממכר ומכל מקום התירו לשכיב מרע שביקש לקנות ממנו על צוואתו דבשכיב מרע הקילו שלא תטרוף דעתו עליו שיתיירא מאחר שלא רצו לקנות ממנו מסתמא לא יקיימו צוואתו. מיהו י"א דדוקא כשמחלק כל נכסיו דקיי"ל דמתנת ש"מ בכל נכסיו א"צ קרן וא"כ הקנין שלא לצורך כלל רק להפיס דעתו

שהרי אפי' בלא קנין קני משום דדברי ש"מ ככתובין ומסורין וי"א דאפי' היכא דבעי קנין כגון שאינו אלא מתנה במקצת נכסיו אפ"ה התירו חכמים בש"מ (עיין בח"מ סי' רצ"ד ובבה"ג שם סי' ה' ובא"ח סי' של"ט). הנושא את האלמנה אסור לבא עליה ביאה ראשונה בשבת ויו"ט דהוי כקונה קנין בשבת דחופת אלמנה אינו קונה ליורשה ולמעשה ידיה ואינו קונה אלא ע"י ביאה משא"כ בתולה נקנה ע"י חופה (ועיין בחכמת אדם כלל קכ"ט). אין דנין בשבת ויו"ט שמא יכתוב ומהאי טעמא אין חולצין ואין מיבמין ואין כונסים ואין מקדשין ולא מקדישין ולא מחרימין ולא מעריכין ולא מפרישין תרומות ומעשרות וחלה ואין מגרשין בשבת ויו"ט אפילו אם הגט כבר נכתב והובא על ידי שליח והכל משום שמא יכתוב. וכולם אם נעשו שוגגין או מזידין או מוטעין מה שנעשה נעשה וקיים. וכיון שאין דנין ה"ה שאין תופסין להכניסו לבית הסוהר למי שנתחייב איזה עונש שלא יברח דזהו בכלל דין וכל שכן שאין מלקין ואם יברח יברח. בשעת הדחק כגון שאין החתן והכלה יכולים להשוות ביום ו' ומחמת קטט נמשך עד הלילה ובחור שלא קיים פריה ורביה וכבר הכינו צרכי הסעודה ויש הפסד גדול וביוש לחתן וכלה התיר רמ"א בתשובתו להיות החופה בשבת והוא עצמו סידר הקדושין מפני שגדול כבוד הבריות ואמנם במקום שאין שם כל התנאים הנזכרים אין להתיר ופשיטא שיהיו נזהרים לכתחלה שלא יבא לידי כך:

ז לפיכך אסור למדוד בכלי המיוחד למדה ולשפוך לכליו של לוקח אלא א"כ שממעט או מוסיף מעט דאז לא מקרי מדידה גמורה. וכן מותר למדוד והלוקח נוטל המדה של מוכר לביתו ופשיטא כשהלוקח מביא מתוך ביתו כלי ואומר לו מלא לי כלי זה ולמחר ימדוד או אפי' כלי המיוחד למדה ואומר לו מלא לי כלי זה אבל לא יאמר לו תן לי מדה פלונית אי תן לי בכך וכך מעות וכן ראוי לכל ירא שמים ליזהר בזה והעולם נוהגין היתר גם בזה דאינם מתכונים רק להודיע למוכר כמה הוא צריך ואף היתר זה לא שייך אלא בשכר וכיוצא בו שמדתו ידוע אבל לומר תן לי בעד איזה גדולים תפוחים וכיוצא בזה דא"א לומר שמודיע לו כמה צריך שהרי אינו ידוע כמה תפוחים יתן בעד גדול אלא יאמר תן לי ב' תפוחים וכיוצא בו (שכ"ג) ואפי' בדבר מאכל וצורך שבת אם אומר בלשון לעז יאמר תן לי ואחזיר לך ואם אומר בלה"ק אז יש חילוק דלשון שאלה משמע שיחזור לו מיד ולשון הלויני משמע לזמן מרובה וסתם הלואה היא ל' יום מדינא גזרינן שמא יכתוב אך במדינתנו דגם הלואה מותר לתבוע לאלתר אין חילוק. וכשלוה בשבת דבר מאכל וזה אינו מאמינו מיתר ליתן משכון ולא יאמר הילך משכון דהוי עובדא דחול. וכל זה דוקא לצורך אכילה אבל בלאו הכי אסור ליתן משכון ואפי' בלא משכון אסור

ללוות או לפרוע ומ"מ אם לוה בשבת ויו"ט ניתנה לתבוע לאחר שבת ויו"ט (סימן ש"ז וסימן תקכ"ה):

ח אסור לחשוב עם המוכר שיאמר לו תן לי מדה וכבר לקחתי כך וכך וזה אסור לכ"ע וכן בסכום דמים שאימר לו תן לי בעד ג' גדולים וכבר מגיע לך כ' גדולים וכיוצא בו (שם):

ט מה שנוהגין שכותבין שם האיש ויש לו פתקאות שכתוב עליהם סכום מעות או סכום המדה ומניח פתקא אצל שם האיש לידע כמה לקח יש לאסור שהרי אסור לעיין בפתקאות האלו ולכן ראוי להניח שם גרעינין לסימן ופשיטא דאסור לעשות נקבים במחט וכיוצא בו לסימן דאפשר דחייב כרושם רושמים וגבאי צדקה נוהגין היתר על ידי פתקאות דמדמין לחשבונות של מצוה דמותר בשבת (שם):

י עוד הרבה דברים שאסרו חכמים בענינים אלו ונכתוב אותם אי"ה בכלל דברים האסורים בשבת משום דבור:

יא אין לשחוק שום שחוק שדרך לכתוב ואפי' בדרך צחוק שמא יכתבו ולהרויח הכל אסור דהוי כמקח וממכר (של"ח):

יב אסור להטיל גורל ואפי' ע"י נכרי שמא יכתוב ואפי' אם החלקים שוין ועם בני ביתו והוא נותן להם משלו מותר וכן מותר להטיל גורל מי יאמר קדיש או מי שיעלה לתורה (סי' שכ"ב במגן אברהם):

כלל לט

א **הבונה והסותר ומכה בפטיש (בסי' שי"ג שי"ד שט"ז):**

כל מה שחייב משום בונה. כשסותר אותו דבר אם הוא ע"מ לתקן חייב משום סותר ויש בזה כמה חילוקים בכללן ואחר כך נבאר פרטיהם: (א) הבונה כל שהוא חייב: (ב) העושה אהל טפח חייב אבל פחות מטפח לא נקרא אהל: (ג) המחזיר דלת או חלון בבנין שבקרקע חייב: (ד) המשוה גומא בביתו כגון שהיה גומא ומלאה עפר או שהיה תל והשפילו חייב: (ה) החופר גומא בקרקע ואפי' בעפר וחול התלושין מקרקע וצריך להגומא חייב: (ו) העושה נקב בלול של תרנגולים שהוא להכניס אויר ולהוציא הבל אם הלול מחובר לקרקע חייב: (ז) העושה כלי מתחלה או שנשבר וצריך אומן להחזירו ולתקנו חייב משום בונה וי"א משום מכה בפטיש דאין בנין בכלים: (ח) התוקע עץ בעץ בין שתקע במסמר או בעץ עצמו עד שנתאחדו יחדיו חייב משום בונה: (ט) המכניס יד לקרדום או שהכניס יתד קטן בין שהוא מעץ או ברזל בתוך הבית יד של קרדום שקורין (פר קיליט ובל"א פר קלינעט) כדי שתהיה מהודק יפה בקרדום וכיוצא בו חייב משום בונה והמסירו חייב משום סותר: (י) אפי' בדבר מאכל שייך בנין כגון המגבן גבינה

וכיוצא בו ולאו דוקא גבינה אלא אפילו המדבק פירות ומכוין לעשותם בעל תמונה ארוך או מרובע חייב משום בונה (עיין מגן אברהם סוף סי' ש"מ וסוף סי' שי"ט וברמב"ם פרק ז' ועיין ריש הלכה י"ט) אלו הן עשרה כללים. ומעכשיו נבאר פרטיהם בע"ה ית"ש:

ב הבונה כל שהוא בין בנין של עץ או של אבנים אם מחובר לקרקע אפילו לא חיבר האבנים בטיט ובסיד אלא שהניח האבנים זה עג"ז והניח עפר ביניהם ובשורה העליונה שאין צריכה חיזוק כל כך אפילו לא נתן עפר כמו שעושין מחיצות סביב השדות חייב (מגן אברהם סי' שט"ו):

ג העושה נקב בקרקע הבית שיצאו המים חייב משום בונה (מגן אברהם שם):

ד כיון דהבונה בנין קבוע חייב גזרו חכמים ואסרו אפילו בנין עראי ולכן אסור לעשות אפילו מחיצה של סדין ולא נקרא מחיצה אלא אם כן כרכו מלמעלה ומלמטה שתוכל לעמוד ברוח מצויה דכל מחיצה שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה לא הוי מחיצה לשום דבר ולא אסרו אא"כ המחיצה בא להתיר איזה דבר שבלא המחיצה היה אסור כגון שצריך לעשות מחיצה בפני הנר או בפני ספרים שעומדים מגולים כדי לשמש מטתו או שנפל מחיצה שלישית מסוכתו או שצריך להפסיק בין רה"י לרה"ר כדי לטלטל דכיון דבלא המחיצה היה אסור והמחיצה מתיר דומה לבנין ולכן אע"ג דלא הוי רק בנין עראי מכל מקום אסור מדרבנן אבל אם אינו בא להתיר כלל רק לצניעות או שתולה בגדים המצויירים סביב המטה וסביב הכתלים לנוי בעלמא אע"ג שכורך אותם מלמעלה ולמטה שלא ינודו אין זה מחיצה כלל ומותר לעשות בשבת ולכן אסור להעמיד (פארוואן) להתיר בפני ספרים או נר דיכול לעמוד ברוח מצויה אבל מותר לתלות וילון בפני הפתח והחלונות אם אינו כורך מלמעלה ולמטה בענין שהם נעים ונדים בפני רוח וגם אינו מעכב העוברים וכ"ש דמותר לכסות ספרים בכיסוי בעלמא ואפילו כלי בתוך כלי להתיר התשמיש דלא הוי מחיצה כלל ואם היה כבר מחיצה טפח מע"ש מותר להוסיף ולכן (פארוואן) שעומד מופשט טפח מע"ש מתור לפושטו כולו אבל אם היה מקופל אע"פי שקיפלו יותר מטפח לא מהני שהרי לא נעשה זה בשביל מחיצה (ועיין לקמן בדין אהל סי' ג' מה שכתבתי בזה) ואם יצרו תוקפו עליו עיין בדין מכה בפטיש בנ"א סי' ה' (ריש סי' שט"ו):

ה כשם שאסור לעשות בנין עראי כך אסור להוסיף על בנין קבוע תוספת עראי ולכן החדרים שאין תשמישן תדיר כמו שיש בכפרים וקושר בה דלת וכשהוא יוצא שומטה ומשליכה לארץ ונשאר כך פתוח ימים הרבה ולפעמים שנועל נשאר כך נעול כמה ימים וא"כ כשנועל בו בשבת דומה קצת שמוסיף על הבנין ולכן אם ניכר שהוא דלת כגון

שניכר שהיה בו ציר אעפ"י שעכשיו אין בו ונראה לי דהיא הדין אם יש היכר נקב באסקופה שהציר סובב בו מותר לנעול בו אם הוא קשור בפתח אעפ"י שנגרר על הארץ ובלבד שלא יחזיר הציר למקומו דזה בונה ממש וחייב רק שינעול בו כך אבל אם אינו קשור כלל אע"פי שיש לו ציר אסור לנעול בו ואם יש אסקופה על הארץ בענין שאינו עומד על הארץ אף על פי שאינו ניכר שהוא דלת ואפי' אינו קשור מותר לנעול בו וכן אם גבוהים מן הארץ אף על פי שאין שם אסקופה מותר דכיון שעל כל פנים הדלת מחובר מקרשים הרבה ניכר קצת שהוא דלת וכיון שאינו קובעו בציר וגם אינו עומד על הארץ אינו דומה לבנין כלל ומותר לנעול אף שאינו קשיר כלל כן נ"ל (סי' שי"ג):

י היה שם רק דף אחד ואינו מחובר מקרשים הרבה כיון שאין ניכר כלל שהוא דלת ואדרבה כן דרך לסתום החורים בדף ולכן אפי' גבוה מן הארץ ויש לה אסקופה אפי' יש לו ציר אסור לנעול בו (שם):

יא וכל זה בפתח שנועלין אותו לימים הרבה אבל פתח שעשוי לכנוס וליצא בו תדיר נועלין בו לעולם בין שעשוי מקרשים הרבה או מדף אחד דלא מחזי כלל כבנין (מגן אברהם ס"ק ח'):

יב וכן החלונות הפתוחים שסותמים בדף או בד"א אם דרך אותו חלון לפתוח ולסתום תמיד אפי' הוא דף א' מותר רק שתהיה מחשבתו מע"ש לסתום בדבר זה. ואין חילוק אם החלון הוא בכותל הבית או למעלה בגג דניכר לכל דאין זה בנין אלא סתימה לפי שעה (שם סק"ח):

יג נ"ל הא דבעינן דעתו מע"ש היינו דוקא בדבר שדרך לבטל שם אבל דבר שאין דרך לבטלו לעולם אלא לפי שעה כגון בגד וכיוצא בו מותר לסתום בו אפי' לא היה דעתו עליו מע"ש (כדאיתא בסוכה כ"ח דדבר שאינו מבטל אפי' לר"א דאוסר בפקק החלון מתיר בזה וכ"כ תוס' סוף פ' כל הכלים ד"ה פוקקין):

יד נגר שנועלין בו ותוחבים אותו באסקופה למטה או למעלה או כמו שלנו שעושין חור בכותל אצל הדלת ותוחבין שם חתיכת עץ אם לא תקנו ועשה בו מעשה והכינו לכך אסור לכ"ע לנעול בו דאפי' בטלטול אסור ואם הכינו לכך ונועל בו תמיד יש להסתפק דאפשר דאפ"ה אסור לנעול בו א"כ קשור בדלת כמו נגר ואם הוא כלי גמור נועלין בו אע"פ שאינו קשור כלל (וכ"כ הב"י) וכן אם הוא מחובר לדלת ומושכין אותו ותוחבין בחור מותר לכ"ע (עיין פי"א דכלים מ"ב בדברי הרע"ב שם) (שם):

יא וכ"ז כשתוחב הנגר בחור אבל מותר ליטול קורה המוכנת לכך אפי' היא גדולה כיון שיש תורת כלי עליה ומותר לסמוך בה הדלת דכיון דאינו תוחב בחור אינו דומה לבנין כלל (סי' ש"ח סעיף ב' וברמב"ם פ' כ"ו):

יב קורת הבית שנשברה מותר לסמכה בדבר שהוא כלי ממש ובלבד שלא יהדק בחוזק אלא בענין שיכול ליטלו משום דאסור לבטל כלי מהיכנו וגם זה דוקא בשביל שלא תרד הקורה יותר אבל אסור להגביה דהוי בונה ממש וחייב ובדבר שאינו כלי אעפ"י שהוא מוכן לתשמיש מ"מ אסור אפי' לסמכה דדומה לבינה כיון שהוא דבר שדרך לבטלו שם (שי"ג):

יג המחזיר דלת או חלון בבנין שבקרקע בצירים שלהן חייב ואפילו בצירים של ברזל שלנו שיכול ליטלן ולהחזירן בלא שום אומנות חייב הנוטלן והמחזירן ולכן אסור אפי' על ידי נכרי ליטול החלונות והדלת דהוי סותר בנין קבוע ופשיטא החלונות שקבועים כך בלא צירים כלל והם סתומים לעולם דחייב ואינו דומה לסימן ד' דהתם דרכו בכך לפתוח ולנעול משא"כ אלו שהם סתומים לעולם (ועיין עוד לקמן בדין בנין בכלים סימן ד'):

יד אותן חנויות שנועלין בקרשים ויש במקומם חקיקה למעלה ולמטה שהקרשים נכנסים בו אין להם דין ציר כלל ומותר ניטלן ולהחזירן:

טו הדלתות שיש להם ב' צירים אחד למעלה ואחד למטה וכנגדן יש ב' חורים א' באסקופה העליונה וא' בתחתונה והצירים נכנסים בהם המחזירם חייב משום בונה ואם יצאו הצירים ממקומם אסור לדוחקו להחזיר הציר למקומו אפי' אינו מגביה או משפיל האסקופה אלא שנשארים במקומם אפי' הכי אסור ולא מבעיא ציר העליון דבזה שייך בנין אלא אפי' נשמט התחתון אסור לדוחקו להחזירו (ועיין לקמן סי' הנזכר) (שם):

טז נוטלים עצים הסמוכים לדופני הסוכה ומסיקין בהם ביום טוב ודוקא שסמכם אחר שנגמר הדופן עם הסכך אעפ"י שסמכן לעבותה אבל אם סמכן בתחלת עשייתה לעבותה או לחזקה אסור אף ע"פ שאינו ארוג עם הדופן וה"ה אם זרק חבילות על הסכך דאינן בטילות לגבי סכך ואם כן לא הוי מוקצה כיון שלא התיר החבילות לא בטלה דעתו שרוצה להשתמש בהן אבל אם הניח עצים על הסכך בטלות לגבי סכך וא"כ כשנוטלן הוי סותר (תקי"ח):

כלל מ

א **הבונה דין משוה גומות:**

היה לו תל בביתו ונטלה וכן גונוא וסתמו חייב משום בונה ולכן אסור לפנות הזבל שברחוב ושבחצר דהוי איסור דאורייתא ואפי' על ידי נכרי (סי' רמ"ד במגן אברהם):

ב החופר גומא בין בקרקע עולם ואפי' בחול ועפר התלושין או באשפה אם צריך למקום הגומא חייב משום בונה ואם אין צריך לגומא אלא לעפרה אסור מדרבנן ולכן אלו המטמינים מעות בשעת הסכנה באשפה חייב שהרי צריך לגומא וצריך ליזהר כשנוטלין חול המונח בקופה בשבת שאינו מוקצה לפזר בבית לנוי או לכסות רוק וצואה שיטלו בענין שלא יעשו גומא אע"פ שאינו מכוין כלל לעשות גומא וא"צ לגומא מ"מ הוי פסיק רישיה ואפי' בדרבנן אסור אלא יטול בשוה או שהחול הוא דק כ"כ שתיכף כשנוטל החול ניפל לתוך הגומא וסותמו. וכן אסור להוציא דבר התחוב בקרקע הבית אע"פ שאינו צריך לא לגומא ולא לעפר שמא יבוא להשוות גומות אבל במקום דל"ש משום אשוויי גומות מותר להוציא ולכן מותר להוציא צנון וכיוצא בו הטמון בחול ועפר התלושים המוכנים בענין שאין בו מוקצה דאע"ג דנעשה גומא מ"מ מותר שהגומא נעשה ממילא ובפירות וקמח וכיוצא בו לכ"ע ל"ש גומא (מגן אברהם בסימן תצ"ח ס"ק ל"ב וע' בהל' י"ט בהל' בונה מ"ש בזה):

ג אסור לכבד הבית אפי' מרוצף באבנים או בקרשים דגזרינן אטו שאינו מרוצף דשייך בו שיווי גומות וע"י נכרי מותר. ואם מכבד ע"י בגד או כנף אווז מותר אפי' ע"י ישראל דהוי שינוי גדול וכן מותר לרבץ הבית במים בשביל שלא יעלה אבק (סי' של"ז):

ד אוצר של תבואה או של כדי יין אע"פ שמותר להסתפק ממנו שהרי אינו מוקצה מ"מ אסור להתחיל בו לפנות ואם התחיל לפנות מע"ש מותר לפנות אפי' לדבר רשות. ולדבר מצוה כגון לצורך אורחים וכיוצא בזה מותר אפי' להתחיל לפנות ובלבד שלא יפנה את כולו דשמא יבוא להשוות גומות ולא מקרי אורחים אלא שנתארחו אצלו בביתו או בבית אחרים אבל כשזימן חבירו שיסעוד אצלו לא מקרי סעודת מצוה. וכן אסור להוריד חבית של יין מן העגלה אם לצורך אורחי' ואם צריך לשתות ממנו בשבת ימשיך שם ממנו ואם א"א מותר לפרקו כיון דלא שייך בעגלה אשוויי גומות (של"ג) וכן אסור לצדד חבית על הארץ שמא יבא להשוות גומות (של"ז):

ה אסור לגרוף אבוס של בהמה אפי' של כלי דגזרינן שמא יהיה אבוס בקרקע ואתי לאשוויי גומות (סי' שכ"ד):

ו מותר לגרור ע"ג קרקע מטה וספסל ואפי' הם גדולים ולפעמים עושין חריץ בארץ דהוי דבר שאינו מתכוין אבל גדולים מאוד שבודאי עושין חריץ והוי פ"ר אסור (של"ז):

ז לא ישפשף ברגלו רוק על גבי הקרקע דמשוה גומות אבל מותר לדרוס עליו בלא שפשוף (סי' שט"ז):

ח חצר שנתקלקל ממי גשמים יכול לזרות בו תבן וכל דבר שאינו מבטלו ובלבד שיעשה ע"י שינוי אבל דבר המבטלו אסור דהוי כמוסיף על הבנין שהרי משוה גומות ואם אין כוונתו לתקן החצר אלא ליפותו או לכסות דבר מיאוס מותר לכסות. ונ"ל דוקא במקום שדרך לפנות החצר אבל במקום שאין דרך לפנותו אסור (סס' שי"ג ועיין לעיל סי' ב' ובנ"א שם):

ט אסור לשחוק באגוזים ותפוחים ע"ג הקרקע משום אשוויי גומות אבל ע"ג שולחן מותר ואין מוחין בתינוקות ונשים דמוטב כו' (סי' של"ח):

כלל מא

א דין העושה נקב (סימן שי"ד):

העושה נקב כל שהוא והוא עשוי להכניס ולהוציא חייב אבל אם עשוי רק להכניס או להוציא בלבד אינו אלא מדרבנן דכל פתח שאינו עשוי להכניס ולהוציא אינו פתח והעושה נקב להכניס אור ולהוציא הבל החיוב משום בונה. ואם הוא להכניס ולהוציא שאר דברים אינו חייב משום בונה דכל הפתחים והחלונות שבבנין הוא להכניס אור ולהוציא הבל ואמנם החיוב הוא משום מכה בפטיש שהוא ג"כ אב מלאכה דכל דבר שנגמר בו המלאכה חייב משום מכה בפטיש ואפי' בכל שהוא שכן דרך לעשות נקב כ"ש להכניס בו מחט לפתוח מנעול קטן. וחיוב זה דמכה בפטיש אין חילוק בין בקרקע או בכלים לכולי עלמא

ב סכין התקוע בכותל אם היה הנקב כבר רחב קצת מותר להוציאו בשבת וא"ל אסור להוציאו דא"א שלא ירחיב קצת הנקב (שם):

ג אין נוקבין בחבית נקב חדש ואפי' להרחיבו אסור אבל פותחין נקב ישן ובלבד שלא יהי' הנקב למטה מן השמרי' ששם כיון שכל כובד המשק' עליו צריך סתימ' מעליא והוי בנקב חדש אבל מן הצד פותחין ודוקא שלא סתמו בענין שתהי' סתימה יפה מהודקת אבל בחבי' של עץ שמהדקי' העץ בחוזק בנקב וחותכי' ראשו על דעת שלא להוציאו הוי כנקב חדש ואסור ולכן מותר לנקוב במגופה שסותמין בה הכלי זכוכית שקורין שטאפקי אפי' בכלי המתוקן לכך או בסכין להוציאו (שי"ד סעי' ו):

ד ברזא שבחבית ואין אדם יכול להוציאו מותר ליקח ברזא אחרת ולהכות באותה ברזא לצורך לשתות בשבת ובלבד שלא תהיה נגד השמרים דאז נקרא נקב חדש (שם):

ה סכין התקוע בספסל ובכל דבר שאינו מחובר מותר להוציאו ולהכניסו שהרי אינו מכוון להוסיף בנקב. ואם היה תקוע בחבית והוא נכנס מעבר לעבר בענין שכשיוציאנו עושה פתח לחבית אסור להוציאו אא"כ כבר הוציאו פעם א' מבע"י שכבר נתרחב קצת (שם):

ו כשם שאסור לפתוח כל נקב כך אסור לסותמו. ולא מבעיא בדבר המתמרח כשעוה וזפת וטיט דבזה חייב משום ממרח כדלעיל במלאכת ממחק ובאפר יש בו משום לש כדלעיל במלאכת לש וכן בדבר דשייך בו סחיטה כבגד וכיוצא בו דחייב משום דש או מלבן ועכ"פ שייך בו שמא יסחוט ואפי' אם היה לו שעוה מוכן מע"ש בענין שאין בו משום מוקצה ורוצה להניחו בנקב לסתמו בלא מירוח אסור שמא ימרח. אלא אפי' לסותמו בקש ותבן וכיוצא בו אסור אם המשקה יוצא דהוי כמתקן מנא. ועל ידי נכרי מותר. ואם נתרועעו החבית הרבה וצריך תיקון מותר לקרות לנכרי אע"פ שעי"ז יבין הנכרי ויתקן ועיין לקמן כלל ס"ב סי' ה' (שם):

ז מותר ליתן קנה חלול שקורין ליווער או ברזא בנקב החבית להוציא היין אע"פ שלא היה בו מעולם כיון שכבר מתוקן לכך (שם):

כלל מב

א הבונה דין אהל (שט"ו):

העושה אהל קבע טפח חייב משום בונה ואפי' בכלים (רי"ף ורמב"ם ודוקא כשעושה גם המחיצות בשבת אפי' רק ג' מחיצות (רשב"א בחי' שבת דף קל"ח) ודוקא שהמחיצות והאהל צריך לצל או להשתמש תחתיו כגון מטה שמשתמש תחת המחיצות ואע"ג דמשום המחיצות אינו חייב שהרי הם רק מחיצות עראי מ"מ החיוב הוא משום אהל (ב"י ס"ס שט"ו בשם תוס' וכ"כ הט"ז שם ס"ק י"א ומגן אברהם שם ס"ק כ"א) אבל אם אין שם רק ב' מחיצות אע"ג שעשאן בשבת וגם צריך לאויר שתחתיו וכן אם היו שם מע"ש המחיצות או שאין צריך לאויר שתחתיהן פטור אבל אסור מדרבנן (שם):

ב לפיכך הוילון שתולין סביב למטה ויש מהם שמקיף המטה מג' צדדים וגם למעלה יש אהל אסור לפרוש בשבת מדאורייתא ואפי' ע"י נכרי ואם אינו מקיף רק ב' צדדי המטה ע"י ישראל אסור מדרבנן דהא צריך לאויר שתחתיו לצניעות וע"י נכרי הוי שבות דשבות ושרי (שם):

ג ולכן אסור לפרוס הסדין על העגלות דאע"ג דהמחיצות כבר עשויות ואינו אלא אהל עראי וכן על עריסה של קטן שמתוקן שם חשוקים (שקורין רייפין). ואם היה כבר פרוס מע"ש ברוחב טפח מותר למשוך כלו דהוי תוספת אהל עראי ומותר. אבל כריכה מה שהסדין מוכרך יחד אע"ג דעוגל הכריכה מחזיק כמה טפחים לא מהני שהרי הכריכה לא נעשה בשביל להיות לאהל וא"כ הרי עושה אהל בתחלה (ועיין לקמן בדיני מוקצה כיצד יתנהג לכסות הסחורה) וכן אם החשוקים קרובים זה אצל זה ואין בין א' לחבירו ג' טפחים או שמסורג בחבלים. וכן מטה שמסורגת בחבלים פחות מג"ט מותר דהוי כסתום. אבל אם יש יותר מג"ט אסור לפרוס עליו סדין בשבת דבמטה צריך לאויר שתחתיו להניח שם מנעליו (שם):

ד אם אין שם מחיצות או אפילו יש ב' מחיצות ואין צריך לאויר שתחתיו כגון רגלי שולחן שלנו מותר ליתן עליהם השולחן וכן כסא שמקפלין אותו מותר לפתחו אבל להניח השולחן על תיבה פרוצה או על חבית פתוחה מלמעלה אסור וכן תיבה שמכסים אותה בכסוי שלה אם אינה מחוברת בה אלא שמסירין אותה כולה וכן אותן תיבות שנעשין בענין שמושכין המכסה צריך ליזהר שלא ימשוך כל הכסוי דהוי כסותר אהל וכשמחזיר עושה אהל אלא יניח מכוסה קצת דהוי כתוספת אהל. ובסעודות גדולות שמניחין שלחנות על חביות צריכין ליזהר שיהפוך צד החביות הפתוח לצד הקרקע ועל צד הסתום יניח השולחן וכן יש ליזהר שלא לכסות חבית של מים אם היא חסרה טפח דהוי כאהל אא"כ אינו מכסה כולה. ומ"מ נ"ל דא"צ למחות המכסה חבית של מים שיש להם על מי שיסמכו וכן בתיבה ומטה שקורין שלאף באנק שיש לו כיסוי ואינה מחוברת בו (שהרי להראב"ד ורשב"א אין בכיסוי כלים משום בנין וטעם דחבית אסור מפני שנראה כמשמר ר"ל כאלו מסנן מן הפסולת וגם האחרונים מחלקים דאם הכלי עומד במקומו מותר אם לא כשמטלטלין אותו ממקום למקום דהוי כעושה המחיצות ג"כ) (עיין בב"י וט"ז שם) וטיש קעסטיל שנשמט כולה מן השולחן אם יש בעומק חללה טפח אסור להחזירה שעושה אוהל:

ה במקום שסותמין נקב שהעשן יוצא בכר של תבן וכיוצא בו יש להסתפק כיון שיש לו מחיצות בפ"ע הוי כעושה אהל בתחלה ואסור (בסי' שט"ו במגן אברהם ס"ק ז' מסתפק בזה ולכאורה צ"ע שהרי בפקק החלון אפילו בארובה שבגג מותר כמש"כ שם ס"ק א' וצ"ל דהתם הארובה אינו מחזיק אלא מקצת הגג אבל כאן הנקב מחזיק כל רחב המחיצות והוי כאהל):

ו אע"ג דאין אוהל בלא מחיצות מ"מ אם נעשה לצל אסור ולכן יש אוסרין ליתן בראשו בשבת ברייטל או קאפלוש כיון שבולט טפח וכ"ש דאסור להחזיק בידו להיות לצל על הראש מה שקורין דעכיל או פרסאניק להציל מן הגשמים או מן החמה שהרי עושה אוהל בתחלה (סי' ש"א סעי' מ'):

כלל מג

א דין הסותר (שי"ד):

הסותר כל שהוא חייב והוא שיסתור ע"מ לבנות ואם סתר דרך השחתה פטור לכ"ע והסותר אהל קבוע או שפרק עץ תקוע ה"ז סותר וחייב והוא שיתכוין לתקן (רמב"ם פ"י) וה"ה הפורק ברזל התקוע בעץ חייב ולכן דלת שנאבד המפתח אסור להסיר הצירים של ברזל או להסיר ולשבור המנעול אבל מותר לפתחו ע"י מחט או סכין או מסמר ואם הדלת קשור בחבל מותר לקשרו ולהתירו דאינו קשר של קיימא דדרכו בכך לקשרו תמיד בכל יום אבל אם הוא עשוי להתקיים שלא להסיר בשבת אסור לחתוך החבל או לנתקו כיון שהוא דלת המחובר לבנין שבקרקע הוי סותר ואפי' ע"י נכרי אסור ועיין לקמן כלל צ"ג מדין סותר (שם):

ב מותר לפתוח התנור ששורקין אותו בטיט שאינו עשוי להתקיים כלל רק עד למחר ולא הוי בנין כלל (רנ"ט):

כלל מד

א הבונה דין בנין וסתירה בכלים ומכה בפטיש (שי"ד):

אין בנין וסתירה בכלים. וכלי שהוא מחזיק מ' סאה שהוא אמה על אמה ברום ג' אמות אם הוא לפי שיעור הזה דינו כבנין ממש ואין נידון כלל ככלי אלא כאוהל קבוע אבל פחות משיעור זה דינו ככלי לפיכך דלת של תיבה ושאר כלים שקשור בחבל אם אין יכול להתירו מותר לחתכו דזה מקרי סתירה גרועה ולא גזרו בכלים וכן המחזיר הפרקים של כלי שנתפרק אם אינו מהדק אע"ג דאסור מ"מ אין בו חיוב כיון שהדיוט יכול להחזירו אבל העושה כלי גמור חייב אף בכלים משום בונה או משום מכה בפטיש ליש פוסקים (שי"ד):

ב ולכן מפתח של כלים שנאבד אסור לשבור הצירים או המנעול דהוי כסותר ואסור מדרבנן. ולקבוע צירים או מנעול בכלי לכ"ע אפילו ע"י נכרי אסור דהוי מלאכה דאורייתא תיקון מנא משא"כ בשובר דהוי מקלקל בסתירה (שם):

ג כלי שלם אפילו עשוי מקליפות עץ אסור לשברו וכן חביות קטנות שמחוברים הנסרים ע"י חשוקים של עץ שקורין רייפן אסור להסיר החשוקים דהוי סותר כלי. ומיהו אינו

אלא מדרבנן שהרי אינו סותר ע"מ לתקן ויש להתיר ע"י נכרי ואם קשור בחבלים מותר אפילו ע"י ישראל שאינו חיבור גמור (שם):

ד כל העושה דבר שע"ז נגמר המלאכה חייב משום מכה בפטיש. ולפיכך מיני כלים שהדלתות שלהם יש להם ב' צירים אחד למעלה ואחד למטה וכנגדן יש חור אחד למעלה חור א' למטה והצירים תקועים בהם ועל ידי זה נפתחים וסוגרים וכן יש דלתות בחצירות ודיר של בהמות אף בזמנינו העשויים כך והמחזיר דלת של בנין הקבוע בקרקע בציר שלהן חייב ובכלים אסו' להחזיר דגזרינן שמא יתקע במקבות וגרזן וחייב משום מכה בפטיש ואפי' בצירים שלנו שהם מברזל אסור להחזיר דלתי הכלים דגזרינן שמא יראה שהציר אינו תקוע יפה ויחבר אותו במסמרים. ונ"ל דמותר ליטול הדלת של כלים מן הציר שלנו ע"י נכרי דאין זה סתירה גמורה שהרי אינו שובר כלום וגרע משבירת צירים בסי' ב' אבל בבנין של קרקע כבר כתבנו בשם האחרונים דחייב ואם נשמט הצירים מן החורים שבאסקופה אפי' לא יגביה או ישפיל הקורות שבו החור אלא יניח שהדלת יעמוד כך ברפיון אסור שמא יתקע ובכלים אם יצא ציר התחתון מותר לדוחקו במקומו דאין כאן בנין כולו האי אבל יצא העליון א"כ ה"ה נופל לגמרי והוי בנין יותר אפי' בכלים אסור לדוחקו להחזירו (סי' שי"ג):

ה כל הכלים שהם של פרקים שנתפרקו אם דרכם להיות רפויים תמיד מותר להחזירם אבל אם דרכם להיות מהודקים בחוזק אסור להחזירם אפי' בלא הידוק שמא יהדק והמהדק חייב משו' מכה בפטיש ואין בכלל זה הכלים שהכיסוי שלהם עשוי עם שרויף דזה עשוי מתחלה לפתחו ולסגרו תמיד אבל מה שאין דרכו לפרוק תמיד אע"פי שנעשה ע"י שרויפן י"א דחייב ופשיטא היכא שיש לחוש שיחבר במסמרים ומקבות דאסור אפי' אם דעתו עכשיו שיהיה רפוי (אף שרש"י ור"ן סוף כירה כ' גזירה שמא יתקע ע"י יתידות וכ"כ בריש כל הכלים אבל בעירובין פרש"י וכ"כ שם ר' יונתן דאפי' רק מהדקו חייב וכ"מ ברמב"ם וכ"כ להדיא בסמ"ג ובסמ"ק ובאמת זה וזה איתא (שם):

ו ספסל שנשמט א' מרגליו או ב' אסור להחזירם שמא יתקע בחוזק וגם אסור לסמכו על ספסל אחר מהאי טעמא אא"כ כבר ישב עליו כך מע"ש דכיון דלא תקע מע"ש ל"ג שיתקע היום ודוקא שהרגל הנשמט ראוי להחזירו דאז שייך לגזור אבל אם נשבר או נאבד ל"ג שמא יעשה רגל אחר בשבת ולכן מותר לסמכו לספסל אחר ולכן נ"ל דמותר להניח דף על ספסלים או על חתי' עץ שהכינם מע"ש לכך כדאיתא בכלל ס"ו סי' ו' דל"ש בזה שמא יתקע (שם סי' ש"ח):

ז מכבש של ב"ב (דהיינו מה שקורין פרעס) והם ב' לוחות זה על זה והבגדים ביניהן מתירין אותו ליטול ממנו בגדים לצורך שבת אבל לא כובשין אותו שהוא צורך חול ושל אומן אסור מפני שהוא תחוב בחזקה והתרתו דומה לסתירה ולכן אפי' היה מותר מע"ש אסור ליטול כלי מתוכו גזירה שמא יבוא להתירו (סי' ש"ב ובמגן אברהם) ונ"ל דאם היה מותר מע"ש לצורך הרבה מותר (עיין בטור וב"י):

ח אסור להכניס רצועות במנעלים או מכנסים חדשים דהוי תיקון מנא ואפי' בישנים אם הנקב צר יש בו טורח להכניסו (שי"ז) ועיין לעיל בדין קושר:

ט מחט שנתעקמה אסור להשוותה וכן סכין שנפגם אסור להשחיז דהוי תיקון מנא (ועיין לעיל בדין קושר):

י אסור לאשה לקלוע שערות ראשה דמי לבנין וה"ה דאסור לסתור דמי לסותר (סי' ש"ג סעי' ר"ה) אבל הקולע נימין בתלוש חייב משום אורג (כדלעיל במלאכת אורג):

יא הגודל פתילה הוי תיקון מנא (כן משמע בביצה וברמב"ם בהל' י"ט (ונ"ל דהיינו כשהיה מתוקן כבר רק שמקשה אותה אבל העושה פתילה מצמר גפן חייב משום טווה (ועיין לעיל במלאכת אורג ובמלאכת קושר סי' ז' מה שכתבתי שם):

יב הצר צורה בכלי אפילו בלא צבע אפי' מקצתה חייב משום מכה בפטיש רמב"ם):

יג הנוטל מן הבגד קסמין וקשין התחובין בו מן האריגה וקשרים הנשארים מהאריגה חייב משום מכה בפטיש שזהו גמר מלאכתן ודוקא כשעושה ליפות הבגד אבל אם נפל דבר מאכל על בגדו מותר לקלפו. וכן אסור להסיר השלל שקורין שטריגוניע שעושין החייטים בתחלת התפירה כדי לחבר החתוכים ואפשר דחייב (סי' ש"ב):

יד המנער טלית חדשה שחורה כדי לנאותה ולהסיר הצמר הלבן או הצהוב הלבן הנתלה בה כדרך שהאומנין עושין חייב דהוי מכה בפטיש ואם אינו מקפיד מותר וצריך ליזהר בזה במדינתינו שכולן לובשין שחורין (שם):

טו המפיס מורסא דהיינו שפותח השחין או המכה אם כדי להרחיב פיה כדרך שהרופאים עושים שמתקנין לה פתח חייב דהוי גמר מלאכה ואם מתכוין רק להוציא ליחה שיש בה עכשיו ואינו חושש אם תחזור ותסתום מיד ה"ז מותר דאע"ג דממילא נעשה פתח במקום צער ל"ג כיון שאינו מתקיים כלל (שכ"א):

טז נ"ל דהעושה פתילה שקורין צעפיל לתחוב בפי הטבעת מחלב ובורית וכיוצא בו ואפי' מנייר שכורך אותו ומקשה אותו (עיין סי' י"א) חייב דהרי עושה כלי אם לא לחולה שיש בו סכנה אבל מה שעושין מחתיכת לפת כיון שהוא אוכל בהמה אין בו משום תיקון כלי כדלקמן סי' י"ח (ועיין לעיל כלל ל"ג סימן ג'):

יז אין מטבילין כלים חדשים דכיון דאסור להשתמש בו הוי כמתקן מנא ואם הוא כלי שראוי למלאות בו מים ימלא מים מן המקוה או נהר במקום שיש עירוב ועלתה לו טבילה ולא יברך דא"כ יהיה מוכח שעושה משום טבילה. וא"ל יתנו לנכרי במתנה ויחזור וישאל ממנו דה"ל כלי של נכרי דמותר להשתמש בו בלא טבילה. ואם לא נמלך וטבל מותר להשתמש בו. ונ"ל דאם א"א לו בא' מאופנים הנלו ויתבטל עי"ז מאכילת שבת כדאי הוא הב"י לסמוך עליו ומותר להטביל לכתחלה (שכ"ג):

יח אסור ליטול קיסם לחצות בו שיניו שמא יקטמנו ואם קטמו ביד פטו' ובסכין חייב דהוי תיקון כלי (ועיין במלאכת מחתך) אבל קש וכיוצא בו שהוא מאכל בהמה אין בו משום תיקון כלי ומותר לקטום אפי' בסכין וכן מותר לקטום עצי בשמים ביד אפי' הם קשים כעץ כדי להריח בהם (סי' שכ"ב): ולחצות בו שיניו נראה מדברי רמב"ם דדינו כקיסם (עיין בנ"א כלל ל"ו):

יט אסור להשמיע קול של שיר בשבת בכלי וכיוצא בו אפי' להכות באצבעו זה על זה או על הלוח להשמיע קול או לקשקש באגוז ובזוג לתינוק שלא יבכה ולא מטפחין יד על יד ולא מרקדין וכולם גזרה שמא יתקן כלי שיר ולכבוד התורה מותר לרקד ולטפח וכלאחר יד מותר לטפח ומ"מ אין מוחין ביד העושין כן לתינוק שלא יבכה די"א דבזמה"ז ליתא גזירה זו שמא יתקן כלי שיר דאין אנו בקיאין בזה. ומטעם זה יש מתירין לומר לנכרים לנגן בכלי שיר לכבוד חתן וכלה ויש מקילין יותר לומר לנכרי לתקן הכלי שיר דעיקר שמחה בחופה היא דוקא בכלי זמר ובקצת מקומות נהגו לאיסור אפי' לומר לנכרי לנגן דיש לשמח החתן במאכל ובמשתה ובשיר בפה ובפיוטים. ומ"מ אם בא הנכרי ונגן מעצמו אין מוחין בו. זוג המקשקש לשעות על ידי משקולת שקורין זייגר מותר לערכו מע"ש שיקשקש בשבת דידוע לכל שהעמידו מאתמול. ולפי מה שכ' רש"י בעירובין ד' ק"ג דכשנפסק נימא ומגלגל היתד שלמעלה עד שמאריך ומגיע ליתד של מטה וכורכה בו הוי אב מלאכה דמתקן מנא ע"כ לפ"ז אסור להעריך זייגר שקורין (אן דרייען) שזה דומה ממש לזה וא"כ אסור ג"כ לומר לנכרי להעריכו אך בשעה שהוא ערוך אפשר דלא שייך זה ויש להתיר על ידי נכרי לצורך מצוה ודוקא בשעה שהוא ערוך כן נ"ל (ועיין מגן אברהם ס"ק ד') ומותר לצפצף בפה. ואסור להכות בשבת על הדלת בברזל הקבוע בו אעפ"י שאינו מכוין לשיר כיון שהכלי מיוחד לכך (של"ח):

כ אין שטין על המים שמא יעשה לו כלי ללמו' לשוט בו וכן אסור לעבו' במעבר שקורין (פראם) מזה הטעם ואסור לכנוס בספינה אם לא שקשור ביבשה או שעומדת על הקרקע (סימן של"ט) ואם צריך לעבור במעבר למצוה עוברת וא"א בענין אחר וכן מי שיש לו

חוב אצל נכרי והוא ברי הזיקא אם לא יעבור בשבת בספינה אפשר שיש לסמוך ולהתיר (סי' של"ט):

כא מדיחים כלים לצורך היום כגון בלילה לסעודת שחרית ושחרית למנחה ולאחר שאכל סעודה ג' לא ידיח דהוי כתיקון כלי לצורך חול וכלי שתיה מותר כל היום דאין קביעות לשתיה. ומ"מ לא ידיח כלי זכוכית בשבולת שועל להצהירו ביותר כיון דבלא"ה הם נקיים הוי טרחא יתירא. וכשם שמותר להדיח כך מותר לחוף לשפשף אפי' בחול כדלעיל כלל ל"ה סי' ז' וע"ש (שכ"ג):

כב אין מפרישין חלה בשבת דהוי כתיקון מנא. ואם שכח מלהפריש מע"ש בח"ל מותר לאכול ומשייר חתיכה א' ולמחר מפריש מחתיכה זו חלה (שנ"ט):

כג הגורר עץ כל שהוא חייב משום מכה בפטיש (רמב"ם פ"י) ולרש"י בגורר החיוב משום ממחק (עיין לעיל במלאכת ממחק סי' ו') (והמגן אברהם בסימן תנ"ט ס"ק י"ב כ' דגרירה הוי שבות ותמה עליו בא"ר דברמב"ם כ' דחייב. ונ"ל דאין ספק שיש ט"ס בדברי המגן אברהם וצ"ל דהדחה הוי שבות שהרי גם במהרי"ל לא נזכר אלא הדחה):

כד בגד לבן וחדש דהיינו כל זמן שלא נתכבס ולבש אותו בשבת ודעתו לחזור ללבשו בשבת זו ואין לו אחר מותר לקפלו באדם א' דאז אינו תיקון כלי כ"כ אבל אם כבר נתכבס פעם א' דהוי כבגד ישן או בבגד צבוע או אפי' לבן וחדש אלא שיש לו בגד אחר שיוכל ללבשו ואפי' אינו יפה כראשון או בב' בני אדם שאז מתקפל בטוב או אפי' באדם א' אלא שמקפל על השולחן או ספסל דאז הוי כב' בני אדם אסור לקפל דדומה לתיקון מנא ודוקא כדרך קיפולו הראשון אסור אבל אם מקפלו שלא כדרך קיפולו הראשון הכל מותר ודוקא שרוצה ללבשו בשבת דאל"כ הכל אסור:

כלל מה

א המכבה והמבעיר (בסימן של"ד):

המבעיר כל שהוא חייב והמכבה כ"ש לעשות פחמין חייב לכ"ע שהרי צריך לגוף הכבוי אבל המכבה מפני שהוא חס על העצים ועל הפתילה שלא לעשות פחמין לרמב"ם חייב ולשאר פוסקים פטור דהוי משאצ"ל ומ"מ חמור משאר איסורין דרבנן כיון דיש בו צד חיוב לכ"ע (שבת מ"ד תוס' ד"ה דכל היכא ע"ש):

ב המחמם ברזל חייב משום מבעיר אבל המכבה גחלים של מתכות לכ"ע אין בו חיוב דל"ש בו כבוי רק י"א דאם כוונתו להקשות הברזל חייב משום מצרף דהוי גמר מלאכה והיינו מכה בפטיש ומ"מ מיחם שפינה ממנו מים חמין מותר ליתן בתוכו מים צוננין מרובים כדי להפשירן ולא אמרינן דהוי מצרף כיון דאינו מתכוין לכך ולא אמרינן דהוי

פסיק רישיה שכיון שאינו מתכוין לכך א"כ אינו עושה כלי (עיין במגן אברהם סי' שי"ח ס"ק ל"ו וברמב"ם פ' י"ב במ"מ ובלח"מ שם) לפיכך התירו לכבות גחלים של מתכת שמונחים בר"ה כדי שלא יזיקו בו רבים אבל גחלים של עץ אסור לרמב"ם דהוי איסור דאורייתא:

ג בענין דליקה שנפלה בשבת ח"ו יען כי בעו"ה עכשיו בהולין מאד להצלת ממונם ואם לא ימצאו דרך היתר יצילו בדרך איסור ולכן אכתוב הדעת היותר מקילים עפ"י דין ואח"ז אכתוב לשון א"וה והביאו ג"כ א"ר אף שלענ"ד הוא נגד כל הפוסקים ולא נמצא בשום פוסק כדבריו והבוחר יבחר ולא אני:

ד הבית שבו הדליקה כיון שהם בהולים מאד חששו חכמים שאם נתיר לו להציל כמו בחול יסברו שמותר לחלל שבת משום הצלת ממון וגם חששו שאם נתיר לו להציל בחצר כיון שדומה קצת לרה"ר שדרים בו הרבה בעלי בתים אע"ג שערבו ויתירו גם בר"ה ולכן אסרו חכמים להציל רק מזון כדי הצורך וכלי תשמישו הצריך לשבת ודוקא לחצר שערבו בו ובגדים כיון שיכול ללובשם התירו ללבוש כל מה שיכול ואז מותר אפי' לרה"ר ופושט וחוזר ולובש ומוציא וגם אחרים מותרים להציל בשבילו בדרך זה בין אוכלין בין מלבושים וכל זה כשצריך להציל לחצר של רבים אבל אם מציל לחצירו אעפ"י שהוא מגולה מ"מ כיון שאין אחרים דרים בו או כשמציל לבית חבירו שעירב עמו כיון שאינו דומה כלל לרה"ר שהרי הוא מקורה מותר להציל שם כל מה שירצה מדברים המותרים לטלטל (כל זה הוא לפי דעת ספר התרומה):

ה כל כתבי קדש מותר להציל אפי' לחצר חבירו ואפי' אינה מעורבת ואפילו למבוי שיש לו לחי ולא נשתתפו בו ואם היה מונח בתיבה מעות וגם כ"ק מצילין הכל כדין כ"ק וכ"ז בבית שיש בו הדליקה:

ו הבאים שאין הדליקה בהם רק שסמוכים לדליקה כיון שאינם בהולים כ"כ ואדרבה אם לא נתיר להם להציל יחללו שבת ואם נתיר להציל יצילנו בהיתר ולא יבואו לכבות ולכן התירו חכמים להציל אפי' מעות ולא חיישינן לאיסור מוקצה במקום הפסד ומותרים לטלטל ולהציל ברשות היחיד ואפי' ברה"ר מותר לטלטל פחות פחות מארבע אמות דהיינו שבכל פחות מד"א יעמוד ובלבד שלא יוציאן מרה"י לרה"ר:

ז ונ"ל דאפשר דלפ"ז גם אחרים חוץ מבעל הבית ואשתו ובניו מהבית שהדליקה בו שהם בהולים אבל אנשים אחרים שאינם בהולים כ"כ מותר להם להציל בשבילו ואפי' מעות דאין בו אלא איסור מוקצה אבל אסור לטלטל בשבילו בכרמלית:

ח אבל באו"ה כלל נ"ט סימן מגן אברהם ובהגהת שם כתב וז"ל כ' במרדכי פ' כ"כ כשהדליקה בביתו יכול להציל כל דבר שלא יבא לכבות דאי לא שרית ליה אתי לכבויי והיינו אפי' אין בו סכנה כ"כ ר' ברוך. ועתה בזה הזמן שאין לנו רה"ר (היינו לשיטת הרבה פוסקים) אלא כרמלית אם נפלה דליקה בביתו בשבת יכול להציל כ"ד שלא יבא לכבות מפני שאדם בהול על ממונו וכל שכן אם נפלה דליקה בחצר אחר דעדיף טפי ויכול להציל כל דבר ואפי' מעות ושאר דברים המוקצים יכולין להציל במקום פסידא ואין לחוש לאיסור מוקצה כו' ודוקא באיסור דרבנן אבל לחפרן בקרקע ולחלל שבת בשום מלאכה דאורייתא אבות או תולדות עבור ממון כלל לא עכ"ל או"ה וכ' בהגה"ה ומאחר דטעמא מפני שאדם בהול על ממונו שמא יכבה היינו דוקא הוא בעצמו ובניו ואשתו אינן צריכין לחוש לאיסור כרמלית ותחומין וחצר שאינה מעורבת אבל חבירו דל"ש האי טעמא ודאי אסור להוציא ומיהו באיסור מוקצה דלית ליה שורש בדאורייתא כלל נראה דמותר לכל אדם לסייעו לטלטל ולהוציא לחצר אפי' אינה מעורבת וגם להוציא לכרמלית מסופק שם דאפשר דמותר לאדם אחר לסייע אותו ע"ש עכ"ל. וכל דבריו צע"ג כי לא נמצא כן בסה"ת ובשום פוסק (ועיין בב"ח ובמגן אברהם):

ט מותר לקרוא לנכרי ולומר כל המכבה אינו מפסיד שכרו ומכ"ש כשמכבים מעצמם שא"צ למחות להם ואפי' הנכרים המושכרים אצלו לשנה מותר להניחם לכבות אבל קטן ויודע שניחא לאביו אסור להניחו לכבות:

י טלית שאחז בו האור מותר ליתן עליו בצד האחר יין ושאר משקין כדי כשתגיע האור להמשקין יכבה מאיליו אבל אסור ליתן עליו מים דשרייתו זהו לבונו כדלעיל במלאכת מלבן:

יא נר דולק שנפל על השולחן מותר לנער השולחן ואפי' הניחו על השולחן מדעת וא"כ הרי השולחן בסיס לדבר איסור מכל מקום במקום הפסד סמכינן על הפוסקים דלא הוי בסיס כיון שאין דעתו שיהיה מונח שם כל השבת כדלקמן כלל ס"ג וכן ניצוצות שנפלו רק שלא יכוין לכבותו ואם אפשר על ידי נכרי לא יעשה ישראל. ואם היה נר של שמן אסור לנערו דודאי מכבה ומבעיר (רע"ז):

יב אסור לפתוח דלת או חלון נגד נר דולק כשהוא קרוב להם שמא יכבנו רוח ואפי' אין רוח כלל דפתיחת הדלת גורם רוח כידוע אבל מותר לסגור דלת וחלון. ופשיטא דאסור לפתוח דלת וחלון כשמדורה של עץ קרוב להם אפי' אין שם אלא רוח מצויה דהרוח מבעיר המדורה וגזרינן שמא יפתח ברוח שאינה מצויה ואז יבעיר בודאי (שם):

יג ולכן אסור לפתוח התנור שמטמינין בו מאכלים לצורך מחר אם עדיין יש אש בתנור דע"י פתיחתו מבעיר וכ"ש התנור של בית החורף וה"ה שאסור לסתמו דעי"ז הוא מכבה (סימן רנ"ט):

יד אסור להשתמש לאור הנר דבר שצריך עיון קצת כגון לפלות כליו מכינים ולבדוק ציצית ומכ"ש לקרות בספר. ודוקא ביחידי שמא יטה הנר אבל אם שנים קורין בספר אחד או שאמר לאחד מבני ביתו להשגיח עליו שלא יטה מותר. ובנר של שעוה וחלב שלנו שהוא כרוך על הפתילה יש מקילין דל"ש שמא יטה אך יש להחמיר שמא ימחוט ולרמב"ם הוי כיבוי דאורייתא. ונר של חלב מהותך שקורין לאמפ אפשר דשייך בו שמא יטה ומ"מ אם קורא על פה רק שלפעמים מעיין קצת בספר להזכיר איזה דבר מותר (רע"ה). ומותר לכפות כלי על הנר בשבת כדי לשמש מטתו רק שיניח מעט אויר בין כלי לנר שלא יהא נכבה (רע"ז):

טו כל מה שכתבנו דאסור לכבות דליקה דוקא במקום שאין לחוש כלל בשום אופן לספק נפשות אבל אם ספק שיוכל לבא לידי סכנה אם נעור חולה או ישן או תינוק מותר לכבות הדליק' דאין דבר עומד בפני פיקוח נפש וצ"ע לדידן כצ"ל ר"הר אם מוטב להוציאו לרה"ר דגם זה אינו אלא מדרבנן או מוטב לכבות הדליקה (א"ר סימן שכ"ט)והמ"א ריש סימן שכ"ט כתב דמוטב לכבות. וצ"ע שהרי סוגיא דעלמא פוסקים דבזה הזמן לית לן רה"ר וא"כ ג"כ אינו אלא דרבנן והאיסור של כיבוי חמור יותר משאר איסור דרבנן כמו שכתבתי לעיל סי' א':

כלל מז

א המוציא. דין רה"י ומרשות לרשות (סימן שמ"ה):

ד' רשויות לשבת והם רה"י ורה"ר וכרמלית ומקום פטור וכללא הוא רה"י אינו אלא דבר שהוא גבוה לפחות י"ט ורחב ד' טפחים על ד"ט. ורה"ר הוא מקום מעבר לרבים והוא רחב ט"ז אמה ומפולש משער לשער. וכרמלי' הוא דבר שגבוה יותר מג' טפחים מן הקרקע והוא פחות מי"ט גובה ורחב לפחות ד"ט. ומקום פטור הוא כשאינו רחב ד"ט אע"פ שהוא גבוה יותר מי"ט אבל כל שהוא פחות מג"ט לקרקע הרי הוא כקרקע ועכשיו נבאר פרטי כל אחד ואחד:

ב איזו רה"י מקום מוקף מחיצות כמו שנתבאר בכלל הסמוך בדין מחיצות והם גבוהים עכ"פ י"ט ורחב ד"ט על ד"ט ואפילו כלי או עמוד גבוה י"ט ורחב ד' על ד' הוי רה"י דאורייתא:

ג יש אומרים דבעינן חלל ההיקף שיהיה רחב ד' על ד' מלבד המחיצות ויש אומרים דגם המחיצות מצטרפות אם הם בריאים כל כך שיכולין לכסותן ולהשתמש עליהן (רשב"א)

ד תל ברה"ר גבוה י"ט ורחב ד"ט אם הוא משופע עד שבמשך ד' אמות כבר הוא גבוה י"ט הוי רה"י דלא ניחא תשמישא אבל אם במשך ה' אמות מגביה י"ט כיון שזה נוח להילוך עדיין הוא רה"ר והוא ד' טפחים על ד' טפחים:

ה וכן חריץ שמתלקט עמוק י' טפחים במשך ד"א הוי רה"י ואפי' היא מלאה מים דמים אין מבטלין מחיצ' אבל בשעת הקור שנקרשין המים ולא נשאר משפת הקרח גבוה י"ט במשך ד' אמות בטלו המחיצות דקרח מבטל מחיצה (ועיין עוד כלל נ') ודוקא בנהרות שאין ספינות עוברות בו אבל כשהספינות עוברות אעפ"י שלא נקרש אם אין המדרון י"ט עד המים לא הוי מחיצה דאתו רבים ומבטלי מחיצה (שס"ג במגן אברהם ס"ק ל') ודוקא מים אין מבטלין מחיצה וה"ה דברים שאדם מסתכל ורואה בתוכו אבל פירות מבטלין מחיצות ולרשב"א דוקא דברים שאסור לטלטל מבטל (מגן אברהם סי' שמ"ה ס"ק י'):

ו כלי גבוה י' טפחים ורחב ד' על ד' העומד ברה"ר הוי רה"י ואפי' עומדות באויר כעגל' העומד' על גלגלים וכן בכלים העשויים בכפרים לייבש הגבינות ותלוי על עץ גבוה אע"פ שתחתיו רה"ר מ"מ בתוך הכלי ועל גביו הוי רה"י (עיין מגן אברהם סימן רס"ו):

ז חורים שבכתלים שכלפי רה"י אפילו הם מפולשין לרה"ר דינם כרה"י אך י"א דאם הם למטה מי"ט ומפולשים לרה"ר דינם כחורי' רשות הרבים שנבאר בדין רה"ר:

ח אויר רשות היחיד עולה עד לרקיע ואפילו נעץ קנה ברשות היחיד גבוה ק' אמה אף על גב שאין בו רחב ד' הוי רשות היחיד:

ט המחיצות עצמן אע"פ שהן דקים ואינם רחבים מ"מ על גביהן רה"י דאם כאן יפה לעשות ההיקף שבפנים לרה"י כ"ש שהן עצמן יש להם כח זה:

י לרוב הפוסקים כשיש ג' מחיצות או אפילו רק ב' מחיצות ובשלישית העמיד לחי שהוא קנה דק הוי כמחיצה וא"כ יש כאן ב' מחיצות והוי רה"י דאורייתא והזורק לתוכו מרה"ר או להיפך חייב. ולרמב"ם ג' מחיצות אפילו שלימות אינו רה"י דאורייתא והזורק לתוכו פטור עד שיעשה ברוח רביעית לחי. ומ"מ לדברי הכל אסור לטלטל אפי' על ידי ג' מחיצות בלא לחי רק בד' אמות כדין כרמלית כאשר נבאר בדין כרמלית:

יא זיז והוא נסר הבולט מן הכותל גבוה י"ט מהארץ לרשב"א הוי רשות היחיד דאורייתא אע"ג דדבר שאין לו מחיצות אתו רבים ומבטלי מ"מ אלו כיון שהוא רחב ד' על ד' הוי כחורי' רה"י. ועכ"פ אסור להשתמש עליו מדרבנן ודינו בדין כרמלית ואם חלון הבית

שהוא רחב ד' על ד' פתוח לו הוי כרשות היחיד אף מדרבנן ויתבאר עוד בסמוך (ועיין עוד בסימן שנ"ו):

יב הלמ"מ דהיכא דיש מחיצות אמרינן גוד אסיק כאלו המחיצות עולים עד לרקיע ואמנם מדרבנן דוקא כשהמחיצות ניכרות לאותן שעומדין למעלה אבל אם הם מכוסות ברעפים שנמצא שהחוד של המחיצה מכוסה לא אמרינן גוד אסיק ולכן גגין שלנו וכן לפעמים יש בנין נמוך ועליו גג אעפ"י שגבוה י"ט ורחב ד' טפחים ויותר דמדאורייתא הוא ר"הי גמור על הגג מ"מ מדרבנן יש לו דין כרמלית ואסור לטלטל ממנו לרה"י וכן להיפך ואסור לטלטל עליו יותר מד' אמות ואע"ג דלמעלה מי"ט לא הוי כרמלית אלא מקום פטור כיון דלא מצינו דבר שהוא רחב ד' ויהיה מקום פטור לכן נתנו חכמים על זה דין כרמלית ואם יש מן הבית חלון או פתח פתוח שהוא רחב ד' על ד' פתוח אליו נחשב לרה"י אפי' מדרבנן (ועיין עוד סימן שע"ד):

כלל מח

א דין המחיצות שעי"ז תהיה רה"י (סימן שס"ב):

המחיצות שעי"ז תהיה רה"י אפי' הן מקש ותבן או קנים בין שהעמיד הקנים לאורך וזה נקרא מחיצות שתי ובין שהעמידן לרוחב וזה נקרא מחיצות ערב ולא עוד אלא אפי' לא סמך הקנים זה אצל זה אלא שהרחיקן זה מזה ואין בין אחד לחבירו ג"ט דהלמ"מ דכל פחות מג"ט אמרינן דהוי כלבוד ומחובר זה לזה והוי כאילו סתום לגמרי ואפי' העמיד ד' קנים בד' זויות וקשר בהן חוטין לרחבן רק שאין בין חוט לחבירו ג"ט והן גבוהין י"ט ובהקיפן לא יותר מבית סאתים הרי זה מחיצה גמורה ואפי' מדרבנן מותר לטלטל בתוכו וכן אם תולה סדין וכורך מלמטה ומלמעלה בכדי שיוכלו לעמוד ברוח מצויה שלא ינודו כל זה הוי מחיצה גמורה:

ב אפי' אם היה תל גבוה קצת והעמיד עליו מחיצה עד להשלים י"ט הוי מחיצה גמורה כיון שבפנים רואה מחיצות י"ט:

ג אפי' מחיצה של בני אדם העומדים סמוכים זה לזה ואין ביניהם ג' טפחים הוי מחיצה אפי' כשהם מהלכים ואסור לעשות כן בשבת אם הם יודעים שעומדים שם לשם מחיצה אבל כשאינם יודעים כלל שנאספו לשם מחיצה מותר אף על גב דהאדם המקבצן הוא יודע כיון שהוא רק מחיצות עראי מותר אבל כשיודעים איכא זילותא דשבת (רשב"א בע"הק דף ט"ז והט"ז כיון לדעתו) ולכן כשעומד במקום מטונף וצריך לברך אם הוא בחול מותר לעשות מחיצות בני אדם אע"פ שיודעין שהועמדו לשם מחיצה (דברי המגן אברהם ס"ק י"ד מבוארים בלח"מ ס"פ ט"ז באורך):

ד היתה אויר בין המחיצה ובין הקרקע ג' טפחים אינה מחיצה דהוי מחיצה תלויה וכל מחיצה שהגדיים בוקעין תחתיו אינו מחיצה אבל כל שהוא בפחות מג' טפחים אפי' משהו אמרינן לבוד והוי מחיצה וכל מחיצה שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה אינה מחיצה:

ה מחיצה שנעשה על ידי צורת הפתח הוי מחיצה. ודוקא בחצר ומבוי אבל בבקעה לא מהני כשכל ד' רוחות על ידי צורת הפתח (כן הוא בטור ובש"ע סימן שס"א נדפס בטעות (ודוקא ביותר מעשר אבל עד עשר אמות מהני אפי' בבקעה (עיין ברא"ש פ"ק סי' י"ד) אבל אם יש פרצות במחיצות אפי' הרבה פרצות מותר לתקנן ע"י צו"הפ ואפי' כשהפרצות יתירות מעשר אמות:

ו מהו צורת הפתח קנה מכאן וקנה מכאן וקנה או חוט על גביהן. ובלבד שיהיו הקנים גבוהים על כל פנים י' טפחים ולא יהיו מרוחקים מן הארץ ג' טפחים וצריך שיהו הקנים שלמטה מכוונים ממש נגד הקנה שלמעלה ואם הרחיק אפי' כל שהוא פסול ואף על פי שאין קנה העליון נוגע בקנים שלמטה אלא גבוהים מהם הרבה כשר (שס"ג):

ז היה מפסיק בין הקנים של מטה לשל מעלה גג הבולט פסול עד שיעשה נקב נגד הקנים של מטה (ט"ז וא"ר בסי' שס"ג)

ח צריך שיהיה הקנה או החוט שלמעלה דוקא על ראשי הקנים שלמטה אבל אם קשרן מן הצד אפי' סמוך לראשן בענין שבולט מן הקנים שלמטה קצת על הקנה שלמעלה פסול דאין פתח כזה אלא המשקוף מונח על המזוזות

ט היה פרוץ יותר מעשרה אמות ומחמת סבה א"א לו לעשות צורת הפתח יוכל לתקן בענין זה שירחיק מהכותל קצת ויעמיד שם פס שהוא רחב יותר מהאויר שהניח כדי שיהיה העומד מרובה על פרוץ דאם לא כן אמרינן אתי אוירא דהאי גיסא ואויר של הפתח ומבטל לפס העומד ולכן לעולם בעינן שיהיה העומד מרובה מצד אחד מן הפרוץ ואז אי אפשר להפרוץ לבטלו ואין בין הכותל לפס פחות מג' טפחים הוי כלבוד ולא נחשב כפרוץ כלל ואפי' אם אין בפס ג' טפחים רק שהוא פחות מן הפרוץ מכל מקום לא אמרינן בזה אתי אוירא ומבטלו (כדמוכח בסי' שס"ג במגן אברהם ס"ק ה' וצריך עיון ועיין עוד לקמן בדין תיקון המבואות בנ"א סימן ג'):

י קנים הללו אם ירא שהרוח או שארי דברים יפיל אותם מותר לעשותן על ידי סיד מחוי רק שיהיה בו ממשות קצת על כל פנים כחוט אבל מראה סיד לבד ומכל שכן רושם בנתר שקורין קרייד או שאר צבע לא מהני:

יא נ"ל צורת הפתח שהעמיד רחוק מהכותל לא אמרינן אתי אוירא ומבטל ליה שצורת הפתח נחשב למחיצה גמורה כן נ"ל (כדאיתא בסימן שס"ב סעיף י') ואם הרחיק הצורת הפתח מן הכותל ד' טפחים צריך להעמיד אצל הכותל לחי שהרי יש פרצה בראשה

יב מחיצה הנעשית בשבת ע"י נכרי שלא בשביל ישראל מותר לסמוך עליו ואם נעשה על ידי ישראל אם מחיצה זו היא לחלוק רה"י כגון שהיתה תחלה רה"ר והעמיד שם מחיצה אפי' אינה מחיצה של קבע כגון שהעמיד שם פארוואן וכיוצא בו אם בשוגג מותר ובמזיד אסור. ואם היתה בלא"ה ר"הי אלא שנעשה להבדיל ברשויות דרבנן אפי' במזיד מותר. ונ"ל דהעושה מחיצה במזיד בפני הנר או ספרים לשמש מטתו מותר ביון דאינו אלא מדרבנן ונ"ל דאסור לומר לאחר לפשוט הפרוואן אע"ג שהאחר אינו עושה להתיר שאינו יודע שצריך להתיר התשמיש ואינו דומה למחיצות ב"א בסימן ג' שאין דרך לעשות מהם מחיצה מה שאין כן בכלים שדרך לעשות מהם מחיצה (וכן משמע מלשון רש"י עירובין מ"ד ע"ב ד"ה שלא לדעת ומכל שכן לפי מה שמפרש המ"מ בדעת הרמב"ם ע"ש בל"מ דשלא לדעת ר"ל לדע' העושה וא"כ בהדיא אית' בבריית' אבל לא כלים):

יג אפילו לא ידע מאתמול שיש כאן מחיצה ונודע לו בשבת מותר לסמוך עליו:

כלל מט

א דין רשות הרבים (שמ"ה):

איזהו רשות הרבים מקום שהוא רחב ט"ז אמה על ט"ז אמה כשוקים שבעיירות וזה נקרא פלטיא ואפילו יש חומה לעיר מכל הצדדין אם השערים מכוונים זה כנגד זה ואין הדלתות ננעלות בלילה ואם ננעלות בלילה הוי רה"י רק שצריכה עירוב וכ"ז שלא עירבו יש לה דין כרמלית שאין רה"ר אלא הנמסר לרבים בכל שעה

ב כל מקום שהוא מקורה אינו ר"ה שאינו דוחה לדגלי מדבר:

ג מבואות הרחבין ט"ז אמה אע"פ שמקצתן מתקצרין ואין בו ט"ז אמה ה"ז רה"ר שא"א לר"ה להלקט במלקט לפיכך המבואות המפולשין לר"ה ארכן לאורך רה"ר אע"פ שאין ברחבן ט"ז אמה הרי זה ר"ה גמורה היה ארכן מפולש לרחב רה"ר אינן רה"ר. ואלו הן מבואות המפולשין לר"ה שאמרו חכמים בכל מקום (כ"ז הוא לשון רשב"א בעה"ק): נ"ל כוונתו שאם הוא כזה

שהמבוי הוא נגד פלושו ואם כן בני רשות הרבים הולכין דרך המבוי אעפ"י שהמבוי אינו רחב אלא איזו אמות אעפ"כ נחשב כרה"ר אבל לרוחב ר"ה דהיינו כזה

דאין בני רשות הרבים בוקעין דרך המבוי:

ד מבואות הרחבים י"ג אמה ושליש וב' ראשי המפולשין לרה"ר הוי רשות הרבים ודוקא כשבני רשות הרבים עוברין דרך המבוי כזה:

ה היערות לרמב"ם הוי רשות הרבים ולשאר פוסקים הוי כרמלית. וי"א כשדרכים עוברים דרך היער אז אף היער הוי רה"ר דאז דרך רבים לכנוס ביער (כן תירץ הב"ח):

ו הדרכים שעוברים בהם מעיר לעיר אם רחבן ט"ז אמה דינו כר"ה וזהו סרטיא ונ"ל אפילו הדרכים העוברים דרך היערות לכ"ע:

ז תל ברה"ר שנוח להלוך כגון שאינו משופע כ"כ ואינו מתלקט גבוה ד' טפחים אלא בהילוך ה' אמות הוי רשות הרבים ואם מתלקט מתוך י' כתבנו בדין ר"ה שדינו כר"הי:

ח כלי העומד בר"ה אם אין גבוה י' טפחים ורחבה ד' הוי רה"ר דבטל לגבי רה"ר דכלי אין חולק רשות דרבנן לעצמו להיות כרמלית ומקום פטור אא"כ גבוה י"ט ורחב ד' דאז הוא ר"הי דאורייתא:

ט חורים שבכתלים שכלפי רה"ר ואינם מפולשים לפנים אם נמוכים מג' טפחים לקרקע בטל לרה"ר ואם גבהן ג' ופחות מד' דינו כמקום פטור ואם רחב ד' דינו ככרמלית ואם גבהו י"ט ורחב ד' הוי ר"הי:

י כל דבר שהוא בר"ה ואינו גבוה י' טפחים אף על גב שאין דורסין עליו כגון אשפה וצואה אפ"ה הוי רה"ר דכל פחות מג' בטל לקרקע דא"א לר"ה ללקטו ולהחליקו במלקט ואם גבוה ג' טפחי' כיון דלא דרסי עליו רבים אם אין ברחבו ד' הוי מקום פטור ואם רחב ד' הוי כרמלית. היה גבוה ט' טפחים ועד י' כיון דראוי שישתמשו בו רבים דאינו נמוך ביותר ולא גבוה ביותר ולכן י"א דדינו כר"הר (רשב"א). וי"א דדוקא כשמשתמשין עליו רבים אז הוי רשות הרבים ואין חילוק בין רחב ד' או לא:

יא בד"א בעמוד וכיוצא בו דניחא תשמישיה אבל גומא ברה"ר אם אין עמוקה ג' טפחים בטל לרה"ר ואם עמוקה י' טפחים ורחבה ד' הוי רה"י ופחות מי' טפחים אע"ג דמשתמשין בו רבים כיון דתשמיש זה אינו אלא בדוחק שצריך לשחות עצמו ולכן נידונין לפי רחבן שאם רחבה ד' הוי כרמלית ואם לאו הוי מקום פטור. ודע דבכל זה אין חילוק בין שהגומא מלאה מים או ריקנית (וע' כלל מ"ז סי' ה'):

יב אויר רה"ר אינו רק עד י' טפחים אבל למעלה מי' טפחים הוי אויר מקום פטור אבל אם נעץ קנה ובראשו כלי שגבוה י' טפחים ורחבה ד' אף על גב שתחתיו רה"ר מכל מקום הכלי הוא רה"י (במגן אברהם סימן שמ"ה ס"ק ב' יש ט"ס שכתב גם מה שתחתיו הוי רה"י ועיין עירובין ל"ג ע"א תוס' ד"ה דהדר ועיין בביאורי הגר"א):

יג דעת הרבה פוסקים דבזמן הזה אין לנו ר"הר כיון דילפינן מדגלי מדבר וא"כ בעינן שיהיו עוברים בו ששים רבוא וזה לא נמצא עכשיו ודעת גדולי הפוסקים ראשונים דאף בזמן הזה יש רה"ר ולכן כל ירא שמים יחמיר על עצמו אך אין בנו כח למחות ביד הסומכים על המקילין אך צריך ליזהר שגם לחומרא ינהוג כן כמו שנבאר לקמן בסמוך והמיקל בשניהם הרי זה נקרא רשע:

יד המעביר חפץ ד' אמות בר"הר חייב ולכן אסרו חכמים להעביר גם כן ד' אמות בכרמלית:

כלל נ

א דין כרמלית ומקום פטור (סי' שמ"ה):

איזו היא כרמלית מקום שאינו הילוך לרבים כגון הימים ונהרות ודבר המוקף מחיצות ד' על ד' ואין גובה המחיצות י"ט. וגומא שאינה עמוקה עשרה טפחים. ומבוי שיש לו ג' מחיצות ולא עשו תיקון ברביעית. כלי המחובר לקרקע ועמוד ברה"ר ותל ברה"ר והם יותר מג' טפחים עד י"ט או ע"ד שנתבאר בדין רה"י כ"ז הוא כרמלית והא דנהר הוי כרמלית דוקא כשהמים עמוקים י"ט ורחבן ד' אבל בפחות מזה בטלים לרשות שהם עוברים בתוכו (עירובין פ"ז במשנה ורש"י שם ועיין בש"ע סי' שנ"ז):

ב וכן זיז או נסר הבולט מן הכותל ואין חלון פתוח לו אם אין גבוה י"ט ורחבו ד' הוי כרמלית. ואם גבוה י"ט ורחבו ד' אע"ג דהוי רה"י דאורייתא לרשב"א כדלעיל בדין רה"י סי' י"א מ"מ מדרבנן דינו ככרמלית וכן גגין שלנו דינן כרמלית כדלעיל בדין רה"י סי' י"ב:

ג חורי כרמלית אינם ככרמלית אלא נידונין לפי גבהן ורחבן:

ד אויר כרמלית עד י"ט דינו ככרמלית ולמעלה מי"ט דינו כמקום פטור. ובימים ונהרות מודדין משפת המים ולמעלה אבל לא מקרקעית הימים:

ה כללו ש"ד שכרמלית הוא מקום שגבוה יותר מג' ורחבו לא פחות מד"ט אבל פחות מג' לקרקע דינו כר"ה ופחות מד' הוי מקום פטור ואם גבוהים הוי רה"י:

ו מקום פטור הוא מקום שאין בו ד' על ד' וגבוה מג' ולמעלה אפילו עד לרקיע. וכן חריץ שהוא פחות מד' על ד' ועמוק יותר מג' ודבר המוקף מחיצות ואין בהיקף עם המחיצות ד' על ד' הוא מקום פטור: והכלל לעולם לא נקרא מקום פטור אא"כ אין ברחבו ד' על ד':

ז בד"א שהוא מקום פטור כשעומד ברה"ר אבל כשהוא בכרמלית או שהוא בין רה"י ובין כרמלית או בין רה"ר ובין כרמלית דכיון דגם כרמלית אינו רשות לעצמו מש"ה אמרי' מצא מין את מינו (כן הוא הכרעת רמ"א בסי' שמ"ו וכן משמע בסי' שמ"ה) ודין אסקופה שלפני בית ודין גאנקיס שבקרעצמעס לקמן כלל נ"ג סי' י"ב י"ג):

כלל נא

א המוציא. דין קרפף (שנ"ח ובסי' שע"ב):

כבר כתבנו שכל מקום שהוא מוקף דינו כרה"י מדאורייתא אפי' הוא כמה מילין אלא שחכמים גזרו שכל מקום שהמחיצות לא נעשו לדור בתוכן כגון ההיקף שמקיפים השדות וגנות ופרדסים וכיוצא בו שאין המחיצות אלא לשמור מה שבתוכן אם הוא רק ע' אמה וב' שלישים אורך ברחב ע' אמה וב' שלישים שהוא בית סאתים ואפי' אינו מרובע ובלבד שלא יהיה ארכו יותר משני' ברחבו אמה שלימה (ד"א וא"ר) דינו כרה"י לכל דבר ומותר לטלטל בכולו ואם הוא יותר מבית סאתים זה נקרא קרפף שלא הוקף לדירה ואין מטלטלין בו אלא בד' אמות כדין כרמלית דכיון שהוא גדול כל כך ואינו עשוי לדירה מיחלף ברשות הרבים (שנ"ח):

ב אע"ג דמדאורייתא הוה רה"י גמור וא"כ היה מן הדין שיהיה אסור להוציא מקרפף זה לכרמלית אעפ"כ התירו חכמים לטלטל ממנו לכרמלית בתוך ד' אמות דאל"כ יחשבו שהוא רה"י גמור ויבואו לטלטל בכולו. ואע"ג דגם זה אינו אלא מדרבנן דהא באמת הוא רה"י גמור וא"כ מ"ש שהתירו איסור דרבנן זה לטלטל ממנו לכרמלית היינו טעמא דיותר שכיח לטלטל בתוכו מלהוציא ממנו לכרמלית דזה אינו אלא במקרה אבל לטלטל בתוכו הוא תדיר ואתי למחלף בר"ה ויטלטלו גם בר"ה חוץ לד' אמות לפיכך אסרו לטלטל בכולו והתירו לטלטל ממנו לכרמלית בתוך ד' אמות (שם):

ג קרפף שלא הוקף לדירה אע"ג שהוא רק בית סאתי' או פחות מזה אע"ג דמותר לטלטל בכולו מ"מ אסור להוציא כלי בית לתוכו אפי' ששניהם שייכים לאדם א' אע"ג דבחצר מותר זה גרע מחצר ודוקא כלי בית אבל מותר להוציא כלים ששבתו בחצר לקרפף וכלים ששבתו בקרפף לחצר דלענין זה הם שוין אע"ג דחצר מוקף לדירה מ"מ כיון שאין תשמישו קבוע שוה בזה לקרפף (שם ובט"ז ס"ק א' וסי' שע"ב):

ד רחבה (הוא חצר קטן) שאחורי הבתים אם אינו אלא בית סאתים דינו ממש כחצר לכל דבר ואין לו דין קרפף כלל ואם הוא יותר מבית סאתי' דינו כקרפף ומיהו בזמה"ז אין נ"מ כ"כ בזה שהרי גם בקרפף אם הוא מוקף לדירה דינו כחצר ומהו מוקף לדיר' כגון שבנה בה בית דירה קודם שהוקף או שפתח לו פתח מביתו ואח"כ הקיפו או אפי' אם הקיפו קודם שפתח לו פתח אך פרץ פרצה ביותר מעשר' אמות והוי כאלו אין שם היקף ואח"כ יחזור ויגדור עד שיהיה הפתח פחות מי' אמות ה"ז מוקף לדירה ועכשיו בזמה"ז מסתמא עושין כן דמתחלה פותחין פתח לבית ואח"כ עושין להיקף ונמצא דכל מה שסמוך לבית דהיינו שנכנסין לה דרך פתח מן הבית ואפילו יש גורן וכיוצא בו מפסיק בין הבית לבין

ההיקף מ"מ נקרא מוקף לדירה ואין לו דין קרפף כלל אבל אם אין נכנסין לה מפתח הבית אלא שעומד סמוך לבית אע"ג דדעתיה עליהם רוב האחרונים אוסרין וס"ל דדינו כקרפף (שנ"ח):

ה גנה שנוטעין בו אילנות והוא במקום שהוקף לדירה דינו כחצר דאילנות אינן מבטלין דירה אבל אם זרע בו זרעים וירקות אפילו זרע בחצר הזרעים מבטלים הדירה ודינו כקרפף שלא הוקף לדירה ואזלינן בתר הרוב דלעולם המעוט בטל לגבי הרוב (שם):

ו לפיכך מי שיש לו גן ירק בחצרו ואין שם מחיצה בין הזרעים ובין החצר אם הזריעה הוא רוב החצר הוי כאילו נזרע כולו ודינו כקרפף שלא הוקף לדירה שבארנו דינו. ולכן אם כל החצר הוא רק בית סאתים אסור להוציא כלי הבית לחצר אפילו למקום שלא נזרע בו שאף החלק שלא נזרע הוי כאלו נזרע בו כיון שהרוב נזרע אבל מותר לטלטל כלים ששבתו בתוכו בכולו ואפילו בחלק הנזרע (אף שהט"ז בסימן שנ"ח ס"ק ד' כתב דאפילו בנזרע מיעוט עכ"פ מקום הזרוע אסור צ"ל דכונתו להוציא כלי הבית דאלו כלים ששבתו בתוכו לא יהא ככל קרפף שהוא בית סאתים דמותר לטלטל בכולו כדאיתא שם בש"ע סעיף א' וכ"כ הא"ר בשם הרמב"ם וע"הק דמותר לטלטל בכולו דלא כט"ז ולדעתי גם הט"ז נתכוין רק על כלי הבית) ואם היקף החצר הוא יותר מבית סאתים כיון שהמעט בטל לגבי הרוב דינו של כל החצר כאלו נזרע כולו ואסור לטלטל בו רק ד"א כדין כרמלית (שם):

ז ואם מקום הזריעה הוא מעוט החצר וא"כ לא נתבטל עכ"פ חלק החצר שלא נזרע אלא מקום הזריעה אסור דשם נתבטל הדירה ולכן אזלינן בתר מקום הזריעה דאם הוא רק ב"ס דינו דמותר לטלטל בכולו וממנו לחצר ובלבד שלא יטלטל כלים ששבתו בבית לתוכו וזהו דינו של חלק הזריעה. וחלק החצר שלא נזרע כיון שהוא הרוב וא"כ אינו בטל למקום הזריעה י"א דאעפ"כ אסור לטלטל בתוכו כלי הבית דלענין זה מקרי החצר פרוץ למקום האסור שהרי בחלק הנזרע אסור לטלטל בתוכו כלי הבית והרי אין מחיצה בין החצר ובין מקום הנזרע ויש מתירין בזה לטלטל מבית לחלק החצר כיון שרובו לא נזרע לענין זה בטל הזריעה לחצר ויש להקל לצורך דהוי מלתא דרבנן (שם):

ח אם מקום הזריעה יותר מבית סאתים אע"ג שאינו אלא מיעוט החצר מ"מ כיון שחלק הנזרע דינו כהיקף יותר מב"ס אסור לטלטל בתוכו אלא בד' אמות כדין כרמלית וא"כ הוי חלק החצר פרוץ לכרמלית ואסור לכ"ע לטלטל אפילו בחצר אלא ' בד' אמות (דברי המגן אברהם סימן שנ"א ס"ק י"ד צ"ע לישבם כי נראה שיש שם ט"ס דכל מה שכתב הוא הכל בהיפך עיין בד"מ ובב"י) (שם):

ט ואם יש מתיצה בין חלק הנזרע לשאר החצר וא"כ אין חלק אחד שייך לחבירו כלל וא"כ חלק החצר דינו כחצר ומותר לטלטל בכולו וממנו לבית ומקום הנזרע הוא נידון לעצמו שאם הוא רק בית סאתי' מותר לטלטל ממנו לחצר ומחצר לו חוץ כלי בית דאסור כדלעיל סעי' ג' ואם חלק הנזרע יותר מב"ס דינו ככרמלית ואסור להוציא ממנו לחצר וכן להיפך דחצר דינו כרה"י גמור וזה דינו ככרמלית דדוקא עד ב"ס דינו כחצר. ודינו כמו בסימן ב' (שם):

י ובכל זה אין חילוק אם הם שייכים לאדם א' או לב' בני אדם ובין עירבו או לא עירבו דכל מה שאשור אפילו הם של אדם אחד אסור (שם):

כלל נב

א המוציא. דין על איזה הוצאה חייב (שמ"ז שמ"ח שמ"ט):

המוציא מרה"י לר"הר או מרה"ר לרה"י בין על ידי הליכה או שהושיט או שזרק וכן המעביר ד' אמות ברה"ר חייב מדאורייתא והמוציא ומכניס מרה"י לכרמלית ומכרמלית להם והמעביר ד' אמות בכרמלית פטור אבל אסור מדרבנן (שמ"ו):

ב אינו חייב עד שיעשה עקירה ברשות זה ויניח ברשות האחר וכן במעביר אינו חייב עד שיעקור מתחלת ד' ויניח בסוף ד'. עקר ולא הניח או הניח ולא עקר כגון שהיה עומד בפנים ופשט ידו לחוץ וחפץ בידו ונטלו חבירו העומד בחוץ או שהעומד בחוץ פשט ידו עם חפץ לפנים ונטלו מידו זה העומד בפנים שנמצא זה עוקר וזה מניח פטור אבל אסור ואינו חייב עד שיעקור ממקום רחב ד' על ד' ויניח על מקום שהוא ד' על ד'. וידו של אדם נחשב כאלו הוא ד' על ד'. ולפיכך אף להמתירין לשלוח נכרי להביא דברים הצריכים לו כמו שנבאר בדין אמירה לנכרי סי' ז' צריך ליזהר שלא יתן הכלי ליד הנכרי וכן כשמביא לא יקבלנו מידו אלא שהנכרי יניחנו על השלחן או על דבר אחר וכן כשיש מילה במקום שאין עירוב והנשים נושאין התינוק ע"י הושטה מזו לזו צריכין ליזהר שלא יוציא הישראל התינוק מן הבית ולא יכניסנו לרה"ר דמרשות לרשות אפי' כ"ש אסור ולא יקח התינוק מיד הנכרי אלא הנכרי יקח התינוק בביתו יוציאנו לחוץ ויניח אותו ביד הישראל ולפני בה"כנ לא יתן הישראל התינוק ליד הנכרי דא"כ עושה הנחה אלא הנכרי יקח מיד הישראל ויכניס לבהכ"נ ויניח אותו ביד הישראל וכן בכל דבר שנותן ליד הנכרי לא יתן אותו לידו אפי' חתי' לחם שמא יוציאנו הנכרי ונמצא הישראל עשה עקירה אלא יניח לפניו ואם יוציא אינו חושש ועיין לקמן בכלל ס"ב (שמ"ח):

ג עקר בע"ש והניח בשבת פטור. היה הולך מע"ש ועמד לפוש וא"כ כבר נתבטל עקירה ראשונ' ואם חזר והלך בשבת הרי עשה עקיר' בשבת דעקירת גופו כעקירת חפץ דמי וכשיחזור ויעמוד חייב (שמ"א שמ"ט):

ד בד"א שאינו חייב עד שיניח בזמן שהוא ברשות א' ופשט ידו לרשות אחר דכיון דידו אינו ברשות שהגוף שם לא מקרי הנחה מה שהוא בידו אבל פשט ידו לרשות אחר ועקר שם חפץ והביאו אצלו ואפילו לא עקר מן הקרקע אלא מיד חבירו דידו של אדם חשוב כאילו היה ד' על ד' חייב אע"פ שלא הניח דכיון דידו באותו רשות שגופו שם הוי כאילו מונח ע"ג קרקע שהרי הגוף עומד וכן אם הוציא כלי בידו והניח ליד חבירו שעומד בחוץ או שהכניס בידו כלי והניח ליד חבירו שעומד בפנים חייב וכן במעביר ד"א ברה"ר (שמ"ז):

ה אינו חייב אלא כשהוציא כדרך שבני אדם מוציאין כליהם כגון בידו בחיקו על כתיפו וכיוצא בו. הוציא שלא כדרך המוציאין כגון בפיו וברגלו פטור ואם הוציא אוכלין בפיו חייב שדרך הוצאתו בכך ואם הוציא מעות וכיוצא בו תפורין בבגדים פטור שאין דרך הוצאה בכך אבל היוצא במעות הצרורין לו בסדינו חייב (סימן ש"א סעיף ל"ג):

ו ואינו חייב עד שיוציא כל החפץ אבל אם היה תיבה וכיוצא בו והוציא מקצתה ומקצתה עדיין בפנים פטור ואפילו חזר אח"כ והוציא כולה פטור שהרי בטלה עקירה ראשונה וכן ברה"ר אם הגביה קצה א' והוציאה איזה אמות ועדיין קצה האחד בתוך ד' אמות מונח על הארץ אעפ"י שחזר והגביה צד השני אפי' כמה אמות פטור עד שיוציא כל החפץ בבת א' (רמב"ם פ' י"ב אבל אם היה גורר בארץ בין מרשות לרשות או' ד"א ברה"ר חייב (סימן שמ"ח במגן אברהם):

ז וכן אינו חייב עד שיוציא החפץ לגמרי מידו אבל כ"ז שמקצת החפץ בידו כגון שאוחז חפץ בידו ברה"י והניחו ברה"ר דכיון דאגדו בידו פטור (שנ"ב):

ח הנושא אדם חי פטור שהחי נושא את עצמו ואפילו כשהוא לבוש במלבושיו דהם בטלים לגבי הגוף ודוקא גדול שיכול לילך ברגליו אבל קטן שאינו יכול לילך ברגליו כלל וכן גדול שהוא חולה או כפות חייב לפיכך אסור לגרור קטן ברה"ר וכ"ש לשאת אותו אפילו יכול לילך ברגליו אבל מותר לאחוז בידיו והוא ילך ברגליו דהיינו עכ"פ שיגביה רגל א' ויניח השניה על הארץ ולא גזרו בזה שמא תגביה אותו משום צערא דקטן ואפילו בכרמלית אסור מה שאסור:

ט הוציא תינוק אעפ"י שיכול לילך ברגליו אע"ג דפטור על הוצאתו דחי נושא עצמו ובגדו טפילים לו אבל אם היה כיס תלוי עליו ויוצא בו שאינו צורך תשמישו אינו בטל

אפילו לגבי קטן וחייב על הכיס (כן מוכח ברמב"ם פ' י"ח הלכות ט"ז י"ז וע"ש בחי' רשב"א) וצ"ע הקמיעות התלוים על הקטן אם בטל לגבי קטן שאינו קמיע מומחה רק שהנשים עושין כן ואומרים שהוא שמירה לתינוק (וע"ש במגן אברהם ס"ק נ"ז). וע"ש בעטרת זקנים בשם תשובת רש"ל סי' ס"ז דמתיר בכרמלית:

י ודוקא אדם חי פטור אבל המוציא בהמה או עוף חייב ולכן אסור לאחוז בצידיהן להוליכן ברה"ר שמא יגביה וישא אותם ואז חייב (שם)

כלל נג

א דין באיזה ענין מותר לטלטל מרשות לרשות:

כבר בארנו שהמוציא מרה"י לרה"ר או מרה"ר לרה"י בין ע"י הליכה או שהושיט או שזרק חייב מדאורייתא וכן המעביר ד' אמות ברשות הרבים חייב מדאוריותא אבל מהם לכרמלית או מכרמלית להם פטור מדאורייתא אבל חכמים אסרו להוצי' מהם לכרמלית וכן מכרמלית להם וכן אסרו לטלטל בכרמלי' יותר מד"א כדין רה"ר אבל מכרמלית לכרמלית אחר מותר להכניס ולהוציא ובלבד שלא יוציא חוץ מד' אמות וכן מותר להוציא מרה"י או מרה"ר ולהניחו במקום פטור וכן להיפך אבל אסרו חכמים לחלוף מרה"י לרה"ר דרך מקום פטו' דהיינו ליקח חפץ מרה"י ולהניחו במקום פטור ויחזור להניח ברה"ר או שיעמוד הוא על מקום פטור ויקח חפץ מרה"י ויניחנו ברה"ר דאע"ג דמה"ת מותר כיון שכבר היה מונח במקום פטור וכן כשהוא עומד על מקום פטור נמצא כיון שהגיע החפץ אצלו הוי כמונח על הקרקע דעמידה חשוב כהנחה בין לענין חיוב ובין לענין פטור כמו שנבאר אי"ה בכלל נ"ד סי' א' וב' מ"מ גזרו חכמים שאם נתיר לו זה יבא להתיר גם כן ויקח חפץ מרה"י וילך עמו לרשות הרבים דרך מקום פטור וכיון שהוא הולך הליכה לאו כהנחה דמי ואז חייב מדאורייתא שהרי עקר מרה"י והניח ברה"ר כדלקמן והמוציא או מושיט או זורק מרה"י לרה"ר דרך מקום פטור חייב מדאורייתא ולכן גזרו אפילו בעומד ומרה"ר או מרה"י לכרמלית דרך מקום פטור או אפילו מחצר לחצר שלא עירבו דרך מקום פטור יש אוסרין ויש מתירין (שמ"ו וסימן שע"ב) ושם כתב רמ"א כדעת האוסרין:

ב בור ברשות הרבים עמוק י' ורחב ד' אסור למלאות ממנו מים בשבת אף ע"פ שרוצה לשתות שם אצל הבור שהרי תיכף כשמוציא מן הבור כבר הוציא מרה"י לרה"ר ואפילו יש מחיצה סביב הבור גבוה י"ט ורוצה להעמיד הדלי על שפת המחיצה ונמצא הדלי יהיה עומד תמיד ברה"י שהרי בארנו בדין רה"י סי' ט' שהמחיצות ג"כ רה"י אפ"ה אסור דגזרינן שמא יעמיד הדלי ברה"ר דכיון שהוא צריך לשתות קרוב הדבר שיוציא הדלי

לרה"ר והוי מוציא מרה"י לרה"ר דרך מקום פטור דהיינו למעלה מי"ט דחייב. ומ"מ בזמן הזה די"א דאין לנו רה"ר אין להחמיר בזה ובלבד שיזהר שלא יעקור הכלי להניחו בארץ דאז מוציא מרה"י לכרמלית דרך מקום פטור ואסור לדעת האוסרים בסימן הקודם ואפילו להמחמירין דגם לנו יש רה"ר הא י"א דל"ג אלא בשתיה בכלים נאים אם כן אין להחמיר (סימן ש"ן):

ג אבל בור ברה"ר סמוך לרה"י ואין בין הבור לרה"י ד' טפחים ואם כן לא דרסי בה רבים והוי מקום פטור ולכן אפילו אין חולית הבור גבוה י"ט מותר למלאות מרה"י אבל אם הוא רחוק ד' טפחים ואם כן הוי שם ר"ה אם יש לבור מחיצה גבוה י"ט וגם החלון הוא גבוה י"ט וא"כ מוציא מרה"י לרה"י דרך מקום פטור שהרי למעלה מי"ט ברשות הרבים הוי מקום פטור מותר למלאות דרך החלון אבל אם אין המחיצה גבוה י"ט נמצא מטלטל מרה"י לרה"י דרך אויר רשות הרבים ואעפ"י שאגדו בידו אסור ואם שניהם בדיוטא אחת אסור (סימן שנ"ד וע"ש במ"א ועיין סימן י"ח):

ד אשפה ברשות הרבים שגבוה עשרה טפחים ורחבה ד' טפחים אם היא של רבים מותר לזרוק לה מרשות היחיד הקרוב לה ואין צריך עירוב כיון שאין שם דיורין לא חיישינן שמא יתגלגל מן האשפה לרה"ר ואתי לאתויי דמסתמא אין זורקין לשם רק דברים שא"צ להם אבל אם האשפה של יחיד אסור משום דיחיד עשוי לפנות האשפה ויבואו לשפוך שם כדרכו ונמצאו מוציאים מרשות היחיד לרשות הרבים (שם):

ה עגלה שעומדת ברשות הרבים גבוה י"ט ורחב ד' מלבד הגלגלים כתבנו בדין רשות היחיד סימן ו' דהוי רשות היחיד ולכן אסור לעמוד ברה"ר ולהניח חפץ בתוך העגלה או ע"ג או ליקח מהעגלה לחוץ שהרי מוציא מרשות לרשות וכן אסור להכניס ראשו בתוך העגלה ולאכול ולשתות שם מהמאכל ומשקה שעומד בעגלה אעפ"י שמכניס ראשו ורובו דאע"ג דאין בזה חיוב דפיו של אדם נקרא מקום פטור ול"ש נמי לגזור בזה שמא יחליף כדלעיל ס"ס א' דהכא א"א לאכול אלא אם כן יניח בתוך פיו מ"מ אסור דגזרינן שמא יוציא האוכלין והמשקין לחוץ דכיון דצריך להם גזרינן וה"ה שאר כלים המונחים בעגלה אסור לטלטל בעגלה אם הם כלים שצריך להם בשבת אבל כלים שאין צריך להם בשבת מותר לטלטל שם אע"ג שהוא עומד ברשות הרבים דלמה יוציא אותם כיון שאין צריך להם וכל זה כשהעגלה גבוה י' טפחים בלא הגלגלים ורוחב ד' טפחים (עיין סימן רס"ו וסימן ש"ן):

ו אין העגלה גבוה ו' טפחים אעפ"י שעם הגלגלים גבוה י' טפחים כיון שאינו רשות היחיד הרי זה בטל לרשות שעומד בו כדלעיל בדין רשות הרבים סי' ח' ואם כן מותר

להוציא מן העגלה לארץ ובלבד שלא יוציא חוץ מד' אמות דהוי מעביר ד' אמות ברשות הרבים או בכרמלית. ויש אומרים דהוי כרמלית דהא קבוע שם (עיין במגן אברהם סוף סימן רס"ו) אך לפי שלדעת הרבה פוסקים דבזמן הזה אין לנו רשות הרבים וכל רשות הרבים שלנו יש לו דין כרמלית אין למחות ביד הנוהגים להכניס ראשם לתוך העגלה ולאכול ולשתות שם אפי' אם העגלה גבוה י' טפחים והוי רה"י דאורייתא דאע"ג דאף לפי זה עכ"פ אסור להוציא מן העגלה דא"כ מוציא מרה"י לכרמלית וכן להיפך מ"מ לא גזרינן אם מכניס ראשו שם דשמא יוציא האוכלין לחוץ דהא אפילו אם יוציאן אין כאן אלא איסור דרבנן. ואף דהרבה פוסקים דאף בזמן הזה הוי רה"ר צ"ל דיש להקל דהא י"א דאפילו ברשות דאורייתא אינו אסור אלא בשתיה בכלים נאים:

ז זיז ונסר שהוא לפני החלון אע"פי שאינו רחב ד' אם הוא בפחות מג' לחלון דאמרינן לבוד והחלון משלימו לד' וכן הגגין ולפניהם רשות הרבים אסור להשתמש עליהן אלא דוקא בכלי זכוכי' או דברים שאם יפלו יתטנפו או ישתברו ולא יהיו ראוים עוד להביאם אבל בשאר דברים אסור להשתמש שם אף על גב דהוי רשות היחיד כמו שנתבאר בדין רשות היחיד סי' י"א וסי' י"ב מכל מקום מדרבנן אסור שמא יפלו למטה וישכח ויביא אותם ונמצא מוציא מרשות הרבים אבל אם לפניהם כרמלית כגון שדה וכיוצא בו מותר להשתמש בכל דבר כיון דאפילו יביאם אינו אלא איסור דרבנן. ולפי זה להפוסקים דבזמן הזה רשות הרבים שלנו יש לו דין כרמלית מותר להשתמש בכל דבר ולכן אין למחות ביד הנוהגין היתר וירא שמים יחמיר על עצמו (שמ"ה שנ"ג):

ח וכן מותר לפשוט ידיו ולקבל בתוכם מי גשמים היורדי' מן הגג או מן צנור הקבוע בגג ובלבד שיקבל באויר דאז הוי מקום פטור וצריך לדקדק שלא יגע בגג או צנור לקבל המים דבזה יש הרבה חילוקי דיני' וגם צריך ליזהר שלא יניח ידיו למטה מג' טפחים סמוך לארץ לקלוט שם דכיון שידיו תוך ג' לארץ הוי כמונח על הארץ והוי עוקר מרה"י לרה"ר (סימן שנ"א):

ט בליטה היוצאת מן הכותל כמו גג על הפתח וכמו הגגין שעושין על החנויות שתלוים באויר ויש מקומות שעומדים על עמודים אסור להוציא מן הבתים לחוץ וכן להיפך דאע"ג שאין תחתיו רה"ר דלא מצינו רה"ר מקורה כדלעיל בדין רה"ר סימן ב'. מכל מקום כיון שאין לו מחיצות והוי כרמלית. ומה תיקונן שאם יש להם עמודים לצד הרחוב יעמיד גם קנים לצד הבתים ויהיה להגג שעליהם כדין מחיצה שנעשה ע"י צורת הפתח שנתבא' בדין מחיצות כלל מ"ח סי' ה' ואם הם של בתים רבים אין צריך לעשות לכל בית ובית אלא יעשה תיקון זה בשני הקצוות אך צריכין לערב עירובי חצירות ואז מותר להכניס

ולהוציא מן הבתים לתחת הגגין וכן להיפך. ובין כך ובין כך אסור להוציא ולהכניס מן רשות הרבים תחת הגגין וכן להיפך (שמ"ו):

י האסקופה שלפני הבתים אם הם בלא מחיצות כלל כגון הנמשכים לפני הפתח לצד הרחוב אם גבוהין י' ורחבן ד' דינן כרה"י ואם אינם גבוהים י' ורחבן ד' דינן ככרמלי' וא"כ אסור להכניס ולהוציא מהבית לאסקופה וכן להיפך וכן ממנו לרשות הרבים יש ליזהר לפי דעת הפוסקים דגם עכשיו יש לנו דין רה"ר ואפילו אין ברחבן ד' ואם כן הוי מקום פטור מכל מקום כיון דקיימא לן דבזמן הזה אין לנו רה"ר וא"כ הרחוב שלנו יש לו דין כרמלית וא"כ כיון שהוא דבר שאינו חולק רשות לעצמו ועומד בכרמלית בטל לגביה כמו שנתבאר בדין כרמלית בסי' ז' וא"כ אעפ"כ יש לאסקופה זו דין כרמלית ואסור להוציא ולהכניס מן הבית לאסקופה וכן להיפך (שמ"ו):

יא ואפילו אם האסקופה תחת המשקוף ואם כן יש לו מחיצות דהיינו עובי הכתלים והמזוזות ופי תקרה כו' אסור להוציא מן הבית לאסקופה דידוע דמזוזות הפתח והמשקוף ע"פ רוב אין בו רחב ד' ובפחות מד' קיי"ל דלא אמרי' פי תקרה כו' (ואפי' לפעמים שיש ברחבן ד' וא"כ יש לומר פי תקרה יורד וסותם גזרינן שמא לא ידקדק יפה) ומה שהוא חוץ לפתח כשהפתח נעול שייך לעולם לחוץ וא"כ לא מיבעי כשהאסקופה אינו גבוה ג' דיש לו כל דין רשות הרבים ואפי' כשהפתח פתוח אלא אפילו כשהאסקופה גבוה ג' כיון שאין ברחבו ד' א"כ בטל לרשות הרבים שלנו דדינו ככרמלית (שם):

יב ולכן צריך ליזהר כשפותח פתח ע"י מפתח והנכרי מביא אותו יזהר שלא ליקח מהנכרי המפתח עד שיעמוד הוא והנכרי תחת המשקוף ואז יניח הנכרי המפתח ליד הישראל אבל לא יקח הישראל מידו כדי שלא יעשה עקירה או הנחה כמו שנתבאר כלל נ"ב סי' ב' אלא הנכרי יניח המפתח ביד הישראל ויפתח המנעול אבל לא יפתח הדלת עד שיסיר המפתח ויקח הנכרי מידו דאם יפתח והמפתח עדיין במנעול נמצא שהכניס המפתח מכרמלית לרה"י או לרה"ר ואסור להכניס מרשות לרשות אפילו כל שהוא (שם):

יג אם המפתח מונח בפנים אסור להכניס ידו ולהוציא המפתח דא"כ יוציא מרה"י לכרמלית או לרה"ר אבל מותר לפתוח במפתח שמונח בפנים אם המנעול בפנים שהרי אין מוציא כלל ולא חיישינן שמא יוציא המפתח לחוץ דלמה יוציא כיון שאין צריך לו מבחוץ כלל (שם):

יד ומטעם זה הגאנקעס שסמוכים לבתי האושפיזא שקורין קרעצמע והגג נשען על עמודים אף על גב דיש שם מחיצות הבית וגם הדלת שנכנסין לארוות סוסים שקורין

(שטאל) אם אין הדלת נעשה בענין זה שאף שאם פותחין אותו מכל מקום נשאר צורת הפתח כדין שנבאר בדין מחיצות אסור להוציא מן הבית לגאנק דכיון דאין להפתח של (השטאל) צורת הפתח אע"ג דהדלת נעול מכל מקום דלת לא הוי מחיצה גמורה (כדאיתא בסימן שס"ד במגן אברהם) והעמודים שכנגד מחיצות הבית ידוע שאין שם צורת הפתח כי הקורות המונחים שתי וערב לא נשאר בחללן גבוה עשרה טפחים כדין פתח וגם דהוי צורת הפתח מן הצד כדלעיל כלל מ"ח סימן מ' וגם אין רוחב התקרה ד"ט ואז לא אמרינן פי תקרה יורד וסותם וא"כ אין כאן אלא מחיצה אחת או ב' אבל כשיש צורת הפתח לדלת שבשטאל וא"כ יכול לתקן הצד שכנגד הדלת להעמיד קנה אצל מחיצות הבית או כשיש בליטות לצד הבית דנחשב כלחי וא"כ הקורה שעליהם הוי צורת הפתח וצד של העמודים לא גרע מלחי משהו משני צדדים אם אין בארכן יתר על י' אמות ואז מותר לטלטל מן הבית לגאנעק וכן להיפך אבל בלא"ה אסור. כללו של דבר אם אין לו ג' מחיצות אפי' ע"י צורת הפתח והרביעית על ידי לחי משהו אסור לטלטל מן הבית לתוכו ומתוכו לבית (כל זה תמצא בסי' שמ"ו):

טו דרך בעלי אושפיזכנא שקורין קרעצמע שבשבת מעמיד הנכרי מים על הקורה שהעמודים של הגאנעק נשען עליו ומשם נוטלין הידים ומשתמשין לכל צרכיהם וצריכין ליזהר בזה הרבה שאם לא נעשה כדין בגאנעק כמו שבארנו בסימן י"ד אז הקורה הזו כיון שאין ברחבו ד' אע"ג שגבוה יותר מג"ט מרה"ר בטילה לרה"ר שלנו שהוא כרמלית וא"כ אסור לטלטל המים יותר מד' אמות כדין כרמלית וגם צריכין לדקדק מאד דלפעמים יש בגאנעק כדין צה"פ והוא לא ידע ואם כן כיון שיש לגאנעק דין רה"י אסור להוציא מקורה זו לרה"ר אפי' לדידן דאין לנו רה"ר מ"מ הוו כרמלית ומכ"ש להפוסקים דאף בזה הזמן יש לנו רשות הרבים וא"כ פשיטא דאסור דאם הגאנעק כרמלית וגם קורה זו רחבה ד"ט עכ"פ היא כרמלי' ומכ"ש דשמא יש צה"פ בגאנעק והוי רה"י ואז חייב ולכן צריך ליזהר מאד בזה. ומי שאינו בקי היטיב בכל הדינים מחויב להחמיר שלא יוצי' ויטול ידיו חוץ לגאנעק וגם לא לפנים לגאנעק דזה אינו מוכרח שהדלת לא תהיה מחיצה דרק לחומרא אמרינן שאינו מחיצה גמורה (שם):

טז נהר או אמת המים העוברת בחצר אע"פ שיש לחצר מחיצות וגם מחיצה על המים וגם מעבר השני של הנהר כיון שאין המחיצות נעשין בשביל המים ולכן אם המים עמוקין י"ט ורחב ד"ט א"כ דינן ככרמלית ואסור למלאות מהן לחצר שהרי מוציא מכרמלית לרה"י אא"כ יעשה לה תיקון המבואר בש"ע ריש סי' שנ"ו דהיינו שיעשה מחיצה גבוה עשרה טפחים בכניסה וביציאה ויהיה טפח ממנו משוקע במים וא"צ שיהיה מחיצה

שלימה לרחבה אלא אפי' מחתיכות הרבה ובלבד שלא יהי' ג"ט בין א' לחבירו דאז אמרינן לבוד ואם הנקבי' שהנהר נכנס ויוצא אינם רחבים ג' אפי' מחיצה א"צ ומ"מ מותר לטלטל בחצר ול"א שנפרץ במלואה לכרמלי' שהרי החריץ והמדרון גופא נחשב למחיצה אם הוא משופע כ"כ שמתלקט עמוק י"ט במשך ד' אמות כמו שביארנו ברה"י סי' י"ב י"ג ואפי' אם ליכא מחיצה לעבר השני מן הנהר מותר לטלטל בחצר. ואם אין במים גבוה י"ט או שאין ברחבו ד"ט מותר למלאות ממנו אם העמיד מחיצה לצד השני ומוקף מכל ד' צדדים דאז בטל לרשות שעומד בו כדלעיל כלל נ' סי' א (סי' שנ"ו):

יז אם ליכא מחיצה מצד השני של הנהר רק שמדרון החריץ הוא נחשב למחיצה אז כשנקרשין המים ואין משפת המדרון עד הקרח גבוה י"ט המתלקט מתוך ד"א אע"פ שהוא עמוק מאה אמה תחת הקרח בטלה המחיצה דדוקא מים אין מבטלין מחיצה כדלעיל כלל מ"ז סימן ה' ואז אסור לטלטל גם בחצר (עיין בסי' שס"ג מ"א ס"ק ל"א):

יח מותר ליטול חפץ ברה"ר ולהעבירו פחות מד' אמות ולהניחו שם אבל כשרוצה לטלטל ד' אמות אעפ"י שיניח בתוך ד' אמות אסור (סי' ש"ן) אע"ג דע"י ב' בני אדם מותר ע"פ אופנים שנבאר כלל נ"ד אבל ע"י אדם אחד אסור אם לא במי שהחשיך וכיוצא בו שנבאר שם אבל ד"א מותר שכל אדם יש לו ד' אמות מצומצמות ברה"ר שזה מקומו של אדם ג' אמות כנגד גופו ואמה לפשוט ידיו ומודדין לכל אדם באמה שלו ואם היה ננס באיבריו מודדין במדה בינונית (שמ"ט):

יט וכן מותר לעמוד ברה"י ולטלטל ברה"ר חפצים שאינם צריכים לו בשבת ולהניחם ממקום למקום כדלעיל סימן ג' ד' ובלבד שלא יעבירם ד' אמות ברה"ר ואם העביר ד"א חייב (ש"ן):

כ שני בתים בשני צידי רה"ר והם של אדם אחד או של שנים וערבו (עיין מגן אברהם באיזה ענין שיכולין לערב דהא אין פתח ביניהם שיכולין לטלטל מזה לזה) אם שניהם שוים מותר לזרוק מזה לזה למעלה מעשרה דהוי מרה"י לרה"י דרך מקום פטור. ואם אחד גבוה מחבירו (ונ"ל דה"ה בשוין רק שצריך לאמן ידו) מותר לזרוק כלי חרס וכיוצא בו שאם יפלו ישברו אבל דברים אחרים אסור דחיישינן שמא יפול ואתי לאתויי ונמצא מוציא מרשות לרשות ולמטה מי"ט אפי' כ"ח אסור לזרוק ואם זרק פטור (שנ"ג) אבל המושיט מרה"י לרה"י ורה"ר באמצע אם הם עומדות זו כנגד זו כגון ב' גזוזטראות שקורין (גאנקעס) שאחד הוא בצד א' של ר"ה והב' בצד השני שכנגדו וכן ב' עגלות גבוהות י"ט שעומדות בר"ה זה כנגד זו פטור אבל אסור אבל אם הם עומדות זו אחר זו בצד אחד דהיינו בכותל א' המושיט חייב אפי' למעלה מעשרה טפחים שכך היה במשכן

שהיו ב' עגלות עומדות זו אחר זו בר"ה ומושיטין הקרשים מזה לזה אבל זריקה במשכן לא מצינו וגם לא מצינו זה כנגד זה שלא היו מושיטין הקרשים זה כנגד זה אלא מזה לזה שלפניו (שמ"ז במגן אברהם) בד"א מרה"י לרה"י דרך רה"ר אבל מרה"י לרה"י דרך כרמלית למעלה מי"ט מותר לכתחלה אפי' להושיט אפילו בדיוטא א' דהיינו העומדים זה אחר זה דהוי אויר מקום פטור (שנ"ה) ע"ש במגן אברהם ס"ק י"א) ולמטה מי"ט נ"ל דאסור דהוי אויר כרמלית:

כא היה עומד ברה"י ובידו חפץ ארוך כסדין וכיוצא בו ונתגלגל מידו וקצה השני עדיין בידו אם הגיע הקצה השני למטה מן י"ט סמוך לארץ ונח שם על איזה דבר לא מיבעיא להפוסקי' דגם בזמה"ז הוי רה"ר דאסו' להביא אצלו דגזרי' שמא לא יהיה אוגדו בידו ואפ"ה יביאנו וחייב ואפילו להפוסקי' דדין רה"ר שלנו ככרמלית ואוגדו בידו אפ"ה אסור להחזירו כיון שקצה השנית נח כבר אבל אם לא נח כלל אלא תלוי באויר אפי' אם היא כבר למטה בפחות מי"ט דהוי אויר כרמלית מ"מ מותר להביאו אצלו להסוברי' דר"ה שלנו כרמלי' (של"ב):

כב לא יעמוד אדם ברה"י וישתין ברה"ר ברה"ר וישתין ברה"י וכן לא ירוק ואם השתין ורק חייב ואפי' הוציא פיו ואמתו לאותו רשות ואפי' לכרמלית אסור וכן לא ילך ד' אמות ברה"ר או מרשות לרשות ורוקו בפיו אם כבר תלשו בפיו ממקום למקום (ש"נ):

כג פשט ידו לחוץ עם חפץ לרה"ר בין בשוגג בין במזיד מותר לו להחזירו עד שלא הניח שם ולא קנסו אותו אפי' במזיד דשמא לא יוכל להחזיר ידו פשוטה לחוץ עם החפץ כל השבת וישליכנה מידו ויבוא לידי חיוב ונ"ל דאם הוא סמוך לחשיכה במ"ש במזיד קנסינן ליה. אך כל זה ברה"ר דאורייתא אבל לכרמלית מותר בכל גווני וכיון דבזמה"ז להרבה פוסקים אין לנו רה"ר וא"כ לעולם מותר להחזיר (סי' שמ"ח):

כלל נד

א דין מי שהחשיך לו בדרך ויש אצלו חפצים ומי ששכח חפצים אצלו והוציא בשבת:

מי שבא בדרך וקדש עליו היום וחבילתו על כתפו ירוץ עד שמגיע לביתו ולא ילך בדרך הליכה דאז כיון שאין לו היכר שמא ישכח ויעמוד ואז כבר בטלה עקירה ראשונה וכשיחזור וילך הרי עקר בשבת וכשיחזור ויעמוד הרי עשה הנחה ג"כ בשבת וחייב אבל כיון שלא התירו אלא שירוץ יש לו היכר שאסור לו לעמוד וכשיגיע לביתו לא יעמוד אפילו רגע אח' אלא יחזיר אחוריו לחצרו וישליכנו דרך אחוריו לחצרו או לביתו והוי הנחה שלא כדרכה ודוקא בדבר שהוא משא כחבילה ואין דרך לרוץ בחבילה וא"כ

הריצה הוא היכר אבל אם יש אצלו כיס מעות וכיוצא בו דבר קל שדרך לרוץ בהם וא"כ אין הריצה היכר ומ"מ בשעת הדחק אף בזה יש להתיר ע"י ריצה (סי' רס"ו):

ב ואמנם יותר טוב כשיש אצלו דבר קל שיתן הכיס לחבירו וילך בו פחות מד"א ויחזור הוא ויטול ממנו וילך פחות מד' אמות וכן עד שמגיע לביתו ואז יזרקנה מאחוריו כמו שכתבנו ואם הוא יחידי יכול ג"כ להוליך אותו תמיד פחות פחות מד' אמות ובלבד שיניח הכיס על הקרקע או שישב בכל פחות מד"א דעמידה לא חשיבא הנחה כיון שהכל בהליכה אחת אם לא כשצריך לפוש ולנוח דאז העמידה חשיבא הנחה דאע"ג דבלא החשיך בדרך לא התירו לטלטל בענין זה כשהוא יחידי דשמא יטעה ויעביר ד"א מ"מ כיון שהאדם בהול על ממונו ואם לא נתיר לו יבוא לידי חילול שבת לכן התירו בענין זה וכן אם מצא כתבי קודש שמונחין בבזיון וא"א לו לשמרם עד הלילה מותר להביאן ע"י טלטול פחות פחות מד"א (סי' ש"א) אבל לטלטל ע"י ב' בני אדם בטלטול פחות פחות מד' אמות מותר לכל דבר הצורך ואפילו מקום רחוק ובלבד שלא יוציא החפץ חוץ מתחום שלו (שמ"ט):

ג שאר דינים הנוהגים למי שהחשיך בדרך כשיש עמו עגלה יתבא' בכלל נ"ח:

ד שכח כיסו עליו והוציאו בשבת אם הוא במקום המשתמר אסור להביאו לביתו ע"י התירים הנזכרים דדוקא במי שהחשיך התירו ואם מתירא שיגנבו שם גם בזה מותר להוליכו פחות פחות מד"א ואם מתירא שירגישו ליסטים בזה מותר לרוץ. ונ"ל דמותר לומר לנכרי שישמרנו ויבין מעצמו ויביאנו לביתו. ונ"ל עוד דמותר לומר לנכרי שיביאנו לביתו כיון דסוגיא דעלמ' כדעת הפוסקי' דבזמה"ז אין לנו רה"ר והוי שבות דשבות במקום פסידא (סי' רס"ו) ונ"ל דיותר טוב לומר לנכרי מלטלטל ע"י התירים דלעיל

ה היה בדרך ויש מעות בכיסו אם יכול להפקידן או להצניען אסור להחזירן בכיסו דהרי הם מוקצים ואם מתירא שמא יגזלוהו ממנו יתפרנו בבגדיו וישב בביתו ולא יצא בהם חוץ לעירוב דאע"ג דהוי הוצאה כלאחר יד מכל מקום מדרבנן אסור ואם ירא שמכח שלא יצא כל היום ירגישו בני הבית שיש לו מעות ויגזלו מותר לצאת בהם כיון שאין כאן איסור דאורייתא דאין דרך הוצאה בכך לתפרם ואם לא נתיר לו בכך יבוא לידי איסור דאורייתא ויוציא כדרכו ובמקום פסידא התירו (סימן ש"א סעיף ל"ג) אבל צרורין בכיסו בבגדו לא מהני כדלעיל כלל נ"ב סימן ה':

ו ואם מחפשין אחר מעותיו לגזלם נ"ל דמותר להוציאן למבואות שלנו שאין לנו רה"ר אפי' בידים אפי' אין תפורין בין מעות או סחורותיו אם א"א ע"י נכרי דאם לא נתיר לו יבא לחפור גומות להטמין (א"ר בשם תי"ט) וכן אם היו המעות בשק ופיו קשור למעלה

מותר לחתוך השק וליטול המעות אבל לא יתיר הקשר) (א"ר בשם תי"ט סי' של"ד) ואם אפשר שלא יעשה עקירה והנחה כגון שאחד יעמוד בפנים וחבירו מבחוץ יקח ממנו רק שיזהר שזה שמוציא לא יניח ליד חבירו ואח"כ ילך גם הוא לחוץ ויקח מיד חבירו ויטלטלנו כך פחות פחות מד"א כדלעיל סימן ב' או שיזרקנו לחוץ דרך כתפיו מאחוריו דהוי הוצאה כלאחר יד

ז וכן אם הסחורה בתיבה וכיוצא בו אז יוציא מקצתה לרה"ר ולא יוציאנה כולה אלא תהיה עדיין מקצתה בפנים דאינו חייב עד שיוציא כולו בבת אחת ואז לאחר שנחה מעט כך יחזור ויוציא כולה ובלבד שלא יגרר אלא תמיד תנוח מעט ואם אפשר שאיש אחר יוציא קצה הב' טוב יותר כדלעיל כלל נ"ב:

ח או אם אפשר שיקשור ברגליו או שיניח החפץ בסנדלו דכ"ז פטור והתירו במקום פחד פתאום במקום שיש לחוש שיבוא לידי איסור דאורייתא דאדם בהול על ממונו:

ט ונ"ל דאף שכתבתי דטוב יותר לעשות ע"י ב' אנשים דוקא מי ששייך למעותיו כגון בניו ושותפו או שיש גם לחבירו מעות וסחורה ואם זה לא יסייע לזה אף זה לא יסייע לזה ומשרתיו נ"ל דגם הם חשובים כבני ביתו שגם הם בהולים כידוע אבל מי שאינו שייך כלל לזה אע"פ שמותר לטלטל מוקצה בשביל חברו להציל אבל לא נתיר לו הוצאה אפי' באיסור דרבנן כדלעיל כלל מ"ה:

י וכ"ז דוקא בממונו שכבר הוא בידו דאדם בהול לאבד ממונו אבל אם מצא מעות ושאר דברים המוקצים אסור להגביהו ואפי' לומר לנכרי דזה לא נקרא פסיד' ואשרי הגבר אשר יבטח בה' לכוף יצרו לעזוב בשביל מצות ה' (מהרי"ל):

כלל נה

א דין טלטול בספינה ובהכ"ס (סימן שנ"ה):

ההולך בספינה אם אין מחיצות הספינה גבוה י"ט מותר למלאות מן הנהר וגם הספינה היא כרמלי' כיון שאין בגובה י"ט ומות' לטלטל מכרמלי' לכרמלי' ואם הספינה גבוה י"ט ומשוקעת במים עד שלא נשאר משפת המים עד שפת הספינה י"ט אסו' למלאות שהרי מוציא מכרמלי' לרה"י וכן אסור לזרוק שום דבר מהספינ' למים אבל מותר לשפוך מים או מה שהוא רוצה לזרוק על שפת הספינ' וממילא נופל למים דכיון דאין זורק להדי' למים ורק מכחו בא לא גזרו בזה כיון שנתון בתוך כך על שפת הספינה או צדדי הספינ' אבל למלאות מים שא"א בדרך זה אסו' אא"כ יעשה דף ד' על ד' ויעשה בו נקב וממלא דרך הנקב והקילו חכמי' בזה דאמרי' גוד אחית דהיינו כאילו מהחוד ירדו מחיצות מכל צדדי הדף למים והוי כאילו היו מחיצות עד המים וזה לא הקילו רק בספינה שא"א

לעשות שם תקוני' כמו בביתו וכן אם אינו רוצה לזרוק על דופני הספינה יזרוק דרך הנקב. ואם משפת המי' עד שפת הספינ' ישא' י"ט וא"כ כשהוא ממלא ע"כ צריך להגביה קצת למעלה מדופני הספינ' וא"כ הוא מטלטל מכרמלית לרה"י או איפכא דרך מקום פטור לפיכך הקילו חכמי' שיוציא זיז כל שהוא חוץ לספינה משום היכר בעלמא ומותר אפי' למלאות (סי' שנ"ה) ואפי' לדעת האוסרין להחליף ברשויות דרבנן דרך מקום פטור כדלעיל כלל נ"ג סי' א' הכא כיון שיש היכר מותר:

ב ב' ספינות של אדם אחד אפילו של ב' בני אדם וערבו יחד כדין ע"ח וסמוכים זה לזה בפחות מד' טפחים וגם קשורים בענין שאין לחוש שמא ינודו זה מזה מותר לטלטל מזה לזה אפילו אם אין משפת המים לראש הספינה י"ט אבל אם יש ביניהם ד"ט שהוא שיעור כרמלית (עיין בסימן שנ"ד) אפילו הם של אדם אחד אסור לטלטל מזה לזה אם יש ממים לראש הספינה פחות מי' טפחים וכן אם אינם קשורים דחיישינן שמא ינודו ויתרחקו אבל למעלה מי"ט מותר לטלטל אפילו ע"י הושטה ואפילו כשעומדות זה אחר זה דאע"ג דמרה"י לרשות היחיד דרך רה"ר על ידי הושטה חייב כדלעיל כלל נ"ו הכא שאין ביניהם אלא כרמלית מותר כיון שמטלטל למעלה מי"ט שהוא אויר מקום פטור ואפי' אינן קשורים ואם לא ערבו יחד תלי' בפלוגתא דלעיל אם מותר להחליף ברשויות דרבנן דרך מקום פטור (ובזה א"צ לבדוק כמש"כ תוס' ק"א ע"ב ד"ה פשיטא דאפילו בשל אדם א' לעולם בעינן קשורות דאל"כ חיישינן שמא יתרחקו יותר מד"ט ויהיה כרמלית מפסיק ביניהם) (שם):

ג הולכי ספינות כשרוצים לעשות צרכיהם ישבו במקום המשוטה דשם אינה גבוה י"ט ודינה ככרמלית ומוציא מכרמלית לכרמלית (שם):

ד וכן בית הכסא הבולט ותלוי באויר והצואה נופלת למים או לחפירה לחוץ לעיר ויש בה יותר מבית סאתים והוא שיעור מקום שארכו ורחבו ע' אמה וב' שלישים על ע' אמה וב' שלישים בין שהוא מרובע או ארוך וקצר רק שהוא לפי חשבון זה ואז הוא ככרמלית וא"כ אם יפנה שם הרי מוציא מרה"י לכרמלית יתקן בענין זה שיעמיד דף או קנה פחות מג"ט סמוך לנקב והוי כלבוד לנקב והוי כחורי רה"י בכדי שתפול הצואה עליו קודם שיפול למטה או כשבהכ"ס עשוי כך שהצואה נופל על דופניו קודם שיפול למטה מותר ואע"ג דמכחו נפל לכרמלית לא גזרו בזה רבנן (שם):

ה ומטעם זה נהגו לשפוך שופכין בחצר אפילו הרבה ואפילו החצר קטן מאד אע"פ שיוצאין דרך נקב לרה"ר כיון דרה"ר שלנו יש לו דין כרמלית והוי כחו בכרמלית כיון שנחין מקודם בחצר ובלא"ה ג"כ מותר כיון שאינו מכוין לכך שיצאו ויכולין לבלוע

בחצר ואע"ג דיש אוסרין אפי' ברה"ר שלנו מ"מ סומכין על המקילין (סי' שנ"ז ובט"ז ס"ק ה') והרוצה להחמיר על עצמו אם יש בחצר ד' אמות על ד"א שהוא שיעור שמחזקת סאתים מים שאדם עשוי להשתמש בכל יום שיבלע בתוכו אפילו אינו מרובע אלא ארוך וקטן כגון שארכו שמונה אמות ורחבו ב' אמות או אפילו קטן אלא שהוא ימות הגשמים שאין אדם מקפיד על לכלוך חצרו ואינו מתכוין שיצאו לחוץ מותר לשפוך בו כל מה שירצה אבל בחצר קטן ובימות החמה צריך לעשות גומא שתהא חללה מחזקת סאתים דהיינו חצי אמה על חצי אמה ברום ג' חומשי אמה בין אם יעשנה בפנים בחצר או בחוץ אלא שמבחוץ צריך לכסות בנסרים כדי שתהא מקום פטור דאל"כ בטלה לרה"ר ואם עמוק הוי כרמלית אבל כשהוא מכוסה ופיה ברה"י הוי חורי רה"י ויפלו המים מידו למקום פטור ואז יכול לשפוך בו כל מה שירצה אפי' נתמלאה מע"ש שופך לתוכה כיון שעשה כתיקון חכמים (שם בש"ע):

יז בהכ"ס שהוא בין ב' בתים שלא עירבו דינו ככרמלית ואסור לפנות שם עד שיעשה כתיקון הנזכר (בסי' ד'):

יח וכ"ז לכתחלה אבל כשנשבר התיקון בשבת או ששכחו ולא עירבו הבתים או שלא היה לו באפשר לעשות תיקון הנזכר מותר לו לפנות שם דגדול כבוד הבריות והתירו חכמים לעשות איסור דרבנן משום כבוד הבריו' שלא יתבזו (שנ"ה):

יט ונ"ל להקל ג"כ באם ששכח ולא הכין מע"ש דבר לקנח בו או שהכין ונטלו משם או במקום שאף שיכין יקחוהו אחרים מותר להוציא מרה"י לכרמלי' כפי מה שצריך לקנח ובלבד שלא יוציא אפי' לרה"ר שלנו דיש אוסרין אפי' לכרמלי'

כ ואם הוא יכול להזמין לו מאתמול בענין שימצאנו בשבת או שלא עשה לכתחילה תיקון במקום שאפשר לעשות אסור (כ"ז תמצא בסי' שי"ב וסי' שנ"ה) ושאר דינים הנוהגים בהולכי ספינה מבואר לעיל כלל ד' וכלל ע"ו:

כלל נו

א דין דברים שאסור לצאת בהם בשבת (סימן ש"א):

כתיב אל יצא איש ממקומו ביום השבת וקבלו חז"ל הפירוש מפי משה רבינו ע"ה שר"ל שאל יוציאו דבר מרשות לרשות והיינו דוקא מה שהוא בדרך משא שנושא אותו אבל מלבושיו לא נקראו משא וה"ה לכל התכשיטין שדרך האדם לישא אותם בדרך מלבוש מותרין דבטלין לגוף וחז"ל גזרו על מקצת תכשיטין שראו בחכמתן שדרך בני אדם להסירן ולהראות לחבריהם או מה שהוא נוח ליפול מעליו וחששו שמא יעבירם בידו שלא כדרך מלבוש ד"א ברה"ר או שיכנסם לרה"י ולכן אסרו לצאת בהם (ש"א):

ב ואמנם עכשיו שאין דרך להסיר ולהראות וגם שאין שומעין ההמון לקול מוכיחיהם וגם שאין לנו רה"ר גמור בזה הזמן ולכן הסכימו הפוסקים שלא למחות למי שירצה לצאת בתכשיטין בין איש ובין אשה רק שיהיו דרך מלבוש וגם שלא יוציאו יותר ממה שצריך להם. ואמנם תכשיט כמחטין וכיוצא בהם שבדברים אלו בודאי ישמעו ולא יצאו במחטין רק מה שצריכין להעמיד קשוריהם אבל לא מה שתחוב בבגדיהם כמו בחול ומכ"ש שלא ישאו בבגדיהם זייגר שאין זה דרך מלבוש (שם):

ג יש מקומות שנוהגים שעושים מפתח של כסף לסגור הבית ותולין הנשים אותן על צואריהם לתכשיט ומזה טעו ועושין תיק לברילין שקורין שפאקולין וזה אסור שהרי הברילין הם משא. ולשאת הברילין על החוטם במקום שאין עירוב אסור דילמא נפיל ודומה ממש לחיגר בסי' ו' (שם):

ד כל דבר שהוא מלבוש לאחד אעפ"י שאין דרך בני אדם ללבוש כגון הבגדים הקשים כשקים וכיוצא בו שהרועים לובשים אותן מפני הגשמים מותר לכל אדם ללבשן אפילו בלא גשמים אבל דבר שאין שום אדם לובשו כגון תיבה וקופה ומחצלת אסור להוציא אפילו דרך מלבוש (סעי' כ"א) וכן לבדים הקשים (סעיף ל"ה) וכן מה שהוא מלבוש לאיש אסור לאשה לצאת בו ומה שהוא מלבוש לאשה אסור לאיש דנשים עם בפני עצמן וכן מה שהוא תכשיט לאיש אסור לאשה וכן להיפך. לפיכך המוצא תפילין בשבת בבזיון במקום שאין משתמרין מכניסן זוג זוג דרך מלבוש עד שיכניס כלם אבל אשה אסורה להכניסן שאין זה מלבוש גמור רק שהוא תכשיט לאיש ולכן אשה שיצאה בטלית מצוייצת חייבת אבל דבר שהוא מלבוש גמור לאיש מותר גם לאשה (סעי' מ"ב במגן אברהם) ומה שהוא מלבוש לעניים מותר אף לעשירים ולכן מותר לאשה להתעטף בחתיכת בגד פשתים דרך מלבוש דהיינו שמכסה ראשה ורובה דחזי לעניים אבל על הצעיף לבד להציל מטינוף הגשמים אסור אבל אם כוונתה להציל שלא יצערו אותם הגשמים אע"פ שנצלת עי"ז גם מטינוף מותר. ונ"ל דאיש אסור לכסות הכובע עם פאטשיילע אבל מותר לתת כובע בראשו להציל מטינוף הגשמים:

ה הנשים הקושרות חתי' בגד שלא תתלכלך בדם נדותה אסור דאינו אלא להציל מטינוף ואסור אם אינו דרך מלבוש אבל מה שקושר' כדי שלא תפול הדם על בשרה ותכאיב לה מותר. וכן במוך הקשור ומהודק באזנה ובפלפל וגרגיר מלח ובכל בושם שנתנה לפיה בע"ש ואם נפל אפילו ע"ג כלי לא תחזיר דמחזי כמכוין להוציא (ש"ג) ויוצאת באבן תקומה דהיינו אבן ידוע שלא תפיל את הולד כתב הט"ז שהוא מה שקורין (שטערין שוס) וכן המשקל ששקלו כנגדו ואפילו לא נתעברה עדיין:

ו החיגר או חולה שעמד מחליו שא"א לו כלל לילך בלא מקל מותר לילך במקל בידו אבל אם אפשר לילך בלא מקל רק שהוא להשען עליו שילך יותר בטוב אסור. וכ"ז במקום שאין עירוב אבל במקום שיש עירוב מותר אם הוא צורך קצת אבל בלא צורך כלל איכא זילותא דשבת (שם):

ז מי שאסור בכבלים הוי אצלו מלבוש ומותר לצאת בו (שם):

ח מי שיש לו מכה בידו או בשר הגוף ונתן עליו רטייה מע"ש מותר לצאת בו וכן מותר לכרוך על הרטייה סמרטוטין להחזיקו שלא יפול וקושרו ומתירו ברה"ר ואם נפל הרטייה ממנו אסור להחזיר כדלקמן כלל ס"ט סי' ט' אבל אסור לכרוך על הרטיה דבר שהוא חשוב אצלו כמו שעושין שכורכין פאטשיילע וכיוצא בו על הרטיה שכיון שהוא דבר חשוב לא בטל גבי רטיה משא"כ סמרטוטין שאינו חשוב בטל לגבי רטיה. י"א דמותר לכרוך על המכה דבר שאינו מרפא אפילו אם כורך רק כדי שלא ישרטו בגדיו המכה דבטל לגבי המכה ואפי' חתך באצבען בשבת ולא היה עליו מע"ש. ודוקא דבר שאינו חשוב אבל דבר חשוב כמו פאטשיילע נ"ל דלכ"ע אסור דלא בטיל לגבי מכה והוי משאוי ויש אוסרין אם אינו בא אלא להגן שלא ישרוטו (שם):

ט מותר לצאת בטלית ודוקא כשמתעטף בו דרך מלבוש אבל אם מקפלו כך סביב צוארו כיון שאין זה דרך מלבוש במדינתינו אסור (שם):

י מותר להגביה קצת בגדיו כשיש רפש וטיט שלא יתלכלך בגדיו אבל להגביה לגמרי אסור ולכן במקום שאין עירוב אסור לקפל הטלית ולהניח על כתיפו דהיוצא בטלית מקופלת חייב אלא יתעטף בו גופו ואף שיגביה קצת מותר (שם):

יא במדינות שנוהגין לחגור בשני חגורות זעג"ז שקורין אונטר גארטל כדי שיהיה נראה שחגור בחגור עב להתנאות אפשר דאין למחות אבל הנוהגי' כשצריכים ללכת לשוק וכורכין הפאטשיילע על החגור זה אסור לכ"ע שנראה לכל שמערים להוציא הפאטשיילע ואלו שכורכין הפאטשיילע תחת הבגדים על המכנסיים אפשר שיש להתיר דכיון דלפעמים כשהחוט המחבר ומהדק המכנסיים רפוי קושרין אותו לפי שעה אף בפאטשיילע וא"כ לא יחשדו אותו שכוונתו להערים ולהוציאו ומ"מ גם בזה אני חוכך מאוד דכיון דאין דרך מלבוש בכך ואין דרך לחוגרו כלל וא"כ אסור להוציאו ואותן הכורכין בפאטשיילע סביב צוארן במדינות שאין מנהג לכרוך סביב הצואר נ"ל דאין זה דרך מלבוש ומ"מ כיון שלפעמים כורכין בשביל הקור אפשר שאין למחות אם כורכין אותו בדרך מלבוש. אבל מה שכורכין פעם א' והקצוות תלוים למטה נ"ל דאיסור גמור הוא אך בכ"ז כיון שידוע שאין שומעין ונעשה להם כהיתר מוטב שיהו שוגגין ועכ"פ

יודיעו להם שיכרכו סביב הצואר בדרך מלבוש או על המכנסיים תחת בגדיו אבל על החגורה אין ספק שאסור

יב ראוי לירא שמים להחמיר שלא לילך בהענטשיך שמא יצטרך למשמש בגופו וישא אותם בידיו ויש מחמירין גם בארבעל שתוחב בו ב' ידיו ויש מתירין בזה משום שכשיצטרך ישאר על יד השניה:

יג היוצא בטלית שיש בו ציצית א' או ב' פסולים חייב שהציצית אין נוי לבגד ולא צריך לבגד אלא כ"ז שכולן כשירין כיון שמצותו בכך ואסור ללבוש הבגד בלא הציצית אז הם צורך הבגד משא"כ כשאינן כשרי' דאז אף אותן שלא נפסלו מ"מ הם פסולים דהא אסור ללבוש אם לא שיש בו ד' ציציות ואע"ג שהציצית הם רק חוטין בעלמא ולא חשובין כלל ואם לא מחמת מצותן לא איכפת לאדם אם נפסקו או לא וא"כ מהראוי שיהיו בטלים לבגד מ"מ כיון דדעתו של אדם לתקן ציצית שנפסלו ולהשלים עליהם ונמצא שהן חשובין אצלו ולכן אינם בטלים לבגד ולכן חייב:

יד ולכן צריך אדם ליזהר כשנפסק לו רצועה מרצועות בגדיו שקושר ב' הצדדים ומצד א' נשאר הרצועה וכן זוג קרסים שנפסק קרס א' אפי' שהן משיחה או חוט ברזל בעלמא ואין חשוב כלל אצלו הרצועה והקרס מ"מ אסור לצאת באותו בגד כיון שדעתו להשלים ולתקן צד שנפסק וזה ישאר במקומו וא"כ חשוב אצלו ואינו בטל לבגד ואם הרצועה הוא ממשי וכיוצא בו שהוא דבר חשוב אפי' אין דעתו להשלים מ"מ אסור לצאת בו כיון שחשוב אינו בטל ואם אילו חשוב כגון משיחה וקרס בעלמא וגם אין דעתו להשלים עליהם אזי בטל לגבי הבגד ומותר לצאת בו:

טו כל דבר המחובר לכסות ודרכו להיות מחובר בו בטל לגבי בגד ומותר לצאת בו כגון הכיסין התלוים בו אבל אם חיבר שם דבר שאין דרכו בכך אסור ובמקום שגזרו שכל יהודי ישא חתיכת בגד געל וכדומה מותר לצאת בו ואפילו אינו תפור בו רק מחובר קצת: ולכן אותן הקאפעש שקורין קאפטור שהוא כמו כיס ותלוי בבגד מאחוריו לכסות בו הראש בשעת הגשמים מותר לצאת בו אבל אם יתפור בבגד פאטשיילע וכיוצא בו נ"ל דאסור דדוקא במדינות שבזמן הש"ע שהיה דרכן בכך היה מועיל כשתפרו אבל בזמה"ז שידוע שאין אחד שיתפור פאטשיילע בבגד ואינו שייך כלל לבגד אסור. אפי' הוא תפור. ונ"ל דכל דבר שדרכו בכך אפילו רק קשור בו בקשר של קיימא אע"פ שאינו תפור מותר וכ"ד שאין דרכו בכך אפילו תפור אסור ולכן לא מהני מה שקושרין פאטשיילע בחגורה והפאטשיילע תלוי בצדו כיון שאין שייכות לחגורה עם הפאטשיילע לא שייך לומר דבטל הפאטשיילע לגבי החגורה ואפילו תפירה לא מהני כיון דאין דרכו בכך אבל אם

קשרו וחוגר בו סביב הגוף מותר דהוי כחגורה ארוכה כן נ"ל בדינים אלו דהכל לפי הזמן והאחרונים כתבו דקשר של קיימא לא מהני אלא דוקא תפירה וצ"ע (ועיין בש"ג שסביב המרדכי דף ע"ט ע"א סי' ה'):

כלל נז

א דין שביתת בהמתו (סימן ש"ה):

כתיב למען ינוח שורך וחמורך וגו' (התוס' ר"פ במה בהמה כתבו דשביתת בהמה אינו אלא עשה דלמען ינוח ולאו דל"ת כל מלאכה כו' קאי על מחמר וכ"כ הרמב"ם בפ"ק אבל הר"ן פ"ק דע"ז וריב"ש סימן כ"ד וכ"כ הכ"מ משמע דגם שביתת בהמתו הוא בלאו אלא דלכ"ע אין לוקין וכ"כ הלבוש שהוא לאו ובחנם השיגו בא"ר וכ"כ רש"י פ"ק דע"ז דף ט"ו ד"ה גזרה בהדיא) הרי התורה הזהירה שגם בהמת ישראל תנוח בשבת ולא בהמה בלבד אלא אפי' עופות וכל בע"ח ולכן אסור להנות לבהמתו שתצא בדבר שאינו לה לשמירה דהוי משא וכן בדבר שאינו אלא לנוי אסור אבל בדבר שצריכה לשמירתה הוו כמלבוש לאדם ומותר לצאת בה:

ב לפיכך אסור להניח הסוס לצאת באוכף שעליו שקורין זאטל ולא באותו שקורין חאמעט ולא עוד אלא אסור אפילו להניח עליו האוכף והחאמעט אפי' בחצירו שנראה כאילו רוצה להטעין עליו משא וכן אסור ליטול ממנו האוכף בשבת שהוא טורח שלא לצורך אך אם יודע שהבעל עגלה לא יציית מוטב שלא ימחה בידו דמוטב שיהיו שוגגין וכו' וטוב לעשות ע"י נכרי:

ג מותר לצאת הסוס ברסן שקורין צוים או שקורין אברעץ אבל בשניהם אסור דדי לה בא' ואף שהחבל ארוך מותר לכרוך סביב צוארה דמשתמרת בזה שאם תברח יתפסנה בחבל אבל שור ופרה שאינן צריכין שימור אסורים לצאת בחבל סביב צוארם ואם טבעם לברוח וצריך לשמירה מותר:

ד אם רואה שהקור מזיק לסוס מותר ליתן עליו בגד לחממו ובלבד שלא ישען עליו דהוי משתמש בבע"ח וכן מותר לפרוק המשא מן הבהמה משום צער בעלי חיים ובלבד שלא ישען עליה ואם המשא מוקצה מכניס ראשו תחת המשא ומסלק לצד אחד והוא נופל מאליו משום צער בעלי חיים:

ה מותר לצאת באגד ושאר דברים שמונח על המכה:

ו אסור לצאת בזוג שקשור ברסן ואפילו בחצר אסור אם לא פקק הענבל ומשמיע קול:

ז מותר למשוך הסוס בחבל שברסן ובלבד שלא יצא החבל למטה מידו טפח שנראה שנושא החבל וגם שלא יתלה החבל שבין הרסן ובין ידו עד למטה לטפח מן הארץ אלא יכרוך אותו סביב צווארו:

ח אין התרנגולים יוצאין ברצועות שקושרין ברגליהן לסימן או שלא תשבר כלים ונ"ל דאם קושרין רגליה כדי שלא תוכל לברוח וכן סוסים שרועין בשדה וקושרין ב' רגליו יחד כדי שלא יוכל לברוח מותר דכל מה שעושה לשמירה הוי לה כמו מלבוש ובלבד שלא יקשור עקוד או רגול עקוד דהיינו שיקשור יד עם רגל ורגול היינו שקושר א' מרגליה כלפי מעלה שתלך רק על ג' שזה צער גדול לבהמה כן נ"ל (מדתניא לא עקוד ולא רגול דוקא וכן בתרנגולים שכתבו הפוסקי' שהוא לסימן או שלא לשבור הכלים משמע אבל בשביל שלא תברח מותר):

ט מה שקושרין פי העגל והעזים כדי שלא תינק אסור לצאת בו:

י מי שיש לו משרת נכרי ורוכב על בהמה בשעה שמוליך להשקותה א"צ למחות ובלבד שלא יתן בגדים עליה אבל הרכיבה לא הוי משא דאדם נושא את עצמו ואינו אסור לישראל אלא משום שמא יחתוך זמורה או משום צער בעלי חיים וכיון שעושה זאת להשקותה והוא נכרי מותר:

יא אין מוזהר על תחום בהמתו לפיכך אם היתה חוץ לתחום שלה קורא לה והיא באה אבל אסור להביאה בידו דאין לה אלא ד' אמות:

יב מותר למסור בהמתו לרועה אף אם יוציאה חוץ לתחום אבל בשבת אסור למסור לו ע"מ שיוליכנה חוץ לתחום אבל בסתם מותר ואם מוליכין שוורים למקום אחר למכור אסור למסור להם בשבת דהוי כמתנה עמו להוליך חוץ לתחום אבל נתנו לו מע"ש מותר אפילו אם יוליכנה חוץ לשלש פרסאות:

יג אסור להשכיר או להשאיל בהמתו לנכרי אם יודע שיעשה בה מלאכה בשבת אפי' אם מתנה עמו שתנוח בשבת כי אין הנכרי נאמן על זה כיון שהיא שכורה או שאולה אצלו לא מרתת לעשות בה מלאכ' אבל יכול להשכיר או להשאיל ולהתנות שיחזירנה לו קודם שבת (סימן רמ"ו):

יד אם התנה עמו להחזירה קודם שבת ועכבה בשבת יפקירנה אף בינו לבין עצמו קודם השבת דבדיעבד אוקמי אדאורייתא דהפקר בינו לבין עצמו הוי הפקר ויש מתירין להשכיר על איזה ימים כדי שתהיה גם שבת בהבלעה ע"י שיפקיר בפני שלשה בני אדם דכיון שהדבר מפורסם אין כאן חשד כיון שהכל יודעין שהפקיר (מגן אברהם בשם ב"ח) ומ"מ בע"נ יחמיר בכ"ז בין בשכירות ובין בשאלה (שם):

טו אם ישראל שכר בהמה מנכרי מצווה ג"כ על שביתתה דשכירות הוא ספק אם קניא או לא ומ"מ מותר אז להשכירה לנכרי מע"נ ודוקא ששכר הבהמה אבל אם שכר נכרי שיוליך לו משא למקום פלוני א"כ לא שכר הבהמות שהרי הנכרי חייב במזונות ובאחריות ולא שכר דוקא בהמה זו א"כ פשיטא דאינו מצווה כלל על שביתתו (שם):

טז אין רוכבין ע"ג בהמה דגזרינן שמא יחתוך ענף מן אילן להכותה ואם עלה ירד דמפני צער בהמה לא קנסינן (ש"ה) וגם בלא"ה יש בו איסור שביתת בהמה דכתיב למען ינוח:

כלל נח

א דין מחמר ודין מי שחשכה לו בדרך ויש לו בהמה וחפצי' (סי' רס"ו):

כתיב לא תעשה כל מלאכה אתה ובהמתך וגו'. וקבלו חז"ל דר"ל מלאכה שנעשה בשותפות ע"י אדם ובהמה דהיינו שמחמר אחר הבהמה ומנהיגה ע"י קול וכיוצא בו ואין חילוק בין אם הוא בהמת ישראל או אפילו בהמת נכרי אף ע"פ שאינו מצוה על שביתתה מ"מ לאו דמחמר שייך גם בה לפיכך מי שבא בדרך וחשכה לו ע"ש אם הסוסים של נכרי וגם בעל העגלה נכרי ירד מהעגלה ויניח כל החפצים מעליו בעגלה. ויזהר שלא יגעור בבהמה שתלך מקולו או שאר דברים שמחמתו הולך הבהמה כדי שלא יעבור על לאו דמחמר:

ב ואם בהמות של ישראל או שכר הבהמות מנכרי דשכירות קניא לחומרא ותשכח לו ירד מן העגלה. ואם יש שם נכרי המנהיג הבהמות יפקירנה כדי שלא יעבור על שביתת בהמתו דאע"ג דבביתו אין לסמוך על ההפקר ועכ"פ מדרבנן אסור בחשכה לו התירו לו אפילו לכתחלה

ג ודוקא שהנכרי אינו מושכר לו כלל או שמושכר לו רק להנהיג הסוסים דאז אין הישראל מרויח כ"כ שאף שהנכרי לא יסע עם הסוסים בשבת לא יצטרך לעשות לו מלאכה אחרת ושרי לדעת רמב"ם לעיל כלל ג' סימן ה' אבל כשהנכרי הוא שכירו לכל המלאכות לא מהני אם מוכרו לו שהרי אסור לעשות מלאכה בשביל הישראל אא"כ מכר לו גם הסחורה והעגלה או שיבטל השכירות מהנכרי ג"כ (במגן אברהם סס"י רמ"ו):

ד ואף לאחר שעשה כל התירים הללו שמכר הכל לנכרי או הפקיר צריך ליזהר מאד שלא יתנו לנכרי שום דבר מהחפצים שלקחו מן העגלה בע"ש כיון שחזרו וזכו בהם ואסור ליתן לנכרי בשבת ואפילו אם ימכרו הכל גם החפצים ויחזור הנכרי וישאיל החפצים לישראל הא אפילו חפצים של נכרי אסור ליתן לו להוציאם ומכ"ש שיש כאן משום מראית עין שהכל יודעים שהם חפצים של ישראל ולכן לא מהני שום תקנה אלא

שימסרו הכל לנכרי מע"ש ויבטל השכירות מן הנכרי שלא יהיה עוד שכירו וימכור הסוסים לנכרי:

ה צריך ליזהר שתהיה המכירה ע"פ ד"ת דהיינו הסוסים במשיכה ולפחות במסירה. ומשיכה דוקא בחצר של שניהם. ואם נתן בעל אכסניא רשות לשניהם להשתמש שם הוי כחצר של שניהם. ומסירה אינו קונה שם אלא דוקא ברה"ר כמבואר בח"מ סי' קצ"ז קצ"ח וגם יתן לו הנכרי כסף כמבואר בי"ד סי' ש"ך די"א דמשיכה אינו קונה בנכרי וי"א דכסף אינו קונה ולכן צריך שניהם ויתנה עמו שמקנה לו בכסף זה שנותן לו אויף גאב. ויזהר שיפסוק דמים של כל סוס וסוס דבלא פיסוק דמים אינו נקנה לו לא כמו שעושין שאומרים לנכרי אני מוכר לך הסוסים דזה אינו קנין כלל אלא צריך לפסוק דמים של כאו"א לבדו ויתן לו אויף גאב והשאר יזקוף עליו במלוה וגם לא יתנה עמו שמוכר לו לשבת לבד אלא מכירה חלוטה ולא יסמוך אדם על מכירה אם לא ע"י מורה הוראה שיכתוב לו שטר מכירה כדין ולכן נ"ל דכיון דבזמה"ז שאין שומעים לקול המורים ואם לא נתיר להם בדרך היתר יעשו בדרך איסור ורוב הסוחרים ובפרט בעלי העגלות אינם ב"ת להיות בקי בדינים לכן יותר טוב להורות להם שיפקירו הבהמות ויפקירו בפני ג' בני אדם מע"ש ויתנו שאפי' כשיקח בידו בליל שבת אינו רוצה לזכות בו עוד אלא שיהיה הכל של נכרי ויזהרו שלא יקחו מן העגלה מה שדעתם שיקח הנכרי בשבת אלא כל מה שלקחו מן העגלה ישאר בידם עד מוצאי שבת ויבטלו גם השכירות של הנכרי ואף שכ"ז הוא דחוק ורחוק ובקושי גדול כיון שאין שומעין מוטב שיעשו בדרך היתר מה דאפשר ובדבר קל ישמעו לקול המורים. ונ"ל עוד לעשות תקנה שיצטרך הבעה"ג ליקח בכל ע"ש כתוב וחתום משלשה בני אדם שהפקיר בפניהם כדי שיזכור להפקיר

ו ודע דמי שחשכה לו והעגלה באה בשבת אם באה בשבת מחוץ לתחום אסור לטלטל הדברים שבעגלה חוץ לד' אמות ואם יש בה אוכלין ומשקין אסורין לאותו שבת כדין דברים הבאים חוץ לתחום בשביל ישראל כמו שנבאר בכלל ס"ג וכלל ע"ו וע"ח:

ז וכל ההתירים הנ"ל לא שייך אם יהודי הוא מנהיג הסוסים שאם הוא מנהיג הסוסים לבד עובר משום מחמר ומכ"ש שאם הוא רוכב עובר גם על שבות דדבריהם ולכן יש להזהירו שיניח כל חפציו בעגלה לאחר שהפקיר הכל וילך ברגליו אצל הסוסים ולא ישמיע קולו לגעור בסוסים ויותר טוב שיעמדו במקומם וישלחו למקום הסמוך ויביאו משם נכרי שיביא העגלות למלון ובזה יסולקו מכל המכשולים וכ"ז כשהוא בתוך התחום אבל למי שהחשיך חוץ לתחום אין לו היתר כלל אם לא במקום סכנה:

ח ודע דכל זה אם לאיזה סיבה נעשה לו עיכוב וקידש היום אבל אם במזיד מהלך בע"ש נקרא רשע וצריך כפרה וסליחה כדין מחלל שבת:

ט מי שחשכה לו והוא רוכב על החמור צריך לירד והרוכב חוץ לתחום עובר גם משום תחומין (סי' רס"ו):

כלל נט

א דינים הנוהגים בבהמה בשבת (סימן שכ"ד):

אע"ג דאסור לעשות רפואה לאדם בשבת כדלקמן כלל ס"ט דגזרינן משום שחיקת סממנים אבל בבהמה אינו בהול כ"כ ולא גזרינן ולכן מותר לעשות רפואה בשבת ולפיכך אם אכלה הבהמה הרבה מותר להריצה בחצר כדי שתתיגע וכן מותר להעמידה במים שתצטנן וכן מותר לסוך מכתה בשמן אם עדיין לא נתרפא המכה אבל אסור לעשות בשביל בהמה שום מלאכה דאורייתא או דרבנן אפילו היא מתה אבל מותר לומר לנכרי להקיז לה דם ולעשות לה שאר רפואות. ודוקא כשהיא חולה אבל להקיז לסוס בכדי שיאכל יותר אסור (סי' של"ב):

ב כבר כתבנו במלאכת מרקד שאין כוברין המאכל שנותן לבהמה בכברה והוא מלאכה דאורייתא אבל מותר ליטול בכברה ונותן לפניה אע"ג שהמוץ נופל מאליו מותר כיון שאינו מכוין ואין עושה פעולה לזה בידים:

ג לא ימדוד השעורין לפני בהמתו אלא משער באומד הדעת:

ד דיני גיבול מורסן כתבתי במלאכת לש סי' א':

ה האגודה של תבן שקושרים בב' וג' מקומות אם אינן קשר של קיימא מותר להתירו ולהניח לפני בהמה אבל אסור לשפשף בידים כדי שיהיה נוח לאכול דאסור להטריח בשביל בהמה מה שתאכל בלא"ה אבל מה שאי אפשר לה לאכול בל"ה מותר:

ו אסור לחתוך תבן דק דק שקורין סיצקע ובל"א העקסיל ואפילו ע"י נכרי אסור דהוי כטוחן. ונ"ל דבדיעבד אם עשה נכרי מותר לבהמה דאין בזה אלא איסור דרבנן דהא בלא"ה ראוי התבן למאכל בהמה (ועיין לעיל במלאכת טוחן בנ"א סי' ב'):

ז מותר ליתן מזונות לפני בהמה ועופות שמזונותן על האדם אבל אסור ליתן לפני דבורים ויונים שבשובך שאין מזונותן עליו:

ח מותר להעמיד לבהמה על עשבים מחוברים כדי שתאכל מן המחובר דלא אסרה תורה שביתת בהמתו רק בדבר שיש לה צער ואדרבה בזה יש לה נייח. אבל נכרי שתלש עשבים בשבת אסור להעמיד בהמתו אצל העשבים ממש שגזרינן שלא יטלטל בידיו

ויתן לה אבל מותר לעמוד בפניה שלא תוכל לנטות ותצטרך לאכול מהם ואם ליקט בשביל ישראל או מילא מים עיין לקמן בדין אמירה לנכרי סימן ח':

ט אסור לגרוף האבוס אפי' הוא כלי דשמא יהיה אבוס בקרקע ויבא לידי השוויית גומות ואסור לסלק התבן מלפניו שיש שכבר נמאס ואינו ראוי לאכילה:

י בהמה שנפלה לגומא שבחצר וירא שמא תמות שם אפשר יש לסמוך על הש"ג להתיר טלטול מוקצה דאין לה שרש מה"ת משום צער בעלי חיים ואם הוי בכרמלית ופשיטא ברה"ר דיש שם ג"כ איסור הוצאה אסור להוציאה בידים וע"י נכרים לכ"ע מותר להוציאה אפי' ברה"ר משום צער בעלי חיים דהוי דאורייתא (עיין בש"ע סי' ש"ה בש"ג פ' מפנין מתיר להוציאה בידים אם א"א בענין אחר ומדמה זאת לחולב ע"י נכרי וצ"ע דהתם דוקא ע"י נכרי מותר):

יא מותר לומר לנכרי שיחלוב בהמות בשבת משום צער בע"ח והחלב אסור בו ביום אפי' בטלטול אלא הנכרי יעמידנה במקום המשתמר (ש"ה):

יב מותר לומר לנכרי להמרות האוזות פעם א' ביום משום צער ב"ח. ואם ליכא נכרי שרי ע"י ישראל וטוב לעשות ע"י קטן (שם במגן אברהם):

יג כל הדברים שנתבאר בכלל צ"ז סי' ה' ו' דמותר בי"ט לעשות לבהמה לילדה ולסעדה אסור בשבת (של"ב):

כלל ס

א דין עשיית חפציו שאין בהם מלאכה (בסי' ש"ו וש"ז):

כתיב וכבדתו מעשות דרכיך שלא יהא הלוכך בשבת כמו בחול לפיכך אין לרוץ בשבת כ"א לדבר מצוה ואפילו בחול לא יפסיע פסיעה גסה דהיינו יותר מאמה ומ"מ בחורים המתענגים בקפיצתם ומרוצתם וכן לראות כל דבר שמתענגים בה מותר. היה הולך והגיע לאמת המים יכול לדלג ולקפוץ עליו ומוטב שידלג ממה שיקיפנה מפני שמרבה בהילוך ואם אינו יכול לדלג מוטב שיקיפנה משיעבור במים שמא יבא לידי סחיטה (ש"א):

ב וממצוא חפציך דרשו חז"ל חפציך אסורין אפילו בדבר שאינו עושה שום מלאכה לפיכך אסור לאדם להלך בחפצו בשבת אפילו בדבר שאינו עושה שום מלאכה וגם אינו מדבר שום דבר אם הדברים ניכרים שעושה כן בשביל חפצו שיהיה מוכן לעשות במוצאי שבת אבל אם אינו ניכר כלל וגם אינו משלים חפצו בשבת רק שמזמין א"ע שיהיה מוכן למ"ש מותר (סי' ש"ז). לפיכך אסור לאדם להלוך בתוך שדותיו וגנותיו לראות מה הן צריכין ואיך הן פירותיהן וכן שאר נכסיו וכן לא יטייל למצוא סוס וספינה או עגלה לצאת בהן למחר שהרי זה עוסק כחפציו בשבת ואעפ"י שאינו ניכר כלל אסור

ג וכן אין מחשיכין על התחום לשכור פועלים או לתלוש פירות או אפי' אם יש שם פירות תלושין להביאן רק שהם מוקצה או להביא עגלה וכיוצא בו מכלים האסורים לטלטל בשבת או להביא בהמות ועופות קטנים שא"א להם שילכו אא"כ יטלטלם בידים וזה אסור בשבת וכיון שמחשיך בסוף התחום ויושב שם עד שתחשך ניכר הדבר שהלך לשם כדי שיהיה מוכן לעשות חפציו במ"ש ונמצא שהלך לעשות חפציו מה שא"א לו להשיג בשבת (שם):

ד אבל מותר להחשיך אפי' בסוף התחום להביא במ"ש בהמה גדולה שאפשר לה לילך ברגליה שכיון שיש צד היתר להביאה בשבת אף על פי שעומדת חוץ לתחום יקרא לה ותבוא אליו שאין אדם מוזהר על בהמתו שלא תלך חוץ לתחום ובלבד שלא יביאנה בידו כמבואר בכלל ע"ח וכן מותר להחשיך להביא פירות התלושין מע"ש שאין בהם מוקצ' וכיוצא בו שגם בזה יש צד היתר להביאן בשבת ע"י מחיצות בני אדם וכיוצא בו וכן מותר להחשיך להיות מזומן ללכת חוץ לתחום לשמור שם פירות שהרי מותר לשמור פירות בשבת אם הם בתוך התחום ואין זה כעוסק בחפוציו שלא נאסר אלא לקנות לעצמו חפצים שאין עתה מצויים או להשתכר ולהרויח ולהטפל בהבאה שתבא לידו אבל לשמור ממונו שכבר בא לידו שיעמוד כמו שהוא מותר (רמב"ם פ' כ"ד הל' ח') ואף שיתלוש אח"כ ג"כ פירות מותר כיון שלא היתה כוונתו לכך (שם):

ה וכן מותר לטייל בגנתו שהוא בתוך התחום לתלוש פירו' או במקום שיש שם בעלי עגלות וספנין שהוא בתוך התחו' ומקום שדרך בני אדם לטייל שם אף מי שאינו צריך לשכור אותם ולכן אף שכוונתו שימתין שם עד שתחשך ולשכור אותם או לתלוש פירות מותר שכיון שדבר זה אינו ניכר כלל הוי כמו הרהור בעסקיו דמותר ואינו דומה לטיול למצוא עגלה וספינה בסימן ב' דהתם עוסק בעסקיו ממש אבל הכא אינו עוסק עכשיו בעסקיו כלל שהרי כבר יודע שיש שם עגלה וספינה רק להשכיר אותם וכיון שאינו ניכר מותר וכן מותר לילך לעיר שהוא בתוך התחום כדי שיכול לעסוק במלאכתו לתפור וכיוצא בו תיכף משחשיכה (שם):

ו כללו ש"ד אם הוא עוסק בעסקיו אסור אפילו אינו ניכר והוא בתוך התחום ואם אינו עוסק בעסקיו אלא רוצה להמתין עד שחשיכה אם ניכר אסור ואם לאו מותר. ודוקא בתוך התחום אבל חוץ לתחום וא"כ מה שיעשה בסוף התחום עי"ז ניכר שרוצה לעסוק בעסקיו אם הוא דבר שאין לו היתר לעשות בשבת אסור כן הוא דעת רוב הפוסקים אבל דעת המ"א דאפילו לעיין נכסיו אינו אסור אא"כ ניכר (שם):

ז מדכתיב עשות חפציך משמע דוקא חפציך אסור אבל חפצי שמים מותר ולכן מותר להחשיך על התחום אם צריך לדבר מצוה וכן יכול לומר לחבירו שיחשיך לדבר מצוה שילך למקום פלוני ליקח שם צרכי מצוה ואם לא מצאת במקום פלוני לך למקום פלוני ואם לא מצאת במנה קח במאתים דכיון דצרכי מצוה הוא מותר ובלבד שלא יחשוב עמו שלא יאמר כבר מגיע לך כך ועכשיו מגיע לך כך. וכן אסור לומר לו ובלבד שלא תתן יותר מסך זה דאמירה זו אינה אלא להנאתו והוי חפציו ואפילו השליח נכרי אסור לומר לו שיביא היום ואם הביא דינו כדאיתא בכלל ס"ב אבל מותר לומר לו שילך היום להביא למחר (שם):

ח השוכר את הפועל לשמור לו או שאר דבר המותר בשבת אסור לו לקבל שכר שבת בפני עצמו וכן המשכיר בהמה לחבירו או כלום אסור לו לקבל שכר שבת אבל אם שכרו לשבוע או לחודש מותר לקבל בהבלעה והחזנים המשכירים עצמם להתפלל לשבתות ויו"ט לבד חשבינן זה לצרכי מצוה ולכן המנהג להקל אעפ"י שיש לפקפק אך מה שנוהגים הסוחרים לשכור יהודי לשמור העגלות מן גניבה הדבר קשה איך הסוחר עובר על לפני עור כיון שיודע שודאי יקבל שכר שבת ולכן ראוי שיתנה עמו שישמור גם ביום עש"ק ובמוצאי שבת קודש איזה שעות דאז הוי כשכר שבת בהבלעה ומ"מ אם מנכה לו כשלא ישמור לו בשבת לא הוי בהבלעה (עיין כתובות ס"ד ע"ב בתוספות שם) (שם):

ט נכרי שבא ליטול משכונו מישראל בשבת וישראל אחר רוצה להיות ערב י"א דאסור משום ממצוא חפציך ובין השמשות יש להתיר (מגן אברהם סימן שכ"ה) ואם הנכרי רצה להחליף משכון בשבת מותר ובלבד שיוציאנו הנכרי דרך מלבוש כמבואר לקמן כלל ס"ב סי' י"ג:

י אסור למדוד שום דבר ומדידת מצוה מותר ודוקא כשאינו לצורך מקח וממכר אבל לצורך מקח וממכר אפילו לדבר מצוה אסור (סי' ש"ז) ומותר לשער ע"פ אומדנא למראה עיניו איסור בששים (וכן הוא בתה"ד ובאו"ה) אפילו נתערב מע"ש ולא נודע לו עד שבת וכן יבש ביבש שנתערב מותר להשליך א' דאינו אלא חומרא (סי' שכ"ג מ"א ס"ק י"ד) ונ"ל דוקא לצורך השבת:

יא יש מחמירין ליתן לחבירו מתנה דדמי למקח וממכר שהרי יוצא מרשותו ואפילו לחייב לחבירו ליתן לו כך וכך אבל צדקה מותר (סימן ש"ז):

יב אסור ליתן משכון לחבירו אא"כ הוא לצורך מצוה או לצורך שבת ולא יאמר לו הילך משכון אלא נותן סתם (שם):

יג אין לוין ואין פורעין בשבת ואין שמין דבר בשבת כמה היא שוה (ועיין כלל ל"ח סימן ו') ומי שנשבע לפרוע לחבירו ליום פלוני והגיע הזמן בשבת יתן לו מטלטלין ששוין בודאי כדי חובו או יותר דשוה כסף ככסף וכיון שעושה כן לקיים שבועתו הוי חפצי שמים. ואם נשבע שיפרע לו דוקא במעות אם יש לו מעות יתן לו על ידי נכרי ואם אין לו מעות יאמר לנכרי לשום או יקח כלי אחר ויאמר זה כזה אם הם שוים ואז לאחר שבת ישומו אותו והמשאיל לחבירו דבר מאכל בשבת או שפורע לו דבר מאכל המגיע לחבירו לא יאמר לשון הלואה ופריעה אלא תן לי או החזיר לי וכן הפורע יאמר הנני מחזיר לך או הילך אבל שלא לצורך השבת אסור ליתן משכון ופשיטא ליתן מתנה או להקנות בקנין גמור אגב סודר דכל זה דומה למקח וממכר (שם) ולהשאיל לנכרי בשבת מבואר לעיל כלל ג' סימן כ"ב:

יד אע"ג דאין נותנין קללה בשבת מ"מ חכם לכבודו או למי שחילל השבת מותר לקללו. וכן מותר לקרות מתוך הכתב מי שהוא מקולל עפ"י ב"ד משום חובותיו דכ"ז הוא כצרכי רבים וכן מותר להתיר מקוללי צבור אע"פ שאינו לצורך שבת (ועיין בא"ר סי' ש"ו):

טו מציעין המטות לצורך השבת ליפות הבית אבל לא משבת למוצאי שבת (ש"ב) ואין להביא יין להבדלה בשבת אם לא שא"א להשיג במ"ש:

טז מפירין נדרים בשבת דהיינו הבעל לאשתו ובתו נערה אפי' נדרים שאינן לצורך השבת דאם לא יפר היום לא יוכל עוד להפר אבל אין מתירין נדרים אא"כ הם לצורך השבת ואפילו היה לו פנאי להתיר מע"ש. ושלא לצורך השבת אסור וכן לכל דבר מצוה אף על פי שאינו לצורך השבת מותר דהוי חפצי שמים. ולכן אם נשבע על דבר והגיע הזמן בשבת יכולין להתירו ע"י פתח וחרטה (סימן שמ"א):

כלל סא

א דברים שאסורין לדבר בהם בשבת (בסי' ש"ז):

מדכתיב וכבדתו כו' ודבר דבר ש"מ שלא יהיה דבורך של שבת כדבורך של חול הלכך אסור לומר דבר פלוני אעשה למחר או סחורה פלוני אקנה למחר ואפילו בשיחת דברים בטלים אסור להרבות ואפילו ספרי חכמה גדולי הפוסקים אוסרים מללמוד ואסור ללמוד בשבת וי"ט זולת דברי תורה ולכ"ע אסור לקרות במליצות ומשלים של שיחת חולין ואפילו אין בהם דברי חשק ואף בחול אסור משום מושב לצים ועובר משום אל תפנו אל האלילים לא תפנו אחר דעתכם שהדברים האלו מושכין לבו של אדם ומבטלין ממנו יראת שמים ומכ"ש ההולכים לבתי טרטיראות שקורין קאמדיעא ואוי להם לנפשותם דמגרי יצר הרע בנפשם וכ"ש הקורא בדברי חשק דמגרי יצר הרע ולכן כל אדם ירחיק

מהם בחול ומכ"ש בשבת (סי' ש"ז). ובקושי התירו לנחם אבלים ולבקר חולים בשבת ומ"מ לא יאמר לו כדרך שאומר בחול אלא אומר לו שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבא ורחמיו מרובים ושבתו בשלום. וכן מותר לנחם אבלים:

ב אסור לשכור פועלים ואפילו לעשות המלאכה אחר שבת ואפי' לדבר מצוה אסור דאע"ג דמותר לדבר בחפצי שמים כגון חשבונות של מצוה ולחשוב מה שצריך לסעודת מצוה ולפסוק צדקה ואפי' להקדיש כלי לבהכ"נ אע"ג דדמי למקח וממכר מ"מ כיון דהקדשות דידן אין בו מעילה ויש לכל ישראל חלק בהן אם כן לא יצא מרשותו לגמרי וכן מותר לפקח על עסקי רבים ולשדך התינוק וללמדו ספר וללמדו אומנות דכל זה הוי חפצי שמים מ"מ אסור לשכור מלמד או לפסוק שכירות דכ"ז הוא כמקח וממכר וזה אסור אפי' לדבר מצוה ולא הותר אלא לשאלו אם רוצה להשכיר עצמו והתפקחות בדברים אלו וכן כל שבות אסור אפי' לדבר מצוה (שם):

ג מי שיש לו חוב אצל נכרי ונודע לו בשבת שילך מן העיר ואפשר שלא ישוב עוד מותר לילך בשבת לקבול לפני המושל שיפרענו דבמקום פסידא לא גזרו (א"ר סס"י ש"ז) ואם צריך לעבור בספינ' קטנה והוא הפסד ברור אם לא יעבור אפשר דיש להתיר (עיין בהל' סוכה בנ"א) ועיין לעיל כלל מ"ד סי' כ'. וכן נכרי שהיה תפוס בשביל יהודי שחייב לו מותר לומר להמושל לקבל ערבו' מנכרי אחר אבל לא יאמר שיכתוב זאת בערכאו' (א"ר שם) ונ"ל דאם מעצמו כותב אין לחוש ונ"ל דמיירי דאל"כ יבא לידי פסידא עיין לעיל כלל ל"ז סי' ה' (שם):

ד אסור לחשוב חשבונותיו ואפילו לצורך אחר אפילו אם כבר עברו אם עדיין יש צורך בו כגון שלא סילק עדיין שכר פועלים ומחשב אם מגיע להם או כמה מגיע להם אבל חשבונות שאין בהם צורך כלל לא לו ולא לאחר מותר ומ"מ מטעם שיחה בטילה יש לאסור (שם):

ה מדכתיב ודבר דבר אמרו חז"ל דבור אסור והרהור מותר אלא משום עונג שבת מצוה שלא יחשוב כלל בעסקיו ויהא בעיניו כאלו כל מלאכתו עשויה ולפיכך מותר לומר לחבירו או לנכרי הנראה וטוב בעיניך שתוכל לעמוד עמי לערב אע"פ שמתוך כך מבין שצריך לו לערב לשוכרו דאינו אלא כהרהור אבל לא יאמר לו היה נכון עמי לערב דזה דבור ממש (שם):

ו יכול לומר לחבירו לכרך פלוני אני הולך למחר בא עמי ובלבד שלא יזכיר לו שכירות ואפי' אינו פוסק שכירות אלא אפי' להזכיר שם שכירו' אסו' (כדמוכח מסי' ב' ללמדו אומנות) דכל דבר שיש למצוא צד היתר בשבת מותר לומר והרי יש צד היתר ללכת

אפילו כמה פרסאות אלו היה שם בתים סמוכים זה לזה או מחיצות של ב"א אבל אסור לומר לכרך פלוני אני רוכב או נוסע בעגלה למחר שהרי אין שום צד היתר לרכוב ולנסוע בעגלה (שם):

ז וכן מותר לומר לחבירו הבא לי דבר זה למחר שהרי יש צד היתר להביאו ע"י מחיצות אילו היה שם ואפילו אם הוא מונח חוץ לתחום אבל אם הדבר מוקצה אפילו הוא בתוך התחום אסור שהרי אין היתר להביאו בשבת ומכ"ש כשהפירות מחוברין אפילו הם בתוך התחום אסור לומר להביא דאף ע"ג דמותר להחשיך כמו שנתבאר בכלל הקודם סי' ד' דהתם האיסור משום עשיית חפציו וכיון שאינו ניכר ואינו אומר דבר לא מקרי חפצך אבל הכא הדבור הוא האיסור (ט"ז ומגן אברהם שם):

ח שטרי הדיוטות דהיינו שטרי חובות וחשבונות אסור אפילו לעיין בהם שאסרו חכמים לעיין וכ"ש לקרות בשום דבר כדי שיהיה לבו פנוי לקרות בתור' וי"א גם לעיין באגרות שכבר קרא אותם ואם מקפיד על אגרת להשתמש בו כדרך הסופרים המניחים אגרותיהם במקום מוצנע שלא יאבדו א"כ הם מוקצה ואסור לטלטלם. ואגרת שנשתלח לו ואינו יודע מה כתוב בו מותר לעיין בו ולא יקרא בפיו. ויזהר שלא יאמר לנכרי לפותחו אלא יאמר שלא יכול לקרות וממילא יבין הנכרי לפתחו. ויזהר שאם בא מחוץ לעירוב שלא יקח מיד הנכרי אלא הנכרי יניחנו על השלחן (ועיין לעיל במלאכת קורע בנ"א סי' ג') ופשיטא דאסור לקרות הכתב שתחת הצורות (שם):

ט אסור לקרות מתוך הכתב כמה אנשים שזימן לסעודה או כמה כלים ומאכלים הכין דשמא ימחוק וגם שמא יקרא בשטרי הדיוטות. ודוקא לבעל הבית אבל השמש הקורא דליכא למגזר שמא ימחוק כבר נהגו להתיר (עיין לעיל במלאכת מוחק סי' ג' בנ"א) וסבירא להו דלא גזרו בזה משום שמא יקרא בשטרי הדיוטות כיון דהוא צרכי מצוה וכ"ש דמותר לשמש להכריז כרוז בבית הכנסת מתוך הכתב (שם):

י במקום פסידא מותר לדבר צרכיו בין עם ישראל ובין עם נכרי (ב"ח בתשובה סימן קמ"ו ועיין בנ"א סי' א'):

יא בענין הכרזת מצות בבהכ"נ והכרזת יין וקרקעות עיין בסי' ש"ו דיש אוסרין ויש מתירין ובמקום שנהגו היתר אין למחות בידם:

כלל סב

א דין אמירה לנכרי בשבת (סימן ש"ז):

כל דבר שאסור לעשית או לדבר אסור ג"כ לומר לנכרי לפיכך אסור לומר לנכרי לשכור

לו פועלים שיעשו מלאכה אחר שבת ונ"ל דאפילו לומר לו בשבת שישכור פועלים לאחר שבת אסור (שם):

ב ואפילו לומר לו קודם שבת לעשות איזה דבר שאסור לישראל לעשות בשבת אסור ואפילו אם אינו אומר בפיו אלא שמרמז לו בידו או שאומר לו בלשון שיבין כגון שרוצה שיסיר הפחם שבראש הנר ואמר לו קנח חוטמך כדי שיבין הנכרי אסור כיון שאומר לו בלשון צווי אבל מותר לומר לו שלא בלשון צווי כגון שאומר הבית חושך וכן כשרוצה לקרות אגרת חתומה ואמר איני יכול לקרות וכל כיוצא בזה (ט"ז ומגן אברהם) וכן מותר לומר לו אחר השבת למה לא עשית כך בשבת כדי שיבין שבשבת הבאה יעשה כך (שם):

ג ודוקא בדבר שאין גוף ישראל נהנה ממנו כמו פתיחת אגרת וכן מותר לומר לנכרי למה לא כבית הנר כדי שיכבה בשבת הבאה וכל זה אינו צריך למחות בידו מלעשות אבל אסור לומר לו למה לא הדלקת נר בשבת שהרי אפילו הדליק מעצמו אסור לישראל להנות ממנו אבל מותר לומר לו למה לא הרבית נרות או הוספת שמן בנר כדי שיעשה כן לשבת הבאה כדלקמן בכלל שאח"ז סי' ז'

ד אסור לומר לנכרי הילך בשר או ד"א ובשל איתו לצרכך כיון דאסור לישראל לבשל אסור לומר לנכרי ודוקא כשהבשר של ישראל אבל מותר לומר לו בשל בשר שלך וכן נכרי שהביא חפציו לבית ישראל בשבת אפילו הן דברים המוקצים ואפילו הביאם לישראל מותר לומר לו הניחן בזוית זו (שם):

ה סחורה הנפסדת בשבת ע"י גשמים או ד"א או שנתרועע חבית של יין ותלך לאיבוד מותר לקרות נכרי אע"פ שיודע בודאי שהנכרי יציל ממונו ויתקננו דכיון שהוא היזק הבא פתאום לאדם והוא אינו מצוה לנכרי התירו וכן מותר לומר כל המציל אינו מפסיד (עיין בסי' של"ד וסימן ש"ז) וגדולה מזה התירו במקום הפסד דמותר לישראל לעשות מלאכה דרבנן כלאחר יד דהיינו ע"י שינוי ודוקא בצנעה במקום שאין רואין אותו אבל בפרהסיא או במקום רואין אסור לישראל עצמו אפילו בשבות כלאחר יד דאע"ג דכל שאסור מפני מראית עין אפילו בחדרי חדרים אסור דוקא בדבר שאם יראה יחשדוהו שעושה איסור דאורייתא אבל בדרבנן מותר בצנעה (ט"ז סי' רמ"ג וכ"כ תוס' (סי' של"ו):

ו דבר שאינו מלאכה ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות מותר לישראל לומר לעשותו בשבת דהוי שבות דשבות דאמירה לנכרי אינו אסור אלא משום שבות וגם המלאכ' בעצמה אינה אלא איסור דרבנן דהוי נמי שבות ודוקא במקו' הפסד גדול או לצורך מצוה או במקצת חולי אבל בלא"ה אסור אפי' שבות דשבו'. ואמירה לנכרי במלאכה דאורייתא אפי' במקום מצוה כגון להדליק נר ללמוד ולהתפלל וכיוצא בו אסור

ולא התירו אלא שבות דשבות (סי' ש"ו) ויש נוהגים היתר גם בזה עפ"י דעת מקצת פוסקים ומוטב שיהיו שוגגין כו' (מגן אברהם סי' רע"ו) ויש שרוצים לומר שאפילו להאוסרים לומר לנכרי להדליק הנר ללמוד אבל כשהדליק מעצמו מותר ללמוד באמרם מצות לא ליהנות נתנו כבר כתב הריב"ש הי' שפ"ז בשם הרמב"ן דזה לא שייך אלא כעין תקיעות וטבילה כדאיתא בגמרא דבר שאין הגוף נהנה ממנו כלל אבל כשהגוף נהנה ממנו כגון ללמוד או לאכול בפני הנר אסור דעכ"פ הגוף נהנה ודבר ידוע שהגוף נהנ' מן הנר אף כשלומד:

ז ולפיכך אסור לומר לנכרי להביא שכר וכיוצא בו דרך רה"ר ואפילו ברה"ר שלנו אף אם נאמר דאין לנו רה"ר והוי שבות דשבות שלא התירו אלא לצורך גדול. ומ"מ אם אין לו לשתות כלל בשבת אפשר דשרי דכיון דישראל היה יכול לילך לשם לשתות לא מהני מעשיו דנכרי כ"כ. אבל בלא זה אף שהוא רוצה להתענג לכבוד שבת אסור אבל מחוץ לתחום אסור אפילו בדיעבד (סי' שכ"ה):

ח וכן הנכרי שליקט עשבים אפילו בשביל ישראל אם הוא בענין שהבהמה היתה יכולה לילך שם בעצמה לאכול מן המחובר מותר לומר לנכרי שיאכילנה לבהמתו אם אין לה מה לאכול וכן אם אין לה מים מותר לומר לנכרי למלאות מן הבור אע"פ שמוציא מרה"י לכרמלית משום צער בע"ח אבל בלא"ה אסור. ודוקא פעם א' ביום ועיין לעיל כלל נ"ט סי' י"א דמותר לומר לנכרי לחלוב הבהמות בשבת (שם):

ט מותר לומר לנכרי ליטול נר דולק ולילך עמו דאינו אלא טלטול וגם הנכרי צריך לו (סי' רע"ו):

י בארצות הקרות מותר לומר לנכרי להבעיר מדורה ולהחם הבית דהכל חולין אצל צנה ומכ"ש בשביל קטנים וכשאין הקור גדול ראוי ליזהר לצורך גדולים והעולם נוהגין היתר ומ"מ אסור לומר לוהלהסיק אחר חצות היום כדי שיהיה חם במ"ש דשבות קרובה התירו אבל לא לצורך מחר אך י"ל כיון דחשבינן קור לחולי מותר (שם):

יא מותר לומר לנכרי לתקן את העירוב שנתקלקל בשבת כדי שלא יבואו רבים לידי מכשול וכדאי הוא בעל העיטור (בסי' רע"ו) לסמוך עליו להתיר שבות דאמירה אפי' במלאכה דאורייתא. במקום מצוה דרבים (תו"ש בשם תשו' מ"מ):

יב נכרי המביא תבואה לישראל בחובו והישראל נותן לו המפתח לאוצרו והנכרי מודד ומונה לשם יש מתירין דנכרי במלאכת עצמו עוסק דאינו של ישראל עד אחר המדידה ונ"ל שהישראל מותר לעמוד במדידה שלא יטעה אותו ובלבד שלא ידבר עמו כלום מזה אבל אם התבואה של ישראל אסור לומר לנכרי לפנותו וה"ה בכל מוקצה דעכ"פ הוי

שבות דשבות וכן מותר לישראל לעמוד בשעה שחולבים בהמתם או שעושים גבינות ליקח מהם אחר שבת כיון שעדיין אינו של ישראל (סמי' ש"ז כדלעיל כלל ג' סי' כ"ו):

יג נכרי שיש לו משכון ביד ישראל ובא ליקח בשבת בין שמניח המעות או שמניח משכון אחר מותר להחזיר לו דאין זה מקח וממכר וטוב שלא יגע ישראל במשכון כלל. ודוקא כשהוא מלבוש דאז ילבישנו הנכרי או במקום שמותר לטלטל אבל במקו' שאין עירו' כיון שהי' ממושכן ביד ישראל מחזי כחפצו של ישראל וכשיוציא הנכרי בשבת מחזי שהישראל צוה לו להוציאו אבל חפץ של נכרי שאינו ממושכן כלל לישראל מותר להניח לנכרי שיוציאנו שהרואה יאמ' שהנכרי הכניסו ומוציאו אבל אם הנכרי בחוץ לא יושיט לו הישראל אפילו כשפושט ידו לפנים דהרואה שהנכרי עומד בחוץ ומוציא יאמר שהישראל נתן לו (שכ"ה):

יד מותר ליתן לנכרי מזונות שאפשר שיאכלנו בביתו אבל הרבה או שארי דברים אסור ליתן לו ובכל ענין אסור ליתן ליד הנכרי שא"כ הרי ישראל עושה עקירה לצורך הוצאה וזה אסור (שם):

טו לצורך מצוה כגון להוציא חמץ מביתו או שהנכרי אלם או משום דרכי שלום מותר ליתן לפניו או לשלוח ע"י נכרי. ובלבד שלא יתן לתוך ידו שלא יעשה עקירה (שם):

טז נכרי שקנה סחורה מישראל בע"ש ובא ללקחה בשבת אם אינו לצורך גדול יש לאסור ליתן לו להוציא אפילו במקום שיש עירוב שיחשדוהו שמכרה לו בשבת (סי' רמ"ו במגן אברהם ס"ק ו' ובסי' שכ"ה ס"ק ד') (ועיין לעיל כלל ג' סי' כ"ב):

יז אסור לומר לנכרי שילך חוץ לתחום בשבת אחר קרובי המת שיבואו להספידו אבל חולה דתקיף ליה עלמא ואמר שישלחו בעד קרוביו מותר לשכור נכרי לשלחו (סי' ש"ו):

כלל סג

א דין נכרי שעשה מלאכה בשביל ישראל:

נכרי שעשה מלאכה לעצמו בשבת אם הוא דבר דלא שייך בו מוקצה וגם ל"ש בו שמא ירבה בשביל ישראל וגם אינו דבר רגיל ותדיר שנחוש שאף שלא ריבה בשבת זו מכל מקום מרגילו שלשבת הבאה ירבה בשביל ישראל מותר לישראל ליהנות ממנו בשבת לפיכך נכרי שהדליק נר בשביל עצמו או שחימם הבית בשבילו מותר לישראל להנות ממנו דלא שייך שמא ירבה דנר לאחד נר למאה וגם לא חיישינן שמא ירגילו לשבת הבאה להדליק בשביל ישראל לבדו דזה לא חיישינן דדוקא שמא ירבה חיישינן אבל לעשות בשבילו לא חיישינן. וכן אם מילא מים לשתות מבור רה"י מותר לישראל לשתות דאין דרך להרבות דבדלי א' דולה הרבה אבל נכרי שהדליק מדורה בשבילו יש אוסרין

להתחמם נגדו דכיון שהוא יושב אצל הנכרי נעשה כמכירו ואז חיישינן שיחתה האש להתקרב לישראל ויש מתירין גם בזה (סי' שכ"ה וסי' רע"ו):

ב נכרי שבישל מים או (טייע וקאווע) בזה יש חשש שמא ירבה לבשל ולכן אם מכירו אפילו שלא בפניו אם יודע שהישראל צריך לזה אסור ולא עוד אלא אפי' לא הרבה בשבילו אסור דמרגילו לשבת הבאה כיון שהוא דבר שצריך תדיר ואפי' אינו מכירו אם אמר הנכרי בפירוש שעושה בשביל ישראל או שמעשיו מוכיחים שעושה לצורך שניהם וכ"ש לצורך ישראל לבד אסור. ונ"ל דאם ישראל מתאכסן בבית הנכרי בשבת והנכרי אינו יודע כלל בישראל ששותה טייע וקאווע בשבת ומכ"ש כשאומר הישראל בפירוש שאינו שותה קאווע בשבת אז מותר לשתות הקאווע שעשה הנכרי לעצמו לדעת המתירין פת שאפה הנכרי שנכתוב בסימן ג' ובלבד שלא יהיה שום ערמה בדבר שלא יבין הנכרי כלל שרצונו לשתות:

ג נכרי פלטר שאפה פת בשביל נכרים אם הוא בענין שאין בו חשש מכל מה שנזכר בסימן א' ב' לצורך מצוה או שאין לו פת אחר לברך המוציא ואינו יכול לשאול מחבירו מותר אבל בלא"ה אסור דיש אוסרין בכל ענין משום נולד שהרי אתמול לא היה ראוי לאכילה והמתירין ס"ל דלא שייך מוקצה ונולד בדבר שגמרו בידי אדם שהרי הטחינה והאפיה נגמר על ידי בן אדם והאוסרים ס"ל דדוקא במוקצה שייך טעם זה אבל זה הוי נולד. ונ"ל דה"ה לקאווע ומכ"ש אם נטחן הקאווע בשבת (עיין בב"י) ואם נתן מעות מע"ש להנכרי לכ"ע אסור שהרי עשה בשביל ישראל (שם):

ד נכרי שעושה מנעלים על המקח וכיוצא בו אם הוא יודע שאינו עושה בשביל ישראל מותר ללבשם אם הנכרים מביאים לבית ישראל (עיין בב"י סימן רנ"ב שהקשה הא אין מביאין כלים מבית האומן ונ"ל דלכך מדקדק הג"א לכתוב ולקחה מחנות ר"ל לאפוקי מבית האומן) או שהם נמכרים בחנות של נכרי ובלבד שלא יקחם מבית האומן דאסור להביא כלים מבית האומן שיחשדוהו שציוה לו לעשות בשבילו בשבת וגם צריך ליזהר שלא יתן מעות לנכרי דזה הוא עובדא דחול וגם שלא לקצב עמו המקח רק שיקחם סתם ואע"פ שידוע שהאומן עשאן בשבת דאין בזה משום מוקצה כיון שנגמר בידי אדם (סי' רנ"ב):

ה ואם עשאן בשביל ישראל והישראל קצץ שכר ומע"ש או שידוע המקח ועשאן בשבת אע"פ שעושה בשביל ישראל מ"מ כיון שהנכרי אינו עושה רק להשלים פעולתו ולהשתכר מותר שהרי אין זה דומה לנר שהדליק דאפילו קצץ אסור כדלקמן סי' ו' שזה הנאתו מיוחדת דוקא לשבת אבל מנעלים וכיוצא בו אינו מייחד דוקא לשבת אע"ג דיש

פוסקים דאסור ללבשן בשבת מ"מ אם אין לו אחרים וצריך ללבשן בשבת יש לסמוך על המתירין ובלבד שלא יקחם מבית האומן. ואם יש לתלות שעשאן מע"ש אפילו היה חסר תיקון מועט להחליקו וכיוצא בו מותר לכ"ע דהא היה יכול ללבשו בלא"ה (שם):

ו אבל נכרי שהדליק נר בשביל ישראל כיון דאינו ראוי רק לאותו יום אע"פ שקצץ שכר לנכרי אסור לכל ישראל להשתמש לאורה ואפילו הדליק בביתו לצורך ישראל והביאו לישראל אסור ומ"מ אם הדליק אין מחייבין. אותו לצאת מן הבית וגם א"צ להפוך פניו רק ממדת חסידות אלא דצריך למחות כיון שהעצים והנר של ישראל ה"ז כאילו אומר לו לעשות ואם הנכרי רגיל לעשות כך בע"כ יגרשנו מביתו ואם מיחה וגלה דעתו שאינו רוצה בזה יש מתירין (ב"ח ומגן אברהם סי' רע"ו) ול"נ דאסור (ונכרי שהדליק נר בשביל חבירו שביקש ממנו להדליק וחבירו כונתו היה לצורך ישראל יש להקל לצורך מצוה עי' בפמ"ג סימן רע"ו בט"ז סק"ה) ואם הדליק במסיבה שישראל ונכרים יושבים שם מסתמא אדעתא דכלם הדליק ואסור אם לא שיש הוכחה שהדליק העיקר בשביל הנכרים אבל אם הנכרי המדליק משתמש לצרכו אע"פ שאנו יודעין שמדליק גם בשביל הישראל אפ"ה מותר דכיון דהוא עצמו משתמש בו העיקר הוא בשביל עצמו ואפילו ברוב ישראל מותר משא"כ בשביל אחרים דהיינו מסיבה של נכרים וישראל צריך דוקא הוכחה שהדליק בשביל הנכרי אבל אם עיקר הדלקה הוא בשביל ישראל אע"פ שגם הוא משתמש בנר כגון שישראל אמר לנכרי שילך עמו והדליק נר אף על גב שגם הנכרי משתמש בו מ"מ עיקר הדלקה היה בשביל ישראל ואסור ואם היה נר דולק ובא נכרי והדליק עוד נרות מותר להשתמש בעוד שהראשון דולק וה"ה אם הרבה עצים להמתירין במדורה בסימן א' ולאחר שכבה אסור ונ"ל דבמקום צורך יש לסמוך ומותר להשתמש אף לאחר שכבה הראשון וגם אין צריך למחות בהנכרי המרבה נרות ועי' לעיל בכלל הקודם (בנ"א סי' ב'):

ז ישראל ונכרי שיושבין בבית א' והדליק נכרי הנר אם רוב נכרום מותר מחצה על מחצה אסור ואם יש הוכחה שהדליק לצורך הנכרים אפילו ברוב ישראל מותר (סימן רע"ו):

ח שפחות שמדליקות נר להדיח הכלים וכיוצא בהן יש להתיר להשתמש לאורה שכיון שלא עשתה רק לצרכה ולא לצורך ישראל אע"ג שעשתה להדיח כלים של ישראל כיון שמחוייבת להדיחן ה"ל לצרכה (ט"ז שם):

ט נכרי שליקט עשבים ונותנו לבהמת ישראל אין צריך למחות בידו כיון שאין גוף הישראל נהנה ממנו ואם רגיל בכך צריך למחות בידו ואם הוא שעת הדחק שאין לישראל עשבים נ"ל דמותר לומר לנכרי שיאכיל לבהמתו אפילו אם לקטן לצורך ישראל כיון

שהבהמה היתה יכולה לילך לשם ולאכול מן המחובר וכן במילא מים מן הנהר במקום שיכולה הבהמה לילך ולשתות אע"ג שמילאן נכרי בשביל ישראל מותר ולענין לומר לנכרי ללקט עשבים בכל ענין אסור דהוי מלאכה דאורייתא ולומר לו למלאות מים מבאר נמי אסור ואם אין לבהמה שום דבר לאכול לא שבולת שועל או שאר תבוא' אין למחות באלו שאומרי' לקצור עשבי' דמוטב שיהיו שוגגין ועוד משום צער בעלי חיים אבל אם אפשר להשיג שבולת שועל אע"פ שצריך לפזר הרב' דמים ואפי' שצריך הנכרי להביאו דרך רה"ר שלנו אסור לומר לקצור עשבים דאינו אלא שבות א' אבל להביאן הוי שבות דשבות ואמנם בין לומר למלאות מים וכ"ש לקצור עשבים אסור יותר ממה שצריך לאכול פעם א' ביום בלבד כדלעיל כלל נ"ט (שנ"ה) וע"י ישראל לעולם אסור:

י נכרי שצד דגים בשבת או ליקט פירות המחוברים לצרכו אפי' אינו מכירו אסורין אפילו בטלטול שהרי אפי' פירות הנושרין מעצמן בשבת אסורין שמא יעלה ויתלוש וכן אפי' ניצוד מאליו אסור שהרי הם נולד ומ"מ למוצאי שבת מותרין מיד ולכן צריכין ליזהר שלא לקנות מן הנכרים פירות כל זמן שיש במינן במחובר אפי' בעיר שכולה נכרים וידוע בודאי שלא נעשה מלאכה בשביל ישראל (שכ"ה):

יא אבל נכרי שעשה מלאכה בשביל ישראל אם הוא מלאכה דאורייתא אסור לכל ישראל ליהנות מאותה מלאכה עד מ"ש בכדי שיעשה אותה מלאכה ואם הביא ממקום רחוק רוכב על סוס א"צ להמתין אלא בכדי שיביא רוכב ואם מהלך מהלך כדי שלא יהנה ממלאכת שבת ועוד דגזרינן שיאמר לנכרי שיעשה כן בשבת כדי שיהיה מוכן לו למו"ש ויש מחמירין שאם הוא דבר שאין דרך לעשות בלילה צריך להמתין ביום א' בכדי שיעשה (שם):

יב אע"ג דקיי"ל ספק דרבנן לקולא כיון שהוא דבר שיש לו מתירין שהרי למ"ש יהיה מותר אזלינן גם בספיקן לחומרא ולכן אפי' ספק אם נלקט וניצוד בשבת או מע"ש אסור לבו ביום אבל למ"ש מותר מיד וכן אפי' אם ידוע בודאי שנעשה בשבת אלא שיש ספק אם עשה בשביל ישראל אם לצורך מצוה מותר מיד דמספק לא מחמירינן להמתין בחול בכדי שיעשה. אבל בלא"ה יש להחמיר כדעת הפוסקים דאף בזה צריך להמתין בכדי שיעשה (שם) נ"ל דאם הוא ספק אם ניצוד ונלקט היום וגם ספק אם הוא לצורך ישראל לכ"ע א"צ להמתין בכדי שיעשה:

יג נכרי שהביא דורון לישראל או שהביא למכור הוי דינו כודאי נלקט בשביל ישראל דמסתמא מביא מן המשובחין ומ"מ הכל לפי הענין אם ניכר שאינן לחים כראוי ללקוט באותו יום (שכ"ה):

יד נכרי מסיח לפי תומו שפירות אלו נלקטו מאתמול מותר לסמוך עליו כיון דאיסור זה אינו אלא מדרבנן. ודוקא שאינו יודע בטיב ישראל שאם נלקט היום אסורין לו דאז אינו נאמן (שם):

טו דבר שאין בו חשש מלאכה אלא שהובא מחוץ לתחום אם הוא בעיר שרובה נכרים שמסתמא לצורך הרוב מביא או שידוע שהביאו בשביל עצמו מותר אפי' בו ביום. ומ"מ אסור לטלטל חוץ לד' אמות אם אין העיר מוקף מחיצה או שתקנו אותה בצורת הפתח כדין דאז נחשב כל העיר כד"א אבל בתוך ד"א מותרין אפילו באכילה כמבואר לקמן כלל ע"ח (שם):

טז ואם בא בספינה וידוע שכבר היה בע"ש בספינה אע"פ שהספינה הלכה כמה פרסאות בשבת לא נקרא מחוץ לתחום דמסתמא המים גבוהים י"ט ומספקא לן אם יש איסור תחומין למעלה מי"ט וקי"ל דספק דרבנן לקולא אבל אם ידוע שהיו מע"ש בספינה כמו הספנין המביאין מיני דגים יבשים שקורין (פלאנדערקס או פלינדרן) בספינה בשבת הוי כספק אם מחוץ לתחום כיון שהיו ביבשה בכניסת השבת קנו שם שביתה ונמצא שיצאו חוץ לתחום ודינו כשאר דברים שבאו מחוץ לתחום (שם):

יז ואם הובאו בשביל ישראל אסור לו ולבני ביתו עד מ"ש וי"א דצריך להמתין ג"כ במ"ש בכדי שיעשה. ודוקא באכילה אסור אבל מותר לטלטל בתוך ד"א ולאחרים מותרים אפי' באכילה בשבת דכיון דתחומין אינו אלא מדרבנן לא אסרו אלא למי שנעשה המלאכה בשבילו ולפי זה ה"ה בכל איסור דרבנן דינו הכי וי"א דדוקא בתחומין מותר לישראל אחר דבלא"ה אינו איסור הכולל לכל ישראל דאף שהוא חוץ לתחומו של זה הרי הוא בתחומו של ישראל אחר ומ"מ אחרים אין צריכים להמתין בכדי שיעשה באיסור דרבנן כיון דיש מתירין לגמרי (שם):

יח אם הביא בשביל שנים אסורין להחליף:

יט אורחים המתאכסנים בביתו וסמוכים על שולחנו באותו שבת הם כבני ביתו ואם זימנן במקרה בביתו אסור אבל בביתם דינם כאחרים (מגן אברהם בסי' תקט"ו ס"ק ו' עיין לקמן כלל ק'):

כ ספק אם באו מחוץ לתחום אם הוא נכרי השרוי עמו בעיר ופירות מצויים לו בעיר אע"פ שיש לו פירות ג"כ חוץ לתחום מותר אבל אם הוא נכרי שאינו שרוי בעיר הזאת או אפילו בודאי באו מחוץ לתחום רק שמסופק אם הביא בשבילו אסורין עד מ"ש ואף ע"ג דכל זה אינו רק ספק דרבנן אסור כדין דשיל"מ (ט"ז שם ואז מותרין מיד לכ"ע דמחוץ לתחום קיל מס' נלקט וניצוד (שם):

כא נכרי שהביא שכר ושאר דברי מאכל דרך ר"הר אע"פ שיש לו דין כרמלית מ"מ ראוי להחמיר לי"ש שלא ליהנות ממנו באותו שבת אם לא שהוא צורך גדול ומיהו למ"ש מותר מיד דלא אהני מעשיו כ"כ בדבר שהוא תוך התחום (ועיין לעיל בדין אמירה לנכרי) וי"א דמותר אפילו לכתחלה לומר לנכרי להביא ועכ"פ לא יפה עושין המשלחים ע"י נכרי מגדנים לאורח ולחתן חוץ לעירוב (שם):

כב אם נודע לנו שיש כאן נכרי א' שהביא מחוץ לתחום ולא נודע מי הוא אסור לילך לביתם או לשוק במקום שמוכרין לקנות מהם דהוי קבוע וכמחצה על מחצ' וה"ל הכל דין ספק מחוץ לתחום אבל מה שחוזרים למכור בבתים מותר לקנות דאמרי' כל דפריש מרובא פריש וכן אם קנה שם נכרי והביא לו מותר ובלבד שלא לקח בפניו (י"ד סימן קי"ד) אבל אם הוא ס' אם א' הביא מחוץ לתחום נ"ל דמותרין ואפי' דברי' חשובין כמבואר ביו"ד סי' ק"י בש"ך ס"ק ס"ב ובמגן אברהם סי' תקי"ג ודוקא לצורך גדול אבל בלא"ה מחמרינן אפי' בס"ס בדשיל"מ:

כג פירות הטמונים בקרקע דבעי מרא וחצינא להוציאן אע"פ שהם תלושין כדרך שנוהגין להטמין לפתות בחורף בבור אם הוציאן נכרי לצורך ישראל אסו' שהרי עשה מלאכה בשביל ישראל אבל אם הוציאן לצורך עצמו מותרין ואין בהם משו' מוקצה הרי זה דומה לנועל את ביתו (סי' תקי"ח) וכ"ש אם נפתח הבור מאיליו וכיוצא בזה שהרי לא נעשה שום התחדשות בפירות אלא שהיו מונחים במקום שלא היה לו באפשר לבא לשם:

כלל סד

דין על איזה עבד מצוה על שביתתו (סי' ש"ד):

נכרי [*]זה קאי על הימים הקודמים כי בימינו לא נוכל לשכור עבדים נכרים] גמור שלא קנוי לו רק שהוא שכיר אצלו אפילו לזמן ארוך אין אדם מצווה על שביתתו ואפי' רבו ומ"מ אם עושה מלאכתו בבית ישראל דבר שאין שייך לישראל כתיקון מלבושיו וכיוצא בו נ"ל דמותר לכ"ע להניחו אבל אם מבשל לעצמו בעצים של ישראל י"א דצריך למחות בידו דאל"כ מחזי כאלו הוא שלוחו

כלל סה

א מוקצה (סי' ש"ח ש"ט ש"י):

ד' מיני מוקצה הם (א) מוקצה מחמת מיאוס (ב) מוקצה מדעת (ג) מוקצה מחמת איסור (ד) מוקצה מחמת מצוה:

ב מחמת מיאוס כגון נר חרס ישן שהדליקו בחול ושפוד של עץ שתולין בו דגים וכלים הצואים אע"ג דיש אומרים דבי"ט אסור (פ"ח סימן תצ"ה) דוקא בי"ט משום

דקיל והתשמיש מצוי ואתי לזלזולי להוציא אף אבנים וכיוצא בו שלא לצורך כלל לכך החמירו חכמים אבל בשבת מותר לטלטל כל זה דאין אדם מקצה מדעתו דבר הראוי לו להשתמש בו כיון שיש עליו תורת כלי:

ג מוקצה מדעת נחלק לט' אופנים וגם בזה התירו לטלטל בשבת קצת מהם אע"ג דאסרו בי"ט והם ד' אופנים שהתירו בשבת:

(**פן א**) דבר שראוי למאכל אדם ובהמה אע"פ שהקצה אותו מדעתו מלאכול בשבת מחמת שאינו מאכל אדם אלא ע"י הדחק כגון דגים שמלחן בע"ש וכן בשר חי רך ואוכלין אותו ע"י הדחק אפי' לא נמלח כלל (ש"ח סעיף ל"א ל"ב):

(**פן ב**) שראוי לאכילה אפי' בלא דחק אבל הקצה מדעתו לאכלן מטעם שהקצה אותן לסחורה אע"פ שנתנן לאוצר וכן ביצים שנותנן תחת תרנגולת לגדל אפרוחים אבל עדיין הם ראוין לאכילה ואפי' חטים שזרען בקרקע דאע"פ שדחאן בידים ונתכוין לזריעה כיון שעדיין לא נשרשו וראוין לאכילה אין הקצאתו כלום דדעתו של אדם לחזור ולימלך לאכילה (ש"י):

(**פן ג**) דבר שראוי למאכל בהמה אך מע"ש לא היה מוכן לכך כגון בהמה ועוף שמתו בשבת אע"פ שבהש"מ עדיין היו בריאים (סי' שכ"ד) (דבמסוכנת בהש"מ אפי' בי"ט מותר) ובשר חי שנסרח בשבת דאע"ג דמאתמול לא היה עומד לכלבים דמה דחזי לאדם אינו נותן לבהמה מ"מ מותר בשבת לטלטל (ש"ח שם):

(**פן ד**) דבר שראוי להשתמש בו אלא שנשתנה בשבת ממה שהיה והוי כעין נולד שנבאר לקמן מ"מ כיון שאינו מעשה חדש גם זה מותר בשבת כגון כלים שנשברו בשבת ואינן ראוין למלאכתן שהיה קודם השבירה ומ"מ ראוים לכסות בהם (ש"ח סעיף ו') וכן נכרי שעשה כלים מעצים (שם במגן אברהם ס"ק ט"ז ועיין במגן אברהם סי' תקפ"ו). ועצמות רכים שנתפרקו מן הבשר ואתמול היו מחוברין לבשר והיה דינן כבשר ועכ"פ עכשיו ראוין לכלבים (ש"ח סעיף כ"ט) אך י"א דכלי שנשבר הוי נולד גמור ודינו כדלקמן פן ח' אא"כ ראוי לקבל בתוכו איזה מאכל או משקה מעין מלאכתו הראשונה כגון שברי עריבה לצוק לתוכו מקפה ושברי זכוכית לצוק לתוכו שמן (סי' ש"ח סעיף ו') ולדבריהם גם בנכרי שעשה כלי אסור גם בשבת:

אלו ד' אופנים מותרים בשבת ואסורים בי"ט:

(**פן ה**) למעלה מזה דברים שעומדים לאכילת אדם או לתשמיש ואמנם כיון שבשבת אינן ראוין אפי' ע"י הדחק ולכן קי"ל דאפי' בשבת אסורים לטלטל כגון דגים שלא נמלחו כלל (ובשבת אסור למולחן) ושומן של בהמה אע"פ שכבר הוא מהותך ובשר קשה שאינו

ראוי לאכול חי (ואע"ג דכזה עכ"פ ראוי לכלבים כיון שהם ראוים למאכל אדם לאחר זמן אין דעתו ליתנו לכלבים וא"כ הקצה דעתו ממנו מע"ש) (שם במגן אברהם ס"ק נ"ו):

(**פן ו**) למעלה מזה דברים שאינם מוכנים כלל לתשמיש אדם ולא לאכילת אדם ובהמה אף ע"ג דלפעמים משתמש בהם דרך ארעי מכל מקום כיון שלאחר התשמיש תיכף זורקה וזה נקרא מוקצה מגופו כגון אבנים ולבנים העומדים לבנין אפילו לאחר שגמר הבנין אם סדרם זה ע"ג זה גלי דעתיה דעדיין דעתו עליהם לבנין (אבל אם כבר נגמר הבנין ולא סדרן אזי יש תורת כלי עליהם שדרך בני אדם להשתמש בהם לסמוך או לכסות דבר בלבנים (שם סעיף י"ז) וחתיכות ברזל וחתיכות זכוכית וחתיכת עץ אף ע"ג שראוים לכסות בהם לא מהני כיון שאין עליהם תורת כלי (סעיף ז') ומעות ואפילו דינר זהב (אא"כ נקב אותם ויחדן לתכשיט וסי' ש"ג וש"א במגן אברהם ס"ק מ"ה) ועצים וקנים וקורות ונוצות של עופות ועורות של בהמה בין לחין ובין יבשין בין מבהמה גסה או דקה במדינתינו שאין יושבים על הקרקע (משא"כ בא"י מקום הש"ע דעורות גסה חזי לישב עליו עיין שבת מ"ז ע"א בגלילא שנו) וצמר ופשתן מנופץ שאינו ראוי לשום תשמיש ונסרים של אומן שעומדום למלאכה (משא"כ של בעל הבית דמותרים) ועפר וחול אפילו אם אינו מחובר לקרקע ושברי כלים שאינן ראוים עוד לשום תשמיש או שדרך ב"א שלא להשתמש בו עוד כגון מחט שניטל עוקצה או חורה דאע"פ דעדיין ראוי ליטול בו קוץ מ"מ אינו חשוב ואדם זורקו לאשפה. ומת וכל בעלי חיים אפילו בהמות ועופות שיש לו בתוך ביתו וקליפי אגוזים וקליפי ביצים ועצמות הקשות שאינן ראוים אפילו לכלבים אע"פ שנתפרקו כבר מהדבר מע"ש (סימן ש"ח) ותבן מוסרח שאינו ראוי עוד אפילו לאכילה ותשמיש בהמה ואפילו ביו"ט אם הוא ג"כ לח שאינו ראוי אפילו להסקה (סימן תקי"ח) ודלתות הבית והחלונות או אפי' של כלים המוקצים אעפ"י שהם כלים כוון שאינן מוכנין כלל לתשמיש ולכן בין נתפרקו מע"ש או בשבת לעולם הם מוקצים וכן סולם של עליות הגדולות שהן דומין לדלתות הבית (ש"ח סעיף ח' וסעי' י"ט):

(**פן ז'**) למעלה מזה ג' מיני מוקצה חמורות מזה דאפילו ר' שמעון דלית ליה מוקצה כלל מודה באלו דאסורים: (מין א') מוקצה מחמת חסרון כיס דהיינו שמקצה אדם מדעתו מלהשתמש בהם מפני שמקפיד עליהם שלא יתקלקלו או שלא יתלכלכו או כלים המיוחדים לסחורה ומקפיד עליהם כגון כל דברים היקרים או אפילו אין דמיו יקרים כגון גיזי צמר אם נתנם לאוצר לסחורה ומקפיד עליהם (ש"ח וסי' רל"ט וע"ש במגן אברהם) (אבל אינו מקפיד אפילו נתנו לאוצר ועומד לסחורה מותר חוץ מדבר מאכל ומשקה דאע"פ דנתנן לאוצר מותר כמו שבארנו בסי' א') ואפילו כלי סעודה כגון קערות וכלי

זכוכית וסכינים ונ"ל דדוקא בחנוני שאין דרכו להשאיל כלים אבל מי שדרכו להשאיל כלים חדשים אין בהם מוקצה אעפ"י שנתנן לאוצר שהרי אינו מקפיד עליהם וכן צמר גפן ופשתן וצמר סרוק העומד לסחורה או למלאכה ונתנן לאוצר ומקפיד שלא יטנפו וכן כלי אומנות שמקפיד עליה שלא יפגמו וכלי בעלי בתים המקפיד עליהן כגון סכין של סופרים ושל מילה ושחיטה ונייר העומד לכתיבה ואגרת שמקפיד עליו לשמרו (סימן ש"ח) וכלים היקרים שאינו משתמש בהם כלל (רמב"ם פרק כ"ה) וכן כל דבר שמחמת שמקפיד עליו מיחד לו מקום ואינו משתמש בו כל זה הוי מוקצה מחמת חסרון כיס ואסור לכ"ע. וי"א דגם כלי המיוחד למעות לבד וכבר הניח בו מעות בחול אעפ"י שנטלו הוי מוקצה מחמת חסרון כיס אא"כ עשה בו נקב שאינו ראוי עוד למעות (סימן ש"י):

(**פן ח**') מין ב' וגם בזה לכ"ע הוי מוקצה והוא נולד גמור שנעשה מעשה חדש כגון אפר שבכירה שהוסק בשבת על ידי נכרי (סימן תצ"ח) דמעיקרא עצים והשתא אפר ואפילו הוא חם עדיין וביו"ט אע"ג שכל זמן שהוא חם אינו מוקצה דעדיין ראוי לצלות בו ביצה אבל אם נצטנן כבר הוי נולד וביצה הנולדה בשבת וי"ט (מלבד איסור הכנה). וחלב שנחלב בשבת ויו"ט לקערה ריקנית (מלבד איסור דש). ונ"ל דמים הנוטפין מאילנות בימי ניסן אסור לשתותן בשבת משום נולד (ועיין ריש ביצה בתוס' שם מיא בעיבי מבלע בליעי) ונ"ל דאפילו יש כבר כלי עם מים מע"ש שנוטף לתוכו אפ"ה אסור ולא אמרי' דבטל כיון שהוא דשיל"מ (ואינו דומה לסימן ש"ך דהתם הענבים מונח בגיגית ותיכף כשיוצא מתערב משא"כ כאן תיכף כשנופל מן האילן ניכר וא"כ כבר אסור):

(**פן ט**) מין ג' דבר שמקצה אותן מדעתו ומדחה אותן בידים לזמן עד שיהיו ראוים ונאותים לאותו דבר ובהש"מ עדיין אינו ראוי וגם נדח' ממה שהי' ראוי וזהו נקרא מוקצה דגרוגרת וצמוקי' שמניחין ליבשן וטבע פירות אלו שמשעה שמתחילין להתיבש עד שיתיבשו לגמרי הם מסריחין ואינן ראויין לכלום לכן אם בין השמשו' לא היו עדיין יבשין אע"ג שבשבת כבר נתיבשו לגמרי אסור וכן ביצים שהניחן תחת תרנגולת וכבר נסרחו (שבת מ"ה בתו' שם) וי"א דגם מוקצה דבעלי חיים הוא דומה לזה וגם בזה לכ"ע הוי מוקצה ואין בו מחלוקת כלל (סי' ש"י):

ד מוקצה מחמת איסור נחלק לשני אופנים. (א) מחמת איסור בעצמו. (ב) מחמת איסור מלאכתו' (הפן הא') מחמת עצמו כגון פירות הנושרין או שתלשן נכרי או קטן ודגים שנצודו אפי' היו המצודות פרושות מע"ש ועי"ט ובשבת ניצודו מאליהן ואפי' אם ספק אם נתלשו וניצוד בשבת ויו"ט ודג שהיה בספל של מים שכבר הוא ניצוד ונטלה הנכרי מן הספל ובהמה ועוף ששחטו לחולה שיש בו סכנה ומותר השמן שבנר שהיה דולק

בהש"מ ונכבה ובנין שנפל בשבת אפי' היתה רעוע ועומדת ליפול בהש"מ דאז אין בו איסור דאורייתא בסתירתו מ"מ איסור דרבנן יש בו (סי' תקי"ח). וחלב שנחלב בשבת אפי' לתוך קדירה שיש בו אוכלין דאסור לחלוב בשבת משום דש (עיין במלאכת דש) וביצה שנולדה בשבת ויו"ט גזרו בו חכמים משום ביצה שנולדה ביו"ט אחר שבת או שבת אחר יו"ט דזה אסור מדאורייתא משום הכנה וכן כל כיוצא בזה שהיה אסור בין השמשות מחמת איסור אפי' דרבנן אע"ג שעכשיו נסתלק האיסור. וכלי זכוכית שיש בו חול ויוצא החול דרך נקב קטן בשעה או ב'. וכלי שרואין בצל כמה שעות על היום דדומה למדידה ונ"ל דאין בכלל זה מה שקורין (זייגר) דבזה ל"ש כלל שום מדידה ואפי' הוא צריך לידע כמה שעות על היום לענין ק"ש או לימוד לא הוי מדידה של מצוה שהרי המדידה עצמה אינו מצוה (מגן אברהם ס"ק ע"ח) וי"א גם בגד שעטנז (סי' שנ"ח ס"ק ע"ד): (פן ב') מחמת מלאכתו כגון כלים המיוחדים למלאכה שאסור בשבת כגון מכתשת ורחים וקורנס שקורן (האמר) וקרדום שמבקעין בו עצים ומרא שחופרין בו ומכבדות שמכבדין בו הבית ושופר ומנורה אע"פ שלא הדליקו עליו אותו שבת. אבל נר שהדליקו בו באותו שבת אסור לטלטל כדין בסיס לקמן (וע' סימן רמ"ט סעי' ו' במגן אברהם) ונרות בין של חלב או של שעוה ופתילות מצמר גפן וכן כל כיוצא בזה (ש"ח ס"ק ל'):

ה מוקצה מחמת מצוה כגון נויי סוכה אע"פ שיכול ליטלן בלא שום איסור מלאכה כגון שתלאן בלולאות ושמן המטפטף מן הנר בשבת ויו"ט (רס"ה) כיון שהקצה למצותן בהש"מ אע"ג שכבר נפל הנויי וכבה הנר איתקצאי לכולא יומא ומוקצה זה נוהג אפי' בחול לענין ליהנות מהן אלא דבשבת ויום טוב אסור בטלטול ובחול המועד מותר בטלטול דאיסור טילטול אינו אסור אלא בשבת ויו"ט תרל"ח):

ו כלל אמרו במוקצה שכל דבר שהיה מוקצה בהש"מ והיה אסור בטלטול בהש"מ אמרי מיגו דאיתקצאי לבהש"מ איתקצאי לכולי יומא ואם היה ראוי בין השמשות ואירע דבר שנתקלקל בו ביום וחזר ונתקן ב"ב חזר להתירו דאין מוקצה לחצי שבת (סימן ש"י):

ז ועוד כלל אמרו שכל דבר שהיה מונח עליו המוקצה בין השמשות אע"ג שהוא כלי שמלאכתו להיתר נעשה בסיס לדבר האיסור ודינו כאלו היה הוא המוקצה ולא נקרא בסיס אלא ע"פ אופנים שנבאר לקמן אי"ה כלל ס"ז:

ח ועוד כלל אמרו כשם שאסור לטלטל המוקצה כך אסור ליתן. כלי שיפול בו המוקצה וזה נקרא ביטול מהיכנו (סי' רס"ה) שהרי ע"י שנותן הכלי תחת המוקצה אסור לטלטל הכלי ודומה כאלו חיבר שם בסיד (דף מ"ג ברש"י):

ט ועוד כלל אמרו כ"ד שהקצוהו הבעלים שלהם מחמת שאינו חשוב אצלם מחמת שהוא עשיר הוי מוקצה אף לעניים דמוקצה לעשיר הוי מוקצה אף לעניים לפיכך חתיכת חרס שנשברה אם לא זרקה לאשפה מותר לטלטל אם ראוי לכסות בו אפי' מונחת ברשות הרבים במקום שאין כלים מצוים אבל אם זרקה לאשפה אע"פ דאצל עני חשוב הוא כיון שהבעלים בטלוה מתורת כלי אסור לכל אדם. ודוקא חתיכת חרס שהיה עליו תורת כלי אבל אבנים ועצים כיון שלא היה עליהם תורת כלי אע"פ שראוי לכסות בהם אסור לטלטל אא"כ עשה בו תיקון קצת. ואין חילוק בין כלי שנשברה בשבת או בחול כל זמן שלא זרקה לאשפה דלעולם מותר לטלטל כדלעיל אלא בזרקה לאשפה יש חילוק דאם נשברה בחול וזרקה בשבת מותר לטלטל כיון שבהש"מ היה תורת כלי עלין (ש"ח סעיף ז' במגן אברהם):

כלל סו

א דין באיזה ענין ותיקון מותר לטלטל מוקצה והטעם למה אסר מוקצה:

המוקצה אע"פי שאסור בטלטול יש מהם דברים דמהני בהם מחשבה מע"ש ויש מהם שצריכין איזה תקון ויש מהם דלא מהני שום תיקון ויש מהם שא"צ אפילו מחשבה. וטעם החילוקים בדיניהם. הוא ע"פ הטעם שאסרו חכמים לטלטל דבר מוקצה ואע"פ שאין בו שום גררא דמלאכה לא דאורייתא ולא דרבנן והטעם שאסרו כתב הרמב"ם וז"ל ומה אם הזהירו הנביאים שלא יהא הילוכך בשבת כשל חול ולא שיחת שבת כשל חול ק"ו שלא יהיה טלטול שבת כטלטול של חול כדי שלא יהיה בעיניו כיום של חול ויבא לתקן ולהגביה כלים מפנה לפנה ומבית לבית ולהצניע אבנים וכיוצא בו שהרי יושב בביתו בטל ומבקש דבר להתעסק בו ונמצא שלא שבת ובטל הטעם שכתוב בתורה למען ינוח ועוד כשיבקר ויטלטל כלים במלאכתן לאיסור אפשר שיתעסק בהם מעת ויבא לידי מלאכה ועוד מפני שמקצת העם הם טיילין ויושבי קרנות וכל ימיהם הם שובתים ממלאכה ואם יהיה מותר לילך ולדבר ולטלטל כשאר הימים נמצא שלא שבת שביתה הנזכרת ולפיכך שביתה בדברים אלו הוא שביתה השוה בכ"א ומפני זה אמרו שלא יטלטל אלא כלים הצריך להם עכ"ל. והראב"ד כתב הטעם משום גדר הוצאה ואמנם עם כל זה לא זכינו לידע טעם שחלקו חכמים לאסור מוקצה אחד יותר מחבירו כאשר נבאר פרטיהם ונ"ל להוסיף עוד טעם שכיון שראו חכמים לאסור המוקצה מטעמים הנזכרים סמכו דבריהם על פסוק והכינו את אשר יביאו דאיכא מאן דיליף בגמרא מפסוק זה דמוקצה הוא דאורייתא כיון שלא היה מוכן מע"ש ולכן אף דלא קיי"ל הכי מ"מ סמך

גדול סמכו על פסוק זה שלא לטלטל אלא מה שהוא מוכן מע"ש או ממילא או שהכין במחשבה או במעשה בכל דבר לפי תשמישו וזהו הטעם עצמו דאמרינן מגו דאיתקצאי לבין השמשות איתקצאי לכולי יומא דכיון דלא היה מוכן מערב שבת נשאר באיסורו ולכן חלקו חכמים בדבר ואמרו:

ב כל כתבי קדש ואוכלין ומשקין אע"פ שיחדן לסחורה כיון שהם לצורך שבת לא רצו לגזור ולכן אפי' לא הזמינן לא במחשבה ולא בדבור מותר לטלטלן שהם דברים שמצוה לעסוק בהם או להתענג ואפילו שלא לצורך כלל אלא לפנותן ממקום למקום מותר חוץ מן התפילין דכיון דאסור להניחן בשבת אסור לטלטלן אלא לצורך כגון שלא יפלו (סי' ש"ח סעיף ד'):

ג כלים שמלאכתן להיתר או אפי' לאיסור ולהיתר כגון קערות וסכינים וכוסו' וקדרות אע"פ שמבשלין בו מ"מ דרך להשתמש בו בלא בישול וכל כיוצא בזה שאין אדם מקצה דעתו מלהשתמש בהם ולכן כולם הם מוכנים רק שרצו חכמים לגזור שלא לפנותן ממקום למקום משום טרחא יתירה כמו שבארנו ולכן אם עושה לצורך הכלי שלא יגנב או שלא יפסד מקור וחום וכיוצא בו מותר לטלטלו ולהעמידו במקום המשתמר (שם). ומכל מקום כלים הנעשים מפרקים או שיש בהן חריצים הדומין לפרקים אסור לטלטלו דשמא תפול ותתפרק ויחזירנה ונמצא עושה כלי בשבת אלא אם כן דרך אותו כלי להיות רפוי כדאיתא במלאכת בונה (סימן רע"ט):

ד כלים שמלאכתן לאיסור כמבואר לעיל כלל ס"ה סי' ד' דמהם מקצה דעתו מחמת איסורן וגם דיש לחוש שמא יבא לעשות מלאכה בהן ולכן אסרו לטלטל אפילו לצורך הכלי שלא יפסד ויגנב ולא התירו אלא א"כ הוא צורך לשבת כגון לפצוע אגוזים ולכסות בהן כלים ולפתוח בו דלת ותיבה וכיוצא בו לצורך שבת או אפילו אינו צריך לגוף הכלי אבל צריך למקום הכלי דלתשמישים אלו אינו מקצה מדעתו שהרי גם בחול לפעמים משתמש בהם לצורך גופם או מקומם ואפילו אם עכשיו עיקר כונתו לצורך הכלי כיון שעל כל פנים מטלטלו לצורך גופו ומקומו מותר דאין כאן מקום לגזור (ש"ח סעיף ג'):

ה לפיכך מנעל חדש מותר לשמטו מעל הדפוס אף על פי שהדפוס מלאכתו לאיסור כיון דשם כלי עליו מותר לטלטל לצורך מקומו דהיינו המנעל ואין חילוק בין ליטול הדפוס מתוך המנעל או המנעל מן הדפוס וכן חלוק שכבשו ותחבו בו קנה אם הקנה הוא כלי מותר ליטלו מתוכו ואם אינו כלי שומטו מן הקנה אבל אסור ליטול הקנה ממנו כיון שאין עליו תורת כלי דינו כעצים ואבני' לעיל פן ו' (שם סעיף י"ד):

ו דברים שהם מוקצים מחמת חסרון כיס כמבואר לעיל כלל ס"ה פן ז' ח' ט' כיון שמקפיד עליהן מלהשתמש בהם בחול שום תשמיש כמבואר לעיל פן ו' וכן מוקצה מחמת מצוה כיון שכ"ז אדם מקצה מדעתו לגמרי ולכן אפילו לצורך גופן או מקומן אסור ואין לך מוקצה שיהיה מותר לצורך גופו ומקומו אלא כלים שמלאכתן לאיסור כיון שיש תורת כלים עליהם ולא הקצה אותם מדעתו לגמרי אבל כל השאר מקצה לגמרי (ש"ח):

ז לפיכך אם הכין אותם מותר לטלטלם ואמנם לא הכל שוין בדין ההכנה דמוקצה מגופו המבואר בפן ו' אם מיחדו לתשמיש הרי עי"ז דינו ככלי ולכן אם הוא תשמיש שדרך ליחד דבר זה לתשמיש זה כגון אבן שדרכו בכך ליחד לפצוע בו אגוזים סגי בייחד לזה מע"ש אע"פ שאינו מיחדו בהדיא להשתמש בו לעולם ואם רוצה להשתמש בו דבר שאין דרך ליחדו לכך כגון שרוצה לכסות בו כלים ולסמוך בו דנת ולהכות בו ברזא שדברים אלו הם רק במקרה ואינם תדירים ואף שישתמש בזה לפעמים תיכף אחר תשמיש זורקה דהרוצה לייחד עץ ואבן למלאכות אלו מחליקו ומתקנו כידוע ולכן לא מהני אם מייחדו לתשמיש לשבת זו אא"כ יחדו לכך לעולם ואפילו במחשבה בעלמא סגי וכ"ש כשעושה בו מעשה ומגלה דעתו לעשותו כלי ואז דינו ככלי שמלאכתו להיתר (סעיף כ"א) ודוקא סתם אבנים אבל אבנים המונחים על הכירה מותר לטלטלן בלא שום הכנה דמסתמא מיוחדין לתשמיש (מגן אברהם סי' רנ"ט) ולפיכך אסור לטלטל העצים העגולים שנסרו לשריפה שקורין (קלעצליך) לישב עליהם אם לא שתקנם מע"ש לכך כיון דאינם עומדים לישיבה או שסדרם מע"ש וישב עליהם מע"ש (מגן אברהם ס"ק מ'):

ח וכן עפר וחול הצבור בזוית בחצר או בבית מותר לטלטלו דכיון דצברו זה הוא הזמנתו לתשמיש אבל אם הוא מפוזר בטל לקרקע ואסור בטלטול ולכן מותר ליטול פירות הטמונים בחול הצבור (שם סעיף ל"ח). ומותר לטלטל אפר כירה שהיה שם מע"ש אבל מה שהוסק בשבת אסור דהוי נולד (סימן ש"י מ"א ס"ק ח') וכן מותר לחתוך ענף מן הדקל מע"ש להניף בו להבריח הזבובים וכיוצא בו כיון דיחדו לכך עשאו כלי גמור (ש"ח סעיף ס"ג) אבל אסור לקצות ענף מן המכבדות שהרי הוא מוקצה ואפי' נטל נכרי אסור לטלטלו:

ט וכן מוקצה מחמת חסרון כיס מהני הזמנה להשתמש בו רק שצריך ליחדו לעולם לתשמיש ולא מהני יחוד לשבת זו לבד ולכן הרוצה להניח צמר גפן ופשתן שיחדן לסחורה על מכתו צריך יחוד לעולם או שימשח בשמן ואם לא יחדן לסחורה סגי במחשבה מע"ש וכן עורות לחים ויבשין וכל כיוצא דינן שוה (סעיף כ"ד כ"ה):

י ודוקא לדבר שראוי להשתמש בו קצת לכסות בו וכיוצא בו מהני יחוד אבל לדבר שאינו ראוי לכלום כגון שיזמין גרוגרות וצמוקים קודם שיתייבשו שאינם ראוים לכלום באותו זמן וקליפי ביצים ואגוזים ועצמות יבשים וכיוצא בו לא מהני להו מחשבה ואפילו הזמנה בפה וכן מטבע אם לא שיעשה מעשה דמוכח שעומד לתשמיש כגון במטבע שינקוב אותה דראוי לתלו' בצואר בתו ואפי' עצים ואבני' אם עושה בהם מעשה המוכיח שרוצה להשתמש בו דעי"ז נעשה כלי אע"ג שאין מיחדו לעולם סגי בזה וכבר כתבנו כלל נ"ט סימן י' דין בהמה שנפלה לגומא אם מותר להוציאה:

יא מוקצה מחמת מצוה הוא כל דבר שהוקצה למצוה בין בחול ובין בשבת וא"כ אסור להנות מהן וכיון דאסור להנות מהן לכן בשבת וי"ט אסורין בטלטול אבל בחול ואפילו בחש"מ ל"ש איסור טלטול ואיזה דבר הוא מוקצה למצוה כגון נר של שבת ונר של יום טוב ונוי סוכה ואתרוג ולולב והדס וערבה אפי' הערבה שנוטלין בהושענא רבה ונר חנוכה בכל זה אסור להסתפק מהן משום ביטול מצוה וכ"ש מנר שדולק בשבת וי"ט דאסור משום מכבה ואפי' להנות מהן בענין שאין בו ביטול מצוה אפ"ה אסור משום ביזוי מצוה דכיון שהקצה למצותן כל משך מצותן הם אסורים:

יב לפיכך מותר השמן שבנר וכן שמן המטפטף אסור להנות מהן כל השבת ואפי' לאחר שכבה הנר דמסתמא הקצה השמן שידליק (רע"ט) וכן נוי סוכה אסור להנות מהן אפי' בחו"המ ואפילו לאחר שנפלו דכיון שתלאן נתבטלו לסוכה ואיכא ביזוי מצוה (סי' תרל"ח בב"י בשם ר"ן דלא כמ"שכ תוספות בשבת ע"ב וע"ש במהרש"א ובט"ז ס"ק כ"א) וכן אתרוג אסור ליהנות כל שבעה ואפי' נפסל אחר שעשה בו המצוה (דא"ר כ' דהזמנה לאו מלתא) והט"ז אוסר תיכף אחר דבהש"מ ובח"ל אסור גם בח' (תרס"ה) וכן נר חנוכה אפילו אחר שכבה (תרע"ח) וכן ציצית כשהן כשרות אסור לקשור בם שום דבר משום בזיון (מגן אברהם) ונר של ב"הכנ עיין כלל י"ז:

יג כל דבר אינו אסור אלא למה שהקצה אותו דהיינו אתרוג לא הקצה אלא מאכילה ולכן מותר להריח בו מן הדין רק לפי שנחלקו אם מברכין עליו כיון שאינו עומד להריח יש למנוע מלהריח בו בשעת נטילתו אבל באמצע היום או בשבת מותר להריח בו ולברך עליו וההדס שאינו עומד אלא להריח נמצא שהקצה אותו מלהריח ולכן אסור להריח בו ואפילו בשבת שאין נוטלין הלולב מ"מ כבר הוקצה לכל ז' (תרנ"ג ע"ש במגן אברהם) וכן אם תלה פירות בסוכה לנוי אסור לאכלן ומותר להריח בהן ואם תלה בה עשבות המריחים נ"ל דאסור להריח בהם (ומ"שכ המגן אברהם סי' תרל"ח דאם סיכך בהדס יש מתירין להריח היינו דוקא בהן דאפשר לסכך בעצים כמ"שכ שם מגן אברהם

בשם ר"ן משא"כ בתלה בה) וכן אסור לטלטל הלולב בשבת. ונ"ל דלא מיבעיא לצורך גופו דאסור כיון שכבר הקצה למצוה אלא אפילו לצורך מקומו אסור דהוי כאבן:

יד הפריש אתרוג סתם לז' ימים אסור לדידן גם בח' הפריש לכל יום א' אסור לאותו יום כולו ומותר למחר (תרס"ה) ומותר לכתחלה להתנות על אתרוג שיהיה כולו ליום א' ושאינו בודל כל ב"השמ של ליל ב' ואילך (ונ"ל לפי מש"כ המגן אברהם סי' תרל"ח דהיכא דליכא סתירת אהל מהני תנאי א"כ אצ"ל איני בודל כל בהש"ע) הפריש לשאר ימים דחסר כשר מותר לאכול ממנו ובלבד שנשאר בו כשיעור לצאת ואפילו בלא תנאי דמתחלה לא הקצה אלא כשיעור (כ"כ המגן אברהם סי' תרמ"ט ס"ק י"ט וצ"ע דבלא תנאי מסתמא הקצה כולו):

טו בנויי סוכה מהני תנאי דהיינו שעומד מבע"י ואומר אני מתנה שאיני בודל מהם כל בה"ש או לאכלן כל זמן שארצה וא"כ גם ב"השמ בכלל שהרי גם בהש"מ מותר ליטלן (תרל"ח) אבל תנאי אחר כגון שיאמר אני מתנה עליהם לאכלן למחר דכיון דחלה הקדושה עליהן בהש"מ אסורין כל ז' דסוכה נוהג בלילות כבימים משא"כ אתרוג דכל יום הוא מצוה בפ"ע ובשמן המטפטף והנותר בנר לא מהני אפי' תנאי זה דע"כ אסור בהש"מ משום איסור כיבוי דהמסתפק מן הנר חייב משום מכבה ומ"מ מותר לאחר השבת והנותר משיעור הדלקה בנר חנוכה כגון שכבה אסור לעולם וצריך לשורפה בפ"ע דאגב חביבות הנס מקצה לגמרי שלא להנות ממנו (תרע"ג):

טז אם טלטל המוקצה לצורך גופו או מקומו כ"ז שעודו בידו מותר לטלטלו ולהניח באיזו מקום שירצה (ססי' רס"ו ור"ס ש"ח ועיין בסי' רס"ו במגן אברהם ס"ק י"ט שהקשה משבת ל"ה ומה שתירץ אינו מספיק דעכ"פ קשה מר"י בר חנינא שאמר שמעתי כו' ואם הוכיח מזה שמא ש"ה כיון דעדיין בידו ולכן דין זה צ"ע):

כלל סז

א דין בסיס לדבר איסור (ש"ט ש"י שי"א):

כבר כתבנו שהמניח דבר מוקצה אפילו על כלי שמלאכתו להיתר דין הכלי כמוקצה גופא ואמנם אינו נעשה בסיס אלא ע"פ ז' אופנים (א) שיהיה מונח עליו בהש"מ דאז אמרינן מיגו דאיתקצאי לבהש"מ איתקצאי לכולי יומא אבל אם הניח הנכרי או קטן או אפילו הוא בעצמו בשוגג בשבת אע"ג דכל זמן שהמוקצה מונח עליו אסור לטלטל הכלי מ"מ לאחר שהוסר המוקצה ממנו אין עליו דין בסיס עוד ומותר לטלטל וי"א דאפילו בעודו עליו מותר לנער המוקצה ממנו (ב) לגדולי הפוסקים לא נעשה בסיס אא"כ היה דעתו שיהיה מונח שם כל השבת אבל אם דעתו שלמחר יטלנו נכרי לא הוי בסיס ויש

לסמוך ע"ז במקום פסידא אבל בל"ז קי"ל כגדולי הפוסקים דאפילו דעתו לסלקו הוי בסיס כיון שבהש"מ היה מוקצה עליו: (ג) דוקא כשהניח עליו בכוונה אבל אם שכח אפילו שהניח עליו בחול בכוונה והיה דעתו לסלקו קודם שבת ושכח לא הוי בסיס (ד) שיהיה מונח המוקצה על כלי שלו או על של חבירו שנתן לו רשות אבל אם הניח מוקצה שלו על כלי של חבירו שלא ברשות קי"ל אין אדם אוסר דבר שאינו שלו ומכל מקום אם נתן ראובן מוקצה של שמעון בכלי של שמעון הוי בסיס דמסתמא ניחא ליה לשמעון שלא יבא לידי הפסד: (ה) שיהיה מונח שם המוקצה בשביל שיתיישב עליו בטוב אבל מה שמניחין בדרך אקראי כמו שרגילין להשים בתיבה חפצים אלו על אלו מפני שאין לו ריוח לפנות לכל חפץ מקום בשולי התיבה לא הוי בסיס ונ"ל דאף לסברא זו התיבה הוי בסיס שהרי עכ"פ היה דעתו שיונח בתיבה אלא שהכלים שבתיבה שהמוקצה מונח עליו לא הוי בסיס ויש חולקין וס"ל דהוי בסיס (ו) שיהיה מונח על עיקר הכלי אבל כיס התפור בבגד ומעות מונח בכיס כיון שאינו על עיקר הבגד לא הוי הבגד בסיס (ז) לא מקרי בסיס אלא כשמונח עליו דבר איסור בלבד אבל אם מונח עליו גם דבר היתר וההיתר חשוב אצלו יותר מן האיסור לא הוי בסיס. ודוקא שחשוב לו אבל אם אינו חשוב לו אף על גב דלאחרים חשוב לא נקרא חשוב:

ב החילוק אם הוא בסיס או לא הוא זה דכל מקום דהוי בסיס אסור לטלטל הכלי אפילו לצורך גופו ומקומו ואפילו לנער ממנו המוקצה דהוי רק טלטול כלאחר יד אפ"ה אסור שהרי הכלי גופו נעשה כאלו היא עצמה המוקצה ובמקום דלא נעשה בסיס אם צריך להשתמש בגופו של כלי או שצריך למקום הכלי מותר לנער המוקצה דהוי טלטול כלאחר יד ואם א"א לנער שמתירא מהפסד הכלי או אפילו מהפסד המוקצה מטלטל הכלי עם המוקצה למקום הצריך לו וכן אם צריך למקומו מטלטלו ועודו עליו שכיון שצריך למקומו א"א לו לנער שם (סי' ש"ט):

ג הא דשרינן ניעור דוקא כשצריך הכלי המותר או מקומו אבל בשביל הפסד המוקצה אסור לנער (עיין מגן אברהם סי' ש"ט ס"ק ה' וסי' ש"י ס"ק י"א מש"כ בשם הב"ח ואי איכא הפסד בניעור ור"ל שיפסיד המוקצה וכן הוא בהדיא בב"ח):

ד ע"פ הכללים המבוארים נתברר כשהדליקו מנורה על שולחן אסור לטלטל השולחן שהרי השולחן הוא בסיס למנורה ונרותיה אם לא שיהיה מונח על השלחן בהש"מ לחם דא' הוי בסיס לאיסור והיתר וההיתר חשוב יותר מהאיסור שהרי צריך לסעודת שבת. ונ"ל דזה הטעם שמקפידות הנשים להנית הלחם על השולחן קודם הדלקת הנרות (ובזה מסולק תמיהת הט"ז בסי' ש"י סק"א) ואם אינן נביאות בנות נביאים הן ואם נפל נר דולק

על השולחן ומתירא שלא תדלוק השולחן אע"פ שלא היה לחם עם השולחן מותר לנער כיון שאין דעתנו להניח המנורה כל השבת ובמקום הפסד סמכינן ע"ז כדלעיל סי' א' בדין ב' (סי' רע"ז):

ה המנורה שהדליקו בו נר שבת נעשה בסיס לנרות ולכן אסור לטלטל המנורה אף לאחר שיכבה אפילו לצורך גופו ומקומו אף על גב דשאר כלי שמלאכתו לאיסור מותר לטלטל בכה"ג זה אסור כיון דבין השמשות היה אסור לטלטל בכה"ג משום הנרות ומכל מקום נוהגין לטלטלו למחר ע"י נכרי וסומכין בזה על דעת האומרים שלא נעשה בסיס כיון שלא יהיה עליו כל השבת ומ"מ אם הנר מאוס עליו ביותר המיקל לטלטל על ידי ישראל לא הפסיד מידי דהוי אגרף של ריעי (סימן רע"ט):

ו ולכן ג"כ מותר לנער המפה שמונח עליו קליפי אגוזים ולא אמרינן דהוי בסיס משום שלא היו עליו בהש"מ ועוד דאפילו בשעה שמניתן שם אינו חושש להיכן יפלו ודוקא ניער אבל אסור להגביה המפה עם הקליפין ואם יש ג"כ פת על המפה מותר להגביה להמפה ולטלטל עם הקליפין ולזרוק הקליפין דכיון דקליפין אינן חשובין כלל בטלים לגבי פת ואפילו לא היה שם פת מותר להניח שם פת כדי לטלטל אגבן הקליפין (מגן אברהם סי' ש"ח ס"ק נ' ועיין ביצה כ"א ע"ב תוספות ד"ה עושה ועיין ט"ז ס"ס ש"י ס"ק ח'):

ז כבר בארנו שאם היה בסיס לאיסור ולהיתר אם היה ההיתר חשוב יותר אזי בטל האיסור לגבי ההיתר ואם האיסור חשוב לו יותר בטל ההיתר לגבי האיסור ולכן תיבה שיש בה דבר המותר לטלטל וגם מעות אם המעות אינם עיקר וצריך לטלטל התיבה עם הדברים המותרים אם אפשר לו שיקח משם דברים המותרים לא יטלטל התיבה ואם א"א לו לטלטל אלא ע"י כלי זו שאם יקח אותם מן התיבה ימאסו או שיפלו לארץ ויטנפו אם יכול לנער המעות מן התיבה ינער ואם א"א לנער מפני הפסד כדלעיל סימן ב' או שצריך למקום התיבה מותר לטלטל התיבה כמו שהיא ואין צריך לנער (ש"י):

ח היה האיסור וההיתר שניהן חשובין או שניהן אינן חשובין נ"ל דאסור (שם):

ט כיס המיוחד למעות התפור בבגד אם אין בתוכו מעות בטל לגבי הבגד ומותר ללבשו ואם שכח מע"ש ויש בו מעות ילך למקום המשתמר וינער שם דכל זמן שהמוקצה בידו אינו מחוייב להשליך מידו תיכף אלא מותר לילך למקום שירצה להניחו שם (ועיין בכלל הקודם סימן ט"ו שדין זה צ"ע) ואם א"א לו לנער מ"מ מותר לטלטל הבגד כיון שהמעות אינו על עיקר הבגד וא"כ בטל הכיס לבגד אבל אסור ללבשו שמא יצא בו לר"ה ואם הוא בדרך עיין לעיל כלל נ"ד סי' ה' וה"ה אפי' הניח בכיס מעות בכוונה מותר לטלטל הבגד

אבל אסור להכניס ידו בכיס דהכיס הוא מוקצה כדין בסיס אבל בשכח מותר להכניס ידיו בתוכו דלא נעשה בסיס כדלעיל (שם):

י וכ"ז בכיס התפור בבגד וכן תיבה שבשלחן שקורין טיש קעסטיל המיוחד למעות וכיוצא בו ועשוי בענין שא"א להוציאו לגמרי מן השלחן וא"כ נתבטל לעיקר הבגד ולשלחן אבל כיס מעות הקשור בבגד וכן התיבה אם יכולין להוציאו לגמרי מן השלחן וא"כ כא"וא כלי בפ"ע לא נתבטל לבגד ולשלחן ואסור לטלטל הבגד והשלחן שהרי הם נעשים בסיס למעות אא"כ יש בתוכם ג"כ דבר היתר החשוב כדלעיל סי' ז' ח'. ונ"ל דאם יש בתוכו רק איזה פרוטות בטלים לגבי הבגד דאין אדם מבטל בגדו ושלחנו בשביל איזה פרוטות (שם):

יא נ"ל דאם הטיש קעסטל תלוי בשלחן ועשוי להניח בתוכו לחם וסכינים ואירע שהניח בו מעות אפילו אין בו לחם וסכינים אף על גב דהטיש קעסטיל ודאי אסור לטלטל אבל מותר לטלטל השלחן שהרי גם הטיש קעסטיל הוא כלי שמלאכתו להיתר וא"כ נעשה השלחן בסיס לאיסור ולהיתר ומכ"ש כיון שאין המעות על עיקר הכלי וצ"ע. ואם הטיש קעסטל קבוע ברגלי השלחן ואינו תלוי בשלחן נ"ל דמותר לטלטל השלחן עם הרגלים אע"פ שאין דף השלחן קבוע ברגלים ומכ"ש כשמחובר עד שא"א לטלטלו בלא רגלים אבל הרגלים לבד אסור לטלטל

יב מטעמים שבארנו נתבאר שלא אסרו מוקצה אלא בטלטול אבל בנגיעה מותר כשהוא לצורך דבר המותר ובלבד שלא יניד אותה בידים לפיכך מותר לישב על אבנים וקורות גדולים שאינם זזים ממקומם מחמת ישיבתו (סי' ש"ח מ"א ס"ק מ"א) וכן מותר ליגע בשולחן ועמוד אע"פ שנרות קבועים בו אבל אסור ליגע במנורה תלויה וכן בביצה שנולדה שמא יתנדנד קצת אבל מותר לכפות עליו כלי אם לא נוגע בו ואם דבר היתר מונח על המנורה מותר ליטלנה משם אע"פ שעי"ז תנדנד המנורה דהוי טלטול מן הצד כמו שנבאר בסי' שאח"ז וכן מותר לטלטל מוקצה ע"י נפיחה (ש"ח):

יג לא אסרו לטלטל אלא כדרכו בידים אבל טלטול מן הצד דהיינו שאין מטלטל המוקצה בידו כגון שהטמין פירות בדבר מוקצה וגם מקצתו מגולה או שיוכל לתחוב בו דבר וליטלו בענין שא"צ לטלטל המוקצה בידים נוטלו ושומטו אע"ג דעי"ז נופל המוקצה ממנו כיון שאין צריך כלל להמוקצה אבל כשכלה טמונה בו אסור ליטול שהרי צריך לפנות המוקצה ואם המוקצה הוא כלי שמותר לטלטלו לצורך מקומו אפילו כולו טמון בתוכו מותר לפנות: ודוקא כשצריך לדבר ההיתר אבל לטלטל לצורך המוקצה שלא תפסד אפי' בטלטול מן הצד אסור (סי' שי"א):

יד אם אינו צריך לטלטל בידים כלל אלא בגופו או ברגליו אפי' בשביל דבר המוקצה מותר דזה לא נקרא אפי' טלטול מן הצד ולפ"ז כשנר חלב וכיוצא בו מונח על הארץ מותר לדחפו ברגליו ויש אוסרין (ש"ח מ"א ס"ק ז'):

טו מתוך זה יתבאר דמה שנוהגין למכור בשבת ולקבל המעות בכלי או שגוררין בסכין מלבד הרעה הגדולה של מקח וממכר כמה סמיות עיניהם דדוקא כשמטלטל ההיתר והמוקצה נופל מאליו מיתר ודוקא לצורך דבר המותר אבל הכא שאין כאן אלא לצורך המעות אין שום ס' שהוא איסור גמור

טז נוטל אדם את בנו בחצר אע"פ שיש בידו אבן אם התינוק יש לו געגועין על אביו ואינו יכול להיות בלא אביו ואם ישליך האבן מידו יצעק התינוק דכיון שיש בו חשש חולי התירו אבל בלא"ה אסור ודוקא אבן אבל אם בידו מעות או שאר דבר מוקצה שמקפיד עליו אף על פי שהמעות ביד התינוק רק שאוחז התינוק בידו והתינוק מהלך ברגליו אסור דחיישינן דלמא נפיל ואתי לאתויי: בלבוש כתב לאתויי ד' אמות וע"כ הוא ט"ס אלא שיטפיה דלישנא דהא מיירי בחצר כמש"כ רש"י דבר"ה אסור לשאת התינוק אלא ר"ל דאתי לאתויי שיטול הדינר ויש מתירין גם בזה ולא אסרו אלא אם כן נושא התינוק עם המעות דיאמר כשם שמותר לטלטל המעות כשהוא ביד התינוק ה"נ מותר לטלטל המעות בשביל המעות (סימן ש"ט):

יז כל דבר שיש לחוש שיזיקו בו רבים או תינוקות אפילו מונח ברה"ר מותר לטלטל בפחות פחות מד' אמות וכן אם נשבר כלי זכוכית בבית וכיוצא בו במקום שיש לחוש שיזוקו בהם בני אדם מותר לטלטל להוציאו (ש"ח סעיף ז' סעיף י"ח):

יח מת בשבת נוהגים להגביה אותו מעל הכרים ע"י ככר אף במקום שאין לחוש שיסריח ויש למחות בידם רק לשמוט הכר מתחתיו (מגן אברהם סי' שי"א) ובמקצת מקומות נוהגין להעצים עיניו וליישר איבריו שלא יתעקמו ואומרים דאיתא בזוהר שהוא סכנה וכל זה אין לו שורש על פי הדין ואף בזוהר לא נזכר סכנה אלא בעינים ואם כן ליישר האיברים אין לו שום סמך. ואם הוא מלוכלך בטיט וצואה עד שמאוס בעיני רואיו מותר לטלטלו ע"י ככר או תינוק או ע"י כסותו ולרחצו במים בידו אבל לא ע"י מפה משום סחיטה אבל בלאו הכי אסור אפילו ע"י נכרי ואסור לטלטל המת לצורך כהנים או לצורך מצוה אפילו על ידי ככר ותינוק אבל ע"י נכרי מותר או בטלטול מן הצד דהיינו להפכו ממטה למטה אפילו ע"י ישראל. ודוקא אם הקרובים רוצים אבל א"י לכופן להוציאו מן הבית אם לא שהכהן חולה שאינו יכול לצאת מן הבית כופין הקרובים להוציאו כדי

להציל הכהן מאיסור ואם הוא נפל דליכא משום כבוד כופין הקרובים להוציאו מן הבית בשביל כהנים ע"פ אופנים המבוארים (סי' שי"א):

יט היתר זה ע"י ככר או תינוק לא מצינו אלא במת אבל לא בשאר דברים המוקצים מגופו אבל כלי שמלאכתו לאיסור יש מתירין לטלטלו על ידי ככר או שיניח עליו שאר דבר היתר אם חושש שיפסד במקום זה ויכול לטלטלו למקום אחר שהרי גם בין השמשות היה לו היתר על כל פנים לטלטלו לצורך גופו ומקומו אבל המנורה שהדליקו עליו נרות בין השמשות אע"פ שהוא כלי כיון שהדליקו עליו בין השמשות נעשה כמוקצה מגופו ולכן אפילו אם הניח עליו דבר המותר מע"ש כדי שיהיה בסיס לאיסור ולהיתר לא מהני שהרי ידוע שהנר חשוב לו בלילה יותר מדבר שמונח על המנורה (ט"ז סי' שי"ח) וכן סחורה שירדו עליו גשמי' בשבת אסו' לטלטל ע"י ישראל אפי' ע"י ככר ולכסותה אם יש נכרי מוטב ואם לאו מותר הישראל לכסות (של"ח):

כ ודוקא בהפסד שאינו בהול עליו כירידת גשמים שיכול לקרות לנכרי לטלטלן או לכסותן בעצמו אבל היזק שבא פתאום על אדם כגון דליקה או שמתירא מגנבים וגזלנים מותר לטלטל אפי' מעות ע"י ככר או דבר המותר ויש מתירין אפי' בלא דבר המותר (סי' של"ד סעיף ב' וסעיף י"ז):

כא כל דבר מטונף כגון ריעי וקיא וצואה בין של תרנגולים וכיוצא בהם אם הם במקום דריסת רגלי בני אדם או שמאוס לו מותר לסלקן לצדדין או להוציאם באשפה אפילו בלא כלי. ואם אינו במקום דריסת רגלים אלא שירא שתינוקות יתלכלכו בו אסור להוציאו אפילו בכלי או לסלקו אלא יכפה עליו הכלי. ומ"מ אם הכלי מלא וא"א לפנות עליו מותר להוציאו לאשפה ולהחזירו משום כבוד הבריות (סי' ש"ח):

כב כשהוציא גרף של ריעי או עביט של מי רגלים כל זמן שעדיין בידו מותר להחזירו כדין כל מוקצה שבעודו בידו מותר לטלטלו למקום שירצה ולאחר שהניחו מידו אסור להחזירו דמאוס כ"כ דלא חזי למידי אא"כ נותן לתוכו מים ובלבד שיהיו המים ראוין לבהמה דאל"כ גם המים הם כגרף עצמו וכיון שהמים ראוים מותר לטלטל הכלי אגבן כדלעיל (שם):

כג בזמן הזה מותר לזמן לנכרי ואם השקהו יין מותר לטלטלו אפילו נשאר בו פירורי הפת שנשרה ביין האסור בהנאה מ"מ בטלים לגבי הכוס ומותר להדיחו אח"כ דאינו אלא כמסיר גרף של ריעי ולכן איסור שנגע בהיתר או כלי מותר להדיח כיון שגוף הכלי הוא מותר אינו רק להסיר האיסור ואינו דומה למטביל כלי דהתם גוף הכלי אסור:

כד כשיורדים גשמים על דברים המוקצים עד שנמאס הבית מותר להוציאן ואפילו אם היו מונחים במקום שאינו משתמש שם אם יהיה לו פסידא מותר לקבוע דירתו שם כגון להכניס שולחנו או מטתו שם כדי שתמאס לו ואז מותר להוציאן וכן עכבר שנמצא באוכלין מותר לזרוק לחוץ (שם):

כה כבר כתבנו דאסור לבטל כלי מהיכנו דהיינו שיקח כלי שמותר לטלטל וליתנו תחת המוקצה שיפול בתוכו דכיון דאז אסור לטלטל כלי ההיתר דומה כאלו חברו בטיט (ד' מג ברש"י) ולכן אסור ליתן כלי תחת התרנגולת שיפול הביצה לתוכה ואפי' נותן כלי תחת מוקצה על מנת שישמט תיכף הכלי מתחתיו אסור דאפי' לפי שעה אסור לבטל כלי מהיכנו ומ"מ במקום הפסד מרובה מותר אפי' לבטל לכל השבת (סימן רס"ו) אבל מותר לכפות כלי על המוקצה שלא תפסיד ובלבד שלא יגע בכלי במוקצה שמא ינענע אותה (סימן תקי"ג) ולכן כופין סל על אפרוחים כדי שיעלו וירדו וכל זמן שהן עליו אסור לטלטלו ואם היו עליו בין השמשות אע"פ שירדו אסור לטלטלו:

כו נותנין כלים תחת הדלף שדולף דרך התקרה וכיוצא בו בשבת ואם נתמלא שופכו ומחזירו למקומו והוא שיהא הדלף ראוי לרחיצה אבל אם אינו ראוי אסור שאין מבטלין כלי מהיכנו ואם נתן כלי תחת דלף שאינו ראוי לרחיצה ומאוס עליו מותר לטלטלו עם המים המאוסים כדין גרף של רעי (לעיל סי' כ"א) אבל לכתחלה אסור ליתן שם הכלי כדי שיהיה כגרף ויוציאנו שאין עושין גרף של רעי לכתחלה (של"ח) ונ"ל דבמקום צורך גדול יש לסמוך על הטור דמתיר אפילו באינו ראוי (ועיין בט"ז):

כז לטלטל מוקצה לצורך מצוה אם ע"י טלטול זה מקיים המצוה כגון ששחט ביו"ט וצריך לכסות ואין לו עפר מוכן אבל אם אינו כך אלא שעל ידי זה יוכל לקיים המצוה אחר כך אסור כגון שירדו גשמים על סוכתו וכבר פסקו הגשמים ועדיין מטפטף ולכן אם אינו יכול לאכול בסוכה אסור לנער הסכך כדי שיפלו המים למטה לא מיבעי להגביה הסכך ולטלטל אסור משום סתירת אהל אלא אפילו להכות עליו בידו אסור שהרי מנענע בידו והוי טלטול ממש ואסור שהרי אינו מקיים עי"ז המצוה אלא שהיא מכשירי מצוה ולכן אסור אבל להכות עליו במקלים שאינם מוקצים הוי טלטול מן הצד ומותר כדלעיל סי' י"ג י"ד ואפילו אם עי"ז מקיים המצוה דמותר דוקא בסתם מוקצה אבל אם הוא מוקצה מחמת גזירה כגון לולב שנתלש ביו"ט אפי' ע"י נכרי כיון דכל מחובר אסור שמא יעלה ויתלוש לכן אסור ליטלו אפילו ביום טוב ראשון ואע"ג דבעידנא דמטלטל מקיים המצוה. ואפילו בסתם מוקצה ומקיים המצוה דמותר דוקא אם בעידנא דמטלטל מקיים

המצוה אבל אם הטלטול קודם אסור ולכן אסור לטלטל חמץ שנמצא ביום טוב של פסח כדי לבערו (ועיין בסימן תמ"ו):

כלל סח

א דין במקום שמותר לחלל שבת (סימן שכ"ה):

כל חולי שיש בו סכנה מחוייב כל אדם לחלל שבת בשבילו בכל מלאכות ובלבד שתהא הרפואה ידוע ע"פ מומחה או שידוע לכל שהיא רפואה בדוקה ומותר לכבות הנר בשביל שישן החולה שיש בו סכנה (רע"ח):

ב כשמחללין שבת על חולה שיש בו סכנה אם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע"י שינוי או ע"י נכרי עושין אבל במקום דיש לחוש שיתעצל הנכרי או יתאחר כשיעשה ע"י שינוי אסור לעשות ע"י נכרי אלא ע"י אנשים גדולים מישראל וכל הזריז לחלל הרי זה משובח ואסור לשאול כלל אלא כיון שידוע שצריך לדבר זה ע"י רופא מומחה או מה שידוע לכל שצריך לו חייב לחלל שבת ואם רצו י' בני אדם לעשות דבר א' להביא שכל א' לא ידע מחבירו יש להם שכר טוב:

ג כל מכה של חלל מהשנים ולפנים ושנים עצמן בכלל דהיינו שנתקלקל אחד מאברים פנימים מחמת מכה או בועה וכיוצא בזה אפילו אין כאן מומחה וגם החולה אינו אומר כלום אעפ"כ מחללין שבת:

ד מכה שעל גב היד ועל גב הרגל ומי שנשכו כלב שוטה ואפילו אם הוא ספק אם יש בו סכנה ה"ה כמכה של חלל:

ה מכה שנעשית מחמת ברזל ושחין הבא בפי הטבעת וכן כל מיני חולי שבא לו קור וחום בפעם א' שקורין (שוידרין) מחללין עליו שבת אבל קדחת הרגיל ר"ל שידוע שאין בו סכנה כלל אין בכלל זה ואסור לחלל עליו שבת ע"י ישראל ומ"מ כל צרכיו נעשה ע"י נכרי:

ו כל חולי ומכה שהרופאים אומרים שהוא סכנה אעפ"י שהוא מבחוץ מחללין ואפי' רופא אחד אומר צריך ואחד מכחישו הולכין להקל ומכ"ש כשהחולה אומר שצריך אע"פ שהרופא אומר א"צ שומעין לחולה אם לא שהרופא אומר שהרפואה זו יזיק לו אין מחללין אבל בסתם שאין כאן מומחה והחולה אינו אומר כלום כיון שאינו מכה של חלל אין מחללין עד שיאמר א' מהם צריך חילול או שיאמר שהוא סכנת נפשות:

ז אבל מכה של חלל א"צ אומד ואפי' אין שם בקיאין והחולה אינו אומר כלום עושין כל מה שרגילין לעשות לו בחול ומשמע אפילו אין בו סכנה במניעת הדבר ההיא (כצ"ל במגן אברהם סק"ד ועיין סימן ט') ודוקא בסתם אבל כשיודעין ומכירין באותו חולי

שממתין וא"צ חילול אפילו מכה של חלל אסור לחלל שבת (עיין ב"ח סימן ג') אע"פ שאינו רופא מומחה אלא סתם ישראל שאומר שמכיר חולי זה וצריך לחלל עליו שומעין לו ודוקא כשאין רופא מומחה מכחישו ודוקא סתם ישראל אבל נכרי שאינו מומחה אין מחללין על דבריו כיון שאינו מכה של חלל:

ח אם החולה אינו רוצה לקבל התרופה כופין אותו:

ט חולה שיש בו סכנה שצריך לחממו ואפשר לחממו בבגדים י"א כיון שהוא מסוכן אע"פ שאפשר לחממו בלא"ה מותר לעשות מדורה. ויש אוסרין. ומ"מ נ"ל דאם הדבר בהול יש לסמוך על המקילין:

י היה צריך לבשר לאלתר ויש כאן בשר טרפה או נבלה נותנין לו נבלה ואין מאחרין עד שישחטו ואם אין הדבר בהול כ"כ שוחטין לו ואין נותנין לו נבלה כיון דבלא"ה דחוי שבת אצל החולה אצל שאר מלאכות ועוד דאכילת איסור נבלה וטרפה בכל כזית וכזית חשוב איסור חמור יותר מחילול שבת בפעם א' אבל כשצריך להחם יין ואין הדבר בהול מחממין ע"י נכרי (עיין א"ר שכ' בשם רדב"ז דאם אין החולה קץ מוטב שיאמר לנכרי לנחור ע"ש ואמנם צ"ע דזהו דוקא לטעם רא"ש אבל לטעם ר"ן ל"ש שכתב שאיסור זה חמור משבת וצ"ע):

יא נ"ל דאם אין הדבר בהול אין מבשלין ועושין שאר מלאכות רק מה שצריך עכשיו בצמצום אבל אם הדבר בהול אין מדקדקין בכך שלא יבא לידי דיחוי ועכוב (סימן שכ"ח סעיף ט"ז):

יב מי שרוצי' לאנסו לעבור עבירה גדולה אין מחללין עליו שבת כדי להצילו. ודוקא שרוצים לאנסו לעבור פעם אחת אפי' עבירה חמורה מאד אבל אם רוצים לאנסו להוציאו מכלל ישראל מצוה על כל אדם לחלל עליו שבת אפילו במלאכה דאורייתא להשתדל בהצלתו ואפי' הוא ספק שמא לא תועיל בהשתדלותו כמו ספק פיקוח נפש דכמו שמחללין שבת על חולה דאמרינן מוטב שיחלל שבת א' כדי שישמור שבתות הרבה ה"ה הכא ודוקא כשרוצים לאנסו אבל היכא דפשע באיסור דאורייתא אין אומרים לאדם חטוא בשביל שיזכה חבירך ומ"מ באיסור דרבנן כגון ללכת חוץ לתחום ולרכוב ע"ג סוס א"ר מתיר סימן ש"ו ועיין בסי' רס"ו במגן אברהם שם לענין רכיבה:

יג וכ"ז בגדול אבל אם שמע שרוצים לאנוס בנו הקטן צ"ע אם מותר לגדול לחלל עליו שבת כמו בפ"נ או שמא כיון שעכשיו כשהוא קטן אין מצוין עליו להפרישו אסור לחלל ונ"ל דבאיסור דרבנן מותר ובדאורייתא עיין נ"א:

יד ולהציל את הצבור נמי מותר לחלל שבת (עיין מגן אברהם ס"ס ש"ו ס"ק כ"ה כי מהראיה דר"א שחרר עבדו אינו מוכח אלא באיסור עשה וצ"ע) ודוקא להציל מגזרה שגזרו ח"ו לבטל מצוה אבל להצילם מסכנת נפשות אפילו בשביל יחיד וקטן מצוה לחלל שבת וכן בכל דבר שיש לחוש שיבא מזה סכנה מותר לעבור איסור דאורייתא לחלל שבת ומכ"ש דמותר לכבות דליקה במקום שיש לחוש שיזיק זקן או חולה או ילד וכיוצא בו (של"ד):

טו מי שנפלה עליו מפולת ספק חי ספק מת מחללין שבת ומפקחין הגל ובודקים עד חוטמו. ואם לא הרגישו בחוטמו חיות אז ודאי מת לא שנא אם פגע בראשו תחלה ל"ש פגע ברגליו תחלה לעולם מפקחין עד חוטמו ואפי' מצא עליוני' מתים לא יאמר כבר מתו תחתונים אלא מפקח שמא הם חיים עדיין (שכ"ח):

טז יולדת היא כחולה שיש בה סכנה ומחללין עליה שבת לכל מה שצריכה קורין לה מילדת ממקום למקום ומדליקין לה נר אפי' היא סומא ואע"פ שיכולין לעשות לה בלא נר דשמא תרגיש שלא הדליקו ותחלש דעתה ומ"מ כיון שכאב היולדת הם דברים טבעים ואין א' מאלף שמתה מחמת לידה ולכן כל מה שיכול לעשות ע"י שינוי עושין ומשעה שמרגשת קצת ואפי' בספק מותר לקרות המילדת ואפי' מחוץ לתחום אבל לחלל בשאר דברים אסור עד שתשב על המשבר או משעה שהדם שותת ויורד או משעה שאין בה כח להלוך עד שחברותיה צריכין לשאת אותה בזרוע וכיון שנראה בה אחד מכל אלו מחללין עליה שבת (ש"ל):

יז כל ג' ימים ראשונים אפי' אמרה אינה צריכה מחללין עליה שבת ולא חשבינן מעת לעת אם חברותיה אומרין שצריכה אפי' ליכא חכמה ורופא עושין לה שהדברים שעושין לחיה בחול ידועים הם אפי' אוכלת מאכל בריאים אמרי' שאינה מרגשת לשעתה ואם תאכל צונן תסתכן. אבל אם חכמה ורופא אומרים א"צ שומעין להם שהרבה יולדת שאין עושין להם חמין בכל יום. וכן נוהגין עכשיו שאוכלין חמין של אתמול (מגן אברהם) מג' ועד ז' אם אמרה אינה צריכה ואפי' שחברותיה אומרים צריכה אין מחללין אבל אם רופא אומר שצריכה מחללין (במגן אברהם סי' ש"ל סק"ט יש ט"ס ונרשם שלא במקומו אלא דקאי על מג' ועד ז' וצ"ל כמו שכתבתי) ומז' ואילך ה"ה כחולה שאין בו סכנה ומותר לעשות צרכיה ע"י נכרי עד שלשים יום (שם):

יח עושין מדורה ליולדת כל שלשים יום ואפילו בתקופת תמוז אם יש לה צער צנה שידוע שמסוכנת בצנה (שם):

יט לפדות חבירו משביה אם יש לחוש אפי' בספק שמא יתבטל נ"ל דאין ספק דמותר למנות המעות בידו ממש דאם התירו איסור מוקצה משום הפסד הבא פתאום כדלעיל במלאכת מכבה ובהוצאה כ"ש אבידת גוף חבירו ואמנם אם הדבר ברור שלא יתבטל עד למחר אסור למנות המעות וכיוצא בו (ועיין בב"י ובד"מ ס"ס תקמ"ד שכ' דבחה"מ מותר למנות משמע דבשבת אסור. ונ"ל דמיירי שאין חשש כלל שיתבטל וע' בפסחים פרק האשה וכן מי שהבטיחוהו להוציאו מבית האסורין דאיכא למיחש משום פיהם דבר כו' וביותר לדעת הירושלמי שהביאו שם תוספות):

כלל סט

א דין חולה שאין בו סכנה ורפואה בשבת (סי' שכ"ח):

חכמים גזרו מלעשות רפואה בשבת אפילו דבר שאין בו משום מלאכה או שמוכנת מע"ש דאם נתיר לו לעשו' רפואה המוכנת מע"ש יטעו לומ' שמותר לשחוק הסממנים בשבת וחייב משום טוחן ואם ימרח רטיה חייב משום ממחק ואמנם לא השוו גזרותיהם בזה אלא שחלקו לפי הענין יש שאסרו לגמרי ויש שהתירו ע"י נכרי דוקא ויש שהתירו אפילו ע"י ישראל הכל לפי הענין:

ב מי שיש לו מיחוש בעלמא רק שיש לו איזה כאב והוא מתחזק והולך כבריא אע"פ שיש לו קצת צער אסור לעשות שום רפואה אפי' ע"י נכרי

ג לפיכך מי שחושש בשיניו ומ"מ הולך כבריא שדרך רפואתו ליקח חומץ בפיו כיון דמוכח מלתא שעושה לרפואה שאין דרך לשתות חומץ לכן אסור ליקח חומץ בפיו ולפלוט וה"ה יין שרף לא ישהנו בפיו ויפלוט ואפי' לשהות ואח"כ יבלעו אסור ובמקום צער גדול אפשר לסמוך בי"ש דמותר לשהותו ולבלוע אח"כ או אפי' להפליטו כיון די"ש הוא משקה גמור לכל לא מחזי כ"כ לרפואה (כ"כ א"ר בשם הגמיי' פרק כ"א וש"ג סוף ח' שרצים) וכ"ש דאסור ליתן על השן נעגליך או שפירוטוס וסובין חמין דכ"ז מוכח שהוא לרפואה אם לא דכאיב ליה טובא שמצטער כל גופו כדלקמן סימן י"א (שכ"ח):

ד וכן החושש בגרון שאין לו אלא מיחוש בעלמא שיודעין שבודאי אין בו סכנה כלל ודרך לערערו במיני משקין אסור להפליט ואם הוא משקה שדרך לשתותו דינו כמו חולי שן בסי' ג' (שם). ומי שיש לו חטטין בראשו אסור לסוך בשמן וכן משום צער אחר כיון שבמדינתינו אין סכין בשמן מוכח שהיא לרפואה (שכ"ז):

ה ומ"מ דברים שלא נעשה לעולם ע"י סממנים מותר כגון החושש במעיו מותר ליתן עליהם כוס שעירו ממנו חמין אע"פ שעדיין יש בו הבל וכן מותר להחם בגדים וכלים לתת על בטנו ואם מחמם כלי בדיל ועופרת מותר להניחו אפילו סמוך למדורה במקום

שיש לחוש שמא יהיה ניתך דאף אם ניתך הוי דבר שאינו מתכוין ומקלקל (שכ"א) ויזהר שלא יתן על בטנו כלי עם מים חמים רותחים ודבר זה אף בחול אסור מפני הסכנה (שכ"ו) וכן מי שנשתכר מותר לסוך כפות ידיו ורגליו שמן ומלח כיון דדבר זה אינו רפואה כלל ומותר לכפוץ כוס מים על הטבור ולהעלותו שעושין לחולי שקורין (הייב מוטר) ומותר להקיף בטבעת או בכלי כדי שלא תתפשט הנפוח וכן מותר לדחוק חבורה בסכין שלא תתפשט וכן מותר להגביה ערלת הפה שקורין צינגל שנפל לגרון ורוקח אוסר בזה ומותר ליטול הקוץ במחט ובלבד שיזהר שלא יוציא דם דאז עושה חבורה (שכ"ח):

ו מי שנגף ידו או רגלו אסור לצומתה בחומץ ויין שרף ואם הוא מעונג אף ביין אסור אבל בסתם אדם מותר ביין ואם נעשה ע"י ברזל או ע"ג יד ורגל מותר הכל כדלעיל כלל הקודם (שם):

ז מי שנשמטה פרק ידו ופרק רגלו ממקומו אף על פי שיש לו קצת צער לא ישפשפנו הרבה בצונן אבל מותר לחבירו למשוך אותו כדרך שעושין בחול (א"ר בשם רוקח) אבל עצם שנשבר מחזירין השבר לכ"ע כדלקמן:

ח בזמ"הז שאין דרך לרחוץ העין ביין אסור לרחוץ בשבת ביין ורוק תפל ואפי' אם שרה חתי' בגד מע"ש אסור ליתנו ע"ג העין בשבת ואם משים מים בתוך פיו ורוחץ בכל צדדים אף שמעורב בו רוק תפל מותר לרחוץ בו עיניו וכן אם לא יוכל לפתוח עיניו יכול ללחלחן ברוק תפל דאינו רפואה אלא לפתוח עיניו (א"ר) ובכל ענין מותר להניח רטיה וכיוצא בו על העין או על מכה מערב שבת אף על פי שיהא מונח כל השבת (שם):

ט רטיה שנפלה ע"ג קרקע או שהסירה במזיד לא יחזירנה נפלה על גבי כלי או שהוחלקה ממקומה יחזירנה דכיון דמילתא דל"ש הוא ל"ג ומגלה מקצת רטיה ומקנח פי המכה וחוזר ומגלה קצה השני ומקנחה ובלבד שלא יקנח הרטיה שהוא ממרח ומכה שנתרפא נותנין עליה רטיה שאינה רפואה אלא שמשמרה שלא יסרוט בבגדיו וכן מותר להניח חתיכת בגד יבש חדש שאינו מרפא או אפילו ישנים כשכבר היה על המכה אבל בגד ישן שלא היה על מכה מעולם אסור שהוא מרפא וכן מותר להניח עלים על העין או מכה לקרר אבל עלים שמרפאים אסור ומעבירין גלדי מכה וסכין אותם בשמן אבל לא בחלב מפני שנימוח (שם):

י אשה שמצטערת מרוב חלב שבדדיה מותר לקלח החלב מדדיה לארץ דכיון דהולך לאיבוד אינו דומה לדש אבל לקבל החלב בכלי ליתן לתינוק או לקלח על אדם שאינו חולה אלא שנשף בו רוח רעה ואין לו צער כל כך אסור אבל מותר לקלח בפי התינוק כדי שיאחז התינוק הדד ויניק (כן כתב בש"ל) וכל זה הוא בבריא שיש לו מיחוש:

יא חולה שחלה כל גופו או שיש לו כאב גדול ומצטער על ידי זה כל גופו אע"ג שהולך כנפל למשכב דמי ומותר לעשות כל רפואות על ידי נכרי ואפילו דברים שיש בהם מלאכה דאורייתא ולכן אם כואב לו השנים מותר להוציאן ע"י נכרי אבל ע"י ישראל אסור דהוי מלאכה דאורייתא דהחובל לרפואה חייב ומותר שיצוה לנכרי שיעשה לו רטיה וכל שכן דמותר להניח עליו לכתחלה (מה שהאריך הט"ז בענין הוצאת השן כבר תירץ הש"ך בי"ד בנקה"כ סימן קצ"ח דבאיסורי שבת קי"ל מסייע אין בו ממש) ומותר לעשות על ידי נכרי כל מלאכות דאורייתא ופשיטא שמותר לו לשתות כל מיני רפואות ובלבד שיעשה הנכרי. ופראשקעס (שקורין פולווער) כגון (ראברבע) וכיוצא בו שמערבין במים נראה לי דאסור ע"י ישראל לעשותו בלילתו עבה דהא י"א דבדבר שאינו בר גיבול משנתן מים חייב כמו שביארנו במלאכת לש ולכך יעשנה נכרי:

יב ולעשות ישראל דבר שאינו אלא מדרבנן יש מתירין אבל לדעת רוב הפוסקים דאסור אלא יעשנה על ידי שינוי וכן נ"ל. ואם א"א על ידי שינוי ולא על ידי נכרי מותר לעשות כדרכו כן נ"ל:

יג ואם יש בו סכנת אבר לכ"ע מותר אפי' ע"י ישראל כדרכו בדבר שאין בו אלא מלאכה דרבנן ואפילו אינו חולה כלל אבל מלאכה דאורייתא אפי' יש בו סכנת אבר אסור חוץ מסכנת עין שמחללין עליו שבת דסכנת עין הוא סכנת נפשות וכל דבר שמותר לעשות ע"י ישראל בחולי שאב"ס נ"ל דאפי' יכול לעשות ע"י נכרי מותר (ועי' בכלל הקודם לזה על איזה מכה מחללין שבת):

יד עין ששותת ממנו דמעות או דם מתחלת החולי יש בו סכנה וכל דבר שמסתפק בחולי שמא יש בו סכנה מחללין שבת דהוי סכנת נפשות (או"ה):

טו כל דבר שמותר לישראל מותר אף לישראל אחר לעשות לחולה וכל דבר שאסור אסור אפילו ע"י החולה:

טז חולה שאב"ס מותר לומר לנכרי לבשל לו אפילו דברים שאסורים משום בישולי נכרים ומ"מ מה שנשאר למ"ש אסו' אפי' לחולה עצמו ובשבת אסו' לבריא והכלים צריכים הכשר ואפילו כלי חרס כיון דעיקר איסורו אינו אלא מדרבנן דיו אם מגעילו ג"פ ובדיעבד אם בישל בו ויש רוב בתבשיל מותר והמיקל שלא להגעיל כלל לא הפסיד ונ"ל דהישראל לא יתן המאכל בקדרה דאחד נותן את המים וא' שופת הקדרה הראשון פטור אבל אסור (ועיין ביצה ד' ל"ד) ודוקא בישולי נכרים התירו ודוקא בשבת דהוי היכר אבל אסור להאכילו שום דבר איסור אפילו איסור דרבנן או מוקצה בין בחול בין בשבת ועיין בנ"א. ולעשות זויף מן יין ע' בחיבורי חכמת אדם כלל ע"ו סי' י"א דיש למצוא היתר אם

צרי' החולה לכך הרבה. ומותר לומר לנכרי לעשות תבשיל לקטן שאין לו מה לאכול דסתם צרכי קטן כחולה שאב"ס דמי ומותר להאכילו מוקצה בידים אם א"א בענין אחר (שם) ועיין בהל' ברכות כלל ס"ו בדין חינוך קטן:

יז אסור לשום פתילה (שקורין צעפל) בפי הטבעת כדרך שנוהגין למי שהוא עצור אלא בשינוי שיאחזנה בב' אצבעות וכ"ש דאסו' לעשות הפתילה מחלב או זיף או מנייר ומכל דבר אא"כ יש בו סכנה כמבואר בדין מכה בפטיש סי' ט"ו וכן אסור לעשית קריסטיר ואפילו הוכנה מאתמול ולא יערב מים ושמן כדרך שעושין אלא הנכרי ישפוך הכל לתוך הכלי וטוב לעשות הכל ע"י הנכרי או שיעשה הישראל בשינוי (ססי' שכ"ח במגן אברהם):

יח אדם בריא מותר לשתות משקין אע"פ שאין דרך בריאים לשתותן ודוקא כששותן לצמאו אבל אם כוונתו לרפואה אסור אבל דברים שדרך בריאים לאכול ולשתות אע"פ שמתכוין לרפואה מותר:

יט מי שיש לו מורסא שיש בו ליחה ודם או מכה אפי' הוא בריא מותר לפתוח חור כדי שיצא הליחה והדם אם יש לו צער מזה ודוקא כשאינו חושש אם יסתם תיכף אבל אם כוונתו שיהיה פתוח חייב כדלעיל במלאכת בונה אבל אסור לחוך שחין שע"י החיכוך מוצי' דם שנבלע בבשר דאינו דומה לליחה ודם שהוא כנוס במורסא משא"כ דם איברים שהוא נבלע וא"כ עושה חבורה ואם היה כבר נקב במכה ונסתם קצת אפ"ה אסור לפותחה וכ"ש להרחיבה ואותן שיש פוטינעלא ובלשון לאטיין איפעראטור מסתפק במגן אברהם אם מותר ליתן לתוכו קטניות כדי שישאר פתוח ומותר להחליף הבגד שעליו דאם לא מחליף יסריח אבל אסור ליתן עליו רטיה ואם יודע שמוציא דם כשמקנחם לא יקנחנה דהוי פסיק רישיה (ועיין במגן אברהם ס"ק נ"ג):

כ צפורן שפרשה וכן קליפת עור שפרשה באצבעו ומצער אותו מותר ליטלן ביד אם פרשו רובן דהוי כתלושין ולא גזרו רבנן (עיין לעיל במלאכת גוזז סימן ג' ד' באיזה ענין מותר לדידן):

כא דין העושה חבורה ושאסור למצוץ דם בפיו מן החבורה ודם שבין שיניו ושאסור לדבק עלוקה שתמצוץ דם ושאסור להניח צוק זאלב וכיוצא בו דברים המושכים דם ופשיטא לדחוק בידיו על המכה להוציא דם והעושה כן חייב (עיין במלאכת השוחט סי' ד' ה' ו'):

כב אם מצטער מרוב מאכל ורפואתו להקיא מותר לתחוב ידו לגרונו להקיא אבל על ידי סמים אסור וכל שכן דאסור לשתות דברים לשלשל מעיו ובחולי שאב"ס הכל מותר:

כג אסור להניח בגד על המכה שיוצא דם ממנו מפני שהדם צובע הבגד וכ"ש בבגד אדום (עיין לעיל במלאכת צובע) אבל מותר ליתן עליו קורי עכביש (א"ר בשם תוי"ט דלא כמ"א):

כד מותר לאכול שרפים ולגמוע ביצה חיה להנעים הקול:

כה דין מילה בשבת מבואר בחבורי חכמת אדם כלל קמ"ט:

כלל ע

א דין רחיצה בשבת (סי' שכ"ו):

אסרו חכמים לכנוס למרחץ בשבת מפני הבלנין שהיו מחממין חמין בשבת ואומרים מע"ש הוחמו לפיכך גזרו שלא לכנוס אפילו רק להזיע ואפילו לעבור במרחץ במקום שיכול להזיע אסור ולכן הטובלים בשבת אסורים לעמוד במרחץ במקום שיכולים להזיע ואסור לרחוץ אפילו בחמין שהוחמו מע"ש ואפילו לשפוך המים על גופו להשתטף אסור אבל מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו או שאר איברים בחמין שהוחמו מע"ש ובלבד שלא ירחוץ רוב גופו ואשה שלובשת לבנים בשבת וי"ט מותרת לרחוץ במקומות המטונפים ובלבד שלא תרחוץ בבגד שלא תבא לידי סחיטה (סימן שכ"ו) ולפיכך במקום שנוהגין להחם המקוה צריכין ליזהר שלא יהיו רק פושרין דאל"כ אסור לטבול בו (וע' בחיבורי חכמת אד' כלל קכ"ב):

ב מותר לשוף ידיו במורסן ובלבד שלא יתן עליהם מים רק שישיף ידיו רטובות בהם ואז מותר לכ"ע (ועי' לעיל כלל י"ט סימן א' ועיין ט"ז ומגן אברהם) אבל אסור לשוף ידיו במלח וכ"ש בבורית שקורין (זייף) כיון דנימוח הוי כנולד וכמו אין מרסקין שלג במלאכת דש (שכ"ו):

ג הנוטל ידיו אסור לחמם אצל האש אחר נטילה לא מיבעיא במקום שהיס"ב דאסור משום בישול ואפילו במקום שאין היס"ב דהוי כחמין שהוחמו בשבת דאסור ברחיצה אפילו ידיו לבד (שם):

ד הרוחץ בנהר גופו או ידיו צריך שינגב גופו או ידיו יפה כשעולה מן הנהר שלא ישארו מים עליו ויטלטל ד' אמות בכרמלית ומ"מ אסור לרחוץ בנהר לתענוג אלא דוקא לצורך טבילת מצו' כנדה שאירע ליל טבילתה בע"ש ולא היה באפשר לטבול מקודם וכן מי שראה קרי ליל שבת אבל בלא"ה כבר נהגו לאסור על פי פוסקים:

ה מותר לטבול בשבת ולקנח א"ע בכתונת או בגד אחר ומותר להביאו לביתו ולא גזרינן שמא יסחוט (סי' ש"א סעיף מ"ח):

כלל עא

א דין תיקון מבוי וחצר (סי' שס"ג):

כבר בארנו במלאכת הוצאה דמקום שיש לו ג' מחיצות אע"פ שמדאורייתא מותר לטלטל בכולו מ"מ חכמים אסרו לטלטל בו עד שיעשה תיקון ברביעית אחד חצר ואחד מבוי:

ב והלכו חכמים בכ"א אחר תשמישן כיון שתשמישי החצר הוא בדבר צנוע ראוי לעשות לו מחיצות יותר סתום ממבוי שתשמישו אינו צנוע מפני שיש בו דיורים הרבה ולכן תיקנו שחצר שפרוץ במלואו מג"ט עד עשר אמות עושה בצד א' פס רחב ד' טפחים או אם ירצה לתקנו משני צידי הפרצה די בשני פסין שכל אחד משהו וקיי"ל דלחי משהו הוי מחיצה וא"כ הוא כאלו היה לו ד' מחיצות ואע"ג דלחי א' הוי מחיצה מ"מ הצריכו ב' לחיין מטעם שכתבנו כדי שיהי' יותר סתום או פס ד' (שס"ג):

ג היה שם מחיצה גמורה ונפרצה במלואה ונשתייר משני צדדי הפרצה משהו מכאן ומכאן לכתחלה יש לחוש לאיסור עד שישאר טפח דדוקא אם מעמיד שם לכתחלה סגי במשהו דיש היכר שהעמידו שם להתיר משא"כ בנשתייר ממילא אין היכר כ"כ. ומ"מ אם הוא לצורך נ"ל דיש לסמוך על דעת המקילין דגם בנשתייר סגי אפילו במשהו וה"ה אם נשתייר מן הכותל רחב ד"ט מצד א' וכ"ז בחצר (שם):

ד אבל מבוי העמידו חכמים אדינא דבלחי אחד משהו סגי וכ"ש יותר ובלבד שלא יהיה רחב ד' אמות אם המבוי רחב יותר משמנה אמות דד"א הוי שיעור מבוי ואין כאן היכר כלל ולכן צריך לחי אחר ולהעמידו בצד האחר או שיעשנה מעט עב או דק מהבליט' כדי שיהיה ניכר שהוא לשם לחי דאע"ג דלחי משום מחיצה מ"מ היכר קצת בעינן אבל אם פתח המבוי רק ח' אמות וכ"ש בפחות אף בלא לחי אחר מותר דעכ"פ הוי פרוץ כעומד וקיי"ל דפרוץ כעומד מותר אבל אם העמידו לשם לחי דאית ליה קלא שתיקנו לחי למבוי אפילו רחב ד' אמות הוי לחי אבל סמכו עליו לא מהני (שם):

ה כל לחי ופס שאמרנו לא יהיה גבהו פחות מי' טפחים ויהיה חזק ומהודק שלא ינוד ברוח מצויה ולא יהיה רחוק מן הכותל ג' טפחים דאל"כ אתי אוירא דהאי גיסא ואויר הפתח ומבטלו ואפילו היה הלחי יותר מג' טפחים דל"ש לומר אתי אוירא ומבטלו כיון שהעומד מרובה מהאויר שבצד א' מ"מ י"א דצריך לחי אחר וצריך שלא יהיה גבוה מן הארץ ג"ט דכל מחיצה שהיא ג"ט מן הארץ לא נקראת מחיצה:

ו אפי' לא היה הלחי קנה שלם מחובר יחד אלא שברי שברים או אבני' או קורות היוצאים מן הגדר זו למעלה מזו בפחו' מג"ט הוי לחי. ואפילו לא העמיד אותו לשם לחי אלא שנזדמן לו שם מאיליו כשר ובלבד שיסמכו עליו מע"ש אבל לא סמכו עליו מע"ש כגון

שהיה שם לחי אח' ונפל בשב' ובאים עכשיו לסמוך על זה לא. אבל אם לא היה שם לחי אחר מע"ש אעפ"י שלא סמכו עליו בפירוש כאלו סמכו עליו אבל אם בפירוש לא סמכו עליו כגון שלא טלטלו בשבת העבר ע"י לחי זו לא הוי לחי:

ז אפילו אם אינה נראית הלחי בחוץ ובפנים כגון שיש קצת בליטה בכותל ואותה בליטה נראית רק לאותן העומדין בפנים ולא להעומדים חוץ למבוי או שנראית להעומדים בחוץ נגד חלל המבוי ואינה נראית להעומדים בפנים כשר:

ח עוד יש חילוק בין מבוי לחצר דבחצר אין אוסר בה פרצה אלא ביותר מי' אמות או שנפרץ במילואו שלא נשארו גפופין מן הצדדין ואין חילוק אם נפרץ למקום דבקעו בו רבים או לא אבל במבוי אם נפרץ א' מהכתלים שבצד ארכו אם נשאר מן הכותל לצד ראשו פס רוחב ד' טפחים דזהו שיעור סוף מבוי (ר"ל דתחילת מבוי צריך שתהיה ארכו ד' אמות דוקא כדלקמן סי' ט' אך בזו שכבר היה עליו שם מבוי אלא שנפרצה סגי בפס ד"ט. ואם לא נשאר פס ד"ט א"כ הוי כתחלת מבוי וצריך שיעשה פס רחב ד' אמות וא"כ כיון שלא נתבטל שם פתח מן מבוי זה לכן אינו אוסר פרצה זו אא"כ ביותר מי' אמות דעד י' אמות נחשב לפתח. ומבוי לא נפסל בפתחים הרבה ואין לחוש שמא יקצרו בני רה"ר דרכם וילכו דרך פרצה זו וא"כ אין להם היכר של לחי דכיון שנשאר שם מבוי על משך זה לא נתבטל תורת לחי ופתח ממבוי זה. אבל אם לא נשאר פס ד' טפחים א"כ נתבטל תורת לחי ופתח ממבוי זה ובני מבוי יקצרו דרכם ללכת דרך הפרצה ולכן אפילו אין בפרצה רק ג' טפחים אוסר. ומ"מ אפי' בנשאר פס ד"ט דאינו אוסר עד י' אמות דוקא דלא בקעי בו רבים כגון שנפרץ למקום מקולקל בטיט וכ"ש אם נשתיירו מן היסודות דעכ"פ מעכב הילוך הרבים. אבל בלא"ה אוסר בפרצה ד"ט. ומבוי שנפרץ בראשו ממש דהיינו בכותל שבו הפתח אם מתוקן בקורה והקורה מונח מכותל לכותל אין צריך תיקון אבל אם יש שם אצל אחד מן הצדדים פס והקורה מונח על הפס ונפרץ שם בפס ד"ט צריך לחי אצל הפרצה דקורה על גבי מבוי בעינן ואינו דומה לנפרץ מצדו דלעיל דאוסר בפרצה ג' טפחים דשאני ראשו כיון דמבוי שאין פתוח בראשו א"צ תיקון אע"פ שבתוכו רחב הרבה (שס"ה במגן אברהם סק"ג ואע"ג שבסי' שס"ג כ' בש"ע דעה א' בסתם ג' טפחים כבר כתב בד"מ כדעת י"א והתימה שלא הגיה בש"ע):

ט בד"א דבחצר פרצתו בי"א אם אינו במלואו דוקא שהיה העומד הנשאר על כ"פ כמו הפרוץ אבל אם היה הפרוץ מרובה על העומד כל שהפרצה יותר מג"ט צריך לתקן בבנין או בצוה"פ דלעולם לא הוי רה"י עד שיהיה לו ג' מחיצות ואח"כ יכשיר רוח ד' (עה"ק ו' ע"ב):

י כל התיקונים שבארנו הוא דוקא כשהפתח או הפרצה עד עשר אמות שנחשב לפתח אבל אם הפרצה יותר מעשר אמות בין בחצר ובין במבוי ואפי' יש לה גפופין משני הצדדין לא מהכי עד שיעשה שם צוה"פ שבארנו דינו כלל מ"ח. ודע דלא נקרא מבוי להתירו בלחי או בקורה שנבאר לקמן אא"כ שיהיה ארכו עכ"פ ד' אמות מרווחים או יותר ויהיו פתוחים לתוכו עכ"פ ב' חצירות ולכל חצר ב' בתים לפחות ולא יהיה בכל פתח פחות מד' טפחים רחבו ושיהיו דיורים אוכלין בכל בית אע"פ שבאחד דר האב ובשני הבן והבן מקבל פרס מאביו כיון שאוכל בבית נדונים כשנים ואפילו באחד נכרי ובאחד ישראל ויהיה ארכו יותר על רחבו ואם חסר א' מאלו דינו כחצר ואינו מותר אלא בפס ד' או ב' לחיין או צוה"פ (שס"ג):

יא חצר שארכו יותר על רחבו דינו כמבוי וניתר בלחי וקורה אע"פ שאין חצירות ובתים פתוחים לתוכן הואיל ואינו קרוב לרה"ר אלא פתוח למבוי והמבוי לרה"ר (שם):

יב עוד יש חילוק בין חצר למבוי שהמבוי עקום כמין דלת כזה % דינו כאלו היה מפולש בעקמימות וצריך צורת הפתח בעקמומיתו ובב' ראשיו לכל אחד לחי או קורה או שיעשה צוה"פ לכל אחד משני ראשיו ובעקמומית יעשה לחי או קורה ואם הוא כמין ח' צוה"פ בשני עקמומית ולחי או קורה בב' ראשיו וכן אם יש מבוי גדול והרבה מבואות קטנים יוצאים מצדדים אפי' אינן מכוונות זה כנגד זה עוש' לכל שביל צוה"פ מצד א' ולחי או קורה מצד השני אבל בחצר שהוא עקום כמין ד' או ח' א"צ שום תיקון בעקמימותו (שס"ד):

יג ומתוך מה שבארנו יתבאר לנו שהעיירות שלנו שאין חצירות פתוחים לתוכו רק שבכל המבואות הבתים פתוחים לתוכה יש לה דין חצר. ומ"מ אם נפרצה למקום שרבים בוקעים בו כדלעיל סי' ח' צ"ע אם נדונין כחצר או כמביי וכיון דבקעי בו רבים דינו כדלעיל במבוי (סימן שס"ה במגן אברהם סק"ד) ואם העיר מוקף חומה ורוצים לתקן המבואות שדרים בה יהודים אם המבואות רחבים יותר מי' אמות במקום שרוצים להעמיד התיקון צריך צוה"פ דוקא שהרי אפילו בחצר כשפרוץ למקום האסור לה צריך צוה"פ אבל אם במקום שרוצין להעמיד התיקון אינו רחב מי' אמות אע"פ שהמבוי באמצע יותר מעשר אמות מ"מ הכל הולך אחר הפתח והמקום שמעמיד התיקון שם הוא הפתח וא"כ די בב' פסין משהוין כדין חצר וא"צ ג"כ לתקן בעקמומית דאין זה אלא סלוק דיורים היהודים מן הנכרים ואין כאן פרצה לרה"ר או לכרמלית כיון שמוקף חומה אבל אם אין חומה סביב א"כ לכ"ע פרוצה לכרמלית וצריך צוה"פ מצד א' ומצד השני כשאינו רחב מי"א סגי ב' פסין משהוין דממ"נ מותר בין שיהיה עליהם תורת חצר

או מבוי ואם חצירות פתוחים לתוכה יש לה דין מבוי לגמרי כמו שבארנו (סי' שס"ג) ומ"מ נ"ל דגם אפי' עיר שאינו מוקף חומה ויש שם בתים וחצירות פתוחים למבואות כמו שהוא בק"ק ווילנא אעפ"כ אם אי אפשר לעשות תיקון בעקמומית יתקן רק בכל המבואות הפתוחות לרה"ר בצוה"פ כדין ובצד השני בלתי אף שא"א לעשות בעקמומית שום תיקון (וע' בנ"א):

יד נ"ל דב' לחיין צריך להעמידן זכ"ז ואם העמידן שלא מכוונים פסול אבל בצוה"פ אפי' באלכסון מהני. ומ"מ בשעת הדחק יש לסמוך גם בלחיין אף זה שלא כ"ז

טו מבוי או עיר שצדה א' נהר או ים אם שפת הנהר או ים משופע שבתוך שיפוע ד"א כבר גבוה י"ט א"כ נחשב המדרון הזה למחיצה וא"צ שום תיקון ואפי' כשהמים נרפשין שהרי אנו אין צריכין לעומק המים כיון שהמדרון עד המים גבוה י"ט אבל אם אין המדרון שיפוע כך אלא שבתוך ד"א אינה גבוה י"ט וא"כ נוח להלוך א"כ אין המדרון נחשב למחיצה ומ"מ עומק המים גופה נחשב למחיצה כיון שיש בעומקו י"ט אך כשנקרשין המים לא נחשב אז כמחיצה ודוקא בנהר שאין ספינות עוברות בתוכו דאל"כ כיון דהוי מחיצה הנעשה שלא ע"י אדם אתו רבים ומבטלו מחיצה וצ"ע וכשיש גשר על הנהר אף על פי שאינו רחב יותר מי"א א"כ הוי כפרצה דכיון דבקעו בה רבים דינו כדלעיל סימן ו' בפרצת מבוי וצריך לעשות שם תיקון ואם דרך הנהר להתיבש בימות הקיץ אסור לטלטל בלא תיקון אפי' כשלא נתייבש דחיישינן שמא יתייבש ויסמכו עליו וכן כשנקרשין בחורף בטלה המחיצה. ומיהו משמע דוקא בדרכו להתייבש אזי אף בזמן שהוא מלא מים אסור דחיישי' שמא יתייבש ולאו אדעתא אבל מחמת שנקרש בימות החורף לא גזרינן דהכל נקרש בפעם א' (כן משמע במ"א וכ"כ בתשובת בשם שו"ת שב יעקב וכ"י) ונ"ל דדוקא שאין שפת הנהר עמוק י"ט לאחר שנתייבש אבל אם לאחר שנתייבש אפ"ה נשאר שפתו עמוק י"ט מותר לטלטל בלא תיקון כדלעיל ריש הסי' (שם):

טז וכ"ז דוקא שהנהר סמוך לבתים בתוך י' אמות אבל אם המדרון או הנהר רחוק יותר מי"א מן הבתים נמצא שפרוץ מצדו יותר מי"א וצריך לעולם תיקון מן הצד וכן אם הנהר המקיף אינו עמוק י"ט כדין בשפתו הסמוכה לבתים בתוך י"א אע"פ שמצד השני הוא עמוק י' לא מיבעי' שאם רחב יותר מי' אמות דפשיט' דאסור שהרי פרוץ מצדו אלא אפי' אינו רחב י"א אסור שמא יבא לטעות ויאמרו דמותר לטלטל במפולש בלא תיקון שלא יעלו על דעתם שההיתר מפני המדרון שמעבר הנהר ומיהו י"א דלא גזרינן

יז אם פתח המבוי רחב יותר מי' אמות וא"א או שאינו רוצה להטריח בעשיית צוה"פ יכול להעמיד קנים אצל כותל אחד פחות מג"ט מן הכותל וכן כל קנה מחבירו והוי כאלו

היה הכל סתום ומכ"ש כשיעמיד פס שלם עד שיתמעט הפתח של מבוי מי"א ואע"ג דהמבוי נשאר רחב הרבה כיון שהפתח אינו רחב מי' אמות דינו כאלו היה כל המבוי רק י"א דצריך להעמיד שם לחי דפס זה לא מהני משום לחי שהרי לא נעשה לשם לחי ואין כאן היכר קצת דאע"ג דלחי הוי משום מחיצה מ"מ היכר קצת בעינן (ריש שס"ג סעיף ל"ג ל"ד):

יח עוד יש הכשר אחר למבוי הפתוח ברוח רביעית או אפי' המפולש מב' צדדים שיעשה צוה"פ מצד א' ודינו כסתום וברוח רביעית יניח קורה שרחבה טפח ע"ג הכתלים ואמנם כיון שאין מנהגינו לתקן בקורה לכן לא אכתוב פרטי דיניה והרוצה לעיין מבואר בסי' שס"ג

יט אע"פ שהקורה המונחת למעלה מעשרים אמה לא מהני דקורה משום היכר ולמעלה מעשרים אמה ליכא הכירא אבל צו"הפ ולחי מהני אפילו כשכותל מבוי גבוה יותר מכ' אמה דצו"הפ ולחי הוי כמחיצה גמורה:

כ מבוי שנפלו תיקוניו בשבת אם העיר אינו מוקף חומה אסור לטלטל בו דכיון דליכא מחיצות לא אמרינן שבת הואיל והותרה הותרה אבל אם העיר מוקף חומה כדין בלא פרצות רק שתיקנו המבואות לסלק דיורת היהודי' א"כ כיון שכל העיר דינו כחצר שהרי מוקפת חומה אע"פ שנפל עכשיו בשבת התיקון אמרינן הואיל והותר למקצת השבת הותר לכל השבת ואם היה קרוב לודאי שנכרים ישברוהו בשבת אסור לאחר שנשבר. ספק אם נשבר מע"ש או בשבת מותר דהוי ספק דרבנן ולקולא. וכבר בארנו בכלל אמירה לנכרי דמותר לומר לנכרי לתקן בשבת אע"ג דהוי מלאכה דאורייתא כדי שלא יבאו רבים לידי מכשול. דין המבוי ודין החצרות כשנשבר תיקון המבוי בשבת יתבאר בכלל שאחר זה סימן כ' (סימן שס"ה):

כא חצר שנפרץ בפרצה האוסר לכרמלית בשבת כיון שאין כאן מחיצות לא אמרינן שבת הואיל והותרה הותרה (סי' תנ"ד):

כב רשות הרבים עצמה אינה ניתרת אלא בדלתות י"א דבעינן ב' דלתות דדלת לא חשיבה כמחיצה גמורה וי"א דסגי בדלת א' ובצד השנייה או לחי או קורה וגם יש מחלוקת די"א דוקא אם ננעלת בלילה וי"א אע"פ שאינה ננעלת רק שיהיו ראוין לנעול שאם משוקעות בעפר מפנה אותן ומתקנן שיהיו ראוין לנעול ואחר שעשה התיקון דדלתות חשובה כולה כחצר א' ואין מבואותיה צריכין תיקון (שס"ד) ומ"מ לדידן לאותן הפוסקים דאין לנו בזמ"הז ר"הר כדלעיל כלל מ"ט סימן י"ג א"כ אין נפקא מינה בזה כן נ"ל:

כלל עב

א דין עירובי חצירות ושיתופי מבואות וברכתו (סי' שס"ו עד ש"ע):
תקנו חז"ל דאע"ג שהמבואות והחצרות כתיקונן במחיצות גמורות מ"מ אסור לטלטל בהם מן הבתים לחצרות ומחצרות לבתים וכן מן הבתים למבוי אלא אם כן ערבו יחד שלפי שהמבוי הוא כמו רשות הרבים וכן החצירות נגד הבתים הוא כמו רשות הרבים שכיון שהבית מיוחד לאחד והחצר משותף לכל הדרים בחצר מחזי כרשות הרבים ואם יהיה מותר לטלטל בלא עירוב יבואו לטעות דמותר לטלטל ג"כ מן ר"הי לר"ה ולפיכך תיקנו שכל הבעלי בתים שבחצר יתערבו יחד דהיינו שכ"א יתן קצת לחם ויתנו הכל בכלי אחד דוקא. ויניחו הכל בבית א' כיון שדעתו של אדם נגרר אחר המקום שמאכלו שם והוי כאילו דרים בבית זה. ונמצא הוי כאלו לא דר בחצר זה אלא א' ואח"כ יתערבו כל החצרות יחד ויניחו הכל בחצר א' ונמצא כאילו אין במבוי אלא חצר א'. ולפי שאין מערבין אלא בככר שלם שלא יבואו לידי מריבה שזה יתן פת שלם וזה חתיכה וגם יש עוד חילוקי דינים הרבה לפיכך המנהג הפשוט בכל קהלות ישראל שהשמש גובה מכל בעלי בתים מעות ואפילו ע"י קטן אבל לא ע"י נכרי (מגן אברהם סק"ט) ונ"ל דזה דוקא כשנותנים פת אבל לפי מנהגינו אין חילוק ובמקצת מקומות ביצים ואף על גב דמדינא אם השמש נחתום ונותן הלחם לא מהני במה שהבעלי בתים נותנים לו מעות או ביצים דקיי"ל מעות אינו קונה מ"מ כיון דמנהגינו שהשמש נותן להרב או לחזן שיזכה בעירוב לכל בני העיר הרי זיכה להם ע"י אחר ומכ"ש כשאינו נחתום ואינו מוכר משלו ה"ז כאלו עשו אותו שליח לערב וזה מהני (סי' שס"ט) ואז השמש קונה קמח או נותן משלו מצה לפי שאינו נתעפש מהר כמו לחם חמץ שמתעפש במהרה ואפילו אם אינו עושה מצה מכל הקמח אפ"ה הוי עירוב דלא גרע מאילו אחד מזכה לכולם ואדעתא דהכי נתנו קמחם תחילה והשמש יתן העירוב להרב או לאחר ויזכהו לכל הקהל על ידו ואם שכח ולא זיכה מכל מקום מותר שכיון שגבה מכל בני העיר א"כ נעשה העירוב ממילא ומכל מקום רשאי לברך כיון שלא חל העירוב עד שבת. ולפ"ז למנהגינו שמערבין בע"פ אם שכח ולא זיכה עד י"ט וביי"ט שאסור לזכות יערב בע"ש ומ"מ אם שכח לזכות עד שבת מותר לטלטל דמסתמא אדעתא דהכי נתנו קמחם (שס"ו ובמגן אברהם) ועולה זה המצה במקום עירוב חצרות ושתוף מבואות ומניחין המצה בב"הכנ (שס"ו) ואם נשבר המצה לאחר שהניחו אפילו קודם שנכנס שבת ראשונה אם נשאר בו כשיעור כשר כיון דבשעת הנחה היה שלם (סימן שס"ח):

ב וראוי להשגיח תמיד על העירוב שמא נתעפש עד שאינו ראוי לאכילה או שמא התליע בתולעים קטנים שקורין (מילבין) ולכן יש אנשים שמערבין בכל ע"ש בפת שלהן ומזכין ע"י אחר לכל בני הקהלה וכן הדין בב' יהודים הדרים בשני בתים ובית או חצר ביניהם צריכים לערב יחד או שאחד יערב משלו ויזכה לשני וצריך המזכה שלא יקפיד אם יאכל חבירו מפת שעירב בו ולכן לא יערב בפת שתיקן לצורך שבת שאם מקפיד מליתן לו נמצא שאין לחבירו חלק בזה ובטל השיתוף (שם):

ג המזכה בעירוב משלו יכול לערב בפרוסה שהרי אין כאן איבה וגם ראוי שיודיע להם שמערב בשבילם דלפעמים יש למצוא שאינו יכול לערב בלא דעתו ויש בזה חילוקי דינים (עיין סי' שס"ח) וע"י שמודיע יוצא לעולם ומיהו כשמערב לכל העיר א"צ לזה:

ד המזכה משלו צריך שיזכה על ידי אחר ואם יש שם איש אחר לא יזכה ע"י אשתו ולא ע"י בנו ובתו אם הם סמוכים על שלחנו אפי' הם גדולים וכ"ש על ידי עבדו ושפחתו הכנענים אפילו הם גדולים אבל עבדו ושפחתו העברים אפילו קטנים מזכה על ידן דאע"ג דקטן אין לו זכות במידי דרבנן קטן זוכה לאחרים ולא ע"י בתו אפילו אינה אוכלת משלו כל זמן שלא בגרה ואם אין שם אחר מותר לזכות על ידי כולם חוץ מבנו ובתו הקטנים הסמוכים על שלחנו דידן כידו וגדול שיש לו אשה אע"פ שאוכל על שלחן אביו מזכה על ידו ואפי' לכתחלה דאז עושה הכל אדעתא דנפשיה שלא על דעת אביו וצריך הזוכה להגביה הפת טפח כדי שיקנה בהגבהה זו (שס"ז):

ה בשעה שמזכה העירוב מברך אקב"ו על מצות עירוב ואומר בדין יהא שרי לנא לאפוקי ולעיולי מן הבתים לחצר ומן החצר לבתים ומבית לבית ומן הבתים למבוי וממבוי לבתים לכל בתי החצרות ולכל מי שיתוסף בעיר הזאת (שס"ח). ואם מערב לכל שבתות השנה יאמר לכל שבתות השנה ולכל ימים טובים ואם אסור לטלטל במבוי רק שמערב עירובי חצרות אצ"ל ומן הבתים למבוי (שם):

ו אם זיכה משלו ע"י אחר אע"פ שלא בירך ולא אמר בהדין אינו מעכב ומותרי' לטלטל אבל אם לא זיכה ע"י אחר אעפ"י שבירך ואמר בהדין אסורים לטלטל כן נ"ל. ואינו דומה לדלעיל סימן א' דהתם נתנו כולם ונעשה העירוב ממילא משא"כ כאן:

ז אם אין האיש בבית או אפילו כשהוא בביתו ואינו רוצה לערב אשתו מערבת ונותנת חלק בעירוב אבל אין יכולה לזכות משל בעלה שהיא תתן כל הפת אפי' אם אינו בביתו ומכל מקום ממזונותיה או אם ידוע שאין הבעל מקפיד בדבר מועט מותרת גם לזכות (שס"ז) ועיין שם עוד חילוקי דינים בזה:

ח שיעור העירוב אם היה י"ח ב"ב או פחות סגי שיהיה ערך כחצי ביצה לכל א' וא' ואם הם יותר מי"ח אפילו אלף ויותר סגי בככר שהוא כשמנה ביצים ובדיעבד אפי' רק כששה ביצים (שס"ח) ובכל מיני מאכל מערבין ומשתתפין ואפי' ארבעה וחמשה מינים מצטרפין למזון שני סעודות ומערבין בפת אורז ועדשים אבל לא בפת דוחן שזה אינו ראוי לאכילה (שס"ו) ולא בעדשים וחטים שאלו אינן נאכלים חיין. ולא בכמהין ופטריות וכן מערבין בבשר חי אלא דבחי צריך שיהיה בו מזון ב' סעודות ובצלי או מבושל א"צ רק כדי ללפת בו פת מזון ב"ס זה הכלל כל שמלפתין בו פת שיעורו כדי ללפת בו פת מזון ב"ס וכל שאין מלפתין בו פת שיעורו כדי לאכול ממנו ב"ס ויין חי לא הוי לפתן ושיעורו ב' רביעית וכן שיעור שאר משקין. משתתפין בבב' בצים אפי' חיים בשני רמונים בה' אפרסקים בליטרא ירק בין חי בין מבושל אבל לא בעלי בצלים ולא בתבלין ובשעת הדחק אפי' בתבלין ונ"ל לא בפלפלין עיין בי"ד סי' ק"כ בנקה"כ וביומא ד' פ"א ע"ב בתוס' שם. וליטרא האמור בכ"מ הוא ב' רביעית ועוכלא היא חצי רביעית (רמב"ם פ"א מה' עירובין) (שפ"ו):

ט העירוב צריך להיות קיים בין השמשות ויוכל לאכלו כשהיא חשיכה ודאי. ואם סועד והוא לילה ודאי יבצע עליו בלילה או יבצע עליו שחרית אם הוא לחם שלם כיון דאיתעביד ביה מצוה חדא. ספק אם היה קיים בין השמשות או לא מותר דאוקמינן אחזקתיה אבל אם ספק אם הניחו עירוב או לא דלא היה לו חזקת היתר מעולם ואפי' אם הניחו רק שהיה מונח במקום שא"א ליטלו אא"כ יעשה מלאכה דאורייתא ה"ז כנאבד שהרי אי אפשר לאכלו אבל אם נתנו בתיבה ואבד המפתח כיון דאפשר לשבור התיבה או להסיר הצירים דאין זה אלא מלאכה דרבנן קי"ל דל"ג על השבות בהש"מ (שצ"ד)

י מערבין ע"ח בהש"מ ובשעת הדחק אפילו כבר קבל עליו שבת כל זמן שהוא יום והוא תוספת שבת ואם חל י"ט בע"ש אין מערבין ואם חל י"ט יום ה' ו' ונזכר ביום ה' מניח ומתנה אם היום קדש אין בדברי כלום ואם היום חול יהיה זה עירוב לשבת ולמחר ביום ו' יאמר על אותו פת אם היה אתמול קדש ולא היה בדברי כלום יהיה זה עירוב מהיום ואם היום קדש הרי ערבתי מאתמול ודוקא בב' י"ט של גליות אבל בר"ה לא יכול להתנות דקדושה א' היא (שצ"ג):

יא אפילו לא עירבו מותר לטלטל בבהכ"נ לא מיבעיא כלים ששבתו בתוכו אלא אפילו אם הביאו שם בשוגג כלים מן הבתים מותר לטלטל בכולו דאינו בית דירה ואינו אוסר (במגן אברהם סי' שס"ו ס"ק י' ויש שם ט"ס וכצ"ל אפי' בנאה יחיד כו' ואם יש אורחים כו' צריכים לערב עם שאר בני חצר כן הוא בש"ל):

יב אין החצרות והבתים יכולים לערב יחד אא"כ יש ביניהם פתח או חלון שיוכלו לטלטל מזה לזה דרך הפתח או החלון והפתח והחלון שבין חצירות צריך שיהיה עכ"פ ד"ט על ד"ט ויהיה קצתו אפילו משהו בתוך י"ט לארץ ואז מותר לטלטל אפי' דרך פתחים קטנים ולא יהיה סריגה בחלון דסריגה מבטל החלון ובפחות מד' על ד' לא מהני עירוב ואסור לטלטל כלים ששבתו בבית מחצר זה לזה דרך חורין ומ"מ לפי מנהגינו שעושין העירוב והשיתוף יחד כדלעיל סי' א' הרי נעשו כלם כאלו היו חצר א' ולכן אפילו אין חלון בין החצרות מותר לערב ולטלטל כלי בית מזה לזה (כמ"ש רש"י בעירובין ע"א ע"ב ד"ה מערבין דלא כמ"א סי' שע"ב ס"ק ג' וכבר השיגו ותמה עליו בס' אה"ע):

יג אבל בתים ועליות (בעה"ק אוסר ובא"ר הניח בצ"ע) הסמוכים זה לזה ולא ערבו בחצר אם יש ביניהם פתח או חלון שהוא ד"ט על ד"ט אע"פ שהוא למעלה מי"ט לארץ יכולים לערב דביתא כמאן דמליא דמי (שם):

יד חריץ שבין ב' חצרות עמוק י"ט ורחב משפתו ד"ט אם נתן נסר לארכו של חריץ במשך ד"ט עד שנתמעט עי"ז מרחב ד"ט או שנתן נסר משפתו לשפתו כמין גשר ורוחב הגשר ד"ט הוי כפתח ויכולין לערב יחד וא"ל אין אוסרין זה ע"ז וגם אין יכולין לערב יחד (שם):

טו מרפסת (שקורין גאנק) שהוא דרך לעליות הפתוחים לה ועומדת בחצר ועולים לה בסולם ובני העליות יורדים ממנה לחצר ועוברים לרשות הרבים אינם אוסרים על בני החצר דסולם תורת פתח עליו והוי כב' חצירות ופתח ביניהם שאם רצו מערבים יחד ואם רצו כל א' מערב לעצמו. ובלבד שיערבו כל בני מרפסת לעצמן כדי שתהא רגל המותרת במקומה אבל אם לא ערבו בני המרפסת לעצמן א"כ הם אסורים לטלטל במקומן ורגל האסורה במקומה אוסרת ג"כ שלא במקומה כדלקמן סוף כלל ע"ג סי' י"ט:

טז אם לא ערבו יחד וערבו לעצמן ויש בתצר תל או עמוד שהוא משותף בין שניהם כל שלזה תשמישו בנחת ולזה בקשה לא מקרי רק רשות לזה שתשמישו בנחת ואם שניהם שוין הן בנחת כגון ששניהם משתמשים על ידי פתח או שלשניהם הוא בקשה א"כ רשות שניהם שולטת בו ואוסרין זה על זה. ואיזה הוא קשה בין שהמקום ההוא גבוה ממנו י"ט נמצא שצריך לזרוק או שהמקום ההוא נמוך ממנו י"ט וצריך לשלשל לשם כל זה הוא קשה ולכן אם התל והעמוד אינם גבוהים י"ט וגם למרפסת אין גבוה עשרה דהוי לשניהם בנחת דכל פחות מעשרה הוי בנחת הרי שניהם אסורים להוציא לשם כלי הבתים ואם הם גבוהים מקרקעות החצר י' טפחים ובתוך עשרה למרפסת והם בתוך ארבעה טפחים למרפסת ואם כן לבני מרפסת הוא בנחת ולחצר הוא בקשה ולכן בני מרפסת מותרים ובני חצר אסורין י ואם היה רחוק מהמרפסת ד"ט או יותר אעפ"י

שגבוהי' י"ט מן החצר ולתוך י"ט למרפסת הוי לשניהם בקשה דהיינו לבני החצר ע"י זריקה בגובה ולמרפסת מכח הפלגה ד' טפחים ולכן שניהם אסורין אבל אם הוא מופלג מן המרפסת ד"ט וגם גבוה י"ט מותר לבעל החצר שאין אדם אוסר דרך אויר (ועיין כ"ז בסימן שע"ה במ"א ובט"ז):

יז בור שבין ב' חצרות שלא ערבו אסור למלאות ממנו בכלים של בית אא"כ עשו תיקון דהיינו שיעשה מחיצה עשרה טפחים למעלה מן המים וצריך שיהיה טפח מן המחיצה יורד בתוך המים או שיעשה המחיצה כולה בתוך המים רק צריך שיהיה טפח יוצא ממנה למעלה מן המים כדי שתהא ניכרת רשות זה מרשות זה או אם עשו על פי הבור קורה רחבה ד' טפחים זה ממלא מצד הקורה וזה ממלא מצד השני דלא אזיל דלי יותר מד' טפחים ואע"ג דעריבי מיא מתחת הקורה קל הוא שהקילו חכמים במים אבל מותר למלאות בכלים ששבתו בחצר ובלבד שלא יכניסם לביתו כדלקמן סי' כ"א (שע"ו):

יח בור שבאמצע שביל שבין ב' חצרות י"א דאם מופלג מכותל זה ד' טפחים ומכותל זה ד"ט ואין החצירות פתוחות לשביל בפתחים רק שמשתמשים דרך חלונות ואם כן כיון שהוא מופלג כ"כ הוי תשמישן רק דרך אויר ואין אדם אוסר דרך אויר ואין צריכין שום תיקון אבל אם אינה מופלגת אלא בפחות מד' טפחים הוי תשמישן בנחת ואוסרין זה על זה וי"א דאפי' החצרות פתוחות לשביל כיון שאין ממלאין עכשיו רק דרך חלונות ולכן בין שהיו מופלגות זה מזה ד' או בפחות מכן כיון שאין משתמשין רק דרך אויר השביל ולא דרך הפתחים א"צ שום תיקון (עיין בב"י סימן שע"ז):

יט בור שבין ב' חצרות שחצר א' דר בו נכרי וחצר א' דרים בו כמה ישראלי' בשעת הדחק יש לסמוך על הרא"ש דבין יש ביניהם פתח או חלון ורחב ד' על ד' בתוך י' או פחות מד' על ד' למעלה מי' ממלאין ממנו ואין צריך לשכור מנכרי כיון שאין לנכרי דריסת רגל עליהם אינו אוסר (ב"י בשם רא"ש שם):

כ דין בית הכסא שבין ב' חצרות או בתים שלא ערבו נתבאר לעיל כלל נ"ה:

כא כיון דאמרינן דתקנו ע"ח דנחשב כאלו כולן דרים בבית ובחצר שמונח שם העירוב לפיכך צריך שיהיה העירוב מונח במקום שיכולין כולן להביא העירוב אצלם בהש"מ לפיכך לפי מנהגנו שמניחין העירוב בבהכ"נ אם לא תקנו המבואות שבעיר ואין פתוח לחצר בהכ"נ עכ"פ שני בתים שדרים בתוכם ב' בעלי בתים שיש ביניהם פתח או חלון שהוא ד' על ד' אין בעירובן כלום והמברך מברך לבטלה (סימן שס"ו בט"ז ומגן אברהם סוף סי' שס"ה):

כב ולפיכך אם נשבר תיקון המבוי מע"ש אותן הבתים שיכולין להביא אצלן העירוב מותרין לטלטל אבל שאר החצירות והבתים אסור לטלטל מבית לבית חבירו או בחצר שב' בעלי בתים דרים בו ואפי' לא נשבר אלא התיקון מהמבוי שבהכ"נ בתוכו ושאר מבואות שבעיר לא נשבר תיקונם אפ"ה כולם אסורין שהרי אין יכולים להביא העירוב אצלם (שם):

כג וכן אם נאבד או נתעפש או התליע העירוב בע"ש ולא נודע עד שבא בענין שלא עשו עירוב אחר אסור לטלטל בכל החצרות והבתים (שם):

כד אבל אם נשבר. תיקון המבוי בשבת אפילו בעיר שאינה מוקפת חומה אע"ג דאסור לטלטל במבוי כדלעיל כלל הקודם סימן כ' מ"מ מותרים כלם לטלטל בחצרותיהם ובביתם אע"ג דאין יכולים להביא העירוב אצלם דבזה אמרינן שבת כיון שהותרה הותרה לכל השבת וכן אם ערבו כדין שהיה פתח או חלון ביניהם ונסתם החלון בשבת מותר כיון שהותר למקצת השבת ומותרים להשתמש דרך גובה הכותל וחורים שביניהם ואפילו אם עירב לשנה ונסתם הפתח בחול ונפתח בשבת ואפילו אם סתם בכונה אפ"ה כיון שנפתח בשבת מותר כיון שהיה ראוי בע"ש לפתוח שהרי היה עומד לכך שיהיה פתוח ואם נפסק הצה"פ קודם שבת ותקנו אותו בשבת אם אמרינן דחזר העירובי חצרות למקומו (עיין נ"א סי' א' כל זה תמצא במגן אברהם ס"ס שס"ה ס"קטו ובסימן שע"ד) ואם חל יום טוב יום ה' ו' מהרי"ק מתיר אפי' נשבר ביום ה' ומגן אברהם אוסר אפי' היה יו"ט ראשון ביום ו' ונשבר ביום ו' (מגן אברהם סי' שס"ג ס"ק ד' וצ"ע):

כה מה שהצריכו לערב ע"ח הוא כדי שיוכלו לטלטל כלי בית לחצר ומחצר לבתי חצר השני אבל כלים ששבתו בחצר מותר לטלטל בחצר ואפילו מחצר זה לחצר חבירו וכן מחצר לקרפף שלא הוקף לדירה כמבואר לעיל בדין קרפף כלל נ"א ולמבוי שמתוקן כדין דכיון דכל אלו אין תשמישן תדיר לא הצריכו חכמים לעירוב ולכן אפילו לא ערבו בחצירות ולא נשתתפו במבוי מ"מ מותר לטלטל כלים ששבתו בחצרות או במבוי מחצר למבוי וממבוי לחצר ומחצר לחצר ובלבד שלא יטלטל כלים ששבתו בבתים למבוי (שע"ב):

כו אם הניחו העירוב בא' מבתי החצר. הבית שמניחין בו העירוב א"צ לתת חלק לעירוב (שס"ו):

כז כיון שיש הרבה חילוקי דינים בשכולן נותנין חלק בעירוב מה שא"צ לכל זה אם א' מזכה לכולן לכן הרוצה לזכות רבים וגם להתיר עצמו יערב משלו ויזכה לכלם על ידי אחר כמבואר לעיל בכלל הקודם:

כח חצר הפתוח לב' מבואות אם נתנו השני מבואות שתופן בחצר זה בכלי א' ה"ל כולן כאחד ומותרין כלם לטלטל אף במבוי אבל אם בני החצר הוליכו עירובן לשניהם מותרים כל א' לטלטל ממנו למבוי וממבוי לתוכו אבל אסור לבני מבוי זה לטלטל כלי הבית למבוי האחר דרך החצר אבל כלים ששבתו במבוי עצמו מותר לטלטל כדלעיל סימן כ"ה ואם לא שיתף עם שום אחד מהם אם הוא רגיל עם שניהם לצאת ולבא בחול דרך עליהם אוסר על שניהם. ואם הוא רגיל עם האחד ועם השני אינו רגיל אותו שרגיל אוסר ושאינו רגיל אינו אוסר ואם שיתף עם אותו שאינו רגיל הותר הרגיל לעצמו אם שיתפו ביניהם וכן אם היה רגיל עם שניהם ושיתף עם אחד מהם מותר השני שהרי סילק עצמו ממנו ואם המבוי שרגיל בו שיתפו ביניה' ואותו שאינו רגיל לא שיתפו והוא לא שיתף לא עם זה ולא עם זה דוחים אותו אצל שאינו רגיל ויסתלק מאותו שרגיל כדי שיהא מותר כיון שהוא אינו מפסיד בדבר שהרי לא שיתף עמהם ויש ריוח לאחרים שעל ידי זה יהיו מותרים כופין אותו על מידת סדום (סי' שפ"ו):

כלל עג

א (דין באיזה ענין צריכים ע"ח סימן ש"ע):

כבר ביארנו דשני בע"ב הדרים בב' חדרים צריכין לערב יחד ע"ח ואם לא ערבו אסורין להוציא מבית לבית. ואם יש (פיר הויז) ביניהם אסורין להוציא כלי הבית (לפיר הויז) וכן להיפך וכן אם יש להם חצר בשותפות אסורין להוציא מבית לחצר ולהיפך ואמנם אין אוסרין זה ע"ז אלא עפ"י תנאים שנבאר: (א) שלא יהיה א' בית שער לחבירו ובית שער הוא כשהבתים א' לפנים מחבירו ואין לפנימי דרך לצאת לחצר או לר"ה אלא דרך בית החיצון וקיי"ל דבית שער לא נקרא דירה לענין זה וכן אכסדרה ומרפסת שבחצר אינו אוסר על בני החצר שאינם חשובים דירה (ש"ע סעיף א'). וכן סוכת החג בחג ואעפ"י שיש לבית שער או לסוכה ד' דפנות גמורות ותקרה. אבל הדר בבית התבן בבית העצים בבית הבקר ובית האוצרות כל אלו חשובים דירה ואוסרים (שם): (ב) אם השכיר או השאיל חדרו לחבירו ויש לו בו תפיסת היד ליתן שם כלו' להניח בחדר שהשכיר או השאיל דבר שא"א לפנותן בשבת בין מחמת כובדן או מחמת שהן מוקצין וא"כ נחשב כאלו שניהם דרים בחדר א' ואינן אוסרין דה"ל השוכר או השואל כאלו הוא אורח אצל בעה"ב (סעיף ב') ולפיכך גם הם מותרים להוציא מבתיהם לחצר אעפ"י שלא נתנו עירוב וכן סתם הב"י. וי"א דדוקא כשאין דיורים בחצר אלא הם אבל כשיש דיורים אחרים וא"כ צריכין האחרים לערב עכ"פ עם הבעה"ב ולכן אם מניחין העירוב בבית בעה"ב אזי השוכר או השואל א"צ ליתן לעירוב וכ"ש אם הבעה"ב מזכה משלו לכל בני החצר

דדי בזה אבל אם הבע"הב מוליך עירובו אצל האחרים אומרים מיגו דהני אסרי הני נמי אסרי. ואם אין הבתים שלו לא קנויות ולא שכורות ולא מושאלות אלא שיש לו בהן דברי' המוקצין אוסרים זה על זה שהרי הוא אינו כבע"הב והם אינם אורחים (שם סעי' ב): (ג) כ"ש אורח גמור שנתארח בחצר אפילו בבית בפ"ע כל שאינו קובע דירתו שם אלא לשלשים יום שאינו אוסר: (ד) שיהיה כ"א אוכל בחדרו אבל אם כולן אוכלין בבית א' כל א' על שולחנו אע"פ שישנים כ"א ומשתמשין כל תשמישן בחדר בפ"ע אינו אוסר דקיי"ל מקום פיתא גורם ר"ל אם חלוקין באכילה אז אוסרין. גם בזה יש חילוק כמו בסימן ב' אם העירוב בא אצלן או שהם מוליכין העירוב בא' משאר בתי החצר או שאין דיורים אחרים בחצר: (ה) שיהיה לכל חדר מחיצות גמורות לאפוקי אם חלקו חדר א' במחיצות שאין מגיעות לפחות מג"ט לתקרה או אפילו מגיעות לתקרה אלא שהם מחיצות גרועות מסדינים וכיוצא בהם אם מוליכין העירוב לבית אחר יש ג"כ החילוק כמו בסימן ב' ואם אין דיורים אחרים בחצר אין צריכין עירוב כלל כיון שהם מחיצות גרועות (סעיף ג'): (ו) שיהיה החדר מושכר לחבירו אבל אם השאיל לחבירו חדר ואופה ומבשל בבית המשאיל אע"פ שאוכל בחדרו משלו מ"מ אמרי' אדעתא דהכי לא השאיל לו וכיון שגם עושה כל צרכיו בבי' המשאיל נעשה כאורח (שם): (ז) שלא יהיה נגרר דעתו אחר חבירו כגון בן אצל אביו ותלמיד אצל רבו ועבד ואשה אע"פ שיש לכל אחד חדר בפ"ע אעפ"י שאין שום שייכות לאביו ולרבו ולבעל לחדרם וגם אוכלים בחדרם אם האב והרב והבעל נותנין להם פרס דהייני שנותנים להם מאכלם בין מאכל או מעות לקנות מאכלם נחשבים כא' מבני ביתו ואם הם דרים בחצר לבדם אינם אוסרין ואם יש גם דיורין בחצר דינם כמו שמבואר בסי' ב': (ח) שלא יהיה להם שום שותפות בפת אבל אם יש להם פת א' בשותפות בא' מן הבתים אפילו בבית התבן ובית הבקר שקורין (שטאל) סומכין עליו משום עירוב אבל אם מונח בחצר לא שהרי העירוב צריך שיהיה מונח דוקא בבית אבל לא בחצר (סי' שס"ו סעיף י"א): (ט) שידור בו חבירו בשבת אבל אם הניח ביתו והלך לשבות בחצר אחרת אעפ"י שבשבת חזר כיון שבשעת קניית העירוב לא היה דר כאן והסיח דעתו מלדור כאן קיי"ל דירה בלא בעלים לא הוי דירה: (י) נ"ל שבית שאין בו ד' אמות על ד"א הדר שם א"צ עירוב ואינו אוסר וצ"ע. ומעכשיו נבאר פרטיהם:

ב הא דאמרינן דבית שער לא הוי דירה דווקא כשיש שני חדרים בפנים אבל אם אין רק חדר א' לא חשיב כולי האי שנאמ' דהוי בית שער לחדר א' דבית שער דיחיד לא שמיה בית שער. ונ"ל דאפילו יש לפנימי כמה חדרים ולחיצון חדר א' כיון שאין דר בחדרים הפנימים אלא בעה"ב א' נקרא החיצון בית שער דיחיד ואוסר (ש"ע סעי' ג'):

ג בעה"ב שיש לו הרבה חדרים בחצרו והשאילן או השכירן לאנשים אחרים אם שייר לעצמו רשות שיוכל להניח שם בקביעות מטלטלין שלו אפילו אין לו רשות רק בפנה א' ולא בכל הבית והניח שם בבתיהם דברים שאין דרכן ליטלן בשבת בין מחמת כובדן שיש טורח לפנותן או שהם דברים המוקצים ה"ז כאלו דר עמו בבית והשואל והשוכר נחשבין רק כאורחים ואינן אוסרין ומותר לטלטל להם ולבע"הב בחצר בלא עירוב מ"מ אם יש ג"כ דיורים אחרים בחצר שאוסרין על בע"הב ומניחין העירוב אצלם כדלעיל סימן א' אמרינן מיגו דהני אסרי הני נמי אסרי וצריכין לערב אבל אם אין לבעה"ב תפיסת היד בבית' כגון שאין לו רשות להניח מטלטליו בבית' אע"ג שאין מקפידין זה על זה מ"מ כיון שלא שייר לעצמו זכות זה אפילו ששייר לעצמו זכות זה והניח שם דברים שאפשר שיצטרך בעה"ב להשתמש בהם בשבת או להוציאן מביתם מחמת איזה סיבה לא הוי הנך אורחים לגבי בעה"ב וצריכין לערב (שם) כן נ"ל:

ד בד"א דמהני תפיסת היד כשהיו הבתים שלו קנויות או שכורות אבל אם שכר בתים מנכרי אדעת' דהכי בשבילו ובשביל חבירו אעפ"י שהאחד לבדו שכר מן הנכרי ונתרצה שידור חבירו אצלו הוי הוא רק כשליח מחבירו לשכור ולא יכול לסלק את חבירו ולא מהני מה שיש לו בו תפיסת היד אם לא ששכר מתחלה הבתים בשבילו לבד ואח"כ השכיר לחבירו ושייר בו תפיסת היד (עיין בב"י בשם מהר"ן) וכ"ש דלא מהני תפיסת היד אם כל א' קנה או שכר או שאל בית לעצמו (שם):

ה אורח שנתארח בחצר אפילו שכר בית בפ"ע ואוכל בפ"ע אם לא נתארח אלא לשלשים יום או פחות אינו אוסר על בני חצר והוא והם מותרים בלא עירוב ואפילו הם אורחים הרבה וכ"א דר בבית בפ"ע ודוקא כשיש שם בע"הב א' שדר שם בקבוע דנעשים כלם אורחים לגביה ובטלים אבל אם אין שם בעה"ב כלל רק שכלם אורחים וכ"א יש לו חדר בפ"ע שאוכל שם אפילו אינם נחים שם רק שבת א' אוסרים זה ע"ז וצריכין לערב (שם בסי' ש"ע וסי' שצ"א):

ו ולכן הסוחרים הנוסעים ונזדמנו לשבות בעיר המוקפת חומה וישראל א' דר בו בקביעות והאורחים מתאכסנים כ"א בבית בפ"ע ואוכלים שם לא מבעיא אם מתאכסנים באותו חצר שהישראל דר שם אעפ"י ששוכרים החדרים שבחצר מן נכרי בעל החצר דאמרינן שכלם בטלים לגבי בעל הבית ונעשו כולם אורחים ואינן אוסרין זה על זה ולא על בעל הבית ולא בעה"ב עליהם ואפילו אם מתאכסנים בחצר אחרת מכל מקום אמרינן דכולם בטלים לגביה ואז מותרי' לטלטל אפילו בכל העיר אם העיר מוקף חומה או שנתקן כדין תיקון מבואות ואם דרים באותו עיר ב' בעלי בתים וא"כ עכ"פ אסורים

הבעה"ב לטלטל בעיר כדין חצר שיש בו ישראלים אא"כ שכרו מכל נכרי ונכרי כדלקמן כלל ע"ה וא"כ אם מתאכסנים בחצר של ישראל ודאי בטלים לגביה ומותרין לטלטל בחצר אבל אם מתאכסנים בחצר של נכרי אם ערבו ושכרו מן הבעלי בתים א"כ כל העיר כחצר אחד ובטלים אבל אם לא עירבו ושכרו מן הנכרים בעה"ב נ"ל דהאורחים אוסרים זה על זה (ואם אין העיר מוקף חומה ומתאכסנים בחצר אחרת צ"ע אם אעפ"כ אמרינן דנעשו כולם אורחים (שם):

ז ואם אין ישראל דר באותו עיר והאורחים יש להם לכ"א חדר ששכר מן הנכרי ואוכל שם ואין להם שותפות בלחם שאוכלי' אעפ"י שכלן מבשלי' בבי' הנכרי כיון שכ"א אוכל בחדרו צריכין לערב. ואמנם אם לא שכרו החדרים מן הנכרי אלא שהנכרי משאיל להם לכ"א חדר בפ"ע ואפילו אופין ומבשלין כל אחד בחדר שלו צ"ע אם צריכין לערב וכ"ש כשאופין ומבשלין כלן בבית הנכרי צ"ע ונ"ל דיערבו בלא ברכה ובדיעבד נ"ל דבאופין ומבשלין יחד ובענין המבואר בכלל ע"ה סי' י"ג מותרים לטלטל (ועיין בנ"א סי' ד' וסימן ח'):

ח וכ"ז מדינא אבל ירא שמים ראוי להחמיר על עצמו שהאורח לא יוציא כלי ביתו לחצר או לעיר אבל הבעה"ב הדר שם בקביעות לכ"ע מותר להוציא מביתו דאין האורח אוסר על בעה"ב (מגן אברהם סי' שצ"א)

ט ודע שבמקום שצריכין יחד לערב צריכין ג"כ לשכור הרשות מן הנכרי כדלקמן כלל ע"ה:

י בית גדול שחלקוהו במחיצות אם אין המחיצות מגיעות לתקרה אפילו הם מחיצות קבועות וגמורות אפ"ה נחשבים כאילו הן רק חדר א' לכל דבר ואם המחיצות מגיעות לתקרה או אפי' רק לפחות מג' לתקרה ויש עוד דיורין אחרים בחצר כיון דעכ"פ צריכין לערב אם מניחין העירוב בא' מבתי' שבחצר צריך כל חדר וחדר ליתן עירוב ואפילו אם המחיצות רק מסדינים וכיוצא בו רק שעשוי בענין שיכולין לעמוד ברוח מצויה ואם אין דיורין אחרים בחצר א"צ לערב כלל כיון דהמחיצות אינן מחיצות קבועות נחשב כאילו הכל חדר א' שהתקרה מחברן ואם היו מחיצות גמורות וקבועות מנסרים וכיוצא בו ומגיעות לפחות מג' לתקרה אפילו אין דיורים אחרים בחצר נ"ל דצריכין לערב ויערבו בלא ברכה ואם יש ג' מחיצות גמורות ורוח רביעית פתוחה לגמרי יערבו בלא ברכה ואם יש שם צה"פ חשוב דירה גמורה (ש"ע):

יא בעה"ב שיש לו סופר או מלמד וכיוצא בו שהשאיל להן בית בחצרו אפילו לזמן ארוך אע"פ שאוכל וישן שם ועושה שם כ"צ אם אופה ומבשל בבית בעה"ב הרי הם כבני

ביתו וא"צ לערב דכיון דאיכא תרתי שמשתמשים בצרכי אכילה בבית בעה"ב וגם הבית אינו מושכר להם רק מושאל להם מסתמא לא השאילם אדעת' שיאסרו עליו אבל אם החדר מושכר לו אע"פ שהוא מקבל פרס מבעה"ב לא מהני אא"כ יש לבעה"ב תפיסת היד בבית כדלעיל סי' ג' (שם):

יב ודוקא באלו שאין נגרר דעתם אחר בעה"ב לא מהני מה שמקבלים פרס מהעה"ב אבל בן המקבל פרס מאביו ותלמיד מרבו ואשה מבעלה ועבד מרבו אע"פ שיש לכ"א חדר מיוחד שאופה ומבשל שם ואוכל וישן שם לא מבעיא אם אוכלין ממה שמבשל האב והבעל והרב דא"צ לעירוב אלא אפילו אם רק מקבלין מעות לקנות בהם צרכי אכילה אעפ"כ נחשב כאלו דרים בחדר אחד ונחשבים מבני ביתו דאלו נגרר דעתם אחר מי שמספיק צרכיהם (שם):

יג כללא דמילתא ב' שכנים שדרים בבית אחד ואין שם דיורים אחרים בחצר אם אין המחיצות מגיעותז בפחות מג"ט לתקרה אינן אוסרין זה ע"ז. ואם מגיעות לתקרה או ב' בתים גמורים אם השכיר חדר א' לחבירו אע"פ שאופה ומבשל הכל בבית המשכיר ואפילו ג"כ מקבל פרס ממנו על הוצאתו אוסרין זה על זה (עיין סימן י"א) אא"כ שהתנה עמו ושייר לעצמו זכות שיכול להניח שם חפציו הכבדים שא"א לפנותן בשבת או דברים המוקצין (עיין סימן ג') דאז כיון שיש לו תפיסת היד נחשב כאלו הוא דר שם. או כשאוכלין כולם בבית א' אע"פ שכ"א אוכל על שולחן בפני עצמו וגם לפעמים פורסין וילון לפניהם כשרוצין לעשות דבר צנוע כיון שאין שם מחיצה בקביעות ואע"פ שכ"א ישן בחדרו אינם אוסרין (סי' א'). ובן אצל אביו אפילו אוכל וישן בחדר בפני עצמו אם מקבל פרס מאביו בין לחם בין מעות אינו אוסר (סי' י"ב). ואם משאיל חדר א' ואופה ומבשל בבית המשאיל כיון דיש ב' דברים אחד מסתמא לא משאיל לו שיאסור עליו ועוד שמבשל ג"כ בביתו לעולם אינו אוסר:

יד נ"ל דהדר בבית שאין בו ד' אמות על ד"א אינו אוסר ואם יש בו כדי לרבע ד' על ד' נ"ל דיניח בלא ברכה

טו אע"ג דלכתחלה צריכין לערב דוקא בפת מ"מ נ"ל דאם מבשלין יחד קדרה א' סומכין ע"ז משום עירוב בדיעבד אם שכחו ולא ערבו אבל אם עשו דבר מאכל יחד וחלקו ובשלו כ"א בקדרה לבד אינו מועיל דהעירוב שהם שותפין בו צריך להיות בכלי א' דוקא בין השמשות:

טז המזמין שכיניו הדרי' עמו בחצר ובמבוי ומסובים שם ואוכלים מבעוד יום וקדש עליהם היום אע"פ שאוכלים משל בעה"ב וקיי"ל דצריך לזכות דוקא ע"י אחר מ"מ כיון

שאוכלים עכשיו בביתו והזמינם הוי כאלו זכו כולם בפת וסומכין עליו באותו שבת משום עירוב (שס"ו סעיף י"א כ"כ הב"י שם בשם רשב"א ואע"ג דהמ"מ חולק קי"ל הלכה כדברי המיקל בעירוב וכ"ש שגם תוס' כ"כ דף ע"ג) אבל אם אינם מסובים שם מע"ש נ"ל דאע"ג שהזמינם שיאכלו עמו בשבת לא אמרינן דהוי כזכו בו (דאל"כ ק' ממתניתין דמי שזימן אצלו אורחים לא יוליכו כו' אא"כ זיכה להם מנותיהן מעיו"ט אע"כ כמו שחלקתי):

יז אחד מבני חצר שהניח ביתו והלך ושבת בחצר אחרת אפילו היתה סמוכה לחצרו והסיח לבו מביתו שאין דעתו לחזור לביתו בשבת בין שהלך בע"ש או בשבת ולא עירב אינו אוסר ואפי' אם חזר בשבת אינו אוסר דאין דרך ישראל לשנות דירתו בשבת ואם כן אמרינן הואיל והותרה הותרה (שע"א) מה שאין כן בנכרי כדלקמן כלל ע"ה סימן ך"ה. ואם מת אחד מבני החצר בשבת אם ערבו אפילו ירשו א' מבני השוק אינו אוסר ואם לא ערבו אם ירשו א' מן השוק בין שמת בשבת או בערב שבת כל זמן שאינו בא לדור עמהם אינו אוסר אבל אם בא לדור עמהם אוסר דדוקא כשדר בחצר זה והלך לו אמרי' דכבר הסיח דעתו משא"כ בזה שלא דר כאן. ואחד מבני חצר שהיה גוסס אע"פי שאינו יכול לחיות בו ביום אוסר עד שיערבו בשבילו ואפי' מת בשבת אוסר ואע"פ שעירבו אוסר שאין העירוב ראוי להתקיים כל השבת דרוב גוססין למיתה. וקטן אע"פי שאינו יכול לאכול כזית אוסר (שע"א):

יח כבר כתבנו שחכמים אסרו להוציא מן החצרות למבוי אע"פ שהעיר מוקף חומה או שתקנו המבואות כדין אפילו הכי אסור להוציא למבוי אם לא שישתתפו יחד הבתים או החצרות הפתוחים למבוי ולפי שאין מנהגנו לעשות שיתוף לבד כי העירוב שאנו עושין בפת אנו סומכין עליו משום עירוב ומשום שיתוף ולכן אינו מן הצורך להאריך בזה אך דע ככל משפטי חצר לענין הבתים כן הוא דין המבוי לחצרות כי המבוי לחצרות כחצר לבתים ולכן אם יש רק חצר א' במבוי אפילו דרים בו הרבה בעלי בתים כיון שערבו יחד או אם אינן צריכין לערב מותרים להוציא מן הבתים והחצרות למבוי ואם לא ערבו בחצרות מ"מ מותר לטלטל במבוי כלים ששבתו בתוכו. כללו של דבר שהחצר נחשב למבוי כבית לחצר בין שדר בכל החצר בע"הב א' או שדרים בתוכו הרבה בעלי בתים נחשב כאילו היה רק בעל הבית א' (שפ"ו שפ"ז שצ"ח):

יט קיי"ל רגל האסורה במקומה אוסרת ורגל המותרת במקומה אינה אוסרת כגון שני חצרות זו לפנים מזו והפנימית אין לה פתח למבוי ודריסת הרגל שלה רק דרך החיצונה ויש פתח ביניהם ולכן אם רצו מערבין יחד ואם לא ערבו יחד אלא שערבה פנימית

לעצמה ולא החיצונה או שעירבה כ"א לעצמה ושכח א' מן החיצונה ולא עירב א"כ הוי כלא עירבו מכל מקום הפנימית מותרת והחיצונ' אסורה שאין החיצונה יכולה לאסור עליה שאין לה דריסת הרגל עליה. ואם ערבה החיצונה ולא הפנימית או ששכח אחד מפנימית ולא ערבו שתיהן אסורות שכיון שלא ערבה הפנימית הוי רגל האסורה במקומה ואוסרת עם דריה שלה על החיצונה ואם ערבו זו לעצמה וזו לעצמה כל אחת מותרת במקומה עירבו ביחד ונתנו עירובן בחיצונה ושכח אחד בין מן הפנימית בין מן החיצונה ולא עירבו שתיהן אסורות עד שיבטל רשות כדין א' מבני חצר ששכח ולא עירב. ואם נתנו עירובן בפנימי' ושכח אחד מן הפנימית ולא עירב שתיהן אסורות דל"ל בחיצונ' אחדא לדשא ותשמש שהרי אין העירוב אצלה אבל אם שכח אחד מן החיצונה ולא עירב הפנימית מותרת דיכולה היא להסתלק מהחיצונה דאחדא לדשא ותשמש אע"ג דגם החיצונה ערבה עמה ודומה כאילו יש לחיצונה דר"ה בפנימית מ"מ תוכל הפנימית לומר לתקוני שתפתיך ולא לעותי. ואם יחיד דר בפנימית או רבים שאינם צריכים לערב כמו שנתבאר לעיל אפי' דרים שנים בחיצונה וערבו שנים יחד אין היחיד שבפנימית אוסר עליהם דהוי רגל המותרת במקומה. וה"ה ג' חצרות זו לפנים מזו ויחיד בכל אחת דהוי רגל המותרת במקומה אינו אוסר ואם היו ב' בפנימית ולא ערבו הוי רגל האסורה במקומה ואוסרים על היחידים (שע"ח):

כלל עד

א דין אם לא עירבו. איזה תקנה שיוכלו לטלטל מבית לבית (סי' ש"פ שפ"א):

אם לא עירבו יש תקנה שיבטל אחד לחבירו ואפילו הם רבים בחצר יבטלו כלם רשותם לאחד וא"כ כל החצר שייך לזה שנתבטל לו וכלם נחשבים כאורחים. וכבר כתבנו שאורח אינו אוסר ואף שלפי המנהג קדמונים שכל א' ואחד מבני החצר היה נותן פת לעירוב יש חילוקי דינים אם ערבו כולם ושכח א' ולא עירב מ"מ לפי מנהגנו אין דין זה מצוי בינינו דמנהגנו שאחד מזכה לכולם וא"כ ממ"נ אם ערבו הרי כולם מותרים ואם לא ערבו צריכין כולם לבטל לאחד אבל א"א לבטל רשות לשנים שכיון שלא ערבו אף אלו השנים אוסרים זה על זה ולכן לפי מנהגנו אין חילוק אם דרים הרבה בע"ב בחצר או שדרים בו רק שנים ולכן אם שכחו ולא ערבו בחצר יבטלו כלם רשותם לאחד לזה שצריך להוציא מבתיהם לחצר או אפילו מביתו לחצר וכן ב' חצרות ופתח ביניהם או ב' בתים וחורבה ביניהם יכולים לבטל לאחד ולעולם המבטלים אסורים ומי שנתבטל לו מותר (ש"פ):

ב וכיצד הוא הביטול שיאמר כל א' רשות ביתי וחצרי קנויה לך או מבוטלת לך וצריך לפרש בהדיא רשות ביתי ואם לא אמר רק רשותי מבוטלת לך אין הבית בכלל רק החצר וא"כ אסור להוציא מביתו של המבטל שהרי הבית נשאר ברשות חברו. ומותר לבטל אפי' בשבת שאין זה כמקח וממכר דאין זה רק שמסלק עצמו מרשותו (שם):

ג אע"פ שביטלו הרשות לא' מהם וכל הבתים והחצר שייכים לזה שנתבטל לו והם נחשבים כאורחים מ"מ אינו דומה לאורח ממש לא מבעיא אם רבים דרים בחצר דלא שייך לומר שרבי' יהיו אורחים לנגד יחיד אע"ג דאורחי' ממש אפי' הם הרבה נחשבים כאורחים היינו מפני שבאמת אין להם שום זכות בחצר משא"כ הכא שבאמת הבתים והחצר שייך להם לא שייך לומר שיחשבו אורחים ממש שלא יוכלו לחזור ולהחזיק ברשותם ואפילו אם רק שנים דרים בחצר שלא נעשה זה שביטל כאורח ממש דיחיד לגבי יחיד לא נעשה כאורח ממש מטעם שנתבאר ולכן המבטלים אסורים להוציא מבתיהם לחצר ואפילו מבית חברו שביטל לו אע"ג שאין הבית שלו באמת ולגבי בית חברו הוא כאורח ממש מ"מ כיון שבחצר יש לו ג"כ חלק וא"כ כשחוזר ומוציא לחצר הרי חוזר ומחזיק ברשותו ואפי' אם כבר החזיק חבירו מי שנתבטל לא מהני (מגן אברהם סי' ש"פ ס"ק ז') אבל מותר להכניס מחצר לבית חבירו (שם) דבזה ל"ש לומר שחוזר ומחזיק דדוקא אם מכניס לרשותו הוי חזרה אבל מה שמוציא מרשותו אין כאן חזרה (ט"ז סימן שפ"א ס"ק ג') אבל זה שנתבטל לו מותר להוציא ולהכניס בין לביתו ובין לבית חבירו שהרי הכל הוא רשותו שהרי נתן לו חבירו רשותו:

ד לא היה שם חצר אלא ב' בתים ופתח ביניהם ולא ערבו יבטל א' לחבירו וזה שנתבטל לו מותר להכניס ולהוציא כרצונו ואפילו המבטל מותר להוציא מביתו לבית חבירו שהרי הכל של חבירו ואינו דומה לדרים בחצר בסי' הקודם דהמבטל אסור ש"ה דכיון דיש לו חלק בחצר וא"כ אם יוציא לחצר חוזר ומחזיק ברשותו שבחצר אבל הכא כיון שאין לו רשות בבית חבירו אף שמוציא מרשותו אין זה חוזר ומחזיק אבל אסור להכניס מבית חבירו לביתו דאז חוזר ומחזיק בביתו ואם יש (פיר הויז) ביניהם דינו כדין חצר (שפ"א):

ה אם יש לזה המבטל חדר פתוח לביתו צריך לבטל גם רשות החדר ואז מותר לטלטל מבית לחדר ולהיפך דהוי הכל כחדר א' (שם ב"י) ואם לא ביטל בהדיא גם רשות החדר אסור להוציא מחדר לביתו שהרי הבית הוא רשות חבירו שהרי כבר בטלו לחבירו וא"כ כשמכניס לביתו חוזר ומחזיק (שם):

ו אם גם זה שביטל רשותו צריך להוציא ולהכניס אזי לאחר שעשה זה שנתבטל לו צרכיו יחזור זה ויבטל רשותו לזה שביטל לו בראשונה ודינו שוה כמבואר:

ז י"א דביטול רשות שייך דוקא בחצר שערבו בו אלא ששכח א' או רבים מלערב אבל אם לא ערבו כלל לא מהני דא"כ לא יערבו לעולם ותשתכח תורת עירוב אא"כ ישאיר לעצמו חדר א' שלא יבטל וטוב להחמיר לכתחילה (עיין סימן שפ"א סעי' ד'):

ח המבטל רשותו והוציא מביתו לחצרו בשוגג אינו אוסר במזיד אוסר אא"כ כבר החזיק זה (שפ"א):

כלל עה

א דין ישראל ונכרי הדרים בחצר ובמבוי (סימן שפ"ב פ"ג פ"ד):

גזרו חכמים שאם שני בעלי בתים דרים בחצר שדר בו נכרי אע"פ שערבו יחד אסורין לטלטל ואפי' כשיבטל אחד רשותו לחבירו גם כן לא מהני עד שישכור הרשות מן הנכרי ודוקא בדרך שכירות אבל אם הנכרי יתן לו במתנה רשותו לא מהני. שהנכרי לא ירצה להשכיר שיאמר בלבו כיון שאני רוצה ליתן לו במתנה רשותי ואף על פי כן אינו רוצה מסתמא מתכוין לכשפים ועי"ז שיהיה אסור בטלטול בכל שבת לא ידור עמו ויצא ולכן לא גזרו אלא דוקא במקום שדרים ב' ישראלים שצריכין לער' יחד דכיון דהם ב' בע"ב אבל אם ישראל א' דר בחצר עם הנכרי לא גזרו ולכן אפילו אם מתאכסן גם ישראל אורח אצל הנכרי מותר לטלטל (שפ"ב ובסימן שצ"א):

ב ולפיכך אסרו ג"כ בחצר שישראל ונכרי שרויים שם ובית א' של ישראל הוא בתצר אחרת סמוך לבית ישראל זה ואין לו פתח לחצר של נכרי וישראל זה אלא שיש ביניהם חלונות ד' על ד' שיוכלו להכניס מביתו של זה לזה אינם יכולים לערב יחד דרך חלונות כדי שיוכל להוציא כליו דרך בית ישראל שדר בחצר עם הנכרי שאע"פ שישראל זה הדר עם הנכרי מותר לטלטל בחצר שהרי אינו דר שם בחצר אלא ישראל א' אפ"ה אסור. במה דברים אמורים כשאין להם פתח מזה לזה אבל אם יש פתח בין בית ישראל זה לזה וא"כ אפי' לא יערבו יחד שכיח שזה הולך אצל זה דרך הפתח וא"כ בלא"ה הוא דר עם הנכרי ולכן מותר שיערבו יחד וא"צ לשכור מן הנכרי כיון שאין דר שם אלא ישראל א' ויש אוסרים אפילו בזה (שם סעיף י"ט):

ג וכן חצר שישראלים ונכרים דרים בו והיו חלונות שהם ד' על ד' טפחים פתוחות מבית ישראל זה לזה וערבו דרך החלונות אע"פ שמותרים להוציא מביתו לביתו דרך חלונות מ"מ אסורים להוציא מבית לבית דרך הפתחים שהרי הנכרי אוסר עליהם עד שישכיר דאע"ג דערבו יחד לא נעשה על ידי כך כיחיד במקום נכרי (סעיף כ' וע"ש בב"י):

ד לא חלקו חכמים אם יש לישראל א' בני בית מרובים או שהוא לבד וכן לא חלקו בשני ישראלים אם הם לבדם בלא בני בית או אם רבים הם רק הלכו בזה לפי חילוק הדיורין

אם הם חלוקים לגמרי ברשותם אפי' הם רק ב' אנשים שאוסרים זע"ז וכן אפי' אם יש בני בית הרבה לא' כיון שאין שם אלא בעה"ב א' ולפיכך אם אינם אוסרין זע"ז כגון אם דרים שניהם בבית א' וכן האב ובנו רב ותלמידו כמו שנתבאר לעיל כלל ע"ג סימן י"א י"ב כיון שכולם נחשבים כבני בית א' אפי' במקום נכרי אינן אוסרין אבל לא מהני אם יש לישראל א' בבית חבירו תפיסת היד דאע"ג דמהני לענין זה שאינן צריכין לערב כדלעיל שם סי' ג' ומ"מ במקום נכרי נחשבין כשני בעלי בתים וכן לא מהני שיבטלו כולם הרשות לא' כדי שיהיה כאילו היה רק יחיד ויהיה הוא מותר והם אסורים דא"כ יעשו כך בכל שבת ויאמרו עירוב מועיל במקום נכרי (שם סעיף ב'):

ה בד"א דנכרי אוסר דוקא כשדר עם הישראלים באותו חצר או אפי' ב' חצרות הפתוחות זו לזו ודריסת רגל שלו רק דרך חצר של ישראל כגון ב' חצרות בא' דרים ב' ישראלים ובא' דר נכרי ודריסת הרגל של הנכרי אינו רק דרך חצר של ישראל ובזה יש לחוש ולאסור אבל כשאין לנכרי דריסת הרגל אלא כל חצר יש לו פתח לעצמו לרה"ר אע"ג דיש ביניהם גם כן פתח מותרין להכניס ולהוציא מחצר לחצר דרך פתח וחלון ואין הנכרי אוסר עליהם וכדלקמן סי' כ"ז (שם סעיף ג' ובמגן אברהם):

ו מותר לשכור ממנו בשבת ונותן לו בעד השכירות איזה דבר מאכל או משקה או כלי ואומר לו השכיר לי רשותך שאין זה כמקח וממכר אלא מתנה בעלמא להתיר לטלטל או שיאמר לו תשכיר לנו חצרך ולמחר ניתן לך שכר ואפי' במעט פלפלין ובפחות משוה פרוטה (שפ"ב):

ז צריך שיאמר השכיר לי רשותך אבל אם אמר לו תן לי רשות שאוכל לטלטל בחצר ובמבוי לא מהני

ח אין הנכרי אוסר אא"כ שהבית קנוי לו או ששכרו או שנכנס בו בשביל שיש עליו חוב ואפילו אינו דר בו בקביעות אך שהוא רגיל לבא אע"פ שעכשיו אינו כאן מ"מ כיון שרגיל לבא אפשר יבא בשבת ויאסור ול"ש בזה לומר שבת כיון שהותרה הותרה כיון שאינו ראוי להתקיים כל השבת ולכן אוסרין מיד (שפ"ג שפ"ד):

ט היה הבית של ישראל והישראל השכיר או השאיל בית לנכרי בחצרו אינו אוסר עליו שלא השאיל או השכיר ביתו לנכרי שיאסור עליו ונ"ל דאפילו הישראל המשכיר אינו דר בחצר זה רק שהשכיר בתי החצר לישראלים אחרים ולנכרי אע"פ אינו אוסר דגם בזה אמרינן שלא השכיר בית לנכרי שיאסור על הישראלים (שפ"ב):

י שוכרין מאשתו או משכירו ולקיטו (פרש"י שכירו שכיר לעבודת כל השנה לקיטו לימות הקציר) ואפילו אם הוא מוחה (שם):

יא אם שכירו ולקיטו יש לו רשות לקחת שכיר שיהיה לו רשות להשתמש בכל הבית ה"ל שכירו דשכירו כאלו היה שכיר של בעה"ב ויכולין לשכור ממנו (ב"י ססי' שצ"א)

יב אם א"א להשכיר בענין שנתבאר יתקרב לו א' ואפילו מי שאינו מבני החצר עד שישאיל לו רשותו שיהא לו רשות להניח בו דבר ויניח בו איזה דבר בע"ש כדי שעי"ז יקנה הרשות דאל"כ במה יקנה רשותו ואף שלא יהא מונח שם בשבת כיון שיש לו רשות להשתמש בביתו הרי הוא כשכירו ולקיטו ויכול הוא להשכיר רשות הנכרי ואם הוא א' מבני החצר לכתחלה אע"פ שעירבו יחד בחצר ישכיר ג"כ לבני החצר רשות הנכרי ומ"מ אם לא השכיר כיון שעירבו יחד סגי שזה דומה כאלו השאיל המקום בשביל כולם (סי' שפ"ב סעיף י"ב):

יג אעפ"י שיש לנכרי חדרים הרבה ולא נתן רשות לישראל להשתמש רק בבית א' או אפילו בזוית א' כיון שעכ"פ הנכרי יכול להשתמש גם בזה המקום שנתן לישראל וכ"ש שיכול ג"כ לסלק הישראל א"כ הנכרי הוא הבעה"ב והישראל הוא כשכירו ולקיטו (מגן אברהם בשם ב"ח והגמ"י) ועיין לעיל כלל ע"ג סימן ז' ובנ"א שם סי' ד'. אבל אם הנכרי אין לו רשות להשתמש ברשות שהשאיל לישראל וגם הישראל אין לו רשות להשתמש בכל הבית ובשאר הבתים א"כ לא הוי הישראל כשכירו ולקיטו ואינו יכול להשכיר כמו בסימן שאח"ז:

יד ואם הנכרי השכיר בית לישראל ונסתלק לגמרי מבית זה שהשכיר וגם לא יוכל לסלק את הישראל עד שיכלה הזמן לא מקרי שכירו ולקיטו וצרי' לשכור רשות מן הנכרי ולא מועיל שכירות הבית לענין שכירות העירוב שהרי לא השכיר לו רק בית מיוחד ולא רשות כל החצר וכן נכרי וישראל שהם שותפין בבית לא מקרי הישראל שכירו שהרי שניהן שוין בבית ואין זה יותר עיקר מזה (ב"ח) אבל רמ"א כ' דוקא כשיש לכ"א דורה בפני עצמו אבל אם הם שותפין בחדר אחד הוי כשכירו וצ"ע (שם)

טו אם שכרו מן הנכרי סתם כ"ז שאין הנכרי חוזר מהני וכל זמן שאינו מחזיר הדמים לא מהני חזרתו ואם שכר ממנו לזמן מרובה אינו יכול לחזור עד כלות הזמן (מגן אברהם) ואפילו שכר או מכר הבית לאחר בתוך הזמן די בשכירות ראשון שהרי כבר מכר רשות זה (א"ר) (שם):

טז שכר ממנו סתם וחזר בו הנכרי בשבת אע"פ שמחזיר הדמים אינו חזרה אם כבר החזיק בו ישראל (מגן אברהם סי' שפ"ב ס"ק ו'):

יז נ"ל דאם שכר ממנו סתם ומכר או השכיר לאחר צריך לשכור מהשוכר והקונה (עיין בב"י בשם תשובת רשב"א גבי גזבר המלך) ואם מת צריך לשכור מן היורש (ט"ז):

יח שכר משכירו ולקיטו לזמן אע"פ שסלקו תוך הזמן או שמת מותר עד הזמן שהרי אנו חושבין השכיר כאלו שכרו מבעה"ב אבל אם שכר ממנו סתם כיון שנסתלק או מת נתבטל השכירות (שפ"ב):

יט נכרי שהשכיר ביתו לנכרי אחר אם לא יכול לסלקו וגם אין לו שום תפיסת יד להניח שם שום כלי צריכין לשכור מן השוכר אבל אם יכול לסלקו או שהשאיר לעצמו שום תפיסת יד שוכרין אף מהמשכיר (שם):

כ בכל מקום שנתבטל השכירות מן הנכרי צריכין לערב מחדש (שם):

כא כבר כתבנו שדין חצר למבוי כבתים לחצר ולכן אם העיר מוקף חומה או שנתקן כדין ואין שם אלא חצר א' שדרים בו יהודים אפילו הם בע"ב מרובים כולם נחשבים כבעה"ב אחד ומותרים לטלטל בכל העיר אבל אם יש שני חצירות אפילו אין דר בחצר אלא בעה"ב א' מ"מ כיון ששני ישראלים דרים באותו עיר צריכין לשכור הרשות מכל נכרי בעה"ב שדר באותו עיר אפילו ערבו יחד דבמקום נכרי לא מהני עירוב וה"ה בב' נכרים שדרים בב' בתים בחצר צריך לשכור מכל נכרי ונכרי ודוקא כשיש לכ"א בית דירה בפ"ע. ונ"ל דה"ה אם הם שותפין בבית רק שכ"א משתמש בשלו ואין לחבירו רשות להשתמש בחלקו אע"ג שדרים בחדר א' צריך לשכור מכאו"א כדלעיל סי' י"ד (סי' שנ"א):

כב אין מספיק לשכור הרשות משר העיר לענין לטלטל בחצרות שדרים בו נכרים אם אין רשות להשר להשתמש בבתי הנכרים אפילו בשעת מלחמה אלא עפ"י יועצי המדינה כיון שאין הבתים שלו מ"מ מועיל לענין זה לטלטל במבוי ולהוציא מחצרות שאין הנכרי דר שם שהרי הדרך הוא של שר העיר ויכול לסלק כל הנכרים משם אבל מותר לשכור מהממונה של מלך שהרי יש רשות להמלך להושיב אנשיו וכלי מלחמתו בבתי בני העיר שלא מדעתם מדינא דמלכותא וא"כ כל עבד מעבדיו הקטנים הוי כשכירו ולקיטו שהרי ממונה הוא במקום המלך. ונ"ל דוקא מהממונה ע"ז כמו זה שקורין פאליצייא שידוע שכל דבר המלכות נעשה על ידו ואפילו מהמשרתים שלהם שהרי יש להם רשות ליקח משרתים שעל ידיהם נתקיים כל צווי המלך אבל מאנשי חיילותיו אפילו הראש שלהם נ"ל דלא מהני במקום שהוא אין ממונה ע"ז (שצ"א):

כג דין אורחים ששבתו בעיר שדרים בה יהודים ונכרים או שמתאכסנים בבית נכרי מבואר לעיל כלל ע"ג סימן ה' ו' ז' וכבר כתבנו שם דמקום שצריכין עירוב צריכין לשכור ג"כ מן הנכרי (עיי"ש בנ"א סי' ד'):

כד נכרי אכסנאי אם נכנס שלא ברשות אינו אוסר לעולם ואם נכנס ברשות או שיש לו חוב על הבית דהוי כנכנס ברשות אם הוא רגיל לבא אוסר מיד ואם אינו רגיל אינו אוסר אלא לאחר שלשים יום ואנשי חיל המלך שנכנסו בבתי יהודים אפי' בחדרים בפ"ע אם יש לבעלי הבתים באותן מקומות שנכנסו כלים שאסור לטלטלם בשבת אינם אוסרים עליהם והמגן אברהם סימן שפ"ד כתב דה"ה אם יש להם רשות להניח כלים בחדרים אין אוסרים (והביא ראיה מסימן שפ"ב סעיף ח' ול"נ דל"ד דהתם הוי כשכירו ולענין זה מהני שיכול לשכור ממנו אבל לענין שלא יאסור צריך דוקא כלים שאסור לטלטל (וכדאיתא בסימן ש"ע סעיף ב' וצ"ע) ודוקא שמתאכסנים עפ"י דינא מלכותא ולכן אפילו נכנסו בחזקה שלא ברשות אוסרים כיון דהוא דינא דמלכותא אבל אם משנים מחוק שנתן המלך כגון שיש ממונים ע"ז שקורין קאמיסייע ועפ"י הקאמיסייע אינו יכול להתאכסן שם רק שהוא עושה בחזקה ה"ז כשאר נכרי בחזקה ואינו אוסר (ובזה לק"מ קו' המגן אברהם סי' שכ"ד וקו' הט"ז בקל יש לתרץ ואינו דומה כלל להשאיל לו בית דהכא אינו תלוי ברצונו) ומ"מ לא עדיפא משאר נכרי ואם אינו רגיל אינו אוסר בפחות מל' יום (שפ"ד):

כה אם אין הנכרי בביתו אינו אוסר ויערבו ויהיו מותרים ואם בא נכרי בשבת אוסר והעירוב בטל ול"א שבת הואיל והותרה דאין סופו להתקיים לפי שעתיד הנכרי לבא בשבת ואפילו הוא במקום רחוק שמא הלך בחול עד שיבא בשבת ומ"מ בזה מהני שישכור ממנו הרשות אפילו בשבת ואח"כ יבטל הא' לחבירו אבל שביטול לחוד לא מהני במקום נכרי דלפעמים הנכרי אינו רוצה להשכיר ואז אינו מועיל ביטול דא"כ בטלת תורת עירוב מאותו חצר או מבוי דלעולם יעשו כן ולכן אפילו כשרוצה להשכיר לא פלוג רבנן ואמרו דלעולם לא יועיל ביטול במקום נכרי רק דוקא אחר שכירות ויהיה היחיד מותר וכ"ש אם מת הנכרי בשבת שיבטל א' לחבירו ויהיה היחיד מותר (שפ"ג) ואם הלך מע"ש למקום רחוק ונתייאש לגמרי מבית זה וע"פ סיבה חזר בשבת אמרינן בזה הואיל והותרה הותרה ואינו אוסר (ט"ז ריש שמגן אברהם וסי' שפ"ג במגן אברהם):

כו ישראל מומר או רשע שמחלל שבת בפרהסיא אפילו אינו מחלל אלא באסור דרבנן ה"ה כנכרי ולא מהני עירובו ולא ביטול רשות עד שישכור ומיהו משום פעם א' לא מקרי מומר לחלל שבתות ואם מתבייש לחלל בפני אדם גדול לא מקרי פרהסיא (א"ר בעירובין דף סט) ואם אינו מחלל אלא בצנעה אפי' באיסור דאורייתא הרי הוא כישראל. וצדוקים בזמה"ז אף ע"ג שמחללין באיסורי דרבנן דינם כישראל לענין זה דאנוסים הם דמעשה אבותיהם בידיהם (שפ"ה):

כז נכרי הדר במבוי ויש לו חלון אחורי ביתו פתוח לבקעה או לקרפף אפילו אין בו אלא ד' על ד' אינו אוסר אפילו מכניס ומוציא דרך המבוי דהוי בפתח שבמבוי כאינו רגיל דניחא ליה יותר באותו שפתוח לו מאחוריו לבדו שיש לו אויר והוא שיש בבקעה או בקרפף יותר מסאתים אבל אם אין בו אלא סאתים קטן הוא ולא ניחא ליה בו ואם פתוח לר"הר צ"ע וישראל שיש לו פתח למבוי ופתח מאחוריו לקרפף ושכח ולא עירב אם הקרפף רק סאתים אע"ג דאין ראוי לו שהרי אסור להוציא מבית לקרפף כדלעיל כלל נ"א מ"מ כיון דמותר לטלטל בתוכו ניחא ליה בו אבל אם הוא יותר מסאתים אוסר לפי שאינו ראוי לו כלל שאפילו בתוכו אסור לטלטל. ולכן אם הוקף לדירה דאז ראוי לו אפילו יותר מסאתים אינו אוסר. וכן סתם הב"י בש"ע. וי"א דאם הוקף לדירה גרע ואפילו בית סאתים אוסר שכיון שהוקף לדירה אין בו אויר ואינו חפץ להסתלק בשבילו מן המבוי (שפ"ט):

כלל עו

א דין עירובי תחומין:

כתיב אל יצא איש ממקומו יש מגדולי הפוסקים דס"ל דזהו אזהרה שאל יצא בשבת חוץ לג' פרסאות וכונת הכתוב ממקומו ר"ל מקום מחנה ישראל שהיה ג' פרסאות וי"א דאינו אלא אסמכתא וכל תחומין אינו אלא מדרבנן ששלמה וב"ד גזרו שאסור לצאת בשבת חוץ לב' אלפים אמה ואם אינו יודע היכן כלים מהלך ב' אלפים פסיעות בינונית שכל פסיעה נחשב לאמה דהיינו אורך ב' רגלים שכל רגל נחשב לחצי אמה ובין רגל לרגל חצי אמה (שצ"ו):

ב אלפים אמה של תחומין אינן עגולות אלא מרובעות כדי שיהא נשכר את הזוית ונמצא משתכר בכל זוית ת' אמה שכל אמתא בריבוע אמתא ותרי חומשי באלכסונה ונמצא אלכסון של ב' אלפים נתוסף עליהם ד' אלפים חומשין שהן ת"ת אמות ונמצא מגיע לכל זוית ת"ת אמה. ואמנם יש מן הגאונים סוברים כי לעולם רשאי להלוך אלפים וח' מאות אמה במדת האלכסון ואפילו הולך אל עבר פניו כגון שהוא בשדה או לעבר פני העיר ויש מי שהורה שאין לו אלפים ות"ת אלא כשהולך באלכסון תחומי העיר או תחום מקומו אבל במהלך אל עבר פניו או לעבר תחומי העיר אין לו אלא אלפים (מ"מ ריש פ' כ"ז ועה"ק). ונ"ל דבשעת הדחק אפשר דיש לסמוך על המקילין שהרי אפילו לענין טלטול ד"א ברה"ר דהוא דאורייתא לכ"ע אפ"ה כתב הב"י בסימן שמ"ט בשם הראב"ד דבשעת הדחק מותר הן ואלכסונן וא"כ כ"ש בתחומין דלכ"ע אינו אלא מדרבנן וצ"ע (שצ"ח):

ג אימתי קונה אדם שביתה בכניסת בין השמשות ואין אדם קונה שביתה לאחר בין השמשות בד"א שהיה במקום הראוי לקנות שביתה אבל אם היה בין השמשות במקום שאינו ראוי לקנות שם שביתה ה"ז קונה שביתה אפילו לאחר שחשכה אם יגיע למקום הראוי לקנות שביתה כיצד הרי שהיה כשקדש היום בימים או בנהרות למעלה מי' טפחים אינו ראוי לקנות שם שביתה אף ע"ג דמספקא לן אם יש תחומין למעלה מי"ט מ"מ בימים ונהרות לכ"ע אפילו ג' פרסאות אין תחומין מן התורה שאינן דומין לדגלי מדבר וא"כ לעולם למעלה מי"ט הוי ספק דרבנן ולפיכך אם יגיע למטה מי"ט אפילו באמצע שבת שם קונה שביתה ויש לו משם אלפים אמה לכל רוח (סי' ת"ד):

ד קונה אדם שביתה בין ער בין ישן דהואיל אילו היה ער היה קונה ישן נמי קונה. היה ישן בעיר כל בין השמשות הרי הוא כשביתת אנשי עיר ואם היה ישן בשדה קנה שם שביתתו אלפים לכל רוח (ת"א):

ה ישב לו לנוח אעפ"י שסבור שהוא רחוק מתחום העיר ולאחר שחשכה נודע לו שהוא בתחומי העיר הרי הוא כאנשי העיר ודוקא שהיה דעתו לכנוס לעיר אבל אם לא היה דעתו לכנוס לעיר או אפילו שהיה דעתו לכנוס לעיר אלא שאמר בין השמשות שביתתי במקומי אין לו שביתת אנשי העיר אלא שיש לו שביתת מקומו אלפים לכל רוח ואם כלתה מדתו בעיר יתבאר לקמן סימן כ"ז וכן אם היה חוץ לתחומי העיר קנה שביתה במקומו (ת' ת"א):

ו אלפים אמה שאמרנו חוץ ממקומו הן וכמה הוא מקומו של אדם ד' אמות כדכתיב שבו איש תחתיו ור"ל שכל איש ישבות שיעור תחתיו ותחתיו של אדם הוא ד"א ג' אמות לגופו של אדם ואמה לפשיטת ידיו ורגליו ואע"ג דלענין טלטול אין לו אלא ד' אמות עם אלכסון מ"מ לענין תחומין הקילו חכמים ונתנו לו ד' אמות לכל רוח ממקום עמידת רגליו (שצ"ו וכן הכריע הא"ר) נמצא שמותר להלך בשבת לכל צד ממקום עמידת רגליו ב' אלפים וד' אמות וכל זה ששבתו בשדה שאינו מוקף מחיצות (שצ"ו):

ז שבת במקום שהוא מוקף מחיצות או אפילו בתל גבוה י' ורחב ד' וכן בנקע עמוק י' ואפילו בקמה קצורה ושבולת מקיפים אותה דכ"ז הוי ר"הי לשבת כמו שבארנו בדין הוצאה אם הוא מוקף לדירה אפילו אין בה עתה דיורין חשוב כולו כד' אמות ואפילו גדול מאד וה"ה אם אינו מוקף לדירה אלא שהוא רק סאתים דמותר לטלטל בכולו כמו שבארנו שם חשוב כולו כד' אמות ומהלך את כולו וחוצה לו ב' אלפים אבל אם הם יותר מסאתים הואיל ואינו מוקף לדירה דינו כשבת בשדה לעיל וקנה שביתה במקומו (שם):

ח שבת בבית או בעיר אפילו היא חריבה אפילו היא גדולה כאנטוכיא מהלך את כולה וחוצה לה אלפים אמה (ת"ח):

ט עבורה של עיר נחשב מכלל העיר ואיזו היא עבורה ע' אמה וב' שלישי אמה הסמוכין לעיר אעפ"י שהוא קרקע פנוי' שאין בו שום בנין מפני שכן דרך להניח לעיר מקום פנוי והוא נקרא קרפף העיר שהוא נוי העיר והכל נחשב מכלל העיר ונחשב עם העיר כד' אמות ותיכף ממקום שכלתה עיבור העיר מתחיל למדוד אלפים ואף על גב דבשבת בשדה מתחיל למדוד מעמידת רגליו ד' אמות ואח"כ ב' אלפים היינו דוקא בשדה אבל במקום שמוקף מחיצות כיון שחשבינן אפילו גדולה הרבה רק כד"א אין נותנין לו חוצה לו אפילו פסיעה א' אלא תיכף מתחיל תחומו ממקום שכלו המחיצות או העבור ואפילו שבת בבית שהוא רק ד"א מ"מ לא פלוג רבנן ואין נותנין לו מחוצה לו כלום אלא מתחיל למדוד תוכף (מגן אברהם ס"ס ת"ח):

י היו ב' עיירות סמוכות זו לזו אם אין ביניהם רק קמ"א אמה ושליש שהוא שיעור ב' קרפיפות הרי שניהם נחשבין לעיר אחת (שצ"ח):

יא אפילו העיר אינה מוקפת חומה אלא בתים סמוכים זה לזה אלא שאין בין בית לבית ע' אמה אפילו עד מהלך כמה ימים נחשב לעיר וממקום שכלה הבית האחרון מרחיק עוד ע' אמה וב' שלישים ומשם מתחיל למדוד (כ"כ הרמב"ם בהדיא בפ' כ"ז וכ"כ תוס' דף נ"ז ד"ה רב הונא וכ"כ הרא"ש שם וכן מוכח מדין דיושבי צריפין בסי' שצ"ח דמיירי באין להם מחיצה כמ"שכ רמ"א שם דאל"כ לא גרע מהיקף לדירה בסי' שצ"ו וטעמא דאין להם קביעות הא אם קבוע יש להם דין עיר וכ"כ הרא"ש ריש מי שהוציאוהו ורי"ו הביאו הב"י בסי' ת"ה):

יב בתים אלו שאמרנו אפי' אין בהם דיורין אלא שראוין לדירה כגון שלש מחיצות אפי' אין עליהם תקרה או ב' מחיצות עם תקרה ובלבד שיהיה בין המחיצות ארך ורחב ד' אמות דכל בית שאין בו ד"א על ד"א אע"פי שדרין בתוכו אינו בית כלל (כתב המגן אברהם ס"ק ו' דאם אין בו רחב ד"א אעפ"י שארוכה כמה לא מקרי בית. וצ"ע שאף שבי"ד סימן רפ"ו סעיף י"ג פסק הש"ע כן והיא דעת רמב"ם מ"מ הרי כתב שם הש"ך דדעת הרבה פוסקים דאם יש בו כדי לרבע הוי בית וא"כ כ"ש במידי דרבנן ועיין בסימן שס"ו במגן אברהם ס"ק ו') אבל יושבי צריפין שעושין מן ההוצין וערבה וכיוצא בהן שאין להם קביעות לא מקרי בית דירה (שצ"ט):

יג הבא למדוד אלפים של תחום העיר אם היתה העיר ארוכה וקטינא שאין ארכה כרחבה או שהיתה מרובעת ולא לרבוע של עולם הואיל ויש לה ד' זויות שוות מניחים אותה

כמות שהיא ומודדים אלפים לכל רוח. היתה עגולה עושין לה זוית ורואין אותה כאלו היא בתוך המרובע ומודדין חוץ מצלעות אותו מרובע אלפים לכל רוח שנמצא משתכר הזוית וכשהוא מרבע מרבע לריבוע של עולם כדי שתהא כל רוח ממנה משוכה כנגד רוח מרוחות העולם ומכוונת כנגדה:

יד היתה רחבה מצד א' וקצרה מצד א' רואין אותה כאלו כולה רחבה היתה עשויה כמין גם דהיינו כמין דלי"ת כזה % או כקשת נותנים לה זוית לצד הקשת ומרבעים אותה לריבוע של עולם וא"כ מהלכים כל אותו חלל וכל העיגול של קשת וכן הולכים דרך הבתי' עד ראשי הקשת ומשם מודדים אלפים אמה כמו הדרין בראשי הקשת אבל אם רצו ללכת מביתם דרך היתר (הקשת נקרא מה שהוא בעיגול והיתר הוא הרחב שיש בין שני ראשי הקשת) כזה % שכנגדם כל חלל הקשת ולא דרך הבתים בזה יש חילוק אם יש בין שני ראשיה פחות מד' אלפים אמה נמצא שתחומי הקצוות מובלעין זה בתוך זה מצטרפין להדדי ומודדין לה מן היתר ורואין את כל הרוחב שבין היתר והקשת כאלו הוא מלא בתים ואם היה בין שני ראשיה יותר מד' אלפים אמה אין מצטרפין ואין מודדין אלא מן הקשת וי"א מן המקום שנתקצר שם הקשת עד שאין בו עוד ד' אלפים אמה וכ"ז מיירי שיש בין הקשת והיתר יותר מאלפים דכיון דמכי נפק מביתו הולך לו תחום שלם מקמי דלימטי ליתר לא משחינן ליה מן היתר אבל אם אין ביניהם אלפים מודדין בכל ענין מן היתר אפי' הוא יותר מד' אלפים אמה וטעמא דלעולם כשיכול להלך אע"פ שכל חלל הקשת עד היתר יותר מאלפים אמה מ"מ כיון שיכול להלך דרך הבתים סביב הקשת עד שמגיע לאח' מן הראשים ומשם יכול להלך לראשו האחר שהרי תחומיהם נבלעים זה בתוך זה תו לא אסר ליה אותה החלק לשוייה כשתי עירות ורואין אותה כאילו היא מלאה בתים וחצרות וה"ה נמי אם אין בין יתר לקשת אלא אלפי' אמה אע"פ שיש בין שני ראשי הקשת יותר מד' אלפים אמה מודדין מן היתר דהא מצו אתו דרך היתר מהראש הא' לראש האחר כיון דהיתר מובלע בתוך אלפים של קשת:

טו עיר שהרבה בתים יוצאים זה אחר זה עד רחוק מאלפים מן העיר לצפון וכן לדרום דינה כעיר העשויה כקשת בסימן הקודם:

טז היה מצד אחד מהעיר יוצאים בתים ובצד השני לא היו בתים אם רוחב העיר באותו צד פחות מאלפים אע"פ שמשך אלו הבתים הם יותר מאלפי' מאלפים כיון שיכול לבוא לצד השני שהרי יכול לילך דרך הבתים ומשם יפנה לשם כגון שבמזרח העיר מצד צפון יש בתים וארכם למזרח יותר מאלפים ובצד דרום אין כאן בתים כיון דבמזרח אין אורך העיר אלפים נמצא יכול לילך עד סוף הבתי' ומשם יכול לילך לדרו' שהרי אין כאן אלפי'

וכן אם העיר במזרח יותר מאלפים אלא שהבתים שבצפון אינם נמשכין למזרח אלפים נמצא יכול להלוך מסוף העיר מבית שהוא בדרומי' מזרחית לצד דרום נגד הבית שבצפון ולכן רואין כאילו היה חוט מתוח מצפון לדרום וכאילו היה גם בדרום בתים ולכן ההולך מן העיר אפילו לצד דרום מתחיל למדוד לאחר שהלך לדרום נגד הבית שבסוף צפון ומשם מרחיק ע' אמה ומודד אלפים אבל אם אורך הבתים מצפון יותר מאלפים וגם אורך העיר למזרח יותר מאלפי' ונמצא שא"א לו שיבא בצד דרום נגד הבתי' שבצפון עד שצריך להלוך אלפים ולכן אע"פ שכשהולך דרך הבתים מודד מן ע' אמה לאחר שכלות הבתים אבל ההולך בקצה הדרום מרחיק רק ע' אמה מהעיר או מן הבתים שסמוכים לעיר בתוך ע' אמה ומשם מודד אלפים

יז הא דמרחיקין ע' אמה דוקא מעיר או בתים הסמוכים דנחשב כעיר אבל אם אין שם רק בית א' אפי' הוא גדול הרבה מ"מ אינו חשוב כ"כ ליתן לו קרפף אלא מתחיל למדוד מקיר הבית וחוצה (שם):

יח אין מודדין תחום העיר אלא בחבל של פשתן שהוא ארוך נ' אמה לא פחות ולא יותר לא פחות מפני שהוא נמתח ביותר ומאריך המדה ולא ארוך יותר מפני שמחמת ארכו הוא מכביד באמצע ואיני יכול למתוח כראוי שמתמעטת המדה של אלפים הרבה ודבר זה אסמכוה אקרא דכתיב אורך החצר מאה באמה ורוחב חמשים בחמשים ב' יתירה לומר בחבל של חמשים אמה מדוד. וישים ראש החבל כנגד לבו שכן קבעו לו חכמים מקום זה כדי שלא יתן זה החבל כנגד צוארו וזה כנגד רגליו והחבל מתקצר ותחומין מתמעטין וימתחו בכל כחו:

יט ואם יש נהר לפניו לסוף ע"ה אמה והנהר הוא רחב יותר מכ"ה אמה ולא יוכל למדוד בחבל של חמשים ב' פעמים חמשים שהרי יכלה באמצע הנהר יעשה כן. לאחר שמדד חמשים אמה חוזר לאחוריו כ"ה אמה כדי שיהא החבל של נ' אמה שלם עד הנהר ואח"כ ימדוד בחבל זה משפת הנהר הזה עד אחורי עבר השני מן הנהר:

כ ולא ימדוד אלא כנגד העיר דרך ישרה ומכוונת אפי' אם יש הרים וגאיות כנגדה לא ילך מכנגדה בצדה למקום שהוא ישר למדוד שם שהוא נוח לו למדוד ואח"כ יחזור כנגד העיר לפי מדה שמדד להיות צופה משם כנגד מדתו לא יעשה כן מפני שלפעמים יש שם כנגד העיר הרים וגבעות שיש לו להבליע כמו שיתבאר לפיכך ימדוד כנגד העיר וכשמגיע להר אם הוא כ"כ זקוף עד שאם יורידו חוט המשקולת מראשו עד לארץ לא יתרחק החוט מכנגדו למטה בשיפולו ד' אמות אז א"צ למדוד כ"כ הירידה והעלייה שכיון שהוא זקוף כ"כ עד דלא חזי לילך על שיפועו שהוא פחות מד"א הקילו בו חכמים

שא"צ ליטול גובה שיפועו למדת התחום מפני שיש טורח במדידתו בד"א שבראש ההר אין בו מישור דלא ניחא להשתמש עליו אז אין מודדין כלל ההר בכלל התחום כלל. אבל אם יש מישור בראש ההר דניחא להשתמש עליו נוטל ראש ההר במדידת התחום ואין שיפוע ממעט התחום משום דניחא תשמישתיה עליו ואם אין השיפוע גבוה כ"כ בזקיפה אלא חוט המשקולת מתרחק כנגדו ד"א ומתלקט ההר י' בתוך ה' ר"ל שבהילוך ה' אמות של שיפוע ההר עולה י"ט דשיפוע כזה נוח להלוך עליו בזה הניחו מדידתו כמו בכל המדידות דהיינו בחבל של נ' אמה ורואים אם אין משפתו אל שפתו אלא נ' אמה מבליע בחבל של נ' אמה כיצד יעש' זוקף עץ גבוה בשפתו מזה ועץ א' כנגדו בשפתו מזה ומותח חבל מזה לזה ומדת אותו החבל חושב במדידת אלפים של התחום ואם הוא רחב יותר מנ' אמה עד שאינו יכול להבליעו בחבל של נ' אמה מודדו בחבל של ד' אמות כיצד עושה נותן התחתון החבל כנגד לבו והעליון כנגד רגליו שמרויחין בזה שיתמעט מדרונו של כל ד"א חצי קומת אדם ואח"כ עולה התחתון למקום שעומד העליון והעליון עולה עוד ד"א ומודדין כבתחילה וכן יעשה עד שימדוד כולה ואם הוא משופע יותר עד שבהילוך ד"א עולה י' טפחים הוי זקיפתו ביותר שאין הלוכו נוחה אז הקילו בו ולא הטריחו להבליעו בחבל של נ"א ע"י זקיפת עצים אלא אם יש בו נ"א ישער אותו כמה יש בו לפי אומד הדעת ואם יש בו יותר מנ' אמה מודדו בחבל של ד"א על האופן שנתבאר שאין כ"כ טורח במדידה כזו:

כא הגיע לגיא אם שפוע הוא באופן עד שחוט המשקולת מתרחק מכנגדו למטה ד' אמות שיכולין להלוך בשיפוע קצת אז רואים אם יכול להבליעו משפתו אל שפתו מלמעלה בחבל של נ"א ע"י זקיפות שני עצים כמו שנתבאר מבליעו כיון שאין רחבו יותר מנ"א הניחו מדידתו ככל המדידות ואם הוא רחב יות' מנ"א מודדו בחבל של ד"א על אופן שנתבא' בהר והוא שלא יהא עמוק יותר מאלפים אמה אבל אם היא עמוק יותר מאלפים אמה מודד הירידה והעליה של השיפוע כמו בקרקע חלקה שכיון שהוא עמוק אלפי' שהוא שיעור של תחום בפני עצמו חשבוה בפני עצמו ואע"פ שבהר מודדו בחבל של ד' אמות כדי למעט מדרונו ומשמע אפי' הוא גבוה יותר מאלפים שאני הר דעליתו קשה ואין דרך לעלות עליו הרבה אבל גיא ירידתו קלה לפיכך חשבוהו למישור בפ"ע ומהאי טעמא לא חלקו בגיא אם מתלקט י' מתוך ה' אמות או מתוך ד' או לא כיון דירידתו קלה כו' ואם אין החוט מתרחק מכנגדו למטה ד' אמות הוי זקיפתו ביותר ואין נוח לירד שם לגיא אז אם יכול להבליעו בחבל של נ' אמ' מבליעו ולא התירו לו כאן לפי אומד הדעת כמו בהר דשאני הר כיון שהוא עשוי בידי שמים הקילו להיות אומד אבל גיא שעשוי

בידי אדם כדרך שעושין גיאות ועמקי' סביבו' העיר לחוזק לא הקילו להיות אומדו אלא אפי' אין החוט מתרחק מכנגדו ד' אמות למטה ודלא חזי להילוך מבליעו כן כתב הטור בשם ר"ת (לבוש):

כב הגיע להר או לגיא וכל מה שהוא ממנו מכנגד העיר הוא רחב מחמשים אמה שאינו יכול להבליעו כגון שהוא במזרח העיר וכל אורך מזרח אינו יכול להבליעו וההר או הגיא יוצאין חוץ לתחומי העיר אם יכול להבליעו בחוץ אלפים שלצד צפון או דרום ילך ויבליענו שם כיון שהוא עדיין בתוך אלפים שמצד צפון העיר או דרום העיר אבל אם אינו יכול להבליעו בתיך אלפים של צד צפון העיר או דרום העיר אע"פ שיכול להבליעו חוץ לתחומי העיר ולא כנגד התחומין לא יתרחק מצד העיר חוץ לתחומין להבליעו שם גזירה שמא יאמר מדת התחומין שלצד העיר באה לכאן:

כג אין סומכין אלא על מדידת אדם מומחה שהוא יודע ובקי במדידת קרקעות:

כד ומודדין את התחומין בריבוע שלם עד שיהיו הזויות עשויין כטבלא מרובעת דהיינו שמודד אלפים בשוה על פני כל אורך העיר למזרח מן קיר העיר וחוצה וכן אלפים על פני כל רוחב העיר לצפון או לדרום ואח"כ רואין הזויות כאילו הוא טבלא מרובעת למלא כל הקרן דהיינו שיהא התחום בקרן זוויות אלפים על אלפים למלאות האלפים שבמזרח ושבצפון או דרו' בריבוע שוה וכן במערב ויהיה התחום בקרן זויות של כל זויות העיר באלכסון אלפים ות"ת אמה דהא קיי"ל כל אמתא בריבוע אמתא ותרי חומשא באלכסונ' אבל לא ימדוד מאמצע הקרן אלפים לאלכסון וכן בקרן שכנגדו ויתן אחר כך החוט מזה לזה שא"כ תפסיד הת"ת שבקרן וגם לא יהיהה תחום כנגד העיר בשוה אלא אלף ותכ"ח אמה ומשהו דהא כשתמדוד אלף ותכ"ח כנגד העיר בשוה ואח"כ תמדוד בקרן זוית על אלכסונו של אלף ותכ"ח יתוספו תרי חומשין של אלף ותכ"ח ויהיו תקע"ב פחות ד' חומשין צרפן יחד יהיה אלפים פחות ד' חומשין דהא תרי חומשין מאלף הם ד' מאות ותרי חומשין מת' הם ק"ס ותרי חומשין מכ"ח הם י"א אמה וחומש צרפם יחד יהיה אלפים פחות ד' חומשין וכשתוסיף הד' חומשין למלאות אלפים בקרן זויות תוסיף משהו על אלף ותכ"ח לכך מודדין בתחלה אלפים בשיה כנגד צלע מזרח וכן כנגד צלע צפון ודרום וכן במערב ואח"כ ממלאין הזויות מרובעות ויהיה ממלא אלפים על אלפים ויהיה אלכסונו של הזויות אלפים ות"ת (שם ובלבוש):

כה כיון דתחומין דרבנן הקילו להאמין אפילו עבד או שפחה לומר עד כאן תחום שבת אבל קטן כל זמן שהוא קטן אינו נאמן דשמא טועה הוא ואינו מבחין ואע"ג דבכל דרבנן

קטן נאמן היינו דבר שהוא בידו כמבואר בחיבורי חכמת אדם כלל ע"ב אבל כשהוא גדול נאמן לומר זכור אני שעד כאן היינו מהלכין בשבת כשהייתי קטן (שם):

כו הרועים ושומרי פירות וכיוצא בהן בזמן שדרכן ללון בעיר אע"פ שאוכלין בשדה המה כאנשי העיר שאין קבע שלהן אלא בעיר ואם דרכן ללון בשדה אע"פ שנכנסים ואוכלין בעיר מודדין להם מן השדה דאע"פ שנכנסים ואוכלין בעיר אנן סהדי שאלו היה להם מי שיביא להן פתן לשדה לא היו נכנסין לעיר וכן התלמידים האוכלים אצל בעל הבית והם בשדות וחוזרים ולנים בבית רבם מודדין תחומין מבית רבם ששם היו חפצים גם לאכול (ת"ט):

כז הקונה שביתה חוץ לעיר והיה מודד וכלתה מדתו באמצע העיר או אפי' בסוף העיר אין לו מן העיר אלא עד המקום שכלתה לו מדתו ממקום שקנה שביתה שאין אומרים שהעיר נחשב כד' אמות אלא למי ששבת בתוכה או למי שכלתה מדתו בחוץ לעיר כיצד היה מודד וכלתה מדתו חוץ לעיר אפילו אמה א' מחשבין לו העיר כולה כד' אמות ומשלים למדתו כדלקמן כלל ע"ז ואע"ג דמדינא סגי כשכלתה בסוף העיר מ"מ כיון שמדידה זו באלפים פסיעות נמסר לכל אדם לכן החמירו הפוסקים שיהיה כלה דוקא חוץ לעיר ומ"מ לצורך יש לסמוך דאפי' כלה בסוף העיר הוי כחוץ לעיר (א"ר בשם מי"ט) דלכן כ"כ הרמב"ם כלתה מדתו חוץ העיר בעיבורה של עיר מחשבין לו העיר כולה כד"א דאעפ"י שעיבור העיר כעיר היינו להקל אבל לא להחמיר. ולענין רחב העיר מבואר לקמן בכלל שאח"ז סי' ה' וסי' ח':

כח מי שיצא חוץ לתחום אפי' אמה א' אין לו אלא ד"א לכל רוח כדלעיל סי' ו' ודוקא שוצא במזיד ולדבר רשות אבל באונס או שהלך לדבר מצוה אפי' יצא כבר ג' אמות ואפי' גם אמה ד' אלא שעדיין רגלו א' בתוך ד' אמות כיון שעדיין נבלע מקצת מד' אמותיו שנתנו לו חכמים בתחום זה יכול לחזור לאמה זו וכיון שכבר נכנס בתחומו ה"ז כאילו לא יצא ונשאר על תחומו כבתחלה (מ"א ריש סי' ת"ה וכ"כ א"ר):

כט מי שהוציאוהו נכרים או שנאנס בשאר אונסין ויצא חוץ לתחום והוא בבקעה או במקום שאין מוקף לדירה אין לו אלא ד' אמות כדין היוצא חוץ לתחום אבל אם נכנס באונס (זה) או שהנכרים נתנוהו במקום שמוקף מחיצה לדירה אע"ג שהפסיד תחומו מ"מ מותר להלך בכל אותו היקף כיון שהיציאה היה שלא לדעת ואם החזירוהו נכרים או בשאר אונס לתחומו ה"ז כאילו לא יצא כיון שהיציאה וגם החזרה היה שלא לדעת (ת"ה):

ל יצא לדעת אע"פ שנכנס לעיר המוקף חומה אין לו אלא ד"א שהרי לא שבת באויר המחיצות אבל אם חזר לעירו ששבת בה והיא מוקפת לדירה (אף דזה לא נזכר אלא בנתנוהו בעיר אחרת דלא שבת באויר מחיצה אבל בחזר לעירו כיון ששבת בה י"ל דלא בעינן מוקפת לדירה דהא בשובת לא בעינן מוקף כלל כדלעיל י"ל דרמ"א למד זה מדברי רי"ו שהביא הב"י שכתב וכן בכל מקום שאמרנו שהעיר כולה כד"א צריך מוקפת זולת בשובת ונותן עירובו עכ"ל וי"ל סברתו דאע"ג דכל העיר לו כד"א כיון ששבת בה מ"מ כיון שיצא חוץ לתחום לענין זה הפסיד שביתתו וצריך על כל פנים שתהי' מוקף וכמש"כ הרא"ש כעין זה ריש מי שהוציאוהו ע"ש) או שמתוקן בעירוב כדין אע"פ שיצא וגם חזר לדעת מ"מ כיון ששבת באויר אותן המחיצות נחשב לו כל העיר כד' אמות ומותר להלוך בכולה אפי' גדולה הרבה אבל חוץ לעיר אסור לילך אפי' פסיעה א' אפי' החזירוהו נכרים שהרי כיון שיצא לדעת הפסיד תחומו דלעולם אינו מוחזר לתחומו הראשון אא"כ היציאה היה שלא לדעת וגם החזרה (שם):

לא זה שיוצא חוץ לתחום שלא לדעת שאין לו אלא ד' אמות אם היה נצרך לנקביו י"א דוקא גדולים וי"א אפילו לקטנים יכול לצאת אפילו למקום רחוק עד שימצא מקום צנוע שלא יתבייש שם לפנות ויכול ללכת עד בית יהודים לפנות שם דתחומין מדרבנן וגדול כבוד הבריות ועצה טובה לו שיתקרב בצד תחומו שאם לא ימצא מקום צנוע עד תחומו יכול לכנוס ולאחר שנכנס הוי כאלו לא יצא ואם מצא מקום צנוע קודם לא יכנוס אלא יפנה שם ויתרחק ממקום שנפנה עד שיכלה הריח ומשם יש לו ד' אמות. ואם נתרחק מהריח ונכנס בתחומו כאלו לא יצא וכ"ז ביצא שלא לדעת אבל ביצא לדעת אף על גב דמותר ג"כ לילך למקום צנוע לפנות מ"מ אף שהגיע לתחומו יש לו כל דין המבואר בסי' כ' ביצא לדעת (סי' ת"ו):

לב מי שיצא חוץ לתחום ברשות כגון החכמה שבאה לילד וכיוצא בזה יש לו אלפים לכל רוח מאותו מקום שהגיע לו ואם הגיע לעיר (ר"ל שאותו מקום שהלך לשם הוא עיר) הרי הוא כאנשי העיר ויש לו אלפים לכל רוח חוץ לעיר ואם באמצע הדרך אמרו לו שכב' א"צ לילך לשם יש לו ממקומו אלפים לכל רוח ואם מקצת תחומו נבלע בתוך אלפים הראשונים ה"ז חוזר למקומו וכאלו לא יצא וכל היוצאים להציל נפשו' ישראלים מיד עובדי כוכבים או מן הנהר וממפולת יש להם אלפים אמה לכל רוח ואם היו מפחדים לשבות באותו מקום הרי אלו חוזרים למקומם ובכלי זיינם (סי' ת"ז):

לג כיון שביארנו דבימים ונהרות שהמים עמוקים עד שיש מקרקע הספינה לקרקע הים י"ט אין קונים שם שביתה וא"כ המפליג בספינה ונכנס בה מע"ש וקידש שם כמבואר

לעיל כלל ד' אם לא יצא כלל מהספינה והספינה הפליגה בשבת וא"כ כשמגיע ליבשה קונה שם שביתה אפילו באמצע השבת ויש לו שם אלפים לכל רוח כאלו היה שם באותו מקום בע"ש בהש"מ ואם פגע פעם אחד במקום שלא היו המים עמוקים י"ט מקרקע הספינה ואם כן קנה שם שביתה ואם אח"כ הלך בספינה חוץ לתחום כיון שנכנס בה מע"ש הוי ליה כיצא שלא לדעת ולכן אם בא הספינה לנמל או למקום שמוקף מחיצות או שהוצרך לצאת מן הספינ' לנקביו או מכח גשמים או מחמת החמה וצריך לכנוס לעיר או שדחפוהו נכרים לתוך העיר כיון שאותו מקים מוקף מחיצות מותר להלוך בכל העיר אותו היקף וה"ה כשנתנוהו נכרים לספינה אחרת מהלך את כולה כמבואר לעיל סימן י"ח ואפילו לא נכנס אלא לעבורה של עיר ה"ה כאילו היה בעיר דלקולא אמרי' עיבורא של עיר הוי כעיר. ונהגו שלא לצאת מן הספינה אלא ישראל אחר אומר לנכרי שיוציאוהו לעיר או לשפת הים מקום שהוא גבוה י"ט וי"א דעומק הנמל הוי מחיצה (ת"ה):

לד ואם עדיין לא יצא אלפים ממקום שפגע למטה מעשרה ונכנס לעיר דינו כדין המהלך בתוך התחום ופגע בעיר דיש חילוק אם כלתה מדתו בחצי העיר או בסוף העיר כדלעיל סימן כ"ז (שם):

לה ואם יצא פעם אחד מן הספינה בשבת או שחזר לביתו כדלעיל כלל ד' ונמצא שכבר קנה שביתה באותו מקום וחזר ונכנס לספינה לישב בה ולא ע"ד להפליג והספן הפליג בשבת דינו כיצא שלא לדעת וכדלעיל סימן ל"א אבל אם נכנס לספינה ע"ד להפליג דינו כאילו יצא לדעת ודינו כשיגיע בשבת ליבשה כדלעיל סימן י"ט ומ"מ מותר לכנוס לספינה קטנה התלויה בה לפנות ולחזור לספינה הגדולה (שם):

לו ובין יצא פעם א' או לא כיון ששבת עכ"פ באויר מחיצות מותר לילך באותה ספינה כולה אפי' כשהיא עומדת ובלבד שיהיה להספינה מחיצות גבוהות י"ט באמצעיתה אע"פ שבראשה מפני השפוע אין שם גבוה י"ט אבל אם נפחת דופני הספינה או שהולך על קורות השטין על המים (שקורין פליטען) כיון שאין שם מחיצות ולכן כ"ז שהוא שט על המים מותר להלוך בכולו שלעולם אינו עומד בתוך ד"א אחרים דלעולם הספינה נוטלתו מתחלת ד"א ונותנתו לד"א אחרים אבל כשהיא עומדת אינו מהלך בה אלא ד"א (שם):

כלל עז

א דין המערב ברגליו או בפת וע"י שליח:

תקנו חכמים שמי שיצטרך לילך לרוח אחד אלפים אמה יערב בסוף אלפים אמה או במקום שירצה ובלבד שלא יהיה חוץ מאלפים אמה. וא"כ ה"ז כאלו מקום שביתתו שם

במקום עירובו ויש לו ממקים עירובו אלפים אמה לכל רוח ולפיכך מי שהיה שובת בעיר ונתן עירובו בעיר או בעיבורה של עיר או אפילו בתוך ע' אמה של עיר לא עשה כלום ולא נשכר ולא הפסיד בתחומין מפני שהוא ועירובו במקום אחד שהרי בלאו הכי מתחיל למדוד לאחר ע' אמה של עיר (ת"ח):

ב נתנו חוץ לעיבורה של עיר ה"ה נשכר מעירובו ולהלן כדי השיעור שהרחיק מעיבור העיר ולהלאה ומה שנשכר מעירובו ולהלאה הפסיד לאחוריו כיצד הרי שהניח עירובו אלף אמה למזרח העיר נמצא אנו חושבין ששבת שם ומשם יש לו ב' אלפים למזרח נמצא מהלך מן העיר למזרח ג' אלפים אמה דהיינו אלף אמה עד עירובו ומעירובו אלפים ונגד זה הפסיד אלף אמה למערב העיר שאילו לא הניח עירוב והיה שביתתו בעיר היה מותר להלוך למערב העיר אלפים עכשיו שהניח עירוב וקנה שביתה אלף אמה רחוק מן העיר למזרח נמצא מותר להלוך למערב מעירובו אלף אמה עד העיר. ועוד אלף אמה חוץ לעיר ולא יותר וכדלקמן סימן ג' ד' נמצא השתכר במזרח והפסיד כמותן במערב וכן כל כיוצא בזה ולפיכך אם הניח העירוב למזרח לסוף אלפים מן העיר הפסיד מן המערב ואסור לו להלוך למערב אפילו אמה א' (שם):

ג זה שהניח העירוב רחוק מעירו ובלבד שהוא בתחום העיר אף על פי שהוא חוץ תחום ביתו מותר לחזור לביתו. כיצד הרי שהיה העיר ממזרח למערב ב' אלפים אמה וביתו הוא לצד מערב ורחוק ממזרח העיר אלף ות"ק אמה ונמצא כשהלך לערב אלף אמה למזרח העיר א"כ הוא רחוק מביתו אלפים ות"ק אמה וכבר הוא חוץ לתחום ביתו ואלו היה בא מן הדרך וקנה שביתה באותו מקום שעירב ביארנו לעיל כלל הקודם סימן כ"ז שאם כלתה מדתו בתוך העיר אסור לו להלוך יותר מאלפים. וא"כ היה לזה שהלך לערב אסור לחזור ללון בביתו ויצטרך ללון עכ"פ בתוך העיר רחוק מביתו ת"ק אמה מ"מ הקילו חכמים לזה שעירב שכשירצה לחזור לאחר שתחשך מותר לחזור לביתו דאין זה דרכי נועם שע"י תקנת חכמים יצטרך ללון חוץ לביתו וכיון שלן בה הקילו עוד יותר שיהיה נחשב כל העיר לו כד' אמות אפילו היא גדולה הרבה ואף על פי שכלתה מדת תחומו באמצע העיר. ומ"מ לא הקילו רק לענין זה שיהיה מותר להלוך בכל העיר אבל חוץ לעיר למערב אסור להלוך שהרי כבר יצא חוץ לתחום עירובו (שם ברמ"א):

ד בד"א שכלתה מדתו באמצע העיר אבל אם כלתה מדתו חוץ לעיר כגון שהעיר ממזרח למערב תתקצ"ט אמה והניח עירובו למזרח העיר אלף אמה מן העיר נמצא שמדת תחום עירובו כלה אמה א' חוץ לעיר למערב וכיון שכלתה מדתו חוץ לעיר כבר כתבנו כלל

ע"ו בסי' י"ז דאפילו בבא מן הדרך אם כלתה חוץ לעיר מהלך את כל העיר כד' אמות ומשלים ע"ז מדת תחומו דהיינו תתקצ"ו אמה למערב העיר (שם):

ה זה שאמרנו שהקילו לזה שלן בעירו לחשוב לו כל העיר כד"א ובכלה חוץ לעיר להשלים עליו זה דוקא לצד שעירב בו דהיינו מזרח ומערב שהוא לאורך דרכו שהיה צריך לערב שם אבל לרוחב דהיינו לצפון ודרום לא הקילו לו בזה כלום ואין לו אלא ברוחב מדת תחום עירובו דהיינו רוחב אלפים וד"א לצפון וכן לדרום. כיצד הרי שהיה העיר שדר בו מן המזרח למערב תתקצ"ו אמה ומצפון לדרום ה' אלפים אמה ועירב זה למזרח העיר אלף אמה מן העיר וזה שקנה שביתה במקום עירובו אין לו אלא ב' אלפים וד"א לכל רוח נמצא רוחב תחומו מן צפון לדרום הוא ד' אלפים וד' אמות אם הניח העירוב בשדה דאז מקום עירובו ד' אמות על ד"א ונותנין לו אלפים לכל רוח עם הזויות ואם הניח בעיר או בבית מבואר בסימן ו'. ולכן כשחוזר לעירו אע"פ שמסתברא שגם בזה הקילו שכל העיר נחשבת לו כד"א וא"כ מותר להלוך מצפון לדרום בתוך העיר כל ה' אלפים אמה ואפילו כלתה מדתו באמצע העיר כיון שכתבנו שהקילו עליו שמותר להלוך כל העיר ממזרח למערב ה"ה נמי שמותר לילך מצפון לדרום בכל העיר. אבל אסור לזוז לצפון ודרום העיר מקיר העיר וחוצה כמו בכלתה מדתו בחצי העיר לעיל סימן ד' שהקילו עליו שיהיה לו כל העיר כד"א ואעפ"כ אסור לזוז מקיר העיר וחוצ' למערב ה"ה הכא בצפון ודרום ולא עוד אלא דאפי' בכלתה חוץ לעיר שהקילו שמותר להשלים תתקצ"ו אמה למערב מ"מ ברחב צפון ודרום אין לו אלא רוחב מדת תחום עירובו ד' אלפים וד"א שהרי זה הפסיד שביתת העיר וקנה שביתת תחומו. (ויש מחכמי קהילתינו רוצים לומר דבכלתה מדתו חוץ לעיר כיון שהקילו לו להשלים חוץ לעיר תתקצ"ו אמה למערב ולא יעלה לו למדה ה"ה שהקילו לו שלא יהיה מדת העיר עולה לצפון ודרום ומותר להלך לצפון ודרום בכל צד אלפים ולא ר"ל) ולכ"ע במודד (ר"ל שבא מן הדרך ומודד אלפים אמות ממקום רגליו) אפי' כלתה מדתו חוץ לעיר דאע"ג דכל העיר נחשב כד"א כדלעיל כלל ע"ו סי' י"ז ומסתמא מותר להלוך גם לצפון ודרום בתוך העיר אבל חוץ לעיר בין צפון ודרום ובין למזרח ומערב אין לו אלא ד' אלפים מרובעים ממקום שביתת רגליו (ור' יונתן כתב דבכלתה מדתו באמצע העיר אין לו לצפון ודרום ברחב בתוך העיר והוא אזיל לשיטתו דפסק כפסק המחבר דבאמצע עיר לא הקילו לו חכמים וכיון שלא הקילו לו למער' ה"ה לצפון ודרום. אבל לפסק רמ"א דאפילו באמצע הקילו לו עכ"פ שתהיה כל העיר לו כד"א מסתמא ה"ה לרוחב העיר ודברי רמ"א שכתב דלר"י בכלתה הקילו לו ג"כ ברוחב הוא תמוה וכמ"שכ המ"א ומ"ש בספר אבן העוזר ומדייק

כן מדברי ר"י דבריו אינם מובנים כלל שדברי ר"י מדוקדקי' היטב ומה שהקשה דכיון דחשבינן לו העיר כד' אמות. וא"כ בע"כ צריך ליתן לו פיאות כמו בכל שובתי שבת זה לק"מ דבאמת לכל שובתי שבת נותנין פיאות למקום שהוא שובת. אבל זה שהפסיד שביתת העיר מהיכא תיתי ליתן לו פיאות העיר). (שם):

ו הנותן עירובו בעיר אחרת או אפילו בבית א' אפילו עיר חריבה מהלך את כולה וחוצה לה אלפים אמה לכל רוח ואז גם רוחב תחומו הוא כנגד העיר כולו אבל אם הניח במקום שאין מוקף מחיצות כגון בשדה נותני' למקום העירוב ד' אמות ולכל רוח אלפים אמה נמצא מהלך אלפים לכל רוח רק ברוחב ד' אמות (שם ברמ"א):

ז הנותן עירובו חוץ לתחום אעפ"י שאינו כלום מ"מ נשאר על תחום ביתו דמסתמא ניחא ליה כשלא יקנה עירובו שישאר על תחום ביתו (שם):

ח עיקר מצות עירוב שילך למקום שרוצה לקנות שם שביתה וישב שם עד שתחשך ודאי ואפי' לא אמר כלום (ת"י) אלא שהיה כונתו לקנות שם שביתתו קנה אבל אם לא היה כונתו לא קנה שם שביתה אלא בביתו ואין חילוק בין שיצא מביתו להחשיך שם או שבא בדרך וחשכה לו במקום שנתכוין לקנות שם קונה אלא היוצא מביתו לערב אפי' במקום שנתבאר שאין העירוב קונה לו מ"מ נשאר על תחום ביתו אבל הבא בדרך וטעה בשביתתו במקום שאין עירובו עירוב אסור לזוז ממקומו כמו שנבאר לקמן בסימן ט"ז וכבר כתבנו שהמחשיך לקנות שביתה מותר לחזור וללון לביתו ומ"מ קנה שביתה במקום שהחשיך עליו (ת"ט):

ט אם אינו רוצה להטריח עצמו ולהחשיך שם יוכל לערב באוכלין דהיינו שילך שם מבע"י ויניח שם פת מזון ב' סעודות כל א' וא' לפי מזונו כגון שהיה חולה ואם רעבתן סגי בשתי סעודות בינונית שהם ו' ביצים או דבר שמלפתין בו פת ב' סעודות או שאר דבר ובלבד שיהיה דבר שמלפתין בו פת ככל משפטי עירובי חצרות כמבואר לעיל כלל ע"ב סי' ח' ומניח במקום המשתמר ומברך בא"י אמ"ה אקב"ו על מצות עירוב ואומר בזה העירוב יהיה מותר לי לילך למחר אלפים אמה לכל רוח וחוזר ולן בביתו (שם):

י אם לא בירך יצא אבל אם לא אמר בזה העירוב אינו עירוב ומ"מ אף אם לא אמר הנוסח הנזכר אלא שאמר זה יהיה עירוב סגי דעכ"פ קרא שמו עירוב (ודומה לע"ת בסימן שס"ו) (תט"ו):

יא אין מערבין לב' רוחות כגון שיאמר חצי יום יהיה עירובי למזרח וחצי יום למערב ואם עירב כך כיון שהיא ספק איזה עירוב יקנה לו ולכך אסור לו לילך אלא עד מקום שאפשר לו לילך מכח שניה' כיצד הרי שהניח עירוב למזרח לסוף אלף מן העיר ולסוף

אלף למערב העיר אסור לו לילך רק אלו האלף דאף אם קנה לו למזרח עכ"פ מותר לו לילך עוד אלף למערב וכן אף אם קנה לו מערב מותר לו לילך אלף למזרח אבל יותר מזה אסור להלך אפילו פסיעה אח' נתן א' לסוף אלף למזרח וא' לסוף אלף ות"ק למערב הולך למזרח ת"ק אמה שמא קנה לו העירוב למערב ולמערב הולך אלף וכן כל כיוצא בזה (תי"ב) אבל מותר לערב לב' רוחות על תנאי שיאמר לאיזה רוח שאצטרך למחר יקנה לי העירוב ואם ארצה אהיה כבני עירי וכדלקמן סימן כ"ג:

יב כיון שעיקר מצות עירוב לערב ברגליו לכן המערב ברגליו מותר לערב אפי' לדבר הרשות אבל המערב בפת לא הקילו לו חכמים לכתחלה לערב אלא כשהוצרך ללילך בשב' לדבר מצוה ואפי' רק לקבל פני חבירו הבא מן הדרך או אפילו לטייל בפרדס שיש בו שמחה או שהיה חוץ לעירו וצריך ללילך לביתו ואם עירב לדבר מצוה מותר ללילך אף לדבר הרשות ובדיעבד שעירב לדבר הרשות ה"ז עירוב (תט"ו):

יג אין מערבין עירובי תחומין בין השמשות שהוא ס' יום ס' לילה ובדיעבד אם הוא לצורך יש לסמוך על המתירין (עיין סימן תט"ו ובא"ר ס"ק ז') וכ"ש אם הניח העירוב ולאחר זה אירע ספק אם נאכל או נאבד בין השמשות דמעמידין על חזקתו שהיה קיים אבל אם הוא ס' אם הניחו עירוב דלא היה לו כלל חזקת כשרות לכ"ע לא הוי עירוב (ת"ט):

יד כיון דעירוב מטע' דנחשב כאילו קבע דירתו שם צריך שיהיה הוא ועירובו במקום אחד כדי שיהיה אפשר לו לאכלו בהש"מ לפיכך אם נתכוין לשבות ברה"ר והניח עירובו ברה"י או להיפך אין זה עירוב שהרי אי אפשר לו להוציא מרשות לרשות בהש"מ שמא הוא לילה וכן אם הניחו במקום שא"א לו ליקחנו בה"שמ אם לא שיעשה איסור דאורייתא כגון שנפל עליו גל וצריך לחפור במרא וחצינא או שהניחו במגדל ונאבד המפתח וצריך לסתור הבנין וכן אם הניח העירוב בגומא שבקרקע והניח עליו עפר אע"ג דיכול לפנות בידו מ"מ נ"ל דהוי מלאכה מן התורה שהרי הוא בטל לגבי קרקע וא"כ הוי חופר וכן הניח על אילן או קנה רך שהוא מחובר אע"ג דאיסור שימוש באילן אינו אלא מדרבנן מ"מ אינו עירוב דכיון שהוא רך ונוח לקטום וקרוב לבא לידי חטאת גזרו עליו בהש"מ אפי' לדבר מצוה וכן כשמניח עירובו ברה"ר רחוק ח' אמות משביתתו אע"ג דיכול להביאו בפחות פחות מד"א כיון דאפשר לבא לידי חיוב חטאת גזרו עליו בה"ש וכן כל כיוצא בזה. אבל אם אם למלאכה דאורייתא אע"פ שצריך לעשות איסור דרבנן כגון שנתכוין לשבות ברה"י או ברה"ר והניח העירוב בכרמלית או איפכא וכן אם הניחו תחת אבנים שא"צ לחפור רק שצריך לפנות ולטלטל האבנים וכן אם נתנו בקנה שהוא תלוש ונעוץ ה"ז עירוב ובלבד שלא יהיה הקנה רחב ד' טפחים וכן כל כיוצא בזה

דכיון דאסור לערב כי אם לדבר מצוה וקי"ל כל דבר שהוא משום שבות לא גזרו בהש"מ לצורך מצוה:

טו היה בא בדרך ועודנו רחוק מן העיר ד' אלפים אמה ומתירא שתחשך לו קודם שיבא בתוך אלפים של עיר וראה מרחוק או שהיה מכיר אילן או גדר או כל דבר מסוים רחוק ממנו אלפים אמה יאמר שביתתי תהיה שם ובלבד שיסיים מקומו כגון שיאמר בד' אמות המזרחיות או המערביות כדי שיהא ניכר מקום שביתתו ואז קנה שם שביתה ויש לו משם אלפים אמה אע"פ שלא יגיע לאותו מקום בהלוך בינוני עד שתחשך אם עדיין שהות שעכ"פ יכול להגיע לשם קודם שתחשך אם ירוץ ואז מותר להלוך אפי' בנחת או שינוח כאן וילך כל הד' אלפים משתחשך (א"ר) דכיון שהוא בדרך ואי אפשר לו לערב שם הקילו לו חכמים לקנות שביתה אפי' בריחוק מקום אבל אם אי אפשר לו להגיע לשם מבעוד יום אפי' כשירוץ לא מהני. היו שנים או יותר וא' מכיר והשאר אינם מכירים אלו שאינם מכירים מוסרין שביתתן למכיר והמכיר אומר תהא שביתתנו במקום פלוני (שם):

טז היה אותו מקום שאמר שביתתי שם רחוק יותר מאלפים אמה אסור לזוז ממקומו דכיון דמכאן עקר דעתו ושם לא קנה אינו דומה לסימן ח' ששם כיון שהוא בביתו ודאי דעתו שאם לא יקנה לו עירובו ישאר לו תחום ביתו מה שאין כן בבא בדרך (מגן אברהם סימן תי"א):

יז עני שא"א לו לערב במזון שתי סעודות והלך לקנות שביתה במקום ידוע וכשיצא מפתח ביתו או שהיה דר בעליה וירד ממנה לילך לשם אירע לו מקרה שלא יוכל לילך לשם בין שהחזירו חבירו וביקש ממנו שילין עמו או שהוא מעצמו חזר כדי ללון בביתו או שאר עיכוב כיון שנתכוין לקנות שם שביתה מותר לו להלוך עד אותו מקום ומשם יש לו אלפים לכל רוח ודוקא לבא בדרך או לעני שהחזיק כבר לילך שם הקילו שיקנה שביתתו בריחוק מקום אבל מי שאינו עני ולא בא בדרך אע"פ שהחזיק בדרך או עני ולא החזיק לילך לא מהני אפי' אמר שיקנה לו שביתה במקום פלוני אלא א"כ הולך לשם ומחשיך שם (תי"ו) אבל ע"י שליח לא מהני לערב ברגליו (א"ר ס"ס תט"ו) וכן מוכח בגמרא כמה פעמים ובמתניתין ולא אמרו לערב ברגליו אלא להקל כו':

יח אם ירצה מותר לשלוח העירוב ע"י שליח והשליח מוליך העירוב למקום ידוע ומברך (עיין מגן אברהם סי' שס"ו סק"כ) ואומר בזה העירוב יהא פלוני מותר לילך ממקום הזה אלפים לכל רוח ואם מערב בשביל רבים צריך שיהיה מזון ב' סעודות לכל אחד ואחד

ואומר בזה העירוב יהיה מותר לפלוני ופלוני או לבני העיר פלוני לילך מכאן אלפים לכל רוח (ת"ט):

יט השליח צריך שיהיה גדול ובר דעת ומודה בעירוב לאפוקי חרש שוטה וקטן אפי' ראה שהניחו העירוב במקום שצוה להם אינו כלום דלא אלימי למקני שביתה ונכרי נמי שמא לא כוון בהנחתו לשום עירוב ואפיקורוס כיון שאינו מודה בעירוב לא מהני מה שהניח שם ואפי' אומר להם שימסרו העירוב לישראל גדול וגם עשה אותו שליח לקבל מיד א' מאלו ויניח העירוב בשבילו אינו כלום דשמא לא הוליכו העירוב לאותו ישראל אא"כ ראה שהם מסרו לאותו ישראל אע"ג שלא ראה שישראל הניח העירוב כשר דחזקה שליח עושה שליחותו כיון דתחומין אינו אלא מדרבנן ועוד דאפי' היה דאורייתא הוה סמכינן בזה אחזקה זו דהיכא דאם לא יעשה שליחותו יבא המשלח לידי איסור אפילו בדבר דאורייתא אמרינן חזקה שליח עושה שליחותו (שם). ועיין בחיבורי שערי צדק פרק ח' מבואר כל דיני דחזקה שליח עושה שליחותו:

כ הא דשליח מותר לערב דוקא מדעת משלחו אבל בלא דעתו אין בעירוב כלום דאין חבין לאדם אלא מדעתו ועירוב תחומין הוא חוב לו. שהרי מפסיד מצד שכנגדו ואפי' בשביל בנו ובתו הגדולים אפי' סמוכים על שולחנו ובשביל עבדו ושפחתו העברים ובשביל אשתו אינו יכול לערב אלא מדעתם ומ"מ אם עירב בשבילם ושמעו ושתקו ולא מיחו הרי זה כשר ובשביל בנו ובתו הקטנים יותר מבן ו' שנים אפי' אינם סמוכים על שולחנו ואפי' מיחו או שהניחו בעצמם עירוב לרוח אחרת אינו כלום אלא נגררים אחר אביהם אבל קטן עד בן ו' שנים יוצא בעירוב אמו וא"צ להניח בשבילו מזון שתי סעודות (עיין לעיל בדין חינוך קטן) (תי"ד):

כא ולפיכך האומר לחברו ערב לי אם אמר לו סתם מסתמא נתרצה שכל מה שיעשה ניחא ליה ועירובו עירוב אבל אם אמר לו ערב לו בפת ועירב לו בדבר אחר או שאמר לו להניח העירוב במקום פלוני ועל דבר פלוני והוא שינה וקי"ל דכל שליח שמשנה מדעת משלחו עקר השליחות לגמרי ואינו שלוחו עוד ואין עירובו עירוב וכל זה אין חילוק בין עירב לו בשלו או בשל המשלח סי' ת"ט (מ"א וא"ר):

כב ספק אם שינה השליח שליחותו הרי זה עירוב דחזקה שאין שליח משנה מדעת משלחו (שם מ"א ס"ק י"ז):

כג המערב בשביל אחר בין יחיד או רבים משלו צריך להניח בעד כל נפש מזון ב' סעודות. וצריך לזכות להם ע"י אחר ודין הזכוי לע"ת כדין הזיכוי בעירובי חצירות כמו שנתבאר לעיל כלל ע"ב סי' ד' וצריך להודיעם וכל מי שהודיע לו מבעוד יום אפי' לא גמר בלבו

לסמוך עליו מבעוד יום אלא לאחר שחשכה הוי עירוב דקי"ל בדרבנן יש ברירה ואמרינן הוברר הדבר שדעתו היה מתחלה לכך אבל אם לא הודיעו מבעוד יום אינו יכול לסמוך עליו לאחר שתחשך וכן מי שהניח עירוב לכל שבתות השנה ואמר איזו שבת מהם שארצה אסמוך על עירוב זה אע"פ שלא גמר בלבו עד למחר יכול לסמוך עליו וכן אם אמר לב' או לג' ערבו עלי ועל איזה מכם שארצה אסמוך עליו אף על פי שלא בירר עד שתחשך יכול לסמוך עליו כיון שהתנה כך (תי"ג):

כד המניח עירובו שיהיה לכל שבתות השנה צריך שיניחו במקום מוצנע שלא יאבד ושלא יתעפש ויכול להתנות לומר עירוב לשבת זה אבל לא לשבת אחרת. לשבת אחרת ולא לשבת זה לשבתות ולא ליום טוב. ליום טוב ולא לשבתות (תי"ו):

כה אם שלח עירוב על ידי שליח והחזיק השליח בדרך ונתעכב ולא הניח העירוב לא קנה זה שביתה שם אע"ג שהשליח כבר החזיק בדרך אינו דומה לדעיל סימן י"ז שהרי א"א לערב ברגל ע"י שליח אלא בפת וזה לא הניח הפת (סימן ת"י ועיין א"ר סוף סימן תט"ז):

כו כשם שאסור להלך חוץ לתחום בשבת כך אסור ביו"ט וכ"ש ביוה"כ. ויום טוב הסמוך לשבת בין מלפניה או מלאחריה וכן שני ימים טובים של גליות הוי ב' קדושות ויכול לערב ב' עירובין לב' רוחות וסומך על איזה מהם שירצה ליום ראשון ועל העירוב שברוח השני ליום השני או מערב עירוב א' לרוח א' וסומך עליו לא' משני הימים וביום השני יהי' כבני עירו וכאלו לא עשה עירוב ויש לו ב' אלפים לכל רוח. בד"א בב' יו"ט של גליות אבל ב' יו"ט של ר"ה הרי הן כיום א' ואינו מערב לב' ימים אלא לרוח א' (תט"ז):

כז זה שאמרנו שיש לו לערב ב' עירובין לב' רוחות לב' ימים הוא שיהיה אפשר לו להגיע לכל א' מב' העירובין ביום הראשון אבל אם א"א להגיע לעירוב של יום ב' ביום הראשון אין עירוב הב' עירוב שהעירוב מצותו שיהי' סעודה הראויה לו מבעוד יום וזה הואיל ואינו יכול להגיע לזה העירוב ביום הראשון ה"ז אינה ראויה מבעו"י כיצד הרי שהניח ערובו ברחוק אלפים מביתו למזרח וסמך עליו ליום א' והניח עירוב ב' ברחוק אמה או יותר לרוח מערב וסמך עליו ליום ב' אין זה השני עירוב שהרי ביום הראשון א"א לו לילך למקום שעירב על יום ב' שהרי הוא חוץ לתחומו כיון שהניח לסוף אלפים למזרח אין לו למערב כלום אבל אם הניח עירובו ברחוק אלף ות"ק אמה מביתו למזרח ליום ראשון ועירוב השני ליום ב' רחוק מביתו למערב פחות מת"ק אמה הרי זה עירוב שהרי אפשר שיגיע שם ביום ראשון (שם):

כח המערב ב' עירובין אפי' לרוח א' לשני הימים צריך שיהיה העירוב קיים בליל הראשון ובליל הב' כל בין השמשות שהוא זמן קניית העירוב ולכן עצה טובה שלאחר שחשכה

בליל א' אם היא יו"ט יטלנו ויוליכנו לביתו ולמחר ביו"ט מוליך אותו פת לשם לאותו מקום וממתין עד שתחשך ודאי ולא יאמר כלום דאמירתו חשוב הכנה ואסור להכין מיו"ט לחבירו ומ"מ אפילו אמר עירובו עירוב (מגן אברהם בשם ב"ח) כיון דבלא"ה סגי ואוכלו שם כשירצה או יניחנו שם שכבר קנה עירוב ואם יו"ט לאחר שבת מוליכו בע"ש ומניחו שם במקום המשתמר שהרי א"א לו להביא לביתו ולמחר בשבת הולך לשם אם העירוב קיים ממתין עד שתחשך ומביאו כשירצה ואם נאבד בשבת קנה עירוב לראשון בלבד ואין לו עירוב ליו"ט שכיון שהם ב' קדושות אין א' קונה ליום השני ולא מבעיא ביו"ט שלאחר השבת שהרי א"א לו להוליך שם בשבת פת אחר משום איסור הוצאה אלא אפי' ביו"ט שלפני שבת אם נאכל העירוב ביו"ט אסור לו להוליך פת אחר לשם דדוקא אם מוליך לשם אותו פת עצמו שכבר קרא שמו עירוב מעיו"ט וא"כ א"צ לומר כלום וא"כ אין כאן הכנה כלל אבל אם יקח פת אחר צריך ע"כ לקרות שמו עירוב כדלעיל סימן י' ואם כן מכין מיו"ט לשבת ואפי' בדיעבד אם קרא שם אינו עירוב ואפילו אם היה שוגג בזה שהיה סבור דמותר (דאומר מותר שוגג ט"ז י"ד סי' צ"ט ומגן אברהם סי' רמ"ח) וקיי"ל בעשה איסור דרבנן בשוגג מותר אפ"ה אינו עירוב שהמניח ע"ת כקונה שם בית ע"י אמירה זו ואין קונין בית בשבת ואפילו אם הניח עירוב תבשילין לא מהני (כדלקמן כלל ק"א סי' י"ז) וכן א"א לערב בפת לב' רוחות אפי' אם יוליך אותו פת עצמו לרוח ב' שהרי ע"כ צריך לקרות שם עירוב עליו שתיכף כשנטלו ממקומו הראשון נתבטל שם עירוב ממנו (עיין א"ר בשם פרישה) ודוקא בי"ט של גליות או י"ט ושבת דב' קדושות הן אבל ב' י"ט של ר"ה אם נאכל בראשון אפ"ה עירובו ג"כ לשני שתיכף בבהש"מ ראשון נקנה לו העירוב לב' הימים דיום א' הוא העיקר וחשבינן לשני כמו חול לענין זה משא"כ ב' יו"ט ש"ג דמספקא שמא יום ב' הוא העיקר (שם מגן אברהם ס"ק א'):

כט עירב ברגליו לראשון אם עירב לב' הימים לרוח א' יחזור ביום הראשון בין שהוא שבת או י"ט ויעמוד באותו מקום שעמד אתמול ויחשוב בלבו שיקנה שם שביתה ולא יאמר כלום מפני שאסור לעשות שום הכנה מי"ט לשבת או להיפך אפי' בדבור ומ"מ אפי' אמר עירובו עירוב שאין זה הכנה גמורה שהרי אפילו לא אמר כלים קנה שביתה וגם ל"ש בזה שקונה בית שהרי ממילא נקנה לו דדוקא במערב בפת שאינו קונה אלא באמירה ונמצא קונה בית משא"כ במערב ברגליו שממילא נקנה לו בע"כ שהרי אפי' בבא בדרך וחשכה לו ולא חשב בלבו לקנות שביתה נקנה לו ממקומו (שם):

ל ואמנם אם רוצה לערב ברגליו לב' הימים לב' רוחות י"א דמותר דכיון דע"י הליכתו בלבד נקנה לו התחום וגם אין צריך שיאמר כלום וא"כ אין כאן לא הכנה ולא משים

מקני בית (רשב"א בעה"ק ופרישה כתב דין זה בלשון אפשר ולא ראה עה"ק וה"ה אם עירב בראשון בפת מותר לערב ברגל בשני אפי' בב' רוחות אבל עירב בראשון ברגל א"א לערב בפת לשני אפי' ברוח א' אבל י"א דכל שלא עירב בראשון לאותו רוח אינו מערב ברגליו בשני לא באמיר' ולא בשתיקה דדוקא היכא דאיכא גלוי דעתא שרוצה לקנות שם שביתה כגון זה שעירב שם בראשון וגלי דעתא דניחא ליה גם בשני בזה מהני שמערב שתיקה אבל בשלא עירב שם כלל מעי"ט דילמא לא ניחא ליה להפסיד לצד אחר וכיון שכן בעי אמירה ובמקו' דצריך אמירה אסור משום הכנה (ריטב"א בשם ריב"א דף ל"ח ואפשר שזהו ג"כ דעת ר"י שכתב ד"ה גופא עירב ברגליו כו' לאותו רוח עצמו כו'):

לא ומ"מ התיר בא' שבא בספינה ביום טוב הסמוך לשבת דאף על גב דביום טוב אסור לזוז ממקומו כמבואר לעיל אבל בשבת מותר לו לצאת שקנה שם שביתה אפילו בלא אמירה דאנן סהדי דניחא ליה למקני מידי דהוי אישן (וזה שלא כא"ר בשם ש"ג):

לב ולפ"ז נ"ל דגם כשלא עירב כלל בראשון לא בפת ולא ברגל לדעת המתירין לערב ברגל אפילו לב' רוחות ה"ה דמותר בזה לערב ברגל כיון שאין כאן לא מקני שביתה ולא הכנה דמ"ש (וצ"ע שהרי הרשב"א סיים שם מי ששכח ולא עירב ע"ת אפי' בב' י"ט של גליות אינו מניח מיו"ט לחבירו ואפילו בתנאי שהמניח עירוב הרי זה קונה בית ע"כ והוא מגמרא דביצה י"ז ע"א וע"כ צ"ל דזה דוקא לערב בפת אבל ברגל מותר וא"כ קשה למה לא הזכיר רבא תקנה זו וכ"ש הרשב"א למה לא חילק בכך וצ"ע) ועיין לעיל בדין עשיית חפציו בשבת כלל ס' באיזה דבר מותר להחשיך על התחום ונ"ל דיש לסמוך ע"ז לצורך מצוה כגון שנודע לו בי"ט למול את בן חבירו או שאר מצוה:

כלל עח

א דין תחומי כליו ובהמתו:

כשם שאין אדם רשאי לילך בשבת ויו"ט חוץ לתחום כך כליו ובהמתו קנו שביתת הבעלים ואסור לאחר להוציאם חוץ לאלפים של הבעלים ומ"מ אפילו חוץ לי"ב מיל י"א דלכ"ע אינו אלא מדרבנן (ת"ד מ"א) ואם עירבו הבעלים לרוח א' אין שום אדם יכול להוליכם לרוח אחרת אלא מה שהבעלים מותרים לילך ואם השאיל כלים לאחר השואל נקרא בעלים ואפילו רק הבטיח לו להשאיל לו מערב יו"ט ולא נטל השואל מבית המשאיל עד הלילה אף על פי כן קנה שביתת השואל (סימן שצ"ז) ולכן ישראל שהשאיל כליו לנכרי שמחוץ לתחום והחזירו לו בשבת או בי"ט אסור לטלטלן חוץ לד"א שקנו שביתה אצל הנכרי ולא עוד אלא אפילו כליו של נכרי קונים שביתה אצל הנכרי אע"ג שהנכרי אינו בר שביתה גזרו חכמים חפצי נכרי אטו חפצי ישראל ולפיכך נכרי

שהביא כליו של ישראל שהיו מונחים חוץ לתחום וא"ש ע"כ קנו שביתה במקומו שהרי א"א ליתן להם שביתת בעליהם כיון שהוא חוץ לתחום או שהביא כליו של נכרי בשדה ובמקום שאין מוקף מחיצות אסור לטלטלן חוץ לד"א. ואם הביאן הנכרי למקום שמוקף היקף כגון לעיר המוקף מחיצה או לחצר או למבוי שמתוקן בעירוב כדין או לבית כל ההיקף נחשב להם כד"א ומותר לטלטלן בכל ההיקף וה"ה אם הביא דבר מאכל שאין בו חשש צידה ומחובר כמבואר בדין נכרי שעשה מלאכה בשבת כלל ס"ג (סימן ת"א). אבל חפצי הפקר אין קונים שביתה אלא המוצא הראשון הם כרגליו ואינו יכול להוליכו רק למקום שהוא מותר ללילך שם לפיכך חריץ מלא מים שבין ב' תחומי שבת מקצתו בתחום עיר זה מקצתו בתוך תחום של עיר אחרת אם הם מים מכונסים שתיהם אסורות למלאות אפילו בתוך תחומם שהמים שבתוך התחום קונים שביתת העיר דכיון שסמוכים לעיר דעת אנשי העיר עליהם ולא הוי כחפצי הפקר. וצריך לעשות מחיצה של קנים בעלמא בסוף התחומין להפסיק אפילו רק מחיצה תלויה שאינו מגיע לקרקע החריץ דבמים הקילו דגם מחיצה תלויה מתיר אבל אם הם מים המושכים אינם קונים שביתה כלל אלא הרי הם כרגלי הממלא. ובור של תבן העומדת בין ב' תחומין אלו מאכילין מכאן ואלו מאכילין מכאן כיון שאין מערבין ולא גזרינן שמא יקח א' מחלק חבירו (ת"ב):

ב ישראל שעבר והוציא פירות חוץ לתחום אם במזיד הוציא אסורים באכילה לכל ישראל באותו שבת וי"ט אע"ג דנכרי שהביא מחוץ לתחום אינו אסור אלא למי שהובא בשבילו כיון שנעשה האיסור ע"י ישראל חמור טפי ואסור לטלטלן חוץ לד"א אפילו הכניסם לעיר המוקף חומה כדין יצא לדעת לעיל כלל ע"ו בסי' ך' ואם בשוגג מותר גם לאכלם בני אדם הדרים שם. אבל למי שהובא אסור דלא גרע מנכרי שהביא פירות מחוץ לתחום דאסור למי שהובא בשבילו והריטב"א כתב דאפילו לבעלים מותר כיון שהיה היציאה בשוגג וכ"מ ברמב"ם (ועיין כלל ט' בנ"א סי' ט'). ואסור לטלטלם חוץ לד' אמות אם הוא מקום שאינו מוקף מחיצה. ואם הוא במקום שמוקף מחיצות כל ההיקף להם כד"א כדין דיצא שלא לדעת שם בסימן י"ח. וכ"ז כשהם עדיין חוץ לתחום אבל אם החזירן לתחומן הראשון אפילו במזיד ואף על פי שלא החזירן לעירן הרי הוא כאלו לא יצאו ממקומם ויש להם אלפים לכל רוח ובזה עדיפי הפירות מאדם שיצא חוץ לתחום וחזר כדלעיל שם סימן י"ט דפירות נחשבים לעולם כאנוסים וא"כ ה"ז כדין מי שיצא באונס וחזר באונס לעיל סימן י"ח ומותר באכילה אפילו לאותו ישראל שהחזירן במזיד דכיון שהחזירם אין שום איסור עליהם (עיין מה שכתבתי כלל ע' בנ"א סימן ט'. ועיין עוד בכלל ק"ה (סימן ת"ה):

כלל עט

א דין עיו"ט ודיני קידוש ליו"ט

דין עי"ט כע"ש לכל דבר וראוי לכל אדם לטבול עצמו בעי"ט זכר למקדש שהיו כל ישראל מחוייבים לטהר עצמם ברגל ליראות בבהמ"ק ומגלחין ונוטלין צפרנים וכל דבר שאסור לומר לנכרי בע"ש לעשות בשבת אסור ג"כ בעי"ט במלאכות האסורות בי"ט:

ב נהגו שלא להקיז דם בשום עי"ט דבערב שבועות יצא שד דשמיה טבוח ואילו לא קבלו ישראל את התורה הוי טבח להו לבשרייהו ולדמייהו וגזרו רבנן על כלל עי"ט משום ערב שבועות. ושרעפין שקורין באנקעס או קעפ זעאצין יש מתירין מלבד הושענא רבה שהוא יום הדין ועכ"פ בערב שבועות יש להחמיר ובלילה שלפני עי"ט מותר להקיז חוץ מליל הושענא רבה ועי"ט אחרון של פסח הכל מותר דאינו רגל בפני עצמו (מגן אברהם סי' תס"ח) וכל זה כשרוצה להקיז לבריאות אבל משום סכנה כבר דשו בו רבים ושומר פתאים ה' ואפילו בערב שבועות התיר בא"ר כשציוו הרופאים בחולי שיש בו סכנה די"ל דוקא הקזה שלהם אסרו משא"כ בהקזה שלנו ולכן במקום סכנה יש להתיר אבל לא בלאו הכי:

ג קידוש של יו"ט אינו אלא מדרבנן ומ"מ דין קידוש בי"ט כדין קידוש בשבת לכל דבר (סי' רע"א) אלא שבי"ט מוסיף לברך שהחיינו בין בליל ראשון ובין ליל שני עבור יו"ט דכיון דליל ב' הוא משום ספיקא דיומא ושמא היה חול ולכן חייב לברך גם בליל ב' ואם לא בירך בליל א' ונזכר ביום א' מברך בכל שעה שנזכר וכן אם לא בירך בליל ב' אימת שנזכר אפילו ביום טוב האחרון מברך (תפ"ג במגן אברהם) וא"צ להניח בליל ב' פרי חדש לברך שהחיינו כיון שהוא משום ספק (א"ר במגן אברהם) אבל בליל ב' של ר"ה נוהגין להניח לפניו פרי חדש דכיון דב' ימים של ר"ה הוי כיומא אריכא ולכן ס"ל למקצת פוסקים דאין מברכין שהחיינו בליל ב' ולכן מניחין פרי חדש משא"כ בב' י"ט ש"ג. ומ"מ אפי' בר"ה אם אין לו פרי חדש מברכין שהחיינו ובסוכות חייב לברך שהחיינו משום י"ט וגם משום סוכה ולכן אם היה אנוס וכה"ג שלא אכל בסוכה בלילה ראשונה אע"ג שבירך בביתו למחר או באיזה יום מז' ימי סוכה כשנכנס בסוכה מברך שהחיינו משום סוכה ומ"מ מי שלא אכל בסוכ' בליל ב' וכבר בירך שהחיינו בביתו למחר כשנכנס בסוכה אין צריך לברך שהחיינו דשהחיינו שבירך פעם א' משום סוכה סגי (וע' בא"ר סימן ג' תרמגן אברהם) ולכן בליל א' דסוכות מברך לישב בסוכה תיכף אחר קידוש ואח"כ שהחיינו דשהחיינו קאי גם על סוכה אבל בליל ב' דשהחיינו לא קאי על סוכה רק על י"ט ולכן מברכין שהחיינו תיכף אחר קידוש ואח"כ לישב בסוכה (כהכרעת הש"ע ורמגן אברהם

בסימן תרס"א וכ"כ א"ר שם בשם הרבה גדולי' דלא כרש"ל וט"ז ומגן אברהם שם) ומה שכתב המגן אברהם ר"ס תרמ"ג דאם היתה הסוכה עשייה מברך זמן ואחר כך סוכה היינו דוקא כשבירך בשעת עשיה וכ"ה בב"ח) ובשביעי של פסח אין מברכין שהחיינו שהכל רגל א' אבל בשמיני עצרת וש"ת מברכין שהחיינו דש"ע רגל בפ"ע:

כלל פ

א דין כלל מלאכות של י"ט וזורע וחורש וקוצר ומעמר:

כל המלאכות האסורות בשבת בין מדאורייתא או דרבנן אסורין ביו"ט וכן כל דבר שאסור לעשות בצרכיו אע"פ שאין בו מלאכה המבואר בכלל ס'. וכל דבר שאסור לדבר בו בכלל ס"א מה שאסור בשבת אסור ביום טוב. וכל הדברים שאסור שמא יכתוב כמבואר בכלל ל"ח סימן ל' כגון אין דנין כו' וכן כל עניני מקח וממכר וכל מיני שחוק דאסור בשבת כדלעיל כלל ל"ד ה"ה ביו"ט. ולכן הנצרך בשר ליו"ט לא יאמר לטבח תן לי בסלע או בשתים אלא מחלק כפי החלקים שדרך לחלק בעיר בלא פיסוק דמים ומביא ב' בהמות ואומר זו כזו ולמחר שמין הנשאר וכפי ששוה כך יפרע לו אבל אסור שיאמר לו מה שאת' נוטל בעד זו אתן לך בעד זו דהוי סכום מקח. והא דמותר לחלק דוקא בלא גורל אלא שהם מוותרים זה לזה אבל אם מקפידין עד שצריכים גורל אסור אפילו בלא גורל דגזרי' שמא יבואו לידי משקל ומדה ומנין. ודוקא חבירים אבל שכנים שאינם חבירים אפילו מקפידים מותרים לחלוק בלא גורל: ואסור לשקול בשר אפילו בביתו לידע כמה יבשל ולא מהני בפוחת מעט או מוסיף מעט כמו במשקל בכלל ל"ח דהתם מחזי רק כשופך אל כלי מה שאין כן במשקל בכל ענין אסור ואפילו ליתנו בכף מאזנים לשמרו מן העכברים אסור אם הוא תלוי במקום שרגילין לשקול בו. ואסור ליקח המשקל ביד א' והבשר ביד שני אבל לשקול בידו דהיינו שמשער כמה יש בו מותר אבל אם הוא אומן שיודע לכוין בצמצום גם זה אסור ודוקא למכור אבל בתוך ביתו לידע כמה יבשל מותר אפי' באומן ואם יודע לכוין בדרך חתיכתו לחתוך ליטרא או ב' חותך כדרכו וכן מותר לומר לו תן לי כך וכך ליטרות שאינו מכוין למשקל רק להודיע לו כמה צריך (ת"ק) כללו ש"ד אין בין יו"ט לשבת אלא אוכל נפש בלבד אלא בשבת חייבין סקילה וחטאת וביו"ט לוקה חוץ ממלאכת אוכל נפש כגון השחיטה והאפיה והבישול וההוצאה של אוכל נפש מרשות לרשות וההבערה לבשל בהן האוכל נפש דכל אלו מותרים אם הם לצורך אכילה וכן מכשירי אוכל נפש שלא היה אפשר לעשותם מעי"ט כמו שנבאר בכלל פ"ה וצ"ד אבל אוכל אפילו היה אפשר לעשות מעי"ט מותר לעשותו ביו"ט. ומ"מ אם אינו מפיג טעם כלל כגון בישול פירות יבשים יש להחמיר לעשות מעי"ט ומיהו

אם אין לו פנאי וכ"ש ששכח ולא עשה מעי"ט מותר לעשותו בי"ט ע"י שינוי קצת כמו שנבאר לקמן כלל פ"ה סי' ז' אי"ה (תצ"ה) (במגן אברהם ס"ק ב' ג'):

ב מלאכות אלו השייכים בא"נ וכן הוצאה והבערה אפילו אינו צריך להם ביו"ט לאכילה ממש אלא לאיזה צורך כגון להוציא לטיול ולהדליק לכבוד ריבוי נרות מותר דאמרינן מתוך שהותרה לצורך א"נ מקרא דאך אשר יאכל לכל נפש הותרה נמי לצורך איזה הנאה וטיול שצריך לו לבו ביום דאשר יאכל משמע נמי הנאה וכאלו כתיב אשר יהנה לכל נפש ואם עשה שלא לצורך כלל כגון המבשל מי"ט לחול אם הוא עדיין שהות ביום שאפשר לאכול ממנו או אפי' אם הוא כבר אכל מ"מ אילו באים אורחים היה עדיין שהות שיאכלו בו ביום אע"פ דמ"מ אסור מדרבנן מ"מ אינו לוקה לכ"ע ואם הוא כבר סמוך לחשיכה עד שא"א לשום ישראל לטעום ממנו באותו היום י"א דחייב (תקכ"ז):

ג לפיכך החרישה והזריעה שאינן שייכים לא"נ בי"ט לוקין עליהם מה"ת לכ"ע וכל מה שאסור בשבת אסור בי"ט (תצ"ה):

ד קוצר ומעמר ודש וזורה וטוחן ומרקד וצידה אע"פ שהם מלאכות שעושין בא"נ עצמו ואפשר להנות מהם בי"ט אעפ"כ כולם אסורים אלא עפ"י אופנים שנבאר בכל מלאכה ומלאכה. ומיהו י"א דבאמת מדאורייתא מותר אלא שחכמים אסרוהו (שם) מפני שכולן הם מלאכות שנעשים לימים הרבה ע"פ רוב ואילו היו מותרים בי"ט יתבטלו משמחת י"ט לפיכך אסרו הכל אפילו מה שצריך ליומו ועוד שאין בהם הפסד אם יעשה מעי"ט וי"א דכולם אסורים מדאורייתא מגזה"כ ולא התירה התורה מלאכת א"נ רק מלישה ואילך ועוד יש טעמים אחרים (שם) עיין בב"י בשם המ"מ ומדברי הב"י משמע דסברת המ"מ שהיא מדרבנן ובאמת במ"מ מבואר שהוא דאורייתא שכתב שיש מי שסובר שכולם מדאורייתא ואח"כ כתב הטעם מפני שמלאכת עבודה כולל כל שצריך לזה עבדים ע"ש וכן דעת הרשב"א:

ה לפיכך אין עולין באילן ולא רוכבין ע"ג בהמה כמבואר הכל במלאכת קוצר בהלכות שבת וכל מה שאסור בשבת אסור בי"ט (תקכ"ד):

ו המעמר והוא המאסף יחד וצובר צבורים במקום גידולי פירות או קש או עצים. לפיכך אין מביאין עצים מן השדה אפילו היו מכונסין שם מעי"ט שמא יטעו הרואים ויחשדוהו שאסף מן המפוזרים וכן אסור ללקט ולהניח בחצר בין עצים גדולים או קטנים אם לא שידליק שם בחצר דאז מותר ללקט ממה שמונח לפניו. ובשדה גם זה אסור (סימן תק"א):

ז היו לו עצים מכונסים בתוך מקום שמוקף מחיצות אעפ"י שהוא רחוק מביתו אם הוא בתוך התחום ויש לו שם מסגרת בענין שהוא מקום המשתמר מותר להביא ממנו עצים ואם אינו מקום המשתמר או שרחוק יותר אסח דעתיה מיניה והוי מוקצה (שם):

כלל פא

א דין דש וחליבת פרות (בש"ע סימן תק"ה):

הדש אע"פ שהוא בא"נ כבר ביארנו דאסור לרמב"ם מדרבנן ולרשב"א מדאורייתא מכל מקום בדברים שאינן אסורים בשבת אלא מדרבנן כמו שמבואר הכל בהלכו' שבת וש מהם שהתירו חכמים בי"ט וכן בשאר מלאכות והיינו מה שהוא נצרך מאוד לשמחת י"ט לפיכך אע"ג דיש אוסרין בשבת לסחוט אשכול של ענבים אפילו לתוך האוכל מ"מ בי"ט מותר אם סוחט לתוך אוכל דלא קיי"ל בשבת להחמיר אלא משום חומרא דשבת אבל בי"ט סמכינן על רוב הפוסקים דאין זה דומה לדש דמלאכת דש הוא על שני אופנים או שמפרק אוכל מן הקש והתבן כדישה בתבואה או שסוחט משקה מאוכל כסחיטת זיתים וענבים וכיון שסוחט לתוך האוכל קי"ל דמשקה הבא לתקן האוכל הוי המשקה ג"כ אוכל וא"כ אינו דומה לסחיטת ענבים למשקין וגם החרצנים אינן פסולת גמור וא"כ אינו דומה לדישה בתבואה ולכן מותר (עיין מה שכתבתי בהלכות שבת במלאכת דש בנ"א סי' ב' ג' ותבין הדברים):

ב ולפיכך מותר ג"כ לחלוב פרה אפילו על ידי ישראל לתוך האוכל מבהמה העומדת לאכילה אע"ג דבשבת אסור היינו משום דבשבת א"א לשחטה ונחשבת הבהמה כפסולת גמור אבל בי"ט דמותר לשחטה וא"כ אין כאן פסולת כלל ולא דמי לדש דגן משבלין שהם פסולת גמור וגם אינו דומה לסחיטת ענבים כיון שחולב לאוכלין (תק"ה):

ג בד"א שחולב לתוך אוכלין מרובין כגון שחולב לתוך לביבות שרוצה לאכלן בו ביום ונותן בו כ"כ לביבות כפי השיעור שראוי לאותו חלב או מעט או הרבה ומכ"ש אם נבלע כל החלב בהאוכלין אבל לחלוב ללביבות או פירורין מעט יותר ממה שצריך לתקנו אסור אפי' ע"י נכרי דכיון דאינו בא לתקן האוכל הרי הם משקין גמורים והוי דש ממש כסחיטת ענבים כמו שביארנו בהל' שבת:

ד בד"א בבהמה העומדת לאכילה אבל אם עומדת לחלוב וא"כ אסור לשחטה בי"ט שהרי היא מוקצה כמו שנבאר לקמן אי"ה בדיני המוקצה וא"כ הבהמה נחשבת לפסולת ולכן אסור לחלוב אפילו לתוך האוכלין שהרי הוא כמפרק דגן משבלין. נ"ל דאם יש בזה מניעת שמחת י"ט שאין לו מה שיאכל כ"א מאכלי חלב כיון דיש מתירין במוקצה בי"ט יש לסמוך עליהם ולהתיר לחלוב לתוך האוכלין כדרך שנתבאר בסימן ג' (ועוד שהרי

הרמב"ן מתיר לעולם וכתב הב"י וד"מ דנקטינן להקל אלא שלא נהגו כן ובמקום הדחק יש לסמוך על רמב"ן):

ה היתה הבהמה של נכרי אפילו עומדת לחלוב מותר לחלוב לתוך האוכלין דנכרי אינו מקצה מדעתו כלום ואין מוקצה שייך בבהמת נכרי אבל שלא לתקן האוכל ופשיטא לקדרה ריקנית אפילו חלבו הנכרי לעצמו והיא בהמה העומדת לאכילה אסור דכיון דמעיקרא היתה החלב תורת אוכל עליו והשתא נעשה משקה הוא נולד ונולד אסור אפילו בשל נכרי (שם מ"א ס"ק ג'):

ו היה י"ט אחר שבת ונחלב בשבת אפילו חלבו הנכרי לתוך האוכלין ואפילו בבהמה העומדת לאכילה כיון שאסור בשבת אסור גם ביום א' דאין שבת מכין ליו"ט אבל ביום ב' שהוא יו"ט שני מותר (אע"ג דדברים הנעשים באיסור בשבת ע"י נכרי י"א דאסור גם ביום ב' כמבואר (בסי' תקט"ו במגן אברהם) הכא שרי כיון שיש היתר לומר לנכרי לחלוב הבהמות בשבת כדאיתא לעיל בהל' שבת כלל נ"ט סימן י"א לא גזרו לאסור ביום ב' ואם יו"ט ביום ה' ו' ונחלב ביום ה' מותר ביום ז' אבל מה שנחלב ביום ו' כשהוא יו"ט ב' אסור בשבת ודוקא ביו"ט של גליות אבל ביו"ט של ר"ה הנחלב ביום א' אסור גם ביום ב' ואם יו"ט ה' ו' ונחלב ביום ה' אפ"ה אסור גם בשב' דשני יו"ט של ראש השנה כיום אחד דמי:

ז לענין לסחוט לימונס וציטרי"ן וכן דין סחיטת בגד כל מה שאסור בשבת אסו' בי"ט ונתבאר בהלכות שבת במלאכת דש (סי' תק"ה במגן אברהם):

ח יש מתירין למלול קטניות וכיוצא בו בי"ט בלא שינוי וי"א דוקא בראשי אצבעותיו ועיין בהלכות שבת שם סי' א' (תק"י):

ט אסור לכתוש שעורים שקורין גאנגליך להסיר קליפתן דהוי דש (סימן תק"ד סעיף ג'):

י אסור לדוך שקדים להוציא החלב דדומה לסחיטת פירות ולכן אע"פ שמפיג טעם קצת אסור (סימן תצ"ה במגן אברהם):

כלל פב

א דין זורה ובורר (בסי' תק"י):

הזירה לרוח כל מה שאסור בשבת אסור ביום טוב ומבואר בהלכות שבת במלאכת זורה:

ב הבורר לרשב"א אסור מדאורייתא ולכן כל מה שבשבת חייב אסור גם בי"ט כמבואר הכל בהלכות שבת במלאכת בורר אלא מה שאסרו בשבת מדרבנן התירו בי"ט ולפ"ז אפילו כשבורר ביד אינו מותר אלא מה שצריך לאותה סעודה אבל לסעודה אחרת אפילו לבו ביום אסור אבל לדעת שאר פוסקים וכ"כ בש"ע דכל מלאכות שהם בא"נ גופא אינו

אלא מדרבנן מלאכת בורר התירו לגמרי בין האוכל מתוך הפסולת ובין פסולת מתוך האוכל רק שיברור אותו שהוא ממעט בטרחה בין מחמת שהוא מועט ובין מחמת שהוא נוח יותר לברור מחמת שהוא גם והשני הוא דק (באמת כן מוכח בט"ז ומ"א וכ"מ בטור והיינו לפי מה שפירש"י דהא דאמרינן ל"צ דנפיש בטרחא קאי על הפסולת אבל לפי מ"ש הר"ן וכ"כ תוס' בשבת קמ"ב ע"ב דקאי על האוכל וכתב הר"ן דאפשר דתרווייהו איתנהו וא"כ בפסולת מרובה אע"ג דיש טורח בבירורו האוכל מחמת שהוא דק אפילו הכי דוקא אוכל מפסולת מותר דכיון שהפסולת מרובה שם פסולת עליו עכ"פ לענין זה שאסור לטלטל הפסולת וכ"כ הסמ"ק בשם רא"ה וכ"כ בא"ר ובזה מיושב קושיית הט"ז ומ"א על רמ"א בדין לוזים ומצאתי שכ"כ א"ר ומותר לברור אפילו לסעודה אחרת שצריך לבו ביום ובלבד שלא יברור בנפה וכברה כיון שכן דרך ברירתו בחול (תק"י):

ג נפל צרור לתוך הקמח יש אוסרין ליקח אותו בידו שכן דרך ברירתו בחול ויש מתירין (תק"ו). וכן לברור פרורי מצות הגדולים מתוך הקמח הנכתש מן המצות דדומה לצרור בקמח. ודיני הריקוד נבאר לקמן אי"ה במלאכת מרקד (תק"ד סק"ט):

ד אעפ"י שהתירו לברור קטניות לא יתנם במים שיצוף הפסולת למעלה או שיפול העפר למטה שזה דרך חול (תק"י מ"א סק"ד):

ה אין עושין חמאה מן החלב בי"ט אע"פ שמותר לברור לפי שיש בזה טורח גדול ונעשה נימים רבים ולכן אע"ג שחמאה חדשה טובה יותר מן הישינה אסור ואפילו ע"י נכרי אם לא במקום מניעת שמחת יו"ט דיש להתיר ע"י נכרי מה שצריך לבו ביום ולרשב"א גם זה אסור (שם סעיף ה'):

ו אין מעמידין חלב בי"ט ע"י קיבה או שאר דברים שיתקבץ חלב ויקפה ויתברר הקום וכן אסור לעשות סיראוועטקע דהיינו שנותן מעט חומץ בחלב כדי שיתברר המי חלב דכל זה בורר ממש ואסור לרשב"א מדאורייתא ולש"פ מדרבנן (שם):

ז אסור לקלוט השומן שקורין שמעטני מן הסיראווטקי אלא יניח מעט סמוך לסיראווטקי דזה אפילו בשבת מותר. ודוקא מה שצריך לבו ביום אבל לצורך מחר בלא"ה אסור משום הכנה כדלקמן. ואם חושש שיפסיד מותר לקלוט בענין זה ע"י נכרי (שם במגן אברהם) ונ"ל דמותר נקלוט הסמעטאנקע מן החלב לשתות בו קאווע

ח דין סינון משקה דינו בי"ט כמו בשבת כמבואר במלאכת בורר בהלכו' שבת דכל מה שאסור בשבת מדאורייתא לא התירו ביו"ט עכ"פ מדרבנן לכ"ע וכן לסנן מים בבגד פשתן דאסור משום מלבן כמבואר בהלכות שבת במלאכת מלבן בזה גם לרמב"ם אסור מדאורייתא שזה הוא מלאכה שאינו ממלאכת א"נ (עיין לעיל ריש הל' י"ט בנ"א סי' א')

ולכן יש ליזהר שיסנן ע"י נפה העשויה משערות ועיין כ"ז בהלכות שבת במלאכת בורר (שם סעיף ד'):

ט דין עשיית גבינות נתבאר לקמן במלאכת בונה אי"ה:

כלל פג

א הטוחן בש"ע (סי' תקי"ד):

הטחינה אע"ג שהיא בא"נ עצמה אסירה לרשב"א מדאורייתא ולשאר פוסקים עכ"פ מדרבנן לפי שדרך לטחון לימים הרבה. ומ"מ מותר לטחון תבלין שמפיגין טעמם אם יטחון מעי"ט וכן מותר לשחוק המלח אך מפני שאינו מפיג טעם כלל צריך שנוי קצת כגון שיטה המכתשת לצדדין או שידוך בקערה וכיוצא בו וכ"ז מותר אפילו לרשב"א כיון דאין דרך לטחון בכלי זה לימים הרבה מותר מן התורה אבל פלפלין וחרדל ברחיים שלהן אסור שזה הוי עובדא דחול וטוב לשחוק הפלפלין והכרכום במדוכה ודוקא ע"י שינוי קצת כיון שאינן מפיגין טעם כלל ולרשב"א שחיקת פלפלין וחרדל ברחיים שלהן כיון שהוא כלי שדרך לטחון בו לימים הרבה אסור מדאורייתא ואסור אפילו ע"י שינוי (עיין סי' תק"ו סעיף ב') וכ"ז מדינא אבל ראוי להורות דאפילו תבלין המפיגים טעם ידוך ע"י שנוי קצת שמתוך כך יהיה זכור שלא ידוך יותר ממה שצריך וכ"ש אם ידע מאתמול שיצטרך לתבלין אלו די"א דמדינא צריך שנוי והיינו שיעשה בתמכא דהיינו שלא יגרור בקערה רק על השולחן או על המפה:

ב קאווע נ"ל דדינן כפלפלין ואסור עכ"פ ברחיים שלהם ונ"ל דע"י נכרי מותר אפילו ברחיים שלהם רק שהנכרי יטחון בשינוי קצת ושמעתי בק"ק פראג שאם נוטל התיבה קטנה שעשוי לקבל הקאווע השחוק ומניח שם נייר זה נקרא שינוי

ג מותר לגרור גבינה ביו"ט על ריב אייזין ע"י שינוי ודינו כמלח דאין מפיג טעם. ונ"ל דמותר לגרור ע"י שינוי גם תמכא שקורין חריין דאע"ג דכלי זה מיוחד למלאכה זו ודומה לרחיים של פלפלין לא דמי דהתם דומה לרחיים של חטים משא"כ כלי זה דדומה למכתשת שכותשין בו תבלין וכ"ש דמותר לכתוש או לברור מצות על ריב אייזין בלא שום שינוי דאין טחינה בפת דאין טחינה אחר טחינה וכן לחתוך ירקית דק דק בסכין (תק"ד סעיף ג'):

ד כ"ז שמותר לשחוק דוקא מה שצריך לבו ביום אבל ליום אחר הכל אסור ולרשב"א דוקא מה שצריך לאותה סעודה כדלעיל במלאכת בורר ואפילו דיכת מצות יש ליזהר (עיין בהלכות שבת):

ה עצים שראוי לבשל כמו שהן אסור לבקעם לחתיכות קטנות שיהיה נוח יותר להדליק כמו שנוהגין לבקוע לצורך בישול דגים דהוי טרחא יתירה אפילו לשברם ביד אסור אבל עצים שאינו ראוי לבשל בהם מחמת גדלן מותר לבקע ממנו בסכין לחתיכות גדולות דאין זה טוחן אלא עובדא דחול ולכן דוקא בקרדום אסור דזה הוי עובדא דחול אבל בסכין וכיוצא בו מותר וכל מה שאסור אסור אפילו אין לו עצים לבשל בהם (בסי' תק"א ועיין בע"הק) אבל לעשות קיסמין קטנים להבעיר האש דבזה בשבת חייבין עליו וא"כ בי"ט אסור לרשב"א מה"ת ולשאר פוסקים מדרבנן:

כלל פד

א המרקד (בש"ע סי' תק"ו):

הרקדה היא מהמלאכות האסורות שגם היא נעשית לימים הרבה ולרשב"א אסור מדאורייתא ולכ"ע אסור מדרבנן לרקד בנפה וכברה אפילו ע"י שינוי ואם כבר רקדו מאתמול ורוצה לרקדו שנית בשביל שתהא הפת נאה צריך שינוי קצת כגון שירקד על גב שולחן ואם דרכו בכך בחול ירקד בשינוי אחר כגון במפה:

ב בד"א שלא נפל בו דבר אבל אם נפל בו צרור בי"ט נ"ל דיש לרקדו ע"י נכרי או שירקד באחורי נפה שהוא שינוי גמור וכן הדך מצות בי"ט וצריך לרקד הקמח הנטחן מן הפרורין ירקד באחורי נפה ולנטלו ביד עיין כלל פ"ב:

ג לא רקדו עדיין הקמח כלל מותר ע"י נכרי בדרך שינוי דהוי שבות דשבות כיון שאינו עושה כדרכו (שם סעיף ב'):

כלל פה

א הלש (בש"ע סימן תק"ו):

לישה מותרת בי"ט ומ"מ לא ימדוד הקמח בי"ט דהוי עובדא דחול אלא יקח באומד הדעת ואם אינו ממלא המדה אלא פוחת או מוסיף אפי' בכלי המיוחד למדה מותר כמבואר בהלכות שבת כלל ל"ח (פ"ח בשם ב"ח):

ב מותר לעשות פתין גדולים ולא חיישינן שמתוך כך יאפה יותר ממה שצריך (שם בש"ע סעיף ה'):

ג אם יש לו פת נקיה אינו אופה פת קיבר אא"כ יש לו בני בית שרגיל להאכילם פת קיבר אבל אם יש לו פת קיבר מותר לאפות פת נקיה ומותר לכתחילה לאפות פת קיבר תחלה ואח"כ פת נקיה (שם סעי' ז' ובמגן אברהם) וכן אפי' יש לו פת נקיה שאפה מעי"ט מותר לאפות עוד פת נקיה שיכול לומר אוכל היום פת חמה וכן אם לש עיסה מעי"ט לצורך אחר י"ט ולא הספיק לאפותה עד שחשיכה ואם יניח כך תפסיד אם צריך באמת לאכול

פת א' והוא הפסד גדול יש להתיר לעשות פתין גדולים ולאפות אבל לאפות על סמך שיאכל פת א' אסור כדלקמן כלל צ"ט סימן ח' (ועיין בסימן תנ"ח במגן אברהם שם):

ד אסור לעשות שאור בי"ט אלא ע"י שינוי מפני שאפשר לאפות מעי"ט שאינו נפגם בכך (סעיף ח'):

ה כשלש עיסה בי"ט מותר להפריש חלה אבל אסור לשרפה בי"ט דאין שורפין קדשים בי"ט וגם אסור לאפותה דאין ראויה לאכילה שהרי כולנו טמאי מתים ולכן ישמור החלה עד הערב ואז ישרפנה אבל אם לש מעי"ט אסור להפריש חלה ביום טוב אלא יאכל ויניח מעט מן הפת ולערב יפריש מחתיכה שהשאיר חלה וישרפנה אבל אסור לשייר רק כדי חלה דכתיב ראשית עריסותיכם ואם כן צריך שיהיה שיריה ניכרים או אם רוצה יכול ללוש עוד עיסה א' בי"ט ויקיף אותם זה אצל זה ויפריש מאותה עיסה גם על מה שלש מעי"ט ודוקא כשצריך לפת חמה (סי' תק"ו ס"ק י"א). ונ"ל דאין דומה למ"ש סי' תנ"ח דמותר לאפות ע"י הערמה שאומר אני רוצה פת חם דהכא בלא"ה יש לו פת חמה שהרי אופה עיסה ראשונה מה שאין כן התם שאפה מעי"ט:

ו אע"ג דלישה מותר ביו"ט מ"מ אסור לגבל טיט לסתום בו התנור שמטמינין בו לשבת דנראה כמתקן לבנין ואפי' לגבל אפר דאינו בר גיבול יש להחמיר. ונ"ל דע"י נכרי מותר לגבל אבל לא טיט דהוי בר גיבול ולכן צריך ליזהר שיכין מעי"ט טיט מגובל. ומה שנוהגין העולם ליקח רפש מרחוב גם זה אסור אא"כ הוא כבר תלוש מעי"ט ומונח בקרן זוית דאל"כ בטל לגבי קרקע והוי כמחובר והוא שהיה דעתו ע"ז מעי"ט דאל"כ הוי מוקצה (תק"ז סעיף ז' ובמגן אברהם):

ז יש ליזהר ללוש ורימזיל שקורין לאקשין מעי"ט שהישנים יותר טובים מהחדשים. ומ"מ אם אין פנאי או ששכח מעי"ט יעשה בי"ט ע"י שינוי קצת שאם רגיל לעשות על השולחן יעשה על מפה וכיוצא בו וכן הדין בכל אוכל נפש. ומותר לכתחילה להמתין לעשותו ביו"ט ע"י שינוי (תצ"ה):

ח דין גבול מורסן לבהמה ועוף מבואר לעיל בה' שבת במלאכת לש (תקי"ב):

כלל פו

א האופה וכל צרכי אפיה (בש"ע סי' תק"ז):

האפיה והבישול מותרת בי"ט ומותר להבעיר התנור כדרכו ולגרוף ממנו הגחלים והאפר. ומותר לשרות המכבדות שמכבדין בו התנור במים לצננו אם הסיקו יותר מהצורך ומתירא שיתחרך הפת אע"ג שמכבה וכן מותר לצלות בשר ע"ג גחלים אע"פ שמכבה הגחלים ע"י הנחת הבשר כיון שא"א בענין אחר. ומ"מ אם כבר גרף התנור רק

שנשאר בו עוד גחלים קטנים שאינו מזיק לפת אסור לשרות המכבדות לגרפו ופשיטא דאסור לטבול המכבדות במים לכבותה שלא תשרף כיון שאין זה לצורך הפת ומותר לסתום פי התנור בטיט מגובל וכיוצא בו (עיין כלל צ"ב סי' א') כיון שא"א בענין אחר הוי כאוכל נפש עצמו דמותר (ועיין לקמן במלאכת ממחק):

ב אם גרף מקצת התנור עד שאפשר לאפות באותו מקצת אסור לגרוף השאר:

ג דין תנור חדש תמצא בכלל צ"ג:

כלל פז

א הגוזז הצמר כו' והתופר והקורע:

הגוזז והמלבן והמנפץ והצובע והטווה והמיסך והעושה שני בתי נירין ואורג שני חוטין והפוצע ב' חוטין והקושר והמתיר כל מה שאסור בשבת אסור ביום טוב. ולענין תלישת שער ונוצה בשעת שחיטה יתבאר אי"ה במלאכת שוחט:

ב התופר והמתיר כל מה שאסור בשבת אסור בי"ט. ומ"מ מותר לתפור העופות שממלאין אותן וכיוצא בהן אך צריך ליזהר שישים החוט במחט מע"ט דגזרינן שמא יחתוך אותו כשיהיה ארוך ונמצא מתקן כלי (עיין בנ"א כלל ט' סי' ח'). ואם לא נתן מע"ט אסור ליתן החוט במחט בי"ט ולאחר שתפר מותר לחתוך או לשרפו ונהגו שלא לחתכו אלא לשרפו דוקא (סי' תק"ט). וכתב הב"י בסי' תק"ט בשם הרשב"א דמותר לתפור עוף שאותה תפירה הוא לצורך א"נ ע"כ. ולפ"ז צ"ע דמשמע דהוי תפירה וא"כ לשיטת רמב"ם שכתבתי ריש הלכות יו"ט דכל מלאכות כאורג ובונה אסור אפי' לצורך א"נ אפשר דאסור וצ"ע ועיין לעיל כלל ט' מה שכתבתי בנ"א סי' ח' בשם הירושלמי ולפי מה שכתבתי שם בשם הירושלמי הטעם משום שמא יחתוך החוט למדתו וחיוב משום מחתך וא"כ אין ספק דמותר לחתכו לאחר שתפר (ועיין בד"מ שמשמע שמסופק קצת בזה דזה לא שייך אלא קודם התפירה):

ג פוצעים אגוזים במטלית ולא חיישינן שמא תקרע דאינו חייב אלא בקורע על מנת לתפור (סי' תק"ח):

כלל פח

א הצד (סימן תצ"ז):

צידה אסורה בי"ט לרשב"א מדאורייתא ולשאר פוסקים מדרבנן ולכן כל מה שאסור בשבת אסור בי"ט ומלבד איסור צידה אפילו באלו שכבר ניצוד עכ"פ כל בעלי חיים הם מוקצים אם לא שהזמינם מאתמול כמו שנבאר:

ב אווזים ותרנגולים ויונים שבביתו או שבחצר העומדים לאכילה מותר לצודן לצורך אכילה בי"ט לשחטן. ודוקא אותן שכבר הורגלו בבית ובאצר שאפילו אם יצאו חוץ לחצר באין לערב לביתן ולכן מותר לצודן אפילו חוץ לחצר ומ"מ שלא לצורך אכילה אסור (מגן אברהם שם) אבל אם קנה מחדש שעדיין לא הורגלו ואם יצאו לא יחזרו אסור לצודן אפילו כשהן בביתו. ונ"ל דבלילה כשהן יושבין על הקורה מותר לצודן דבלילה לא שייך בהן צידה כדאיתא בשבת ד' ק"ו הצד חגבים בשעת הטל פטור פרש"י עיניהם מתעורות והרי הם ניצודין עכ"ל. וידוע דגם תרנגולים בלילה כן ואותן שהורגלו אין בהם ג"כ משום מוקצה כיון שעומדין לאכילה ומ"מ ירא שמים ראוי ליזהר שיברר מעי"ט איזה שרוצה לשחוט דשמא אותה שיטול ימצא שהיא כחושה ונמצא שמטלטל שלא לצורך:

ג יוני שובך ויוני עליה אע"פ שכבר הורגלו לבוא לקיניהן כיון שעשוין להשמט ולברוח מפני בני אדם ואין נוח לתפסן לכן אסור לצודן ואפי' הזמינן מעי"ט ואמר זה וזה אני נוטל אסור לצודן אבל קטנים שאינן מפריחין אלא מדדין נ' אמה כיון דאין בהם משום צידה מהני בהם הזימון:

ד כיצד הוא הזימון אומר מעי"ט זה וזה אני נוטל אע"פ שאינו לוקח אותם בידו כיון שכבר הזמינן ולא הקפיד למשמש בהם כבר הסכים בדעתו שאפי' יהיו כחושים ישחטם. אבל לא מהני שיאמר מכאן אני נוטל למחר או אני מזמין כולם דשמא יטלטל מה שאינו צורך שימצא שהם כחושי' אבל אם אפשר שיצטרך לכולם אזי יאמר אני מזמין כולם:

ה דגים אסור לצודן במקום שהביבר רחב הרבה והדגים נשמטים אילך ואילך ואם יכול לתפסן בידים אין בהם צידה אבל אם צריך כלי אסור ואם א"צ כלי רק מחמת שאינו רוצה לירד במים נהגו להקל. ואם יש דגים הרבה צריך לעשות בו סי' כגון חוט וכיוצא בו ויחזור ויניחנו במים ואם צריך לכולם יזמין לכולם כמו בסימן ד':

ו ספק אם נצודו בי"ט וכן כל ספק מוכן אסור ואפי' בי"ט שני (מגן אברהם) ובצורך גדול נ"ל דיש לסמוך על ש"ע וכן הסכים בפ"ח דמותר בי"ט שני:

ז כל בע"ח שהם מוקצים יש ליזהר שלא ליתן להם מזונות בסמוך להם שמא יקח מהם אבל ברחוק קצת מותר:

כלל פט

א השוחט (תצ"ח):

שחיטה מלאכה המותרת בי"ט לצורך אותו יום אבל שאר דברים שאסורים משום נטילת נשמה כמו שאסור בשבת אסור בי"ט כמבואר בהלכות שבת במלאכת שוחט ומותר

להוליך סכין והבהמה אצל הטבח ואפילו גדי קטן שצריך להוליכו על כתיפו אפי' היה אפשר להוליכו מעי"ט וה"ה שהטבח יכול להוליך הסכין אצל הבהמה:

ב הרוצה לשחוט בי"ט לא יבדוק הסכין קודם שחיטה שמא ימצאנו פגום וישחיזנו במשחזת שלו וה"ז עושה כלי דאסור אף בי"ט ולכן יבדקנו מעי"ט ומצניע וסומך על חזקה זו ושוחט בלא בדיקה ודוקא אם הוא ספק שחזקתו בכך שאינו נפגם ממילא (עיין בחיבורי בינת אדם בשער חזקה) ואם לא בדקו מעי"ט והוא שעת הדחק יכול לבודקו. ומ"מ לאחר שחיטה צריך לבדוק דאז לא חיישינן שמא ישחיז:

ג השוחט בהמה אינו רשאי לתלוש הצמר והשיער לעשות מקום לסכין אפילו בידו דהוי עוקר דבר מגדולו ואסור כמו קוצר אלא מפנהו בידו אבל לא בכלי ומושכו אילך ואילך ואף אם יתלוש כיון שאינו מתכוין מותר וכן השוחט העוף אסור למרוט הנוצות לעשות מקום לסכין כן סתם בש"ע וע"ש במ"א. והפ"ח שם כתב בשם הר"ן דנוהגין להקל כדעת רמב"ם כיון שסופו של יו"ט לדחות אצל מלאכה זו שהרי הנוצה עתידה ליתלש משום אוכל נפש מה לי מחיים או לאחר מיתה דגם לאחר שחיטה הוי אב מלאכה כדלעיל כלל כ"א סי' ב' ועוד דקיי"ל כר"ש דמלאכה שאצ"ל פטור הלכך משום שמחת י"ט מותר לכתחלה ואף ע"ג שהפ"ח כתב ראיה כדעת הש"ע מ"מ נהגו עכשיו השוחטים למרוט מפני שאומרים שא"א לשחוט בלא זה ויש להם על מי שיסמוכו ומ"מ בודאי אם אפשר לשחוט בלא מריטה רק שיפנה בידו יש להחמיר:

ד אסור לשחוט חיה ועוף אא"כ יש לו עפר מוכן מעי"ט לכסות בו או אפר כירה שהוסק מעי"ט או אפילו שהוסק בי"ט ועדיין הוא חם שראוי לצלות בו ביצה דאל"כ הוי נולד ואם כבר שחט מותר לכסות אף באפר שהוא מוקצה או בעפר תיחוח שע"ג קרקע אע"ג דהוא מוקצה דמשום מצות כיסוי שרינן מוקצה בדיעבד ובלבד שיהיה תיחוח הרבה כמבואר לקמן במלאכת בונה ודוקא ששחט בי"ט אבל אם שחט מעי"ט אסור לכסות הדם אפילו בעפר מוכן דאפילו בלא כיסוי מותר באכילה:

ה שחט ונמצא טרפה אסור לטלטלה אבל מותר להצניע במקום קר שלא תסרח דאי לא שרית ליה לאצנועי ימנע עצמו מלשחוט ויתבטל משמחת י"ט דחושש שמא ימצא טרפה. ומותר ג"כ למכרו לנכרי ע"פ התנאים שמותר למכור לישראל כמבואר לקמן מטעם הנזכר. ודוקא בהמה דשכיחי בה טריפות חיישינן שמא לא ישחוט אבל עופות דלא שכיחי בהם טריפות וא"כ לא ממנע מלשחוט ולכן אסור להצניע ואסור למוכרה לנכרי אם נמצאת טרפה ואפילו בבהמה אם יכול להצניע שלא תסרח אסור למכור לנכרי ואם נשחטה מעי"ט ונטרפה אסור להצניע אא"כ נשחטה סמוך לי"ט כ"כ שלא

היה באפשר שימכור קודם י"ט. ומ"מ כ"ז שהעוף בידו מותר להוליכו וליתנו במקום המשתמר כמבואר בהל' שבת בדיני מוקצה:

ו אע"ג דמדינא מותר לשחוט בהמה בי"ט מ"מ האידנא נוהגין שלא לשחוט אפילו היכא דלא שכיחי טריפות אם לא שצורך גדול לצורך י"ט או שהבהמה מסוכנת ויפסיד אבל עופות נוהגין לשחוט. ומותר לשחוט עוף אע"ג שיש בו ריעותא וצריך בדיקה מ"מ סומכין על החזקה דרוב כשרות הם ואמרי' מסתמא תהיה מן הרוב:

ז בהמה מסוכנת וירא שמא תמות וכבר אכל אסור לשוחטה בי"ט ואם יש שהות ביום כדי לאכול ממנה כזית צלי באותו יום אפילו קודם הפשט ואפילו לא יאכל כיון שאם היה רוצה היה אוכל או אם יקלע לו אורחים חזי להו וא"כ מותר מדאורייתא לא גזרו רבנן משום הפסד ממון ומ"מ י"א כיון שאינו שוחטה לצורך י"ט אסור להפשיטה דכולי האי לא שרינן ואם שחטה בשדה או אפילו בהמה בריאה ששחט לצורך י"ט לא יביאנה במוטות כדרך שעושה בחול אלא יביאנה איברים איברים

ח בהמה חציה של נכרי וחציה של ישראל יכול לשחטה בי"ט דאי אפשר לאכול כזית בשר בלא שחיטה ואפילו יש להם שתים יכול לשחוט שתיהן דא"א שיהיו שניהן שוין בכל דבר. ואם רצה הנכרי ליתן לו הגדולה והטובה אסור לשחוט שתיהן:

ט כוי אין שוחטין אותו בי"ט מפני שצריך לכסות דמו מספק שמא הוא חיה והרוא' שהוא מכסה דמו בי"ט יאמר שהוא ודאי חיה דאל"כ לא היו מטריחין אותו לכסות בי"ט וא"כ יבא להתיר חלבו כדין חיה דהחלב מותר ובאמת כוי הוא ספק חיה ספק בהמה ולכן אפילו יש לו עפר מוכן כדלעיל בסימן ד' אפ"ה אסור. ואם שחט לערב אם רישומו ניכר מכסה בלא ברכה ודוקא ששחט בקרן זוית אבל אם שחט באמצע חצר אפילו דם בהמה מותר לכסות בעפר מוכן. דהוי כגרף של רעי שלא יתלכלכו כליו בחצר

כלל צ

א המפשיט (סימן תצ"ח):

השוחט בהמה טוב שלא יבדוק עד שיפשיט דכיון דנשחטה בחזקת היתר עומדת ואם לא פשט מקודם ונמצא טרפה אסור להפשיט וכן עוף שנטרפה בשחיטה אסור למרוט הנוצות ואע"ג דיש לחוש שמא ימנע עצמו ולא ישחוט כיון דהפשט הוא מלאכה דאורייתא לא שרינן מטעם זה דדוקא איסור דרבנן שרינן סופן משום תחילתן כמבואר במלאכת שוחט סימן ה' (ועיין לקמן במלאכת מעבד) ומותר לטלטל העור והנוצות להצניען דאל"כ דלמא מימנע ולא שחיט אבל בלא"ה אסור לטלטל עורות ונוצות כמבואר בהלכות מוקצה בהלכות שבת ולכן אם יודע שלא יפסיד אסור לטלטל (תצ"ט):

ב גדיים וטלאים שדרכן להפשיט העור שלם יפשיט כן בי"ט שהוא טורח גדול (שם):

כלל צא

א המולחו והמעבדו (סי' תצ"ט ות"ק):

אין מולחין עורות שהוא צורך עיבוד וחייבין עליו וכן אין מולחין החלבים אפילו נשחטה בי"ט דדבר שאינו אוכל גמור שייך בו עיבוד. וכבר בארנו דבמלאכה דאורייתא לא התירו משום שמא ימנע ולא ישחוט וכן אסור לשטחן ע"ג יתידות דמוכח מילתא שעושה כן כדי שלא יסריח ויטעה לומר שהתירו אף המליחה וכן אסור למלוח בשר על החלב באויר דכיון דאין דרך בחול למלוח כן מוכח מלתא שעושה כן בשביל החלב ומ"מ מותר לטלטלו ולהצניעו משום הפסד דאין זה אלא מדרבנן והתירו משום שמא ימנע כו' (תצ"ט):

ב אע"ג דאין עיבוד באוכלין מדאורייתא מ"מ מדרבנן אסור כמבואר בהלכות שבת ולכן בשר שנשחט מעי"ט ונמלח והודח משום דם אסור למלחו שנית בי"ט כדי שלא יפסיד ואפילו קודם אכילה שהרי אין דרך למלוח בשר בשעת בישולו ואדרבה מדיחין אותו ממלחו בשעת הבישול וא"כ מוכחא מלתא שמולח רק לתקן הבשר ולכן אסור אבל מותר למלוח בשר אפילו נשחט מעי"ט להוציא דמו שאם ימלח מעי"ט ויצטרך למלחו עוד הפעם שלא יסרח אין טעמו כ"כ (תק"י) (וצ"ע באגודה בעירובין פ"ח בהגהה שם):

ג מיני דגים המתקלקלין כשיניחו זמן רב במלח מותר למלחן בי"ט אעפ"י שקרען מעי"ט אבל הדגים שהן משובחין כשמניחין במלח אסור למלחן בי"ט כשהיה יכול למלחן מעי"ט דהוי כמכשירי א"נ שאפשר לעשותן מעי"ט (שם במ"א ודינו כדלקמן כלל צ"ד):

ד היה לו בשר הרבה יותר ממה שצריך היום וצריך למלוח להוציא דמו ואם לא ימלח השאר יפסיד אם הוא בליל י"ט או ביום קודם אכילה או שרוצה לאכול היום עוד מותר למלוח אפילו כמה חתי' בבת אחת דהכל חדא טרחא הוא ואם כבר מלח מה שצריך לאותו יום מותר להערים ולומר אני חפץ לאכול חתיכה זו ולא מזו שכבר מלח וכן בכל חתי' וחתי' אלא אם כבר אכל וא"צ עוד היום אסור ואם נשחט בי"ט מותר למלוח על ידי הערמה זו אפילו אחר שאכל אם יש הפסד בוודאי כשלא ימלח דומיא שהתירו במסוכנת במלאכת שוחט סימן ז'. ונ"ל דה"ה דגים שהמלח מועיל להם אם קרען בי"ט לאכול מהם בו ביום ואם יניחן כך יפסידו בוודאי דמותר למלוח ע"י הערמה זו אפילו אחר אכילה אבל שלא לצורך היום אסור לקרען ופשיטא למלחן ובמקום הפסד גדול יש להתיר כמו במסוכנת כלל פ"ט סימן ז' ודוקא בענין שלא היה יכול לקרען ולמלחן מעיו"ט אבל אם כבר הוה בביתו מעיו"ט אסור כדלקמן סימן ו' ולעיל סימן ב':

ה כשנשחט בי"ט וחושש שמא יפסיד וצריך למלחו להוציא דמו כמו שבארנו כיון שא"א למלוח עד שינקר מותר לנקר כל הבשר ע"י הערמה זו אבל אם נשחט מעי"ט לא ינקר אלא מה שצריך וטוב לשנות קצת אם אפשר אבל אחוריים דא"א ע"י שינוי יש להחמיר שלא לנקרו אם נשחט מעי"ט והיה שהות לנקרו מעי"ט ובמקום דחוק יש להקל לצורך י"ט:

ו אם הבשר ביום ג' לשחיטתו ואם ישהה אחר י"ט יהיה אסור לאכלו כ"א צלי אסור לנקרו ולהדיחו על ידי הערמה שיאמר אוכל ממנו כזית כיון דהיה יכול לנקרן מעי"ט ועל ידי פשיעתו גרם לעצמו פסידא ואם כבר נקרו מותר להדיחו בי"ט דמ"מ ראוי לאכילה ואינו עושה מעשה רק ששופך עליו מים וראוי לכתחיל' שימלאו מים מעי"ט ויאכלו הקצבים חתיכה ממנה ואם אפשר להניח ההדחה עד י"ט ב' לא ידיחו בי"ט ראשון (פ"ח ס"ס ת"ק):

ז אעפ"י שבשבת אסור למלוח הרבה חתי' צנון דהוי כעיבוד אבל בי"ט מותר שא"א לעשותו מעי"ט ויש מחמירין גם בזה דאפשר לטבול א' א' במלח ויאכל (סימן תק"י):

ח מולגין הראש והרגלים ומהבהבין אותן באור אבל אין טופלין בסיד דמחזי כמעבד (סימן ת"ק) מותר למלוג תרנגולת אבל לא גדי שלם אפילו אם מולג לאכול העור (תצ"ט):

ט בהמה שנשחטה בי"ט מותר לטלטל העור ולתת אותה במקום דריסת רגלי בני אדם שבדרך הילוכם ידרסו עליו ולא יפסיד העור ואף על גב דגם זה אסור מדרבנן התירו בזה סופן משום תחילתן דאל"כ מימנע ולא שחיט אבל לשטחה על גבי יתידות אסור דמוכחא מילתא שעושה זה לצורך העור (תצ"ט מ"א דלא כב"ח):

כלל צב

א הממחק:

הממחק העור אסור לכ"ע וכן למרח רטיה וכל מה שאסור בשבת אסור בי"ט. ומ"מ מותר למרח פי התנור בטיט דהוי כאוכל נפש עצמו (כ"כ רשב"א בעה"ק שער ב' וכ"כ הר"ן הביאו הב"י סימן תק"ז אבל מדברי הרא"ש והב"י שם שכתב בשם ר"ח דעפר אסור שמא ימרח מוכח להדיא דמירוח אסור ומדברי רא"ש שסיים מיהו בכולי שמעתא כו' אין הכרע ע"ש ובש"ע סימן תק"ז כתב ג"כ רק מותר לסתום פי התנור משמע רק לסתום בלא מירוח ומכ"ש לדעת רמב"ם שכתבתי דכל מלאכה שאינה של אוכל נפש אסור מדאורייתא אע"ג דהוי בא"נ אסור למרח רק לסתום בלא מירוח דזה אינו מפורש בגמ' שימרח):

ב אסור לחמם נר של שעוה או חלב לדבקו במנורה או בכותל שמא ימרח (סימן תקי"ד) ונ"ל דאם השפופרת סתום בחלב מותר לנקות בסכין וכיוצא בו

ג המחתך והמשרטט והכותב והמוחק כל מה שאסור בשבת אסור בי"ט ולכן אעפ"י דמותר ללוש ולאפות בי"ט כל מה שצריך אבל אסור לחקוק בדפוס בעיסה איזה צורה. וז"ל רוקח סימן ר"פ יש שחוקקין עץ א' בחקיקה מצה או עוף א' אע"ג דלענין גט קיי"ל וכתב ולא וחקק אבל בי"ט אסור לא מבעיא לר' יוסי דמחייב משום רושם אלא לד"ה לא גרע מקומוס וקנקנתום ובאבק דרכים שאסור כו' עכ"ל ולפ"ז אסור לעשות לעקיך בדפוס שיש בו איזה ציור. ונ"ל דאפי' ביד אסור לעשות מן העיסה כמין צורת עוף או שאר צורה:

כלל צג

א הבונה והסותר והמכה בפטיש:

הבונה אסור וכל מה שאסור בשבת אסור בי"ט. ולכן אין עושין גבינה בי"ט דהמגבן בשבת חייב משום בונה והגבינה הישנה יותר טובה מחדשה ואפילו היה לו אונס ולא עשה מעי"ט אסור דהוא מלאכה שנעשית לימים הרבה (סימן תק"י):

ב כשעושים סוכות שקורין (ביידליך או זומר הייזליך) לישב שם לקרר ולאחר שגמר הדפנות והסכך לפעמים נותנים שם עצים לעבותה אם בתחלת עשייתה נתנן כדי לעבותה או לחזקה אסור ליטלן דהוי סותר שהרי נתבטלו לדפנות או לסכך אבל אם לאחר שנגמר הדופן והסכך נתנם שם אפילו סמכן לעבותה מותר (מגן אברהם) אבל הט"ז אוסר בזה כיון שעכ"פ דעתו לעבותה. וה"ה אם זרק חבילות על הסכך דאינן בטילות לגבי הסכך מותר ליטלן להסיקן כיון שלא התיר החבילה מסתמא לא בטלי לגבי סכך אבל אם נתן עצים על הסכך בטלות לגבי הסכך ואסור ליטלן דהוי סותר (סי' תקי"ח):

ג כיבוד הבית דינו כמו בשבת וכדומה שנוהגין היתר ומכבדין הבית ואפשר כיון שיש מתירין אפי' בשבת וכ"ש בבתים שלנו שהם מרוצפין באבנים או בקרשים ול"ש בו אשווייי גומות על זה סומכין להתיר אבל בש"ע כתב לאיסור (תק"כ):

ד העושה גומא אפי' בחול ועפר המונח בכלי שייך בו גומא. ולכן צריך ליזהר כשלוקחין חול לפזר הבית שלא יעשו גומא אלא שיקחו בשוה אם לא שהוא תחוח כ"כ שתיכף כשמוציא החול נופל מה שסביב ונסת' הגומא אבל בפירות וקמח וכיוצא בו ל"ש גומא ובנין לכ"ע. ולכן מותר ליקח מן הכלי אף כשעושה גומא (סי' תצ"ח מ"א ס"ק ל"ב):

ה מה שתוחבין בי"ט נר של שעוה בחול הקשה המגן אברהם אוסר ולי צ"ע. אבל מותר להוציא דבר התחוב אע"פ שנשאר גומא דגומא ממילא הוי אם לא שהוא בבית דחיישי' שיבא להשוות גומות דאז אסור להוציא (מגן אברהם שם):

ו לכתחלה יש לזהר שלא יבשל מתחלה בקדרות חדשות כלי חרס שאינן גלוזירט שע"י הבישול הראשון נגמרו ונתחזקו והוי כמתקן מנא ולכן יבשל בהם לכתחלה מעי"ט ובדיעבד ואין לו קדרה אחרת כזה מותר לבשל בהם שכלי חרס שלנו נגמרים מהיסק היוצר. אבל אלו שהם גלוזירט א"צ ליזהר אפילו לכתחלה (תק"ב):

ז אסור לאפות בתנור חדש שהטיט מתיבש ומתחזק ע"י ההיסק והוי תיקון כלי (מגן אברהם שם) ונ"ל דזה דוקא שנעשה מחדש אבל אם כבר נעשה ימים הרבה ממילא נתייבש בלא"ה וגם אין מדרך תנורים שלנו לפחות:

ח כלים של פרקים אף על גב שדרכן להדקם בחוזק ואסור לפרקם ולהחזירם בשבת כדאיתא בהל' שבת בבנין כלים כלל מ"ד אבל בי"ט מותר כיון דאין בנין בכלים לא גזרו משום שמחת י"ט והוא שלא יתקע ויהדקנו בחוזק דבזה חייב אפילו בי"ט (תקי"ט):

ט אין פוחתין את הנר של טיט דהיינו בעוד שהטיט רך אסור למעך אותו באצבעו לעשות לו בית קיבול וכן אפילו אם כבר נעשה הבית קיבול וגם נתייבש בחמה או באור אלא שהניח בו קש או שאר דבר כדי שלא יפלו הדפנות אסור ליטלן בי"ט דמתקן מנא וכן אם ב' כלים מחוברים יחד בתחלת עשייתן אסור להפרידן (שם):

י נכרי שהביא כתב חתום מותר לפתחו בי"ט דהיינו לשבור רק החותם (ודוקא שאין בו אותיות דאל"כ אסור משום מוחק) וכן אם מחותם היטב עד שצריך לקרוע הנייר אסור דאין קורעין נייר בי"ט כדלעיל במלאכת קורע (שם במגן אברהם):

יא לקטום קש או קיסם לחצוץ בו שיניו כדינו בשבת כן ביו"ט כמבואר בהלכו' שבת במלאכת מכה בפטיש סימן י"ז (שם):

יב להתיר ולחתוך הקשרים שבכלים ולפתוח דיט בי"ט כמו בשבת כמבואר שם כלל מ"ד (שם):

יג אסור לעשות קמטים בבגדים דהוי מתקן מנא ועיין בהלכות שבת במלאכת מלבן סימן י"ז (שם):

יד אסור ליתן בשמים על הבגד כדי שיקלוט הריח משום דמוליד ריחא והוי כתיקון מנא אבל אם כבר היה מריח מותר אע"ג שמוסיף ריחא קצת (תקי"א ותרנ"ח) ופשיטא דאסור ליתן דבר שמריח למים כדי שיריחו (תקי"א):

כלל צד

א דין מכשירי אוכל נפש (סי' תק"ט):

כתיב אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם וקבלו חז"ל מדכתיב לכם לרבות כל צרכיכם דהיינו אפילו מה שאינו אוכל נפש עצמו רק שהם מכשירים שא"א לאכול בלא זה גם זה מותר מה"ת ומדכתיב הוא לבדו משמע למעט דוקא הוא ר"ל אוכל נפש מותר אבל מכשירין אסורים ואחר שריבה הכתוב ומיעט קבלו חז"ל דמכשירין שא"א לעשותן מעי"ט מותר אבל מכשירין שהיה אפשר לעשותן מעי"ט אסור ואעפ"כ אין מורין לרבים להתיר מכשירין אפי' בא"א לעשותן מעי"ט שמא יבואו להתיר אף מה שאפשר (תק"ט):

ב שכח וכ"ש נתעצל ולא עשה מעי"ט אסור לעשותן אבל אם לא היה לו פנאי או שלא ידע בו מאתמול שנשבר מותר (שם במגן אברהם):

ג י"ט ראשון לגבי י"ט שני דינו כעי"ט ואסור לתקן בי"ט ב' אם נשבר בי"ט ראשון (שם במגן אברהם):

ד אע"ג דמדאורייתא שרי לעשות המכשירים שא"א לתקן מעי"ט מ"מ אסור לתקן בענין שעושה כלי גמור שהוא טורח מרובה ולא התירו אלא בדבר שטרחתו מועט דלא עדיף מא"נ עצמו שאסרו בדברים שנעשה לימים הרבה

ה לפיכך סכין שנפגם אפילו בי"ט אסור להשחיזה במשחזת של אבן כדרכו מפני שעושה כלי גמור אבל מותר לחדדה במשחזת של עץ או אבן בעלמא שאינה משחזת וכיוצא בו ומ"מ אין מורין כן לרבים שלא יבואו להשחיז במשחזת ואם א"צ לחדד רק להעביר השמנונית מותר לכתחילה אפילו בפני רבים ע"ג עץ וכיוצא בו ואפי' אם כוונתו לחדד רק שהיא מלאה שמנונית עד שנראה לכל ויכול לומר שלהעביר השמנונית עושה מותר אבל במשחזת אסור אפילו אם א"צ אלא להעביר השמנונית מ"מ אין מורין כן ואם עמדה כ"כ עד שאינה חותכת כלל אסור לחדד אפי' בשל עץ שמא ישחיז במשחזת (שם):

ו שפוד של ברזל שנעקם מעי"ט אסור לפושטה אפי' א"צ לזה שום כלי ויכול לפשטה בידו אפ"ה אסור אבל אם נעקם בי"ט אם יכול לצלות בו כך אסור לתקנו ואם א"א לצלות בו כלל מותר לתקנו בי"ט ואין מורין כן ומ"מ בכל המכשירין אפי' נשבר בי"ט אם אפשר לשאול מחבירו אסור לתקן:

ז שפוד של עץ אין מחדדין אותו ואין מחליקין אותו בסכין שזה עושה כלי גמור (רשב"א) ולכן אם היה ארוך יותר מדאי אסור לחתכו או לשורפו לקצרו דהוי תיקון כלי ונ"ל אפילו בלא אפשר מעי"ט אסור אבל מותר לחתוך או לשרוף האגד שאוגדין בו העופות שאין בזה שום תיקון כלי ואפי' בשבת מותר לחתוך:

ח אין שוברין החרס ואין חותכין או קורעין הנייר לצלות עליהן ואין פוצעין הקנה לעשותו כמו שפוד דכל מילי דעביד להשתמש בו הוי תיקון כלי (סי' תק"ז):

ט וכן אסור ליקח עץ מבין העצים לחתות בו האור אפי' הוא עץ יבש דלא שייך בו מוקצה שראוי לבשל בו מ"מ מחזי כתיקון כלי אא"כ הוכן לכך מעי"ט (סימן תק"ז):

י אין נופחין במפוח דדומה שרוצה לעשות כלי. והעולם נהגו היתר במפות של בעלי בתים ע"י שינוי קצת שהופכו מלמעלה למטה ונ"ל שאין בכלל זה מה שנופחין על האש בבגדו או בכלי העשוי לכך מנוצות דאין זה דומה כלל למפוח (סימן תק"ב):

יא כלי שאופין בו מיני טיגון וצריך ללבנו קודם שנותנים בו האוכל ואפילו בישל חלב מעי"ט והיום רוצה לטגן בו של בשר מותר ללבנו בי"ט כיון דבלא"ה צריך ללבנו קצת ואע"ג שעכשיו צריך קצת ליבון יותר עד שתהיה הקש נשרף עליו מבחוץ כדין הכשר כלי מחלב לבשר מ"מ לא מחזי כתיקון כלי גמור ופשיטא שאין לאסור משום הליבון עצמו שהרי הוא לצורך או"נ אבל אם היה הכלי טרפה אסור ללבנו ביו"ט אפילו נטרפה ביו"ט דכיון דצריך ליבון כ"כ עד שיהיה ניצוצות נתזין הוי תיקון כלי גמור (תק"ט):

יב אסור להגעיל כלי בי"ט אם היה אפשר להגעילו מעי"ט אבל אם נטרפה ביו"ט מותר להגעיל דאין כאן משו' תיקון כלי דאפש' להשתמש בו בלא"ה דברים צוננים ודוקא כשיש לו מים רותחים שהרתיחן לצורך או"נ אבל להרתיחן כדי להגעיל אסור דהגעלה הוי מכשירי אוכל נפש (רדב"ז ח"ז סימן ת"ב):

יג אסור להטביל כלים חדשים כיון דאסור להשתמש בהם קודם טבילה הוי כמתקן ומ"מ אם א"א להטביל מעי"ט כיון די"א דאפי' כלי מתכות אינו אלא מדרבנן מותר להטביל בי"ט ומ"מ אין מורין כן וכן שפוד שצלו בו בשר שאינו מלוח אף על גב דנוהגין ללבנו מותר ללבנו ביום טוב כיון דאינו אלא חומרא בעלמא ולכן אפילו היה אפשר ללבנו מערב יום טוב מותר (מגן אברהם סעיף י"ב) (שם):

יד אסור לחתוך נר ארוך לשנים ע"י סכין וכן פתילה אפי' קודם שהודלקה דהוי תיקון כלי אבל מותר להדליקה באמצע אם צריך לשתיהן (סי' תקי"ד):

טו אין גודלין פתילה וכן אין סותרין נר שעוה הקלוע מקליעתה דהוי סותר (סימן תקי"ד):

טז דין הדחת ושיפשוף כלים דינן כמו בשבת בהלכות שבת במלאכת בונה (סימן תק"ט):

כלל צה

א דין מכבה ומבעיר (סימן תקי"ד):

אסור לכבות הנר אפי' אם צריך לשמש מטתו ואין יכול לכפות עליו כלי או להוציאו אפ"ה אסור ונ"ל דלצורך שעה שיצרו מתגבר או ליל טבילה יש לסמוך על המתירין

(רשב"א ור"ן) בי"ט שני של גליות לכבות ואם יכול להדביק הנרות לעשותן כמין אבוקה כדי שידליק מהר לא יכבה או שיעמיד הנר במים וכשיגיע שם ממילא יכבה כ"ז יש להתיר בי"ט שני של גליות (ועיין בפ"ח סימן תצ"ז סעיף ב' ובא"ר סי' תקי"ד ס"ק ו') וכן מותר להעמיד במקום שהרוח שולט כדי שיכבה ובלבד שלא יהיה הרוח מנשב אז דאל"כ הוי כמכבה בידים ודוקא לצורך תשמיש יש לסמוך ע"ז (עי' מ"א):

ב מותר לכסות האש בכלי או בעפר מוכן לצורך אותו יום אבל אסור לכסות לצורך הלילה (סימן תק"ב):

ג מדורה מהרבה עצים כל עץ שלא אחז בו האור עדיין מותר לשמטו שאין חיבור זה לזה וכן מותר ליקח עץ הדולק בצד זה של מדורה ולהניחו בצד האחר של המדורה הואיל שאינו מכוין לכיבוי כלל וגם אינו פ"ר אבל ליקח אותו לגמרי מן הכירה אפילו להאיר נכון להחמיר ואם האש גדול ומזיק לתבשיל שיקדיח מותר להסיר קצת עצים לצד אחר ולא יכבה וצריך להזהיר בני ביתו כשמבשלין דגים שלאחר גמר הבישול לא יקחו האודים אלא יניחום לשרוף (סי' תקי"ד):

ד אבל אסור ליקח פתילה מנר הדולק אפי' ליתנה בנר אחר שתיכף כשמוציא הוא מכבה משא"כ בעץ הדולק שלא יכבה כ"כ מהרה וכן אסור להטות הנר כדי להרחיק השמן מן הפתילה דהוי כיבוי אבל חתיכות חלב המונחים בנר מותר ליקח החתיכות הרחוקות מהפתילה שאינו דומה לגרם כיבוי דהא בזה אינו גורם כלל כיבוי אלא שמונע שלא ישרף ודומה למדורה של עצים בסימן ג' אבל בנר של שמן אסור ליקח משמן שבנר השמן כולו חיבור א' והנוטל ממנו מ"מ הוי מכבה ממש (שם):

ה מותר ליתן סביב קודם שידליק דבר המונע מלשרוף בענין שיכבה כשיגיע לשם ולצורך הפסד אפי' לאחר שהדליק דאינו אלא גרם כיבוי וכן מותר לתחוב נר הדולק בחול כדי שכשיגיע לחול יכבה ומ"מ לא יניח הנר בצוענגל או להדביק בכותל בענין שיכבה כשיגיע לשם דהוי כאלו חותך מן הנר וזה בודאי אסור כמו נר של שמן שהרי לוקח מגוף הנר והוי מכבה דדוקא ליתן דבר המונע לשרוף מותר (שם) (ואף שחילוק זה דחוק מאוד אין בנו כח לחלוק ח"ו ועי' א"ר):

ו מותר להוסיף פתילות לנר דולק להוסיף אורה ואם כונתו שיבער הרבה ויכבה בש"ע מתיר וא"ר אוסר ונראין דבריו כי כן כ' הרשב"א בעה"ק להדיא וכן אין להקל לכפול נר של שעוה כדי שישרוף מהרה דינו הכי (שם):

ז אין להקל למחוט הפתילה מנר של חלב ושעוה אפי' באצבע וכ"ש בכלים אבל מותר להטות הפחם למטה ובנר של שמן מותר לנפץ באצבע הפחם שנעשה בראש הנר ובלבד

שלא ימחוט בכלי אבל בנר שכבה כבר ורוצה להדליקו מותר להסיר הפחם ושיורי שמן ופתילה מותר להדליקם אפי' בי"ט אחר שבת או ב' יו"ט של ר"ה ואין כאן משום הכנה (שם):

ח אסור לכבות דליקה בי"ט ודינו כשבת כמבואר בהלכות שבת במלאכת מכבה ומ"מ אם לא יהיה לו מקום לאכול אפילו בבית נכרי או שישרוף כלי תשמישו שצריך לאכול בהם בי"ט מותר לכבות (שם):

ט מותר לעשות מדורה להתחמם כנגדה ואם אין הקור גדול אסור להחם בית החורף ומ"מ ע"י נכרי מותר (סימן תקי"א):

י מותר להחם בי"ט מים לרחוץ ידיו אבל לא כל גופו דלא התירה התורה אלא דבר השוה לכל נפש וזה אינו צורך אלא למפונקים ואפילו לרחוץ לתינוק אסור דהאידנא אף בחול לפעמים אין רוחצין תינוק ב' או ג' ימים אם לא במקום שהתינוק צריך לזה דאז מותר לרחצו אבל אסור לחמם בשבילו לרחוץ אפילו על ידי נכרי אם לא במקצת חולי אבל מותר לישראל כשצריך להחם מים לבשל או להדיח להרבות מים כדי שישאר גם לקטן לרחיצה ובלבד שלא יוסיף מים בקדרה לאחר שהעמיד אותו על האש רק שיקח מתחלה כלי גדול (שם):

יא אפילו במים שהוחמו מעי"ט יש אוסרין וכן נוהגין:

יב אסור להוציא אש בין מאבן או מזכוכית שקורין ברען גלאז ומכל דבר דאסור להוציא דבר חדש שהרי יכול לעשות מעי"ט ואם הוציא מותר להשתמש בו (סימן תק"ב):

יג אין עושין מוגמר דהיינו לפזר מיני בשמים על הגחלים בין להריח בין לגמר הבית והכלים דכל זה אינו אלא למפונקים ולבעלי תענוג ולא התירה התורה אלא דבר השוה לכל נפש ולכן אסור ג"כ לעשן בי"ט בעשב שקורין טיטון דאינו שוה לכל נפש (סימן תקי"ד):

יד המדליק נר של י"ט צריך לברך אקב"ו להדליק נר של י"ט ובשבת אומר נר של שבת ושל י"ט (שם):

כלל צו

א הוצאה מרשות לרשות (סימן תקי"ח ותקכ"ב):

מתוך שהותרה הוצאה לצורך אוכל נפש הותרה נמי שלא לצורך א"נ ובלבד שיהיה לו צורך קצת כגון שמתירא מגניבה וכיוצא בו אבל שלא לצורך כלל י"א דחייב וי"א דאינו אלא מדרבנן וכל בעל נפש יחמיר על עצמו שלא להוציא רק מה שצריך קצת לאו"נ או לקישוט והמחזורים שהיו מונחים כבר בבה"כנ לא יביאם לביתו אפי' משום חשש

גניבה וכ"ש שאר כלים אלא שאם הביאם בי"ט לבהכ"נ ומתירא מגניבה מותר להחזירם דהתירו סופן משום תחלתן (תקי"ח). ואם ר"ל במחזורים דברי שירות ותשבחות בי"ט לעולם מות' להביאם:

ב במקום שיש עירוב מותר לטלטל אפילו מה שאינו לצורך היום כלל רק שיש בו תורת כלי ובמקום שאין עירוב אסור לטלטל. אפילו מחצר לחצר ומ"מ נוהגין לטלטל סכינים בכיסו אע"פ שאין בו צורך היום כגון לאחר אכילה אבל להוציאם חוץ לעיר לגמרי אסור כיון שאין בהם צורך היום (שם):

ג מותר להוציא את הקטן אע"פ שאסור בשבת דהוי צורך קצת אפי' לטייל מותר (שם):

ד לא ישא משאות גדולות כמו בחול אלא ישנה כדי שיהיה ניכר שעושה כן לצורך י"ט ומבית לבית או שזימן אצלו אורחים אפי' הם בני עירו וצריך למהר עושה כדרכו (סי' תק"י):

ה סומא וחיגר שיכולין לילך בלא מקל אסורין לילך במקל ברה"ר או בכרמלי' אבל אם אינו חסר אלא ע"ח מותרים דאין עירוב לי"ט (סי' תקכ"ב):

ו אין יוצאין בכסא (שקורין פאטדעז) שהיא כתיבה קטנה והוא יושב בה ושני אנשים נושאים אותו אחד איש או אשה. ואיש שרבים צריכים לו מותר אפי' יכול לילך בלא כסא אם יש בו איזו צורך כגון שלא יטנף בגדיו או בעתותא (שם):

ז משלח אדם לחבירו בי"ט דרך רה"ר כל דבר שיכול לאכול בי"ט אע"פ שאין חבירו צריך לזה כגון בהמה ועוף העומדים לאכילה דאין בהם משום מוקצה וכל מיני אוכלין או כלים אפי' שאינן ראוים לו בי"ט כגון תפילין מ"מ כיון שבחול יוכל ליהנות ממנו בלא שום מעש' שמח' הוא למשלח. אבל דבר שא"צ חבירו היום וגם בחול א"א להנות ממנו כך שמחוסר עדין מלאכה כגון בהמה ועוף העומדים לגדל וולדות שא"א לשחטן בי"ט וגם בחול א"א ליהנות מהם כך דמחוסרים שחיטה וכן תבואה שמחוסר טחינה ודיכה אסור לשלוח אפי' במקום שיש עירוב דהוי עובדא דחול כ"כ הרמב"ם בפי' המשנה בהדיא וכן משמע דאי איתא דטעמא דב"ש משום הוצאה א"כ הו"ל למיתני לעיל במתני' דאין מוציאין את הקטן (ולפ"ז צ"ע על הט"ז והמגן אברהם בסי' תקכ"ב סק"א וצ"ע) ואם חבירו צריך היום ליתן תבואה לבהמתו מותר לשלוח במקום שיש עירוב בענין שאין בו משום איסור הוצאה דהא לצורך בהמה אסור להוציא כדלקמן בכלל צ"ז סי' ז'. וכל מה שמותר לשלוח לא ישלח ע"י ג' בני אדם דאושא מילתא דנראה כאילו שלחם למכרם ואם כל אחד נושא מין אחר מותר (תקט"ז):

ח יו"ט א"צ עירובי חצירות ושיתופי מבואות אבל עירובי תחומין צריך (סי' תקכ"ח) ומ"מ מהני עירוב לדברים שא"צ כלל בי"ט כדלעיל סימן ב':

כלל צז

א דין שביתת בהמתו בי"ט ושא' דינים בבהמה (ס"ס תקכ"ב ותקכ"ג):

שביתת בהמה בי"ט י"א דדינו כמו בשבת בהלכות שבת כלל נ"ז וי"א דאין אדם מוזהר על שביתת בהמתו בי"ט (סימן רמ"ו ותצ"ה) ולכ"ע אין מוציאין משא על הבהמה בי"ט שהוא עובדא דחול. ולכן אין רוכבין על הבהמה ביו"ט (סי' תקפ"ב) וגם שמא יחתוך זמורה:

ב דין מחמר אחר בהמתו כתב הפ"ח בסימן תצ"ה) דדינו כשבת:

ג אין מנהיגין בהמה במקל בי"ט ואפי' במקל דאזמניה לכך שאין בו מוקצה דמיחזי שמוליכה למוכרה (תקכ"ג):

ד אין מגרדין בהמה במגרדת שמשרת השער והוי פסיק רישיה אבל זבובים שדרכן לתלות בבהמה מסירין אותם אע"פ שקצתן אין נפרדין מן הבהמה אלא בעשיית חבורה מ"מ כיון שאין מתכוין לכך הוי דבר שא"מ ושרי (שם):

ה אין מילדין לבהמה אבל מסעדין אותה שאוחז ביד שלא יפול לארץ ונופח לו בחוטמו ונותן לו דד בפיו (שם):

ו בהמה טהורה שרחקה ולדה שורין שליתה במים ומזלפין עליו כדי שתריח ריחו ותרחם עליה. וכן מותר ליתן מלא אגרוף מלח ברחמה כדי שתזכור צער לידה אבל בבהמה טמאה אסור לעשות כן דטמאה כשריחקה וולדה שוב לא תרחם עוד והוי טרחא בכדי (שם):

ז לא ימוד אדם מאכל לבהמתו אלא נותן לה באומד (תקי"ז):

ח כל מלאכות המותרים לעשות ביום טוב לצורך אדם אף על פי כן אסור לעשות בשביל בהמה דכתיב יעשה לכם וקבלו חז"ל לכם ולא לבהמה ולכן אסור לבשל ולהוציא ולאפות וכיוצא בו לצורך בהמה וכן אסור לגבל מורה אלא ע"פ תנאים המבוארים בהלכות שבת במלאכת לש אבל מותר לטלטל מזונות וליתן לפניהם (תקי"ב):

כלל צח

א דין מלאכה לצורך נכרי (תקיב):

מדכתיב יעשה לכם קבלו חז"ל לכם ולא לנכרי לפיכך אסור לבשל ולאפות וכן כל המלאכו' המותרות לעשות בשביל ישראל לצורך קצת אבל לצורך נכרי אסור מדאורייתא

ואפי' להזמין נכרי לביתו שיאכל מה שבשל לצורך עצמו אסור גזרה שמא יבשל לצורך נכרי בקדרה אחרת כיון שרוצה לכבדו ואוכל על שלחנו אבל מותר לשלוח לו לביתו ואפי' דרך ר"ה שלנו ע"י נכרי דכיון דשולח לביתו לא חיישי' שיבשל בשבילו בקדרה אחרת ודוקא כששולח לו ממה שהכין לעצמו אבל אסור להרבות בשביל אפי' באותו קדרה שמבשל לעצמו דאע"ג דבענין זה מותר להרבות לצורך מחר כמו שנבאר אי"ה בכלל צ"ט אפ"ה לצורך נכרי אסור דכשבישל לעצמו י"ל דממליך ואכל כולו היום וגם מחמ' ריבוי בשר מוטעם התבשיל שאוכל היום ביותר טעם משובח או משום חד טרחא אבל כיון שכוונתו לצורך נכרי חיישי' שאם נתיר לו להרבות בשבילו אף הוא יבשל בקדרה אחרת:

ב ומזה תראה גודל המכשלה שנוהגין רבים לשלוח בי"ט דורון לנכרי שרוצה לכבדו ומוסיפין בשבילו ולא מיבעיא שאסור לאפות בשבילו חלה אחת כמו שנוהגין ומכ"ש שנותנין לתוכו צמוקים שאינן בדוקים מתולעים ואסור לישראל לאכלו או לעשות בשבילו חרעמזל ובלינצעס דכ"א ואחד צריך טרחא לעצמו וגם אין א' משביח מחמת הריבוי (כמ"ש המ"א בשם רשב"א בסי' תק"ג וע' לקמן כלל צ"ט) אלא אפי' מה שמרבין לבשל בשבילו דגם אפי' כשמבשל גם לצורך עצמו אסור להרבות בשביל נכרי:

ג ודוקא לנכרי שרוצה לכבדו גזרינן אבל נכרי שבא לו בשליחות או כיוצא בו שאינו חשוב בעיניו לכבדו וכ"ש עבדו ושפחתו מותר להרבות באותה קדרה שמבשל לצורך עצמו מפני שמחמת הריבוי מתקן התבשיל או משום שהוא חד טרחא כמו שנבאר בכלל הסמוך ואפי' אין לו דבר אחר ליתן להם אבל אסור לאפות אפי' בשביל עבדו פת וכיוצא בו שהרי כ"א וא' צריך טרחא בפ"ע וכ"ש בתנורים שלנו שאין הפת מושבח ממה שיש הרבה פת בתנור או מעט ואפי' אם יש לו דבר אחר למאכלם ונוכל לומר שכל הפת ראוי לישראל ויתן להם דבר אחר לאכול אפ"ה אסור וכ"ש דאסור לבשל בשבילם בקדרה מיוחדת ופשיטא לבשל בשבילם דבר איסור דאינו ראוי כלל לישראל:

ד בני החיל אסור לבשל בשבילם כמו שנתבאר ואם הם נותנים קמח שלהם לישראל לאפות להם פת אם אינם מקפידים כשישראל נותן ממנו לתינוק בשכר האפייה מותר לאפות שהרי אם לא יאפו כל הפת לא יוכלו ליתן לתינוק אפי' מעט פת וא"כ נחשבת כל האפיה בשביל פת זה שנותנים לתינוק וכיון שאינו מיוחד איזה פת יתנו לתינוק מצינן למימר על כל א' וא' זה הוא שיתנו לתינוק (במ"א שם ס"ק ד' כ' שכ"כ תוס' וצ"ע דלא מצינו זאת בתוס' דתוס' אדרבה ס"ל רמב"ם ע"ש בב"י ובט"ז ס"ק ו' וגם בא"ר שם ס"ק ז' צ"ע כי נראה שנוסחא אחרת היתה לו בתוס' ד"ה חזינן):

ה אבל ישראל ונכרי שיש להם עיסה בשותפות אסור לאפות חלק הנכרי עם חלקו שהרי שיחלקו קודם האפייה (ובפסחים מ"ו בתוס' ד"ה הואיל כתבו דמ"מ אינו אלא מדרבנן) ובהמה חציה של נכרי מבואר לעיל סוף כלל פ"ט:

ו אסור לישראל להוציא שום דבר ביו"ט לצורך נכרי אבל מותר לשלוח לו ע"י נכרי כגון שצריך להחזיר משכון לנכרי וכיוצא בזה (תקי"ח):

כלל צט

א דין הכנה מי"ט לחבירו ולחול (תק"ג):

כל המלאכות המותרות לעשות בי"ט לצורך היום אבל לצורך מחר אפי' לי"ט ב' אסור ואפי' בב' י"ט של ר"ה דאע"ג דקי"ל דכיומא אריכתא הם דוקא לחומרא אבל לא לקולא ואם עבר ובישל אפי' במזיד מותר (ומ"מ צריך תשובה שהרי עכ"פ בישל מי"ט לחול וצריך תשובה כדין עובר על איסור דרבנן כדלעיל כלל ט') אבל בהערים אסור כדלקמן כלל ק"ב סי' י"ב ואפי' דבר שאין בו מלאכה כגון להביא מים ואפי' יין להבדלה אסור להכין מי"ט לחבירו וכ"ש לחול (כ"כ מ"א ססי' תרס"ז ועי' מש"כ בכלל קנ"ב סימן ו' דנ"ל דאם יהיה טורח גדול להביא בלילה מותר להביא ביום וה"ה אם צריך למים ומ"מ לצורך חול אין להתיר):

ב אבל מותר למלאות קדרה בשר וכיוצא בו אע"פ שאין בדעתו לאכול אלא כזית ואפי' אם כבר הניח הקדרה אצל האש מותר להוסיף וכן אם הוא בקדרה קטנה מותר להחליף וליתן בקדרה גדולה שמחמת הריבוי בשר ודגים הרוטב הוא מוטעם ביותר. ולכן אע"פ שעיקר טרחתו הוא בשביל מחר מותר כיון שיש בו תועלת גם לצורך היום:

ג אבל אסור לעשות חרעמזיל או קרעפליך וכיוצא בו יותר ממה שצריך לבו ביום שאין א' משביח מחבירו וצריך לטרוח בכל או"א בפ"ע:

ד וכן אם צריך מים להחם מותר למלאות הכלי אף ע"פ שהוא גדול ביותר מצרכו אם עושה הכל בטורח אחד שממלא אותו בפעם א' אבל אם כבר מלא הכלי אסור להוסיף עליו דהוי טירחא לצורך מחר ואין כאן השבחה לצורך היום ואם ירא שיתבקע הכלי ע"י האש מותר להוסיף שהרי זה לצורך י"ט:

ה הא דמותר להרבות בשר דוקא באותה קדרה אבל בקדרה אחרת מאותו מין אסור לבשל לצורך מחר על סמך שיאכל ממנה כזית שנראה לכל שאין זה אלא הערמה שהרי כבר יש לו אותו מין אם לא שצריך באמת לאותו יום יותר מקדרה זו ואפי' בדיעבד יש אוסרין בענין זה [פ"ח סימן תק"ג]:

ו הערמה זו היא דוקא קודם אכילה אבל לאחר שאכל אסור ומ"מ בדיעבד אם אוכל ממנו קצת מותר אבל אם אינו אוכל ממנו כלום רק שמערים שמא יצטרך או שמא יבואו אורחים אפילו בדיעבד אסור לאכול ממנה:

ז אע"ג דמותר להערים בהערמת אכילת כזית יש ליזהר שלא יאמר בפירוש שעושה מאכל זה לצורך הלילה ומכ"ש לצורך חול המועד או חול דיש אוסרין לגמרי אם לא שבדעתו באמת לצורך י"ט שיאכל המקצת ואז מותר להוסיף:

ח אם צריך לפת אחד לצורך היום י"א דמותר למלאות כל התנור פת שהפת נאפה יפה בזמן שהתנור מלא ודוקא כשצריך באמת לכמה אחד אבל אם א"צ באמת אלא שאופה על סמך שיאכל פת א' אסור דבתנורים שלנו י"א דל"ש לומר שהפת נאפה יפה וג"ז אין להתיר אלא לצורך גדול (עיין א"ר סי' תק"ו):

ט אסור להעמיד הנרות במנורה וכן לתקן הפתילו' והעששיות בי"ט א' לצורך הלילה אם לא שמדליקין ביום לכבוד בהכ"נ או להשתמש בהם היום (סי' תקי"ד ובמגן אברהם):

כלל ק

א דין פירות ודגים וש"ד שהובאו בי"ט (תקט"ו):

כבר ביארנו בה' שבת דפירות המחוברים בקרקע ובאילן וכן דגים וכ"ד המחוסר צידה אסור לכ"ע משום מוקצה ואפילו בטלטול ולכן אפי' נשרו או ניצודו מאליהן אסורין אפי' בטלטול לכל ישראל וה"ה בי"ט אסורין באותו יום ולערב מותרין מיד:

ב אפילו אם ספק אם נלקט או ניצוד היום או נפל מאילן או ניצוד מעצמו. או אפי' ודאי שנלקט וניצוד אלא שהנכרי עשה זה לעצמו אסורין בו ביום ואפי' לטלטל אפי' שלא הובאו בשבילו אבל לערב מותרין מיד דכיון דלא עשה המלאכה בשביל ישראל ל"ג שיאמר לי הישראל להביאה:

ג וכן אפי' ודאי נעשה היום אבל הוא ספק אם נעשה בשביל ישראל מותר לערב מיד אם הוא צורך י"ט דלא מחמרינן מספיקא להצריך בכדי שיעשו אבל שלא לצורך י"ט או אורחים וכיוצא בו יש להחמיר להמתין גם בזה בכדי שיעשו ואם יש כאן ב' ספיקות דהיינו ס' ניצוד היום ואת"ל שניצוד היום שמא ניצוד בשביל הנכרי נ"ל דלכ"ע א"צ להמתין בכדי שיעשו:

ד אבל נכרי שהביא דורון לישראל מדבר שיש במינו מחובר או צידה אע"פ שמסופק אם נלקט וניצד היום צריך להמתין בכדי שיעשו דמסתמא מבי' מן המשובחין אם לא שניכר שאינן לחים כראוי דאז גם בזה דינן כספק (במגן אברהם ס"ק י"ב):

ה נכרי שהביא דורון לישראל בי"ט ראשין צריך להמתין עד מוצאי י"ט שני בכדי שיעשו דכיון דמביא לו דורון חיישינן שאם נתיר לו בי"ט שני יאמר לנכרי להביא לו כדי שיהיו לו בי"ט שני אבל אם חל י"ט ה' ו' מותר בשבת אם הם פירות שראויין לאכלן חיין (שהרי אסורין בטלטול ואיך יבשלם בי"ט) דלא גזרינן שיאמר לו שני ימים קודם לזה להביא לו אבל בר"ה אם חל ה' ו' אסור גם בשבת דקי"ל דב' ימים ר"ה הם כיומא אריכא ואין י"ט מכין לשבת משא"כ ב' י"ט של רגלים דחד מינייהו ממ"נ חול אבל אם הביאן ביום ו' ודאי אסורין בשבת בין בר"ה ובין בשאר רגלים וכן אם הביאן בשבת אסורין ביום א' שהוא י"ט משום הכנ' (מגן אברהם ס"ק ח'):

ו דין זה שאמרנו שמה שהובא בי"ט ראשון אסור גם בשני אינו מוסכם מכל הפוסקים ולכן אם הוא לצורך אורחים שאינן מעיר הזאת כמבואר לעיל כלל מ' סימן ד' יש להקל ולהתיר במוצאי יום טוב ראשון בכדי שיעשו ואז משום כבוד האורחים מותר גם לבעה"ב לאכול עמהם כיון דיש מתירין לעולם במוצאי י"ט בכדי שיעשו ודוקא שאין לו מאותו המין אבל אם יש לו מאותו מין לא מיקרי צורך י"ט:

ז אם הוא צורך גדול יש להתיר אפי' דגים שהביאו לו בי"ט או שחל ביום ה' ו' לבשל אותן ביום ו' לצורך שבת אע"ג דקיי"ל דאסור אפי' בטלטול גם ביום ב' מ"מ לצורך גדול יש לסמוך על דעת המתירין אפי' באכילה ביום ב' די"ט ודי לנו לאסור באכילה ולא בטלטול כיון שיש צד היתר גם לדידן אפי' באכילה לצורך אורחים כדאיתא בסי' הקודם (ט"ז ס"ק ח'):

ח שיעור בכדי שיעשו עיין לעיל בהלכות שבת כלל ס"ג ומכל מקום לענין זה קיל י"ט שלעולם גם הלילה עולה לחשבון אפילו אין דרך לעשות מלאכה זו בלילה (מגן אברהם ס"ק כ"א) ומיהו יש לומר דדוקא בבא מחוץ לתחום כיון די"א דא"צ להמתין בכ"ש אבל בצידה ומחובר אפשר דגם בי"ט אין הלילה עולה (ע"ש במגן אברהם):

ט הא דמחמרינן להמתין בהביא בי"ט ראשון עד מוצאי י"ט ב' בכ"ש דוקא בנכרי שהביא דורון שעושה המלאכה בשביל ישראל וגם גזרי' שמא יאמר לנכרי להביא לו לצורך י"ט ב' אבל נכרי המוכר דגים ופירות או שישראל שכר נכרי שיביא לו דגים קודם י"ט וכיוצא בו ונשתהא מלהביא עד יו"ט אין לו דין זה אלא אפילו לדידן סגי להמתין בי"ט ראשון ודינו כדין נכרי הצד בשביל עצמו בסי' ב' (מגן אברהם ס"ק ו'):

י נכרי שמביא דגים ופירות למכור בעיר שרובה נכרים מדינא מותר ליקח ממנו לצורך הלילה ובלבד שלא יטלטלם באותו יום ובלבד שלא יזכיר לו סכום דמים רק יקח ממנו

בהקפה אם רגיל עמו ולא ישא ויתן עמו בעבור המקח ואמנם אם יש לחוש שאם נתיר ירבה להביא בשביל ישראל אסור וצריך להתיישב בדבר (מגן אברהם ס"ק כ"ב):

יא דברים שאין במינן מחובר. ולא מחוסר צידה ולא משום מוקצה שהביא דורון לישראל מחוץ לתחום אע"פ שאסורין בו ביום למי שהובא בשבילו ולערב בכדי שיעשו כמבואר כ"ז בהל' שבת כלל הנ"ל מ"מ אם הביאו בי"ט ראשון מותר לכ"ע במוצאי י"ט ראשון בכדי שיעשו (סעיף ה' ובמגן אברהם ס"ק כ"ח):

יב דין נכרי מסיח לפי תומו שלא נלקט וניצוד היום מבואר שם בהלכות שבת ומ"מ אם הוא מי"ט לשבת והם פירות שאינן נאכלין חיין די"א דאסורים מדאורייתא דהוי כמכין מי"ט לשבת אינו נאמן (עיין מגן אברהם ס"ק י"ז) ומה שיש לדקדק בדבריו עיין לעיל כלל הקודם בנ"א ועיין כלל ק"א ססי' ד':

יג ישראל שנתן מעות לנכרי לקנות דבר אעפ"י שאין בו לא משו' צידה ומחובר ומוקצה מ"מ לא טוב עשה שהרי אסור לומר לנכרי מעי"ט שיקנה וימכור לו דהוי מקח וממכר. ומ"מ בדיעבד מותר באכילה אם אינו רגיל בכך אבל הרגיל בכך אסור (הט"ז בסי' ש"ז ס"ק ג' נעלם ממנו דין זה בסי' תקי"ז):

יד בעיר שרובה נכרים מותר לקנות מנכרי' פת אם הרוב הם נכריס שלוקחין פת וקמח אם שומתו ידוע בענין שאין בו משום מקח וממכר אפי' אם נטחן הקמח היום אין בו משום מוקצה שהרי גם אתמול הי' ראוי לכוס ודוקא אם הוא לצורך דיש אוסרין (מהרי"ל) דשמא לרקד היום ויאמרו דהרקדה מותר בי"ט משא"כ בשבת דהכל יודעין דאסור הכל אפי' לצורך או"נ (ובני המנוח מהו' משה זלה"ה הקשה לי שהרי כתב המ"א דתחלת הרקדה מותר על ידי נכרי בשינוי כדלעיל כלל פ"ד. והשבתי לו כיון שאינו מותר על ידי נכרי אלא על ידי שינוי לא שייך לטעות משא"כ כשהנכרי עושה מעצמו) ומיהו אסור לקרות הנכרי לביתו וליתן בעדו מעות דהוי עובדא דחול ואפילו על ידי נכרים אסור לקנות וכן בכל דבר שקונה מנכרים אסור לישא וליתן עמו או ליתן המעות רק שיתן לו בהקפ' ואם אינו מאמינו מותר ליתן לו משכון:

טו מותר לקנות מנכרים כ"ד שא"צ פיסוק דמים וע"ד הנזכר כמבואר בסי' הקודם אפילו דבר שבא מחוץ לתחום אם הוא עיר שרובה נכרים אבל בעיר שרובה ישראלים אסור לקנות ממנו

טז ישראל ששיגר דורון לחבירו ע"י נכרי מעי"ט ונתעכב הנכרי והביאם בי"ט מחוץ לתחום אע"פ שאסור לכל ישראל לטלטלם חוץ לד' אמות כמבואר שם בהלכות שבת מ"מ מותר אפי' לאותו ישראל לאכלם בו ביום דדוקא כשהנכרי מביא משלו גזרינן שמא

יאמר לו להביא וגם כאן אינו נהנה ממלאכת יו"ט כלל שהרי היה יכול להביא גם מעי"ט אלא שנשתהא בדר' ואם יש לחוש שיהנה הנכרי בחליפין צריך חותם אבל אם הוא הדרך רחוק שלא היה יכול להגיע כלל קודם י"ט באמת אסור דהוי כאלו יאמר לו שילך בשבת ויום טוב ודוקא שהיה דעתו מאתמול ויודע מזה ששלח לו אבל בלא"ה אסור משום מוקצה ולעת הצורך יש לסמוך ולהתיר אע"פ שלא ידע מזה כלום דאף ע"ג שהיה חוץ לתחום מכל מקום לא הקצה דעתו ממנו להדיא דדוקא ביש לו פירות חוץ לתחום ולא הביאן קודם יום טוב זה הוא מוקצה שהרי הקצה דעתו ממנו אבל זה אע"פ שלא היה דעתו עליו מ"מ גם לא הקצה דעתו ממנו (מ"א וא"ר)

יז דין אם הוציא הנכרי לפתות מן הבור שמטמינים בו בחורף מבואר כלל ס"ג סי' כ"ג:

כלל קא

א דין מוקצה:

כל מה שאסור לטלטל בשב' בין מחמת איסו' או מחמת חסרון כיס או מחמת מצוה אסור גם ביו"ט ונוסף עליו דבי"ט יש אוסרין אפי' מוקצה מחמת מיאוס וכ"ש מוקצה מדעת כיון די"ט קיל ואתי לזלזולי ביה החמירו חכמים וכל פרטי דיניהם מבוארים בהל' שבת בדיני מוקצה ומ"מ מותר לטלטל מוקצה אפי' אבנים בשביל אוכל נפש אם צריך לאותו מקום ודוקא לטלטל המוקצה מותר אבל להשתמש במוקצה אפי' לצורך אוכל נפש אסור כן סתם הב"י בש"ע אבל יש מתירין מוקצה בי"ט. ומ"מ נולד אע"ג דיש מתירין גם בזה מ"מ הכריע רמגן אברהם דאף אותן המקילין במוקצה מ"מ בנולד יש להחמיר ולפ"ז אין לטלטל עצמות שנתפרקו בי"ט (תצ"ה ובמגן אברהם סי' תק"ו ותק"ט ותקי"ח):

ב לפיכך מי שיש לו פירות ושאר מיני מאכל או עצים והקצה לסחורה לאוצר אסור לאכול או להשתמש בי"ט עד שיזמינם מעי"ט ויאמר מכאן אני אוכל או משתמש למאר ואם שכח לומר מעי"ט אע"פ שאסור אז להסתפק ממנו בי"ט ראשון מותר לומר בי"ט ראשון מכאן אני אוכל מחר ולא מקרי מכין מי"ט לחבירו כיון שאינו אלא אמירה בעלמא ונ"ל דחנונים שדרכן למכור תמיד הרי הוא כאלו אמר (שם) עיין ט"ז סי' תקט"ז סס"ק ט"ו בשם רש"ל. ודוקא במוקצה סתם אבל במוקצה דבע"ח דיש לחוש דלמא מטלטל ושביק כדלעיל כלל פ"ח וכגון תרנגולת העומדת לגדל ביצים בזה לא יכול להזמין מי"ט לחבירו אא"כ זימן מעי"ט (וצ"ל דלעיל כלל ע"ג ססי' כ"א הוי הכנה יותר) וכ"כ הט"ז דמ"מ הוי עובדא דחול (וצ"ע דמ"ש מסי' שצ"ג ג' דמותר להתנות):

ג מי שיש לו פירות או בהמה מחוץ לתחום ואין לנות בתוך התחום כיון דאקציה בידים אפילו הביאן נכרי או שבאו מאליהם בתוך התחום אסורין משום מוקצה (סימן תצ"ח):

ד ביצה שנולדה ביו"ט אסורה אפילו בטלטול וכ"ש באכילה ואפילו נתערבה באלף כולן אסורין ואפילו ס' אם נולדה בי"ט ונתערבה באחרות כולן אסורין דהוי דשיל"מ ואם נולדה ביום טוב אחר השבת או בשבת שאחר יום טוב אסורה מדאורייתא דסעודת שבת וי"ט צריך הכנה כדכתיב והכינו את אשר יביאו וכל ביצה שנולדה היום מאתמול גמרה לה ונמצא שי"ט הכין לשבת או להיפך ואם נולדה בי"ט א' של גליות מותרת בשני ממ"נ דאחד חול אבל אם נולדה ביום טוב הסמוך לשבת אסורה בשבת וכן אם נולדה בשבת אסורה ביום טוב של אחריה מדרבנן אבל הנולדה ביום טוב א' של ראש השנה אסור אף בשני דשניהם כיומא אריכא דמי ואם שבת אחר יום טוב אסור גם בשבת (סי' תקי"ג) ונכרי שהביא ביצים ומסיח לפי תומו שנולדו מכבר במדינתינו שמביאין הרבה ושכיחי ביצים לרוב אפילו הביא ביום טוב אחר השבת דאסור מן התורה מכל מקום הא דלא אזלינן אחר הרוב בדבר שיש לו מתירין אינו אלא מדרבנן וקיימא לן דבדרבנן נכרי מסל"ת נאמן (שם) ודין אם ליבנו מאכל בביצה שנולדה ביום טוב (עיין בחבורי חכמת אדם כלל נ"ג):

ה נראה לי דאם היה מונח מפתח של אוכלין בתיבה המיוחדת למעות ומונח בו מעות דהוי מוקצה כמו שבארנו בהלכות שבת בדיני מוקצה מותר להוציא התיבה כדי ליקח ממנו המפתח דהא מותר לטלטל מוקצה לצורך אוכל נפש וכיון דמותר להוציאו לצורך מותר גם כן להחזירו דהתירו סופן משום תחילתן

ו עצים יבשים שראוי לבשל בהם יש חומרים דמותר להשתמש בהם בכל תשמיש אפילו למאן דאוסר מוקצה ביום טוב ויש אומרים דדוקא לבשל בהם או לצלות בו דהיינו שתוחב בו הבשר דמה לי לצלות בו או לצלות בגחלתו אבל להשתמש בו שאר תשמיש כגון לסמוך בו הקדרה או שאר דברים אסור דהא עצים ואבנים הוי מוקצי' כדלעיל כלל ס"ה ולא נתנו ביום טוב אלא להסקה אבל לא לשאר תשמישים אבל בעץ לח לכולי עלמא אסור להשתמש בו (סימן תק"ב ובמגן אברהם שם):

ז אותו ואת בנו שנפלו לבור מעלה את הראשון על מנת לשוחטו ואינו שוחטו ומערים ומעלה את השני רצה זה שוחט רצה זה שוחט דמפני צער בעלי חיים התירו להערים אבל עכ"פ צריך לשחוט אחד. ואם נפלו בהמות אחרות שאינן אותו ואת בנו אף על פי שאין שוחט א' מותר להערים כיון שכולן ראויין לשחוט (תצ"ט):

ח אין מבקעין עצים מן הקירות שעומדין לבנין דהוי מוקצה מחמת חיסרון כיס ואסור לכ"ע. ולא מקורה שנשברה ביו"ט אם היתה בריאה מעיו"ט אסו' לכ"ע דאף על גב דבהמה בריאה שמתה מותר להמתירין מוקצה היינו דאדם מצפה שמא ישחטנו חרש

שוטה וקטן מה שאין כן בקורה דבודאי אין אדם מצפה שתשבר קורתו. ולהאוסרין נולד בי"ט פשיטא דאסור ולהאוסרין אף מוקצה ביו"ט אפי' היתה רעועה מעיו"ט וקרובה להשבר אפ"ה אסור וכן כל שברי כלים אפילו היתה רעועה מקרי נולד דמעיקרא כלי והשתא שבר כלי. ואם יש עליו תואר כלי כגון שברי עריבה לצוק לתוכו מקפה יש מתירין אפילו נשבר ביו"ט מסיקין בו ויש אוסרין (סי' תקי"א) וכיצד מבקעין נתבאר לעיל כלל פ"ג. וכלים שלמים אם אין לו עצים די ספיקו (דאל"כ עובר משום בל תשחית). או בכלים שנשברו מעי"ט מותר להסיק ואם הסיק בכלים אסור להפוך בהם לאחר שהודלק המקצת דאז הוי כשברי כלים אא"כ ריבה עליה' עצים מוכנים ולכן עץ המיוחד לחתות בו האש שקורין (קאצערע) שנשבר אסור להסיקו דהוי שבר כלי (מגן אברהם שם):

ט עצים שנשרו מן הדקל בי"ט אין מסיקין בהם דה"ל נולד וגזרו שמא יעלה ויתלוש (תק"ח) ואם נשרו ביו"ט מותר להסיקן בשבת ע"י נכרי ע"י ביטול ברוב (סי' תק"ז). שקדים ואגוזים שאכלם מעי"ט מסיקין בקליפיהן ביו"ט אבל אם אכלן ביו"ט אין מסיקין בקליפיהן דה"ל נולד דאתמול היו עומדים לאדם גם אין להסיק עם האגוזים והשקדים עצמם אא"כ הם בקליפ' שאין דרך כלל להניח' על האש משא"כ כלים (שם ובמגן אברהם):

י לקח עץ שאינו מיוחד לשפוד וצלה בו בשר אסור לטלטלו אח"כ שאינו כלי אלא שומטו ומניחו בקרן זוית כדי שלא יזיקו בו וזה מותר אפי' אין עליו בשר כלל אבל בשצריך למקום השפוד להעמיד שם קדרה מותר לסלקו דלצורך א"נ מותר לטלטל מוקצ' אפי' סתם עצים דאסירי' אפי' לצורך גופו ומקומו (תקי"ח):

יא דין פירות שהיו טמונים בבור ונפתח הבור או שפתחו נכרי מבואר בכלל ס"ג בסופו:

יב ליתן כלי תחת הדלף כדינו בשבת כך דינו ביו"ט ומבואר לעיל כלל ס"ז. ומותר לכסות פירות או כדי יין או לבנים מפני הדלף (תקכ"ד):

כלל קב

א דין ערובי תבשילין (תקכ"ד):

יום טוב שחל להיות בע"ש לא יבשל תחלה לצורך השבת בקדרה בפ"ע דאע"ג דמדאורייתא בודאי מותר דהא אי מקלעי אורחין חזי ליה לאותו יום מכל מקום מדרבנן אסור לכתחלה לבשל מיו"ט לחול וה"ה לשבת ואע"ג שראוי להתיר לצורך שבת אף לכתחלה דלא גרע כבוד שבת ממה שהתירו לשחוט בהמה מסוכנת משום הפסד ממונו מטעם הואיל. מ"מ לא רצו חכמים להתיר אלא ע"י עירוב תבשילין דע"י העירוב נעשה

כאלו התחיל כבר לבשל מעיו"ט לשבת ועכשיו גומר כדי שיאמרו מה מיו"ט לשבת אין מבשלין ק"ו מיו"ט לחול

ב מותר להניח עירוב זה אפילו בספק חשיכה ואם כבר קיבל עליו יו"ט כגון שאמר ברכו או שהצבור כבר אמרו ברכו אסור להניח ואם הוא בבהכ"נ ומתירא שיעבור זמן מנחה יתפלל מנחה ולא יניח עירוב תבשילין דיכול להקנות קמחו לאחרים כמו שנבאר. וי"א דאם הניח ע"ת קודם שהתפללו הצבור תפלת יו"ט אף על גב שאמרו כבר ברכו עירובו עירוב (דיש לסמוך על ראב"ן שכ"כ בסימן קס"ח ע"ש):

ג עירוב זה עושין בפת ותבשיל ואם עשאו בתבשיל לבד מותר:

ד שיעור התבשיל כזית בין לא' ובין לאלפים. ויש אומרים דלכתחלה צריך בפת כביצה:

ה צריך שיהיה התבשיל דבר שראוי ללפת בו הפת כגון בשר דגים וביצים (רמב"ם פ"ו) לאפוקי דייסא וכל מיני לפת וקטניות במקום שאין דרך ללפת בהן הפת וה"ה פירות מבושלין במקום שאין דרך ללפת בו:

ו בשעת הדחק שאין לו דבר לערב בו מותר לערב בדג מליח שקורין (הערינג) דקיי"ל מליח כרותח והוי כצלי (תשובת ח"צ). ולי נראה דאין מערבין בו כלל אפי' בשעת הדחק אבל בדבר שהוא כבוש וראוי לאכילה מערבין בו:

ז כל אדם צריך לערב ואפי' ב' בעלי בתים הדרים בבית אחד אם כ"א מבשל לעצמו צריך לערב בפ"ע ואסור לסמוך על עירוב שעושה חבירו או על עירו' של גדול העיר ומ"מ ואם שכח לא מחמת עצלות אלא מתוך טרדתו או שהוא עם הארץ ואינו יודע איך מערבין או שסבר שמותר לסמוך על גדול העיר. (ונ"ל דכ"ש אם ביקש מחבירו שיעשה העירוב ג"כ בשבילו וחבירו זוכה ע"י אחר ה"ז עירוב) אבל אם שכח מחמת עצלותו או אפי' לא מחמת עצלות אלא שכבר שכח ב' פעמים ונ"ל אפי' אם לא היו רצופין לא יכול לסמוך עוד על חבירו שעירב בשבילו דנקרא פושע וצ"ע:

ח כשרוצה לערב על אחרים אין צריך לפרט אלא מניח סתם ואומר על כל הדרים בעיר הזאת. וכל מי שהוא בתחום העיר יוצא בו אבל מי שהוא חוץ לתחום אפילו הניח עירובי תחומין אינו יוצא בו אלא אם כן התנה עליו המניח בהדיא וגם הניח עירובי תחומין שיכול לבוא לכאן דמסתמא אין דעתו על מי שהוא חוץ לתחום:

ט המערב בשביל אחרים אפילו לא הודיע לו אלא ביום טוב מותר ובלבד שיודיעוהו קודם שיתחיל לבשל לצורך שבת:

י המערב לאחרים צריך לזכות להם ע"י אחר ואפילו ע"י בנו ובתו הגדולים אפילו סמוכים על שלחנו וע"י אשתו ולכתחלה יזכה על ידי אחר ולא על ידי הסמוכים על

שולחנו בין בני ובין אשתו אבל אינו מזכה ע"י בנו ובתו הקטנים אפילו אינם סמוכים על שולחנו דידן כידו וגם ע"י קטן אע"פ שאינו בנו לא יזכה לכתחלה ומ"מ אם אין לו אחר נ"ל דמותר לזכות ע"י קטן שאינו סמוך על שולחנו (ועיין בסימן שס"ו סעיף י' שכתב רמ"א דבדיעבד סומכין על דברי המיקל ואם כן ה"ה בקטן שאינו סמוך על שולחנו מותר לי"א דהתם) אבל בתו כל זמן שלא בגרה לכ"ע אינו מזכה על ידה דידה כיד אביה:

יא צריך הזוכה להגביה העירוב ממקום שמונח שם טפח וחוזר ונוטל מן הזוכה ומברך בא"י אמ"ה אק"ב וצונו על מצות עירוב ואומר בדין יהא שרא לנא לאפויי ולבשולי ולאטמוני ולאדלוקי שרגא ולמעבד כל צרכנא מיום טוב לשבת לנו ולפלוני או לכל בני העיר ואם אינו מזכה לאחרים אין צריך לומר לנו ולפלוני כו' ואם אינו מבין בלה"ק יותר טוב לומר בלשון שמבין:

יב אף על פי שהניח עירוב אינו יכול לבשל מיו"ט ראשון לשבת ואפי' אם יהיה אינם שלא יוכל לבשל ביום ו' מ"מ אסור דלא תקנו עירוב תבשילין שיועיל אלא לבשל ביום ו' אבל ביום ה' לא התירו ומ"מ מי שלא הניח עירובי תבשילין קודם אכילה מותר להרבות באותו קדרה כמו שמבואר לעיל בדין הכנה מיום טוב לחול ואפי' ב' מיני תבשילין בב' קדרות כדאיתא שם אבל אם הערים לבשל ב' קדרות כדי שיותיר לשבת אסור אבל אם עבר במזיד מותר וכן מותר לילך מבעוד יום לחדר בנר דלוק לחפש איזה דבר ויניחנו דולק עד הלילה והחמירו במערים יותר מבמזיד שלעולם יעשה כן מה שאין כן במזיד שישים על לבו וישוב בתשובה:

יג נאכל העירוב או שנאבד קודם שהתחיל לבשל אינו יכול לבשל אא"כ נשתייר כזית ומ"מ אם התחיל כבר באותו תבשיל כגון שחתך הלפתות אע"ג שלא הניח עדיין הקדרה על האש וכיוצא בו שכבר התחיל ללוש הלביבות וכן שהחתיל ללוש העיסה מותר לבשל אותו תבשיל ולאפות אותו עיסה. ולאחר שהכין כל צרכי שבת יכול לאכלו ולכתחלה יניח אותו ללחם משנה:

יד מי שלא עירב אסור לבשל ולאפות ואפילו להדליק נר אסור רק נר אחד וכשם שהוא אסור לבשל כך אחרים אסורים לבשל לו אפילו בביתם ואין תקנה אלא שיתן קמחו ותבשילו לאחרים שעירבו במתנה ואז מותרים לבשל בשבילו אפילו בביתו וצריכין הזוכים במתנה לקנות במשיכה דוקא אבל לא בק"ס דאין מקנין בי"ט ואם אין שם אחרים שעירבו מותר לאפות בצמצום פת א' ולבשל קדרה א' ולהדליק נר א' וכן אם אינו רוצה להקנות לאחרים. המתענה ביום טוב אסור לבשל לאחרים אפילו משרתת דכיון דאסור לבשל לצורך עצמו אסור לבשל גם כן לאחרים ואם הוא ביום ו' אסור לבשל לצורך שבת

גם כן אפילו על ידי עירובי תבשילין כיון דאסור לבו ביום אבל אחרים אופין ומבשלין לו ע"י ע"ת (שם ובמגן אברהם):

טו אם הפריש תבשיל לעשות בו ע"ת ולא אמר נוסח בדין יהא שרא דינו כאלו לא עירב דכיון דתקנו חכמים ע"ת כדי שיברור מנה יפה לשבת ולכן העיקר הוא האמירה ומ"מ נ"ל דלא יברך כדעת רש"ל וט"ז וראייה לזה בפ"ד ממסכת מעשר שני מ"ז הפודה מעשר שני ולא קרא שם ר"י אומר דיו וקי"ל כותיה. (אך "ע מסימן תי"ו דאם עירב ולא אמר כלום דאינו עירוב כמ"ש שם המגן אברהם בשם רשב"א והוא גמרא ערוכה עירובין ל"ח וצ"ל דשם לא מקרי עסוק באותו ענין וכל זה בשתק ולא אמר כלום אבל אם אמר נוסח אחר גרע משתיקה כדאיתא בקדושין דף ו' ומכל מקום אם אמר שכוונתו היה לשם עירוב תבשילין נ"ל דמהני) אבל אם אמר בדין יהא כו' אבל לא בירך יצא דברכות אינו מעכב. ועם הארץ שטעה ואמר במקום בדין כו' לבשולי אמר בדין יהא שרא לעיולי כו' נוסח של עירובי חצירות נ"ל בדיעבד והוא דר יחידי שאין שם מי שיזכה לו כיון שהפריש עליו מעי"ט לע"ת מותר לבשל וכדאי הוא הר"ש לסמוך עליו

טז אם חל יו"ט יום ה' ויום ו' ונזכר ביום ה' שלא עירב יכול לערב בתנאי ויאמר אם היום קודש אינו צריך לערב ואם היום חול בעירוב זה יהיה מותר לבשל כו' ומברך בתחלה ולמחר א"צ לומר כלום אבל בר"ה קיי"ל דשתיהם קדושה א' לחומרא ולא מהני תנאי:

יז אפי' אם הניח ע"ת אין מערבין בע"ש לא עירובי תחומין ולא עירובי חצירות דמחזי כמתקן דע"ת אינו מתיר אלא צרכי סעודה ואם חל יום טוב של גליות יום ה' ו' ונזכר ביום ה' יכול לערב ע"ח בתנאי אבל עירובי תחומין דהוי מקני רשותא אסור ואפילו מספק (תקכ"ה):

יח המניח ע"ת ועירובי חצירות כולל בברכה א' ומברך על מצות עירובין לשון רבים ול"נ שיאמר על מצות ע"ת וע"ח ואומר בדין יהא שרא לנא לאפויי כו' ולטלטל מבית לחצר כו' (א"ר בשם שכ"ג בסימן שצ"ה)

כלל קג

א דין יו"ט שני של גליות ודין רפואה ביו"ט (סי' תצ"ו):

בני א"י אין עושין פסח ושבועות וסוכות אלא יום א' יו"ט חוץ ר"ה דבכל ארץ ישראל היו יודעין בזמן המקדש אימתי קבעו ב"ד ראש חודש שתיכף כשקדשו החודש היו משלחין שלוחים בכל מקום להודיע אימתי נקבע ובאותן מקומו' היו עושין תמיד רק יום אחד יו"ט. ולכן גם אחר החורבן כיון דאנו בקיאין בקביעא דירחא כמו שתיקן ר' הלל הנשיא בנו של רבי יודא הנשיא (עיין בתרי"ג מצות לרמב"ם ורמב"ן מצוה קנ"ג) ולכן אין עושין

רק יום אחד אבל בכל הגולה הם מקומות שלא הגיעו לשם שלוחי בית דין. ולכן אפי' כשהמקדש קיים היו צריכין לעשות תמיד שני ימים מחמת ספק שלא ידעו אימתי הי' ר"ח. ולכן אע"פ שאנו בקיאין בקביעא דירחא התקינו חז"ל שלעולם צריכין אנו לעשות שני ימים וכל שאסור בראשון אסור בשני ומקללים למי שמזלזל בו ואין חילוק בין ראשון לשני אלא לענין מת כמבואר בחיבורי חכמת אדם בהלכות אבילות (תצ"ו):

ב כל דיני הרפואה ביום טוב דינו כמו בשבת כמו שמבואר הכל בכלל ס"ט ודוקא ביו"ט ראשון אבל ביו"ט שני אם יש לו חולי הכולל כל הגוף או אפילו חושש באחד מאיבריו שעי"ז מרגיש הצער בכל הגוף מות' לישראל בעצמו לעשות מלאכה דרבנן חוץ מיו"ט שני של ר"ה שדינ' כיו"ט א' דקדושה אחת היא ודוקא שבות דרבנן מותר ע"י ישראל ביום טוב שני אבל מלאכה דאורייתא אסור ע"י ישראל אפי' ביו"ט שני

ג בני א"י שבאו לח"ל אסורים לעשות מלאכה ביו"ט שני אם הגיעו למקום שיש שם ישוב של ישראל ואם הוא תוך התחום הוי כאלו הוא בתוך העיר ואפילו דעתו לחזור דאע"ג דבשאר דברים כל שדעתו לחזור שרי לעשות בצנעה מלאכה שאני דלעולם אי אפשר לעשות בצנעה (תוס') ועוד כיון שזה הוא מנהג גדול שפשט בכל הגולה כולה אין לפרוץ בו גדר. ולכן אפילו מה שאפשר לעשות בצנעה אסור (בעל המאור) וכל זמן שלא הגיע לישוב אפילו אין דעתו לחזור מותר לפי שעדיין לא הוקבע להיות כמותן. אבל אם הגיע לישוב אפילו לישוב נכרי כיון שאין דעתו לחזור נעשה כמותן ואסור בין במדבר בין בישוב. וכל חוץ לתחום אין נותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם דכל חוץ לתחום הוי בלא הגיע לישוב (כצ"ל במגן אברהם) ולכן אם דעתו לחזור מותר לעשות ואם אין דעתו לחזור עדיין לא הוקבע להיות כמותן (שם):

ד בני א"י שבאו לח"ל ועשו מלאכה אין מקללים אותו אבל ראוי למונעו ולהחמיר עליו ובבקר קודם שיכנס לבהכ"נ יניח תפילין ויקרא בהם ק"ש דהקורא ק"ש בלא תפילין כאלו מעיד עדות שקר ואחר כך יכנס בבה"כנ ויתפלל עמהם תפלת י"ח בלחש ומשום שיש בי"ח יותר אריכות מתפלת יו"ט כדי שלא יהיה היכר יתחיל להתפלל קוד' שיתחילו וילבש בגדי יו"ט וכשחל יו"ט שני בע"ש מותר לבשל לשבת בלא עירוב ובליל שני של פסח לא יברך הברכות שמברכין על הסדר לא קידוש ולא אשר גאלנו ולא על הלל ולא על מצה ומרור ויאמר הגדה כקורא בתורה ועל כוס א' יברך בפה"ג ויכוין לפטור גם כוס ב' וכן יכוין בכוס של ברכת המזון ואם הוא בחדר בפני עצמו לא יסדר הסדר כלל. וכל זה שדעתו לחזור. וכל שאין דעתו לחזור אעפ"י שאשתו נשארת שם הוי כאין דעתו

לחזור. והעוקר דירתו עם אשתו מא"י לח"ל אעפ"י שדעתו לחזור דינו כאין דעתו לחזור (שם במגן אברהם):

כלל קד

א דין שמחת יו"ט (סימן תקכ"ט):

כשם שמצוה לכבד שבת ולענגו כך כל ימים טובים שנאמר לקדוש ה' מכובד וכל יו"ט נאמר בהן מקרא קדש ולכן אסור לאכול בעי"ט ממנחה למעלה כמו בע"ש שזהו מכלל הכבוד כדי שיאכל סעודת י"ט לתיאבון מיהו אם עי"ט שבת יכול לקיום ג' סעודות ויאכל מעט פת ולכתחלה יעשנה קודם מנחה קטנה ובדיעבד מותר עד הלילה. וחייב לאכול פת בי"ט בערבית ושחרית ולקדש על היין וקידוש זה לכ"ע אינו אלא מדרבנן. וחייב לבצוע על ב' ככרות כמו בשבת וירבה במאכלים כפי כחו שהרי חייב בשמחה ואם לא אכל בלילה יקדש ביום קידוש של לילה:

ב חייב אדם להיות שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו וכל הנלוים עליו שנאמר ושמחת בחגך וישמח כ"א בראוי לו כיצד הקטנים נותן להם אגוזים ומגדנות הנשים קונה להם בגדים ותכשיטים כפי ממונו והאנשים בבשר ויין וחייב להאכיל לגר יתום ולאלמנה ושאר עניים האומללים אבל אם אינו מאכיל לעניים עליו נאמר וזריתי פרש על פניכ' פרש חגיכ' ובזוה' מאריך מאוד בעונש הדין ר"ל:

ג אעפ"י שהאכילה והשתיה מצוה מ"מ לא ימשיך בו כל היום אלא מתפללין וקורין ואוכלין והולכין לבית המדרש וקורין ושונין ומתפללין מנחה וחוזרין לאכול ולשתות:

ד כששמח ברגל לא ימשוך בשחוק וקלות ראש שאין זה שמחה של מצוה אלא שמחה של הוללות וסכלות ולא נצטוינו על ההוללות אלא על שמחה של מצוה ויש בו עבודת יוצרנו שנאמר תחת אשר לא עבדת את ה' בשמחה ובטוב לבב. הא למדת שהעבודה בשמחה ואי אפשר לעבוד את השם משחוק וקלות ראש:

ה כל איש ואיש חייב להשגיח על בני ביתו וכן ב"ד מחויבין להעמיד שוטרים ברגלים שיהיו מסבבין ומחפשין בגנות ופרדסים ועל הנהרות שלא יתקבצו שם אנשים ונשים וכן בביתם שלא יתערבו נשים ואנשים שמא יבואו לידי עבירה (ואפשר שלכן סמך הפסוק בפ' קדושים אל תחלל את בתך וסמך לו את שבתותי תשמרו) אלא יעבדו את ה' בשמחה:

כלל קה

א דין תחומין:

כבר ביארנו בה' תחומין שכשם שאין אדם רשאי להלך בשבת וי"ט אלא אלפים אמה

כך כליו ובהמתו אין יכול שום אדם להוליכם חוץ לאלפים אמה של בעליהם ואם ערבו בעליהם לרוח א' אין שום אדם יכול להוליכם לרוח אחרת אפי' פסיעה א' במקום שאין הבעלים יכולים לילך (סי' תקכ"ח):

ב ולכן מי שהיה לו פירות מופקדים בעיר אחרת רחוקה ממנו וערבו בני אותה העיר לבא אצלו לא יביאו לו מפירותיו שפירותיו כמוהו ודוקא כשיחד להם קרן זויות אבל אם לא יחד להם הרי הם כרגלי זה שהם מופקדים אצלו. ודוק' כשלא קיבל הנפקד שמירתן אלא שייחד לו קרן זויות והם ברשות המפקיד אבל אם הם ברשות הנפקד בשמירתן שהוא מחוייב לשמור הם כרגלי הנפקד ואם ערבו מותרין הם להביא לו אבל אם עירב בעל הפירות לא מהני שהרי הם ברשות הנפקד (שצ"ז)

ג שאר דיני תחומין בי"ט עיין לעיל בדין תחומין בשבת דשבת וי"ט שוין בזה:

ד דין מת בי"ט מבואר בחבורי חכמת אדם כלל ק"ע:

כלל קו

א דין מלאכת חה"מ בכללן:

חה"מ אסור במקצת מלאכות ומותר במקצת (עיין ריי"ו נתיב ד' ח"ה כללים בזה) לפי צורך הענין שהיה נראה לחכמים להתיר ויש מגדולי הפוסקים דס"ל דמלאכה בח"ה אסור מדאורייתא כל שאינה צורך המועד או דבר האבד ויש מגדולי הפוסקים דס"ל דאינה אלא מדרבנן. ומ"מ החמירו חכמים בעונש זה יותר משאר איסורי דרבנן ואמרו המחלל את המועד היינו חה"מ כאלו עובד כוכבים ומזלות. ואמר עוד המבזה את המועדות אע"פ שיש בידו תורה ומע"ט אין לו חלק לעה"ב והמבזה (ר"ל שאינו מכבדו במאכל ובמשתה וכסות נקיה ולכן כל אדם חייב לכבדו לפי כחו וללבוש בגדי שבת (סי' תק"ל):

ב כל מלאכות שהם לצורך אכילה במועד אע"פ שאסורה ביו"ט כגון הקצירה והטחינה והצידה מותר בחה"מ ולא עוד אלא שמותר לכתחלה להמתין ולכוין לעשותם במועד (מגן אברהם סי' תל"ג סק"א):

ג דבר שאינו צורך א"נ והוא לצורך המועד ואינו דבר האבד כגון שצריך לבגד למועד מותר מעשה הדיוט אבל לא מעשה אומן כמו שנתבאר במלאכת תופר ובונה (תקמ"א):

ד ואם היה דבר האבד כגון שנפל כותל ביתו הסמוך לרה"ר ואם לא יבנהו יגנבו כליו מותר אפי' מלאכת אומן וכן כיוצא בזה. ומ"מ כל מה שיכול להקל בטרחא יעשה (סימן תקל"ז ותק"מ) ולא נקרא דבר האבד אלא כשעיקר הדבר נפסד אבל בשביל מעט תוספות קלקול לא מקרי דבר האבד ולכן אסור לתקן מלבושיו ומנעליו אע"פ שיתקרעו מעט יותר

אבל אם יתקרעו ויקלקלו הרבה מותר דהוי הפסד גדול (סימן תקמ"א ט"ז) ומ"מ ישנה קצת (א"ר):

ה ספק דבר האבד מותר ול"נ שיעשה ע"י נכרי (סימן תקל"ז):

ו מלאכה גמורה אפי' לא יהיה בנמצא אחר המועד כגון ללקוט פירות לצורך אחר המועד אסור ואע"ג שיהיה לו ריוח מזה דאעבורי רווחא לא מיקרי פסידא אבל לקנות ולמכור כיון שאין זה מלאכה גמורה אם אינו בנמצא לאחר המועד מותר לקנות ולמכור (תקל"ג) מ"א ס"ק ו' סימן תקל"ט) וכיון דמותר לקנות אף ע"פ שצריך לעשות כלים לזה כגון שקונה יין וצריך לחביות והוי מלאכ' גמורה מ"מ מותר (סימן תקל"ט סעי' ט'):

ז כל המלאכות שהם לצורך המועד כשעושין אותן אומניהם כגון הציידים והטוחנין העושין לרבים למכור בשוק צריכין לעשית בצנעה שלא יהיה נראה שעושה לצורך חול כיון שעושים הרבה (סימן תקל"ג):

ח צרכי רבים מותר לעשותם בח"המ ויש בזה ב' התירים (א) במעשה הדיוט אפילו א"צ עתה במועד (ב) מעשה אומן דוקא אם צריך לה במועד ובב' התירים אלו מותר אפילו כיון מלאכתו ובפרהסיא ובטורח. דכל צרכי רבים אינם נגמרים אלא בשעה שהם בטלים ומתחברים כולם ואם לא יעשו עכשיו יתבטל הדבר ולכן אם יש להם מנהיג שהרשות בידו לעשות לבדו אסור לעשיתו במועד. ולכן הותר לתקן הדרכים להסיר המכשולות ולציין הקברות מפני כהנים ולתקן המקואות. ובורות ומעינות של רבים שנפל בהם עפר ואבנים מותר לתקנם אפי' אין רבים צריכים להם עתה כיון שאינו מעשה אומן אבל לחפור בורות מחדש שהיא מעשה אומן דוקא אם רבים צריכים להם עתה מותר ואם אין צריכי' להם עתה לא יעשו ודוקא צרכי רבים כאלו שהם צריכים לגוף האדם. ומרחץ של רבים לרשב"א מותר אפי' מעשה אומן דחשיב לו צורך המועד ולרא"ש דוקא מעשה הדיוט דלא חשיב לו צורך המועד ושאר צרכי מצוה אפילו בנין בהכ"נ אם אין לחוש שיתבטל לגמרי אפי' צריך להם עתה אסור לעשות מעשה אומן. בורות ומערות של יחיד אסור לחפור מחדש ואפילו צריך להם עתה שאין לו מה לשתות אלא ממקום רחוק הרבה (כ"ה במ"מ וכצ"ל במגן אברהם) אסור ואם עשויים כבר ונתקלקלו אם צריך להם עתה מותר לתקנם ואם א"צ עתה אסור לתקנם ואפילו להמשיך לה מים דרך חריץ אסור אבל מותר לקבל מי גשמים ולהוליך לבור שאין בזה טורח גדול וכל צורך מצוה המותרת במועד מותר ליטול עליה שכר (תקמ"ד):

ט אפילו המלאכות המותרות אינם מותרות אלא לעשותם לעצמו או לאחרים בחנם אבל בשכר אסור. ודוקא בשכר קצוב אבל בשנותן לו לאכול בשכר מותר ודבר האבד מותר

לעשית אפי' בשכר דכשם שהתירו לבעה"ב ליתן מלאכה לפועל שאין לו מה לאכול כדבסמוך ה"נ התירו לפועל שיעשה בשביל בעה"ב (הגר"א) ויש מתירין לצורך המועד אפילו בשכר אם אינו מעשה אומן (תקמ"ב א"ר בשם כלבו)

י כל מלאכה האסורה במועד מותר לעשותה ע"י פועל שאין לו מה לאכול כדי שישתכר וירויח (שם) ומ"מ יעשה בצנעה מפני הרואים שלא ידמו שיש לו מה לאכול (סימן תקל"ד מ"א סס"ק ז):

יא נ"ל דכל המלאכות המותרות אסור לעשות בשביל נכרי אפילו בחנם ולפ"ז אסור לבשל לצורך נכרי לשלוח לו דורון כמבואר בה' י"ט כלל צ"ח:

יב נ"ל דאסור לשכור פועלים נכרים לעשות לו במועד אע"פ שאם לא ישכור עכשיו יצטרך לשלם ביוקר גדול לאחר המועד אעפ"כ אסור

יג המכוין מלאכתו במועד אפילו בדבר האבד הניחה ב"ד מאבדין אותה ממנו ומפקירים אותה לכל ואם עשה מלאכת אחרים שא"א לקנסו כגון חייט או סופר מקללין ליה ומלקין אותו ואם מת לא קנסינן לבנו אחריו ואם הוא דבר האבד מותר הבן לעשות אותה מלאכה אבל דבר שאינו אבד פשיטא דאסור לעשותה (סי' תקל"ח וע"ש בט"ז מ"א):

כלל קז

א החורש פרטי ל"ט מלאכות מה שהותר מהם בחה"מ:

לא מצינו שום דבר שהתירו בחרישה כי חרישה לעולם אינו לצורך המועד ואפילו ללקט עצים ואבנים מן השדה ליפותו לחרישה אסור אא"כ שעושה מעשה שניכר שאינו מכוין לצורך ליפות הקרקע כגון שלוקט הגדולים ומניח הקטנים וכל כיוצא בזה (סי' תקל"ז סעיף ט"ו):

ב המזבל שדה תולדה דחורש ולכן אסור לזבל שדהו ואפילו להכניס הצאן לדייר שדהו אסור ואם הכניס הנכרי מעצמו א"צ למחות בידו ואפי' בשבת ובלבד שלא יתן לו שכר ואפילו שכר מזונות אסור וביו"ט מותר ליתן לו שכר מזונות ובחוה"מ מותר ליתן לו שכר ובלבד שלא ישכרנו ולא יסייע לו ולא ימסור לו שומר ונ"ל דכ"ז דוקא במכניס צאן לדיר אבל כשהנכרי מזבל ממש דזה מלאכה דאורייתא אסור להניחו ואפילו קצץ מעיו"ט אסור וה"ה בחוה"מ דכל מלאכת מחובר אסור ע"י נכרי אפילו בחה"מ (שם סעיף י"ד):

כלל קח

א הזורע הקוצר המעמר הדש הזורה הבורר הטוחן המרקד הלש והאופה:

זריעה אסורה במועד בכל ענין ואם היה כבר זרוע וצריך להשקותו במים אע"ג דגם זה תולדה דזורע מ"מ יש בו ענינים שהתירו בהם כגון אם יפסדו הזרעים וכן ירקות שרוצה לאכלן במועד יכול לדלות מים להשקותן כדי שיגדלו ויהיו ראוים למועד אע"ג שהוא טורח גדול לצורך המועד התירו לפיכך אם אינו רוצה לאכלן במועד רק כדי להשביחן אסור ואפילו המשכה בלא הדלאה אסור (מ"א וט"ז) וכיון שאין דינים אלו מצוים בינינו לא כתבתים ומבוארים בש"ע (סי' תקל"ז):

ב קצירה אסורה במועד ואפילו כשקוצר ענפי האילן לתקן האילן אסור ואם צריך לענפים להאכיל לבהמה צריך לעשות היכר כגון שיקוץ כולם מצד אחד (תקל"ז) אבל כשצריך למועד מותר לפיכך מותר לקוץ עצים ממחובר ולעקור כשות שראוי להטיל בשכר ולעקור שומשמין לאכול הגרעיני' וכן כל מיני ירקות ופירות שרוצה לאכול במועד מותר לתלוש וכ"ז דוקא מה שצריך למועד. ומ"מ אין צריך לצמצם אלא עושה בהרוחה ואם יותיר יותיר ובלבד שלא יערים לומר לאחר שתלש אלו יאמר באלו אני רוצה כיון דאין אחד משובח מחבירו ומ"מ אם הערים מותר (סימן תקל"ג מ"א ס"ק ב') ואם ליקט פירות והותיר וירא שיתעפשו מותר לכבשם. אבל אסור ללקט תחלה כדי לכבוש ואפילו לא ימצא לאחר המועד דמלאכה גמורה לא התירו משום זה דאין זה דבר האבד. ואסור לקצות אילן אא"כ צריך לבשל ולחמם הבית וכיוצא בו אבל לצורך נסורת שלו אסו' (שם) (א"ר וכן הוא בגמ') ולענין ביקוע עצים נוהגין להכין הכל מע"ט אם לא במקום הפ"מ אבל ביד מותר (שם):

ג ומ"מ אם יש לו גן אצל גן של נכרי וגדר אחד להם והנכרי לוקט פירות שלו בח"המ ואם לא ילקט הישראל גם פירו' שלו יפסיד יכול גם הישראל ללקט את שלו דהוי דבר האבד ואם ירא שיתעפשו מותר לכבשם כיון דהוא דבר האבד ולא עוד אלא שאם אין לו כלים במה לכבוש מותר לעשות חביות וכל צרכיו בלא שינוי אם אי אפשר בענין אחר ובלבד שלא יכוין מלאכתו במועד (סי' תקל"ז):

ד אסור לקצור שדהו בח"המ אם אינו נפסד אם יעמוד לאחר המועד ואם אין לו מה יאכל אפילו מוצא בשוק לקנות אין מצריכין אותו ליקח מן השוק אלא קוצר ומעמר וזורה ובורר כדרכו ובלבד שלא ידוש כדרכו אלא בשינוי והנ"מ שאין צריך אלא לו לבדו אבל אם הוא צריך לדוש לצורך רבים דש כדרכו (שם) ומותר לחלוב הבהמות אפילו שלא לצורך המועד אע"ג דהוי מלאכה גמור' כמו דש דהוי כדבר האבד שמכחיש הבהמה (תקל"ג):

ה וכן מותר לטחון ולרקד ולעשות שכר לצורך המועד אפילו כיון מלאכתו דבצורך אכילה מותר לכוין מלאכתו במועד ואפילו יש לו לחם מותר לטחון לאפות פת חמה דפת חמה עדיף וה"ה בשכר אם החדש עדיף ובלבד שלא יהיה ערמה בדבר לעשות יותר בכונה ואם הערים מותר לאכלו אבל אסור לטחון אם יש לו קמח דאין שבח בקמח שנטחן היום או מימים רבים (שם):

ו נ"ל דאפילו אם יש לו פת נקיה מותר לאפות פת קיבר אע"ג דביו"ט אסור בח"המ מותר ובלבד שצריך עכ"פ גם כן קצת במועד ועושה בהרוחה ואם יותיר יותיר ובשעת הדחק כגון שלא יוכל לאפות תיכף לאחר המועד יש לסמוך להתיר לאפות על ידי שצריך קצת להערים ולעשות בכוונה יותר כיון שהערמה זו אינו ניכר כ"כ וכ"ש כשעושה פת אחד או לעקוך אחד גדול שאין בו אלא טורח א' דנ"ל דמותר לכ"ע:

ז אם אינו צריך לקצור או שאר מלאכות רק מעט לצורך המועד ואינו מוצא מי שיקצור או יטחון לו מעט מות' לקצור ולטחון הרבה דכ"ז הוא לצורך אותו מועט שצריך (ריטב"א בשם רבו שקבל מרמב"ם):

כלל קט

א הגוזז (סימן תקל"א):

אסור לגזוז צאנו בח"המ:

ב אסור לגלח במועד אע"ג דהוא צורך יו"ט מ"מ אסרו חכמים כדי שיגלח מעיו"ט ולא יכנס למועד כשהוא מנוול ולכן אפילו אם גילח מעיו"ט אסור לגלח דמי יודע אם גילח ומזה הטעם אפי' אם היה אנוס או שהיה חולה ונתרפ' ואפי' לא היה לו אומן מערב יו"ט מ"מ אסור לגלח משום דלא מוכחא מילתא:

ג וכן אסור ליטול הצפרנים ואם נטלן מע"ט מותר ליטלן בח"המ דהא יש מתירין לעולם וכן לצורך טבילה נוטלן כדרכו בחול:

ד מי שיש לו שחין בראשו מותר לגלח השער אפילו בתער (א"ר)

ה היוצא מבית האסורים כגון שהיה חבוש אצל נכרים או ישראל מותר לגלח דכיון שהוא בצער לא גילח וכן הבא מעבר לים דמפורסם הדבר. ודוקא כשלא היה בישוב בעיו"ט דאל"כ היה לו לגלח עיו"ט כל אלו אפילו היה שהוא בעיו"ט לגלח רק שלא היה לו פנאי ביום לגלח מותרין ומ"מ לא יגלחו אלא בצנע' (צ"ע דבכולם כ' הטור והש"ע ולא היה לו פנאי משמע אף שהיה עדיין יום גדול ובבא ממדינת הים כ' ולא היה שהות ביום וכ"כ הב"י בשם רי"ו והלבוש העתיק ולא היה לו שהות וצ"ע):

ו מותר לגלח לקטן במועד דכיון דאין עליו מצוה לגלח מעיו"ט ל"ג עליו ומ"מ אם נראה כגדול לא יגלח בפרהסיא:

ז אבל שחל שביעי שלו בשבת ערב הרגל מותר לגלח במועד שהרי לא היה יכול לגלח בע"ש שעדיין היה תוך ז':

ח כל אדם מותר ליטול שפה אפי' בפרהסיא וכן מותר לחוף ולסרוק הראש במועד אעפ"י שמשיר השער ואין בזה משום גילוח:

כלל קי

א המלבן והמנפץ והצובע והטוה כו' והאורג כו' הקושר והמתיר כו' הצד השוחטו כו':

אין מכבסין במועד כדי שיכבס מעיו"ט ולא יכנס למועד כשהוא מנוול אבל הבא ממדינת הים והיוצא מבית האסורים או שביה ולא היה לו שהות לכבס מעיו"ט מותר וכן אשה שצריכה ללבוש לבני' ולא היתה יכולה לכבס מעיו"ט כגון שפרסה נדה ביו"ט ומי שאין לו אלא חלוק א' ומיהו לא יכבסו אלא חלוק א' ואם אינו מכבס ע"ג הנהר אזי יכבס בצנעה ואם מכבס בנהר מותר אע"ג דהוי פרהסיא כיון שמתכבס שם יפה (תקל"ד):

ב בגדי קטנים שמלפפין בהם מותר לכבס אפילו הרבה כיון שמשתינין תמיד וצריך להם הרבה (שם) ומטפח' הידים וכן פאציילע של חוטם כיון שמתלכלכי' תמיד מדינא מותר לכבסן אפי' יש לו הרבה אך כיון שמנהגנו שאין מחליפין המטפחת רק מע"ש לע"ש אסור לכבסן:

ג כלי פשתן מדינא מותר לכבס דאין לנו הכיבוס כמו שהיו מכבסין בזמן הגמ' אך נהגו בו איסור ואסור להתיר מזה נתפשט שנותנין לנכרי לכבס כתונת א' אם מכבס חוץ לבית אע"ג דכל מה שאסור אסור גם ע"י נכרי מ"מ בזה מקילין (א"ר בשם פרישה) (שם):

ד מותר למעך בגדי פשתן בידים אחר הכיבוס כדי ללבנן ולרככן אם הוא לצורך המועד וכן מותר להחליקן בכלי כדרכן אבל אסור. לעשות קמטים שקורין פאלטן או פאלבן דזה מעשה אומן (תקמ"א):

ה המנפץ הצובע מה שאסור בי"ט אסור במועד (שם):

ו הטווה אסור בח"המ אעפ"כ מותר לטוות לו ציצית לבגדו ואפילו בלא שינוי אבל לא יטוה בגלגל שקורין שפין ראד אלא בידיו או על יריכו (תקמ"ה):

ז הצריך לתפור לצורך המועד כמבואר לקמן ואין לו חוטים במה לתפור צ"ע אם מותר לטוות חוטים לתפור בו

ח כל צרכי אריגה הכל אסור ואפילו לארוג רשתות לצוד בהם אסור דאין זה בכלל מכשירי א"נ שאינו מכשיר המאכל כמו תנור וסכין אבל זה לא הוי אפי' מכשירין וכיון שהוא מלאכת אומן אסור אבל מותר לארוג מצודה מערבות וכיוצא בו לצורך המועד שאין זה אלא מעשה הדיוט (תקמ"א):

ט לגדל הפתילות נכון להכין מעי"ט ומ"מ בדיעבד מותר לגדל מצמר גפן דהוי מעשה הדיוט (עיין בא"ר סס"י תק"מ) ונ"ל דלכ"ע אסור לעשות נרות של חלב ופשיטא של שעוה דאיכא גם כן מירוח וכדומה שנוהגין היתר לצורך מועד:

י מטה שמסרגין אותה בחבלים אם היה בה חבלים רק שנתרפו מותר לכ"ע למתוח אותן. ולשום בו לכתחלה חבלים לסרג אותו יש אוסרין (עיין ב"י וא"ר) ולכ"ע אסור לגדל לכתחלה חבלים לסרוג בו אף על פי שהוא צורך המועד (שם):

יא הקושר והמתיר לא נזכר מה דינו ונ"ל דמה שאינו לצורך המועד אסור לכולי עלמא:

יב התופר אסור במועד ומי שצריך בגד למועד מותר לתפור אותו מעשה הדיוט דהיינו שיעשה תפירות רחבות ותפירה א' למעלה ואחת למטה כשיני הכלב אבל מה שישנה לאחוז המחט בענין אחר ממה שדרכו לא מהני. ונ"ל שאם אין לו מי שיעשה לו בגד לצורך המועד בענין זה מותר ליתן שכר לפועל שאין לו כ"א לחם כדי שיהיה לו צרכי יו"ט בריוח לכ"ע (שם) (ועיין לעיל בנ"א כלל ק"ז סי' ד'):

יג אסור לתקן מלבושיו ומנעליו הקרועים אע"פ שיתקרעו יותר דלא מקרי דבר האבד בשביל מעט תוס' קלקול אבל אם יתקרעו לגמרי יש מתירין (ט"ז) ומיהו ע"י שינוי מותר לתקן אפילו לא יתקרעו לגמרי כמו סימן הקודם (שם):

יד צידה אסור שלא לצורך המועד ולצורך המועד מותר ומ"מ מותר לצוד כל מה שיכול וכן מותר למלוח על ידי הערמה דתמיד יאמר אולי יזדמן לי דג יותר משובח מזה אע"ג דבמליחה לא שייך זה שהרי כבר יש לפניו גם היותר טוב מ"מ כיון דמליחת אוכלין גם בשבת אין בו מלאכה מדאורייתא כדאיתא בהל' שבת במלאכת מעבד התירו בחה"מ ומותר לצוד בפרהסיא שניכר לכל שעושה לצורך המועד ודוקא שאין אומנתו בכך אבל היה צייד לרבים עושה בצנעה כדלעיל כלל ק"ו סימן ז' תקל"ג):

טו לשחוט ולהפשיט מותר לצורך המועד:

טז למלוח העור ולעבדו אסור שאין זה צורך המועד וכן אסור למלוח אוכלין לכבוש אם לא על ידי הערמה כמבואר בסימן י"ד וכן מותר לקנות פירות וירקות וכיוצא בו שלא יהיה בנמצא לקנות אחר המועד וכיון שמותר לקנותם ואז אם לא ימלחם או יכבשם

יפסידו מותר גם למלחן ולכבשן כיון דמקח וממכר וגם המליחה אינו מלאכה גמורה התירו (תקל"ג):

יז דין ממחק בעור ובשאר דברים אסור במועד (עיין בהל' שבת) ומ"מ כל רפואה מותר במועד ונ"ל דה"ה למרח רטיה וכן כל עשיית רפואות אפילו דברים שהם מלאכה גמורה (תקל"ב):

יח המחתך למדה אסור כמבואר במלאכת מחתך אם לא לצורך המועד אז מותר כן נ"ל:

כלל קיא

א הכותב (סימן תקמ"ה):

אסור לכתוב בחוה"מ ואפי' להגיה אות בספר אסור. ודוקא בכתב שכותבין בו סת"מ דהוה מעשה אומן ואפילו הוא צורך רבים אם אינו צריך להם במועד אבל אם אין להם ספר אחר לקרות בו בצבור מותר דהוי דבר האבד שהרי זה מצוה עוברת. משא"כ בנין בהכנ"ס בכלל ק"ו ואפי' לכתוב לכתחילה על ידי סופרים הרבה או להשלים כשאין להם ספר אחר מותר:

ב כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו אפילו להניחן לאחר המועד ואם אין לסופר מה יאכל מותר לכתוב ולמכור לאחרים עד שיהיה לו הוצאותיו בריוח לשמחת י"ט. ולהניחן במועד במקום שמניחין תפילין מותר בכל ענין ואינו אסור אלא הכתיבה דהוי מעשה אומן אבל העשייה מותר לעולם:

ג מותר לכתוב חשבנותיו ויציאותיו וכתבים שכותבים כשמלוים על משכנות דכ"ז הוא דבר האבד דאם לא יכתוב ישכחם ואם אינו דבר האבד אסור אא"כ הוא לצורך המועד דאז שרי לכתוב בכתב שלנו דהוי מעשה הדיוט:

ד אגרת שלום מאדם לחבירו יש אוסרין ונהגו להקל כיון דכתב שלנו הוא מעשה הדיוט. ונוהגין לשנות קצת לכתוב שורה עליונה עקומה דאף על גב דכה"ג לא מקרי שינוי ולכן כל דבר שאסור לכתוב לא מהני זה מ"מ בזה כיון דבלא"ה יש מתירין נוהגין להקל:

ה אין כותבין שט"ח במועד אם לא נתן לו עדיין המעות אבל כשנתן לו כבר המעות דיש לחוש שמא ימותו העדים ויבא להפסד וכן אם אינו מאמינו מלוה ללוה והלוה צריך למעות בחוה"מ אפילו שאינו לצורך המועד מותר אבל כשלוה לצורך אחר המועד אסור. ואם לא ימצא אחר המועד מעות ללות מותר לכתוב דהוי דבר האבד או שאין לו לסופר מה לאכול ה"ז כותב. ומותר לכתוב שטר מכירה כשמוכר במועד לצורך המועד אבל כשמכר קודם למועד אסור לכתוב במועד דאף שיחזרו בהן ליכא פסידא דיכול לקנות במקום אחר ואסור לכתוב שטרי אריסות וקבלנות שקיבל קודם המועד:

ו מי ששלחו לשאול ממנו שאלה ואין השליח רוצה להתעכב עד אחר המועד מותר לכתבה ולהעתיקה אם לא ימצא לאחר המועד וה"ה אם למד בעצמו דבר חידוש מותר לכתוב שלא ישכח וכן אם שמע דבר חידוש או ראה ספר מחודש ולא ימצא לאחר המועד מותר. ובלבד שלא יכתוב שום אות בכתיבת סת"מ רק דוקא בכתיבה שלנו כתב משיט"א שקורין גימאסאכץ (ט"ז שם) אבל אם כבר כתובים אצלו רק שאינם מסודרי' אצלו נ"ל דאסו' לסדרם דהיינו לחזור ולכתבם אבל מותר לסדרם ובלבד שלא יחברם ולא יתפרם יחד (עיין בא"ר וצ"ע):

ז כל דבר שמותר לכתוב מותר בלא שינוי ולעשות הקולמוס ודיו ואסור לתקן קונטרסים לכתוב עליו אחר המועד (מגן אברהם שם):

ח נ"ל דאם שלח שלוחו ליריד מותר למשולח לכתוב לו אגרת בענין סחורתו לכ"ע כמו בסימן ג' דכ"ז הוי דבר אבד:

כלל קיב

א דין מקח וממכר (סי' תקל"ט):

כל סחורה אסורה אפי' כל שהוא מפני הטורח בין לקנות בין למכור מיהו אם נזדמן לו ריוח מרובה במועד יכול למכור ולקנות בצנעה ויוציא לשמחת יו"ט יותר ממה שהיה דעתו להוציא:

ב אם יש לו סחורה שאם לא ימכרנה עתה יפסיד מהקרן מותר למכרה ונ"ל דאפי' אם מסתפק שמא יבא לידי הפסד מן הקרן מותר (עיין לעיל כלל ק"ו סי' ה'). ובמקח וממכר לכ"ע מותר וכ"כ תו' בהדי' (ד' י' ע"ב ד"ה ובדבר האבד) אבל אם לא יפסיד מהקרן אף שלא ירויח ג"כ אסור דעבורי רווחא לא. מקרי פסידא אם לא שהוא ריוח מרובה כדלעיל סי' א' ומ"מ מי שדחוק במעות ועי"ז מקמץ להוציא לשמחת יו"ט ואלו היה לו מעות בריוח היה מוציא יותר מותר למכור כדי שיוציא יותר לשמחת יו"ט ואפי' בענין זה אינו מותר רק שתהי' החנות סגורה ופתוחה במקצת כשבא הקונה ליקח אבל בלא"ה אף זה אסור:

ג אם בא יריד בחוה"מ או אפילו יומא דשוקא שאינו שכיח כלל כגון אסיפת הוועד שקורין (סיימיקש) ואפשר דה"ה כשחל השבוע שלפני פסחם בחוה"מ וידוע דאז הם קונים הרבה חשיב כיומא דשוקא דלא שכיח וצ"ע. וכן כשבאו ספינות וסוחרים שאינם שכיחים תמיד או כשמבקשים ללכת ומוכרים בזול או קונים ביוקר מותר לקנות ולמכור כדרכו וחשבינן הפסד ריוח כהפסד קרן אבל יום השוק הקבוע בכל שבוע אסור:

ד וכן מי שצריך לקנות יין בעת הבציר לצורך שתיית כל השנה ואם לא יקנה עתה לא ימצא כ"כ בזול מותר לקנות ולתקן החביות דאם לא יהיו החביות מתוקנות יפסיד היין ולכן מותר אע"ג דתיקון החביות הוי מלאכה גמורה ומלאכה גמורה אסור משום עבורי רווחא אלא דכיון דמותר לקנות מותר ג"כ לתקן ובלבד שלא יכוין מלאכתו במועד אבל להרויח אסור לקנות אם לא שלא ימצא כלל לאחר המועד להרויח בו אבל כשימצא רק שיהיה יותר ביוקר ולא יכול להרויח בו כ"כ נ"ל דאסו' (ובזה מדוקדק לשון רמ"א בהג"ה וע"ש בב"י ועיין בכללים סי' ו'

ה אין לוקחים בתים עבדים בהמה ואבנים אלא לצורך המועד או לצורך המוכר שאין לו מה יאכל או לצורך השכיר או הסרסור שמוליך הדברים הנקנים שאין לו מה יאכל:

ו ודוקא אלו שיש פרסום בקנייתן לכן אסורים מדינא אבל שאר כלים כשלא ימצא לקנות לאחר המועד מותר אבל אם יכול לקנותן לאחר המועד מדינא אין נכון לקנותם מ"מ נהגו לקנותם בצנעה ואין למחות בידם שיש להם על מי שיסמכו (עיין סוף סימן תקל"ט במגן אברהם (מגן אברהם ס"ק ט"ז):

ז מוכרי פירות או ירק וכל דבר שאינו מתקיים מוכרין כדרכן בפרהסיא שהכל יודעין שהוא לצורך המועד ומוכרי תבלין אע"פ שהוא דבר המתקיים לא בעי צנעה דהכל יודעין שהוא לצורך המועד וכיון דמותר לפתוח החנות לצורך ישראל כשבא נכרי לקנות ג"כ מותר למכור לו:

ח מן הנכרי מותר לקנות הכל (מגן אברהם ס"ק ט"ו) וכן נכרי שפרע לישראל בסחורה וכיוצא בו מותר לקבל ממנו ופשיטא דמותר לתבוע אותו בדין ועכשיו כיון שאנו רואין החובות מתקלקלים נוהגין לתבוע אף לישראל בדין במועד דחשבינן לדבר האבד:

ט בימי הפסח שנמצא דגים על שפת המים אסור לאספם כדי ליבשם או למלחם אא"כ יהיו ראוים לאכול מהם במועד (ועיין לעיל במלאכת צידה):

י להלוות לנכרי ברבית לאותם שרגילים ללות ממנו מותר דהוי דבר האבד שאם לא ילוה ירגיל עצמו ללות אצל אחר ואם אינו רגיל צריך ליקח הרבית של שבוע הראשון ויוציאנו בשמחת יו"ט. ונ"ל דה"ה דמותר למכור סחורה לאותן שרגילים ליקח אצלו אבל לאותן שאינן רגילים לא מהני מה שיוציא הריוח ליו"ט כדלעיל ומותר ליקח ערבות במועד על הלואה שיעשה אחר המועד:

יא חילוף מטבעות אסור:

כלל קיג

א דין בנין וסתירה (סימן תק"מ):

בנין אפילו כ"ש אסור ומ"מ מותר ליטול גבשושית שבבית וכן מותר לתקן סדקים שבגג ובלבד שלא יתקן בכלי אומנות רק בידיו:

ב ציר הדלת והמנעול וכיוצא בו שהוא דבר האבד שאם ישאר ביתו פתוח יגנבו מותר לתקן כדרכו בלא שינוי ובלבד שלא יכוין מלאכתו במועד וכן כותל חצר הסמוך לר"ה שנפל בונהו כדרכו ואם היה נוטה ליפול סותרו מפני הסכנה ובונהו כדרכו דאל"כ ממנע ולא סתיר ולכן במקום שאין סכנה אסור לסתור לבנותו אפי' איכא חשש גנבי. וכותל חצר שבינו לחבירו בונה מעש' הדיוט:

ג מותר לבנות אבוס לבהמה ואצטבא לישב או לישן עליה ובלבד שיעש' מעשה הדיוט ולא מעשה אומן דאע"ג דהוא לצורך מועד כיון שאינו צורך או"נ אסור מעשה אומן:

ד תנור וכיריים וכן קדרות ואלפסין שאפשר לאפות בו במועד מותר לעשות כדרכו דהוי צורך או"נ ואם לאו אסור וכן מותר לחדד הסכין ואם נשבר במועד מותר לעשות אחרת בלא שינוי דכ"ז הוי לצורך או"נ ואפילו אם אפשר להשאיל מחבירו:

ה אם הזמן הוא קור מותר להעמיד תנור בית החורף להסיק הבית ונ"ל דה"ה אם נשבר החלון בענין שאם לא יסתם אותו ישב בקור מותר לתקנו:

ו מנקרים את הרחיים:

כלל קיד

א דין הוצאה בחה"מ ודברים שאסור משום טורח (סי' תקל"ה):

אע"ג דהוצאה מותר אפי' ביו"ט מ"מ אפילו בחה"מ אסרו דברים שיש בו טורח גדול ואפי' במקום דמותר להוציא אפילו בשבת ולכן אין מפנין מחצר לחצר דרך רה"ר אפילו מכעורה לנאה אבל אם יש פתח בין ב' החצרות מותר לפנות אבל מבית לבית באותו חצר מותר וכן אפי' דרך מבוי מבית לבית הסמוך לו יש מתירין ואם מתירא מחמת גנבים ושאר פסידא הכל מותר ואפי' מעיר לעיר בדבר האבד מותר אבל בדבר שאינו אבד אסור להסיע אפי' ממונו (סי' תקל"ח):

ב אם הוא דר בחצר אחר מותר לפנות לחצר שלו אפי' מנאה לכעורה ששמחה לאדם לדור בשלו. ודוקא לחצר שלו אבל משום שאר הנאה כגון שהיה דר עם חבירו בשכינות ורוצה לדור בבית מיוחד אע"פ שנוח לאדם מ"מ אסור ומ"מ אם היה דר בין הנכרים או ענין אחר הנדמה לזה יש להתיר על פי ראות עיני המורה (תקל"ה):

ג שולה פשתנו מן המשרה וכל כיוצא בזה מדבר האבד ובלבד שלא יכוין מלאכתו במועד. ומותר להכניס פירות מפני הגנבים אם אינם במקום המשתמר. מיהו יעשה בצנעה כגון שיכניס בלילי ואם הוא דבר שיש בו פרסום בלילה יותר מביום כגון שצריך להכניסו באבוקות ובקולות יכניסם ביום ואם א"א לעשותן כי אם בפרהסיא הכל שרי בדבר האבד (סי' תקל"ח):

ד מי שיש לו סחורה שאם לא יהפכנה ממטה למעלה תתקלקל מותר להפכה בחה"מ. היו לו פירות שטוחין בשדה לייבש וירא מהמטר מותר לחפותם בקש אפילו חיפוי עב (שם):

ה הזבל שבחצר אסור להוציא אלא יסלקנו לצדדים. ואם נתרבה עד שנעשה החצר כרפת מותר להוציא לאשפה (שם):

ו מביאין מבית האומן כלים שהם לצורך המועד אבל מה שאינו לצורך המועד אסור שיחשדוהו שנתן לתקנו במועד ואפילו מאומן נכרי אסור. ואם אין לאומן מה יאכל וצריך ליתן שכרו אם אינו מאמינו מניחן בבית הסמוך לו ואם חושש שמא יגנבו מפנן לחצר אחרת אבל לא יביאם לביתו אלא בצנעה (סי' תקל"ד):

כלל קטו

א דין מלאכה ע"י נכרי ודין לשכור פועלים (סי' תקמ"ג):

כל דבר שאסור לעשותו אסור לומר לנכרי לעשותו אבל מותר ליתן לנכרי מלאכה בקבלנות או בשכיר יום שיעשנה אחר המועד ובלבד שלא ימנה וישקול וימדוד כדרך שעושה בחול ואף אם יעשה הנכרי אחר כך המלאכה במועד אין צריך למחות לו הואיל והתנה עמו בהדיא שיעשנה אחר המועד ומותר ליתן בגדים לכובס נכרי ובלבד שלא ימנה (שם):

ב ודוקא מלאכת תלוש אבל מלאכת מחובר אפילו אם הנכרי קבל המלאכה מערב יו"ט אסור להניחו לעשותה במועד אפילו חוץ לתחום דחיישינן שמא יבואו יהודים ממקום אחר. אבל נכרי שהיה אריסו ונוטל חלק מהתבואה כאריס מותר לעשות בשדה ואפילו אם יש לישראל עבדים נכרים והם אוכלים אצלו ומסייעין לאריס זה שרי כיון שאין הישראל נותן להם שכר על כך. ומלאכת תלוש שנתן לנכרי מערב יו"ט אין צריך למחות אם הוא בביתו של נכרי (שם):

ג לצורך מצוה הצריך בחול המועד מותר לומר לנכרי לעשותו במועד (עיין מ"א ריש סימן תקמ"ג):

ד מותר לשכור פועלים ואפילו יהודים שיעשו מלאכתו אחר המועד (שם):

כלל קטז

א דין צרכי בהמה (סי' תקל"ו):

הצריך לרכוב במועד אפילו לטייל ולא יוכל לילך ברגליו יכול לעשות כל צרכי הרכיבה וליטול צפרני הסוס ולשום ברזל ברגליו ובלבד שלא יכוין מלאכתו במועד אבל מארץ ישראל לחוץ לארץ אסור לתקן צרכי רכיבה אם אינו לצורך כלל אף על פי שמותר לרכוב אפילו מעיר לעיר אבל אסור לתקן צרכי רכיבה ומותר לסרוק הסוס במגרדת של ברזל וכיוצא בו ליפותו ומקיזין לו דם וכל רפואה אפילו יש בה מלאכה אבל אין מרביעין בהמה במועד מפני שאינו צורך המועד ולא דבר האבד:

ב אין מושיבין תרנגולים על הביצים לגדל אפרוחים ואם השיבם קודם המועד וברחו מעליהם יכול להחזירם אם הוא בתוך ג' ימים לבריחה דאז מהני החזרה וגם אין טורח כ"כ להחזירם אבל אחר ג' ימים אסור אפילו יפסידו הביצים דיש טורח גדול בחורה וגם לא מהני עוד החזרה. ודוקא אותה תרנגולת מותר אבל להושיב אחרת אפילו מתה ראשונה לעולם אסור (סי' תקל"ו):

כלל קיז

א דין אירוסין ונשואין בחה"מ (סי' תקמ"ו):

אין נושאים נשים במועד לא בתולות ולא אלמנות אפילו בלא סעודה אסור שנאמר ושמחת בחגך ולא באשתך דאין מערבין שמחה בשמחה אבל מותר לארס דהיינו אפילו לקדש ובלבד שלא יעשה סעודה בבית ארוסתו אבל שלא בבית ארוסתו מותר לעשות ריקודין ומחולות עם מריעיו וכן אפילו בבית ארוסתו שלא בשעת אירוסין מותר. וכתיבת תנאים שלנו א"ר מתיר לעשות סעודה דלא כט"ז. ומותר להחזיר גרושתו מהנשואין דאין שמחה כ"כ. ומדינא מותר לישא ערב הרגל אפילו סמוך לחשיכה ובלבד שלא יעשה הסעודה בלילה ראשונה דעיקר השמחה הוא חד יומא ומתחיל ביום וגומר בלילה אבל למחר מותר לעשות סעודה. אך במדינתינו אין נוהגין כלל לישא ערב הרגל אם לא בשעת הדחק (א"ר) ומותר לעשות סעודת מילה ופדה"ב ברגל דלא חשיבא שמחה כ"כ:

ב אע"ג דאין מערבין שמחה בשמחה דוקא באדם א' אבל מותר לב' בני אדם לפיכך מותר לעשות חופת יתום ויתומה או עני עם שמחת נישואי בניו ביום א' אך לא ב' אחיות (ט"ז):

ג כל דין אבלות בחוה"מ מבואר בחכמת אדם כלל קס"ט ק"ע קע"ח:

כלל קיח

א דין ר"ח וקידוש לבנה ודין הלל והפטורת:

ר"ח מותר בעשיית מלאכה ונשים נוהגות שלא לעשות מלאכה ומנהג הגון הוא ולכן אין להקל להם (תי"ז):

ב ר"ח אסור בתענית להרמב"ם מה"ת דאיקרי מועד ולשאר פוסקים מדרבנן ולכ"ע אף שאינו אוכל פת אלא פירות וכיוצא בו יצא (ואם קיבל עליו להתענות כך וכך ימים ופגע בו ר"ח עיין בש"ע סי' תי"ח) והמתענה תענית חלום בר"ח ניסן או בר"ח אב אין צריך למיתב תענית לתעניתו כיון די"א דמצוה להתענות בהם שהם תענית צדיקים. ומצוה להרבות בסעודת ר"ח ואם חל בשבת יעשה תבשיל א' יותר משאר שבתות (א"ר בשם שכ"ג) מזכירין יעלה ויבוא בבה"מז ואם לא הזכיר אם סיים ברכת בונה ולא התחיל עדיין הטוב והמטיב אעפ"י שאמר כבר בא"י מסיים אמ"ה אשר נתן ר"ח לזכרון לעמו ישראל ואם כבר אמר הטוב אין צריך לחזור כיון דאין חוב לאכול פת דוקא:

ג היה אוכל בערב ר"ח ולאחר שהתחיל לאכול התפללו הצבור מעריב אזלינן בתר התחלת הסעודה ואינו מזכיר של ר"ח דדומה למש"כ (בסימן רס"ג סעיף ט"ז ובמגן אברהם שם) אבל אם התחיל אחר שהתפללו הצבור אעפ"י שהוא לא התפלל ערבית מזכיר של ר"ח דהיחיד נגרר אחד הצבור (כדאיתא בסי' רס"ג ובסי' תקנ"א סעיף ט' ובמגן אברהם שם ס"ק כ"ו יש ט"ס וצ"ל בטור סי' קי"ז וכ"ה להדיא בסי' תי"ט במגן אברהם בסימן רצ"א ובא"ע ס"ס קכ"ג אך צ"ע שהרי כתב המגן אברהם בסימן ל' ס"ק ז' דבמלתא דרבנן אינו נגרר אחר הצבור) ואם לא התפלל מנחה עדיין אינו מזכיר כיון שעתיד להתפלל מנחה של חול (תי"ט במגן אברהם):

ד חל ר"ח בא' בשבת אם לא אכל גם בלילה מזכיר רק של שבת ולא של ר"ח דאזלינן בתר התחלת הסעודה ואם אכל גם בלילה כיון דצריך להזכיר של ר"ח ואם יזכור גם של שבת הוי תרתי דסתרי ולכן מזכיר רק של ר"ח אבל כשחל חנוכה ביום א' אפילו אכל גם בלילה מזכיר של שבת או של ר"ח דאין חיוב הזכרת של חנוכה כחיוב של ר"ח (שם):

ה היה אוכל בר"ח מבע"י וכבר התפלל מעריב במוצאי ר"ח אינו מזכיר של ר"ח וה"ה בשבת דהוי כתרתי דסתרי ואם הוא לא התפלל אע"פ שהצבור התפללו מזכיר של ראש חודש. ודוקא שהתחיל לאכול קודם שהתחילו הצבור להתפלל מעריב אבל אם התחיל לאכול אחר שהתפללו הצבור מעריב אם כבר התפלל מנחה אינו מזכיר של ר"ח דנגרר אחר הצבור והוי כהתחיל בחול אבל אם לא התפלל עדיין מנחה כיון שצריך להזכיר של ראש חודש במנחה מזכיר ג"כ בברכת המזון (שם במגן אברהם):

ו ר"ח שחל בשבת והזכיר של שבת ולא אמר יעלה ויבוא אם נזכר קודם שהתחיל הטוב והמטיב אומר כדין ר"ח כמבואר לעיל סימן ב' ואם כבר פתח הטוב והמטיב אינו חוזר ואם שכח גם רצה ונזכר קודם שהתחיל הטוב אומר בא"י אמ"ה שנתן שבתות למנוחה ור"ת לזכרון בא"י מקדש השבת וישראל ור"ח (וע"ל בדין ברכת המזון כלל מ"ז):

ז ר"ח אסור בהספד וא"א צ"ה וקדיש וה"ה בכל יום שא"א תחנון ואפילו לחכם בפניו וכ"ש בזמנינו שאין לנו ת"ח ששואלין אותו דבר הלכה בכ"מ ואומרה (כ"כ המגן אברהם ס"ס תקמ"ז ומש"כ א"ר דמצינו דגם בזמה"ז לענין מסים בי"ד סי' רמ"ג ובח"מ ס"סי תר"ב בסמ"ע נ"ל דל"ד דהתם תליא במי שתורתו אומנתו וא"צ לזה ת"ח דוק שם בפוסקים אבל היכא דבעינן ת"ח אין לנו בזמן הזה וכ"ש לדעת רמב"ם דר"ח אקרי מועד מה"ת ולכן אין להקל ואף לפי מה שכתב הלבוש דדורשין עליו היינו לומר ד"ת אבל לא כמו בזמנינו שאומרים עליו קינות והספדים נ"ל דאסור בכל יום שאסור בהספד וכמש"כ הט"ז סימן ת"כ וכן נראה ממעשה שכתב הט"ז דע"כ לא היו מסופקים אלא בצ"ה אבל בהספד לכ"ע אסור. ובאמת הדבר תמוה מאד דצ"ה דאינו אלא תחנה אסור והספדים וקינות יהיה מותר):

ח דין הזכרת יעלה ויבוא בי"ח מבואר בדין תפלה כלל כ"ד סי' כ"א ובכלל כ"ח:

ט מ"ע מדרבנן לקרות הלל בימים שנעשו נסים לישראל. ונהגו לקרוא גם בראש חודש אלא שהימים שחייבו חכמים הסימן בבט"ח ואז גומרין ההלל דהיינו ב' ימים ראשונים של פסח ב' של שבועות ט' של סוכות ח' של חנוכה ובר"ח ובשאר ימי פסח קורין הלל בדילוג ומ"מ מברכין תחלה וסוף. ומ"מ בימים שאין גומרין הלל יזהר היחיד לקרותו עם הצבור די"א דיחיד אין מברך אע"ג דלא קי"ל הכי מ"מ לכתחלה יזהר בזה. ולכן אם בא לבהכ"נ סמוך להלל יקרא תחלה הלל עם הצבור ואח"כ יתפלל ואם הוא באמצע פסוקי דזמרה יקרא הלל עם הצבור ולא יברך תחלה וסוף דברוך שאמר וישתבח נחשב לברכה גם על ההלל אבל בימים שגומרים הלל לא יעשה כן דלכ"ע היחיד מברך על הלל. וכשקורא ביחיד אם יש שנים יאמר בפניהם הודו כו' והם יענו דכיון שאומר הודו משמע שאומר לאחרים. ואסור להפסיק בו ובימים שגומרים הלל דינו לענין הפסקה כמו בק"ש בכלל כ' ואם הפסיק אפילו שהה לגמור את כולה א"צ לחזור לראש. וצריך לקרותו כסדר ואם דילג פסוק א' צריך לחזור ולקרות מאותו פסוק ואילך כסדרו וצריך לקרות מעומד ואפי' לסמוך אסור דסמיכה אינה כעמידה חוץ מליל פסח שקורין מיושב:

י א"א הלל בבית אבל בר"ח וא"צ ג"כ לומר אח"כ בביתו דאינו חוב כ"כ אבל בחנוכה אומר כל אחד ואחד בביתו (סימן ק"א במגן אברהם):

יא אחר הלל אומר קדיש שלם ומוציאין ספר תורה וקורין בו ד' הכהן קורא וידבר צו ואמרת ולוי חוזר וקורא ואמרת וקורא את הכבש ועשירית וישראל קורא עולת תמיד עד ובראשי חדשיכם ורביעי קורא ובר"ח עד סוף (סימן תכ"ג בש"ע) (והגר"א בבאוריו סק"ג הכריע שהכהן קורא כנ"ל והלוי קורא את הכבש עד וביום השבת והשלישי קורא מעולת תמיד עד ובראשי חדשיכם ע"ש):

יב אחר קה"ת אומר קדיש ואשרי ובא לציון וחצי קדיש ומתפללין מוסף וחולצין התפילין קודם מוסף ובפמ"ג א"ח סימן כ"ט ס"ק ב' בט"ז כתב שיש לחלוץ התפילין קודם יה"ר שבובל"ג שנשמור חקיך משום דבמערבא היו מברכין על חליצת תפילין לשמור חקיו ע"ש. שיר של יום ר"ח מזמיר ק"ד ברכי נפשי:

יג הרואה לבנה בחדושה מברך אשר במאמרו כו' ואין לקדש אלא כשהוא ודאי לילה שתהא זריחתה ע"ג קרקע וראוי להנות מאורה. וצריך שלא יהיה מסך מבדיל בינו לבין הלבנה אא"כ הוא דבר זך שהלבנה נראית ממנו שיוכל להכיר דברים הניכרים לאור הלבנה וה"ה אם נתכסתה בעבים אינו מברך אבל אם נתכסה בעב דק וקלוש מברך ואם התחיל לברך שהיה סובר שיוכל לגמור הברכה קודם שתתכסה ונתכסתה באמצע הברכה גומר הברכה אבל אם משער שלא יוכל לגמור קודם שתתכסה לא יתחיל. ונ"ל דמ"מ בדיעבד יסיים הברכה ואם אפשר בקל לא יקדש תחת גג ואהל שאינו דרך כבוד אלא בחצר או בשדה כיוצאין לקראת מלך ובלבד שיהיה המקום נקי (ועיין בה' ברכות כלל ג' וסימן תכ"ו) ותחלה יתפלל מעריב ואח"כ קידוש לבנה דתדיר קודם ומ"מ אם הימים מעוננים ואין עוד רק ב' או ג' ימים יכול לקדש קודם מעריב (וכ"כ אמ"ו בנ"ב):

יד מצוה מן המובחר לקדש במוצאי שבת דאז הוא מבושם ומלובש בכלים נאים ואם יש לחוש דעי"ז לא יוכל לקדש יקדש אף בחול ואם מו"ש ליל י' בחדש אין ממתינים (וע' מ"ש בכלל ס"ח בדין שיהוי מצוה דס"ח ס"ל דלא משהינן כלל למצוה וכ"כ כמ"א רסי' כ"ה וא"כ אין להמתין כלל עד מו"ש) ולא יקדש עד שיעברו לפחות ג' ימים מן המולד ויש ממתינים עד ז' ימים אם לא כשחל מו"ש בתוך ז' דאז מקדשין במו"ש ואין לקדש אלא עד חצי כ"ט י"ב תשצ"ג מן המולד וחשבינן מע"ל. וסומא מותר לקדש הלבנה כי ברכה זו נתקן על חידוש העולם ודומה ליוצר המאורות:

טו אין לקדש קודם ט"ב וכן כשהוא אבל אא"כ כשלא ישלים אבילתו עד י' בחדש דאז יקדש בימי אבלו ואין לקדש כשהוא בתענית עד שיטעום מקודם ומ"מ במוצאי יה"כ כיון שאז העולם בשמחה מקדשין אף קודם ולכתחלה אין מקדשין בליל שבת או יו"ט. ומ"מ בשעת הדחק מותר לקדש (שם במגן אברהם ס"ק ז'):

טז ר"ח שחל בשבת ערבית שחרית ומנחה מתפלל שבע ואומר יעלה ויבא בעבוד' ואינו מזכיר של שבת ביעלה ויבוא ומוציאין שני ספרים בא' קורין שבעה בסדר היום ובשני קורין מפטיר וביום השבת ובר"ח ומפטירין השמים כסאי חוץ מר"ח אלול שחל בשבת מפטירין עניה סוערה כן סתם הב"י אבל מנהגינו ע"פ רמ"א דאפילו ר"ח אלול שחל בשבת מפטירין השמים כסאי ואז מפטירין בכי תצא רני עקרה וגם עניה סוערה כדי לקרות ז' דנחמתא. וכן ר"ח אב שחל בשבת יש מקומות שמפטירין שמעו כדי לקרות ג' דפורענותא אבל במקום שאין מנהג ראוי לקרות השמים כסאי (ובביאורי הגר"א סק"ח הכריע לקרות שמעו וע"ש). ור"ח שחל בא' בשבת קורין מחר חדש אבל כשחל ר"ח אלול בא' בשבת קורין עניה סוערה ולא מחר חדש. ואם ר"ח ב' ימים מפטירין השמים כסאי. ואם חל ר"ח בא' מד' פרשיות שבאדר מפטירין בשל פרשה ולא בשל ר"ח (סימן תכ"ה):

יז מפטירין ג' דפרענותא וז' דנחמתא וג' דתיובתא ואם טעה והפטיר בשבת ראשון הפטורה של אותה סדר יפטיר לשבת הבאה דברי ירמיה וגם שמעו אע"ג דאין מדלגין מנביא לנביא הכא סמוכין זה לזה. ג' דפורענותא. דברי ירמיה. שמעו. חזון. ז' דנחמתא. נחמו. ותאמר ציון. עניה סוערה. אנכי. רני עקרה. קומי אורי. שוש אשיש ובצ"ג במנחה דרשו. ובשבת תשובה מפטירין שובה (ובמהרי"ל כ' שקורין שובה עד סוף ואח"כ מתחילין ביואל תקעו עד ולא יבושו עמי לעולם וכ' הטעם מחמת שאין בו כ"א ט' פסוקים בהפטרת שובה ובאמת כן הוא המנהג לקרות שובה וגם הפסוקים מיואל כנ"ל אך טעם מהרי"ל צ"ע הא סליק ענינא וכל דסליק ענינא מותר לקרות אף פחות מכ"א פסוקים וכן נוהגין תמיד לקרות הפרשה אף פחות מכ"א פסוקים היכא דס"ע אלא נ"ל הטעם דמוסיפין לקרות אחר זה הפסוקים מיואל כנ"ל משום דמסיים בדבר רע ופושעים יכשלו בם (לכן מהראוי לסיים בטוב) וכשר"ה ב' ג' דאז יש שבת בין יוה"כ לסוכות שקורין האזינו מפטירין וידבר דוד. ובשאר שבתות השנה מפטירין מעין הפרש'. וכשקורין ב' פרשיות מפטירין בשל אחרונה מלבד באחרי קדושים כשהן מחוברין מפטירין הלא כבני כושיים שהיא הפטרת אחרי. מה שכתב בחומשים הפטרת וישלח ויברח יעקב הוא טעות אלא בויצא מפטירין מן ויברח עד סוף הושע ואח"כ פסוקים מיואל ואכלתם אכול וגו' וידעתם וכו' ג"כ מטעם לסיים בטוב ובוישלח מפטירין מן ועמי תלואים וגם מקצת ויברח יעקב עד ומושיע אין בלתי ועפ"י הגר"א נוהגין להפטיר בפרשה וישלח חזון עובדיה (תכ"ח):

כלל קיט

א דין בדיקת חמץ:

חודש ניסן החודש הראשון לחדשי השנה כמו שכתוב בתורה ובו נגאלו אבותינו ממצרים וי"א דאף הגאולה העתידה לבא תהיה בניסן ובר"ח הוקם המשכן והקריבו י"ב נשיאים כמפורש בתורה ובכל יום שהיה הנשיא מקריב היה יו"ט שלו ואחר כך ע"פ ופסח וא"ח ולכן אין נופלים על פניהם כל החדש אפילו אחר הפסח מפני שכבר עבר רוב החודש בקדושה וא"א צדקתך במנחה בשבת ואין מספידין בו ואין מתענים בו אפילו תענית יחיד ואפילו יא"צ חוץ מן הבכורים בע"פ וכן תענית חלום מתענים בו ואפילו חלם לו בר"ח ניסן וא"צ למיתב תענית לתעניתו (ועיין כלל קל"ב סי' ל"ו) וכן חתן ביום חופתו ואפילו בר"ח ניסן מתענה כיון ד"א שהוא תענית צדיקים. ובערב פסח א"א מזמור לתודה ואא"א ולמנצח (תכ"ט). ושבת שלפני פסח קורין שבת הגדול מפני הנס הגדול שהיה בו שבשנה שיצאו ממצרים היה י' בניסן ביום שבת ולקחו כל אחד מישראל שה לפסח וקשרו בכרעי מטותיהם כמ"ש בעשור לחדש הזה ויקחו להם איש שה לבית אבות והמצרים ראו זה שרצו לשחוט אלהיהם והוצרכו לשתוק. ומנהג בכ"י שדורשין בשבת הגדול לפי שהוא חיוב לדרוש בהלכות פסח קודם פסח ל' יום (סי' ת"ל):

ב מ"ע מן התורה להשבית החמץ קודם זמן איסור אכילתו שנאמר אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם ומפי השמועה למדו שהראשון זה הוא יום י"ד דל"ל כפשטא דר"ל ביום ראשון של פסח ישבית שהרי כבר נאמר שבע' ימים לא ימצא כו' וע"כ ר"ל ז' ימים שלימים ואם ימתין מלהשבית עד יום ראשון הרי אין כאן ז' ימים אלא ע"כ דראשון זה ר"ל כאלו נכתב אך ביום הקוד' תשביתו ומצינו כיוצא בו במקרא דכתיב הראשון אדם תולד ופירושו הקודם תולד (תל"א):

ג ומה היא השבתה זו האמורה בתורה שיבטלנו בלבו ויחשוב אותו כעפר וישים בלבו שכל חמץ שברשותו הרי הוא כעפר וכדבר שאין בו צורך כלל. דא"ל דכונת התורה דוקא לבער מן העולם דאם כן הוי ליה לכתוב תבערו או תשרפו אע"כ השבתה בלב סגי דכוון דביטל ונחשב לו כעפר הרי הוא הפקר ואינו שלו ואינו עובר עליו שהרי לא אסרה תורה בבל יראה ובל ימצא אלא בחמץ שלו כדכתיב לא יראה לך חמץ וקבלו חז"ל דר"ל שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים (רמב"ם רפ"ב ובמגן אברהם שם) ואע"ג דבשאר הפקר לא מהני דאם יאמר אדם על נכסיו שיהיה כעפרא לא הוי הפקר ומכ"ש אם אינו מוציא בפיו שהרי תשביתו משמע אפילו ביטול בלב ולכ"ע בכל התורה קי"ל

דברים שבלב אינן דברים מ"מ כיון דחמץ ממילא אינו ברשותו של אדם שהרי התורה אסרה בהנאה אלא שהתורה העמידה אותו ברשותו לענין זה שיהיה נחשב כשלו לעבור עליו בבל יראה משום הכי בגילוי דעתא בעלמא דלא ניחא ליה דלהוי ליה זכותא בגויה כלל סגי ומהני בין לחמץ ידוע ובין לשאינו ידוע (תוס' ור"ן ריש פסחים):

ד מן התורה סגי בביטול וכ"ש אם רוצה לבערו מן העולם ובאחד מהן סגי ואמנם חז"ל החמירו דלא סגי באחד מהן אלא בשניהם דוקא לפי שחששו אחר שהביטול תלוי במחשבתן של בני אדם ובדעותיהם ואולי ירע בעיני האדם שיש לו חמץ בעד כמה אלפים להפקיר ואף שבפיו יאמר שיהיה בטל והפקר וחשוב כעפרא מכל מקום לבו לא כן יחשוב ולא יבטלנו בלב שלם והרי עובר בבל יראה שהרי לא הוציאו מביתו ורשותו ועוד שמא מתוך שרגילין בו כל השנה אם יהיה בביתו ורשותו גזרינן שישכח ויבא לאוכלו ולכן תקנו חז"ל שאע"פ שמבטל לא סגי אלא צריך לבדוק ולבערו מן העולם או שימכרנו לנכרי שיוציא הנכרי החמץ מביתו של ישראל או שימכור הישראל החדר שהחמץ מונח בו לנכרי דאז הוי כביתו של נכרי (ר"ן שם):

ה אם תאמר כיון שאף שביטל צריך לבער ל"ל הביטול כיון שכבר ביער הכל ז"א שחששו חכמים שמא ישאיר חתיכה חמץ לאיזה צורך וישכח ולא יבערנו ונמצא תיכף כשנמצא בפסח יהיה עובר בב"י שהרי לא ביער ולא ביטל וי"א דעובר גם למפרע (מגן אברהם סי' תל"ד סק"ה) ולא הזכי' מה שכתב הר"ן להדיא ריש פסחים דאינו עוב' למפרע ואינו דומה לאוכל חלב בשוגג דשאני הכא דאוקי אחזקה כיון שכבר ביער הכל (ע"ש בר"ן וכ"מ בריש פ' כ"ש מתוספת ד"ה ואי):

ו והצריכו חכמים לבדוק בחורין ובסדקים דאע"ג דבחורין וסדקים אין לחוש אלא לחמץ כ"ש כגון פרורין ופרורין ממילא בטל' ואינו עובר בשום אופן מ"מ מחששא דשמא יבא לאכלו צריך לבער אפילו כ"ש (ריא"ז בפי' ובפ"ח סי' תמ"ד סעיף ד' חולק) ולפי שא"א לבדוק בחורין וסדקים אלא ע"י נר שאור היום אינו מועיל לחורין ולכן התקינו שכל הבדיקות לא יהיו אלא על ידי נר ולפי שאין אור הנר מועיל ביום לפיכך תקנו לבדוק בלילה שאז אור הנר יפה לבדיקה ועוד דביום אין כל אדם מצוי בביתו שהולך למלאכתו אבל בלילה אז היא שעה שבני אדם מצוים בבתיהם ולפי שבלילה יש לחוש שמא יחטפנו שינה ולכן תיקנו שתיכף בתחילת ליל י"ד חייבין לבדוק (כ"כ א"ר וח"י בסי' תל"א וכן משמע לשון ראב"ד ודלא כמ"א):

ז כיון שתקנו זמן קבוע לבדיקה זו שתהיה דוקא מתחילת הלילה לכן אסור להתחיל לאכול או לכנס למרחץ או לעשות מלאכה חצי שעה קודם תחילת הלילה ואפילו ללמוד

אסור בין שלומד בפני עצמו או שלומד עם אחרים (אלא בלימוד אינו אסור אלא בה"ש כן משמע ברמב"ם ועיין ח"י כדי שלא יתבטל מלימודו כ"כ) דחיישינן שמא ישכח מלבדוק ואם התחיל ללמוד מבעוד יום יש אומרים שצריך להפסיק אע"ג דהתחיל בהיתר ומילתא דרבנן היא דהא מה"ת בביטול סגי וקיימא לן דכל מילי דרבנן בהתחיל בהיתר לא יפסיק הכא כיון שהוא לאפרושי מאיסורא חמיר טפי וצ"ל דהמיקל כדעת המקילין לא הפסיד ואם התחיל לאכול או במלאכה נ"ל דיפסיק ואותן המתפללים מעריב בזמנו בצבור יתפללו מקודם דטורח לקבצן אח"כ וגם אין לחוש כ"כ שישכח לבדוק שהרי תפלה היא דבר קבוע דלא שייך בו שמא ימשוך והמתפלל בביתו יתן לאחר לבדוק והוא יתפלל ואם אין לו אחר והוא רגיל להתפלל לעולם ביחידי יבדוק תחלה דכיון דרגיל בכך שיתפלל לא ישכח. והח"י כתב דלעולם יתפלל תחלה דתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם. ואותן אנשים שאומרים הלכה בפני אחרים כתב המ"א (שם) דמותר ללמוד בלא פלפול כיון דיש לו שיעור קבוע (וברמב"ם ובכ"מ שם מבואר דאפי' ללמוד עם אחרים אסור (וצ"ע) וטעימה בעלמא קודם בדיקה כגון פירות וכזית פת מותר (תל"א):

ח אין בודקין אלא בנר של שעוה והוא יחידי אבל ב' נרות קלועים הוי כאבוקה ואין בודקין לאור אבוקה שמתירא להכניסו לחורין שלא ישרוף הבית ולא ובנר של חלב ולא של שמן שלא יטיף על הכלים ויפסידם ואם בדק בדיעבד לאור אבוקה צריך לחזור ולבדוק כיון דמוזכר בגמרא דאין בודקין לאורו. ובשאר נרות בדיעבד או באין לו נר של שעוה דהוי כדיעבד עלתה לו בדיקה (סימן תל"ג עיין מגן אברהם סק"ה) ואין כונתו לענין הדין שיהיה שוה לאבוקה אלא ר"ל הטעם של שמן הוא כמו באבוקה ועיין בראש ובח"י):

ט בודק כל המקומות שיש לחוש שמא הכניסו בהם חמץ ואפי' המרתפים של מוכרי יין ומי דבש צריך בדיקה שלפעמים השמש נכנס בהם בתוך סעודתו ופתו בידו וכן בכל מקום שיש לחוש לזה אפילו מקום שמחזיקין בו עצים לבשל. וכן בתי כנסיות ובתי מדרשות צריך בדיקה שהתינוקות מכניסים בהם חמץ (שם):

י ולכן צריך לבדוק כל הבתים והעליות והחורין שאינם גבוהים מתשמיש אדם או נמוכים פחות מג"ט דאלו א"צ בדיקה כלל דמתיך גבהן ועמקן אין דרך להשתמש בהם ואם מצוים תינוקות צריך לבדוק אף בנמוכים וכן צריך לבדוק תחת הספסלין והשולחנות שאוכלין שם. ובמקום שהתרנגולים מצויים א"צ לבדוק בקרקע הבית ובלול שלהן דמסתמא אף את"ל שהוה בו חמץ בודאי תרנגולים אכלוהו אבל אם היה שם חמץ ודאי לא סמכינן ע"ז וצריך בדיקה (עיין בח"י סימן תל"ג ס"ק י"ב שרוצה להשוות כל

הדעות ומפרש באגודה דר"ל דכשיגיע זמן הביעור צריך לבער ולא ידעתי מה יעשה במה שכתב באורח חיים וז"ל וחצר שתרנגולים מצויים שם א"צ בדיקה ונראה לומר מספק חמץ אבל מודאי חמץ צריך בדיקה עכ"ל ובזה נדחו דבריו) וכ"ש במקום שמעמידים אווזים בלול ומניחין לפניהם מבחוץ כלי עם שבולת שועל ושעורים שע"י אכילתם נופלים גרעינים לחוץ וא"א להם לאכול משם והם חמץ גמור שהרי שורין הגרעינים במים וצריך בדיקה מדינא. וכן צריך לבדוק כל הכלים שבשלו בהם כל השנה מיני קמחין ולנקותן יפה ועריבות שלשין בהם כל השנה אפילו העשויות בעץ אחד בדוק ומנוסה שאין הרחיצה והניקור מועיל להם וכן הכלים שמניחים בו קמח והסלים שמניחים בהם פת ולכן יתנם במתנה או ימכרם לנכרי או יטיחם בטיט (תמ"ב):

יא אם בדק ליל י"ג לאור הנר בדיעבד עלתה לו בדיקה ומ"מ נכון שיחזור ויבדוק ליל י"ד חדר א' כעיקר תקנת חכמים ולא יברך (ח"י) אבל המכבד חדריו ובידק ביום י"ג צריך מדינא לחזור ולבדוק בלילה כיון דבדק בלא אור הנר (תל"ג):

יב קודם הבדיקה יכבד היטיב דלא מיבדק שפיר בלא כיבוד ולכן נהגו ליטול נוצות כדי לכבד אותן מקומות שימצא בהם חמץ והכיסוים של בגדים והבתי ידים שנותנים בהם לפעמים חמץ אפי' אמר ברי לי שלא נתן לתוכו חמץ הוי כמלתא דלא רמיא על אינשי ולכן צריך בדיקה. והעולם נוהגין רק לנער הכיסים בשעת הביעור ונכון לבדוק אותם בשעת בדיקה (שם):

יג אע"ג דכתיב לא יראה לך חמץ דמשמע דוקא לראותו אסור קבלו חז"ל מדכתיב שבעת ימים לא ימצא דאסור להטמין או להניח בבית אחר שעכ"פ כיון שיודע היכן הוא ה"ז מצוי לו ועובר ולכן חמץ שמונח עליו גל אבנים וכיוצא בו אם הוא פחות מג' טפחים צריך לבדוק ולבע' ואם יש עליו גבוה ג"ט אע"פ שיודע שיש שם חמץ א"צ לבדו' ולבנער דהוי כמבוער ומ"מ צריך לבטל לכ"ע אלא די"א דהביטול הוא מדאורייתא דאם לא כן אעפ"י שאין דעתו כלל לפקח הגל במועד מ"מ עובר משום לא ימצא ויש אומרים דמדאורייתא אינו עובר כלל דדוקא להטמין בידים אסור מדאורייתא אבל הכא כיון שלא היה בדעתו להטמינו אינו עובר מ"מ מדרבנן לכ"ע צריך לבטל ולכן אם לא ביטל עד אחר זמן איסורו צריך לפקח הגל ולבער ולאחר הפסח אם מותר להנות ממנו מחלוקת בין הפוסקים ואם נפל עליו גל גדול שא"א לפקח והוא אבוד ממנו ומכל אדם מותר דלא קרינן ביה שלך (סימן תל"ג במגן אברהם ס"ק י"ז):

יד ולהניח לכתחלה על החמץ כעין גל כגון שיש לו אוצר חטים וידוע שיש שם חטים מחומצים בקרקעות הבור ועכשיו רוצה להניח שם עוד חטים אפילו הוא מתחלת השנה

צריך לבער שה"ז כמטמין בידים ואפילי אין דעתו לפנותו קודם פסח ודוקא לכתחלה אבל בדיעבד או שלא שם על לבו לזה והניח עליו האוצר אם היה קודם ל' יום לפני הפסח א"צ לבער אלא מבטלו ודיו ולאחר הפסח כשמפנה האוצר אסור להנות מאותן חטים המחומצים שכיון שהיה יודע שיש כאן חמץ בוודאי ואין לך אדם שאין דעתו לפנות אוצרו וגרע מחמץ שנפל עליו מפולת ממילא. ובתוך ל' יום אפילו אין דעתו לפנותו תוך הפסח חייב לבער (סי' תל"ו):

טו ואם לא היה שם חמץ ידוע אלא ספק חמץ אם הוא תוך ל' יום זקוק לבדוק מספק קודם שיניח שם האוצר בלילה לאור הנר ואם לא בדק זקוק לפנות האוצר ולבדוק דכל שלשים יום קודם הפסח חל עליו חובת בדיקה וקודם שלשים יום אם דעתו לפנותו קודם הפסח צריך לבדוק דחיישינן שמא יפנה עד שלא ישאר עליו ג"ט ואחר כך יטרוד ולא יבדוק ואם אין דעתו לפנותו קודם פסח אין צריך לבדוק מספק (ססי' תל"ז במ"א ובסי' תל"ג ס"ק י'):

טז הטעם שמחלקין בין קודם לשלשים יום דכך תקנו חז"ל דשלשים יום קודם הרגל חל עליו חובת הרגל ולכן צריך כל אדם לעיין בכל השלשים יום שלא ישאר בו חמץ באופן שלא יוכל להסירו בנקל וכן לא ישליך גרעינים לתרנגולים במקום לח תוך ל' יום שמא ישכח מלבערם (שם):

יז היוצא לדרך ומניח אשתו בביתו היא תבדוק ותבטל בביתו וגם הוא יבטל בדרך ולפי שיש חילוקי דיני' בזה אם הוא תוך ל' או קודם ל' כדלעיל בסי' י"ד ומבואר בש"ע סי' תל"ה וגם לכתחילה אין לסמוך על בדיקת נשים לכן ראוי שימנה שליח שיבדוק במקומו וגם יבטל (ועיין כ"ז בסימן תל"ו ועיין בח"י ס"ק יו"ד ולקמן סימן כ"ה):

יח היוצא מביתו ונכנס לבית אחר בפסח כדרך בני הכפרים אם אין נכנס בו אדם והבית של יהודי או אפילו של נכרי ודעתו לחזור בו לאחר פסח צריך לבדוק ולבער אבל אם הבית של נכרי ועוקר דירתו ממנו א"צ לבדוק שהרי מפקיר חמצו ולא יזכה בו עוד וגם יקיים מצות ביעור בבית אחר שיכנס בו. אבל אם מפרש לים או יוצא בשיירא ולא יכנס בבית בפסח אע"ג שבודק הכיסים ובתי ידים מ"מ מדכתיב תשביתו שאור מבתיכם משמע דעיקר מצוה לבער מביתו ולכן י"א דאם הוא תוך שלשים יום חל עליו חובת בעור וצריך לבער בית הנכרי שהוא יוצא ממנו וי"א דאם נכנס בו נכרי א"צ בעור אבל ישראל שיצא מבית ישראל וישראל אחר נכנס בו לכ"ע א"צ לבער שהשני חייב לבער (סי' תל"ו בח"י) והמשכיר בית לחבירו לצורך י"ד וממנו ואילך וקנהו בא' מדרכי הקניה ששכירות קרקע נקנה בו דהיינו בכסף ושטר וחזקה או ק"ס אם עד שלא מסר לו המפתח חל י"ד

או אפי' שכבר מסר לו המפתח וחזר והפקידו ביד המשכיר חייב המשכיר לבדוק ואם משמסר לו המפתח חל י"ד על השוכר לבדוק ולבטל שהרי כבר הפקיר המשכיר ומ"מ המשכיר יבטל ג"כ ואם הוא בית שאינו נעול תיכף כשהחזיק על השוכר לבדוק. ואם לא קנה בא' מדרכי הקניה אע"פ שהמפתח ביד השוכר א"צ לבדוק דה"ל כמו שהפקיד מפתח ביד אחר. והמוכר ביתו והחזיק הלוקח כיון שאין למוכר שום זכות בקרקע על הלוקח לבדוק אע"פ שהמפתח ביד המוכר. והמשכיר בית לנכרי חייב המשכיר לבדוק אע"פ שמסר המפתח בי"ג (א"ר) (ונ"ל פשוט לפי מנהגנו שמוכרים החדר עם החמץ שמונח בו שעכ"פ מחוייב הבעה"ב לבדוק כיון שלא החזיק בו הנכרי ופשיטא שאם גם המפתח בידו של בעה"ב לכל הדעות חייב הבעה"ב לבדוק (עיין בח"י סי' תל"ז סק"ב) שהרי אין מוסרין לו השטר והמפתח עד יום י"ד וא"כ חל עליו חובת בדיקה תיכף בלילה). והשוכר בי"ד ואינו יודע אם הוא בדוק ישאל לו ואם אינו בעיר חזקתו בדוק ומבטלו בלבו ודיו וה"ה אשתו או ב"ב אפילו קטן שיש בו דעת נאמנים אפילו אם הוחזק שלא נבדק כיון שבדיקת חמץ דרבנן האמינוהו (ועיין עוד מדיני שוכר בש"ע סימן תל"ז):

יט קודם שיתחיל לבדוק יברך וצונו על ביעור חמץ דאע"ג דאינו מבער עד למחר מ"מ כיון דבדיקה זו לצורך ביעור הוי מעין הביעור. ואין מברכין על בדיקת חמץ דאינו סוף מצותו וגם אין מברכין על ביטול חמץ כיון דעיקר הביטול תלוי בלב ואין מברכין על דברים שבלב ואם התחיל לבדוק ולא בירך יברך כ"ז שלא סיים בדיקתו ואם שכח לברך כ"ז בדיקתו אזי יברך למחר בשעת הביעור (תל"א). ויזהר שלא ידבר בין הברכה לתחלת הבדיקה ואם סח מדברים שאינם צורך הבדיקה צריך לחזור ולברך ואם הוא מענין הבדיקה א"צ לברך וטוב שלא ידבר עד שיגמור כל הבדיקה ומ"מ בדיעבד אם דיבר אחר שהתחיל הבדיקה א"צ לחזור ולברך:

כ בברכה אחת יכול לבדוק כמה בתים ואם בעה"ב רוצה יעמדו מבני ביתו אצלו בשעה שמברך והם יבדקו איש במקומו על סמך ברכה שבירך בעה"ב אבל אם אין בעה"ב בודק כלל לא יברך הבעה"ב אלא זה שבודק דהוי כשלוחו אע"ג שאין החמץ שלו. ואם באמצע הבדיקה נחלש הבעה"ב ומצוה לאחר אף ע"פ שלא היה שם בשעת ברכה א"צ לברך כיון שהכל מצוה א' (שם). ועיין בנ"א סוף הלכות פסח:

כא ואם יש הפסק בין הבתים כגון שבודק ביתו וחנותו שהוא בחצר אחרת יברך השליח שם בחנות דברכת בעה"ב אינו מועיל שהרי יש הפסק בהליכה ואפי' בע"הב צריך לברך כשהולך מביתו לחנות לבדוק (פ"ח): ונ"ל דאם הבית אחר סמוך לו אין צריך לברך (ועיין בהל' ציצית כלל י"ב בנ"א סימן א' שהארכתי בזה):

כב יש נוהגין להניח פתיתי חמץ במקום שימצאם הבודק דחוששין שמא לא ימצא כלים ויהיה ברכתו לבטלה ואין לחוש לזה שהרי עכ"פ יבער למחר מה שמשייר והבדיקה הוא לצורך הביעור (תל"ג) וכן דעת הגר"א בבאורו סק"ט שא"צ להניח):

כג קודם הבדיקה ישים כל החמץ שמשייר לאכילתו במקום א' ולא יוליך אנה ואנה דאז לא מהני לי בדיקתו ואז יבדוק ומה שימצא בבדיקתו יצניע גם כן שלא יאבד ממנו דאז צריך לחזור ולבדוק ולכן המנהג לתלות אותו באויר או בתיבה במקום שלא יוכל עכבר ליטלנו (תל"ד) ובש"ע סי' תל"ח ובסימן תל"ט מבואר דין אם לא מצא מספר החמץ שהניח ודין עכבר נכנס למקום שבדק וככר בפיו:

כד ואחר הבדיקה בלילה יבטלנו ויאמר כל חמירא דאיתא ברשותי דלא חזיתיה ודלא ביערתיה לבטיל ולהוי הפקר כעפרא דארעא. וטוב ללמד לעמי הארץ שאינן מבינים בלה"ק או אשה המבטלת שתאמר בלשון שתבין דהיינו (אללי חמץ אדר זויער טייג וואס עס איז אין מיין רשות זאל זיין הפקר און זאל נישט זיין גירעכנט נאר אזו וויא ערד אין גאס) שהרי הביטול הוא מתורת הפקר ואם אינו יודע מה מהני הביטול (שם):

כה אע"ג דיכול אדם לעשות שליח לבדוק חמצו מ"מ מצוה בו יותר מבשלוחו. ודוקא הבדיקה אבל הביטול י"א דאינו יכול לבטל ע"י שליח שהרי הביטול הוא מטעם הפקר ואם יאמר אדם לחבירו להפקיר נכסיו אינו כלום אם לא שיזכה לו החמץ בא' מדרכי הקניה מ"מ י"א כיון שבאמת החמץ אינו ברשותו בלא"ה שהרי אסור בהנאה אלא שהכתוב העמידו ברשותו לענין זה שיעבור עליו. ולכן בגילוי דעת שאינו רוצה בו סגי ולכן בדיעבד מהני ע"י שליח והשליח יאמר חמצו של פלוני יהיה הפקר ולכן אם אין האיש בביתו לא יסמוך על אשתו אע"ג דמסתמא היא כשלוחו בכל נכסיו מה שהוא לזכותו ויבטל בעצמו במקום שהוא. ומ"מ תבטל גם אשתו דשמא ישכח מלבטל ודוקא אשתו אמרינן מסתמא היא שלוחו אבל איש אחר אפילו אם עשאוהו שליח לבדוק אינו יכול לבטל דמה מהני ביטול אא"כ אמר לו בפירוש שיבטל ג"כ: אפטרופס של יתומים חייב לבדוק ולבער ולבטל ובמקום שנותנין שכר על הבדיקה נותן שכר ואם עבר ולא ביער ולא ביטל ועבר עליו הפסח אין לחייבו כיון שאינו חייב אלא בפשיעה ומה שלא מכר לא מקרי פשיעה אלא גרמא (ח"י סי' תל"ד ותמ"ג) ועי' כלל ק"כ סימן ה'):

כו אע"ג שכבר ביטל בלילה מ"מ יבטל עוד הפעם ביום שהרי לאחר שביטל בלילה וחזר לאכול א"כ זכה באותו פת ושמא ישאר ממנו ולכן יבטל עוד הפעם ויאמר כל חמירא דחזיתיה ודלא חזיתיה דביערתיה ודלא ביערתיה כו' כדי לכלול אף מה שנשאר בלילה לסעודתו ולא יבטל ביום עד לאחר ששרף החמץ כדי לקיים מצות ביעור חמץ שדינו

לכתחלה בשרפה ואם יבטל קודם הרי אין החמץ שלו ואינו מצווה על שריפתו ולא יסמוך על ביטול היום דשמא ישכח מלשרוף החמץ עד לאחר שעת איסורו ואז לא מהני ביטולו דלאחר זמן איסורו בלא"ה אינו שלו שהרי אסרה התורה בהנאה וא"כ מה מהני ביטולו ולכן צריך לבטל ג"כ בשעת הבדיקה בלילה (שם) ומ"מ הלש עיסה לאחר זמן איסורו והוא טרוד במקום אחר וירא שמא תחמיץ מבטלו קודם שתחמיץ דכוון דעדיין אינו חמץ הוא ברשותו ויכול לבטל (תמ"ד) ולכן העושין מצות של מצוה בע"פ אחר חצות יאמרו כל הפרורין שיפלו שיהיו הפקר (תל"ח):

כז לא בדק בליל י"ד יבדוק ביום י"ד תיכף כשנזכר. לא בדק ביום י"ד יבדוק בתוך הפסח ואפילו בי"ט ואם מצא לא יטלטלו אלא יכפה עליו כלי כדלקמן סי' כ"ט. ואימתי שבודק מברך על ביעור חמץ כ"ש אם נתחמץ לו איזה חמץ בפסח מברך על בעור חמץ שהרי זה לא היה כלל בכלל הביטול ומיהו אפילו אם בודק בחמץ שאינו ידוע מ"מ מברך אע"ג שזה היה בכלל הביטול מ"מ מדרבנן חייב לבער וא"כ מברך על תקנת חכמים ומיהו אם נתחמץ לו ע"י שנמצא חטה בתבשיל וכיוצא בו אינו מברך שאין זה ודאי חמץ. לא בדק כל ימי הפסח אעפ"כ צריך לבדוק אפי' אחר הפסח דאז ג"כ צריך לבערו כדי שלא יכשל בו שהרי חמץ שעבר עליו הפסח אסור ג"כ בהנאה ומ"מ על הבדיקה זו שלאחר הפסח לא יברך כיון שאינו אסור אלא מטעם קנס (סי' תל"ה מגן אברהם שם הניח בצ"ע אם יברך אם מצא חמץ בי"ט אבל בסימן תמ"ו כתב בפשיטות לברך וכן כתב הח"י) ונ"ל דעל חמץ פחות מכזית לא יברך די"א דא"צ ביעור (עיין מגן אברהם סימן תמ"ב י' ולעיל סימן ו'):

כח כל הבדיקות אע"פ שבודק ביום מ"מ צריך לבדוק לאור הנר כמו בלילה (סי' תל"ג):

כט מצא חמץ בביתו בחול המועד יברך ויוציאנו לחוץ ויבערנו בשריפה ואם ביו"ט שני וה"ה אחרון של פסח לא ישרפנו שהרי הבערה היא אב מלאכ' ולכן ישליכנו לבית הכסא ואע"ג שאסור לטלטלו שהרי הוא מוקצה מ"מ ביו"ט ב' יש מקילין בשביל מנות ביעור וי"א יו"ט שני כדין יו"ט ראשון אם כבר ביטל אבל אם לא ביטל או שנתחמץ לו ביו"ט לכ"ע ישליכנו לבהכ"ס (ח"י סי' תמ"ו) ואם מצא בי"ט ראשון וכן בערב פסח שחל בשבת ומצא לאחר שעה ה' דאסור בהנאה אסור לטלטנו אפילו אם נתחמץ בפסח ולא היה בכלל הביטול עובר עליו מד"ת וטלטול מוקצה אינו אלא מדרבנן מכל מקום כיון שברצונו היה שורפו אלא שחכמים אסרו לטלטלו ואינו משהה אותו ע"מ לקיימו אלא על מנת לשרפו אינו עובר עליו ולכן יכפה עליו כלי במקומו עד הלילה ואז ישליכנו לבית הכסא (וע' בנ"א סוף דין מוקצה) ואפי' לשרפו במקומו אסור אף על גב דמצות

בעור הוי עשה וא"כ בעידנא דעקר לאו דלא תעשה מלאכה מקיים לעשה וקי"ל דעשה דוחה ל"ת שאני יו"ט דהוי עשה ול"ת (עיין במגן אברהם סי' תמ"ו ס"ק ב' ג') וכ"ז בחמץ גמור אבל חטה שנמצאת בתבשיל בח' של פסח יכול לשהות התבשיל עד הערב ואין צריך לבערו כיון דאינו חמץ ודאי וגם אינו אלא משהו אבל ביום ז' של פסח יבערנו על ידי נכרי דהיינו שיאמר לנכרי לזרוק הכל לבית הכסא דאם ישהא עד הלילה אז לא יצטרך עוד לבערו ונמצא משהה החמץ על מנת לקיימו וזה אסור אפילו באיסור משהו (תמ"ו) עיין לקמן סימן קכ"ב ס' א' מה שכתבתי בשם תשוב' חכם צבי וא"ר):

ל יכול לבער החמץ תיכף בלילה לאחר הבדיקה אם לא ישאיר לו עוד. ואמנם אפ"ה טוב יותר לבערו ביום די"א דאין בעור חמץ אלא שריפה דילפינן מניתר ושריפת נותר צריך להיות דוקא ביום ומיהו הרבה פוסקים ס"ל דיכול לבערו בכל דבר רק שלא יהיה בעינם דהיינו לזרוק אותו לים או לבית הכסא והמנהג לשרפו ואם נתנו לנכרי קודם שעה ו' א"צ לבער מ"מ לא קיים מצות שריפת חמץ ואסור ליתנו לעבדו ושפחתו נכרים שצריך ליתן להם מזונותם אם הוא חמץ הרבה שיאכלו לאחר זמן איסורו שהרי נהנה מהחמץ (ח"י בשם ב"ח) ואם שרפו משעה ו' ולמעלה הואיל דאסור בהנאה הרי זה לא יסיק בו תנור וכיריים ולא יבשל ואם בישל או אפה אותו הפת ואותו תבשיל אסורים בהנאה ואפילו היה שם ג"כ עצים דהתירא דהוי זה וזה גורם אפ"ה אסור דיש שבח עצים בפת והוי כאלו האיסור בעין (כמ"ש הט"ז בי"ד סי' קמ"ב ס"ק ד') וכן הפחמין שלו אסורין בהנאה הואיל ושרפו אחר שנאסר בהנאה (תמ"ה ובמגן אברהם) אם שרף חמץ קודם זמנו או שנתעפש עד שנפסל מאכיל' כלב או שיחדו לישיבה וטח אותו בטיט מותר לקיימו בפסח ואם נפל לתוך התבשיל בתוך הפסח בטל ברובא בעלמא כיון שהוא עפרא בעלמא (תמ"ב ובח"י):

כלל קכ

א דין חמץ של נכרי בבית ישראל ודין ישראל שמשכן חמץ לנכרי או לישראל (ת"מ תמ"ח):

כתיב לא יראה לך חמץ וקבלו חז"ל דלכן כתיב לך להורות דדוקא שלך אי אתה רואה אבל חמץ שאינו שלו אינו עובר עליו. ואמנם מדכתיב קרא אחרינא שבעת ימים שאור לא ימצא כו' ולא כתיב לך משמע אפילו מה שאינו שלו עובר וקבלו חז"ל דודאי אינו עובר אלא על חמץ שלו ומיהו אם קיבל עליו אחריות אף על גב דקיימא לן בכל התורה דבר הגורם לממון לאו כממון דמי מ"מ רבי רחמנא הכא גבי חמץ אם קיבל עליו אחריות עובר עליו דזה עכ"פ מצוי אצלו ברשותו ולכן נכרי שהפקיד חמצו אצל ישראל אם

קיבל עליו אחריות מגניבה ואבדה דהיינו שהתנה עמו בפירוש שמקבל אחריות דאף על גב דבישראל אף בסתם הוי כקיבל אחריות דכיון דאמר הכנס לרשותי הוי כאלו קיבל בפירוש אם לא שאמר הנח לפני כמבואר בח"מ סימן רצ"א אבל בנכרי שהפקיד דקי"ל שם סימן ש"א דאין דין שומרים לנכרי ולכן בעינן דוקא התנה אף על פי דלא קנו מידו ומדינא אינו חייב מ"מ כיון שמחוק המלך כיון דהתנה חייב לשלם (ח"י ס"ק א') ולכן בין שהוא בביתו או בכל מקום שהוא רשות של הישראל חייב לבער ואפילו ייחד לו מקום בפני עצמו בשכירות לא מהני לכתחלה דקיי"ל שכירות לא קניא לקולא (עיין מגן אברהם סימן רמ"ו) ומ"מ בדיעבד סמכינן על רבינו תם דס"ל דמהני יחד לו מקום והוי כמקבל אחריות על חמצו של נכרי בביתו של נכרי דמותר לכ"ע (והיה נראה דאם ישראל שכר הבית מנכרי והשכיר מקום לנכרי מותר ממ"נ אפילו לכתחילה דאם שכירות קניא אם כן הוי ביתו של זה הנכרי השוכר ואם שכירות לא קניא אם כן אינו ביתו של ישראל כלל וכמ"ש המגן אברהם בסימן רמ"ו אך י"ל כיון שהוא על כל פנים ברשות הישראל ונקרא מצוי לו י"ל דגם בזה חייב לבער) ולא מהני מה שיפקיד הישראל החמץ ביד נכרי אחר שאינו בעליו שכיון שהוא כשלו הרי זה כאלו מפקיד חמצו ביד נכרי שחייב לבער כמו שנבאר בסימן ה' אבל אם חזר והפקידו ביד בעליו הראשונים אינו חייב לבער דה"ל כמקבל אחריות על חמצו של נכרי ברשות הנכרי ומותר שהרי אינו שלו וגם אינו מצוי לו ומיהו אם הנכרי השני מקבל עליו כל אחריות מגניבה ואבידה צ"ע (ועיין כ"ז במגן אברהם וח"י סימן ת"מ):

ב י"א דאפילו אם אין הישראל מקבל עליו אחריות גניבה ואבידה אלא שהוא עליו כשומר חנם כיון שעכ"פ יש מציאות שיהיה חייב לשלם כגון ע"י פשיעה הוי כחמצו של ישראל וחייב לבער וי"א דאפילו אינו מקבל עליו שום אחריות אלא שהנכרי אלם כגון אנשי חיילות וכיוצא בו שאם יאבד יעליל עליו ויכפהו לשלם חייב לבער ויש חולקים (ע"פ בט"ז ובח"י) ואם הוא חייב מדינא דמלכותא לכ"ע חייב לבער ולכתחלה אם הוא שומר חנם יבערנו ובדיעבד ששכח לבער יש לסמוך אסברא ראשונה דכל שאין חייב בגניבה ואבידה מותר (ח"י שם). ובפסח אינו רשאי לקבל כלל פקדון חמץ אפילו בלא אחריות כלל:

ג ואם אינו חייב באחריות כלל אינו חייב לבערו ועכ"פ צריך לעשות לפניו מחיצה גבוה י"ט כדי שלא יבוא לידי מכשול ולאכלו כיון שחמץ לא בדילי מיניה אבל לא מהני לכפות עליו כלי כיון שיהיה מונח שם איזה ימים חיישינן שמא תנטל הכלי וכן מחיצה ע"י סדין ג"כ לא מהני שהולכין ובאין מתחתיו וכן נכרי שהניח חמץ בבית ישראל בלא

רשותו אם הוא ביום טוב כופה עליו כלי ובחו"המ או שהניח בחו"המ וכ"ש קודם פסח צריך לעשות מחיצה דכפיית כלי לא מהני רק בי"ט או על איזו שעות אפילו בחו"המ ואם יכול לזרוק אותו לחוץ או לבערו בענין שלא יצטרך לשלם לנכרי לא יטריח בחו"המ לעשות מחיצה אלא יזרקנו או יבערנו (ח"י שם):

ד ודוקא שהנכרי הניחו בבית ישראל והלך לו דאיכא למיחש שמא יאכלנו לכן צריך כפיית כלי אבל נכרי שנכנס בבית ישראל וחמצו בידו א"צ להוציאו ולא לכפיית כלי שהרי נכרי משמרו וגם אינו מסור בידו כלל אבל אסור לישראל לאכול על שלחן א' עם נכרי אע"פ שיעשה היכר בהפסק מפה אע"ג דמהני כשזה אוכל בשר וזה חלב אבל חמץ שהוא במשהו חיישינן שמא יתערב פירור ואפילו השלחן הוא גדול אסור דלא פלוג רבנן אבל אם אין הישראל אוכל על השלחן מותר להניח לנכרי שיאכל על שלחנו ואח"כ ירחצנו וידיחנו יפה (שם):

ה ישראל שהפקיד חמצו אצל ישראל חבירו או אצל נכרי אף על פי שקיבל עליו הנפקד אחריות מ"מ עובר עליו אף המפקיד דהא דמקבל עליו אחריות נעש' כשלו היינו דוקא לחומרא שגם הנפקד עובר אבל לענין זה שנאמר שיצא מרשות המפקיד לגמרי דהיינו לקולא ל"א דאדרבה בכל התורה קיי"ל דעומד ברשות המפקיד ולכן ישראל שהיה בידו חמצו של ישראל אחר בפקדון יעכבנו עד שעה ה' ואם לא בא בעליו ימכרנו לנכרי בענין שיוכל נחזור לקנות ממנו אחר הפסח (כדלקמן בכלל קכ"ג) ואסור למכרו לחלוטין אם לא שאי אפשר למכרו בענין זה דאז מותר למכרו לנכרי לחלוטין ואם יודע הנפקד שאם ימתין עד שעה ה' לא יוכל למכרו ימכרנו קודם לזה (עיין א"ר וח"ד) ואם לא מכרו חייב לבערו בזמן איסורו ואפילו אינו חייב באחריותו כלל ונמצא שאינו עובר עליו מכל מקום יעבור עליו המפקיד ומכל מקום גם המפקיד לא יסמוך על זה וצריך גם היא למכרו במקום שהוא אבל גם הנפקד אינו רשאי לסמוך על זה דשמא ישכח המפקיד ולכן הנפקד חייב לשלם להמפקיד שהרי פשע ולא מכרו (והח"י חולק בזה וגם בא"ר הניח דין זה בצ"ע ואם לא ביער ולא מכר ועבר עליו הפסח אומר לו הרי שלך לפניך ואם נאנס החמץ אחר כך דשוב א"י לומר הרי שלך לפניך חייב לשלם (תמ"ג במגן אברהם ועיין א"ר ח"ד) וישראל שמשכן חמץ ביד חבירו המלוה עובר עליו דישראל מישראל קונה משכון (תמגן אברהם מגן אברהם) ואם עבר ולא ביער צריך עיון אם יכול לומר לו הרי שלך לפניך וחייב הלוה לפרוע לו מעותיו או דילמא כיון שפשע המלוה ולא מכרו הפסיד מעותיו ואפשר די"ל דהמלוה על המשכון דין שומר יש לו ובשומר יכול לומר הרי שלך לפניך ה"נ במשכון וצ"ע (תמ"ג במגן אברהם):

ו בכל מקום דישראל חייב לבער חמצו של נכרי ועבר ולא ביערו ובא הנכרי אחר פסח רשאי ליתן לו החמץ דכיון שלאחר פסח אינו אסור אלא משום קנס בכי האי גוונא לא גזרו אך מכל מקום אסור שמא ימכרנו לישראל והח"י וא"ר מתירין בהנאה (ת"מ):

ז נכרי שהלוה לישראל על חמצו והמשכון ברשות הנכרי או אפי' שמונח ברשות ישראל אלא שהקנהו לנכרי בקנין גמור אג"ק כמבואר לקמן בדין מכירת חמץ ואמר לו אם לא אפרע לך לזמן פלוני יהיה שלך מעכשיו והגיע הזמן ולא פרעו מותר אפילו לא הגיע הזמן פרעון עד אחר פסח דכיון דאמר לו מעכשיו נמצא כשהגיע הזמן ולא פרעו היה החמץ למפרע של נכרי והוי חמצו של נכרי ודוקא באלו ג' תנאים דהיינו א' שאמר מעכשיו ב' שיהיה ברשותו של נכרי ג' שיגיע הזמן ולא פרעו אבל אם חסר א' מן התנאים דינו כחמצו של ישראל שעבר עליו הפסח ואסו' לכל ישראל להנות ממנו דאם לא אמר לו מעכשיו אע"פ שהוא ברשותו של נכרי מ"מ כיון שכל ימי הפסח היה של ישראל דקי"ל דבעל חוב אינו גובֵ' אלא מזמן הפרעון ואילך וכיון שהזמ"פ היה אחר הפסח ה"ז כחמץ של ישראל ברשות נכרי דעובר עליו המפקיד כדלעיל סי' ה' ואפי' אם הגיע הזמן קודם פסח ולא פרעו כיון שלא אמר לו מעכשיו וכיון דקי"ל דכל דאי הוי אסמכתא ואסמכתא לא קניא אע"ג די"א דאין דין אסמכתא לנכרי מ"מ רוב אחרונים פוסקים לאיסור ואפי' אמר מעכשיו רק שלא היה ברשות הנכרי אלא שהיה מונח ברשות ישראל אע"ג דהוי חמצו של נכרי כיון דאמר לו מעכשיו מ"מ ה"ל כחמצו של נכרי ברשות ישראל והאחריות על ישראל שהרי אם יאבד המשכון יצטרך הישראל לשלם לו דבשלמא אם הוא מונח ברשות הנכרי ה"ל מקבל אחריות חמצו של נכרי בביתו של נכרי דמותר כדלעיל סי' א' משא"כ כשהוא ברשות ישראל ואפי' אמר מעכשיו' וגם מונח ברשות הנכרי אם הגיע זמ"פ ופרעו א"כ לא קנאו הנכרי מעולם וה"ל חמצו של ישראל ברשות נכרי דאסור. ומ"מ לכתחלה נסתפקו הפוסקים אם מותר לישראל להלוות בענין זה שכיון שבידו לפדותו בפסח א"כ אפשר דאעפ"כ עובר עליו (תמ"א וע' מ"א וט"ז ס"ק ב' ועיין בפסחים מ"ו תוס' ד"ה הואיל) ולכן ראוי להחמיר ולפדותו קודם פסח:

ח וכן ישראל שהלוה לנכרי על חמצו והמשכון ברשות הישראל ואמר לו מעכשיו והגיע הזמן אפי' לאחר פסח ולא פרעו אפי' אין אחריות החמץ על הישראל אסור שהרי כיון שהגיע הזמן ולא פרעו נמצא היה למפרע של ישראל ומ"מ אין הישראל מחוייב לבער בפסח שהרי עדיין לא הגיע הזמ"פ דשמ' יפדנו ואפילו בא הנכרי בפסח ונתן דמיו מותר להניח לנכרי ליטול חמצו אבל אם לא אמר לו מעכשיו ואין אחריותו עלייו מותר אע"פ שהיה בבית ישראל (וע' בח"י מה שהקשה ראש יוסף):

ט אם עבר ישראל ומכר החמץ לאחר זמן איסורו ואפילו בפסח גופה (פ"ח) י"א דהמעות מותר אפילו לבעל החמץ שהחמץ אינו תופס את דמיו וי"א דדוקא אם שפחתו עשתה זאת שלא בידיעת ישראל מותר אבל אם עשה הנכרי בידיעתו של ישראל אסור עכ"פ לבעל החמץ מטעם קנס (ע' מגן אברהם סימן תמ"ג ס"ק ו'):

כלל קכא

א דין חמץ ותערובת חמץ קודם פסח ונוקשה. (תמ"ב ותמ"ז):

ג' מיני חמץ הם (א) שאור או חמץ בעין שראוי לאכילה ואינו מעורב בדבר אחר (ב) חמץ גמור ע"י תערובות (ג) חמץ נוקשה דהיינו חמץ רע שלא היה ראוי לאכילה מעולם כגון אותן שהסופרים מדבקין ניירותיהם שעושין מקמח ומים או שאינו חמץ גמור כגון שאור שעדיין לא החמיץ כל צרכו וי"א גם עיסה שנילושה במים עם מי פירות (ע' ריב"ש סי' ג') וחלוקין קצת בדינם האוכל כזית מחמץ בעין חייב כרת וע"י תערובות אע"ג דליכא כרת מ"מ עובר בלאו דכל מחמצת כו' שהוא אזהרה לתערובות חמץ שאין בו כזית בכא"פ ואם הוא מין במינו כגון שנתערב קמח מתבואה ששורין החטין קודם הטחינה בקמח של פסח אם נתבטל ברוב כיון דמה"ת מותר אפילו לאכילה שהרי מה"ת בטל ברוב כדין כל איסורין שבתורה וא"כ מותר לשהותו מה"ת מ"מ מדרבנן חייב לבער משום לא פלוג אבל מין בשאינו מינו ר"ל תערובת חמץ בכותח הבבלי אפי' נתערב בו עד שאין כזית בכא"פ מ"מ חייב לבערו שהרי עכ"פ החמץ מצורף ממילא ועובר בב"י (תמ"ב במגן אברהם סק"א) ועיין ביבמות דף פ"ב ד"ה ר' יהודה דאפילו קמח חטין בקמח שעורי הוי מב"מ לרבא דאזיל בתר שמא ומה שכתבו תוס' בפסחים דף מ"ד ד"ה איתיביה דהוי מבשא"מ צ"ל דהתם מארי דשמעת' אביי ואביי ס"ל דאזלינן בתר טעמא אך מה"ת לח בלח אין נ"מ בזה דודאי אזלינן בתר טעמא כמש"כ הש"ך בסי' צ"ח רק לענין יבש ביבש (ועיין בי"ד סי' ק"ט ס"ק ח' ט') וכ"ש אם נתערב דגן שצמח בכרי של תבואה שצריך לבער שהרי אלו הגרעינים הם ניכרים וכל דבר הניכר ל"ש בו ביטול (תמ"ז במגן אברהם ס"ק מ"ה) וחמץ נוקשה מה"ת אינו עובר בב"י מ"מ מדרבנן חייב לבער דלא פלוג רבנן אבל נוקשה ע"י תערובת מותר לשהותה (תמ"ב). נמצא לפ"ז דכל דבר שיש בו חמץ גמור חייב לבער. ואם אין בו חמץ בעין אלא טעם חמץ כגון שבישל איזה דבר עם חמץ אע"פ שהסיר החמץ ולא נשאר בו אלא הטעם אפ"ה חייבין עליו דקיי"ל טכ"ע דאורייתא ולענין בל יראה מסתפק בח"י אם עובר עליו אבל דבר שאין בו חמץ כלל אלא שנתבשל בכלי חמץ שהיה בן יומו או שנכבש בתוכו אע"ג דאסו' באכילה לכ"ע מ"מ י"א דמותר

להשהותה ודוקא קודם פסח אבל בישל או נכבש בפסח אפי' אב"י צריך לבער (עיין מגן אברהם סי' תמ"ב סס"ק ט' וח"י ס"ק א'):

ב דבר המעמיד הוי כאילו הוא בעין ולא בטל אפילו באלף ולכן אם העמיד גבינות בחומץ שכר או חומץ שנתחמץ בשמרי שכר חייב לבער וכן דבש שקורין מעד שהחמיצו בשמרי דבש שבישל כל השנה ודבש הראשון שבישל היה מחומץ בשמרי שכר וזה שבישל עתה היה רביעי או חמישי חייב לבערו. ודוקא שלא היה שם מעמיד אחר אבל אם היה ג"כ מעמיד אחר של היתר הוי זה וזה גורם ומותר (מגן אברהם סי' תמ"ב ועיין בחכמת אדם כלל נ"ג סי' ל"ז): וכל דבר שתחלת עשייתו כך כגון משקה שעושין מחומץ ושאר משקין מעורבין אפי' באלף לא בטיל דהוי כדבר המעמיד ומיהו כ"ז אינן אלא מדרבנן. ובדיעבד אם שכח ולא ביערו ועבר עליו הפסח במקום הפ"מ יש להתיר בהנאה ע"י השלכת הנאת המעמיד לים המלח (עיין ח"י ס"ק ט"ז) ואם העמידו ע"י קיבה שנכבש בכלי חמץ אסור לאוכלו ומותר להשהותו (שם):

ג שכר שלנו וי"ש שלנו הוא חמץ גמור וכן השמרים מהם:

ד חמץ שהיה ראוי לאכילה אע"פ שנתקלקל מ"מ חייב לבער עד שתפסל מאכילת כלב קודם זמן איסורו דאז הוי כעפרא בעלמא אבל לאכלו אפ"ה אסור ואם נפסל לאחר זמן איסורו חייב לבער (מ"א כדלעיל סוף כלל קי"ט):

ה בגדים שמכבסים בחלב חטה שקורין (קראכמעל) מותר לקיימן ומ"מ אסור להציען על השולחן אם יש איזה ממשות עליהן בענין שיהיה חשש שיפרוך קצת וכ"ש שאסור לתת לתוכן קמח של פסח:

ו מותר לדבק ניירות בחלון בתוך ל' יום קודם פסח ובלבד שלא יהיה החמץ ניכר דכיון דהוא חמץ נוקשה ול"ש שמא יבא לאכלו דאינו ראוי אלא דלא פלוג רבנן וכיון שהוא מכוסה בנייר דל"ש כלל שמא יבא לאכלו לא החמירו אבל אם נראה מבחוץ אסור אבל קודם שלשים יום הכל מותר (שם):

ז דיו שבישלו בשכר קודם פסח מותר לכתוב בו ואם בשלו נכרי בפסח אסור לקנותו ממנו דגם חמץ של נכרי אסו' בהנאה בפסח וכן חמץ גמור שנתערב עם שאר מינים שאינו מאכל אדם כלל כגון עריבת העבדנין שנתן לתוכן קמח ועורות אפי' נתנן שעה א' קודם הביעור או אפי' לא נתן עורות רק שנתן הקמח ג' ימים קודם שעת הביעור וא"כ כבר נפסד והבאיש. וכן הקילור והרטיה וטריקא שנתן לתוכו חמץ מותר לקיימו שהרי נפסד צורת החמץ (תמ"ב). (בדפוס הראשון כתבתי דמה שקורין מונטלאק מותר להשהותן וכתב לי אחי הישיש מהו' צבי שזה טעות כי חקר הדבר שהוא חמץ גמור ומה

שאינו מתעפש היינו משום שהאפייה היא בטוב וכן אמרו לי פה הבקיאין במלאכה זו וא"כ אע"ג שעירבו בו מיני צבעונים דינו כחמץ גמור על ידי תערובות וחייב לבער:

ח חמץ בפסח מה"ת שוה לשאר איסורין ואוסר בנ"ט דהיינו בששים אלא שחז"ל החמירו ואסרו תערובתו בין במינו בין שלא במינו במשהו אפי' בהנאה וצריך לשרוף הכל ולא סגי בפדיון דמי החמץ ולמכור השאר או למכור כך לנכרי אע"פ שאינו שוה יותר בשביל המשהו מ"מ כבר נהגו לשרוף הכל אבל הכלי' שנתבשל בתוכם אפי' חמץ גמור מותר להשהותם אחר הפסח וא"צ שבירה ומותר אז לבשל בהם בין במינו ובין שלא במינו. ואם נתערב מתערובות זה שנתערב במשהו בתערובות ב' ונמצא תרי משהו כבר נתפשט ההוראה לאיסור (במ"א תס"ז ס"ק י"ג) ולכן תבשיל שנמצא בו חטה נאסרה הכף והקדרה וכל הכלים. ואם הגיסו בכף קדרה שניה הכל אסור וכתב בא"ר דדוקא בכף יש להחמיר לאסור מטעם דאין לו פליטה מגופו או לח בלח אבל יבש שנתערב בו משהו ונתערב באחרות ויש רוב כנגדו ומכיר החתיכה השאר מותר אבל אם אינו מכיר הכל אסור ובמקום הפ"מ ושמחת יו"ט ויש עוד צד להקל כתב הכו"פ בסי' צ"ב סק"י דיש לעשות סניף להתיר התערובות הב'. ובמקום שיש הרבה צדדים להקל יש לצרף עוד דעת השאלתות דס"ל דחמץ שוה לשאר איסורין ובטל בס' כמש"כ המ"א (סימן תס"ז ס"ק ל"ג). ולפי שנתבאר לקמן כלל קכ"ב סי' י"ב להקל בתערובות וא"כ י"ל דהיינו טעמא דדוקא בדאיכא ודאי משהו אמרינן תרי משהו אבל בחד משהו לא אמרינן תרי משהו. אמנם י"ל דדוקא התם די"ל עכשיו נפל וא"כ יש לסמוך על הפוסקים דס"ל דלעולם לא מחזקינן מזמן לזמן ואמרינן עכשיו נפל משא"כ בשאר ספיקות וכעין זה כתב שם בא"ר:

ט בד"א שדבר שאוסר בשאר איסורין בנ"ט וצריכין שיעור לבטלו אבל בדבר דבש"א א"צ לבטלו אלא דבעי הדחה או קליפה או נטילה והיינו משום דאמרינן דאין האיסור נבלע כלל יותר מזה השיעור וא"כ ה"ה בחמץ סגי בהכי ולפיכך החותך בסכין של חמץ לפת וכיוצא בו מדברים שאינם חריפים אפי' בן יומו ואפי' אינו מקונח דבש"א א"צ אלא הדחה או גרידה כמבואר בחבורי חכמת אדם כלל מ"ט סי' ט' א"כ הכי נמי בחמץ די בהדחה או גרידה ומ"מ בדיעבד אם בישל בלא הדחה או בדבר שא"א בהדחה או בגרידה אע"פ דבש"א מותר כמבואר שם כלל מ"ב סי' ב' אבל בחמץ אפילו דיעבד אסור דעכ"פ משהו מיהו איכא וביטול אינו שייך בפסח (וכ"כ הגאון בעל ח"ד וכ"כ בא"ר דכ"מ במגן אברהם ס"ק ל"ד) וא"ר מיקל בדבר שיש רק חשש שמא יבא לתוכו פירור אבל בדבר שבא לתוכו ודאי משהו ולא הדיח אסור אף בדיעבד וה"ה בדבר שצריך קליפה ונתבשל

בלא קליפה אע"ג דבש"א בטל כמבואר שם כלל מ"ב סימן י' אבל בחמץ אסור הכל כמ"ש המגן אברהם סימן תס"ז ס"ק ל"ג:

י ולפ"ז בדין עירוי כגון שעירה מכלי חמץ על בשר כיון דקיימא לן דלכ"ע עירוי אינו אוסר יותר מכ"ק כמבואר שם כלל נ"ט וא"כ ה"נ בחמץ ועיין בנ"א סי' כ' שכתבתי במקום שאין הפסד גדול יש לאסור כולו וכן בדין תתאה גבר דקיי"ל דאם התחתון צונן אינו אוסר העליון רק כ"ק כמבואר כלל ס' גם בפסח אינו אוסר רק כ"ק כגון שהניח בשר או מצה רותח על חמץ צונן אמרינן תתאה גבר ואם הניח חתיכת בשר רותח בקערת חמץ צונן דקיי"ל בש"א בכלל נ"ז סי' ד' דאינו אוסר אלא כ"ק ואפי' בדבר שיש לו רטיבות קצת דתתאה גבר א"כ ה"ה בחמץ (ומ"ש המגן אברהם סי' תמ"ז סס"ק ט' דיש להחמיר בדבר גוש היינו כדינו בקליפה וכ"כ הגאון בעל ח"ד) ואם נשתמש בקערת חמץ אפי' צוננת ברוטב שהיס"ב וא"כ בש"א צריך ס' נגד קליפת הקערה כמבואר שם אם כן בחמץ אסור כולו דבכ"ד דצריך לבטל בש"א אוסר במשהו בפסח ואם הניח חמץ רותח בקערה ש"פ נאסר הכלי עכ"פ כ"ק וא"כ כולו אסור ודוקא חמץ בעין אבל אם הניח דבר שבלע חמץ דבש"א אינו אוסר כלל דקיי"ל דמאכל אינו פולט בלא רוטב אם הבליעה היה דבר כחוש וא"כ י"ל דגם בחמץ מותר אך לפי מ"ש הח"י דבתוך הפסח לאסור כולו חם בחם כדלקמן סי' י"א וא"כ י"ל ה"נ לאסור בתוך הפסח ולכ"ע אין כלי אוסר כלי בנגיעתה:

יא ולפ"ז בנגע ככר חמץ בככר מצה אפי' בתנור שניהם רותחים לדידן לרמגן אברהם דקיי"ל בכלל ס' סי' ט' דחם בחם בלא רוטב אוסר כולו אע"ג דמדינ' אינו אוסר רק כדי נטילה באיסור כחוש מ"מ כיון שא"א בקיאין בין כחוש לשמן אסור כולו אך זה שייך בדבר ששייך בו שמן אבל חמץ דהא בודאי כחוש ול"ש למגזר אטו שמן ולכן פסק בש"ע באמת (בסי' תמ"ז ובסי' תס"א) דאינו אוסר רק כדי נטילה אמנם הב"י אזיל לשיטתו בי"ד סי' ק"ה אבל לדידן דקיי"ל כרמגן אברהם שם ולכן י"א דכולו אסור (רש"ל וב"ח) וי"א דאוקמי אדינא אפי' לדידן (ט"ז ומגן אברהם) וכתבו הח"י דבתוך הפסח יש לאסור כולו וה"ה בחטה שנמצאת במצה אפויה נמי דינא הכי (תס"ז ברמגן אברהם). והתנור צריך הכשר באותו מקום שעמד החמץ אבל שאר מקומות א"צ הכשר דדוקא בבישול מפעפע בכל הכלי אבל לא באפייה (מגן אברהם סי' תס"ז ס"ק ל"ו וח"י סי' תס"א ס"ק י"ד):

יב בד"א בחמץ ומצה שאין אחד מהן שמן אבל מצה המשוחה בשומן דקיי"ל בש"א (בחכמת אדם בכלל ס' סימן ג') דאזיל ההיתר ומפטם לאיסור ואוסר כולו וא"כ ה"ה הכא אוסר כולו. וכן מצה שנתכפלה ונגעה במצה אם אינה משוחה בשומן דינו כמו בסי' י"א אבל אם משוחה בשומן יש חילוק דאם נגעה במקום הכפל עצמו נמצא הוי כאילו נוגע

באיסור מחמת עצמו דאמרינן אזיל היתר כו' אבל אם נגעה בצד האחר דינו רק כאילו בלעה איסור ובאיסור הבלוע לא אמרינן בשאר איסורים אזיל היתר כו' כמבואר שם סי' ה' א"כ ה"ג בחמץ וא"כ אינו אוסר רק כדי נטילה. ולענין שאר המצות שנגעו במצה זו כיון דיש פוסקים בש"א דלא אמרינן כלל אזיל היתר ומפטם כמבואר שם ולכן במצה המשוחה בשומן שנגעה בחמץ גמור יש להתיר האחרת הנוגעת בזו שנאסרה ע"י קליפה או שימכרם לנכרי ואם אינה חמץ גמור רק נפוחה או כפולה ונגעה בצד האחר יש להתיר האחרת שנגעה בו (ועיין מגן אברהם סי' תמ"ז ותס"א דמשמע דלעולם במשוחה בשומן דינו שוה) ואין חילוק בזה אם נגעה חוץ לתנור או בתנור דאפילו נגעו בתנור בחמץ שאר מצות שבתנור שאינם נוגעות מותרים שהרי עכ"פ המשוחי' אינן משוחי' כ"כ עד שיזוב מהן השומן (דא"כ בלא"ה אסור מדין בו"ח כדאית' בי"ד סי' צ"ז). קי"ל דאינו מפעפע בכל הכלי רק דוקא בבישול [כמ"ש המגן אברהם ססי' תס"ז] (ואע"ג שכתב המגן אברהם שם דאם התרנגולת שמינה הכל אסור היינו משום היפוך השפוד זב השומן וכן משמע שם שכתב אפילו אינה נוגעת משמע אבל היפוך שפוד צריך דאל"כ ה"ל לכתוב סתם בכל ענין אסור. א"ו דאם לא היפך השפוד אינו אוסר אפי' בשמינה דאינה מפעפע) והגאון בעל ח"ד מחמיר בזה ונכנס בדוחקים דבסי' תמ"ז מיירי שהחטה נוגעת בשפוד. ומסתימת דברי המגן אברהם שם לא משמע כן וגם היה לו לחלק בין בתוך התנור או חוץ לתנור א"ו משמע דאין חילוק כן נ"ל ועיין בנ"א סי' י"ג:

יג הטעם שהחמירו בחמץ לאסור במשהו יותר משאר איסורין הוא משום דלא בדילי מיניה כולה שתא וגם משום שהוא בכרת משא"כ בחלב ודם אע"ג דהוא בכרת מ"מ בדילי מיניה כולה שתא. ולפיכך דוקא מליל ט"ו אסור במשהו משא"כ בע"פ מו' שעות עד הלילה כיון דאז אע"ג דאסור מה"ת כמבואר לעיל מ"מ אין בו כרת וכן חמץ נוקשה אפי' בפסח אפילו להפוסקים דאסור מה"ת כיון שאין בו כרת ומכש"כ להפוסקים דאינו אלא מדרבנן ולכן אפי' בפסח בטל בס' (מ"א תמ"ז ס"ק ה'):

יד מדינא נטל"פ מותר גם בפסח וכן סתם הב"י בש"ע אבל מטעמים הנזכרים החמירו הפוסקים לאסור בפסח אפי' נטל"פ דעכ"פ לא גרע ממשהו ואפי' משהו ונטל"פ אסור אבל בע"פ עד הלילה מותר ומ"מ בדבר שהוא עפרא בעלמא אפי' בפסח מותר דבשלמא נטל"פ עכ"פ יש טעם אלא שהוא פגום משא"כ כאן דאין כאן טעם כלל. ומטעם זה מתיר הח"צ בתשובה סי' ע"ה בסכין שעבר עליו י"ב חודש דאפילו חתך דברים חריפים אינו אוסר אבל אם נעשה כעפרא לאחר זמן איסורו אוסר דקיי"ל דאפילו האפר אסור בהנאה כדאיתא בסי' תמ"ה ולעיל כלל י"ט סימן ל' (תמ"ז):

טו נתערב בע"פ ונתבטל בס' ונשתהה עד פסח אם היה חמץ בעין כגון חטה שנמצאת בע"פ בתרנגולת מבושלת ונתבטל ואח"כ חממו התרנגולת בפסח בעוד שהחטה בתוכו כתב המ"א דלכ"ע חוזר וניעור ואוסר במשהו ואם נטל החטה מתרנגולת בע"פ או אפילו לא נטלו אלא שלא חממו התרנגולת בפסח אע"ג שעדיין נשאר בו טעם משהו כיון שאין בו אלא טעם בעלמא כתב המ"א דבזה לכ"ע אינו חוזר וניעור (וכתבתי בנ"א שגם בזה מחלוקת) ובדבר שיש בו ממשות האיסור אלא שאינו בעין כגון שכר שנתערב בדבש וכיוצא בו ונתבטל כבר קודם פסח בזה יש מחלוקת הפוסקים אם אמרינן חוזר וניעור ולכן לכתחילה יאכלנו עד הלילה ובדיעבד במדינות אלו נוהגין בכל תערובות לח בלח דלא אמרינן חוזר וניעור ומותר לכתחילה בשעת התירו לערב בידים ולאכול בפסח. (ולכאורה היה נראה דזה דוקא שנודע לו קודם פסח וא"כ כבר נתבטל ונעשה היתר גמור אבל כשלא נודע לו כלל מן התערובות עד פסח וא"כ הוי כנתערב בפסח ואוסר במשהו ועיין בנ"א סי' כ"ד שכתבתי דלעולם מותר) ומ"מ במקום שיש לחוש לתערובות כגון פת שנפל ליין אע"ג שנטלו משם מ"מ חיישינן שמא נשארו בו פירורין בעין וע"כ חוזר וניעור ואע"ג שהוא צונן מ"מ כיון ששהה בפסח מעל"ע וא"כ הוי כבוש כמבושל ומ"מ מותר להשהותו ומותר ליהנות ממנו וכן כל דבר שמותר לשהות מותר ליהנות ממנו (ח"י סק"ה י"ח) ומיהו אם סינן היין קודם פסח אע"ג די"א דלא מהני סינון מ"מ יש להקל לצורך ובלבד שיהיה בגד דק שא"א לפירור קטן לעבור דרך הנקבים ואז אף אם יעבור הוי כלח בלח. ואם שאב קודם פסח זוהמא של דבש בנפה חמוצה מותר דהוי לח בלח (ח"י ס"ק י"ז):

טז דבר שצריך קליפה ולא קלף מעי"ט מותר לקלוף בפסח (ח"י סימן תס"א ס"ק י"ח) ואם לא קלף ובישלו כך הכל אסור ואע"ג דאין כאן אלא בלוע וקיי"ל לעיל סי' ח' דבדבר שאין בו אלא טעם לא אמרינן חוזר וניעור היינו דוקא שנתבטל בס' אבל בקליפה אין בו באותו קליפה ס' נגד הבלוע (וכ"כ א"ר סי' תמ"ז ס"ק ו') אך זה דוקא כשהקליפה מדינא כגון חטה שנגע בחתי' שנמלחה או אפילו כשיש לספק שמא נגע החטה או שלא ידעינן באיזה חתי' נגע החטה וא"כ טעונין כולן קליפה מדינא אבל אם לא נגע החטה בחתיכה זו רק שחתיכה אחרת נגעה בחתיכה זו דאע"ג דנוהגין להצריכה קליפה כדלקמן כלל קכ"ב אם נתבשלה כך מותרת (סימן תס"ז במגן אברהם ס"ק ל"ג):

יז אע"ג דקיי"ל בש"א כלי שני דאינו מפליט ומבליע מ"מ בפסח יש להחמיר דבלאו הכי גם בש"א יש אוסרין וגם י"א דבפסח אפילו בצונן אסור ודוקא כשהוא חם כ"כ שהיס"ב דבלאו הכי דינו כצונן: ומ"מ בהפ"מ או מניעת שמחת יו"ט בפרט בכלי שאב"י יש להקל

וכן אם נשתמש בכלי שתשמישו בכ"ש אף בכלי חרס יש להקל (ח"י סק"ח בסי' תנ"א). ומכל מקום לכ"ע אם נשפך מכ"ש על צונן אין להחמיר ולומר דדינו כעירוי מכ"ר דאוסר כ"ק כולי האי לא אמרינן (תמ"ז ס"ק ט'):

יח חמץ ומצה שאפו בתנור אחד אם התנור קטן וסתום ואו"ה מגולין לרוב הפו' אסור אפי' להסוברין ריחא לאו מילתא בשאר איסורין אבל בחמץ אסורים דלא גרע ממשהו מ"מ בהפס"מ יש לסמוך על המקילין גם בזה בין בצלי ובין בחמין הטמונין לשבת ואפי' בתנור סתום לגמרי ודלא כמ"א בא"ח סי' תמ"ז (כו"פ בי"ד סי' ק"ח וח"י) אבל אם ההיתר דבר חריף אפי' בתנור גדול ופתוח אסור אפי' בהפ"מ (ח"י שם). דף שסותמין בו התנור לכתחלה יש ליקח חדשה ובדיעבד אינו אסור:

יט יבש ביבש אע"ג דבש"א קיי"ל דמין במינו בטל ברוב אבל חמץ ומצה אפי' באלף לא בטיל דכשם דבלח איסורו במשהו ה"ה ביבש. וכ"ז בפסח אבל בע"פ דלח בס' ה"ה ביבש דבטל ברוב ובלבד שיאכלנו קודם פסח דאל"כ חוזר וניעור (מגן אברהם ס"ק ט') ומ"מ יש חילוק בין לח ליבש דלח בלח שנתבטל מותר לקיימו לכ"ע אפי' למ"ד חוזר וניעור אבל יבש ביבש אע"פ שנתבטל אסו' לקיימו דעכ"פ החמץ בביתו (ור"ל מדרבנן עי' בנ"א סי' ח') ולכן אם יכול לבשלו עד שיהא נימוח ויתערב קודם פסח בס' ואז דינו כלח ומותר לאכלו בפסח (מגן אברהם ס"ק י"א) ובמקום הפסד גדול עי' בנ"א מה שכתבתי לענין לשהות:

כ יבש ביבש שנתערב ברוב בפסח ונאכל א' מהם מותר דכיון דמה"ת בטל רק מדרבנן אסור ובדרבנן תלינן שזה שנאכל היה האיסור ובלבד שיאכל שנים שנים וה"ה דהתערובות השלישי שרי כש"א (ומבואר בחבורי ח"א כלל ס"ג מ"א סימן תס"ז ס"ק ד'):

כא הא דיבש ביבש בטל דוק' בפרוס' אבל ככר חמץ שנתער' לא בטל אפי' באלף דהוי דבר שבמנין (תמ"ז ס"ק ט') ומצה שהיה בה חטה או שנתכפלה מצד א' וחתכו הכפל (וצ"ל שהוא בענין שעדיין הוא דבר שבמנין) ונתערב' באחרו' (והיינו לשיטתו שכ' בסי' תס"א ס"ק י"ב דבעי' ס' כנגד צד הפנימי) בטל ברוב דלא מקרי דב' שבמנין כיון דאין איסורו מחמת עצמו רק מחמ' בלועו כמו שבארתי בח"א שם (מגן אברהם שם) משמע מדבריו דס"ל דביבש אע"ג דקיי"ל דחו"נ זה דוקא באיסו' מחמת עצמו משא"כ בבלוע אינו אלא כטעם דלשיטתו לכ"ע אינו חו"נ וכ"מ מדבריו בסימן תנ"א ס"ק ל"ז שכתב דאם נתערבו בטילות וכ"כ בח"ד שכן דעת המגן אברהם אבל דעת הח"י סי' תל"א ס"ק נ"ד דאף בזה חוזר וניעור):

כב כלי חמץ שנתערב בכלים אינו בטל דהא י"א דאפי' בש"א אינו בטל (סי' תמ"ז במגן אברהם ס"ק מ') ומ"מ בהפ"מ ומניעת שמחת י"ט יש לסמוך על א"ר שכ' בשם כנה"ג דבאין ב"י יש להקל מ"מ יסיר כלי א' ממנו (אפשר דכנה"ג כ"כ לשיטת הסוברים נטל"פ מותר וצ"ע בכנה"ג):

כג חטים שנתחמצו ונתערבו בחטים אחרים עד שאינן ניכרים מותר להוסיף עליהן עד ס' ולטחנן ולאפות קודם פסח דקמח בקמח הוי לח בלח ואינו חו"כ ולא הוי מבטל איסור לכתחלה כיון שעדיין שעת היתר (תמ"ז ס"ק מ"ה ותס"ז ס"ק ד'). (ועי' לקמן כלל קכ"ד סי' כ"ח וכלל קכ"ו סי' ה'):

כד בשר יבש וגבינה ודגים שנמלחו קודם פסח ולא נזהרו בהם לבדוק המלח ולמלחם בכלי פסח מותר להדיחם בי"ט ולאכלם דאף אם היה בהם מעט חמץ נתבטל קודם פסח ואפי' את"ל שמלחו בכלי חמץ ב"י מ"מ אין מליחה לכלים להפליט ועוד דסתם כלים אין משתמשים בהם חמץ הרבה וא"כ בוודאי יש ס' לבטל הפליטה וכבר נתבטל. אבל דגים מלוחים השרוים במים בכלי חמץ בפסח יש להחמיר ליזהר מהם דעינינו רואות שהשריית הערינג הוא עז ונמצא בולע מפליטת כלים בפסח אבל אם שרוי בכלי של פסח או קודם יו"ט אפי' בכלי חמץ אין לחוש וכ"ז מדינא וכן סתם בב"י בש"ע אבל אנו במדינות אלו קבלנו עלינו כאותן פוסקים להחמיר לכתחלה שלא לאכול כל המלוחים או הכבושים אם לא נזהרו בג' דברים (א) לבדוק המלח (ב) שלא לחתכם בסכין של חמץ (ג) שלא למלחן או לכבשן בכלי חמץ אפי' אינו בן יומו ואם הדיחו הבשר ג' פעמים קודם פסח נוהגים לאכול והדחה תהיה ע"י שריה קצת ולא בהעברה בעלמא ובג' מימות מחולפים ובכלי פסח ובדיעבד אפי' בכלי חמץ או לשרותו בנהר ולכתחלה ישרה וידיח קודם פסח ומ"מ אם לא הדיחו מותר לשרות ולהדיח אפי' בפסח. וכ"ז דוקא בבשר בין בשר יבש ובין שנמלח מחדש אלא שנמלח מליחה מרובה עד שא"א לאכלו בלא הדחה (א"ר בשם מי"ט) ומ"מ בדיעבד אפי' בע"פ אחר חצות אם אירא שנמלח בשר בכלי חמץ שהם אב"י יש להתיר ע"י הדחה אבל אם א"י אם הוא ב"י אסור אפי' קודם הפסח הרבה (ב"ח בתשובה סי' קכ"ג ועי' לקמן סי' כ"ה) אבל דגים אין נוהגין לאכלן ע"י הדחה ומ"מ כשיש דוחק בבשר מתירין גם בדגים. ואפי' בשר יבש שנמלח וחתכו תוך המלח שום בסכין חמץ דק דק ושמו על הבשר ליתן טעם וריח יש להתיר ע"י הדחה ושריה ובלבד שלא יאכל השום. וכל הכבושים כגון אוגערקס ולימנעס וכיוצא בו אין מתירין כלל ע"י הדחה כיון דאין דרכן להדיחן וכן גבינות וכרכשות הממולאים בבשר אפי' בלא שומים לא מהני להם הדחה שמא נתערב בו בפנים איזה פרור וכ"ז לכתחלה אבל בדיעבד

שכבר בשלו אותו בפסח וא"א לקיימו לאחר פסח מותרים וכ"ש דאין אוסרים תערובתן אפי' בפחות מס' אבל יש שום בטבחות אוסר התערובות בפסח כחמץ גמור שהרי נחתך בסכין של חמץ (סי' תס"ז):

כה וכ"ז שנמלחו בסתם כלים שבליעתן מחמץ משהו אבל אם נכבשו בכלים שמשתמשין חמץ בשפע כגון חבית של שכר או יי"ש ומחבת שמטגנין בו מיני קמחין א"כ בודאי אין במה שבתוכו לבטל הפליטה בס' ולכן אם נכבשו בתוכו אפי' במים מע"ל אפי' קודם פסח אם באותו רגע שפינה החמץ נתן לתוכו א"כ אע"ג דלא נעשה כבוש עד אחר מע"ל ואז כבר נטל"פ מ"מ י"ל דהבליעה והפגימה באים כאחד ואסור מדינא ומכ"ש אם נכבש בו דברים חמוצים וחריפים דאפי' הכלי אינו ב"י אסורים מדינא דחורפיה משויא ליה לשבח. ואם נמלח בתוכו אע"ג דאין מליחה לכלים להפליט מ"מ מה שמונח בציר נעשה כבוש תיכף לאחר ששהה כדי שיתחיל להרתיח (מגן אברהם ס"ק ט"ז) ומ"מ במקום הפסד יש לסמוך על הפוסקים דאפי' בציר בעינן דוקא מע"ל (ש"ך ועיין בחבורי ח"א שער או"ה סי' ע"ז) ואין להחמיר בדברים שנעשו קודם פסח. וכ"ז כשפינן קודם פסח אבל אם עמדו בכלי חמץ בפסח אז מקבלים טעם חדש בפסח ואסור הכל ומ"מ אינו אסור אלא מה שבתוך הציר דכבוש אינו מפליט בכולו (ומ"מ צ"ע אם כבר נכבש קודם פסח ולא פינן ובפסח לא עמד שם כל מע"ל אם נאמר דמשנעשה כבוש אז בכל רגע ורגע בולע וכמו בישול משהתחיל לבשל בולע בכל רגע או נימא דלעולם לא מפליט עד אחר מע"ל ואם פינה קודם מע"ל עדיין לא בלע כלל וצ"ע) ומ"מ בכבוש בציר או בדברים חמוצים ביו"ט יש להחמיר ולומר כששהה כדי שיתנו על האור וירתיח וכדעת המגן אברהם:

כו שומן מהותך וכן כל דבר שבשלו בכלי חמץ קודם פסח אם בשלו ונזהרו בכ"ד לשם פסח רק שבשלו אותו בכלי שאב"י מותר לאכלו בפסח ובלבד שיערה אותם קודם פסח לכלי פסח אבל אם לא נזהרו בו בשעת עשייתו מחמץ חיישינן שמא נתערב בו משהו חמץ או שמא היה המחבת ב"י אפי' אומר עכשיו שברי לו שלא נתערב בו שום חמץ ושהיה הכל אינו ב"י לא מהני דמילתא דלא רמיא עליה דאינשי לאו אדעת' דאע"ג דקי"ל בשאר איסורין סתם כלי אב"י וגם דהוי נ"ט בר נ"ט היינו משום שהוא טעם קלוש כ"כ ולכן אינו ראוי לחול עליו שם חדש בו"ח אבל חמץ שמו עליו אלא שעד עכשיו לא אסרו הכתוב וכשהגיע זמן האיסור נעשה החתי' נבלה ואף דאין כאן אלא טעם ובטעם לא אמרי' חוזר וניעור היינו אם נתבטל בס' אבל הכא לא נתבטל בס' רק שהוא נ"ט בר נ"ט והוי כנ"ט בר נ"ט דאיסורא ומ"מ מותרים בהנאה ונ"ל דגם בזה דוקא בנתבשל בכלי'

ששמשו בו חמץ בשפע כגון מחבת וקדירו' שמבשלין בו מיני קמחין כדלעיל סי' כ"ה דאין ס' נגד הבלוע וא"כ אין היתר רק מטעם נ"ט בר נ"ט אבל בכלים שידוע בודאי שבלעו רק מעט חמץ וידוע שיש ס' נגדו בודאי קי"ל דבטעם אינו חו"נ אבל בי"ט האחרון יש להקל דסתם כלים אב"י וגם הוי נ"ט בר נ"ט ומה"ט יש מקילין לשתות מי דבש של כל השנה. מיהו אם יש לחוש שהעמידו אותו בשמרי שכר ואפילו אם דבש הזה לא נתחמץ בשמרי שכר רק שהעמידו אותו בשמרי דבש אך הדבש הראשון היו מעמידין אותו בשמרי שכר וזה הדבש הוא רביעי או חמישי עכ"פ אסור לשתותו אפי' בי"ט אחרון (מגן אברהם סי' תמ"ב) ולענין להשהותו ע' לעיל סי' א' ואם יש לחוש שנתבשל ביורות שמבשלין בו יי"ש אסור אע"ג דאין חריפות הראשון משוי לשבח מ"מ יין שרף שהוא חריף ביות' ומשביח ואסור אפי' בי"ט אחרון (תמ"ז מגן אברהם ס"ק כ"ה):

כז אם נתערב קצת מדברים האלו שאין בו חשש פירורים רק שנתבשל בכלי חמץ נהי דאסור בפסח מ"מ אם נתערב מותר התערובות ואפילו בפחות מס' דעכ"פ אין כאן אלא נ"ט בר נ"ט וגם סתם כלי אב"י אבל אם ודאי נתבשל בכלי ב"י אע"ג דהוי נ"ט בר נ"ט אוסר תערובתו וגם ביו"ט אחרון אסור וכ"ש בשומן מהותך דיש לחוש בו מפרורים בעין (ע' מגן אברהם ס"ק כ"ג סי' תמ"ז) ואם נתערב הרבה עד שאין ס' נגד התערובות אסור התערובות:

כח אם בשלו דברים חריפים כגון צנון וחריין קודם פסח כתב הט"ז סק"י לאסור אפי' באינו ב"י דאגב חורפיה כו'. ובת"ח כלל ס"א סי' ז' כ' דלא נקרא ד"ח מחמת שהדבש ממתיק אותו וא"כ לפי מה שכתבתי בשער או"ה סי' ס"ז דתרי חומרי ל"א די"א דל"א אגב חורפי' רק בקורט של חלתות ועוד הא י"א דאפי' בצנון שחתכו בסכין דוקא כשהוא ב"י אוסר ואע"ג דזה דוקא בדברים שאינם חריפים כגון תפוחים החמוצים אבל צנון הוא חריף לדעת רמ"א וש"ע מ"מ הכא דלת"ח הדבש ממתיק וגם דאינו אלא נ"ט בר נ"ט ואע"ג דבחמץ ל"א נ"ט בר נ"ט מ"מ במקום הפסד מרובה כבר כ' א"ר בסי' תנ"א סקי"ג להתיר ועיין בח"י סי' תנ"א ס"ק י"ד דהיכא דיש עוד צדדים להקל אמרי' דהוי התירא בלע ולפ"ז במקום מניעת שמחת י"ט יש להתיר אפי' באכילה. אך לפי מנהגינו שמבשלין אותו תחלה במים ואח"כ שופכין המים ומבשלין בדבש י"ל דבמים אינו ממתיק וא"כ אפי' אב"י אסור ומ"מ מותר להשהותה:

כט זיתים וכן בוסר שהסכימו האחרונים דהוי דבר חריף וכן שאר דברים חריפים שחתכן בסכין של חמץ אפי' אב"י קודם פסח וא"כ כל הזיתים נעשים חמץ ואסורים ואעפ"י שחזר וכבשן אינם חוזרים ופולטים דדוקא ע"י בישול פולט מה שבלע אבל לא

ע"י כבישה (ט"ז ומגן אברהם) ואם נידוכו יחד וכ"ש כשנתבשל יחד וא"כ פולט הכל ומסתמא יש ס' כנגד הסכין וא"כ מדינא הוא מותרים לאכול שהרי עדיין שעת היתר כדקיי"ל בבצלים שחתכן בסכין חולבת בח"א כלל מ"ד מ"מ בחמץ חיישינן שמא נשאר משהו בעין ועוד דהא י"א דחוזר וניעור (מגן אברהם ס"ק ל"ח) אבל א"ר ס"ק ל"ז כ' כיון דרוב פוסקים ס"ל דטעם אינו חו"נ וגם יש פוסקים דאפשר לסוחטו מותר ולכן כתב דאין להחמיר. ונ"ל דאם יודע בודאי שהסכין היה נקי דאין חשש משום פירור בעין וגם אינו ב"י דאיכא הרבה צדדים להקל כדלעיל בסי' כ"ח וא"כ יש להקל במקום מניעת שמחת י"ט להתיר אפי' באכילה ולהשהותה לכ"ע מותר (תמ"ז):

ל זנגביל שחתכו בסכין של חמץ אב"י או שדכו במדוכה של חמץ קודם פסח אע"ג דהוי חריף כיון דזנגביל י"א דלא הוי דבר חריף כמש"כ המגן אברהם סס"ק ל"א א"כ יש להקל עכ"פ בתערובות (שם ובזה י"ל ג"כ טעם של הב"ח שכ' לדוך הכל קודם יו"ט כמ"שכ המגן אברהם שם היינו דאזיל לשיטתו דס"ל חמץ קודם זמנו הוי נ"ט בר נ"ט דהתירא כמ"ש בתשו' ב"ח סי' קכ"ג וא"כ ל"ק קושי' המגן אברהם עליו):

לא דבר שאינו חריף שנידוך במדוכה מחומצת ממש מ"מ מותר אפילו אם נעשה בפסח דדוקא ע"י חריף ודוחקא מבליע ומפליט אבל דבר שאינו חריף לא מהני דוחקא לבד להפליט בצונן אם היה הכלי נקי. אבל אם הכלי אינו נקי אע"פ שאינו חריף מ"מ ע"י הדוחקא נכנס קצת לתוכו וא"א להדיח שהרי נידוך ולכן אפי' נעשה קודם פסח אסור (מגן אברהם ס"ק ל"ד וכדלעיל סי' ח') ודוקא בדברים הנדוכים דא"א בהדחה אבל אם חתכו דברים שאינם חריפים באקראי בסכין של חמץ שאפשר בהדחה או גרידה אפי' בפסח מותר אבל דברים שנעשו ע"י נכרי כגון דגים שחותכין הנכרים אם הוא בתוך הפסח יש להחמיר דסתם סכין אינו נקי ויש לחוש לחמץ הדבוק עליו. אבל נתערב מדברים הללו בתבשיל אפי' בפחות מס' אין לחוש להחמיר ואע"ג דסתם סכין אינו נקי היינו משמנונית אבל חמץ אינו דבר הנדבק ומ"מ נ"ל דבסכינים שחותכין בו לחם במדינתינו ידוע שנדבק בו פרורי חמץ ולכן אפי' בדיעבד אסור אם לא הדיחו אותו דבר כמו בשומן מהותך (שם):

לב ריב אייזין שלא פררו עליו חמץ בעין רק שפררו עליו חריין שנחתך בסכין של חמץ וא"כ נעשה הריב אייזן כולו חמץ אם פררו עליו אפילו מצה בפסח הכל אסור שא"א שלא נדבק בו פירור חריין שהוא נבלע מחמץ ואם פררו עליו בע"פ מצה וא"כ אף שנשאר פירור חריין מ"מ הפירור אינו אוסר אלא מטעם בלוע וא"כ כבר נתבטל בס' ואינו חוזר וניעור אבל פררו עליו חריין בע"פ וא"כ צריך ס' נגד כל הריב אייזין או נגד כל הסכין

ואם לאו כולו אסור (עיין מגן אברהם סי' תנ"א ס"ק ל"ה) ובפסח הכל אסור. ואם פררו על ריב אייזין מצה נפוחה אסור לכתחילה ואם פררו אח"כ מצות בדיעבד מותר ואם נתערב קמח ממצה נפוחה בשאר קמח מותר בשהייה ולמכרו:

לג לכתחילה אין להניח מלח אע"פ שהוא יבש במדוכה של חמץ ואם הניח מותר למלוח בו אע"פ שהוא דבר חריף מ"מ כיון שהוא יבש אינו מפליט כלל ול"ד לשריית הערינג לעיל בכלל הקודם דהוי לחי ובשאר כלים המחמיר שלא להשתמש בו בפסח תע"ב (כדאיתא בי"ד ססי' צ"ה) ואם דך בו כיון דאיכא דוחקא וחריף אסור. ובמדינות שלנו שאין כותשין בו אלא בשמים יש להתיר (שם):

לד צריך ליזהר שלא לנהל הקמח סמוך לבשר שהאבק נדבק בו ובדיעבד הט"ז (סי' תמ"ז ס"ק ט') כתב דלא מהני הדחה אבל בא"ר שם סק"כ מתיר בהדחה דהקמח כיון שבא למים תיכף נימוח והוי לח בלח ממש (וכ"כ הב"ח בתשו' סימן ק"ז):

לה יש מחמירין שלא להסתפק מחומץ יין שמסתפקין ממנו כל השנה דחיישינן שמא נתנו בו מן הנשאר בסעודה ולפעמים יש בו פירור לחם. ובמקומות אלו שאין חומץ מצוי אין מחמירין בזה. עוד יש מחמירין לכתחלה שלא למלאות מן יין תוך שלשים יום לפסח בכלי חמץ ואם מלאוהו תוך ל' יום נוהגין שלא לשתותו בפסח ואינו אלא חומרא והמיקל לא הפסיד אבל בחומץ דהוי דבר חריף אם עמד בכלי חמץ ב"י וי"ג אב"י ושהה בתוכו כדי שיתנוהו על האור וירתיח אסור מדינא (ומה שתמה הח"י דבחריף אפילו אב"י עיין בנ"א מה שכתבתי ובמקצת כונתי לא"ר) ובהפ"מ יש להקל עד שישהא בתוכו מע"ל וכדעת הש"ך בסימן ק"ה (סימן תמ"ז):

לו חבית יין שדבקו נסריו בבצק אם הוא תוך ב' חדשים קודם פסח עדיין רך הוא ונותן טעם בפסח אבל לקיימו מותר כיון שהבצק נעשה לחזק החבית וא"כ בטל לגבי החבית ואינו רק נוקשה ומותר לקיימו וא"כ היין נמי מותר לקיימו ואם נתנוהו מקודם לכן כבר נתייבש ואינו נ"ט בפסח ומותר לשתותו ואע"ג דלעיל בדיבוק ניירות סי' ה' סגי בל' יום שאני התם דאינו רק לענין לקיימו אבל הכא לענין שיתן טעם ביין בעינן שיהיה יבש גמור (ח"י) ואם יש כזית במקום אחד חייב לבער הבצק אע"פ שעשוי לחזק אא"כ טחו בטיט (ס"ק ל' שם):

כלל קכב

א דין תערובות חמץ ע"י בישול או מליחה בפסח (סי' תס"ו):

תבשיל שנמצא בו גרעין מה' מיני דגן אע"ג דמדינא אינו אוסר אא"כ נתבקעה ממש וכ"כ הב"י בש"ע ולי"א דוקא בראוי להתבקעות אבל אנו במדינתינו מחמירים דאפי' רק

נתרככה הכל אסור בהנאה אבל בלא נתרככה אפי' נמצא בחמין אין לחוש (מגן אברהם ס"ק כ"ה) ואם נמצא בח' של פסח אפי' נעשה התערובות בפסח רק שלא נודע לו עד יום שמיני או אפי' עבר ושהה (ח"י) כיון דאינו אלא משהו מותר להשהותו עד אחר פסח ובהפ"מ יש לסמוך על חכם צבי סי' פ"ו וכ"כ א"ר בשם פסקי תוס' דאפי' מצא בשביעי של פסח כופה עליו כלי וישהה התרנגולת או התבשיל עד אחר פסח ואז מותר באכילה רק יבער החטה במוצאי יו"ט. ודוקא במשהו אבל דבר שהוא חמץ גמור דאסור מה"ת אפי' מצא ביו"ט אחרון אסור לאחר פסח עכ"פ מדרבנן (ח"י סי' תס"ז):

ב שבולת מקש שנמצא ואין בו גרעין (שקורין שפרייער) אינו מחמיץ דרגיל הדבר שבשעת דישה נופלין כולו (ולא דמי לעצם חלול שכתבתי בח"א שער רוב וחזקה סי' מ"ג) אבל אם נמצא קליפה מחטה גופה זה אפשר דמחמיץ וגם א"א שלא יהיה נדבק בו קצת ממשות חטה ועוד דזה דמי לעצם חלול שכתבתי שם לאיסור. ומורסן הוא הנשאר בנפה וזה בא ודאי לידי חימוץ (כדאי' במתני' אין שורין מורסן לתרנגולת) ובסובין שהיא הקליפה הגסה מסתפק המגן אברהם שהרי להרי"ף דמפרש פת הדראה היונו פת סובין וא"כ מדנפיק ידי מצה שמע מינה דבא לידי חימוץ (ובזה סרה תמיהת ח"י בסי' תנ"ד דהמגן אברהם מסתפק בסובין ובמתני' איתא אין שורין מורסן):

ג תבשיל שנמצא בו שלשה גרעינים שלא נתרככו לא אמרינן חזקה שיש בתבשיל זה יותר גרעינין ושמא הם נתרככו דלא חיישי' לזה אלא דוקא בתולעים דמיניה קא רבו משא"כ בדבר דאתי מעלמא לא חיישינן לזה (והח"י ס"ק כ"ה השיג ע"ז והביא ראיה מהא דאמרינן שלשה ה"ז שכונת קברות אע"ג דהוי דבר דאתי מעלמא ולדעתי משם ראיה שהרי דוקא במושכב כדרכו דאז הוא הוכחה שהוא קברות ועכ"פ אין ראיה משם לדבריו):

ד חטה מרוכך שנמצא בעיסה או במצה אפויה וא"כ יש לספק כיון דמנהג ישראל לשמור המים שלשין בהם ואם כן יותר מסתבר שהיה בקמח וכיון שאנו רואין שהעיסה לא נתחמצה א"כ כ"ש שהחטה לא נתחמצה וא"כ ראוי להתיר הכל וי"ל דכל העיסה אסורה דחיישי' שהחטה כבר נתחמצה במים קודם לכן ועכשיו ע"י הלישה והעריכה נתמצה מן החטה ומוליך בכל העיסה מה שנפלט מהחטה דרך גלגולה (ואם נמצא ג"כ חטה ביתר המים שלשין בהם הכל מודים שכל העיסה אסורה (פ"ח). ומנהגינו אם הוא קודם הפסח אין אוסרין רק כדי נטילה ואפילו נמצא במצה אפויה. אבל אם לשו ואפו בתוך הפסח אזי אם נמצא בעיסה אוסרין כל העיסה. ואם נמצא במצה או בחתיכת עיסה בין שהיא עדיין חיה או אפויה אוסרין אותה עיסה או מצה כולה אבל שאר העיסות מותרים

דאמרינן כאן נמצא וכאן היה ר"ל שנפלה במצה זו ומוקמינן המאכל על חזקתו שהוא בחזקת היתר ואפילו אם החטה מלאה מים ומלוחלחת מעבר לעבר י"ל שמא היתה בלועה ממקום אחר ונפלה עתה לתוך עיסה או מצה זו (בשולחן ערוך סעיף י"א):

ה אבל אם חילק העיסה להעוזרים ונשאר חתיכ' עיסה בידו ונמצא בו גרעין מרוכך כל המצות שביד אחרים נמי אסורין דדוקא ממקום למקום לא מחזקינן איסורא ואמרינן כאן נמצא כו' שהרי באותו מקום לא נולד שום ריעותא כלל בעיסות האחרות אבל בכה"ג דאנו מסופקים על שאר מצות מחמת שאנו אולי היה הגרעין בעיסה זו בשעת לישה או עכשיו נפל קיי"ל דמחזקינן מזמן לזמן ואמרינן דמתחלה היה בעיסה וכלן אסורות ומ"מ בהפ"מ בלא נתבקעו ממש יש להתיר בהנאה (ח"י וכ"כ בא"ר) ואפשר דבכה"ג גם לכ"ע מותר ולכן עכ"פ מותר בהנאה (שם):

ו ונ"ל דכ"ז דוקא בגרעין אפילו נתבקעה אבל אם נמצא פירור לחם אפילו קודם פסח אסור כל העיסה או המצה שנמצא בו הפירור דשמא נשאר איזה פירור והוי כיבש דחוזר וניעור (עיין תשובת הרשב"א סי' קע"ו):

ז וכן הדין באחד שלקח מהחבית כרוב בקערה והוליכו לבית אחר ושם נמצא חטה הכרוב שבחבית מותר דאין מחזיקין ממקום למקום ואמרי' כאן נמצא כאן היה ר"ל השתא נפל. ונ"ל דל"ד לבית אחר אלא אפילו באותה בית כיון שהוא מקום אחר וכמ"ש המגן אברהם סוף ס"ק כ"ה אבל אם נמצא החטה בחבית אז אף מה שבקערה בבית אחר אסור דזה הוא מזמן לזמן ומחזקינן למפרע (מגן אברהם ס"ק ט"ז) ובמקום שנוכל לומר השתא נפל אם נמצא הגרעין באמצע החבית של כרוב וא"כ יש הוכחה קצת שמקודם היה בו דאם נפל עכשיו על הכרוב היה לו להמצא מכל מקום מותר דאפשר כשהיה מהפך וממשמש בכרוב ובקערה נהפכו עליונים למטה ותחתונים למעלה אע"ג שאינו יודע שהפכה ומשמשה הוי כמילתא דלא רמיא אאינשי וידים עסקניות הן (א"ר סוף סי' תס"ז). וכתב עוד דאפילו נמצא בחבית מכל מקום אותן הבעלי בתים שלקחו ממנו מקודם לזה אם יש הפ"מ ומניעת שמחת יו"ט יש להקל מטעם ס"ס שמא עכשיו נפל בחבית ואת"ל מקודם שמא לא נתרככה עד עכשיו אם לא תיכף כשלקחו נמצא בחביות שלא היה שהות להתרכך בזה הזמן. ואם אין הציר עולה ע"ג הכרוב בלא"ה יש להתיר הכרוב שבחבית ע"ש ואפילו אם המגופה היתה סתומה מ"מ י"ל עכשיו נפל וכבר היתה החטה מלאה מים ממקום אחר והכל לפי הענין. וביאגדע קוואס שנוהגין במדינתנו יש להחמיר דמצוי הדבר למצוא גרעינין ביאגדעס אם לא שבררו היאגדעס קודם נתינת המים:

ח אע"ג דמחזקינן מזמן לזמן. מ"מ במקום ס"ס שמא עכשיו נפל. ואת"ל מקודם שמא לא נתרככה עד עכשיו. או שמא לא נתחמצה. אע"ג דספק זה שמא לא נתחמצה הוי ספק מחסרון ידיעה (כמ"ש המגן אברהם סוף ס"ק ט"ז) מ"מ בהפסד גדול יש מקום להקל. (ע' נ"א סי' כ"ג):

ט הא דקיי"ל אין מחזיקין ממקום למקום. היינו בענין זה שנטל מכלי זה והניח בכלי אחרת ומצא בו חטה. וכן המערה מכלי לכלי ומצא בתחתון. דלכ"ע לא מחזקינן אפי' באיסור דאורייתא דאמרי' כאן נמצא כו'. אבל אם טלטל הקדרה ממקום למקום ומצא בו חטה. אע"ג דגם בזה אמרי' כאן נמצא. מ"מ נ"ל דזה דוקא באיסור משהו דרבנן. אבל אם מצא חמץ גמור שאין ס' כנגדו צ"ע להתיר דמאי חזית שתדין על החמץ והוי ממקום למקום דאמרי' כאן נמצא כשהוא צונן וכאן היה. נדון על הקדרה כאן נמצא בקדרה זו כאן היתה בשעה שהיתה רותח. דהוי מזמן לזמן. כמו שהארכתי שם (בשער רו"ח וסי' כ"ט):

י הא דקיי"ל מחזקינן מזמן לזמן. דוקא בסתם שלא היו בודקים לא המים ולא התבשיל. אבל אם בדק המים והתרנגולת והיו בחזקת כשרות בודאי והניחן בתיבה או שכיסה אותן. אע"פ שכבר עברו איזה ימים מזמן הבדיקה לעולם הן בחזקתן ולכ"ע אמרינן השתא נפל. כמו שהארכתי בזה שם סי' ל"א ל"ב. וכמ"ש המגן אברהם בשם מ"ב ס"ק י"ח:

יא הא דאמרינן עתה נפל דוקא כשיש לתלות בזה כמו בזה. אבל בדבר שאינו מצוי לא מקרי ספק כלל (מגן אברהם ס"ק ט"ז) ולפ"ז כמעט נפל האי התירא בבירא. דקשה הדבר למצוא שיפול גרעין בתבשיל בפסח שכל הבתים. בדוקים ממיני תבואות. אם לא שלפעמים מאכילים העופות גרעינים. ולפעמים נדבק במשרתת איזה גרעין והכל לפי הענין. (אך לפי מה שכתבתי בשער הקבוע סי' נ"ה בשם מהרי"ק. דאפילו באפשר רחוק הוי ס' ע"ש. הגם שהנחתי דבריו בצ"ע. מ"מ באיסור משהו ובשאינו ראוי להתבקע יש לסמוך ולעשות ממנו ספק במקום ס"ס. כגון שהוליך המאכל מגולה דרך הקצר או רחוב. או ע"י המשרתת המאכילה לעופות וכיוצא בו ולומר שמא עכשיו נפל. ואת"ל מקודם שמא לא נתרככה עד עכשיו. וכן מצאתי מבואר בתשובת מ"ב סי' ס"ט. דאפי' במקום דמצוי חיטין כגון בתרנגולת. אם יש עוד ספק אחד מצטרף לס"ס ע"ש). ואם לא רקדו הקמח ונמצא גרעינים בשעת אפיית המצות ואח"כ נמצא גרעינים בתבשיל. תלינן במצוי שהיו בשעת אפייה. וא"כ יש לעשות מזה ספק שמא נאפה יפה וא"כ אינו בא לידי חימוץ (ועיין בנ"א סי' כ"ז):

יב אם מלגו תרנגולת ברותחין ואחר כך לאחר שנטלו התרנגולת או בעוד שהתרנגולת בתוכו אלא שנצטננו המים נמצא במחבת גרעין שנתרככה וכן בשר שנתנו למים רותחים ולאחר שנטלוהו או שנצטנן נמצא במים גרעין רבו המחלוקת י"א אע"פ שעכשיו המים צוננין מ"מ מחזקינן איסור מזמן לזמן ואמרינן מסתמא היה במחבת כשעוד המים היו מרותחין וכן אפי' לאחר שנטלו התרנגולת נמצא בכלי לא הוי ממקום למקום כיון שהתרנגולת היה בתוכו הוי מזמן לזמן ולא הוי ממקום למקום אא"כ שהכלי או התרנגולת לא היה כלל בתוך כלי זה וה"ה לעיל בכרוב סימן ז' מיירי שלקח הכרוב בידים ונתן לקערה אבל הכניס הקערה לחבית ושאב עמה הכרוב זה הוא מזמן לזמן וע' בב"א מסי' ל"ח עד סי' מ"ג ולפיכך אסור הכל וי"א דאין מחזיקין כלל מזמן לזמן אלא בקדשים ואמרינן עכשיו נפל (עיין בחיבורי בינת אדם בשער רוב וחזקה סימן ל"ה ל"ו שכן דעת רשב"א דלא כמגן אברהם) וי"א דאע"פ דמחזקינן מזמן לזמן ובבשר אסור אבל בתרנגולת יש חילוק דאם היתה הגרעין שלימה דאז אין לומר שנתעכל אסור אבל בגרעינים שבורים מותר מטעם ס"ס שמא עכשיו נפל ואת"ל מקודם שמא כבר נתעכל והוי רק פרשא בעלמא ומנהגינו ע"פ רמגן אברהם דבבשר או בעופות והגרעין שלימה אסור הכל ובתרנגולת וגרעינים שבורים דהוי ס"ס הכל מותר. וכן אם שרו בשר בצוננין ואח"כ לאחר שנטלו הבשר מן הכלי נמצא במים גרעין הכל מותר אפי' להאוסרים בצוננין דבכה"ג סמכינן על הפוסקים דלא מחזקינן מזמן לזמן ואם נתערבו התערובות ויש הפסד מרובה ומניעת שמחת יו"ט יש להקל בכל זה בספיקות. איסור דרבנן שהוא משהו ויש להתיר שאר תבשילין שיש בהם תערובות מאותו תבשיל של בשר אע"פ שנמצאת החטה בתוכו בעוד שהבשר היו שרוי בתוכו אע"ג דהתבשיל עצמו אסור כדלקמן בסימן הסמוך להאוסרין בצונן מ"מ התערובות מותר דהא יש מתירין בצונן וכן אם נמלג ונמצא לאחר שנטלו התרנגולת או שנצטנן והגרעין שלימה וא"כ התבשיל אסור מ"מ התערובות מותר דסמכינן לומר עכשיו נפל (מגן אברהם). והב"ח מחמיר כיון דספק זה שמא נתעכל יש חולקין דלא מהני נגד איסור ולכן מחמיר דבספק א' אפי' להשהותה אסור ובס"ס מותר להשהותה או למכור לנכרי:

יג מי שנטל עוף ותחבה בקדרה רותחת למלגה ואחר זמן מצא חטה בעוף גם הקדרה אסורה דזה הוי מזמן לזמן ואמרינן שמא היה בעוף בשעה שהכניסה לקדרה ודוקא שלא פתח העוף בטוב בענין שיש לספק שהיה בו מקודם אבל אם הוא בענין שאילו היה בתוכו היה רואה אותו או שהיה נופל אמרי עתה נפל וע"ש בבינת אדם מסימן ל"ח עד סי' י"ג:

יד מי שנטל תוך פיו חתי' מצה וחתי' תרנגול והרגיש בפיו שיש שם חטה ונטל המאכל מפיו וראה חטה אם ניכר שהחטה נאפה א"כ מסתמא הוא מן המצה ואסור כדי נטילה ואם ניכרת שהיא מבושל מסתמא הוא מן התרנגול דרוב פעמים ניכר אך אם אינו ניכר והחטה מרוסק וא"כ יש להתיר שניהם התרנגול מותר מטעם ס"ס שמא נפל כשהוא צונן ואת"ל שמא היה מקודם בשעת בישול שמא נתעכל והמצה ג"כ מותר כיון דאיסור משהו רק מדרבנן תלינן שהי' בתרנגולת כדקי"ל בי"ד בסי' קי"א ובחבורי ח"א כלל ס"ג גבי ב' קדרות בא' יש בו ס' ובא' אין בו ס' ונפל לתוך אחד איסור דרבנן תלינן לקולא שאני אומר שנפל לזה שיש בו ששים דאפי' באיסורי הנאה אמרי' שאני אומר ותלינן לקולא (ח"י ס"ק מגן אברהם) ואפילו היה חתיכת בשר או תרנגול והחטה שלימה אע"ג שאין כאן אלא ס' א' שמא עכשיו נפל מ"מ מותר דלא מחזקינן איסור ממקום למקום ומכירה על השלחן הוי ממקום למקום אבל אם נמצא החטה בקערה שהוא אוכל מתוכו כיון דקיי"ל דמחזקינן מזמן לזמן א"כ חיישינן שמא היה החטה בתוך הקערה כשעירו לתוכו רותח וא"ל דהוי ס"ס ס' שמא היה במצה את"ל בבשר או בקדרה שמא עכשיו נפל ז"א דא"כ צריך אתה לאסור המצה שהרי אם תאמר במצה ר"ל שנאפה עם המצה וא"כ המצה אסורה וכל מקום שאתה צריך לאסור אחד מהם א"כ שניהם אסורות דמאי חזית לאסור זו ולהתיר זו שמא איפכא שהיה בבשר והמצה מותרת ובמקום שא' אסור קיי"ל דשניהם אסורות אפילו באיסור דרבנן כדאי' שם בי"ד ובחבורי שם (שם במגן אברהם ס"ק כ"ה):

טו אם נמצא חטה בקועה בכלי של מים בפסח ואח"כ בשל באותן מים או לש בו עיסה י"א אע"ג דהוא צונן ואין צונן מפליט ומבליע מ"מ משהו מיהא איכא ואסור וי"א דלעולם לא מפליט ולא מבליע בצונן אפילו משהו דאף על גב דהחטה ודאי בולע מן המים ומחמיצה אבל אינו מפליט כלום (ומש"כ המגן אברהם ס"ק ט"ו ומוכיח מרשב"א דס"ל דצונן אוסר עיין בב"א בשער רוב וחזקה סי' ל"ה דנ"ל דלא מוכח כלום) והמגן אברהם כ' דבמקום שיש לחוש שנשתהה מעל"ע וכן בבשר דאית ביה פילי יש לאסו' (נ"ל כוונתו דבשאר בשר יש תקנה בהדחה משא"כ באית ביה פילי דא"א בהדחה) ובמקום הפסד מרובה אם לא נתבקעה החטה ממש יש להתיר למכור והמיקל אף באכילה לא הפסיד (ח"י). ודוקא שידוע שהיה החיטה במים קודם שבישל באלו המים אבל אם נמצא לאחר שכבר בישל בהם הכל מותר מטעם ס"ס שמא עכשיו נפל ואת"ל מקודם שמא לא נתרככה עד עכשיו (מגן אברהם) ואע"ג דהא ספק שלא נתרככה עד עכשיו אינו ספק גמור כיון דמחזקינן מזמן לזמן מ"מ י"ל דהוי ס"ס שמא עכשיו נפל ואת"ל מקודם שמא

הלכה כדעת המתירין בצונן וגם יש פוסקים דלא מחזקינן מזמן לזמן אבל בחמץ גמור ליכא אלא ספק א' שמא עתה נפל ואסור (שם במגן אברהם):

טז והא דאוסר בצונן דוקא ע"י שריה קצת או ע"י התעסקות אבל אם נמצאת חטה מבוקעת אפי' בתרנגולת אע"ג שהיא לחה די בשטיפה בעלמא (ח"י ס"ק מ"ו) ואם שפשפו מורסן באווז לח או שהיא יבשה רק שהמורסן נשרו במים אפי' להמתירין בצונן כיון דאית ביה פילי וגם בכל צד יש בו בקעים לכן כולו אסור אפי' לא הדיח האווז אח"כ ובע"פ עד הלילה סגי בקליפה (ח"י סי' תס"ה) ואם שפשפו במורסן יבש וגם האווז היה יבש סגי בקליפת העור (עיין א"ר):

יז ואם נמצא גרעיני תבואה בבאר מים בפסח ראוי ליזהר בכל מה דאפשר שלא להשתמש באותן מים דשמא נכבש בתוכו מעת לעת ומ"מ אם אין להם מים אחרים כיון שחייו תלוים בו יש להתיר שהרי חטים ושעורים במים נטל"פ ואע"ג דקיי"ל לדידן דגם נטל"פ אסור בפסח מ"מ הרי י"א דבצונן אינו אוסר אבל אם נמצא חתי' פת וכיוצא בו שזה נימס בתוך המים יש לאסור אפי' בשעת הדחק ואפי' ע"י סינון שהרי י"א דאפי' קודם פסח לא מהני סינון כדלעיל כלל קכ"א סי' ט"ו ומכ"ש בפסח דלכ"ע לא מהני סינון (ח"י ס"ק ל"ח ופר"ח):

יח ונ"ל דכ"ש דאם שפכו שכר על בשר דאסור שהרי אפי' בשאר איסורין יש אוסרין אפילו בהפ"מ. אפילו בבשר תו ויש בו בקעים. וא"כ אע"ג דביו"ד בסי' צ"א (וע' בח"א כלל מ"ב סי' ו') מתיר מ"מ בחמץ בפסח יש להחמיר וצריך עכ"פ קליפה. ואפי' במעשה דצמח צדק שנשאר מעט שכר בכלי ונטלו בו מים להדיח הבשר אחר מליחה דפסק דצריך קליפה. והח"י ס"ק מ"ו כתב דאינו אלא חומרא שהמים מבטלים רתיחת המלח. ול"נ דדינא הוא מטעם שכתבתי כיון דאית ביה פילי. ולכן אפי' לא נמלח הבשר מ"מ צריך קליפה:

יט אם הגעילו יורה מחומצת בת יומא קודם זמן איסורו וירדו המים המחומצים לבור בתוך הפסח. אסור לשתות המים אפי' להמתירין בצונן הכא אסור שהרי נתערב הכל. אבל אם היה אב"י אע"ג דנטל"פ אסור לדידן. מ"מ כיון שהגעיל קודם שעת איסורו מותר דאפי' שומן מהותך בכלי אב"י קודם פסח מותר. כדלעיל כלל קכ"א סי' כ"ו אבל בב"י אם נתערב קודם פסח אע"ג דהוי נ"ט בר נ"ט וגם כבר נתבטל בס'. מ"מ לכתחלה אין להשתמש בהם כיון דמים יש בקל למצוא. ואם אחר שירד לבור לא שאבו מן המים יש לאסור אפי' דיעבד דקוו וקיימו וכאלו הן בעין. אא"כ ששאבו כבר כמה פעמים. דאז הוי כעירוי וכעיסה (ט"ז) והת"י מיקל בזה כיון שנעש' קודם פסח הוי עכ"פ ב"ט בר נ"ט ונ"ל

מדברי הט"ז שאם נשתבר כד של חלב לתוך הבור ובשלו בו בשר קודם ששאבו מן הבור והיה הרוטב מלבין מן החלב אסור (ודמות ראיה לדבר עירה דם הפר לדם השעיר וחזר ונתן את המלא בריקן כדי שיתערבו יפה וכן נראה לעינים. ועיין מכות דף כ"א דחיישינן במקום דקוו וקיימו וכן מוכח במקואות פ"ו משנה ד') ובזבחים פי' רש"י ד"ה בשלמא יש ס' שאין לך טפח מזה שלא בא מחבירו קצת ע"כ דוקא קצת:

כ אם נמצא גרעין מרוכך על בשר מלוח. אע"ג שחמץ הוא איסור כחוש מחמרינן לאסור אותה חתיכה שנמצא החטה עליו כולה. וחתיכות האחרות הנוגעות בחתי' זו אם מסופק שמא נגע החטה בשאר חתי' כולן אסורין (נ"ל דר"ל כדי קליפה דמ"ש מדין שאח"ז) ואף שידעינן בודאי שלא נגע אלא באחת מהן ולא ידעינן באיזו נגע כולן טעונין קליפה מדינא דחמץ בפסח לא בטיל ברוב וא"כ אם נתבשלה בלא קליפה אוסרת תערובתה (עיין בא"ח סי' תס"ז ובמגן אברהם ס"ק ל"ב) ואם ירצה יכול למכור הכל לנכרי או להשהות חתיכה האחת המונחת עמה עד אחר פסח ושאר החתי' שודאי לא נגעו בחטה לכתחילה יקלוף אותם ובדיעבד שנתבשלו בלא קליפה מותרין דכיון דאין איסורו רק מחמת בלוע כחוש אינו הולך מחתי' לחתי' בלא רוטב (מ"ב סי' ס"ט וב"ח בתשו' סי' נ"ד) וע' בט"ז מש"כ הלכה למעשה ודוקא שמצא החטה בעודה מונחת במלח קודם שהדיחו אבל אם מצא לאחר שהדיח הבשר או על עוף מבחוץ ע"כ נפל עליו לאחר המליחה דאל"כ היה נופל ע"י הדחה אבל אם מצא בתוך עוף שהוא חלול אפי' לאחר הדחה אסור דאמרי' מה שלא נפל הוא מחמת שמונח בתוכו ומ"מ אם יש לתלות שעכשיו נפל אפילו בעוף מותר (שם במגן אברהם ס"ק ל'):

כא אם נמצא החטה בכלי שמלחו בו בשר לאחר מליחה והדחה אם לא נמלח כ"כ כדרך שמולחין לקדרה אע"ג שאנו מחמירין ואומרים שאין אנו בקיאין בזה מ"מ הכל יודעין היאך מולחין לקדרה ולכן אם לא נמלח כ"כ מותר (כמ"ש רמ"א בסימן צ"א) אך אם נמצא ציר למטה בשולי' הכלי והחטה למעלה חיישינן דמתמצית החטה שנתרככה יצאה טפת חמץ ונוטפת על החתי' דרך הילוכו מלמעלה למטה וכולן נאסרות דאע"ג דנאכל מחמת מלחו מ"מ הציר הוא לעולם רותח וא"כ נאסר מן הציר (ב"ח בתשו' סי' נ"ד) ואם נמלח כדרך שמולחין לקדרה והציר עולה על גביהן הכל אסור ואם לאו מה שבציר אסור (ט"ז תס"ז):

כב אפי' נתרככה החטה אם חזינן דאין החטה נתלחלח מן המלח כגון שהיא נגובה אינה אוסרת דאינו פולטת כל עיקר דהוי טהור מליח וטמא תפל וכן אם נפל חמץ על בשר מלוח אף בפסח יש להקל במקום הפ"מ כמו בשאר איסורין (ח"י סי' תמ"ז ס"ק ו'):

כג ספק אם נתרככה החטה וגם ספק אם היה אז ציר בשולי הכלי מותר דהוי ס"ס (שם ב"ח בתשו') וצ"ע:

כד תרנגולת צלויה שנמצא בה חטה בפסח חותך מקום פעפועו דהיינו כדי נטילה בכחוש ואם הוא שמן אסור כולו וזהו לדעת הב"י דמחלק בין כחוש לשמן וי"א דאפילו בכחוש אע"ג דבשאר איסורין לדעת הב"י אינו אסור אלא כדי נטילה מ"מ בחמץ דאיסורו במשהו ע"י היפוך השפוד מתפשט הטעם בכולו. וי"א כל התרנגולת הצלויות עמה באותו שפוד ונוגעות זו בזו כולן אסורים שע"י היפוך השפוד מתפשט מזו לזו וא"ל היפך השפוד דינו כדין מליחה ואם התרנגולת שמינה אפי' אינו נוגעת אוסרת הכל דכיון שהיא שמינה זב השומן ע"י היפוך השפוד והוי כבישול דמפעפע בכל הכלי (תס"ז) ואמנם כ"ז שנמצא בתוך תרנגולת די"ל שנתחמצה במים שהודחה בו אבל אם נמצא על התרנגולת אם כן אי איתא דהוי בשעת הדחה היה נופל וע"כ עכשיו נפל ושומן הוי כמי פירות ואינו מחמיץ (תס"ב):

כה חטה שנמצאת בזפק העוף לאחר שהבהבו אותה החטה שורף דלא נחשב כמעוכל והעוף מותר דאין צלי אוסר יותר מקליפה והזפק במקום קליפה ואפי' לדידן דאוסרין בצלי כולו מ"מ בהבהוב דגרע מצלי לכ"ע מותר (שם תס"ז):

כו נוהגין שלא להבהב העופות בקש עם השבלין שמא יש בו דגן מחומץ ולכן מהבהבין בעשבים או מחתכין השבלין מן הקש ובדיעבד מותר (ט"ז) ואפילו היה בו דגן מחומץ בודאי מותר (א"ר תס"א):

כז יין לבן שהוכהה מראיתו ותקנו בחלב חטה אע"פ שכבר נתבטל בס' קודם פסח אם ידוע אותו יין לא ישתה ממנו בפסח שמא נשאר קצת חלב חטה בעין וחוזר וניעור (תמ"ז ס"ק מ"ה) ונראה לי דיש לשאול להאומנים המתקנים דאם יש לחוש לזה אפילו נתערב בחבית אחרת יש לאסור דה"ל ס' א' בגופו וס' א' בתערובות. ולענין אם מותר לתקנו שמא ישתה בפסח מבואר בחבורי חכמת אדם כלל נ"ב:

כלל קכג

א דין אכילת חמץ בע"פ ודין איסור חמץ בע"פ ובפסח ולאחר הפסח (תמ"ג):

ג' זמנים חלוקים לחמץ מה"ת. מו' שעות עד הלילה. ובתוך הפסח. ולאחר הפסח. ערב פסח משש שעות ולמעלה אסור באכילה ובהנאה מה"ת ולוקין עליו לדעת רוב הפוסקים (תמ"ג). וילפינן מדכתיב לא תאכל עליו חמץ כלומר על קרבן הפסח וקבלו חז"ל דר"ל משעה שראויה לשחיטת הפסח שהוא לאחר חצות היום אבל אין בו כרת לכ"ע וגם אין

עוברין בב"י עד הלילה (מש"כ הח"י דמרש"י בב"ק כ"ט משמע דס"ל דמשש שעות עובר בב"י ול"נ דאינו מוכר' די"ל דכוונתו דבפסח עובר בב"י ע"ש ועי' בפסחים). ולפיכך לא החמירו ג"כ בתערובות אלא דינו כשאר איסורי תורה לבטל בס' (תמ"ז). ומתחלת ליל ט"ו וכל הפסח אסור באכילה וחייבין על אכילתו כרת וגם אסור בהנאה ועוברין בב"י וב"י ולפיכך החמירו בו חכמים שאיסורו במשהו (שם) ולאחר הפסח קיי"ל דאינו אסור כלל מה"ת אלא דחכמים אסרו חמץ שעבר עליו הפסח מטעם קנס כיון שעבר עליו בב"י (תמ"ח) ואפילו בחמץ שביטל ולא עבר בב"י מ"מ אסור כיון שאותו חמץ ראוי לעבור עליו בב"י חיישינן שאם נתיר אותו אזי לא יבערנו ויסמוך על הביטול ומיעקר תקנת חכמים שתקנו לבערו. ולכן אפילו היה שוגג או אונס ולא מכרו אסרו חז"ל ולפיכך חמץ שלא היה ראוי לעבור עליו בב"י כגון חמץ נוקשה או שנפסל קודם איסורו מאכילת כלב או שנתערב מין במינו ברוב או מין בשאינו מינו בששים מותר לאחר הפסח וכ"ש חמץ של נכרי שעבר עליו הפסח דמותר אפי' באכילה (תמ"ז ע"ש):

ב כיון דמדאורייתא אסור מו' שעות עשו חכמים הרחקה שלא יבא האדם ליגע באיסור תורה ואסרו לאכול חמץ אף קודם חצות ב' שעות מקודם ואעפ"כ התירו כל שעה חמישית בהנאה למכרו לנכרי וליתנו לבהמה וחיה ועוף רק שיעמוד עליהם לראות שלא יצניעו ממנו ושלא ישאר כלום. ומתחלת שעה ששית אסרו חכמים גם בהנאה ואז צריך לבערו מן העולם ואפילו ביטול אינו מועיל עוד שהרי כבר אינו שלו אעפ"י שאין איסורו אלא מדרבנן בהנאה כל שעה ששית מ"מ כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תיקון (תמ"ג):

ג השעות הללו חשבינן שעות זמניות ר"ל שלעולם מחלקי' היום מעלות השחר עד צאת הכוכבים לי"ב חלקים ואם היום ארוך ט"ו שעות חשבינן כל שעה שעה ורביע ואוכלין שליש היום. ומ"מ כיון שי"א דמותר לאכול עד ב' שעות קודם חצות היום אע"ג דלא קיי"ל הכי לענין אכילה מ"מ אם שכח למכור עד שעה קודם חצות מותר למכרו (מגן אברהם):

כלל קכד

א דין מכירת חמץ וחמץ שעבר עליו הפסח (סי' תמ"ח מ"ט נ):

כבר בארנו שכל דבר שהוא חמץ גמור צריך לבער כגון לחם ושכר וי"ש וגרעינין של תבואה שצמחו וכן תבואה שרחצו אותה במים או שנפל עליה מים בתלוש וכן כל מיני גרויפן מתבואה הידוע שרוחצין התבואה קודם עשיית הגרויפן וכן כל כיוצא בו צריך לבער קודם הפסח ואם לא ביער נתבאר בכלל הקודם:

ב ואם יש לו חמץ הרבה שאינו רוצה לבערו ולהפסידו יכול למכו' לנכרי קודם שעה חמישית ואפילו לנכרי המשרת בתוך ביתו מותר למכרו רק שלא יהיה קנוי לי קנין עולם

כגון אלו שקורין (פאדנעש) ובלבד שיהיה המכירה כדין גם החמץ יוציא חוץ לביתו דאל"כ מחזי כמקבל בפקדון חמצו של נכרי אבל מדינא מותר שהרי אין הישראל חייב באחריות אבל אם כשיאבד החמץ יצטרך הישראל להחזיר דמי המכירה לנכרי אסור. ואם יש לו חמץ הרבה וא"א להוציאו חוץ לביתו ימכור לו גם החדר ואגב הקרקע יקנה ג"כ החמץ ולפי שהרבה פוסקים ס"ל דאינו קונה בכסף אלא דוקא בשטר עם הכסף ולכן יתנה עמו שיקנה בכסף לחוד ויותר טוב שיכתוב ג"כ שטר ואף שאין הנכרי נותן לו כל הכסף רק איזה זהו' שקורין אויף גאב יתנה עמו שיקנה בזה האוף גאב החדר והחמץ ושאר הכסף יזקוף עליו במלוה. וצריך ליזהר שיתן לו המפתח מן החדר כדי שיוכל הנכרי ליכנס שם ואסור לישראל ליתן עליו עוד מסגרת או חותם ולאחר המכיר' מתיר הח"י ליתן מסגרת וחותם אם מתירא שיגנוב הנכרי ונ"ל דה"ה דמותר ליתן חותם עליו משר העיר אם הנכרי מאבדו שהרי החמץ הוא באחריו' הנכרי ואע"ג שהוא כעין משכון אצל הישראל כיון שישראל מנכרי אינו קונה משכון וגם הוא ברשות הנכרי שהרי מכר לו החדר וגם אין הישראל חוזר מן המכירה אלא שרוצה לכופו שישלם לו דמיו נ"ל דמותר (עיין סי' תמ"א בסופו):

ג גם צריך ליזהר שיפסוק דמים עם הנכרי כמה יתן בעד הבית וכמה יתן בעד כל מדה שכר או יי"ש וכיוצא בו דבלא פסיקת דמים אין כאן קנין כלל (ח"מ סי' ר' סעיף ז') אא"כ שיאמר כפי שישום אותו פלוני או ג' בקיאין או שיפסוק דמיו לפיכך לא מהני שיאמר לו אני מוכר לך בית זה או חמץ שלי אא"כ יאמר לו אני מוכר לך בית זה בכך וכך וחמץ זה בעד סך כך וכך ויכול להתנות עמו שהמדידה תהיה אחר הפסח (ותמיה לי על המגן אברהם שכתב דלא כההמון שאומרים אני מוכר לך המפתח אלא צריך שיאמר אני מוכר לך החמץ דגם לשון זה לא מהני אא"כ קצץ דמים וע"כ שבאמת כך כונתו ומ"מ היה לו לבאר) וכשיאמר לו אני מוכר לך בית זה או חמץ זה בעד פרוטה זו מותר (וכ"כ הפ"ח) דאנן סהדי דהישראל גמר ומקני כדי שלא יעבור בב"י. וכל קנין שנהגו בו הסוחרים כגון שנותן כפו לחבירו שקורין (צו שלאק) או אג"ק מהני. ולא ימכור לשליח של נכרי דאין שליחות לנכרי. ואם עשה הישראל שליח למכור חמצו והשליח מכר החמץ אג"ק שלו אפילו בלא שום נתינת מעות ג"כ מהני בדיעבד וצריך לפרוט שם הלוקח בשטר וצריך לפרש כל מין חמץ שיש לו ולא יכתוב סתם אני מוכר כל שיש בו חשש חימוץ דהוי כאין מינו ידוע שהרי אינו יודע אם שוה הרבה או מעט (כ"כ בח"ד) אלא יפרוט כל מין ומין רק המדידה א"צ שיהיה דוקא קודם פסח אלא כמו שכותבים דהמדידה והשומא לאח"פ וא"כ סמכה דעתו ועיין עוד הרבה חלוקים בח"ד שהאריך מאד בכל פרטי דברים:

ד בדיעבד שלא מכר לו רק בכסף לבד או במשיכה לבד מותר כיון דיש פוסקים כרש"י דנכרי קונה בכסף לבד דוקא וי"א כר"ת במשיכה דוקא ולכן בדיעבד סמכינן על כל א' מן הדיעות ונ"ל דה"ה אם מכר לו החמץ אגב קרקע בלא כסף ובלא שטר רק שהנכרי החזיק בקרקע בא' מדרכי קניות קרקע דהיינו בחדר שיש מנעול ונכנס בתוכו ע"ד להחזיק בו ג"כ בדיעבד מותר. וה"ה אם הקנה לו בחליפין דהיינו שהנכרי נתן סודר שלו להישראל שעי"ז שמקנה לו הסודר מקנה לו זה החדר והחמץ נמי בדיעבד מותר כדאיתא בח"מ סי' קכ"ג סעיף י"ד וע"ש בסמ"ע שמסופק בזה מ"מ בדיעבד נ"ל להתיר וכ"כ מ"א ר"ס תמ"א. ודוקא שהנכרי נתן סודר שלו להמוכר אבל לא מהני שיתנו עדים סודר שלהם להמוכר כמו בין ישראל לישראל שהעדים מקנין הסודר שלהם דאין שליחות וזכיה לנכרי (וע' מ"א ר"ס תמ"א וע' נ"א סי' פ"ה):

ה אם הבית שהחמץ שם אינו שלו אלא ששכר אותו מן הנכרי או מישראל נ"ל דאז לא מועיל מכירתו דאיך ימכור דבר שאינו שלו אלא ישכור לנכרי אותו החדר וכ"כ בח"ד בהדיא וע' בפ"ח סי' תמ"ח ובסי' ת"נ ברמגן אברהם ומגן אברהם) וישכיר לו החדר סתם ולא יאמר לו בהדי' שמשכירו להניח בתוכו חמץ כדלקמן סי' י"ז:

ו אם ישראל מניח חמצו בחדר של חבירו המוכר את חמצו צריך להודיע לישראל המוכ' ויעשהו שליח למכור ואם הניח שלא מדעתו אסו' (בח"י שם ס"ק ט"ו):

ז ואסור להתנות עמו שיחזור ויקנה ממנו לאחר הפסח אבל מותר להבטיח לו שיקנה ממנו לאחר הפסח ויתן לו ריוח:

ח ואסור למכור לישראל מומר או מומרת שאע"פ שחטאו דינם לכל דבר כישראל ממש ונמצא עובר משום לפני עור והוי כחמץ של ישראל שעבר עליו הפסח (ט"ז סי' תמ"ח):

ט ואם היה לו חמץ בספינה על הדרך יוכל ג"כ למוכרו באחד מדרכי הקנייה (שם במגן אברהם) וג"כ יפקיר לפני בית דין (ועיין בח"י):

י אם יבא לו חמץ בפסח על עגלה או ספינה ויצטרך לשלם מכס ושכר עגל' ימכור לנכרי בכסף ושהנכרי יסלק הכל ואח"כ יפקירנו גם כן (ח"י שם):

יא מתנה ע"מ להחזיר אע"ג דבכל התורה הוי מתנה גמורה משום חומרא דחמץ החמירו אבל מתנה גמורה וחלוטה מהני לכ"ע וכן מותר ליתן לו החמץ במתנה אע"פ שיודע שלא יגע בו אלא ישמרנו עד אחר פסח ויחזור ויתן לו מותר ובלבד שיתננו לו מתנה גמורה בלא שום תנאי ואם הנכרי אינו רוצה להחזיר לו החמץ אסור לתבוע אותו בדיניהם. ואם הנכרי מכר לישראל אחר צריך לחזור ולמכור לבעלים הראשונים ואם נתן להנכרי יותר מן הראוי א"צ הבעלים להחזיר לו (מגן אברהם) (עיין נ"א סי' ד'):

יב אסור ליתן בהמתו לנכרי להאכילה בפסח אם ידוע שמאכילה חמץ ולכן צריך למכור גם הבהמות ואפילו אינו מקדים לו דינר אסור (ועיין בנ"א סימן ה' דלא כפ"ח) וצריך להזהיר זה לסוחרי סוסים ומכ"ש שנוהגין קלות ששוכרים נכרי שיתן סובין עם מים לסוסים אלא צריכין למכור הסוסים עם השטאל ולא יהיה להם שום עסק עמהם בפסח (ועיין לקמן כלל קכ"ו סי' י"א):

יג ישראלים שיש להם (ברייא הייזר) שלהם או שוכרים מנכרי וכן המחזיקים (אורענדא) ששוכרים משר יורות ורחיים ליקח מכל שכר שמבשלין מדה חמץ עיין בב"ח וט"ז ומסקנת המגן אברהם דאין לו היתר אלא שימכור קודם פסח הרחיים והיורות. או יצוה להטוחנים שלא יפרישו המדות בפסח שהרי יכול לומר איסורא לא ניחא לי דלקני אלא יכתבו הנכרים שטחנו בפסח ויגבו מהם לאחר פסח (מגן אברהם סי' ת"ו עיין כ"ז בט"ז ומגן אברהם סי' ת"נ ובח"ד):

יד ישראל שמקבל מנכרי בריבית ככרות בכל שבוע יאמר לו קודם פסח שיתן לו בשבוע של פסח קמח מתבואה שלא רחצו או מעות וכיון שהתנה עמו כך אע"פ שאחר פסח נותן לו ככרות חמץ הם חליפי הקמח והמעות ושרי. ובדיעבד אפילו לא אמר לו והביא אחר הפסח מותר שהרי לא זכה בו הישראל בפסח. וישראל שקנה חוק הכומרים וכיוצא בו שנותנים להם לחם מותר ליקח מהם לאחר פסח מה שחסר להם בפסח שהרי לרוב פוסקים אינו קונה הישראל בכסף אלא דוקא במשיכה ואפילו הפוסקים דקונה בכסף לבד מ"מ כיון דחמץ שעבר עליו הפסח אינו אסור אלא משום קנס והכא ליכא למקנס שהרי ישראל לא זכה בו מעולם (ת"נ במגן אברהם):

טו ישראל ונכרי שיש להם תנור בשותפות יאמר לנכרי קודם פסח טול אתה של פסח בין רב או מעט בין יאפה בין לא יאפה ואני אקח אחר הפסח דהוי כמוכר התנור להנכרי בפסח ומה איכפת ליה לישראל אם יאפה חמץ או מצה ואמנם היותר נכון למכור השבוע של פסח להנכרי ויטול הדמים מתחלה. ופשיטא דבארבעה ימים שהם יו"ט עכ"פ אסור לומר טול אתה כמבואר כלל ג' (שם ועיין ח"ד):

טז ישראל שהיה לו תנור ואפה בו נכרי חמץ בפסח ואפה שלא בידיעת ישראל אפילו מעות אסור לקבל בשכרו דכיון שהתנור של ישראל לבד וא"כ ה"ל משתכר באיסורי הנאה ואם קיבל כבר המעות מותר להנות ממנו דחמץ אינו תופס דמיו אלא דלכתחלה אסור להשתכר באיסורי הנאה כדלעיל כלל ק"כ סי' ט' אבל ככרו' אפי' בדיעבד שקבלו ממנו אסו' שהרי תיכף כשאופ' בו זכה בככרות אלו וה"ל חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח. ואם יש לישראל הזה גזבר נכרי שמשכיר התנור ומיחה לגזבר שלא ישכיר התנור

בפסח ושלא בידיעת הישראל השכיר הגזבר וקיבל המעות מותר הישראל לקבל ממנו המעות אבל אם קיבל ככרות אף בזה אסור (ת"ד):

יז מותר להשכיר תנורו לנכרי ע"מ שיאפה בו מצה ואע"ג שאופה בו חמץ אין זקוק לו שהרי אפילו לא יאפה בו כלום צריך לשלם שכרו אבל אסור להשכיר לו סתם כיון דמסתמ' עומד לאפות בו חמץ הוי כאילו פירש אבל מותר להשכיר חמורו וסוסו סתם דמסתמא אינו עומד דוקא לחמץ אף על גב שיודע שהנכרי יביא עליו חמץ אבל אם מפר' לו שרוצה שיביא עליו חמץ יש לאסור אבל כלים אסו' להשכיר אפי' סתם שהרי הוא רוצה בקיומו שאילו לא יבשל בו יתבקע ועוד כיון שהכלי עצמו בלוע מחמץ ואסור בהנאה אסור להשכיר לכתחלה. וכן בית אסור להשכיר לשום בו חמץ אבל בסתם לדור בו מותר ודוקא כשמשכירו תוך הפסח או בע"פ אבל איזה ימים קודם פסח מותר. ויש מתירין להחם חמין בכלי חמץ לחוף ראשו ולרחוץ בו או להשתמש בו בדבר יבש או לח מה שאינו דבר אכילה דכיון שאין נהנה מחמץ שבתוכו ועוד דהוי שלא כדרך הנאתן מותר אבל למכרו לנכרי אסור כיון דעומד לאכילה ומוכרו לנכרי ונהנה ממנו הוי כאלו נהנה ממנו הוא (שם בש"ע):

יח להיות שומר אצל חמץ אפי' חמצו של נכרי אם הוא נוטל שכר (כצ"ל במגן אברהם) אסור לכ"ע שהרי משתכר באיסורי הנאה ויש אוסרין אפילו יהיה בחנם ונ"ל משום דמסתמא אם לא קיבל ממנו הנאה לא הוה שומר בחנם וא"כ הוי נמי משתכ' באיסורי הנאה כדלקמן בסי' שאח"ז ומ"מ בדיעבד שנטל שכר יש להתיר כיון שאינו תופס דמיו (ח"י סק"ט):

יט אסור לקנות חמץ בשביל נכרי בפסח אפי' במעותיו של נכרי דאין שליחות לנכרי ונמצא הישראל קונה אותם ועוד שמא יאכל ממנו ועוד שהוא רוצה בקיומו שהנכרי מחזיק לו טובה בשביל זה (שם):

כ היתה בהמת נכרי טעונה חמץ אסור לפרוק בפני הנכרי מטעם המבואר ובמקום שיש צער בע"ח כיון דצער בע"ח דאורייתא וגם שאינו מכוין משום טובה הוי כלא אפשר ולא מכוין ומותר (שם במגן אברהם):

כא מותר לומר למשרתו נכרי בפסח הילך דינר וקנה ואכול אעפ"י שיודע שיקנה חמץ ובשעת הדחק מותר לומר לו ג"כ צא ואכול ואני פורע וכן מותר לומ' לחנוני אני פורע אע"ג דהחנוני נותן בשליחות הבעה"ב והוי כשלוחו וכיון שמזונותיו עליו הרי כנהנה. מחמץ מ"מ כיון שעדיין לא נתן המעו' לחנוני לא חשיב חמצו של ישראל אבל לכ"ע אסור שיקדים ליתן מעות לחנוני שיתן עבור המעות חמץ למשרתו דזה הוי שלוחו ממש

ואסור לכ"ע. וכן הדין אם צריך ליתן חמץ לבניו הקטנים ישא אותם לבית הנכרי ויאכיל הנכרי אותם שם ויאמר אני פורע ובלבד שלא יקדים דינר ופשיטא דאסור להאכילם ביד דאז הוא תיכף קונו' החמץ (ועיין בהל' ברכות כלל ס"ו סימן ט'):

כב ישראל שלוה ככר מחבירו קודם פסח על מנת שיתן לו ככר אחר אפילו אם עבר הישראל הלוה והניחו עד לאחר פסח מ"מ מחויב לשלם דאע"ג דלכתחלה אסו' לקבל חליפי חמץ כדלעיל כלל ק"כ מ"מ זה לא מקרי חליפי חמץ שהרי כיון שהלוה זה לא הלוה להחזיר לו ככר זה בעין אלא לאכילה הוי כאילו חייב לו מעות. ולפ"ז אפילו נותן לו מעות בעד הככר אפילו בפסח מותר (ח"י שם) ויש מקומות שנהגו בזה איסור לכתחלה ללוות חמץ שיפרע לו חמץ (ת"נ):

כג חמץ שנמצא לאחר הפסח ולא ידעינן אם הוא של ישראל או של נכרי אסו' באכילה ומותר בהנא' והולכין אחר רוב בני העיר ואם יש לתלות שנעשה אחר הפסח אפילו ברוב ישראל מותר באכילה ועיין בח"י דוש מתירין בחמץ שהוא ספק אם עבר עליו הפסח ע"ש (סי' תמ"ט):

כד גר [*] היינו הבא מארץ אחרת לכן אין לו יורשים] שמת קודם הפסח והניח חמץ ועבר עליו הפסח כל הקודם לזכות בו אחר הפסח מותר שהרי לא עבר עליו בבל יראה שום אדם אבל כשמת הגר בפסח או שגזל ישראל ממנו קודם פסח אע"פ שמת הגר קודם פסח אז עבר בב"י הגר או הגזלן ואסור (ח"י רסי' תמ"ח):

כה מי שיש לו שותפות עם נכרי בחמץ ועבר עליו הפסח חלקו של ישראל ודאי אסור בהנאה אך לאחר שנטל הנכרי חלקו חלק של נכרי מותר בהנאה דכיון דחמץ לאחר פסח אינו אלא מדרבנן ובמילתא דרבנן קיי"ל יש ברירה. ובאכילה צ"ע די"ל דעשאוהו כשל תורה דמטעם זה כ' הריטב"א דאע"ג דמותר לעשות רפואה מחמץ שעבר עליו הפסח אבל לענין אכילה אסור להתרפאות אלא במקום סכנה (ח"י שם ובסי' תס"ו). ואם יש להם בשותפות חמץ ושאר דברים כתב בח"ד דאסור לומר לו טול אתה חמץ ואני שאר דברים אע"ג דאינו אסור אלא מדרבנן ע"ש:

כו נכרי שהביא דורון לישראל ביום א' של פסח לא יקבלנו הישראל וגם לא יהא ניכר שחפץ בו וטוב שיאמר בפירו' שאינו רוצה שיקנה לו רשותו ואז אפי' הניח הנכרי בביתו בתוך הפסח מותר שהרי לא זכה בו הישראל (תמ"ח) ואם נתן חטים לטוחן נכרי ואמר הנכרי שלתת החיטין א"צ להאמין לו. ואם אפה הנכרי ממנה פת בפסח בלא ידיעת ישראל ואחר פסח הביא לו הפת מותר לישראל ליקח הדמים מן הנכרי דה"ל כמזיק (ח"י

שם). ונכרי שמכר חטים לישראל ואח"כ נודע שהוא חמץ וא"כ י"ל דהוי מקח טעות דאיסורא לא ניחא ליה דלקני בח"י הניח בצ"ע וח"ד כ' דאסור (שם):

כז בין חמץ שנתערב ממילא או עירב במזיד קודם פסח בששי' דאע"ג דבפסח חוזר וניעור כגון יבש ביבש כדלעיל כלל קכ"ח מ"מ אם עבר עליו הפסח מותר שהרי לא עבר בב"י והיינו אם היה במינו אבל במין בשא"מ א"כ עבר בב"י (כדלעיל כלל קכ"א) בין חמץ שנתער' ממילא בפסח בס' אע"ג דצרי' לבער מדרבנן מ"מ אפילו עבר ושהה במזיד מותר שהרי גם בזה לא עבר בב"י מה"ת (מגן אברהם) (משמע דמיירי שלא היה יודע בו מקודם שנתערב וא"כ לא עבר בב"י כמש"כ המגן אברהם סי' תל"ד ס"ק ה' וצ"ע שהרי אפילו עבר עליו במזיד כיון שנתערב בס' ולא קנסינן רק בעינא אבל לא התערובות א"כ אפילו ידע נמי דינא הכי שהרי אפילו בעבר עליו במזיד כל הפסח ונתערב אחר הפסח מותר וא"כ מ"ש ואפש' כיון דעבר במזיד וגם שהה במזיד אע"פ שנתער' אסור דדוקא כשנתער' אחר פסח ממילא מותר משא"כ בפסח כיון דהתערובות נעשה בפסח אסור) ובין חמץ גמור שעבר עליו מה"ת ונתערב ממילא אחר הפסח בס' מותר דדוקא בפסח החמירו במשהו אבל לאחר הפסח כיון שאין בו כרת הוא כשאר איסורין ובטל בס'. וי"א דלאחר הפסח בטל ברוב דלא קנסו בחמץ שעבר עליו הפסח אלא כשהוא בעינא אבל כשנתערב מותר והמיקל לא הפסיד. ודוקא בנתערב בשוגג אבל אם עירב במזיד אפילו לאחר פסח דינו כדין מבטל איסור כמבואר בח"א כלל נ"ב. ואפי' להפוסקים דגם בזה בעינן ס' מ"מ אם נתערב בפחות מס' סגי בהשלכת הנאת האיסור לים המלח דאע"ג דבפסח לא קיי"ל הכי מ"מ לאחר הפסח הואיל וקנסא בעלמא הוא מהני פדיון ואז מותר אפילו באכילה. אבל אם נתערב קודם פסח ברוב או בפחות מס' ועבר עליו הפסח אם הוא מין במינו א"כ עכ"פ לא עבר מה"ת בב"י מותר בהנאה ואסור באכילה אלא מין בשא"מ דעבר עליו מה"ת אסור. ודעת הב"ח דדוקא אם נתערב פחות מכזית חמץ בתבשיל אפילו נודע לו קודם פסח ועבר ושהה כיון שלא עבר בב"י וליכא למקנסיה מ"מ אסור באכילה דטעם חמץ קא טעים אלא סגי ליה בפדיון. אבל דעת האחרונים דכל פחות מס' מהני השלכת הנאה וכן חמץ נוקשה אפי' בלא תערובות כיון דלא עבר בב"י מותר בהנאה וכן בכל חמץ שאיסורו מדרבנן ועבר עליו הפסח מותר בהנאה (ססי' תמ"ז במגן אברהם ובח"י שם) וכן מותר לערבו לכתחלה קודם פסח כדי להשהותו כיון דאין איסור להשהותו רק מדרבנן:

כח חטין שנתבקעו ואין בקוען ניכר שנתערבו בכרי אסור להשהותן ואם עבר ושהן אסורים אחר הפסח ואסור למכרן לנכרי (ועיין לקמן כלל קכ"ו סי' ה') ואם לא נודע לו עד לאחר הפסח סגי בהולכת הנאה לים המלח כדלעיל בסי' הקודם:

כט שמרי שכר או שאור שעבר עליו הפסח וחימץ בו עיסה אסור דהוי כאלו הוא בעיניה וכן הדין בכל דבר המעמיד כמבואר לעיל כלל קכ"א סי' ב' (ועיין בסי' תמ"ז במ"א ובח"י סי' תמ"ב ס"ק ט"ז):

כלל קכה

א דיני הגעלה (תנ"א):

כל כלי חרס שנשתמש בהם חמץ אינו מועיל להם הגעלה שהתורה העידה שא"א להוציא האיסור מכ"ח ע"י הגעלה. שהרי בקדרה של מתכות שבישל בה חטאת כתיב דמהני לה הגעלה ובכ"ח כתיב תשבר ואפילו אם ימלאם גחלים לא מהני כיון שאין דרכן בכך שמא חייס עלייהו שלא יתבקעו ולא ילבן יפה:

ב אבל התנורים שמסיקים בהם אע"פ שהם של חרס מהני להו ליבון אך לא מהני בלהבה לבד אלא שצריך ללבנו כ"כ עד שיהיו ניצוצות נתזין ממנו. ואח"כ צריך לדקדק שיגרוף הגחלים על פני כל התנור דגם בלע ע"י גחלים (תס"א) וקיי"ל בכל דבר כבולעו כך פולטו. ואפי' הסיקו כמה פעמים לא מהני אא"כ היה כונתו להכשיר לצורך פסח כי שמא לא הלכו הגחלים ע"פ כולו ומ"מ בזה שהסיק כמה פעמים אם נסתפק אם הלכו הגחלים ע"פ כולו יש לאסור אפילו בדיעבד וטוב וישר שלא לאפות המצה בהיסק זה שהכשיר דשמא היה בו חמץ בעין ונמצא נהנה מחמץ. וכיון דאינו אלא מחומרא בעלמא לכן אם לא הכשיר בעי"ט מותר להכשירו בי"ט. ולא יעשה היסק ב' בהבערה שלא לצורך י"ט (ח"י תס"א). וכן הכירה צריך להסיק שילכו הגחלים ע"פ כולו או שיטיח בטיט כעובי אצבע אבל הקאחלען שבתנור בית החורף לא מהני היסק כיון שאין דרכו להסיק שם שמא יחוס מללבנו היטב וכן לא מהני אם מטיח בטיט אא"כ מטיחו מלמעלה ולמטה ומכל צדדיו: ובדיעבד אם לא הכשירו התנו' והניח שם קדרה בפסח רוב אחרונים מתירים שהרי אין שם חמץ בעין רק מה שנבלע בתנור וא"כ הוי כב' קדרות שנגעו זו בזו ואפילו את"ל שהיה שם משהו חמץ בעין כיון שאין שם רוטב וא"כ אינו אוסר רק כדי קליפה וכ"ד שאינו אוסר כלו אין חילוק בין פסח לשאר איסורים כמבואר כלל קכ"א ודי לאסור הקדרה והתבשיל מותר אבל אם נתנו בתנור או כירה או קאחלען מצה אזי אפי' בדיעבד אסור כולו. ונ"ל מה שהחמירו האחרונים בתנור בית החורף דלא מהני ליבון היינו כמי שעושין במדינות פולין גדול ששם מקום כבודם של רמ"א והמ"א

ובאשכנז כידוע שהתנור נעשה רק מקאחלען וא"כ הוי כלי חרס ממש אבל במדינה זו שידוע שבונין סביב הקאחלען מחיצה של לבנים וא"כ דינו ממש כתנור שאופין בו דבזה לא חייס שמא פקעי. ולכן נ"ל דכ"ע מודים דמהני ליבון או טיח בטיט וה"ה לתנורים שקורין במדינתנו שוועדצקע אויבין שיש עליו כסוי מהני לבון ולכן נ"ל דבמקום שאין לו לבשל בכירה יש להתיר ללבן תנורי בית החורף במדינת ליטא וכיוצא בו שעושין התנורים כן. ובתנורים אלו שאין אופין בהם וכן בכירה א"צ להסיק כל התנור או כל הכירה רק מקום מושב הקדירה ומקום שדרך לבשל שם כל השנה (ח"י סי' תכ"א):

ג שאר כל הכלים בין כלי עץ או כלי מתכות או כלי אבן וכלי עצם מהני הגעלה ובלבד שלא יהיו דברים שמתקלקלים בחמין כגון שעושין בדבק ואפי' אם רק הקתא מדובק בדבק אין להם תקנה בהגעלה דחיישינן דלמא חייס עלייהו ולא יגעילן יפה. וכל כלי צריך הכשר לפי תשמישו אם נשתמש בהם בכ"ר צריך הגעלה בכ"ר ואם תשמישו בעירוי יגעילנה בעירוי ואם תשמישו ע"י אור בלא משקה צריך ליבון ואם יש לחוש שמא נשתמש בו פעם אחת בכ"ר או ע"י אור אע"ג דיש פוסקים דהולכים אחר רוב תשמישן אם בכ"ר או בכ"ש דאע"ג דבלע פעם א' על ידי אור או כ"ר מ"מ כיון שאינו ב"י וא"כ מותר מה"ת וא"כ הם אמרו להגעיל והם אמרו לילך אחר רוב תשמישן וכן סתם הב"י בש"ע. אבל כל האחרונים חולקין וס"ל דאזלינן אף אחר מיעוט תשמישן (ומ"מ אם הכלי אינו ב"י הולכין אחר רוב תשמישן ואין צריך ליבון) (פ"ח סימן תנ"א סעיף י' בשם תשובת מ"ע מפראג סי' צ"ו) ולכן מנהגנו להגעיל הכל אפי' קערות וטעלער בכ"ר דוקא ובדיעבד אם נשתמש בכלי שאין משתמשין בו רק בכלי שני כגון טעלער והוא אינו ב"י אפי' בכלי חרס מותר במקום מניעת שמחת יו"ט והפ"מ דקיי"ל כ"ש אינו מבליע וגם שרבים מקילין בנטל"פ (שם בח"י ס"ק ח'):

ד קודם שיגעיל צריך להעביר כל חלודה שקורין ראסט אבל אם אין בו רק מראות שחורות שקורין שלעקין אין קפידא ולא יהיה בכלי גומות כי אז צריך לנקר היטיב היטיב הגומות כי הגעלה אינו מפליט רק מה שבלוע בכלי אבל לא מה שיש בעין. ואם הוא כלי ברזל או נחשת ילבן מקום הגומות ואחר כך יגעיל וכן הסכינים הקבועים בקתא של כסף יסירנו ויגעיל הסכין וגם הקתא כדין כל ידות הכלי' לקמן ולכתחל' ילבן הסכין וסכינים שלנו שהקתא קבוע במסמרים ויש בו גומות אינו מועיל לו הגעלה אלא יסיר הקתא ואם השחיז במשחזת של נפחים ואח"כ הגעיל מהני אפילו לכתחלה כמו ליבון אם יכול לנקות הגומות ובדיעבד אם הגעיל או השחיז במשחזת להשתמש בו בחמין אינו אסור (שם ח"י סק"ך) והנדן של סכין אין תקנה בהגעלה ואסור להכניס בה הסכין

בפסח כי א"א לנקרו אם לא שיפתח התפירות וינקר היטיב וכל כלי שיש בו סדקים או גומות או חלודה מבפנים בתוך הכלי ולא יכול לנקרן ולנקותם לא מהני הגעלה וצריכין ליבון באותו מקום אבל אם הוא מבחוץ לעבר השני אינו מזיק (שם):

ה כלים שמשתמשין בהם ע"י אור דהיינו בלי מים כגון שפוד ואסכלה שצולין עליו חמץ צריכים ליבון ואפי' בדיעבד אסור אבל אם (לא) צלו עליו בשר מלוח שנמלח במלח שלא נבדק אע"ג דלכתחלה צרי' ליבון מ"מ בדיעבד אם צלו עליו בפסח בלא הכשר מותר דאת"ל שהיה בו חמץ כבר נתבטל קודם פסח אע"ג דבכלי לא שייך ביטול מ"מ מספיקא לא מחזקינן איסור. אבל מחבת שמטגנין בה כגון אותן שמטגנין בהם שקורין שקאווראדע אע"ג דתשמישה ע"י אור מ"מ יש מקילין דדי בהגעלה כיון שתמיד יש בו לחלוחית של שמן או שומן. אבל דעת רוב הפוסקים דינו כתשמישו ע"י אור ולכן צריך ליבון (סעיף י"א):

ו הכלים הצריכי' ליבון י"א דדינם כליבון דשאר איסורי' דגם חמץ כיון דשמו עליו הוי כשיגיע פסח כנבלה וצריך ליבון עד שיהיו נצוצות מתזין ממנו וי"א דחמץ קודם פסח דינו כהתירא בלע ודי בליבון קל שיתלבן כ"כ עד שקש נשרף עליו מבחוץ ולכן דבר שצריך ליבון מדינא צריך ללבן עד שיהיו ניצוצות נתזין. אבל דבר שדינו בהגעלה רק שיש בו סדקים שמחמירין ללבן סגי בליבון קל ונוהגין ללבן האגנות לכתחלה מיהו סגי ליה בהגעלה אם אין אופין בו עוגות בעין אבל האגנות שאופין בהם עוגות בעין אפילו שמושחין אותן בחמאה או שומן כגון (פורמעש שאופין בו טארטין או בעקן קוכן) צריכי' ליבון מדינא וכן השקווערדעס שפעמים מחממין בהם סובין לחולה צריכין ליבון מדין':

ז כלי הצריך ליבון אם לא ליבנו אע"פ שהגעילו אסור להשתמש בו בחמין דחיישינן שמא לא פלט הכל ע"י הגעלה ויחזו' ויפלוט (בי"ד סי' קכ"א בט"ז) וכן כלי שצריך הגעלה אסור להשתמש בהם עד שיכשירן כדין. ודוקא בדרך קבע אבל בדרך עראי מותר להשתמש בצונן. ולכן לכתחלה מצניע כל הכלים של חמץ במקום צנוע שאינו רגיל לילך שם (מגן אברהם ס"ק ב' בשם ב"ח) והאחרונים מקילין בכלי מתכות שא"צ להצניען דרובן אינם ב"י ואף אם ישתמש בהם רבו המתירין בנטל"פ בפסח ומכ"ש באותן שתשמישן בכ"ש כגון טעלער והמחמיר אף בזה תע"ב. ומ"מ כלי חרס יש אומרים כיון דבליעתן מרובה הוי כגופו של איסור ולכן צריך להצניעם:

ח ידות הכלים צריך הכשר כמותן דמוליך הבליעה בכולו ואם לא הגעילו הידות ונשתמש בתוך הכלי אין לאסור בדיעבד דאינו מפליט בכולו. ואם נשתמש ביד הכלי

שלא הכשיר אסור שהרי בלע בכולו (מגן אברהם ס"ק כ"ד) וי"א להיפך דאינו מוליך בכולו (ש"ך פ"ח בי"ד סי' קכ"א וע' בחיבורי שער או"ה שהארכתי בזה) ומ"מ יכול להגעיל היד ע"י עירוי שמערה עליהן שזה שבלע מצד השני אינו אלא כמו עירוי שנתזין עליו ניצוצות (מגן אברהם שם) ולכ"ע כלי שצריך ליבון ולא הכשיר היד ונשתמש ביד אוסר דבליבון לא שייך לומר כבולעו כך פולטו שאינו אלא ששורף הבליעה במקום שמלבן (פ"ח שם):

ט כיסוי של כלי צריך הגעלה כמו הכלי כיון שמזיע בכל שעה מחום הכלי ואם נתונה בפסח על הקדרה אסור כל התבשיל ואם הוא כיסוי שמשימים אותו על החררה או הבלעכין שאופין בו צריך ליבון לכ"ע לפי שנוגעת בחררה (סעיף ט"ו):

י כלי שיש בו טלאי ואינו דבוק יפה בענין שיש לחוש שמא יש שם חמץ בעין צריך להרחיב הסדק כדי שיוכל לנקרו היטיב או שצריך ללבן אותו מקום עד שבוודאי אם יש שם איזה חמץ תשרף ותהיה לאפר דהיינו שילבן עד שניצוצות נתזין הימנו ואם מדובק יפה בענין שאין בו ממש אלא מחמת שבלע חמץ אם קדם הטלאי לבליעה כגון שהיה הטלאי בו מחדש או שהכשיר הכלי ואא"כ נתן עליו הטלאי ואח"כ נשתמש בו מהני לה הגעלה עכשיו דממ"נ כבולעו כך פולטו. אבל אם היה הבליעה קודם לנתינת הטלאי א"כ הטלאי מפסיק בין הבליעה ובין מי הגעלה לכן צריך ללבן שם מקום הטלאי. ואם הטלאי הוא שהתיך לתוכו בדיל או כסף א"כ נשרף גוף האיסור וא"כ אין חילוק אם קדם הטלאי או לא וא"צ ליבון. וכלים שמחפין בבדיל יש מחמירין שצריכין הגעלה אח"כ מפני שהאומנין אין מדקדקין ללבן הכלי כדין ויש לחקור אצל האומנין (ע' פ"ח וח"י) והנה חקרתי שהגם שמלבנין הכלי כדי שיקלוט הבדיל אבל ידות הכלים אין מלבנים ולכן צריכים ליזהר עכ"פ להגעיל את הידות והיותר נכון להגעיל לאחר הצפוי ורושם שעושין האומנין בתוך הכלי מותר להגעילם מאחר שנעשה מחדש רק שינקרם היטב ואם א"א ישים גחלים על אותו מקום (סעיף י"ג):

יא מדוכה במקום שנהגו לדוך בו שומים ובצלים עם פרורי לחם ודמי לבית שאור לקמן סי' י"ג ולכן מצריכים ליבון עד שקש נשרף מבחוץ אך במדוכות שלנו שלעולם אין דכין בהם רק כרכום ופלפלין וכיוצא בו די בהגעלה וראוי להחמיר לדוך הכל לפני פסח דאז הוי נ"ט ב"ר נ"ט (ועיין בנ"א סי' י"א) ואם דכו בלא הגעלה כיון שאין בו אלא חשש שמא נתערב פירור חמץ בבשמים שדכו בו או שמא חתכו זנגוויל וכיוצא בו בסכין של חמץ ודכו בו בח"י משמע להקל בדיעבד אך כ"ז במדוכה שיש רק חשש חמץ אבל בהאק מעסר שידוע שחותכין הבצלים בסכין של חמץ ומניחים אותו בבשר ומחתכין בהאק

מעסר אותו בשר דק דק א"כ י"ל דאסור וצ"ע (וע' בנ"א סי' כ"ב) ומדוכה של עץ יש לקלפו בכלי אומנות דחיישינן לגומות ולהגעילו אח"כ (שם):

יב סלים שמולחים בהם בשר יש מצריכים להם הגעלה דחיישינן שמא היה חמץ בתוך המלח שמלחו בו ובלעו טעם חמץ דאע"ג דהבשר מותר ע"י הדחה כמבואר בכלל קכ"א מ"מ שאני התם דאף את"ל שבלע קצת בטל קודם פסח משא"כ בכלי ל"ש בו ביטול וי"א שאין לחוש לזה מן הסתם ואין צריך הגעלה כלל אם לא בידוע שהיה גרעינין מחומצים או פירורים במלח דאז לכ"ע צריך הגעלה לכתחילה (פ"ח) ומ"מ בדיעבד אם מלחו עליו בכל ענין מותר דקיי"ל אין מליחה לכלים להפליט (שם):

יג כל הכלים אפי' של חרס שנשתמש בהן חמץ בצונן מותר להשתמש בהן מצה אפי' בחמין שהרי לא בלעו כלום בצונן ובלבד שיהיו מודחים היטיב. חוץ מבית שאור או בית חרוסת דהיינו שנותנים לתוכו דברים חריפים עם חמץ וכן בחבית שמחזיקים בו יי"ש שבאלו אע"פ שלא נשתמש בהם חמץ אלא בצונן אסור להשתמש בהם מצה בחמין אבל להניח בהם מצה אפויה בצונן בדרך עראי מותר. ומכל מקום ללוש בהן אסור דממהר להחמיץ מכח הכח שבכלי וכ"ז בלא הגעלה אבל על ידי הגעלה אפי' בית שאור וחרוסת מותר אם אינם של חרס אבל לשל חרס לא מהני הגעלה ואפי' לא נשתמש בהם חמץ אלא בצונן לא ישתמש בהם מצה אפי' בצונן (והפ"ח גרס אלא בצונן) כן סתם הב"י בש"ע. ומנהגינו שאין משתמשין בפסח בכלי חרס אפי' בצונן אפי' בדרך עראי אפי' בכלי עץ כגון הדף שעורכים עליו כל השנה וכן עריבה שלשין בה אע"ג דמדינא סגי בהגעלה מ"מ מנהגנו שאין משתמשים כלל בעריבות ודפין שמשתמשים בהם כל השנה דנוהגין כדעת הפוסקים דלבית שאור וחרוסת לא מהני הגעלה (מגן אברהם ס"ק לג). ולפי טעם זה היה לנו לאסור אפי' בכלי מתכות כגון כלים של נחושת שעומד בו יי"ש כל השנה אבל י"א הטעם דדוקא בעריבות ודפין שא"א לגרר יפה ולנקותן שלא ישאר משהו באיזה סדק וכן כל הכלים שהיו מחזיקים בו קמח וכן החביות שהיו מחזיקים בו שכר או משקה שעושין במדינות אלו ממי סובין שקורין בארשטץ שמניחין בתוכו קמח מעורב במים שקורין פאמאטקי שכל אלו א"א לנקרן אבל אם היו קודם פסח מחזיקין שם מים איזה זמן אין לחוש להגעילו אחר שינקרו אותו היטיב (ט"ז ס"ק כ') והביא ראיה משקים שכתב רמגן אברהם דמהני כיבוס ול"נ דאין ראיה משם דבשקים מתיר התפירות מקודם ואח"כ מהני כיבוס משא"כ באלו הכלים שנעשו מנסרים הרבה ומהדקים אותם ברייפין אפשר לא מהני הגעלה כי א"א שלא ישאר חמץ בעין אך עכ"פ הכלים שהם מדף א' בודאי מהני הגעלה וכמש"כ לקמן סי' י"ד ולפ"ז כ"ש דמהני הגעלה לכלי בדיל ושאר

מיני מתכות ובלבד שינקר יפה יפה מכל הסדקים ואם החזיק בהן יי"ש צריך לבשל בו תחלה מים עם אפר עד שיסתלק ממנו הריח לגמרי ואח"כ יגעיל (ט"ז ס"ק כ"ז) ודוקא לכלים פתוחים לגמרי ויכול להכניס ידו לתוכו לנקר יפה ולראות ולבדוק בכל הסדקים שלא יהיה נדבק בו שום ממשות אבל אם אינו בענין זה לא מהני להם אפי' יבשל באפר כמה פעמים וכן סכין שגורדין בו בצק כל השנה וחתכו בו בצל בפסח אם ידוע שהיה נקי מותר דל"ד כלל לבית שאור כיון שלא בלע ע"י חמין (תמ"ז מגן אברהם ס"ק ל"ו):

יד ו"ל דזה דוקא בכלי שנעשה מחתיכ' אחת (כמש"כ הט"ז ס"ק כ"ד) אבל העשויים מנסרים הרבה כחביות וכלים שלנו וידוע שנכנס הזוהמה בין נסר לנסר לאלו לא מהני הגעלה (וכמש"כ הב"ח בהיאו המגן אברהם ס"ק ל"ט וכ"כ בע"ש (אפילו אם יפתח א' משוליה שא"א לנקר בין נסר לנסר ועיין א"ר בשם הפרישה שמחמיר מאוד דאם נשתמש בחבית שכר ולא פתח השולים וניקר היטיב דאסור אפילו בדיעבד משום חמץ בעין ומ"מ משמע מדברי האחרונים אם פתח א' משוליה וניקר היטב בפנים דמהני הגעלה ול"נ דבמקום שאין דוחק גדול יש להחמיר גם בזה לכתחלה שהדבר ידוע שבוודאי נדבק זוהמא בין נסר לנסר וכ"ש דהדבר ידוע שלפעמים נרפים העקולים (שקורין רייפן) ואז בוודאי נכנס לבין הנסרים מן השכר וזה נשאר אף לאחר שיתקן החבית וזה בלתי שום ספק ואפילו אם יאמר שידוע לו שלא תיקן שום פעם החביות נ"ל דהוי מילתא דלא רמיא וגם כשעומד החבית כך ריקן בחמה ידוע דאז נרפין הרייפין ולכן נ"ל דאין להקל כלל להשתמש בכלים של נסרים בכלים שלנו ואפילו שריה במים כמה ימים לא מהני כן נ"ל וכן כתב הגאון בעל ח"ד דכן עיקר. אבל חבית של מי דבש אפילו אם נתבשל הדבש ביורה של שכר מ"מ יש להתיר ע"י הגעלה דהוי נ"ט בר נ"ט אע"פ דקיי"ל דלענין חמץ לא אמרינן נ"ט בר נ"ט מכל מקום יש להקל:

טו בדיעבד אם נתנו בחבית בלא הגעלה יין או דבש והדיחו היטיב מקודם בענין שאין בו חשש מחמץ בעין רק מחמת הטעם שעמד בתוכו היין מע"ל ונעשה כבוש אם לא עירו היין והדבש קודם פסח אסור שעכ"פ נטל"פ ואסור לדידן אבל אם עירו אותו מקודם פסח כתב המגן אברהם דביין מותר דהוי נטל"פ דשכר ביין נטל"פ אבל בדבש אם היה הכלי ב"י אסו'. ולי צ"ע דנ"ל דבין ביין ובין בדבש אע"פ שהחבית היה ב"י מן השכר מ"מ מותר כיון שאינו יוצא ע"י כבישה עד אחר מע"ל ונמצא כבר נטל"פ קודם הפסח ואם נתנו לתוכו דבר חריף כחומץ או שנכבש בתוכו ירקות אפילו לא היה ב"י אוסר דאגב חורפיה משויא ליה לשבח (ועיין כ"ז בנ"א סימן כ"ח) וכן אם נתנו יין או דבש

בכלי שהחזיקו בו י"ש אפי' היה אב"י אסור הכל דעינינו רואות שהוא חריף מאד (מגן אברהם שם):

טז כל דבר שצריך הגעלה לא מהני ליה קליפה דהגעלה מפלטת מעבר לעבר משא"כ הקילוף:

יז הגעלת החבית יעשה בדרך זה ילבן אבנים וישימם בהם ויערה עליהם רותחים מכלי ראשון ויגלגל החבית כדי שיגיע ההגעלה לכל מקום:

יח הנפה נהגו שלא להשתמש בה כלל אפי' ע"י שפשוף היטיב והגעלה כי א"א לנקות אותה ואפילו במקום שאין שם נפה חדשה מוטב שלא ירקד הקמח (מגן אברהם) ואם נמצא גרגירי חיטה בקמח ואם כן אם ימצא אותם בפסח במצה מבושלת אסור דאע"ג שכבר נאפה מ"מ י"ל דלא גרע ממצה שנילוש בה קמח ונאפה (בסמ' תצ"ט וסי' תס"ג) ולכן בשעת הדחק אפשר דיש לסמוך על הב"י שכתב שמותר להשתמש בנפה אחר שישפשפו אותה יפה יפה ואח"כ יגעיל אותה דהוי כחליטה ואם א"א לנקותה ואין לו נפה אזי ישמור שלא יאכל המצות כי אם יבשים ולא יבשלם ולא יתנם ברוטב ובדבר לח (שם) וכן נוהגין שלא להשתמש בריב אייזין וכן הכיס של רחיים וכן סלים שמשתמשין בהם חמץ וכל כיוצא בזה אין משתמשים בהם אפילו על ידי הגעלה שא"א לנקותם ובדיעבד שנשתמש בריב אייזן עיין כלל קכ"א סימן ל"ב. ולענין השקים והסדינים (עיין בכלל קכ"ח סימן ו'):

יט הרחת (שקורין פאלע או לאפעטע) אין מועיל לו הגעלה לפי שבולע האיסור ע"י האור ולכן אפי' אם יקליף ויגעיל לא מהני ואם הוציא ברחת של חמץ יקלוף המצה (ר"ל כדי נטילה כדין חם בחם) כיון דחמץ אינו אלא איסור כחוש אינו יוצא מחתי' לחתי' בלא רוטב אך לפי מה שרגילין לאפות עוגות עם שומן א"כ אזיל היתר ומפטם לאיסור ואוסר כלו ואם הדיחו הרחת וא"כ אין לו רק בלוע סגי בנטילה (מגן אברהם ס"ק ל"ז ונ"ל דאפילו להש"ך בי"ד סימן ק"ה שכ' דצ"ע בכלי שבלע שומן אם מפליט בלא רוטב לאסור בכולו היינו כשהאיסור עצמו הנבלע היה שמן בזה צ"ע לדעת הש"ך אבל הכא האיסור עצמו כחוש רק מחמת דמפטם י"ל דמודה למגן אברהם) ואם נתערבה באחרות כיון דאין איסורו מחמת עצמו מן הבלוע וא"כ לא הוי דבר שבמנין ובטלות אם הוא קודם פסח אבל בפסח הכל אסור דלא שייך ביטול (וכ' הח"י דלדידן דקיי"ל ביבש דחוזר וניעור א"כ אפילו קודם פסח לא בטיל אא"כ עשאן לח בלח וצ"ל לדבריו דאע"ג דאין כאן אלא טעם וטעם אינו חוזר וניעור נ"ל דזה דוקא כגון חטה של תרנגולת דנתבטל הטעם בס' אבל בדבר שאינו אוסר אלא כדי קליפה א"כ לא נתבטל הטעם הרי אין בקליפה לבטל הטעם

וא"כ הוי כגופו של איסור וחוזר וניעור אבל מדברי המגן אברהם משמע דגם בזה בטל כיון שאינו אלא טעם וכבר נתבטל כשהיה בלח ואינו ח"ונ (ועיין לעיל כלל קכ"א סימן כ"א) וכ"ז בחמץ גמור אבל במרדה שהוציא בו מצה כפולה ונפוחה די לאסור הרחת לכתחלה אבל בדיעבד אינו אוסר ויותר מזה כ' הח"י דאם א"א למצוא בקל רחת אחרת מותר לכתחלה להוציא בה המצות דא"כ יצטרך תמיד מרדה חדשה והוי כדיעבד ואם נסתפקו במרדה אם היתה של חמץ או חדשה מותרים כל המצות (סי' תנ"א):

כ השולחנות והתיבות שמצניעים בהם אוכלין כל השנה ולפעמים נשפך עליהם מרק מן הקדרות לתוכן ולכן מערין עליהם רותחין ויש נוהגין דמניחין עליהם אח"כ מפה שמא דבוק בו עדיין עוד חמץ בעין אבל סתם תיבות א"צ הגעלה. והגעלת השולחנות נוהגין שמלבנים אבנים ושופכין עליו מים רותחים מן היורה או אפילו מכלי שני דהא נרתחין על הדף והוי ככ"ר (כ"כ א"וה כלל נ"ח סימן ע' וכ"כ בפ"מ ובלבוש ולא כתב שישפוך עליהן דוקא מכ"ר) ויזהר שיוליך האבן ע"פ כולו כדי שיהיו המים מרותחין ע"פ כולו. ומיהו בשולחנות וכיוצא בו די אם יערה עליהן מים מרותחין מן כלי ראשון בלא אבנים שהרי לא בלעו ג"כ רק ע"י עירוי ועיין לקמן סימן ל"ה (סעיף כ') וכן ידות הכלים אם א"א להכניסן ליורה סגי בעירוי שלא בלעו ג"כ רק ע"י עירוי (ס"ק כ"ה). אבל כלים שיש להם בליטות שא"א להעביר עליהן אבן לא מהני בהגעלה זו (מגן אברהם ס"ק י"ח) וכן קדירות של מתכות או נחושת שבלעו ע"י בישול אצל האש לא מהני הגעלה זו ועיין פ"ח סעיף ט"ז וכ"מ בא"ר. (נ"ל דאפילו בדיעבד אם לא הרתיח בהם המים אסור דכלל גדול הוא כבולעו כך פולטו וא"כ אינו פולט רק ע"י מים שעומד אצל האש):

כא כל כלי שתיה כגון כוסות מדינא סגי בשטיפה בין של מתכות ובין של עץ או חרס שהרי תשמישן בצונן ואין שוהה בתוכו מע"ל אך אנו נוהגין דמצריכין הגעלה וכן נוהגין משום שלפעמים נותנים בהם לחם ושכר חם ועוד שלפעמים שורין בו פתיתי לחם או שכר וי"ש וכבוש כמבושל (סעיף כ"ה ובמגן אברהם ס"ק י"ז ונרשם שלא במקומו) וכ"ש המדות שלפעמים מחממין בו שכר בימות החורף וכן הכלים ששותין בו יי"ש שהוא חריף וקיי"ל דשיעור כבישה בדבר חריף הוא רק כדי שיתן על האש וירתיח וא"כ מדינא צריכין הגעלה (שם במגן אברהם ס"ק מ"ט):

כב כלי זכוכית אפילו בוטלקעש ששוהין בו השכר כמה ימים או חדשים י"א דזכוכית אינו בולע כלל אפילו אם נשתמש בהן בחמין ולכן לעולם אין צריכין רק שטיפה והדחה ויש מחמירין דאדרבה אפילו הגעלה לא מהני לזכוכית וכן המנהג במדינות אלו. אבל בדיעבד אין להחמיר ולכן אם היה תשמישן בצונן אפילו בלא הגעלה כשר ואם תשמישו

בחמין או שיש לחוש שעמד בו חמץ מע"ל מהני הגעלה בדיעבד. ובמקום שאין בנמצא כלי זכוכית ואין לו כוסות ושאר כלים רק הכלים המחומצים נ"ל דבוטלקעש אין להם תקנה שידוע שהשמרים נדבק בהם וכן כל כלי שא"א לו להכניס ידו לתוכו לנקות אותו היטיב היטיב אבל כוסות אם יכול לנקותן יפה יפה יכול להכשירן ע"י עירוי ג' ימים דהיינו שיתן אותם לכלי אחר וישהה שם במים יותר מכ"ד שעות ואז ישפוך אותו המים וישפוך לתוכו מים אחרים וישהה ג"כ יותר מכ"ד שעות ויחזור לשפוך המים ויתן מים אחרים וישהה בתוכו כ"ד שעות עד שישהה בתוך ג' מימות מחולפות ג' מעת לעת דאפילו את"ל שהה בתוכו חמץ מע"ל ובלע חמץ מ"מ הא לא ישהה עכשיו מע"ל ואע"ג דבכ"ח שנשתמש בו חמץ בחמין אסור להשתמש בו אפילו בצונן כמש"כ בסימן י"ג מ"מ הא י"ל דכלי זכוכית אינו בולע כלל חפילו על ידי חמין ובמקום דוחק יש לסמוך על זה אבל במקום שנמצא לקנות חדשים אסור לפרוץ גדרן של ראשונים כיון שהמנהג כן הוא שלא להשתמש בהן:

כג כלי כסף שיש בתוכן התוך זכוכית (שקורין גשמעלצט) אין להגעיל ודינו ככלי זכוכית אבל מבחוץ אינו מזיק (ע"ש במגן אברהם ס"ק נ' שכ' דכיון דקיי"ל בי"ד דהבליעה הולכת בכל הכלי וא"כ אף מבחוץ אסור) ונ"ל דלפי מה שכתב המגן אברהם שם ס"ק כ"ד שעכ"פ אין מפליט מכל הכלי. וא"כ כיון דאין בו אלא חשש שמא נשתמש בו בחמין ואת"ל שנשתמש בו שמא לא ישתמש בו בפסח בחמין ואת"ל שישתמש בו חמין הא אינו מפליט מצד הב' ולכן מתיר רמגן אברהם משא"כ במחבת שם דודאי השתמש בו בחמין וגם ישתמש עכשיו בחמין:

כד שפוד ישן שצלו בו עופות בפסח מותרין אע"פי שמקודם צלו בו בשר ממולח במלח שלא נבדק דאע"פ שאם היה ידוע לנו שהיה במלח חמץ אע"פי שהיה לפני פסח מ"מ היה אסור שהרי בכלי לא שייך לבטל איסור וא"כ למ"ד חוזר וניעור היה אסור מ"מ מספיקא לא מחזקינן איסורא שהיה חמץ על הכלי ומ"מ אין להתיר רק בדיעבד. אבל אם צלו על הכלי פעם א' מולייתא או שיבשו עליו חתיכות לחם ולא ליבנוהו בינתים אסור (סעיף כ"ז ובמגן אברהם שם ונ"ל לפ"ז פשיטא (בקאווע ברענר) המיוחדים רק לקאווע דאם קלו בו קאווע דמותר בדיעבד. ונ"ל דבזה אפילו לכתחלה מותר שהרי יש כאן כמה ספיקות שמא לא היו גרעינים בתוך הקאווע דבשלמא במלח רגילין למצוא בו גרעינים והעולם נוהגין ללבנו בליבון קל. והריחים של קאווע ששחקו בו קאווע בלא הכשר פשיטא דמותר ולא עוד נ"ל דאם אין לו אחרת מותר לשחוק בו אפילו לכתחלה שהרי לא רגיל כלל למצוא גרעינים בקאווע ואת"ל שהיו בו גרעינים שמא נקלה יפה

ואינו בא עוד לידי חימוץ ועכ"פ צ"ל דחיישינן שמא היו בו גרעינים ולא נקלה יפה ונתערב עם הקאיוע ויבא לידי חימוץ א"כ גם הגעלה לא יועיל בו וע"כ צריכין לנקותו יפה יפה שלא ישאר בו משהו א"כ בלא הגעלה נמי מותר. ומ"מ י"ל כיון דא"א לנקותו היטיב ממשהו יגעיל דהוי כמו חליטה ברותחים ואם רוצה להיות מן המהדרין אם אין לו רחיים מיוחד לפסח ינקה כפי כחו היטיב היטיב ואח"כ יכניס אותו ברותחין. ועיין לעיל סימן י"ב בשם פ"ח ולעיל י"ח גבי נפה וכ"ש בזה די"ל דכ"ע מודים:

כה הברזות שבחביות של יין וכן השטאפקעש של יין והעצים שתוחבין בהם כלי שתיה של שכר צריכין הדחה לתחוב בהם כלים של פסח מפני שמשתמשין בהם בידים המדובקים חמץ (שם):

כו דרייא פוס צריך ליבון דלפעמים נשפך עליו כשמבשלין עליו לביבות וכיוצא בו (סעיף ד') ולפי"ז פשיטא דצריך ללבן אותן הברזילים שקורין קאצירעש שמושכין בהם הקדירות מן התנור שידוע שנשפך עליה' מן הקדירו':

כז כלי שתשמישו מבחוץ כמו קערה שכופין לפעמים על הקדרה או כלי ששואבין בה מהקדרה אף צד החיצון צריך הגעלה (סוף סי' תל"ב במגן אברהם):

כח כלי שפיה צר שאי אפשר לשפשפו מבפנים או שיש לו קנים אסו' להגעיל' (שם):

כט אין מגעילין בשום משקה די"א דאין כח בשום משקה להפליט הבלוע מן הכלי רק מים לבד ואפי' במים המעורבים עם אפר שקורין לויג וכן במה שנוהגים הצורפים ע"י שמרי יין או בוויין שטיין מעורב במים רק במים לבד. ומיהו בדיעבד מהני הגעלה בכל משקה ואין לאסור הכלי מפני שבלע מוויין שטיין אם הוא לאחר יב"ח כדאיתא בי"ד סימן קכ"ג סעיף ט"ז ואסור להשתמש לכתחילה במי הגעלה (ח"י ס"ק י"ח בשם או"ה) ונ"ל דאו"ה מיירי כשמגעיל הכלי משום בליעת איסור דאז הוי כמבטל איסור לכתחלה אבל כשמגעיל לצורך פסח א"כ אין איסור עליו כלל קודם פסח אע"ג דחמץ שמו עליו זה דוקא לענין לאוכלו בפסח ואפשר דמ"מ כיון שמגעילין של בשר וגם של חלב ושל איסור הכל בכלי זה ולכן גם אם מגעיל רק של מין א' של היתר אין להשתמש בהם דאתי לאחלופי (וכה"ג כ' האו"ה שם) אבל בחמי טבריא אין מועיל הגעלה אפי' לכלי שני דאין תולדות אור כלל וקיי"ל כבולעו כך פולטו מה בולעו ע"י תולדת אור כך פולטו דוקא ע"י תולדת אור (תנ"ב):

ל אם מגעיל בצבת יגלגל הכלי דאל"כ במקו' שמחזיק בצבת אין בא שם ממי הגעלה וטוב יותר לשום הכלי במחרוזה קטנה הקלועים (שקורין נעץ) או בסל:

לא לא יניח כלים הרבה לתוך כלי ויגעילם יחד אם נוגעים זה בזה דבמקום נגיעתן לא סלקא הרתיחה אע"ג דלענין טבילה אין חוצצין לענין רתיחה שאני:

לב מצינו שצותה התורה להגעיל כלי מדין וכן בקדשים כתיב ואם בכלי נחשת בשלה ומורק ושוטף במים ר"ל בהגעלה והיינו משום דרתיחת המים הוא מוציא כל מה שבלוע בכלי אך אם הכלי ב"י אז אינו מועיל כלום שהרי הכלי חוזר ובולע האיסור ואין להתיר שהרי הוא נ"ט ב"ר נ"ט שהרי באיסור לא שייך נ"ט בר נ"ט כמבואר בחבורי ח"א כלל מ"ח ולכן צריך שיהיה בכלי שהגעיל בו ששים נגד הכלי שמגעיל וא"כ תיכף בטל האיסור בששים ואם אין בו ס' לא מהני הגעלה אבל אם הכלי אינו בן יומא אפי' אם אין ס' נגד הכלי מותר דאע"ג דחוזר ובולע נטל"פ וגם מתחילה לא היה רק נטל"פ מ"מ מתחילה בלע האיסור כשהיה לשבח משא"כ עכשיו בולע רק מנטל"פ. ולכן המגעיל צריך ליזהר שבשע' שמכניס הכלי להגעיל יעלו המים רתיחות ולא מהני במה שהו' חם שהיד סולד' בו רק דוקא ע"י רתיחה מפליט הבלוע ולכן כשחוזר להגעיל כלי אחר צריך שיראה שיעלו המים רתיחות דע"י שהכניס הכלי הראשון נצטננו קצת המים וכל פעם ופעם כשמכניס כלי צריך ליזהר בזה שיעלו המים אבעבועות מחמת הרתיחה:

לג לפי הטעם הנזכר לדידן דקיי"ל דנטל"פ ומשהו אסור בפסח א"כ לא מהני הגעלה ביו"ט ובחו"המ אפילו לכלי שאינו ב"י וגם יש ה' דעכ"פ חוזר ובולע משהו מנטל"פ אבל מותר ללבן שהרי שורף אבל מן תחלת שעה ה' דאז אסור עכ"פ מדרבנן וכ"ש לאח' שש שעות עד הלילה דאסור מה"ת אע"ג דמהני הגעלה אך אז צריך שיזהר בכל חומרות הנזכרים דהיינו שיהיה הכלי אינו ב"י או שיהיה ס' נגד הכלי ואם מגעיל כלים הרבה אפי' בזה אחר זה צריך שיהיה ס' נגד כולם שהאיסור חוזר וניעור מ"מ בדיעבד סמכינן על הפוסקים דלא אמרי' חוזר וניעור וא"כ כשמגעיל בזה אחר זה בדיעבד יש להתיר אם היה ס' נגד הכלי הגדול שבהם. וכן צריך שיגעיל תחלה כלים שבליעתן מועטת ואח"כ אלו שבליעתן מרובה דאל"כ יש לחוש שבלעו ממה שפולטין אותם שבליעתן מרובה. וכן צריך ליזהר שאם נחו המים פעם א' מרתיחתן אסור להרתיחן פעם ב' דכל זמן שהן רותחין לא בלעו ממי הגעלה ואם נחו מרתיחתן בלעין. וכן צריך ליזהר שלא יכניס הכלי' עד שירתיחו המים כדי שלא יבלע ממי הגעלה. וכן צריך להגעיל היורה הגדולה שמגעיל בה תחלה וסוף. וכן יזהר שלא ישהה הכלים בתוך מי הגעלה יותר מדאי דאז יחזרו ויבלעו (ועיין בפ"ח ובח"ד בבאורים ס"ק א'):

לד אבל קודם שעה ה' דאז עדיין זמן היתר אע"ג דכתבנו דגם בחמץ אסור בנתבשל בכלי חמץ ב"י אפי' קודם פסח מכל מקום לענין הגעלה דאיכא הרבה נ"ט החמץ בכלי והכלי

במים והמים בכלי ומכ"ש דיש פוסקים דאפי' חמץ קודם זמן איסורו מקרי התירא ולכן מותר להגעיל וא"צ לדקדק בכל החומרות הללו:

לה ומ"מ כיון שבהגעלת כלי איסור צריך ליזהר לעולם בכל החומרות הנזכרים אם הכלי ב"י ואין ס' כנגדו דבכל איסורין לא מהני נ"ט בר נ"ט דבשלמא כשהוא אינו ב"י אז הוא נט"לפ ומותר בכל איסורין אבל כשהוא ב"ו א"א להגעיל כלי איסור עד שיהיה צריך לדקדק בכל זה ומכ"ש שרוב עולם אין בקיאין בדינים ולכן נוהגין שלא להכשיר שום כלי ב"י אפילו לבדו ויש ס' נגד הכלי ולכן אפילו המגעיל קודם פסח נוהגין שלא להגעיל שום כלי שהוא ב"י רק דוקא אב"י דכיון שהוא אינו ב"י הוי נט"לפ ולכן א"צ להגעיל היורה הגדולה אם גם הוא אב"י אלא או בתחלה או בסוף ואם אינו רוצה להשתמש ביורה הגדולה בפסח א"צ להגעילה כלל ואם היא ב"י א"א להגעיל בה כלל שהרי הכלים יבלעו איסור מהיורה וגם א"א להגעיל אותה בפני עצמה כלל שהרי תחזור ותבלע ממי הגעלה שהרי אין כלי שיהיה ס' במה שבתוכו ולכן א"א להגעיל שום כלי שא"א להכניס בכלי אחר אא"כ היא אינה ב"י. וכיון שצריך שיעלו המים גם על שפתה שהרי גם שם בלעה מהניצוצות הניתזין עליה לכן נוהגין כשיעלו המים רתיחות היטיב זורקין לתוכו אבן מלובן או לפידים ואז המים נשפכין גם על שפתו. ונוהגין שלא להגעיל כלל אחר חצות מ"מ נ"ל שאם שכח ולא הגעיל יכול להגעיל בביתו כלים שאינם ב"י עד הלילה כיון דנט"לפ מותר עד הלילה ואע"ג דנטל"פ אסור לכתחלה היכא דלא אפשר שאני דא"כ גם בכלי איסור יהיה אסור אפילו באינו ב"י אא"כ כשיהיה ס' נגד הכלי ובמקום צורך שאין לו כלים לי"ט יש להתיר דחשיב כדיעבד:

לו כבר בארנו בסימן י"ט כיצד מגעילין השולחנות ונהגו לשפשף אותן היטיב וישהה אחר השפשוף מע"ל כי בלא"ה צריך להמתין עכ"פ שיהיה מנוגבים יפה מן המים הצוננים שלא יצטננו הרותחין ולכן נהגו מילתא דפסיקא מע"ל ויזהר לשפוך עליהם בזריזות ולא ע"י זריקה באויר דזה לא חשוב עירוי ויזהר שישפוך עליהם מן הכלי שבישל בו המים אבל לא ישאוב עם כלי אחר מהקדירה ולערות עליהן להגעיל דזה מקרי כלי שני אם מגעיל בלא אבן מלובן כדלעיל סי' כ' ואם שוהה הכלי ששואב עמו תוך הקדרה עד שהמים מעלין רתיחה בקדרה הקטנה מקרי שפיר בכ"ר (מגן אברהם שם וט"ז בי"ד):

לז נוהגין שאחר הגעלה שוטפין הכלי שהגעיל במים קרים ומ"מ בדיעבד אין מעכב (שם):

לח שאר דיני הגעלה עיין בחבורי חכמת אדם כלל ע"ד:

כלל קכו

א דין דברים הבאים לידי חימוץ ודין מי פירות:

חמץ האמור בתורה קבלו חז"ל שהוא דוקא מה' מיני דגן שהם חטים ושעורים ושבולת שועל (שקורין האבער) ושיפון הוא (קארין) וכוסמין שמינים אלו אם יבואו במים באים לידי חמוץ משא"כ כל מיני קטניות ואפילו אורז ודוחן וטאטרקע שקורין רעצקע אינם באים לידי חימוץ אלא לידי סרחון ולכן כל מה שנעש' מה' מיני דגן כגון יי"ש ושכר וכן כל מיני גרויפין יש שמלחלחים אותם במים כגון האבערנע גרויפן שידוע שצריך לבשל אותם קודם שעושין מהם גרויפן או ששורין אותן זמן רב במים וכן גרעינים שצמחו במחובר שזהו שאמרו בגמרא שנתחמצו במחובר כ"ז הוא חמץ גמור והאוכל מהם כזית חייב כרת והאוכל מהן כ"ש כשהוא בעין אסור עכ"פ מה"ת כדין חצי שיעור ומדרבנן אפי' באלף לא בטיל ואסור בפסח (תס"ז):

ב א' מה' מינים אלו שנטבע בנהר או שנפלו עליו מים ושהה שם שיעור מיל כיון דנייחי בלא עסק לכ"ע אפי' לא נתבקע כשם שאסור לאכלו כך אסור לקיימו אלא מוכרו לישראל ומודיעו כדי שיאכלנו קוד' פסח וכיון שמודיעו מותר למכור אפילו הרבה וכן אפי' אם מוכר מעט לישראל צריך להודיעו ואם ניכר שהם נתחמצו א"צ להודיע לישראל כיון שהחמץ ניכר. ואם מוכר לנכרי קודם פסח מוכר מעט לכל א' וא' דאפי' את"ל שהנכרי ימכור לישראל מסתמא יאכלנו הישראל קודם פסח דמסתמא קונה הישראל לאכלם מיד אבל הרבה אסו' למכור לנכרי שמא יחזור הנכרי וימכור לישראל ואפי' אם ניכר החמץ יש אוסרין דחיישי' שמא יטחנם הנכרי וימכו' הקמח לישראל ומ"מ למנהגנו שאין לוקחין קמח לפסח מן השוק ואפי' אם יש לישראל קמח בביתו אינו משהה אותו בביתו אא"כ מוכרו לנכרי כדין מכירת חמץ א"כ אין לחוש לזה ולכן יש להקל אם ניכר החמץ (שם):

ג חטים שלתתו אותן במים דהיינו כמו שנוהגים שרוחצים החטים מעט במים לנקותן (וזה נקרא לתיתה) וכן שעורים כשעושין מהם גאנליך או גרויפן לותתין אותן במים קודם כתישה אע"ג דזה אינו מחמיץ בוודאי שהרי עוסקי' בהם בשעת רחיצה ואינו דומה לסי' ב' שנפלו למים דהתם מונח בלא עסק כלל מ"מ אסור אפי' לקיימו בבית דאין אנו בקיאין בלתיתה והוי ספק חמץ אלא מוכרים כדין מכירת חמץ. ומ"מ אם עבר ושהה כ' בא"ר רסי' תס"ז בשם זקינו שהתיר למכרם לאחר פסח כיון דאינו אלא ספק. ומ"מ גרויפן של שבולת שועל הוא חמץ גמור כמו שחקרתי אצל האומנים וכן מוכרי קמח חטים בעיירות שידוע שרוחצים הרבה במים וגרע מלתיתה וזה אפילו בדיעבד אסור דזה הוא

חמץ גמור (עיין ח"י סי' תנ"ז מש"כ לחלק בין עיירות לכפרים ומייתי ראייה מן הש"ס ונ"ל דאין ראיה מימיהם לזמנינו וגם לא ממדינה למדינה והכל לפי מנהג המקומות גם מה שכתב דבני הכפרים לא מקרי קבוע דכולהו ניידי בכל יום עיין בחיבורי ח"א שער הקבוע סי' י"ט ובי"ד סי' קי"ד ובש"ך שם ס"ק י"ט):

ד ולכן מנהגינו שאין לוקחין קמח מן השוק אפי' בשעת הדחק וצריכין ליזהר שלא יבואו מים או גשמים על החטים דאז אפי' לא נתבקעו אסורים. ודגן שהיה מונח בעליה וירדו גשמי' דרך גג בקצת מקומו' ונתלחלחו אותן שנתלחלחו אסורות והשאר מותר להשהותן מכח ס"ס שמא לא ירדו עליהם גשמים ואת"ל ירדו שמא לא נתחמצו אבל לאכלן במקום שאפשר לקנות אחרים אסור לאכלן ומ"מ אם א"א לקנות אחרים מותר ג"כ לאכלן מטע' ס"ס ואם נפל מעט שלג או מים על תבואה ויודע מקומו יגרוף העליונים והשאר מותר (תס"ז שם בט"ז):

ה חטים אפילו שבאו בספינה או שהיו מונחים בבורות אם הם יבשות וקשות ולא נשתנה מראיהן אחזוקי איסורא לא מחזקינן וכן אפילו שנה שרבו גשמים וירדו על ערימות שבשדות עד שהיו קצת מהשבלים שעל הערימו' מעלין צמחים אין חוששין לסתם חטים של אותה שנה. וכן חטים שנמצאו בהם מבוקעות או מצומחי' השאר מותר שהדבר מצוי שבשעת הגשמים עליונות הגדיש ותחתיתו מתחמץ ואין המים נוגעין באמצעיתו כלל (שם) ומ"מ צריכין לבער המצומחים או צריכים לדקדק היטיב שיהיה עכ"פ ששים נגד המצומחים. ואם יש בהם חטים שאכלו מהם עכברים יברר מה שאפשר ובדיעבד אפי' לא היה ס' נגד אלו שאכלו עכברים מותר דהאי רוק שבפי עכברים אינו מחמיץ לחטה שהיא קשה ואפשר דבשעורים שאינו קשה כ"כ מחמיץ (סימן תנ"ג) ובשעת הדחק מותר לכתחלה להוסיף חטים או שעורים לבטל המצומחים בששים כיון דלפני פסח עדיין היתר אך צריך לטחנן קודם פסח וגם לאפות די"א דקמח בקמח דינו כיבש ביבש וחוזר וניעור ובדיעבד מותר לאפותן אף בפסח דקיי"ל דקמח בקמח דינו כלח בלח וא"כ כבר נתבטל לפני פסח וקיי"ל דבלח אינו חוזר וניעור (תנ"ג בט"ז ובמגן אברהם שם ועיין במגן אברהם סס' תמ"ז שכ' בשם הרשב"א דאסור להוסיף עליהם עד ששים כדי לאכלן בפסח דהוי כמבטל איסור. נ"ל דהרשב"א אזיל לשיטתו דס"ל דחמץ קודם פסח נקרא איסור כמש"כ המגן אברהם שם ס"ק כ"ד ולכן דברי המגן אברהם צ"ע): ולכן בשנה שידוע לנו שנתרבו גשמי' בעת הקציר וידוע שמצוי מאד בהם מצומחי' צריך לבדוק אח"ז אם יש עכ"פ ששים כנגדם ומש"כ רשב"א והש"ע דאין חוששין לסתם חטים ר"ל אע"פ שנמצא בהם מצומחים אין חוששין לשאר חיטים אבל ודאי דצריך לבדוק אם יש

שם ששים. ופשיטא כשמוליכין החטים למכור והגשמים יורדים על השקים עד שהשק כמעט כולו שרוי במים וגם החטים נתלחלחו אסורים מדינא בפסח שהרי הריעותא נגלה לעינים וצריכין להזהיר על זה כי המוכרים אין מקפידין ע"ז כי רובן אינן בני תורה וגם צריך להזהיר להמוכרי תבואה בשנה שרבו גשמים או שירדו מים על השקין דאז מחויבים למכור התבואות כדין מכירת חמץ ואסורים למכור מהם לנכרים אחר זמן איסורו ובדוחק להתיר להם שיהיו סרסרים לנכרים לקנות ולמכור אבל לקנות ולמכור לעצמם הוא איסור גמור:

ו כבר כתבתי שחקרתי אצל האומנין העושים מיני גרויפן שגרויפן של שבולת שועל הם חמץ ודאי ופ"א נתפזר שק של גרויפן אלו על מצות אפויות ואסרתי לאכול המצות אפילו ביבש שבלא ספק שנכנס קצת בנקבי מצות. וגרויפן של שעורי' הרוב אינם מלחלחים אותם כלל בעשייתן אך יש מקצתן שמלחלחים אותם מעט. וגאגעלך הנכתשים בין בכלי בין ברחיים מזלפין עליהם ג"כ מים בשעת עשייתן. ואותן שקורין פערייל גריץ שהוא ג"כ משעורים הם נכתשים יבשים ואין נותנים בו מים כלום. ורעצקע קאשע הם ג"כ לא בא עליהם מים כלל ומ"מ אסורים לחולה שאין בו סכנה שידוע שנתערבו בהם הרבה גרעיני' מתבוא' מ"מ מותר להשהות אותם בביתו כיון שלא בא עליהם מים אבל אותן שקורין מלך גרויפין או הקמח מזה דעכ"פ אינו כקמח ממש שהם כמו פרורין אלו שורין הרעצקע מקודם כמה שעות ולכן אם לא בירר מהם הגרעיני תבואה אסור לשהות בביתו ופשיטא שאסורין לחולי שאב"ס. כתבתי כדי שידעו הכל מה להתיר או לאסור כי כבר שמעתי שמורה א' התיר במעשה הנ"ל בגרויפן של ש"ש לאכול המצה ביבש ושגג שלא ידע שהם חמץ גמור וגם מוכרי גרויפין צריכין ליזהר שלא יחזיקו כלל בביתם המלך גרויפין וכ"ש למכרם אא"כ בררו מתוך הרעצקע הגרעיני תבואה קודם הטחינה עד שיש בודאי ס' כנגד הגרעינים:

ז אפילו קמח של ה' מיני דגן אינו בא לידי חימוץ אלא דוקא כשנילושה עם מים לבד אבל מי פירות בלא מים אין מחמיצין כלל ומותר לאכול בפסח מצה שנילושה במי פירות אפילו שהתה כל היום אבל אינו יוצא בה ידי חובתו מפני שהיא מצה עשירה ובקרא כתיב לחם עוני (ומ"מ כל בעל נפש יחוש להפוסקים דס"ל דמי פירות בלא מים הוי עכ"פ נוקשה ויזהר בשימור כשאר עיסה (ח"י בשם כ"ג ותומת ישרים) וחלב ומי ביצים ושאר משקים אפי' דברים החמוצים כגון מי רמונים ותפוחים וחומץ ודבש ושומן וכה"ג כ"ז הוא בכלל מי פירות אבל במדינות אלו אין נוהגין ללוש במי פירות ואפילו לקטוף המצות אין נוהגין רק לאחר אפייתן בעודן חמין ואין לשנות ואם אפה נוהגין

שלא לאכול אלא ישהנו עד אחר פסח (עיין סי' תמ"ד) אם לא בשעת הדחק לצרכי חולה או זקן הצריך לזה (סי' תס"ב). ומי פירות עם מים בין שנילוש תחלה עם מי פירות ואח"כ באו למים קודם שנאפה ובין שנילוש במים תחלה ואח"כ באו עליו מי פירות ואפילו כשנתייבש כבר המי פירות תוך הקמח ואח"כ בא למים כל זה נקרא מי פירות עם מים וממהר להחמיץ יותר משאר עיסה ולכן אם לש יאפה מיד (שם בח"י). ואם לא נאפה מיד כיון שלא שהה שיעור מיל בלי עסק ולא ניכר בה שיעור חימוץ יש לאסור באכילה ומ"מ יש להתיר בהנאה או לשהותו עד אחר פסח כיון דיש פוסקים דאינו ממהר להחמיץ יותר משאר עיסה (תס"ג):

ח היין אע"ג שא"א בלא טיפת מים שנופלת בשעת הבציר דינו כמי פירות לבד שכבר נתבטלו המים ביין קודם הלישה: ודוק' המים שנפלו לתוכו בעת הבציר שאז מחמת התסיס' נשתנ' המים ליין אבל אם נפלה לתוכו אחר התסיס' דינו כמי פירות עם מים ולפ"ז י"ל דמי דבש שקורין (מעד) שאנו מבשלין הוי ג"כ מי פירות שהרי ע"י הבישול והתסיס' נהפך המים להיו' כמי פירות (ולכן אם נמצא חטה במי דבש אפי' בחבית בענין שא"א לומר עכשיו נפל או שחמם המי דבש בפסח ונמצא בו חטה כיון שהוא ספק שמא הוי מי פירות נ"ל דאסור לשתותו אבל עכ"פ מותר להשהות) וכן יין צמוקים כ' המגן אברהם דהוי מ"פ ונ"ל דמיירי לאחר ג' ימים שאז היין הוא תוסס אבל בלא תסיס' לא מקרי מ"פ וכ"מ ממעש' דכרוב שהבי' המגן אברהם ססי' תס"ז דק' למה לא נימא דהוי מ"פ א"ו דזה דוקא בדבר שיש בו תסיסה. ובתשובת חכם צבי סי' ק"מ חולק על דין זה דיין צמוקי' וס"ל דיין צמוקי' אם הביא לנסכים כשר היינו בלא מים ובאמת דבריו נראים ומכ"ש לפי מה שכתב במגן אברהם בשם רוב הפוסקי' וכול' ס"ל דחטה שנמצ' בדבש או ביין אם בא לתוכו שום מים דינו כמ"פ עם מים ולכן אין להקל רק דוקא בדבר שכתבתי דהיינו לאחר התסיסה וגם בזה נ"ל דכל בעל נפש יחמיר שלא לאכול רק למכור או להשהות עד אח"פ:

ט חטה שנמצא בשומן אווז אם נמצא באותו קדרה שבשלו השומן קודם פסח לאחר שהודח מן המליחה נמצא שיש בו ג"כ מים מן ההדחה אע"ג דשומן ודאי נקרא מי פירות מ"מ החטה נתחמץ דהוי כמי פירות עם מים בשעת לישה דאסור (כמ"ש המגן אברהם ס"ק ג') דדוקא כשנתבטל המים מקודם במי פירות מועיל לדעת המתירין וא"כ השומן אסור (ונ"ל דזהו כונת השל"ה שהביא המגן אברהם שם וכ"כ צ"ץ) ומ"מ אם התיכו לשם פסח והיה נזהר בכ"ד ואומר בבירור שיודע שלא התיך תיכף אחר הדחה רק שכבר נתייבשו המים או שנמצא בכלי שעירה לתוכו השומן מהקדרה שהתיך בו

השומן דהוי ממקום למקום דאין מחזיקין איסור אלא אמרי' כאן נמצא וכאן היה ותלינן שנפל לקדרה זו ואע"ג דהשומן שנתבשל כבר נתבשל עם המי' של הדחה מ"מ לא הוי כמי פירות עם מים שכבר נתבטל המים בשומן מחמת הבישול ובין שהי' עכשיו השומן רותח או צונן בין קרוש ובין אינו קרוש מותר דתלינן שנפלו הגרעינים לתוכו כשהיה רך ואפי' נמצא מעט מים למטה בקדרה כבר פסק כח המים ע"י הבישול (וע' כ"ז בצ"צ סי' קכ"ב) אבל אם עשו בשומן זה קניידליך ונמצאת חטה בקניידלך כיון שיש בקניידלך מים הוי מי פירות עם מים ואסור דמסתמא עכשיו נפל בקניידלך דכאן נמצא כאן היה. ואם בדקו השומן בקדרה שהתיכו בו השומן והיה נזהר בכל דבר כדלעיל ונמצא בו עוד גרעינים תלינן החטה שבאה מן השומן דתלינן במצוי וידוע כשמרתיחין שומן מבשלין אותו הרבה וא"כ כבר נתבשלה החטה ואינה מחמצת עוד והכל מותר ואפי' לדידן דלא בקיאין בחליט' היינו כמו שכתב הרמב"ם גזרה שמא לא ירתיח יפה וזה לא שייך בשומן שצריך בישול רב אבל אם נמצאת בקדרה שעירה לתוכו השומן לא מהני דשם לא נתבשל החטה:

י וחטה שנמצאת בחרעמזל שנעשה בדבש ונמצא ג"כ חטים בדבש התיר אמ"ו בנ"ב דתלינן במצוי ואמרי' שהחטה היתה בדבש בשעה שהתיכו אותו להסיר השעוה ואמנם חקרתי אצל הרבה ב"ב העוסקים במלאכת דבש ואמרו לי שאין מרתיחין כלל הדבש אלא לפרקים אבל מסתם מעמידין הכלי שיש בו דבש רק בתנור שאינו חם כ"כ ואז צף הדבש מלמעלה ומסירין אותו (ועי' סוף עוקצין בה"א משיחרחר בפי' הרמב"ם) וא"כ לא נתבשלה החטה מעולם וא"כ אם יש בחרעמזל מעט מים או רוטב או ששרו מצה במים אע"פ שסחט המים מ"מ א"א לסחוט כל המים ואפי' חממו הדבש על האש מ"מ אין מבשלין אותו הרבה וא"כ לדידן דלא בקיאין בחליטה יש לאסור. אך אמ"ו שם מתיר ומסתמא חקר דשם מרתיחין הדבש היטיב להוציא השעוה וכיון דאינו אלא איסור משהו סמכינן אחליטה דידן. ומ"מ זה שייך דוקא אם בשלו הדבש היטיב היטיב. משא"כ בשומן דמרתיחין אותו היטיב (וע' בנ"א סימן כ"ה):

יא כל תולדות המים הם כמים ומחמיצים כגון הטל. ומי רגלים. ומי הפה כגון הרוק. ומי החוטם. (ולכן צריכים ליזהר שלא יטיף מהחוטם על העיסה). ודמעות עין וצואת האוזן. כל אלו מחמיצים. צואה עבה אינו מחמיץ אבל צואה רכה בין דאדם בין של בהמה ועוף יש אומרים דדינו כמי פירות וא"כ הוי בעיסה כמי פירות עם מים וי"א דאפי' כמי פירות לא הוי ואין מחמיץ כלל (א"ר): ומי רגלי בהמה ועכברים י"א דהוי כמי פירות (כ"כ הרמב"ם פ"י מה' טומאת אוכלין) וי"א דמחמיץ עיין ח"י: זיעת אדם וזיעת בהמה ומי

מרה ודם וחלב ושומן אינו מחמיץ אבל מי הפה של בהמה ועכברים הוי כרוק האדם דמחמיץ (תס"ו וע"ש במ"א וח"י):

יב זיעת החום אם מזיע מחמת הבל חום מים לכ"ע מחמיץ ואם מחמת עצמו או מחמת האש יש מתירין וכן סתם בש"ע ולזה הסכימו א"ר וח"י ופ"ח ויש אוסרין (וע' בנ"א סי' כ"ו) גם לענין זיעת כותל של עץ (שם):

יג אם נתלחלח הקמח בשק ממים יאחז בידו כל המקום המלוחלח בשק עד שיריק כל הקמח שבשק ואם נתלחלח במקומות מרובים וא"א לאחוז מקום המלוחלח אם עדיין הוא לח ירקד הקמח והפרורין הם חמץ והשאר מותר אבל אם כבר נתייבש וא"כ לא מהני ריקוד דחיישינן שמא יתערב איזה פירור ואע"פ שהוא לפני פסח וקיי"ל דקמח בקמח מקרי לח בלח ואינו חוזר וניעור כדלעיל כלל קכ"ב מ"מ פירורים נקרא יבש וא"כ חוזר וניעור בפסח ולכן אם הי' המעשה בפסח וכבר נתייבש צריך לבער הכל כדין תערובת בפסח. אבל לפני פסח ירקדנו וימכור או ישמרנו לאחר פסח. ודוקא שהיה במקומו' הרבה אבל אם הוא במקום א' אפילו כבר נתייבש יאחז אותו מקום בידו עם הקמח והשאר מותר ואפילו בפסח יש להתיר ע"י שיאחז בידו לעני או במקום הפסד גדול ומ"מ טוב לרקד הקמח ואפי' בי"ט מותר לרקד כיון דאין בו פסולת לא הוי מלאכה ואם א"צ לאכול מן הקמח ביו"ט אסור לרקד ע"י ישראל רק ע"י נכרי כדי לבער החמץ או אם לא שהה שיעור מיל יתננו לנכרי במתנה (מגן אברהם סק"ח) וגם אם עדיין לח יעשה כן אם הוא במקום א' שאפשר לאחוז בידו והשאר ירקד ומ"מ בעודו לח ואחז כל המקום המלוחלח ולא ריקד הקמח או שריקד ולא אחז בידו מותר בדיעב' קודם פסח (שם) ויקח מצות אחרים למצות של מצוה:

יד וכ"ז שנתלחלח בוודאי ממים אבל אם הוא ספק אם נתלחלח ממים או ממי פירות אפי' כבר נתייבש אם רקדו הקמח אח"כ מותר לאכול בפסח דהוי ס"ס שמא נתלחלח ממי פירות. ואת"ל ממים שמא לא נתערב בו כלום (ח"י וא"ר בשם דרישה) ונ"ל דה"ה אם יודע בוודאי שנתלחלח מזיעת חומה או מהשתנת עכברים וכיוצא באלו במקום שנחלקו הפוסקים אם הוי מי פירות ורקדו הקמח א"כ היי נמי ס"ס שמא הלכה כדעת הפוסקים דהוי מי פירות ואת"ל דהוי מים שמא לא נתערב בו כלום ושמא פירור נקרא לח. (ר"ל שמא לא נתערב שום דבר במצה זו שהרי אין חשש אלא שמא נתערב איזה פירור וזה נקרא יבש ואז חוזר וניעור וא"כ על כל מצה ומצה יש ספק שמא לא נתערב בזו המצה כלום ונ"ל לרוחא דמלתא יאכל איזו מצות קודם פסח דכיון דההחשש אינו רק משום פירור דהוי יבש וביבש לכ"ע תלינן שהאיסור נאכל ועיין בנ"א סימן כ"ב). ומותר

לכתחלה לרקדו אע"ג דאין עושין ס"ס בידים מ"מ קודם פסח עדיין כולו היתר אבל לא רקדו אין כאן אלא ספק א':

טו ומ"מ בכל אלו שהם ספק מי פירות וכ"ש מ"פ לבדו צריך שיעור רב כדין מי פירות עם מים ולכן צריכין להזהירם שתאפה מיד דהיינו שלא יעשו העיסה יותר משלשה קווארט ורק כדי חשבון האנשים העוזרים בגלגול המצות שלא ישאר שום בצק ביד המעריך שקורין (מיירער). ואף שכן ראוי לעשות בכל המצות אמנם באלו צריכין ליזהר ביותר:

טז עכברים שנשכו השקים אם ניכר שאכלו מן הקמח ומכ"ש כשמונח בחבית דהנהו עכברי רשיעי מהלכין בכל החבית וא"כ הוא תוך הפסח כולו אסור ולפני פסח ירקד הקמח ולמכור אי לשהותו אחר פסח כדין נתלחלח במים בסימן י"ג ואם הוא שעת הדחק יש להקל גם בזה אפילו נתייבש לאחוז סביב מקום הנשוך והשאר ירקדנו ויאכל בפסח ועכ"פ בזה וגם בדין הנ"ל ובסימן י"ד יקח מצות אחרים למצות של מצוה ומ"מ בחבית או בשק שאינו מקושר יפה יש לאסור דמסתמא הלכו בכל החבית (ועיין בסימן תס"ג וסימן תס"ו בט"ז ומ"א וח"י):

יז אין שורין מורסן לתרנגולים בשום פנים (אפילו לא ישהה שיעור מיל דלכתחילה אסור להשהות אפילו רגע) ולא חולטין. דהיינו שמניחין המורסן במים רותחים דאף על גב דמדינא המים הרותחים אינן מניחים להחמיץ מ"מ כיון שאין אנו בקיאים איזה נקרא חליטה אסור אפילו בדיעבד (תס"ה). וחתי' עיסה שנפלה למים רותחין בשעת רתיחתן וסלקוה מיד (מגן אברהם סי' תנ"ד לא ידעתי מנ"מ אם סלקו או לא כיון שכבר נתבשלה) הח"י וא"ר מתירין להשהותה או למכור. וחולה שרפואתו שחולטין שעורין אם אפשר ע"י נכרי יעשה ואם אי אפשר ירתיח המים היטיב היטיב ואח"כ יטיל לתוכו השעורים ואם אפשר יעשנה במי פירות ואם אי אפשר בכ"ז במקום סכנת נפשות הכל מותר (שם בח"י). ונ"ל דה"ה לפעמים כשאנשי חיילות עוברים שכופין ישראל לבשל להם מיני גרויפין אם יכול להציל עצמו בממון מחוייב ליתן כפי יכולתו ואם אי אפשר באופן אחר אזי אם אפשר לפייסו שיבשל לו גרויפן של רעצקע טוב וע"כ יברר אותם מגרעינים של תבואה שיש בהם. ואם א"א לפייסן בכך ונותנין גרויפן של שעורים אזי יזהר שיניח לבשל המים מקודם היטיב עד שמבושל הרבה ואז יניח לתוכו הגרויפין מעט מעט כדי שלא יתקררו המים והוי כחליטה וגם ברעצקע יעשה כן כי בוודאי נתערבו עמהם ג"כ גרעינים של תבואה כידוע אבל גרויפן של שבולת שועל שקורין האבר ידוע שהגרויפן הם חמץ גמור כדלעיל סי' א':

יח כשנותנים שעורים או חטים לפני העופות בפסח יזהר שלא להשליכם במקום לח שיבואו לידי חימוץ וכ"ש שאסור ליתנם במים ואפילו אם אינם שוהים כדי שיעור חימוץ דלכתחילה אסור להשהותה אפילו רגע והנותן שבולת שועל או שאר תבואה לבהמתו יתן מעט מעט שלא ישאירו והנותר מבהמה אם יש עליו רוק צריך לבער שמחמת הרוק שבפיו פן יחמיץ ונכון לבער אף על פי שאין רואה עליו רוק ופשיטא דאסור ליתן סובין אפילו הם יבשים ובלא מים לפני בהמה דמחמת הרוק של בהמה יתחמץ (תס"ו):

יט יזהר לבדוק המלח קודם הפסח שלא יהיה בו גרעינין שמחמת לחלוחית המלח מתחמץ הגרעין ומ"מ קודם פסח מותר לבטל בס' ובע"פ לאחר חצות אם מצא גרעין שנתרכך ישליך כדי נטילה סביבו ואם מצא בפסח יניח המלח עד אחר הפסח ואם שמו בתבשיל מאותו כדי נטילה בפסח אסור אם נתרככה החטה (תס"ב) וכן יש לבדוק התבלין קודם שטחנן (תס"ב). ומלח ולנו שנעשה ע"י שמבשלין אותם במים ודאי מחמיץ ומה שחופרין בקרקע י"א דהוי מי פירות וי"א להיפך (מגן אברהם שם):

כלל קכז

א דין דברים שאסורים משום מנהג:

כל מיני קטניות וזרעונים כגון רייז הירש גריקע וכל דבר שבעולם בין הם עצמם שלמים ובין הקמח שלהם אפילו כשיניחו אותם זמן מרובה וישרו במים לא יבואו לידי חימוץ אלא לידי סרחון ולכן מן התורה מותר לאכלם ולעשות מהקמח כל מה שירצו. אך הגאונים שהיו כמה מאות שנה לפנינו נהגו לאסור מפני הע"ה שיבואו לטעות ויאמרו מ"ש קמח קטניות או קמח ה' מיני דגן ולא ידעו הטעם ולכן נהגו כל תפוצת הגולה האשכנזים וכן במדינות פולין שגם הם נחשבים מבני אשכנזים לאסו' ואפי' לבשל קטניות ורעצקע ואורז ודוחן שלמים אסרו הכל מפני הטעות שכיון שבימיהם וגם עד עכשיו בכמה מקומות עושים מהם קמח ובזה דומה לה' מינים ויאמרו כשם שמותר לבשל אלו כך מותר לבשל ה' מיני דגן ולא ידעו שאלו באים לידי חימוץ וכיון שאבותינו נהגו כך אסור לנו לשנות משום אל תטוש תורת אמך אבל מותר לטחון ולאפותה כעין מצות ולאכול. וכן בכל מנהגי ישראל שנהגו באיזה דבר אעפ"י שלא עשו דבר זה לתקנה אלא שנהגו כך מעצמם איכא איסור לאו מדברי נביאים כמש"כ אל תטוש כו' אבל דבר שתקנו חז"ל או אפי' הגאונים שבזמנינו לעשות סייג וגדר לתורה אזי אסור לשנות בלאו דאורייתא דכתיב לא תסור כו' אעפ"י שאין זה אלא איסור דרבנן לענין ספק כך תקנו חז"ל שאף על פי שאסור מדאורייתא לעבור עליו מ"מ יהיה ספיקו לקולא ולכן בשעת הדחק שאין לאדם מה לאכול אלא בדוחק גדול מותר לבשל קטניות ושאר דברים ומ"מ

כל מה שאפשר ליזהר מאורז ודוחן ורעצקי שקורין טאטרקע יזהר מהם כי הם דומים יותר לה' מינים (ועיין בנ"א סימן כ"ח מה שכתבתי) ומ"מ בדיעבד אם נפל דבר מאלו לתוך התבשיל מותר אם יש רוב בהיתר כנגדם ואינו בעין ומה שהוא ניכר יזרוק. ומותר להדליק בשמנם ולהנות מהן אבל אסור לעשות מהן יי"ש (עיין נ"א סי' ל"א) וכן נהגו שלא לאכול חרדל אפילו נתערב קודם פסח ביין וכיוצא בו כיון דדרכו בכך לערב ומ"מ מותר להשהות כל שאר מינים בבית אע"פ שנפל עליהם מים אפילו צמחו:

ב עוד מנהג אבותינו שלא לאכול פירות יבשים אם לא שידע בבירור שנתיבש בדרך שאין בו חשש חימוץ כגון שלא נתיבש בתנור שאפו בו חמץ כי אם לאחר הכשירו או בחמה וכן מנהג אבותינו שלא לאכול תאנים יבשים וצמוקים בין גדולים או קטנים מפני שאומרים שמפזרין עליו קמח בשעת תקונן וכן קליפת פאמעראנצין דינן כפירות יבשים ומ"מ המשקין שעושין מצמוקים נוהגין היתר לשתותן. וכן נוהגין במקצת מקומות שלוקחין פירות יבשים מן נכרי ושופכין עליהם מים קרים ושורה בשתוכן עד שנעשה משקה אבל לבשלו עם הפירות נוהגים איסור וגם הפירות אינם אוכלין והכלים ששואבין בהם המשקה נוהגין שלא להשתמש דבר אחר והטעם דחיישינן שמא נדבק בהם קצת חמץ לכן אין אוכלין אותם אבל המשקה שותים דאותו המעט בטל בס' קודם פסח אע"ג ששורה גם בפסח מ"מ לא החמירו בספק. ומה שנוהגין איסור לבשלן משום דע"י בישול יהבי טעמא יותר ואע"ג שיש נכרים שמייבשין הפירות בתנור אחר שאפו בו לחם מ"מ הוי נ"ט בר נ"ט דהתירא ואף ע"ג דאנן קיי"ל לאסור אפילו בנ"ט בר נ"ט הכא דספק הוא שהרבה מויבשין בחמה או אחר שהוסק התנור לכן נהגו ביש מקומות להקל ובמקומות אחרים נוהגין להחמיר גם בזה (סימן תס"ז במגן אברהם ס"ק ח') וכן נוהגין שלא לאכול זאפרען ונעגעליך וחרדל שקורין זענעפט. דבש נוהגין שלא לאכול אלא דוקא דבש שקונים בחבית המעורב עם השעוה וי"א דוקא הבא מן הכוורת עם החדרים הקטנים שעדיין לא נתרסק כי יש לחוש שמערבין בו קמח לעבותו וצריך לחקור ולידע מנהג המקומות כי יש מדינות שנותנין לחם בכורת בשעת רדיה או שאר דברים של חמץ. ובמקום שיש לחוש אסור הדבש לאכלו בעין בפסח אבל מותר לעשות ממנו משקה מעד קודם פסח:

ג צוקר שהוא כמו חול ונקרא מושקעבאד או רויטן צוקר שבזה לא נעשה עוד שום מלאכה כ' אמ"ו בנודע ביהודא סימן כ"ד שכבר נתפשט המנהג שצריך להביא כתב הכשר מהמבורג או מאמשטרדם כי במדינות שגדל שם הקני צוקר הקמח הוא ביוקר כפלי כפלים ולכן אין בו חשש אבל במדינות אלו יש לחוש שמזייפין ויש בו תערובות

קמח ולכן המנהג כאשר הוא מובא בספינה ממקום גידולו להמבורג או אמשטרדם שולח הרב שלוחו לחתום החביות ומביאים אותו מחותם עם כתב הכשר מהרב. ויש עוד מין צוקר שנקרא פידער וזה כבר נתבשל במקום גידולו ומ"מ נתפשט המנהג בקצת מקומות לאכלו. ואמ"ו בנודע ביהודא כ' שאסור לאכלו בעין רק שיבשל אותו קודם פסח כדי שיהיה לח בלח קודם פסח. והוט צוקר נוהגין לאכלו בפסח רק שצריך כתב הכשר ומ"מ אין מחזיקין הוט צוקר לחמץ גמור ולכתחלה צריך למכרו כדין מכירת חמץ ובדיעבד שלא מכר מותר וכן טיטון במקומות שמוכרים פעקליך שכבר נחתך לחתיכות קטנות אין משתמשים אלא בכתב הכשר שמזלפין עליו שכר (ודע שחקרתי אצל האומנין שעושין שנוף טאבק דהיינו ששואפין בחוטם הפעקל טאבאק מלחלחים אותם בייי"נ וידוע שייי"נ אסור בהנאה מדינא ויש עדיין ב"ה אנשים יראים שנוהגין כן דמה שנוהגין להקל אינו אלא מטעם הפ"מ (עיין בי"ד סימן קכ"ג וא"כ ראוי להם ליזהר שלא לשאוף אותו טאבק) וכל אלו הדברים מותר לשהותן בבית ואינן אוסרים תערובתן. ובלילות צוקר שמחפין בו פירות או בשמים עפ"י רוב יש בו חמץ גמור:

ד נוהגין שלא להשתמש בכלים גלוזירט בפסח י"א מפני שמתקנין בסובין וי"א מפני שמא חופה כלים ישנים ולכן אין משתמשין רק כשישב שומר ויראה מתחלת עשיית הגלייז במה מתקנין ועד שהוסקו בתנור וכן אין משתמשין בכלים צבועים (סימן תנ"א):

ה נוהגין במדינות אלו שלא לאכול מצה עשירה אפי' נילושה במי פירות לבד בלא שום תערובות מים:

ו כל דברים הללו שהוא מנהג אבותינו מותר לצורך גדול או לאולי אפי' אב"ס או לצורך תינוק אם צריכין הרבה לכך (ועיין כלל קכ"ז סי' ז'):

ז דברים המותרים ואחרי' נהגו בו איסור מחמת שהיו סבורי' שהוא איסור ועכשיו נתברר לו שהוא מותר או שהיה סבור שהוא איסור גדול ונתברר לו שאין איסור כ"כ אע"ג שי"א דצריך התרה כבר כ' רמ"א בי"ד סי' רי"ד סוף סעי' א' דנוהגין כסברת האומרי' דאינו נדר כלל וא"צ התרה. ולפ"ז אותן הנוהגין לאכול כל ימי הפסח מצה שמורה מחמת שהיו סוברי' שמצוה לאכול שמורה כל ימי פסח רשאין לשנות בלא התרה דבאמת אין מצוה כלל רק בליל פסח למצת מצוה (פ"ח בא"ח סימן תצ"ו) ונ"ל דאם הוא מטעם שחששו לשאר חטים שבא עליהם מים ונוהגים כן מחמת סיג דינו כדבסמוך סימן ג': ולפ"ז נ"ל פשוט דמה שיש נוהגי' שלא לאכול צנון ושומים שאין לזה שום טעם וריח מותר להתיר להם בפשיטות דבוודאי בזה ל"ש שום סייג:

ח אבל אם נהגו מחמת פרישות וחסידות כגון הרגילים להתענות בתעניתים לפני ר"ה ובעי"ת והנוהגים שלא לאכול בשר ויין מי"ז בתמוז וכיוצא בהם זה הוי כנדר ואם רצה לחזור מחמת שאינו בריא צריך להתיר נדרו בשלשה ויפתח בחרטה שמתחרט שנהג כן לשם נדר ואלו ידע שיתחרט לא היה נודר בלשון נדר. אבל כשאירע ברית בימים האלו א"צ התרה וגם מותרים לאכול בשר כיון שמתענה אדעתא דמנהג ואין המנהג להתענות בהם כשיש ברית אבל בחולה ודאי לא אסיק אדעתא שיחלה (ש"ך בי"ד שם):

ט ואם נהגו מחמת סייג כגון שלא לילך לירید ביום עש"ק (כעובדא דבני בישן בפסחי') בזה מחלוקת בין הפוסקים די"א דהוי כאלו קבלו עליהם באיסור תורה וא"כ לא מהני התרה וי"א דגם בזה מהני התרה ולזה נוטה דעת פ"ח ואם הוא דבר שכל בני העיר נהגו כך אפילו לדעת המתירין שיכולין להתיר בחרטה היינו שכל בני העיר מתחרטין אבל היחיד אינו יכול להתי' לעצמו בחרטה ואפילו אם התירו לו אינו מותר ואפי' הולך לעיר אחרת כל שדעתו לחזור חייב לנהוג כחומרי מקום שיצא משם (פ"ח שם) ודוקא בדבר שנהגו מקצת עם או אפי' איזה קהלות אבל דבר שנהגו כל ישראל וקבלו עליהם כגון חפיפה וכיוצא בו א"א להתיר בשום ענין (ש"ך שם בשם רש"ל):

י וכ"ז בדבר שקבלו מעצמם אבל דברים שיש בו מחלוקת בין הפוסקים ובמקום אחד נהגו כדברי האוסר א"כ לא קבלו עליהם איסור חדש שיהיה נראה לנדר אלא שקבלו עליהם שדבר זה אסור באיסור תורה או מדרבנן לא מהני בזה שום התרה שאין בדורותינו מי שיכול להכריע נגד אותו חכם שאוסר כ"א אפשר לחד בדרא (פ"ח שם סי' ב'). ולפ"ז אותן אנשים שנוהגי' שלא לשתות ולאכול חדש היינו ע"פ דעת כל הפוסקים ראשונים ומחמת חולשתם או שאינם בריאי' רוצים להתיר נדרם נ"ל דאם קיבל עליו מחמת שחשש שידע שכל הראשונים אוסרי' וא"כ כבר קיבל עליו באיסור תורה ולא מחמת נדר ודינו ככל איסורי תורה שאסור רק לחולי שיש בו סכנה ולא מהני התרה אבל אם לאו בר הכי הוא רק שסבר שהוא חסידות א"כ דינו כמקבל משום פרישו' בסי' ח'. ונ"ל דדוקא בזה אבל במי שנהג תמיד להמתין בין אכילת בשר לחלב ו' שעות. ועכשיו מפני חולשות רצה לנהוג כהמקילין להמתין רק איזה שעות כיון דלכל הדיעות אין האיסור רק מחמת סייג וגדר א"כ מהני לזה התרה להמקילין בסי' ט'.

יא וכל זה בדברים שקבלו והנהיגו מעצמם אבל אם היתה הסכמה וגדר לרבים או סייג לתורה ולדבר מצוה אינן יכולים להתיר (י"ד סימן רכ"ח סעיף כ"ח). ולא עוד אלא שיכולים הצבור לעשות תקנה עליהם ועל זרעם ואפילו דברים שלא קבלו עליהם בני העיר בהסכמה אלא שנהגו כן מעצמם לעשות סייג וגדר לתורה אף הבנים חייבים לנהוג

באותו גדר כדאיתא להדיא בפסחים דבני בישן לא הוי אזלי מצור לצידון בע"ש ובאו בניהם לפני ר"י ואמרו אבותינו היה אפשר להם ואנן לא אפשר ואמר להם כבר קבלו אבותיכם ומוזהרי' מדברי קבלה שנאמר אל תטוש תורת אמך (ריב"ש ורמב"ן). ודוקא כשכל בני עיר הנהיגו כך אבל יחיד שנהג איזה דבר לסייג או לחסידות אין הבן חייב לנהוג אותה חומרא אא"כ עשאה פ"א בחיי אביו או אחר מיתתו ולא התנה בפי' שאינו מקבל עליו חומרא זו דאז הרי קבלה בעצמו (פ"ח סי' ז'):

יב דבר שקבלו אבותיהם למגדר דאמרי' שהבנים חייבין לנהוג כן. אם כל בני העיר רוצים להתיר נדרם בחרטה כתב הפ"ח דלדעת הסוברים דאפילו דבר שנעשה לסייג יש להם התרה כשמתחרטים כלם וא"כ כ"ש שיכולין בניהם כלם להתיר וי"א דדוקא האבות היו יכולים להתיר כיון שהם המציאו אותו איסור אבל לבניהם לא מועיל התרה ונ"ל דזה דוקא כשלא תקנו האבות על הבנים אבל כשקבלו זרעם ג"כ לכ"ע לא מועיל להם התרה:

יג שאר דינים כתבתי בחבורי שערי צדק שער משפטי הארץ בסופו:

כלל קכח

א דין המצות ומצות של מצוה משעת קצירתן עד אפייתן:

המצות שכ' בתורה קבלו חז"ל דאין יוצאין אלא דוקא במה שהוא מה' מיני דגן דאלו באים לידי חימוץ משא"כ שאר מינים שנאמר לא תאכל עליו חמץ ז' ימים תאכל עליו מצות וקבלו חז"ל דהכתוב בא להקיש מצה לחמץ מה חמץ אין חייבין עליו אלא בה' מיני דגן כדלעיל בכלל הקודם אף מצה אין יוצאין בה אלא דוקא במה שהוא מה' מיני דגן. ונוהגין לעשות מצות מחטים משום הידור מצוה אבל מותר לעשות אף מכל שאר ד' מיני דגן (כנ"ג) והכהנים יוצאים בחלה ואין יוצאין בפת סובין או מורסן אבל לש הוא את העיסה בסובין ומורסנין שבה אבל אם הפרישן מן הקמח וחזר ועירב עמהן המ"א מסתפק והח"י כ' בפשיטות דאין מצטרף. ויוצא במצה מסולת נקיה ביותר ואין אומרים אין זה לחם עוני ומ"מ טוב לכתחלה שלא לעשות המצה רחבה יותר מדאי. ואין יוצאין במצה גזולה. בד"א כשגזל מצה אבל אם גזל חטים או קמח ועשה מצה יוצא בה שקנאה בשינוי וחטים לבד הוא חייב לו. ולענין הלכה כ' המ"א דלא יברך דהוי מצוה הבאה בעבירה. אבל יוצאין במצה שאולה (תנ"ד):

ב צריכין ליזהר מאד שלא יהי' בחטים שום חשש מחמץ ולכן ראוי לדקדק ולידע שלא עמדו השבלים במחובר עד שיתייבשו ויבלינו כל צרכן דכיון דנתייבשו כל צרכן ואז אם ירדו עליהם גשמים יכולים לבא לידי חימוץ שהרי כיון שאינם צריכים עוד ליניקת הקרקע א"כ לא נתבטלו הגשמים בתוכו והרי הם כאלו מונחים בכלי (וזהו שאמרו בגמ'

דאחמוץ במחובר) אך סומכין מן הסתם שאין מניחין לעמוד בקרקע כ"כ שלא יפלו הגרעינים ומ"מ ראוי ונכון להשגיח על זה דלפעמים מחמת הגשמים או שאר מניעות עומדין בקרקע לאחר שנתייבשו כל צרכם ולכן ראוי ונכון לקנות החטים בעיד שיש בהם עוד מעט מראה ירקות דאז אין חשש מחמת גשמים:

ג כבר כתבנו בכלל הקודם שהתבואה שלתתו (ר"ל שרחצו) הוא ספק חמץ ולכן צריך ליזהר ג"כ שלא יטחנו אפילו בריחיים אחרת באותו בית שטוחנין בו תבואה לתותה שהאבק יתערב יחד ואפי' אם נאמר דיש ששים מ"מ לכתחלה ודאי צריך ליזהר ולכן יעשה מחיצה ביניהם מן הקרקע מלמטה עד התקרה:

ד נוהגין לנקר הרחיים היטיב ולכסות כל הכלים בבגד פשתן או שרוחצין כל הכלים היטיב שלא ישאר בהם קמח מחומץ ובדיעבד ובשעת הדחק שא"א לנקר הרחיים מותר לטחון בלא ניקור רק שיאפה הכל קודם פסח וכן אם טחנו באותו רחיים שטחנו בו תבואה לתותה אין לאסור בדיעבד כיון שהוא קודם פסח דאז בטל (תנ"ג בח"י):

ה ביום שטחנו בו הקמח אסור לאפותו שאז הקמח רותח ומחמם המים ומתחמץ אלא יטחון עכ"פ מעת לעת קודם האפי' ואם עבר ולש אין לאסור בדיעבד (ח"י שם):

ו השקים שמניחים בו קמח טוב לעשותן חדשים ואם נתן בו קמח מתבואה לתותה אפילו פעם אחת צריך להתיר כל התפירות שיש בו ולרחצו היטיב בשפשוף וחמין ואפר וחביטה ואפילו אימרא שקורין (זיים). וכן אסור לעשות מצות על המפות שכבר עשו עליה' פעם א' שהחמץ נדבק בהם ולא מהני בהם הדחה לבד וכ"ש דלא מהני מה שמהפכין לצד השני דהחמץ מבצבץ ויוצא מעבר לעבר אלא שצריכין כיבו בחמין ואפר וחביטה. ובדיעבד שעבר ועשה מצות על הסדין בלא כיבוס אם הוא תוך הפסח אף בדיעבד אסור אך אם הפך הסדין או כבסו ולא התיר האימרא אין להחמיר בדיעבד ואפשר אפילו לכתחלה א"צ להתיר הזיים כי מסתמא אין עושין עליו מצות וכן לענין השקין שנתן לתוכן קמח ולא התיר התפירה אין לאסור בדיעבד (סימן תנ"ח בח"י ס"ק נ"ג) נ"ל דאם נמצא בתיך התפירות כמו עיסה שנתייבש אפילו בדיעבד אסור אפילו קודם פסח שהרי פירורין לא נקרא לח וחוזר וניעור (ועיין לעיל כלל קכ"ו סימן י"ד):

ז אסור להניח השק עם קמח ע"ג בהמה שאין עור עב תחת השק כי הבהמה מזיע וגם לא יניח הרבה שקים זה על זה במקום שאפשר כי אז יתחמם הקמח ובדיעבד אין לאסור בזה כדלעיל סימן נ' (תנ"ג):

ח אסור ללוש המצות אלא דוקא במים שהיו צוננין מתחלתן ועד סופן ולפי שהחמה מהלכת בימי ניסן בלילה תחת הקרקע ועי"ז מתחמם כל הימים שהרי כולן נובעין

מתחת הקרקע לכן אסור לנלוש במים שנשאבו בלילה שהרי כבר היו חמים ואפילו אם ימתין י"ב שעות י"א דלא מהני כיון שכבר פעם א' היו חמין ועוד יש הרבה טעמים בזה ולכן צריך לשאבן סמוך לבין השמשות וימתין י"ב שעות כדי שיצטננו דהיינו כל היום במחובר ואח"כ כל הלילה י"ב שעות בתלוש ואם אין יכול לכוין בין השמשות יקדים מעט אבל לא הרבה. ובדיעבד ששאבן מבע"י או לאחר תחלת הלילה בשעת הדחק יש להקל ללוש בהם אחר עלות השחר אעפ"י שלא עמדו י"ב שעות אבל לא קודם עה"ש (א"ר בשם סמ"ק) ויכול לשאוב בפעם א' על כמה ימים אלא שאינו הידור מצוה. והמנהג לסנן המים שלא יפלו לתוכו איזה גרעינים וכצ"ל מכוסה מטעם זה (ועוד עכ"פ לענין מצוה ראוי ליזהר בגילוי) ויעמוד המים במקום קר דהיינו אם העת חם יתנם במרתף ואם העת קר ואז המרתף חם מעמיד במקום אויר ואז יזהר להכניס קודם שיזרח השמש כיון שעומד במקום מגולה שלא יתחמם מן השמש דאז אסור ללוש בהם אפילו אחר שיצטנן ולכן טוב יותר שלא יעמיד המים אלא תחת תקרה ומחיצות (תנ"ה). ומחד צריך ליזהר שלא יעמיד המים בחדר שיש בו תנור בית החורף או תנור שאופין בו מצות שבלילה סותמין הנקב שהעשן יוצא ואז הבית חם (ומצאתי בא"ר סי' תנ"ה סק"ג וז"ל מעשה בא ששם מי מצות בבי' החורף חם ושאל לזקני הגאון ושאל אם הכלי היה חם כשלקחו ואמרו לאו והתיר עכ"ל והנה הח"י סימן תנ"ה סקט"ו כ' דפושרין היינו כחמימות הרוק וביד"ד סי' ל"ו כ' הש"ך דפושרין הם כמים העומדים בבית בימות החמה וא"כ אלו שעמדו כל הלילה בבית מחומם ודאי לא גרע מהם וצ"ל דדווקא בפושרין במים הגרופים מדוד הוא אסור אבל לא סתם פושרין וכן יש לדקדק מדקתני בברייתא ולא בחמי אמה משמע דוקא שנתחממו מחמה. ולפעמים מחמת הקור נקרשו המים אסור להעמידו אצל תנור חורף שיפשר:

ט הנהרות הם יותר קרים מן הבארות אבל בזמן שהנהרות גדולות מהפשרות שלגים יותר טוב לשאוב מהבארות (שם):

י לא ישאבום ע"י נכרי אלא ע"י ישראל ולא יתנם בכלי שהיה בו דבש או שאר מי פירות דאז ממהר להחמיץ אא"כ רחצם היטב ולכתחלה טוב להגעילן. ונ"ל דאסור ליתנם בכלי שהחזיקו בו דברים חמוצים אפי' של פסח כגון שהחמיצו בו בוריקעש וכיוצא בו או חבית של דג מלוח שקורין הערינג וכ"ש אם החזיקו בו יי"ש אפילו של פסח דהוי כבית חרוסת דלא מהני הגעלה אא"כ בשלם הרבה במי אפר וההחזיקו בו כמה ימים מים (ועיין לעיל כלל קכ"ה סי' תנ"ה) ולא יתנם בכלי נחשת די"א דמחמם ומ"מ בעבר ולש בהם

מותר (פ"ח סי' תנ"ה) ואין לשפוך מים שלנו בין ששאבן ללוש מצות מצוה או שאר מצות מפני התקופה או מת ונוהגין ששואבין למצה של מצוה בכלי חרס חדשה (שם):

יא אם רואה שלא יספיק לו מים שלנו מותר לשפוך לתוכו מים שלא לנו ובלבד שיהיה רוב ממים שלנו ולכתחלה דוקא חד בתרי ממש (שם):

יב כשאופין מצות ביום א' לאחר שבת יזהר להביא מים בליל ה' דהיינו הלילה השייך ליום ו' אבל לא ישאבם בע"ש שא"א לכוין בהש"מ וגם אין מהראוי להקדים ובדיעבד ישאוב ע"י נכרי סמוך לבהש"מ או ישאוב בע"ש לאחר מנחה סמוך למעריב:

יג עבר ולש במים שלא לנו אסור ויש מתירין אם היה בשוגג ומ"מ אין ליקח אותם לצאת י"ח מצה בלילה ראשונה אבל אם לש במים שהוחמו בחמה ופשיטא חמי אור אע"פ שעכשיו הם צוננים אסור אם לא בשעת הדחק ומ"מ אם לש אפילו בחמין מותר בהנאה (עיין ח"י וא"ר ופ"ח):

יד לא ידחוק הקמח במדה שאז אינו נילוש יפה וכשיבא לתוך התבשיל יתחמץ (תנ"ו):

טו אסור ללוש עיסה יותר משיעור ג' קווארט שהוא שיעור חלה ואדרבה יש למעט כי כשהעיסה גדולה א"א לעסוק בה בפעם אחת וא"כ חלק מן העיסה מונח בלא עסק ואסור ומ"מ אם אופה ביו"ט דאין מודדין קמח ביו"ט אע"ג דיש מתירין למדוד מ"מ מנהגינו שאין מודדים אלא לוקחין מאומד (שם) (ונ"ל דאפי' לפי המחמירין ואומרים ששיעור חלה הוא ה' קווארט וי"א ו' מ"מ אסור ללוש עיסה יותר מג' קווארט שהרי מבואר בכל האחרונים ששיעור חלה היא מ"ג ביצים רק שמחמירין אומרים שביצים שלנו הם קטנים מביציהם עכ"פ לכ"ע אסור ללוש יותר משיעור חלה. וא"כ כמו שהביצים נתקטנו כן האנשים נתקטנו כן נ"ל) ומ"מ אם עבר ולש יותר משיעור זה אפי' במזיד מותר דיש מתירין אפילו לכתחלה:

טז אסור ליתן מלח או שאר תבלין בעיסה של מצה וכן אם נפל לתוכו מעט פלפלין או סיד או זנגוויל ואפשר ה"ה נעגליך אפי' קורט א' אוסר שמחמם כל ועיס' ודוקא כשנילוש בתוכו אבל אם נפל עליו יסלקנו ומ"מ בדיעב' מותרי' בהנאה וי"א דדוקא פלפלין וסיד אבל בשאר תבלין מותר אפי' באכילה (תנ"ה):

יז כל עשיית המצה אסור במקום השמש וביומא דעיבא אסור תחת כל אויר הרקיע דיומא דעיבא כוליה שמשא ואין לשין אלא בבית מקורה ולא נגד חלון פתוח אפילו אין שם שמש שמא יהיה מעונן ולאו אדעתיה אבל אם יש זכוכית בחלון מותר במקום שאין השמש בא שם אבל אם השמש בא לשם לא מהני הזכוכית אא"כ מכסה בסדין

וכן נוהגין (כן נ"ל דלא כח"י) עבר ולש תחת השמש או סמוך לתנור מותר והב"ח אוסר ואם הוחמה העיסה לכ"ע אסור (תנ"ט):

יח אסור ללוש ולעשות המצות בבית שיש שם תנור בית החורף שהוסק או אפילו תנור שאופין בו ומחמת שמבערין אש והוא עשוי כמו תנור בית החורף או אפילו עשוי כסתם תנור שאופין בו רק שמבערין בפיו ומחמת זה הבית מחומם צריך ליזהר בזה מאוד ולפתוח הדלת והחלונות ומכ"ש שלא יתעסקו במצות נגד פי התנור (שם):

יט לא יניחו העיסה רגע בלא עסק ואם מונח בלא עסק שיעור ח"י מנוטין הוי חמץ ואם המצה עשויה וירא שלא תבא לידי תימוץ מותר לשברה ולחזור ולעשותה ולכן צריכין ליזהר שלא ילושו עיסות יותר ממה שיש עוזרין שמגלגלין המצות דאל"כ העיסה תהיה מונחת בלא עסק (שם):

כ אם העיסה רכה לא יוסיף בה קמח שאותו קמח אינו נילוש יפה ושמא לא נאפה יפה אותו הקמח ויש לחוש שיתננו אח"כ במרק ויחמץ ואם יש אדם אחר שילוש עיסה קטנה מגיבול קשה ויערבנה עם עיסה זו הרכה שפיר דמי אבל זה שלש הרכה אסור גם ללוש הקשה שא"א לאדם א' ללוש ב' עיסות בפעם א' ואם א"א בענין זה והוא עני או שדחוק לעיסה זו מותר להוסיף קמח רק שיזהר שלא ליתן המצות בדבר לח רק יאכלנו ביובש שהרוק אינו מחמיץ תיכף ובדיעבד שנתן המצה לרוטב יש להחמיר שהרי המצה מפסקת בין האור והקמח ואפי' בקמח שקלו אותו בתנור לבד רוב הפוסקים מחמירין וכ"ש בזה לדידן דאסרי' מצה כפולה (סס' תנ"ט וסי' תס"ג ע"ש במגן אברהם):

כא ישער לחתוך מן העיסה כ"כ חתי' שיש עוזרין בכדי שלא ישאר בידיו כלום מן העיסה ותיכף כשגומרין מללוש העיסה תיכף יחלקו לגלגל (שם):

כב יזהיר שישגיחו שלא יהיו פרורין על השלחן כדי שלא ידבק במצה ויהיה כמצה כפולה (שם):

כג העוסק בילשה יזהר שלא יהיה בעריבה שלשין בה שום גומא וחריץ וסדק ויחליקם לעשותו יפה אבל לא ידבוק עליו חתי' נחושת במסמרים אלא ע"י היתוך וכן המרדה וכן אם עושה על השולחן מצות בלא סדין יזהר לסתום הגומות היטיב שיכניס בו בצק ולא יעמיד העריבה על כר וכסת שמחמם אבל על בגד או עור מותר. ויזהר לרחוץ ידיו ולנקותם היטיב עכ"פ לאחר שלש שיעור חימוץ וכן הכלים שלשין בו ירחצו היטיב לאחר שעשו בו ב' או ג' עיסו' עד שלא יהיה מהתחלת הלישה יותר משיעור מיל וכן הסדינים שמכסין בו השולחנות די להחליף משיעור מיל לשיעור מיל והמדקדקין יותר ינוח ברכה על ראשם ומנהג חסידות הוא (שם):

כד וכן ישגיחו על עצים המגלגלין שיהיו נקיים ולהחליפם בזמן הנזכר וכן כלים המנקבין בהם (שם):

כה המגלגלים ישגיחו אם מודבק בידיהם עיסה שירחצו ידיהם ג"כ משיעור מיל לשיעור מיל ולא יעשו במצות כמין חיה או עוף או דג לפי ששוהין בעשייתן אבל כל מה שעושין במסרק אפילו אם הוא עשוי כעין צורה כיון שזה עושה שלא יתפח המצה מותר ומ"מ ימהר לעשותן ויש לעשות המצות רקיקין ולא עבה טפח ומ"מ יש מקומות שעושין אותם קצת עבה אך צריך ליזהר הרבה שלא יוציא מן התנור עד שתהיה נאפה יפה ושיהיה התנור מחומם הרבה שלא תבא לידי חימוץ (שם):

כו לאחר שיעשו המצה יהיו נזהרים מאוד להוליכו בזריזות אל התנור ויזהיר להאופה שתיכף יניחנו בתנור שלאחר שנתחמם העיסה בידים יתחמץ מיד כשתהיה בפי התנור ששם החום גדול ולכן צריך שיושיט להאופה איש זריז ובעל תורה וירא שמים שיהיה נזהר בזה ויזהר מאד שלא להחזיק המצה נגד פי התנור אפילו רגע (שם):

כז התנור ראוי לכל י"ש שקודם שיאפה יכשיר התנור כדין אע"פ שאפו בו מצה כי מי יודע אם היו נזהרים ובפרט בעו"ה שרובם אינם מן המהדרים ולכן יכשיר התנור כדין מחמץ למצה המבואר בה' הגעלה ויהיו הגחלים מהלכים ע"פ כולו ויהיה חם מאד (ואני חושש אם התנור אינו מחומם הרבה שהרי יש מחמירין שלא יתן מצה במקום שכבר אפו בו מצה א' (עיין בח"י וכ"ש בזה):

כח האופה יהיה נזהר שלא יתכפל המצה בתנור ושלא תיגע אחת בחברתה שבמקום הכפל והנגיעה אינו שולט האש כ"כ ושלא יוציאנה עד שתהיה נאפת כ"כ עד שאם ישברנה לא יהיו חוטין נמשכין דאל"כ יתחמץ ובדיעבד שהוציא הט"ז וח"י אוסרין וא"ר כתב דאם החזיר מיד מותר וכ"ש אם יש לספק שמא אין נמשכין חוטין ומהראוי להוציא מצה שנתכפלה במרדה אחרת אך לא נוהגין כן ומצה כפולה או נפוחה אוסרין אותה תוך הפסח אבל שאר מצות שבתנור מותרין וקודם פסח אין לאסור רק מקום הדבק ונפוחה אין לחלק בין לפני פסח או תוך הפסח ולעולם כל המצה אסורה ומ"מ בדיעבד שנגעו ב' מצות כשהן לחין בתנור בדיעבד מותר. וכתב בא"ר שכל הגאונים אוסרים נפוחה זולת הט"ז שהפריז על המדה וקבלה בידם דלמעלה סמוך לקצה המצה וכן למטה מקרי קרום ואין לאסור אבל אם נפוחה אפי' שלא באמצע אלא בקצוות וניכר מבחוץ מחמת שעלה למעלה והנקב הוא כמו אגודל בינוני הן שניכר למעלה או למטה בזה יש לאסור אפי' התערובות וגם הכלים כשאין בו ס' יש לאסרו וריב אייזן לכתחלה יש לאסרו אך

אם כבר נשתמשו בו יש להקל ודלא כח"י אך בהנאה יש להתיר ואם היו שוכבות זה על זה אם נסתלק תיכף תלוי בפלוגתא של הט"ז והח"י וא"ל דינו ככפולה ואסורין (תס"א):

כט כל ז' ימי פסח אם רצה לאכול מצה אוכל לא רצה אינו אוכל רק שלא יאכל חמץ ויאכל בשר ופירות וכיוצא בו אבל לילה ראשונה חייב כל אחד מישראל לאכול מצה כדכתיב בערב תאכלו מצות וקבלו חז"ל שהיא מצות עשה אפי' בזה הזמן דאין לנו פסח וה"א מדכתיב על מצות כו' וכיון דליכא פסח יהיה פטור נמי ממצה והודיענו הכתוב שזה מצוה לדורות ולכן לילה ראשונה וכן לדידן בליל ב' חייב כ"א מישראל לאכול לא פחות מכזית מצה וזו נקרא' מצת של מצוה כיון שמצוה עלינו לאכלו וכל כזית הוא כחצי ביצה לפחות ויאכלנו ביחד ולא מעט מעט ויש מחמירין להכניס הכזית לפיו בפעם א' ולבלוע כשהוא מרוסק כזית כא' ואם שהה מתחלת אכילה עד סופו בכדי אכילת ג' בצים [דהיינו לחומרא] לא יצא (סי' תפ"ז):

ל כל אזהרות ושמירות הנזכרים בין בקצירה ובלישה ובאפייה אין חילוק בין המצות שאוכלין כל ימי הפסח או אלו שיוצאין בהם בלילה שהרי הכל הוא מחשש חמוץ. אמנם המצות שאוכלין בב' הלילות לצאת בו מצות בערב תאכלו מצות הם צריכים שימור יתירה לא משום חמוץ בלבד אלא שצריך שימור יתירה לשם מצות מצוה ולא סגי בשיודע בו שלא בא לידי שום חמוץ דכתיב ושמרתם את המצות וקבלו חז"ל דמצוה זו היא שצריך שישמור לשם מצה ולפחות צריך שישמור אותה משעה שמוליכין החטים לטחון דאז התקרבם למים דסתם רחיים הוא של מים ואז צריך לשמור והרבה פוסקים ס"ל דצריך שמירה משעת קצירה שתיכף משנקצר ישמרנה לשם מצה וזהו שקורין מצה שמורה ואף שמצד הדין א"צ שמירה זו אלא לכזית של חובה מ"מ נוהגין החרדים וכן ראוי שיהיו כל המצות משומרים משעת קצירה שיש כמה חששות מביאת מים על החטים וגם לפעמים שמניחין לייבשן במחובר יותר מדאי מפני שאין להם פנאי לקצור וזו שקורין שמורה עכ"פ ממהרין לקצור בעוד שהם לחים קצת (סימן תנ"ג) ואדונינו הגר"א החמיר מאוד בזה שלא לאכול רק מה שמשומר משעת קצירה כל ימי הפסח והיינו מטעם הזה ומכל שכן כשמוליכין החטים יורד לפעמים גשמים מרובים על השקים עד שכמעט נשרה כל השק במים ואסור מדינא כדלעיל כלל קכ"ו:

לא ולכן כיון שצריכה כזית זו שימור לשם מצוה ראוי שכל מה שיעשה יאמר לשם מצות מצה אפילו בשאיבת המים ופשיטא הלישה והגלגול והאפיה בכלן יאמר לשם מצוה וצריך דוקא ישראל שהוא בן י"ג שנה או אשה בת י"ב שנים אבל קטן פסול וכן נכרי

פסול אפי' בישראל עומד ע"ג אם לא שא"א בענין אחר דאז מותר בנכרי ע"י ישראל עומד ע"ג (סי' ת"ס):

לב וראוי לכל ירא שמים שיהיה הוא בעצמו עומד על עשיית המצה וכ"ש במצת המצוה ולהזהירם ולזרזם וכן היו עושין גדולי ישראל הראשונים וגם בזמנינו (שם) וההמון טועים מאד וחושבים שכל הזהירות והזריזות הוא רק למצה שמורה ולכן מקילין מאד בשאר המצות וטועים הם שאין שום חלוק והפרש בשום דבר בכל הדינים וה' הטוב יכפר:

לג יש מהדרין ואופין מצה של מצוה בע"פ אחר חצות שהוא זמן הקרבת הפסח ואז בשעת לישה יאמר כל פרורין שיפלו וכן בצק הנדבק בכלים יהיה הפקר כדי שיהיו מבוטלין קודם שיתחמצו דאחר שיתחמץ כיון שהוא לאחר זמן איסורו לא מהנו ביטולו (תנ"ח):

לד אם נמצא גרעין של תבואה בתוך העיסה אם הוא קודם הפסח נוטל מן העיסה כדי נטילה אבל אם אפו מצה בפסח ונמצא הגרעין בעיסה אסור' כל העיסה דע"י הלישה מתמצה טעם הגרעין וע"י המים והלישה מתבלבל טעם המשהו בכל העיסה ואם נמצא בחתי' מן העיסה ויש לתלות שמא לא היתה בעיסה אינו אסור רק אותה חתיכה ואם א"א לתלות שנפל עכשיו ועל כרחך היה קודם לזה אסור כל העיסה וכבר נתבאר דינו בכלל קכ"ב סי' ד"ה:

לה אין אדם יוצא ידי חובתו במצה גזולה בד"א כשגזל מצה אבל גזל חטים או קמח ועשה מזה מצה יוצא דקנאה בשינוי ודמים הוא חייב לו ומ"מ לא יברך עליו דהוי בוצע ברך ולכן אם הרבה אופים בתנור אחד יאמרו כל מי שיגיע לידו מצתי יהיה לו במתנה וכן כשטוחנין נכון לומר כן שמא יתחלף הקמח אבל יוצאין במצה שאולה (תנ"ד):

לו אין יוצאין בפת סובין ומורסן אבל כ"ז שהכל מעורב הקמח והמורסן יוצא ואם נטל המורסן מתוכו וחזר לתוכו יש להסתפק וטוב לכתחלה שלא לעשות מצות שיוצאין בהם בלילה רחבה יותר מדאי שהרי נקרא לחם עוני (שם):

לז דין החלה אנו בקהלתינו נוהגין שאין נוטלין אלה מן העיסה רק אחר שנאפו ואז מניחין הכל בסל א' ונוטלין חלה. כמבואר בחבורי שערי צדק פרק ד':

כלל קכט

א דין ערב פסח

כבר כתבנו לעיל כלל קכ"א דאסור לאכול חמץ רק עד שליש היום לפי גדלו ואח"כ אסור באכילה ומותר עוד בהנאה ולמכרו לנכרי שעה א' ואחר כך אסור מדרבנן אפילו

בהנאה עד חצי היום לפי גדלו וקטנו ומחצי היום ולמעלה אסור בהנאה מדאורייתא וישרוף החמץ בשעה חמישית ויבטל החמץ:

ב כשהיה ב"הק קיים ביום שמביאין קרבן הוא לו יו"ט וכיון שבע"פ מחצות היום הוא זמן שחיטת הפסח שכ"א מישראל חייב בו ולכן היה יו"ט לכל ישראל שהיו אסורין במלאכה ולכן אף האידנא דליכא פסח כיון דדבר זה הוא מתקנת חכמים הכולל בכל מקום וקיי"ל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו ולכן אף עכשיו אסור במלאכה מחצות היום והעושה בו מלאכה מקללין אותו ואינו רואה סי' ברכה מאותה מלאכה וחמור בזה ע"פ משאר ע"ש ועיו"ט אפי' להפוסקים דס"ל דבכל ע"ש ועיו"ט אסור במלאכה ממנחה גדולה ולמעלה מ"מ אין משמתין אותו (סי' תס"ח):

ג בד"א כשעושה מלאכה להשתכר או אפילו בחנם והיא מלאכה גמורה כגון לתפור בגדים ממש אבל מותר לתקן כליו ליו"ט וכל מה שמותר בחול המועד כ"ש דמותר בע"פ (ועיין בהל' תה"מ) ויש מתירין לתקן בגדי חבירו ליו"ט בחנם ובלבד שלא יעשה מלאכה גמורה אפילו לצורך יו"ט ומותר לכתוב ספרים דרך לימודו אבל לאחרים אפילו בחנם אסור (שם ובח"י):

ד יש מקומות שקבלו עליהם שלא לעשות מלאכה בע"פ אפילו קודם חצות היום וא"כ חלה על זרעם אחריהם ג"כ וא"א להתיר להם וכתב רמ"א שכן נהגו במקומו ומ"מ נהגו שהחייטין והספרים והכובסין וי"א גם רצענין מתחילין ועושין עד חצות ובשאר אומנות אם התחילו מקודם והוא לצורך מועד עושין עד חצות. אבל האחרונים כתבו שלא ראו מקום שנהגו איסור עד חצות ולכן לא אאריך בדין הולך ממקום שעושין למקום שאין עושין שבכל מדינתינו עושים והרוצה לעיין יעיין בסי' תס"ח. ואם אין לו מה יאכל מותר לעשות אף אחר חצות דאין לך לצורך מועד יותר מזה (ח"י ס"ק י"א והוא בכלל מה שכתב המ"א דכל מה שמותר בחה"מ כ"ש בע"פ):

ה הזבל שבחצר לא יוציאנו אלא יסלקנו לצדדים אא"כ נתרבה בחצר. ואין מושיבין בתחלה תרנגולת על ביצים ואם כבר ישבה על הביצים וברחה מחזירין אותה ואם מתה מושיבין אחרת תחתיה ולעת הצורך מותר להושיב גם בתחלה (א"ר). גורפין במגרפה הזבל מתחת רגלי הבהמה ומשליכין אותו לאשפה (שם):

ו יש אוסרין לעשות מלאכה אפילו ע"י נכרי ויש מתירין וכן נוהגין (שם):

ז לספר עצמו ע"י נכרי יש אוסרין לפי שע"כ הישראל המסתפר צריך להוות ראשו ומסייע לו וה"ז דומה כאלו הישראל עושה (עיין מגן אברהם ס"ק י"ג נ"ל לפי מה שכתב רמגן אברהם בסי' שכ"ח להתיר הוצאת השן בשבת וע"ש בט"ז אבל הש"ך בי"ד סימן

קצ"א בנקה"כ כתב דדוקא בגילוח הפאות שייך דין מסייע אבל לא באיסורי שבת וא"כ כ"ש בע"פ ובפרט שגם הח"י מתיר) ונ"ל דיש להקל אבל ודאי דישראל אסור לספר לנכרי. ונטילת צפרנים אסור לאחר חצות ומ"מ אם שכח לטלן קודם חצות מותר ליטלן (א"ר שהרי יש מתירין אפילו בחה"מ שם):

ח אע"פ שבחה"מ אסור להביא כלים מבית האומן אא"כ לצורך המועד אבל בע"פ מותר אפילו אינם לצורך המועד (שם):

ט ע"פ שחל בשבת בודקין ליל י"ג ומבערין ביום ו' בשעה ה' כמו בכל ע"פ ומברכין על הבדיקה ומבטלין בלילה בזמן הבדיקה וכן בשבת לאחר שאכל מבטל וא"צ לבטל ביום ו' בשעת שריפת החמץ (סי' תמ"ד):

י אין מבשלין בשבת זה דייסא ושום שעורים או חיטין כתושין וכן אין עושין המולייתא מקמחין שקורין לאקשין וקוגל שהרי החמץ דבק בקדרות ואסור לקנחן שלא לצורך השבת ואם עבר ועשה משום מצות ביעור חמץ מותר לקנחו באצבע ולהדיחו ואח"כ ינער המפות שאכל בהם ויטמון כלי החמץ ואם נשאר פת יכול ליתנו לנכרי ואם הוא עיר שאסור להוציא יתן לו דבר מועט שיוכל לאכלו וכן בכל פעם יתן לו דבר מועט ובלבד שלא יתנו לתוך ידו כמבואר בהל' שבת כלל ס"ב ואם אין שם נכרי ליתן לו יכפה עליו כלי עד מוצאי יו"ט כמבואר לעיל כלל קי"ח ונ"ל דבודאי מותר ג"כ להאכיל לבהמה או להשליכו לבית הכסא דבזה ג"כ מבער החמץ (שם). ואם שכח למכור חמצו שיש לו בחדר מיוחד יתן לנכרי בשבת במתנה וימסור לו המפתח שיקנה עי"ז החדר והחמץ ואם א"א במתנה ימכור לו אפילו בשבת דלא הוי כמקח וממכר כיון שאינו עושה רק להנצל מאיסור חמץ ואם אין לו נכרי לכבד הבית יכבד הישראל בבגד (א"ר שם):

יא ע"פ שחל בשבת ושכח להפריש חלה בע"ש מלחם חמץ שאפה לשבת אסור לאכול ממנו אע"ג דחלת ח"ל אוכל ואח"כ מפריש הכא כיון שצריך לבער החמץ נמצא אכל טבל למפרע וגם א"א ליתן במתנה לנכרי שמא יאכלנו (מגן אברהם סי' תק"ו) ומצאתי בספר קרבן נתנאל שכ' וז"ל לא נהירא פסק המגן אברהם דכדאי הם הפוסקים שפסקו לקולא להפריש חלה בשבת וליתן לכהן קטן או לגדול שטבל לקריו ואף לכהן טמא דיוכל לבטלה ברוב כו' ואי ליכא כהן אוכל והולך וישייר פחות מכזית ויכפה עליו כלי עד מיו"ט כמו שאר חמץ שנשאר אם אין לו נכרי בסי' תמ"ד סק"ה ולפסק המגן אברהם קשה הא מפקיע מחלה בידים כנ"ל לפסק הלכה עכ"ל (ע"ש במסכת ביצה דף ה' ברא"ש):

יב הבכורים חייבין להתענות ובסעודת ברית או פה"ב נהגו כאן ק"ק ווילנא להקל והמ"א כ' דבמדינתינו נוהגין להחמיר ואם חל ע"פ בשבת יתענו ביום ה' והאסטניס אם יאכל ביום אינו תאב לאכול מתענה כדי שיאכל מצה לתאבון ובכור הבא אחר נפלים מתענה:

יג אסור לאכול מצה בע"פ אבל בליל י"ד וכ"ש לפניו מותר מדינא אך יש נוהגין שלא לאכול אפי' מר"ח (ח"י) והאוכל מצה בע"פ כאלו בא על ארוסתו קודם שבירך ז' ברכות וכן קודם אכילת מצה מברכין ז' ברכות ואפילו קטן וקטנה היודע מענין י"מ אסור ליתן לו מצה לאכול ואפילו מצה מפוררת וחזר ולשה ביין ושמן וחזר ואפה אסור לאכול די"א דיוצאין בו אבל מפורכת ומבושל שקורין מצה ברייא או קניידליך מותר לאכול דאין זה לחם כלל לכ"ע וה"ה חרעמזיל המטוגנים (ולענין ברכה עיין בהלכות ברכות כלל נ"ד) (תע"א) כיוצא בו אסור כדי שיאכל מצה לתאבון אבל מותר לאכול מעט פירות ובשר ודגים וגם בכ"ז יזהר שלא ימלא כריסו מהם (שם):

כלל קל

א דיני הסדר בליל פסח (מסי' תע"ב עד סי' ת"פ):

כבר כתבנו שכל א' מישראל חייב לאכול מצה המשומרת לשם מצוה בליל פסח מן התורה ולכתחלה המצוה שיאכל כזית מאותו מצה שמברכין עליו המוציא ועמו כזית שמברכין עליו על אכילת מצה דהיינו מן המצה הפרוסה ואחר כך כזית שאוכל עם המרור שכורכין כריכה ואחר כך אפיקומן. והטעם לאלו ג' זיתים שכזית ראשון הוא משום מצת מצוה וזה מה"ת אפי' בזמן הזה כדכתיב בערב תאכלו מצות. וכזית של כריכה הוא דיש מחלוקת במה שכתוב בפסח על מצות ומרורי' יאכלוהו דרבנן סברי דר"ל שיאכל עם הפסח מצה וגם מרור מצה בפני עצמו ומרור בפני עצמו והלל סובר דר"ל שיאכל שניהם עם הפסח ולכן מתחל' אנו עושין כדברי רבנן ואוכלין מצה בפ"ע ומרור בפ"ע ואח"כ זכר למקדש כהלל אנו אוכלין שניה' ביחד וכזית אפיקומן הוא במקו' פסח שנאכל באחרונה ולכן אוכלין כזית אפיקומן באחרונה (תע"ג). ושיעור כזית הוא כחצי ביצה וחולה יכול לסמוך על הפוסקי' שהוא כשליש ביצה אם א"א לו לאכול ביצה (תפ"ז) והנשבע שלא לאכול מצה סתם וא"כ כיון שחל על מצת הרשות חל נמי על מצת מצוה וצריך להתיר השבועה ואם פירש שלא יאכל בליל פסח הוי שבועת שוא ולוקה ואוכל ואם אמר קונם אכילת מצה צריך להתיר נדרו (תפ"ה):

ב מי שאינו יכול ללעוס המצה מותר לשרות במים מעט שיתרכך קצת ובלבד שלא יהיה נמחה לגמרי אבל לא ישרה ביין שמבטל טעם המצה ומ"מ מי שאינו יכול לאכול כשנשרה במים מותר לשרות ביין או שאר משקין ודוקא לזקן או חולה או שא"א לו

כלל לאכול בלא"ה אבל שאר כל אדם אף דיעבד אינו יוצא בשרוי ביין או שאר משקין וכ"ש ברותחין ואפילו שרה רק בכלי שני שהרי י"א דכלי שני מבשל וכ"ש בבישול דאין יוצאין בו כלל וכן מותר לאכול מצה מפוררת אף שהוא כקמח ומברכין עליו המוציא ובלבד שיאכל כזית (סי' תס"א):

ג כ"א מישראל חייב לאכול כזית מרור בב' לילות ראשונות והוא מ"ע מדרבנן בזמ"הז שאין לנו פסח וצריך לדקדק בזה שיאכל לא פחות מכזית דכל דבר שמצותו לאכול אינו פחות מכזית ומצוה בחזרת ואם אין לו חזרת יחזיר אחר ראשון ראשון כפי הסדר השנוי במשנה. דהיינו חזרת. עולשין. תמכא. חרחבינא. מרור. אך כיון שאין אנו בקיאין בירקות אלו בשמותם ולכן המרור הנהוג במדינתנו הוא חריין והוא תמכא שנזכר במשנה ואמנם האוכל אותו כשהוא שלם כמעט הוא סכנה ואין בו מצוה שמחמת חריפות הוא מזיק גדול וגם א"א לאכלו כזית בפעם א' ולכן צריך לפררו על ריב אייזין ולהעמידו מגולה כך ואז מפיג חריפותו. והגר"א הנהיג שלא לפרר אותו קודם ביאתו מבה"כנ כדי שלא יפיג כל הטע' דאז אינו יוצא או שיפרר ביום ויניח בכלי ויכסה הכלי עד התחל' הסדר ואז יפזר אותו על קערה ועי"ז יפיג חריפתו (ועיין בנ"א) ואז ימעך אותו וישער שיהיה כזית ויכול לאכלו בטוב וכן כשיעשה כריכת מצה ומרור צריך שיאכל כזית שהרי אנו אוכלין מספק שמא צריך לאכול מצה ומרור ביחד כהלל ואין אכילה פחות מכזית. ומי שחושש לאכול החריין שמא יזיק לו יוכל לסמוך על הח"צ שמעיד שהירק שקורין הייפל שלאטן הוא חזרת שנזכר במשנה וכן שמעתי מהמשולחים הבאים מארץ הקדושה ואמרו ששם אוכלין שלאטן למרור רק שאמרו ששם הם עלים גדולין והשרש גדול ואין תימה כי במדינתינו עדיין הם תחלת הצמיחה ולכן העלין קטנים וכ"כ הח"י ששמע מלועז א' ואע"ג דאינו מר כלל לא אכפת לן (וז"ל אורח חיים ולא צריך למהדר אמרריתא דהא מצוה בחזרת ומאי חסא דחס כו' ובירושלמי התיבון הרי חזרת אינו קרוי מרור אלא מתוק רבי חייא בר הושעיה כל עצמו אינו תלוי אלא בחזרת) וכן הוא בגמרא דילן דף ל"ט והלבוש כתב שהוא זערזיך בלשון פולין ועכ"פ צריך תמיד למעך החלל שיהיה בעלין כזית בלא שום חלל ביניהם והחריין לא יקח אלא מן הגבעול האמצעי שבראשי העלין אבל לא יקח מן השרשים המתפצלים דאין יוצאין אלא בקלח ולא בשרשים ויזהר שלא ישרה אותו מעת לעת במים דהוי כבוש ואין יוצאין בכבוש ואם אין לו מאלו הירקות אף שאוכל דברים מרים לא יברך עליהם דאין מצוה אלא מה שנקרא מרור בלשון תורה. ואם בלע המרור ולא לעס אינו יוצא דטעם מרור בעינן אבל בלע מצה יצא דאע"ג דגם במצה בעינן טעם מצה ולכן אינו יוצא במצה מבושלת שאני

התם דכיון דבשלה אין במצה גופא טעם מצה אבל כשבלע המצה אע"ג שהוא אינו מרגיש טעם מצה בפיו מ"מ המצה לא אבדה שמה וטעמה אבל במרור צריך שיטעום בפיו ג"כ טעם המרור ולכן לא יצא (תע"ג ותע"ה):

ד החרוסת עושין מאגוזים ושקדים ותפוחים וצימרינד ואינגבער ויהיה עב זכר לטיט ובשעה שצריך לטבול בו המרור ישפוך לתוכו יין או חומץ שיהיה רך וראוי לטיבול ואם חל בשבת לא ישפוך היין לחרוסת אלא ישנה שיתן החרוס' לתוך המשקה:

ה הירקות לטיבול ראשון נוהגין בכל אשכנז ליקח העלין מן פעטרזלע ובלשון פולין פעטרעשקי ומה שלוקחין לטיבול בצל כיון שאין להם ירק אחר נוהגים כן:

ו נוהגין להניח על הקערה ביצה וזרוע וצריך לצלות מעיו"ט ואם שכח וצלאן ביו"ט צריך לאכול הזרוע ביו"ט ראשון אבל לא בלילה שאין אוכלין צלי' בלילה אבל הביצה מותר לאכול בלילה וצריך שיהיה מעט בשר על הזרוע דאל"כ אין זה תבשיל ומנהג זה הוא זכר לב' תבשילין שהיו אוכלין במקדש בליל זה א' קרבן חגיגה וא' קרבן פסח ובחרו בביצה דבלשון תרגום היא ביעא ור"ל דבעי רחמנא ופרקינן ורע עלי המעשה שזורקין הזרוע והוא ביזוי מצוה. ומצוה להניחו למחר לתוך הצלי שצולין ליום טוב ואוכלין אותו:

ז כזית מרור. שאוכל בפני עצמו צריך לטבל בחרוסת כולו אבל לא יאכל החרוסת עם המרור רק ינער החרוסת מעליו כדי שלא יבטל החרוס' טעם של המרור והכריכה נוהגין שאין טובלין אותו בחרוסת אבל נכון לנהוג כהפוסקי' להטביל כיון שאנו עושין מספק כהלל והלל היה מטבלה בוודאי בחרוסת:

ח צריך ליזהר שלא יאמר לצלות זרוע לפסח די"א דאפילו בדיעבד אסור ולא זרוע בלבד אלא אפילו על שאר בשר בהמה י"א דאסור אפילו בדיעבד אם אמר בלשון הקדש בשר זה לפסח דנראה כאילו הקדישו לקרבן פסח אבל מותר לומר בשר זה על פסח (מש"כ המגן אברהם בלשון אשכנז מותר לא ידעתי מה איסור יש בלה"ק וצ"ע) ומ"מ אם אינו בשר גדי וטלה מותר בדיעבד שהרי הפסח אינו בא אלא מגדי וטלה. ומ"מ לכתחלה יזהר אפי' על בשר עוף (תס"ט):

ט יש מקומות שאוכלין צלי בליל פסח ואנו בני אשכנז ממקומו' שאין אוכלין צלי בשני לילות האלו אפילו צלי קדר ואפילו בשלו ואח"כ צלאו גזרה שלא יאמרו שהיא בשר פסח ואוכלין קדשים בחוץ ואפילו בשר עגל או עוף כל דבר שטעון שחיטה אבל דגים וביצים צלוין מותר ויש אוכלין ביצים בליל הסדר זכר לחורבן שהיו מקריבין פסח ועכשיו בטל אבל אין בזה משום מצוה. ודלא כההמון שחושבים זה למצוה ומכח זה ממלאים כריסם עד שאוכלין אפיקומן על אכילה גסה ולכן צריך אדם לידע בנפשו:

י כל א' מישראל חייב לשתות ד' כוסות מדרבנן בשני הלילות וצריך שיחזיק הכוס לפחות רביעית וצריך לשתות בפעם א' לפחות רובו של כוס ואפילו הוא גדול שהרי החיוב הוא לשתות כוס ואפילו מי שאינו שותה יין מפני שמזיקו או שונאו צריך לדחוק עצמו לקיים ד' כוסות ויכול למזוג היין במים או שישתה מה שהוא חמר מדינה או יין צמוקים. וחייב למכור כסותו או להשכיר את עצמו בשביל ד' כוסות. והכוסות צריכין הדחה ושטיפה וכל מה שצריך כוס של ברכת המזון (כמבואר בהל' ברכות כלל מ"ו) ומ"מ אם הם נקיים אין צריך שטיפ' והדחה בין כוס לכוס אלא סגי בשטיפת כוס הראשון (תע"ב):

יא כל א' מישראל מחוייב מן התורה לספר יציאת מצרים בליל א' מדאורייתא ובליל ב' מדרבנן והיא מצוה נוספת על כל שאר לילות שהרי בכל לילה חייב להזכיר יציאת מצרי' אבל בלילה זה חייב לספר המעש' וכמו שנסדר בהגד' ולכן אמר ר"ג כל שלא אמר ג' דברים אלו ר"ל הטעם של ג' דברים אלו שהם פסח מצה ומרור לא יצא ואם אין בידו הגדה יאמר בחומש פרשיות של יציאת מצרים. וסומא חייב בהגדה. וכשיגיע למצה זו או מרור זה יאמר רק מצה שאנו אוכלין כו' וכן מרור שאנו אוכלין כו' (תע"ג ובח"י) ונ"ל כיון שצריך להגביה יכול לומר מצה זו ומרור זה:

יב כל המצות הנוהגות בב' לילות אלו שהם ד' כוסות ומצה ומרור וסיפור יציאת מצרים א' אנשים וא' נשים חייבין (כן משמע מלשון הש"ע דחייבות אף בהגדה ומלשון הטור משמע דפטורות שכתב נשים חייבות בד' כוסות ובכל המצות הנוהגות בלילה זה כגון מצה ומרור משמע דוקא באלו ולמעוטי הגדה וכן משמע לכאורה בפסחים דף ק"ח ע"ב בתוס' ד"ה שאף הן ע"ש אבלי א"א לומר כן דנהי דפטורות מ"הת כיון דהוי מ"ע שהזמ"ג מ"מ כיון דמחוייבות בד' כוסות קי"ל דאם שתאן שלא על הסדר לא יצא בגמרא שם ובש"ע וא"כ ע"כ חייבות בהגדה כדי שתשתה על הסדר וכ"כ תוס' להדיא בסוכה ל"ח ד"ה מי שהיה וא"כ מש"כ הטור כגון מצה ומרור ר"ל כמו מצה ומרור שמזלזלין בו מאד וגם צריך להודיע להם בלשון שמבינים ועכ"פ הטעם של פסח מצה ומרור כדי שיקיימו מצוה זו וגם שישמעו קידוש וברכת אשר גאלנו ויכוון להוציא' (תע"ב):

יג אכילת מצה והכריכה ואפיקומן וד' כוסות צריך לאכול ולשתות בהסיבה דהיינו שיטה על צד שמאלו כשהוא מוסב ואין חילוק בין שהוא איטר או לא לעולם יסב בשמאל של כל אדם ואם אכל בלא הסיבה וכן בב' כוסות הראשונות יחזור ויאכל וישתה בהסיבה אבל בב' כוסות אחרונות דאסו' להוסיף על הכוסות יסמוך על הפוסקים דס"ל

דיצא בזמ"הז) כיון שאין דרכנו בכך. ונ"ל דה"ה באפיקומן דהא אסור לאכול ב' פעמים אפיקומן (שם):

יד אחר כל האכילה אוכלין כזית מצה המשומרת והיא נקראת אפיקומן ולכתחלה יאכל ב' זיתים א' זכר לפסח וא' לחגיגה וצריך שיזהר באכילתו שלא ימלא כריסו בסעודה שלא יאכל האפיקומן על אכילה גסה שהאפיקומן אנו אוכלין זכר לפסח שנאכל באחרונה ואסור לאכול הפסח על אכילה גסה ואסור לאכול ולשתות אחר אכילת אפיקימן חוץ מן הכוסות שמחוייב לשתות ואחר ד' כוסות אסור לשתות ג"כ שאר משקין המשכרין מפני שחייב אדם לספר ביציאת מצרים עד שתחטפנו שינה וחיישינן שמא ישתכר (עיין ח"י סימן תפ"א) אבל לאקריץ ועפיל טראנק וטייא וכיוצא בו מותר ואם צמא הרבה אחר אפיקומן מותר לשתות (עיין ח"י סימן תע"ח) ויזהר לאכלו קודם חצות שהפסח אינו נאכל אלא עד חצות ויקדים עצמו שגם ההלל יקרא קודם חצות ולא יאכל אותו בב' מקומות או אפילו בבית א' בב' שלחנות דומיא דפסח דכתיב בבית א' יאכל ואם ישן באמצע אכילתו והקיץ אינו חוזר לאכול אבל אם ישן בסעודה קודם שאכל אפיקומן לא הוי הפסק:

טו אם שכח לאכול האפיקומן אם נזכר קודם ברכת המזון אע"פי שכבר נטל מים אחרונים או שאמר הב ונברך מותר לאכול בלא ברכת המוציא (עיין לעיל הל' ברכות כלל מ"ד) דאתכא דרחמנא סמכינן ולא חשיב היסח הדעת שלנו לכלום כיון דמחוייב לאכול ואם כבר בירך ברה"מז אם נזכר קודם שבירך על הכוס בפ"הג יטול ידיו ויברך המוציא ויאכל האפיקומן ויחזור ויברך בר"המז ויברך על הכוס ואם לא נזכר עד אחר שבירך על הכוס אם אינו נזהר בכל השנה לברך בר"המז על הכוס יטול ידיו ויברך המוציא ויאכל אפיקומן ויברך ב"המז שנית בלא כוס אבל אם נזהר תמי' לברך על הכוס אזי יצטרך לשתו' עוד כוס והוי כמוסיף על הכוסות לכן לא יחזור לאכול ויסמוך על אכילת מצה שאכל מקודם אבל אם לא היה לו אלא כזית מצה המשומרת משעת קצירה ולא אכל ממנה מקוד' אפי' לא נזכר עד אחר שגמר כל הסדר יטול ידיו ויאכל אותו כזית ויחזור ויברך על הכוס אע"פי שהוא מוסיף על הכוסות וא"צ לחזור ולומר הלל דאע"פי שלא שתאן כסדר יצא דסדרן אינו מעכב (ח"י בשם תשובת הרא"ש דלא כמ"א) ואם נאבד האפיקומן יאכל כזית אחר ממצה שמורה (תע"ג):

טז אם אין לו אלא ד' מצות שמורות יקח ב' ללילה ראשונה וב' ללילה שניה ואם אין לו אלא ג' אם יספיק לו ללילה ראשונה בא' יעשה הכל בליל א' מן א' ויניח ב' ללילה ב' משום לחם משנה ואם לא יספיק לו א' יקח א' וחצי ללילה ראשונה ויספיק לו א'

וחצי ללילה ב' די"א דלעולם בלילה של פסח סגי בא' ומחצה משום דבעינן מה דרכו של עני בפרוסה ואם אין לו אלא ב' זיתים יקח ללילה ראשונה ויברך על אכילת מצה זית א' וא' יניח לאפיקומן ואם אין לו אלא זית א' יברך המוציא על אלו שאינו משומר כלל ולא יברך ברכת אכילת מצה ויברך על מרור ויאכל הכריכה ג"כ עם מצה שאינה משומרת ואחר כל אכילתו יברך על אפיקומן על אכילת מצה וכפסק הש"ע. ונ"ל דזה מיירי דוקא בענין שאין יוצאין בשאר מצות כלל שאינו משומר כלל משום מצה אפילו משעת טחינה אבל אם משומר משעת טחינה כסתם מצות שלנו רק שאינו משומר משעת קצירה יעשה כמו שכתב הט"ז דיברך על הכזית שמורה המוציא וגם על אכילת מצה והכריכה ואפיקומן יאכל משאר המצות ועיין בנ"א. וחולה שאין יכול לאכול אלא כזית א' של מצה יאכל מקודם כל מאכלו בלא המוציא ואח"כ יטול ידיו ויברך המוציא ועל אכילת מצה על הכזית אבל אם אין לו ג"כ יין א"כ צריך לקדש תחילה על הפת ואח"כ יאכל (תפ"ב):

יז אם אין לו יין לכוסות יקח מה שהוא חמר מדינה אע"פ שאינו אלא בימי הפסח כגון מי דבש ואם גם זה אין לו יקח לאקריץ או יאגדע קוואס (מגן אברהם) ואם אין לו שום כוסות מקדש על הפת ומברך המוציא ובוצע דהיינו שמפריס תחלה את האמצעית ונוטל החצי לאפיקומן וגומר הקידוש ומברך על אכילת מצה ואוכל ואח"כ מטבל טיבול ראשון ואומר מה נשתנה וכל הגדה עד גאל ישראל ומברך על המרור ואוכל ואח"כ כורך מצה ומרור ואוכל בלא ברכה ואוכל סעודתו ומברך בהמ"ז ואומר הלל בלא חתימה לפי שזה נתקן על הכוס אבל ברכת אשר גאלנו הוא במקום שעשה נסים. (כ"כ רוקח בסי' רפ"ג והביאו ג"כ פ"ח) ולפ"ז ה"ה בחולה שאינו יכול לאכול לא מצה ולא ד' כוסות מ"מ מברך אשר גאלנו (ובמגן אברהם כ' טעם מלבו) ונ"ל דלא יאמר תיבות לאכול בו מצה ומרור רק והגיענו הלילה הזה כן ה' אלהינו יגיענו כו' ואם יש לו כוס א' יקח אותו לקידוש ואם יש לו ב' יקח אותו לבהמ"ז (סי' תפ"ג):

יח נהגו להדר בליל פסח לברך בזימון כדי לענות כשיאמר בהלל הודו יהיו שנים עונים ומ"מ בדיעבד אף אשתו וב"ב מצטרפים ויענו אחריו ואם הם ג' יאמר א' הודו וב' עונים ואם הם ב' יאמרו שניהם הודו וכשיש בבית א' ד' ב"א הולך לאחר אכילתו להצטרף בבית חבירו עם ב' וצריך זה ליזהר שלא יאכל האפיקומן בביתו דאז אסור לאכול ולשתות בבית חבירו ואינו מצטרף שם וגם אסור לברך בה"מז אלא במקום שאכל וגם אסור לאכול שם עוד הפעם אפיקומן שהרי אינו נאכל בב' מקומות ולכן לא יאכל כאן אפיקומן

אלא על שלחן חבירו שיברך שם בה"מז. והח"י כתב דמהר"ל מפראג קורא תגר על מנהג זה שהרי אין חייב לברך דוקא בזימון ולכן משבח העצלנים שאין יוצאין מפתח ביתם:

יט אם יש אנשים או נשים בבית אחד שאינם יודעים לעשות הסדר או אפי' ב' או ג' בתים יכול אחר לעשות להם דהיינו לאחר שעשה הסדר בביתו ואכל ובירך בהמ"ז הולך לבית אחר ועושה קידוש בשבילם והם ישתו ואומר הגדה לפניה' עד גאל ישראל ואז הם שותים כוס שני ואוכלין מצה ומרור ואוכלין כל צרכיה' אבל הוא אסור לאכול ולשתות עמהם שהרי כבר אכל אפיקומן בביתו ואפילו אם לא יאכל אפיקומן בביתו מ"מ לכתחלה י"א דאפילו שאר מצות אינו נכון לאכול בב' מקומות ואח"כ יברכו בהמ"ז ואם אינם יודעים יקרא עמהם מלה במלה ואח"כ ילך לבית השני והשלישי ועושה להם כסדר הזה ואח"כ הולך לביתו וגומר ההלל ושותה כוס ד'. ואח"כ ילך לבתיהם ויגמור עמהם ההלל או אם ירצה גומר הכל בביתו ואח"כ הולך לבתים אחרים או אם ירצה עושה הסדר תחלה בבית אחרים ואינו אוכל עמהם ואח"כ הולך לביתו ועושה הסדר (תפ"ד):

הסדר בקצרה

(**א**) יכין מושבו מבע"י כפי יכולתו במצעות נאות ויהיו הכוסות שטופות ומודחות מבע"י ודינם כדין כוס של בהמ"ז כמבואר לעיל בהל' ברכות ויהיה הכוס שלם ומחזיק עכ"פ רביעית ואם אינו מחזיק רביעית לא יצא כדין ותיכף שיבא מבהכ"נ יעשה הסד' כדי שלא ישנו התינוקו' כדי שישאלו מה נשתנה ותהיה הקער' סדורה לפניו דהיינו שיניח בקערה ג' מצות ויכסה אותם במכסה כמו בשבת וי"ט אך מה שנוהגין לכרוך המצות ומניחין המטפחות בין מצה למצה הוא מנהג בורות. ועליהם הזרוע מימין. וביצה משמאל. מרור לברכה באמצע. חרוסת תחת הזרוע. כרפס תחת הביצה. מרור לכריכה באמצע וסדר זה אינו מעכב. והמי מלח יניח על השלחן והמי מלח יעשה מבע"י ואם שכח יתן המים תחלה ואח"כ יתן לתוכו מלח:

(**ב**) תיכף בביאתו מב"הכ מנהגינו ללבוש קיטל ואבל אינו לובש ומ"מ הלובש ג"כ לא הפסיד. אח"ז ימזוג הכוסות ואם יש לו משרת המשרת ימזוג להראות חירות:

קדש (**ג**) קודם שיקדש יזהיר לכל ב"ב זכרים ונקבות שישתו מן הכוסות עכ"פ רוב רביעית בפעם א' בלא שום הפסק ויש שמקמצין וכועסים על המשרתים אם שותין הרבה ועתידים ליתן הדין כי הוא מכשילם ומונעם מן המצוה ואם הפסיק בשתיה בכדי שתית רביעי' בשני כוסות ראשונו' יחזור וישתה ובשתי אחרונו' לא ישתה ואם שהה בין שתיה לשתיה כשיעור אכילת פרס לעול' יחזור וישתה כוס אחר. לא יקדש עד שתחשך דהיינו צאת הכוכבי' ואז יקדש כמ"ת בהגד' ואם חל בשבת אומר ויכולו ואם חל במ"ש אומר

יקנה"ז ואם שכח להבדיל ולא נזכר עד שהתחיל ההגדה ישלים ההגדה דכיון דהבדלה צריכה כוס קבוע נראה כמוסיף על הכוסות ולכן ישלים ההגדה עד גאל ישראל ואח"כ יבדיל ואם לא נזכר עד אמצע הסעודה יבדיל בתוך הסעודה ויברך בפה"ג אם לא היה דעתו לשתות יין בתוך הסעודה ואם שכח עד אחר בהמ"ז יאמר הלל והבדלה על כוס ד' כיון דא"א בענין אחר (מ"א וח"י) וא"צ ליטול ידיו קודם קידוש אם לא שאין ידיו נקיות ירחץ מעט וקודם שיקדש יכוין שרוצה לקיים מצות קידוש וגם לקיים מצות ד' כוסות שכוס של קידוש הוא א' מד' כוסות ויש נוהגין לומר הריני מוכן לקדש ולקיים מצות ד' כוסות רק שצריכין ליזהר שלא יאמרו זה לאחר קידוש שהרי בירך על הכוס בפה"ג אלא דוקא קודם קידוש וקודם הגדה יכוין או יאמר לצאת ידי מצות סיפור יציאת מצרים:

ורחץ (ד) לאחר שקידש יטול ידיו דמדינא כל דבר שטיבולו במשקה צריך נט"י ואע"ג דבזמה"ז אין נוהגין כן רק מי שנוהג בפרישות מ"מ בליל פסח נוהגין ליטול כדין נטילה בלא ברכה כדי לעשות היכר לתינוקות כדי שישאלו.

כרפס (ה) אח"ז יטול פעטערזייל (שקורין פעטרושקא) או ירק אחר וטובל במי המלח ומברך בפ"הא ואם גדלו הירק בכלי בבי' כמו שנוהגין שנוטעין בצלים בכלי בבית אזי לא יברך בפ"הא רק שהכל:

יחץ (ו) אח"ז יקח המצה האמצעית וישברנה לב' חלקים דהיינו חלק א' גדול והב' קטן ממנו והחלק הגדול יניח תחת המפה לאפיקומן ויהיו נזהרין שיכרוך האפיקומן במטפחות שלא כבסו בקראכמעל כי הכרים מסתמא מכובסים בקראכמעל ממעל כנהוג. והחלק הקטן יחזיר לקערה ויהיה מגולה כל זמן אמירת הגדה רק כשמגיע לוהיא שעמדה לאבותינו אז נוטלין הכוס בידו אז יכסה המצה ואח"כ יגלה אותו עד שיגיע ללפיכך ואז נוטל הכוס ומכסה המצה:

מגיד (ז) אח"ז יגביה הקערה ונוהגין שכל בני ביתו מגביהין הקערה ולפעמים שאשתו נדה ואז מתביישת או שבאים לידי שחוק ולכן יותר נכון שלעולם לא תגביה אשתו הקערה כמו שנוהגין כמה גדולים ויאמר הא לחמא עניא. מוזגין כוס שני עד שישאל התינוק מה נשתנה אם אין שם תינוק ישאל בנו או חבירו או אפילו אשתו ואז יאמר עבדים היינו והנכון כמו שנוהגים היראים לפרש ההגדה בלשון אשכנז או בלשון שמבינים. שהרי גם נשים חייבות בכל המצות ובאמירת הגדה ולכן חיוב שגם המשרתת תשב אצל השלחן ותשמע כל הגדה ואם צריכה לצאת לחוץ לבשל עכ"פ מחוייבת לשמוע הקידוש ולכשיגיע לרבן גמליאל אומר כל שלא אמר כו' תכנס ותשמע עד לאחר שתיית כוס ב' שהרי מי שלא אמר ג' דברים הללו לא יצא ונוהגין שגם קוראין אותה

שתשמע העשרה מכות שהביא על המצרים כדי להגיד להם כמה נסים עשה הקב"ה בשביל ישראל. וכשיגיע למצה זו צריך להגביה המצה להראותה למסובין ויש שנושקין אותה כדי לחבב המצוה בעיניהם וכן כשיגיע למרור זה. אבל כשיאמר פסח שהיו אבותינו כו' לא יגביה. וכשיגיע ללפיכך מגביה כ"א כוסו בידו עד שחותם גאל ישראל ואז יכסה הפת וישתה כוס שני וכבר נתפשט המנהג שמברכין על כל כוס וכוס ברכה ראשונה אבל ברכה אחרונה אין מברכין רק על כוס ד':

רחצה (**ח**) יטול ידיו כדין נט"י לאכילה ויברך:

מוציא מצה (**ט**) לפי שביו"ט צריך לחם משנה אך ברכת אכילת מצה צריך דוקא בפרוסה שהרי נקראת לחם עוני ומה דרכו של עני בפרוסה לכן מניחין הפרוסה בין ב' השלימות ולוקח שלשתן בידו ומברך המוציא ועל אכילת מצה ואחר כך מניח השלישית בקערה ובוצע מהעליונה ומהפרוסה מכל א' כזית ויאכל בהסיבה השני זיתים ביחד ואם א"א לאכול שניהם ביחד יאכל של המוציא תחלה ואח"כ מהפרוסה ולכתחלה ירסק היטב השני זיתים או הזית בפיו ויבלעם בבת אחת ואם קשה לו לבלוע יאכל מעט מעט רק שלא ישהה בכדי אכילת פרס מתחלת אכילת הכזית עד סוף אכילת הכזית:

מרור (**י**) אח"ז ירכך החרוסת דהיינו שישפוך לתוכו יין או חומץ כדי שיהא ראוי לטבל בו ויקח כזית מרור וכבר כתבתי שיפרר אותו מקודם כדי שיפיג טעם קצת אבל לא יניח להפיג כל טעמו ויטבלנו בחרוסת וינערנו ממנו דא"כ יבטל טעם המרור ויברך על אכילת מרור וצריך שילעוס המרור שיטעום הטעם המר אבל אם בלע ולא לעסו לא יצא אבל מצה אעפ"י שלא לעסו יצא והמרור לא יהיה כבוש מע"ל אפילו במים:

כורך (**יא**) אח"כ יקח כזית מצה מן השלישית השלימה כדי לקיים בה ג"כ מצוה ואם צריך לה למחר יקח מן העליונה או מן האמצעית ויקח עוד כזית מרור וכורכה עם המצה והנכון לטבל גם מרור זה בחרוסת ויאכל שני הזיתים בבת א' אם אפשר לו כדלעיל סימן ט' ויזהר שלא יסיח בדברים שאינו צרכי סעודה עד לאחר שאכל הכריכה שהרי ברכת אכילת מצה ומרור קאי גם על זה ומ"מ אם סח בדיעבד א"צ לברך. ודע דאין חילוק בין המרור שמברך עליו או זה שלוקח בכריכה דלא כששמעתי ממקצת בני אדם בשם כתבי האר"י שהם ב' מינים והם אינם יודעים בין ימינם לשמאלם שהרי ה' מיני ירק שיוצאין בהם מצטרפין זה לזה אפילו לקט מכולן כזית יצא אלא דהעולם נוהגים ליקח העליון של חריין לברך עליו שהוא נוח יותר לאכול וגם שהם הידור מצוה):

שלחן עורך (**יב**) אח"כ אוכל סעודתו ואין אוכלין צלי בב' לילות אלו אפילו בשלו ואחר כך צלאו בקדרה ואפילו בשר עוף אם לא לצורך חולה וביצים צלויות מותר ויש מקומות

שנוהגים לאכול ביצים בשני לילות והמיקל בזה שלא לאכול תע"ב כי ממלאין כריסם ואוכלין אפיקומן באכילה גסה וכן אני נוהג והכל לפי שהוא אדם ישגיח על עצמו שלא למלאות בטנו:

צפון (**יג**) לאחר גמר סעודתו אוכלים מן המצה שמונח תחת הסיבה והוא נקרא אפיקומן ולכתחלה יאכל כ"א ב' זיתים א' זכר לפסח וא' זכר לחגיגה ועכ"פ לא יפחות מכזית א' ויאכלנו בהסיבה ויהא זהיר לאכלו קודם חצות ויקדים עצמו שגם ההלל יקרא קודם חצות (ואם שכח לאכול אפיקומן עיין לעיל סי' ט"ו) ואחר האפיקומן לא יאכל ולא ישתה שום דבר:

ברך (**יד**) אח"ז מוזגין כוס שלישי ונוטל מים אחרונים ומברך בהמ"ז ומצוה לחזור אחר זימון ונהגו שבעל הבית בעצמו מברך ולאחר בה"מז שותין כוס ג' בהסיבה ומברך ברכה ראשונה ואסור לשתות בין כוס ג' לכוס ד' ומ"מ אם הוא כוס גדול והיה דעתו על זה בשעת ברכה מותר לשתות ממנו כמה פעמים דהכל נחשב לשתיה אחת:

הלל (**טו**) אחר בהמ"ז נוהגין לפתוח הדלת כדי לזכור שהוא ליל שמורים ובזכות אמונה זו יבא משיח וישפוך חמתו על העובדי כוכבים ולכן אומרים שפוך חמתך כו' ואח"כ מוזגין כוס ד' ומתחילין לא לנו וגומרין ההלל ואומר יהללוך עד אתה אל ואינו חותם ואומר הלל הגדול היינו כ"ו כל"ח ואח"כ אומר נשמת וישתבח עד מעתה וע"ע וחותם עד חי העולמים ואפילו אבל בתוך ז' אומר הלל ולאחר שסיים הברכה מברך ושותה כוס ד' בהסיבה ואם רוצה ממתין עד שיאמר הפיוטים תחלה ואחר שתייתו מברך ברכה אחרונה אם שתה רביעית בפעם א' ואחר ד' כוסות אינו רשאי לשתות רק מים או לאקריץ יש להתיר אם צריך לשתות וכ"ש בליל שני דמותר אבל בכל דבר דין ליל ב' כלולה ראשונה:

נרצה (**טז**) חייב אדם לספר ביציאת מצרים עד שתחטפנו שינה ולכן יש קוראים אחר הסדר שיר השירים. ונוהגין. שלא לקרות על מטתו רק פ' שמע ולא שאר פסוקים שקורין בשאר לילות להגן להראות שהוא מאמין שהוא ליל שמורים מן המזיקים אבל אם לא קרא קריאת שמע בזמנו דהיינו שהתפלל מעריב קודם לצאת הכוכבים מחוייב לומר כל הג' פרשיות שהרי מחוייב לקרות ק"ש עכ"פ:

(**יז**) שאר דינים כגון שאין לו מצה שמורה אלא כזית או ששכח לאכול אפיקומן או מי שרוצה לעשות הסדר בהרבה בתים תמצא בכלל שלמעלה:

(**יח**) דין התפלות ידוע ומפסיקין לומר משיב הרוח בתפלת המוסף ביום א' ואם עשה מבואר בהלכות תפלה כלל כ"ד ושם כלל כ"ח:

(יט) נוהגין שלא לשמש מטתו ב' לילות ש"פ עפ"י האר"י ז"ל ואמנם כבר כתבתי שאין זה אלא להיראים שלא יכשלו ח"ו בעבירה אבל לא למי שיצרו תקפו אין לו להחמיר כלל כי אין בו אלא מידת חסידית ואין לך איסור בתשמיש מדינא באשתו הכשרה רק אבלות שלו או שלה ובט"ב ויום הכפורים:

כלל קלא

א ספירת העומר:

בזמן המקדש בתחלת ליל י"ו בניסן שהוא ליל ב' של פסח היו קוצרין העומר ומ"ע מן התורה לספור כא"וא ספירה כדכתיב וספרתם לכם כו' וכתיב שבעה שבועות תספר לך מהחל חרמש בקמה תחל לספור ז' שבועות ועכשיו שאין לנו לא קצירת העומר ולא הבאה מ"מ חייב כא"וא מישראל לספור ספירה מדרבנן ומדכתיב תספרו חמשים יום משמע שצריכין לספור ימים ופעם כתיב ז' שבועות משמע דמצוה למנות שבועות ולכן צריכין לספור היום יום א' בעומר עד שמגיע לז' ימים אומר היום ז' ימים שהם שבוע א' בעומר ואם מנה הימים בלא שבועות או להיפך אע"ג דיצא מ"מ יש לחזור ולספור בלא ברכה:

ב מצותה בתחלת הלילה וזמנה כל הלילה ואם שכח כל הלילה יספור אותו יום בלא ברכה ובליל שאחריו מברך כיון שעכ"פ ספר ביום ואם שכח ולא ספר גם ביום אזי יספור בלילות האחרות בלא ברכה כיון שדילג יום א' הרי אינם תמימות וכתיב ז' שבתות תמימות תהיינה:

ג היה מסופק אם דילג יום א' או לא מברך שאר הלילות בברכה דהא י"א דספירה בזמ"הז הוי דאורייתא ואם כן הוי ס' דאורייתא ומברכין מספק ולתוס' דס"ל דספירה בזמ"הז אינו אלא מדרבנן הא ס"ל דאפילו בוודאי דילג יום א' סופר בברכה דס"ל דכל יום הוא מצוה בפ"ע (עיין מה שכתבתי בהל' ברכות כלל ה' בנ"א סי' ו' ונ"ל דה"ה בנסתפק כשספר אתמול הוה עדיין יום דינא הכי):

ד מצוה לכתחילה לספור מעומד דכתיב מהחל חרמש בקמה ודרשינן בקומה ואם ספר מיושב יצא:

ה מצותה לספור כל א' וא' דכתיב ספרת לכם ואם שמע מחבירו ונתכוין השומע ומשמיע להוציאו יספור בלא ברכה (עיין ח"י):

ו מצותה לספור אחר צאת הכוכבים ואם ספר בין השמשות יצא ולמ"ד דספירה אינה אלא מדרבנן אף לכתחלה מותר בין השמשות דהוי ספק דרבנן:

ז השואל מחבירו בין השמשות כמה ימי ספירה בזה הלילה יאמר לו אתמול היה כך שאם יאמר לו היום כך וכך ואע"פ שלא אמר בעומר מ"מ כיון דבדיעבד אפילו לא אמר בעומר יצא ואע"פ שלא נתכוין לצאת כיון דלרוב פוסקים ספורה אינה אלא מדרבנן וקי"ל דבמצוה דרבנן א"צ כוונה (ובא"ר מסתפק דאפילו לא אמר ג"כ היום יצא) וקודם בה"שמ אין לחוש ומותר לומר שהרי אין מן ספירה:

ח לכתחילה לא עד שיודע בבירור כמה צריך לספור. ומ"מ בדיעבד אם בירך ע"ד שיספור כמו שיאמר חבירו ושתק ושמע וספר יצא אבל לכתחלה אסור להפסיק אפילו בשתיקה בין הברכה להמצוה יותר מכ"ד (כדלעיל בהלכות ברכות כלל ה' סי' ט'):

ט אם בירך אדעתא לומר היום יום ד' שסבר שהם ד' ימים ובאמת הוא ה' ימים וסיים בה' ימים יצא אבל אם היה הטעות בדבור כגון שאמר ה' ימים ובאמת אינו אלא ד' ימים אף ע"ג שבשעה שבירך סבר שהוא ד' ובירך אדעתא דלימא ד' ואח"כ סבר שהם ה' וספר אזלינן בתר דיבורו וצריך לחזור ולספור ומ"מ אם לא שתק הרבה הברכה עולה לו:

י יאמר מנין הימים הכל בלשון זכר יום אחד שני ימים ארבעה חמשה כו' וכן עד עשרה כולם בה' שהוא לשון זכר ולא שלש ארבע חמש. ושמונה אין חילוק בין לשון זכר לנקבה אלא בנקודה שיאמר שמנה בקמץ (עיין בנ"א) ולא בסגו"ל דזה הוא לשון נקבה. ומאחד עשר ואילך המנין המועט בלשון זכר אחד עשר יום שנים עשר יום ולא שתים עשר שלשה עשר (יום ולא ימים) והמנין המרובה בלשון נקבה אחד עשר ולא אחת עשרה שתים עשר או שנים עשרה וכן אחד ועשרים שנים ועשרים שלשה ועשרים וכן כולם והמנין המועט קודם להמרובה ולא עשרים ואחד וכן כולם ומכל מקום בדיעבד בכולם יצא:

יא בין פסח לעצרת מתו תלמידי ר"ע ולא מתו בימים שא"א בו תחנון וא"כ נשאר ל"ג יום ולכן נוהגים קצת אבילות אין נושאים נשים ואין מסתפרין ל"ג ימים ויש בזה מנהגים שונים. ובקהילתנו אמר לי הרב ר' שמעון ז"ל מ"ץ דקהליתנו שנוהגין איסור מיום א' דר"ח אייר עד ג' סיון דאמרינן מקצת היום ככולו מלבד בל"ג בעומר נוהגין היתר שהוא יום הילולא דרשב"י ולכבודו נוהגין קצת שמחה ואם חל יום ל"ג ביום א' נוהגין בקהלתנו שמסתפרין ביום ו' עש"ק ולכן הנשים נוהגין שלא לעשות מלאכה מפסח עד עצרת משקיעת החמה שאז היה זמן הקבורה:

יב אסור לאכול חדש דהיינו תבואה חדשה אעפ"י שנזרע אם לא נשרש קודם ט"ז בניסן שהוא זמן הקרבת העומר אסור אפילו בזמ"הז. בא"י עד תחלת י"ז ניסן. ובח"ל עד ליל י"ח ניסן. ולרוב הפוסקים אסור מ"הת בין בארץ בין בח"ל ואפי' בתבואה של נכרים

ולדבריהם דינו בכל דבר ככל איסורי תורה ואפי' פליטת כלים אוסר אך כיון שהוא דבר קשה לכל העולם ולכן סומכין על הפוסקים דס"ל דאינו נוהג בח"ל ומ"מ כל אוהב נפשו ירחיק מזה ובמדינות אשכנז רוב התבואה נשרש קודם לעומר. אך במדינות אלו ידוע שלעולם אין זורעין קודם פסח שעורים ושבולת שועל. ולכן צריכין לזהר מהם אפי' כשעשאן משקין אבל חטים ודגן שקורין קארן רובא דרובא נזרע באלול ותשרי ומותרין. ואינו נוהג חדש אלא בתבואה של ה' מיני דגן אבל לא בשום מין אחר. וכל דיני חדש מבואר בחיבורי שערי צדק פ"ז ע"ש והגר"א היה מהדר לאכול מצו' מחדש בליל ט"ז ניסן כיון שהיה עליו שם איסור עד היום כדי להראות שמה שנמנע היה מחמת מצות הבורא (וכעין זה כתבו תוס' שבועות דף י"ג ד"ה לא קראו) והיה מחמיר באיסור חדש ככל איסורי תורה:

יג הגר"א ביטל מנהג מלהעמיד אילנות בעצרת משום שעכשיו הוא חוק העמים להעמיד אילנות בחג שלהם שקורין זאלאניא שוועטע או פינגשטן (ועיין עבודת כוכבים דף י"א בתוס' שם) וכתבתי בזה בדין חוקות העמים בחלק י"ד):

כלל קלב

א (תקס"ב)

מצות עשה מה"ת לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שלא תבא על הצבור שנאמר על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות כל דבר שיצר לכם כגון בצורת ודבר וארבה וכיוצא בהן זעקו עליהן והריעו (רמב"ם) וכשם שהצבור מתענים ומתפללים על צרתם כך מצוה על כל יחיד שיתענה ויתפלל על צרתו כיצד היה לו חולה בתוך ביתו או תועה במדבר או חבוש בבית האסורים יש לו להתענות ולבקש רחמים (תקע"ח) ודבר זה מדרכי התשובה הוא בזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו וידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן שכתוב עונותיכם הטו אלה. וזה הוא שיגרום להסיר הצרה מעליהם. אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו צרה זו נקרה מקרה ה"ז דרך אכזריות וגורמות להם להדבק במעשיהם הרעים. ותוסיף הצרה צרות אחרות והוא ככתוב בתורה והלכתם עמי בקרי והלכתי גם אני עמכם בחמת קרי כלומר כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו אם תאמרו שהוא קרי אוסיף לכם חמת אותו קרי. ומדברי סופרים להתענות על כל צרה עד שירוחמו מן השמים ובימי תעניות אלו זועקין בתפלה ומתחננים ומריעין בחצוצרות (רמב"ם פ"א מהל' תענית) וחצוצרות לאו דוקא אלא ה"ה שופר ולכן תמה המגן אברהם בסימן תקע"ח למה אין נוהגין לתקוע בשופר בעת צרה אע"ג דאין דין ת"צ בבבל מ"מ כיון שהוא מ"ע מן התורה:

ב מדינא אין גוזרין תענית על הצבור בתחלה בחמישי מפני שכשיראו שיקנו סעודות גדולות לסעודת ערב וגם לצורך שבת יסברו שרעב בא לעולם ויוקירו השער אבל במדינות אלו דלא שכיחי מפקיעי שערים ולכן מותר (סימן תקע"ב) ואין גוזרין תענית על הצבור מתחלה בר"ח ולא בחנוכה ופורים או בחול המועד או בט"ו בשבט שהוא ר"ה לאילנות או ט"ו באב (לבוש) ואם התחילו להתענות על הצרה אפילו יום א' ופגע בהם ימים אלו מתענין ומשלימין וזהו מדינא אבל האידנא צבור דינם כיחיד ומפסיקין בר"ח ומשלימין יום אחד וכן נוהגין. וב"ד שגזרו שלא לאכול בשר בכל ב"ה חצי שנה או שנה אם לא יעלה על דעתם שיהיה ר"ח וט"ו באב בתוך משך זה צ"ע אם מותר אי לא דמסתמא לא נתכוונו לאסור ימים שאין אומרים בהם תחנון או סעודת מצוה (עיין במגן אברהם סי' תקפ"ב ס"ק ה' ובא"ר סי' תק"פ סק"ט) וישלימו יום אחר אבל יחיד שקיבל עליו חל עליו האיסור ומשמע דאפילו בסעודת מצוה אלא אם כן התנה בשעת הנדר (שם ובמגן אברהם):

ג יחיד שרוצה להתענות תענית נדבה צריך לקבל מבעוד יום בתפלת המנחה שלפניו בשומע תפלה או אחר שסיים תפלתו קודם שיעקור רגליו יאמר הריני בתענית יחיד מחר יה"ר שתהא תפלתי ביום תעניתי מקובלת וטוב יותר לקבל קודם אלהי נצור כדי שלא להפסיק תפלתו רק בשומע תפלה יהרהר בלבו שמקבל התענית ואף עפ"י שאוכל ושותה אח"כ אין בכך כלום. וכן אם קיבל עליו להתענות ג' או ד' ימים או יותר זאח"ז שיתענה בימים ויאכל בלילות אין בכך כלום דהוי קבלה לכולם ואין צריך לקבל כל א' ואחד במנחה שלפניו ואם קיבל עליו איזה ימים ואינם רצופין כגון שקיבל עליו בה"ב וכיוצא בזה י"א דצריך קבלה לכ"א וא' במנחה שלפניו הואיל ואינם רצופים אבל י"א דסגי בקבלה א' וכן נהגו העם (תקס"ב):

ד אם קיבל עליו להתענות ב' ימים רצופין מותר לאכול בלילה שביניהם אם לא שפירש בהדיא אף הלילות (שם):

ה הרגיל להתענות בעשרת י"ת או ביום א' דסליחות וער"ה אין צריך לקבלם שמקובלים ועומדים מכח מנהגם וכן ת"ח א"צ קבלה וכן תענית בה"ב שאחר פסח וסוכות כשעונה אמן אחר הש"ץ ודעתו להתענות הוי קבלה וא"צ לקבל עוד. ומ"מ אם רוצה אינו מתענה כיון שלא הוציא בפיו אבל אם הוציא בשפתיו חייב להתענות וכן תענית שגוזרים הצבור י"א דסגי בהכרזת הש"ץ ומכ"ש תענית צבור דא"צ לקבל (שם):

ו אם לא הוציא בפיו אלא שהרהר בלבו להתענות אע"פי שלא הרהר בשעת תפלה אלא אח"כ בעוד שהוא יום הוי קבלה אף ע"ג דלענין נדר לא מהני הרהור עד שיוציא מפיו

אבל תענית הוי קרבן וכתיב כל נדיב לב עולות. אבל אם לא קיבל אפילו ע"י הרהור אלא שהיה בדעתו להתענות אבל לא גמר בלבו אם כבר התחיל להתענות אסו' לאכול בלא התרה אבל כ"ז שלא התחיל להתענות אינו חל התענית ומותר לאכול (שם):

ז אם קיבל עליו קודם תפלת מנחה בפיו רוב אחרונים מחמירים דהוי קבלה (סימן תקס"ג במגן אברהם והט"ז בסימן תס"ב) ואפילו לא הוציא בפיו אלא שגמר בלבו י"א דאעפ"כ צריך להתענות מדין נדר וכיון דהוא מלתא דאורייתא אזלינן לחומרא (שהרי לראב"י מותר לקבל כל היום ולר"ת הרהור כדבור ומ"שכ המגן אברהם בס"ס תקס"ג בשם הלבוש דדוקא בהוציא מפיו אבל בהרהור אין חייב להתענות הוא תמוה דאדרבה בלבוש סימן תקס"ב סעיף ו' כתב דלא הוי קבלה לענין עננו משמע דעכ"פ צריך להתענות וכ"כ א"ר) (שם):

ח אפילו אכל עד חצי היום וקיבל עליו תענית עד הלילה חייב להתענות מדין נדר (שם):

ט אם לא קבל עליו במנחה לא נקרא תענית לענין שאם חייב תענית סתם לא יצא ידי נדרו. ונ"ל דבזה יש להחמיר אפילו קיבל קודם מנחה דהא י"א דלא מהני קבלה זו (שם):

י אם קיבל להתענות יום סתם אפילו בערב שבת צריך להתענות עד שיראו ג' כוכבים בינונים אבל גדולים לא מהני (כצ"ל במגן אברהם) אם לא שפירש בשעת קבלת התענית עד איזו שעה שירצה וכן ת"ח צריך להשלים עד צה"כ ואפי' בע"ש (תקס"ב ובט"ז סי' רמ"ט) שכן המנהג אבל תענית של עי"ת אפי' ער"ה א"צ להתענות רק עד פלג מנחה אחרונה שהוא שעה ורביע קודם צה"כ ויתפלל מנחה תחלה וכן חתן. ומ"מ נכון להתנות מתחלה (שם):

יא בענין תפלת עננו יש מחלוקת בין הפוסקים דיש אומרים דכל שלא קיבל עליו מבע"י או אפילו שקיבל עליו להתענות עד אחר תפלת ערבית כיון שאין משלים אין מתפלל עננו וכן נוהגים לענין אם גזרו הצבור תענית עד אחר מנחה כיון שאין משלימין אין הש"ץ אומר עננו אבל לענין יחיד נוהגים להתפלל עננו אפילו לא קיבל עליו מאתמול רק עד מנחה גדולה אם התפלל קודם שאכל אבל אם אכל מקודם אינו מתפלל וה"ה אם לא קיבל עליו מאתמול כלל והתענה כל היום. ואם לא קיבל עליו מאתמול וגם לא התענה אלא עד מנחה גדולה צ"ע אם יתפלל עננו ומכל מקום נכון שידלג תיבת ביום תעניתנו אלא יאמר עננו ה' כי בצרה גדולה כו' (ועיין ב"ח). ובתענית חלום לכ"ע מתפלל עננו אף על פי שלא קבלו מבע"י (שם):

יב אם היה טרוד בעסקיו עד חצי יום או יותר ונמלך להתענות עד הלילה כיון שלא אכל כל היום נקרא תענית שעות ומתפלל עננו:

יג כיון דתענית דומה לצדקה ולקרבן ולכן האומר אם לא אעשה דבר פלוני אשב בתענית אף על פי שמה שתלה תעניתו בו הוי דבר רשות לא אמרינן דהוי אסמכתא אלא צריך לקיים נדרו וכ"ש אם תלה בדבר מצוה או שאמר אם יצילני ה' מצרה או אם יצליח דרכי דהוי נדר גמור (שם):

יד נוהגין שיחיד אינו אומר עננו אלא במנחה שמא יצטרך לאכול אבל ש"ץ אומר גם בשחרית שא"א שלא יתענה א' מן הצבור וש"ץ אומרה ברכה בפ"ע בין גואל לרופא ואם שכח נתבאר לעיל בהל' תפלה כלל כ"ט סי' ה' אבל היחיד אין קובע ברכה לעצמו אלא כוללה בשומע תפלה וכשמגיע לכי אתה שומע תפלה כו' אומר עננו ומסיים כי אתה ה' העונה בעת צרה פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה כי אתה שומע תפלת עמך כו' בא"י שומע תפלה ודלא כהמון עם שמסיים בא"י העונה בעת צרה וזה טעות גדול (תקס"ה):

טו טוב לומר אחר אלקי נצור רבון העולמים הנדפס בסידור אבל אין היחיד רשאי לומר י"ג מדות דרך תפלה וברכה דהוי דבר שבקדושה שא"א בפחות מיו"ד אבל מותר לאומרה דרך קריאה בניגון וטעמים:

טז המתענה ומפרסם עצמו לאחרים להשתבח שהוא מתענה נענש על כך אבל אם אינו עושה להתפאר אלא שמבקשין ממנו שיאכל מותר לומר שמתענה:

יז כל תענית חוץ מט"ב ויה"כ מותר לאכול ולשהות עד שיעלה עמוד השחר והוא שלא ישן שינת קבע אבל אם ישן שינת קבע אסור לאכול ולשתות אלא אם כן התנה ואם הוא רגיל לשתות לאחר השינה א"צ להתנות על השתיה (תקס"ד):

יח כל השרוי בתענית הן על צרתו או על חלומו או שמתענה עם הצבור על צרתם ה"ז לא ינהג עידונין בעצמו ולא יקל ראשו ולא יהיה שמח וטוב לב ומכ"ש שלא ישחוק בשום שחוק אלא דואג ואונן כנאמר מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו (תקס"ח) וכל הפורש מן הצבור בין בתענית ובין בממון או בגופו אינו רואה בנחמתן וכל כמצטער עמהם זוכה ורואה בנחמתן. ואם אינו יכול לעזור הצבור לא בגופו ולא בממונו אל יעמוד במקום סכנה (סוף סי' תקע"ד):

יט בתענית יחיד מותר לטעום את התבשיל אם יש בו מלח או תבלין דכיון דתלי בקבלתו מסתמא לא קיבל עליו אלא אכילה ושתיה. וטעימה לא הוי אכילה. וטעימה זו בתוך דוקא ולרוקקו מיד שלא תעבור מן החיך ולפנים ומותר לטעום עד רביעית ודוקא מעט מעט ויפליט אבל רביעית בפעם אחד אסור אפילו מפליט מיד ואפילו מעט מעט אסור יותר מרביעית וכל היום מצטרף לרביעית ודוקא בתענית יחיד אבל בתענית צבור הכתובים דוקא דהיינו י"ז תמוז וצום גדליה וי' טבת ותענית אסתר לאפוקי תענית צבור

שגוזרין הקהל לפעמים (א"ר) דלא תלי בקבלתו נוהגין להחמיר (תקס"ז) ובט"ב וביום הכפורים. מדינא אסור. ונ"ל כשמבשלין ביום לצורך סעודת מצוה אפילו בתעניתים הכתובים חוץ מתשעה באב מותר לטעום אם צריך מלח ותבלין ובלבד שיזהר לפלוט ולא יבלע כלום ודוקא מעט מעט ועד רביעית (דהא הרבה פוסקים מתירין אפילו בלא סעודת מצוה):

כ ולרחוץ פיו במים בשחרית בתענית צבור אסור (ומ"ש המ"א דבפחות מרביעית מותר היינו לדעת הב"י בש"ע דמותר טעימה בת"צ אבל לרמ"א דטעימה אסור בת"צ ה"ה רחיצה) אבל בתענית יחיד מותר במים אפי' יותר מרביעית דבמים לא מתהני כלל וה"ה בחומץ שאינו ראוי לשתיה אבל בשאר משקין אסור ביותר מרביעית. ונ"ל דבמקים צער גדול יש להתיר אפי' בט"ב רחיצת הפה במים רק שיזהר ביותר לכפוף ראשו ופיו למטה שלא יבא לגרונו וביו"הכ יש להחמיר גם בזה בכל מה דאפשר (תקס"ז):

כא בתענית יחיד מותר ללעוס עצי קנמון ושאר עצים מתוקים ללחלח גרונו ולפלוט אבל בת"צ וכ"ש ט"ב ויה"כ אסור (שם):

כב הרוק אם יש באפשר יפלוט ומ"מ במקום דא"א מותר לבלוע אפי' ביה"כ דאף על גב דאוכלין שאין ראוין לאכילה פטור אבל אסור היינו במתכוין לאכילה אבל בבליעת רוקו שאינן מכוין כלל להנאתו מותר (מגן אברהם שם):

כג הנודר לצום עשרה ימים ולא ייחד דוקא לימים ידועים אלא באיזה יום שירצה יקבל עליו במנחה להתענות למחר והוצרך לדבר מצוה לאכול כגון בסעודת מצוה אף על פי שאין שייך בגוה או מפני כבוד אדם גדול או שמצטער הרי זה לוה ופורע יום אחר לאחר שהתענה מקצת היום (א"ר בשם הרא"ש וריו"ו) שהרי לא קבע הימים בתחלת נדרו ואף על פי שקבלו במנחה שלפניו היינו מכח נדרו שקדם לו אבל אם לא נדר מתחלה להתענות אלא שקיבל עליו במנחה להתענות למחר וכל שכן אם אמר בתחלת נדרו אתענה יום פלוני או בה"ב כל השנה או חצי שנה וכל שכן ת"צ או יום שמת בו אביו ואמו דכיון שמחוייב לצום יום זה דוקא אפילו מצטער הרבה אינו יכול ללותו ולאכול היום ולהתענות יום אחר (תקס"ח):

כד ודוקא שאמר בה"ב כל השנה או שאמר בה"ב של חצי שנה אבל אם אמר סתם בה"ב חצי שנה או שנה אין זה כיום זה אלא כסתם שהרי לא נדר להתענות דוקא בחצי שנה זו ולוה ופורע (מגן אברהם שם):

כה הנודר להתענות בה"ב מותר להחליף ולהתענות הב"ה אבל לא ימים אחרים לפי שמסתמא כוונתו להם הואיל והם יומא דדינא (שם):

כו מיהו תענית בה"ב שאחר פסח וסוכות או עשרת י"ת ואירע ברית או פדה"ב או שאר סעודת מצוה (מגן אברהם סס"ק ט') מצוה לאכול וא"צ התרה כי כל המתענה אדעתא דמנהגא מתענה ולא נהגו להתענות בימים אלו כשיש סעודת מצוה. ונ"ל דה"ה פדה"ב שלא בזמנה נמי נקרא סעודת מצוה (דלא כמגן אברהם שכתב לאסור ע"פ התוספו' במ"ק וכבר כתבתי בהלכות שבת כלל א' בנ"א דבחינוך ובישו"ש אי' להדיא דהוי סעודת מצוה וכתבתי בפירוש דעת התוספות גם כן כדבריהם דלא כמגן אברהם שנדחק בדבריהם) אבל שאר תעניתים שגוזרים הצבור וכן יא"צ אסורים לאכול אפי' בסעודת מצוה. כ' סיון שחל בע"ש מותר לאכול על סעודת מצוה כיון דא"א לעשות הסעודה בלילה ואם חל בחול הניח במגן אברהם בצ"ע אם מותר לאכול בסעודת מצוה שהרי יכולין לעשות הסעודה בלילה (מגן אברהם שם ס"ק י') ונ"ל דבעיר שאין מתענין כ' סיון ויש שם אנשים ממקומות שמתענין אם צריכין להשלים למנין על הסעודה מותר לאכול (וכה"ג כתב בח"ד סי' תקפ"ו):

כז ואם ידע לפני ר"ה שיאכל בין ר"ה ליה"כ על סעוד' מצוה מחויב להתענות יום א' לפני ר"ה דהא הטעם שמתענין ד' ימים לפני ר"ה הוא להשלים ארבעה ימים שאוכלין בעשי"ת ודוקא כשיש מיום א' דסליחות יותר מארבעה ימים כגון שחל ביום ש"ק או ביום ב' אבל אם חל ביום ה' וא"כ ליכא אלא ד' ימים א"צ להתענות יום א' קודם הסליחות דמעיקרא לא קבילו עלייהו אלא להתענות דוקא בימי הסליחות (שם):

כח וכיון שהטעם בתעניתים אלו שמתענים אדעתא דמנהגא ולכן דוקא כשלא קיבל עליו תענית במנחה אלא שסמך עצמו על המנהג או שענה אמן כשמברכין בה"ב דאז לא קיבל עליו בנדר ואם רצה שלא להתענות רשאי ולכן אפי' לא ידע שיזמינו אותו לסעודה והתחיל להתענות מ"מ מותר לאכול בסעודת מצוה אבל אם קיבל עליו התענית במנחה שעשה יותר ממנהג צריך לקיים ולהתענות אפי' בסעודת מצוה ויש לומר דאף כשקיבל עליו במנח' מותר שקבלתו הי' עבור המנהג אבל מי שאינו מתענה כל בה"ב או כל עשרת ימי תשובה אלא שמתענה יום או יומים ונמצא דזה צריך לקבל במנחה ודינו כאלו מתענה באמצע השנה שהרי אינו תלוי במנהג וחייב להתענות (שם) והוא הדין מי שיש לו מקצת חולי אם לא קבל במנחה אלא על דעת מנהגא אינו צריך התרה אבל אם מתענה יותר ממה שהצבור מתענין צריך התרה (סי' תקפ"א מ"א ס"ק י"ב) אבל הש"ך כ' בי"ד סי' רי"ד סק"ט דמחמת שאינו בריא לעולם צריך התרה:

כט במקום דמותרים לאכול על הסעודה אינו תענית כלל ומותר אח"כ לאכול אפי' בביתו אבל קודם הסעודה אסור לאכול אבל הבעלי ברית מותרים לאכול מיד דיו"ט שלהם הוא (שם) חוץ מט"ב שנדחה כדלקמן כלל קל"ו (א"ר):

ל ת"צ או ת"ח או יום שמת בו אביו ואמו ושכח או הזיד ואכל אפי' הרבה חייב להשלים התענית כיון דיום זה מיוחד להתענות ואע"ג דמדינא א"צ להתענות יום אחר מ"מ ראוי להתענית לכפרה בה"ב אבל אם נדר להתענות יום א' או ב' ומחמת הנדר קיבל עליו להתענות למחר (כן נ"ל כמ"ש המגן אברהם בס"ק ו') ושכח ואכל אפי' רק כזית או ששתה מלא לוגמיו אע"ג דאיבד תעניתו ומותר לאכול מ"מ יש פוסקים דכיון דקבלו הוי כיום זה וחייב להשלים התענית ומ"מ כיון דמדינא איבד תעניתו נוהגין עליו עוד חומרא שצריך להתענות יום אחר מספקא ודוקא שאכל כזית בפעם אחת או ששתה מלא לוגמיו בפ"א אבל אם לא אכל בפעם אחת אלא שהפסיק בין תחילת אכילה ראשונה לסוף אכילה אחרונה יותר מכדי אכילת פרס וכן אם לא שתה מלא לוגמיו בפ"א (וע' בהל' יו"כ ס"ס תרי"ב) לא איבד תעניתו כלל ומשלים התענית וא"צ להתענות יום אחר דזה לא נקרא אכילה והנודר לצום ב' ימים ולילות ושכח ואכל בלילה צריך להתענות ב' ימים רצופים אחרים (שם):

לא המקבל עליו להתענות יום א' או יותר ומצטער הרבה בתעניתו יכול לפדותו בממון דאומדין דעתו דאדעתא דהכי קיבלו דתענית נחשב לצדקה וכיון שנותן דמי חלבו ודמו לעניים יצא ואם קבלו דרך נדר לא מהני ושיעור הפדיון העשיר לפי עשרו (שם) אבל בתענית שגוזרים הצבור לא מהני פדיון אם לא שהתנו כן הצבור:

לב מי שנדר להתענות כך וכך תעניתים אע"פ שבשעת הנדר הי' ימות הקיץ יכול לדחותם עד ימות החורף אם הוא חלש וצער לו להתענות בימים ארוכים דמסתמא לא היה הגון לו להתענות בימים ארוכים אבל המ"א חולק בזה דחיישינן שמא ימות (שם):

לג בת"צ ש"ץ שאינו מתענה לא יתפלל ואם אירע שעבר לפני התיבה יאמר (בש"ת) עננו ביום צום התענית הזה (מגן אברהם סי' תקס"ו ס"ז) ונ"ל דתיבת בש"ת הוא ט"ס דממ"נ לדעת ר' נתן משמע דאפילו עלה ירד ולטור משמע דיאמר ברכה בפ"ע בין גואל לרופא וכיון דפסק בדיעבד כטור א"כ יאמרנה כדין כן נ"ל (ובמחצית השקל מקיים גי' המגן אברהם שלפנינו בש"ת וז"ל דהטור ס"ל דאפילו לכתחלה יכול להתפלל מי שאינו מתענה ולומר ברכה בפני עצמה ונהי דהרב"י הסכים לדעת החולקי' היינו לכתחל' גם אפי' דיעבד שלא לקבוע ברכה בפ"ע אלא יאמרנה בש"ת ויסיים ג"כ בא"י ש"ת לבד וכיון שאומר ביום התענית הזה ולא תעניתנו שפיר דמי דאינו משקר כסברת הטור וגם לא קבע

ברכה בפ"ע וגם הצבור יצאו י"ח כמבואר בסי' קי"ט דאם שכח הש"ץ עננו יאמר בש"ת וכתב שם המגן אברהם דאם סיים בש"ת לבד יצא לכן אם הש"ץ אינו מתענה יעשה כן לכתחלה) וה"ה אם אין ש"ץ אחר מוטב שיתפלל מי שאינו מתענה משיתבטלו לשמוע קדיש וברכו. ואם אין בב"הכנ י' שמתענים אע"פ שיש בעיר י' שמתענים אין הש"ץ קיבע ברכה בפ"ע אלא דינם כיחידים ומ"מ יאמרנה בש"ת כיון שהוא תענית צבור (א"ר וכ"מ בתשובת רשב"א סי' ס"א). ויחיד שאינו מתענה ומתפלל עם הצבור יאמר בש"ת עננו ויאמר ביום תענית צבור זה (אלי' זוטא בשם ב"ח) אבל כשמתפלל עם הש"ץ לא יאמר אפילו עם הש"ץ לברכה בפ"ע. וש"ץ המתענה תענית יחיד לא יאמר עננו כשמתפלל בקול רם אפי' לא התפלל עדיין בלחש אלא יאמר עננו אחר סיום תפלתו והש"ץ יאמר במנחה אלהינו ואלהי אבותינו ברכנו בברכה כו':

לד בת"צ הכתובים חוץ ט"ב קורין ויחל ומפטירין דרשו בין שחל בשני וחמישי בין שחל בשאר ימים אפילו חל בע"ש מפטירין דרשו וכן תענית בה"ב שאחר הפסח ואחר סוכות וכן כ' סיון מאחר שהוא מנהג קבוע ברוב ישראל דינו כת"צ לכל דבר אבל כשהצבור גוזרים על כל צרה שלא תבא עליהם אם קבעי ביום אגד"ו לפעמים גזרו הראשונים ולא קראו בתורה כלל רק אמרו סליחות ותחנונים. ורמ"א כתב דיכולין לקרות ויחל ולומר עננו אבל אם חל ב' ה' שחרית אין דוחין פרשת השבוע ולמנחה ויחל ודרשו אם גזרו שלא לשום צורך אלא לשוב בתשובה וכן ער"ח יש מקומות שקורין בתורה במנחה ולא בשחרית ובמקום שאין מנהג אין לנהוג כן לכתחלה (תקס"ז) וכ"ז דוקא כשיש י' המתענים באותו בה"כנ ולענין אם יש כהן שאינו מתענה בשחרית דבלא"ה קורין בתורה אפילו קורין ויחל מותר לקרותו אא"כ כשהתענית הוא ביום אגד"ו ובמנחה לעולם לכתחלה יצא מבה"כ ואם קראוהו בדיעבד יעלה וכבר נתבאר לעיל בהלכות תפלה כלל ל"א סימן י"ט (שם):

לה מי שנתחייב לצום על פי תקוני תשובה מרוקח והאר"י כך וכך תעניתים טוב יותר להתענות מפוזרים כמש"כ וחטאתי נגדי תמיד ומכל מקום אם ירצה יכול לפטור אותם בהפסקות דהיינו ב' ימים וב' לילות רצופים ויפסיק מעט מבע"י דנחשב ליום א' ויום ראשון ג"כ ליום א' ויום שני נחשב כל שעה ושעה ליום והוא כ"ד שעות וא"כ הוי כ"ו ומעט בליל ג' ונחשב לכ"ז תעניתים וג' ימים וג' לילות רצופים נחשבים לע"ב תעניתים ועיין בסוף קיצור ראשית חכמה אבל הנודר לצום כך וכך ימים צריך לקיים נדרו ולצום מפוזרים (תקס"ח):

לו המתענה ת"ח בשבת וביו"ט או בחוה"מ או בר"ח או בחנוכה ופורים או בעי"הכ צריך למיתב תענית לתעניתו ואפילו בניסן אי בימים שבין ר"ח סיון לעצרת או בין יוה"כ לסוכות ומ"מ המתענה תענית חלום בר"ח ניסן או אב א"צ למיתב תענית לתעניתו די"א דמצוה להתענות והוי תענית צדיקים (שם):

לז יאר צייט מתענים ביום המיתה ולא ביום הקבורה ואפילו בשנה ראשונה ואפילו נקבר ביום שלאחריו ונוהג האבלות עד יאר צייט ולא יותר ואם נקבר ב' או ג' ימים אחר המיתה יתענה ביום המיתה וינהג אבלות עד תשלום י"ב חדש מיום הקבורה (כן הכריע בא"ר אבל בשמע שמת אביו משלים האבלות ביום המיתה כשאר אחיו ואם חל יאר צייט בימים שא"א בו תחנון המנהג שלא להתענות כלל ואם הוא בעל ברית אין צריך להתענות דיו"ט שלו הוא ואם ירצה יתענה עד מנחה גדולה אם מת באדר המנהג שבשנת העבור מתענה בראשון ויש מחמירים להתענות בשניהם (ובבאורי הגר"א הכריע לעיקר כדעה זו ע"ש) ואם היה השנה שמת בו מעוברת מתענה בחדש שמת בין בראשון בין בשני (שם) ונראה לי דאם א"י אם בראשון או בשני יתענה בשני חדא שהרי מוקמינן האדם על חזקתו ואמרינן חי היה ועוד שהרי י"א דלעולם מתענין בשני ושאר דיני יא"צ עיין בחיבורי חכמת אדם:

לח יאר צייט צריך להשלים אפילו חל בע"ש אבל אם חל בשנה ראשונה בע"ש ולא השלים אזי כשחל בע"ש אין צריך להשלים אבל אם חל בחול ואם כן צריך להשלים ממילא חל עליו הנדר (ועיין בהלכות שבת כלל א' סימן ח'):

לט הנודר לצום כך וכך ימים רצופים ואירע בהם תענית חובה עולין לו (ועיין בסי' תקס"ט במגן אברהם בזה כמה חילוקי דינים):

מ יחיד המתענה על צרתו ועברה או על חולה ונתרפא או מת צריך להשלים כל התעניות שקיבל עליו אבל צבור שמתענין על שום דבר ונענו קודם חצות לא ישלימו ואם תלמיד חכם ורוב צביר רוצים להשלים אין היחיד רשאי להפריש מהם (ועיין במגן אברהם סימן תקס"ט ס"ק א') ויחיד שמתענה ת"צ ונודע שקודם קבלת התענית כבר עברה א"צ להשלים וה"ה צבור ששמעו אחר חצות שקבלו התענית בטעות א"צ להשלים ובזה אין ראוי לצבור להחמיר אלא אם כן שכבר הוא סמוך לחשיכה (שם):

מא דין הנודר להתענות ופגע בו ר"ח וחנוכה ופורים נתבאר בא"ח סי' תק"ע ודין באיזה ימים אין גוזרים ת"צ בסימן תקע"ב:

מב מי שעבר עבירות ידועים המבואר ברוקח ובכתבי האר"י כמה ימים צריך להתענות לכפרה חייב להתענות אע"ג דמצטער בזה הרבה ואף על פי כן אם ת"ח הוא ותורתו

אומנתו אפילו בזמה"ז לא יסגף עצמו כ"כ אפילו על עונות ידועים רק שישוב לפני ה' בלבב שלם ויבכה מקירות הלב וילמוד יותר ממה שהיה רגיל כי התורה היא מקוה טהרה ונמשלה לאש וכל אשר יבא באש יובא וטהר וימעט מכל התענוגים ויאכל רק כדי קיום גופו שלא יחלש כדי שיהיה לו כח לעבודת ה' ולא ילך לשום סעודה וכ"ש לסעודת מריעות וישמור שבת בכל דקדוקיה ופרטיה ואם אפשר שיתענה עכ"פ בכל שבוע יום א' או עכ"פ כל יום ב' וה' עד חצות והעיקר הבכיה והוידוי וגדרים שלא יעשה זאת עוד לעולם וה' יראה ללבב (ועיין בהלכות תשובה) ומ"מ מי שהוא איש בריא ואין התענית מזיק לו כלל אלא שרוצה להתענות לתשובה על עבירות שאדם דש בעקבו נקרא קדוש אבל אם אינו בריא וחזק וע"י התענית מתיש כחו אפילו מי שאינו ח"ח נקרא חוטא ואם הוא לומד ועל ידי התענית ממעט במלאכת שמים אינו רשאי לישב בתענית אלא אם כן כשהציבור גוזרים תענית דאז אסור לפרוש מן הצבור ומלמדי תינוקות פשיטא דאסורים להתענות שממעט מלאכת שמים וגוזל את הבריות (תקע"ח):

מג נוהגין שהחתן והכלה מתענין ביום חופתם מפני שמוחלין להם עונותיהם ואינם מתענים בראש חודש חוץ מר"ח ניסן שהוא תענית צדיקים ולא בחנוכה ופורים ולא ט"ו בשבט ובט"ו באב אבל בניסן ובימים שבין ר"ח סיון עד שבועות ובין יוה"כ לסוכות ול"ג בעומר מתענין (סימן תקע"ג) ובא"ח של שבועות אינם מתענים (כדאיתא בחגיגה י"ח) אבל בא"ח של סיכית וש"פ אינו אלא מנהג ואזלינן בתר המנהג (סימן תכ"ט במגן אברהם שם):

מד דין תעניתים על הגשמים בא"י ועל שאר הצרות הבאות על הצבור מבואר בש"ע מסי' תקע"ה עד סימן תק"פ ודין ימים שמתענים בו תענית צדיקים (שם):

כלל קלג

א (תקס"ב)

יש ימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהם כדי לעורר הלבבות לפקח על דרכי התשובה ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשי אבותינו שהיו כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותן הצרות שבזכרון הדברים אלו נשוב להיטיב שנאמר והתודו את עונם ואת עון אבותם. ולכן חייב כל איש לשום אל לבו באותן הימים ולפשפש במעשיו ולשוב בהן כי אין העיקר התענית כמ"ש באנשי נינוה וירא ה' את מעשיהם ואמרו רז"ל וירא את שקם ואת תעניתם לא נאמר אלא את מעשיהם ואין התענית אלא הכנה לתשובה לכן אותן אנשים שכשמתענים הולכים בטיול ובדברים בטלים תפשו

הטפל והניחו העיקר ומ"מ אין לפטור א"ע בתשובה לבד כי ימים אלו הם מ"ע מדברי הנביאים להתענות בהם וכבר קבלו כל ישראל ונהגו כן בכל העולם כדלקמן סי' ו':

ב ואלו הם יום ג' בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם ונכבה גחלת ישראל הנשארת לאחר שחרב בה"מ והשאיר נבוכדנצר בא"י ושם אותו לראש על ישראל וע"י שנהרג גלו כולן ונהרגו מהם לאלפים:

ג עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל נ"נ הרשע על ירושלים והביאה במצור ובמצוק ומזה נמשך החורבן:

ד י"ז בתמוז אירעו בו חמשה צרות נשתברו הלוחות כשירד משה מן ההר כמפורש בתורה וזה היה בי"ז בתמוז ובוטל התמיד עוד מלהקריב בבית הראשון והובקעה העיר בחורבן בית שני דאע"ג דבחורבן הראשון נבקעה העיר בט' לחדש כיון ששניהם היו בחדש זה קבעו לחורבן בית שני דחמירא עלינו ולא רצו לגזור בשניהם דאין מטריחין על הצביר יותר מדאי ושרף אפוסטמוס הרשע את התורה והעמיד עבודת כוכבים בהיכל ע"י רשעי ישראל וזה גרם גלותינו וצרותינו (סי' תקמ"ט):

ה וט"ב שהיה בו חורבן הגדול שנחרב בה"מ הראשון וגם השני ואותו היום הוא מוכן לפורענות מיום עלות ישראל ממצרים שבו ביום נגזר על אבותינו שבמדבר שלא יכנסו לארץ כי בו ביום חזרו המרגלים ובכו ישראל בכיה של חנם ונקבע לבכיה לדורות ונלכדה ביתר היא היתה עיר גדולה והיו בה אלפים ורבבות מישראל והיה להם מלך גדול וחשבו כל ישראל שהוא מלך המשיח ונפל ביד הנכרים ונהרגו כולם והיתה צרה גדולה כמו חורבן בהמ"ק בו ביום חרש טורנסרופס את ההיכל ואת סביבו ונתקיים הפסוק ציון שדה תחרש:

ו ג' תעניתים אלו חוץ מט"ב תקנו הנביאים שאם ירצו כל ישראל ויסכימו שלא להתענות בהם הרשות בידם. אמנם כבר רצו כל ישראל וקבלו עליהם לדורות להתענות בהם ולכן אסור לפרוץ גדר ומ"מ בשעה שרצו וקבלו הקילו בהם שיהיו מותרים לאכול בלילה שלפניהם ודין עוברות ומניקות פטורים אלא שכ"ז שאינן מצטערות נהגו להתענות ואם מצטערות הרבה אסורים להחמיר על עצמן וכן חולה אפי' אין בו סכנה פטור מלהתענית לכ"ע ומ"מ אף הצריך לאכול לא יתענג עצמו בבשר ויין רק כפי מה שצריך ואפי' הקטנים שיש להם דעת להתאבל אע"ג שאין מחייבין לחנכם אפי' בן י"ב שנה ואפי' בתענית שעות מ"מ ראוי לחנכם שלא יאכלו רק כדי קיום הגוף לחם ומים או שאר מאכל פשוט כדי שיתאבלו עם הצבור (תק"נ):

ז גם הקילו בהם שמותרים ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה מ"מ הבריא ומי שהוא בעל נפש יחמיר בכולן כמו בט"ב אלא שאם חל יום טבילה יקיים עונתו וגם בנעילת הסנדל לא יחמיר משום חוכא וטלולא. וי' בטבת שחל בע"ש צריכין להשלים ואם חלו תעניתים אלו בשבת דוחין אותם לאחר השבת:

ח כיון שבי"ז בתמוז התחיל מקצת החורבן שבטל התמיד ובטלו הנסכים לכן נוהגים שאין נושאים נשים מי"ז בתמוז וכ"ש דאסור לעשית מחולות וריקודין וגם נוהגין לאסור תספירת מי"ז בתמוז אבל בכבוס לא נהגו לאסור שאין גוזרין על הצבור גזירה שא"י לעמוד בה וכן מותר ברחיצה אפי' בחמין. ויש נוהגין שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין מי"ז בתמוז אם לא בשבת או סעודת מצוה ואם קיבל עליו בפירוש בלשון נדר שלא לאכול בשר ויין עד ט"ב אסור אפי' בשבת וצריך התרה אבל אם לא הוציא רק בדרך קבלה בעלמא מותר בשבת ובסעודת מצוה (תקנ"א מ"א ס"ק כ"ז) ויש שמתענין לגמרי מי"ז ואילך וגם נוהגין שאין מברכין שהחיינו בימים הללו אע"ג דאפי' אבל מברך שהחיינו מ"מ ימים אלו כיון שהזמן הוא זמן פורענות אין מברכין שהחיינו לזמן הזה ולכן ג"כ אין לובשין בגד חדש דצרי' לברך שהחיינו ובשבת יש נוהגין היתר לברך שהחיינו ואם לא ימצא הפרי אחר ט"ב או על פדיון הבן מברכין אפי' בחול כדי שלא יחמיץ המצוה. צריך ליזהר מי"ז בתמוז עד ט"ב מראש ד' שעות עד סוף ט' שעות שלא לילך יחידי ולא יכו את התלמידים בימים ההם אפי' ברציעה. וראוי לכל אדם להתאבל בימים ההם אחר חצי היום ויבכה כמו חצי שעה:

ט משנכנס ר"ח אב אין שמחין כלל ובר ישראל דאית ליה דינא בהדי שונאו לשתמיט מיניה דריע מזליה ואם אפשר ישתמיט מניה כל החדש ועכ"פ עד אחר ט"ב (שם):

י מר"ח עד התענית מדינא י"א דצריך למעט בכל משא ומתן. ומנהגנו להתיר בכל מ"ומ שהכל נחשב לדבר מצוה שהוא פרנסתנו ומ"מ צרכי חופה ובנין של שמחה צריכין למעט ואפי' שאר בנין שאינו אלא להרווחה בעלמא אסור ואם קצץ עם נכרי לצייר ביתו אם יכיל לפייסו בדבר מועט שימתין עד אחר ט"ב נכון הדבר וא"ל מותר (שם):

יא אסור לעשות נשואין מר"ח עד התענית מדינא ואם לא קיים פ"ו מדינא מותר לעשות נשואין כיון שהוא מצוה אלא דנוהגין דאעפ"כ אין נושאין דלא מסמנא מלתא אבל מותר לעשות שידוכים כמו שנהגו בכתיבת תנאים ולאכיל מיני מרקחת דזה לא הוי סעודה כלל אבל לעשות סעודה אסור (שם מ"א ס"ק י') ואפי' בט"ב עצמו מותר לעשות שידוך שלא יקדמנו אחר:

יב אע"ג דמדינא אין אסור לכבס אלא בשבוע שחל ט"ב אנו נוהגין לאסור מר"ח והאיסור הוא משום אבילות שגם האבל אסור בהן ואפילו אין לו אלא חלוק אחד אסור ומיהו מר"ח עד השבת יש להתיר באין לו אלא חלוק אחר (א"ר) וכן המכובסים מקודם אסורים בין ללבוש בין להציע בהן המטה ואפילו מטפחות הידים והשלחן אסור ואפילו אינו רוצה ללבשו עתה אלא להניחו אחר התענית אסור. ואסור לעבריות לכבס אפילו בגדי נכרים בשביע שחל ט"ב בו משום מראית העין שלא ידעו שהוא של נכרי אבל אם ניכרים שהם של נכרי או בצנעה מותר ונ"ל דמר"ח עד שבת חזון אפילו למנהגנו ג"כ מותר לכבס של נכרי (וכן משמע מדלא כתב רמ"א בזה דנוהגין מר"ח). וכן אסור מצד המנהג. ליתן כלים לכובסת נכרית לכבס מר"ח ואילך אפילו תאמר לו שתכבס אחר ט"ב אבל מותר ליתן קודם ר"ח אע"פ שכובסת אחר ר"ח ומיהו הצריך לילך למרחקים מותר לכבס ע"י נכרי אפילו לכמה שבתות וע"י ישראל אם א"א ע"י נכרי והוא לצורך גדול הב"ח מתיר אבל המ"א וא"ר אוסרין וכ"ה (תקנ"א) בראב"ן:

יג לצורך מצוה כגון אשה שלובשת לבנים מותרת לכבס וללבוש לבנים ואפילו בט"ב וכן אם אין לו כתונת לשבת ומכ"ש דמותר על ידי נכרי וכן מותר ללבוש כלי פשתן ולהציע על השולחן לבנים כדרך שעושים בשאר שבתות (שם):

יד מדינא אסור ללבוש כלים חדשים בין צבועים בין לבנים בין של צמר בין של פשתן בשבת זה ואפילו מנעלים חדשים ומצד המנהג מר"ח והיינו אפי' בשבת אף דנוהגין לברך שהחיינו בשבת אי אפילו קנה בגד מתוקן וכבר בירך עליו שהחיינו קודם שבעה עשר בתמוז (דאל"כ בלא"ה אסור משום שלא יוכל לברך שהחיינו) וכן אסור לתקן בגדים חדשים או מנעלים חדשים מר"ח וכן לקנותן ונהגו להקל לעשות בגדים חדשים לאחרים אם נתנו לו קודם ר"ח אבל מר"ח אסור ליתן לתקן בגדים חדשים וכן נהגו להקל אפילו ליתן מר"ח לא מן נכרי לעשות כדי שיהיו מוכנים לאחר ט' באב אם צריך הרבה לזה דאע"ג דבכיבוס נוהגין לאסור אפילו על ידי נכרי שאני הכא דעדיין לא נקרא שמו על הבגד ולצורך נשואין מי שאין לו אשה ובנים מותר לעשות בגדים חדשים דהא מדינא מותר לו אפילו לישא ואפילו בט"ב עצמו שרי לעשות בגדים ע"י נכרי לצורך נשואין (שם):

טו נשים שנוהגין שלא לסדר החוטין לאריגה משים שזה נקרא שתי וכיון שנתבטל אבן השתיה החמירו בזה עליהם מעצמם אסור להתיר להם מ"מ מותר לעשות (קרונין) דלאו בגד הוא:

טז אע"ג דמדינא אינו אסור בבשר ויין אלא בעט"ב בסעודה מפסקת כדלקמן לפי שנתבטלו קרבנות ונסכים מ"מ אנו כבר נהגנו לאיסור מר"ח ואין שוחטין אלא לצורך חולה אע"פ שאין בו סכנה או לסעודת מצוה ונ"ל דמי שחכר מהשר להאכיל בשר לנכרים ואם לא ישחוט יפסיד אזי יתן מכל בהמה לעני חולה איזה חתיכה וא"א לכזית בשר בלא שחיטה. ואם א"א אזי לא יברך על השחיטה כיון שאין ישראל אוכל ממנו ומיד שהתפללו הקהל ערבית בערב ר"ח אע"פ שהיחיד עדיין לא התפלל אסור שלעולם היחיד נגרר אחר הצבור (מגן אברהם ס"ק כ"ו וצ"ע דבסימן ל' סק"ז כתב דבמלתא דרבנן אינו נגרר) ואסור אפילו בתבשיל שנתבשל בו בשר וכ"ש תבשיל שיש בו שומן וכן בבשר עוף ובשר מלוח אפילו יותר מג' ימים אע"ג דהטעם באיסור בשר משום שנתבטלו הקרבנות ולאחר ג' ימים לא מקרי עוד בשר לענין קדשים שהרי שלמים אין נאכלין יותר מב' ימים וכן עופות לא היו קרובים ע"ג מזבח חוץ מתורים ובני יונה וגם אין שמחה אלא בבשר בהמה מ"מ נהגו לאיסור ומ"מ מי שא"א לו לאכול מאכלי חלב יאכל בשר עוף ומ"מ ראוי ונכון שמן ז' אב לא יאכלו בשר ויין אפילו יולדת אם אפשר דבז' אב נכנסו גוים להיכל ואכלו ושתו וקלקלו (סימן תקנ"ד מגן אברהם ס"ק ט') ולתינוק שאינו יודע להתאבל על ירושלים מותר ליתן בשר ויין וכוס של הבדלה אם יש שם תינוק יתן לו לשתות ואם לאו מותר הוא בעצמו לשתית כוס של הבדלה ובסעודת מצוה כגון מילה ופה"ב וסיום מסכתא מותר אפילו בשבוע של ט"ב לאכול בשר ויין וכתב בספר א"ר דבסיום דוקא אם בזמן אחר היה ג"כ עושה סעודה לסיום וגם לא ימהר בלימודו כדי להשלים בזמן ההיא רק שנזדמן עפ"י שיעור קבוע שיש לו לסיים בזמן ההוא. וסעודת בר מצוה אם הביא שתי שערות הוי סעודת מצוה וכן אם דורש הבר מצוה מענייננא דבר מצוה הוי ג"כ סעודת מצוה (יש"ש ב"ק פ"ז סי' ל"ז). וסעודה בלילה שלפני המילה במגן אברהם בסי' תר"ו ס"ק י"ג כתב בשם תשובת נ"ש דהוי סעודת מצוה וסיים לכן יש להחמיר לענין נדר משמע דוקא לענין נדר וא"כ י"ל לענין אכילת בשר דאינו אלא מנהג יש להקל ובא"ר מסופק בזה) ומלבד הקרובים הפסולים לעדות ומלבד הבעלי מצוה מותר להוסיף עוד י' משום ריעות דהיינו אלו שדרך בעל אותה סעודה להזמין אותם שאר פעמים משום ריעות אבל אלו שאין מזמן אותם בשום פעם אלא שהולכים רק לשתות עבירה היא בידם (הלבוש ועיין א"ר) ונשים השייכות לסעודה במקום שדרך לזמנן לסעודה ג"כ מותר ונ"ל דאשת הבעל סעודה מותרת אף בסיום מסכתא וכן בניו ומי ששולחין לו לביתו אסור לאכול. וכל זה אפילו בעט"ב מותר ובלבד שיעשנו קודם חצות (תקנ"א):

יז תספורת מדינא אסור בשבוע שחל בו ט"ב א' ראשו וכן כל שער שבו ואנו נוהגים מי"ז בתמוז אבל מותר ליטול צפרנים וכ"ש בע"ש או לצורך טבילה אפילו בע"ש חזון. אבל תספורת אסור אפילו לכבוד שבת דבלא"ה אין רגילין לספר כל שבוע ובזקן כל שמעכב אכילה מותר (שם):

יח אסור לגדולים לספר לקטנים ולכבס כסותם מפני שצריך לחנכם (ונ"ל אפילו לא הגיעו לחינוך משום עגמת נפש (עיין במגן אברהם ס"ק ל"ח) בשבת שחל ט"ב בתוכו אבל בגדים שמלפפין בהם קטנים לגמרי שמוציאין ריעי ומשתינים בהם מותר וכן שאר בגדי קטנים בני ב' וג' שנים נוהגין להתיר ומ"מ לא יכבסו הרבה ביחד ואם אין מכבסים על הנהר יש לכבסם בצנעה ונ"ל דלצור' קטנים אין להחמיר אפילו לפי מנהגנו אלא בשבת זו (שם):

יט נוהגים שלא לרחוץ מר"ח אפילו בצונן וכל רחיצה לרפואה מותר אפילו בחמין ואפילו בשבוע שחל בו ט"ב (א"ר) וכן נדה רוחצת וטובלת כדרכה ואם טובלת ליל י' מותרת לרחוץ בעט"ב אם א"א לרחוץ בליל י' ולמוצאי ט"ב חופפת מעט דבעינן סמוך לטבילה חפיפה וה"ה הלובשת לבנים יכולה לרחוץ מעט כדרכה הואיל ואינה עושה לתענוג ובע"ש של חזון הנוהג לטבול בכל ע"ש מותר לטבול ומי שמבטלה לפעמים אסור וכן מי שרגיל בחפיפת הראש בחמין בכל ע"ש מותר אבל לא בזייף ולויג שעושין מאפר ונ"ל דה"ה ברחיצת פניו ידיו ורגליו בחמין מי שרגיל בכל ע"ש. ובצונן מותר לכ"ע בע"ש חזון לרחוץ פניו ידיו ורגליו ויולדת או חולה מותרת לרחוץ בחמין. ור"ח אב שחל בע"ש האחרונים מתירין לרחוץ (שם):

כ אפילו מי שתכפו אבלות של מת ושל שבת זו לא יספר כדרכו וכן אסור לכבס כסותו בנתר ואפר אלא במים. אבל שחל יום שלשים שלו בי"ח בתמוז מותר לספר כיון שאינו אלא מנהג הוי תכפוהו אבלות אבל כה"ג בשבת שחל ט' באב אסור בין בכבוס ובין בתספורת עכ"ל הב"ח (תקנ"א במגן אברהם ס"ק י"ט) משמע דוקא בשבת שחל ט"ב דאסור מדינא אבל מר"ח דאינו אלא מנהג נמי מותר אבל ברוקח סי' שי"א כתב בהדיא דמר"ח אסור ברחיצה בחמין אפילו בכה"ג:

כא מילה שהוא מר"ח עד ט"ב נוהגין שהמוהל והסנדק ואבי הבן ואמו לובשין בגדי שבת ואפילו בשבת שחל בו ט"ב אבל המכניס התינוק שקורין קוואטר אסור ומכל מקום האשה המכנסת התינוק נוהגת ללבוש בגדי שבת שזה עיקר מצותה ובלא"ה אסור ואפילו בשבת חזון אין מחליפין אלא הכתונת לבד וזה מותר אפילו בשבת שחל ט' באב ונ"ל דה"ה פוזמקאות שאינו לובש אלא מפני הזיעה ופשיטא שמותר להציע לבנים על

השולחן. אבל פרוכת ומפות ומעילים של שבת לדעת הש"ע בשבת חזון מותר אבל לא כשחל ט"ב בשבת (שם) ובק"ק ווילנא נוהגין עפ"י הגר"א ללבוש בגדי שבת ויש משנים בגד אחד:

כלל קלד

א דין עט"ב (תקנ"ב תקנ"ג):

בעט"ב לא יאכל אדם בסעודה המפסקת ב' מיני תבשילין אפילו הכל מין א' כגון מיני קמחין שקורין פארפיל או לאקשין אסור לאכלן כשבשלן אחד רכה ואחד עבה וכן קרעפליך הממולאין בגבינה הוי ב' תבשילין ואפילו בישל ב' מינים שנאכל כמות שהוא חי אסור ולכן במדינתינו שאין דרך לבשל עדשים עם ביצים אסור לאכלן אך נוהגים לאכול או עדשים או ביצים שהן זכר לאבלות שאין להם פה כשאר דברים כאבל שאין לו פה ואפילו זה אסור כשכבר אכל מין אחר באותה סעודה ודלא כהמון עם שמתחלה אוכלין מין מבושל ואח"כ יושבין לארץ ואוכלין ביצים דאסור וכ"ש דאסור להפסיק ביניהם בבהמ"ז דגורם ברכה שא"צ אבל מותר לאכול אפילו כמה מינים פירות כשהן חיין וההמון עם אוכלים פירות כמה מינים על הארץ ואין לזה טעם וריח:

ב מי שאפש' לו לא יאכל בסעודה המפסקת אלא פת חריבה במלח וקיתון של מים ויש מחמירים לטבל אחר האכילה פת באפר ולאכלו ע"ש ויגרס בחצץ כו' ועכ"פ לא יאכל אחר סעודתו לקינוח דברים שרגיל בהם בשאר פעמים וימעט בשתיה ממה שרגיל לשתות והכל לפי מה שהוא אדם:

ג נהגו לישב ע"ג קרקע בסעודה המפסקת כדי שתהיה ניכר שהיא סעודה שפילה וא"צ לחלוץ מנעליו דכל שהוא משום אבל אינו חל עד שתחשך ואחר שאכל מותר לישב על הספסל עד שתחשך:

ד יש ליזהר שלא ישבו ג' לאכול יחד סעודה המפסקת כדי שלא יתחייבו בזימון כדי שלא תהיה סעודה חשובה ולכן אפילו אם אירע שאכלו ביחד לא יזמנו דאין זה קביעות כיון שאין דעתן לקבוע:

ה וכ"ז בסעודה המפסקת שאין דעתו לאכול עוד אחריה סעודת קבע וכשהוא אחר חצות אבל קודם חצות או אפילו אחר חצות ודעתו לאכול אחריה סעודת קבע א"צ לזהר בכ"ז:

ו ומנהג הישר לאכול קודם חצות או אחר חצות סעודת קבע וסמוך לחשיכה אוכלין על הארץ תבשיל אחד ואח"ז מי שמתירא שיזיק לו התענית מותר לאכול פת עם חמאה או גבינה כדי לשבוע ובלבד שלא יאכל ב' תבשילין:

ז המתענה ב' וה' כל ימות השנה ואירע בו ערב ט"ב ישאל על נדרו או שיתענה עד מנחה ואוכל סעודה המפסקת קודם ביאת השמש כיון דא"א לו להתענות ב' ימים ומכל מקום אם ברי לו שלא יזיק לו יתענה ב' ימים ומ"מ אף מי שאינו רוצה להשלים אסור לאכול ב"פ וגם כל דין סעודת המפסקת עליה ולכן אם צריך לאכול יותר ישאל על נדרו:

ח אע"פ שאכל סעודה המפסקת מותר לחזור ולאכול אא"כ קיבל עליו בפירוש שלא לאכול עוד היום ואפילו לא הוציא בפיו אלא שקבל בלבו להתענות הוי קבלה (עיין מ"א וביאורי הגר"א) ואסור אז בכל מה שאסור בט"ב חוץ מנעילת הסנדל דמותר דהוי כאלו התנה בפירוש חוץ מזה (עיין ט"ז) אבל אם לא קיבל אפילו בלב אלא שגמר בדעתו שלא לאכיל אינו כלום ומותר אפילו באכילה:

ט כ"ז שלא קיבל עליו התענית מותר אפילו באכילה ובכולם עד בין השמשות אבל בהש"מ אסור דהוי ס' לילה ונוהגין לחלוץ המנעלים קודם ברכו אפילו אם מתפלל ביום ובמוצאי שבת אחר ברכו חוץ מש"ץ שחולץ קודם ברכו מפני בלבול הדעת ויזהר שלא יגע בידיו במנעליו דאל"כ צריך נט"י לתפלה:

י נוהגין שלא ללמוד עט"ב אחר חצות אע"ג שמותר באכילה כיון שיכולין ללמוד בדברים שמותר ללמוד בט"ב והוא חומרא בעלמא:

כלל קלה

א דין ט"ב (תקנ"ד עד תק"ס):

ט"ב אסור באכילה ושתיה ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה ואסור לקרות בתורה בין שבכתב ובין שבע"פ שדברי תורה משמחין הלב ומותר לקרות בירמיה בדברים הרעים ואם יש בהם פסוקי נחמה צריך לדלגן וכן מה שכתוב פורעניות על א"ה צריך לדלגן וכן מותר ללמוד איוב ומדרש איכה ופ' אלו מגלחין דמיירי מדין אבל ומנודה אבל אסור לישא וליתן בהלכה ואפילו ע"י הרהור אסור דעכ"פ משמח וכ"ש דאסור לעיין איזה קושיא או תירוץ אפילו בדברים הרעים דמשמח הלב ואסור להורות הוראה כ"א לצורך חולה הצריך עכשיו ואסור לדון דיני ממונות דדין היינו תורה ואם אין הבע"ד יכול להמתין עד מחר אפשר דשרי דהוי כרבים צריכים לו (מגן אברהם) וחזן הקורא מותר לחזור הפרשה קודם שיקרא ומותר לקרות כל סדר היום ואפילו איזהו מקומן ואסור ללמוד עם התינוקות אפילו דברים רעים כדי שידעו דזה שמחה הוא להם אבל מותר לומר לפניהם דברים הרעים כדי לשבור לב התינוק:

ב אפילו עוברות ומניקות צריכין להתענות ולהשלים אפילו מצטערות הרבה אם לא ח"ו שיש לחוש לסכנה וחיה כל ל' יום דדינה כחולה שאין בה סכנה אפילו אם אינה

חולה כלל וכן שאר חולה שאין בו סכנה כשצריכין לאכול דעת רוב הפוסקים דא"צ להתענות דבמקום חולי ל"ג רבנן (ר"ן ה' תענית ומ"מ כדעת הרמב"ן וב"ח כתב משום דבדברי קבלה ט"ב שוה לשאר תעניתים וכלן אסורים אלא דבזמן שלום דתליא ברצו ה"ה ט"ב אלא שאחר כך רצו להקל בג' תעניות ובט"ב לא רצו להקל וכן משמע דעת רמב"ם שכתב על כל ד' תעניות נהגו כל ישראל כו' וכ"כ בהדיא בחי' רשב"א מגילה דף ה' שכתב שגם ר"ח מודה בזה ודברי הט"ז לא הבנתי דממ"נ אם ט"ב הוא מדברי קבלה א"כ ה"ה בחולי שאין בו סכנה אסור דכעין דאורייתא תיקון וא"כ מה זה שכתב ביולדת אם לא שהיא קצת חולה וצ"ע ועכ"פ בחולה שאין בו סכנה אם צריך לאכול נראה דהמיקל לא הפסיד) ומיהו נוהגין להתענות כל זמן שאין להם צער גדול שיש לחוש ח"ו לסכנה והמיקל לא הפסיד ומכ"ש באדם חלוש והוא חולה שאב"ם שלא להחמיר ומ"מ לא יתעסקו במאכל ובמשתה אלא כדי קיום הגוף ומ"מ יתענו איזה שעות אם לא בחיה שמרגשת בעצמה שהיא בריאה ושאין מזיק לה התענית אז צריכה להתענות ותוך ג' ימים אסור לה להתענות:

ג רחיצה בין בחמין בין בצונן אפילו להושיט אצבעו במים ואפילו טבילת מצוה כגון שחל טבילתה בט"ב אסור אף ע"ג דמדינא היה מותר כיון שאינו של תענוג מכל מקום כיון דאפילו אם תטבול אסורה לשמש ובלאו הכי בזמן הזה ליכא טבילה בזמנה כדאי הוא בית אלקים לאבד טבילה אחת (ועיין כלל קנ"ג סימן י"ט):

ד כיון שאינו אסור אלא רחיצה של תענוג לכן נוטל אדם ידיו שחרית וצריך ליזהר שלא יטול אלא עד סוף קשרי האצבעות מפני שרוח רעה שורה עליו ולאחר שניגב ידיו ועדיין לחות קצת מעבירם על עיניו (ועיין בביאור הגר"א סימן תרמ"ג סק"י שכתב לעיקר שאסור ברחיצה ע"ש ראייתו מירושלמי) ואם היה לכלוך על עיניו ודרכו לרחצם במים רוחץ כדרכו ואינו חושש דהוי כמלוכלך בטיט דמותר:

ה אם היו ידיו מלוכלכות בטיט ובצואה מותר לרחוץ להעביר הלכלוך. ומיהו לא יטול כל ידיו אלא לפי הצורך להעביר הלכלוך ואם עשה צרכיו וקינח וכן אם הטיל מים ישפשף בידו הניצוצו' ורוחץ עד סוף קשרי אצבעותיו דהוי כמלוכלך ואם רוצה להתפלל אפילו לא קינח מותר ליטול עד קשרי אצבעותיו וה"ה למנחה לתפלה ירחוץ עד קשרי אצבעותיו:

ו נשים המבשלות וצריכות להדיח ולרחוץ המאכלים מותר דהא אין מתכונים לרחיצה:

ז הבא מן הדרך ורגליו מלוכלכות מותר לרחצם במים וכן מותר לשרות מפה במים בעט"ב ומוציאה מן המים והיא מתנגבת עד שאין בה טופח להטפיח ומקנח בה פניו ידיו ורגליו אפילו עושה כן לתענוג כיון שהיא נגובה:

ח סיכה אינה אסורה אלא של תענוג אבל מי שיש לו חטטין מותר לסוך:

ט נעילת הסנדל דוקא של עור ואפילו של עץ אם מחופה בעור או של בגד ולמטה בשולים תפורים בעור אסור אבל של בגד ושל עץ וכיוצא בו מותר דלא נקרא מנעל אלא של עור:

י המהלך בדרך ברגליו כיון שהוא טורח גדול לא אסרו חכמים ומותר בנעילת הסנדל וכשיגיע לעיר חולץ אבל אם יושב בעגלה אסור:

יא ההולכים בין הנכרים נוהגים ללבוש מנעלים אף על גב שאין למחות בידם כיון שיש גדולים המתירים מכל מקום אין לזה טעם דמה בכך שילעיגו עלינו הנכרים ומ"מ אותן היושבים בחנות ודאי אסורים דאיך ידעו הנכרים אם הולכים בלא מנעלים:

יב תשמיש המטה אסור ולכן אסור לישן עמה במטה א' וגם נכון שלא ליגע בה בלילה:

יג אסיר לשאול שלום לחבירו בט"ב ואפילו לומר צפרא טב וכיוצא בו אסור ואם ע"ה שואל בשלומו משיב לו בשפה רפה משום שלא ישנאנו וכן אסור לשלוח דורון לחבירו דזהו בכלל שאלת שלום:

יד לא ילך ויטייל בשוק כדי שלא יבא לידי שחוק והתול ואותן אנשים שיושבים בבית הכנסת ועושין שחוק עליהם נאמר כל מי שאינו מתאבל כו' וגדול עונם מנשוא:

טו מלאכה בין בלילה ובין ביום תלוי במנהג המקומות וכן פרקמטיא ואנו נוהגין לאסור בכל מלאכה שיש בה שיהוי קצת אפילו מעשה הדיוט בין בלילה וביום עד חצות אבל דבר שאין בה שיהוי כגון הדלקת נרות וקשירה וכיוצא בו מותר ומכל מקום ראוי לכל ירא שמים להחמיר על עצמו שלא לעשות מלאכה כל היום כדי שלא יסיח דעתו מהאבילות וכן נוהגים לאסור משא ומתן קודם חצות ולאחר חצות נוהגין להיתר ומ"מ לא ימשוך בעסקיו כדי שלא יסיח דעתו מהאבילות ולחלוב הפרות טוב לעשות על ידי נכרי ואם א"א מותר לחלוב בעצמו וכל העושה מלאכה בט"ב בקביעות אינו רואה סימן ברכה ומלאכת דבר האבד מותר וע"י נכרי מותר אפילו בביתו בכל מקום:

טז כל האוכל ושותה בט"ב אינו רואה בשמחת ירושלים וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה. כל הדברים שאסור מדינא בט"ב כגון אכילה כו' אין חילוק בין בלילה ובין ביום עד הערב ומה שנוהגין שרוחצין קודם מנחה הוא מנהג של בורות וע"ה ונשים היו נוהגין כן לחזק את לבן שנולד משיח בט"ב ושעתיד לבא אבל אין ראוי לכל בן תורה לעשות כן:

יז יש נוהגין לשכב בליל ט"ב על הארץ ומשום אבן תחת ראשו ויש לאדם להצטער בענין משכבו בליל ט"ב שאם רגיל לשכב בב' כרים ישכב על אחד מיהו הכל לפי מה שהוא אדם וימעט בדבורו והנאתו בט"ב בכל מה דאפשר:

יח המנהג הפשוט שלא להניח תפילין בט"ב שחרית ולא טלית גדול אלא לובשים טלית קטן בלא ברכה ומיהו לאחר חצות מותר להניח טלית ותפילין וכן נהג הגר"א:

יט בליל ט"ב מתפללים ערבית ואחר י"ח אומרים ק"ש ואומרים איכה וקינות ואפי' כשהוא ביחיד ואחר כך אומרים ואתה קדוש ואחר זה קדיש בלא תתקבל עד למחר במנחה:

כ ליל ט"ב ויומו נוהגים שיושבים על הארץ ויש שיושבים על השק ומאריכין בקינות עד קודם חצות ונוהגים שלאחר שיצאו מבית הכנסת שחרית יושבין על הספסלים דכיון דאינו אלא מנהג לא מחמרינן כולי האי ואסור לספר ולדבר ולצאת לחוץ בשעת הקינות כדי שלא יפסיק לבו מן האבל:

כא אין אומרים תחנון בט"ב דאקרי מועד כדכתיב קרא עלי מועד כו' ומ"מ מותר לעשות הספד על חכם אפילו לאחר חצות דכל היום הוא נקבע לבכי אבל צ"ה אין אומרים. ואין אומרים אל ארך אפים ולמנצח ולא פיטום הקטורת ומכל שכן קרבנות דלא מקרי סדר היום שאין כל אדם אומרו אבל מזמור לתודה אומרים שהרי בזמן בית המקדש היה יום טוב והחזן אומר עננו בין גואל לרופא (א"ר דלא כט"ז וכן נוהגין) (ובענין אמירת ברכת כהנים בא"ר כתב שאומרים ובשכנה"ג כתב שלא לומר וכתוב בספר ד"מ שנ"ל הטעם כיון שט"ב אסור בשאלת שלום איך יאמר וישם לך שלום):

כב אם יש אבל בעיר הולך בלילה לבית הכנסת וגם ביום עד שיגמור הקינות:

כג מנהג שלנו שא"א נחם בי"ח בברכת ולירושלים כ"א בתפלת המנחה שאז הציתו אש בבית המקדש ונשרף עד שקיעת החמה ביום העשירי ולכן נוהגים מקצת להתענות גם ביום י' ולכן מתפללים אז על הנחמה ומש"ה מנהג טוב שלא לאכול בשר בליל י' ויולדת מותרת (א"ר) וכן נוהגין ביום עשירי עד חצות היום וכן אין לרחוץ במרחץ ואין להסתפר עד חצות היום אבל בסעודת מצוה מותר אפילו בליל י' והסעודה שעושין בלילה שלפני החתונה במקום שאין משלחין באותו פעם סבלונות לא מקרי סעודת מצוה ולכן אין לאכול בשר וכ"ש שלא יהיה שם כלי זמרים עד אחר חצות ביום י'. והמתענה ביום י' אסור לאכול ג"כ בשר בסעודה ראשונה משום אבילות דיומו. ויאמר נחם בכל התפלות ערבית ושחרית ומנחה. ויקרא איכה ביום י'. ואם הם י' לא יקראו בצבור ונ"ל דלפי מנהג קהלתינו שקורין במגילה הכתיבה כדין על הקלף ובגלילה ומברכין בט"ב על מקרא

מגילה אבל בי' באב לא יברך ופשוט דמותר ללמוד וכ"ש להניח תפילין ואסור להחמיר בזה (א"ר בשם כ"ג) ומ"מ הצריך לאכול בט"ב אומר נחם כל פעם שאוכל שהרי מדינא גם בכל התפלות צ"ל אלא שכבר נהגו משא"כ באכילה אין כאן מנהג ואומרו בברכת בונה ירושלים כמו יעלה ויבא ורצה:

כד אם יש תינוק למול מלין אותו אחר שגומרים הקינות ונותנים הכוס לתינוק הגדול קצת דשייך בחינוך ואם מלין אצל היולדת אם אינה מתענת כמבואר לעיל סימן ב' אזי תשמע היא הברכה ולא תפסיק בדברים בין הברכה לשתיית הכוס ותשתה היא ואבי הבן ואמו והמוהל והסנדק נקראים בעלי ברית ומותרים ללבוש בגדי שבת לאחר הקינות עד לאחר המילה ואז פושטים אותם:

כה לאחר גמר הקינות יוצאין לבית הקברות ואפילו על קברי נכרים כלומר הרי אנו חשובין כמתים ועל כל פנים לא ילכו על הקברים אפילו על קברי ישראל כי הרוחות מתדבקים בו ח"ו אם לא לצורך מת אלא יעמדו ברחוק ד' אמות:

כו נוהגין שלא להכין צרכי סעודה ושלא לשחוט עד אחר חצות אבל לצורך מציה מותר. ויש מקומות נוהגין לשחוט לצורך אכילה למחר (מגן אברהם סימן תקנ"ח וט"ז סימן תקנ"ט):

כז אסור לעשן טיטון שקורין רויכרן. והחמיר מאד עד שכתב שהעובר על זה מקללין אותו (כנה"ג):

כלל קלו

א דין ט' באב שחל בא' בשבת:

ערב ט"ב שחל בשבת או ט"ב שחל בשבת ונדחה אין לו כלל שום דין ט"ב ואוכל בשר ושותה יין ואפילו במנחה והמונע עצמו משום אבל עבירה היא בידו ומ"מ לא ישב בסעודת חבירים ולא ינהיג בשמחה אלא בדאבון נפש ואם חל מילה יעשה הסעודה קודם מנחה ואסור באכילה ושתיה ורחיצה בין השמשות שהרי הוא ספק לילה אבל לא יחלוץ המנעלים עד שתחשך ויאמר הש"ץ ברכו דאסור להראות אבילות בשבת. וש"ך חולץ קודם ברכו' משום בלבול הדעת רק שיאמר מקודם המבדיל בין קדש לחול (תקס"ב):

ב תשעה באב שחל בשבת אומרים אב הרחמים בשחרית (א"ר) ובמנחה אין אומרים צדקתך צדק:

ג י"א דאסור בתשמיש המטה כמו אבל דנוהג דברים שבצנעה וכן נוהגין ואמנם כשחל ליל טבילה בשבת יש מתירין ונ"ל דאע"ג דקיי"ל בזמה"ז אין טבילה בזמנה מ"מ משום ביטול מצות עונה יש לסמוך על המתירין

ד ט"ב שחל בשבת י"א שיש להחמיר שלא ללמוד בו אלא דברים שמותר ללמוד בט' באב אבל מותר לחזור שמו"ת ומכ"ש קודם חצות. בשבת חזון אם אין מי שיודע לקונן במפטיר כנהוג אלא אחד ממי שכבר בירך בתורה יעלה שנית ולא יברך ויאמר קדיש אחר מפטיר ואם כבר אמרו קדיש צריך זה לחזור ולקרות בתורה תחלה וסוף (סי' רפ"ב מ"א ס"ק י"ד):

ה במוצאי שבת כשרואה הנר מברך מאורי האש ואין מבדילין על הכוס דאסור לטעמו וא"ל ליתנו לתינוק כמו גבי מילה בט"ב דהתם לא הוי מילתא דקביע משא"כ הבדלה דהוי כמו מילתא דקביע דהרבה פעמים חל תשעה באב בא' בשבת וגזרינן שהתינוק יבא לשתות כשיגדיל ואף על גב דנותנין לתינוק לאכול ולשתות היינו מה שצריך בשבילו אבל לעשות דבר בשבילנו וליתן לתינוק אסור אבל מבדילין בתפלה כשאר שבת ובליל מוצאי ט"ב מבדיל על הכוס אבל אינו מברך לא על הבשמים ולא על הנר אפילו לא בירך על הנר במ"ש דאין מברכין על הנר אלא במ"ש בזמן שנברא. וכך אסור לברך על הבשמים בליל ט"ב כיון שאינן באין אלא לתענוג אין עושין בט"ב ויזהיר לבני ביתו שקודם שעושים שום מלאכה יאמרו המבדיל בין קודש לחול:

ו המתענה ב' ימים ט"ב ישמע הבדלה בליל עשירי מאחרים ואי ליכא אחר יתן לתינוק לשתות. ואל ימתין מלהבדיל עד יום ב':

ז אם יש מילה בט' באב שנדחה מדינא מותר לבעלי הברית דהיילו אבי הבן ואמו והמוהל והסנדק להתפלל מנחה גדולה היינו מו' שעות ומחצה (עיין א"ר דלא כמגן אברהם וכן מצאתי ברוקח הלכות שבת סי' קי"ג בהדיא) ואז מותרים לאכול ולרחוץ אבל סעודה לא יעשו עד הלילה וה"ה פדיון הבן דהאב והכהן לא ישלימו (עיין א"ר בשם תוי"ט) ומכל מקום נראה לי דוקא אם הפדיון הבן בזמנו שחל ל"א שלו בו ביום אבל שלא בזמנו ואפילו היה יום ל"א בשבת דאעפ"כ הוא שלא בזמנו צריכין להשלים (שהרי בלא"ה המגן אברהם בסי' תקס"ח ס"ל דשלא בזמנו לא הוי סעודת מצוה וגם הא"ר הקשה על תוי"ט די"ל שאני מילה דכתיב ביה שש אנכי הגם דנ"ל דלק"מ שהרי דין זה נובע ממעשה דר"א בר"צ שיו"ט שלו היה מחמת קרבן עצים וא"כ דומה לפד"הב מ"מ י"ל דגם התוי"ט מודה דאסור):

ח ט"ב שחל בשבת ונדחה ליום א' בלילה אסור לאכול בשר כמו לעיל כלל סי' כ"ג אבל ביום ב' מותר לאכול בשר ויין ואין עליו דין עשירי באב כלל וכן הנוהג להתענות בכל שנה עשירי באב א"צ להתענות (תקנ"ח):

כלל קלז

א דין לעשות זכר לחורבן:

משחרב ב"המק תקנו חז"ל שבכל דבר שיש בו שמחה יהיה בה זכר לחורבן ואסמכוהו אקרא דכתיב אם אשכחך ירושלים כו' אם לא אעלה כו' ע"כ אמרו לא יסוד אדם כל ביתו בסיד אלא יניח בו אמה על אמה בלא סיד כנגד הפתח כדי שיראהו תמיד כשיוצא ונכנס ויזכור החורבן ויתאונן עליו אבל מה שמציירין כל החדר ומשחירין אמה א' לא מהני דגם זה הוא ציור ואף שכותבין זכר לחורבן לא מהני

ב וכן התקינו שהעורך שולחן לעשות סעודה לאורחין לא יתן כל התבשילין הראוי לסעודה וכן האשה לא תתקשט בכל התכשיטין בפעם א' וכשהחתן נושא אשה לוקח אפר מקלה ונותן בראשו במקום הנחת תפילין (וצ"ע שכ"ז אין נוהגין כלל) והכל כדי לזכור ירושלים שנאמר אם לא אעלה כו' על ראש שמחתי:

ג וכן גזרו שלא לשמוע שום כלי שיר ואפילו שיר בפה וכל מיני שמחה אסור ואסור למלאות פיו שחוק בעו"הז והמזמרין בשעת מלאכתן אסור ואם ידוע שלא ישמעו מוטב שיהיו כו' אבל לשמחת חתן וכלה הכל שרי:

ד בשעה שמכסין ראש הכלות ביום החופה אסור לכסות במעיל שיש בו חוטי כסף וזהב כי י"א דזהו שגזרו על עטרות כלות:

ה אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעו"הז ואפילו בשמחה של מצוה כגון בחתונה ופורים (ט"ז):

כלל קלח

א דין ימי הסליחות וער"ה:

באהבת הקב"ה את עמו ישראל הרבה להטיב אותנו וצונו לשוב לפניו בכל עת שנחטא ואף שהתשובה טובה בכל עת מ"מ חדש אלול הוא מובחר ומוכן יותר שמקובל תשובתו משאר ימות השנה לפי שימים אלו הם ימי רצון מעת נבחרנו לעם שכשחטאו ישראל בעגל ונשתברו הלוחות בי"ז בתמוז ואח"ז עלה משה בהר והתפלל ואמר לו הקב"ה פסל לך ונתרצה ליתן לו לוחות שניות ואז עלה בר"ח אלול ונשתהה שם עד יום כפור שהיה גמר כפרה ואיתא בתנא דבי אליהו ישראל היו נוהגים כל אותם הימים צום ותענית ויום אחרון שבכלם דהיינו בעשרה בתשרי גזרו תענית ולנו בתענית ולפיכך נקבע אותו יום דהיינו יום הכפורי' לכפרה לעול' ולפי שהיו ימים אלו ימי רצון מאז לכן בכל שנה ושנה מתעורר עוד הרחמים למעלה והם ימי רצון ולפי שכשעלה משה תקעו בשופר במחנה להודיע לישראל שלא יטעו עוד לכן גם אנחנו נוהגים לתקוע בשופר בכל יום

מר"ח אלול ותוקעין בכל החודש חוץ מער"ה כדי להפסיק בין תקיעת רשות לחובה ויש מקומות שתוקעין גם במנחה ויש מתחילין מיום א' דר"ח ויש מיום ב' ועיקר התקיעות הוא לעורר לב העם ולהחריד לבותם שיעוררו לבותם לתשובה כי כן טבע קול השופר להחריד כמש"כ אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו. וחייב כל אדם עכ"פ להכין את עצמו ליום שיכנס למשפט לפני ה' בר"ה שלשים יום קודם בתשובה ותפלה ויתן כל לבו רק בעבודת ה'. ונתנו רמז לזה אני לדודי ודודי לי ר"ת אלול ולכן ירבה בכל החודש בתשובה ותפלה וצדקה ונתנו רמז לזה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים ר"ת אלול לרמז שבחודש אלול ירבה במתנות לאביונים ומטעם זה יש נוהגין להתענות מר"ח אלול ואמנם אין ראוי לנהוג בתענית אלא מי שהוא אדם בריא ויודע בודאי שהתענית אין מזיק לו ואינו מבטלו מת"ת אבל בדורות הללו שאנו חלושי כח ופשיטא הלומדי' ומכ"ש מי שאין לו בלא"ה אלא לחם בדוחק יותר טוב שיאכל מעט וילמוד כפלים (וכבר הארכנו בזה בהלכות תענית):

ב כיון שהוא ימי תשובה לכן נוהגין בהרבה מקומות לעמוד כל אלול באשמורת קודם היום ולומר סליחות ותחנונים. ואנו נוהגים שלא לקום רק ד' ימים לפני ר"ה שבד' ימים אלו נוהגין להתענות המתענים י' ימי תשובה ולפי שא"א להתענות בר"ה ב' ימים ושבת תשובה ועיו"הכ לפיכך מתענים ד' ימים קודם כדי להשלים י' ימים בתענית ולכן מקדימים ג"כ באשמורת בד' ימים מקודם ואמנם אם חל ר"ה ב' ג' שאז אין בשבוע זו ד' ימים והיו צריכין להקדים משבוע הקודם איזה ימים ובכדי שיהיה יום מסויים לפיכך נוהגין לקום בשבוע העבר מיום א' ונוהגין רוב הצבור להתענות עכ"פ ביום א' של סליחות. ועוד טעם שקבעו ד' ימים שכן מצינו בקרבנות שטעונים ביקור ממום ד' ימים קודם הקרבה ובכל הקרבנות בפרשה פינחס כתיב והקרבתם עולה ובר"ה כתיב ועשיתם עולה ללמד שבר"ה יעשה כל אדם עצמו כאילו מקריב את עצמו ולכן קבעו ד' ימים לבקר כל מומי חטאתו ולשוב עליהם:

ג אבל אסור לצאת מביתו ליכנס לבה"כ לומר סליחות מלבד בער"ה שמרבים בסליחות וכן במקום שנוהגין להרבות בסליחות בעי"הכ:

ד ידקדקו לחזור אחר ש"ץ היותר הגון והיותר גדול במע"ט שאפשר שימצא שיתפלל סליחות וימים נוראים ושיהא בן שלשים שאז כבר נח רתיחת הדם של בחרות ונכנע לבו ויהא נשוי וכל העוזרים ומסייעין לש"ץ שאינו הגון כאלו גוזל טוב מן הקהל ועתידין ליתן את הדין (ס"ת) ורע עלי המעשה שראיתי שמעמידים בימים נוראים ש"ץ שינגן יפה וכבר כתב המגן אברהם סי' תקכ"ט בשם רש"ל שהחזנים המאריכים בניגונים אינן מחציו לה'

ולא מחציו לכם והבט נא וראה מה שכתב הגאון בעל ת"ש ע"ש שהאריך בגנות זה ובפרט בימים הנוראי' אוי לאזנים שכך שומעות כי הש"ץ כונתו רק על הניגון שיהיה יפה וטוב כפי שסידר א"ע בימים שצריכים ביקור ולשוב בתשובה כנ"ל ואין כונתו על התפלות והבקשות שסדרו לנו ומבלבל דעת השומעים התפלה על סדר הברכות והתקיעו' ואי איישר חילי אבטל המנהג הרע הזה ועכ"פ ראוי לכל י"ש במקום שדבריו נשמעים ישים פניו לדבר הזה כי מי שיש בידו למחו' כו' והוא רחום יכפר והיודע בעצמו שאינו בקי מאד ויודע לשמור אפילו משגגה אין לו להכניס א"ע בעבודת ה' ואם אין ראוי והגון ובקי אין מקיפין לו בשאר עונשין (א"ר בשם כלבו) (ונ"ל דצ"ל כשאר כו' והוא לשון הקפה והמתנה כמו החנוני מקיף והנה בכל העבירות מקיפין ואין גובין לאלתר ובזה גובין לאלתר כמו אין מקיפין בחלול השם וכן אמרו בשבועות דף ל"ט כשמאיימין על השבועה בכל עבירות תולין ב' וג' דורות וכאן נפרעים מיד) ומיהו כל ישראל כשרים רק שיהיה מרוצה לקהל אבל מי שמתפלל בחזקה אין עונין אחריו אמן ואם רואה שיש מחלוקת בשביל התפלה לא יתפלל אע"פ שיתפלל מי שאינו הגון (ס"ח תשנ"ח) ואבל כל י"ב חודש לא יתפלל בר"ה ויוה"כ אא"כ ליכא אחר אבל כל ימי סליחות אפילו ער"ה מותר ובימים שא"א תחנון מותר לאבל להתפלל ואפילו בר"ח מותר עד הלל (א"ר) וכדומה שהגר"א לא היה מניח להתפלל אפילו שחרית בר"ח. ויש להחמיר בימים נוראי' עכ"פ ליתן עליהם כל חומר תעניות כמבואר בהלכות תפלה בכלל כ"ט (א"ר) וכתב עוד בשם תורת אמת ההולך בערכאות של נכרים אין ראוי להיות ש"ץ בר"ה ויו"כ אא"כ עשה תשובה (א"ר בסי' נ"ג ס"ק ו'):

ה ער"ה הוא יום האחרון מן השנה וקבלו חז"ל שכל העושה תשובה יום א' בשנה חשוב כאלו שב כל השנה. ולכן נהגו שכלם מתענים ומשכימים הרבה קודם היום ומרבים בסליחות ובווידוים ויש נוהגין עוד לילך על הקברות ואמנם צריכים ליזהר מאד שלא יכנסו לקברות מי שהוא טמא קרי כי אז החיצונים מתדבקים בו וגם לא ילך על קברי רשעים כי הם כמזיקין ויהיה נזהר מאד שלא ישים מגמתו להתפלל ולבקש מן המתים שקרוב הדבר שיהיה בכלל ודורש אל המתים אלא שיתפלל להקב"ה שיעשה חסד בזכות הצדיקים המתים ומרבים שם בצדקות ובתחנונים וישים כל אדם על לבו לשוב בכל לבו ומכ"ש בעבירות שבין אדם לחבירו ולא ימתין עד עיוה"כ לבקש מחילה מחבירו אלא יקדים עצמו למצוה וכל היום יעסוק בתורה ובמצוה וראוי לכל אדם לטבול במקוה או בנהר ולא יקדים לטבול עד שעה קודם חצות היום ולא יסיח דעתו כל היום מתשובה:

ו דין התעניתים אלו של א' דסליחות וער"ה ושאר ימי תשובה נתבאר לעיל בהלכות תענית כלל קל"א סי' כ"ו כ"ז:

ז מכבסין ומסתפרין בער"ה לכבוד יו"ט ולובשין בגדי שבת בר"ה להראות שאנו בטוחים בחסד עליון שיוציא לאור משפטינו אחר התשובה:

ח נוהגין לעשות התרת נדרים בער"ה כדי להנצל מעונש נדרים ואמנם ראוי לכל אדם שילמוד הל' נדרים (ומבוארים בחכמת אדם) כי יש הרבה נדרים שא"א להתיר אותם ונכשלין בהם. צריך כל אדם שיהיה נזהר שיבין מה שהוא אומר ולא כמו שחושבין הע"ה שהוא איזה תחינה וראיתי מהיראים שאינם מבינים בלה"ק שאומרים הנוסח של התרת נדרים בלשון לע"ז (דיא נדרים אדר שבועות וואש איך האב גיטאן אונ מען קען זייא מתיר זיין האב איך חרטה אז איך האב אויף מיר גנומן בנדר אדר שבועה) ויתירו לו ואז יאמר (איך בין מוסר מודעה אז וועז איך ווער טאן איין נדר זאל ער גאר ניט חל זיין):

כלל קלט

א דין ליל ר"ה ותפלת ר"ה:

בליל ר"ה יכנס לבהכ"נ ביראה ורעד כי כבר הגיע העת להכין כסאות למשפט בשמים ממעל. וראוי לכל אדם אף מי שאינו נזהר להתפלל מעריב בזמנו עכ"פ יזהר בי' ימים אלו שהוא מיום א' דר"ה עד אחר יוה"כ להתפלל מעריב בזמנו ואף בשאר דברים שלא היה נזהר בכל השנה ואף שאין דעתו לנהוג כן לעולם עכ"פ ינהג כן בי' ימים אלו שהם ימי תשובה ורחמים וכשם שאנו אומרים שהקב"ה מתנהג בחסידות כן ראוי לכל אדם להתנהג בימים אלו בחסידות מה שאפשר לו ויתפלל בכוונה גדולה וכ"ש שלא ישכח להוסיף מה שתקנו חז"ל בתפלת זכרנו ומי כמוך וסיום הברכות מלך הקדוש ובחול מלך המשפט ואם שכח נתבאר כל הדינים לעיל בהל' תפלה כלל כ"ד סי' י' וסימן ט"ז וסי' כ"ד כ"ה ובכלל כ"א סי' י"ז ויש נוהגין להתפלל כל התפלה בר"ה ויו"הכ בכריעה ואמנם צריכין הם לזקוף כדי לקיים הכריעות ולכן כשמתחיל ברוך כורע וכשאומר ה' יזקוף ואח"כ יכרע עד קודם סיום הברכה ויזקוף ואח"כ כשיאמר ברוך יכרע וכשיאמר ה' יזקוף וישאר זקוף עד שהתחיל כבר איזה תיבוח בברכה ב' דהיינו שיאמר עכ"פ אתה גבור לעולם ה' בזקיפה דאסור לשחות בתחלת ברכה וסוף ברכה אלא במקום שתקנו חכמים וכן כל תחלת ברכה וסוף ברכה צריך שיאמר בזקיפה ואמנם מאחר שירדה חולשה לעולם יותר טוב להתפלל באיברים זקופים ולב כפוף ובכוונה רצויה כי אין חפץ לה' לכוף כאגמון ראשו ולבו בל עמו:

ב אע"ג שכתבו הפוסקים דבר"ה ויו"כ מותר להתפלל בקול מעט מ"מ כל ירא לדבר ה' יתפלל בלחש כמו בכל השנה כי איתא בזוהר שאם מגביה קולו כ"כ עד שחבירו יכול לשמוע תפלתו אזי אין תפלתו נשמעת למעלה ולכן כל אדם יזהר בזה ומכ"ש שגם המתירים אינן מתירין אלא להגביה קולו מעט לא כמו שעושין ההמון בצעקות וקולות:

ג יזהר כל אדם להגיה סדר תפלות שלו שלא יהיה משובש וירשום הכל כדי שלא יבא לטעות (בנוסח זכרנו צ"ל מ"ח אותיות ולכן לא יאמר וכתבנו בספר החיים אלא כתבנו בספר חיים וכן כשיאמר זכרנו לחיים וכן לעולם כשאומר לחיים לא יאמר לחיים בפת"ח תחת הלמ"ד אלא בשו"א לחיים דאע"ג דבכל השנה אומרים הלמ"ד בפת"ח עפ"י דקדוק מ"מ בימים אלו שתלויין בדין צריכין לומר כנ"ל שלא יוכל השטן לומר שמבקש לא חיים דפת"ח בלמ"ד משתמע לא ובנוסח תן פחדך לא יאמר כמו שידענו וידלג כמו כדי שיעלו מ"ב תיבות חוץ מתיבת ובכן בטור כתב שבנוסח ובכן תן יש מ"ד תיבות לפי"ז אין למחוק תיבת כמו כי בזה יש מ"ד תיבות ובנוסח ובכן צדיקים יאמר בעשן תכלה בבי"ת ולא בכ"ף ולא יאמר ודברך מלכנו אמת אלא ודברך אמת ולא יאמר ואז צדיקים אלא ובכן צדיקים כו'):

ד כשחל ר"ה בחול אומרים יום תרועה אף בערבית וכן בקידוש ובשבת אומרים בין בקידוש או בכל התפלות זכרון תרועה לפי שאין תוקעין בשבת ומ"מ בדיעבד שהחליף וסיים הברכה יצא:

ה לאחר התפלה נוהגין לומר כל אחד לחבירו תכתב ותחתם לאלתר לחיים טובים:

ו בבואו לביתו יהיה השולחן ערוך ונרות דולקים כמו שאר יו"ט ויקדש כדין כמבואר בהל' יו"ט כלל ע"ט בדין חידוש (וכבר כתבתי בהלכות ברכות כלל נ"א סי' ז' דמה שנוהגין ליקח ענבים על שהחיינו כיון שאין אנו בקיאין בשיעור פול הלבן לכן לא יברכו עליו רק ב"פ האדמה) וכיון שהוא תחלת השנה נוהגין לעשות לסימן טוב לאכול דברים הרומזים לזה (והטעם לזה עיין ברמב"ן תחלת לך לך מש"כ דע כי כל גזרות עירין משיצא למטה סי' לזה לא ישתנה בשום אופן וזה נ"ל ברור שהוא הטעם שאמרו רז"ל השתא דאמרת סימנא מילתא) ונוהגין במדינתינו לאכול תפוח מתוק וראוי לנהוג שיברך על התפוח בפה"ע ויאכ' מעט ואח"כ יטבל אותו בדבש ויאמר יה"ר שתחדש עלינו שנה טובה ומתוקה ואוכלים ראש ואפי' של דג ואומרים יה"ר שנהיה לראש ולא לזנב ואם הוא ראש כבש יותר טוב ואוכלין מיני לפתן שקורין מעהרין או ריבין שהוא לשון ריבוי ואומרים יה"ר שירבו זכיותינו ואין אוכלין דברים המבושלין בחומץ ואוכלים בשר שמן וכל מיני מתיקה כדכתיב לכו אכלו משמנים כו' והכל לסימן טוב ולכן פשיטא שיזהר

מאד שלא יכעוס בימים האלו מלבד גודל האיסור כדי שיהיה לסימן טוב רק יהי' שמח לבו ונכון לבו ובטוח בה' עם התשובה ומע"ט ואין אוכלין אגוזים שמרבים כיחה וניעה ואנשי מעשה לומדין על השולחן ד' פרקים משניות שבמס' ר"ה:

ז החרדים אל ה' לא ישמש מטתו בלילות אלו אם לא בליל הטבי"ל דאז יקיים עונתו ויחזור לטבול כדי שיהיה בטהרה ואפילו לא יוכל לטבול למחר מ"מ לא יבטל העונה בשביל זה רק שלא ירבה שחוק עמה רק לקיים המצוה ואם היתה יכולה לטבול מקודם כה"ג אסור. ואמנם אלו האוכלים לשובע בטנם או ח"ו כשנכנס במחשבתו הרהור אשה יותר טוב שישמש מטתו מח"ו שיבא לידי עבירה ויטבול בשחרית אם יכול ובלבד שיהיה נזהר מסחיטת שער:

ח מה מאוד ראוי ונכון שיתגבר כל אדם אף שאין דרכו בכך כל השנה עכ"פ בימים אלו ישכים לעמוד קודם קריאת השמש לבה"כ כדי שיוכל לפנות ולהכין עצמו לתפלה עם הצבור מראש עד סוף ולאחר תפלת שחרית אומרים א"מ ויש שכתבו שידלג ולא יאמר א"מ חטאנו לפניך לפי שאסור לומר וידוי בר"ה ואם חל בשבת א"א כלל א"מ וקוראין בס"ת ומפטירין ואם יש מילה מלין קודם תקיעת שופר סי' לדבר זכור ברית אברהם והדר ועקידת יצחק ואח"ז מתפללין מוסף ובנוסח ומפני חטאינו יש במקצת סידורים ואין אנו יכולים לעלות ולראו' והוא טעות דאף שבהמ"ק היה קיים א"צ לעלות ולראות אלא בג' רגלים אלא ואין אנו יכולים לעשות חובותינו ויאמר ואת מוספי יום הזכרון כדי לכלול בו גם מוספי ר"ח שנקרא ג"כ זכרון וצריך שיאמר ושני שעירים לכפר ואומרים ועקידת יצחק היום לזרעו תזכור ולא כהאומרים לזרע יעקב תזכור. ומ"מ אם טעה באיזה נוסח א"צ לחזור. וצריך לומר מלכיות זכרונות שופרות כסדר ואם הקדים ברכה לחבירו צריך לחזור ולומר כסדר ומאריכים בתפלה עד קרוב לחצות ולא יותר (תקצ"ה):

ט מי שאין לו שופר מ"מ יוכל להתפלל מוסף שהברכות והתקיעות אין מעכבין זה את זה וגם אם יש לו שופר והתפלל קודם תקיעות יצא (שם):

י יחיד שדר בישוב וא"א לו לילך למקום שיש שם מנין יזהר מאד שיתפלל שחרית בשעה שידוע שבכל המקומות מתפללין הצבור דאע"ג דהקב"ה דן את העולם בכל יום בשלש שעות ראשונות מ"מ אין זה אלא לפקידה בעלמא לאותו יום אבל בר"ה שהקב"ה דן לכל השנה ולפעמים לשנים רבות וכיון שהוא יום הדין והוא יתפלל ביחיד שמא יעיינו בדיני ומי יצדק אבל בשעה שהצבור מתפללין אזי תקובל תפלתו בתוך תפלת הצבור ולכן צריך ליזהר שלא יתפלל מוסף ביחיד בג' שעות ראשונות דאז הוא שעת הדין דאע"ג דבכל המקומות עסוקין עדיין באמירת פיוטים אין זה תפלת הצבור ועוד

דמוסף עם שחרית לא הוי בשעה שהצבור מתפללין ולכן צריך להתפלל בזמן שמשער שמתפללין מוסף בשאר מקומות או יתפלל אחר ג' שעות ואם יש לפניו מקום שיוכל לשמוע תקיעו' אע"פ שגם שם אין מנין ויצטרך להתפלל ביחיד ויכול לילך למקום שיש שם מנין רק שאין להם שופר מוטב שילך לשמוע תקיעות אע"פ שיתפלל ביחיד ומוטב שלא יתפלל כלל רק שישמע התקיעות דתקיעות ביום ראשון הוא מ"ע דאורייתא וגם ביום ב' עכ"פ הוי משום ספק דאורייתא אבל אם יש שהות ביום שיוכל לילך לקיים שניהם ילך למקום שמתפללין ואח"כ ילך לשמוע התקיעות שכל היום כשר לתקיעות ובלבד שיזהר שלא ילך חוץ לתחום כדלקמן כלל מ':

יא לאחר התפלה אוכלים ושותים ושמחים לא שמחה של הוללות אלא שמחה של מצוה ואין מתענין בר"ה ולא בשבת תשובה ואמנם לא יאכלו כל שבעם למען לא יקלו ראשם ותהיה יראת ה' על פניו כל היום ויזכור תמיד שתלוי בדין הוא וכל העולם ולכן יש נמנעים מלאכול בר"ה מאכל שחביב להם מאד (תקצ"ז) ולאחר האכילה יקבע עצמו ללמוד ואם ראשו כבד עליו יישן מעט אם א"א לו בלא זה ויש נוהגים לגמור כל תהלים ומותר לומר גם ההלל אע"ג דאין אומרים הלל בר"ה ויו"כ משום שהלל הוא שמחה ועכשיו תלוין בדין היינו דוקא כשאומר בדרך שיר אבל כשאומר דרך תחנה ובקשה מותר (תקפ"ד):

יב המתענה בר"ה מי שאינו מתירא לנפשו א"צ להתענות כל ימיו ואפשר מה שקבלה באיזה מקומות שהנוהג ורגיל להתענות ומשנה רגילתו ואינו מתענה אינו משלים שנתו היינו דוקא ברגיל להתענות כל מי שהתענה פעם א' לא יארע לו כל און ולא ידע דבר רע וכן עשיתי מעשה בעצמי ומ"מ בלילה אסור להתענות (תקצ"ז):

יג המתענה ת"ח בר"ה אם הוא ביום א' יתענה גם ביום ב' ומ"מ המתענה בר"ה א"צ למיתב תענית לתעניתו ואפילו חל בשבת והמתענה ראוי ונכון שילמוד כל היום ופשיטא אם אינו מתענה מחמת חלום רק מחמת תשובה דבשלמא בת"ח יש לומר כיון דתענוג הוא לו א"כ מקרי לכם משא"כ בשאר תענית וכיון שאינו חציו לכם צריך שיהיה לה' ועיין לעיל כלל ק"ב שאסור לבשל לאחרים ואין אומר עננו והמתענה פעם אחת בר"ה אם התנה מתחלה שאינו מקבל עליו בנדר ושאין דעתו להתענות רק היום א"צ התרה אבל סתם צריך התרה (שם):

יד ב' יו"ט של ר"ה אפילו בא"י עושין ב' ימים ונחשבים ליומא אריכא לפי שאפילו בזמן המקדש לפעמים היו עושין ב' יו"ט אם באו עדים מן המנחה ולמעלה לפי שלעולם היו עושין יום ל' של אלול ליו"ט דשמא יבאו עדים ויקדשו החדש באותו יום ואז לא היה

רק יום אחד אך אם באו לאחר שכבר הקריבו תמיד של בין הערבים ואם יקבלו העדים באותו יום יהיה קלקול שנמצא שאמרו שיר של חול על התמיד וגם היו צריכין לדחות עשה שלאחר התמיד אסור להקריב שום קרבן והרי היו צריכין להקריב המוספין ולכן התקינו שלא יהיו מקבלין העדים רק עד המנחה ואם באו אחר המנחה היו גומרין אותו יום בקדושה כדי שלא יזלזלו בו לשנה הבאה ולמחר היו מקדשין החדש והיה י"ט מה"ת ולפיכך אפילו לאחר החורבן אפילו אם באו העדים קודם מנחה התקינו שלעולם יעשו שני ימים ומתחילין למנות ימי החדש מיום ראשון (תר"א) וכל דין יום ראשון נוהג גם ביום ב' ולכן ביצה שנולדה בי"ט א' דר"ה אסורה גם בשני וכן מה שנצוד ונתלש בא' אסור בשני כמבואר בהלכות י"ט חלב שנחלב בא' אסור גם ביום ב' ואם חל ר"ה ה' ו' אסור גם בשבת (ת"ר):

כלל קמ

א דין השופר (סי' תקפ"ו):

מ"ע מה"ת לשמוע תרועת השופר בר"ה שלאמר יום תרועה יהיה לכם וקבלו חז"ל הלמ"מ דילפינן ג"ש מדכתיב ביום הכפורים של יובל והעברה שופר תרועה מה התם בשופר אף ר"ה בשופר:

ב שופר קבלו חז"ל שהוא לשון שפופרת ר"ל דבר חלול ולא כל דבר החלול נקרא שופר אלא דוקא קרן של בהמה וחיה החלולין שכן הן בטבען שיוצא עצם מראשו ועליו תקוע עצם חלול וזה העצם החלול הוא נקרא שופר ולכתחלה ממ"המ לתקוע בקרן של איל כדי להזכיר עקדת יצחק ועוד שהוא כפוף ומצוה בכפופין לרמז שכל אחד יכפוף לבבו בתשובה ומיהו אם לא מצא של איל יתקע בשל מין אחר שהוא כפוף ואם אין לו מן המינים כפופים כשר אף מן המינים שקרנותיהן חלולין ופשוטין ובלבד שיהיה חיה או בהמה טהורה דכל דבר טמא פסול לעשות ממנו צרכי מצוה דילפינן מתפילין שנאמר בו למען תהיה תורת ה' בפיך וקבלו חז"ל דר"ל מן המין המותר בפיך אבל קרן של מין שקרנותיו אינו אלא עצם אחד ואינו חלול פסול דזה לא נקרא שופר כלל וכן קרן של פרה ושור אע"ג שהוא חלול מ"מ פסול דלא נקרא שופר אלא קרן בלבד כדכתיב בכור שורו כו' וקרני ראם קרניו הרי שמדמה התורה קרן השור לקרני ראם אע"פ שזה חלול וראם אינו חלול מ"מ כיון שהקישן התורה ולכן אפילו בדיעבד פסול:

ג שיעור אורך השופר טפח דהיינו ג' גודלין במקום הרחב כדי שיאחזנו התוקע בידו בד' אצבעותיו ויראה מכאן ומכאן כל שהוא כדי שלא יאמרו שנופח בידו:

ד לא הוציא זכרותו דהיינו כשהקרן מחובר בבהמה בולט עצם אחד מן הראש ונכנס לתוך חללו של השופר כזכרות בנקבות וכשעושין ממנו שופר צריך להוציא עצם הזכרות ואם לא הוציאו אלא הניחו בתוכו ועשה בו נקב ותקע בו יצא שהרי קול שופר שמע ועצם זה אינו חוצץ דקיי"ל מין במינו אינו חוצץ אבל אם הוציא עצם זה הזכרות ונקב אותו ועשאהו חלול כשופר ותקע בו לא יצאו שעצם זה לא נקרא שופר שהרי לא נברא חלול כשופרת וי"א דאם הוציאו פ"א ונקבו וחזר ונתן בתוך השופר פסול (א"ר):

ה הפכו לא שנא הפכו כדרך שמהפכין החלוק שמהפכין הפנימי לחוץ והחוץ לפנים לא שנא שהניחו כמות שהוא אלא שהרחיב צד העליון שהוא בטבעו קצר וקיצר הצד המחובר בראש שטבעו להיות רחב או אפילו שהשופר נעשה כדין אלא שדרך התוקע לתקוע בצד הקצר והוא הפך השופר והניח צד הרחב אצל הפה ותקע בו לא יצא דכתיב והעברת שופר תרועה וקבלו חז"ל דר"ל דרך העברתו כלומר בדרך תמונת גידולו שהאיל מעבירו בראשו מחיים כך צריך לתקוע בו דהיינו במקום הקצר (כ"כ הר"ן והריטב"א בסוכה בס' לולב הגזול ד"ה והיבש ומש"כ בירושלמי מדכתיב מן המצר היינו לאסמכתא ולשון צחות ונ"ל דמש"כ בראש"ש בר"ה רק מירושלמי משום שנאמר מן המצר נשמט בדפוס מרא"ש מה שכתב הר"ן שהרי בהדיא כתב דפסול מה"ת מוהעברת) ואע"ג דפסוק זה נאמר בתקיעות של יה"כ של יובל כבר קבלו חז"ל דילפינן ג"ש שיהיו כל התקיעות של ר"ה ויה"כ של יובל שוין:

ו אבל אם היה ארוך וקצרו עד שנשאר בו כשיעור וכן אם גררו בין מבפנים או מבחוץ עד שנעשה דק מאד כשר שהרי לא שינה אותו מתמונתו שהיה בראש האיל:

ז כל הקולות כשרים בשופר בין שהיה קולו עב או דק מאד ובלבד שיהיה הקול מחמת עצמו אבל אם נשתנה קולו ע"י דבר אחר מכמות שהיה בתחלה פסול ולפיכך אם נתן שופר בתוך שופר ותקע בו אם הפנימי עודף על החיצון משני צדדין שאז אינו שומע אלא קול הפנימי לבד יצא והוא שלא נשתנה הקול מחמת החיצון ואם אין הפנימי בולט משני צדדין אע"פ שלא נשתנה קולו לא יצא דשופר א' אמרה תורה ולא שני שופרות ויש מכשירין אם לא נשתנה קולו ובולט רק לצד הפה אע"פ שאינו בולט מצד הרחב ובלבד שגם החיצון לא יהיה בולט בצד הרחב דאז הוי ב' שופרות:

ח כיון דקי"ל שופר אחד ולא שני שופרות לכן אם הוסיף עליו כל שהוא בין במינו ובין שלא במינו פסול ולכן אפילו אם דבק שברי שופרות אפילו חממו באור ודבקו יחד מיניה וביה בלא דבק ועשה מזה שופר ואפילו אם יש בשבר של צד פיו שיעור שופר ואלו לא הוסיף עליו היה כשר כיון שהוסיף בין במינו ובין שלא במינו פסול דהוי ב' שופרות:

ט וכ"ז כשהוסיף עליו על ארכו אבל אם צפהו מבחוץ אפילו בזהב וכיוצא בו שאינו מינו אם לא צפה מקום הנחת פה אלא למטה ממנו מבחוץ אם לא נשתנה קולו כשר אבל במקום הנחת פה פסול ולפי שיש בו חלוקי דינים. לכן צריך ליזהר בזה שיהיה עכ"פ מקום הנחת פה כולו אינו מצופה ובלבד שלא ישתנה קולו מחמת הציפוי דאז פסול:

י ולכן אותם המציירים בשופר ציורים במיני צבעונים לא יפה עושוי דשמא נשתנה קולו מעט אבל מותר לחקוק בשופר עצמו ציורים לנאותו:

יא לכתחילה אין לתקוע בשופר שיש בו נקב אפילו נשתייר בו שעור תקיעה לצד פיו משום שקולו פגום והקריבהו נא לפחתך ואם אין כ"כ שופר שלם אם לא סתם הנקב כשר שכל הקולות כשרים בשופר ואפילו לא נשתייר שעור תקיעה:

יב אבל אם סתם הנקב אם לא נשתייר רובו פסול לעולם אפילו סתם במינו וקולו כמות שהיה תחלה דכיון דלא נשתייר רובא בטל ממנו שם שופר ולא נעשה שופר אלא על ידי סתימה זו ונמצא הוי שופר ודבר אחר או ב' שופרות דפסול אך אם נשתייר בו רובו י"א דצריך עוד ב' תנאים דהיינו (א) שיהיה הסתימה דוקא במינו דהיינו בחתי' קרן דאז כיון שנשתייר הרוב בטלה לגבי השופר אבל שלא במינו לעולם לא בטל לגבי השופר והוי שופר וד"א (ב) אע"פ שנשתייר רובו וסתמו במינו צריך שיחזור קולו לכמות שהיה קודם שניקב דאל"כ כיון שנשתנה קולו אין הסתימה בטלה ולכן בעינן שלשה תנאים: (א) נשתייר רובו. (ב) חוזר קולו לכמות שהיה קודם שניקב. (ג) סתמו במינו ואם הוא שעת הדחק שאין לו שופר אחר סמכינן על הפוסקים דסגי בב' תנאים נשתייר רובו וסתמו במינו אע"פ שלא חזר קולו לכמות שהיה או אם חזר לכמות שהיה אע"פ שסתמו שלא במינו אבל בלא נשתייר רובא אע"ג שיש בו תרתי למעליותא דהיינו שחזר קולו לכמות שהיה וגם סתמו במינו אפ"ה פסול דבטל מתורת שופר:

יג ודוקא שלא נזכר עד יו"ט דאז אסור ליטול הסתימה דהוי כתיקון כלי כיון שע"י זה מכשיר השופר אבל אם נזכר קודם יו"ט יטול הסתימה ודינו כאילו לא סתמו בסימן י"א דכשר:

יד נסדק לארכו י"א אפילו לא נסדק אלא כל שהוא גם דבק בדבק אפ"ה פסול וגרע מניקב דכשר משום דבניקב יש מקום לרוח לצאת משא"כ בנסדק דאין מקום לרוח לצאת ולכן כל זמן שתוקע הסדק מוסיף והולך וכל העומד ליסדק דומה כאלו כבר נסדק כולו ובנסדק כולו לכ"ע פסול ואם הדקו הרבה בחוט ומשיחה דאז לא יוסיף להסדק כשר ובלבד שלא ישתנה קולו מחמת המשיחה. (דאל"כ בלא"ה פסול כדלעיל סימן ט' ואז אפילו לא נשתייר שיעור תקיעה לצד הפה כשר אבל יש פוסקים דהא דנסדק פסול

היינו בנסדק כולו אפילו רק מצד אחד דהוי כשני חתיכות שדיבקן דפסול דשופר א' אמר רחמנא ואפילו אם חממו באור ודיבק הסדק מיניה וביה פסול ואם נסדק רובו יש חילוק דאם לא דבקו פסול דרובו ככולו אבל אם דבקו כשר ואם לא נסדק אלא המיעוט אפילו לא דבקו כשר והא דמכשרינן בדבקו בנסדק רובו י"א אפילו דבקו בדבק דכיון דהדבק אינו ניכר לא הוי כמין בשא"מ וי"א דהוי מין בשא"מ ופסול אא"כ דבקו מחמת שחממו באור ולכתחלה ודאי יש להחמיר לפסול אפי' בכל שהוא ובשעת הדחק שאין לו שופר אחר יש להקל כהפוסקי' דכשר במיעוטו אף שלא דבקו או ברובו ודבקו אפילו בדבק ונ"ל דדוקא בדבק מכשרינן דהוי כאלו הוא שלם אבל אם מהדקו בחוט ומשיחה לא מהני לדעה זו דדוקא בנסדק מיעוטו להפוסלין דסופו ליסדק לגמרי בזה מהני חוט (דלא כא"ר דכתב שהוא כ"ש):

טו ונ"ל דדוקא בסדק כל שהוא מחמירין המחמירין אבל הפגימה כשר לכ"ע דדוקא בסדק הולך ומוסיף (ומה שכתב בא"ר בשם תי"ט דכ"ש נפגם פסול כדשנינן במומין נפגם שיש בו חסרון נסדק אין בו חסרון ולכן לא תני בשופר נפגם ע"ש לא הבנתי כלל דאדרבה א"כ קשה למה תני גבי מומין נפגם נסדק כיון דכ"ש הוא אע"כ דאין למידין נפגם מנסדק וכן להיפך וא"כ גבי שופר דלא תני נפגם מוכח דכשר וכן הסכים א"ר דכשר דנפגם דינו כנקב):

טז בסדק לרחבו במיעוטו כשר ברובו פסול דהוי ליה כאילו ניטל כולו אלא אם כן נשתייר לצד פיו כשיעור וי"א אפילו שלא לצד פיו ולא חשיב הפסק דמין במינו אינו חוצץ:

יז הרחיק את השופר מפיו ונפח בו ותקע בו פסול כיון שאין השופר נוגע אל פיו:

יח הגוזל שופר לכתחלה אסור לתקוע בו דהוי מצוה הבאה בעבירה ומ"מ בדיעבד יוצא אפילו לא נתייאשו הבעלים דאין גזל בקול ומ"מ אין מברכין עליו אבל בשופר שאול יוצאין אפילו לכתחלה ומברכין עליו אף על גב דכתיב יום תרועה יהיה לכם ובלולב דכתיב ולקחתם לכם קי"ל דאין יוצאין בשאול שאני התם דלכם קאי על ולקחתם משמע שהלקיחה יהיה משלכם וכן בציצית תעשה לך אבל הכא קאי לכם על התרועה ולא שייך לומר שיהיה משלכם דא"כ הל"ל ולקחתם לכם שופר ולכן שאול כשר ולכן מותר ליטול שופר חבירו שלא מדעתו ולתקוע בו דסמתמא ניחא לאדם לקיים מצוה בממונו ואף על גב דכשיתקע בו הרבה נתקלקל קצת ליכא למיחש שמא יתקע בו הרבה דלמה יתקע יותר מצורכו (מגן אברהם סק"ד) משמע אבל להתלמד אסור ליקח שלא מדעת הבעלים אם לא שיודע שחבירו אינו מקפיד בזה:

יט אע"ג דתקיעת שופר הוא מצות עשה מן התורה מ"מ אם א"א לקיימו אלא על ידי שיעבור איסור אפי' רק איסור דרבנן העמידו רבנן דבריהם ומוטב שיתבטל מצוה מה"ת בשב ואל תעשה משיעבור איסור דרבנן בקום ועשה ולכך אם היה מונח על השופר גל של אבנים או שאר דברים שאסורים בטלטול או שהיה השופר מונח בראש האילן או חוץ לתחום או מעבר הנהר אסור לעלות באילן או לשוט בנהר להביאו ולעבור במברא שקורין (פראם) או בספינה קטנה אם א"א בלא"ה יש לסמוך על המתירין (כמש"כ המ"א ר"ס תרל"ט ועיין מה שכתבתי בהלכות סוכה בנשמת אדם) אבל באמירה לנכרי כגון לשלוח להביאו אפי' מחוץ לתחום מותר במקום מצוה דהוי שבות דשבות ואם הנכרי הביאו אפי' מחוץ לי"ב מיל די"א דהוי דאורייתא אפ"ה תוקעין בו דהא מותר לטלטלו בתוך ד' אמות וא"כ שרי לצאת בו דלא אסרו חז"ל בבאו מחוץ לתחום אלא באכילה והנאה ומצות לאו ליהנות נתנו ועכ"פ אסור לטלטל חוץ לד"א כדין בא מחוץ לתחום ואם עשה נכרי שופר מקרן שלו מות' לתקוע בו דלא הוי נולד כיון שגמרו בידי אדם אבל אם עשאו מקרן של ישראל אסור דהוה ליה נולד ומותר ליתן לתוכו מים או יין לצחצחו ואין בו משום תיקון כלי:

כלל קמא

א דין התקיעות והברכות ומי שחייב בהם:

זמן תקיעת שופר ביום ולא בלילה שנאמר יום תרועה ומצותה משעת הנץ החמה ואילך עד הלילה ומ"מ אם לא היה לו שופר ביום והביאו לו בין השמשות תוקע בלא ברכה (ועיין בהלכות ברכות כלל ה') ובדיעבד אם תקע משעלה עמוד השחר יצא (תקפ"ח):

ב כשחל ר"ה בשבת אין תוקעין דחכמים גזרו שמא יעבירנו ד"א בר"ה ואסור לטלטל אם לא לצורך גופו או מקומו וביו"ט אסור להשתמש בו דהוקצה למצותו אבל בטלטול מותר:

ג כל שאינו מחוייב בדבר אין מוציא אחרים ידי חובתן ולכן חרש שוטה וקטן או חרש שאינו שומע אע"פ שיכול לדבר כיון שפטורים אין יכולין להוציא אחרים אבל שומע ואינו מדבר חייב כיון ששומע התקיעות ואף על פי שאינו יכול לברך אם אין שם אחר שיודע לתקוע יברך אחר והוא יתקע. סומא חייב בתקיעות ויכול להוציא אחרים ולכתחלה יש לחוש לדעת האומרים דסומא פטור ומ"מ אם כבר הוחזק בכך אין לסלקו משום זה ונשים פטורות דהוי מ"ע שהזמן גרמא (תקפ"ט):

ד אנן יוצאין י"ח אא"כ מתכוין לתקוע לשם מצוה אבל המתעסק לתקוע רק להתלמד לא יצא בין התוקע בין השומעים ממנו ואין יוצאין אא"כ שנתכוין התוקע להוציא השומעים

וכן השומעים יכוונו לצאת אבל אם נתכוין התוקע ולא השומע או להיפך לא יצא ומ"מ לא בעינן שיתכוין דוקא להוציא פלוני ופלוני אלא שיתכוין סתם להוציא כל השומעים ומסתמא התוקע בבהכ"נ מתכוין להוציא כל השומעים ולפיכך אם היה ביתו סמוך לבהכ"נ או שהלך סמוך לבהכ"נ אם כיון לבו לצאת יצא אבל אם היו תוקעין בבית לחולה וליולדת והיה ביתו סמוך לו ושמע לא יצא דמסתמא לא נתכוין זה להוציא אלא החולה:

ה אין יוצאין י"ח אא"כ שמע קול שופר ממש ולא קול שופר המעורב בד"א ולכן השומע מבחוץ תקיעות בהכ"נ צריך לשער אם שמע קול שופר או קול הברה דאז לא יצא וזה תני בריחוק מקום ולכן צריך לקרב עצמו לבהכ"נ וכן היושב בבית אסורים במערה שתחת הקרקע ותוקע שם ומחמת ההבל נתבלבל הקול ממילא אפילו בעומד סמוך לו ולכן אם יש אנשים עומדים למעלה מבחוץ צריך להבחין אם שמע קול שופר או קול הברה ואם להיפך שתוקעין מבחוץ והשומע בפנים י"א דבזה לעולם אם הוא בסמוך שומע קול שופר דדוקא אם תוקע בבור או מערה שם נתבלבל הקול מחמת הבל המערה משא"כ אם תוקע מבחוץ וי"א דגם בזה תלי בהבחנתו ומ"מ אנו לא סמכינן על בקיאות ולכן אם משער שלא שמע רק קול הברה יחזור לשמוע שופר ויברך ואם מסופק ישמע בלא ברכה אבל אם התוקע וגם השומע בבור לעולם שומעים קול שופר (תקפ"ז):

ו צריך לתקוע מעומד דילפינן מעומר דכתיב וספרתם לכם והכא כתיב יום תרועה יהיה לכם ובעומר כתיב מהחל חרמש בקמה וקבלו חז"ל דר"ל בקומה. ולכן לא יסמוך על דבר שאם ינטל אותו דבר יפול דזה לא נקרא עמידה וגם השומעים יעמדו (א"ר דלא כמ"א) ומ"מ בדיעבד אם תקע מיושב יצא דבעומר גופא קי"ל דאינו אלא למצוה ולא לעיכוב ונוהגין לתקוע על הבימה משום כבוד הצבור ויתקע בצד ימינו ויהפוך פי השופר למעלה ולא לצדדין ונוהגין להקרות להתוקע מלה במלה אפילו תקיעה ראשונה כדי שלא יטעה (תקפ"ה):

ז קודם שיתקע צריך לברך אקב"ו לשמוע קול שופר ולא יאמר לשמוע בקול דמשמע לעשות רצונו ולא יאמר וצונו לתקוע דהא לא כתיב בקרא ותקעתם רק יום תרועה ועוד שהרי צריך לעשות גם תרועה ובדיעבד יצא בכולן וגם יברך שהחיינו ואנו במדינתינו נוהגין שגם ביום ב' מברכין שהחיינו ואין חילוק בין אם מברך לעצמו או שכבר יצא ומברך. להוציא אחרים דלעולם מברך ב' ברכות הנזכרות (במ"א יש ט"ס וצ"ל דמנהג זה אינו אלא לאנשים שאין יודעין וכ"כ פ"ח שכן נכון דלא כמ"א) ומ"מ אם כבר יצא התוקע הנכון שיברך השומע לעצמו ולא התוקע ואין נוהגין כן ואם תוקע לנשים והוא כבר יצא לא יברך התוקע דמצד הדין נשים פטורות משופר אך שהנשים יברכו בעצמן

אם ירצו אבל התוקע לא יברך ומ"מ מותר לתקוע אף שהתוקע כבר יצא ואין שם אלא נשים (אבל הפ"ח כתב דדעת רוב הפוסקים שאם כבר יצא אסור לתקוע לנשים) ואפילו בשביל קטנים מותר לתקוע כדי לחנכם במצות והמ"א כתב דאם צריך לתקוע בשביל נשים יכוין שלא לצאת בתקיעו' דבהכ"נ ואז ילך להאש' ויתקע שם ויברך ואע"ג שאח"כ הולך לבהכ"נ לשמוע תקיעות על סדר הברכות מ"מ א"צ לחזור ולברך כיון שכולה חדא מצוה היא לו אין הפסק מזיק בזה. ולא יתקע ביחיד בג' שעות ראשונות דאז הקב"ה יושב בדין כמו שכתבנו לעיל לענין תפלה אלא יתקע להם או בשעת תקיעות בהכ"נ או לאחר ג' שעות ואם האשה צריכה לאכול בשחר תאכל קודם התקיעות כי בלא"ה מדינא פטורות ואע"ג שכבר קבלו עליהם חובה מ"מ במקום צער או חולי י"ל דלא קבלו (שם):

ח המתחיל לתקוע ולא יכול להשלים ישלים אחר על סמך ברכה שבירך הראשון שהרי הראשון כיון להוציא כל השומעים וא"כ ה"ז כאלו כ"א בירך דקי"ל שומע כעונה ואפילו לא ענה אמן וה"ה אפילו אם הראשון לא יכול לתקוע כלל נמי דינא הכי ואם זה השני לא שמע הברכה צריך לברך בפ"ע בלחש ואם זה נכנס באמצע התקיעות ולא שמע התקיעות ראשונות ספק אם יתחיל לראש התקיעות משום עצמו ואע"ג דקיימא לן דסדר תקיעות אינן מעכבות ואם כן יכול לתקוע להוציא הציבור ואח"כ יתקע לעצמו הסדר שנחסר לו מ"מ כיון שמברך בשביל עצמו ראוי לו שיתקע כולם על הסדר ואפשר שזהו ספיקא של שכנה"ג שהביא (א"ר) ונ"ל דהכל לפי הענין (שם):

ט לא ישיחו לא התוקע ולא השומעים משבירך עד כלות כל התקיעות בין דמיושב ובין של מעומד ונ"ל דה"ה עד לאחר שלשים קולות שתוקעין לאחר התפלה ומכל מקום סדר התפלות והפיוטים לא מקרי הפסק בין התקיעות אבל בין ברכה לתקיעה אפי' סדר התפלה הוי הפסק וצריך לחזור ולברך אא"כ שח בדבר שהוא לצורך הברכה כגון הביאו שופר וכיוצא בו וכדלעיל כלל ה' ואין חילוק בכל זה בין המברך או השומע דאפי' שח השומע בין התקיעה לברכה צריך לחזור ולברך ובדיעבד ששח בין התקיעות אין צריך לחזור ולברך דהכל מצוה אחת היא ואינו דומה לשח בין תפילין לתפילין דהתם הם ב' מצות (שם):

י בתקיעות מיושב דהיינו קודם שמתפללין מוסף מותר הש"ץ לתקוע אבל התקיעות שעל סדר הברכות מדינא אסור להש"ץ לתקוע כדי שלא יתבלבל אך כשמתפלל מתוך הסידור דינו כמובטח שלא יתבלבל ומותר לתקוע אבל משום הפסק בתפלה ודאי אין לחוש כיון שהתקיעות הם לצורך התפלה (שם):

כלל קמב

א סדר התקיעות (תק"ץ):

כמה תקיעות חייב אדם לשמוע בראש השנה תשע לפי שנאמר בר"ה זכרון תרועה ויום תרועה וביוה"כ של יובל כתיב שופר תרועה וילפינן ג"ש שביעי שביעי שיהיו כל התקיעות של חדש שביעי שוין ונמצא הוי כאילו כתיב בר"ה ג"כ תרועה וקי"ל שכל תרועה צריך להיות תקיעה לפניה ותקיעה לאחריה שכן למדו רז"ל מקראי נמצא צריך לשמוע ג"פ תר"ת תר"ת תר"ת. ואפילו שמע ט' קולות אלו בט' שעות ביום ואפילו מט' בני אדם תקיעה מזה ותרועה מזה ותקיעה מזה יצא אם לא היה מחמת אונס אבל אם מחמת אונס לא יצא ועיין לקמן סימן י"א:

ב תרועה זו האמורה בתורה קבלו חז"ל שהוא לשון בכיה ומתאונן שכן ת"א יום יבבא ומצינו דכתיב ותיבב אם סיסרא שר"ל שהיתה בוכה ומתאוננת ודרך הבוכה ומתאונן שגונח מכאב לב והם קולות ארוכים קצת ומופסקים קצת ולא תכופים יחד והוא אותן קולות שאנו קורין שברים ואח"כ מיילל בקולות קצרות ותכופים יחד שאנו קורין תרועה בל"א (חליפען) וברוב הימים והגלות נסתפקו חז"ל (היינו ע"פ מה שכתב רמב"ם אבל רב האי כתב דלא משום ספק עי' ברא"ש ובב"י) אם התרועה הוא לשון הגנוחי היינו שברים קולות ארוכות או לשון יללה קולות קצרות או אפשר שניהם יחד שברים תרועה ולכן תקנו חז"ל לצאת ידי כל הספיקות ולתקוע ג"פ תשר"ת וג"פ תש"ת וג"פ תר"ת אבל אין לספק שמא תחלה תרועה ואחר כך שברים ואם כן היה להם לתקן גם כן לתקוע תרש"ת דכיון דתרועה הכתובה הוא לשון בכיה ויללה ואין דרך הבוכה ליילל בראשונה ואחר כך לגנוח אלא הדרך תחלה עושה גניחות ואח"כ מיילל ואם כן כיון שכבר תקנו לתקוע תשר"ת א"כ יוצא ממ"נ אם תרועה הוא שברים כבר תקע ואם התרועה היא תרועה כבר תקע ולמה לן לתקוע תש"ת ותר"ת הטעם דצריך שיתקע תקיעה תרועה תקיעה רצופים שלא יפסיק בין קול לקול עם קול אחר (כמו שנכתוב בסמוך) וא"כ שמא התרועה הוא שברים לבד והרי הפסיק בתרועה בין השברים לבין תקיעה שלאחריה וכן שמא התרועה הוא תרועה לבד ונמצא שהפסיק בשברים בין תקיעה ראשונה לתרועה:

ג השברים קבלו חכמינו ז"ל שלא יהיו פחות משלשה שברים זה אחר זה:

ד שיעור תקיעה קבלו חז"ל שהוא כשיעור תרועה ולפ"ז בסדר תשר"ת שאנו עושין שמא התרועה הכתובה היא שניהם יחד ש"ת ואם כן צריך להאריך גם כן בתקיעות כשיעור ש"ת ובסדר תש"ת שאנו עושין שמא התרועה הוא שברים צריך להאריך התקיעות כשיעור שלשה שברים שהם קולות ארוכית קצת ובסדר תר"ת שאנו עושין

שמא התרועה היא יללה א"צ להאריך רק כשיעור תרועה ואם קיצר בשיעור התקיעה משיעור התרועה שבאותו סדר לא יצא:

ה וכן בשברים ותרועה שאם קיצר מן השיעור שנכתוב בסמוך לא יצא אבל מותר להאריך בין בתקיעה ובין בשברים וכן בתרועה מותר לעשות בבת אחת ד' או ה' שברים:

ו שיעור התרועה שאנו קורין תרועה קבלו חז"ל שהיא שלש יבבות ונחלקו הפוסקים דיש אומרים שהיא כשלשה יבבות דהיינו שלש כחות בעלמא ולפי זה בסדר תר"ת שאנו תוקעין דשמא תרועה היא מה שאנו קורין תרועה וכיון דשיעור תרועה הוא רק כשלש כחות וקי"ל דשיעור תקיעה כשיעור תרועה א"כ התקיעו' דבסדר תר"ת אינו רק כשיעור שלש כחות ולכן י"א שצריך ליזהר בסדר תשר"ת ותש"ת שלא יאריך בסד' א' כשיעור ג' כחות כיון דבסדר תר"ת נקרא זה תקיעה אך אין אנו נוהגין כן ומאריכין יותר דסבירא לן כיון דבסדר תשר"ת ותש"ת שאנו עושין דשמא התרועה הכתובה הוא שברים ולא תרועה ומותר להאריך בשבר אחד קצת ובלבד שלא יאריך בשבר אחד כשיעור שלשה שברים בתש"ת דאז שיעור תקיעה כתרועה דידיה דהיינו ג' שברים והוא הדין בתשר"ת כשיעור ג' שברים ותרועה אבל יש פוסקים דס"ל דכל יבבא היא שלש כחות ואם כן התרועה שהיא שלש יבבות היינו ט' כחות וכן ג' שברים כל שבר הוא שלש כחות ולפ"ז כיון דקי"ל דשיעור תקיעה כתרועה נמצא צריך להאריך בתקיעות תשר"ת שכל תקיעה יהיה כשיעור ח"י כחות (דהיינו ט' דשברים וט' דתרועה) ובסדר תש"ת ותר"ת צריך להאריך בכל תקיעה כשיעור ט' כחות לפחות:

ז ולכן לכתחל' צריך לצאת ידי כל הדיעות וצריך התוקע ליזהר שיאריך בתקיעו' דתשר"ת שכל תקיעה יהיה לפחות כשיעור שמונה עשר כחות והתקיעות של תש"ת ותר"ת לפחות כשיעור ט' כחות דבזה יוצא לכ"ע שהרי מותר להאריך אפי' יותר מכשיעור כמו שמבואר בסי' ה' וגם יזהר לכתחלה בתש"ת שיקצר בכל שבר שלא יהיה כשיעור ט' כחות מכ"פ דאם יאריך בשבר אחד כשיעור ט' כחות לכ"ע הוי שיעור תקיעה ואם כן יצא מכלל שבר ונעשה תקיעה ואפי' בדיעבד אם האריך כשיעור תשעה כחות צריך לחזור ולתקוע וגם יזהר לכתחלה שיעשה בתרועה כשיעור ט' כחות:

ח כל קול מקולות השופר צריכין שיהיו בשלימות בנשימה אחת דתרועה כתיב ולא תרועות ואם מפסיק ביניהם אין כאן תרועה שלימה וכן התקיעו' ולכן צריך ליזהר שיעשה השלשה שברי' בנשימה אחת דאע"ג דשברים הם קולות מופסקים אין הכונה שיפסיק בין שבר לחבירו אלא הכונה שיהי' ניכר שכל שבר הוא בפני עצמו ולא תכופים יחד כתרועה ואפי' בדיעבד אם לא עשאן בנשימ' א' לא יצא (וכ"כ הגר"א וא"ר בשם

כ"ג דלא כט"ז ומ"א והמעיין בכל הפוסקי' יראה להדיא דאין אחד מהם דס"ל דבדיעבד יצא זולת הראב"ן לפי מה שכתב הרא"ש ובהדיא חולק עליו הרא"ש והגר"א כתב דגם הראב"ן מודה בזה ואפילו רש"י שהביא הב"י דכתב דלא כלום ר"ל יותר מכדי נשימה משמע אבל בכדי נשימה כשר היינו לר"י בתקיעה ותרועה שהם עכ"פ שני קולות אבל קול אחד אפי' כדי נשימה אם הפסיק פסול:

ט ולכן יש מן הפוסקים שסוברים דבסדר תשר"ת דחשבינן לש"ת לתרועה וא"כ צריך לעשותן בנשימ' אחת דוקא ואם הפסיק ביניהן בכדי נשימה לא יצא (כ"כ הב"י וזה ראיה לדלעיל בשם הגר"א) אבל ר"ת ס"ל כיון דגנוחי וילולי לא עבדי אינשי בנשימה אחת ולכן אע"ג דש"ת בסדר תשר"ת הוי תרועה אחת מ"מ לכתחילה יעשה דוקא בב' נשימות וי"א עוד דלר"ת אם עשאן בנשימה אחת לא יצא ולכן יש מקומות שלעולם עושין ש"ת בב' נשימות אפי' לכתחלה ויש מקומות עושין לצאת ידי שניהם דהיינו שבתקיעות מיושב עושין בנשימ' אחת כיון דלדעה ראשונה אפילו בדיעבד לא יצא ואת"ל דהלכה כר"ת דגנוחי וילולי לא עבדי בנשימה אח' מ"מ הא י"א דמודה דבדיעבד יצא אפי' בנשימה אחת וכדי לצאת גם דעה שניה דס"ל לר"ת אפי' בדיעבד לא יצא אם עשאן בנשימה אחת ולכן בתקיעות מעומד שבמדינתינו תוקעין על כל ברכה תשר"ת יעשה בב' נשימות דוקא כמו שנבאר לקמן סי' י"ז:

י ולכן המקרא לפני התוקע סדר התקיעות שלא יטעה צריך ליזהר בתקיעות דמיושב יקרא לפניו שברים תרועה בפעם אחת כדי שיזהר התוקע לתקוע אותם בנשימ' אחת ואפי' בתקיעות דמעומד יחטוף קריאת תרועה אע"ג שכתבנו לעשות שתי נשימות דוקא עכ"פ לכ"ע אסו' לשהות יותר מכדי נשימה ואם ימשוך הקריאה יהיה יותר מכדי נשימה וכיון שאנו עושין מספק שמא צריך ש"ת אף לר"ת דגנוחי ויליל לא עבדי בנשימה אחת מ"מ אסור לשהות יותר מכדי נשימה (עיין בב"י):

יא קולות אלו אפי' לא שמען רצופים אלא ששהה בין שמיעת קול אחד לחבירו יצא ובלבד שישמעם על הסדר אבל אם שמעם שלא כסדר כגון ששמע התרועה קודם לתקיעה וכיוצא בו לא יצא וכמו שנבאר בסי' שאחר זה ומיהו י"א דדוקא שנתכוין לשמוע קול זה לשם מצוה אבל אם אינו מתכוין כלל לשם מצוה כגון ששמע תקיעה ואחר זה שמע תרועה ולא נתכוין כלל לשם מצוה ואח"ז שמע שברים וכן כולם אינו מזיק מה ששמע התרועה קודם לשברים דלא יהא אלא ששמע קול בהמה וכיוצא בו וי"א דאפי' בשומע כשמתעסק ואינו מכוין כלל לשם מצוה אפ"ה מעכב והמגן אברהם מכריע בזה להקל ובכל זה אין חילוק בין השומע להתוקע דאע"ג דהשומע אינו עושה

מעשה אפילו הכי פוסל (ועיין בסי' תקפ"ח במגן אברהם ס"ק ג' שכתב דמר"ן מוכח כן וכן מוכח בסי' תק"צ במגן אברהם ס"ק י') ודוקא בסדר אחד הוא דמעכב קול אחר שאינו שייך לאותו סדר אבל הסדרים אינן מעכבין זה את זה שאפילו תקע או שמע תחלה סדר תר"ת או תש"ת ואח"כ תשר"ת יצא וכן בענין אחר ולא עוד אלא אפילו שמע פעם אחת או ב' תשר"ת ואח"כ תקע תש"ת וכיוצא בו יתקע לבסוף פ"א או שתים תשר"ת ויוצא בזה דגם זה אינו מעכב שהרי מדינא א"צ לתקוע על סדר ברכות רק על כל ברכה פעם אחת סדר אחד כדלקמן (סי' תק"צ במגן אברהם ס"ק י"ב וע"ש במגן אברהם ס"ק ה' בשם הלבוש דכת' דלמ"ד דתקיעה כמתעסק הוי הפסק צריך לחזור לראש וזהו תמוה דא"כ במתנית' דתניא אין בידו אלא אחת היכא משכחת לה וכמו שהקשה הר"ן ונ"ל דזה כוונת הלבוש שכתב ואם תקע כו' בין תשר"ת הראשון כו' אך גם ז"א שהרי הירושלמי קאי אדינא דמתני' שלא היו תוקעין רק פ"א וזה שכתב המגן אברהם ואם תקע ר"ל מה שכתב הלבוש ואם תקע כו' עי' בר"ן כו'):

יב כיון שצריך שלא יתקע או ישמע קול אחר דאינו שייך לאותו סדר ולפיכך היה עומד בתשר"ת והקדים התרועה לשברים וכן בתש"ת שטעה ועשה גם תרועה בין לפני השברים או לאחריה וכן בתר"ת אם טעה ועשה שברים בין לפני התרועה או לאחריה או שעשה שברים ולאחר שסיים עשה עוד אפי' שבר אחד אע"ג דמותר לעשות ד' או ה' שברים היינו דוקא כשעושה הכל בנשימה א' דאז נחשב הכל לשברים א' אבל תיכף כשסיים השברי' כדין שכבר עשה ג' שברי' והפסיק וחזר לעשות אפי' שבר אחד וכן אם עשה תרועה כדין אפי' רק כשיעור ג' כחות בעלמא כיון די"א דיוצא בזה כדלעיל סי' ו' וא"כ כיון שהפסיק בה וגמר כבר התרועה וא"כ כשחוזר להריע הרי עושה ב' תרועות והפסיד כל אותו הסדר ואפי' התקיעה שעשה קודם התרועה או השברים הפסיד וצריך לחזור לתקיעה ויעשה אותו הסדר כסדר:

יג אם טעה בתשר"ת ואחר שעשה ב' שברים התחיל להריע ונזכר מיד צריך לחזור לעשות ג' שברים דאף על גב דבסי' תשר"ת חשבינן לשברים ותרועה הכל לתרועה ואם כן אין כאן קול אחר וא"כ היה בדין שיתקע רק שבר א' להשלים הג' שברים כיון שעדיין לא עשה שיעור תרועה וכ"כ מקצת הפוסקים מ"מ ראוי להחמיר כאותן פוסקים דסבירא להו כיון שהתחיל להריע אין מצטרף שבר זה שיתקע ואין כאן שברים דהא בעינן ג' שברים (כ"כ הט"ז ודבריו נכונים דאין הפסד במה שחוזר ותוקע כיון שיש מחמירים כמש"כ הרא"ש הביאו המגן אברהם בס"ק ז' וכל מה שאנו עושין משום ספק אין בו חשש שבות ואף שהגר"א כתב דאף הש"ע שכתב דג' שברים צריך שיהיה בנשימה אחת

ואפילו בדיעבד מעכב ואעפ"כ כתב דיתקע שבר אחד וע"ש שמחלק וחולק על הרא"ש מ"מ נ"ל דהמחמיר לא הפסיד כיון דאין כאן נדנוד ואיסור כיון דהרא"ש כתב דתלי זה בזה ואע"ג דלתוקע בחנם הוי שבות כמו שהשיג בתשובת ח"צ סי' ל"ה על הט"ז מ"מ במקום ספק נ"ל דבודאי ליכא איסור שהרי כתבו האחרונים לתקוע ק' קולות וצ"ל מאחר שעושין לשם מצוה אין איסור) ומ"מ אפילו גמר התרועה ואח"כ נזכר שלא עשה אלא ב' שברים א"צ לחזור לתקיעה ראשונה שכיון דבסדר תשר"ת גם השברים גם התרועה הם נחשבים לתרועה לא הפסיק בקול אחר כיון שכבר התחיל בשברים ה"ז דומה לתוקע ואין קולו עולה יפה שאינו מפסיד התקיעה אלא תוקע שברים תרועה אבל אם לא התחיל כלל בשברים אלא שהתחיל בתרועה אע"ג דהכל היא תרועה כיון שהקדים התרועה לשברים אין זה מעין התרועה שבסדר זה דלא עבדי אינשי לעשות היללה קודם לגנוחי ולכן הפסיד אפילו תקיעה ראשונה:

יד בד"א בתשר"ת אבל בתש"ת אם התחיל בשברים ובאמצע התחיל להריע אפילו לא גמר וכ"ש להיפ' וכן בתר"ת אפי' התחיל להריע ובאמצע הפסוק והתחיל לעשות אפילו שבר א' בכל זה כיון שאין זה שייך כלל לתרועה שבסדר זה הפסיד גם תקיעה ראשונה וכבר כתבנו דלא הפסיד אלא אותו סדר אבל אותן הסדרים שעשה כהוגן עולין לו:

טו אם תקע סדר א' בנשימה אחת מחלוקת בין הפוסקים אם יצא וספק דאורייתא לחומרא:

טז ולפיכך צריכין ליזהר במקום שבתי כנסיות תכופים זה אצל זה שלא יתקעו בבה"כנ אחת עד שיגמרו באחרת דאל"כ לא ישמעו על הסדר ואפילו אינו מתכוין לשמוע לשם מצוה ואין ברצונו כלל לשמוע מ"מ כיון שיש פוסקים דאפילו שמע כמתעסק הפסיד התקיעות ששמע כדלעיל בסימן י"א לכן צריכין ליזהר בזה:

יז עיקר התקיעות הוא לתקוע על סדר הברכות כשחוזר ש"ץ תפילת המוספין שתוקעין למלכיות ולזכרונות ולשופרות ומדינא לתקוע על כל ברכה תר"ת ולפי הספק שנסתפקו בתרועה היה לנו לתקוע על כל ברכה תשר"ת פ"א ותש"ת פ"א ותר"ת פ"א וכן נוהגין במקצת מקומות. אך כיון שתקנו חז"ל לתקוע קודם מוסף והם נקראין תקיעות דמיושב ר"ל שעדיין הקהל יושבין ולא עומדין בתפלה והטעם שתקנו כן לערבב השטן שלא יקטרג בתפלת המוספין ובתקיעותיהן שהשטן מתבהל בקול השופר בזוכרו שלע"ל דכתיב יתקע בשופר גדול שאז יעבורו הקב"ה מהעולם כדכתיב בלע המות לנצח ואע"ג שאינן אלא לערבב השטן מ"מ צריך לתקוע אותן בכל דיניו וחוקותיו שכתבנו וכ"ש שמברכין עליהם ברכת השופר ולפי שכבר יצאו י"ח באלו התקיעות בין מה"ת ובין מה

שתקנו משום ספק לא רצו חז"ל להטריח עוד על הצבור ולכן תקנו לתקוע על על ברכה רק סדר א' כפי דין תורה תר"ת ולא חשו לתקוע כל הספיקות וגם לא חשו להפסקה בין הקולות ובלבד שיהיה כסדר שתקנו. ואמנם כל המקומות אין שוין בזה דיש נוהגין לתקוע על כל ברכה תשר"ת וכן אנו נוהגין במדינות אלו דבזה ממ"נ יוצאין ידי חובת תקיעת התורה שאם התרועה היא שניהם עושין ואם שברים או תרועה עושין ולא נשאר אלא שמא אינו אלא שברים ונמצ' מפסיק התרועה בין שברים לתקיעה או שמא אינו אלא תרועה ומפסיק שברים בין תקיעה לתרועה לא חשו לזה משום טורח צבור ומ"מ מה שמפסיד בשמיעת קול אחר הנזכר בסי' י"ג י"ד פוסל גם בכאן:

יח כבר כתבנו בסימן ט' שנוהגים לתקוע על סדר ברכות שברים תרועה דוקא בב' נשימות והטעם דבתקיעות אלו כיון שאין אנו נוהגין לתקוע אלא פעם א' תשר"ת ע"כ אנו סוברים ממ"נ כיון שעושה כל ג' מיני תרועות באיזה מהן שהיא מן הדין יוצא והשאר כמו שאינו וא"כ אנו חוששין שמא מן הדין ראוי לתקוע רק תר"ת או תש"ת וא"כ אם יתקע שברים תרועה בנשימה אחת אין כאן לא שברים ולא תרועה ולכן עושין בב' נשימות דאף אח"ל דמדינא צריך ש"ת הא י"א דאפילו בתרועה גופא אם הפסיק כדי נשימה יצא וה"ה יזהר שלא יפסיק יותר מכדי נשימה:

יט אחר גמר התפלה נוהגין לתקוע עוד הפעם שלשים קולות ויש נוהגין לתקוע עוד הפעם ל' קולות כדי להשלים מאה קולות וכשגומר כל התקיעות יש אומרים דאסור לתקוע עוד בחנם דהא תקיעות בי"ט הוא שבות ואפילו התוקע ביום ב' אסור לתקוע ביום א' להתלמד (סימן תקצ"ו) ולהוציאו שלא לצורך פשיטא דאסור והיינו כשאר דברים שמבואר לעיל כלל צ"ו סי' א'

כ כבר כתבנו דאם לא היה לו שופר ביום ראשון ובא לו בהשמ"ש תוקעין בלא ברכ' ואם חל ר"ה ה"ו והביאו שופר ביו' ו' לאחר שהתפללו של שבת ועדיין הוא יום כ' בט"ז סי' ת"ר שיתקע בלא ברכה:

כא אע"פ שתקיעת שופר בר"ה גזירת הכתוב רמז יש בו כלומר עורו ישנים משינתכם ונרדמים הקיצו מתרדמה וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם אתם השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושונים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכ' ומעלליכם יעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה (רמב"ם פ"ג הלכות תשובה):

כלל קמג

דין עשי"ת וערב יו"כ:

באהבת ה' בעמו כמדתו כי חפץ חסד הוא ולא יחפוץ במות המת כי אם בשובו מדרכו וחי לא לצרכו ולהנאתו כי אם יצדק מה יתן לו כי אם להיטיב לו באחריתו ולכן לא יום ולא יומים ממתין ומצפה לתשובת רשעים אלא הרחיב לנו את הזמן ותיכף בתחילת השנה והחודש נפתחים כל השערים שערי תשובה שערי מחילה וסליחה והם פתוחים ועומדים עד זמן נעילת שערי' ביוה"כ והכרוז יוצא מלפניו שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם ומי לא ייירא ויפחד בשמעו קול שופר מכריז ואומר עורו ישנים משנתכם קום קרא אל אלהיך כי חנון ורחום הוא וגדול העון מי שלא שב ואינו רואה להרבות בתורה ומע"ט בימים האלו מכל ימות השנה כי אנחנו הלואי שנהי' מן הבינונים אשר משפטם תלוי עד יוה"כ וכל זמן שהאדם חי אין הקב"ה נוהג במדתו להטות כלפי חסד לבינונים ר"ל אם הי' הכף שקול עושה חסד ולוקח עון אחת מן הכף או שנוטל זכות משלו ונותן לכף השניה שמדה זאת אינו נוהג אלא לאחר מותו שאי אפשר לאדם עוד לעשות איזה זכות אבל בחייו אומר הקב"ה הרי הפתח פתוח ובידך לזכות באיזה מצוה ואתה מתעצל בעצמך ומתחייב בנפשך. לכן צריך כל אדם לפחד על עצמו שיתאמץ בתשובה על העבר ולהרבות מצות ומע"ט בכדי שיהיה טהור וזך לפני בוא יום הקדוש הזה כמש"כ לפני ה' תטהרו ואל יאמר אדם הלא בכל יום אני מניח תפילין וציצית ומברך ומתפלל וא"כ ודאי שכף של זכיות יכריע. מי שאין לו לב יאמר כן כי צריך לחשוב ג"כ כמה חבילות עבירות עושה בכל יום בדברי' בטלים ולה"ר וכל דבורים אסורים וכן בכל האיברים (והארכתי כבר בזה בהקדמת חיבורי זכרו תורת משה) וראוי לכל אדם שיקראנו בעשי"ת. ובאמת בטעות הזה טעו הרבה בני אדם שחושבי' שאין צריך לשוב רק מעבירו' חמורות עבודת כוכבים ג"ע ש"ד חילול שבת וכיוצא בו וזה שקר מוחלט כי יש עונות שאדם דש בעקביו שהם חמורים מג' עבירות הנ"ל. הנך רואה מה שאחז"ל בחומר לה"ר שהוא קשה מעבודת כוכבי' ג"ע ש"ד ודרשו זה מן הפסוק וזהו עבירה השכיח ומצוי מאד בבני אדם כמו שהעידו על זה חז"ל כולן בלה"ר וראה כחו של לה"ר עד שהאומר נורא בי פלניא (ר"ל היכן נמצא אש רק בבית פלוני ששם מבשלים תמיד) זהו אבק של לה"ר והנה הטעם שחמור מג' עבירות החמורות הוא שזה אוחז במעשה הנחש הקדמוני שדבר לה"ר על הקב"ה ואמר לחוה מן האילן הזה אכל וברא העולם ועי"ז פיתה אותה ושכב עמה (כאז"ל הטיל בה זוהמא) הרי ג"ע וגרם מיתה לכל העולם הרי ש"ד והטה את לב אדה"ר וחוה לכפור האף שתיכף עשו תשובה הגונה ומ"מ גרם

כל זה ראה כחו של לה"ר עד היכן מגיע וכן יש חבילות חבילות עבירו' שבני אדם רגילין בהם אשר רבו מלספר שבועות שקר ושוא וזהו רגיל אפי' כשמספר איזה שקר לחבירו או שמוכר חפץ לחבירו נשבע כה יעזרני ה' והרי נשבע בשם ועון שבועה הוקשה לעבוד' כוכבי' וחמור ממנו כדכתי' כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא מקלל עצמו או חבירו בשם שאומר זאל מיך אדר זאל דיך דר אויברשטר שטראפן וכ"ז אין חילוק בין שיאמר בלה"ק או בכל לשון מברך או מזכיר השם לבטלה וכ"ש כל התפלות וברכות אם יעיין בנפשו בעו"ה הכל הוא בלא כוונות רק נעשה טבע שכבר רגיל פיו ולשונו להתפלל ולברך. מלבין פני חבירו. מתכבד בקלון חבירו. מצער א' בין בדברי' בין במעש' שנא' לא תונו וגו' וזה קאי על אונאו' דברי' דבאונאו' ממון כתי' וכי תמכרו כו' לא תונו ואם מצער אלמנה או יתום חייב מיתה בידי שמים שנאמ' כל אלמנה ויתום לא תענון וגו'. מלוה בריבית בלא היתר עסקא או זקוקים וכל א' וא' מורה לעצמו באיז' התירי' ואינן נשאלין למורים איך להתיר ומכ"ש הסוחרי' עם החלפני' כמעט א"א בלא נגיעת איסו' ריבית וכבר מבוא' בחיבורי ח"א כלל קל"ב וקמ"ג. שנאת איש לרעהו. כעס. הסתכלות בנשים. חניפות. ליצנות. דברים בטלים דברי משא ומתן בשבת ויו"ט ובכל אלו רגילים העולם מאד ואפי' הלומדים ומופלגי' כשישימו על לבם ימצאו שרובם נכשלים ברוב אלו דברי' ועוד יש הרבה עד אין מספר וביטול ת"ת כנגד כולם כי הרחוק מן התורה רחוק מעבודת הבורא ולכן תקנו השיבנו אבינו לתורתך וקרבנו מלכנו לעבודתך וכפי הריבוי בעסק התורה כן יתרבה ויתקרב לעבודה ולכן תקנו קדמונינו לתקוע מר"ח אלול כדי שישים האדם על לבו כאלו מתרין אותו לדין ולבו יחיל בקרבו כי באו ימי הפקודה לפקוד לעיין בדינו וכל מעשיו בספר נכתבין אפי' תנועה קלה שעושה ובעת ההיא האלהים יביא במשפט את כל המעשה על כל נעלם אם טוב אם רע ובעת אשר יביאו דינו לפני בשר ודם הלא יחרד חרדה גדולה וכמאמר ריב"ז אם יענשני ר"ל בעונש ממון אין עונשו עונש עולם שאוכל להרויח עוד ממון ואם ייסרני ביסורי הגוף אין איסורו איסור עולם כי יכול להיות שיוציאני לחפשי וכדמצינו בנ"נ ואם מותתני אין מיתתו מיתת עולם כי אינו יכול לשלוט רק בגופי אבל הרוח תשוב אל אלהים אשר נתנה ואף על פי כן בודאי ייראו ויפחד ויחרד חרדה גדולה וישית עצות בנפשו ובכל דרכי חריצות יחוש אולי ימצא מפלט לו לא תעלה על רוחו לפנות ימין או שמאל ולהתעסק ביתר חפציו ולא ישגיח לפתח ולשדד אדמתו ולא יתרפה ביום צרה מלהסיר מעליו כל מחשבות מענייניו רק יכין לבו ומחשבתו להנצל כצבי מיד ואם כך לפני דינו של בשר ודם כל שכן כשעומד לדין הוא ובניו וכל אשר לו לפני מלך מלכי המלכי' הקב"ה שאם יעניש אותו ח"ו בממון ויגזור

עליו עניות הוא עונש עולם ואם יכהו ח"ו בגופו או בבנים הוא איסור עולם ואם יגזור עליו או על בניו מיתה הוא מיתת עולם ולכן מה נואלו היוצאים לפעלם ולעבודתם כל היום בימים האלו וכל שכן מתחלת ימי הסליחות שהם נגד ימי ביקור של קרבן וכ"ש בי' ימי תשובה ימי הדין והמשפט ואינם יודעים מה יהיה משפטם לכן מחוייב כל אדם ליתן לנפשו ולשום הדברים אל לבו ולמעט בעסקיו ולקבוע ביום ובלילה שעות מיוחדות להתבודד בחדריו ובמשכיות לבו ולקדם באשמורות ולהתעסק בדרכי התשובה וכשרון המעשה ולשפוך שיחה לפני בוראו ולהתוודות עונותיו ויוסיף לעשות מצות ומע"ט ולעסוק בתורה יותר ממה שעושה בשאר ימים וירבה בצדקה יותר מכל השנה כי העת רצון והתפלה נשמעת בו. ומ"ע מה"ת שיחזור בתשובה לפני יוה"כ כמש"כ לפני ה' תטהרו ולכן מהראוי שיתנהג האדם בעשי"ת בדברים וחומרות אף שאינו נזהר בו כל השנה כי גם הקב"ה מתנהג בחסידו' עם בריותיו והאוכלי' פת פלטר כל השנה בימים האלו ראוי שלא לאכול כ"א פת ישראל וכן בכל הדברים וביותר צריך אדם לתקן בדברים שבין אדם לחבירו כי עליהם אין יום הכפורים או אפי' מיתה מכפר עד שיחזיר הגזל והעושק ויפייס לחבירו עד שימחול לו ואפי' מתענה מאה שנים ויביא כל אילי נביות ויתודה מאה פעמי' ביום לא יתכפר לו כדאיתא במשנה הביא אשמו עד שלא הביא גזילו לא יצא שהרי כשחוטא לאדם הוא חוטא בכפלים אחד לאדם וא' להקב"ה שעבר על ציויו ועד שמפייס לחבירו כיצד יתוודה כי הלא עיקר הוידוי הוא עזיבת החטא והחרטה והרי עדיין השרץ בידו ולכן צריך מקוד' לפייס חבירו עד שימחול לו ואז לא נשאר רק בינו למקו' ויועיל התשובה כמו שאמר דוד המע"ה במזמור נ"א שהוא מזמור התשובה לך לבדך חטאתי ר"ל הלא חטא זה אינו ביני לאדם רק ביני לבינך וא"כ בידך למחול. ולכן לאחר שתיקן הכל יתוודה על חטאתיו ויש אנשים שטועים ונותנים מה שבידם מהגזל לצדקה ומפזרים לעניים וזה טעות גמור כמש"כ יד ליד לא ינקה רע ואע"פ שאז"ל גזל ואינו יודע למי גזל יעשה מהם צרכי רבים היינו שעשה כן לפי שאינו יודע למי גזל אבל אם יודע לא יועיל לו כלום עד שיחזיר לו ואם מת יחזיר ליורשין וצריך שיתוודה בפיו ובלבו ובהכנעה גדולה ובבכי ובלב נשבר ואז הוא הקרבן כמש"ה לב נשבר ונדכה כו' ויסכים בדעתו שלא ישוב עוד לעשות כזה דכיון דהוידוי הוא כקרבן אז"ל קרבן בלא תשובה נקרא זבח רשעים תועבה ולכן צריך שישוב ויסכים בדעתו שלא ישוב עוד לעשו' ויבכה ויתמרמר ויתודה על אשר הכעיס את האדון ה' צבאות ופגם נשמתו אשר חנן ה' לו להטיבו באחריתו ואיך טינף אותה במעשיו הרעים ויתעצב אל לבו ויתבייש מאלהיו לשאת עינו אליו בזכרו טינוף מעשיו אשר עשה בנערותו וגם עד זקנה ושיבה. ויאמר

אל לבו מה עשיתי מדוע דבר ה' בזיתי ולא זכרתי אשר בראני מאין וגמלני כל הטובות ואנכי קלקלתי מעשי ושלמתי רעה תחת טובה אוי לי אוי עלי כי ארד אבל שאולה וע"י התמרמרות בבכיה ודאי ישבר לבו בקרבו עד שיסכים בדעתו באותה שעה שיתאמץ בכל כחו שלא ישוב עוד לעשות מעשה הרע הזה וזהו התשוב' האמיתי' שיתמרמר כ"כ עד שיעיד עליו אדון הכל שהסכי' בדעתו באותה שעה שלא ישוב עוד לעשו' כזה כל ימיו וכשיזכה למרירו' גדול כזה יהי' בטוח לבו שיתכפר לו ואשרי המגיע לווידוי זה והנה ההמון חושבי' כששבים ביוה"כ נתכפר להם הכל ועל סמך זה הם עושים עונות בכל השנה כאלו הם ברשות עצמן ולכן יש שמתענין משבת לשבת בהפסקות ב' או ג' ימים רצופי' ועומדים ביוה"כ כל היום והלילה ואינם מגביהים ידיהם כלל וכיוצא בדברי' אלו מסיגופים ותעניות ובכל השנה הם עושים נאצות ותועבות גדולות ועליהם אמר המוכיח הגדול ר' ליב טארלער זל"הה משל נאה ואמר שפעם אחד נתאכסן אצל בעה"ב אחד וביקש ממנו למחול לו שאינו יכול לכבדו כראוי וא"ל אמת כי יש לי איזה אווזות שאשביע אותם לפטם אבל הם כחושות עדיין ואינן ראויין להתכבד ויהי היום לאחר איזה חדשים נזדמן עוד לאותו פונדק וקבלו הבעל הבית בסבר פנים יפות ושחט אווז וכבדו וכשישבו לאכול א"ל הבעה"ב זו היא מן האווזות שאמרתי שהם כחושות וא"ל המוכיח הלא א"א לפטם אווז רק ערך ג' או ד' וה' שבועות וזה כבר זמן רב והשיב שכך אני עושה כאשר האווז כבר מפוטם באופן שא"א לה עוד לאכול אין אני נותן לה לאכול כמה ימים וע"י התענית אז יכולה לחזור ולאכול וכן אני עושה לה תמיד עד זמן שאני רוצה לאכלה כך דרכו של יצה"ר כמש"כ הולך אחריה כשור אל טבח יבא ר"ל שהשור קוד' שחיטה מפטמים אותו והשור סבר שהוא לטובתו ובאמת הוא לרעתו והנה כל חיות הקליפו' הוא כשאדם עושה איזה מצוה והוא רשע ובזה מניצוץ הקדושה אשר מגיע לאדם בשכר מצותו כ"ז לוקח הקליפה והיא חיותו וכאשר ירבה אדם לפשוע הרבה עד שלא נשאר בו שום ניצוץ קדושה אזי מפתה אותו להתענות בסיגופים ותעניות ולשוב בתשובה ואז הוא כקטן שנולד ואז כשיחזור לחטוא הוא חוזר ליתן בו כח ומזה תראה כמה טועים אותן אנשים כי אפי' להסוברים דיוה"כ מכפר בלא תשובה היינו כשעבר עביר' במקרה אבל כשחוטא ואומר יוה"כ מכפר לכ"ע אין יוה"כ מכפר דאין קטיגור נעשה סניגור כדאיתא להדיא בגמרא ולכן אל יסמוך האדם על זה ויהיו כל ימי השנה אצלו כמו ימים נוראים רק שבימים האלו ראוי לאדם להשגיח יותר ויותר על מעשיו ועיקר גדול שבימים אלו ילך כל אדם לבית הכנסת ובה"מד לשמוע דברי תוכחות ומוסר שדורשים שם כמשאז"ל אוהב את התוכחות והאיש השונא תוכחת רחוק מאד

מתשובה כמש"כ אוהב תוכחת יאהב ונאמר אוהב מוסר אוהב דעת ושונא תוכחת בער ונאמר מוסר רע לעוזב אורח שונא תוכחת ימות ונאמר אוזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין ונאמר לא יאהב לץ הוכח לו אל חכמים לא ילך וראוי לאדם שירגיל א"ע בכל ימי השנה שיהיה רגיל בפיו בכל שעה התפלה שהתפלל דוד המלך הורני ה' דרכך הדריכני באמתך ויחד לבבי ליראה את שמך וטהר רעיוני ולבי לעבודתך וכיוצא באלו פסוקי יראה מובטח לו שינצל מכל חטא ופשיטא שהוא חוב גמור על כל אדם שילמוד בכל יום בספרי היראה אם מעט ואם הרבה שהו' יותר חיוב מכל למודו ואפי' אם יתבטל ע"ז מלימוד פרק משניו' או שאר לימוד כי מה ה' אלהיך מבקש ממך כי אם ליראה אותו וכדאיתא במשנה אם אין יראה אין תורה כי מה יועיל לו התורה אם אין דעתו לקיים ואמנם לא יספיק לו היראה לבד אם אינו לומד התורה כי אם אינו יודע מה לעשות מה יועיל לו היראה כדאית' שם במשנה אם אין תורה אין יראה ר"ל אין יראתו כלום הגם שבוודאי יותר טוב כאשר יהיה אדם ירא שמים אף שהוא עם הארץ יותר ויותר טוב מלמדן ואין לו יראה כמש"כ טוב איש רש הולך בתומו מעקש שפתים ר"ל טוב רש בתורה והולך בתומו מלומד תורה בלא יראה שנקרא תורתו רק עקשות פה ולכן כש"ד כל מה שיוכל אדם לעשות בכ"ז שיש לו פנאי לפנות מחשבתו וללמוד תורה ביום או בלילה ובתנאי שתהי' כוונתו לעשו' ולקיים כל מה שילמוד ולא ילמוד רק כדי לקיים מצות לימוד כ"א ללמוד ולעשות ואז תהי' תורתו רצויה ולפי שהמתודה צריך עכ"פ להבין מה שהוא אומר ולומר הוידוי בנחת ומוטב לומר אשמנו פעם אחד בכוונה מלומר ג"פ במהירות ובלא כוונה ולפי שדברי הוידוי שתקנו קדמונינו הם כפולים ומכופלים ואינם מובנים לכל אדם לכן כתבתי פירושו לפי מה שלקטתי מספרי ראשונים. הנה ווידוי זה אשמנו נתקן ע"פ הפוסקים שא"צ לפרוט החטא ולכן תקנו אותו על שם הכנוים רעים שנתכנו בהם ישראל לגנאי ולפי שהחוטא פוגם בכ"ב אותיות התורה לכן תקנו ע"ס א"ב שיפרש כל אדם חטאיו בין האותיות כגון באשמנו יאמר אכלתי דבר איסור וכן בכולם: **אשמנו** ע"ש הכתוב (הושע ה':ט"ו) עד אשר יאשמו ובקשו פני והוא לשון ואשמה הנפש ההיא פי' הרמב"ן בחומש שהוא לשון שממה שמהראוי שתהי' הנפש שוממה ויכלול כאן אכלתי דברי' האסורים נבלות וטרפות שקצים ורמשים (ובידוע שבעו"ה אין אדם כמעט שניצול מאכילת שרצים ולפעמים שלאחר שאכל הבשר נודע שהיתה נבילה וטרפה והאוכל דברים המוחזקים בתולעים כגון מאלינש והירק שקורין קראפע דומה כאוכל במזיד וזה ידוע ובדוק ומנוסה שכל הקאשיקעס שנוהגים שמניחים בם בשר ודגים הם מלאים תולעים וכל אדם יכול לבדוק כי כאשר יכה אותו על השולחן יפלו

תולעים הרבה אין מספר וכן הרעסיטעש והנפות שתולים איזה ימים בחנות ומרתפים ואפי' בבתים יש בהם ג"כ תולעים לרוב). אכלתי בלא ברכה לפניו ולאחריו:

בגדנו ע"ש הכתוב (שם) בה' בגדו כו'. מלת בגידה הוא כאשר יטיב אדם לחבירו וא"כ בודאי מהראוי שיחזיק לו טובה עבור זה ומכ"ש שלא יעשה כנגדו רעה וכשאינו עושה כן זה נקרא בגידה גדולה ואנו בוגדים בהקב"ה שמטיב עמנו לעולם ונותן לנו חיים ופרנסה (בגדנו בין אדם לחבירו וגמלנו לו רעה תחת טובה. אם בעל ח"ו בעילה אסורה יאמר בעלתי בעילות אסורות. וכבר כתבתי שנכון לכל אדם לומר כן שמא חטא בזה בגלגול אחר) בטלתי מללמוד תורה. ברכתי ברכה לבטלה. ברכה שאינה צריכה. ברכה בלא כוונה. בטלתי מ"ע לקרוא ק"ש בזמנה. בטלתי מ"ע ול"ת:

גזלנו ע"ש הכתוב (מלאכי ג':ח') כי אתם קובעים אותי וע"ש הפסוק גוזל אביו ואמו וארי"ל גוזל אביו הקב"ה ואמו כ"י (א"צ להאריך בעון זה שהרי אמרו סאה של עונות מי מקטרג גזל מקטרג בראש) גאיתי וכתיב תועבת ה' כל גבה לב:

דברנו דופי ע"ש הכתוב (שם) חזקו עלי דבריכם כו' אמרתם שוא עבוד אלקים וזהו דבר של דופי דברנו אחד בפה וא' בלב (כפירוש המפרשי' דר"ל דופי בשני פיות היינו אחד בפה ואחד בלב) דברנו דברי' בטלים. לשון הרע. שקרים. דברי מרמה. חניפות. ניבול פה. דברי משא ומתן בשבת ויו"ט (והנה הפה והלשון ושפתיים ושניים הם דמות ד' בגדי כהונה וידוע שבגדי כהונה המלוכלכים פסולים לעבודה וא"כ כיון שטמא הפה איך נפתח פה להתפלל ולבקש עלינו ואין קטיגור נעשה סניגור):

העוינו זה נמצא בפסוק כ"פ והוא פועל יוצא ר"ל שגרמנו לעוות מה שהי' ישר כענין המחטיא את חבירו (וכן אם הוא איזה גלגול נשמה שהי' מתוקן ונתגלגל לתקן אותו חטא וכאשר חטא הרי עיות וקלקל אותה הנשמה): הוריתי הוראות בטעות והכשלתי רבים הוצאתי זרע לבטלה הקשיתי עצמי לדעת הרהרתי הרהורים רעים הסתכלתי במקו' ערוה הסתכלתי בנשים ליהנות מהם הנפתי ידי על חבירי להכותו הלבנתי פני חבירי ברבים:

והרשענו גם זה נמצא לרוב בפסוק והוא ג"כ פועל יוצא שעשינו גם אחרים שנעשו רשעים על ידינו (וג"כ כדלעיל בהעוינו):

זדנו ר"ל היינו אנשי רוע לב כמש"כ זדון לבך השיאך זלזלתי בכבוד שבתות וימים טובים זלזלתי בכיבוד אב ואם זלזלתי בכבוד לומדי תורה:

חמסנו ע"ש הכתוב החמס קם למטה רשע הוא כמי גזל כגון שיש לחבירו איזה חפץ והוא אינו רוצה למכרו וליקח ממנו בחזקה ומשלם לו מעות כדי שויו או אפילו יותר רק כיון שאינו מוכר לו ברצון זה נקרא חמס חללתי שבת ויו"ט חללתי השם:

טפלנו שקר על שם הכתוב (יחזקאל י"ב) והנה טחים אותו תפל כי הקליפות הם תמיד בפירוד וזה מחסדי יתב' שלא יתחברו לקטרג כמ"ש יתפרדו כל פועלי אין ובעונותינו גרמנו שטפלנו יחד הפועלי שקר ועוד טפלנו שקר ר"ל שנתחברנו ונטפלנו עצמנו לעוברי עבירה (באבות דר"נ רע"א המדבק לעוברי עבירה אע"פ שאינו עושה כמעשיהם מקבל עונש כיוצא בהן וכן הוא במשנה במכות פ"א):

יעצנו רע עשה"כ היועצים על ה' רעה (שלפעמים מיעץ את חבירו כדי להבאיש ריחו בפני בני אדם או שנותן לו עצה להנאתו לפי דרכו וגורם לחבירו הפסד). יחדתי עצמי עם נשים בין נכרית או ישראלית אפילו פנויה (וכ"ש אשת איש או ערוה):

כזבנו ע"ש הכתוב והמה דברו עלי כזבים ר"ל שדברנו דברי כזב בין לתועלת או ללא תועלת (וגודל החטא הזה כמש"כ דובר שקרים לא יכון לנגד עיני) כעסתי וארז"ל הכועס כאלו עובד עבודת כוכבים וכתיב איש חמה רב פשע וכיוצא באלו פסוקים הרבה:

לצנו עשה"כ שמעו אנשי לצון (וכת לצים אינם מקבלים פני השכינה ואמרו כל המתלוצץ נופל בגיהנם) לבשתי שעטנז לא שלמתי שכר פעולת שכיר בזמנו ועברתי על לאו דלא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר ועל מ"ע ביומו תתן שכרו:

מרדנו ע"ש הכתוב המורדים והפושעים בי ענין מרד הוא חמור מכולם כי יש שעושה עבירה אע"פ שאין יצרו תקפו עליו רק מחמת שאינו מאמין כלל במצוה זו:

נאצנו ע"ש נאצו קדוש ישראל ר"ל שגרמנו בעונינו שהכעסנו את ה' כמ"ש וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו ואוי לו לעבד שמכעיס את רבו נשבעתי לשוא ולשקר (ובעוה"ר רוב העולם נכשלים בזה שנשבעים אפילו אינו מחוייב שבועה בתוך המשא ומתן נשבע ואומר כה יעזרני ה' וכבר ידוע שזה הוא כנשבע בשם ולפעמים אפילו כשמדבר דברים בטלים עם חבירו ואומר דבר שקר כדי לאמת דבריו אומר ג"כ יעזרני ה' לפי שכבר הרגיל לשונו בכך וע"ז ידוו כל הדווים שכאשר נתחייב שבועה בב"ד על תביעת חבירו לפעמים מוחל לחבירו ואינו רוצה לישבע אע"פ שאינו נשבע בשם שבטלו לישבע בשם מחמת גודל העבירה של לא תשא ואיך לא יבוש מלשבע בחנם שבועה בשם. נדרתי ולא שלמתי (ועבר על ב' לאוין א' הנודר כאלו בנה במה והשני אם לא שילם נדרו). נהניתי מעוה"ז בלא ברכה:

סררנו ע"ש הכתוב כפרה סוררה ונאמר וסרתם מן הדרך ר"ל סר לבנו מעבודת הבורא (כמש"כ ולעם הזה היה לב סורר ומורה ר"ל סורר מלקיים מ"ע ומורה לעבור על ל"ת):

עוינו (עון הוא העושה עבירה במזיד למלאות תאותו):

פשענו פשע הוא כענין מרד (וי"ל שיש ב' מורדים א' שמאמין בה' ובתורה ואעפ"כ מורד

ואינו רוצה לקיים המצות ב' שמורד מחמ' שכפר בכל):
צררנו ע"ש הכתוב צרר רוח אותה בכנפיה (ר"ל שהיינו צוררים א' לחבירו):
קשינו עורף ע"ש הכתוב והנה עם קשה עורף שהרי מהראוי לאדם כשישמע לדברי המוכיח או כשרואה שנענש בממון או בחולי ר"ל הוא או בניו בודאי מהראוי שיכנע וישוב אל ה' אבל קשינו עורף ולא עשינו תשובה ותלינו שזה בא במקרה ולא מן ה':
רשענו עשינו מעשים שעי"ז נקרא רשע כגון המרים יד על חבירו כדכתיב רשע למה תכה כו' וכן הגוזל והגונב נקרא רשע בקרא וכיוצא באלו:
שחתנו עש"ה שחת עמך ונאמר בנים משחיתים השחתה היא דבר ערוה ועבודת כוכבים ר"ל שעשינו דבר ערוה ולאו דוקא שבעל ערוה אלא אפילו חיבוק ונשוק ובכלל זה המשחית ומוציא זרע לבטלה אפי' ע"י הרהור וכ"ש אם ניאף בידו ח"ו ודברים הדומין לעבודת כוכבים כל המתגאה כאלו עוב' עבודת כוכבים המעלים עיניו מצדקה וכן כל הכועס כאלו עובד עבודת כוכבים וכיוצא בו הרבה:
תעבנו ר"ל עשינו מעשים רעים שעי"ז האדם נקרא תועבה כמש"כ לא תאכלו כל תועבה. וכן עבודת כוכבים נקרא תועבה וכמש"כ לא תביא תועבה אל ביתך:
תעינו זהו ווידוי כללית היינו כמש"כ כולנו כצאן תעינו כי לא הלכנו בדרך הישר ולכן אף אתה לא עזרתנו לשוב כארז"ל הבא לטמא פותחין לו ר"ל שאין משמרים אותו משמים לסייעו שישוב עד שישים האדם אל לבו שישוב ואז הבא לטהר מסייעין אותו וז"ש תעתענו ר"ל שהנחת אותנו על בחירתינו להיות תועים:
סרנו ממצותיך כו' ואלו היינו בוחרים בדבר ששוה למצותיך לא היה רע כל כך אבל בחרנו בדבר שלא שוה לנו ולכן ואתה צדיק כו':

כלל קמד

א דין ערב יוה"כ:

כתיב ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחדש בערב היה לו לכתוב בתשעה לחודש בערב תענו את נפשותיכם עד ערב כו' ומדכתיב ועניתם כו' בתשעה לחדש משמע שיתענו בט' ובאמת יוה"כ אינו אלא בי' לחדש וקבלו חז"ל דאדרבה מצוה מן התורה לאכול בעי"כ ורצה הקב"ה ליתן שכר בעד האכילה כאילו התענו שאין דומה מצוה שיש בו צער כמו שאמרו לפום צערא אגרא ואילו כתיב בט' לחדש תאכלו לא היה לנו שכר אלא כמקיים מצותו ע"י אכילה ולכך שינה הכתיב וכתב מצות אכילה בלשון תענית שיהיה נחשב אכילה זו לפני הקב"ה כאילו היה תענית כדי ליתן שכר כמקיים מצוה בצער עינוי (פ"א) ולכן מצוה לאכול ולהרבות בסעודה והנודר שלא יאכל בשר חוץ מיו"ט מותר ג"כ

בעי"כ בסעודה המפסקת ולא בשחרית (עיין סימן תר"ח במגן אברהם ס"ק ז') ונ"ל דלדידן דרגילין לאכול בשר גם בסעודת שחרית וכל הנודר אדעתא דמנהגא נדר ולכן מותר אפילו בסעודת שחרית (ונ"ל דזהו כוונת המגן אברהם בסי' תר"ד שכתב סתם שמותר לאכול בעי"ה וכתב ועסס"י תר"ח וכוונתו לחלק דדוקא בזמן הגמרא) ומי שלא נדר בהדיא אלא שנוהג כך שלא לאכול בשר כ"א בימים שאין אומרים בו תחנון אזי אפילו בלילה של עיה"כ מותר לאכול דוקא בלילה ממש אבל לא מקודם לזה אע"פ שהתפלל ערבית ונכון שלא יאכל אפילו בסעודת שחרית מאכלי חלב חמאה ושום שמרבין זרע:

ב אסור להתענות בו שום תענית ומי שראה חלום שמתענין עליו ומתירא לנפשו ורוצה להתענות יתענה עד סעודה המפסקת דודאי מה"ת סגי כשיאכל פ"א ומיהו כיון דלאחר חצות חל עליו שם תענית מוטב שלא להתענות ואם רוצה יקבל עליו להתענות יום אחר ויקובל כאלו התענה היום כן נ"ל (עי' סי' רפ"ח במגן אברהם ס"ק ז'):

ג אין נופלין על פניהם וא"א למנצח דכתיב ביה ביום צרה וא"א מזמור לתודה דבזמן הבית אסור להקריב שום קרבן הנאכל בעיו"ה דממעט זמן אכילתו שהרי עכ"פ כל הקרבנות נאכלין ליום ולילה אחריו וביה"כ א"א לאכול ונמצא מביא לידי פסול ולכן נ"ל שלא יאמר ג"כ פרשת הקרבנות בעיוה"כ אבל פרשת עולה מותר שאינו נאכל:

ד כבר נתפשט המנהג לעשות כפרות בעיה"כ דהיינו שלוקחין תרנגול זכר לזכר ותרנגולת לנקבה ולמעוברת ב' דהיינו תרנגול שמא הולד זכר ותרנגולת דאפילו אם הולד נקבה יתכפרו שניהם היא והולד כא' ואפי' ב' בני אדם יכולים ליקח כפרה אחת. ויש לוקחים למעוברת ב' תרנגולת ותרנגול א' ואמנם אף שכמה גאונים כתבו מנהג זה מ"מ מה שנשרש בלב ההמון שכל כפרת יוה"כ תולה בזה וכמעט שכפרות ואכילת מצה נחשב להם למצוה אחת וסוברים שאין להם כפרה ביוה"כ אם לא בתרנגול ועי"ז באים לידי איסור נבלה ח"ו שדוחקין זה את זה בקהלות גדולות והשוחטים ניעורים כל הלילה בפנים זעופים ואינם מרגישים בסכין ואי לדידי צייתי ואינם רוצים לבטל מנהג זה טוב יותר היה להם לסבב על ראשיהם במעות כמו שכבר נשרש בלב עמי הארץ שאם א"א להם להשיג תרנגול אזי מסבבין במעות שבאמת כן מצינו במנהג קדמונים שהיו מסבבים בזרעים (כמ"ש בשם רש"י בשבת פ"ח) ותחשב להם לצדקה ושלא יהיו נכשלים באיסור נבלה ח"ו ומכ"ש לפי מנהג הנכון ליחן הכפרות לעניים או לפדותן וליתן המעות לעניים ומי שיכול ורוצה מן המובחר אזי יקרא להשוחט לביתו באשמורת הבוקר ויהיה תיכף לסמיכה שחיטה אבל לא יחשוב שזהו כפרתו אלא יחשוב שכל מה שעושין לעוף הזה הכל היה ראוי לבא עלי (כענין הכוונה בקרבנות) והקב"ה ברחמיו

עבור התשובה שעשה היפך הגזירה ונתקיים דוגמתו בעוף הזה (כענין שכתב הרמב"ן ריש פ' לך לך בענין הליכת אברהם) גם יזהרו שלא ידקדקו אחר כפרות לבנים וכבר נתפשט בין הנשים שאין לוקחין אחרים רק דווקא לבנים ומהדרין אחריהם ונותנין ביוקר והוא מדרכי האמורי וחק לעבודת כוכבים לכן יזהרו בזה אלא שאם ממילא יבא לידו לקנות במקח שאר תרנגולים יקנה אותו ולא יאמר כלום והמנהג לזרוק בני מעיהם לפי שנזונים מן הגזל והבני מעיים הם הכלים הראשונים שמקבלים הגזל לכן מרחיקים עצמן מלאכלם כדי ליתן אל לבו להרחיק עצמו מגזל:

ה אע"ג שחייב אדם לשוב בכל יום וכ"ש בעשי"ת מ"מ בעיה"כ החיוב יותר ויותר שיהיה כל היום בתשובה ולקיים כמש"כ כי ביום הזה כו' לפני ה' תטהרו ור"ל כי בר"ה אין הקב"ה דן בעצמו אלא ב"ד של מעלה דנין אבל ביה"כ אזי הקב"ה בעצמו ובכבודו יושב על המשפט ומשגיח ולכן צריך כל אדם לידע בנפשו לפני מי הוא מטהר לפני ה' ולכן יראה לתקן הכל מה שעיות בין מה שבין אדם למקום וכ"ש שבין אדם לחבירו מן הגזל ואונאה וכל דבר הנוגע בממון ואונאת דברים כי עבירות שבין אדם לחבירו אין יה"כ מכפר עד שירצה את חבירו ולכן אפי' לא הקניטו אלא בדברים צריך לפייסו ואם אינו מתפייס בראשונה יחזור וילך פעם ב' וג' ויפייסנו בכל פעם במין רצוי אחר וכל פעם יקח עמו ג' אנשים ואם אינו מתפייס בג"פ אינו זקוק לו אא"כ רצה לעשות לפנים משה"ד אלא יעמיד י' ב"א ויאמר בפניהם שכבר בקש ממנו מחילה (מהרי"ל). וכשביקש ממנו זה כדין וזה אינו מוחל לו נקרא חוטא ואכזרי שאין זה ממדת ישראל אלא ממדת עמלק שעליו נאמר ועברתו שמרה נצח ומ"מ אם זה מכוין לטוב כדי שלא ירגיל בכך מותר ואם הוציא ש"ר א"צ למחול לו דאיכא ששמע בש"ר ולא שמע שבקש ממנו מחילה ולא נפק מחשדא ומ"מ אם רוצה במדת ענוה ימחול לו גם בש"ר ואם מת זה שחטא לו אין לו מחילה אא"כ יביא י' בני אדם ומעמידם על קברו וילך על קברו יחף ואומר חטאתי לאלהי ישראל ולפלוני זה שחטאתי לו והם ישיבו לו מחול לך מחול לך ג"כ (א"ר) ואפי' הוציא עליו ש"ר ואם הוא מהלך ג' פרסאות ישלח שלוחו ואם חרפו לאחר מיתה א"צ לילך על קברו אלא יבקש ממנו מחילה במקום שביישו ואז צריך לעשות תשובה על שעבר חרם קדמונים שלא להוציא ש"ר על מתים:

ו ואם יש לחברו בידו ממון שיש לו תביעה עליה יודיענו אע"פ שחיברו לא ידע מזה כלל ועכ"פ יסדר לפני הרב ומ"ץ הענין בשלמות ובאמת בלא שקר דאל"כ אינו אלא כגונב דעת העליון וישאל היאך ינהג. כללו ש"ד כל דבר שבממון לא יסמוך על הוראתו כי

היצה"ר יש לו התירים הרבה כ"א ישאל למ"ץ שיורה לו הדרך ע"פ דרכי התורה כדי שלא ישאר בידו ממון חברו בעול:

ז מצוה לטבול בעיוה"כ אע"פ שהוא טהור מטומאת קרי ומכ"ש כששימש מטתו כדי שיהיה נקי וטהור ביום הקדוש ומ"מ אין מברכין על הטבילה ועיקר זמן הטבילה אחר חצות ומיהו הרוצה להקדים לא יקדים משעה ה' על היום שעה אחת קודם חצות והאומרים וידוי במקוה אינו אלא מנהג ואם הוא אסטניס שא"א לו לילך במקוה יטילו עליו ט' קבין מים ואפילו מים חמין הוא בערך ע"ו קווארט פולי"ש ויכול לשפוך אפילו מג' כלים רק שיתחיל בשני עד שלא פסק הראשון וכן בשלישי עד שלא פסק השני אבל ד' כלים אין מצטרפין והטובל עצמו במים שבכלים אינו כלום:

ח אפי' הוא אבל בתוך ז' מותר לטבול בעיה"כ שעה קודם הלילה אע"ג דנוהגין לאסור רחיצה כל ל' טבילת מצוה שאני ושאר כל דיני אבילות כגון ישיבה ע"ג קרקע ובלא מנעלים נוהג עד הלילה דאין שום מעלה לעיו"כ משאר ערב יום טוב רק שמצוה לאכול:

ט כיון שחייב כל אדם להתודות ביוה"כ תקנו חז"ל להקדים הוידוי בתפלת מנחה שכבר מחצות היום מתחיל להתנוצץ קדושת היום דשמא מחמת אכילת סעודת המפסקת תארע לו תקלה שלא יוכל להתודות לאחר הסעודה או שמא ימות ולכן תקנו שלאחר שהתפלל מנחה לאחר שסיים עושה השלום קודם יהיו לרצון יתודה וכן כל הוידוים ביוה"כ אין מסיימין בה בברכה (ודיני הוידוי כתבנו בהלכות תשובה):

י עונות שהתודה עליהן ביום הכפורים שעבר אף על פי שלא שינה עליהם אפילו הכי החוזר ומתודה עליהן ה"ז משובח שנאמר וחטאתי נגדי תמיד אע"ג שבודאי כבר כיפר עליו יום הכפורים מכל מקום שמא לא זכה לקבל תשובתו או שלא שב בתשובה שלימה:

יא אחר תפלת מנחה נוהגין כל הקהל להלקות ואע"ג דאין מלקות זה מועיל כדי שמתוך כך ישים אל לבו מעבירות שבידו:

יב כשיהיה סמוך לחשיכה שעה או ב' אוכלין סעודה המפסקת ואין לאכול אלא דברים הקלים להתעכל כדי שלא ימולא בטנו ולא יוכל להתפלל כראוי ולא יאכל דברים המחממים ולא מאכל חלב חמה אלא בשר עוף וכיוצא בו וצריך ליזהר מאד להוסיף מחול על הקודש מעט בענין שיפסיק האכילה מבע"י קצת קודם בהש"מ ותוס' עינוי הוא ג"כ מה"ת וחז"ל למדו כן מהפסוקים ומ"מ א"צ להפסיק בעוד יום גדול רק מעט קודם בה"שמ ואם הפסיק אכילתו בעוד יום גדול יכול לחזור ולאכול כל זמן שלא קיבל עליו תענית בעוד שהוא יום אך יש שכתבו שהמנהג שלאחר שאכלו אסור לאכול דבזה שמפסיקין הוי כאלו קיבל עליו בפה ולכן נכון שקודם ברכת המזון יאמר בפרוש שאינו

מקבל עליו עוד התענית ונ"ל דמי שהיה בדעתו כן נמי מותר אבל בסתם אם נהג כך אסור ולא ראיתי מי שנהג כך ויש להחמיר דקבלה בלב הוי קבלה (כן כתב המגן אברהם בסי' תקי"ב וכ"כ הגר"א דלכ"ע הוי קבלה דלא כרמגן אברהם):

יג המנהג הפשוט במדינות אלו שלא להטמין חמין מעיוה"כ למוצאי יוה"כ דהוי כמכין מיוה"כ לחול:

יד בעוד יום ודאי מדליקין נרות וידליק בחדר ששוכב שם כדי שלא יבא לידי תשמיש ואע"פ שי"א שאין מברכין על הנר ביוה"כ מ"מ המנהג הפשוט שמברכין להדליק נר של יוה"כ ואם חל בשבת פשיטא שמברכין להדליק נר של שבת ושל יוה"כ וגם שהחיינו ואמנם אז לא יברך שהחיינו בבהכ"נ:

טו מצוה להרבות נרות בבתי כנסיות דכתיב לקדוש ה' מכובד זה יוה"כ שאין בו אכילה ושתיה מצוה לכבדו בנרות וכסות נקיה ונוהגין במדינתינו שכל בעה"ב עושה נר של שעוה לביתו וגם נוהגין לעשות נר בשביל נשמות אביו ואמו שמתו ואמנם גם בזה אדוקים מאד עד שמדליקין אפי' בהש"מ ויש למחות בידם ומ"מ ע"י נכרי נ"ל דמותר כיון שחושבין זה למצוה גדולה (ע' בה' שבת כלל ה' סי' ו') ואם כבו הנרות ביוה"כ אסור לומר לנכרי לחזור להדליק וכן אסור לומר לנכרי לקבל שעוה הנוטף ואפילו לומר לו עיה"כ שידליק ויקבל השעוה אסור:

טז נוהגין להציע השולחנות ביוה"כ כמו בשבת ונוהגין ללבוש הקיטל שהוא בגד מתים וגם אבל מותר ללבשו:

יז מאחר שהעולם מקפידים אם כבה נרו אף שלדעתי אין בו משום חשש דלפעמים נכבה מחמת רוח או מחמת חום מ"מ כיון שהעולם מקפידים בזה ראוי לכל אדם ליתן נרו לשמש ולא ישגיח עליו כלל וגם המותר יניח בבהכ"נ דבלא"ה למוצאי יו"כ מבטלין תפלת ערבית מתוך זה ולכן נכון לתקן כמו שכתבתי:

יח אפילו מי שלובש שק מחמת תשובה אסור ללבשו ביו"כ שהוא יו"ט וכ"ש אותן הנותנין אבנים או קטניות באנפלאות שקורין זאקן ועומדים עליהם משום תשובה שאסור ואף בשאר ימות השנה נ"ל דאסור שזה מדרכי נביאי הבעל כדכתיב עד שפך דם עליהם וכן מנהג הכומרים:

יט המנהג לברך את הבנים קודם שנכנסין לבהכ"נ שאז כבר חל קדושת היום ושערי רחמים נפתחים והנוסח שאנו מברכים ישימך כו' ויה"ר מלפני אבינו שבשמים שיתן בלבך אהבתו ויראתו ותהיה יראת ה' על פניך כל ימי חייך שלא תחטא ותהי חשקך בתורה ומצות עיניך לנוכח יביטו פיך ידבר חכמות ולבך יהגה אימות ידיך יהיו עוסקות

במצות רגליך ירוצו לעשות רצון אביך שבשמים ויתן לך בנים ובנות צדיקים וצדיקות עוסקים בתורה ומצות כל ימיהם ויהי מקורך ברוך ויזמין לך פרנסתך בהיתר ובנחת ובריוח מתחת ידו הרחבה ולא ע"י מתנת בשר ודם פרנסה שתהיה פנוי לעבודת ה' ותכתב ותחתם לחיים טובים וארוכים בתוך כל צדיקי ישראל אמן:

כ אח"ז ילך לבה"כ באימה ורעדה והמנהג בקהלתנו בכל בתי מדרשים להוציא ס"ת מהיכל כמש"כ בכתבי אר"י ז"ל וכבר נדפס בחמדת הימים התפלה שסידר ואמנם לא כל אדם מבין הדברים רק למי שבא בסוד ה' ומי שא"י הוא להם כדברי ספר החתום ולכן העתקתי מספרים קדמונים תפלה בלשון קל כי בלא"ה לדעת הרבה פוסקים מצות וידוי הוא סמוך ללילה דוקא וראוי לכל אדם לאמרה וזה נוסחתה ואשרי מי שיאמר אותה בשחרית:

הנוסח המוסכם מהפוסקים

[*) נתקן על שבועות שאדם נשבע על עצמו כמו אוכל ולא אוכל וכדומה כי לא על שבועות אשר הממשלה משביע היהודים או בין אדם לחבירו נתקנה התפלה הזאת. כי כאלה הם עמודים של עולם וכל העובר עליהם יהיה לדראון עולם]

כל נדרי ואסרי ושבועי וחרמי וקונמי וכנויי וקונאי וקנסי די נדרנא ודאשתבענא ודי נדינא ודי חרמנא ודי אסרנא על נפשתנא מיוה"כ שעבר עד יוה"כ הזה שבא עלינו לשלום ומיוה"כ הזה עד יוה"כ שיבא עלינו לשלום נדרנא לא נדרי ושבוענא לא שבועי וחרמנא לא חרמי ונדוינא לא נדויי ואסרנא לא אסרי כלהון אתחרטנא בהון יהא רעוא די יהון שביתין ושביקין לא שרירין ולא קיימין ונסל' לכל עדת בני ישראל ולגר הגר בתוכ' כי לכל העם בשגגה.

רבון כל העולמים אב הרחמים והסליחות אשר ימינך פשוטה לקבל שבים ואתה בראת את האדם להיטיב לו באחריתו ובראת לו שני יצרים יצר טוב ויצר רע כדי שיהיה הברירה בידו לבחור בטוב או ברע כדי ליתן לו שכר טוב על טוב בחירתו כי כן גזרה חכמתך כמו שכתוב ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע וגו ובחרת בחיים ועתה אלהי לא שמעתי לקולך והלכתי בעצת יצה"ר ובדרכי לבי ומאסתי בטוב ובחרתי ברע ולא די לי שלא קדשתי את איברי אלא טמאתי אותם בראת בי מח ולב ובהם חוש המחשבה לחשב מחשבות טובות והרהורים טובים ולב להבין דברי קדשך ולהתפלל ולברך כל הברכות במחשבה טהורה ואני טמאתי אותם בהרהורים ומחשבות זרות ולא די בזה אלא שעל ידי הרהורים רעים באתי לידי הוצאת זרע לבטלה פעם ברצון ופעם באנס בטמאה קרי המטמא את כל הגוף ומהם בראתי משחיתים

ומחבלים הנקראים נגעי בני אדם אוי לי כי תחת המחשבות טובות שיכלתי לברא על ידי זה מלאכים קדושים שיהיו סנגורים ופרקליטים טובים עלי תחתיהם בראתי משחיתים לחבל א"ע כמש"כ והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם. בראת בי ב' עיני' ובהם חוש הראות לראות בהם מה שכתו' בתורה ולקדש אות' בראיות כל דברים שבקדשה והזהרת בתורתך ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אוי לי כי הלכתי אחרי עיני וטמאתי אותם להסתכל בנשים ובכל דבר טמאה. בראת בי אזנים לשמע דברי קדושה ודברי תורה. אוי לי כי טמאתי אותם לשמע דברי נבלה ולה"ר וכל דברים האסורים אוי לאזנים שכך שומעות. בראת בי פה ולשון ושנים וחיך וגרון ונתת בהם כח לדבר בהם חמשה מוצאות האותיות הקדושים של א"ב אשר בהם בראת שמים וארץ ומלואם ובהם ארגת תורתך הקדושה ובכח הדבור הבדלת את האדם מן הבהמה ואפלו כבהמה לא הייתי כי טמאתי פי בדברי נבלה בלשון הרע. בשקרים. בליצנות. רכילות. מחלוקת. מלבין פני חבירו. מקלל את חבירו. מתכבד בקלון חבירו. דברי משא ומתן בשבת ויום טוב. בשבועות ונדרים. בראת בי ידים וחוש המישוש לעסק בהם במצוות ואני טמאתי עצמי במשמושין של אסור להכות באגרוף רשע ולהרים יד להכות בן אדם ולטלטל דברים המוקצים בשבת ויו"ט. בראת בי רגלים להלוך לכל דבר מצוה ואני טמאתי אותם ברגלים ממהרים לרוץ לרעה. בראת כי ראש הגויה וחתמת אותו באות ברית קודש להיות עבד נאמן לעבודתך ואני טמאתי אותו בהוצאת זרע לבטלה ובקרי ולהקשות עצמי לדעת שלא במקום מצוה (ובעלתי בעילות אסורות) משמתי את כל איברי ומצאתי אותם בעלי מומין מכף רגלי ועד ראשי אין בם מתום. ועתה ה' אלהי גלוי וידוע לפניך שלא נתכונתי בכל החטאים והעונות להכעיס אותך ולמרוד כנגדך אך הלכתי בעצת יצר הרע אשר תמיד בכל יום פורש רשת לרגלי ללכדני ואני עני ואביון תולעת ולא איש כשל כחי לעמוד כנגדו ועמל הפרנס' לפרנס את בני ביתי וטרדת הזמן ומקריו הם היו בעוכרי. ולפי שכל זה גלוי וידוע לפניך כי אין אדם צדיק בארץ אשר לא יחטא לכן ברחמיך הרבים נתת לנו יום אחד בשנה יום אדיר וקדוש יוה"כ הזה הבא לטובה לפניך ולכפר את כל עונותינו ולטהר אותנו מכל טומאותינו כמו שכתוב כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. ועתה ראה עמך ישראל אשר לקחת אותם לעם מי כעמך ישראל טהורי' וקדושים המיחלים ומצפים למחילתך באנו לפניך בלב נשבר ונדכה כעניים ודלים ורכים לבקש ממך מחילה וסליחה וכפרה על כל מה שחטאנו ועוינו ופשענו לפניך ידענו ה' רשענו עון אבותינו. בושנו ונכלמנו להרים פנינו אליך. כבושת גנב כי ימצא ואיך נפתח פה ונרים ראש. כי ברוב עוונינו העברנו מעלינו הצלם

הקדוש אשר הוא מלביש אותנו אשר כל המזיקים והמקטרגים אינם יכולים להביט בפניו כמו שכתוב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. והחלפנו אותו בצלם טמא והלבשנו בגדים צואים ואיך נבא בשער המלך בלבוש שק מלוכלך בצואה. מתמיהי' אנחנו על נפשינו איך נעשה התועבה הזאת כי הוצאנו נפשנו ורוחנו מעולם הקדוש. ברחנו למקום מדבר ציה וצלמות למקום הטומאה והקליפות. ואתה ה' אלהינו הרוצה בתשובה רשעים כמש"כ שובו שובו בית ישרא' כי לא אחפוץ במות המת כי אם בשובו מדרכו וחיה עתה שמנו אל לבנו לשוב ולבא לפניך בבושת פנים. אבינו מלכנו רחם עלינו כרחם אב על בנו שמרד באביו ויצא מביתו ובשובו אל אביו בבושת פנים בבכי וצעקה ומתנפל לפניו מדרך האב לרחם על בנו. ואם עבדים אנחנו המכה את עבדו ביסורים כשמרד בו מוחל לו. הנה כבר לקינו בשעבוד גליות ויסורין שבגוף. או עניות וצער גידול בנים ושאר מכאובים יסרני ה' אך במשפט ואל באפך פן תמעיטני רחם עלינו וצוה למלאכיך הקדושים הממונים על הטהרה להפשיט את הבגדים הצואי' מעלינו ולטהרנו מכל חטאתינו ולבישו אותנו שנית בלבוש הקדושה כמ"ש הסירו הבגדים הצואים והלבש אותך מחלצוות. וכתפלת דוד המלך ע"ה השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני. לב טהור ברא לנו אלהים ורוח חדשה תתן בקרבנו: ואם פשענו וסדרנו כמדת בשר ודם אתה עשה כמדתך למחול ולסלוח. ואל יעכבו עונותינו לשוב לפניך כמדתך לקבל שבים. וחזק לבנו בתורתך וביראתך שתהיה יראתך תמיד קבועה בלבנו. וטהר רעיונינו ומחשבותינו לעבודתך וראה בשברון לבי כי מתנחם אני על מעשי הרעים שעשיתי עד היום הזה ובוכה ומתאונן ומתודה עליהם ואומר חטאתי עויתי פשעתי לפניך. וקבל תשובתי בתוך תשובת כל עמך ישראל השבים לפניך בכל לבם כי גם אני מבני אברהם יצחק ויעקב ואל יעכבו עונותי הרבים מלשוב לפניך בכל לב וזכני שאשוב לפניך בלב שלם ולהתחרט על עונותי חרטה גמורה ולעזוב מעשי הרעים עזיבה עולמית: ורחם עלי והצילני עד עולם מכל חטא ועון כי לולא רחמיך וחסדיך אי אפשר לעמוד נגד היצה"ר אשר הוא כאש בוער בעצמותי. ולכן רחם עלי ותן בי כח לעמוד כנגדו כמו שאמרו חכמים הצדיקים בדבריהם הבא לטהר מסייעין אותו והנה אני מקבל עלי קדושת יום הכפורים ולהתענות בו בחמשת ענויים שצוית לנו על ידי משה עבדך בתורתך הקדושה. אכילה. שתיה. רחיצה. סיכה. נעילת הסנדל. תשמיש המטה. ולשבות ביום הקדוש הזה מכל מלאכה. וע"י עינוי של אכילה ושתייה תכפר לנו מה שחטאנו באכילות ושתיות אסורות. וע"י עינוי רחיצה וסיכה תכפר לנו מה שחטאנו בתענוגי עולם הזה אשר התענגנו בימי החול ובפרט תענוגים האסורים. וע"י עינוי נעילת

הסנדל תכפר לנו מה שחטאנו ברגלים ממהרים לרוץ לרע: ואת אשר עברנו על כ"ד דברים שב"ד מקללין עליהם ונתחייבנו להיות יחפי רגלים מנדויים. וע"י עינוי מתשמיש המטה תכפר לנו מה שחטאנו ופגמנו בברית קודש בקשוי שלא במקום מצוה ובטומאת קרי ובהוצאת זרע לבטלה (ומה שבעלנו בעילות אסורות): וע"י חמשה תפלות ותחינות ובקשות יתוקן מה שפגמנו בחמש' מוצאות הפת החיך והגרון והלשון והשינים ושפתים שמהם יוצא הדיבור וטמאתי אותם בכל דברים האסורים ונדרים שבועות. וע"י חיבוק ונישוק הס"ת וע"י זכות התפלות שנתפלל ביום הקדוש היה יעלה ויבא ויגיע ויצטרפו עמהם כל התפלות שהתפללנו בכל השנה בלא כוונה ויהיו כולם נכללו' בתפלו' היום הזה ויגיעו לראשך להיות עטרה לראשך בכלל תפלת ישראל. וע"י דמעות עיני יתוקן מה שפגמנו בראיית עינים בכל דבר טמא והסתכלות בנשים. וע"י רתיחת גופינו ע"י התענית והתפילות יתוקן מה שהרתחנו רמ"ח איברינו ושש"ה גידינו באש של יצה"ר. ובמיעוט חלבנו ודמינו ע"י התענית יכופר כל מה שחטאנו ושעוינו ושפשענו לפניך ויהיה נחשב לפניך התענית כאלו הקרבנו את גופינו ע"ג המזבח ויקובל לפניך לריח ניחוח כקרבן וכעולה. והנה ידענו כי אנחנו מחוייבים להתענות ע"פ תקוני התשובה על כל חטא וחטא ולסגף את גופנו בתשובת המשקל נגד מה שהתענגנו בעבירות. אך גלוי וידוע לפניך שאין בנו כח להתענות אפי' על חטא א' ומכש"כ על כל עון ועון כי רבו עונותינו מלספור וכשל כחנו. ולכן יה"ר מלפניך ה' אלהינו שיהיה צום התענית ביום הקדוש הזה יוה"כ הבא עלינו לטובה כפרה על כל עונותינו. ויה"ר מלפניך אל מלך יושב על כסא רחמים הרוצה בתשובה רשעים שתתן בלבנו ובלב כל עמך בית ישרא' אהבתך ויראתך ליראה אותך כל הימים. ובתוכם תרחם על פושעי עמך בית ישראל ותן בלבם פחד הדר גאונך ותכניע לבם האבן וישובו לפניך בלב שלם כמו שהבטחת ע"י נביאך לבל ידח ממנו נדח. גם כי הרבו אשמה לפניך עד שננעלו בפניהם דרכי תשובה אתה ברחמיך הרבים תחתור להם חתירה מתחת כסא כבודך וקבלם בתשובה. ורחם עלינו ותן בנו כח לעבור אותך כל הימים והסר טמנו כל המניעות והסבות המונעים אותנו מלעבוד אותך כי אתה יצרתנו ויודע כל מחסורי ב"א וטבעם המבלבלים אותם מעבודתך ובירך להסירם ולמנעם. ולא תטרוף עלינו את השעה עד שנשוב לפניך בלב שלם. ונהיה כל ימינו בתשובה ומעש"ט עד סוף רגע אחרונה אשר יהיה לרצון לפניך לאסוף את נשמתינו אליך אז יהיו כל מחשבותינו דבוקים בך ואז תצא נשמתינו בקדושה ובטהרה ואז נזכה להיות נוקבא לעלות ממטה למעלה ולהשפיע שפע בכל העולמות מלמעלה למטה. ותן בנו כח להתענות ביום הקדוש הזה ולהשלים התענית בכל חמשה ענוים ושלא יגרום

מעשינו להיות נכשל ח"ו בשום א' מן החמשה ענוים כי כלנו בני זרע אביהם יצחק ויעקב ידידיך. וזכנו לגדל בנינו לתורה ולמעש"ט ולא יתפשו ח"ו בעונותינו. וחתמנו בספר חיים טובים חיים של יראת שמך. חיים שנעבוד אותך בלב שלם. חיים שלא נכשל ח"ו בשום חטא ועון ואשמה. חיים של פרנסה בנחת ובכבוד ובהתר ולא יטרידנו הפרנסה בטרדת הזמן. ותן לנו פרנסה בהשקט ושלוה כדי שיהיה לבנו פנוי תמיד לעבודתך. וטהר רעיונינו ומחשבותינו כדי שנהיה אנחנו דבוקים בך תמיד:

ולהיות שידעתי שכמעט אין צדיק בארץ אשר לא יחטא בין אדם לחבירו בממון או בגופו במעשה או בדבור פה ועל זה דוה לבי בקרבי כי על חטא שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו ועל זה נשבר לבי בקרבי ורחפו עצמותי כי אפי' אין יום המיתה מכפר ולכן אני מפיל תחנתי לפניך שתרחם עלי ותתנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני בל בני אדם והנני מוחל במחילה גמורה לכל מי שחטא נגדי בין בגופו ובין בממונו או שדיבר עלי לה"ר ואפי' הוצאת ש"ר וכן לכל מי שהזיק לי בגופו או בממונו ולכל חטאת האדם אשר בין אדם לחבירו חוץ ממון אשר אני אוכל להוציא ע"פ דין וחוץ מי שחוטא כנגדי ואומר אחטא לו והוא ימחו' לי וחוץ מאלו אני מוחל במחילה גמורה ולא יענש שום אדם בסבתי וכשם שאני מוחל לכל אדם כן תתן את חני בעיני כל אדם שימחלו לי במחילה גמורה ובכן יעלה ויבא ויגיע ויראה וירצה וישמע תפלותינו "קבל "רנת "עמך "שגבנו "טהרנו "נורא ותוציא כל הניצוצות הקדושות שנפלו לקליפה על ידי חטאתינו וע"י קדושת יוה"כ יתעוררו מדותיך הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה ותתפשט עליה' קדושת יוה"כ לכפר עלינו כמ"ש בתורת משה עבדך כי ביום הזה יכפר עליכם לפני ה' תטהרו: ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננהו ותעביר זדון מן הארץ ומלוך על כל העולם כלו בכבודך והנשא על כל הארץ ביקרך. ותן שמחה לארצך וששון לעירך וצמיחת קרן לדוד עבדך. אמן כי"ר יהיו לרצון כו':

כלל קמה

א דין יוה"כ:

יוה"כ לילו כיומו לכל דבר וכבר כתבנו שצריך להוסיף עוד מחול על הקדש וכ"ש שבין השמשות אסור שהוא ספק איסור כרת ולכן בעוד יום יכנס לבהכ"נ מעוטף בבגד לבן

ונקי ויתעטף בטלית בעודו יום כדי שיוכל לברך עליו דאין מברכים על הציצית בלילה כמבואר בהלכות ציצית. ומ"מ אם לא נתעטף מבע"י יתעטף משחשיכה בלא ברכה:

ב דברים האסורים ביה"כ אכילה שתיה רחיצה סיכה נעילת הסנדל תשמיש המטה ואע"פ שכולן אסורין לדעת הרבה פוסקים מה"ת מדכתיב תענו את נפשותיכם [ועיין נדרים דף פ' ע"ב דמשמע להדיא שכולן הם מה"ת] וכל דברים הללו מצינו בפסוקים שנקרא עינוי מ"מ לכ"ע אין חיוב כרת אלא על אכילה ושתיה ולכ"ע נמסר לחכמים להתיר כפי שנראה בעיניהם:

ג כל מלאכה שחייבין בשבת חייבין ביוה"כ וכל שבשבת פטור אבל אסור גם ביוה"כ כן אלא שבשבת זדונו בסקילה וביוה"כ כרת כדכתיב וכל מלאכה כו' ונכרתה וכל שאסור לטלטל בשבת אסור לטלטל ביוה"כ וכשם שצריך לערב עירובי חצירות ותחומין לשבת כך צריך ליוה"כ (תי"ז):

ד אע"ג דכל שהוא אסור מה"ת מ"מ אין חייב כרת אלא אם אכל או שתה כשיעור ושיעור האוכלין ככותבת הגסה והיא פחות מעט מכביצה בינינית ושיעור זה שוה לכל אדם בין לננס בין לעוג מלך הבשן שכך קבלו חז"ל הלמ"מ דשיעורו נשתנה מכל איסורי תורה שכל איסורי תורה כחלב ודם ושאר חייבי כריתות שיעורן בכזית אבל ביוה"כ כיון דלא כתיב לשון אכילה אלא הוציא הכתוב האכילה בלשון עינוי כמ"ש אשר לא תעונה וקבלו חז"ל דבפחות מככותבת אין מיישב הדעת כלל אפילו לננס עדיין הוא מעונה ובכותבת מיישב הדעת קצת אפילו לעוג מלך הבשן וכל האוכלין מצטרפין לשיעור זה ובלבד שיהיו ראוים לאכילה אבל אוכלין שאינן ראוים לאכילה אין חייבין עליהן כרת ואכילה ושתיה אין מצטרפים:

ה אכל וחזר ואכל אם יש מתחילת אכילה ראשונה עד סוף אכילה אחרונה כבא"פ מצטרפין ואם לאו אין מצטרפין ופטור ושיעור אכילת פרס י"א ד' ביצים וי"א ג' ביצים:

ו שיעור שתיה להתחייב עליו קבלו חז"ל כמלא לוגמיו (ר"ל מלא פיו) ולא מלא לוגמיו ממש אלא כדי שיסלקנו לצד א' בפיו ויראה כמלא לוגמיו וזה אינו שוה לכל אדם אלא שמשערים בכל אדם לפי מה שהוא הגדול לפי גדלו י והקטן לפי קטנו גם זה אינו שוה לכל איסורין שבתורה דשיעורן ברביעית אלא שכן הלמ"מ שכל אדם מתיישב דעתו קצת כמלא לוגמיו שלו והוא פחות מרביעי' באדם בינוני וכל המשקין מצטרפין למלא לוגמיו ובלבד שיהיו ראוין לשתיה:

ז שתה מעט וחזר ושתה מעט אם יש מתחילת שתיה ראשונה עד סוף שתיה אחרונה כדי שתיית רביעית מצטרפין וחייב ואם לאו אינן מצטרפין וי"א דשיעור צירוף שתיה כאכילה בכא"פ:

ח מותר ליגע באוכלין ומשקין ליתן לקטנים ולא חיישינן שמא יאכל וישתה דאימת יום הדין עליו:

ט איסור רחיצה בין בחמין ובין בצונן ואפילו להושיט אצבעו במים אסור ואם היו ידיו או רגליו או שאר גופו מלוכלך בטיט או בצואה או שנטף דם מחוטמו מותר לרחצם שלא אסרו אלא רחיצה של תענוג ומ"מ יזהר שלא ירחץ אלא מקום המטונף בלבד:

י מ"מ מותר לרחוץ ידיו בשחרי' ומברך על נט"י ולא יכוין להנאה רק להעביר רוח רעה מן הידים (ועיין בבאורי הגר"א סימן תרי"ג סק"ו שכתב לעיקר שאסור ברחיצה ע"ש מש"כ בשם הירושלמי ועיין בנשמת אדם מש"כ שם ע"ז ויזהר שלא יטול אלא עד סוף קשרי אצבעותיו דהא אינו מותר אלא משום להעביר רוח רעה דהוי כמלוכלך בצואה ומקום שריית הטומאה אינו רק על האצבעות בלבד:

יא אם הטיל מים ושפשף ומכ"ש כשעשה צרכיו וקינח מותר לרחוץ כל היום דהוי כמלוכלך בצואה ואם רוצה להתפלל מותר אפילו לא קינח ומ"מ נכון הדבר כשמטיל מים שישפשף להוציא נפשו מפלוגתא וכל נטילות אלו עד סוף קשרי אצבעותיו והכהנים כשעולין לדוכן נוטלין עד הפרק (א"ר):

יב מי שרגליו כהות מותר לרחצם כיון שאינו עושה לתענוג:

יג מי שאין דעתו מיושבת עליו כלל עד שיקנח פניו במים מדינא מותר אלא שכבר נהגו להחמיר ואפילו ברחיצת העינים ומ"מ אם יש לו לכלוך ע"ג עין דינו כמלוכלך בטיט דמותר ואסור לשרו' מפה במים מעיו"הכ ולנגבה קצת להצטנן בו ביוה"כ או להעביר על פניו דשמא לא תנגב יפה ויבא לידי סחיטה:

יד ההולך לדבר מצוה מותר לעבור במים:

טו החולה אפילו אין בו סכנה רוחץ כדרכו וכן כלה כל שלשים יום מותרת לרחוץ פניה ונ"ל שזה היה בימיהם שלא היו בבה"כנ כל היום והתירו שלא תתגנה על בעלה אבל בזמן הזה שאינו רואה אותה כל היום לא שמעתי שנוהגין להתיר:

טז הרואה קרי בי"הכ אם לח הוא מקנחו במפה ואם כבר נתיבש רוחץ מקומות המלוכלכות בו לבד דדינו כצואה ואסור לטבול אע"פ שרגיל לטבול בשאר ימות השנה:

יז אסור לאשה לטבול ביוה"כ אפילו הגיע זמן טבילתה בו ביום ואפילו שלא לשם תשמיש דזה בלא"ה אסור אלא כדי שתהא טהורה אסור ואשה שלובשת ביוה"כ מותרת לרחוץ מעט בין ירכותיה:

יח סיכה אסורה אפילו מקצת גופו ואפילו אינו אלא להעביר את הזוהמא ולא לתענוג אסור ואם יש חטטין וכל שכן חולה שאין בו סכנה סך כדרכו:

יט נעילת הסנדל או מנעל של עור אפילו של עץ מחופה עור אסור ויש אוסרין משל עץ אפילו אינו מחופה עור דגם זה נקרא מנעל אבל של גמי או קש או בגד מותר דלא נקרא מנעל אלא של עור ויש להחמיר שלא לנעול מנעל אפילו מפני רפש וטיט וגשמים או שהוא בין הנכרי' שהרי י"א דכל הענוין הם מדאורייתא ואם קשה לו מאד ללילך כך ברפש וטיט ילך עד פתח ב"הכנ ואז יחלוץ וישאם בידו ויטמנם בב"הכנ ועכ"פ לא ינעול מנעל אלא סנדל בלא עקב:

כ כל חולה אע"פ שאב"ס או שיש לו מכה ברגלו וכן החיה כל שלשים יום מותרת לנעול את הסנדל ופשיטא במקום שיש לחוש לסכנה דמותר:

כא מותר לעמוד על כרים וכסתות של עור כיון שאינו מנעל ומ"מ בשעת תפלת י"ח אסור לעמוד על שום דבר דנראה כמתגאה ומ"מ נ"ל באיש מצונן דמותר לעמוד על מעט עשבים להפסיק בין הקרקע:

כב אסור בתשמיש המטה ולכן יש לנהוג עם אשתו ככל דיני נדה ופשיטא שלא יגע בה בין ביום ובין בלילה וכ"ש שלא לישן עמה במטה אחת אפילו כשהם לבושים ולא ירבה עמה דברים:

כג הרואה קרי ביוה"כ ידאג כל השנה ואם עלתה לו שנה מובטח לו שהוא בן עוה"ב (ועיין תיקון לזה בספר חמדת הימים):

כד דין התינוק ותינוקת מבואר לעיל הלכות תפלה כלל ס"ו סימן י"א בדין חינוך קטן:

כה עוברות ומניקות מתענות ככל אדם:

כו עוברה שהריחה מאכל וידוע שאם אין נותנין לה מה שמתאוה היא וולדה מסוכנים לכן אם אמרה צריכה אני אע"פ שאין פניה משתנים כלל או שרואין שפניה משתנים אף על פי שלא אמרה כלום לוחשין לה באזנה שיום הכפורים הוא שלפעמים מתיישב דעתה בזה ואם לא נתקרר דעתה בזה מאכילין אותה בזה הענין שתחלה טובלין אצבע או כף ברוטב ונותנין לתוך פיה שלפעמים בטיפה אחת מתיישבת דעתה ואם לאו נותנין לה רוטב עצמו פחות מכשיעור כדלקמן סימן כ"ט בחולה:

כז יולדת תוך ג' ימים לא תתענה כלל אפילו אמרה א"צ מאכילין אותה בע"כ ואומרים לה אכול וע"ז נאמר אל תצדק הרבה (א"ר) ומ"מ יש להאכילה פחות מכשיעור כמש"כ בחולה. מג' עד ז' אם אמרה צריכה מאכילין אותה מכאן ואילך הרי היא ככל אדם. וימים אלו אינן חושבין מעת לעת בהן שאם ילדה בז' בתשרי קודם הלילה לא חשבינן מע"לע וא"כ יוה"כ היא מע"לע ג' אפ"ה אין מאכילין אותה אם לא אמרה צריכה אני דחשבינן כל יום ויום לפי סדר הימים ואפי' נולד בז' בתשרי קודם הערב חושבין אותו ליום א' וא"כ ערב יה"כ הוא יום ג' ויוה"כ הוא לאחר ג'. וכ"ז היינו מחמת צער לידה אבל אם היא חולה דינה לגמרי כשאר חולה וביולדת א"צ לשאול לרופא אלא נשים אחרות הבקיאות נאמנות אם אומרות שצריכה לכך:

כח כל אדם שהריח מאכל ונשתנו פניו מסוכן הוא אם לא יתנו לו ממנו ומאכילין אותו הימנו (ועכ"פ כשמריח ריח מאכל יזהר מאד כל אדם שיפליט כל הרוק שיבא בפיו ולא יבלע דאז בא לידי סכנה כדאיתא בכתובות ס"א ע"ב) אבל כל זמן שלא נשתנה פניו אפי' אמר שצריך לאכול אסור להאכילו:

כט חולה אפילו אין בו סכנה עכשיו אלא שאמר שצריך לאכול שאם לא יאכל יכבד עליו החולה ויסתכן (ב"ח) אפילו הרופאים אומרים אינו צריך שומעים לחולה ומאכילים אותו דלב יודע מרת נפשו ואפילו אם הרופאים אומרים שהמאכל יזיק לו (ואע"ג דלעיל כלל ס"ח סימן ו' כתבתי דאם הרופא אומר שיזיק לו שומעין לרופא והביאו המגן אברהם סימן שכ"ח סק"ו היינו לענין שאר רפואות דלא שייך בו לב יודע כו' וא"כ מאי חזית דסמכת אחולה סמוך על רופא ואפי' בחולה סומכין על רופא אבל לענין אכילה דשייך לב יודע אין בדבריו של רופא שאמר שיזיק לו האכילה כלום ואפי' בשאר רפואות שחולה אומר שצריך לרפואה פלונית והרופא אומר אינו צריך אבל לא יזיקהו ומכ"ש כשאומר שאינו מסוכן במניעת הרפואה גם בזה שומעין לחולה (העתקתי מתשובת רדב"ז ח"א סי' ס"ו) ואם החולה אמר א"צ אם יש שם רופא בקי אפי' נכרי שאומר שאפשר שיכבד עליו החולי ואפשר שיכול לבא עי"ז לסכנה אעפ"י שאינו אומר שמא ימות מאכילין אותו על פיו ואפי' רופא א' אומר שצריך ואחד אומר א"צ מאכילין אותו דהוי סכנת נפשות להקל (ואם אחד בקי יותר עיין בש"ע סי' תרי"ח ברמגן אברהם ומגן אברהם ס"ק ד' ובא"ר שם). ואם הרופא אומר שאינו מכיר החולי אין דבריו מעלין ולא מורידין מיהו אם נחלש הרבה עד שנראה לרוב ב"א שאצלו שהוא מסוכן אם לא יאכל מאכילין אותו:

ל כשמאכילין את היולדת והחולה מניחין לפניו המאכל ואומרים לו אם יודע אתה שאפשר שתסתכן אם לא תאכל די מחסורך אזי תאכל עד שתבין שדי לך בכך אבל אם אפשר לך שלא תאכל כשיעור בפעם א' תאכל לעולם בפחות מכשיעור דהיינו באכילה יאכל כשני שלישי ביצה וישהה כדי אכילת ד' ביצים ולפחות כדי אכילת ג' ביצים ויחזור ויאכל כן ובשתיה יבדוק החולה עצמו כמה הוא כדי שיסלקנו לצד א' ויראה כמלא לוגמיו וישתה פחות מזה מעט וישהה בין שתיה לשתיה כדי אכילת ד' ביצים או ג' ביצים ולפחות ישהה בין שתיה לשתיה כדי שעור שתיית רביעית ויש להחולה לבדוק זה מעיה"כ כמה הוא שעור לוגמיו דהיינו שיכנים לתוך פיו משקין ויפליטם לתוך כלי וכן ישער מערב יוה"כ כמה הוא שיעור אכילת ד' ביצים ואז יכול לאכול על הזייגר:

לא מי שאחזו בולמוס והוא חולי שבא מחמת רעבון וסימניו שעיניו כהות ואינו יכול לראות מאכילין אותו עד שיאורו עיניו:

לב חולה שאוכל ביוה"כ אם דעתו מיושבת עליו לברך בר"המז יאמר יעלה ויבא בב"המז ואם חל בשבת יאמר ג"כ רצה ואם שכח א"צ לחזור שאינו מחויב לאכול דוקא פת אבל לא יקדש וא"צ לבצוע על שתי ככרות (תרי"ח):

לג מותר להריח ביוה"כ בשמים וכיוצא בו ויזהר לברך עליהם. ואמנם כ"ז שלא הסיח דעתו מלהריח אסור לחזור ולברך דהוי ברכה שא"צ. ויש אנשים שמריחים במים המריחים שקורין שפירטוז (אבל שפירטוז שאינו מריח אין מברכין עליו כלל) ואין מברכין עליו כלל ועושים איסור. ועוד עושין שעושין קשר בפאטשיילע ושופכין עליו שפירטוז והנה הקשר בקצה א' הוא מלאכה דאורייתא כדאיתא בהלכות שבת במלאכת קושר ומה שנותנין עליו שפירטוז הוא איסור בפ"ע שמולידין בו ריח ולכן צריך ליזהר בזה:

לד סדר התפלה ידוע. וראוי לכל אדם שירשום בסדורו כי נשמטו בכמה סדורים רצה ומודים ויכול לבוא לידי טעות וגם במוסף לא נרשם עד היכן יאמר מתפלת שחרית (ועיין בנ"א הגהות בסדר עבודה)

לה נוהגין לשטוח עשבים בב"הכנ ואין הטעם כמו שחושבין ההמון כדי לעמוד עליו אלא הטעם לפי שנוהגין לעשות זכר למקדש ולהשתחוות בשעת עלינו ובאמירת והכהנים והעם היו כורעים ומשתחוים ולפי מנהג הנכון להשתחוות בפשוט ידים ורגלים כדין השתחואה במקדש ובמקום שהקרקע מרוצף באבנים אסור להשתחות כן ועובר בלאו שנאמר ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחות עליה ואפילו במקום שאינו מרוצף

כלל צריך להטות קצת על צדו דגזרינן אטו אבנים לכן שוטחים עשבים כדי להפסיק בין הקרקע דאז ל"ג. ואם אין לו עשבים יפסיק בטליתו או בדבר אחר (סי' קל"א):

לו זמן תפלת נעילה כשהחמה בראש האילנות כדי שישלים אותה עם צאת הכוכבים ועכשיו נוהגין שממשיכין התפלה גם בלילה אך צריך ליזהר להתחיל עכ"פ בעוד היום גדול וגם יאמר החרוז היום יפנה כו' קודם הערב שמש דאל"כ דובר שקרים (תרכ"ג):

לז אם חל בשבת מזכיר בה של שבת ואם לא הזכיר חוזר ובוידוי לאחר התפלה יחיד אינו מזכיר של שבת וש"ץ כיון שאומר אתה נותן בתוך התפלה מזכיר גם באתה נותן ואם לא הזכיר הש"ץ שבת באתה נותן א"צ לחזור אבל בשאר התפלה בין יחיד ובין ש"ץ אם לא הזכיר של שבת חוזר (ועיין בב"י ססי' תרכ"ג) ואם עדיין יום כהנים נושאים כפיהם במקום שנהגו אבל אם כבר חשכה אין נשיאת כפים בלילה ומ"מ אומר הש"ץ בתפלה ברכת כהנים וה"ה במנחה ואומרים אבינו מלכנו אפילו חל בשבת ואפילו גמרו ביום כיון שהוא גמר התחימה. ובסוף הסליחות אומרים פעם א' שמע ישראל וג' פעמים בשכמל"ו וז"פ ה' הוא האלהים. ולאחר שגמר התפלה תוקעין תקיעה אחת אע"פ שלא הבדילו עדיין והוא סימן לסילוק שכינה:

לח צריך להוסיף מחול על הקדש מעט שימתינו מעט אחר צאת הכוכבים ומתפללין תפלת ערבית ואומרים אתה חוננתנו (תרכ"ד):

לט מבדילים על הכוס ואין מברכים על הבשמים אפילו חל בשבת והרוצה לעשות מן המובחר לצאת דעת האומרים לברך גם על הבשמים כשחל בשבת נ"ל דלאחר שסיים ברכת המבדיל בין קדש לחול אז יברך על הבשמים ולא באמצע הבדלה (עיין א"ר שהקשה על הט"ז) (שם):

מ מברכים על הנר אפילו כשחל בחול וטעם ברכה זו אינו כשאר מו"ש שאז מברכים משום שהאור נברא במוצאי שבת ולכן מותר לברך אפילו על אור שהוציא עכשיו מן האבנים וכיוצא בו אבל ברכת האש ביו"הכ הוא מטעם מפני שהיה אסור כל היום בתשמישו ולכן אסור לברך אלא דוקא על שדלק מעיו"הכ או שהדליק נכרי ביו"הכ לחיה או לחולה ששבת ממלאכת איסור וי"א שאין מברכין על נר של בה"כנ ונ"ל דה"ה מה שהדליק בביתו לכבוד היום שהרי עיקרו לא נעשה להאיר אלא לכבוד היום ונוהגין להדליק נר אחר מנר זה ומבדילין על שניהם ומ"מ אם אין לו נר מותר לברך על מה שהוציא מן האבנים וידליק נר ממנו וימתין מעט שלא יהיה בעמוד הראשון שהדליק ואז יברך עליו:

מא אוכלים ושותים ושמחים במוצאי יוה"כ דאיתא במדרש שבת קול יוצא ואומר לכו אכלו בשמחה לחמכם:

מב מצוה תיכף אחר הבדלה או אחר הסעודה לעסוק מעט בסוכה אם אינו עיף מן התענית כדי לקיים ילכו מחיל אל חיל:

מג בש"ע כתב שיש שעושים ב' ימים יו"הכ אך מימינו לא שמענו משום אדם שינהוג כן דאע"ג דבכל יו"ט אנו עושים ב' ימים מספק מ"מ כיון שרוב צבור אין יכולים לעמוד בזה להתענות ב' ימים רצופים לא תקנו מספק כיון דאנן בקיאין בקביעא דירחא:

כלל קמו

א דיני סוכה

כתיב בסכת תשבו שבעת ימים למען ידעו דורותיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל וגו' מארץ מצרים מתחלה כתיב בסכת חסר וכאן בסכות הושבתי כתיב מלא אלא להורות ב' מיני סוכות שישבו א' סוכות של ענני כבוד וא' סוכות ממש בשעה שצרו על העיירות במלחמות סיחון ועוג. וצוה מצוה זו בתשרי ולא בניסן שהיא זמן יציאת מצרים משום דבימות החמה אינו ניכר המצוה כי כן דרך לישב בסוכות מפני החום משא"כ בתשרי שכבר הגיעו ימות הגשמים ואז ניכר שהוא למצוה (תרכ"ה):

ב זה שנאמר בתורה בסוכות תשבו היינו הסכך שלמעלה שזה נקרא סכך שמסכך על האדם ומגין עליו מזרם וממטר כדכתיב וסוכה תהיה לצל יומם מחורב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר אבל הדפנות אינם קרויים סוכה ולפיכך כל הפסולים שנכתבו לקמן דפסלה התורה בסוכה היינו דוקא בסכך אבל כולם כשרים בדפנות (תר"ל ובט"ז שם):

ג ומ"מ הלמ"מ וגם מרבינן מהכתוב דלא קרויה סוכה אלא אם כן יש לה דפנות ומצוה מן המובחר שיעשה ד' דפנות שלימות ומכל מקום אם עשה לה רק ב' דפנות ובשלישית טפח מרווח הלכה למשה מסיני דכשרה ובלבד שיעשה צורת הפתח דהיינו אם היו ב' מחיצות זו אצל זו כמין גם % עושה דופן שיש ברחבו יותר מעט על טפח ומעמידו בפחות מג' טפחים סמוך לדופן שנמצא שיש כאן רוב דופן מהכשר סוכה שהוא ז' כדלקמן ועוד יעמיד קנה כנגד סוף המקצוע השני כנגד אותו טפח ומניח קנה מן הטפח עד הקצה שכנגדו או אפילו למעלה מהן שאין נוגע בהן רק שיהיה כנגדן ממש דהוי צ"הפ כמבואר בהלכות שבת בדין מחיצות ואפילו אם הסכך מונח עליהם מ"מ ראוי להחמיר ולהניח קנה על גביהן דהסכך לא נעשה לשם צורת הפתח (סי' תר"ל מגן אברהם ס"ק ב') ואז מות' לטלטל בתוכו ולהוציא מן הבית דרך חלון הפתוח לסוכה בשבת שבתוך

החג דאע"ג דבשאר שבתות אסור לטלטל אלא א"כ יש תיקון ברוח רביעית מ"מ בשבת שבתוך החג אמרי' מגו דהוי דופן לענין סוכה הוי נמי לענין שבת ודוקא בשעת הדחק אבל בלא"ה ראוי להחמיר (עיין ר"ן וב"י) אבל בפחות מן ב' דפנות שלימות ושלישית טפח וצורת הפתח לא מהני אם יעשה כל הדפנות ע"י צורת הפתח אע"ג דצ"הפ היא מחיצה גמורה כמו שנתבאר בכלל מ"ח מ"מ לענין סוכה לא מהני אפילו בדופן ג' ומכ"ש בשאר מחיצות (כ"כ ר"ן בהדיא ריש סוכה) וכן מחיצות של קנה פחות מג' טפחים לא מהני אא"כ עושה ד' דפנות (ועיין סי' תר"ל במגן אברהם סק"א):

ד היה לה ב' דפנות זו כנגד זו % וזה גרע משתי דפנות הדבוקים יחד דלעיל עושה דופן שיש ברחבו ד' טפחים ומשהו ומעמידו בפחות מג' טפחים סמוך לאחד משני הדפנות וא"כ הוי כאלו היה כאן בדופן השלישי דופן של ז' טפחי' דכל פחות מג' טפחים הוי כלבוד וגם בזה צריך להניח קנה מן הפס על דופן האחר כדי שיהי' צה"פ (ובסוכה גדולה ודופנה ג' רחוק הרבה מן הפס שעושה מ"א הניח בצ"ע אם מהני וא"ר מכשיר). ודוקא כשנעשה מחיצה ג' ע"י לבוד צריך צה"פ אבל אם יש דופן של שבעה טפחים בלא לבוד וכ"ש ג' דפנות שלימות א"צ לצה"פ אלא שנוהגין לעשות לנוי. ולפי שיש הרבה דינים בענין עשיית הדפנות שאינן שלימות ואין הכל בקיאין בזה ולכן נהגו לעשות מחיצות שלימות ומי שאין לו כדי צרכו למחיצות עדיף שיעשה ג' מחיצות שלימות מד' שאינן שלימות (שם):

ה העושה סוכתו בבית בזוית של כותל מזרח וכותל דרום ונמצא שאין כאן אלא ב' מחיצות ולמעל' מונח קורת הבית ויש לומר פי תקרה יורד וסותם לא מהני לחשוב לדופן ג' אלא ישים תחת הקורה קנה מכאן וקנה מכאן ויהיה נחשב לצורת הפתח (שם ט"ז):

ו גובה הדפנות אין פחות מי"ט מן הקרקע ואם אין לו נסרים גבוהים כל כך יעמידם פחות מג"ט סמוך לקרקע או פחות מג"ט סמוך לסכך דאמרינן לבוד אבל אם יש אויר ביניה' ג"ט אפי' גבוהים הרבה פסול דהוי מחיצה תלוי'. ורוחב המחיצות אין פחות מז' טפחים על ז"ט דזהו השיעור שמחזיק ראשו ורובו של אדם ושלחן טפח. ומותר לו להוסיף ברחבה אפילו כמה מילין ובגובה עד עשרים אמה אבל אם הסכך למעלה מעשרים אמה פסולה כדלקמן ואם הי' בחלל הסוכה בפנים פחות מי"ט בגובה או פחות מז' על ז' בארכה ורחבה פסול דזה דירה סרוחה ואין אדם דר בדירה סרוחה ומ"מ מה שמכניס כלים לתוכה או נויי סוכה אע"פ שממעט חללה מי' טפחים כשרה דמ"מ הוי דירה אבל אם הסכך יורד לתוך י"ט פסול שאין זה דירה (תרל"ג). ומן הצד כגון שאינה אלא ז' על ז' ותלה במחיצות אפילו לנוי ופחתה מז' על ז" פסולה (תרל"ד) ואם הסוכה

גדולה הרבה ובמקום א' יש קרן א' משוך לפנים שאין בו ז"ט על ז"ט אסור לישב שם כיון שהמקום צר לו לשבת לא הוי דירה וכ"ש אם היתה ארוכה הרבה ואין ברחבה ז' דפסולה אפילו לדידן דישיבתינו אינה כשלהם מ"מ פסולה (תרל"ד):

ז כל הדברים כשרים לדפנות בין מדבר שאינו גדולי קרקע כגון עורות וכן דבר המקבל טומאה כגון סדינין וכיוצא בו וכן מכלים ובלבד שיכולה לעמוד ברוח מצויה ולכן אם עושה מחיצות מיריעות וכיוצא בו צריך לקשור אותם מלמעלה ומלמטה כדי שלא יניד אותם הרוח ומ"מ אין נכון לעשות מיריעות שמא יפסקו ולאו אדעתי'. ואפילו יש בהם פרצות הרבה ואפילו חמתה מרובה מצלתה כשרה שכ"ז אינו פוסל אלא בסכך וכן אפי' מבעלי חיים ואפילו שיעמיד בני אדם לשם מחיצות אלא דבשבת ויו"ט צריך שלא ידעו שלשם מחיצה הועמדו שם דאסור לעשות מחיצה בשבת וגם צריך ליזהר שלא לעשות מחיצה מיריעות בשבת ויו"ט ואפי' אם לא נקשר בקשר גמור מ"מ אסור מטעם דאסור לעשות מחיצה בשבת ויו"ט וצריך להזהיר על זה את בני הכפרי' (תר"ל):

ח ששה דברים פסולים בסכך (א) דבר המקבל טומאה (ב) שאין גידולו מן הארץ (ג) מחובר (ד) חמתה מרובה מצילתה (ה) תעשה ולא מן העשוי (ו) למעלה מכ' אמה. ולפיכך צריך שיהיה הסכך מדבר שהוא גידולי קרקע ואינו מקבל טומא' שנא' חג הסוכות תעשה וגו' באספך מגרנך ומיקבך. וא"ל דהכתוב בא להורות באיזה זמן יעשה שהרי כבר כתיב בשביעי בט"ו לחדש וקבלו חז"ל דכוונת הכתוב להורות ממה שיעשה הסכך שיעשה ממה שאוסף מן הגרן ומן היקב דהיינו הקש וענפי האילן שהם דבר שגדולו מן הארץ ואינו מקבל טומאה דקש וענפי אילן אין מקבלין טומאה דאין לומר דר"ל בגרן ויקב עצמו דהיינו האוכל שהוא דבר המקבל טומאה דא"כ הוי ל"ל באספך גרנך ויקבך אלא ע"כ דכונת הכתוב בפסולת גרן ויקב דהיינו מה שמאסף מן הגרן ומן היקב והוא הפסולת (תרכ"ט):

ט וגם ילפינן מפסוק זה שלא יסכך בענפי אילנות המחוברים באילן דדוקא בפסולת גרן דהיינו בתלוש אבל תלוש ולבסוף חברו כגון נסרים שחיברן בכותל מקרי תלוש לענין זה (שם במגן אברהם):

י ולכן המסכך בעורות של בהמה אע"פ שלא נעבדו עדיין שאינן מקבלים טומא' או במיני מתכות או בכלים דכל זה אינן גידולי קרקע ואפילו בעפר דעכ"פ לאו גידולי קרקע הוא אלא קרקע עצמו פסול' הסוכה מה"ת והמסכך בשבר כלים אע"ג שכבר טהרו מטומאת' ע"י שבירה זו וגם אינן מקבלים טומאה מ"מ פסולה מדרבנן ולכן כל עץ שנמצא בו ברזל אין לסכך בו דשבר כלי הוא (שם):

יא כל דבר שיש לו בית קיבול אין מסככין בו דמקבל טומאה ומ"מ מותר לסכך בקנים כיון שלא נעשו לקבלה וה"ה מרזב (שם):

יב המחצלאות שעושין מקנים או מענפי אילן הרכים ומעמידן בעגלות שקורין (קערב או פאלוקישאק) אסור לסכך בהן שהן כלים ואפילו לאחר שביטלן מתורת כלים כדלעיל סי' י' אבל אם עשה לסיכוך אפילו יש לה שפה רק שלא תהיה לה בית קיבול (עי' א"ר) מסככין בה אם לא במקום שנהגו להניח מחצלאות אלו בגגין כעין תקרה דאז אסור דיבא לטעות ויאמר מ"ש לישב בסוכה או בבית אבל אלו מחצלאות שנעשו מקליפת עץ שקורין ראגזעס או מאטן פסולים שהם נעשים לכסות סחורה והוי כלים ומקבלים טומאה (שם):

יג אין מסככין בדבר שריחו רע או שנושרים עליהן ואע"פ שהם גידולי קרקע ואינם מקבלים טומאה כגון עשבים שאינן ראוים לאכילה אסור דחיישינן שמא מתוך שריחו רע או שעליהן נושרין תמיד יצא מן הסוכה (שם) ומ"מ בדיעבד יצא וכן אם אין לו במה לסכך מותר (מגן אברהם) אבל אם אין נושרין רק בשעת הרוח כשר לסכך בהם אפילו לכתחלה וכן לא יסכך בדבר שמתייבש תוך ז' שמא לא יהא בו שיעור הכשר סוכה:

יד כבר כתבנו דנקרא סוכה על שם שנעשה לצל ומדכתיב חג הסוכות תעשה קבלו חז"ל תעשה ולא ממה שנעשה כבר שלא לשם צל ועכשיו נמלך שתהי' לצל לפיכך המניח עצים או קש ע"ג מחיצות ליבשן ולא לשם צל כלל ואח"כ נמלך שתהיה לשם סוכה פסול מה"ת שהרי מתחילה לא נעשה לשם צל ולפיכך אסרו חכמי' לסכך אפי' לשם סוכה בדברים שדרך בני אדם להניח לייבשן כגון חבילה של קנים או של קש אע"ג שמסכך עכשיו לשם צל וסוכה משו' גזרה ואמנ' לא אסרו אלא באותו ענין שדרך בני אדם רגילין להניח לייבש ואין זה בפחות מכ"ה קנים וגם לא נקרא חבילה אלא מה שיכול לטלטל ממקום למקום ע"י אגוד זה כגון שנקשר בב' ראשיה או באמצע אבל אם קשר רק מצד א' כיון שאין יכול לטלטל עי"ז לא נקרא חביל' ומטעם זה נמי אם יש בגזע א' כ"ה קנים אע"פ שקשרה ג"כ בראש השני לא נקרא חבילה כיון שעיקרן א' ואגוד בידי שמים לא נקרא אגוד ומ"מ אם אגד עמהם אפילו רק קנה א' הוי חבילה ואותן המסככים בקש צריכים ליזהר שלא יעשו אגודות מן הקש בכדי שלא יפזרם הרוח דפסול מדרבנן (תרכ"ט):

טו ולכן נמי חבילה שאין קושרין אותן אלא למוכרם במנין ומיד כשיקנה הקונה יתירנה אינה חבילה ובמדינתינו שמוכרין אגודות ענפי אילנות שקורין ועלניק וקוצצין אותם לפזר בבית אפשר שאין דינם כחבילה כיון שאין דרך להניחן ליבשן דאדרבה כשיתיבשו אז אינן שוין כלום (שם):

טז ומטעם זה כיון דאין זה אלא מדרבנן אם כבר סיכך בחבילה לשם סוכה ואח"כ נזכר א"צ להתירן ולהגביהן ולחזור ולהניחן אלא מתיר האגודות ודיו דכיון דאין החשש אלא שמא יבא לטעות ויאמר דמותר לישב תחת סוכה שהניח רק ליבש וכיון דמגלה דעתו במה שמתירן שהוא בקי בדין תעשה ולא מן העשוי סגי אבל אם הניחן שלא לשם צל רק ליבש אע"פ שמתירן עכשיו פסול מה"ת שהרי נעשה בפסול אלא צריך להתיר האגודות ולנענען דהיינו שיגביהן ויחזור ויניחן לשם סוכה (שם):

יז נסרים אע"פ שהן גידולי קרקע ואינן מקבלי' טומאה אם יש ברחבן ד"ט אסרו חכמים לסכך בהם אפי' אם יניחם על עובין ששם הם קצרים אפ"ה אסו' דסתם תקרה של בית נעשה מנסרים רחבים ויבא לטעות ויאמר מ"ש לישב בסוכה מ"ש לישב בבית והתורה אמרה בסוכות תשבו ולא בבית אבל אם אינן רחבין ד"ט אע"פ שהן משופין ודומין לכלים אם לא ייחדן לשום תשמיש מותר לסכך בהן דאין רגילות לסכך בית בנסרים הפחותים מד"ט ומ"מ אין אנו נוהגין כלל לסכך בנסרים ובמדינתינו נוהגין לעשות תקרות הבית אף בנסרים שאינן ד"ט ולא עוד אלא אפי' לאטש דבזה אין דרך כלל לעשות ממנו תקרה אפילו בזמה"ז נוהגין לאסור לסכך בהן שמא יבא לסכך כ"כ עד שלא יהיו גשמים יורדין לתוכה ושייך בה גזירת בית. ומ"מ בשעת הדחק או שאין לו במה לסכך מותר לסכך אפי' בנסרים שרחבן ד"ט וה"ה בכל דבר האסור משום גזרה (שם במגן אברהם ס"ק כ"ב):

יח כיון דנקרא סכך ע"ש שמגין מן החמה לכן צריך להניח כ"כ עד שתהיה צלתה מרובה מחמתה ואם היה חמתה מרובה פסולה מה"ת שהרי אין כאן סכך ולכתחלה יהיה הסיכוך קל כדי שיראו ממנו הכוכבים גדולים הנראים בלילה ומ"מ אם היתה מעובה כמין בית אע"פ שאין הכוכבים נראים בתוכה כשרה אבל אם היה מעובה כ"כ עד שאין הגשמים יכולים לירד בתוכה אפי' כשיורדין גשמים מרובים וא"כ הוי כעין בית פסולה משום גזירת בית (תרל"א):

יט אויר פוסל בסוכה בג' טפחים בין בגדולה ובין בקטנה בין באמצע בין מן הצד ג"ט פסול בפחות מג"ט כשרה ומצטרף להשלים הסוכה אבל אין ישנים תחתיו וחמור אויר מסכך פסול שבסי' כ' שבאויר נראה ההפסק לעינים (ט"ז) ואם יש אוי' ג"ט במקום אחד ואינו חולק כל הסוכה כשרה מלבד באותו מקום ואם חולק הסוכה לשנים עד שלא נשאר שיעור הכשר סוכה עם ג' דפנות אותו חלק שאין בו הכשר סוכה פסול ואם היה הסכך דק מאוד שיש בה אויר הרבה אלא שאין ג' טפחים במקום א' כיון שבין הכל צלתה מרובה מחמתה כשרה ובלבד שלא יהיה במקום א' כדי ראשו ורובו (סי' תרל"ב):

כ סכך פסול אם הניח מן הצד סמוך לדופן אפי' מהלך על כל אותו הצד אם הוא פחות מד"א כשרה דהלמ"מ דאמרי' דופן עקומה ר"ל דחשבינן לסכך כאלו הוא מן הדופן ועקום ונכפף למעלה ואם הגג עקום כגגין שלנו אע"פ שיש בשיפוע ד' אינו פוסל אא"כ יש במשכו ד' ואם הגג עקום למעלה ולמטה בסמוך לו קורה אף ע"פ דאינו נמשך ממנו ג"ט כיון דבגובה רחוק ממנו ג"ט אין מצטרפין ולא אמרי' חבוט ולבוד להחמיר ונחלקו הפוסקים די"א דוקא כשהדפנות מגיעים לסכך אמרי' דופן עקומה (ר"ן ב"ח מ"א) וי"א דאפי' אינם מגיעים לסכך נמי אמרי' כאלו הדופן מגיע עד למעלה ונכפף (טור ט"ז א"ר) ואפי' הניח סכך פסול אצל כל הד' דפנות אם הוא פחות מד"א כשרה הסוכה באמצע אם יש באמצע המסוכך בסכך כשר שיעור סוכה אבל אם הוא ד"א לא אמרי' דופן עקומה וא"כ כיון שזה אינו נקרא דופן נמצא אע"ג שבאמצע הסוכה הניח סכך כשר מ"מ כל הסוכ' פסולה שהרי אין דפנות דהדפנות אינן מועילין לסוכה כיון שהם מופלגים מן הסוכה ואם יש לסוכה ד' דפנות והניח סכך פסול אצל דופן א' אע"פ שהוא יותר מד"א כשרה אם יש בסכך הכשר שיעור סוכה שהרי יש לה ג' דפנות רק שלא ישב תחת הפסול:

כא בד"א מן הצד דשייך לומר דופן עקומה אבל באמצע הסוכה אם הוא פחות מד"ט בטל לגבי הסכך ולא מקרי כלל סכך פסול והסוכה כשרה ומותר לישב אפילו תחת הפסול (כ"כ בש"ע אבל דעת הראב"ד דאפילו בפחות מד"ט חשבינן לסכך פסול לענין זה שאסור לישב תחתיו וכ"מ דעת הר"ן ד' רל"ט ע"ב וכ"כ ריטב"א בחי' סוכה דף י"ט וכתב שכן הסכים רבו וכ"כ ריא"ז בש"ג ולכן יש להחמיר) ואם הסכך פסול ד"ט והסוכה יש לה ג' דפנות והפסול הולך ע"פ ארכה פסולה כל הסוכה שהרי אין כאן בכל צד אלא דופן ומחצה ואם הפסול הולך לרחבה ונשאר שיעור סוכה בחלק הפנימי חלק הפנימי כשר והחיצון פסול ואם יש פחות מד"א מדופן אמצעי עד סוף הסכך פסול א"כ אף חלק החיצון כשר דזה שיושב בחלק הפנימי מחשב לו לסכך וזה שיושב בחלק החיצון מחשב לו לדופן (סי' תרל"ג מ"א סק"ו) בד"א בסוכה גדולה שיש בה יותר על הסכך פסול ז' טפחים על ז"ט אבל בסוכה קטנה שאין בה אלא ז' על ז' או אפי' ט' ומחצה כיון דכי שקלת ליה לפסול ליכא הכשר סוכה ולכן בין באמצע בין מן הצד בג"ט פסולה בפחות משלשה כשרה וישנים תחתיו ומצטרף להשלים הסוכה לכשיעור (שם):

כב לפיכך בית המסוכך כל השנה בנסרים ורוצה לעשות ממנו סוכה ומניח סביב הדפנות נסרים וכן המסכך תחת הגג ומניח סביב הדפנות מן הרעפים צריך ליזהר שלא יהיה בנשאר ד' אמות ומ"מ יש להחמיר גם בפחות מד' טפחים שלא לישב תחתיו כדלעיל סימן כ':

כג אם הניח אויר בין הדפנות לסכך ברחבו בפחות מג"ט קי"ל לבוד וכל הסוכה כשרה שאנו רואים כאלו הדפנות מחוברים לסכך אבל אם הניח אויר ג"ט פסולה שהרי אין כאן דופן לסוכה דבזה לא שייך לומר דופן עקומה כיון שאין כאן אלא אויר (שם):

כד סכך פחות מד' ואויר אצלו פחות משלשה אין מצטרפין לפסול הילכך אם יש אויר ג' במקום אחד ומיעטו אפילו בסכך פסול כשר ודוקא בסוכה גדולה אבל בקטנה שאין בה אלא ז' על ז' אם יש בשניהם האויר והסכך פסול שלשה טפחים מצטרפים לפסול:

כה אם יש סכך פסול ב' טפחים ועוד סכך פסול ב"ט ואויר פחות משלשה מפסיק באמצע יש להסתפק דכיון דקי"ל דכל פחות מג' הוי כלבוד וא"כ י"ל ה"ה הכא הוי כאלו ב' הפסולים הם ביחד וא"כ הוי סכך פסול ד"ט אבל אם בב' הפסולים אין בהם ד"ט לא אמרינן דנחשב האויר ביניהם כאלו היה סתום בסכך פסול דדוקא כשאלו השני פסולים היו סמוכים אמרינן אבל לא כשמפורד לעשותו סתום (תרל"ג):

כו סככה בשפודין של ברזל וכיוצא בו מדברים הפסולין לסכך בהן ואין בהם ד' ואין בהם במקום א' ד' והניח בין שפוד לשפוד כמלא שפוד ונתן שם סכך כשר פסול שא"א שיצמצם כל האויר מסכך כשר ונמצא הפסול מרובה אבל אם העדיף סכך הכשר מעט על הפסול כשר. ודוקא בסוכה גדולה אבל בסוכה קטנה צריך להיות מן השפודין פחות מג"ט במקום א' (תרל"א):

כז בשעת הדחק וכיוצא בו שמותר לסכך בנסרים כדלעיל סי' ט"ז ויש לו בית שמסוכך בנסרים ואין עליהם מעזיבה מ"מ פסולה לסוכה מה"ת אע"פ שנמלך עכשיו לשם סוכה משום תעשה ולא מן העשוי כדלעיל שהרי בית פסול מה"ת דסוכה אמר רחמנא ולא בית. ולכן צריך לעשות מעשה שיסיר כל המסמרים ומנענע כל נסר ונסר (כן פרש"י ורע"ב וכן מוכח ע"כ) או שיטול מן ב' נסרים נסר א' ויתן סכך כשר במקומו וכולה כשרה אפילו הנסרים רחב ד' ול"ש בזה גזרת תקרה כיון שעושה מעשה שמוכיח שבקי בדין תולמ"ה ובדין שלא ישב תחת תקרת הבית (ואמנם י"א דאם כבר היה מעזיבה על הנסרים אין להתיר ליטול המעזיבה ולפקפק או ליטול א' מבינתים. והמ"א הניח זה בצ"ע וגם בא"ר משמע דמותר (סימן תרל"א):

כח פסל היוצא מן הסוכה דינו כסוכה כגון שעשה שני דפנות כמין גם ארוכות ודופן א' ארכו רק ז"ט והסכך הוא יוצא הרבה כנגד דופן הארוכה ונמצא שאין לסכך הזה רק ב' דפנות מ"מ כשר ואפילו אם עשה הדופן הג' יותר מד"ט ואם כן י"ל שגילה דעתו שרוצה לעשות דפנות שלימות ואינו רוצה להשתמש רק כנגד הדפנות מ"מ כשר (שם):

כט אם הניח הסכך למעלה מכ' אמה מקרקעיתו של הסוכה פסולה מה"ת דכתיב חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים ר"ל שתעשה בענין זה שאפשר לך לעשות שלא תעמוד רק ז' ימים דהיינו בנין עראי אבל למעלה מכ' אמה א"א לעשות אלא בנין קבע פסולה (תרל"ג):

ל לכתחלה ראוי להחמיר שלא להעמיד הסכך בדבר שמקבל טומאה ולכן אין ליתן סולמות של עגלות או המחוברים בכותל שנותנים שם מאכל בהמה שהם ככלים ומקבלים טומאה וכן שאר סולמות שיש להם בית קיבול השליבות וכ"ש שאר כלים כגון מרה ומגריפה כדי לסכך עליהן ואפילו ליתן אותם על הסכך כדי שיחזיק הסכך שלא יפול דגזרי' שמא ויבא לסכך בהם ומה שנותנין הכלונסו' על כותל אבנים המחובר משום דשם ל"ש למגזר. וכ"ז לכתחלה אם אפשר ליזהר אבל אם א"א שאין לו שאר דברים או בדיעבד קי"ל דמותר להעמיד הסכך בדבר המקבל טומאה ולכ"ע מותר לחבר הכלונסאות שמניח הסכך עליהם במסמרות של ברזל כיון שאין סומך הסכך על המסמרים אלא שמחזיק בהם העמודים זה מותר לכ"ע וכן מותר לקשרם בחבלים של פשתן או בבגדים בלואים אבל לקשור הסכך עצמו בכלונסאות בחבלים ראוי ליזהר לכתחלה כיון שקושר הסכך עצמו בדבר המקבל טומאה (סי' תרכ"ט במגן אברהם):

לא אותן שעושין סריגות מעצים דקים ומחוברים יחד והן רחב ד' יש להסתפק דאפשר דדינן כנסר שיש בו רחב ד"ט דפסול ואע"פ שנותן עליו סכך כשר אפשר שיש לאסור מ"מ אין למחות בהנוהגין היתר כיון שנותן עליו סכך כשר ל"ש גזרת תקרה (תרכ"ט מ"א סק"ו):

לב סוכה שאין לה גג כגון שהיו ראשי הדפנות דבוקות זו בזו כזה % או שסמך ראש הדופן לכותל כזה % פסולה שאין כאן לא סכך ולא דופן ומ"מ אם יש בפחות מג' סמוך לגנה טפח כשרה ולפי שאינו מצוי במדינתנו לא הארכתי ואם כל הדפנות מדבר שמסככין בו מותר לישן אפילו תחת הדפנות (סס"י תרל"א):

לג מדכתיב בסכת תשבו בלא ו' דמשמע בסוכה א' ולא בסוכה שתחת הסוכה ולכן אם עשה ב' סככים זה למעלה מזה ושניהם צלתה מרובה מחמתה (דכל שחמתה מרובה לא שמה סכך ועיין בסי' תרכ"ח) ויש ביניהם שיעור סוכה דהיינו י"ט (דאל"כ אין שמה סכך והוי כאלו כולו סכך א' פסול וכ"ש אם עשה סוכה תחת תקרת הבית דפסולה אלא דבזה אפילו אין תקרת הבית גבוה י"ט מן הסכך פסולה דבצל סוכה אמרה התורה ולא בסוכה שתחת הבית וכן בסוכה שתחת האילן אפילו ענפי האילן מועטי' שחמתה מרובה מצלתה והסוכה היא בלא האילן צלתה מרובה מחמתה מחלוקת בין הפוסקים

וכיון דהוי מלתא דאורייתא אזלינן לחומרא דכל הסכך שכנגד הענפים רואין אותן כאילו אינן אא"כ הסכך כשר הוא כ"כ שאפילו אם תנטל כל הסכך שמונח נגד הענפים אף עפ"כ תשער הסוכה צלתה מרובה מחמתה וכל זה פסול מדכתיב בסכת חסר ו' להורות לא בסוכה שתחת הסוכה ולא בסוכה שתחת הבית ולא בסוכה שתחת האילן ואפילו אם יקצצו אח"כ ענפי האילן שיהיו הענפים עצמם מהסכך אע"ג דהשתא הם כשרים לסכך שהרי אינו מחובר מכל מקום הסוכה פסולה שהרי כבר נעשה בפסול והוי תעשה ולא מן העשוי אלא א"כ יגביה כל ענף וענף ויחזור ויניחנו על הסכך לשם סוכה ומטעם זה אסור לישן בסוכה במטה שיש לה גג למעלה אע"ג שאינו גבוה י"ט שהרי אינו ישן בצל סוכה אלא בצל אהל (סי' תרכ"ו כ"ז כ"ח):

לד והעושה סוכה תחת תקרת הבית ואח"כ מסיר הרעפים י"א דפסולה דהוי תעשה ולא מן העשוי ויש מכשירין דזה גופא מה שמסיר הרעפים הוי מעשה ויש ליזהר בזה. ולכ"ע מותר לעשות תחת הגגות העשוים לפתוח ולסגור ומותר לסגרן מפני הגשמים ולחזור ולפתחן רק שיפתח קודם עשיית הסוכה ואף שאח"כ סוגר הגג ה"ז כאילו פירס עליה סדין וחוזר ונוטלה כיון שנעשה בהכשר ומותר לפתחן ולסגרן ביו"ט אם יש להם צירים ואין בזה משום בנין וסתירה דהוי כפתח (תרכ"ו):

לה העושה סוכה למטה בבית תחת הגב שהסירו הרעפים אע"פ שנשארו עדיין העצים הדקים שקורין לאטש שהרעפים מונח עליהם כשר אפילו לישב תחת העצים עצמן הוכשרו כיון שעשה מעשה והסיר הרעפים ויש מחמירי' שיהיה בין כל אחד ד"ט או לפחות ג"ט אבל אם היתה כך בלא רעפים אז אותן העצים יש להם דין סכך פסול דאע"ג דבאמת הם סכך כשר מ"מ כיון שהניחם שם שלא לשם צל הרי הם פסולים משום תולמ"ה ודינם כדין סוכה שתחת האילן בסימן ל"ב ע"ש ואם מניח הסכך עליהם הב"ח אוסר אם אין ביניהן ג"ט אבל מ"א וא"ר מתירין אם יש ריוח ביניהם יותר כדלעיל סי' כ"ו (ע"ס תרל"א סעיף ח'):

לו פירש סדין תחת הסכך לנוי אם הוא בתוך ד"ט לסכך כשרה דכיון שהוא לנוי בטל לגבי סכך ואם הוא רחוק מן הסכך ד"ט הוי אהל בפ"ע ופסולה ואם אינו לנוי אלא להגן אפילו בפחות מד"ט פסולה הסוכה ויש ליזהר שלא לתלות שום נוי בסוכה אלא דוקא בפחות מד"ט לסכך. ומ"מ דבר שחמתה מרובה מצלתה ליכא למיחש דל"ש לגזור בזה (א"ר) ונ"ל דלכך אין מדקדקין בתליית מנורות התלוים:

לז ומ"מ כיון די"א דמותר לפרוס סדין תחת הסכך בפחות מד"ט כדי להציל מן הגשמים דבטל לגבי סכך ולכן אם הרוח מכבה הנרות מוטב לעשות כן משיאכל חוץ לסוכה

ומיהו לא יברך לישב בסוכה דיש פוסלין דס"ל דדוקא לנאותה כשרה אבל מפני הגשמים וכיוצא לא בטיל לגבי סוכה (תרכ"ט ותר"מ):

לח סוכה אע"פ שלא עשאה לשם מצוה כשרה ואפי' עשאוה נכרי' שאינ' מצווי' כלל דלא הקפידה התורה אלא שתעשה הסוכה לצל כדכתי' חג הסוכו' תעש' וסוכה הוא דוקא כשנעשה לצל ואפילו לא נעשית אלא לדירת עראי כמו שעושין הרועים וכיוצא בו כשרה ובלבד שתהיה מסוכך כדין אבל סוכה הנעשית מאליה כגון שהיה מונח גדיש גדול וחטט בו מלמטה עד שנעשה בו דפנות וסכך ממיל' פסולה לפי שלא נעשית לצל ואם עשאה לבית דירה הרי דינו כבית ופסולה אא"כ מגביה הסכך וחוזר ומניחו (תרל"ה תרל"ו) ואין לעשו' הסכך קודם שיעשה הדפנות ואפילו בדיעבד יש פוסלין. ואם עשה טפח סמוך לסכך מותר לסכך קודם שנעשה שאר דפנות כמו בחוטט בגדיש דהיינו כמבואר בש"ע סי' תרנ"ה:

לט סוכה העומדת משנה לשנה כשרה כיון שנעשה פעם אחת לצל ומ"מ כיון שעבר החג הרי בטלה העשייה ואע"ג דמדינא א"צ שיעשה לשם סוכה כדאיתא בסי' הקודם מ"מ מצוה מן המובחר שיחדש דבר מה בסכך לשם סוכה ואפי' בטפח על טפח סגי או שילך החידוש על פני כילה ואפילו רחב כל דהו וה"ה בסוכות הנזכר בסימן הקודם מצוה לחדש בה דבר ואם עשאה לשם חג אפילו מתחלת השנה כשרה וא"צ חידוש (שם):

מ מותר לעשות סוכה בראש עגלה ובספינה ובלבד שיוכל לעמוד ברוח מצויה ולכן גם הסוחרים יכולים לעשות סוכה בעגלה שלהם שקורין ביידיל ובלבד שיהיה בתוכה גבוה י"ט ורחב ז"ט בלא הגלגלים (תרכ"ח):

מא יוצאין בסוכה שאולה דכתיב כל האזרח בישראל ישבו בסוכות ומדכתיב בסוכת חסר ו' משמע שכל ישראל ראוים לישב בסוכה א' ובענין זה א"א שיגיע אפילו שוה פרוטה לכ"א אא"כ ע"י שאלה והא דכתיב חג הסוכו' תעש' לך וקיי"ל דכ"מ דכתיב לך ר"ל משלך קבלו חז"ל דר"ל לאפוקי גזולה ואמנם כיון דקיי"ל קרקע אינה נגזלת וא"כ אם תקף את חבירו והוציאו מסוכתו וגזלה וישב בה אף ע"ג דלכתחלה אסור אפי' לישב בסוכת חבירו שלא מדעתו אפילו אין דעתו לגוזלה דאע"ג דניחא ליה לאדם לקיים מצוה בממונו מ"מ הכא קפיד שאינו רוצה שיהיה עמו יחד מ"מ התורה שכתבה מיעוט דלא יצא בגזולה ע"כ לא מיירי בהכי שהרי קרקע אינו נגזלת וא"כ הוי כשאולה וכן אין לומר דמיירי שגזל עצים ועשה מהם סוכה דנהי דלפי ד"ת לא יצא שצריך לקיים כדכתיב והשיב את הגזלה מ"מ כיון שכבר תקנו חכמים שזה א"צ לסתור סוכתו אלא ישלם דמי עצי' לבעלי' וא"כ כשזה נותן לו דמי העצים ה"ז אינו בכלל גזולה שהרי יש

כח ביד חכמים להפקיר ממון חבירו דקיי"ל הפקר ב"ד הפקר. ואין למצוא אלא כשזה אינו משלם לו דמי העצים או שראובן עשה לו סוכה בראש העגלה או בספינה ושמעון גזל והוציא את ראובן דבזה ליכא תקנת השבים ופסול מדאורייתא וכן אם ראובן עשה לו סוכה בקרקע של שמעון וחזר שמעון בעל הקרקע והוציא את ראובן מסוכתו הבנויה בקרקע שלו ונמצא היא גזולה ביד שמעון דאין כאן תורת שאלה שהרי אינה עומדת בקרקע של ראובן ואפילו אם בנה ראובן מדעת שמעון שהשאיל לו הקרקע לז' ימים מ"מ לא הוי הקרקע בחזקת ראובן אלא בחזקת שמעון וגם אין כאן תקנת השבים לומר ששמעון קנה העצים ע"י שיתן ממון לראובן דדוקא בגזל עצים וטרח בהם ובנה מהם בית או סוכה בזה יש תקנת השבים אבל זה שגזל סוכה עשויה אין כאן תקנת השבים (תרל"ז):

מב ומטעם זה אסור לעשות סוכה ברה"ר ואף דקיי"ל דקרקע אינה נגזלת וא"כ בדיעבד יצא מדין תורה מ"מ אסור לברך לישב בסוכה כיון שאינה שלו עכ"פ וא"ר מתיר לברך בדיעבד אם אין אחרת (שם):

מג ומטעם זה יש ליזהר שלא יקצץ ישראל סכך של סוכה בעצמו אלא יקנה אותם מנכרים (ועיין בט"ז ס"ס תרס"ד) ומ"מ אם א"א מותר לקצוץ בעצמו ובלבד שיטול רשות מבעל הקרקע (שם):

מד מי שלא עשה סוכה קודם יו"ט מותר לעשות בחוה"מ ומותר שיהיה לו ב' סוכות ויאכל היום בזו ולמחר בזו (שם):

מה עצי הסוכה בין הסכך ובין הדפנות אסורין בהנאה כל ח' ימים ולדידן גם בט' שהרי בח' עדיין מחוייב לאכול בסוכה וכיון דאיתקצאי בהש"מ אתקצאי לכולי יומא ואם חל בשבת לאחר יו"ט נוהגין שלא להסתפק ממנו גם בשבת דהוי כמכין מי"ט לשבת ואיסור הנאה בשיעור סוכה אסור מה"ת דכתיב חג הסוכות וקבלו חז"ל דבא להורות דהסוכה דומה לחגיגה מה חגיגה אסור בהנאה שהרי היא קדשים אף הסוכה היא קדושת הגוף ומ"מ אף מה שהוא יותר מהכשר סוכה אסור מדרבנן ואפילו ליטול קיסם לחצוץ שיניו אסור וכן הנוי סוכה אסור משום ביזוי מצוה ואפילו אם נפלו מ"מ אסורין כל ח' ובשבת ויו"ט אסורין אפילו בטלטול משום מוקצה (ואפילו למאן דמתיר אתרוג שנפסל בסימן תרס"ה שאני סוכה שהכל בטל לשיעור סוכה שאסור מדאורייתא ואינו תלוי בדעתו כלל משא"כ אתרוג דתלי בדעתו) ולענין תנאי להתנות עליהן להנות מהן עיין בהלכות שבת כלל ס"ו סי' י"ד ומ"מ אין אנו נוהגין להתנות ומ"מ נוהגין לטלטל הסדינין המצויירים שלא יתקלקלו מן הגשמים ואפילו בלא תנאי דמסתמא מתחלה ע"ד זה תלאן ומ"מ נכון

להתנות שיעמוד קודם בין השמשות ראשון ויאמר אני מתנה שאיני בודל מהן כל בין השמשות של הט' ימים דאז מתחלה לא חל עליהם הקדושה או שמתנה ואומר אני מתנה עליהם לאכלם ולהשתמש בהן כל זמן שארצה וא"כ גם בהש"מ בכללו (תרל"ח) ועיין לעיל כלל ס"ו סי' י"א י"ב לענין לטלטל ולהנות מנויי סוכה:

מו אין לעשות דפנות הסוכה מיריעות שעטנז וכן לא יתלה שעטנז לנוי אא"כ גבוהים מתשמיש וגם לא יקשור אותן דברים שבדעתו לטלטלן מפני הגשמים דאסור להתירן ביום טוב אלא יעשה עניבה (שם במגן אברהם):

מז אסור לחקוק פסוק בסוכות תשבו על דלעת וכיוצא בו שיבא לידי בזיון ועוד דלהרבה פוסקים אסור לכתוב פסוקים אלא דוקא חומש שלם ואף על גב דנוהגין היתר דוקא להתלמד בהן אבל שלא לצורך אסור (שם ועיין בי"ד סי' רפ"ג בט"ז):

מח מי שא"א לו לעשות סוכה אלא מעבר הנהר וצריך לעבור בספינה קטנה אם א"א לו בשום אופן אחר מותר לעבור בספינה קטנה שנכרי יעבירנה כדי שלא יצטרך הישראל לעשות שום דבר (תרל"ט במגן אברהם):

מט היושב בסוכה ושלחנו בתוך הבית כאלו לא אכל בסוכה מדרבנן דגזרו שמא ימשוך אחר שלחנו אבל אם מקצת שלחנו בתוך הסוכה אפי' רק טפח אע"פי שכל השלחן בתוך הבית יצא דהא סגי בשלחן טפח (ססי' תרל"ד):

כלל קמז

א **דין ישיבת הסוכה (תרל"ט תר"מ תרמ"א):**

כתיב ז' ימים תשבו בסכות וא"א לומר ישיבה ממש אלא קבלו חז"ל דר"ל תדורו בסכות (והוא לשון עכבה כמו וישבו בקדש) אמרה תורה שידור בסוכה כמו שדר בביתו בכל השנה שתהיה עיקר דירתו בסוכה שיכניס בה כליו הנאים ומצעות נאות ואוכל ושותה וישן בסוכה ומטייל בה ולומד בה וכשמספר עם חבירו הכל יהיה בסוכה כללו ש"ד שהסוכה תהיה נחשב לדירתו לגמרי. ולפי שקדושת סוכה גדולה מאוד ראוי שלא לדבר בה כ"א קדושה ותורה וכ"ש שיזהר מלדבר שם להה"ר ורכילות ושאר דבורים האסורים:

ב ומ"מ לא תהיה המצוה בזויה עליו ולכן לא יכניס בה כלים שאינם דרך כבוד כגון קדרות וכלים שמשהין בהם קמח ועריבות וכד ששואבין בו מים ויורה ומחבת ומכתשת וכיוצא בהן ונוהגין שלא להכניס קדרות אפי' קודם אכילה וקערות לאחר שאכל צריך להוציאן לחוץ. ונוהגין שלא להכניס נר של חרס דמאוס וכן לא יעשה בה תשמיש בזוי כגון שטיפת קדרות וקערות אבל כוסות מותר וכ"ש דאסור להשתין בה אפילו בכלי אע"פ שעושה כן בביתו אבל תשמיש המטה מותר בסוכה שהרי עיקר מצותה איש

ואשתו ומ"מ אם הכניס בתוכה כלים מאוסים לא נפסלה הסוכה בכך ומ"מ בשעה שהם בתוך הסוכה י"א דפסולה מדרבנן ואין מברכין לישב בסוכה עד שיוציאם (כ"כ ר' מנוח וכ"מ מל' הרי"ף בסוכה) וכל כלי שתיה כגון כוסות וכיוצא בו בסוכה ומ"מ נ"ל דאם אין לו כלי וצריך לאכול' מן הקדרה מותר להכניסו ויציע המטה ויכסה השלחן בסוכה ולא בביתו כדי להראות שאין זו דירתו:

ג אין ישנים חוץ לסוכה אפי' שינת ארעי דאין ארעי לשינה דפעמי' דסגי לאינש בזה וה"ל קבע אבל מותר לאכול אכילת ארעי חוץ לסוכה דהיינו אפי' כביצה פת וכן מותר לשתות מים ויין אם אינו קובע עצמו לשתות יין. ולאכול פירות אפי' בדרך קבע דפירי לא חשיב קביעות שלהם. וכל זה מדינא והמחמיר עליו שלא לשתות אפי' מים חוץ לסוכה ה"ז משובח. ותבשיל העשוי מה' מיני דגן אם קבע עליו חייב בסוכה וכן בשר ודגים אם אוכל יותר מכביצה וקבע עליו ראוי להחמיר ולאכול בסוכה וכן חבורה שקובעין עצמן לשתות איזה משק' כגון מי דבש וכיוצא בו וכ"ש יין ראוי להחמיר שלא ישתו כ"א בסוכה ד"א דכיון ששותה בקביעות הוי קבע וחייב בסוכה וכן באכילת פירות בקבע עם בני חבורה ראוי להחמיר:

ד ומה שנוהגין להקל עכשיו בשינה שאינן ישנין בסוכה רק המדקדק במצוות י"א משום צינה דיש צער לישן במקומות הקרים ועוד שרוב ב"א אין להם סוכה מיוחדת שיוכל לישן שם עם אשתו וה"ל מצטער דפטור כדלקמן אבל כל אדם ראוי ליזהר שיהיה לו סוכה מיוחדת ולישן שם עם אשתו. ולענין אם חל ליל טבילה בחג וא"א לישן עם אשתו בסוכה אם מצטער ודאי פטור ועיין בנ"א:

ה קורא ולומד בסוכה ואם אין דעתו מיושבת עליו בסוכה לומד בביתו אבל בלא"ה ילמוד בסוכה ואם יש לו טורח רב להביא ספרים הרבה לסוכה אפשר דפטור ואם יכול להניחם שם כל החג חייב דאין זה טורח (א"ר) וכן המתפלל בביתו אם יש לו מנוח' מתפלל בסוכ' וא"ל יתפלל בביתו אבל במקו' שיש בה"כנ הולך לבית הכנסת. והבדלה עושין בסוכה:

ו כיון שישיבתו בסוכה חייב להיו כמו ישיבתו בביתו לכן אם ירדו גשמים כ"כ שמשער בעצמו שאילו היה יושב בביתו וירדו גשמים היה קם והולך לחדר אחר כן כשיושב בסוכה וירדו גשמים מותר לצאת ואם ירדו כ"כ שאם יפלו לתוך התבשיל יפסול אפילו אין תבשיל לפניו או שמחמת הקור יקרוש המאכלים השמנים מותר לאכול בביתו. ודוקא לענין אכילה אבל לענין שינה אפי' בגשמים מועטים הוי צער לישן שם ויכול לצאת:

ז היה אוכל בסוכה וירדו גשמים והלך לביתו ופסקו הגשמים אין מחייבין אותו לחזור לסוכה עד שיגמור סעודתו וה"ה כשהיו יורדין גשמים כשהיה בביתו ואכל בביתו אע"ג שעדיין לא טרח עצמו אפ"ה אין צריך לפסוק סעודתו בביתו (ריטב"א בחי' סוכה) וכשיוצא מחמת גשמים אל יבעט ויצא אלא יצא כנכנע כעבד שמזג כוס לרבו ושפכו על פניו:

ח היה ישן וירדו גשמים ונכנס לביתו ופסקו הגשמים אין מטריחין אותו לעלות לסוכה עד שיעלה עמוד השחר ואם היה ישן אין צריך להקיצו עד שיקיץ מאליו ונ"ל דה"ה בזה אע"פ שהיה ישן בביתו מחמת הגשמים. ודוקא ששכב כבר אבל אם עדיין לא שכב ופסקו הגשמים חייב לישן בסוכה מידי דהוי שלא שכב עד הלילה שצריך לעלות לסוכה:

ט וכ"ז בשאר ימי הסוכות דאם רוצה שלא לאכול פת הרשות בידו וא"כ יכול לפטור עצמו מן הסוכה לגמרי שיאכל רק פירות ואפילו ביו"ט שחייב לאכול פת מ"מ כשירצה לא יאכל אלא כזית או כביצה פת דפטור מסוכה אבל בלילה ראשונה של סוכות דחייב מה"ת לאכול כזית פת עכ"פ בסוכה דילפי' ג"ש ט"ו ט"ו מחג המצות דכמו דבלילה הראשון של פסח חייב לאכול עכ"פ כזית פת משום מצה ה"ל בלילה ראשונה של סוכות חייב לאכול עכ"פ כזית פת בסוכה משום סוכה. ולכן דעת הרבה פוסקים ראשונים דכמו דבפסח בכל ענין חייב ה"ה בסוכות בכל ענין חייב לאכול כזית בסוכה ואפילו ירדו גשמים דאע"ג דבירדו גשמים פטור דילפינן מתשבו כעין תדורו היינו דוקא בשאר ימים אבל בלילה הראשונה לא פטרו התורה משום מצטער דאפ"ה חייב ויכול לברך לישב בסוכה ויש מגדולי הפוסקים דס"ל דאפילו בלילה הראשון פטור בירדו גשמים דאז אין חיוב סוכה כלל אלא דילפינן ג"ש דאע"פ דבשאר ימים הרשות בידו שלא לאכול או לאכול כזית ופטור מן הסוכה אבל בלילה ראשונה אפילו כזית חייב בסוכה אבל בירדו גשמי' פטור ולכן כדי לצאת ידי כל הדעות ראוי להמתין עד חצות הלילה דאם יפסקו גשמים קודם חצות יכנס לסוכה ויברך ויאכל דכמו דמצה אין זמנה אלא עד חצות ה"ה סוכה ואם אינו רוצה להמתין כ"כ אזי עכ"פ ימתין שעה ושתים ואם לא פסקו יעשה קידוש בסוכה ויברך שהחיינו ויכוין לפטור גם שהחיינו על הסוכה דאע"ג דשמא פטור מסוכה מ"מ לא גרע מאילו בירך שהחיינו בשעת עשיית הסוכה דיצא ולא יברך לישב בסוכה ויאכל בסוכה כזית ושאר סעודתו יאכל בביתו ומ"מ ימתין אח"כ עד חצות שאם יפסקו הגשמי' יחזור ויאכל בסוכה כזית ויברך לישב בסוכה או שיאכל תחלה כל סעודתו בביתו וגם יקדש בביתו ויברך שהחיינו משום יו"ט וימתין עד חצות ויאכל כזית בסוכה אלא דאז אם פסקו הגשמים צריך לחזור ולברך שהחיינו משום סוכה ולישב

בסוכה (הדרך הראשון יותר נכון) ומ"מ כיון שמחלוקת הפוסקים די"א דזמן מצה כל הלילה וא"כ ה"ה בסוכה וכיון שהוא מילתא דאורייתא לכן ראוי להמתין כל הלילה שאם יפסקו גשמים יאכל כזית בסוכה ואע"ג דאם מצטער ורוצה לישן נראה דממ"נ פטור דלמאן דס"ל דמצטער חייב הא ס"ל דאפילו בירדו גשמים חייב והרי כבר אכל ולמאן דס"ל דמצטער פטור וא"כ פטור מ"מ אם יפסקו הגשמים אז חייב ושמא ס"ל דזמנה כל הלילה. ואף דכיון שהוא מצטער בשינה הותר לו לישן ואז אין מחייבין אותו להקיצו אפילו אם רוצה להחמיר ולהקיצו נקרא הדיוט ואסור לברך לישב בסוכה מ"מ אם מתחזק על עצמו שלא לישן ופסקו גשמים ואוכל בסוכה מברך וקיים מ"ע. ואם לא אכל בלילה בסוכה יברך שהחיינו למחר כשיכנס בסוכה:

י וכ"ז בלילה ראשונה אבל בליל ב' אם ירדו גשמים ראוי שימתין ג"כ. ומי שאינו רוצה להמתין יקדש בביתו ויאכל סעודתו ואח"כ יאכל כזית בסוכה ולא יברך לישב בסוכה וגם לא יברך שהחיינו ויסמוך על שהחיינו שבירך בליל ראשון:

יא ומטעם זה כיון די"א דבליל ראשון אפילו מצטער ואפילו אם ירדו גשמים חייב ולכן אע"פ דבשאר ימים מי שאין לו סוכה ומצטער להוליך מאכלו לסוכת חבירו פטור מסוכה מ"מ בליל ראשון אם ירדו גשמים ופסקו ומ"מ עדיין מנטף וא"א לאכול בסוכתו ויש לחבירו סוכה עם גג העשוי לכך לסגור ולפתוח חייב לילך לסוכת חבירו אע"פ שמצטער ומ"מ כיון שיש פוסקים דבירדו גשמים פטור אפי' בליל א' א"כ לא יברך שם אם לא שאינו מצטער בזה (א"ר סי' תר"מ ס"ק ט') ונ"ל דבמצטער כזה יכול אדם לחייב את עצמו ולעשות בשמחה ולברך ואינו דומה לירדו גשמים או מצטער מחמת חולי דזה אינו תלוי בו וגם כולם מצטערים בזה ולכן אסור לברך ונקרא הדיוט כיון שמן השמים עכבוהו אבל בצער דתלי בגופא אם זה אינו מצטער בכך למה יפטור שהרי כמה בני אדם הולכין לבית חבריהם לאכול שם (וא"ר כ' בשם רי"ו דבפטור ועושה אם מברך הוא פלוגתא בין הפוסקים ונ"ל בכה"ג יש לברך וכן בכל מיני מצטער שנכתב לקמן דפטור מן הסוכה מ"מ בליל א' חייב וכ"כ רמ"א בסימן תר"מ להרבה פוסקים:

יב אם מותר לנענע הסכך מן הגשמים שנפלו עליו בשבת ויו"ט (מבואר לעיל כלל ס"ז סימן כ"ז):

יג מדינא דגמרא לדעת פוסקים ראשונים כשבירך בסוכה ויצא לעשות צרכיו וכיוצא בו ולא לחזור תיכף בענין שהיה יציאה גמורה וא"כ הרי הסיח דעתו מן המצוה כשיחזור אח"כ צריך לברך שנית ואפילו ק' פעמים ביום ואימת שנכנס אע"פ שאינו אוכל שם מברך שהרי גם הישיבה ועמידה שם הוא מצוה דהוי כעין תדורו וכן נהג הגר"א ודוקא

שיצא יציאה גמורה אבל אם יצא להביא דבר לסוכה א"צ לברך שהרי לא הסיח דעתו (ע' בהל' ציצית כלל י"ב בנ"א סי' א' שכתבתי שם לשון ר' מנוח בזה) אבל מנהג כל העולם כדעת הפוסקים שאינם מברכים אלא בשעת אכילה ואפי' אם יושבים בסוכה קודם אכילה איזה שעה אינם מברכים דס"ל דברכה שמברכין על האכילה היא פוטרת הכל ומ"מ אין נכון הדבר שישב כך בלא ברכה ולכן הנכון שתיכף בבואו מבהכ"נ יברך על דבר שהוא מה' מינים ואף שאינו אוכל אלא כזית וכיוצא בו כיון שהוא קובע עליו יברך לישב בסוכה ולא יברך אח"כ בשעת אכילה:

יד ולכ"ע כשהולך לבהכ"נ וחוזר לסוכה צריך לברך שנית אבל כשיושב כל היום בסוכה אף שאוכל י' פעמים אינו חוזר ומברך ואפילו לא יצא כל ז' ימים מסוכתו אינו מברך כיון שלא הסיח דעתו:

טו והמתענה בסוכות נ"ל דה"ה אם אין בדעתו לאכול פת באותו יום לכ"ע שכל אימת שיצא יציאה גמורה חייב לברך דדוקא כשאוכל פת ס"ל להנהו פוסקים שמברך על עיקר חיוב סוכה ופוטר כל הדברים הטפלים אבל כשאינו אוכל ל"ש זה. ונ"ל דה"ה כשיצא יציאה גמורה לאחר אכילה וחוזר ונכנס ולא יאכל עד הערב וקודם האכילה יצטרך עוד הפעם לצאת לבהכ"נ דבזה ג"כ לכ"ע צריך לברך וכן ההולך לסוכת חבירו צריך לברך שם בין יאכל שם או לא (ומש"כ תוספות דפוטר הטיול אינו ר"ל יציאה גמורה ע"מ שלא לכנוס תיכף אלא ר"ל יציאה ע"מ לחזור):

טז שכח לברך עד אמצע אכילה מברך בכל זמן שיזכור ואפילו אם אכל כבר שהרי מעיקר הדין צריך לברך אף שאינו אוכל:

יז כיון דילפינן אכילת לילה ח' בסוכה ממצה לכן לא יאכל עד שחשכה ודאי ויזהר לאכול קודם חצות וגם בערב סוכות לא יאכל פת לאחר חצות היום ושאר דברים משביעים מט' שעות ומחצה כמו בע"פ (עיין מגן אברהם):

יח כיון דקיי"ל תשבו כעין תדורו לפיכך המצטער לישב בסוכה מחמת צנה או הרוח או ריח רע או דבר אחר ואם יצא חוץ לסוכה ינצל מצער זה פטור מן הסוכה. ולפיכך מי שכבו לו הנרות בסוכה בשבת ויש לו נר בביתו מותר לאכול בביתו וא"צ לילך לסוכת חבירו אם יש טורח גדול בדבר וכן המצונן או מי שאין לו בגדים כראוי פטור (א"ר בשם ב"ח) ואם צר לו המקום לישן בסוכה שאינו יכול לפשוט ידיו ורגליו עיין ט"ז סימן תר"מ סימן ה' (ונ"ל דהכל לפי מה שהוא אדם דיש שמצטער מזה מאד) ולא יוכל אדם לומר מצטער אני אלא בדבר שדרך בני אדם להצטער בזה וכן אם לא יוכל להנצל בסוכה מזה הצער אבל אם יכול להציל עצמו מזה הצער אף בסוכה חייב ולפיכך אבל חייב בסוכה

דאף בבית לא ינצל מזה ועוד שיכול להסיח הצער מלבו ואם בא רוח לכבות הנרות מותר לפרוש סדין או בגד מן הצד ובסכך נתבאר לעיל כלל הקודם סי' ל"ב:

יט ודוקא שעשה הסוכה מתחלה שלא יגיע לו צער הזה ובמקרה בא לו אבל העושה סוכתו מתחילה במקום ריח רע או במקום שמתירא מפני גנבים שיזיקו לו בגופו ואפי' במקום שביום אינו מתירא רק בלילה א"א לישן בו אינו יוצא אפילו באכילה אבל מה שא"א לישן בו מחמת צנה יוצא בה שאילו לא היה צנה היתה ראויה ואם אינו מתירא מהיזק הגוף רק מגניבת כליו יוצא שיוכל להכניסם לביתו:

כ חולה אפילו אין בו סכנה ואפילו רק חש בעיניו או בראשו פטור מן הסוכה ואפילו המשמשין אותו בזמן שצריכים לשמש החולה פטורין מן הסוכה אבל המשמשים למצטער חייבין והמקיז דם אם רק לשמור הבריאות חייב ואם מחמת חולי פטור והשותה משקה לשלשל אם מתירא שיזיק לו הצינה פטור:

כא שלוחי מצוה פטורים מן הסוכה בין ביום ובין בלילה אפילו אינם הולכים אלא ביום ודוקא שצריך לטרוח אחר הסוכה אבל בלא טורח צריך לישב בסוכה וה"ה אם אינם יכולים לישן בסוכה מפני שיהיו יגיעים למחר ולא יוכלו לקיים המצוה כראוי פטורין:

כב הולכי דרכים ביום פטורים ביום וא"צ להמתין עד שימצא סוכה וכן ההולכים בלילה אבל כשמגיעים לישוב צריכין לעשות שם סוכה כ"כ המגן אברהם אבל הלבוש כתב דהולכי דרכים ביום א"צ להמתין עד שיגיעו למקום שיש בו סוכה אבל בלילה אם יגיעו למקום שיש שם סוכה חייבים לאכול ולישן בסוכה משמע אבל ביום אפילו מגיע למקום שיש שם סוכה א"צ לכנוס שם ולאכול בסוכה ובודאי אין כונת הלבוש שאף אם נח ביום במקום שיש שם סוכה באותו בית עצמו שיהיה פטור כיון שא"צ שום טורח אלא דנ"מ דביום א"צ להמתין וגם אם נכנס לעיר שיש שם יהודים ונכרים ובעל אושפיזא הוא נכרי א"צ לילך אצל יהודים לאכול בסוכה דכעין תדורו כמו שדרכו בכל השנה שנח ביום באושפיזא כיון שאינו נח אלא איזה שעות ועוד דזה לא גרע ממצטער לילך לסוכת חבירו אבל בלילה כיון שנח שם כל הלילה צריך לילך לסוכה (ובזה לק"מ מה שהקשה המגן אברהם דא"כ יום ולילה שוין) אבל שיעשה לו סוכה א"כ יצטרך לעסוק רוב הלילה או עכ"פ כמה שעות עד שיעשה וזה לא הוי כעין תדורו (ומה שכת' תוס' ור"ן כשהגיעו ליישוב היינו במקום שיש סוכה וכן משמע דברי הא"ח שהביא הב"י מ"מ המחמיר תע"ב ולכ"ע א"צ להמתין מלאכול עד שיעשה הסוכה כמו בירידת גשמים דלא אמרינן שימתין מלאכול אלא כיון שעכשיו רוצה לאכול ואין לו סוכה פטור ה"ה בזה. וההולכים בכפרים יחמירו על עצמן לשוב לבתיהם ואם הם במקום א' איזה ימים

חייבים לעשות להם שם סוכה. ומ"מ מותר להולכי דרכים להחמיר על עצמן (עיין מגן אברהם בשם ירושלמי):

כג והיושבים בחנות אע"פי שדרכם בכל השנה לאכול בחנות חייבין לילך לבתיהם לסוכה אפי' כשהחנות בתוך העיר והוא דר חוץ לעיר דדוקא הולכי דרכים פטורים אבל לא היושב בביתו (מגן אברהם):

כד שומרי גנות ופרדסים פטורים בין ביום ובין בלילה דהא אין יכול לזוז משם וא"ל שיעשה סוכה התם דאם ידע הגנב שיש להשומר מקום קבוע יגנוב מצד אחר לפיכך אם היה שומר כרי וכיוצא בו שיכול לשמור כולו ממקום א' חייב לעשות סוכה במקום ששומר ואע"פי שאינו יכול להכניס לשם כל כליו מ"מ דר כדרך כל השנה. והעושין יין אצל הנכרי בסוכות פטורים וה"נ אם יכול לשמור ממקום א' חייב:

כה נשים ועבדים פטורים מן הסוכה דהוי מ"ע שהזז"ג ולכן [לא] יברכו אנשים בשבילם להוציאם אם כבר ברכו אבל הם עצמן (אין) מברכים וקטנים שצריכים לאמם דהיינו כבן ה' או ו' כל חד לפי חורפיה אין אביו חייב לחנכו אבל יותר מזה חייב אביו לחנכו במצות וגם אחרים אסורים ליתן לו לאכול חוץ לסוכה (ועיין בדין חינוך קטן בהל' תפלה כלל ס"ו):

כו דין קידוש וברכת שהחיינו וברכת סוכה בליל א' ובליל ב' נתבאר בדין קידוש כלל ע"ט:

כז נוהגין לברך בשאר הימים לישב בסוכה אחר ברכת המוציא קודם שיטעום כדי שיתחיל בסעודה והיינו לפי המנהג שאין מברכין אלא בשעת אכילה וברכת סוכה לא הוי הפסק בין המוציא לאכילה דהוי מצרכי אכילה דלא הוי הפסק ובליל שבת וי"ט דאיכא קידוש מברכין לאחר הקידוש ולפי עיקר הדין לברך בכל עת שיכנס לישב בה מברך תיכף כשנכנס בה ובליל א' שצריך לקדש תחלה צריך שיעשה הקידוש מעומד כדי שיברך לישב בסוכה ג"כ קודם שישב כדי שתהיה עובר לעשייתה והיינו מעיקר הדין אבל לפי מנהגנו גם בליל א' מקדשין מיושב:

כלל קמח

א דין לולב וד' מיניו (תרנ"א):

מ"ע מה"ת שכל א' מישראל יטול לולב וד' מיניו שנא' ולקחתם לכם ביום הראשון כו' ובתר הכי כתיב ושמחתם לפני ה' אלהיכ' ז' ימי' וקבלו חז"ל דר"ל לפני ה' דהיינו במקדש תשמחו בלולב ז' ימים ובשאר מקומות ביום ראשון לבד הוא מה"ת אלא שחז"ל תקנו ליטול כל ז' אף בזמה"ז ואפי' בח"ל זכר למקד':

ב כפות תמרים האמור בתורה הן חריות של תמרים שקורין לולב. ענף עץ עבות האמור בתורה הוא ההדס: ערבי נחל האמורים בתורה אין כל דבר הגדל על הנחל אלא מין ידוע הנקרא ערבי נחל. פרי עץ הדר האמור בתורה הוא אתרוג שבלשון תרגום הוא כמו מרגג ובלשון הקודש הוא הדר וכל אלו הדברים נתפרשו מפי מרע"ה הלמ"מ:

ג ד' מינים הללו מצוה א' הם ומעכבין זה את זה וכולן נקראות מצות לולב לפי שהוא הגבוה מכלן לפיכך נקראים על שמו ואין פוחתין מהן ואין מוסיפין עליהם שנאמר ולקחתם לכם ולא כתיב ולקחת' או קחו לכם ע"כ קבלו חז"ל דר"ל לקיחה תמה ואם חסר מין א' אין כאן לקיחה תמה:

ד בד"א שמעכבין זא"ז אם אין כל ד' מינים מצוים לפניו אבל אם כולם לפניו ונטלם א' א' יצא ויטול הלולב תחלה ויברך עליו ודעתו על האחרים ואם סח ביניהם שלא לצורך הלולב ומיניו צריך לברך על כל א' וא' בפני עצמו דדוקא אם נטלן כלן בפעם א' כיון שהלולב גבוה מכולן כולן בטלין אצלו אבל כשסח ביניהם אע"ג דכולן מצוה א' הן צריך לברך (א"ר) וכן אם לאחר שבירך ראה שהערבה פסולה או ההדס או שהיה מונח ההדס שלא כדרך גדילתו צריך לחזור ולברך על אותו מין ולברך שהחיינו

ה מצוה מן המובחר שיטול לולב א' כדכתיב כפת תמרים חסר ו' דהיינו א' ואתרוג א' כדכתיב פרי עץ והדסים ג' שקבלו חז"ל מדכתיב ענף עץ עבות ענף א' ועץ א' ועבות א' וב' ערבות כדכתיב וערבי נחל לשון רבים ומ"מ בשעת הדחק שאין לו הדס כשר יהדר עכ"פ שיהיה בד א' שלא נקטם ובשעת הדחק אפילו א' וקטום כשר כמו שנבאר בדין הדס הנקטם דסמכינן על מ"ד דסגי בהדס א':

ו מצוה מן המובחר לאגוד לולב והדס וערבה ולעשות שלשתן אגודה אחת בקשר גמור דהיינו ב' קשרים זה על זה משום נוי מצוה ויכול לאגדם במין אחר ואין בו משום בל תוסיף כיון שעושה לנוי (ריטב"א) וי"א הטעם דכיון דקי"ל מ"הת א"צ אגד וא"כ האגד עומד בפני עצמו וכיון שאינו בדרך גדילתו אין כאן משום בל תוסיף (אבל אם נטל מין אחר לגמרי בדרך גדילתו עובר משום בל תוסיף לשיטה זו אף שיצא ידי המצוה. סוכה דף ל"ב בתוס' ד"ה הואיל) ואם נשרו מן העלין בתוך האגודה אע"ג שמפסיק בין המינין אין לחוש דמין במינו אינו חוצץ אבל החוטין שכורכין בהן ההדס חוצץ דכיון דהוי שאינו מינו וגם לא לנוי הוי חציצה ואם לא אגדו מבעו"י או שהותר האגודה אסור לאגדו ביו"ט בקשר אלא לאוגדו בעניבה או כמו שנוהגין שכורכין סביבות ג' מינים אלו ותוחבים ראש הכרך תוך העגול הכרוך. והמנהג הפשוט ליטול הלולב השדרה נגד פניו וקושרין ההדס

מימין הלולב והערבה משמאל ויש לקשור ההדס מעט גבוה יותר מן הערבה וישפיל ההדס והערבה בסוף הלולב כדי שיטול שלשתן בידו ועושין בלולב ג' קשרים:

ז יטול האגודה בימין ואתרוג בשמאל לפי שבלולב יש ג' מינין ולא יטול כל ד' מינים ביד א' שכך סדרן הכתוב פרי עץ הדר כפות תמרים וענף כו' וערבי נחל אבל בלולב לא כתיב וכפת תמרים הרי שחיבר הכתוב ג' מיני' ביחד ואתרוג לבדו ומ"מ צריך לחברם יחד ולא יפרידם לעולם בין בשעת הנענועים ובין בהקפה. ואיטור נוטל הלולב בימין שלו שהוא בשמאל כל אדם אם היפך יחזור ויטלנו בלא ברכה די"א דלא יצא וא"ר כתב דדעת כל הפוסקים דאם החליף יצא ושולט בב' ידיו הרי הוא ככל אדם:

ח גידם שאין לו ידים כלל יטול הלולב בזרוע ימין ואתרוג בזרוע שמאל דהרי לא כתיב ולקחתם ביד ואם יש לו יד א' יטול הלולב באותו יד דלעולם היד אצלו ימין ואתרוג בזרוע:

ט צריך ליטלן דרך גדילתן ראשיהן למעלה ועקריהן למטה והאתרוג דרך גדילתו הוא ג"כ העוקץ למטה רק אחר שנעשה גדול מחמת כובדו נוטה למטה וצריך לזהר שיהיה העוקץ למטה ואפילו בדיעבד לא יצא:

י לאחר שנטל הלולב בימינו (צ"ע מ"ש המגן אברהם ס"ק ח' שיטול האתרוג תחלה והרי בסעיף ה' מבואר להיפך וצ"ע) יברך על נטילת לולב קודם שנטל האתרוג כדי שיהיה עובר לעשייתו וביום ראשון גם שהחיינו. נ"ל דמי שלא בירך שהחיינו ביום א' ואפי' אם לא בירך מחמת שהיה ספק באיזה מין אם הוא כשר ואח"כ נזדמן לו כל ד' מינים כשרים אפילו ביום ז' מברך שהחיינו וה"ז דומה למי שלא בירך שהחיינו של יו"ט שמברך כל ז' (כמ"ש המגן אברהם ססי' תע"ג ואף שיש לחלק קצת מ"מ נ"ל דמברך וכן הוא בהדיא בסי' תרע"ו סעי' א') או כשירצה יקח גם האתרוג אלא שיהפוך שיטלנו עם העוקץ למעלה או שיכוין שלא לצאת עד אחר הברכה וזה המובחר כי ע"י ההיפוך עושין נקבים באתרוג (דאפילו למ"ד מצות אין צריכות כוונה היינו בסתם אבל בע"כ ודאי אינו יוצא וזהו ג"כ כונת הש"ג שהביא המגן אברהם סי' תרנ"א ס"ק י"ב אלא שלשונו צריך תיקון וכצ"ל ואם נתכוין שלא לצאת עד שיברך מותר ובזה סרה השגת המגן אברהם) אבל קודם שיטול הלולב בידו אין לברך כמ"ש בהל' ברכות בכלל ה' ויברך מעומד וגם הנטילה תהיה מעומד ומותר ליטלו כמה פעמים ביום לחיבוב מצוה שכן היו עושין אנשי ירושלים שאפי' כשהלכו בשוק היה הלולב בידם אבל אסור לברך רק פעם א' ביום. וצריך ליטלו בידו ואם כרך סודר על הלולב או שהניחו בכלי ואחז בדופני הכלי לא יצא דהוי חציצה ואם אחז בבי' יד של הכלי או שהניח ידו תחת שוליו לא יצא דהוי לקיחה על ידי דבר אחר בדרך בזיון ואם כרך סודר על ידו או שלבש בתי ידים י"א דיצא

דבטל לגבי היד וי"א דלא יצא ויחזור ויטלנו בלא ברכה. ונכון שיחלוץ התפילין קודם שיטול הלולב כיון שהלולב הוא אות אע"ג דמטעם חציצה אין לחוש וכן כשטבעות בידו אין כאן חציצה כיון שאינו על כל היד מ"מ נהגו לכתחלה להסיר אפילו הטבעות וי"א דאפילו בדיעבד מעכב. ולכן יחזור ויטלנו בלא ברכה (עיין א"ר):

יא אם לא בירך קודם הנטילה מברך אח"כ שגם הנענועים הן מן המצוה והקפה צ"ע דאינו אלא זכר למקדש (ומיהו בסוכה ל"ט ע"א תוס' ד"ה אבל כו' משמע דכל שהוא מצוה מן המובחר הוי עובר לעשייתן ע"ש וכ"כ הרא"ש שם) אבל לאחר שהסירו מידו לאחר גמר מצותו אין מברך עוד:

יב נ"ל שאם לא הביאו לולב ובאמצע הלל הביאו לו מותר לברך בין הפרקים דהיינו בין מזמור למזמור

יג ינענע לאחר שבירך אעפ"י שבירך עליו שלא בשעת הלל וכן ינענע בכל הודו. ובהודו שבסוף הלל שכופלין אותו מנענע שני פעמים ובאנא הושיעה נא אבל לא בהצליחה נא. ונ"ל שאם מתפלל ביחידי אינו מנענע אלא בהודו שבתחלת ההלל ולא ביאמר נא ישראל דאין מנענעין אלא בהודו אלא שהש"ץ מנענע ביאמר נא כיון שהקהל עונין הודו גם הוא מנענע משא"כ ביחיד (עיין בב"י) ואפילו הש"ץ נוהגין שאינו מנענע אלא ביאמר נא ישראל אבל לא ביאמרו נא:

יד יחלק הנענועים דהיינו בהודו יש ו' תיבות חוץ מן השם וינענע בכל תיבה לרוח א' ובשם לא ינענע ורמז לדבר ירננו עצי יער לפני ה' ובאנא ינענע לב' רוחות בתיבה א' ומנהג הפשוט שמנענעים מזרח דרום מערב צפון מעלה ומטה וי"א כשמנענע למטה ישפיל רק ידיו למטה ומ"מ ישאר בדרך גדילתו ובאמת זה הוא הנכון (שהרי בב' כבשי עצרת שכתוב בו תנופה וקבלו חז"ל דר"ל מוליך ומביא מעלה ומוריד וכן הוא כל התנופות שבתורה ובודאי שם לא היה רק שהשפיל ידיו למטה) ומ"מ יש נוהגין שמנענע ומהפך הלולב לצד מטה ואם הוא בבהכ"נ שמנענעים באופן זה אל ישנה מן המנהג. ונוהגין שמנענעין העלין של הלולב בשעת הולכה והובאה והמנענעים בכח עד שכמעט הלולב נשבר עי"ז הוא טעות רק כסכום מעט סגי:

טו מצות לולב ביום ולא בלילה וכל היום כשר שאם לא נטל יטלנו אח"כ ולכתחלה לא יטול עד שתנץ החמה ואם נטלו משע"הש יצא. ואם לא נטלו עד בין השמשות אם הוא בשאר ימים יטלנו בלא ברכה ונ"ל דה"ה ביום א' (עיין מגן אברהם ס"ס תרנ"ב ולעיל בהל' ברכות כלל ה' סי' כ"א)

טז אסור לאכול קודם שיטלנו ואם שכח ואכל ונזכר על שלחנו ביום ראשון שהוא מה"ת כיון שהתחיל לאכול באיסור אעפ"י שיש עדיין שהות ביום ליטלו מ"מ צריך להפסיק מאכילתו וליטלו כדין כל דבר שהוא מ"הת שאם התחיל באיסור צריך להפסיק אבל בשאר ימים שאינו אלא מדרבנן אם יש שהות ביום א"צ להפסיק אלא גומר סעודתו ואח"כ יטלנו. ומי שבא בדרך ומצפה שיבוא למקום שיש בו לולב או הדרים על הישובים ומשלחין להם לולב ימתינו עד חצות היום ולא יותר דאסור להתענות ומי שחלש לבו ואין יכול להמתין כ"כ מותר לטעום קודם דדוקא באכילה גזרינן שמא ישכח משא"כ טעימה בעלמא אבל מי שאינו חלוש יחמיר אף בטעימה (תרנ"ב):

יז מותר להחזיר הלולב במים ולהוסיף עליו מים אבל לא יחליף דטרח לתקוני מנא ובחו"המ מצוה להחליף כדי שישאר לח ומהודר ונוהגין ליקח בחו"המ בכל יום ערבה חדשה ללולב והוא הידור מצוה (תרנ"ד):

יח ערבה שנתלשה ביום טוב בין ביו"ט א' ובין ביום ב' אסור לטלטל באותו יום דהוי מוקצה ואפילו אין לו אחרת ואפי' למי שלא נקצץ בשבילו מכל מקום הנתלש ביו"ט א' מותר בשני דלא חיישי' שיאמר לנכרי לתלוש דל"ח שיעשה מצוה בעבירה ואם הביא נכרי לולב לישראל מחוץ לתחום כיון שמותר לטלטלו מותר ליטלו ואפי' מי שהובא בשבילו דאין כאן אלא איסור הנאה ומצות לאו ליהנות נתנו ואפי' הביאו מחוץ לי"ב מיל (ועיין בהלכות יו"ט כלל צ"ז בנשמת אדם סי' ג') ומ"מ אסור לטלטלו חוץ לד"א (במגן אברהם בסי' תקפ"ו ס"ק כ"ד) וה"ה אם ישראל שלחו ונשתהא הנכרי בדרך ומותר לשלוח נכרי ביו"ט אחר לולב אפי' חוץ לי"ב מילין אם יחזור בו ביום אע"ג די"א דהוי דאורייתא מ"מ לולב הוי עשה דרבים ודחינן איסור אמירה לנכרי בשביל זה ועוד דהא י"א דג"ז אינו אלא מדרבנן ואם יו"ט א' ביום א' אסור לשלוח הנכרי בשבת להביאו ביו"ט דשבות קרובה התירו דהיינו מה שצריך לבו ביום אבל להתיר משבת ליו"ט אסור (רש"ל וט"ז וא"ר) ואם אין לחבירו לולב והוא חוץ לתחום אם אין לו מעות לקנות לולב מותר לזה לשלחו אבל אם יש ביכלתו לקנות ופשע ולא קנה אין אומרים לאדם חטוא בשביל שיזכ' חבירך. והא דמות' לשלוח דוקא כשיודע בודאי שיביאו לו לולב אבל אם הוא ספק אפילו ביום א' אסור לשלוח נכרי כיון דעושה ודאי איסור דרבנן אע"ג דאפשר שיקיים מצוה דאורייתא אין ס' מוציא מידי ודאי (תרנ"ה):

יט בזמן המקדש היו מקיפין את המזבח בכל יום מז' ימי החג במורביות של ערבה ולכן גם אנחנו נוהגין לעשות זכר למקדש ומוציאין ס"ת ומעלין אותה על המגדל ומקיפין את המגדל בכל יום פעם אחת ואומרים הושענות כפי שנדפס בסידורים וביום ז' שהוא

הושענא רבה היו מסבבין המזבח ז"פ ולכן גם אנחנו מקיפין ז"פ ונוהגין שאין מקיפין רק מי שיש לו לולב ומ"מ אם אין לולב בכל העיר ביום ז' יקיפו בערבה. ומי שהוא אבל י"א דאינו מקיף והמקיף לא הפסיד ושכר מצוה בידו (תר"ס):

כ באתרוג של מצוה בשעת מצותו אין להריח בו די"א דאז אין עומד להריח אבל שלא בשעת מצותו מותר להריח בו ומברכין הנותן ריח טוב בפירות וכן בשבת שבתוך החג ועי' כלל ס"ו סי' י"ג לענין להריח באתרוג והדס (תרנ"ג) אבל הלולב אסור לטלטל בשבת אפי' לצורך גופו ומקומו כדלעיל בהל' שבת (שם) ומותר ליתן האתרוג בתוך המוכין שהיה מונח בו מעיו"ט שכבר קלט הריח אבל לא יתן במוכין אחרי' או בבגד משום דמוליד ריחא בבגד והוי כתיקון מנא ואע"ג דאינו מכוין מ"מ הוי פ"ר (תרנ"א במגן אברהם):

כלל קמט

א דין הפסולים בד' מינין שבלולב ופסולי לולב:

מדכתיב ולקחתם ולא כתיב ולקחת להורות דבעינן לקיחה תמה וזה כולל ב' ענינים (א) שיהיה כל מין ומין בשלימות שלא יהיה חסר ממנו כלום דאל"כ אין כאן תמה (ב) כ"ש כשחסר מין א' לגמרי דפשיטא דאין כאן תמה וממילא נשמע כיון שקבלו הלמ"מ שיעורו של כל אחד וא' אם אין בו כשיעור בין מתחלת ברייתו או שנחסר אח"כ או שנשתנה אותו המין בין מתחלת ברייתו או אח"כ ממה שהוא ראוי שיהיה אותו המין נמצא ה"ז כאלו אינו וא"כ חסר לו אותו המין ובכלל הזה אם הוא עומד לשרפה כגון של עבודת כוכבים וכיוצא בו וא"כ דומה כאלו כבר נשרף דכל העומד לשרפה כשרוף דמי ואין כאן שיעור וה"ז כאלו חסר לו אותו המין (תרמ"ט):

ב ומדכתיב לכם קבלו חז"ל דר"ל משלכם למעוטי שאול דאף על פי שחבירו משאיל לו לא יצא וכ"ש גזול (שם):

ג ומדכתיב פרי עץ הדר קבלו חז"ל דאע"ג דבכל המצות כתיב ואנוהו הייינו למצוה מן המובחר אבל בד' מינין הקפידה התורה דאפילו לעכב בעינן הדר ואע"ג דלא כתי' הדר רק באתרוג כדכתי' פרי הדר מ"מ כיון שכולן בפסוק אחד ילפי' א' מחבירו ובעינן הדר בכולן וכיון שלא פירשה התורה מה הוא הדר ע"כ מסרה התורה לחכמים שהם יפרשו מדעתם (שם):

ד עוד יש פסול מה"ת הנוהג בכל המצות והוא מצוה הבאה בעבירה שעושה המצוה על ידי עבירה כגון שגזל לולב (שם):

ה נמצא הפסולין בד' מינין הם ששה (א) שיהיו לו כל הד' מינין (ב) אין שמו עליו (ג) חסר כל שהוא (ד) הדר שלא יהיה בו מום (ה) מצוה הבאה בעבירה (ו) יבש אסמכוהו אקרא דכתיב לא המתים יהללו יה וכיון שהוא יבש הרי זה כמת וי"א דפסול משום הדר:

ו אע"ג דבפסוק זה כתיב ולקחתם לכם ביום הראשון ומשמע דלא הקפידה התורה בכל אלו הפסולין רק ביום א' מ"מ יש מן הפוסקים דס"ל דבמקדש שכל ז' הימים הוא מ"הת ולכ"ע לדידן ביום א' שהוא מדאורייתא כולן נוהגין ופוסלין מדאורייתא ובשאר הימים לכ"ע שאול כשר כמו שנבאר דין דשאול וגזול לקמן. חסר לכ"ע כשר בשאר הימים והפסול מחמת שחסר לו אחד מן המינים או שאין שמו עליו או שעומד לשריפה או שאין בו שיעור לכ"ע פסול מדרבנן כל ז' ובהדר נחלקו הפוסקים דלרוב הפוסקים אינו נוהג אלא בראשון ויש פוסקים דאף הדר נוהג כל ז' ובשעת הדחק יש לסמוך על רוב הפוסקים. ויו"ט שני מחולקים הפוסקים י"א דדינו כראשון וי"א כשאר ימים ולכן נוטלין בלא ברכת והטעם דבעיקר הלקיחה שיהיו כל הד' מינין ראו חכמים לתקן שיהיה נוהג כל ז' ימים אבל שאול וחסר שאינו בעיקר הלקיחה לא תקנו ובהדר משום הידור מצוה בזה מחולקים הפוסקים והפסול מחמת מצוה הבאה בעבירה כיון דחמור איסורו שנוהג אפילו בשאר מצות נוהגין נמי כאותן הפוסקים המחמירים כל ז' וביבש שהוא כמת י"א דאפילו לדעת המקילין דלא בעינן הדר כל ז' מ"מ יבש פסול משום לא כל המתים. וי"א דבשעת הדחק מותר לברך על לולב יבש וי"א דאפילו על כל ד' מינין יבשים דכיון שהוא שעת הדחק ראו חכמים להכשירם לגמרי אפילו ביום ראשון דבעינן הדר לכ"ע ראו חכמים לומר שזה הוא הדר שאעפ"י דאם אינו שעת הדחק פסולים לגמרי מ"מ בשעת הדחק כשרים לגמרי ומברכין. וי"א עוד דאף דבשאר מינים לא בעינן הדר כל ז' היינו משום דלא כתיב בהו בהדיא הדר אבל אתרוג שכתוב בו בהדיא הדר פסול כל ז' ולכן יש לנהוג הכל לפי שעת הדחק (שם) ועיין בתשו' חכם צבי סי' ט' שמכשיר בשעת הדחק לברך אפילו על אתרוג חסר וכ"ש בניטל עוקצו:

ז ונ"ל דלא מקרי שעת הדחק אא"כ אין בכל העיר ד' מינין כשרים אבל אם יש לא' ד' מינין כשרים לא הוי שעת הדחק ויברך על של חבירו ויעשה הנענועי' בשלו אם אי אפשר בשל חבירו ומ"מ ביבש ואינו יבש גמור ויש לחבירו לח אבל לא לח גמור לכתחלה יטול שלו ואם שלו אינו לח גמור אבל לא יבש ושל חבירו לח גמור לכתחלה יברך בשל חבירו ובדיעבד יחזור ויטול בלא ברכה אבל אם שלו היה יבש גמור ושל חבירו לח גמור אפי' בדיעבד חוזר ומברך על של חבירו ואם שלו כשר לכ"ע אלא שאינו מהודר כמו של חבירו אעפ"כ יטול שלו (א"ר בשם מבי"ט סי' תרמ"ט) ואם אין בכל

העיר ד' מינים כשרים יטול מה שנמצא ב' או ג' מינין ויעשה כל הנענועים וכן הש"ץ ובלבד שלא יברך אבל אסו' ליקח מין אחר דיבואו לטעות בשאר שנים משא"כ בג' מינין לא יבואו לטעות דהכל יודעים שצריך ד' מינין (שם):

ח תארו וגידולו של לולב כשיוצא מן הדקל יוצא עץ אחד כשרביט והוא חלק ואין בו עלין כלל ולאחר שגדל מעט נכרין בו העלין ואם ינענעו בו יהיו נפרדין ממנו אבל לא ממילא וכל זה נקרא בגמ' אופתא וראש כל עלה ועלה הוא קוץ שיכולין לסרט ידיו וזהו נקרא כופרא (כדאי' בכ"מ גבי צלף) ואח"ז נפרד ממנו העלין והם מונחי' זה על זה תכופי' יחד על השדרה וכשגדל יותר מתפרדין העלין מן השדרה ואינם שוכבים זה על זה ומ"מ עדיין עולים עם השדרה וכשיתקשו הרבה נפרדין לגמרי מן השדרה אלא שתלוין בו כענפי שאר אילנות ומדכתיב כפת תמרים ולא כתיב כף או עלי תמרים קבלו חז"ל דהוא לשון כפית' שהוא לשון קשור ואגוד שהצריכה התורה שיקחנו בזמן שיש בו עלין דאז שייך לומר שהעלין כפותי' בו משא"כ קודם ליה שהוא חלק לגמרי בלא עלין הנקרא אופתא דאז ל"ש לומר שהוא כפות וגם למעט לאחר שכבר נפרדו ונתפשטו העלין לגמרי מן השדרה דאז אינו כפות כלל וזה נקרא בגמרא חרותא אלא דוקא בזמן שיש לו עלין שייך בו לשון כפיתה. וגם לא קוד' שנפרדו העלין ממילא דאז מלא קוצי' ואין זה דרכי נועם ומצוה מן המובחר ליטול כשעדיין הם תכופים בשדרה. ומ"מ אף אם נפרדו קצת כיון שעולין עם השדרה עדיין נקרא כפות וכשר וא"צ לאגוד אותו כדי שיהיו העלין שוכבים על השדרה. ופסול זה באופתא וחרותא הוא פסול מגופו שאין שמו עליו (תרמ"ה):

ט בריית עלין של לולב כשהן גדלין. ב' ב' מב' צידי השדרה וכל עלה כפול ודבוק מגבו ופתוח מלפניו וגב של כל עלה ועלה הדבוק נקרא תיומת ואם נחלקה התיומת של רוב העלין וברוב כל עלה ועלה. ולאו דוקא שנחלקה מגבה (ראב"ד ובע"הע ומ"מ) אלא כל שנסדקו רוב העלין וברוב כל עלה ועלה שזהו ששנינו נפרצו העלין (היינו כפי' התוס' ושאר ראשונים) ר"ל שנחלקו העלין וא"כ ה"ז כאלו אינו (שם) והוי כאלו הלולב בלא עלין והוי כאופתא דהוי פסול מגופו ופסול כל ז' (ריטב"א):

י בריית הלולב שבראש השדרה במקום שכלה יוצאין על השדרה לפעמים ב' עלין ולפעמים ג' עלין והם ג"כ כפולין ומחוברין מגבו ואם נחלקה העלה האמצעי' אם כלה בג' עלין או שנחלק א' אם כלה בב' עלין ונחלק עד השדרה גם זה בכלל נחלק התיומת והוי כאלו ניטל אותו עלה ואינו הדר זהו דעת רוב הפוסקים אבל יש מחמירין יותר דאפילו לא נחלק רק מעט בסדק כל שהוא א' מן העלין העליונים נמי פסול דע"י הנענועים סופו

לסדוק כולה וכל העומד ליסדק כסדוק דמי וראוי להחמיר אם אפשר ודוקא שנסדק בענין שאינו נראה שנסדק אבל אם נתרחב הסדק עד שנראה הסדק וזהו שנקרא בגמרא שנסדק כהמנק אפי' לא נחלקה העלה העליונה רק העליון שאצל העלה העליונה אפי' במיעוט פסול וכ"ש אם נסדקה השדרה כהמנק דפסול (שם):

יא לולב דסליק בחד הוצא בעל מום הוא ופסול י"מ שעליו אינן כפולין מתחלת ברייתן (רמב"ם) וי"מ שעלה העליונה לא היה כפול (ר"מ בשם כל בו) וי"מ שכל עליו מצד א' וצד א' נשאר בלא עלין (רש"י) וי"מ שדרך עלי הלולב שיוצאין זה אחר זה וזה יש לו עלה א' מעיקרו עד ראשו (רא"ם) וקיי"ל לחומרא ככל הפרושים ומיהו י"א דכ"ז הוי פסול מגופו וי"א דהפסול משום הדר (ר"ן) וי"א דבאין עליו כפולים אפשר י"ל דהפסול משום הדר אבל לפירוש רש"י ורא"ש הוי פסול מגופו לכ"ע (ריטב"א) ואם היו העלין קצרים עד שאין ראשו של זה מגיע לעיקרו של זה פסול ונ"ל דזה תלוי ג"כ במחלוקת אם הוי פסול הגוף או משום הדר ולריטב"א הוי פסול הגוף:

יב נקטם ראשו פסול וגם בזה נחלקו רוב הפוסקים ס"ל דהיינו אם נקטם רוב של כל העלין וי"א דאם נקטם רק העלה העליונה הוי נקטם ויש מחמירין אפילו לא נקטם רק כל שהוא מעלה העליונ' פסול דאינו הדור וגם בזה ראוי להחמי' ומ"מ אם אין לו לולב אחר אלא שנקטם ראש העלה העליונה או שנחלקה מעט יש לסמוך על רוב הפוסקים ולברך עליו ואפילו ביום א' (אבל שנקטמו רוב עלין לכ"ע פסול אפי' בשעת הדחק כ"כ א"ר דזהו כונת רמ"א דלא כמ"א בס"ק ו'):

יג יש לו קוצים בשדרתו או שנצמת ונכווץ או שעקום באמצעיתו לפניו עד שנעש' שדרתו כגב בעל חטוטרת או שנעקם לא' מצדדיו פסול אבל אם נכפף לאחוריו כשר דזהו דרך ברייתו ודוקא שהשדרה כפופה אבל אם עליו העליונים כפופים מעט הרא"ש אוהב אותם יותר דאז התיומות בשלימות והר"ן פוסל ואם רוב העלין כפופין בראשיהם לכ"ע פסול:

יד נשבר השדרה ונופל למטה ולא נשאר בו שיעור לולב כ' המ"א דכשר (דדומה לבהמה שנשבר השדרה דכשר וכ' א"ר דש"ה דנשאר החוט ונ"ל דכונת המ"א כיון דאין השדרה סי' טריפו' וא"כ ה"נ דכשר) ואם נשברו רוב העלין פסול:

טו יבשו רוב עליו פסול י"א משום שאינו הדר וי"א משום דנקרא מת והריטב"א כ' דאף לפ"ז הפסול הוא משום הדר ולא נקרא יבש אא"כ נפרך בצפורן או כשכופלין העלין נשברין (כלבו) וכ"ז כשאין בעיר לח דרוב פוסקים ס"ל דכשכלה ירקות שבו זהו יבש:

טז שיעור הלולב שיהיה עכ"פ ד"ט שהן ט"ז אצבעות. ובדיעבד סגי י"ג גודלין ושליש ושיעור זה הוא דוקא השדרה בלא עלין העליונים וכל הפסולים שכתבנו למעלה הוא דוקא בתוך שיעור זה:

כלל קנ

א דין פסולי הדס וערבה (תרמ"ו תרמ"ז):

עץ עבות האמור בתורה הוא ההדס והלמ"מ שיהיה ארכו עכ"פ י"ב גודלין ובשעת הדחק יש לסמוך על הפוסקים דסגי בי' גודלין ויהיה בכל השיעור הזה ממטה עד למעלה עבות דהיינו מעשה שרשרות שר"ל שיהיו יוצאין ג' עלין בשורה א' בשוה בכל קן וקן שלא יהיה אחד נמוך או גבוה מחבירו ואם היה עלה א' נמוך או גבוה ה"ז נקרא הדס שוטה ופסול. וכן אלו הגדלין בב' ב' עלין פסולים דאע"ג דכלן גדלין באילן א' כידוע גזה"כ הוא שדוקא ענף שהוא עבות כשר שהרי לא נאמר בתורה ענף עץ הדס אלא עץ עבות ולכן פסול אפי' בשעת הדחק ואף שהעולם נוהגין בו היתר והאחרונים דחקו עצמם למצוא מקום למנהגם מ"מ לא מצאו (ועי' בביאורי הגר"א). ולכן הירא דבר ה' יטרח למצוא והדס שיהוא עבות ובתוך אלו היבשים שמביאים עם האתרוגי' בדוחק נמצ' אחד למאה ולכן אין להם חזקת כשרות עד שישרם בחמין ויבדוק אותם ואם לא מצא יטול בלא ברכה והרבה מן הפוסקים ראשונים ס"ל דאסור להוסיף מה שאינו טובות ועובר על בל תוסיף וכיון שאינו מין הדס פסול כל ז' ונ"ל דאם חשש בהדס שמא הוא מורכב וכיוצא בו מהני תנאי שיאמר אם הוא הדס אצא בו וא"ל יהיה כאבן ואז אין כאן בל תוסיף כמו בב' זוגי תפילין:

ב בדיעבד אם לא היה גידולו ממטה למעלה ג' בקן אחד אלא שלמטה הוא גידולו ב' ב' או תרי וחד ואחר כך יוצא ג' ג' אם הוא רוב שיעור של הדס כשר

ג היה עבות אלא שנשרו עליו אם נשארו ג' עלין בקן אחד ואפי' אינן בראשו בשעת הדחק שאין לו אחר נוטלו ולא יברך דיש פוסלין אפילו אם נשר רק עלה א' מכל קן מרוב השיעור של ההדס ומ"מ בשעת הדחק אם נשאר ברוב השיעור בכל קן ב' עלין כשר ואם נשר מרוב השיעו' אפילו מקן א' ב' עלין פסול לכ"ע (חוץ בעל העיטו' אבל אותן הגדלים ב' ב' אם נשר עלה אחד מקן אחד (וכן מוכח דמ"ש מהדס בת ג' טרפי דאם נשרו ב' עלין מקן א' דפסול ה"ה בזה וכ"כ הט"ז בהדיא ומש"כ הב"ח מכל קן נ"ל דר"ל מכל הקנים אבל לכ"ע אפי' לא נשר רק עלה א' מקן א' פסול ומש"כ הט"ז דלרא"ש בעינן ב' עלין לא הבנתי) מרוב שיעור אורך ההדס פסול ובכ"ז אין משגיחין העולם ואפי' אם נאמר שהם הדס מ"מ פסולי' ובעוה"ר העולם נבשלי' בזה ואי לדידי צייתי כל שלא ידוע לו שיש לו

הדס כשר שהוא ג' בקן אחד לא יברך על שלו אלא על של חבירו ופסול זה דנשרו עליו פוסל מגופו שאין שמו עליו ופסול כל ז':

ד היו ענביו מרובין מעליו אם ירוקות כשר שעדיין הוא מרא' הדס ואם כבר נעשו אדומים או שחורים פסול דהוי כמנומר ואינו הדר ואם מיעטן כשר ואין ממעטין ביו"ט דהוי כמתקן מנא. עבר ולקטן כשר ואדם אחר שא"צ לזה ההדס מותר ללקטן א' א' לאכילה דכיון דאינו מתכוין לתקן אע"ג דהוי פ"ר כיון דלא איכפת ליה במקום מצוה מותר (עיין בהלכות שבת כלל ט) ופסול זה כיון שהוא משום הדר א"כ פסול כל שבעה (מגן אברהם ס"ק ד'):

ה נכמשו כל העלין כשר:

ו יבשו כל העלין פסול ואם נשתייר בראשו קן א' ובו ב' עלין לחין כשר ואפילו אם גם מקן זה יבשו ב' עלין יש מכשירין ואם אותן עלין שלא יבשו נכמשו יש פוסלין דאע"ג דנכמש כשר כיון שכולו יבש לא מהני הכמיש להציל ולא נקרא יבש עד שילבינו פניהם לאחר שנפרך בצפורן אבל כ"ז שהם ירוקים קצת אע"פ שנפרך בצפורן כשר ופסול היבש כמו בלולב ואם כל ההדס לח אלא שיבש בראשו יש פוסלין (מגן אברהם סק"ח בשם ב"ח):

ז נקטם ראשו דהיינו שנקטם העץ כשר דלא ניכר כ"כ הנקטם בהדס וכיון שיש פוסלין בנקטם צריך להדר אם אפשר שלא יהיה נקטם בראשו:

ח נ"ל דמה שרגיל שיוצאים בין הקנים ענפים קטנים צריך לקטום אותם כדי שלא יפסיקו בין הקנים ואעפ"י שנקטם כשר לכ"ע כיון שאינו בראשו (כ"כ הט"ז בשם הראב"ד וכ"כ הר"ן וכל הפוסקים לדין פשוט ולא ידעתי למה לא העתיק הב"י דין זה בש"ע):

ט ערבי נחל האמור בתורה אין כל דבר הגדל על הנחל כשר אלא מין ידוע הנקרא ערבי נחל עלה משוך כנחל ופיה חלק וקנה שלה אדום ואף בעודו ירוק כשר שכשישהה באילן נעשה אדום ולפי שרוב מין זה גדל על הנחל לכך נקרא ערבי נחל ואפילו גדל בהרים או במדבר כשר וי"א שלכתחלה יהדר ליקח מאותן הגדלים על הנחל. ויש מין ב' שקנה שלה אדום ועלה שלה משוך אלא שפיה אינו חלק שיש בו פגימות אלא שכל הפגימות נוטות לצד אחד וזה ג"כ כשר ונקרא חלפי גילא ויש מין ג' שקנה שלה לבן ועלה שלה עגול ובה פגימות כמגירה שיש לה ב' עוקצין ונקרא צפצפה וזה פסול שאינו מין ערבה ושיעור הערבה כשיעור ההדס ופחות מזה פסול כל ז':

י ערבה שיבשה אי שנקטם העץ שבראשה פסול שאינו הדר ואם נפרצו העלין י"א דהיינו נדלדלו הענים מן הקנה ותלוים למטה (במגן אברהם ס"ק ב' ט"ס וצ"ל ורמ"ע פירש נפרצו שנדלדלו) או שנסדקה ונחלקו העלין או שנשרו רוב העלין פסול שאין

שמו עליו ופסול כל ז' אבל כמושה או שנשרו מקצת העלין כשר וצריך להשגיח מאד בערבה דמחמת הניענועים נושרין העלין ואז פסול:

כלל קנא

א דין אתרוג (תרמ"ח):

פרי עץ הדר האמור בתורה הוא אתרוג ואם הוא יבש שאינו מוציא שום ליחה פסול דאינו הדר ויש פוסלין אפילו כמושׁ (עיין א"ר דלא כמ"א וכן גרסת בה"ג כמושׁ פסול):

ב ניקב ואין בו חסרון כלל אם הוא מפולש פסול ואם אינו מפולש והנקב הוא כאיסר אעפ"י שאין בו חסרון כלל כגון שתחב בו יתד אפ"ה פסול כ"ז באינו חסר אבל אם חסר ממנו כל שהוא פסול (רמב"ם ורא"ש וכן סתם בש"ע) אבל י"א דבלא חסרון אינו פסול אפילו נקב מפולש אלא כשיש בו חסרון אז יש לחלק דאם הוא מפולש אע"פ שאינו חסר אלא כל שהוא פסול ואם אינו מפולש צריך שיהיה בו חסרון בכאיסר (ראב"ד) ומה הוא מפולש י"א דוקא שניקב מעבר לעבר וי"א דאם מגיע לחדרי הזרע הוי מפולש ואם ניק' הקליפה העבה מצד זה לצד זה לכ"ע הוי מפולש ומ"מ מה שנראה לפעמים באתרוג שהיה בו נקב בעודו במחובר אלא שנקרם עליו עור ובשר זה לא נקרא נקב וכשר ובשעת הדחק נוהגין להכשיר חסרון כל שהוא אם אינו מפולש ואם הוא ספק אם יש בו חסרון כ"ש אזלינן לקולא כיון דיש מכשירין אפילו בודאי וכן אם מסופק אם מגיע לחדרי הזרע כשר דסמכינן על הפוסקים דדוקא מעבר לעבר פסול (א"ר) וטעם דניקב פסול י"א משום שאינו לקיחה תמה (טור) וי"א משום שאינו הדר

ג נסדק מראשו לסופו אפילו אינו חסר כלום ואפי' לא נסדק אלא רוב עובי הקליפה העבה פסול דסופו לרקוב אבל כל שלא נסדקה רוב קליפתו לא מקרי נסדק ודוקא שנסדק מלמעלה ומלמטה דהיינו מסוף החוטם עד סופו אבל אם נשאר בו מלמעלה ומלמטה אפי' כל שהוא כשר שאז יחזור לבריאתו ודוקא שנשאר החוטם שלם אבל אם נסדק בחוטמו אפילו כ"ש פסול כדלקמן סימן י"ב ונ"ל דאפי' בחוטם דוקא שנסדק רוב קליפה החיצונה דבלא"ה לא מיקרי נסדק וטעם פסול דנסדק הוא משום הדר

ד אתרוג שנרגש במשמוש היד שנימוח כל בשרו בפנים וקליפתו החיצונה וגם חדרי הזרע קיימין יש מכשירין ויש פוסלין משום חסר:

ה האתרוג מבחוץ יש לו קליפה ירוקה דק מאוד ולפנים ממנו היא הקליפה העבה לבינה והוא בשר האתרוג ולפנים ממנו יש כמו עגול ובו מונחים גרעינין וזה נקרא חדרי הזרע ואם נקלף אותה קליפה הירוקה שאינו מחסרו אלא נשאר ירוק כמו שהוא ברייתו כשר אפילו נקלף כולו ובלבד שנשתייר בו כל שהוא וכן סתם בש"ע וי"א שצריך שישאר

בו כסלע דהיינו שליש טפח כדאיתא בי"ד סי' ל'. ואם אין מראה הקילוף דומה לשאר האתרוג אם נקלף רובו פסול ודינו כחזזית לקמן סי' ח' וכ"ז שנקלף הכל ביחד אבל אם נקלף בב' וג' מקומות אפילו במיעוט האתרוג אם אינו דומה לשאר האתרוג פסול דהוי כמנומר ובשע' הדחק יש להכשיר אפילו בב' וג' מקומות אע"פ שאינו דומה לשאר האתרוג ובלבד שתהיה מראה כשרה ואם הוא במקום אחד אפילו ברובו כשר (כי ראיתי בא"ר שכתב נראה בתמים דעים לראב"ד שהוא מסכים ג"כ לי"א עי' בב"י) אבל אם יש לו מראה פסול כגון לבן ושחור פסול ובחוטמו נתבאר דינו לקמן

ו ניטלה פטמתו והוא העץ שתקוע באתרוג למעלה בחוטמו ועליו הוא השושנתא אם ניטל עד האתרוג פסול דהוי כחסר ואם לא היה לו עץ זה מעולם וניכרים הם כי יש במקומו כמו גומא מתחלת ברייתו כשר ואם יש לו אותו העץ אלא שנחסר השושנתא יש מחמירין בזה וטוב להחמיר במקום שאפשר ליקח יותר מובחר מזה אבל אם הוא המובחר אין להחמי' בשביל השושנתא:

ז ניטל עוקצו הוא העץ שלמטה שבו תלוי באילן ונשאר מקומו גומא פסול משו' חסר ואם ניטל רק מקצתו ונשאר הגומא מכוסה כשר:

ח עלתה עליו חזזית אם ממקום א' אם הוא על רובו של אתרוג מב' צדדין פסול ואם אינו רק על רוב של צד אחד כשר (מגן אברהם ס"ק י"ב) אבל אם הוא בב' וג' מקומות דמחזי כמנומר יש פוסקים דאפילו אם אינו מתפשט אלא על מיעוטו של אתרוג פסול ודעת רוב פוסקים דאף בזה דוקא אם מתפשט ברוב האתרוג ואע"פ שכשנצרף מקום החברבורות לא יהי' אלא מיעוט מכל מקום כיון שנתפשט ברוב האתרוג מחזי כמנומר ופסול ולאו דוקא ברוב האתרוג אלא אפי' אם הוא רק ברוב היקף האתרוג עד שנתפשט משני צדדי' פסול (שם ס"ק י"ג) ואינו כשר אלא כשהוא במיעוטו מצד אחד. ופסול דחזזית הוא משו' הדר וחזזית הוא כמו אבעבועות וניכר במשמוש היד שהוא גבוה משאר האתרוג אבל אותן שרגילין להיות הרבה ומצוי ברוב אתרוגים או מה שנעשה עקום ואדום כשר דחיישינן למראה אתרוג אך כבר כתב הישי"ש המורים מרובים והיודעים מועטי' וגם התה"ד הניח דין זה בצ"ע ולכן הירא לדבר ה' ישתדל לקנות אתרוג בלא חזזית ובהרות:

ט פסול זה דחזזית חוזר להכשרו אם כשיקלוף אותו מקום חוזר למראה אתרוג ולא יהיה חסר כלום:

י תפוח סרוח מנומר פסול שאינו הדור וכן כבוש ומבושל ואם נכבש בדבש כתב הט"ז דהוי כבוש והב"ח כ' דלא הוי כבוש ומיהו צריך בדיקה אם יש בו לחלוחית ואתרוג שהוא משנה שעברה ולא נכבש ודאי יבש הוא ואין לו לחלוחית:

יא אלו הן מראות הפסולות באתרוג שחור או לבן ודינו כחזזית (בסי' ח') אבל ירוק הוי מראה אתרוג (כדמוכח בסעיף כ"א דדוקא משום דעדיין לא נגמר פריו פסול ירוק) וכן אדום כשר (כדמוכח במגן אברהם ס"ק י"ט וכן הטור והש"ע לא כתבו רק שחור ולבן) כן נ"ל:

יב מחוטמו ואילך דהיינו ממקום שמתחיל לשפע עד הפיטמא פוסל חזזית וכל שינוי מראה הפוסל וכן יבש ונסדק ונקלף ונשתנה ממראה האתרוג ואם חסר בכ"ש בחוטמו אם פסול כל זה צ"ע וכל זה דוקא כשנראה לעינים אבל לא כשיצטרך לחפש אח"ז:

יג התיום דהיינו שגדלו ב' דבוקים זה בזה כשר וסמ"ג וראב"ן ורי"ו פוסלים:

יד העגול כ' המ"מ עגול מכל צד ככדור פסול וכן אם גדלו בדפוס ועשאו כמין בריה אחרת דאין שמו עליו אבל אם נעשה כברייתו אע"פ שעשאו כעין דפין דפין כשר אע"ג שנראה בין הדפין כחסר כיון שתחלת ברייתו הוא כך ונקרם העור והבשר כשר:

טו הירוק שדומה לעשבי השדה פסול משום שלא נגמר פריו ופסול כל שבעה אם התחיל כבר להוריק כשר דכשמשהין אותו יחזור כולו למראה אתרוג:

טז שיעור אתרוג הקטן לא פחות מכביצה פחות מזה פסול כל שבעה שלא נגמר פריו ולא נקרא פרי ואפילו אם היה בו כשיעור ובימי החג נצטמק ועמד על פחות מכביצה מכל מקו' פסול משום שאינו הדר וגדול אפי' הרב' כשר וראוי לכל אדם להדר שיהיו לו כל ד' מינים מובחרים ומהודרים וכבר ביארנו בהלכות ברכות כלל ס"ח סי' ה' דהידור מצוה שליש ושם מבואר כיצד יעשה אם כבר קנה ורוצה להחליף או אם רוצה לקנות (תרנ"ו):

כלל קנב

א דין שאר פסולים בד' מינים ודין שאול וגזול ואתרוג השותפים:

אתרוג ושאר המינים המורכבים פסולים שאין שמם עליהם:

ב אם גדלו בעציץ שאינו נקוב צ"ע

ג כבר כתבנו מדכתיב לכם קבלו חז"ל דביום ראשון בעינן לכם ממש ולא שאול ולכן אסור ליטול לולבו של חבירו ביום א' שלא מדעתו (אע"ג דגבי ציצית נמי כתיב לך וקיימ"ל דשאול פטור ואפ"ה מותר ליטול טלית חבירו בלא דעתו ולברך עליה שאני התם דציצית אינו חובת גברא ואף דשאול פטור מ"מ מותר לברך מידי דהוי נשים במ"ע שהזמ"ג אבל לולב הוא חובת גברא וא"כ איך יצא בו וכ"ש איך יברך כיון שאינו יוצא בזה דבלולב ל"א דשאול פטור אלא דבשאול אין מצוה כלל (זהו כונת המגן אברהם בסי' י"ד ס"ק ד') ואם נטלו מדעתו אע"ג דאמר לו בלשון שאלה אם אינו יודע דאין יוצאין בשאול י"א דיוצא בו דמסתמא נתכוין ליתן לו בענין זה לצאת בו ואם היה יודע שאינו

יוצא בשאלה מסתמא היה נותן לו במתנה ע"מ להחזיר אבל בשאר ימים מותר ליטול לולב של חבירו אפי' שלא מדעתו ולברך עליו דמסתמא ניחא ליה לאינש לקיים מצוה בממונו רק שיהיה בענין שאין לחוש שחבירו מקפיד ע"ז כגון להוציא מביתו או שיודע שחבירו מקפיד דאז אפי' בשאר ימים אסור דשואל שלא מדעת הוי גזלן (תרמ"ט):

ד נתנו לו במתנה ע"מ להחזיר אם החזירו יצא ואם לא החזיר אפי' ע"י אונס שנאנס מידו וכיוצא בו לא יצא ואם החזירו לאחר זמן מצותו אם אמר סתם ע"מ שתחזיר יצא אבל אם אמר ע"מ שתחזירהו לי מסתמא דעתו שצריך אותו לצאת בו ולכן לא יצא ונ"ל דאפילו אמר לו זה הריני כאלו התקבלתי לא יצא דלא הוי כקיום התנאי וצ"ע (תרנ"ח):

ה נתנו לו סתם מסתמא דעתו במתנה ע"מ להחזיר ומותר לזה ליתן לחבירו וחבירו לחבירו ובלבד שהאחרון יחזיר לבעליו ואפי' אם אמר ע"מ שתחזירהו לי מ"מ מסתמא כוונתו לאחר שיטלו כולם ומ"מ אם מפרש לו שלא יתן אסור ליתן לאחר שהרי מקפיד וזה שמחזיר ליד בעליו צריך לחזור וליתנו במתנה כדי שיהיה של בעלים שהרי נעשה כשלו (שם):

ו אם אין האיש בביתו והאשה רוצה ליתן לאחר תלוי באומדן דעת הבעל אם מקפיד עליו וכן לקנות ממנה מותר דמסתמא ניחא לבעל וזכין לאדם כו' אם לא שהוא אדם חשיב וזילא ליה מלתא (שם):

ז שותפים שקנו אתרוג לצאת בו מסתמא אדעתא דהכי קנאוה דבשעת מצותו כ"א מקנה חלקו לחבירו ולכן המנהג שהקהל קונין אתרוג וכל הקהל יוצאין בו דאדעתא דהכי קנאוהו כשגובין דמי אתרוג אפילו לפי מנהגנו שכ"א נותן כמה שירצה נ"ל דזה שאינו נותן לא יצא אם יש ביכלתו ליתן (שם):

ח אעפ"י שכ"ז הוא דין גמור וח"ו לפקפק בו מ"מ כיון שאין הכל יודעין להקנות לכן מוטב לברך על שלו אם יש לו כל ד' מינים כשרים בלא פקפוק אעפ"י שאינם מהודרים כמו של חבירו ואם אין לו מוטב שיטול של חבירו הכשרים משיטול של הקהל כי י"א דבשל הקהל לא יצא דשמ' יש בא' מהם מי שאין בדעתו להקנות חלקו לחבירו גם יש בעיר כמה קטנים יתומים שיש להם חלק בו ואינם יודעים להקנות כדלקמן סי' י' ואף דלא קיי"ל הכי אלא דקיי"ל דיוצאין בשל קהל מ"מ עדיף טפי ליטול של יחיד (וכדעת ר' שרירא גאון שכ' הטור בסי' תרנ"ט):

ט נ"ל דמותר ליקח מעות מחבירו בעבור טרחתו שישלח לו הלולב בכל יום לבהכ"נ אחרת דאינו נוטל אלא שכר טרחתו וה"ה שמותר לומר לו אני מוכר לך חצי אתרוג מיום א' דחוה"מ ואילך:

י ביום א' לא יתן הלולב לקטן קודם שיצא בו ונ"ל דה"ה אם מזכה רבים בלולבו לא יתן לקטן עד שיברכו כלם מפני שהקטן קונה ואינו יכול להקנות לאחרים מה"ת ונמצא שאף שהחזיר לו אינו מוחזר ואם יאמר לקטן יהא שלך עד שתצא בו נמצא שלא יצא הקטן ומכל שכן לדידן דעושין ב' ימים ואם כן גם ביום ב' צריך שיהיה שלו ולכן לא יוציאנו מידו אלא יהיה תופס הלולב עם התינוק דאז לא יזכה בו הקטן (וצריך עיון דא"כ איך יברך הקטן וא"ת דאעפ"כ מותר לברך א"כ מ"ש אם יתנו לו בתורת שאלה או שיאמר לו יהיה שלך עד שתצא בו):

יא כבר בארנו דבגזול לא יצא לא מבעיא ביום א' ולפני יאוש דאינו שלו אלא אפילו לאחר יאוש ובחול המועד דלא בעינן לכם אפ"ה אינו יוצא בגזול דהוי מצוה הבאה בעבירה אבל אם גזל לולב ועשה בו מעשה ששינה אותו מכמות שהיה וא"כ כבר קנה אותו בשינוי מ"מ אסור לברך עליו דכתיב ובוצע ברך נאץ ה'. מיהו יש אומרים דלאחר יאוש אינו אסור אלא לגזלן עצמו אבל לאחר מותר ומאוד צריך אדם ליזהר בכל מצוה שלא יהיה בו שום חשש גזל כדכתיב שונא גזל בעולה ולכן צריך ליזהר שלא יקוץ ישראל לצורך לולבו א' מד' מינים אפי' מקרקע של נכרי ואפי' כשנתן לו הנכרי רשות וקי"ל קרקע אינה נגזלת ואם כן לא מהני רשותו אלא יקצץ נכרי או ישראל אחר כדי שיהיה יאוש ושינוי רשות ביד אחר ויתן לזה (סי' תרמ"ט):

יב דין טלטול לולב ואתרוג בשבת ודין להריח בו מבואר לעיל כלל ס"ו דין י"א וי"ב וי"ג וי"ד. ודין הידור מצוה מבואר בהלכות ברכות כלל ס"ח סי' ה':

כלל קנג

א דין הושענא רבה ושמיני עצרת וש"ת:

דין הקפות שנוהגין בה"ר מבואר לעיל כלל קמ"ח סימן י"ט:

ב יום ז' של חג קוראין אותו הושענא רבה לפי שמרבין בו לומר הושענות לפי שבחג נדונין על המים והכל הולך אחר החיתום ולכן נוהגין להיות נעורים כל הלילה ובשחרית מרבין קצת בזמירות של פסוקי דזמרה כמו ביו"ט אלא שאין אומרים נשמת אלא תיכף אחר סיום שירת הים אומר ישתבח:

ג מנהג נביאים שכל א' יטול ערבה ביום זה מלבד ערבה שבלולב וכיון שאינו תקנת חכמים אלא מנהג לכן אין מברכין עליו ואין חילוק בין ערבה זו לערבה של לולב וכל הפוסל בה פוסל נמי בערבה זו ולכן לא יקצצנו ישראל אלא נכרי מלבד נשרו רוב עליו דכשר בזה אפי' עלה אחד בבד א' ומיהו אין זה הידור מצוה ולכן נוהגים לעשות הושענות יפים ויש נוהגין ליקח ערבה ארוכה וגסה שהרי בבהמ"ק היו לוקחין ערבה גבוה י"א

(עיין א"ר) ומזה תראה כמה טועים המנתקים העלין מן הבדים וחותכין אותו מלמטה שלא יהיה ארוך דאדרבה יותר מצוה בארוכין ובעלין הרבה שהיא מצוה מן המובחר ונוי מצוה ואינה ניטלת אלא בפני עצמה שלא יאגד ד"א עמה ומ"מ המנהג לאגדה בעלין של לולב לנוי אבל אינו מעכב דאדרבה י"א שיותר טוב שיהיו נפרדים גם אין שיעור כמה ענפים יקח ומנהג הראוי ליקח ה' גבעולין ולא יחברם כלל עם הלולב אלא לאחר שהקיף ההקפות עם הלולב אזי יקח הערבה זו ויש שאין אוחזין אותה עד שמגיעים לתענה אמונים שאז מתפללים על המים ואז מניחין הלולב מידם ולוקחים ערבה זו ולפי שמצותה בחבטה ונחלקו בה הפוסקים י"א דהיינו נענוע וי"א הוינו לחבוט אותה ולכן עושים שניהם דהיינו שמנענעים בה ואחר שגמר כל ההושענות חובטין אותה בקרקע ה' פעמים ודי בזה. ומה שנוהגין שחובטין עד שיפלו כל העלין הוא מנהג של תינוקת משום שמחה ולאחר שחבט לא יזרקנה על הקרקע דהוי עכ"פ תשמישי מצוה שאין לנהוג בה בזיון אלא ישרפנה:

ד אם חל יום ז' בא' בשבת וקצצו נכרים ערבה בשבת אפי' צוה לו ישראל מותר מיהו אם יש פרהסיא בדבר אפי' לא אמר לו הישראל לקצצו בשבת רק אמר לו ראה שתהא מזומנת למוצאי שבת יש להחמיר:

ה לדידן שעושין יו"ט ב' ימים וא"כ שמיני עצרת הוא ס' שביעי ולכן צריכין לישב בסוכה וגם יישן בסוכה כל הלילה וכל היום דלא כמו שנוהגין לאכול רק חצי סעודה אלא אין שום חילוק בין שמיני לז' ימים אלא דז' הימים הוא מדאורייתא ובח' הוא מדרבנן ואף על גב דבשאר מצות דרבנן מברכין גם כן מכל מקום בח' לא מברכין לישב בסוכה דהוי תרתי דסתרי שאומר בקידוש ובתפלה את יום שמיני עצרת וא"כ איך יברך לישב בסוכה. ואין לאכול עד הלילה. ומ"מ אפי' אוכל בסוכה לאחר שהתפלל ערבית אע"פ שעדיין הוא יום לא יברך לישב בסוכה והעולם מקילין ואינם אוכלין כל היום בסוכה רק מקצת סעודה בשחרית ובליל שמיני אף מקצת המדקדקים במצות אינם ישנים כלל. אבל רבינו הגאון החסיד מה' אליהו החמיר מאד שצריך לישן בלילה וגם לאכול כל היום בסוכה כפשטא דלישנא דגמרא מיכל אכלי ואמרו עוד אלא מעתה הישן בשמיני ינקה פרש"י ואנן מיתב יתבינן אלמא דצריך לישן גם כן בסוכה. ופעם א' היה קור גדול בליל ח' ואמר אף על פי שבשאר הימים היה פטור מן הסוכה מ"מ להראות הלכה לתלמידים צוה שילבישו עצמן בטוב וילינו בסוכה. ובקדוש הלילה מברכין שהחיינו דשמיני רגל בפני עצמו:

ו בשמיני סמוך לחשיכה אם א"א לו או שיהיה לו טרחא הרבה לפנות הכלים מן הסוכה בלילה מותר לפנות ביום להביאם לביתו ובלבד שלא יסדרם עד הלילה דאם יסדרם ביום הוי כמכין מיום טוב לחבירו ולכן אם השלחן הוא של פרקים לא יניח הטבלא על הרגלים דכשגומר איזה דבר הוא הכנה אבל ההבאה לביתו לא הוי הכנה (ונ"ל דכן מוכח ע"כ שהרי בסימן תי"ו סעיף ב' מבואר להדיא דמותר להוליך העירוב לצורך יום ב' והוא גמרא ערוכה בעירובין ל"ח דדוקא אם אמר זה יהא עירוב הוי הכנה אבל ההולכה לא הוי הכנה וכן פירש רש"י להדיא ביצה דף מ' ע"א במשנה מי שזמן כו' בד"ה לא יוליכו כו' מנות בידם לביתם לסעודת הלילה עד כאן לשונו אע"כ דדוקא היכא שגומר איזה ענין מקרי הכנה. וכן מוכח ממהרי"ל שהביא המגן אברהם בסימן תרס"ז דמותר להביא השולחנות לבית רק להעריכם אסור וכתב עוד בשמו דאסור לחפש הס"ת מיום טוב לשבת אע"כ כמו שחלקתי ואפשר שזה כוונת המגן אברהם שם שכתב ועיין סי' י"ו ס"ב. ולפי זה מש"כ המגן אברהם שם וכ"כ הלבוש בסי' תפ"ח דאסור להביא יין מיום טוב לחבירו צ"ע דמ"ש מהולכת עירוב. ונ"ל דכוונתם בסמוך לחשיכה דמוכח מלתא דאינו לצורך היום. ולכן נ"ל דבשעת הדחק שלא ימצא בלילה בקל מותר להביא יין וכן מים מיום טוב לחבירו דכ"ז לא מיקרי הכנה רק שצריך להביאו בעוד יום גדול דלא מוכח מלחא דאפשר דצריך עדיין לצורך היום וגם לא יביא כדרך שנושא בחול רק ישנה ומכל מקום לצורך חול אין לנו ראיה להתיר דיש לומר דדוקא לצורך מצוה מותר ולכן אין מציעין מטות משבת לחול ויהיה זהיר במנורות או שאר דברים הקשורים שם בקשר של קיימא דאסור להתיר ביו"ט וכבר כתבנו דאסור להנות מנויי סוכה אפי' בשמחת תורה שהרי בח' בה"שמ אסור שמא עדיין יום ואתקצי לכולא יומא ודוקא מיני מאכל וכיוצא בו אבל קרמים וסדינים ועטרות לכתחלה אין מקצה אותם שהרי מטלטלן אפילו מפני הגשמים:

ז יום אחרון של חג דהיינו ביום תשיעי שהוא לדידן גם כן שמיני עצרת קוראין אותו שמחת תורה לפי שגומרין בו התורה. ובלילה מקדשין ואומרים את יום שמיני ומברכין שהחיינו ונוהגין במדינות אלו להוציא כל ספרי תורות שבהיכל ומקיפים את הבימה ואומרים שירות והגר"א היה מקיף ז' פעמים ואמר הנוסח שנדפס בסידורים. ואחר כך אתה הוא אלהינו והאדרת והאמונה כמו שנדפס במחזורים והיה מקיף ומרקד לפני הספר תורה בכל כחו ובמקצת מקומות אין קורין בלילה אלא גוללין הספר תורה על הקריאה של מחר וכן נוהגין בק"ק פראג ובמדינות אלו קירין גם בלילה ובשחרית מקיפים גם כן וקורין בס"ת ראשונה וזאת הברכה ובשניה מתחילין בראשית ובשלישית

מפטיר ומרבים בקרואים משום כבוד התורה ועוד כדי שיזרזו כולם בשמחת התורה ונוהגים שהעולם נודרים נדבות להחזיק בלומדי תורה ומכל שכן חתן תורה וחתן בראשית שמרבים בנדבות ויש מקומות שחתן תורה וחתן בראשית עושים סעודה לרעיהם לכבוד התורה ואין לחוש במה שאחד מן העולים חוזר ועולה וגם כשקוראין שנים בפעם א' או כהן ולוי עם כל הכהנים והלוים הגם שהנכון שאחד מברך ויוציא את האחרים מכל מקום יש מקומות שכולם מברכים. וא"ר מיישב המנהג ועוד משום דיהבי דעתייהו ושמעו ומכל מקום נכון הדבר שיבחרו י' אנשים שישמעו ברכת התורה ויענו אמן כי נוהגים קלות גדול שאין י' ששומעים בקריאת התורה. ואף על גב שמצוה גדולה לשמוח אבל אסור להבעיר פולווער וראוי למחות ולגעור בעושין כן אבל מותר לקבוע שפופרת מלאה פולווער בתוך הנר בערב יום טוב אע"פ שהנר כבה על ידו (מגן אברהם סימן תקי"ד):

כלל קנד

א דיני חנוכה

בבית שני כשמלך אנטיוכוס גזרו גזירות על ישראל ובטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ומצות ופשטו ידם בממונם ובבנותיהם ונכנסו להיכל ופרצו בו פרצות וטמאו הטהרות וצר להם לישראל מאוד מפניהם ולחצום לחץ גדול עד שריחם עליהם אלהי אבותינו והושיעם מידם והצילם וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם והעמידו מלך מן הכהנים וחזרה מלכות ישראל יתר על מאתים שנה עד חורבן הבית:

ב וכשגברו ישראל על אויביהם ואבדום בכ"ה בחדש כסליו היה ונכנסו להיכל ולא מצאו שמן טהור במקדש אלא פך אחד ולא היה בו להדליק אלא יום אחד בלבד והדליקו ממנו נרות המערכת ח' ימים עד שכתשו זיתים והוציאו שמן טהור ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמנת ימים אלו שמתחילין כ"ה כסליו ימי שמחה והלל ומדליקין בהן נרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות להראות ולגלות הנס וימים אלו נקראין חנוכה ר"ל חנו כ"ה שביום כ"ה חנו מאויביהם ואע"ג שהנס של השמן לא היה אלא ז' ימים שהרי היה בו להדליק יום א' מ"מ כיון שאפילו בלא נס השמן היה ראוי לקבוע יום כ"ה שנחו בו מאויביהם להלל ולהודות כמו שקבעו פורים ביום שנחו בו ולפי שבאותו יום מצאו גם השמן התקינו שיהיו מדליקין גם בלילה שלפניו לפרסם נס של השמן גם באותו יום:

ג אע"ג דקיי"ל דבטלה מגילת תענית ר"ל דשם כתבו כל ימים טובים שהיה להם בבית שני שהתקינו חכמי אותו דור על הניסים שאירע להם לאחר החורבן ביטלו אותם לפי שערבה כל שמחה מ"מ חנוכה ופורים לא ביטלו. ואסורים בהפסד ותענית ומ"מ מותרים בעשיית מלאכה והנשים נוהגות שלא לעשות מלאכה בעוד שהנרות דולקות ויש שנוהגין איסור מלאכה ביום א' וביום א' דומיא דפסח וסוכות ומנהג טוב הוא ואין להקל להם דהוי כדברים המותרי' ואחרים נהגו בו איסור ומה שהנשים נוהגין יותר מאנשים מפני שבאותן הימים נעשה הנס ע"י אשה שבת יוחנן כ"ג היתה יפת תואר מאד ואמרה למלך הצורר שתשכב עמו והאכילתו תבשילי גבינה כדי שיצמא וישתכר מן היין וישן וירדם וכן היה וחתכה ראשו והביאתו לירושלים וראו שר צבאם כי מת מלכם ויניסו. ולפי שהנס נעשה ע"י תבשיל חלב ולכן נוהגין קצת לאכול תבשיל חלב בחנוכה זכר לנס שנעשה ע"י חלב:

ד אע"ג דאסור בהספד ותענית מ"מ מותר להספיד חכם בפניו (עיין בהלכות ר"ח) ומותר להתענות בו תענית חלום ומ"מ צריך למיתב תענית לתעניתו כדין מתענה בשבת אבל שאר תעניתים אסור אפי' יום שמת בו אביו ואמו ומ"מ יום שלפני חנוכה דהיינו כ"ד כסליו מותר בתענית ולא גזרינן שמא יבא להתענות בחנוכה דלא חמיר כולי האי ולכן יש מתענים בו תמורת ערב ר"ח אבל בהספד אסור ומ"מ לכתחלה לא ינהוג כן להתענות כ"ד כסליו וכ"ש דאסור לגזור תענית צבור (סי' תרפ"ו):

ה י"א שמצוה קצת להרבות בסעודה בחנוכה שבימים האלו נגמר מלאכת המשכן ועוד לפי שהצוררים טמאו ההיכל ועשו חנוכת הבית בח' ימים אלו בבית המקדש ומ"מ לא הוי סעודת מצוה וכשאומרים זמירות ושבחות הוי סעודת מצוה:

ו צריך ליזהר מאד בהדלקת הנרות ואפי' עני המתפרנס מן הצדקה שואל או מוכר כסותו כדי להדליק להודיע הנס ולהוסיף בשבח ה' והודיה לו על הנסים שעשה לנו ומ"מ א"צ לשאול ולמכור אלא לנר א' בכל לילה שהיא עיקר המצוה (א"ר) ואם יש לו נר א' אע"פ שאין לו נר על השולחן ידליק הנר לשם חנוכה ואע"פ שע"כ ישתמש לאורה (סי' תרע"ח במגן אברהם):

ז הכל חייבין בנר חנוכה אנשים ונשים וקטן שהגיע לחינוך חייב אביו לחנכו שהכל היו באותו נס וסומא אם יש לו אשה היא תדליק או ישתתף בפריטי ואם יש לו בית מיוחד ואין לו אשה ידליק בסיוע אחרים ואשה יכולה להדליק להוציא אפילו איש:

ח כל השמנים כשרים אע"פ שאינו נמשך אחר הפתילה ואפי' בלי שבת שבתוך חנוכה דאע"ג דלנר שבת אסור להדליק בהם התם דמשתמשין לאורה חיישינן שמא יטה

משא"כ בנר חנוכה שאסור להשתמש לאורן ולכן לא גזרינן. ומ"מ מצוה מן המובחר ליתן שמן זית דומיא דנס שבמקדש שהיה בשמן זית ואם אין מצוי יקח שמנים שאורם זך ונקי או נר של שעוה שג"כ אורו זך ואם אין לו יקח של חלב או שומן וה"ה הפתילות שאין מדליקין בהם בשבת מותר להדליק בהם נ"ח ומ"מ מצוה מן המובחר ליקח צמר גפן או חוטי פשתן וא"צ להחליף הפתילות בכל לילה אלא מדליק בהם עד שיכלו ולא יעשו הנרות משעוה של בתי עבודת פעור אע"פ שבטלו הנכרי משום דמאים:

ט מצוה להדליק בנר של מתכות משום הידור מצוה או של זכוכית ואם מדלי' בנר של חרס כיון שהדליק בו לילה אחת נעשה ישן ואין מדליקין בו בלילה אחרת דמאיס ולכן צריך כלי חדש בכל לילה או שיסיק אותו באור:

י מילא קערה שמן והקיפה פתילות אם כפה עליה כלי כל פתילה עולה בשביל נר א' לא כפה עליה כלי אפי' לנר אחד אינו עולה לפי שהיא כמדורה ומותר להדליק בפמוטות שקורין לאמפא שכל א' מובדל מחבירו אע"ג דאין כופה עליה כלי ונ"ל דה"ה אם יש הפסק מחיצה בין נר לנר ובלבד שיהי' בין נר לנר עכ"פ רחב אצבע אפי' לא כפה עליה כלי וכן נוהגין דדוקא בקערה שאין שום הפסק בין נר לנר ומ"מ אין הידור מצוה להדליק בלאמפ מפני שהנרות הם בעגול וכן אם מדליק בנרות שעוה יעמידם בשוה ולא א' גבוה וא' נמוך וכן לא יעשה קליעות ב' נרות ביחד אע"ג שאורו רב מ"מ הוי כמדורה אלא שיהיה נר יחידי ולא יעמיד' סמוך כ"כ שיתחממו זו מזו דאז נכפלות ונופלות ולא קיים המצוה:

יא נר שיש לו ב' פיות לא ידליקו בו ב' בני אדם אפי' בלילה ראשונה לפי שאנו נוהגין שכ"א מוסיף בכל לילה כדלקמן יטעו הרואים וליכא היכר כמה נרות מדליקין ואפשר דוקא נר שיש לו רק ב' פיות אבל במנורת חנוכה שלנו שיש בו ח' פיות מותר להדליק ב' בני אדם זה בקצה זה וזה בקצה זה שהרי הכל רואין שהדליקו ב' דאל"כ היה מדליק כסדר א' אצל חבירו:

יב מקום הדלקתה בזמן הגמ' היה מצותה להדליק בפתח הסמוך לרה"ר אם הבית פתוח לרה"ר ואם יש חצר לפני הבית מניחו על פתח החצר אך בזמן הזה שאנו דרים בין האומות מנהגינו להדליק כל אחד בביתו ואפי' יש לו חדרים הרבה ופתחים הרבה לחצר ולרה"ר אינו מדליק אלא בביתו שמשתמש בו כל תשמישו עם ב"ב (תרע"א):

יג מצוה מן המובחר שיניחנה בטפח הסמוך לפתח משמאל כדי שתהא מזוז' מימין ונ"ח משמאל ונמצא שהוא מסובב במצות ואם אין שם מזוזה מניחו מימין דבכ"מ ימין עדיף והיותר עדיף להניח בחלל הפתח כמו שנכתוב לקמן סי' כ"ד (שם):

יד מצותו להניח למעלה מג' טפחים מן הקרקע ולמטה מעשרה טפחים דאז ניכר שהניח שם לשם מצוה דנר העשוי להאיר אינם מניחים נמוך כ"כ אם הניח למעלה מי' יצא אבל אם מניחו למעלה מעשרים אמה לא יצא דלמעלה מכ' אמות לא שלטה ביה עין ואינו ניכר (שם):

טו אם יש הרבה שמדליקין וצריכין להדליק בשאר מקומות מ"מ יזהרו שלא להדלי' במקום שמדליקין כל השנה דאז לא יהיה היכר כלל (שם):

טז הדר בעליה יכול להניח בחלון אע"פ שהוא גבוה למעלה מי"ט. ונ"ל דלדידן מצוה יותר בחלון מלהניח אצל הפתח דבחלון יש היכר לבני רה"ר ואם החלון גבוה מקרקע רה"ר למעלה מכ' אמה וא"כ אין היכר לבני רה"ר אזי יותר טוב להניח בפתח (שם):

יז מדליקין ומברכין בבית הכנסת משום פרסומי ניסא ומניחן בכותל דרום ומסדר הנרות ממזרח למערב ויש נוהגין לסדרן צפון ודרום ונהרא נהרא ופשטיה. ואין אדם יוצא בנרות של בהכ"נ וצריך לחזור ולהדליק בביתו ומדליקין בבהכ"נ בין מנחה למעריב ובע"ש אם הוא סמוך לחשיכה ואין מנין בבהכ"נ יברך וידליק מיד דמ"מ איכא פרסומי ניסא כשבאים אח"כ לבהכ"נ. בבהכ"נ לא ידליק מי שהוא אבל בליל ראשון שאז הקהל בשמחה שמברכין שהחיינו אבל בשאר לילות מותר אבל בבית כשמדליק אבל בליל ראשון מברך שהחיינו (תרע"א ט"ז סק"ח):

יח זמן הדלקתה הוא עם סוף שקיעת החמה דהיינו צה"כ ולא מאחרים ואם הוא טרוד ולא יהיה לו פנאי אח"כ יכול להדליק מפלג המנחה ולמעלה דהיינו שעה ורביע קודם צה"כ וחשבינן השעה לפי קוצר היום דהיינו שעה זמניות ובלבד שיתן בה שמן כ"כ שתהא דולקת עד חצי שעה לאחר צה"כ ואם אינה דולקת בלילה לא קיים המצוה וצריך לחזור ולהדליק ולברך ונ"ל דאם הוא מסופק אם כבר הוא צה"כ ידליק ומותר למהר קצת מלאחר (עי' פ"ח ר"ס תרע"ב וביאורי הגר"א):

יט שכח או הזיד ולא הדליק עם שקיעת החמה מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק שהוא כמו חצי שעה לאחר צה"כ ואיכא פרסומי ניסא וכ"ז בזמניהם שהיו מדליקין בחוץ וכיון שכבר כלה רגל מן השוק אין כאן היכר אבל לדידן שמדליקין בפנים לכתחלה יזהר להדליק בזמנו. ומיהו בדיעבד כל זמן שבני ביתו נעורים יכול להדליק ולברך ואם כבר ישנים אין לברך אלא ידליק בלא ברכה דכמו דלדידהו לא היה מברך אלא בזמן פרסום הנס ה"נ לדידן:

כ קודם שידליק יקבץ כל בני ביתו לפרסם הנס ומשהגיע זמנה אסור אפי' ללמוד וכ"ש אכילה וש"ד ואפילו התחיל פוסק ויתפלל תחלה מעריב ובלבד שלא יאחר עיקר זמן

הדלקה שהוא עד שתכלה רגל וא"ל מוטב שידליק תחילה וי"א שידליק קודם מעריב וכן נהג הגר"א:

כא צריך שיתן בה שמן שידליק לפחות חצי שעה ואפי' בזמה"ז ואפי' בדיעבד נ"ל דלא יצא ויחזור וידליק בלא ברכה אבל אם נותן שמן הרבה שידליק יותר אין בו שום מצוה אבל בנרות של שעוה יש הידו' מצוה כשהן ארוכים:

כב קי"ל הדלקה עושה מצוה. ר"ל שעיקר המצוה היא בשעת הדלקה ולכן צריך שתהיה ההדלקה במקום מצותה ואם היה מונח שם נר דולק מבע"י אינו כלום שהרי לא הדליק לשם מצוה אלא יכבנה ויחזור וידליק וא"צ להסירה ולחזור ולהניחה ומטעם זה ג"כ צריך שיתן בה שמן כשיעור שידליק חצי שעה קודם שבירך וידליק אבל אם לא היה בה כשיעור קודם שהדליק אע"פ שאחר הדלקה הוסיף בה שמן עד שדולק אפי' כל הלילה לא יצא כיון שבשעת הדלקה לא היה בה כשיעור אלא יכבנה ויחזור וידליק ומ"מ לא יברך די"א דלא בעי שיעו' ומטעם זה ג"כ אם הדליק וכבתה בין שכיבה הרוח או שהוא עצמו כיבה א"צ לחזור ולהדליק דתיכף כשהדליק קיים המצוה ואם רוצה להחמיר ולחזור ולהדליק עכ"פ לא יברך ודוקא שהעמיד במקום שראוי להיות דולק אבל אם העמידה במקום העומד לכבות כגון במקום שהרוח שולט לא קיים המצוה כלל ויחזור וידליק ומ"מ לא יברך ומטעם זה אם הדליקה למעלה מכ' אמה אע"פ שלקחה כך דלוק והניחה למטה מכ' אמה לא יצא (תרע"ה):

כג לפי שיש דעות שונות בענין ההדלקה מאיזה נר יתחיל ולכן הנכון להניח בתוך חלל הפתח שיהיו כולם שוין בטפח הסמוך לפתח ואם א"א ומניח בכותל בין שמניח בימין הפתח ובין שמניח משמאל הפתח יתחיל להדליק בליל ראשון בנר היותר ימיני ובליל ב' כשיוסיף נר אחר סמוך לו יתחיל ויברך על הנוסף שהוא יותר שמאלי כדי להפנות לימין וכן לעולם יתחיל הברכה בנר הנוסף שהוא מורה על תוספ' הנס וי"א דאם מונח בימין הפתח אזי צריך להתחיל תמיד בנר הימיני שהוא סמוך לפתח ודעבד כמר עבד. ואם מדליק בחלון או בחלל הפתח נ"ל שבליל ראשון ידליק בנר היותר ימיני ובליל ב' ביותר שמאלי וירחיק א"ע לצד השמאל כדי שיפגע תחלה בשל שמאלי כדי שלא יצטרך להעביר על המצות (עי' ט"ז) תרע"ו:

כד עיקר מצות נר חנוכה שידליק נר א' בכל בית אפי' אם רבים בני הבית וכן בכל לילה א"צ יותר מנר א' והמהדרין מדליקין נר א' לכל א' וא' ומהדרין מן המהדרין מדליקין כאו"א מבני בית בליל א' נר א' ובכל לילה ולילה מוסיפין נר א' דהיינו בליל ב' ב' נרות עד שבליל ח' מדליקין ח' (וכן המנהג פשוט במדינתנו) וצריכין ליזהר שיתן כל א' וא'

נרותיו במקום מיוחד כדי שיהיה היכר כמה נרות מדליקין ואם השמן הוא ביוקר מוטב שידליק בנרות שעוה כדי להיות מהמהדרין מן המהדרין ממה שידליק בשמן זית נר א' בכל לילה לבד (תרע"א):

כה כיון שעיקר מצותה נר א'. ולכן מי שאין לו שמן הרבה ואם יתן בכל נר ונר לא יספיק אפילו בא' כשיעור ולכן מוטב שיתן באחד כשיעור שהרי יש פוסקין דבפחות מכשיעור לא יצא כלל ובשאר נרות יסמוך על הפוסקים דס"ל דא"צ שיעור ואם יש לו בצמצום ולחברו אין לו כלל מוטב שידליק כל לילה אחד ויתן גם לחבירו שידליק עכ"פ א' ואפשר דדוקא כשאינו מבני ביתו אלא מבית אחרת או שאינו סמוך על שלחנו כדלקמן אבל אם הוא מב"ב ואם כן עיקר המצוה אינו חל כלל על חבירו רק שחבירו רוצה להיות מן המהדרין מוטב שיהיה הוא המהדרין מן המהדרין וכן מי שאין לו נרות שיספיק לו לכל ח' לילות כגון שאין לו אלא ח' נרות ידליק א' בכל לילה ואם יש לו ט' ידליק בליל ב' ב' ואם יש לו י' נ"ל דידליק בליל ב' ב' ובליל ג' לא ידליק ב' דאינו לא כמר ולא כמר ואם יש לו יותר ידליק בכל לילה כראוי רק שישייר לכל שאר הלילות א' לכל לילה (ועיין בהלכות ברכות כלל ס"ח) ומטעם זה ג"כ מי שאין לו פנאי כלל להדליק כל הנרות ידליק לפחות א' ויצוה לאחר שידליק השאר וכן הש"ץ בבהכ"נ יעשה כן אם צריך למהר להתפלל (שם):

כו ומטעם זה נהגו להחמיר שלא להדליק נ"ח נר מנר אע"ג דשאר נרות של מצוה כגון נרות של ב"הכנ ושל שבת ושל ת"ת ושל חולה כולן נר של מצוה הוא ומותר להדליק מזה לזה אבל בנ"ח מחמירין לפי שעיקר מצותו אינו אלא נר א' והשאר אינו מצוה כ"כ וכ"ש דאסור להדליק השמש שכבה מנר של חנוכה שהרי השמש הוא נר של רשות (תרע"ד):

כז בליל ראשון מברך קודם הדלקה ג' ברכות להדליק ושעשה נסים ושהחיינו ובשאר הלילות אינו מברך שהחיינו ואם לא בירך בליל ראשון שהחיינו או שלא הדליק כלל מברך בלילה ראשונה כשנזכר כשידליק:

כח אם לא הדליק בליל א' אין לו תשלומין ביום דשרגא בטיהרא כו' וידליק בשאר הלילות כשאר בני אדם (תרע"ב):

כט היה עומד בליל ג' וסבר שהוא ליל ב' ולא הדליק רק ב' יצא וא"צ לחזור ולהדליק מראש שהרי העיקר אינו אלא נר אחד אלא ישלים מה שחסר וא"צ לברך (ועיין בנ"א בהלכות לולב כלל קמ"ד סי' א'):

ל כל זמן מצותה דהיינו חצי שעה אסור להנות מאורה שום תשמיש ואפילו לאכול לאורה ואפילו ללמוד לאורה יש אוסרין ולכן נוהגין להניח אצלן השמש שבהן מדליק

הנרות כדי שאם ישתמש אצלן ישתמש לאור השמש ואם הניחן במקום שאין רגילין להדליק שם נר א"צ נר אחר על השלחן להשתמש לאורו דאז לא יאמרו לצרכו הדליקן. ומ"מ צריך להניח שמש אצלו שמא ישתמש שם אבל אם מדליק במקום שרגילין להדליק שם נר צריך נר אחר על השלחן דאל"כ יאמרו לצרכו הדליק (תרע"ג):

לא כבר כתבנו דלאחר שדלק כשיעור חצי שעה מותר לכבותה ולהנות מן השמן או להשתמש לאורה ומ"מ טוב להתנות לכתחלה קודם הדלקה שאינו מקצה רק כפי השיעור די"א דאם נתן בסתם מסתמא הקצה למצותה הכל דמשום חיבוב המצוה אינו מצפה שיכבה הנר וא"כ כל השמן הוי מוקצה למצוה ולד"ה אם כבתה ממילא בתוך שיעור הזמן דכתבנו לעיל שא"צ לחזור ולהדליק וא"כ שמן זה לכ"ע אסור להנות ממנה דהוקצה למצותה ולכן מה שנשאר בליל ח' מן השמן והפתילות עושה לו מדורה ושורפו בפני עצמו ואם נתערב בשמן אחר צריך ס' לבטלו. ואם הדליק נרות של שעוה ובתוך זמן שיעור מצותה כבתה ונתערב נר זה בנרות אחרות אסור להשתמש ולהדליק נר א' אפילו נתערב באלף דנר חנוכה נקרא דבר שבמנין שהרי מונין אותן ודבר שבמנין לא בטיל אלא אם נתערב א' ידליק ב' וכן אם נתערב ב' ידליק ג' דאז כיון דעכ"פ יש א' של היתר מותר להשתמש לאורן (תרע"ז):

לב אכסנאי שאין לו אשה בביתו או שידע שאין אשתו מדלקת צריך להדליק או שישתתף בפריטי עם אחר דהיינו שעי"ז מקנה לו חלק בשמן והבחורים אם הם סמוכים על שלחן בעה"ב י"ל דהם בכלל ב"ב ומן הדין פטורים אם הוא אוכל בבית בעה"ב ומ"מ ראוי שיהיה מן המהדרין שכ"א מדליק בפני עצמו ואפי' אם רק אוכל בבית בעה"ב וישן בתוך חדר בפ"ע ידליק במקום שאוכל בקביעות אבל ההולך לסעוד אצל חבירו פעם אחת חייב לילך לביתו ולהדליק ואם אחזו תאות האכילה ואינו רוצה לזוז ממקום אכילתו יצוה לב"ב שידליקו בשבילו ומ"מ מצוה בו יותר מבשלוחו אבל ההולך לבית אביו או חמיו וכיוצא בו לדור שם כל ימי חנוכה ידליק במקום שאוכל שם ימי חנוכה אף שביום הולך באקראי לביתו ואוכל שם אכילת ארעי דכיון דקבע לו כל ימי חנוכה אצל אביו שם הוא ביתו (שם בפ"ח):

לג מי שיש לו אשה בביתו ויודע בה בודאי שתדליק פטור מלהדליק ומיהו י"א דעכ"פ חייב לראות את הנרות ולברך שעשה נסים ושהחיינו או שישמע מאחר ויענה אמן וגם י"א דאם ירצה להדליק מותר לו להדליק ולברך ואף לפי דעה זו לפי מה שמבואר לעיל דעיקר זמן הדלקתה הוא רק עד שתכלה רגל וידוע שהנוסעים לירידים נוסעים כמה שעות בלילה ולכן ראוי לכל י"ש להזהיר לאשתו קודם נסיעתו שתהיה זהירה בזה

להדליק תיכף בצאת הכוכבים והוא יסמוך עליה ומכל מקום כשיבא לאושפיזא ידליק בלא ברכה ויהדר לשמוע הברכות ממי שחייב להדליק ויענה אמן ואם אין אחר עמו והוא בבית נכרי או שבא לאחד שכבר הדליק שם ידליק ויסמוך על הפוסקים דפטור מלברך ככל דין ספק ברכות להקל (ואין זה דומה לנשים שמברכים על מ"ע שהזמ"ג דהתם מכניסה א"ע בחיוב משא"כ כאן שכבר נפטר):

לד מי שיש לו אשה בביתו ואינו יודע בודאי שתדליק ובא באותו לילה לביתו ומצא שהדליקו בעדו י"א כיון שלא ידע בודאי א"כ כבר חל עליו תקנת חכמים וצריך להדליק ומ"מ לא יברך די"א דפטור:

לה בע"ש מדליקין נ"ח תחלה ואח"כ נר שבת ודוקא לאחר פלג המנחה ונ"ל דצריך שיתן בה שמן כ"כ עד שתהיה דולקת חצי שעה בלילה ואם לאו הוי ברכתו לבטלה ואם כבתה קודם שקיבל עליו שבת יחזור וידלקנה כיון שעדיין יום הוא ומ"מ א"צ לברך שהרי בירך בהיתר (ודומה למברך על תקיעת שופר ואינו יכול לתקוע) צריך ליזהר שיתן דבר בפני הנרות לחוץ ביניהן לבין הפתח שלא יכבנה הרוח כשפותח הדלת ואם טעה והדליק נר של שבת אם לא קיבל שבת במחשבתו ידליק אח"כ נ"ח אבל אשה כיון שנוהגת שמקבלת שבת בהדלקת' לכן לא תדליק אלא תאמר לאחר שידליק (תרע"ח):

לו אם אין ידו משגת לקנות נ"ח ונר של שבת יקנה נר שבת משום שלום בית ומ"מ סגי בנר א' לשבת וא' לנ"ח ובזמה"ז שמדליק בפנים יקנה נ"ח שהרי לא ישב בחושך ואע"פ שאסור להשתמש לאורה הוי כשעת הסכנה דמניחה על שולחנו (תרע"ח):

לז במ"ש מדליקין נ"ח קדם הבדלה ואם שכח אתה חוננתנו יאמר המבדיל בין קודש לחול דאין נכון לעשות פעם כך ופעם כך (א"ר) ואין מבדילין בנ"ח דאסור להנות מארו (תרפ"א):

לח דין על הניסים בתפלה מבואר בכלל כ"ד סימן כ"ד:

לט בבהמ"ז מזכירין על הנסים בנודה לך קודם ועל הכל ואם שכח מחזירין אותו ובשבת וחנוכה ושכח של שבת בענין שצריך לחזור ולברך נ"ל דצריך להזכיר גם של חנוכה (המגן אברהם בסי' קפ"ח ס"ק י"ג כתב דא"צ ולא הבנתי שהרי מה שברך כמאן דליתא דמי) וחנוכה שחל ביום א' ואכל בשבת ונמשך סעודתו בלילה אפי' אכל גם בלילה מזכיר של שבת לבד ועיין כלל קי"ח סי' ד' ותרפ"ב):

מ כל ח' ימי חנוכה גומרין הלל וא"א תחנון וצ"ץ ולמנצח (תרפ"ג) ובבית האבל לא יאמרו אלא יאמר כל א' וא' בביתו (מגן אברהם סי' קל"א וא"כ משמע שהאבל לא יאמר אפילו בחנוכה ולענין הספד עיין בדין ר"ח):

מא קורין בפ' נשיאים ומתחילין מויהי ביום כלות משה בפ' נשא וקורא הכהן עד ביום הראשון ולוי וישראל קורין ביום הראשון וביום ב' קורא כהן ביום השני עד פר בן בקר ולוי עד ביום השלישי וישראל ביום שלאחריו דהיינו ביום השלישי וכן בכל יום. וביום ח' מתחילין ביום השמיני וישראל מתחיל ביום התשיעי עד כן עשה את המנורה ור"ח וחנוכה מקדימין לקרות בשל ר"ח ב' דהוא תדיר ואח"כ הד' בחנוכה ואם טעה החזן וקרא ד' בשל ר"ח אם לא הוציאו רק ספר א' א"צ לקרות יותר ואם הוציאו ב' ספרים ואז יש משום פגם של ס"ת שיאמרו שהיא פסולה צריך לקרות חמישי בשל חנוכה ויאמר קדיש אחר החמישי ואם כבר אמר אחר הרביעי א"צ לחזור ולומר ואפי' אם באמצע קריאת הרביעי נזכרו יגמור הקריאה בר"ח ואח"כ יקרא של חנוכה ואם טעה ובירך כבר על של חנוכה תחלה וקרא אח"כ בשל ר"ח ססי' תרפ"ד (ט"ז ומגן אברהם בסי' ק"מ דלא כרמגן אברהם) ור"ח שבט שחל בשבת מוציאין ג' ספרים וקורין ו' בראשונה בסדר היום ובשניה קורין א' בר"ח ובשלישית קורין מפטיר בשל חנוכה דר"ח תדיר אע"ג דבחנוכה איכא פרסומי ניסא מ"מ תדיר קודם להקדים והפטרה קורין בשל חנוכה רני ושמחי דלענין לדחות פרסומי ניסא עדיף ולפ"ז נ"ל דאם טעו וקראו בשני בשל חנוכה ובשלישית בשל ר"ח מ"מ קורין הפטרה בשל חנוכה משום פרסומי ניסא (ועיין בראש פ' ב"מ ועיין לבוש ומגן אברהם) ואם קראו הפטרה בשל ר"ח השמים כסאי יצאו: ור"ח אדר שחל להיות בשבת מוציאין ג"כ ג' ספרים וקורין בראשונה ו' בסדר היום ובשני קורין בר"ח ובשלישי פ' שקלים למפטיר והפטרה מפ' שקלים ואם טעו והתחילו לקרות מקודם פ' שקלים יגמרו ויברך אחריו ואח"כ יקראו מפטיר בר"ח והפטרה יקראו ג"כ בשל ר"ח (ועיין תשובת אמ"ו בנ"ב מ"ת סי' י"א):

מב מי שיש לו (יאר צייט) בחנוכה לא יחשוב לפי ימי החנוכה אלא לפי ימי החודש שהרי לפעמים ראש חודש טבת יום א' ולפעמים ב' ימים:

מג סדר ד' פרשיות שהם שקלים זכור פרשת פרה ופרשת החודש מבואר בש"ע סימן תרפ"ה:

כלל קנה

א דיני פורים

כשנכנס אדר מרבים בשמחה:

ב שבת שלפני פורים קורין פ' זכור והוא מ"ע מה"ת לזכור מעשה עמלק ולשנוא אותו שנאה קבועה בלב עד שאם היה באפשר למחות אותו מן העול' שלא ישאר ממנו שום זכר בין אדם ובהמה וכליו ומטלטלין שלא יזכר שמו לומר שזה הוא מעמלקי כדכתיב זכור

את אשר עשה כו' תמחה זכר עמלק ומיהו י"א דמצוה דאורייתא זו יוצאין מה שקורין פ' זו בתורה בסדר השבוע ומ"מ כיון שאין כאן היכר ל"ה כיון שהוא פ' השבוע ועוד שהרי מצות צריכות כונה ולכן יחדו לזה להסמיך קריאת פ' עמלק למגילה ששם כתוב נמי מחיית עמלק שהמן היה מבני בניו של עמלק וי"א שגם פ' פרה הוא מצוה מה"ת לקרותה ולכן צריכין בני הישובים שאין להם מנין לבא למקום שיש מנין בשבתות הללו לשמוע פרשיות אלו ואם א"א להם לבא מ"מ יזהרו לקרותם בנגינות ובטעמים (תרפ"ה):

ג בימי מרדכי ואסתר נקהלו ביום י"ג לאדר להלחם ולעמוד על נפשם והיו צריכין לבקש רחמים ותחנונים שיעזרם ה' להנקם מאויביהם ומצינו כשהיו ביום מלחמה שהיו מתענין שכן אמרו רז"ל שמרע"ה ביום שנלחם עם עמלק היה מתענה וא"כ בודאי גם בימי מרדכי היו מתענים באותו יום ולכן קבלו עליהם כל ישראל לתענית צבור להתענות בי"ג אדר ונקרא תענית אסתר כדי לזכור שהבורא ית' רואה ושומע כל איש בעת צרתו כאשר יתענה וישוב אל ה' בכל לבבו כמו שעשה בימים ההם ומ"מ אינה חובה כ"כ כד' תעניתים הכתובים ולכן יש להקל בו לעת הצורך כגון מעוברת ומניקות או אפילו חולה קצת מכאב עינים שאם מצטערים הרבה לא יתענו וכן ביולדת כל ל' יום ויפרעו אח"כ אבל שאר הבריאים לא יפרשו מן הצבור ואם חל פורים ביום א' מתענין ביום ה' ואם חל בו ברית מילה מותר לאכול על המילה ולמחר ביום ו' יתענו האוכלים כ"כ רמ"א אבל הט"ז וא"ר כתב דאסור לאכול ביום ה' אלא יעשו הסעודה בלילה כדין י"ז תמוז ונ"ל פשוט דבעלי ברית מותרין לאכול ביום ה' כמש"כ בכלל קל"ב לענין ט"ב שנדחה וא"צ להתענות ביום ו') והיינו לשיטת הט"ז שקבעו דוקא ביום ה' ובאמת כן משמע בשאלתות פרשה תשא אבל לדעת רמ"א דאין כאן יום קבוע א"כ מותרים כל בעלי הסעודה לאכול בשחרית ג"כ רק שמחוייבים להתענות ביום ו' ואין חילוק בין בעלי ברית לשאר אדם) וכפי הנראה המנהג כט"ז שהרי לא ראינו לעשות הסעודה ביום (עיין ט"ז סי' תרפ"ו):

ד נוהגין ליתן קודם פורים מחצית מן המטבע הקבוע באותו מקום ובאותו זמן זכר למחצית השקל שהיו נותנים באדר לצורך קרבנות הצבור ומנהג ליתן ג' מחצית דבפ' כי תשא כתיב ג"פ תרומה וקטן א"צ ליתן אלא די"א דמבן י"ג שנה שהביא שערות שהוא כבר גדול חייב וי"א עד בן עשרים פטור וכל קטן שאביו נתן בשבילו פעם א' חייב ליתן לעולם (תרצ"ד):

ה חייב אדם לקרות המגילה בלילה ולחזור ולקרותה ביום זכר לנס שהיו צועקין ביום ובלילה ושל יום זמנה כל היום מהנץ החמה עד סוף היום ואם קראה משעלה ע"ה יצא ושל לילה מתחלת תיכף מיציאת הכוכבים וזמנה כל הלילה אבל קודם צה"כ אע"פ

שמצטער מאוד מחמת התענית אסור להקדים והקורא קודם צה"כ לא יצא כלל ואפי' קרא מקצתה קודם צה"כ לא יצא וצריך לחזור ולקרות (פ"ח רסי' תרפ"ו וכ"כ הגר"א ס"ס תרצ"ב ומ"מ נ"ל דלא יחזור ויברך דלא כפ"ח כיון שכל האחרונים לא השיגו ע"ז) ואם הוא לצורך גדול או שא"א לו לשמוע המגילה קודם שיטעום כדי לחזק מעט מחולשת התענית מותר לטעום מעט כשתיית קאווע וכיוצא בו (מגן אברהם ססי' תרצ"ב):

ו כל המצות אפי' שבתורה מאחרינן לקריאת המגילה משום פרסומי ניסא אא"כ ליכא שהות לעשות שתיהן אם יקרא המגילה לא יהיה לו באפשר לקיים המצוה כיון שהוא מצוה מה"ת ומגילה מדרבנן מצות התורה קודם אע"פ שלא יקרא המגילה כלל אבל מת מצוה דהיינו שמונח בשדה בבזיון מבטלין מגילה וקוברין אותו תחלה ואפי' אם לא יהיה שהות כלל לקרות המגילה דגדול כבוד הבריות שדוחה מצוה דרבנן אבל קבורת מת המונח בביתו מגילה קודמת שהרי אפשר לקוברו אח"כ (וכן הוא הסכמת אחרונים דלא כרמ"א ססי' תרפ"ז) ונוהגין למול קודם המגילה:

ז אפי' ת"ת ששקול כבר כל המצות מבטל לשמוע מקרא מגילה בצבור ואפילו יכול לכנס עשרה מ"מ מצוה מן המובחר לילך לבהכ"נ הוא ואשתו ובניו לשמוע המגילה ברוב עם ומ"מ נ"ל מי שמתפלל כל השנה בקביעות במנין המיוחד לו להתפלל שם א"צ לילך לבית הכנסת:

ח בזמן מרדכי בעת הנס כתיב שהיהודים שבכל מקום נלחמו ביום י"ג ונחו בי"ד ועשו אותו יום משתה ושמחה ובשושן ניתן ליהודים להלחם עם הנכרים גם ביום י"ד ולא עשו יו"ט עד ט"ו וכיון שבאותו זמן נחלקו לב' ימים ולכן כשקבעו מרדכי ואסתר בהסכמת אנשי כנה"ג לקבוע פורים לדורות חלקו ג"כ אותו לב' ימים והיה ראוי לתקן שכל עיר שהיא מוקפת חומה כמו שושן יהיה דומה לשושן לעשות בט"ו והיה ראוי לתלות הכבוד בשושן ולתקן שכל עיר המוקפת חומה מימות אחשורוש וקראו בט"ו אך כיון שא"י היתה חריבה באותו עת תקנו שכל עיר שהיא מוקפת חומה מימות יב"ן יקראו בט"ו והשאר בי"ד מלבד שושן אע"פ שאינה מוקפת מיב"ן אפ"ה קורין בט"ו מפני שבה נעשה הנס (ר"ן וב"י) ולכן כל עיר שידוע לנו שהיא מוקפת חומה מימות יב"ן עושין בט"ו ואפי' אינה מוקפת חומה עכשיו ואפילו הם בח"ל אפי' הכפרים הסמוכים להם בתוך מיל אפילו אינם נראים או אם נראים אפילו אינו סמוך קורין בט"ו ואם נראה והוא רחוק מיל (עיין במגן אברהם סי' תרפ"א ס"ק ג' וא"ר שהאריך בזה) היה ספק אם הוא מוקף מיב"ן או לאו קורין בי"ד ובט"ו ובלילה ומ"מ לא יברכו רק על קריאתה בליל י"ד

ויומו וכן נוהגין בק"ק פראג וכיון דבמדינתנו לא מספקינן כלל בזה בשום עיר לכן לא הארכתי בזה:

ט בזמן שתקנו לקרות המגילה התקינו שיהיו בני הכפרים רשאין להקדים לקרות פעמים בי"א לחדש פעמים בי"ב פעמים בי"ג לפי שבני הכפרים רובן אינן בקיאין לקרות והיו צריכין ליכנס לעיר בפורים לקרות המגילה ולפי שהם מספיקים כל צרכי העיר ולכן הקילו עליהם שכשחל יום ב' או יום ה' שקודם פורים בא' מאלו הימים דאז בלא"ה היו בני הכפרים מתכנסים לערים לשמוע קריאת התורה ולדין ואז קורין גם שם המגילה כדי שיהיו פנוים בפורים להספיק צרכי העיר ולכן אף שבזמ"הז אין דין זה נוהג מ"מ המפרש בים וכיוצא בו בענין שלא יהיה לו מגילה לקרות בו בפורים מותר לקרות בא' מאלו הימים בלא ברכה ואם א"א לו להמתין עד י"א בחדש יקראנו אפי' מר"ח שכל החדש נהפך לשמחה כדכתיב והחדש אשר נהפך ומ"מ אם נזדמן לו אח"כ מגילה בי"ד חוזר וקורא אותה בברכה אפילו קראה בי"ג דעכ"פ היה שלא בזמנה (ועיין מגילה י"ט תוס' ד"ה בן כפר) ואם לא נזדמנה לו עד יום ט"ו אפשר דא"צ לחזור ולקרות כיון שכבר קרא אבל אם לא קרא כלל חייב לקרותה בט"ו בלא ברכה אבל אחר ט"ו אין זמנה כלל שנאמר ולא יעבור וכל הקורא המגילה בלא זמן הקבוע (לא) צריך לקרותה דוקא בעשרה כיון שאין קורא בזמנו:

י אין קורין מגילה בשבת אפילו המקומות שהם מוקפים חומה שקורין בט"ו כשחל בשבת מקדימים לקרות בע"ש לפי שגזרו חז"ל כיון שהכל חייבין ואין הכל בקיאין בקריאה שמא יטלנו בידו לילך אל הבקי ויעביר ד' אמות בר"ה ולפי שאסור לקרות בו באותה שבת לכן אסור גם לטלטל אותה אבל כשחל י"ג בשבת מותר לטלטל המגילה דמ"ש שבת זה משאר שבתות השנה ומ"מ אין נכון להביא המגילה לבהכ"נ אפי' במקום שערבו דמ"מ מכין משבת לחול דומיא להביא יין להבדלה בסי' תרס"ז (ועיין בכלל קל"ג סי' ז' מה שכתבתי שם) ושאר הדינים מבוארים בש"ע סי' תרפ"ח סעיף ו':

יא הכל חייבין בקריאת המגילה אחד אנשים ואחד נשים וגרים ועבדים אפילו אינם משוחררים (כ"כ המגן אברהם מדכתב הטור סתם עבדים ופליג על הב"י) וחייב לחנך גם הקטנים שהרי כלם היו בגזרת להשמיד ולהרוג ולאו דוקא לקרות כל אחד לעצמו אלא אפי' אם שומע מפי הקורא יצא י"ח ובלבד שישמע ממי שהוא חייב בקריאתה לפיכך אם היה הקורא חש"ו השומע ממנו לא יצא אפילו קטן שהגיע לחינוך (במגן אברהם סי' תרפ"ט ס"ק ד' מסופק בזה ועיין א"ר) וכן נשים אע"פ שמחוייבות מ"מ אין עליהם חובת קריאה אלא חובת שמיעה שמחוייבות לשמוע מאיש ואפי' לעצמה לא תקרא אלא

שיקרא לפניה איש (לשון זה שכתב המגן אברהם ס"ק ו' לא נמצא בז"ח רות והגר"א הביא לשונו ואינו מוכרח אם ר"ל אינה קוראת לאחרים אבל לעצמה קוראה וצ"ע) ומיהו נ"ל דאם אין לה מי שיקרא לפניה תקרא היא לעצמה במגילה כשרה ומברכת אקב"ו לשמוע מקרא מגילה וכיון שהנשים חייבות ולכן צריך כל א' לקרוא בביתו לפני המשרתת ובנותיו:

יב כבר כתבנו שמצוה מן המובחר לשמוע המגילה בבהכ"נ במקום שיש רוב אנשים משום רוב עם כו' ועכ"פ לכתחלה צריך לחזור שיהיו עכ"פ י' אנשים גדולים בזמן קריאתה משום פרסומי ניסא ואם נשים מצטרפות לעשרה מסופקים הפוסקים כיון שגם הם מחוייבות אפשר דמצטרפות או אפשר דמ"מ לא מצטרפות ואם א"א בעשרה קורין אותה ביחיד דקורא בזמנו איכא פרסום הנס בשאר מקומות ומ"מ אם באותה העיר קורין בצבור רק איזה יחיד לא שמעה יכול לקרותה אפי' לכתחלה ביחיד כיון דכבר נתפרסם הנס על ידי קריאת הצבור (ס"ס תר"ן):

יג אם אין שם מנין אם כולם יודעים לקרות כל א' קורא לעצמו כמו בתפלה דאין הש"ץ מוציא בפחות מי' ובדיעבד אם א' קרא ונתכוין הקורא וגם השומעים להוציא יוצאין וי"א דאפילו לכתחלה יותר טוב שא' קורא ויוציא את האחרים משום ברוב עם כו' ואמנם אם א' יודע והאחרים אינן יודעין לכ"ע יקרא זה ויוציא האחרים (סס' תרפ"ט):

יד המגילה נקראת ספר ולכן צריכה להיות כתובה על קלף וככל משפטי דיני כתיבת ס"ת ומבואר בסי' תרצ"ח ובהגמיי' וז"ל למנין שיטין ורחב ג' למשפחותיכם ובין שיטה לשיטה כו' ושיעור גליון למעלה ג"א ולמטה ד' ובין דף לדף ב"א וכל פרשיותי' סתומות כו' וצריך לתופרה בגידין ואם תפרה בחוטי פשתן פסולה ואם אין לו גידין כ"כ לתפור כל המגילה בגידין ע"ש כיצד תופרין (ודוקא כשאינה תפורה כולה אבל אם תפורה כולם בגידין א"צ לדקדק כמה תפירות וכן משמע להדיא ברמב"ם בפ"ב הל' י"א) ואין לעשות בה נקודות או לכתוב בה הטעמים מ"מ בדיעבד כשר ואפי' לכתחלה מותר אם אין שם מי שיודע לקרות כהוגן או להקרות לש"ץ ומ"מ אם אין הטעמים במגילה מותר לקרות בלא טעמים ובלבד שיקרא התיבות כראוי שלא יקרא תיבה שמשמע עבר או עתיד ויקרא להיפך כגון ומרדכי יושב לא יקרא ישב וכן והמן נופל לא יקרא נפל דבזה לא יצא אבל אם קורא יהודי שצריך לקרות בי' א' וקורא יהודיים כיון שאין הענין משתנה יצא (תר"ץ) ובכל אלו מותר לקרות בברכה אבל אם אין לו מגילה הכתובה כדין אלא שנכתבה או נדפס על הנייר או בספרים נדפסים שלנו אע"ג דעכ"פ יקרא בו כיון שאין בכל העיר מגילה כשרה אבל לא יצא ידי מצוה ופשיטא שאין מברכין על קריאתה ואסור לגזול

מגילה ולקרות בה ופשיטא שאין מברכין דהוי בוצע ברך ומ"מ אם קרא בה יצא בדיעבד דאין גזל בקול (תרצ"ח):

טו כשיקרא בצבור לא יקרא מיושב מפני כבוד הצבור אבל כשיקרא ביחיד מותר לקרות בין עומד ובין יושב ומותר שיקראוה שנים אע"ג דבכל מקום אמרינן תרי קלי לא משתמעי מ"מ במגילה איידי דחביבא מתכונים לשמוע:

טז צריך לקרותה כולה מתוך הכתב ואם קראה ע"פ לא יצא וצריך שתהיה לכתחלה כתובה כולה לפניו שלא יחסר בה אפילו אות א' ובדיעבד אפילו היה חסר כמה תיבות וקראם בע"פ יצא. ומיהו י"א דבתיבות שאינם מפסידים הקריאה אף על פי שלא קראם כלל יצא אבל במפסידים הקריאה לכ"ע לא יצא כגון וימי הפורים לא יעברו והשמיט לא או מתנות לאביונים השמיט המ"ם ולפי שאין הכל בקיאים בזה מה הוא מפסיד הקריאה ומכ"ש שי"א שלעולם חוזר ולכן לעולם אפי' השמיט אות א' יחזור ויקרא בלא ברכה ואם השמיט ויודע שזה מפסיד הקריאה יחזור ויקרא בברכה וא"כ אם קרא ומרדכי ישב כו' וכן והמן נפל אפי' כבר סיים כל המגילה צריך לחזור ולקרותה בלא ברכה. ואם חסר במגילה ענין שלם אפילו באמצע או שחסר מתחילה או מסופה אפילו אינו ענין שלם אפילו בדיעבד לא יצא וכן אם היו בה אותיות מטושטשות ואין רישומן ניכר ביותר מחציה. ונ"ל דה"ה אם היו נפסקין האותיות חשוב כחסר:

יז מי שתופס בידו מגילה שאינה כשרה או חומשין שלנו שבדפוס לא יקרא עם הש"ץ דשמא יתן דעתו על מה שהוא קורא וקריאתו הוי כקורא בע"פ ואפי' אם הוא יתן דעתו ויכוין למה שאומר הש"ץ אפ"ה חיישינן שמא ישמע אחר לקריאתו ויכוין לצאת בזה (ובזה מתורץ דיוק של מ"א ועיין בב"י בשם רשב"א ובשם א"ח ושניהם אמרו ד"א) וכן לא יסייע שום אדם ע"פ לחזן ולכן אותם הפסוקים שאומרים הקהל צריך החזן לחזור ולקרותם מתוך מגילה כשרה:

יח אסור להפסיק בקריאתה ולשהות בינתיים אלא יקראנה בטעם א' ומכ"ש דאסור לשוח. ומ"מ בדיעבד אפי' שח וכ"ש אם שהה אפי' שעה ויותר ואח"כ חוזר למקום שפסק וגמר יצא ודוקא אם שח הקורא דעכ"פ קרא כולה אבל אם שח השומע ולא שמע אפילו תיבה א' כבר בארנו לעיל בסי' ט"ז שצריך לחזור ולקרות כדאיתא שם וכן אם קרא אותה והוא מתנמנם יצא כיון שעכ"פ קרא אבל אם שמעה מתנמנם לא יצא:

יט קרא ודילג תיבה א' או פסוק א' אע"פ שגמר כולה אין תקנה לקרות אחר כך מה שהשמיט אלא צריך להתחיל מאותה תיבה שהשמיט ולקרות כסדר ואם לאו לא יצא:

כ נשים וע"ה או שאין מבין לה"ק אע"פ שאינם יודעים ומבינים כלל אפ"ה יצאו דעכ"פ איכא מצות קריאה ופרסומי ניסא:

כא הקורא המגילה צריך לכוין להוציא כל השומעים וגם השומע צריך שיכוין לצאת. וצריך שישמע כל המגילה ואם לא שמע אפילו תיבה אחת חוזר כדלעיל אבל אם לא כיון בכל תיבה יצא דלא גרע מנשים וע"ה:

כב הקורא צריך שיאמר י' בני המן ועשרת הכל בנשימה אחת להודיע שכלם נהרגו ונתלו כא' ונוהגין לכתחלה לומר בנשימה א' מחמש מאות איש עד עשרת ועשרת בכלל ובדיעבד אפי' הפסיק בין י' בני המן יצא ומה שנוהגין במקצת המקומות שכל הקהל אומרים י' בני המן אינו מנהג אלא הקורא יאמרם לבד והקהל ישמעו כמו כל המגילה:

כג מנהג כל ישראל שהקורא פושט כל המגילה ואינה מניחה כרוכה אלא כופל אותה דף על דף כאגרת שכן המגילה נקרא' אגרת הפורים אבל השומעים אינם צריכים לפשטה וגם המנהג שהקהל אומרים ד' פסוקי גאולה בקול רם וצריך הקורא להמתין עד שיסיימו ואז יקרא הוא ממגילה כשרה (תרצ"א):

כד הקורא את המגלה מברך ג' ברכות על מקרא מגילה ושעשה נסים ושהחיינו ואין מברכין לשמוע מקרא מגילה כמו בשופר דמשמע דאם אינו משמיע לאזנו לא יצא ובאמת יצא משא"כ בשופר דעיקר תלוי בשמיע' האוזן ואם לא בירך וקרא יצא י"א דביום אין מברכין שהחיינו כיון שכבר בירך בלילה אבל בכל מדינתינו נוהגין שמברכים גם ביום שהחיינו דעיקר זמנה ביום (כתב הגר"א אע"ג דעיקר מצותה ביום כמש"כ המ"א מ"מ כיון שבירך בלילה יצא דלא גרע מבירך אסוכה ולולב בשעת עשיה אבל המ"א כתב דלמ"ד דעיקר מצותה ביום צריך לחזור ולברך שהחיינו מ"ש הגר"א מסוכה בשעת עשיה י"ל כמש"כ הרא"ש סוף סוכה בשם ר"ש מאיברא דדוקא בשעת עשיה אבל אם לא בירך בשעת עשיה ולא בשעת מצותה לא יצא ואע"ג דהרא"ש כתב שם דלדידן אין מברכין ביום ב' שהחיינו על לולב צ"ל דזה עדיף כיון שבירך בראשון בשעת מצותה וא"כ ה"נ הרי בירך בשעת מצותה בלילה י"ל דהתם על כ"פ עיקר מצותה הוא ביום א' משא"כ במגילה דאדרבה עיקר מצותה ביום ולכן מברכין וכללא היא כל מקום שהלכה רופפת הלך אחר המנהג:

כה אחר שקרא המגילה כורכה כולה ומניחה לפניו ומברך ברכת הרב דגנאי הוא שהמגלה תהיה מונחת כך ואפילו התחיל ואמר ברוך אתה כיון שלא אמר השם יפסיק ויכרוך ואח"כ יחזור ויתחיל אבל אם כבר אמר השם צ"ע אם יחזור לתחלת ברכה בשביל זה (עיין א"ר תר"ץ):

כו אם נשתתק הקורא באמצע המגילה וצריך אחר לקרות א"צ לברך שהרי כלם יצאו בברכתו (והמ"א כתב דצריך לחזור לראש אבל א"ר כ' דמתחיל ממקום שפסק דל"ד לתורה דהתם המברך מברך לעצמו ולא להוציא הצבור משא"כ הכא שמברך להוציא הצבור ודמי לשופר ודבריו נכונים בטעמם):

כז בברכת שהחיינו של יום יכוין גם על מצות משלוח מנות ומתנות לאביוני' ומ"מ אם אין לו מגילה אין מברך שהחיינו בשבילם דזה נוהג בשאר ימים:

כח חייב כל אדם אפי' עני המקבל צדקה ליתן לפחות ב' מתנות לב' עניים דהיינו מתנה א' לא' וכן לשני דכתי' ומתנות לאביונים משמע ב' מתנות לב' אביונים ואין מדקדקין במעות פורים אלא כל הפושט יד ליטול נותנים ואם הוא במקום שאין עניים שם יכול לעכב מעות פורים עד שיבואו עניים או שישלחם למקום שירצה:

כט חייב כל אדם לשלוח עכ"פ לאדם א' ב' מתנות כמש"כ ומשלוח מנות איש' לרעהו משמע ב' מנות לאחד וכל המרבה לשלוח לריעי' ה"ז משובח ומ"מ מוטב להרבות במתנות לאביונים מלהרבות בסעודתו ובשלוח מנות שאין שמחה גדולה ומפוארה אלא לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות ודומה לשכינה שנאמר להחיות לב נדכאים (רמב"ם):

ל כיון שכל הנס היה על ידי יין כי בתחלה נטרדה ושתי ע"י משתה ובאה אסתר וכן ענין המן ומפלתו היה על ידי יין ולכן חייבו חכמים להשתכר ולפחות לשתות יותר מהרגלו כדי לזכור הנס הגדול ואמנם היודע בעצמו שיזלזל אז במצוה מן המצות כנט"י וברכה וברהמ"ז או שלא יתפלל מנחה או מעריב או שינהוג קלות ראש מוטב שלא ישתכר וכל מעשיו יהיה לשם שמים:

לא לא נקרא מנות אלא דבר שראוי לאכול כמות שהוא בלא תיקון כגון בשר ודגים מבושלים ולא חיין או מיני מתיקה או פירות או כוס יין ומי דבש וכיוצא בו (נ"ל דמירושלמי פ"ק סוף הלכה ד' משמע דאם שלח לעני דבר מאכל יצא ג"כ משום מתנות לאביונים ולא משום משלוח מנות דגרסינן שם ר' יודן נשיאה שלח לר' הושעיא רבה חדא עטם וחד לגין דחמר שלח ליה וא"ל קיימת בנו ומתנות לאביונים חזר ושלח לו חד עיגול וחד גרב דחמר שלח וא"ל קיימת בנו ומשלוח מנות משמע מזה דמתחלה ששלח לו מתנה קטנה הוא כדרך שנותני' לאביונים ואח"כ כששלח לו מתנה מרובה אמר דזהו משלוח מנות משמע מזה שאם שולח דבר פחות לעשיר אינו יוצא בזה ידי משלוח מנות):

לב סעודת פורים היא מצוה מדרבנן וחייב לאכול ולשתות ולשמוח ועכ"פ צריך שתהיה הסעודה ביום וכן משלוח מנות ומתנות לאביונים כדכתיב ימי משתה כו' ובבהמ"ז

מזכיר על הניסים ואם שכח אפי' היה בסעודה ראשונה שאכל ביום אינו חייב לחזור (א"ר בשם תה"ד סי' ל"ח וכנ"ל דכ"מ בירושלמי פ' ג"ש הל' ד') ואם התחיל לאכול מבעוד יום ונמשכה בלילה אעפ"כ מזכיר עה"כ ואם חל בע"ש וקידש בתוך הסעודה מזכיר אם לא התפלל עדיין אבל אם כבר התפלל אינו מזכיר ונ"ל דלפי מה שנתבאר לעיל כלל קי"ח סי' ד' דאם אכל בליל' חייב להזכיר של עכשיו וא"כ היה בשבת היאך יאמר תרתי דסתרי וכיון דאין הזכרת עה"נ חמור כ"כ לכן יאמר רק של שבת:

לג גם נשים חייבות במשלוח מנות ומתנות לאביונים ומ"מ אשה שיש לה בעל סומכת שבעלה שולח בשבילה ואינו נכון אלא יש להחמיר:

לד פורים מדינא מותר במלאכה דאע"ג דכתיב משתה ושמחה וי"ט מ"מ לא קבלו עליהם לעשותו יו"ט ומ"מ אח"ז נהגו מעצמם במקצת מקומות שלא לעשות בו מלאכה ובמקום שנהגו שלא לעשות אין עושין והעושה אינו רואה ריוח מאותה מלאכה ואנו נוהגין שלא לעשות מלאכה אלא לצורך פורים או ע"י נכרי מ"מ מותר לכתוב אפילו אגרת שלום וכן פינקס חובותיו וכל דבר שא"צ עיון גדול וכ"ש לכתוב דבר מצוה:

לה כל מצות פורים אינו נוהג אלא ביום י"ד לקורין בו ביום או בט"ו להקורין בו אבל של זה בזה אינו נוהג ומ"מ נוהגין בשמחה ומשתה קצת בב' הימים אבל אינו מדינא כלל וכלל דהא כתיב נזכרים ונעשים ואיתקש עשיה דהיינו המשתה והשמחה לזכירה שהיא הקריאה:

לו ב' ימים י"ד וט"ו אסורים בהספד ותענית ונחלקו הפוסקים אם נוהג בו אבלות מדכתיב שמחה ולכן אבל תוך ז' יזהר בכל דיני אבילות חוץ מנעילת הסנדל וישיבה ע"ג קרקע שהוא דבר שרואין הכל וכ"ש דדברים שבצנעה נוהג וכ"ש דאסור לראות כל מיני שמחה ואם יוכל לאסוף מנין לביתו לקרות המגילה מוטב וא"ל יתפלל בביתו וילך לבהכ"נ לשמוע קריאת המגילה ובשחרית ילך לבהכ"נ ואם חל במ"ש ילך לבהכ"נ:

לז האבל חייב לשלוח מנות ומ"מ לא ישלח דבר של שמחה וכ"ש דחייב במתנו' לאביונים אבל אין שולחין לאבל כל י"ב חודש כל דבר אפילו אינו של שמח' אבל אם האבל הוא עני מותר לשלוח לו מעות או דבר שאינו של שמחה ואם אין בעיר רק האבל עם אחר חייב לשלוח לאבל כדי לקיים מצות משלוח מנות:

לח מי שמת לו מת בתענית אסתר נמצא בלילה שהוא אונן קודם קבורה לא יאכל בשר וישתה יין שהרי בלילה אין חייב כלל ויקרא המגילה וגם יקרא ק"ש ותפלה וביום שיקברו את המת ימתין עד לאחר הקבורה ואז יקרא ק"ש ותפלה ויקרא המגילה ואם

שמע קודם הקבורה יצא ומכ"מ נכון לחזור ולקרותה בלא ברכה ומ"מ לא יניח תפילין כיון שהוא יום ראשון לקבורה כדין אבל. ועיין בחבורי חכמת אדם בקו' מצבת משה:

לט מותר לישא אשה בפורים ולעשות סעודה ואין בזה משום מערבין שמחה בשמחה וכל שכן שמותר לעשות פדיון הבן. והמ"א כתב דיעשה החופה ביום י"ג:

מ יום י"ד וט"ו שבאדר ראשון אסור ג"כ בהספד ותענית אבל שאר דברים אין נוהגין בהם. וי"א שחייב להרבות במשתה ושמחה בי"ד של אדר א' ואין נוהגין כן מכל מקום ירבה קצת בסעודה לצאת ידי כלם ולכולי עלמא אין אומרים על הניסים:

מא מי שאירע לו נס וכ"ש בני עיר יכולין לתקן בהסכמה וקללה עליהם ועל הבאים אחריהם לעשות אותו יום לפורים (והפ"ח בסי' תצ"ו חולק עליו בסעיף י"ד ונ"ל דאותה סעודה שעושין בשביל הנס הוא סעודת מצוה אף לפי דבריו כמש"כ בישו"ש ב"ק סימן ל"ז דכל סעודה שעושין לזכר נפלאות ה' היא סעודת מצוה ע"ש דלא כמו שכתב הפ"ח דהוי סעודת רשות שלא ראה דברי הישו"ש שלא נדפס בימיו ועוד נ"ל דלא כפ"ח שהרי ר' יעב"ץ לא התענה בט"ב שנדחה כראב"צ מפני שיו"ט שלו הוא והיינו דס"ל לא בטלה מג"ת כמש"כ הפ"ח וא"כ קשה כיון דקי"ל בטלה וכן אותן יו"ט עושים בשביל מצוה הם ממג"ת כדאיתא בירו' מגילה דף ג' אינש דיהוי להון אעין כו' ואם כן מה ראה שלא להתענות אע"כ דלענין זה בטלה שלא לעשות היו"ט על כל ישראל אבל כל יחי' בזמן המצוה יו"ט שלו הוא ויותר נ"ל דיוכל להיות שראב"צ ס"ל ג"כ בטלה מג"ת ואפ"ה לא התענה דדוקא יו"ט לכל ישראל בטלה וה"נ כיון שעושין לזכר נפלאותיו הוי מצוה):

וכן אנו עושי' על הנס שנעשה לנו בשנת תקס"ד אור ליום ט"ז כסליו שהיתה הריגה בחצר שאני דר בו מחמת הבערה שיצא ללהב מן פולוועך ונפלו כמה בתים בחצר וגם בית אחד שלי ומחדר שהיו שם כל ב"ב נפל ב' חצי חומה וקורה א' והחומה נפל על בתי וויטקה עד שהיה כפסע בינה לבין המות וכן אשתי נתפצעה בפניה והשפה העליונה לכמה חתיכות והשנים התחתונים כלם נשברו בפיה וגם בחדר שישבתי שם עם בני נשברו החלונות והדלת ונתבקעו החומות וגם נעשה בגב בני ב' נקבים ומכל ב"ב כלם וממני אין אחד שלא יצא מהם עכ"פ איזה טיפות דם והש"י ברחמיו וחסדיו חשב לנו הדם כקרבן לכפר והצילנו ונשארנו כולנו בחיים אף שהיה לי היזק גדול כמה מאות אדומים החליף הש"י בחסדיו דמים לדמים וזולתינו נהרגו בעו"ה בחצרי ל"א נפשות וגם בחצר המנוח מהו' נח במהו' פייבש ובנו הנגיד הרבני המופלא מהו' פייבש נתבקעו החומות והכיפות והדברים ארוכים לכתוב השגחת השמים על אנשי החצר מי שהיה ראוי להציל או להזדמן לשם מחצרות אחרים שיהרגו ולהראות כי עיניו על כל דרכי

איש ולמען ספר נפלאות ה' כדכתיב זכר עשה לנפלאותיו קבלתי עלי ועל זרעי בל"נ יום ט"ו כסליו אחר שהוא בלא"ה במדינתינו בהרבה קהלות יום תענית לח"ק ג"ח לעשותו כמעט חציו לה' עכ"פ ומי שיוכל יתענ' ובלילה שאחריו יתאספו יתד תיכף אחר מעריב וידליקו נרות כמו בי"ט ולומר שיר היחוד כולו בנעימ' ובמתון שיר הכבוד בזמרה ואח"ז מזמורי תהלים במתון ואלו הם קי"א קי"ו קי"ז כ"ג ל"ד ס"ו ק' ק"ג קכ"א ק"ל קל"ד קל"ח קל"ט קמ"ג קמ"ח ק"ן ואח"ז לעשות סעודה ללומדי תורה למי שאפשר וליתן צדקה כברכת ה' כפי השגת ידו ה' ירפא שבר עמו:

מב **ברוך** שהחיינו וקיימנו לזמן הזה וראיתי שנגמר חיבורי חיי אדם אמרתי אודה לה' כי טוב אבא ביתו בעולות ואזבחה לו תודה ויה"ר שתהיה האמירה נחשב לקרבן כאלו הקרבתי תודה ואמרתי עליו המזמור וזה פירושו:

מזמור לתודה פירש"י לאומרה על קרבן תודה וצ"ע שהרי' בערכין פ' ב' וכ"פ הרמב"ם בפ"ב מהל' כלי המקדש דאין אומרים שירה אלא על חובת צבור וכ"כ התוספת בהדיא שם דעל קרבן יחיד אפי' על חובתו א"א שירה ונראה לי דכונת רש"י ע"פ מה שכתב הרמב"ם סוף הל' מע"ק בשעת סמיכה מתודה על חטאת עון חטאת כו' ועל תודה ושלמים ל"ל שאינו מתודה אלא אומ' דברי שבח ע"ש וזהו כוונת רש"י שבשעת סמיכה אומר על תודה מזמור לתודה:

הריעו לה' כל הארץ לשון זה מצינו במזמור ל"ב שירו לו שיר חדש הטיבו כו' בתרועה וידוע שכ"מ שנאמר שיר חדש ולא שירה קאי על ל"ל שנמשל לזכר ובמזמור מ"ג הריעו לאלהים כו' כי ה' עליון כו' ובמזמור צ"ח דקאי נמי על ל"ל שיר חדש כו' הריעו לה' כל הארץ ובמזמור ס"ו הריעו כו' איתא בש"ט זש"ה אז אהפוך משו' דקשה למדרש לשון הריעו לכן מפרש דקאי על העתיד וכן כאן במזמור לתודה שאמרו במדרש שכל הקרבנות יבטלו לעתיד לבא חוץ מן התודה וכן כל התפלו' יבטלו חוץ מן ההודא' והטעם פשוט כי כל הקרבנו' באין על חטא חוץ מן התודה שהיא על הנס והנה כתיב אשרי העם יודעי תרועה והענין הוא כמו שהארכנו במקום אחר כי ע"י תקיעת שופר מתעורר הדין למעלה רק ע"י שאנו תוקעין בשופר יחרדו הלבבות כמ"ש היתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו ומכח זה חוזרין בתשובה ואז הדין נהפך למעלה לרחמים כי עי"ז שאנו מעוררים בעצמנו הדין עלינו ואומרי' הרי אנו מעוררים הדין לקבל עלינו כל גזירותיך כמו שכתבנו ע"פ למשפטיך עמדו ר"ל דוד המע"ה אמר הרי אנו עומדים לקבל משפטיך ועל ידי זה מעורר הרחמים וסגולה זו אינו אלא לאותם שהם צדיקים ויכולים לעורר הדין ולעתיד לבא שאז כל העמים יטו שכם אחד לעבדו. ולכן אמר הריעו לה' כל הארץ כי אז כל

העולם יכולים לתקוע בשופר ולעורר הדין:

עבדו כו' בשמחה בואו כו' ברננה כמש"פ בזוהר דהכהנים הם מסטרא דשמחה והלוים מסטרא דרננה והיינו עבדו שהיא עבודת הכהנים בקרבן בשמחה והלוים יהיו ברננה. או י"ל ע"פ דאי' בילקוט אמור סי' תשנ"א ע"פ והיית אך שמח שהוא מיעוט אמר הקב"ה בעה"ז אין השמחה בשלימו' אבל לע"ל תהיה השמחה שלימה וז"ש עבדו כו' בשמחה: **בואו** ברננה. עפ"י דאיתא בש"ט ע"פ שמחו בה' כו' והרנינו כל ישרי לב אמרו הצדיקים לנו אתה נותן רק הגילה ולישרים הרננה אמר הקב"ה רננו צדיקים ולכן לע"ל שיהיו כלם צדקים אמר בואו לפניו ברננה:

דעו כי ה' הוא אלהים. ידוע כי האושר המקוה לע"ל הוא להשיג האמת איך הנהגת הקב"ה הוא הכל בחסד ודין וכמו שאנו אומרים היחוד הגדול ה' הוא האלהים כי אז כלם יודעים אותו כמש"כ וידעו אותי וע"ז אמר עתה כי ה' הוא אלהים:

הוא עשנו ולא אנחנו והקרי הוא לו בוא"ו כי בע"הז כאשר רואה אדם שמצליח הוא תולה בעצמו ואומר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה אבל לע"ל יכירו הכל כי הוא עשנו לשון תיקון כי הכל נתקן ממנו ית' ולא אנחנו עשינו שום דבר:

בואו שעריו בתודה היינו בקרבן. חצרותיו בתהלה היינו התפלה כדאיתא במדרש:

הודו לו ברכו שמו היינו ה' הוא האלהים כי לה' רומז על ה' ושמו הוא האלקים כמש"כ ביום ההוא כו' ה' אחד ושמו אחד. כי טוב ה' לעולם חסדו כי החילוק בין חסד לאמת כמש"כ הרד"ק אמת הוא מה שראוי לאדם מצד מצותיו וחסד הוא בחנם והנה חסד ה' הוא לעוצם וכדאיתא במדרש שקודם מ"ת היה זן העולם רק בחסדו וזהו לעולם משא"כ אמונתו הוא רק לדור ודור כדכתיב לאלף דור: